

КЫРГЫЗ-ТҮРК “МАНАС”
УНИВЕРСИТЕТИ
KIRGIZISTAN-TÜRKİYE
MANAS ÜNİVERSİTESİ

MANAS Journal of
Social Studies

MANAS Sosyal
Araştırmalar Dergisi

e-ISSN/ISSN 1694-7215

**Kırgızistan-Türkiye Manas
Üniversitesi**
Kyrgyz-Turkish Manas University

MANAS Journal of Social Studies - MJSS

Uluslararası Hakemli Bilimsel Dergi

MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi - MSAD

International, Peer Reviewed Scientific Journal

e-ISSN/ISSN: 1694-7215

Yayın Sıklığı
Yılda dört kez (Ocak, Nisan, Temmuz, Ekim)

Yayın Türü
Yaygın Süreli

Yayın Dili
Türkçe, İngilizce, Kırgızca ve Rusça

Publication Frequency
Four times annually in January, April, July, October

Publication Type
Serial, Quarterly

Publication Language
Turkish, English, Kyrgyz and Russian

SAHİBİ

OWNERS

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi adına

on behalf of Kyrgyz-Turkish Manas University

Rektör / Rector – Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN

Rektör Vekili / Pre Rector – Prof. Dr. Almaz İBRAYEV

BİLİMSEL YAYIN KOORDİNATÖRÜ

SCIENTIFIC PUBLICATION COORDINATOR

Prof. Dr. Recai DOĞAN

Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

BAŞ EDİTÖR

EDITOR IN-CHIEF

Prof. Dr. Recai DOĞAN

Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

YARDIMCI EDİTÖR

ASSOCIATE EDITOR

Assoc. Prof. Dr. Seyil NAJİMUDİNOVA

Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

YAYIN KURULU

EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Recai DOĞAN

Prof. Dr. Mehmet Arif ÖZERBAŞ

Prof. Dr. Alpaslan AŞIK

Doç. Dr. Seyil NAJİMUDİNOVA

Doç. Dr. Azamat MAKSÜDÜNOV

Doç. Dr. Erkan EFİLTİ

Yard. Doç. Dr. Naringül MARGAZIYEVA

ALAN EDİTÖRLERİ	SECTION EDITORS
Din Bilimleri <i>Theology</i>	Prof. Dr. Recai DOĞAN <i>Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan</i>
Edebiyat <i>Letters</i>	Prof. Dr. Ozan YILMAZ <i>Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan</i>
Eğitim <i>Education</i>	Prof. Dr. Mehmet Arif ÖZERBAŞ <i>Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan</i>
Güzel Sanatlar <i>Fine Arts</i>	Prof. Dr. Mehmet ÖZKARCI <i>Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan</i>
Muhasebe ve Finansman, Yönetim Bilgi Sistemleri <i>Accounting and Finance, Management Information Systems</i>	Prof. Dr. Gökhan ÖZER <i>Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan</i>
Sosyoloji <i>Sociology</i>	Prof. Dr. Ertan ÖZENSEL <i>Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan</i>
Spor Bilimleri <i>Sport Sciences</i>	Prof. Dr. Fikret SOYER <i>Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan</i>
Arkeoloji <i>Archaeology</i>	Prof. Dr. Nezahat CEYLAN <i>Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan</i>
Tarih <i>History</i>	Prof. Dr. Alpaslan AŞIK <i>Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan</i>
Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimi <i>International Relations and Political Science</i>	Prof. Dr. Yunus Emre GÜRBÜZ <i>Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan</i>
Ekonomi Bilimi, Kamu Ekonomisi <i>Economics, Public Economics</i>	Assoc. Prof. Dr. Cunus GANİEV <i>Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan</i>
İşletme, Yönetim ve Organizasyon <i>Business, Management and Organization</i>	Assoc. Prof. Dr. Seyil NAJİMUDİNOVA <i>Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan</i>
Medya ve İletişim <i>Media and Communication</i>	Assoc. Prof. Dr. Gökçe YOĞURTÇU <i>Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan</i>
Pazarlama <i>Marketing</i>	Assoc. Prof. Dr. Azamat MAKSÜDÜNOV <i>Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan</i>
Psikoloji <i>Psychology</i>	Assoc. Prof. Dr. Erkan EFİLTİ <i>Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan</i>
Kamu Yönetimi <i>Public Administration</i>	Assoc. Prof. Dr. Uğur ÜNAL <i>Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan</i>
Turizm <i>Tourism</i>	Assist. Prof. Dr. Naringül MARGAZIYEVA <i>Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan</i>
Dil Çalışmaları <i>Language Studies</i>	Assist. Prof. Dr. Serdar DAĞISTAN <i>Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan</i>
Felsefe <i>Philosophy</i>	Dr. Abdıraşit BABATAYEV <i>Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan</i>

- Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU - Ankara University / Türkiye
Prof. Dr. Abdullah KARAÇAY - Akdeniz University / Türkiye
Prof. Dr. Ahmet Cevat ACAR - Turkish Academy of Sciences / Türkiye
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL - Yeditepe University / Türkiye
Prof. Dr. Ali ABISHEV - Kazakh Economics University / Kazakhstan
Prof. Dr. Alisher RASULEV - Institute of Economics / Uzbekistan
Prof. Dr. Anvarbek MOKEEV - Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Ayşegül Asuman AKDOĞAN - Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Ercan OKTAY - Karamanoğlu Mehmetbey University / Turkey
Prof. Dr. Cemal SEZER - Sakarya University / Türkiye
Prof. Dr. Celaledin SERİNKAN - Pamukkale University / Türkiye
Prof. Dr. Ceyhun Vedat UYGUR - Pamukkale University / Türkiye
Prof. Dr. Cusup PİRİMBAYEV - Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Engin YILDIRIM - T.C. Supreme Court / Türkiye
Prof. Dr. Ercan SIRAKAYA - University of South Carolina / USA
Prof. Dr. Erdener KAYNAK - Penn State University / USA
Prof. Dr. Fevzi OKUMUŞ - University of Central Florida / USA
Prof. Dr. Feyzullah EROĞLU - Pamukkale University / Türkiye
Prof. Dr. Goudarz SADEGHI - University of Mohaghegh Ardabili / Iran
Prof. Dr. H. Mustafa PAKSOY - Kilis Yedi Aralık University / Türkiye
Prof. Dr. Hakan TAŞ - Marmara University / Türkiye
Prof. Dr. Hasan VERGİL - İstanbul University / Türkiye
Prof. Dr. K. Makhmad UMAROV - Institute of Economics / Tajikistan
Prof. Dr. Kaisyn KHUBİEV - M. V. Lomonosov Moscow State University / Russia
Prof. Dr. Kubat TABALDİYEV - Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Layli UKUBAYEVA - Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Levent ALTINAY - Oxford Brookes University / UK
Prof. Dr. Mehmet AYDIN - Ondokuz Mayıs University / Türkiye
Prof. Dr. Mehmet BALCILAR - Eastern Mediterranean University / North Cyprus Turkish Republic
Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM - International Balkan University / Türkiye
Prof. Dr. Mehmet ŞİŞMAN - Fatih Sultan Mehmet University / Türkiye
Prof. Dr. Meltem ONAY - Dokuz Eylül University / Türkiye
Prof. Dr. Metin BAYRAK - Atatürk University / Türkiye
Prof. Dr. Murat TAŞDAN - Kafkas University / Türkiye
Prof. Dr. Mustafa KÖYLÜ - Ondokuz Mayıs University / Türkiye
Prof. Dr. Mustafa MIYNAT - Celal Bayar University / Türkiye
Prof. Dr. Muzaffer UYSAL - Virginia Polytechnic Institute / USA
Prof. Dr. Nuriddin KAYUMOV - Tajikistan Academy Of Sciences / Tajikistan
Prof. Dr. Orazaly SABDEN - Institute of Economics / Kazakhstan
Prof. Dr. Orhan Kemal TAVUKÇU - Recep Tayyip Erdoğan University / Türkiye
Prof. Dr. Polina ANANCHENKOVA - Academy of Labour and Social Relations / Russia
Prof. Dr. Rahman ALSHANOV - Turan University / Kazakhstan
Prof. Dr. Selahattin SARI - Beykent University / Türkiye
Prof. Dr. Selçuk EMSEN - Atatürk University / Türkiye
Prof. Dr. Shakir ULLAH - Stratford University / USA
Prof. Dr. Tatiana PYSHKINA - Academy of Economic Studies of Moldova / Moldova
Prof. Dr. Tohtar ESİRKEPOV - Turan University / Kazakhstan
Prof. Dr. Tuncay AYAS - Sakarya University / Türkiye
Prof. Dr. Tuncer BÜLBÜL - Trakya University / Türkiye
Prof. Dr. Turar KOYCHUEV - National Academy of Sciences / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Elena BONTA - University "Vasile Alecsandri" of Bacau / Romania
Prof. Dr. Yahya ALTINKURT - Muğla Sıtkı Koçman University / Türkiye
Prof. Dr. Yücel ÖKSÜZ - Ondokuz Mayıs University / Türkiye

Prof. Dr. Yüksel EKİNCİ - University of Portsmouth / UK
Prof. Dr. Nezahat CEYLAN - Balıkesir University / Türkiye
Prof. Dr. Oktay ÖZGÜL - Yalova University / Türkiye
Prof. Dr. Yavuz GÜNAŞDI - Atatürk University / Türkiye
Prof. Dr. İbrahim ÜNGÖR - Erzincan Binali Yıldırım University / Türkiye
Prof. Dr. Akın BİNGÖL - Kafkas University / Türkiye
Dr. Cıldız ÇİMANOVA - Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan

REDAKSİYON	REDACTION
Türkçe Ayşe ADIGÜZEL, Murat ATAR, Özkan ÇELİK	Turkish <i>Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan</i>
Kırgızca Venera TURATBEK KIZI, Toyçubay ÜSÖNALİYEV	Kyrgyz <i>Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan</i>
İngilizce Gulnara APSAMATOVA, Aida ASILBEKOVA, Tolkun MUSAEVA, Aynura AHMADOVA, Zarina CAYLOBAYEVA.	English <i>Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan</i>
Rusça Anara BAYIZBEKOVA	Russian <i>Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan</i>
TEKNİK EDİTÖR	TECHNICAL EDITOR
Kayahan KÜÇÜK Yusuf GÜNDÜZ	<i>Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan</i>
YAZIŞMA ADRESİ	CORRESPONDENCE ADDRESS
Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Cengiz Aytmatov Caddesi 56, 720044, Bişkek/Kırgızistan	Kyrgyz-Turkish Manas University Editor in Chief MANAS Journal of Social Studies 56 Chyngyz Aitmatov Avenue, 720044, Bishkek, Kyrgyzstan
İLETİŞİM	CONTACTS
e-mail: mjssmanas@gmail.com, recaı.dogan@manas.edu.kg Tel: +996 (312) 49 27 63 (65, 69, 70, 74, 58) +996 (312) 54 19 41-47 Fax: +996 (312) 49 27 61, 81-89	
WEB SAYFASI	WEB PAGE
http://journals.manas.edu.kg/mjsr/index.php http://dergipark.gov.tr/mjss	

MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi
Dizinleme

MANAS Journal of Social Studies (MJSS)
is indexed and abstracted in

ULAKBİM TR Dizin

The European Reference Index for the
Humanities and the Social Sciences
(ERIH PLUS)

Türk Eğitim Endeksi

Araştırmax Bilimsel Yayın İndeksi
Open Academic Journals Index

Academic Resource Index

Scientific Indexing Services (SIS)

Central & Eastern European Academic Source
Database

SOBIAD, Sosyal Bilimler Atıf Dizini

CiteFactor Academic Scientific Journals

Academia Edu

Cabell's Directories

Directory of Research Journals Indexing

İdeal Online

Cosmos IF

Russian Science Citation Index

MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi

MANAS Journal of Social Studies

e-ISSN / ISSN: 1694-7215
<http://journals.manas.edu.kg>

Yıl/Year

2025

Cilt/Volume

14

Sayı/Issue

2

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

Araştırma Makalesi / Research Article

Yazar/Author	Başlık / Title	Sayfa/Page
Ali Rıza GÜL	Türk Destanlarının Dînî Meşrûiyeti Sorunu: Kur'ân Kıssaları Merkezli Bir Analiz <i>The Problem of Religious Legitimacy of Turkish Epics: An Analysis Centered on Quran Stories</i>	470 – 494
Behiye DAĞDEVİREN ERTAŞ	Öğretmenlik Mesleğine Adanmışlığın Sıralı Lojistik Regresyon Analizi ile İncelenmesi <i>Investigation of Teaching Profession Dedication by Ordinal Logistic Regression Analysis</i>	495 – 507
Emre DENİZ ve Mevlüt KARA	Öğretmenlerin İletişim Becerileri ile Öğretmen Liderliği Algıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi <i>Examining the Relationship between Teachers' Communication Skills and Teacher Leadership Perceptions</i>	508 – 525
Erhan KILINÇ ve Ayşe Nur ŞAHİN	Z Kuşağı Bireylerin İnternet Bağımlılığı ve Zaman Yönetimi İlişkisinin ve Bazı Sosyo- Demografik Değişkenlere Göre Farklılıklarının İncelenmesi <i>Investigation of the Relationship between Internet Addiction and Time Management of Generation Z Individuals and Their Differences According to Some Socio-Demographic Variables</i>	526 – 541
Filiz BAYIN , Nihal TUNCA-GÜÇLÜ ve Senar ALKIN-ŞAHİN	Lise Öğrencilerinin Analitik Düşünme Becerilerinin Yaşam Becerilerini Yordama Düzeyi <i>The Level of High School Students' Analytical Thinking Skills Predicting Their Life Skills</i>	542 – 554
Kadri AĞGÜN, Könül MAMMADOVA, Fadıl ŞİRAZ, Muhammet Aykuthan ULUSOY, Recep KAHRAMANOĞLU ve Erdal BAY	Üniversiteli Gençlerin Türk Dünyası Tasavvuruna İlişkin Yaklaşımları <i>Approaches of University Students to the Turkic World Vision</i>	555 – 578
Mehmet ERTEN ve Taner ATMACA	İlkokul ve Ortaokul Öğrencilerinin İmgeleminde Eşitsizlik Olgusunun Resimler Üzerinden Analizi <i>Analysis of the Phenomenon of Inequality in the Imagination of Primary and Secondary School Students through Pictures</i>	579 – 601

Yazar/Author	Başlık / Title	Sayfa/Page
Ramazan BEKMEZ ve Erhan AKIN	Örgün Eğitimle Beraber Arapça Eğitimi Alan Öğrencilerin Dil Öğretim Metoduna Yönelik Görüşleri <i>Perspectives of Students Receiving Arabic Education in Addition to Formal Education on Language Teaching Methods</i>	602 – 613
Sedanur COŞKUNALP ve Özden KUŞCU	Dijital Ebeveynlik Öz Yeterliği İle Çocuklarda Problemlili Medya Kullanımı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi <i>Examination of the Relationship between Digital Parents Self-Efficiency and Children's Problem Media Use</i>	614 – 635
Fatih AKIN	Politik İstikrarın Çevre Üzerindeki Etkisi: Türk Devletleri Teşkilatı Örneği <i>The Impact of Political Stability on the Environment: The Case of the Organization of Turkic States</i>	636 – 650
Merve KOCAMAN	Does Foreign Direct Investment Contribute to Decrease Unemployment in Türkiye? Nonlinear ARDL and Asymmetric Causality Approaches <i>Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Türkiye’de İşsizliği Düşürmeye Katkı Sağlıyor mu? Doğrusal Olmayan ARDL ve Asimetrik Nedensellik Yaklaşımları</i>	651 – 663
Şahin AY	Türkiye’de Tarım Sektörünün Vergi Geçmişi <i>Tax History of the Agricultural Sector in Turkey</i>	664 – 674
Umran UNDER, K. Gulnaz BULBUL, Emircan OZDEMİR & Ender GEREDE	A Study on the Awareness and Consideration Sets in Relation to Employers in Air Transportation Sector <i>Hava Taşımacılığı Sektöründeki İşverenlere İlişkin Farkındalık ve Dikkate Alınanlar Kümeleri Üzerine Bir Araştırma</i>	675 – 692
Canan TANRISEVER	Türk Kültüründe Eski Türk İnanışlarının Etkisi <i>The Influence of Ancient Turkish Beliefs on Turkish Culture</i>	693 – 706
Haldun ŞEKERCİ ve Ayşe Nur OĞUZ	Takı Teknikleri ve İğne Oyası Motifleriyle Uygulanan Takı Tasarımları <i>Jewelry Techniques and Jewelry Designs Applied with Needle Lace Motifs</i>	707 – 722
Serap Yağmur İLHAN	Kahramanmaraş'ta Abdal Müziği ve Bu Kültürel Mirasın Sürdürülebilirliğine İlişkin Abdal Müzisyenleri Görüşleri <i>The Opinions of Abdal Musicians Regarding Abdal Music in Kahramanmaraş and the Sustainability of This Cultural Heritage</i>	723 – 736
Mesut YÜCEBAŞ ve Semiray YÜCEBAŞ	Bilim Haberlerinde Biçimler, İçerikler ve Popüler Tarzlar <i>Formats, Contents and Popular Styles in Science News</i>	737 – 751
Uğur ÜNAL ve Coşkun KALA	1. Kosova Karikatür Festivali’ndeki Karikatürlerin Göstergebilim Yöntemiyle İncelenmesi <i>A Semiotic Analysis of Cartoons in 1st the Kosovo Cartoon Festival</i>	752 – 767
Emine Didem BİBER ve Ceren KURUOĞLU	Banka Çalışanlarında İş Stresinin Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisi <i>The Effect of Job Stress on Organizational Commitment among Bank Employees</i>	768 – 778

Yazar/Author	Başlık / Title	Sayfa/Page
Yakup ÜLKER ve Öznur ARSLAN	İşletme Hilesinin Transfer Fiyatlandırma Boyutu ve Örtülü Kazanç Aktarımı: Bir Vak'a Analizi <i>Transfer Pricing Dimension of Business Frauds and Disguised Profit Transfer: A Case Study</i>	779 – 792
Aykut PAJO	Turizm İşletmelerinde Metaverse Kullanımı ve Gelecekteki Kullanımına Yönelik Beklentiler <i>The Use of Metaverse in Tourism Enterprises and Expectations for its Future Use</i>	793 – 812
Burak ATASOY	Algılanan Sosyal Desteğin Psikolojik İyi Oluşa Etkisinde Pozitif Duygu Deneyiminin Aracılık Rolü: Turizm Rehberliği Öğrencilerine Yönelik Ampirik Bir Araştırma <i>The Mediating Role of Positive Emotion Experience in the Effect of Perceived Social Support on Psychological Well-Being: An Empirical Research on Tourism Guidance Students</i>	813 – 825
Pelin TUNA ARSLAN	Burana Kulesinin Kültür ve İnanç Turizmine Katkısının SWOT Analiz İle Değerlendirilmesi <i>Evaluation of the Contribution of Burana Tower to Culture and Faith Tourism with SWOT Analysis</i>	826 – 837
Emre ÇITAK	A Prevention Strategy in Combatting the Online Actions of Terrorist Organizations: Cyber Deterrence <i>Terör Örgütlerinin Çevrimiçi Eylemleriyle Mücadelede Bir Önleme Stratejisi: Siber Caydırıcılık</i>	838 – 850
Kutay ÜSTÜN	A Study on Xenophobia and Anti-Immigrant Sentiment <i>Zenofobi ve Göçmen Karşıtlığı Üzerine Bir Araştırma</i>	851 – 861
Murat CİNGÖZ	Iran's Palestinian Policy after Hamas' 7 October Attack <i>Hamas'ın 7 Ekim Saldırısı Sonrası İran'ın Filistin Politikası</i>	862 – 874
Mustafa AYDEMİR ve Cengiz ÇUHADAR	19 ve 20. Yüzyıl Osmanlı Astronomisinde Güneş ve Ay Tutulmaları Üzerine Düşünceler <i>The Interpretation of Solar and Lunar Eclipses in 19th- and 20th-Century Ottoman Astronomy</i>	875 – 899

Türk Destanlarının Dini Meşrûiyeti Sorunu: Kur'an Kıssaları Merkezli Bir Analiz

Ali Rıza GÜL¹

Öz

Destanlar millî kimliğin kurucu unsurlarının en önde gelenlerinden olduğu gibi, onu koruyan, nesilden nesile aktaran ve gerektiğinde dönüştüren unsurların da önemlilerindendir. Türk destanları dünyanın en eski ve en uzun destanlarıdır; en çok destana da Türkler sahiptir. Bu makalenin amacı Türk Edebiyatı eserlerinde yer alan bu destanların İslam dini zaviyesinden meşrû görülüp görülemeyecek yönlerini Kur'an'a ve Tefsir ilminin kaynaklarına dayanarak ortaya koymak, böylece bu millî öykülerle dini hassasiyetler arasında çoğunlukla gereksiz yere oluşan gerilimi azaltmaktır. Çünkü modern zamanlarda Türk destanlarına bazı çevrelerce gerçeküstü anlatımlarla ve özellikle kurt motifiyle ilgili olarak şiddetli eleştiriler yöneltildiği müşahade edilmektedir. Oysa destanlarda gerçeküstü unsurların bulunması gayet normal karşılanmalıdır; zira bu bir öykünün destan kabul edilebilmesinin en başta gelen şartlarından biridir. Bu yüzden destan çözümlemelerinde zâhirden ve lafızlardan çok tiplerin ve motiflerin taşıdığı sembolik anlamlara odaklanmak gerekmektedir. İslam öncesine tarihlenen Türk destanlarının bir kısmında geçen kurt motifinin kadını sembolize etmesi, kadının eski zamanlardan beri Türkler içerisindeki önemli mevkiini ve gücünü göstermesi, onun Türkleri yok olmaktan kurtaran ve neslinin devamını sağlayan rolünü simgelemesi bunun bir örneğini oluşturmaktadır. Gerçeküstü unsurlara gelince Kur'an kıssaları gibi çözümlendiğinde bunlarla ilgili meşrûiyet sorunu ekseriyetle ortadan kalkmaktadır. Bu yollara başvurulduktan sonra hâlâ tevhid ilkesi ile bağdaşmayan veya helâl-haram sınırının dışına çıkan unsurları ise İslam dini ile uzlaştırmak mümkün görünmemektedir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an Kıssaları, millî kimlik, Türk destanları, gerçeküstü anlatım, tipler ve motifler, meşrûiyet

The Problem of Religious Legitimacy of Turkish Epics: An Analysis Centered on Quran Stories

Abstract

Epics are among the most prominent constituent elements of national identity, as well as important elements that protect it, transmit it from generation to generation, and transform it when necessary. Turkish epics are the oldest and longest epics in the world and Turks have the most epics. The purpose of this article is to reveal the aspects of these epics found in the Turkish Literary works in order to determine whether they can be considered legitimate from the perspective of Islamic religion, based on the Quran and the sources of Tafsir science and thus is to reduce the tension that often occurs unnecessarily between these national stories and religious sensitivities. This is because in modern times, it has been observed that Turkish epics have been severely criticized by some circles regarding their surreal narratives and especially the wolf motif. However, the presence of surreal elements in epics should be considered quite normal, as this is one of the foremost conditions for a story to be considered an epic. Therefore, in epic analysis, it is necessary to focus on the symbolic meanings of the types and motifs rather than the appearance and expressions of the narration. An example of this is that the wolf motif, which is mentioned in some of the Turkish epics dating back to the pre-Islamic period, symbolizes women, shows the important position and power of women among the Turks since ancient times, and symbolizes their role in saving the Turks from extinction and ensuring the continuation of its generation. When the surreal narrative is analyzed in a similar way to the Quranic stories, the problem of legitimacy is largely eliminated. After resorting to these methods, the elements that still do not conform to the principle of tawhid or exceed the boundaries of halal and haram do not appear reconcilable with the religion of Islam.

Keywords: Quran stories, national identity, Turkish epics, surreal narrative, types and motifs, legitimacy

Atıf İçin / Please Cite As:

Gül, A. R. (2025). Türk destanlarının dini meşrûiyeti sorunu: Kur'an kıssaları merkezli bir analiz. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14 (2), 470-494. doi:10.33206/mjss.1485585

Geliş Tarihi / Received Date: 17.05.2024

Kabul Tarihi / Accepted Date: 09.12.2024

¹ Prof. Dr. - Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türkiye, argul@ogu.edu.tr,

 ORCID: 0000-0002-5194-3223

Giriş

Destanlar bir toplumun temel özelliklerini yansıtan ve onu millet yapan unsurların en önemlileri arasında yer almakla birlikte bol miktarda efsanevî ve mitolojik anlatımlar içermekte, bazen son derece abartılı olabilmekte, bazen de hayal sınırlarını bile aşacak şekilde gerçeküstülüğe kaçabilmektedir (Banarlı, 1983, 1: 2; Sepetçioğlu, 1998: 7-8). Oldukça renkli, hareketli, heyecanlı ve çekici olması itibarıyla zevkle ve ilgiyle okunup dinlenilmesine rağmen bu özelliği destanları çoğu kişinin zihninde sorgulanır hale getirmektedir. Destanlara yönelik bu sorgulama makul, gerçek, makbul veya meşrû olup olmama bakımından yapılabilir. Bunların her biri ayrı bir araştırmaı gerektirse bile meşrûiyet meselesi halledildiğinde diğelerine de büyük ölçüde ışık tutulmuş olacaktır. Ancak meşrûiyet kavramının muhtevasını belirlemedeki güçlük bunu gerçekleştirmemizi nispeten zorlaştırmaktadır.

Günümüzde gerek çeşitli bilim dalları tarafından farklı biçimlerde anlaşılması gerekse neredeyse bütün toplumsal ilişkilerde kendisine atıfta bulunulması sebebiyle meşrûiyet kavramının içeriğini tam olarak netleştirmek mümkün değıldir (Gönenç, 2001). Meşrûiyet kavramına siyasî, ahlâkî, dinî, hukukî, içtimaî, iktisadî vb. zaviyelerden yaklaşıldığında birbirinden çok farklı sonuçlara ulaşılabilir. Hemen her milletin farklı bir meşrûiyet inancının veya algısının bulunması (Zorlu, 2022) da bu kavramın içeriğini görelî olarak değıştirebilir. Bu inanç veya algı din veya zihniyet değışikliği gibi büyük değışkenlere bağılı olarak dönemsel bazda da farklılık gösterebilir. Bütün bu zorluklara rağmen meşrûiyet kavramının muhtelif açılımları ve türleri (Aybakan ve Dönmez, 2004; Güloğlu, 2019; Pısdıl, 2022) süzgeçten geçirilerek ve genel hususiyetleri öne çıkarılarak “ister örf, âdet veya gelenek ister toplumsal kural ister hukukî, idarî veya iktisadî karar ya da uygulama olsun bir şeyin doğıru, hakkaniyetli veya adil olduğına, ahlâkî ilkelerle, insânî değıerlerle veya dinî kurallarla bağıdaştığına insan aklının ve kamu vicdanının inandırılması” şeklinde tanımlanması mümkündür. Fakat meşrûiyetin bu kriterlerden hangisinin dayanak noktası yapılarak belirleneceğı konusu en az tanım kadar önemlidir.

Meşrulaştırma ameliyesinin çeşitli yolları vardır. Bir şeyin meşrû olduğına veya olmadığına dair inanç gelenek ve göreneklerden, karşılaşılan problemlerden etkilendiğı gibi, yaşam tarzlarından, dinî inançlardan da etkilenmekte ve bunlar doğırutusunda biçimlenmektedir (Zorlu, 2022). Bunlara düşünüş biçimlerini, ahlak anlayışlarını, kültür farklılıklarını, hayat felsefelerini, içinde bulunan şartları, hukuk kurallarını, siyasî tercihleri vb. davranış etkenlerini de rahatlıkla ekleyebiliriz. Bunlardan hangisinin veya hangilerinin kullanılacağı konuya göre değışiklik de arz edebilir. Çünkü konu bazen bunlardan yalnızca birini veya birkaçını ilgilendiriyor olabilir. Bazen de meşrulaştırma araçlarından biri diğeler araçlara fazla bir ihtiyaç bırakmayabilir. Hangisi olursa olsun, önemli olan husus, makul görülebilir ve kabul edilebilir gerekçelere dayandırılmak suretiyle meseleye fert ve toplum vicdanında meşrûiyet kazandırılmasıdır.

İnsanların inançlarını, düşüncelerini, örf, âdet ve geleneklerini, bireysel ve toplumsal eylemlerini, ailevî ve içtimaî düzenlerini ilgilendiren hemen her konuda meşrûiyete ihtiyaç vardır. Ananelerin, edebî anlatıların, bunların kahramanlarının ve eylemlerinin meşrûiyetini sorgulamak da bunun dışında değıldir. Zira ister destan isterse daha başka bir anlatı türü olsun milletin vicdanında meşrûiyet kazanmadıkça varlığını uzun süre devam ettiremez. Çok önemli konulara ve büyük kahramanlıklara değınse bile böylesi eserleri halka kabul ettirmenin, içinde yer alan sahneleri ve verilen mesajları kitlelere benimsetmenin, toplumun dilinde sürekli terennüm ettirmenin ve milletin hafızasında yaşatmanın en başta gelen şartı meşrûiyetin sağılanmasıdır. Destanların meşrûiyetini sorgulama zarureti de buradan doğmaktadır. Bu sorgulama hiçbir zaman destanların merkezindeki olayların destanlaştığı tarihlerde yaşayan insanların bu anlatıları dinî ve ahlâkî bakımdan meşrû görüp görmemeleri ile ilgili değıldir. Fakat bu makalede yapılacak sorgulama çağdaş Türklerin atalarına ait destanları millet olma bilincini canlı tutmak için kullanmalarının önünde dinî bir engel bulunup bulunmaması ile ilgilidir.

Destanların meşrûiyeti hukukî, siyasî veya iktisadî açıdan elbette sorgulanabilir. Ancak bunun pratikte fazla bir karşılığı yoktur. Başka bir anlatımla bir destandan bu alanlarda nasıl yararlanılabileceğı konuşulabilse de onun siyaseten, hukuken veya iktisaden ne kadar meşrû olduğunu veya olmadığını sorgulamanın bu alanlara veya topluma yapabileceğı fazla bir katkı yoktur. Bu yüzden böyle bir sorgulama çok da anlamlı değıldir. Fakat destanlarda yer alan muhtelif unsurların ve onlara isnat edilen durumların insânî, içtimaî, ahlâkî veya dinî bakımdan gerçek, doğıru, haklı, hakkaniyetli ve kabul edilebilir olup olmadığı hemen herkes için merak konusudur. Meselenin insânî ve ahlâkî yönden incelenmesi elbette önemlidir, ama aşkınlılaştırıcı ve kutsallaştırıcı gücü sayesinde en muteber ve en etkili meşrulaştırma yolunun din üzerinden yapılan meşrulaştırma olması (Pısdıl, 2022) meselenin dinî yönden ele alınmasını daha önemli

kılmaktadır. Meseleyi dinî meşrûiyet noktainazarından ele almak diğer meşrulaştırma türlerini de büyük ölçüde kapsayacaktır.

Destanların meşrûiyeti meselesi hakkında yaptığımız değerlendirmeler hiç şüphesiz Türk destanları özelinde de geçerlidir. Şu farkla ki Türk halklarının günümüzde kahir ekseriyetle Müslüman olması meseleyi İslam dini zaviyesinden ele almamızı gerekli kılmaktadır. Modern zamanlarda bazı halk katmanlarında abartılı anlatımlar, gerçekdışı veya doğaüstü unsurlar, esrarengiz olaylar, olağanüstü tipler ve motifler içerdiği gerekçesiyle Türk destanlarının gerçekliğinin şifâhî olarak tartışılması ve toplumda bunların safsatadan başka bir şey olmadığı, bazı dindar kesimlerde ise bunlara ilaveten bu destanları İslam dini açısından tasvip etmenin imkân dahilinde bulunmadığının, hatta bunlara itibar etmenin iman bakımından tehlikeli sonuçlar doğuracağına açıkça dillendirilmesi bu gerekliliği adeta zorunluluğa dönüştürmüş durumdadır. Zira dinî ve ilmî konuların konuşulduğu bazı sohbet mahfillerinde dile getirildiğini duyduğumuz, bazen bizim de bizzat şahit olduğumuz bu söylemler Türk destanlarının asılsız ve güvenilirmez olduğu yönünde güçlü bir algı oluşturmakta, özellikle bazı dindar kesimlerde bu destanların dinî yönden kabul edilemez olduğu inancını yerleştirmekte, destanların reddiyle başlayan bu süreç Türk milletine ait olma bilincini zayıflatma veya yok etme noktasına kadar götürebilmektedir. Bütün bunların millet olmada ciddi bir kriz oluşturduğunda, millî birlik ve beraberliği tehdit edeceğinde, millet olma bilincini zedeleyeceğinde ve Müslüman olma bilinciyle millet olma bilinci arasında gerilim doğurduğunda şüphe yoktur. Böylesi netameli bir meseleyi inceleme konusu yapan araştırmamız daha da artırılabilir olan bu mahzurları büyük ölçüde bertaraf etme potansiyeli taşıması bakımından hayli önemli olsa gerektir.

Aslında destan gibi hem tarihi hem de güncel yönü bulunan bir konuyu İslam dini perspektifinden ele almak oldukça ilgi çekici ve heyecan vericidir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Türk destanlarının meşrûiyetini bu yönüyle tartışan ilmî bir araştırma bulunmamaktadır. Oysa meselenin İslam'ın temel ilkeleri zemininde ve Kur'ân Kıssaları ile mukayeseli bir biçimde ele alınması pekala mümkündür. Destan gibi edebî ve tarihî bir konunun meşrûiyeti meselesini İslam dini zaviyesinden ele alan başka bir eserin bulunmaması bizim çalışmamızı bu hususta bir ilk haline getirmektedir. Bu itibarla önemli bir boşluğu doldurabileceğini düşündüğümüz çalışmamızı bu ilk oluşun daha da önemli kılacağı ve bundan sonraki araştırmalar için zemin oluşturduğunda kuşku yoktur. Bu noktada bizim çalışmamızın Doğan Kaya'nın "Türklerin Yaratılış Destanı ile İslamî Kaynaklardaki Müsterekliklere Sentezi Bir Yaklaşım" (9. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Gelenek Görenek ve İnançlar, c. 4, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2019: 207-214) başlıklı eserinden ne farkı olduğu sorulabilir. Adından da anlaşılacağı üzere Kaya'nın eseri yalnızca Yaratılış Destanını ele almakta ve onunla İslam'ı sentezlemeye çalışmaktadır (D. Kaya, 2019). Oysa bizim çalışmamız Türk destanlarının tamamı ile ilgili olup sentez yapmayı değil de onların İslam dini zaviyesinden meşrû olan veya olmayan yönlerini tespit etmeyi hedeflemektedir.

Araştırmamız Türk destanlarının İslam dini bakımından meşrû görülüp görülemeyeceği meselesini tartışmak suretiyle yukarıda bahsi geçen sakıncaların giderilmesine fıkırsel bir katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Türk adının yalnızca Göktürklerle ad olarak ortaya çıkmış olması çalışmamızı oldukça sınırlandırıyor görünmektedir. Ancak önceleri durum böyle iken, sonraları bu kavramın alanının Göktürklerle aynı veya benzer kültürlere sahip olan diğer boyları da kapsayacak şekilde genişlediği malumdur (Durmuş, 2017). Bu nedenle bu çalışmada Türk adı kapsayıcı anlamıyla kullanılacak, buna bağlı olarak da Türk destanları tabiriyle bütün Türk kavimlerinin destanları kastedilecektir. Bu destanların dinî meşrûiyeti meselesini çözebilmek için de konuyla ilgili kaynaklar taranarak elde edilen bilgiler analitik bir bakış açısıyla değerlendirilecek, destanlarla Kur'ân kıssaları arasında benzer noktalardan hareketle ilişki kurulacak ve özellikle destanlara yöneltilen eleştirilere ilişkin çözüm daha çok bu ilişki üzerinden geliştirilecektir. Fakat bir yandan da İslam'ın tevhîd (Allah'ın birliği) ilkesi ile helâl ve haram sınırları özenle dikkate alınacaktır. Destanların önemli bir kısmında yaratılış, türeyiş ve üreyiş konularının işlenmesi ve bu esnada yaratıcı güce atıf yapılması sebebiyle, müteşâbih âyetlerin en önemli kısmını oluşturan haberî sıfatlar meselesinde başvurulmuş tevîl (te'vîl) tekniklerinden de yararlanılacaktır.

Bu arada şunu da belirtelim ki Türk destanları dönemlere ve bölgelere bağlı olarak değişiklikler gösterdiği için ekseriyetle birden çok versiyona sahiptir. Bütün versiyonları ayrı ayrı inceleme konusu yapmak zor olacağından araştırmamızda büyük oranda Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun (ö. 2006) *Karşılaştırmalı Türk Destanları* (İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1998) adlı eserindeki anlatımlar esas alınacaktır. Bütün destanlar hakkında genel bir fikir vermesi bakımından bu eser yeterli olacaktır. Ancak gerek duyulduğunda diğer eserlerden de istifade edilecektir. Araştırmamızda sonuca ulaşabilmek için öncelikle destan kavramı hakkında genel bilgiler verilerek meseleye ilmî bir zemin oluşturulması gerekmektedir. Sonra Dünya destanları arasında çok önemli bir yere sahip olan millî Türk destanlarının kimliğini ve

ruhunu içerdikleri olaylar, tipler ve motifler üzerinden ortaya koymak meşrûiyeti belirlenecek alanın sınırlarını gösterecek olması bakımından önemlidir. Meşrûiyet meselesinin İslam dini açısından incelenmesi ancak bu aşamadan sonra mümkün olabilir. Fakat hem bu destanlara yöneltilen eleştiriler hem bunların Türk kavimlerinin tamamına ait olup olmaması hem de bunlarda tanrılaştırma, Şamanizm ve Totemizm bulunduğu iddiaları meşrûiyet meselesiyle doğrudan ilgilidir. Bu bakımdan bu meselelere de değinmek yerinde olacaktır.

Destanların Mahiyeti ve İşlevleri

Destan kavramı Türkiye Türkçesinde halk hikâyelerini, dinî veya tasavvufî hikâyeleri, vakaya dayalı uzun şiirleri vb. edebî eserleri kapsayacak biçimde kullanılmaktadır (Yıldız, 2009). Edebiyatımızdaki destan türlerine gönderme yapan bu kullanım destan kavramının genel anlamını göstermektedir. Özel kullanımda ise destan denilince akla millî nitelik taşıyan destanlar gelmektedir. Konusu diğer destan türlerini kapsamadığından bu araştırmada destan kavramı yalnızca bu dar anlamıyla kullanılmaktadır. Bu anlamda destanın ne olduğu hakkında çeşitli tarifler bulunmaktadır (Banarlı, 1983, 1: 2; Yıldız, 1995: 4-6; Naskali, 1995; Yıldız, 2009; Yetkin, 2022). Bu tarifler, izaha dayanak yapılacak ana kriterlerin neler olması gerektiğiyle ilgili tercihlere bağlı olarak çeşitlilik arz etmektedir. Bunlar süzgeçten geçirilerek “Destanlar göklerin ve yerin, insanın ve diğer varlıkların yaratılışını, bir milletin oluşumunu, o millet üzerinde derin izler bırakan ve unutulmayan tarihî olayları, o millete ait insanî değerleri veya idealleri vb. unsurları bir kahraman etrafında birleştirerek efsanevî ve gerçeküstü unsurlarla yoğurduktan sonra çoğunlukla şiir tarzında ve öyküleyici bir yöntemle anlatan, genellikle anonim olan ve millî bir karakter taşıyan eserlerdir.” şeklinde bir tarif geliştirilebilir. Savaş, deprem, sel, göç gibi önemli olayları konu alan bu tür destanlar toplum içerisinde önce genellikle sözlü olarak başlayarak dilden dile dolaşır ve nesilden nesle aktarılır, daha sonra ise toplanarak yazılı metinler haline getirilir (Yıldız, 2009).

Bir milletin düşünüş tarzını, hayatı ve olayları anlamlandırışını, kültür dokularını, bunları ören değerlerini, millî hassasiyetlerini, örf ve âdetlerini, kahramanlıklarını, velhasıl kültürel kimliğini yansıtan ve bunları yüksek bir coşkunlukla anlatan destanlar (Ergin, 1969: IX-XIII) kültür ve medeniyet tarihi için olduğu kadar Edebiyat tarihi, genel ve millî tarih için de çok kıymetli birer veri kaynağıdır (Haliloğlu, 2021). Destanların tarihî kaynaklardan biri kabul edilmesi, onun bazı yönlerden mitoloji ile benzeşmesine, dolayısıyla gerçek dışı unsurlar barındırmasına bakılarak bilimsel açıdan yadırganmamalıdır. Efsanevi ve hayali anlatıya dayalı yönleri müsellemler olsa bile, destanların bu özelliklerinden arındırıldıktan sonra gerçekçi bir tarih için kaynak olabilecek hüviyete kavuşturulması mümkündür. Bu sağlandıktan sonra tarih ilmi destanlardan yararlanabilir (Sepetçioğlu, 1998: 8). Zira Tarihin elinde mitlerden sonraki en eski veri kaynağı destanlardır. Milletlerin özellikle tarih yazımının henüz başlamadığı dönemlerine onlardan yararlanmadan ışık tutmak oldukça zordur (Efe ve Gözölü, 2023; Haliloğlu, 2021). Aynı zamanda bir milletin tarih sahnesine çıkarken diğer milletlerle yaptığı mücadelelerini ve komşu milletlerle olan ilişkilerini anlatması, dinî tercihlerinden ve ayinlerinden bahsetmesi, zaman zaman da civar toplumların özelliklerine ve durumlarına değinmesi destanları dinler ve milletler tarihi bakımından da önemli bir kaynak haline getirmektedir. Destanın tarih ile iki yönlü bir ilişkisi bulunduğu bilinmektedir. Nasıl ki tarih destandan yararlanıyorsa destan da tarihten yararlanır, hassaten tarihî destanlar tarihten doğar (Ergin, 1969: X) ve ondan beslenir. Bununla beraber içeriğinde gerçek olmayan veya gerçeğe uymayan unsurların baskın olması itibarıyla destan tarih demek değildir (Banarlı, 1983: 2), sadece tarihin yararlandığı kaynaklardan biridir.

Tarih için ihtiyatla da olsa kaynak olarak kullanılabilecek özelliğe sahip olmaları kadar destanları diğer anlatı ve öykülerden ayıran temel özellikleri de dikkat çekicidir. Destanlar genellikle toplumun önde gelen figürleri arasında yer alan yiğitlerin ve büyük kahramanların maceraları etrafında döner. Olağanüstü yeteneklere ve erdemlere sahip oldukları varsayılan bu kahramanların yerini bazen kahraman gruplarının (başkahraman ve yardımcı kahramanlar) aldığı da görülür. Onların yaşadığı olaylar anlatımın olağanüstülüğünü, çekiciliğini ve büyüleyiciliğini artırmak için mitolojik varlıklarla, tanrılarla veya doğaüstü güçlerle ilişkilendirilebilir. Anlatım çoğu kere manzum ve akıcıdır, genellikle musiki eşliğinde icra edilir, heyecanlıdır ve millî duyguları uyandırır (Yıldız, 1995: 4-8; Doğan, 2023). Bunlar aynı zamanda öykünün sıkıcılığını önlediği gibi, verilmek istenen mesajın etkisini de artırır. Esrarengiz metaforik motiflerle iyice süslenmiş epik bir üslupla uzayıp giden ve birkaç güne yayılan öyküler dizisi dinleyicide merak uyandırır, onun zihnini uyarır, öykünün sonrasına dair tahminler yürütmesine ve değerlendirmeler yapmasına yol açar. Ayrıca destanlarda din, aile ve toplum yapısı, günlük hayat, ekonomik özellikler, tabiat sevgisi, eğlenceler, yeme-içme, avlanma gibi kültürel unsurlar da yer alır. Destanların konusu dar alanlara sıkışmış sıradan olaylar değil geniş coğrafi bölgeleri ve uzun zaman dilimlerini kapsayan büyük olaylardır (Meydan

vd., 2016). Kahramanların bu yerleri uzun süreler boyunca ziyaret ederek görevlerini yapmaları, destanları tarihle olduğu gibi tabiat ve coğrafya ile de ilişkilendirerek hem renklendirir hem de oralarda yaşayan insanlara mal eder. Destanları toplumlara mal eden diğer bir özellik de onların neredeyse tamamen pek çok kişi ve çevrenin edebî katkılarıyla anonim bir biçimde oluşmuş olmasıdır. Destanların bu doğal olanlarının yanı sıra bir de muhtelif yazarların ürünü olarak yapma olanları vardır (Doğan, 2023) ki bunlar konumuzun dışındadır.

Büyük bir kahramanlık hikâyesine ve karizmatik bir kahramana sahip olmak, bu iki temel unsur mitolojik ve doğaüstü unsurlarla ilişkilendirmek, bütün bunları epik bir anlatım üslubu içerisinde ve toplumun değerlerini ve kimliğini yansıtacak biçimde öykülendirmek ve bunu müntesipleri arasında ülkü birliğini sağlayacak bir metin haline getirmek her milletin idealleri arasında yer alır. Millî destanlar bu tür etkenlerle ortaya çıkar; milletlerin somut özelliklerini, millî mizaç ve anlayışlarını, düşünüş ve inançlarını, ahlak ve değerlerini, ruh ve heyecanını, tutum ve davranış özelliklerini, yeme, içme ve giyme alışkanlıklarını, ziraat ve zanaat uğraşlarını yansıttığından (Şimşek, 2007) hemen her milletin kendine özgü en az bir destana sahip olması tabii karşılanmalıdır. Dahası, destanı bulunmayan toplumların milletleşmesi imkânsız denecek kadar zordur. Zira millet olmak hep bir destan ile başlar. Destanı olmayan topluluklar millet olma aşamasına geçemez. Sümerlerin “Gılgamış”, Hintlilerin “Mahabharata” ve “Ramayana”, Finlerin “Kalevala”, Yunanlıların “İlyada” ve “Odessa”, Rusların “İgor”, Farsların “Şehnâme”, Japonların “Şinto” ve “Kotan Urunnai”, Almanların “Nibelungen” adlı eserleri ve daha niceleri hep bu vb. gerçeklerden ve hedeflerden hareketle ortaya çıkmıştır (Rosenberg, 2003: 29 vd.). Destanların kendisi kadar öğretimi de önemlidir. Bununla insanlara millet olma bilinci, zorluklara karşı direnme ve başarıya azmi, birey olmanın sorumlulukları, kültürel zenginlikler ve maddi ve manevî kültür unsurlarının kaynakları öğretilmiş olur (Aytaş, 2006).

Destanların dînî bir kimlik taşıma gibi bir ana gayesi yoktur. Bununla birlikte onlar dine tamamen ilgisiz veya ondan tamamen bağımsız da değildir. Yukarıda adı geçen veya geçmeyen azımsanmayacak sayıda destanın diğer özelliklerinin yanı sıra dînî unsurlar içerdiği ve dînî mesajlar verdiği de bilinen bir gerçektir. Bazı dinlerde ise destan benzeri bir üslupla insanlara sunulan birtakım anlatılar mevcuttur. Bunlarda toplum ve millet oluşturmaktan ziyade var olan toplumlara ve milletlere insânî, ahlâkî ve dînî bir hüviyet kazandırmak amaçlanmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de geçen peygamber kıssalarının hemen hepsi bunlara örnek olarak zikredilebilir. Bu kıssaların tamamına yakınında bir veya birçok millete mensup olan insanlara dînî bir kimlik kazandırma amacı güdüldürken, tarihsel olarak bunların en başında gelen Âdem Kıssasında (Bakara 2/30-39; A'râf 7/10-30) Hz. Âdem'in etrafında ilk insan toplumunu oluşturma ve ona dînî bir kimlik kazandırma amaçlarının ikisi birden gözetilmektedir. Hz. Âdem'e İslâm geleneğinde insanlığın atası anlamında *Ebu'l-beşer* denmesi (Bolay, 1988) de bundan olsa gerektir.

Türk Destanlarının Genel Özellikleri ve Millî Kimliğin Oluşumuna Katkısı

Milletler ne kadar kadim ve etkili ise destanları da o kadar kadim ve etkili olur. Türkler tarihin kaydettiği en kadim, en renkli, en hareketli ve en etkili milletler arasındadır. Türklerin tarih sahnesine çıkışları esrareniz, karşılaştığı olaylar maceralı, egemen olduğu coğrafya geniş, karakterleri güçlü, duyguları coşkulu, anlatımları zevkli, cesaretleri kararlı, yetiştirdiği yiğitleri ve kahramanları boldur. Böyle olunca yeryüzündeki en eski epik destan geleneği de onlara ait olmaktadır. Bu eserlere ad olarak neredeyse bütün çağdaş Türk lehçelerinde Farsça kökenli *destan* terimi genel kabul görmektedir (Ercilasun vd., 1991: 167-168). Bununla birlikte Çağatay Türkçesinde *irtegi* (Yetkin, 2022), Kazak Türkçesinde *jır*, *batırlar jırı* ve *epos*, Kırgız Türkçesinde de *comok* (Yıldız, 2009) kelimeleri de tercih edilebilmektedir. Başkurt Türkleri *epos*, Yakut Türkleri *olongho* veya *olonho*, Altay Türkleri *kay çörök*, Tıva Türkleri *tool* kelimeleri ile destan terimini kullanmaktadırlar (Emeksiz, 2015). Kaşgarlı Mahmûd (ö. 1105) ise Türk'ün divanı sayılan *Dîvân-ı lügati't-Türk* adlı ünlü eserinde destan terimine yer vermese de şiir ve kaside anlamına gelen *koşuğ* (koşuk) kelimesi ile şarkı anlamındaki *yır/ır* (Kazak dilindeki *jır*) kelimesini zikretmek suretiyle (Kaşgarlı Mahmûd, 1985, 1: 376, 3: 58-59) bu terimi şiir ve musiki yönüyle bir anlamda karşılamış görünmektedir. Zira Türk destanlarında genellikle şiir üslubu hâkimdir, öykü başkahraman etrafında kurgulandığı için epiktir; vurgu yiğitlik üzerinedir; at ve bozkurt önemli iki semboldür; aile, yurt ve devlet kutsaldır; dînî, insânî ve ahlâkî değerler saygındır (Emeksiz, 2015). Bu eserler sözlü olarak başlar, gelişimi yüzyıllarca sürer, sonra yazıya geçirilir; anlatı ise durağanlıktan coşkunluğa doğru bir seyir izler, sonra yine durağana dönerek mesajını verir ve son bulur.

Her milletin tek veya sadece birkaç destanı varken, Türklere ait çok sayıda destan bulunmaktadır. Bunun en önde gelen sebebi Türklerin millî hayatlarının ve tarihî maceralarının bir destana sığmayacak

kadar büyük olmasıdır (Özarslan, 1998). Buna daha başka sebepler de eklenebilir. Mesela kahramanlarının çok olması Türk destanlarındaki fazlalığı açıklamaya katkı sağlayabilir. Türkler muhtelif olaylar neticesinde çok sayıda destan üreterek bunları toplumsal dönüşümlere destek sağlayacak birer araç olarak kullanmayı arzu etmiş olabilirler. İyice çeşitlendirilen tiplere ve motiflere paralel bir biçimde bunlar üzerinden verilecek mesajları da çeşitlendirme, zenginleştirme ve edebi zevklere hitap edecek biçimde renklendirme, böylece destanların toplumdaki etkisini artırma isteğı diğer bir faktör olarak değerlendirilebilir. Keza yaşadıkları büyük acıların fazlalığı Türklere ait destanların çok olmasının başka bir gerekçesi olarak düşünülebilir. Meseleye olumsuz tarafından bakıldığında ise Rus ve Batılı araştırmacıların Asya steplerinde yaşayan muhtelif Türk boylarında tespit ettikleri hemen her türlü anlatıyı, öyküyü ve efsaneyi bilim dünyasına şu veya bu sebeple sanki bütün Türklerin destanıymış gibi aktarmalarının da sayıyı gereksiz yere olabildiğince artırdığı söylenebilir.

Türklerin varoluşunu, kökenini, mücadelelerini, hafızalarında iz bırakan savaşlarını, kendilerini derinden etkileyen doğal afet ve göç gibi olayları, kurdukları devlet ve medeniyetleri, yaşadıkları inkılapları ve sarsıntıları, gösterdikleri kahramanlıkları millî kültür ve kimliklerini de yansıtacak biçimde ekseriyetle şiir tarzında anlatan bu öyküler dizisi diğer sebeplerin yanı sıra onların dinî inançlarına göre de farklılık arz eder. Yaratılış, Alp Er Tunga, şu, Oğuz Kağan, Attila, Bozkurt, Ergenekon gibi İslam öncesi destanlara gökbörü (bozkurt), at, mağara ve ay yüzlü kız gibi motifler tamamen hâkim iken, Manas, Cengiz Han, Saltuk Buğra Han (Sarı Saltuk), Seyid Battal Gazi gibi İslam sonrası destanlarda bu motiflere sıklıkla rastlanmaz, rastlananlarının da çoğunlukla İslam'a uygun hale getirildikleri görülür (Banarlı, 1983, 1: 268; Kaya, 2004: 39; Köprülü, 1986: 86-87; Sepetçioğlu, 1998: 99, 119).

Türk destanlarında anlatım basit gibi görünse de anlam, amaç ve işlev çok derindir. Destanlar Türk milletin sadece tarihine ışık tutmakla, kültürel hazinesini zenginleştirmekle, medeniyet unsurlarını güçlendirmekle ve karakteristiğini aktarmakla kalmaz, aynı zamanda onun millî kimliğini ve toplumsal değerlerini yeni nesillere aktarır (Banarlı, 1983, 1: 10-11; Sepetçioğlu, 1998: 99). Fakat bu aktarım özü bozmadan sürekli değişen ve gelişen bir seyir izlediğı için durağan değil canlıdır, dolayısıyla özünü yitirmeden yeni şartlara uyum sağlayan türdendir. Bu özellikleri sayesinde destanlar halkta Türk toplumunun bir parçası olma bilincini sürekli canlı tutar, böylece yüzyıllar içerisinde birtakım değişiklikler ve yenilikler yaşasa da millî ruh korunmuş, Türklük milletin özünde hep baki kalmış olur. Aynı zamanda bu özellikler millet olma ve kendini Türk milletine ait görme bilincini ırk boyutuna hapsedilmekten kurtarır, kültür ve medeniyet boyutuna taşır. Türk toplumunun karşılaştığı farklı milletlerle rahatça kaynaşabilmesinin ve onları kendi potasına çekebilmesinin temelinde de onun destanlarından aldığı bu bilinç düzeyi yatar.

Destanların diğer bir işlevi de Türklere büyük güçlerle mücadele etmenin, yok olmamanın ve tarihten silinmemenin yollarını gösteriyor olmasıdır. Mesela Alp Er Tunga, şu ve Attila destanları büyük devletlerle nasıl savaşılacağını, nelere dikkat edilirse zafer kazanılacağını, neler ihmal edilirse mağlubiyet yaşanacağını, Oğuz Kağan Destanı boyların merkezi otoriteye nasıl bağlanacağını, millî birliğin ne şekilde sağlanacağını ve büyük bir devletin nasıl kurulacağını, Saltuk Buğra Han, Seyid Battal Gazi ve Dânişmend Gazi destanları derviş veya evliya karakterli bir kişinin dinî ve manevî kişiliğini koruyarak nasıl bir mücahit olması ve İslam düşmanlarıyla nasıl savaşması gerektiğini öğretir. Ayrıca neredeyse bütün destanlarda bir yandan iyiliğe, dürüstlüğe, sözde durmaya, onurlu olmaya, insânî ve manevî değerleri özümsemeye, vatani ve milleti sevmeye, arkadaşlık ve dostluk kurmaya, hakka ve haklıya sahip çıkmaya, haksızlığa başkaldırmaya, kötülükleri önlemeye, toplum düzenini sağlamaya, büyük ülküler edinmeye, cihana hâkim olmaya vb. büyük bir milletin sahip olması gereken niteliklere büyük değer verilirken, diğer yandan bunları sağlamada kullanılması gereken güce ve kuvvete, ata ve biniciliğe, silaha ve silahşörlüğe, yiğitliğe ve kahramanlığa, korkusuzluğa ve savaşçılığa, nizam ve intizama uymaya, töreye ve devlete boyun eğmeye, öndere (buğ, bey) ve lidere (başbuğ) itaat etmeye özel bir vurgu yapılır.

Türk Destanlarındaki Tipler ve Motiflerin Dili

Türk destanlarının bir topluluğı millet yapan genel karakteristikleri kadar içinde barındırdığı tipler de öğreticidir. Araştırmacılar bu tiplerin sembolik anlamları hakkında çeşitli yorumlar yapmışlardır. Mesela alp tipi asaletin, gücün, cesaretin, yiğitliğin, mücadelecilik kişiliğinin, başarının ve bütün bunları Tanrı'nın ihsanı olarak görmenin, vatanseverliğin, merhametin ve affediciliğinin; bilge tipi manevî liderliğin, rehberlik etmenin, toplumu yönlendirmenin, çağını aydınlatmanın, kahramana akıl hocalığı yapmanın, işinde usta olmanın ve maddi gücü manevî güç ile bütünleştirmenin; kadın tipi aileyi çok sağlam bir temel üzerine kurmanın, ev işlerini yürütmenin, soyun devamlılığının, fedakârlık ve sadakatin, her türlü

tehlike karşısında uyanık olmanın ve şartlar gerektirdiğinde kadının eline silah olarak ata binip kahramanlık yapmasının simgesi olarak değerlendirilir (Yardımcı, 2015).

Yapılan bu değerlendirmelerden yola çıkılarak destanlarda yer alan tiplere daha başka sembolik anlamlar da verilebilir. Mesela destanların tamamında görülen kahraman karakteri Türklerin kendi içinden kabileye, millete veya cihana farklı düzeylerde liderlik edebilecek şahsiyetler çıkarmasını, onların olağanüstü doğuşunu veya varoluşunu; Oğuz Kağan Destanındaki Oğuz (Mete) tipi Türk milletinin diğer bütün liderlerin ve halkın bağlı olacağı üst bir lider edinmesini, böyle karizmatik birinin millete siyasî ve askerî bakımdan liderlik etmesini, liderin Tanrı'ya boyun eğen ve yakaran bir kişi olmasını; destanların genelinde rastlanan aksakal tipi bilgeliği ve yüceliği, ahlâkî ve manevî öğütler vermeyi, dinî ve dünyevi rehberlik yapmayı; Oğuz Kağan ve Manas Destanlarında en idealine rastlanan alp tipi asaleti, sağlamlığı ve yiğitliği; yine Manas Destanında geçen mankurt tipi dilde, örfte, kültür, gelenek ve harekette topluma yabancılaşan kişinin ihanetini; Satuk Buğra Han, Battal Gazi ve Dânişmend Gazi destanlarında görülen alperen tipi alplıkla birlikte bilgeliği ve manevî rehberliği; Oğuz Kağan Destanında Mete'nin akıl hocalarından Uluğ Türk tipi bilgeliği ve manevî liderliği; İslam sonrası destanların çoğunda görülen Hızır tipi çaresizlik anında Allah'ın yardımının yetişmesini, dinî-ahlâkî rehberliği ve danışmanlığı temsil eder. Türk destanlarında kadın oldukça özel bir yere sahiptir. Oğuz Kağan ve Dede Korkut destanlarında ideal biçimiyle yer alan kız ve kadın tipi hem kahrmanana Tanrı'ya yakarışı sonucunda ihsan edilmesi itibarıyla Türklerin kökeninin kutsal oluşunun hem kadının ilâhî ihsan olmayı hak edecek kadar yüce erdemlere sahip olmasının, yuva kuruculuğunun, ailenin sağlam temelini oluşturmasının, soyun devamlılığını sağlamasının, eşine yardım etmesinin, erkeğinin tacı ve evinin tahtı olmasının, fedakâr ve cefakâr olmasının hem de sadakat ve temizliğin, iffet ve namusun, nezaket ve zarafetin, dişil mertlik ve cesaretin sembolü olarak değerlendirilebilir.

Türk destanları, anlatımı süsleyerek dikkat çekici ve eğlenceli hale getiren motif ve sembol unsurları bakımından da zengindir. Destanların düşünsel, duygusal veya göksel yönünü oluşturan, çok abartılı veya tabiatüstü anlatılarla sunulan ve önemli sembolik anlamlara sahip olan bu unsurlar yüzeysel bakışa anlamsız veya akıldışı gelebilir. Ancak bunların arkasına gizlenmiş olan mesajlar oldukça gizemli, son derece manidar, bir o kadar da muhteşem ve olağanüstüdür. Bu unsurların her biriyle ilgili sembolik anlamlarının neler olabileceğine yönelik çeşitli yorumlar bulunmaktadır. Mesela destanlara aydınlık kazandıran ışık motifi destan kahramanının evleneceği kadının doğduğu kutlu kaynağın, ağaç motifi başkahramanı gölgesinde barındıran, bazen de ona güzel bir eş veren kutsal barınağın, at motifi olağanüstü özelliklere sahip olup hiç umulmadık anlarda bile kahramanın yardımına gelen ve onu rüzgâr hızıyla hedefe ulaştıran destekçinin, rüya motifi bazen destanın bütününe etkileyecek ve destan kahramanının hareket alanını çizecek bir anlayışın, bazen de kahramanın kazanılacak başarıları ya da yaşanacak felaketleri vaktinden önce hissetmesinin, kurt motifi Türk milletinin hayat ve savaş gücünün, yeryüzünde yok olmamasının ve yeniden çoğalmasının, kırklar motifi kırk alp veya erenin kahramanın etrafında önemli bir güç oluşturmasının, destan kahramanının hüner ve maharetini sergilemek için kullandığı vasıtanın sembolü olarak görülmektedir (Yardımcı, 2015).

Gerek zikredilen bu yorumlardan gerekse bizzat destanlardan ilham alınarak motiflerin sembolik anlamlarına yönelik daha farklı yorumlar da yapılabilir. Mesela ışık motifi ilâhî yardımın, ümidin, nur yüzlülüğün, temiz yürekliliğinin ve yol aydınlığının; ağaç motifi köklere bağlı kalmanın, atalara saygının, sığınak (oba) edinmenin, tabiat sevgisinin ve kalıcılığın; ok-yay motifi silahı hünerle kullanmanın, yiğitliğin, savaşçılığın, toplumsal düzeni bozanlara karşı caydırıcı bir araç olarak kullanılması itibarıyla cezalandırmanın, adaletin ve hukukun; at motifi sahibini tehlikelere karşı koruyacak güçlü ve sağlam taşıtın; rüya motifi geleceği sezmenin, nezih kişiye gelecekte gerçekleşecek bazı olayların bildirilmesinin ve tanrısal kadere uymanın; mağara motifi bir karargâh, arınma, sığınma ve uzlet yeri edinmenin ve dinî tebliğin yapılacağı bir alan belirlemenin; yada taşı halkın birlik, bütünlük ve refahının ve devletin büyük amaçlarının; kırklar motifi görüşlerine başvurulabilecek özellikli bireyler olmanın, bu özellikleri erken zamanda kazanmanın, kahramanın yakın çevresinde yönetici, alp veya eren pozisyonundaki kişilerin sayısını ortalama 40 ile sınırlandırmanın, devlet ve millet işlerinde görüşlerine başvurulacak kişilerin sayısını makul düzeyde tutmanın, gayb âleminde kutsiyete ermiş yüce kişilerin ve onlardan gelecek manevî destek sağlamanın sembolü olarak görülebilir.

Türk Destanlarının Dînî Meşrûiyeti Meselesi

Türk destanlarının konusunu oluşturan olayların geçtiği coğrafi yerler değişiklik gösterdiği gibi meydana geldiği tarihî aralıklar da farklılık arz etmektedir. Başka bir anlatımla her biri değişik bir yerde

geçen bu olaylarda atıf yapılan zaman dilimi de farklıdır. Bu yüzden de her bir destan coğrafi ve tarihi bakımdan kendine özgü ve özeldir. Coğrafi ve tarihi olarak böyle olmasına rağmen bu destanlarda yer alan kahraman, yiğitlik, bilge kişi, cesur kadın, ilâhî ışık, muhteşem evlilik, at gibi unsurlar üzerinden yapılan sembolik anlatımlar, verilen mesajlar ve gözetilen amaçlar büyük oranda aynıdır. Fakat aynı unsurların tarihi şart, ahlak anlayışı, yaklaşım tarzı, din vb. faktörlere bağlı olarak biçimsel veya niteliksel bakımdan değişiklik gösterebilen özelliklerine gelince, bunlarda böyle bir ayniyetin varlığından bahsetmek her zaman mümkün değildir. Şekillerine varıncaya kadar destanlarda irili ufaklı değişikliklere sebep olan bu değişkenlerin en önemlisi hiç şüphesiz dindir.

İslam'ın kabulünden önceki dönemlerde destanların dinî yönden meşrû olup olmadığı hususunda herhangi bir sorun yaşandığından söz edilemez. Çünkü Türklerin İslam'dan önceki dinlerinde böyle bir sorgulamayı gerektirecek ciddi bir meşruiyet mekanizması göze çarpmamaktadır. Kağanlar tarafından konulan veya kurultaylarca getirilen ya da toplum içinde kendiliğinden şekillenen kurallardan oluşan törelere (Pamir, 2009) gelince onlarda da destanlardaki mitolojik, kozmogonik (evrendoğumsal) veya kozmolojik unsurlardan hangilerinin iyi veya kötü, akla uygun veya akıldışı, kabul edilebilir veya edilemez oluşuna karar verilmesini sağlayacak yeterli miktarda kritere rastlamak mümkün değildir. Bir de o dönemlerde destan, hikâye, masal vb. edebî anlatıların dinî ve ahlâkî bakımdan şimdiki meşruiyet ölçütlerini karşılayacak biçimde şekillendirilmesini beklememek gerekir.

Ancak Türklerin İslam'ı milletçe kabul etmelerinden sonraki dönemlerde önceki dönemlerdeki gibi bir durum söz konusu olamaz. Çünkü İslam son derece kapsamlı bir din olup mensuplarına bir inanışın, düşüncenin, sözcüğün veya fiilin meşrû olup olmadığını belirlemeyle ilgili kıstasları sağlar. İslam dininin Türk halklarının düşünüş biçiminde, hayat tarzında, doğrulama ve yanlışlama anlayışında, meşrû ve gayrimeşrû takdirinde, kısacası zihniyetini oluşturan ve özelliklerini belirleyen öğelerde en etkili ve kapsamlı değişimi yaptığı bilinen bir gerçektir. İslam'ı kabul etmelerinden sonra destanların bazılarında meydana gelen önemli değişiklikler hem destanların kurgusunu ve üslubunu hem kahramanların, destekçilerinin ve karşıtlarının yapıp ettiklerini hem de onlara ait söz, tavır ve manevraları kısmen veya tamamen değiştirerek yeniden şekillendirmiştir (Sepetçioğlu, 2010: 9). Sirderya kaynaklı halk anlatılarında bir baksı (bakşı, şaman) olan Dede Korkut'un (Korkut Ata) İslam dönemi tarih kaynaklarında velî bir Müslüman olarak tanıtılması (Özdemir, 2003), İslam'dan önceye tarihlenen Dede Korkut Destanının besmele ile başlaması ve İslâmî değerlere dayalı anlatımın destanın tamamına hâkim olması (Ergin, 1969: 1 vd.) bunun tipik bir örneğini teşkil etmektedir. İslam'ın bu etkisi sebebiyle olmalı ki araştırmacılar Türk destanlarını biri İslam'dan önce, diğeri de İslam'dan sonra olmak üzere iki dönem halinde inceleme gereği hissetmektedirler (Sepetçioğlu, 1998: 99). İslam'ın milletçe kabulünden sonraki dönemlerde ortaya çıkan destanlar ise oluşturulmalarında bu dinin ilkeleri dikkate alındığından meşruiyet sorgulamasının dışındadır.

Ne var ki bütün destanlar Türklerin Müslümanlığı kabul etmelerinden sonra İslam'ın ilkeleri doğrultusunda oluşturulmuş değildir. Yaratılış, Alp Er Tunga, Şu, Bozkurt, Ergenekon ve Türeyiş destanları bu gruba girmektedir. Halk arasında söylenmeye devam eden bu destanlarda İslam ile bağdaşan bazı noktalar elbette bulunmaktadır. Mesela Turan ülkesinin Alp Er Tunga adlı bir Hakanının İranlılarla yaptığı savaşları ve gösterdiği kahramanlıkları anlatan destanın (Sepetçioğlu, 1998: 109-113) İslam'a aykırı düşen bir tarafı göze çarpmamaktadır. Yönetim merkezi Balasagun olan Türk Hakanı Şu'nun Makedonyalı İskender karşısındaki taktiğini ve bunun neticesinde onunla yaptığı barış anlaşmasını anlatan Şu Destanında (Sepetçioğlu, 1998: 114-118) da dinî meşruiyet bakımından herhangi bir sorun görünmemektedir. Göktürklerin düşmanlarıyla mücadelelerinden, galibiyetlerinden, yenilgilerinden, Ergenekon'a çekilişlerinden ve oradan çıkışlarından bahseden Ergenekon Destanında (Sepetçioğlu, 1998: 126-129) da dinî meşruiyet bakımından söylenebilecek ciddi bir olumsuzluk yoktur. Aynı şekilde Yaratılış Destanındaki anlatımlarda yerin ve göğün yaratılmış olduğunun belirtilmesi (Sepetçioğlu, 1998: 107) Kur'an ile uyum arz etmektedir (Bakara 2/29; En'am 6/101; Fussilet 41/9-11).

İslam döneminde yeni bir kalıba sokulmayan destanlarda ise dini bakımdan meşrû noktalar bulunduğu gibi özellikle Kur'an'daki dinî hükümler ve iman esasları bakımından önemli problemler de yer almaktadır. Mesela Yaratılış Destanının bir versiyonunda yerden ve gökten önce suyun, Tanrı Kara Han'ın (Kayra) ve insanın bulunduğu söylenmesi, insanın Kayra'yı varlığı yaratması için yönlendirdiğinin iddia edilmesi, yerin ve üzerindeki cansız varlıkların insanın ağzına aldığı toprağı üfürmesiyle oluştuğunun ifade edilmesi ve o noktadan sonra insanın günahkâr hale gelmesi sebebiyle Kayra tarafından Erlik adında bir varlığa dönüştürüldüğünün belirtilmesi (Sepetçioğlu, 1998: 13-21) Kur'an'da Allah'a mutlak yaratıcı olduğunu belirten sıfatıyla ve ilk insanın yaratılışı ile ilgili Âdem Kıssasıyla (Bakara 2/30-39; A'râf 7/11-25; İsrâ 17/61-65; Tâhâ 20/116-124) çalışmaktadır. Ancak o noktadan sonra Kayra'nın insana yeryüzünde bir

mekân tahsis etmesi, orada yasak ağacın ve yılanın bulunması, insanlardan Ece'nin (Eje) Erlik'in telkiniyle kocası Doğanay'ı (Törünge) kandırarak yasak ağaçtan yemeleri, günahlı hale gelmeleri, Kayra'nın insanlarla iletişim sağlamak amacıyla Gök Oğul'u (Maytere) göndermesi, şeytani özelliklere sahip olan Erlik'i yenmesi için Ulu kişiyi görevlendirmesi gibi anlatımlar kabulü imkânsız unsurlar içerse de Âdem Kıssasındaki Allah, melek, insan, şeytan diyaloglarına ve Allah'ın insanlar için peygamber görevlendirmesine benzemesi cihetiyle dikkat çekmektedir (D. Kaya, 2019). Türklerin İslam'ı kabul etmelerinde böylesi benzerliklerin büyük etkisi olmuş olabilir. Ancak bu husus müstakil olarak ele alınmayı hak edecek kadar kapsamlı bir konudur.

Yaratılış Destanının diğer bir versiyonunda Tanrı Ülgen'in Ak Ana'dan emir almasının ve onun emriyle yaratmaya başlamasının (Sepetçioğlu, 1998: 106) Kur'ân'daki her şeyi yaratan, yaratırken ve diğer fiillerini işlerken ikincisi olmayan, dolayısıyla hiçbir yerden emir almayan Allah anlatımıyla (En'âm 6/102; Ra'd 13/16; Enbiyâ 21/22-23; Mü'min 40/62) bağdaşmayacağı açıktır. Bozkurt Destanında Bilge Kağan'ın "Tanrı'dan olma" şeklinde tanıtılması ve anası kurt olan bir delikanlının biri yaz, diğeri de kış Tanrısının kızı olan iki karısının bulunduğu belirtilmesi (Ögel, 2010, 1: 26-27; Sepetçioğlu, 1998: 123) –Tanrı kelimesinin Allah anlamında kullanıldığı varsayıldığında– Allah'a yakışsız vasıflar isnat etmesi ve totemist özellikler taşıması sebebiyle İslam dininin temelini teşkil eden Allah tasavvuruna tamamen zıt bir anlatımdır. Ancak bu destanda şekli yanlış bile olsa devlete ve hakana kutsallık atfedilerek dini bir meşrûiyet zemini oluşturulmaya çalışılması takdir edilmesi gereken bir tavidir. Devlet ve devlet başkanı için dini bir meşrûiyet zemininin aranması Müslümanların geleneğinde de var olan bir konudur. Hatta İslam alimleri adil ve meşrû bir devlet yönetiminin hangi ilkelere uyması gerektiğiyle ilgili çeşitli fikirler ileri sürmüşlerdir (Mâverîdî, 1976: 5 vd.).

Kurtla evlenme senaryosu Türeyiş Destanında da geçmektedir. Orada yer aldığı şekliyle Büyük Hun Hakanlarından birinin iki kızının ancak ilahlarla evlenebileceğine inanması, vatandaşlarının aynı düşüncüyü paylaşması, sonra Hakanın inandığı Tanrı'nın bir bozkurt suretinde gelerek onun kızlarıyla evlenmesi, bu evliliklerden birçok çocuğun doğması (Sepetçioğlu, 1998: 130) –şayet Tanrı kelimesiyle Allah kastediliyorsa– yine totemist ve yakışsız unsurlar içerdiğinden Kur'ân'ın hemen her yerinde önemle vurgulanan Allah öğretisi ile açıkça çelişmektedir. Kurtla evlenerek çocuk sahibi olma ve nesli devam ettirme meselesine gelince, böyle bir şeyin Kur'ân'ın evliliği düzenleyen ve yalnızca bir erkek insanla bir dişi insanın evlenmesini emreden âyetlerine (Nisâ 4/3-4, 23-25; Mâide 5/5; Nûr 22/32; Ahzâb 33/37) de aykırı olduğu izahtan varestedir. Ancak bu tür ifadelerin destanlarda yer alması simgesel anlamlar taşıyor olabilir ki bu hususa birazdan temas edilecektir.

Yaratılış ve türeyiş destanlarındaki anlatılar, tarihî dönemlerin destanların konusu, üslubu, değer yargıları, dolayısıyla da meşrûiyeti üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Bazı destanların yalnızca İslam'dan önceki veya sonraki versiyonları mevcutken, bazıları ise her iki versiyona birden sahiptir. Bu noktada İslam'ın kabulünden sonra Yaratılış, Türeyiş anlatıları gibi yaratılıştan bahseden destanlara gerek kalmadığı, daha doğrusu Kur'ân'da ilk insanın yaratılışı ile ilgili olarak yer alan Âdem Kıssasının onların yerini aldığı düşünülebilir. Keza Kur'ân'ın helâlleri ve haramları veya iman esasları ile açıkça çelişmesi itibarıyla tevili mümkün olmayan destanların tarihin sayfalarına terk edildiği, tevili mümkün olanların ise dönüştürülerek halk içerisinde yaşatıldığı söylenebilir. Dönüştürülmesi sebebiyle çift versiyona sahip olan bu destanların sadece İslam öncesine ait olanının değil her iki şeklinin de dinî meşrûiyet meselesi bakımından değerlendirilmesi isabetli olur. Oğuz Kağan Destanı iki versiyona sahip destanların en meşhuru olarak görünmektedir. İslam öncesi dönemde oluşan Dede Korkut Destanı Türklerin İslam'ın kabulünden sonra yazıya geçirildiği için ağırlıklı olarak İslam'a ait öğeleri barındırsa da yer yer Şamanist inanç izleri de taşımaktadır (Özdemir, 2003). Manas Destanı ise İslamiyet sonrası bir destan olmasına rağmen içerisinde Şamanizm inanç sistemine dair birçok unsur barındırması (Fidan, 2019: 1) sebebiyle kültürel olarak İslam öncesi dönemle ilişkilidir. Ne var ki dünyanın en büyük destanı olma niteliğini haiz olan (Yıldız, 1995: 19) bu destanı burada ayrıntılı bir biçimde değerlendirmek araştırmamızın sınırlarını çok aşmaktadır. Bu destanlarda eski Türk inançlarının Şamanizm olarak isimlendirilmesi meselesi ise araştırmamızda ayrıca ele alınacaktır.

Dede Korkut Destanını teşkil eden hikâyeler silsilesinde genel olarak İslam'la ve Kur'ân'la uyumlu bir anlatım hâkimdir. Bu hikâyelerde Allah anlatımı genel olarak muhteşemdir, cihat ve gazâ sahneleri heyecan verici nitelikte olup cihat âyetleriyle (Bakara 2/216; Mâide 5/33; Enfâl 8/39; Tevbe 9/73) uyumlu görünmektedir. Ancak hikâyelerin yer yer eski göçebe inanışları ile eski şaman devri âdet ve hatıraları içeren, şarap içildiği ve hükümdarlar tarafından şarap meclisleri düzenlendiği anlatılan bölümleri (Banarlı, 1983, 1: 410) İslam'ın iman esasları (Bakara 2/285) ve Kur'ân'daki şarap yasağı (Mâide 5/90-91)) ile zıt

düşmektedir. Oğuz Kağan Destanının İslam'dan sonraki versiyonunda ise Türklerin atasının Hz. Nuh'un oğlu Yafes'in Türk adındaki oğluna bağlayan, Oğuz'un kutlu doğumunu, Müslüman olarak doğmasını, anası Müslüman oluncaya kadar sütünü emmemesini, sıra dışı bir biçimde büyüüp gürbüzleşmesini, tebliğ ettiği Müslümanlığı kabul eden amcakızıyla evlenmesini, ülkenin hakanı olan putperest babası Kara Han'a karşı mücadele etmesini, ona galip gelmesini, Hakan olmasını, ülkeler fethetmesini, ülkesindeki insanların İslam'ı kabul etmelerini sağlamak için büyük gayretler göstermesini ve Tanrı'ya şükür için çok fazla hayır işlemesini anlatan bu destan (Sepetçioğlu, 1998: 118-122) Kur'an'ın öğretileri ve İslam'ın ilkeleri ile uzlaşmayacak herhangi bir unsur barındırmamaktadır. Aksine bu destan Oğuz'un Türklere İslam'ı son derece heyecan verici, duygulu ve sevdirci, bir o kadar da bilgece bir üslupla kabul ettirme çabasını konu edinmesi bakımından oldukça kıymetli görülmeli, İslam'ı kitlelere ulaştırmada temel bir metin, ikna edici bir üslup ve esas alınması gereken bir metot olarak değerlendirilmelidir.

Türk destanlarının meşrûiyeti meselesiyle ilgili olarak bu noktaya kadar yaptığımız değerlendirmeler genel bir fikir verecek durumdadır. Fakat mesele tamamen bunlardan ibaret değildir. Özellikle bu destanlara kurt motifi üzerinden yöneltilen eleştirilerin de burada değerlendirilmesi gerekir. Fakat hassaslığına ve önemine binaen meseleyi ayrıntılı bir biçimde inceleme arzumuzun sözü uzatacak olması bu konuyu ayrı bir başlık altında ele almamızı zaruri kılmaktadır.

Türk Destanlarına Yöneltilen Bazı Eleştiriler

Modern zamanlarda Türk destanlarına, özellikle de İslam'ın kabulünden önceye ait olanlara bazı çevrelerce şiddetli eleştiriler yöneltilmiş, müşahade edilmektedir ve bu eleştiriler hâlâ devam etmektedir. Gerçi bugüne kadar bu eleştirileri dile getiren ilmi bir yazı yayımlanmış değildir, ama sözlü olarak yapılan bu eleştirilerle çeşitli sohbet mahfillerinde karşılaşmak her zaman mümkündür. Daha çok kulaktan dolma kasıtlı bilgiler esas alınarak yapıldığı görülen bu eleştiriler özellikle Bozkurt ve Ergenekon destanlarında sıklıkla geçen börü (kurt) ve gökbörü (bozkurt) motifleri üzerinde yoğunlaşmakta ve dinî meşrûiyet kapsamında yürütüldüğü için son derece etkili olmaktadır. Bu eleştirilere göre sadece Türkler değil hiçbir insan kurttan doğmuş ve kurdu emerek büyümüş olamayacağı gibi, herhangi bir kurdun insana hamile kalması, ona analık yapması, onunla konuşması, ona sahip çıkması ve yol göstermesi de söz konusu değildir. Bu yüzden bazı destanlarda geçen kurt anlatıları akıldışıdır ve birer saçmalıktan ibarettir. İslam öncesi destanlarının çoğunda kurt motifinin çok önemli bir unsur olarak kullanıldığı elbette doğrudur. Fakat bu motifin gerçekte neyi temsil ettiği ve sembolik anlamının ne olduğu tartışmalı bir konudur.

Her şeyden önce belirtmeliyiz ki Türk destanlarında geyik, at, kuş, köpek ve boğa gibi pek çok hayvan motifi geçmekte olup kurt bunlardan sadece birisidir, belki de en önemlisidir (Fidan, 2019: 45 vd.). Ayrıca hayvan motifi kullanmak sadece Türk destanlarına özgü olmayıp farklı milletlere ait pek çok mitolojide ve destanda görülen bir durumdur (Armutak, 2002). Efsanelerin ve destanların vazgeçilmezi olan bu mitolojik unsurlar lafzî ve zâhirî bir yol izlenerek anlaşılması durumunda anlatı metinlerinde yer alan her türlü tasvire sanki gerçekmiş gibi inanmak icap eder ki bunu ancak onları çözümleme ve yorumlama yöntemlerinden habersiz olan kişiler yapar. Oysa normalin dışında olduğu her haliyle belli olan bu efsanevi varlıkların muhtevasını kavrayabilmek için destan ve mit gibi söylencelerin çözümlemesiyle ilgili bilimsel görüşlerden yararlanılabilir.

Donna Rosenberg'in (ö. 2016) verdiği bilgilere göre ilk defa ortaya çıkan akademik görüş söylencelerdeki unsurların dış çevrenin birer sembolü olduğu şeklindedir. Mesela kahramanlar güneşin, canavarlar güneşin düşmanlarının, gece ile gündüz kötülükle iyiliğin sembolüdür. Psikolog Freud (ö. 1939) ve takipçileri söylenceleri insanın bilinçaltındaki istek, korku ve güdülerin bir ifadesi olarak görmektedirler. Jung'un (ö. 1961) başını çektiği bir grup bilim insanı Freud'un görüşünü daha ileriye götürerek onların insanlığın evrensel ve ortaklaşa bilinçaltının ifadesi olduğunu savunmaktadır. Dinler tarihçisi M. Eliade (ö. 1986) onların ciddi dinsel deneyimlerden ortaya çıktığını ve dinlerin temelini oluşturduğunu iddia etmektedir. Antropolog P. Radin (ö. 1959) onları dinî ve siyasal liderlerin işbirliği yaparak halkın ekonomik çaresizliğini ve mutsuzluğunu istismar etmesi olarak anlamaktadır. Yine onun gibi bir antropolog olan C. Lévi-Strauss (ö. 2009) ise bütün insanların düşünce yapılarının aynı olduğunu, söylencelerin özdeş düşünceler ürettiğini ve ortak bir yapı gösterdiğini, yaşam ve ölüm gibi birbirine karşıt güçler arasındaki çekişmeleri ortaya koyduğunu, dolayısıyla bir söylencenin anlamını keşfetmek için onun simgesel anlamından ya da metin içeriğinden çok altındaki yapıya odaklanmak gerektiğini ileri sürmektedir (Rosenberg, 2003: 25-26).

Söylencelerin kökenleri ve anlaşılma yöntemleri hakkında zikrettiğimiz görüşlerin eleştirilebilecek yönleri elbette mevcuttur. Ancak makalemizin onları tartışmak gibi bir amacı bulunmamaktadır. Bununla

birlikte destanları anlamada onların bize birtakım ipuçları sağlayabileceğini de görmezden gelemeyiz. Bu görüşlerden çoğunun, söylencelerin ancak kökenleri ve ortaya çıkış sebepleri belirlendikten sonra anlaşılabilirliği esasına dayanması önemlidir. Keza klasik görüşün söylencelerdeki unsurları dış çevrenin birer sembolü olarak görmesi sembolik anlamlara yönelmeyi gerekli kılmaktadır. Sembolik anlamları belirlemeye kelimelerin dildeki anlamlarının da katkı sağlayacağına şüphe yoktur. Türk destanlarının yarıdan fazlasında kullanılan kurt motifini (Kolot, 2021: 233) çözümlerken bu teknikler onun destanlarda niçin yer aldığını ve neyi temsil ettiğini belirlemede ciddi bir temel oluşturacaktır. Ortaya çıkan tablonun ne kadarının meşrû olduğu veya olmadığı meselesinde asıl kriter ise araştırmamızın Giriş kısmında bahsi geçen dinî yöntemlerdir.

Dikkatten kaçırmamak gerekir ki kurt motifi birçok milletin mitolojisinde yer alan en önemli unsurlardan biridir. Yaratılış ve türeyiş konu alan mitolojiler başta olmak üzere Türk destanlarında kurt unsuru sıklıkla rastlanılan önemli bir motiftir. Bunun bozkır şartları, yaşamı ve kültürüyle irtibatlandırılması mümkündür. Bu destanlarda kurt börteçine ya da börü gibi farklı adlarla ve boz veya gök yeleli gibi niteliklerle yer alır (Fidan, 2019: 45). Çünkü kurt Türkçede esas itibarıyla “solucan türünden olan hayvanlara” karşılık gelecek şekilde kullanılan bir kelimedir. Börüyü kurt diye adlandırmak Oğuzlara özgü bir durumdur (Kaşgarlı Mahmûd, 1985, 1: 342). Onların kurt kelimesini bu anlamda kullanmaları kurdun dağdaki yaban hayatına ve tabiatın canlılığına yaptığı katkısı solucanın toprak altının canlılığına yaptığı katkıya benzetmelerinden kaynaklanmış olabilir. Bu da kurdun Yaratılış ve Türeyiş destanlarının türeme ve üreme kısımlarında niçin baskın bir motif olduğunu açıklar. Ayrıca solucan yer altında sayısız yollar açar. Kurt da dağlık arazide, ormanda ve bozkırda yaşamına en elverişli yerleri ve en uygun geçiş noktalarını bilir, ona göre hâkimiyet alanı belirler, alternatifli yollar oluşturur, bunları hafızasına alır ve faaliyetlerinde bu yolları kullanır. Ayrıca kurt sürüsünü oluşturan bireyler birbirine son derece sadakatlidir, hepsi de içlerinden lider (alfa) çifte bağlıdır ve onların yönlendirmeleriyle hareket eder (“Kurt”, 2023; Kütükçü, 2020; Yılmaz, 2019). Destan yorumcuları tarafından kurdun yol gösterici, koruyucu ve lider olarak anlaşılması, yeni bir kavmin ortaya çıkmasında ve yeni yerler keşfedilmesinde destanlarda kurt motifinin yer alması (Fidan, 2019: 48-49) kelimenin dildeki bu anlamına ve kurdun bu özelliklerine istinaden olsa gerektir.

Yol gösterici bir figür olarak kurt motifi Türklerin yurt ve din arayışlarında da özel bir yere sahiptir. Başkurtların yurt buluşuna dair bir anlatı bunun açık bir örneğidir. Anlatıda eski zamanlarda uzak doğu tarafında yüksek karlı dağlarda Başkurtların reisinin ava giderken önünde bir kurt ortaya çıktığı, reisin bu kurdun takip ederek cennet gibi ormanları ve nehirleri olan azametli dağlara ulaştığı, sonra kılavuzluk yapan kurdun birden kaybolduğu, bunun üzerine reisin onun Tanrı tarafından kavmine tayin edilmiş olduğunu anladığı, sonra geri gelerek kavmini yanına alıp Ural Dağlarına getirdiği, bu sebeple onlara kurdun baş olup getirdiği kavim anlamında Başkurt denildiği işlenmektedir. İslamiyet’in kabulünden sonra Türkler arasında kurt motifi eski önemini kaybederek daha çok geyik ve güvercin figürü ön plana çıksa da bazı anlatılarda kurdun yine yol gösterici olarak yer alması dikkate şayandır. Din değiştirme gibi son derece önemli bir olay için bile kurt motifinin kullanılması Türkler arasında onun hâlâ önemini koruduğunu göstermektedir. Nitekim bir anlatıda Hz. Peygamber’in sahâbilerinden üç kişiyi Ural Dağlarına, o bölgede yaşayan halka İslamiyet’i öğretmek için gönderdiği, bu sahâbilere o dağa varıncaya kadar bir bozkurdun (gök börü) yol gösterdiği, bu sebeple de oralarda yaşayan halka İslamiyet’i kabul ettikten sonra Başkurt adı verildiği zikredilmektedir (Fidan, 2019: 48-49).

Aynı efsanenin iki ayrı versiyonu gibi görünen Başkurt anlatısı Türk kavimlerinin yurt arayışlarında kurdun dağlarda ve ormanlarda en güzel yerleri tespit etme özelliklerinden yararlandıklarını, İslam’ı kendilerine tebliğ etmek üzere gelen kişilerin bile onun bu özelliğinden faydalandıklarına inandıklarını, bu vb. sebeplerle onu kutsal kabul ettiklerini gösteren iyi bir örnektir. Bu noktadan hareketle Türkler arasında kurtların rehberliğinin bir insanın diğer bir insana rehberlik etmesi şeklinde algılanmadığı, bunun yerine kendilerinin veya izlerinin dağlarda takip edilerek göçebe toplulukların yerleşimleri için en uygun yerlerin belirlenmesinin hedeflendiği, bunun da destanlarda abartılı bir biçimde konu edildiği anlaşılmaktadır. Türk Kurtuluş Savaşı’nın (1922) son çarpışmaları esnasında bir kurdun bir ordu komutanına yol gösterici olarak hizmet ettiğini içeren bir anlatı da (Boratav, 2012: 73) aynı abartı düşüncesinin bir ürünü olsa gerektir. Bazen tamamen gerçekdışı kimliklerle karşımıza çıkabilen çeşitli hayvan motifleriyle ilgili olarak üretilen ve birbirinden oldukça farklı şekillerde tezahür eden abartılar da (Çoruhlu, 2002: 131 vd.) aynı düşüncenin bir yansımasıdır. Böylesi abartıların bir kısmı gerçeklere dayanabilir. Sözgelimi komutan dağlarda kurtların izlerini sürerek ordusunu en uygun yollardan geçirmiş olabilir. Fakat genel itibarıyla bu tür anlatımları lafzî ve zâhiri anlamları üzerinden okumamak, aksine halk kültür ve edebiyatının bir parçası olarak görmek, bu

üslupla neyin amaçlandığına ve hangi mesajların verilmek istendiğine yoğunlaşmak çok daha bilgece bir tavidir. Zira meseleye bu bakış açısıyla bakıldığında hem dini bakımdan meşrûyet sorunu ortadan kalkacak hem de halkla karşı karşıya gelmemenin ve toplumla zıtlaşmamanın yolu açılacaktır.

Öte yandan kurt kadim Türk mitolojisinde kendisine hayvan-ata özeliği yüklenmiş bir figür olarak da karşımıza çıkmaktadır. Kurt ana, kurt bakıcı vb. şekillerde farklılık gösterse de Göktürk, Kırgız ve Tölesler'e ait efsanelerde Türk soyunun bir kurttan türediği anlatılmaktadır. Moğol Mitolojisinde ise ona bu özelliğin göksel varlık tanımlamasıyla birlikte yer verildiği görülmektedir (Fidan, 2019: 45, 48). Yukarıda da örneklerini zikrettiğimiz kurt ata figüründeki kurt kelimesi gerçek anlamıyla kullanılmışsa kurt-ata ifadesi dinî meşrûyet bakımından ciddi bir sorun teşkil etmektedir. Şahit olduğumuz kadarıyla bu destanlara eleştiriler de bu noktadan itibaren yoğunlaşmaya başlamaktadır. İlk bakışta isabetli görünen bu eleştiriler destan çözümleme teknikleri açısından bakıldığında literal kalması itibarıyla yersiz, yüzeysel ve isabetsiz görülmektedir. Çünkü kurdun insan doğurmayacağı, onu emzirmeyeceği ve büyütmeceği herkesçe malumdur. Destanları bizzat oluşturan eski Türkler de tabiat kanunlarına, tıbbî ve biyolojik ilkelere tamamen ters olması itibarıyla bunun imkânsız olduğunu mutlaka bilir. Bu durum da destanlardaki kullanımın mecaz olduğunu gösterir.

Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere destanlarda neredeyse hiçbir motif gerçek anlamıyla kullanılmaz, destan üslubunda motifler üzerinden birtakım mesajlar verilir, onların sahip olduğu birtakım özelliklerin halka örnek gösterilmesi hedeflenir, gerçekdışı esrarengiz metaforlarla halkın duyguları canlı tutulur. Eleştiri konusu yapılan destanlarda da yapılmak istenen şey, kurt veya bozkurt metaforu üzerinden her bir Türk toplumunun sahip olması gereken hayat ve savaş gücünü, çevikliğini, dayanıklılığını, gruplar halinde organize olabilmek kabiliyetini, birbirinin yerini alabilecek bir alfa çifti liderliğinde hareket edebilme yeteneğini, özgürlük ruhunu, esaret altına girmeme istidadını, topluluk üyeleri arasındaki güçlü sevgi, sadakat, güven, iletişim ve işbirliği anlayışını, tehlikeleri sezişini ve tedbirliliğini, sürekli teyakkuzda bulunma halini, planlı ve taktiksel hareket etme seciyesini, kurallara, otoriteye ve hiyerarşiye uyma ve düzeni bozmama bilincini ve teşkilatçılık karakterini vb. özelliklerini vurgulamaktan ibarettir. Nitekim kurt sürüsünün hiyerarşisinde de aynı özellikler bulunmaktadır (Mazis, 2008). Hatta bu hiyerarşiye uymayan kurtların (omega) sürünün diğer üyeleri tarafından cezalandırıldığı ve itaat altına alınmaya çalışıldığı haberlere konu olmaktadır (*Alfa ve beta kurtların omega kurda saldırısı*, 2018).

Buraya kadar vurgulananlara ek olarak kurtların dikkate alınabilecek birçok özelliği daha vardır. Köpekğillerin diğer türlerine nispetle doğalarının daha sosyal olmaları, oldukça gelişmiş kendilerini ifade etme davranışlarına sahip bulunmaları, genellikle bir sürüye bağlı olarak yaşamaları, büyük avlarla başa çıkabilmek için fiziksel uyarlanmalar göstermeleri, sürü ile avlanma için en çok özelleşmiş tür olmaları, sınırları belli bir hiyerarşi içinde hareket etmeleri, alfalık rekabeti gibi durumlar dışında otoriteyi sarsmamaları, ensest ilişkiye kesinlikle girmemeleri ("Kurt", 2023), çok gelişmiş hafızaları sayesinde bulundukları bölgedeki tüm yolları bilebilmeleri, kendi üzerlerinde diğer kurtların sürekli baskı kurmasına izin vermemeleri, belli bir yerde durmaktan hoşlanmamaları, zor şartlara karşı dayanıklı olmaları, her gün kilometrelerce yol kat edebilmeleri (Yılmaz, 2019) bunlardan bazılarıdır. Ayrıca bozkurt güçlü fiziki yapısı, azim ve cesareti, keskin görüşü, korku, sakinlik, öfke, teslimiyet, baskınlık gibi birçok ruh halini ifade edebilecek, duygu ve isteklerini gösterebilecek derecede gelişmiş beden dili vs. özellikleri sebebiyle birçok medeniyete ve kültüre simge olmuş, korku ve saygı kaynağı haline gelmiş, yeryüzündeki en ikonik canlılardan biri kabul edilmiştir (Kütükçü, 2020). Destanlarda kurda simgesel anlamlar yüklenerek yerine göre bu özelliklerden biri, birkaçı veya tamamı kastedilmiş olabilir.

Bozkır şartlarında ve göçebe yaşamında sadece kurt değil bütün hayvanlar önemli bir yer tutar. Bozkır yaşam tarzını benimseyen ve uzun süre göçebe olarak hayat süren Türklerin kültür havzasına ve düşünce dünyasına hayvanların dâhil olması tabii bir durumdur. Kültürün önemli taşıyıcılarından olan destanların İslam öncesi döneme ait olanlarında yaygın birer figür olarak kullanılan bu hayvanlar Türklerin Müslüman olmalarından sonra yok olmamış, milletin hafızasına ve bilinçaltına yerleşmesi hasebiyle İslam anlayışında ve onun tezahürlerinde izlerini sürdürmüş, yeni dönemde şekillenen kültürün yansımalarında yerini almıştır. Türklerin zoomorfik dünya tasarımında ve efsanelerinde yol gösterici ve yardımcı olarak yer alan hayvan motifleri İslam tasavvuf literatüründe bazı dervişlerin adlarında varlığını devam ettirmiştir. Mutasavvıfların Aslan Baba, Kurt Baba, Barak Baba, Koyun Baba, Geyikli Baba gibi adlarında [lakaplarında] geçen hayvan isimleri hayvan sembolizminin örneklerini teşkil etmektedir (Harmancı, 2022). Yapılması gereken şey, destanlardaki ve diğer anlatılardaki bu kültürel renkleri yok etmek değil hayvan metaforlarıyla nelerin kastedildiğini, onların arkasına insan ve toplum hayatına dair hangi gerçeklerin gizlendiğini ve onlarla hangi mesajların verildiğini anlayabilmektir.

Şu halde Türk destanlarında bahsi geçen hayvanların birer gerçeklik değil de bazı gerçeklikleri sembolize eden birer metafor olduğunu, dolayısıyla onlara simgesel anlamlar yüklemek gerektiğini kabul etmek en sağlıklı yoldur. Ayrıca bu bakış açısı hayvan motifleriyle de sınırlı kalmamalıdır. Zira destanlarda hayvanlar haricinde ışık, mağara, ağaç, rüya gibi olgular da motif olarak kullanılmakta, muhatabın zihninde bunlar üzerinden çeşitli mesaj ve anlam çağrışımları yapılmaktadır. Bunları saçma bulmak veya İslam dini zaviyesinden reddetmek doğru bir yaklaşım değildir. Çünkü hemen her toplumun halk hikâyelerinde bu türden renkli, canlı, hareketli ve zevkli anlatımlara rastlamak her zaman mümkündür. Benzer hikâyeler, hatta çok daha ileri boyutta anlatımlar dinî edebiyatta da mevcuttur. Hikâye-i Güvercin, Hikâye-i Geyik, Destan-ı Ejderha, Hikâye-i Deve, Hikâye-i İslam-ı Yahûdî, Destan-ı İsmail ve Destan-ı Kesikbaş gibi kısa dinî hikâyeler bunların en yaygın olanlarıdır (Kardaş, 2017). İsimlerinden de anlaşılacağı gibi hepsi de bu tür sembolik anlatımlar bakımından çok zengin olan bu hikâye ve destanlarda gerçekdışı metaforların dinî duygu ve heyecanı canlı tutma, Hz. Ali gibi bazı dinî figürleri kahramanlaştırma, Müslümanlara moral verme, sezgi ve sağduyu bahşetme, birlik ve beraberlik şuuru lütfetme, cesaret ve kahramanlık duygusu aşılama, başarı ve yenilmezlik bilinci kazandırma, dinî bilgiler verme ve dinleyicileri coşturma gibi önemli amaçları gerçekleştirmede birer araç olarak kullanıldığı, bunların da gayrimeşrû veya haram olan fiillere teşvik edici unsurlar taşımadan yapıldığı açıktır.

Anlaşılmaktadır ki zikredilen amaçları gerçekleştirdiği, gayrimeşrû bir şeyi meşrû veya haramı helâl göstermediği veya kötülükleri özendirmediği sürece çeşitli varlıkları kişiselleştirip konuşurma (intâk) ve abartma (mübâlağa) gibi dilsel teknikleri kullanmak ve bunlar vasıtasıyla öyküler oluşturmak İslam tarihinde yalan kapsamında görülmemiş, sorun edilmemiştir. Bu tür dil tekniklerinin ve öykülerin meşrû görülmesine Kur'ân'da yer alan bazı âyetler kaynaklık etmiş olabilir. Hz. İbrâhîm'in hasta olmamasına rağmen kavminin etkinliğine katılmamak ve şehirde kalmak için "Hastayım." demesi (Sâffât, 37/89), bu esnada kavmi gittikten sonra putlara bir oyun çevireceğini içinden geçirmesi, sonra da putları kendisi kırdığı halde şehre dönen kavmi konuyu araştırmaya başlayınca bunu büyük putun yaptığını söylemesi (Enbiyâ 21/57-63), Eyyûb Peygamber'in hastayken kendisine karşı bir hata yapan eşine yüz sopa vuracağına yemin etmesine rağmen sağlığına kavuşunca bir demet otları vurma (Sâd 38/44) Müslümanların bu konudaki müsamahalarına kaynaklık eden örneklerden addedilebilir. Kur'ân kıssalarından ilham alınarak üretilen Hikâye-i Güvercin, Hikâye-i Geyik, Destan-ı Ejderha ve Destan-ı Kesikbaş gibi dinî hikâye ve destanlarda yer alan abartılı üslubun boyutları da bu müsamahanın dinî edebiyata yansıyan biçimlerine şahitlik etmektedir.

Destanlardaki intâk ve mübâlağa tekniklerinin meşruiyetine kaynaklık eden örneklerin Kur'ân kıssaları içerisinde yer alması kıssalara kısaca değinme lüzumunu ortaya çıkarmaktadır. Kıssalar hakkında verilecek bilgiler bir yandan destanlardaki intâk ve mübâlağa tekniklerinin meşruiyeti meselesine ışık tutarken diğer yandan da yine bu destanlarda geçen tip ve motiflerin içerdiği sembolik anlamların meşrûyetini belirlemede kılavuzluk yapacaktır. Zira nasıl ki insanlara millî duygular vermede destanlar önemli bir rol oynuyorsa dinî duygular yüklemeye de kıssalar önemli bir işlev icra eder. Kıssa (veya kasas) kelimesi lügatte fiil olarak bir şeyin izni takip ederek arkasına düşmek, takibe şayan bir haberi nakletmek veya hikâye etmek, isim olarak ise anlatılan haber veya hikâye anlamına gelir. Dolayısıyla kıssa tabiri takip edilmeye uygun olan ve yazıya geçirilebilir özelliği taşıyan hikâye mânâsındadır. Ayrıca Şehnâmeler gibi kaleme alınan ve dillerde dolaşan hikâyelere de kıssa adı verilir ki bu kullanım Farsçadaki destan ve efsane kelimeleriyle özdeşleşir. Ancak destan tabiri yaygınlaşıp şöhret bulan, efsane tabiri de inanılamayacak kadar tuhaf yönleri bulunan hikâyeleri belirtmek için kullanılırken, kıssa tabiri ibret veren hikâyeleri tanımlamak için kullanılır (Yazır, 1979, 4: 2846).

XX. yüzyılın önemli müfessirlerinden M. Hamdi Yazır'a (ö. 1942) ait olan bu değerlendirme esasen kıssanın destandan farkını ortaya koysa da benzer olan yönlerine de işaret etmektedir. Kur'ân kıssaları vahiy ürünüdür ve gerçek veya gerçekleşmesi mümkün olan temsîlî olayları konu edinmektedir. Onların içeriklerinde yer alan olağanüstü ve olağandışı olaylar bizzat Allah tarafından yaratılan ve onun kontrolünde olan mucizelerdir. Diğer bir anlatımla insan kapasitesini aşan olağanüstü olaylar kıssalarda Allah'ın kudretinin birer tezahürü olarak yer almakta, insan yalnızca bu tezahürün bir aracısı konumunda kalmaktadır. Oysa destan ve efsanelerde bu olaylar bazen gerçek bir olayın iyice abartılmış şeklini yansıtırken bazen de asılsız kurgulardan ibaret olabilmekte, bunların insan kapasitesini aşanları bile neredeyse tamamen kahramana mal edilmektedir. Keza destan ve efsanelerde son derece abartılı tasvirlerle gerçeklikten hayli uzaklaştırılan veya tamamen hayâlî olan tipler ve motifler hâkim iken, kıssalarda gerçek varlıklar hâkimdir. Mesela kıssalarda geçen melek, cin, şeytan, cennet ve cehennem gibi soyut varlıklar vahiyle bildirilmesi itibarıyla Âdem, Nûh, Mûsâ, İsâ ve Lokman gibi şahıslarla Mekke, Medine (Yesrib) ve

Mısır gibi yerler de ontolojik birer varlığa sahip olmaları itibarıyla gerçektir. Kıssalarda yer alan Ay, Güneş ve yıldız gibi gökcisimlerinin gerçekliği hakkında da herhangi bir şüphe bulunmamaktadır. Kıssalarda bu gerçek veya temsili unsurların yanı sıra rüya gibi yalnızca psikolojik deneyimlerden ibaret olan unsurlar da yer alabilmektedir.

Hangi türden olursa olsun kıssalardaki varlıkların ve olayların anlam yelpazesi oldukça geniştir. Bu varlıklar ve olaylar çoğu kere gerçek anlamlarına ek olarak veya onlardan tamamen bağımsız bir şekilde simgesel anlamlar da taşır. Bazı kıssalarda bu simgesel anlamlar çok daha belirgindir. Mesela Hz. Yûsuf'un rüyasında on bir yıldız ile Güneş'in ve Ay'ın kendisine secde ettiğini görmesi (Yûsuf 12/4) Kur'ân'da yer alan metaforlardan olup müfessirler arasındaki en yaygın görüşe göre bu gökcisimlerinden yıldızlar onun kardeşlerini, Güneş ve Ay da babasını ve anasını temsil etmektedir (Mâverdi, 1992, 3: 6; Râzî, 1981, 18: 88). Keza ellerin bağlı veya boyna bağlı olması (Mâide 5/64; İsrâ 17/29) deyimini cimrilikten (Mâtürîdî, 2004, 2: 52), ellerini ağzına götürmek (İbrâhîm 14/9) deyimini ise öfkeden kinayedir (Mâtürîdî, 2004, 2: 10). Tefsir ilminin klasik tabirleriyle böylesi anlatımlar mecaz türlerinden sayılmakta ve tevil edilerek anlaşılması gerektiği belirtilmektedir (Zerkeşî, 1984, 2: 256-258).

Dini kaynaklarda önemli bir yer tutan bu bilgiler Kur'ân'da, özellikle Kur'ân kıssalarında sembolik ifadelerin bulunduğunu, bunların Belâgat ilminin Tefsir teknikleri içerisinde de yer alan kaidelerinden yararlanılarak çözümlendiğini ve temsil ettikleri anlamlara ulaşmaya çalışıldığını göstermektedir. Nasıl ki bu ifadelerde gerçek anlamlar aranmayıp kastedilen anlamlar üzerinde yoğunlaşmak gerekiyorsa aynı şekilde destanlardaki tiplerle motiflerde de mümkün olduğunca sembolik anlamlara yönelmek gerekmektedir. Bu noktada içeriklerindeki benzerlikler nedeniyle Kur'ân kıssaları ile destanlar arasında anlama ve yorumlama teknikleri bakımından irtibat kurulabilir. Diğer bir anlatımla içeriklerinde yer alan bazı konuların, olayların, kişilerin ve nesnelerin simge olarak kullanılması ve asıl anlamların bunların arkalarına gizlenmesi bu iki anlatım türü arasında yöntemsel bir benzerlik kurulmasına imkân sağlamaktadır. Bu benzerliğe dayalı değerlendirme ve sembolik anlamlar üretme en bariz şekilde de kıssaların en güzeli olan Yûsuf Kıssasında görülebilir (Gül, 2023).

Kıssalarla ilgili olarak yaptığımız bu tespitten hareketle Kur'ân'ı kendine rehber edinen bir mü'minin destanlarda sembolik olduğu belli olan anlatımları lügavî, lafzî ve zâhirî anlamlarıyla yargılamaması, bunun yerine o anlatımların arkasına gizlenmiş olan anlamlar üzerinde yoğunlaşması gerektiği açıklıkla söylenebilir. Türk destanlarında önemli bir yer tutan kurt motifi hakkında da aynı yol izlenebilir ve yukarıda yaptığımız sembolik yorumlara yenileri eklenebilir. Mesela Göktürklerin Linlilere mağlup olduğu için bütün bireyleri öldürülen atalarından sağ kalmış olan tek erkek çocuğu emziren, sonra da ondan hamile kalan ve neslin yeniden çoğalmasını sağlayan kurt motifiyle (Ögel, 2010, 1: 20-21) tek ferdi kalsa da Türk milletinin yok edilemeyeceği, son kişi olarak kalan bir çocuğun bile neslin devamını sağlayacağı ve milleti yok olmaktan kurtaracağı anlatılmış da olabilir. Nitekim bu kurdun kutsal ruhlarla irtibatı bulunan Asena (Aşina) adlı bir Türk kadını veya ailesi olduğunu gösteren bilgiler (Ögel, 2010, 1: 27-28) bunu doğrulamaktadır.

Bozkurt Destanının devamı sayılan veya onun bittiği noktada başlayan Ergenekon Destanında da o kurdun Ergenekon'a gizlenmesi, orada doğum yapması, erkek çocuklarını dışarıdan kızlarla evlendirmesi, böylece milletin orada yeniden çoğalmasını sağlaması (Ögel, 2010, 1: 21) bu kurt figürünün bir kadın veya aile olduğu ihtimalini daha da güçlendirmektedir. Bu da kadının eski zamanlardan beri Türk halkları içerisindeki gücünü, milleti hem maddesel hem de kültürel olarak yok olmaktan kurtaran ve neslin devamını sağlayan rolünü göstermektedir. Ayrıca kanaatimizce bu kurt motifini çok da büyütmemek ve tartışma malzemesi haline getirmemek gerekir. Çünkü hem Bozkurt ve Ergenekon destanları bütün Türk boylarını değil yalnızca Göktürklerin atalarını anlatmaktadır hem de Ergenekon Destanının bir varyantında kurt motifi hiç geçmemektedir. Kurt motifinden rahatsız olanların bu noktalara yoğunlaşmaları tartışmaların millet oluşa zarar verecek boyutlara ulaşmasını önleyebilir.

Kolot'un hazırladığı doktora tezinde yaptığı tespitlere ve ulaştığı sonuçlara göre (2021: 233-239) destanlarda ve anlatılarda kurt motifine değindiğimiz hususlar dışında da birçok fonksiyon yüklendiği, bu motifin çoğu kere olumlu, bazen de olumsuz olan epeyce sembolü temsil ettiği görülmektedir. Bazı destanlarda bu motife bağlı olarak işlenen soy verme, kahramanı emzirip büyütme ve ona yol gösterme gibi üç işlevinin temelinde Tanrı'nın Türk halklarını koruyacağı, onların cihan hâkimiyeti idealini gerçekleştirmelerini sağlayacağı gibi mesajlar aramak mümkündür. Yine destanlarda kurt motifi bazen de bebeğin hangi cinsiyette doğduğu, evlenme teklif edilen kız tarafının yanıtının ne olduğu, yola çıkan kahramanın hayatta olup olmadığı veya gelen kişinin kim ve nasıl olduğu gibi sorulara verilen olumlu ve

müjdeli cevapları belirten bir simge olarak geçmektedir. Kurt Türkler arasında hem yiğit insanlar hem halk oyunları hem de yerler için çeşitli şekillerde isim olarak da kullanılabilmektedir ki bu isimler Türklerde kahraman olma, yurt edinme, millet olma, bir gruba ait olma, güçlü ve çetin rakipleriyle yarışma, onlara karşı mücadele etme gibi bilinçleri geliştiren simgeler niteliğindedir. Türk destanlarında kahramanların, düşmanların, halkların ve askerlerin hâl, hareketleri ile bazı hayvanların özellikleri arasında ilişki kurulur ve durumları o hayvanlara benzetilerek anlatılır. Böylesi anlatımlarda onların güçlü, tehlikeli ve çevik olanları kurda benzetilir. Aynı zamanda kurt, kahramanların erginliklerini gösterebilmeleri, yeni ve güçlü bir statüye geçebilmeleri, kendisini ispat edebilmeleri için mücadele etmek zorunda kaldığı hayvanlardan bir tanesidir. Muhtelif hayvanlar üzerinden yapılan bu tür mecaz, sembol ve dilsel tekniklerin dinî meşrûiyet noktasında genel umumiyetle bir sorun oluşturduğu söylenemez. Ne var ki kurt motifini bir mecaz veya sembol olarak değerlendirmekle ve temsil ettiği anlamları irdelemekle mesele bitmemektedir. Meselenin bir de tanrılaştırma boyutu vardır ki bunu müstakil olarak ele almak yerinde olacaktır.

Türk Destanlarında Tanrılaştırma, Şamanizm ve Totemizm Bulunduğu İddiaları

Bozkurt Destanının Bilge Kağan'ın Tanrı'dan olma şeklinde tanıtılmasını ve anası kurt olan bir delikanlının tanrıların kızlarıyla evlenmesini anlatan bölümüyle ilgili değerlendirmemizde değindiğimiz gibi İslam öncesine ait bazı Türk destanlarının kurdun tanrılaştırıldığını gösteren versiyonları mevcuttur. Türklerin geneline aidiyeti su götürse de bu tanrılaştırmanın sebepleri hakkında birtakım görüşler ileri sürülmüştür. Nihad Sâmî Banarlı (ö. 1974) bunun sebebini Totemizm'de ve Şamanizm'de görmektedir. Bununla birlikte o, buna sembolik anlamlar yüklemekten de geri durmamaktadır. O, Türklerin totem devri yaşadığını, o devirde onların ongununun (totem) bozkurt olduğunu, destanlarda onun Tanrı kurt veya anne kurt ya da ordunun altın bayrağının başlığı şeklinde yer aldığını naklettikten sonra kurdun Türk'ün hayat ve savaş gücünü temsil ettiğini, muhtemelen de ordular önünde yürüyen Kurt adlı bir kumandanın bulunduğunu belirtmektedir. Sonra da "[Kurt,] Türkiye Türklüğünde orduyu temsil eden Mehmetçik sembolünün eski Türkler tarafından tanrılaştırılmış bir benzeridir." diyerek değerlendirmesini tamamlamaktadır (Banarlı, 1983, 1: 32). Ona göre Türk milletinin İslam'ı kabulünden sonraki dönemde yazıya geçirilmesine rağmen Dede Korkut Destanı bile yer yer Şamanist inanç izleri taşımaktadır (Banarlı, 1983, 1: 410). İslam döneminde oluşmasına rağmen Manas Destanında da Şamanizm'e ait inanç unsurları bulunduğunu iddia edenler bulunmaktadır (Fidan, 2019: 1).

Çoruhlu ise tanrılaştırmanın kurt ile sınırlı kalmadığını, diğer bazı hayvanlara, ağaç ve taş gibi daha başka varlıklara, Güneş ve Ay gibi gök cisimlerine de tanrılık isnat edildiğini ileri sürmektedir. Ayrıca o, eski Türklerin Gök Tanrı kültüne, yani gökte bulunan Tanrı inancına sahip bulunduğunu, zorda kaldıklarında veya hoşlanmadıkları bir şey gördüklerinde başlarını göğe kaldırıp "Bir Tanrı" dediklerini de aktarmakta, bunun onların İslam'daki tek Tanrı kavramını kabul etmelerini kolaylaştırdığını söylemekte, fakat onların gök ve yer tanrısı, tanrısal ruhlar vs. unsurlar içeren Şamanist Tanrı inançları ile İslamiyet'in Allah kavramı arasında herhangi bir ilinti bulunmadığını iddia etmektedir (Çoruhlu, 2002: 16 vd.).

Çoruhlu'nun Gök Tanrı tamlaması hakkındaki iddiası yüce yaratıcıya getirilen nitelendirmedeki "gök" kelimesinin "sema" anlamına geldiği bilgisine dayanmaktadır. Kelime hakkındaki bu bilgi bahsi geçen tamlamaya "gökte bulunan Tanrı" anlamı vermeyi gerektirmiş olmaktadır. Oysa gök kelimesinin anlamı yalnızca Çoruhlu'nun zikrettiği miktarla sınırlı değildir. Eliade'nin tespitlerine göre (2005: 89-91) bu tamlamadaki "tanrı" kelimesi köken itibarıyla Moğolca olup "gök, gökyüzü" anlamını zaten taşımaktadır. Tanrı kelimesi eski Türkçede bu anlamını korumakla birlikte, kadim Türk inanışlarına göre gökte bulunmasına, göksel, hâkim ve yaratıcı olmasına binaen daha çok yüce yaratıcıya ad olarak da kullanılmıştır. Bununla birlikte Türk kavimleri arasında kâdir-i mutlak yaratıcıya ad olarak başka kelimeler de kullanılmıştır. Tamlamadaki "gök" sıfatı ise hem "gök, gökyüzü" hem "göksel" hem de "yüce" anlamına gelen bir kelimedir. Eliade'nin bu tespitlerinden hareketle Gök Tanrı tabirine yüce yaratıcıya mekan isnat etmeyen bir anlam yüklemek daha isabetli olacaktır. Tanrı kelimesi kökeni itibarıyla göğü ve gökselliği zaten içerdiğinden bu tamlamadaki gök kelimesi "yüce" anlamında kullanılmış olmalıdır. Bu durumda Gök Tanrı nitelendirmesi Tanrı'nın gökte olmasından ziyade yüce olmasını ifade etmiş, Allah'ın yüceliğini belirten Kur'ân âyetlerine (Bakara 2/255; En'âm 6/100; İsrâ' 17/43; Hac 22/62; Sebe' 34/23) de uygun düşmüş olmaktadır. Ancak Tanrı'nın oğullarının, kızlarının, hizmetçilerinin ve aracılarının bulunduğunu varsayan inanışları aktaran anlatılar (Eliade, 2005: 91) bu meşrûiyet değerlendirmesinin dışındadır.

Tanrı'nın yukarıda (gökte) olması Orhun Yazıtlarında da "Yukarıda Türk Tanrısı (Üze Türk Tengrisi), Türk mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiş. Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye babam İlteriş Kağanı, annem İlbilge Hatunu göğün tepesinde (tengri töpüsünde) tutup yukarı kaldırmış olacak." (Ergin,

2011: 12-13) ifadeleri ile yer almaktadır. Onun yukarıda veya gökteymiş gibi zikredilmesi Türkler arasında günümüzde bile “Allah yukarıda” vb. ifadelerle bir tabir olarak kullanılmakta, fakat bununla ona herhangi bir mekan izafe edilmemektedir. Şayet halk arasındaki temel inanç ona mekan isnat etmeyecek ve onu cisimleştirmeyecek şekilde ise bu tür ifadelerde herhangi bir sakınca görülmemelidir. Çünkü bu durumda gök ve gökyüzü kelimelerini yüceliğe hamletmek gerekmektedir. Nitekim Kur’ân’da da Allah’tan sanki o gökteymiş gibi bahseden “gökte olan zat” şeklinde bir nitelendirme mevcuttur (Mülk 67/16-17). Ancak hem dilde böyle bir anlatım üslubu bulunduğundan ve bu üslup bazı âyetlere yansıdığından (Fetih 48/10; Mücadele 58/7) hem de Kur’ân’ın temel anlatımında Allah’ın yüce olduğu (Tâhâ 20/114; Mü’minûn 23/92; Lokmân 31/30; Şûrâ 42/4; Cin 72/3), cisim olmadığı, hatta hiçbir cisme benzemediği, bu yüzden de kendisinin herhangi bir yerde yerleşik olmadığı vurgulandığından (Nahl 16/74; Şûrâ 42/11; İhlâs 112/4) bu nitelendirmeyi zâhirî anlamıyla anlamamak, genel anlatıma uygun bir biçimde açıklamak zorunlu hale gelmektedir.

Tefsir ilminde genel kabul gören görüşe göre gökteymiş gibi anlatılması Allah’ın yeryüzünün Tanrısı olmadığını göstermez; o hem göklerin hem de yerin Tanrısıdır. Ayrıca Allah hakkındaki “gökte olan zat” tabiri “hükümler ve saltanatı gökte olan” anlamındadır. Bir anlatım biçimi olan bu tabir onun hükümlerinin yalnızca gökte olduğu, fakat yerde olmadığı anlamına gelmez (Mâtürîdî, 2004, 5: 196). “O, göklerde de yerde de Allah’tır; gizlediklerinizi de açığa vurduklarınızı da bilendir.” (En’âm 6/3) âyeti de bu yorumu güçlendirmektedir. Bunun yanı sıra bu tür âyetlerde geçen gök (semâ) kelimesini yükseklik ve üstünlük sembolü olarak gören bir yorum daha bulunmaktadır (Yazır, 1979, 7: 5234). Bütün bunlar bize destanlardaki “Gök Tanrı” ve “yukarıdaki Tanrı” gibi ifadelerin de benzer yöntemlerle yorumlamanın ve onları ve İslam ile uzlaştırmamanın yolunu açmaktadır. Fakat Kur’ân’la ve İslam’la açık bir biçimde çelişmesi itibarıyla kurt vb. varlıkların tanrılaştırıldığı metinler hakkında aynı değerlendirme geçerli değildir.

Banarlı ile Çoruhlu’nun değerlendirmelerinde meselenin İslam’la neredeyse tamamen uzlaşmaz noktalara taşınması destanlara yöneltilen din temelli itirazlara haklılık kazandıracak niteliktedir. Onların bu değerlendirmelerinde büyük ölçüde tanrı kelimesinin Allah anlamına geldiği ön kabulüne dayandığı görülmektedir. Halbuki mesele daha farklı bakış açılarından hareketle yapılabilecek bambaşka yorum ve değerlendirmelere de açıktır. Mesela destanlarda tanrı kelimesinin daha başka anlamlarının bulunup bulunmadığının veya mecaz anlamda kullanılıp kullanılmadığının incelenmesi meseleyi çok daha farklı boyutlara taşıyabilecek bir potansiyele sahiptir. Keza bir milletin geçmişini hiçbir istisna yapmadan putperestlik benzeri dinlere özgü kılmak meseleyi oldukça hassaslaştırmakta ve onların iddialarını hiç sorgulama ihtiyacı hissetmeden dayandırdıkları verilerin tarihî gerçekliğini araştırmayı gerektirmektedir.

Aidiyeti problemli olan destanlara dayanarak eski Türklerde Tanrı kavramının Şamanist ve totemist inançlar doğrultusunda geliştiğini iddia etmek ilgi çekici olabilir. Fakat gerçekliği şüpheli olması bir tarafa bu durum İslam’ın kabulünden sonra eski destanların unutulmaya başlanması ve dinî hassasiyete sahip olan bazı çevrelerde onlara karşı ciddi bir önyargı oluşmasının en önemli sebeplerinden biri olarak görülebilir. Çünkü destanların bazı versiyonlarında görülen hiyerarşik bir çoktanrı anlayış veya bazı hayvanları tanrılaştıran bir inanç Allah’ın varlığını ve birliğini (tevhid) vurgulayan Kur’ân âyetleriyle açıkça çelişir ve İslam dini zaviyesinden kabul edilemez. Yaratılmış, cansız veya ölümlü olan varlıkları tanrılaştırması itibarıyla bu tür inançların Allah’ın el, yüz, göz gibi haberi sıfatlarına benzetilerek tevil edilmesi de mümkün değildir. Bunun sebebi Allah’ı inkâr etmek ve ona zatına yakışmayan nitelikler atfetmek anlamına gelen küfür veya kâfirlik (İsfahânî, 1992: 714-716) ile başka bir varlığı ulûhiyette Allah’a ortak koşmak veya onun yanı sıra başka bir varlığa tapmak anlamına gelen şirk (İsfahânî, 1992: 452-453) gibi imanı yok eden inanç, söz ve fiillerin –insanın irade kullanımını yok edecek düzeydeki bir baskı altında gerçekleşmedikçe- İslam’da hiçbir şekilde teville konu edilmemesidir (Kılavuz, 1995). Kur’ân’ın hemen her sûresi hem küfrü hem de şirki şiddetle reddeden âyetlerle doludur (Bakara 2/108; Âl-i İmrân 3/177; Tevbe 9/23). Dini meşrûiyet zeminine sahip olmaması bir tarafa destanlarda geçtiği belirtilen tanrılaştırma senaryolarının gerçeklerle bağdaşır, akıl ve mantıkla uzlaşır, bilimle izah edilebilir, dolayısıyla kabul edilebilir bir tarafı da bulunmamaktadır.

Buraya kadar verdiğimiz bilgiler ve yaptığımız değerlendirmeler destanlarda geçen tanrı kelimesinin Allah anlamında kullanıldığı kabulüne dayanmaktadır. Gerçekten de bu destanlarda tanrı kelimesinin ekseriyetle mutlak yaratıcıyı anlatmak üzere Allah anlamında kullanılması tartışılmaz bir gerçektir. Yaratılışı ve türeyişi konu edinen türlerinden itibaren Türk destanlarının tamamına yakınında tek Tanrı anlayışına bariz bir biçimde vurgu yapılması bunu desteklemektedir. Bununla birlikte Türk ve Moğol boylarından birkaçının inançlarında ve destanların bazı versiyonlarında tanrı kelimesinin kurt başta olmak üzere birtakım varlıklar hakkında kullanıldığı da bir vakıadır. Destanlarda tanrı kelimesinin esas kullanımı tek

olan yüce yaratıcıyı özellikle vurgulayacak şekilde olmasına rağmen, bazen de yaratılmış ve ölümlü oldukları bilinen varlıkları anlatacak bir anlam kazanması bize tanrılaştırma dışında bir anlamın kastedilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Yüce yaratıcıya ad olarak kullanılması da kelimenin anlamlarına binaen olmalıdır. Eğer Tanrı anlamında kullanımı kelimedeki gökyüzü anlamına dayanıyorsa bu takdirde eski Türkler Tanrı'nın gökte bulunduğu veya göğün ihtişamına teşbihle onun büyük, yüce ve ulvi olduğuna inanıyorlar, bu yüzden de ona böyle bir ad veriyorlar demektir. Fakat eğer bu adlandırma kelimedeki kutlu veya kutsal anlamına dayanıyorsa o zaman da onlar Allah'a bu adı bu iki anlamdan kinaye olarak veriyorlar, onun kutsal ve yüce olduğuna inanıyorlar demektir. Kâdir-i mutlak yaratıcıyı adlandırmada her iki anlam birlikte de kastedilmiş olabilir. Bu üç ihtimalde de büyüklük, yücelik, ululuk ve kutluluk anlamları öne çıkmaktadır. Bu da kurda ve diğer hayvanlara tanrı denilmesinde bu anlamlardan birinin veya birkaçının kastedilme ihtimalini akla getirmektedir.

Aynı şekilde kurtla evlenme, onu emme veya ondan çocuk yapma senaryolarında da yüceliği ifade eden anlamlar kastedilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü kurtla destanlarda anlatıldığı gibi bir eş veya ebeveyn ilişkinin yaşanamayacağını herkes gibi eski Türkler de bilir. Ayrıca meziyetlerine ve tarihlerine bakıldığında onların kurdu yüce Tanrı'nın yerine koyacak kadar akıl, bilim ve medeniyetten uzak olduklarını söylemek de imkânsızdır. Bütün bunlar kurtla ilgili anlatımları değerlendirirken lafzî ve zâhirî anlamı bırakıp diğer anlamlara veya mecaza ve teville yönelme gereğini ortaya çıkarır. O halde –eğer destanların kurdu tanrı olarak niteleyen versiyonları doğru ise- tanrı kelimesiyle kastedilen şeyin kurda yücelik, ululuk ve kutsallık atfetmek olduğunu bir seçenek olarak düşünmek yerinde olacaktır. Zira bu, bozkırlarda ve dağlık arazilerde hüküm süren göçebe bir milletin içinde bulunduğu coğrafi şartlar ve onun gerektirdiği yaşam tarzları doğrultusunda şekillendirdiği dilsel metaforlar ve semboller ile uyumluluk gösterdiğinden hiç de yabana atılacak bir ihtimal değildir. Buna göre kurt ana motifiyle kutlu ananın, kurt eş motifiyle kendisiyle evlenilen yüce bir kişinin, tanrı kurt motifiyle de kurt gibi üstün özelliklere sahip bir adamın kastedilmiş olabileceği söylenebilir.

Destanlarda adı geçen diğer hayvanlar hakkındaki tanrı nitelendirmeleriyle ilgili olarak da –şayet bunları içeren versiyonlar sahih ise- kurt motifine benzer yorumlar yapılabilir. Kaşgarlı Mahmûd'un Türklerin kâfir olanlarının gök, büyük dağ, büyük ağaç gibi gözlerine ulu görünen her şeye “tengri” dediklerini ve onlara yükündüklerini (secde ettiklerini), Tanrı'ya tapan bilgin kimseyi de “tengrigen” şeklinde nitelendirdiklerini belirtmesi (Kaşgarlı Mahmûd, 1985, 3: 377, 389) bu izahı güçlendirmektedir. Ayrıca dikkatten kaçırılmamak gerekir ki tanrı edinilen bir varlığa tapınmak veya en azından tapınılması gerektiğine inanmak şarttır. Oysa Türk destanlarında kurdun veya herhangi bir hayvanın, bitkinin ya da dağ, taş gibi bir varlığın ima yoluyla bile olsa bir tapınma nesnesi haline getirildiğini gösteren herhangi bir bilgiye rastlamak mümkün değildir. İbrahim Kafesoğlu'nun (ö. 1984) tespitiyle (1980: 15) “Türklerde kurt pek aziz, saygıdeğer bir mahluk sayılmış ise de kendine tapılmamıştır.”

Günümüzde Türklerin İslam öncesindeki inançlarını ve kültürlerini Şamanizm, Totemizm ve Fetişizm ile ilişkilendirmek o kadar sıradan ve genel kabul gören bir kanaattir ki Abdulkadir İnan'ın (ö. 1976) Uygurların İslam'ı kabul etmemiş olanlarının tek Tanrıya inandıklarını bildiği, bir Uygur rahibin 1253 yılında bunu söylediğinde şaşırın ve öyleyse tapınaklarında bu kadar çok putun niçin bulunduğunu soran Fransız elçisine cevaben heykellerinin Tanrı'yı tasvir etmediğini, fakat sadece ölülerinin hatıralarını temsil ettiğini anlatışını naklettiği halde hâlâ daha meseleyi Şamanizm'le, totemle (ongun), fetişle ve putlara tapmakla ilişkilendirmesi (İnan, 1986: 43) bu genel kabulün boyutlarını göstermesi bakımından hayli ilginç bir örnektir.

Türklerin İslam öncesindeki dinleri ve inançları meselesinde genel kabul gören bir kanaat bulunmakla birlikte bazı ciddi araştırmacıların bunu kabul etmedikleri ve hatta reddettikleri de bir vaki'dir. Meseleyi *Eski Türk Dini* adını taşıyan müstakil bir eser hazırlayarak derinlemesine inceleyen İ. Kafesoğlu onlardan biridir. Kafesoğlu, eski Türklerin eski inançlarını totemcilikle ilişkilendiren iddiaların dayandırıldığı delilleri tek tek inceledikten sonra “Yukarıdan beri sıraladığımız vesikaların, totemciliğin mevcudiyetini telkine elverişli durumlarına rağmen, bu nokta fazla inandırıcı görünmemektedir.” demekte, ulaştığı bu sonucun ilmî gerekçelerini sıralamakta ve sözlerini “İlave edelim ki herhangi bir toplulukta bazı hayvanlara saygı duyulması, o topluluğun totemci klandan ibaret olduğuna delil sayılmamaktadır.” diyerek bağlamaktadır. Ulaştığı bu sonuca örnek olarak kurt efsanesini göstererek bu efsanenin Türklerde umumilik arz etmesinin kurdun bozkırlarda hayvan sürüleri için büyük tehlike teşkil etmesi sebebiyle kendisine karşı duyulan korku ile karışık bir saygı hissinden ileri geldiğini söylemektedir. Ona göre Türklerde gerçek bir totemciliğin izleri sayılabilecek olan bazı hususları ise komşu kavimlerin tesirinde aramak icap etmektedir. (Kafesoğlu, 1980: 13-17).

Aynı eserinde şamanlık mevzusunu da ele alan Kafesoğlu ilk olarak bozkırlardaki dinî inançların şamanlığa bağlanmasının âdet hâline gelmiş, bunun bir sonucu olarak da eski Türk dininin ana vasfının şamanlık olduğunun kabul edilmiş olmasından yakınmaktadır. Onun yaptığı araştırmalara göre bu genel kanaat 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Orta Asya Türkleri (başlıca Altaylılar ve Yakutlar) arasında özellikle W. Radloff (ö. 1918), V. L. Seroşevsky (ö. 1945), V. İvanoviç Verbitsky (ö. 1890), A. Viktoroviç Anohin (ö. 1935) gibi Rus olan veya Rusya merkezli çalışan araştırmacıların yaptıkları tespitler sonucunda hasıl olmuştur (Kafesoğlu, 1980: 22). Onun bu tespitine S. Gömeç de tamamen katılmakta, hatta bir adım daha ileri giderek “Hakikaten eski Türk topluluklarında şamanlığa benzer bir inancın varlığına ihtimal verdirecek hiçbir kayıt mevcut değildir.” demek suretiyle bu husustaki genel kanaati kesin bir dille reddetmektedir (Gömeç, 2003).

Türklerin İslam’ı kabul etmelerinden önceki inançlarının hemen şamanlıkla ilişkilendirilmesini şüpheyle karşılayan Kafesoğlu’nun yazdıkları çözümlendiğinde onun görüşlerini altı temel sebebe dayandırdığı müşahede edilmektedir. Bunlardan birincisi, Radloff’un da belirttiği gibi, bu hususlarda anlatılanların çok çeşitli olmasıdır. Öyle ki bunlardan gerçek inancıya yakın olanını bile tespit etmek son derecede güçtür. İkincisi, Dünya’nın ve insanın yaratılışı ile ilgili olarak gelen rivâyetlerden hemen hiçbirisinin orijinal olmaması, aksine çeşitli dinlerden gelen tesirlerin birbirleri ile karmakarışık şekilde örülmesinden meydana gelen bir tasavvurlar kaosundan ibaret olmasıdır. Bu da şaman ve şamanlığın Türklerin kendi düşüncelerinin mahsulü olmadığını göstermektedir. Üçüncüsü, Orta Asya rivâyetlerinin Hind, İran, Yunan, Yahudi efsanelerine belki eski Türk telâkki ve menkıbelerinden bazı kırıntıların da katılarak ve Moğol devrinde peydahlanan birtakım hikâyeler karıştırılarak doğmuş olmasıdır. Nitekim birkaçı müstesna rivâyetlerde geçen kудay, kur bustan, körmös, maytere, mangdaşire, matman gibi özel isimler bile yabancı dillerden geçmedir. Bunun bir sonucu olarak Altaylı ve Yakut şamanlığındaki Türk’ün kendi dinî düşüncesini ve şaman tasavvurunu bulup çıkarmak hemen hemen imkânsızdır. Dördüncüsü, üçüncü maddeden de anlaşılacağı gibi, şamanlığın Türklerin tamamıyla değil de yalnızca birkaç boyu ile sınırlı olmasıdır. Beşincisi, Dünya şamanlığının kudretli araştırmacılarından M. Eliade’nin de dediği gibi, Orta ve Kuzey Asya topluluklarının sihrî-dinî hayatının daha ziyade şaman etrafında merkezileşmesi, ancak bunun dinî faaliyetleri icra eden herkesin şaman olduğu mânasına gelmemesidir. Nitekim birçok yerde tanrılara kurban sunanlar şaman değildir, hatta aile reisleri bile bu işi yapabilmektedir. Öte yandan bütün sihrî-dinî hayat da şamanlıktan ibaret değildir, her sihirbaz şaman sayılmamaktadır ve şamanlıkta hastalara şifa vericilik esas unsurlardan olmakla beraber her şifa sunucu da şamanlıkla vasıflandırılmamaktadır. Altıncısı, yine Eliade’nin dediği gibi, şamanlık kısaca vecd ve istiğrak (extase) tekniği olmakla beraber dinler tarihinde ve din etnolojisinde görülen çeşitli vecd hallerinin hepsinin de şamanik tekniğe dahil edilmemesidir (Kafesoğlu, 1980: 23-24). Bütün bu sebepler eski Türklerle ilgili hemen her dinî nitelikli inancı veya uygulamayı şamanlıkla ilişkilendirmenin aceleci ve sağlıksız bir yaklaşım olduğunu göstermektedir. Asya bozkırlarında yaşayan toplulukların türlü dinî inançlara sahip bulunması (Kafesoğlu, 1980: 25) bu yaklaşımı daha da zayıflatmaktadır.

Kafesoğlu’nun değerlendirmeleri sadece eski Türk dini konusunda değil bu konuda kanıt olarak kullanılmaları itibarıyla destanlar hususunda da geçerlidir. Onun bu değerlendirmelerini destekleyebilecek daha başka sorunlar da bulunmaktadır. Bilindiği gibi eski Türk dini ve destanları hakkındaki tarihî bilgilerin büyük bir kısmı yazılı Çin kaynaklarına dayanmaktadır (İnan, 1976: 2). Bunlara yazılı Hint kaynakları da eklenebilir. Tarihte Türklerle aralarında çok trajik olaylar meydana gelmiş, kıyasıya rekabetler gerçekleşmiş, kanlı savaşlar olmuş, dolayısıyla yıllarca süren düşmanlıklar oluşmuş olması Çin kavimlerine mensup vakanüvislerin aktardığı bu bilgilere şüpheyle yaklaşılmamasını, bunların güvenilirliğinin sorgulanmasını ve başka kaynaklardan teyit edilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda Çin kaynaklarından alınan bilgiler arasında uzlaştırılması kabil olmayan farklılıkların bulunması yazarların metinleri yazıya geçirirken çeşitli tasarruflar yapmış veya yazarlardan her birinin çeşitli Türk boylarından elde ettiği verileri kullanarak farklı metinler oluşturmuş olabileceğini akla getirmektedir. Keza, Hintlilerin Türk destanlarını kendi inançları doğrultusunda anlamaları ve aktarmaları da ihtimal dahilindedir. Ayrıca ister destan şeklinde ister başka türlerde olsun hiçbir metinde şamanizm adının veya onun yerini alabilecek herhangi bir tabirin geçmemesi bu husustaki şüpheleri artırmaktadır.

Bütün bunlardan sonra bir de özellikle tanrılaştırma, totemizm ve şamanizm iddialarının kanıtı olarak gösterilen destanların ve diğer metinlerin Türk kavimlerinin hepsini mi, yoksa sadece küçük bir kesimini mi temsil ettiğini dikkatlice araştırmak gerekmektedir. İlaveten modern zamanlardaki Rus ve Batılı araştırmacıların yaptığı çalışmaların Türklerin dinî tarihini İslam’la hiçbir şekilde uzlaştırmayacak inançlara dayandırma amacı taşıyıp taşımadığını araştırmak da yerinde olacaktır. Bu noktada bazen mahdut bir

çevrede yapılan alan araştırmalarının bütün Türk kavimlerini kapsayacak biçimde yorumlanması, bazen mecazî veya simgesel anlamlara yönelmek mümkün iken bundan kaçınılması, bazen de tek Tanrı inancının mümkün olduğunca arka plana itilmesi özellikle dikkat çekmektedir. Eğer bu problemleri ciddi bir biçimde ele alan ve derinlemesine inceleyen bilimsel çalışmalar ortaya konmazsa eski Türk inançları ve destanlarıyla ilgili yeni eserlerde uzun yıllar boyunca put şeklinde, zoomorf, totemik veya fetiş biçimli tanrılar çokça yer alacak demektir. Böyle devam ettiği sürece de bu bilgilerin dinî meşrûiyetine dair sağlıklı değerlendirmeler yapmanın zemini oluşmayacaktır.

Sonuç

Toplumlaşma veya militleşme serüveni çoğu kere esrarengiz bir öyküyle veya öyküler zinciriyle başlar ve öyle devam eder. Önemli bir olayın ya da olaylar zincirinin halk zihninde abartılarak ve doğaüstü unsurlarla süslenerek oluşturulan anlatılara dayanan ve genellikle sözlü olarak başlayıp sonradan yazıya geçirilen bu öyküler millî destanların esasını oluşturur. Bununla birlikte millî destanın ne olduğu hakkında çeşitli tarifler bulunmaktadır. Bunlardan hareketle “Destanlar göklerin ve yerin, insanın ve diğer varlıkların yaratılışını, bir milletin oluşumunu, o millet üzerinde derin izler bırakan ve unutulmayan tarihî olayları, o millete ait insanî değerleri veya idealleri vb. unsurları bir kahraman etrafında birleştirerek efsanevî ve gerçeküstü unsurlarla yoğurduktan sonra çoğunlukla şîr tarzında ve öyküleyici bir yöntemle anlatan, genellikle anonim olan ve millî bir karakter taşıyan eserlerdir.” şeklinde bir tarif geliştirilebilir. Millî destanlar halkı birleştiren ve bir arada tutan millî kimliğin kurucu unsurlarının en önde gelenlerinden olduğu gibi, onu koruyan, devam ettiren, nesilden nesle aktaran, gerektiğinde dönüştüren ve yenileyen unsurların da başında yer alır. Bir yandan bir milletin hayatında unutulmayacak izler bırakan kahramanlık, savaş, deprem, sel gibi önemli olayları konu edinirken, diğer yandan bu olayların geniş coğrafi alanlar hakkında bilgiler vermekte, dinî, manevî, kültürel ve insanî değerlere atıf yapmaktadır. Bu özellikleri destanları Edebiyat, Tarih, Coğrafya ve Dinler Tarihi gibi bilim dalları açısından vazgeçilmez birer kaynak haline getirmektedir. İçerdiği abartılar ve doğaüstü unsurlar çıkarıldıktan sonra bu anlatıların kaynaklık değeri daha da artmaktadır.

Hemen her milletin çoğu kere bir, bazen de birkaç destanı varken, Türk milletinin kendine özgü çok sayıda destanı bulunmaktadır. Millî hayatlarının ve tarihî maceralarının bir destana sığmayacak kadar büyük olması, kahramanlarının ve yaşadıkları büyük olayların çok olması, Rus ve Batılı araştırmacıların Asya steplerinde yaşayan çeşitli Türk boylarında tespit ettikleri hemen her anlatıyı, öyküyü veya efsaneyi bilim dünyasına sanki bütün Türklerin destanymış gibi aktarması bunun sebepleri arasında yer almaktadır. Sayıca çok fazla olmasının yanı sıra Türk destanları dünyanın tarihî bakımından en eski, olağandışı unsurlar itibarıyla en esrarengiz, anlatım yönünden en renkli, dizeleri hasebiyle en uzun destanlarının başında gelmektedir. Tarih boyunca dilden dile aktarıldıktan sonra yazıya geçirilen bu destanlar hem toplum ve millet olmanın gerekliliğini hem kurum oluşturma ve devlet kurmanın önemini hem de bunlara temel oluşturacak kabiliyet, cesaret, kahramanlık, ahlaklılık, dindarlık, sabır, dayanıklılık, teşkilatçılık, lidere bağlılık gibi özelliklere sahip olmanın zorunluluğunu durumun gerektirdiğine göre tabî ve insanî boyutta kalan, zaman zaman da insanüstülüğe kaçan figürler üzerinden anlatan çoğu kere manzum, bir o kadar da gizemli, canlı, hareketli ve zevkli metinlerdir. Türk kültürünün ve kimliğinin inşasında çok önemli bir yere sahip olan bu destanlar bir yandan zengin anlam yüklü insan tiplerini üzerinden gerçekleştirdiği işlevlerle, diğer yandan insan dışı varlıkların kullanıldığı metaforik motifler üzerinden verdiği mesajlarla hâlâ canlılığını ve ilgi çekiciliğini korumaktadır.

Son derece abartılı anlatımlar, gerçeküstü veya doğaüstü unsurlar ve olağanüstü tipler ve motifler destanların vazgeçilmezleridir. Öte yandan kutsal ve dinî unsurlar içermelerine ve dinî mesajlar vermelerine rağmen destanlarda dine uygun olma gibi bir amaç güdülmemektedir. Aynı özellikler eski Türk destanları için de geçerlidir. İslam’dan önceye ait olmaları sebebiyle bu destanların metin itibarıyla İslam’ın ilkeleriyle tamamen bağdaşması da mümkün değildir. Bu özellikleri sohbet mahfillerinde Türklerin İslam’ı kabulünden önceki destanlarının gerçekliklerinin ve dinî meşrûiyetinin sorgulanmasına yol açmıştır. Modern zamanlarda özellikle Bozkurt ve Ergenekon destanlarında sıklıkla geçen börü (kurt) ve gökbörü (bozkurt) motifleri kapsamında yöneltilen eleştiriler hayli dikkat çekmektedir.

Dikkatlerden kaçırılmamalı ki destanlarda gerçeküstü unsurların bulunması gayet normal bir durumdur, hatta bir anlatının destan kabul edilebilmesinin en başta gelen şartlarından biridir. Türk destanlarında da neredeyse hiçbir motif gerçek anlamıyla kullanılmaz, aksine motifler birer sembol olarak kullanılır, bunlara simgesel anlamlar yüklenir, bunlar üzerinden birtakım mesajlar verilir, halkın kahramanların ve diğer tiplerin sahip olduğu iyi özellikleri ve başarıları örnek alması, kötü özelliklerinden

ve başarısızlıklarından ders alması hedeflenir, gerek tipler gerekse motifler gerçektđi esrarengiz metaforlarla süslenerek halkın duyguları canlı tutulur. Bu yüzden destan çözümlerinde zâhire ve lafızlara değil de onların taşıdığı sembolik anlamlara odaklanmak gerekmektedir. Çözümleme tarzı böyle olduğunda meşruiyet sorunu da önemli ölçüde çözümlenmiş olmaktadır. Nitekim Kur’ân’da, özellikle Kur’ân kıssalarında da sembolik ifadeler bulunmakta, müfessirler bunları Belâgat ilminin kurallarından yararlanarak çözümlenmekte ve bunların temsil ettikleri anlamlara ulaşmaya çalışmaktadırlar. Nitekim Hz. Yûsuf’un rüyasında on bir yıldız ile Güneş’in ve Ay’ın kendisine secde ettiğini görmesi Kur’ân’da yer alan metaforlardan olup müfessirler arasındaki en yaygın görüşe göre bu gök cisimlerinden yıldızlar onun kardeşlerini, Güneş ve Ay da babasını ve anasını temsil etmektedir.

Türk destanlarında yer alan tiplerin sembolik anlamları hakkında araştırmacılar tarafından çeşitli yorumlar yapılmaktadır. Alp tipi asaletin, gücün, cesaretin, yiğitliğin, mücadelecilik kişiliğin, başarının ve bütün bunları Tanrı’nın ihsanı olarak görmenin; bilge tipi manevî liderliğin, rehberlik etmenin, toplumu yönlendirmenin, çağını aydınlatmanın, kahramana akıl hocalığı yapmanın, işinde usta olmanın ve maddi gücün manevî güç ile bütünleştirmenin; kadın tipi aileyi çok sağlam bir temel üzerine kurmanın, ev işlerini yürütmenin, soyun devamlılığının, fedakârlık ve sadakatın, her türlü tehlike karşısında uyanık olmanın ve şartlar gerektirdiğinde kadının eline silah olarak ata binip kahramanlık yapmasının simgesi olarak görülmektedir. Destanlarda geçen ışık motifi kahramanın evleneceği kadının doğduğu kutlu kaynağın, ağaç motifi başkahramanı gölgesinde barındıran ve ona güzel bir eş veren kutsal barınağın, at motifi olağanüstü özelliklere sahip olup kahramanı rüzgâr hızıyla hedefe ulaştıran destekçinin, rüya motifi destanın bütününü etkileyecek bir planlamanın ve kazanılacak başarıları veya yaşanacak felaketleri vaktinden önce hissetmesinin, kurt motifi Türk milletinin yaşam ve savaş gücünün ve yeniden çoğalmasının, kırklar motifi kırk alp veya erenin kahramanın etrafında önemli bir güç oluşturmasını sembolü olarak değerlendirilmektedir.

Semboller arkasına gizlenmiş olan bu anlamlara yenileri de eklenebilir. Mesela kahraman tipi Türklerin kabileyi, milleti veya cihanı yönetebilecek önderler ve liderler çıkarmasının; aksakal tipi bilgeliğin ve yüceliğin, ahlâkî ve manevî öğütler vermenin, dînî ve dünyevi rehberlik yapmanın; mankurt tipi dilde, örfte, kültür, gelenek ve harekette topluma yabancılaşan kişinin ihanetinin; alperen tipi alplıkla birlikte bilgeliğin ve manevî rehberliğin; Hızır tipi çaresizlik anında Allah’ın yardımının yetişmesinin; kahramana ilâhî bir lütuf olarak ihsan edilen kız veya kadın tipi Türklerin kökeninin kutsal oluşunun, kadının ilâhî ihsan olmayı hak edecek kadar yüce erdemlere sahip olmasının, onun yuva kuruculuğunun, ailenin sağlam temelini oluşturmasının, soyun devamlılığını sağlamasının, erkeğinin tacı ve evinin tahtı olmasının, fedakâr ve cefakâr olmasının, sadakat ve temizliğin, iffet ve namusun, nezaket ve zarafetin, dişil mertlik ve cesaretin sembolü olarak düşünülebilir. Keza ışık motifi ilâhî yardımın, temiz yürekliliğin ve yol aydınlılığının; ağaç motifi köklere bağlı kalmanın, atalara saygının, sığınak (oba) edinmenin, tabiat sevgisinin ve kalıcılığın; ok-yay motifi silahı hünerle kullanmanın, yiğitliğin, savaşçılığın, toplumsal düzeni bozanlara karşı cezalandırmanın, adaletin ve hukukun; at motifi sahibini tehlikelere karşı koruyacak güçlü ve sağlam taşıtın; rüya motifi geleceği sezmenin, nezih kişiyi gelecekte gerçekteşecek bazı olayların bildirilmesinin ve tanrısal kadere uymanın; mağara motifi bir karargâh, arınma, sığınma ve uzlet yeri edinmenin ve dînî tebliğin yapılacağı bir alan belirlemenin; yada taşı halkın birlik, bütünlük ve refahının ve devletin büyük amaçlarının; kırklar motifi görüşlerine başvurulabilecek özellikli bireyler olmanın, kahramanın yakın çevresindeki kişilerin sayısını ortalama 40 ile sınırlandırmanın, devlet ve millet işlerinde görüşlerine başvurulacak kişilerin sayısını makul düzeyde tutmanın, gayb âleminde kutsiyete ermiş yüce kişilerin ve onlardan gelecek manevî destek sağlamının sembolü olarak görülebilir.

Ne var ki eski Türk destanlarında bazen sembolik anlama çekilmesi ve tevil edilmesi zor olan, dolayısıyla meşrûiyeti Kur’ân kıssalarını çözümleme yöntemlerine benzer yöntemlerle belirlenemeyecek unsurlara rastlamak da mümkündür. Özellikle Allah anlayışıyla ve yapılması uygun olan veya olmayan işlerle ilgili hususlarda yoğunlaşan bu unsurların meşrûiyeti İslam’daki tevhid ilkesi ve helâl-haram sınırları çerçevesinde belirlenir. Bu çerçeveyi aşan anlatımlar simgesel anlam alanına dahil edilmez ve dînî açıdan gayrimeşrû kabul edilir. Yaratılış Destanında Tanrı Kayra’nın insanın yönlendirmesiyle varlığı yaratması, Tanrı Ülgen’in Ak Ana’dan emir alması ve onun emriyle yaratmaya başlaması, Türeyiş Destanında Büyük Hun Hakanlarından birinin iki kızının bozkurt suretinde gelen Tanrı ile evlenmesi, bu evliliklerden birçok çocuğın doğması bunun tipik birer örneğini oluşturmaktadır. “Gök” kelimesinin yalnızca “sema” anlamına geldiği varsayıldığında Gök Tanrı nitelendirmesi Tanrı’nın gökte olduğunu belirten bir ifadeye dönüşmekte ve tevhid âyetleriyle çelişkili hale gelmektedir. Ancak “gök” kelimesi “yüce” anlamına da geldiğinden bu ifade Tanrı’nın yüceliğini belirten bir nitelendirmeye dönüşmekte ve İslam zaviyesinden meşrûiyeti tartışma

konusu olmaktan çıkmaktadır. Zira Kur'ân'da da benzer kullanımlar mevcuttur. Destanlardaki Allah anlayışıyla ilgili çağdaş değerlendirmelerin neredeyse tamamı Tanrı kelimesinin günümüzde olduğu gibi yalnızca Allah anlamına geldiği varsayımı üzerine kuruludur. Oysa eski Türkçede bu kelime “gökyüzü, kutlu, kutsal” anlamlarına da gelmektedir. Eğer kelimenin bu anlamları esas alınmışsa Hun Hakanının kızının bozkurt suretindeki tanrı ile evlenmesi yüce ve kutlu biriyle evlenmesi anlamına gelmekte ve gayrimeşrû niteliği ortadan kalkmaktadır.

İslam öncesine tarihlenen Türk destanlarının büyük bir kısmında geçen kurt motifi son zamanlarda en çok eleştirilen ve meşrûiyeti sorgulanan konular arasındadır. Bu destanlarda kurdun bozkırlarda ve dağlık arazilerde yol gösterici bir rol üstlenmiş olması anlaşılır bir durumdur. Fakat eğer bu destanlarda geçen şekliyle bir erkek çocuğun dişi bir kurdu emmesi, o kurt tarafından yetiştirilmesi, onunla evlenmesi, ondan çocuklarının olması vb. ifadeler gerçek anlamda kullanılıyorsa böyle bir şeyin dînî bakımdan meşrû görülemeyeceği izahıta varestedir. Ne var ki anlatıların hem makul olmaması hem de Tıp ve Biyoloji bilimlerinin ilke ve öğretileriyle açıkça çelişmesi destanlardaki kurt motifinin gerçek anlamda değil de pek çok anlama delalet eden bir sembol olarak kullanıldığını ortaya koymaktadır. Bu destanlarda kurt veya bozkurt metaforu Türk milletinin sahip olması gereken hayat ve savaş gücünü, çevikliği, dayanıklılığı, gruplar halinde organize olabilme kabiliyetini, bir lider etrafında ortak hareket edebilme yeteneğini, kurallara, otoriteye ve hiyerarşiye uyma, düzeni bozmama ve teşkilatçı olma karakterini sembolize ediyor olabilir. Ayrıca kurt motifi Türk kadınına, onun eskiden beri Türk milleti içerisindeki gücünü, milleti yok olmaktan kurtaran ve neslin devamını sağlayan rolünü de sembolize ediyor olabilir. Nitekim bu kurdun kutsal ruhlarla irtibatı bulunan Asena (Aşina) adlı bir Türk kadını veya ailesi olduğunu gösteren bilgiler bunu doğrulamaktadır. Böylesi izlekler izlenerek çözümlenip anlaşıldığında Türk destanlarının İslam dininin temel ilkeleri ve Kur'ân ile çelişen bir tarafı kalmamaktadır. Diğer hayvan motiflerini de benzer şekillerde çözümlemek mümkündür.

Eski Türk destanlarında kurt motifi ile sınırlı kalmayan, diğer hayvanlardan bazılarına, ağaç ve taş gibi varlıklara, hatta Güneş ve Ay gibi gökcisimlerine de isnat edilebilen tanrılaştırmanın sebepleri hakkında birtakım görüşler ileri sürülmüştür. Türk boylarının yalnızca bir kısmına ait olan bu tanrılaştırmayı Şamanizm, Totemizm ve Fetişizm ile ilişkilendirmek günümüzde sıradan ve genel kabul gören bir kanaat haline gelmiştir. Oysa ciddi bir incelemeye dayanmaması itibarıyla bu kanaat eleştiriye oldukça açıktır. Nitekim İ. Kafesoğlu totem iddiasının delillerini tek tek ele alıp inceledikten sonra herhangi bir toplulukta bazı hayvanlara saygı duyulmasının o topluluğun totemci klandan geldiğine delil olamayacağını ve Türklerde totemciliğin izleri sayılabilecek bazı hususların komşu kavimlerin tesirinde aranması gerektiğini söyleyerek bu kanaatin fazla inandırıcı görünmediği sonucuna ulaşmıştır. O, Şamanlık iddialarının ise Rus ve Batılı araştırmacıların yaptıkları tespitlerin doğru kabul edilmesinden kaynaklandığını ileri sürmektedir. Görüşünü eski destanların birbirinden oldukça farklı şekillerinin bulunmasına, yaratılışla ilgili rivâyetlerden neredeyse hiçbirisinin orijinal olmamasına, Orta Asya rivâyetlerinin Hind, İran, Yunan ve Yahudi efsanelerine eski Türk menkıbelerinden kıyıntılar katılarak ve Moğol devri hikâyelerinden bir kısmı karıştırılarak oluşturulmasına, rivâyetlerde geçen kудay, kur bustan, körmös, maytere, mangdaşire, matman gibi özel isimlerin bile Türkçe olmamasına dayandıran Kafesoğlu, Türk boylarının tamamında Şamanlık türü bir inancın hakim olduğunun söylenemeyeceğini, Şamanlığın yalnızca birkaç Türk boyu ile sınırlı kalmış olabileceğini söylemektedir. Eski Türk dini ve destanları hakkındaki tarihî bilgilerin büyük bir kısmının yazılı Çin kaynaklarına dayanması ve Çinli yazarların çeşitli Türk boylarından elde ettikleri verileri kullanarak farklı metinler oluşturmuş olma ihtimalinin bulunması da onun bu değerlendirmelerine haklılık kazandırmaktadır. Ayrıca destanların bir kısmı hakkında ciddi şüpheler oluşturan ve güvenilirliklerini tehlikeye düşüren bu sorunlar destanların meşrûiyetini sorgulamayı da zorlaştırmaktadır.

Netice olarak destanlar bir olayı, toplumsal değeri veya ideali bir kahraman etrafında birleştirerek oldukça abartılı bir biçimde anlatan metinlerdir. Bunların çok önemli bir türünü oluşturan millî destanlar milletlerin kimliklerini ve kültürlerini yansıtır. Her milletin bir veya birkaç milli destanı varken, Türk toplumlarının önemli bir kısmı İslam'ı kabullerinden önceye tarihlenen çok sayıda destanı bulunmaktadır. Kendine özgü meşrû-gayrimeşrû sınırına sahip ilâhî bir din olan İslam'ı kabul etmeleri Türklerin bu destanları benimseyip benimsememeleri üzerinde doğrudan etkili olmuştur. Büyük oranda bu sebepten olmalı ki son yıllarda özellikle dînî hassasiyete sahip olan bazı kesimlerde gayrimeşrû unsurlar içerdiği gerekçesiyle İslam öncesi Türk destanlarına karşı itirazcı bir tavır sergilendiği müşahade edilmektedir. Kur'ân'da yer alan tevhid ilkesine ve helâl-haram sınırlandırmasına açıkça aykırı olan unsurlar açısından bu itiraz haklıdır. Ancak aynı unsurlardan sembolik anlamlar taşıyanlarının meşrûiyet durumu bu anlamlar doğrultusunda değişir. Ayrıca tanrı ve gök gibi bazı kelimelerin eski Türkçede bugün bilinenlerden farklı

anlamları da bulunmaktadır ve değerlendirmelerde bu anlamların dikkate alınması meşrûiyet yargısını değiştirmektedir. Bunlar dışında olup da lafzî anlamının yanı sıra sembolik anlamları da bulunan tipler, motifler, doğüstü objeler, abartılı anlatımlar vb. unsurlar ise Kur'an kıssalarına benzer bir biçimde değerlendirilir. Batılı ve Rus bazı bilim adamlarının çalışmaları ile birtakım eski Çin ve Hint kaynaklarına kanarak Türk destanlarını Şamanizm, Totemizm ve Fetişizm gibi putperestliği andıran dinî yönelimlerle ilişkilendirerek İslam dini zaviyesinden hiçbir şekilde meşrû görülemez, dolayısıyla da kabul edilemez bir zemine taşımaya çalışmak tarihî temelden yoksun bir çaba olup Müslüman Türk boylarını tarihî köklerinden koparmaktan başka bir amaca hizmet etmeyecektir.

Etik Beyan

"*Türk Destanlarının Dinî Meşrûiyeti Sorunu: Kur'an Kıssaları Merkezli Bir Analiz*" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Çatışma Beyanı

Makalemizde herhangi bir kişi veya kurumla çıkar çatışmasını gerektirecek somut ya da soyut bir durum söz konusu değildir.

Teşekkür

Yönlendirmeleriyle şahsımı Türk destanlarının dinî bakımdan meşrûiyeti meselesini araştırmaya sevk eden değerli bilim insanı Prof. Dr. Recai Doğan Bey'e teşekkür ederim.

Kaynakça

- Alfa ve beta kurtların omega kurda saldırısı.* (2018, Nisan 25). Posta. <https://www.posta.com.tr/dunya/alfa-ve-beta-kurtların-omega-kurda-saldırısı-350691>
- Armutak, A. (2002). Doğu ve Batı Mitolojilerinde Hayvan Motifi I. Memeli Hayvanlar. *İstanbul Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 28(2), Article 2. <https://doi.org/10.16988/iuvfd.05643>
- Aybakan, B. ve Dönmez, İ. K. (2004). Meşrû. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 29, ss. 378-383). Türkiye Diyanet Vakfı - İSAM. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mesru>
- Aytaş, G. (2006). Edebi Türlerden Yararlanma. *Milli Eğitim Dergisi*, 34(169), Article 169.
- Banarlı, N. S. (1983). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*. Milli Eğitim Bakanlığı.
- Bolay, S. H. (1988). Âdem. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 1, ss. 358-363). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Boratav, P. N. (2012). *Türk Mitolojisi* (R. Özbay, Çev.). BilgeSu Yayıncılık.
- Çoruhlu, Y. (2002). *Türk Mitolojisinin Anahatları*. Kabcacı Yayınevi.
- Doğan, Ö. (2023). Dede Korkut Hikâyeleri ve Oğuz Kağan Destanlarında Geçen Tabiatüstü Unsurların Mukayeseli İncelenmesi. *Bayterek Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi*, 6(1), Article 1. <https://doi.org/10.48174/buaad.1178309>
- Durmuş, İ. (2017). Türk Adının Ortaya Çıkışı, Anlamı ve Yayılışı. *Gaazi Akademik Bakış*, 10(20), Article 20. <https://doi.org/10.19060/gav.321022>
- Efe, A. ve Gözülü, A. (2023). Historia Kavramı ve Antikitede Efsaneye Dayalı Tarih Anlayışı. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 12, Article 12. <https://doi.org/10.51531/korkutataturkiyat.1318505>
- Eliade, M. (2005). *Dinler Tarihi (İnançlar ve İbadetlerin Morfolojisi)* (M. Ünal, Çev.). Serhat Kitabevi.
- Emeksiz, A. (2015). *Türk Destanlarının Karakteristik Özellikleri*. 263-286.
- Ercilasun, A. B., Aliyev, A. M., Şayhulov, A., Kajibek, E. Z., Konkobay Uulu, K., Göklenov, C., Mahpir, V. U., & Çeçenov, A. (1991). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü (Klavuz Kitap)*. Kültür Bakanlığı.
- Ergin, M. (1969). *Dede Korkut Kitabı*. Milli Eğitim Bakanlığı.
- Ergin, M. (2011). *Orhun Abideleri* (45. bs). Boğaziçi Yayınları.
- Fidan, A. (2019). *İslamiyet öncesi Türk destanları ve kutsal unsurları* [Master Thesis, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. <https://gcris.pau.edu.tr/handle/11499/25987>
- Gömeç, S. (2003). Eski Türk İnancı Üzerine Bir Özet. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 22(33), Article 33. https://doi.org/10.1501/Tarar_0000000139
- Gönenç, L. (2001). Meşruiyet Kavramı ve Anayasaların Meşruiyeti Problemi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 50(1), Article 1. https://doi.org/10.1501/Hukfak_00000000606
- Gül, A. R. (2023). Aile İçinde Dışlanmaktan Devletin Tepe Noktasına: Hz. Yusuf'un Yükseliş Serüveni. İçinde *Biz ve Öteki Multidisipliner Bir Çalışma* (ss. 291-310). Kitap Dünyası Yayınları.
- Güloğlu, M. F. (2019). Toplumsal Gerçekliği İnşa Eden İllüzyon: Meşruiyet. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, 9(2), 319-333.
- Haliloğlu, E. (2021). Tarih Araştırmalarında Destanların Kaynaklık Değeri. *Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(1), Article 1.

- Harmancı, M. (2022). Heterodoks Dervişlerde Hayvan Sembolizmi. *Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi*, 110. <https://doi.org/10.22559/folklor.2127>
- İnan, A. (1976). *Eski Türk Dini Tarihi*. Kültür Bakanlığı.
- İnan, A. (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar* (3. bs). Türk Tarih Kurumu.
- İsfahânî, R. (1992). *Müfredatü elfâzî'l-Kur'ân*. Dâru'l-kalem.
- Kafesoğlu, İ. (1980). *Eski Türk Dini* (2. bs). Kültür Bakanlığı.
- Kardaş, C. (2017). Kesikbaş Efsanesinin Değişimi Üzerine Bir Değerlendirme Cizre Örneği. *Idil Journal of Art and Language*, 6(39). <https://doi.org/10.7816/idil-06-39-09>
- Kaşgarlı Mahmûd. (1985). *Dîvânü lügati't-Türk* (B. Atalay, Çev.). Türk Tarih Kurumu.
- Kaya, D. (2019). Türklerin Yaratılış Destanı ile İslâmî Kaynaklardaki Müsterekliklere Sentezi Bir Yaklaşım. 9. *Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Gelenek Görenek ve İnançlar*, 4, 207-214.
- Kaya, M. (2004). *Türk Romanında Destan Etkisi*. T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Kılavuz, A. S. (1995). Elfâz-I Küfür. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 11, ss. 26-27). Türkiye Diyanet Vakfı. <https://islamansiklopedisi.org.tr/elfaz-i-kufur>
- Kolot, B. (2021). *Türk Boylarının Destanlarında Kurt* [doctoralThesis, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. <https://acikerisim.erbakan.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12452/7784>
- Köprülü, F. (1986). *Edebiyat Araştırmaları* (2. bs). Türk Tarih Kurumu.
- Kurt. (2023). İçinde *Vikipedi*. <https://tr.wikipedia.org/w/index.php?title=Kurt&oldid=30427694>
- Kütükçü, A. E. (2020, Haziran 15). *Bozkurt: Üstün Yırtıcı*. <https://www.atlasdergisi.com/kesfet/bozkurt-ustun-yirtici.html>
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed es-Semerkindî. (2004). *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-azîm (Te'vîlâtü Ebli's-sünne)*. Müessesetü'r-risâle nâşirûn.
- Mâverîdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed. (1976). *El-Abkâmu's-Sultâniyye İslâm'da Hilâfet ve Devlet Hukuku* (A. Şafak, Çev.). Bedir Yayınevi.
- Mâverîdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed. (1992). *En-Nüketü ve'l-'uyûn* (1-6). Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, Dâru'l-kütübî's-sekâfe.
- Mazis, G. (2008). The World of Wolves: Lessons about the Sacredness of the Surround, Belonging, the Silent Dialogue of Interdependence and Death, and Speciocide. *Environmental Philosophy*, 5(2), 69-91. <https://doi.org/10.5840/envirophil20085210>
- Meydan, A., Güngör, Ş. ve Buldur, A. D. (2016). Dede Korkut Destanlarının Kültür Coğrafyası. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(3), Article 3.
- Naskali, E. G. (1995). Destanın Tarifi. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 40(1992), Article 1992.
- Ögel, B. (2010). *Türk mitolojisi: Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar* (5. bs). Türk Tarih Kurumu.
- Özarslan, M. (1998). Oğuz Kağan Destanı'nda Tarihî, Dinî, Beşerî ve Tabiatüstü Unsurlar. *Folkloristik: Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı*.
- Özdemir, H. (2003). Dede Korkut'un Kişiliği İle İlgili Efsaneler. *Türkoğlu Dergisi*, 16(2), Article 2. https://doi.org/10.1501/Trkol_0000000033
- Pamir, A. (2009). Orta-Asya Türk Hukukunda "Töre" Kavramı. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 58(2), Article 2. https://doi.org/10.1501/Hukfak_0000001574
- Pısdıl, E. (2022). Kültürel İktidar Tartışmalarında Dini Meşruiyet. *Din Sosyolojisi Araştırmaları*, 2(3), Article 3.
- Râzî, Fahreddîn. (1981). *Mefâtihu'l-gayb (Tefsîru'r-Râzî)*. Dâru'l-fîkr.
- Rosenberg, D. (2003). *Dünya Mitolojisi Büyük Destan ve Söylenceler Antolojisi* (K. Akten, E. Cengiz, A. U. Cüce, K. Emiroğlu, T. Kenanoğlu, T. Kocayigit, E. Kuzhan ve B. Odabaşı, Çev.; 3. bs). İmge Kitabevi.
- Sepetçioğlu, M. N. (1998). *Karşılaştırmalı Türk Destanları* (6. bs). İrfan Yayıncılık.
- Sepetçioğlu, M. N. (2010). *Yaratılış ve Türeyiş Destanı* (8. bs). İrfan Yayıncılık.
- Şimşek, A. (2007). Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun Karşılaştırmalı Türk Destanları Adlı Eserinin Tarih Eğitimi Açısından Değeri. *Erdem*, 17(49), Article 49.
- Yardımcı, M. (2015). *Türk Destanlarında Tipler ve Motifler*. https://www.elibrary.az/docs/jurnal/jrn2015_482.pdf
- Yazır, M. H. (1979). *Hak Dini Kur'an Dili* (3. bs). Eser Neşriyat.
- Yetkin, G. B. (2022). Rus Araştırmalarında ve Çalışmalarında Oğuzların Kahramansı Efsanesi Dedem Korkut Destanı. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 48, Article 48. <https://doi.org/10.52642/susbed.1106030>
- Yıldız, N. (1995). *Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız kültürü ile ilgili tespit ve tabliller*. Türk Dil Kurumu.
- Yıldız, N. (2009). Türk Destancılık Geleneği. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 7-15.
- Yılmaz, K. (2019, Mayıs 1). *Kurtlar Hakkında Gerçekler*. Psikopatoloji Bilimi. <https://www.psikopatolojibilimi.com/2019/05/01/kurtlar-hakkinda-gercekler/>
- Zerkeşi, Bedraddin Muhammed b. Abdullah. (1984). *el-Burbân fî 'ulûmi'l-Kur'ân* (2. bs). Mektebetü Dâri't-tûrâs.
- Zorlu, S. E. (2022). Eski Türklerde ve Osmanlı Devletinde Meşruiyet İnancı Bağlamında Devlet Başkanının Belirlenmesi. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5(2), Article 2.

EXTENDED ABSTRACT

The concept of “destan” (epic) is used in Turkish to encompass folk tales, religious or mystical stories and long poems based on cases and similar literary works. This usage, which refers to epic genres in Turkish Literature, demonstrates the general meaning of the concept of epic. But in specific usage, this concept refers to epics bearing national character. Researchers have made various descriptions about this type of epic. Based on these, an epic can be defined as “the work that narrates the creation of the heavens and earth, the emergence of mankind, the formation of nations, the characteristics of them, their social structures, their human and moral values, the ideals they aspire to, historical events that leave profound impressions on them, and similar actions by focusing on legendary heroes usually in poetic style, sometimes in a narrative tone, generally anonymous and bearing a national character. The adventure of socialization or nationalization often begins with a mysterious story or chain of stories and continues like that. National epics are formed by narratives based on significant events or a chain of events, exaggerated and embellished with supernatural elements in the collective imagination, typically beginning orally and later transcribed into writing. Such epics are one of the foremost components of the foundational elements of national identity that unites and keeps the people together, as well as transmits it from generation to generation, and transforms and renews it when necessary. While these, on the one hand, depict significant events such as heroism, warfare, earthquakes, floods, which they have been left unforgettable traces in the life of a nation, on the other hand, they inform into vast geographical regions, and refer to religious, spiritual, cultural, and human values. These features make epics an indispensable source for disciplines such as Literature, History, Geography and History of Religions. The source value of these narratives increases even more after removing the exaggerations and the supernatural elements they contain. While most nations have one or sometimes a few epics, the Turkish nation has many unique epics. The fact that their national life and historical adventures are too big to fit into an epic that there are many heroes and great events they experienced, and that Russian and Western researchers convey almost every narrative, story or legend they have identified among various Turkish tribes living in the Asian steppes to the scientific world as if they were the epics of all Turks, are among the reasons for this. In addition to their large number, Turkish epics rank among the world’s oldest epics in terms of historical significance, the most mysterious in terms of extraordinary elements, the most colorful in terms of narrative, and the longest epics in terms of lines. These epics, written down after being passed from word to mouth throughout history, are mysterious, vivid, and enjoyable texts often in poetic style that emphasize the requirement of being a society and a nation, the importance of establishing institutions and a state, and the necessity of possessing qualities such as ability, courage, heroism, morality, religiosity, patience, resilience, organization, and loyalty to a leader often through figures that remain natural and human or involve supernatural qualities as dictated by the situation. These epics, which have a very important place in the construction of Turkish culture and identity, still maintain their vitality and appeal with the functions they perform through richly meaningful human characters and with the messages they convey through metaphorical motifs that non-human beings, particularly animals are used in them and other elements. Extremely exaggerated narratives, surreal or supernatural elements, and extraordinary characters and motifs are indispensable components of epics. On the other hand, despite containing sacred and religious elements and conveying religious messages, epics do not aim to be compatible with religion. The same features are also applicable to ancient Turkish epics. Due to their pre-Islamic origins, it is not possible for these epics to be completely compatible with the principles of Islam in terms of texts. These features have led to questioning the authenticity and religious legitimacy of pre-Islamic Turkish epics in the chat rooms. In modern times, criticisms directed towards the wolf and gray wolf motifs, which are frequently mentioned in epics such as Bozkurt and Ergenekon, have attracted considerable attention. However, according to almost all researchers, all animal motifs mostly mean metaphorical and symbolic meanings rather than literal ones. For example, while the horse motif is considered as a symbol of the supporter who has extraordinary features and carries the hero to the target with the speed of the wind, the wolf motif is seen as a symbol of the Turkish woman, her power in Turkish society, and her role in saving the nation from extinction and ensuring the continuity of the generation. Information showing that the wolf in the epics is a Turkish woman or family named Asena (Ashina) who has contact with holy spirits confirms this. In some epics, it is understood that the wolf motif is used due to its guiding feature in the steppes and mountainous lands. This symbol-based method, which is also used in the analysis of Quranic stories and short religious narratives such as “Hikâye-i Güvercin” (The Story of the Pigeon), “Hikâye-i Geyik” (The Story of the Deer), “Destan-ı Ejderha” (The Epic of the Dragon) and “Hikâye-i Deve” (The Story of the Camel) largely eliminates the issue of religious legitimacy. However, in ancient

Turkish epics, it is also possible to encounter elements that are difficult to interpret symbolically and therefore cannot be determined for their legitimacy using methods similar to the analysis of Quranic stories. The legitimacy of these elements, which focus especially on issues related to the understanding of God and the appropriate or inappropriate actions, is determined within the framework of the principle of tawhid (oneness of God) and the boundaries of halal (permissible) and haram (forbidden) in Islam. The narratives that exceed this framework are not included in the realm of symbolic interpretation and are considered illegitimate from the religious perspective. In *Yaratılış Destanı* (The Creation Epic), God Kayra's creation of existence under the guidance of human, God Ulgen receiving orders from Ak Ana (The White Mother) and starting to create by her command, as well as in *Türeyiş Destanı* (The Migration Epic), the marriage of one of the Great Hun Khans' daughters to the god who comes in the form of a gray wolf, and the birth of many children from these marriages, represent typical examples of this. When the word "gök" is assumed to only mean "sky", the characterization of Gök Tanrı (Sky God) transforms into an expression indicating that God is in the sky and becomes contradictory with the verses of tawhid. However, since the word "gök" also means "supreme", this expression transforms into a characterization indicating the greatness of God, removing the legitimacy debate from the Islamic perspective. Because there are similar uses in the Quran. Almost all contemporary interpretations regarding the concept of Allah in epics are based on the assumption that the word "Tanrı" solely means Allah, as it does in contemporary usage. However, in the ancient Turkish, this word also means "sky, blessed, holy". If these meanings of this word are taken as basis in the epics, then the marriage of the Hun Khan's daughter with the god in the form of a gray wolf implies marrying someone noble and sacred, thereby there is no illegitimate nature in this marriage. Almost all of the epics criticized in terms of religious legitimacy are dated back to the period before most of the Turkic tribes accepted Islam. Today, it is a generally accepted opinion to associate the pre-Islamic beliefs and cultures of the Turks with Shamanism, Totemism and Fetishism. That is why the epics from those periods are also associated with these beliefs. Yet the historian İbrahim Kafesoğlu, after examining the issue from all aspects, concludes that this is a wrong opinion and that these beliefs were found only in some Turkish tribes. Associating these epics with beliefs resembling paganism by relying on the works of some Western or Russian scholars and certain ancient Chinese or Indian sources, thereby rendering them unacceptable and making them illegitimate form from the perspective of the Islamic religion is devoid of historical basis and serves no purpose other than disconnecting Muslim Turkish tribes from their historical roots.

Öğretmenlik Mesleğine Adanmışlığın Sıralı Lojistik Regresyon Analizi ile İncelenmesi

Behiye DAĞDEVİREN ERTAŞ¹

Öz

Bu araştırmanın temel amacı öğretmenlerin mesleki adanmışlık düzeyinin saptanması ve bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni yordama düzeylerinin incelenmesidir. Bu araştırma nicel yöntemle incelenmiş bir çalışma olup ilişkisel tarama desenindedir. Araştırmanın çalışma grubunu 455 öğretmen oluşturmaktadır. Araştırma Yozgat ilinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmada kolay ulaşılabilir örneklem ile veriler toplanmıştır. Araştırmada Öğretmenlik Mesleğine Adanmışlık Ölçeği kullanılmıştır. Veriler sıralı lojistik regresyon analizi ile analiz edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, öğretmenlerin mesleki adanmışlık düzeyleri ortalamanın üzerindedir. Öğretmenlerin mesleki adanmışlıklarını etkileyen bağımsız değişkenler medeni durum, eğitim durumu, öğretme zevki, en büyük hayalin öğretmen olmak olması ve çalışma saatinin az olması olarak belirlenmiştir. Bekâr öğretmenlerin mesleki adanmışlık olasılıkları daha düşük bulunmuştur. Lisansüstü eğitim görmüş öğretmenlerin mesleki adanmışlık düzeyleri lisans düzeyinde eğitim görmüş öğretmenlere göre daha düşüktür. Öğretmek benim en büyük zevkim bağımsız değişkenine evet diyen öğretmenlerin, mesleki adanmışlık düzeyleri hayır diyen öğretmenlere göre daha yüksektir. En büyük hayalim öğretmen olmaktı bağımsız değişkenine evet diyen öğretmenlerin, mesleki adanmışlık düzeyleri hayır diyen öğretmenlere göre daha yüksektir. Öğretmenlik mesleğini çalışma saatinin az olması nedeniyle seçen öğretmenlerin mesleki adanmışlıkları düşük olarak bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Öğretmenlik Mesleği, Adanmışlık, Sıralı Lojistik Regresyon

Investigation of Teaching Profession Dedication by Ordinal Logistic Regression Analysis

Abstract

The principal purpose of this research is to determine teachers' professional dedication levels and examine the predictive levels of the independent variables for the dependent variable. This research is a quantitative study and is in a relational screening design. The study group of the research consists of 455 teachers. We conducted the research in Yozgat province by using easily accessible sampling, the Scale of Dedication to the Teaching Profession (Kozikoğlu & Senemoğlu, 2018) to collect the data and analyzed the data by ordinal logistic regression analysis. According to the research results, teachers' professional dedication levels are above the average. The independent variables affecting the professional dedication of teachers were determined as marital status, educational status, teaching pleasure, being a teacher, and having fewer working hours. Single teachers were found to be less likely to have professional dedication. Professional dedication levels of postgraduate teachers are lower than those of undergraduate-level teachers. Teachers who answered yes to the independent variable "My greatest pleasure to teach" have higher levels of professional dedication than teachers who said no. Teachers who answered yes to the independent variable "My biggest dream was to be a teacher" have higher professional dedication levels than teachers who said no. The professional dedication of the teachers who chose the teaching profession due to the low working hours was found to be low.

Keywords: Teaching Profession, Dedication, Ordinal Logistic Regression

Atıf İçin / Please Cite As:

Dağdeviren Ertaş, B. (2025). Öğretmenlik mesleğine adanmışlığın sıralı lojistik regresyon analizi ile incelenmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14(2), 495-507. doi:10.33206/mjss.1302439

Geliş Tarihi / Received Date: 25.05.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 14.07.2023

¹ Eğitim Bilimleri Bölümü, Eğitim Fakültesi, Yozgat Bozok Üniversitesi, behiyeertas5884@gmail.com,

Giriş

Bugünün dünyasında okulların, siyasi, ekonomik, politik, sosyolojik ve teknolojik etkenlerin etkisi altında olduğu açıkça görülmektedir. Bu etkenler, öğrenim kalitesi, öğrenci başarısı, öğrenci öğrenimi ve öğretmen verimliliği gibi okulla ilgili durumları etkilemektedir. Bu faktörler, öğretmenlik mesleğine adanmışlıkla birlikte, okulların öğretmenlerin motivasyonu, mesleki gelişimi ve öğrencilerle olan etkileşimleri gibi önemli alanları da etkilemektedir. Öğretmenlerin mesleklerine yönelik adanmışlıkları öğrencilerin eğitimine olumlu katkılar sağlamak ve öğrencilerin başarısını artırmaktadır (Konstantipolas, 2006). Aynı zamanda öğretmenlerin yetkinlikleri ve profesyonel gelişimleri, eğitim standartlarının yükselmesine ve öğrencilerin öğrenme deneyimlerinin daha verimli hale gelmesine yardımcı olmaktadır (Owen, 2015). Öğretmenlik mesleğine adanmışlık, bu karmaşık etkenlerin arasında güçlü bir temel oluşturarak okulların başarısını artırmaya katkıda bulunmaktadır (Phelps ve Benson, 2012).

Adanma, insanların sevdikleri, önemli buldukları ve zaman ve enerji harcadıkları bir faaliyete yönelik güçlü bir eğilim olarak tanımlanmaktadır (Vallerand, Houliort ve Fores, 2003). Adanmışlık, insanların sahip olduğu öğrenme alanlarından biri olan duyuşsal alanın değerlerinden biridir (Sağsan ve Fırtına, 2015). Adanmışlık, kişiyi faaliyete isteyerek katılmaya yönlendiren ve faaliyeti sürdürme konusunda bir irade ve kişisel onay duygusu yaratan motivasyonel bir gücü ifade eder. Bireyler kendilerini faaliyeti yapmaya zorlanmış hissetmezler, aksine bunu yapmayı seçerler. Sanki kişi sevdiği faaliyet üzerinde kontrol sahibiymiş gibidir (Van Scotter ve Motowidlo, 1996). Mesleki adanmışlık ise büyük emek, zanaat, özveri gibi kelimelerle ortaya konulmaya çalışılan ve bireyin elinden gelenin en iyisini yapma motivasyonu olarak açıklanan bir kavramdır. Kişi bu duyguyla herhangi bir nesneye, amaca, tutkunun yarattığı heyecanla kendisini kaptırır (Turhan, Demirli ve Nazik, (2012). Başka bir ifade ile bireylerin mesleğine adanmışlığı, bireyin kendi işine karşı bir tutumu ve kendisine verilen rolleri mümkün olan en iyi şekilde yerine getirmesini gerektiren bir duygudur (Moè, 2016).

Mesleki adanmışlık, eğitimde göz önünde bulundurulması gereken önemli bir kavramdır çünkü öğretmenlik mesleği, öğretmenlerin öğretimlerine zaman, enerji ve yürekten bağlılığı gerektirir (Day, 2004). Adanmışlık öğretmen olmayı ve meslekte devam etmeyi sağlamakla kalmaz (Wisehart, 2004), aynı zamanda öğretmenlerin öğrencilerine ulaşmak ve sanatlarında ustalaşmak için sürekli olarak daha etkili yollar aramalarını gerçekleştirir (Zehm ve Kottler, 1993). Fried (2001), mesleklerine güçlü bir adanmışlık sergileyen öğretmenlerin iki önemli özelliklerini vurgulamaktadır. Birincisi öğretmenlerin mesleğine adanmışlığı, kendi alanlarının cazibesini ve önemini öğrencilerle paylaşarak yansıtır ve işlerine büyük bir tutkuyla dahil olurlar. İkincisi, bu eğitimciler, öğrencilerin öğrenmesini destekleyen pedagojik eylemlerle mesleklerine olan ateşli tutkularını gösterirler ve aynı zamanda kendi alanlarında uzman olarak hizmet verirler. Öğretmenlik mesleğinde adanmışlık ve motivasyonun kaynağını Bastick (2000) 3 faktöre dayandırmıştır. (1) öğretmenliği ilginç ve önemli bir meslek olarak görmek gibi içsel güdülere, (2) öğretmenliğin faydalarına ya da diğer dışsal ödüllere odaklanmak gibi dışsal güdülere ve (3) öğretmenliği sosyal açıdan değerli bir meslek olarak görmek gibi özgeci güdülere dayanmaktadır.

Öğretmenler için “adanmışlık” ile kastedilen, öğretmenlerin işlerine verdikleri yoğun duygusal bağlılıktır. Bu adanmışlık öğretmenlik mesleğini diğer mesleklerden ayıran belirgin bir özelliktir (Nias, 1996). Öğretmenlerin sınıfta güçlü bir etkiye sahip olduğu göz önüne alındığında öğrencilerin mesleğine adanmış öğretmenleri olması onlara birçok avantaj sağlar (Montalvo, Mansfield ve Miller, 2007). Öğretmenlik mesleğine adanmışlık, öğretmenlerin iyi olma hallerini destekleyen ve öğrencilerin motivasyonunu etkileyen motive edici bir güçtür (Patrick, Hisley, Kempler ve College, 2000). Adanmışlık, öğretmenin eğitim ve öğretim görevlerini yansıtmaya, iş deneyimini özetleme, her öğrenciye ilgi ve sevgi gösterme ve çığır açan değişime kendini uyarlamak için öğretim becerilerini ve bilgisini mükemmelleştirmede temsil ettiği davranışları ifade eder (Cai ve Lin, 2006). Kendini adanmış öğretmenler, öğrencilerinin hayatlarında önemli ve büyük değişiklikler meydana getirirler. Adanma, öğretmenlerin motivasyonlarını ve dolayısıyla performanslarını artıran bir faktördür. Mesleki adanmışlığı yüksek olan öğretmenlerin öğrenci başarısında önemli bir etkiye sahip olduğu kaçınılmazdır (Engin ve Taşkın, 2022). Hargreaves (1997) öğretmenlerin mesleki olarak adanmışlığı ve öğretmeye tutkuları olmadığı sürece tüm pedagojik yaklaşımların etkisizliğini vurgulamaktadır. Bir öğretmen mesleğine tutku ile adandığı takdirde sınıftaki başarının artmasına katkı sunmaktadır.

Mesleğine adanmış bir öğretmenin özelliklerini vurgulayan Rest (1986) adanmış öğretmenlerin sürekli kendini geliştirmeye çalışan, keşfeden, çevresini teşvik eden, bildiklerini yansıtan, planlar yapan, hedefler koyan, risk ve sorumluluk alan kişiler olduğunu belirtmektedir. Öğretmenlerin mesleki adanmışlıkları

profesyonel gelişim için önemli bir unsur olarak değerlendirilmektedir (Kim, 2013). Mesleki adanmışlık yaşayan öğretmenlerin, yalnızca bilgi aktarıcıları olmak yerine, öğrencilerle güçlü ilişkiler kurmanın ve meslektaşlarıyla disiplinler arası takımlarda ve öğrenci gruplarıyla ilgili iş birliği gibi yeni yollarla çalışmanın yanı sıra öğrenmeyi kolaylaştırıcılar ve birlikte öğrenenler olmaları gerektiği vurgulanmaktadır (Owen, 2012). Tutkuyla, şevkle çalışan adanmış öğretmenlerin, özveri ve bağlılıkları arttığı ve işlerinin önemine inandıkları belirlenmiştir. Öğretmenlerin adanmış duyguyla hareket edip bir fark yaratabileceğine inanarak işini yapması stratejik mesleki gelişimle desteklendiğinde yüksek kaliteli öğretimle öğrencilerin öğrenmesinde önemli gelişmelere neden olmaktadır (Mart, 2013).

Öğretmenlerin düşük adanmışlık göstermeleri okul verimliliğini etkilemektedir. Nitelikli, yetkin ve mesleki adanmışlığı yüksek öğretmenlerin toplumun geleceğini etkilemeleri yadsınamaz. Bu bağlamda öğretmenlerin adanmışlıklarının belirlenmesi önemli görülmektedir. Ulusal ve uluslararası literatür incelendiğinde öğretmenlerin mesleki adanmışlıkları ile ilgili çeşitli çalışmalar mevcuttur (Bozdaş, 2013; Celep, 1998; Kozikoğlu ve Özcanlı, 2020; Meriç, Öztürk-Çiftçi ve Yurtal, 2019; Yin ve Lee, 2012). Bu araştırmalar daha çok öğretmenlerin adanmışlıklarının örgütsel davranış değişkenleri ile ilişkisine ve sınıf içi uygulamaları etkileme düzeyine katkı sunmaktadır. Ancak öğretmenlerin mesleki adanmışlıklarını etkileyen birey düzeyindeki değişkenler ile ilgili herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu bağlamda öğretmenlerin adanmışlıklarının kişisel düzeydeki değişkenlerle belirlenmesi önemli görülmektedir. Bu doğrultuda araştırmanın amacı öğretmenlerin düşük, orta ve yüksek düzeydeki mesleki adanmışlıklarını öğretmen düzeyindeki değişkenler tarafından yordayıp yordamadığını belirlemektir. Bu kapsamda aşağıdaki sorulara yanıt aranmaktadır?

- 1- Öğretmenlerin mesleki adanmışlıkları ne düzeydedir?
- 2- Öğretmenlerin mesleki adanmışlıklarını belirleyen öğretmen düzeyindeki değişkenler nelerdir?

Yöntem

Model ve Çalışma Grubu

Bu araştırma Yozgat'ta bulunan kamu okullarındaki öğretmenlerin mesleki adanmışlık düzeylerinin belirlenmesi ve yordayıcı değişkenler tarafından açıklanması amacıyla nicel yöntemde desenlenmiş, ilişkisel tarama modelinde yürütülmüştür. Araştırma 2021-2022 eğitim öğretim yılında gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın hedef evrenini Yozgat ilindeki kamu okullarında görev yapan 5799 öğretmen (MEB, 2022); örneklemini ise 361 öğretmen oluşturmaktadır. Araştırmada hedef evrenin tamamına ulaşılma imkânının olmaması gerekçesiyle, uygulamalar evrenden seçilen örneklem üzerinde gerçekleştirilmiştir. Bu örneklem büyüklüğü 5799 öğretmeni $\alpha = .05$ anlamlılık ve %5 hata payıyla, 361 öğretmenin temsil edebileceği varsayımına (Erkuş, 2017) dayandırılarak belirlenmiştir. Araştırmada 485 öğretmene ulaşılmıştır. Hatalı veriler çıkarıldığında 455 öğretmenin görüşleri dikkate alınarak analizler gerçekleştirilmiştir. Veriler il merkezi ve ilçelerinde bulunan kamu okullarından toplanmıştır. Araştırmada kolay ulaşılabilir örneklem kullanılmıştır. Veriler okul müdürleri aracılığıyla gönüllülük esasıyla toplanmıştır. Araştırmanın örneklemine ait bilgiler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. *Araştırmanın örneklemine ait bilgiler*

Bağımsız Değişkenler	Kategoriler	N	%
Cinsiyet	Kadın	263	57.8
	Erkek	192	42.2
Medeni Durum	Evli	353	77.6
	Bekar	102	22.4
Eğitim Durumu	Lisans	399	87.7
	Lisansüstü	56	12.3
Mesleki Kıdem	1-5 yıl	79	17.4
	6-10 yıl	117	25.7
	11-15 yıl	119	26.2
	16 yıl ve üzeri	140	30.8
Yakın ailenizde öğretmen olan kimse var mı?	Hayır	231	50.8
	Evet	224	49.2
Öğrencilik hayatınızda hayranlık duyduğunuz bir öğretmen oldu mu?	Hayır	328	72.1
	Evet	127	27.9

Tablo 1 Devamı. Araştırmanın örneklemine ait bilgiler

Bağımsız Değişkenler	Kategoriler	N	%
Öğretmen olmak en büyük hayalleriniz arasında mıydı?	Hayır	329	72.3
	Evet	126	27.7
Öğretmekten çok zevk aldığım için öğretmen olmayı seçtim.	Hayır	190	41.8
	Evet	265	52.8
Öğretmen olmayı iş dışında geçirdiğim zaman fazla olduğu için seçtim.	Hayır	252	55.4
	Evet	203	44.6
Öğretmen olmayı gelirinin iyi olduğunu düşündüğüm için seçtim.	Hayır	354	77.8
	Evet	101	22.2
Eğitim fakültesi 1. Tercihiniz miydi?	Hayır	325	71.4
	Evet	130	28.6

Tablo 1'e göre araştırmaya katılan öğretmenlerin çoğunluğu kadınlardan (N=264) ve evli (N=353) öğretmenlerden oluşmaktadır. Araştırmada görüş bildiren öğretmenlerin çoğunluğu lisans mezunu (N=399) ve 16 yıl ve üzeri mesleki kıdeme sahiptir (N=140). Öğretmenlerin çoğunun yakın ailesinde öğretmen (N=231) yoktur. Öğrencilik hayatlarında bir öğretmene hayranlık duymuş öğretmen sayısı azdır (N=127). En büyük hayaliniz öğretmen olmak mıydı? sorusuna hayır (N=329) diyenlerin sayısı daha fazladır. Öğretmekten çok zevk aldığım için öğretmen olmayı seçtim (N=252) diyenlerin sayısı daha fazladır. Eğitim fakültesi birinci tercihi olmayan (N=325) öğretmenlerin sayısı daha fazladır.

Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak “mesleki adanmışlık ölçeği” ve kişisel bilgiler formu kullanılmıştır. Araştırmanın amacına uygun olarak demografik bilgiler içeren ve sıralı lojistik regresyon analizinde kullanılmış olan kişisel bilgiler bölümündeki “Yakın ailenizde öğretmen olan kimse var mı? Öğrencilik hayatınızda hayranlık duyduğunuz bir öğretmen oldu mu? Öğretmen olmak en büyük hayalleriniz arasında mıydı? Öğretmekten çok zevk aldığım için öğretmen olmayı seçtim. Öğretmen olmayı iş dışında geçirdiğim zaman fazla olduğu için seçtim. Öğretmen olmayı gelirinin iyi olduğunu düşündüğüm için seçtim. Eğitim fakültesi 1. tercihiniz miydi ?” soruları sorulmuştur. Her soru “evet” ve “hayır” şeklinde kategorik değişken içermektedir. Sorulan sorular verilerin analizinde kullanılmıştır.

Mesleki Adanmışlık Ölçeği. Araştırmada öğretmenlerin mesleki adanmışlık düzeylerini belirlemek amacıyla Kozikoğlu ve Senemoğlu (2018) tarafından geliştirilen “Öğretmenlik Mesleğine Adanmışlık Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçek 5’li likert şeklindedir. “Kesinlikle Katılmıyorum”dan “Kesinlikle katılıyorum”a kadar puanlandırılmakta ve 20 maddeden oluşmaktadır. Ölçek 3 boyuttan oluşmaktadır. 1. boyut olan “Mesleğe Bağlılık” boyutu 8 maddeden oluşmakta, 2. boyut olan “Öğrencilere Adama” boyutu 8 maddeden oluşmakta ve 3 boyut olan “Özverili Çalışma” boyutu 4 maddeden oluşmaktadır. Ayrıca araştırmanın bağımsız değişkenleri belirlenirken öğretmenlerin mesleki adanmışlıklarının belirlenmesi noktasında uzman görüşüne başvurulmuştur. Mevcut çalışmada ölçeğin güvenirlik katsayısı crobach alfa .089 olarak belirlenmiştir.

Mevcut araştırmada Mesleki Adanmışlık Ölçeğine ait doğrulayıcı faktör (DFA) analizi Mplus 8 programıyla gerçekleştirilmiş olup, sonuçları incelendiğinde uyum iyiliği indeksleri, $X^2=514.970$, $df=149$, $X^2/df= 3.45$, SRMR .05, CFI .98, TLI .97, RMSEA .073. olarak belirlenmiştir. X^2/df ’nin 3’ün altında olması mükemmel uyuma 5’in altında olması ise orta düzeyde uyuma karşılık gelmektedir (Kline, 2005). İyi bir model-veri uyumu, RMSEA <.06, CFI > .95 ve TLI > .95 ile belirtilir. RMSEA’nın .08’den küçük olması babul edilir uyuma işaret etmektedir (Hu & Bentler, 1999). Bu çerçevede bu araştırmada uyum iyiliği indeksinin iyi olduğu söylenebilir. Özetle, bu sonuçlar ölçeğin kabul edilebilir düzeyde kullanılabilir bir ölçek olduğunu ifade etmektedir.

Veri İşlemi ve Analizi

Araştırma verileri toplanmadan önce araştırmanın yürütülebilmesi gerekli izinler alınmıştır. Ardından araştırmacı tarafından hazırlanmış olan online form aracılığı ile veriler gönüllölük esasına göre toplanmıştır. Veri toplama aracının doldurulma süresi ortalama 15 dakikadır. Verilerin analizinde çalışma grubunda yer alan öğretmenlere ait betimsel istatistikler, frekans analizleri ve sıralı lojistik regresyon analizi kullanılmıştır. Kategorik olarak sıralı özellik gösteren bağımlı değişken için tek analiz yöntemi sıralı lojistik regresyon modelidir (Liu, 2016). Lojistik regresyon analizi, logit dönüşümü uygulanan değişkenin yapısına göre isimlendirilir. Araştırmanın bağımlı değişkeni öğretmenlik mesleğine adanmışlık iken, bağımsız değişkenleri “Cinsiyet, Medeni Durum, Eğitim Durumu, Mesleki Kadem, Yakın ailenizde öğretmen olan kimse var mı? Öğrencilik hayatınızda hayranlık duyduğunuz bir öğretmen oldu mu? Öğretmen olmak en büyük hayalleriniz arasında mıydı? Öğretmekten çok zevk aldığım için öğretmen olmayı seçtim. Öğretmen olmayı iş dışında geçirdiğim zaman fazla olduğu için seçtim. Öğretmen olmayı gelirinin iyi olduğunu düşündüğüm için seçtim. Eğitim fakóltesi 1. tercihiniz miydi?” Araştırmanın bağımlı değişkeni olan mesleki adanmışlık iki aşamalı kümeleme analizine tabi tutularak “düşük”, “orta” ve “yüksek” adanmışlık düzeylerinden oluşan üç kategorili bir değişken olarak tanımlanmıştır. Sıralı lojistik regresyon analizi için araştırmada doğru sınıf sayısını belirlemede en iyi performans gösteren endekslerden biri olan (Morgan, 2015) BIC yöntemi kullanılarak bağımlı değişken kategorilere ayrılmıştır. Aşağıda şekil 1’de BIC sonuçları sunulmuştur.

Tablo 2. İki aşamalı küme analizi sonucu

Değişken	Küme	f	%	Mean	SD
Mesleğe Adanmışlık	Yüksek	188	41.3	94.06	.21
	Orta	155	34.1	83.58	.22
	Düşük	112	24.6	73.43	.37

Tablo 2’de görüldüğü gibi, iki aşamalı küme analizi, birinci kümedeki 180 öğretmenin (%41.3) mesleki adanmışlık toplam puan ortalamasını 94.06, standart sapması .21, ikinci kümedeki 155 öğretmenin (%34.1) ortalaması 83.58, standart sapması .22 ve üçüncü kümedeki 112 öğretmenin (%24.6) iş yaşam dengesi puan ortalaması 73.43 ve standart sapması .37 olarak bulunmuştur. Bu durumda; ilk küme “yüksek” mesleki adanmışlığı olan öğretmenleri; ikinci küme “orta” mesleki adanmışlığı olan öğretmenleri içerir; üçüncü küme ise “düşük” mesleki adanmışlığı olan öğretmenleri içermektedir. Üç kategorili bağımlı değişken bu şekilde elde edilmiştir. Bağımlı değişken olarak sıralı lojistik regresyon analizinin kullanıldığı bu çalışmada üç kategorinin olduğu ve bu kategoriler arasında sıralı bir ilişkinin olduğu çalışmada, “referans kategori” olarak mesleki adanmışlığı düşük olan öğretmenler alınmıştır. Dolayısıyla elde edilen katsayılar, öğretmenlerin düşük mesleki adanmışlığa sahip olma olasılıkları üzerindeki etkileri göstermektedir.

Modelin Varsayımlarının Test Edilmesi

Araştırmada araştırmanın amacına göre sıralı lojistik regresyon analizi kullanılmıştır. Bu analizin kullanılabilmesinde veri setinde birtakım varsayımların sağlanması gereklidir. Bu bölümde araştırma modelinin varsayımlarına ilişkin istatistiki bilgiler sunulmuştur.

Varsayım 1

Sıralı lojistik regresyon analizinin uygulanması için analizin bağımsız değişkenler arasındaki yüksek korelasyonlara oldukça duyarlı olması nedeniyle bağımsız değişkenler arasında çoklu bağlantı problemi olmamalıdır. Çoklu bağlantı problemi, değişkenler arasındaki korelasyonların yüksek olması ($r > .90$) durumunda görülmektedir (Tabachnick ve Fidell, 2015). Mevcut çalışmada çoklu bağlantı problemi ile karşılaşılmamıştır ($r < .90$). Bu varsayımı gerçekleştirmek için tolerans ve Varyans Enflasyon Faktörü (VIF) değerleri hesaplanmıştır. Tolerans değerinin .02’den büyük, VIF değerinin 10’dan küçük olması beklenir (Kalaycı, 2014). Tablo 3’te yordayıcı değişkenlerin tolerans ve VIF değerleri sunulmaktadır.

Tablo 3. Bağımsız değişkenler için tolerans ve VIF değerleri

Değişkenler	Tolerans	VIF
Cinsiyet	.222	4.511
Medeni Durum	.120	8.306
Eğitim Durumu	.974	1.027
Mesleki Kıdem	.902	1.109
Okul Düzeyi	.921	1.085
Yakın ailenizde öğretmen olan kimse var mı?	.215	4.652
Öğrencilik hayatınızda hayranlık duyduğunuz bir öğretmen oldu mu?	.197	5.067
Öğretmek benim en büyük zevkim	.197	5.067
Öğretmen olmak en büyük hayalleriniz arasında mıydı?	.437	2.291
Öğretmen olmayı iş dışında geçirdiğim zaman fazla olduğu için seçtim.	.261	3.835
Öğretmen olmayı gelirin iyi olduğunu düşündüğüm için seçtim.	.261	3.839
Eğitim fakültesi 1. Tercihiniz miydi?	.312	3.207

Tablo 3'e göre, bağımsız değişkenler için tolerans değerleri .120 ile .974 arasında değişmektedir ve tüm değerler .02'den büyüktür. VIF değerleri ise bağımsız değişkenler için 1.027 ile 8.306 arasında değişmektedir ve tüm değerler 10'dan küçüktür. Dolayısıyla burada ilgili varsayımların sağlandığı söylenebilir.

Varsayım 2

Sıralı regresyon analizi için sağlanması gereken varsayımlardan biri regresyon katsayılarının tüm kategoriler için aynı olmasının sağlanmasıdır. Sıfır hipotezi anlamlılık düzeyinde reddedilirse, bu durum seçilen bağlantı fonksiyonunun veriler için yanlış olabileceği veya bağımsız değişkenler ile logitler arasındaki ilişkilerin tüm logitler için aynı olmadığı anlamına gelmektedir (Williams ve Quiroz, 2020). Lojistik regresyon analizinde paralellik varsayımının geçerliliğini test etmek için ki-kare testi kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar aşağıdaki Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo.4 Sıralı lojistik regresyon analizinde paralellik varsayımına ilişkin sonuçlar

Model	-2 Log likelihood (-2LL)	χ^2	sd	p
Null Hipotezi	424.757			
Genel	405.215	19.542	15	.190

H₀=Parametrelerin tahmini değerleri aynı kesişme noktasından geçer.

H₁=Parametrelerin tahmini değerleri farklı kesişme noktalarından geçer.

Tablo 4, ki-kare testi ile test edilen paralellik varsayımının sağlandığına dair kanıtlar sunmaktadır ($\chi^2=19.542$, $p>0,05$). Başka bir ifade ile H₀ desteklenmektedir. Elde edilen sonuca göre bağımlı değişkenin (mesleki adanmışlığın) her bir kategorisinin regresyon katsayılarının aynı olduğunu gösterir (Menard, 2002). Varsayım testi sonuçlarının genel değerlendirmesi, sıralı lojistik regresyon analizinin uygulanabileceği varsayımını doğrulamaktadır.

Bulgular

Araştırmada öğretmenlerin mesleki adanmışlık düzeylerine ilişkin bilgiler aşağıda Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Öğretmenlerin mesleki adanmışlık düzeyi

	N	$\bar{x}$	Med	Mod	Ss
Öğretmenlik Mesleğine Adanmışlık Düzeyi	485	85.415	86	95	8.807

Tablo 5' e göre 485 öğretmenin mesleki adanmışlık düzeyi toplam puan ortalaması 85.415 olarak bulunmuştur. Öğretmenlerin mesleki adanmışlık düzeyinin ortalama puanının orta düzeyin üstünde olduğunu söylemek mümkündür. Analiz yoluyla elde edilen model uygunluğu tablosu, bağımsız değişkenler olmadan kurulan model ve bağımsız değişkenlerin dahil edilmesiyle kurulan model için -2 log olabilirlik (-2LL) değerini verir. Tablo 6'da, model uygunluğuna ilişkin bulgular sunulmaktadır.

Tablo 6. Model uygunluğuyla ilgili -2 Log likelihood değerleri

Model	-2 Log likelihood (-2LL)	χ^2	sd	p
Only the intercept	591.647			
Final	424.757	166.890	15	.000

Tablo 6'ya göre bağımsız değişkenler ile kurulan model ile bağımsız değişkenler olmadan kurulan ilk model arasında anlamlı bir fark vardır ($X^2=839.113-813.431=25.682$, $p<.05$). Bu sonuca göre, bağımlı değişken ile bağımsız değişken arasında bir ilişki vardır. İkinci aşamada, modelin uyum iyiliği sonuçları incelenmiştir. Model-veri uyumu, Pearson ki-kare ve sapma istatistikleri belirlenerek gözlenen ve beklenen değerler arasındaki farkla değerlendirilir (Archer ve Lemeshow, 2006). Tablo 7'de Modelin uyum iyiliği testi sonuçları verilmiştir.

Tablo 7. Uyum iyiliği sonuçları

Model	χ^2	sd	p
Pearson	363.119	331	.108
Deviance	280.201	331	.980

H₀=Model verileri temsil eder.

H₁=Model verileri temsil etmez.

Tablo 7' den izleneceği gibi modelin uyum iyiliğine ilişkin Pearson ki-kare değeri ($\chi^2=363.119$, $p>.05$) ve Deviance ki-kare ($\chi^2=280.201$, $p>.05$) testleri anlamlı olmadığını göstermektedir. Testlerin anlamlı olmaması H₀ hipotezinin desteklendiğini ve verilerin modele iyi uyum sağladığını ifade etmektedir (Allison, 2012). Pseudo R² değerleri üzerinden modelin uyum iyiliği analiz edilmiştir. Pseudo R²'yle, bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkinin gücü ölçülmektedir (Pituch ve Stevens, 2015). Analiz sonucunda elde edilen bulgular aşağıda Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8. Pseudo R² değerine ilişkin sonuçlar

Cox and Snell	Nagelkerke	McFadden
0.307	0.347	0.170

Tablo 8'den de görüleceği üzere Pseudo R² değerleri Cox ve Snell (.307). Nagelkerke (.347) ve McFadden (.170) olarak hesaplanmıştır. Smith ve McKenna'ya (2013) göre McFadden, Cox-Snell ve Nagelkerke R² istatistikleri en sık kullanılan R² istatistikleridir. Allison'a (2012) göre Cox ve Snell ve Nagelkerke R² değeri bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni yüzde olarak açıklamaktadır. Analizin verdiği sonuca göre modeldeki bağımsız değişkenler mevcut çalışmada bağımlı değişkeni % 34 oranında açıklamaktadır.

Sıralı lojistik regresyon analizinde bağımsız değişkenlerin anlamlılığını belirlemek için Wald testinin yapılması gerekir (Hauck ve Donner, 1977). Wald istatistiğinin kullanılması bu analiz için yansız ve sapmayan parametre bulguları elde etmek için bir avantajdır (Gregory ve Veall, 1985). Modellerin yorumlanmasında olasılık oranının belirlenmesi için Wald istatistiğinde ‘‘Odds oranının belirlenmesi gerekir. Olasılıkların veya logitlerin, lojistik regresyonda tahmin edilen bağımlı değişken olarak hizmet ettirmektedir (Pituch ve Stevens, 2015). Lojistik regresyon analizinde olasılık oranına göre yorumlamak önerilmektedir (Field, 2009). Öğretmenlerin mesleki adanmışlıklarını etkileyen bağımsız değişkenlere yönelik elde edilen sonuçlar Tablo 9'da gösterilmektedir.

Tablo 9. Öğretmenlerin mesleki adanmışlıklarını etkileyen bağımsız değişkenlere yönelik istatistikler

Değişkenler		β	Std Hata	Wald	p	Odds ratio (e ^{β})
Threshold	Mesleki	-1.461	.433	11.391	.001	
	Adanmışlık 1					
	Mesleki	.412	.427	.931	.335	
	Adanmışlık 2					
Cinsiyet 1		-.832	.854	.948	.330	
Cinsiyet 2						
Medeni durum 1		-3.623	.938	14.935	.000	0.026
Medeni durum 2						
Eğitim Durumu=1.00		-.735	.296	6.150	.013	0.479
Eğitim Durumu =2.00						
Mesleki kıdem=1.00		-.379	.304	1.557	.212	
Mesleki kıdem =2.00		.192	.258	.555	.456	
Mesleki kıdem =3.00		.292	.259	1.264	.261	
Mesleki kıdem =4.00						
Ailede �ğretmen olma 1		.959	.598	2.573	.109	
Ailede �ğretmen olma 2						

Tablo 9 Devamı. Öğretmenlerin mesleki adanmışlıklarını etkileyen bağımsız değişkenlere yönelik istatistikler

Değişkenler	β	Std Hata	Wald	p	Odds ratio (e ^{β})
Hayranlıkdıuyduğu bir öğretmen olması 1	-.124	.599	.043	.836	
Hayranlıkdıuyduğu bir öğretmen olması 2					
Öğretme zevki 1	2.557	.374	46.680	.000	12.897
Öğretme zevki 2					
En büyük hayal 1	3.142	.669	22.081	.000	23.150
En büyük hayal 2					
Çalışma saatinin az olması nedeni 1	-2.647	.769	11.834	.001	0.070
Çalışma saatinin az olması nedeni 2					
Gelirinin iyi olması	.225	.659	.116	.733	
Gelirinin iyi olması					
Eğitim Fakültesi 1 tercihim 1	.683	.443	2.374	.123	
Eğitim Fakültesi 1 tercihim 2					

Tablo 9 model parametrelerinin anlamlılık analizlerinin sonuçlarını göstermektedir. Medeni durum ($p=.000$), eğitim durumu ($p=.013$), öğretme zevki ($p=.000$), en büyük hayalin öğretmen olmak olması ($p=.000$) ve çalışma saatinin az olması ($p=.001$) değişkenlerinin anlamlı etkisi olduğu görülmektedir. Bu anlamda yorum yapabilmek için Tablo 9'da "e" değerleri hesaplanmıştır. Field (2009) olasılık oranının yorumlanmasıyla ilgili olarak, olasılık değerinin 1'den büyük olması durumunda bir artış 1'den küçük olması durumunda ise bir düşüşün meydana geldiğini belirtmektedir. Anlamlı olarak bulunan değerler yorumlandığında:

- Medeni durum değişkenine göre bekâr öğretmenlerin mesleki adanmışlık olasılığı evli öğretmenlere göre 0.26 kat daha düşüktür. Evli öğretmenlerin mesleki adanmışlık olasılığı 1 birim kabul edilirse, bekâr öğretmenlerin olasılığı 0.26 birimdir. Bu bulgu, bekâr öğretmenlerin mesleki adanmışlık gösterme olasılığının evli öğretmenlere göre önemli ölçüde daha düşük olduğunu göstermektedir.
- Eğitim durumu değişkenine göre lisansüstü eğitim görmüş öğretmenlerin mesleki adanmış olma olasılıkları lisans düzeyinde eğitim görmüş öğretmenlere göre 0.479 kat daha düşüktür. Lisans düzeyinde eğitim almış öğretmenlerin mesleki adanmışlık olasılığı 1 birim kabul edilirse, lisansüstü eğitim almış öğretmenlerin olasılığı 0.479 birimdir. Bu bulgu, lisansüstü eğitim almış öğretmenlerin mesleki adanmışlık gösterme olasılığının, lisans düzeyinde eğitim almış öğretmenlere göre önemli ölçüde daha düşük olduğunu göstermektedir.
- Öğretmek benim en büyük zevkim bağımsız değişkenine evet diyen öğretmenlerin, mesleki adanmışlık olasılıkları hayır diyen öğretmenlere göre 12.897 kat daha yüksektir. Öğretmek benim en büyük zevkim ifadesine evet diyen öğretmenler, mesleklerine hayır diyen öğretmenlere göre 12.897 kat daha adanmış olma eğilimi göstermektedirler.
- En büyük hayalim öğretmen olmaktı bağımsız değişkenine evet diyen öğretmenlerin, mesleki adanmışlık olasılıkları hayır diyen öğretmenlere göre 23.150 kat daha yüksektir. En büyük hayalim öğretmen olmaktı bağımsız değişkenine hayır diyen öğretmenlerin mesleki adanmışlık olasılığı 1 birim kabul edilirse, evet diyen öğretmenlerin olasılığı 23.150 birimdir. Bu bulgu, en büyük hayali öğretmen olmak olan öğretmenlerin mesleki adanmışlık gösterme olasılığının, bu hayali paylaşmayan öğretmenlere göre önemli ölçüde daha yüksek olduğunu göstermektedir.
- Çalışma saatinin az olması öğretmenliği tercih etmemdeki en büyük sebep bağımsız değişkenine evet diyen öğretmenlerin hayır diyen öğretmenlere göre mesleki adanmışlık olasılıkları 0.07 kat düşüktür. Çalışma saatinin az olması öğretmenliği tercih etmemdeki en büyük sebep bağımsız değişkenine hayır diyen öğretmenlerin mesleki adanmışlık olasılığı 1 birim kabul edilirse, evet diyen öğretmenlerin olasılığı 0.07 birimdir. Bu, çalışma saatinin az olmasını öğretmenliği tercih etmelerindeki en büyük sebep olarak gören öğretmenlerin mesleki adanmışlık gösterme

olasılığının, bu sebebi paylaşmayan öğretmenlere göre önemli ölçüde daha düşük olduğunu göstermektedir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu araştırma öğretmenlerin mesleki adanmışlık düzeylerini belirleyen faktörleri ortaya çıkarmak amacıyla yapılmıştır. Öğretmenlerin mesleki adanmışlık düzeylerinin *Cinsiyet, Medeni Durum, Eğitim Durumu, Mesleki Kadem, Yakın ailenizde öğretmen olan kimse var mı? Öğretmek benim en büyük zevkim. Öğrencilik hayatınızda hayranlık duyduğunuz bir öğretmen oldu mu? Öğretmen olmak en büyük hayalleriniz arasında mıydı? Öğretmen olmayı iş dışında geçirdiğim zaman fazla olduğu için seçtim. Öğretmen olmayı gelirin iyi olduğunu düşündüğüm için seçtim. Eğitim fakültesi tercih sırası*, gibi kategorik değişkenler tarafından yordanıp yordanmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Sıralı lojistik regresyon analizi sonuçlarına göre medeni durum, eğitim durumu, öğretme zevki, en büyük hayalin öğretmen olmak olması ve çalışma saatinin az olması değişkenlerinin öğretmenlerin mesleki adanmışlığında anlamlı etkisi olduğu görülmektedir.

Öğretmenlerin mesleki adanmışlık düzeyleri puan ortalamaları 85.415 olarak bulunmuş ve orta düzeyin üzerindedir. Güner (2006) tarafından öğretmenlerin mesleki adanmışlıkları araştırılmış ve öğretmenler orta düzeyin üzerinde bir adanmışlık düzeyine sahip olduklarını ifade etmişlerdir. Celep'in (1998) araştırma sonuçlarına göre öğretmenlerin büyük çoğunluğu yüksek düzeyde öğretim işlerine adanmışlık göstermektedirler. Turhan, Demirli ve Nazik'e (2012) göre sınıf öğretmenleri yüksek düzeyde mesleki adanmışlığa sahiptir. Bozdaş'a (2013) göre ise öğretmenler düşük düzeyde mesleki adanmışlık göstermektedirler. Kozikoğlu ve Özcanlı'ya (2020) göre ise öğretmenlerin mesleki adanmışlık düzeyleri yüksektir. Philipp ve Schüpbach (2010) tarafından yapılmış olan araştırmada da öğretmenlerin adanmışlık düzeyleri yüksek bulunmuştur. Mevcut çalışmada ve literatürde mesleki adanmışlık düzeyine yönelik farklı sonuçların olması, araştırmaların örneklemelerinden kaynaklı olabilir.

Literatürde Young McLeod ve Carpenter (2023) tarafından yapılmış olan çalışmayla mesleki adanmışlık üzerinde etkili olan değişkenlerden birinin cinsiyet olduğu görülmüştür. Bu çalışmada cinsiyet bağımsız değişkenine göre öğretmenlerin mesleki adanmışlıklarında anlamlı bir farklılık görülmemiştir. Ancak Guarino, Santibañez ve Daley, (2006) tarafından ve Güner, (2006) tarafından yapılmış olan araştırmalarda kadın katılımcıların öğretmenlik mesleğine adanmışlık düzeylerinin erkek katılımcılara göre daha yüksek ve pozitif düzeyde olduğu görülmüştür. Meriç, Öztürk-Çiftçi ve Yurtal'nin (2017) yaptığı araştırmada erkek öğretmenlerin işe adanmışlık düzeyleri kadın öğretmenlerden daha yüksek bulunmuştur. Araştırma sonuçları kültürlerarası farklılıktan dolayı farklı sonuçlar olabileceğini düşündürmektedir.

Medeni durum değişkenine göre öğretmenler bekar olduklarında mesleki adanmışlık olasılıkları daha düşüktür. Maeran, Pitarelli ve Cangiano'ya (2013) göre bekar olan kişiler için de iş, ailesi olan kişilere göre daha önemli görülmektedir. Hofstede'nin örgüt kültürü araştırmasına göre Türkiye kolektivist bir yapıdadır. Dolayısıyla Türk kültüründe aile olma önemli görülmektedir. Bu bulgu aile sorumluluğunu taşıyan öğretmenlerin mesleklerine daha adanmış olabileceklerini düşündürmektedir.

Eğitim durumu değişkenine göre lisansüstü eğitim görmüş öğretmenlerin mesleki adanmışlık düzeyleri lisans düzeyinde eğitim görmüş öğretmenlere göre daha düşüktür. Benzer şekilde Gökaslan'ın (2018) eğitim düzeyi ile mesleki adanmışlık arasında negatif bir ilişki olduğunu bulgulamıştır. Yüksek lisans yapmış öğretmenlerin işe adanmışlıkları düşük düzeydedir. Eğitim düzeyleri artan öğretmenlerin maaş ve kariyerlerinde iyileşme beklentileri vardır (Hanushek ve Rivkin, 2006). Dolayısıyla lisansüstü eğitim almış öğretmenlerin mesleki adanmışlıklarının düşük olması beklentilerinin karşılanmamış olmasından kaynaklanabilir.

Öğretmek benim en büyük zevkim bağımsız değişkenine evet diyen öğretmenlerin, mesleki adanmışlık düzeyleri hayır diyen öğretmenlere göre daha yüksektir. Güner'in (2006) araştırma sonuçlarına göre öğretmenlik yapmaktan memnun olan öğretmenlerin adanmışlıkları daha yüksektir. Rots, Aelterman, Vlerick ve Vermeulen'in (2007) araştırma bulguları öğretmekten zevk alan öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğini tercih ettiklerine yöneliktir. Konstantopoulos (2006) adanmış öğretmenlerin öğrenci başarısı için önemli bir faktör olduğunu belirtmekte ve öğretmekten zevk aldıklarını ifade etmektedir. Dolayısıyla mesleki adanmışlığın öğretme zevkini arttırdığını söylemek mümkündür.

En büyük hayalim öğretmen olmaktı bağımsız değişkenine evet diyen öğretmenlerin, mesleki adanmışlık düzeyleri hayır diyen öğretmenlere göre daha yüksektir. Güner'in (2006) araştırma sonuçlarına göre öğretmenlerin mesleğe yönelik pozitif tutumları mesleki adanmışlıkla yüksek düzeyde ilişkilidir. Turhan, Demirli ve Nazik, (2012) mesleği sevmenin, öğretmenlerin mesleki adanmışlık düzeylerini olumlu

etkilediğini bulgulamıştır. Mevcut araştırmanın bulgusu ve literatürden elde edilen bulgular mesleki adanmışlığın mesleği sevmeye başladığını düşündürmektedir.

Çalışma saatinin az olması öğretmenliği tercih etmemdeki en büyük sebep bağımsız değişkenine evet diyen öğretmenlerin hayır diyen öğretmenlere göre mesleki adanmışlık düzeyleri daha düşüktür. Turhan, Demirli ve Nazik (2012) çaba gösterme, değer vermenin öğretmenlerin mesleki adanmışlık düzeylerini olumlu etkilediğini belirtmektedirler. Bu bulgudan hareketle öğretmenlik mesleğini çalışma saatinin az olması nedeniyle seçen öğretmenlerin daha az çaba harcadıklarından dolayı mesleki adanmışlıklarının düşük olduğunu söylemek mümkündür.

Araştırmanın sonuçlarına göre uygulayıcılara, araştırmacılara ve eğitim politikacılarına yönelik öneriler aşağıda sunulmuştur.

1. Daha etkili bir eğitim öğretim ortamı için öğretmenler mesleki adanmışlık göstermeleri önemlidir. Eğitim fakültesine tercih yapan öğrencilerin mesleği isteyerek seçmeleri mesleki adanmışlıklarına olumlu katkı sağlayacaktır. Mesleğine daha bağlı ve adanmış öğretmen adayları öğretmen olduklarında daha yüksek mesleki adanmışlık göstermeleri muhtemeldir.

2. Öğretmekten zevk alan öğretmenlerin mesleki adanmışlıklarının yüksek olması bulgusu öğretmenliği severek yapan öğretmenlerin öğrenci başarısına katkı sunacağını literatürle desteklenmektedir. Mesleki adanmışlığı yüksek olan öğretmenlerin, öğrenci başarısına katkılarını derinlemesine incelemek adına gelecekte araştırmacıların nitel çalışmalar yapmaları önerilebilir.

3. Milli Eğitim Bakanlığı, mesleğini seven öğretmenlere yönelik politikalar sağlamalıdır. Kamu okullarında öğretmenlerin mesleki adanmışlıklarını artırmalarını sağlamak seminerler ve konferanslar düzenlenmelidir.

4. Çalışma, Yozgat'ta bulunan kamuya bağlı okullarda yürütülmüştür. Araştırmacıların çalışmayı özel okullarda çalışan öğretmenler üzerinde tekrarlanmaları önerilebilir.

5. Araştırma verilerinin tek seferde toplanmış olması nedeniyle kesitsel bir araştırmadır. Araştırmacılara boylamsal araştırmalar yapmaları önerilebilir.

Etik Beyan

"Öğretmenlik Mesleğine Adanmışlığın Sıralı Lojistik Regresyon Analizi ile İncelenmesi" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Gerekli olan etik kurul izinleri Yozgat Bozok Üniversitesi Etik Kurulu'nun 20.01.2021 tarih ve 18/04 sayılı kararında alınmıştır.

Çatışma Beyanı

Araştırmada çıkar çatışması oluşacak herhangi bir durum söz konusu değildir.

Kaynakça

- Allison, P. D. (2012). *Logistic regression using SAS: Theory and application*. SAS institute.
- Archer, K. J., Lemeshow, S. (2006). Goodness-of-fit test for a logistic regression model fitted using survey sample data. *The Stata Journal*, 6(1), 97-105.
- Bastick, T. (2000). Why teacher trainees choose the teaching profession: Comparing trainees in metropolitan and developing countries. *International Review of Education/Internationale Zeitschrift für Erziehungswissenschaft/Revue Internationale de l'Education*, 46(3/4), 343-349.
- Bozdaş, Ş. (2013). *Öğretmenlerin mesleklerine adanmışlık düzeyleri ile değerler eğitimi uygulama düzeyleri arasındaki ilişki*. (Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Cai, Y. ve Lin, C. (2006). Theory and practice on teacher performance evaluation. *Frontiers of Education in China*, 1, 29-39.
- Celep, C. (1998). Eğitim örgütlerinde öğretmenlerin örgütsel adanmışlığı. *Eğitim ve Bilim*, 22(108).
- Day, C. (2004). *A passion for teaching*. London: Routledge Falmer.
- Engin, M. Ç. ve Taşkın, A. (2022). Preservice Teachers' Professional Engagement and Their Ability to Choose Teaching Techniques. *Journal of Education and Future*, (21), 29-40.
- Erkuş, A. (2017). *Davranış bilimleri için bilimsel araştırma süreci*. Ankara: Seçkin
- Field, A. (2009). *Discovering statistics using SPSS: Book plus code for E version of text*. SAGE.
- Fried, R. (2001). *The passionate teacher: A practical guide*. Beacon Press.

- Gregory, A. W. ve Veall, M. R. (1985). Formulating Wald tests of nonlinear restrictions. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 1465-1468.
- Guarino, C. M., Santibanez, L. ve Daley, G. A. (2006). Teacher recruitment and retention: A review of the recent empirical literature. *Review of educational research*, 76(2), 173-208.
- Güner, H. (2006). *Öğretmenlerin adanmışlık sorunu: İstanbul ili örneğinde bir çalışma* (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Gökaslan, M. O. (2018). Öğretmenlerde örgütsel bağlılık, işe gömülmürlük, işe adanmışlık ve işten ayrılma niyeti ilişkisi: Bir alan çalışması. *Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 26-46.
- Hanushek, E. A. ve Rivkin, S. G. (2006). Teacher quality. *Handbook of the Economics of Education*, 2, 1051-1078.
- Hargreaves, A. (1997). Rethinking Educational Change with Heart and Mind. 1997 ASCD Yearbook.
- Hauck Jr, W. W. ve Donner, A. (1977). Wald's test as applied to hypotheses in logit analysis. *Journal of the american statistical association*, 72(360a), 851-853.
- Hofstede Insights. (t.y.). Country comparison tool: Turkey. Erişim Tarihi: Mayıs 20, 2023, <https://www.hofstede-insights.com/country-comparison-tool?countries=turkey>
- Hu, L. ve Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling*, 6, 1-55. <https://doi.org/10.1080/10705519909540118>
- Kalaycı, ř. (2014). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Asil.
- Kim, M. (2013). Constructing occupational identities: How female preschool teachers develop professionalism. *Universal Journal of Educational Research*, 1(4), 309-317.
- Konstantopoulos, S. (2006). Trends of school effects on student achievement: Evidence from NLS: 72, HSB: 82, and NELS: 92. *Teachers College Record*, 108(12), 2550-2581.
- Kozikoğlu, İ. ve Özcanlı, N. (2020). Öğretmenlerin 21. yüzyıl öğreten becerileri ile mesleğe adanmışlıkları arasındaki ilişki. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*, 9(1), 270-290.
- Kozikoğlu, İ. ve Senemoğlu, N. (2018). Development of teachers' professional engagement scale: A study on validity and reliability Öğretmenlik mesleğine adanmışlık ölçeğinin geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Journal of Human Sciences*, 15(4), 2614-2625.
- Kline, R. B. (2005). *Principles and practice of structural equation modeling*. (2nd ed.). NY: Guilford Publications, Inc
- Liu, X. (2016). *Applied ordinal logistic regression using Stata*. SAGE
- Mart, C. T. (2013). A passionate teacher: Teacher commitment and dedication to student learning. *International Journal of Academic Research in Progressive Education and Development*, 2(1), 437-442.
- Maeran, R., Pitarelli, F. ve Cangiano, F. (2013). Work-life balance and job satisfaction among teachers. *Interdisciplinary Journal of Family Studies*, 18(1).
- MEB. (2022). Millî Eğitim İstatistikleri Örgün Eğitim 2021/2022. https://sgb.meb.gov.tr/www/icerik_goruntule.php?KNO=460 adresinden edinilmiştir.
- Menard, S. (2002). *Applied Logistic Regression Analysis*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Meriç, E., Çiftçi, D. Ö. ve Yurtal, F. (2019). Algılanan örgütsel destek ve işe adanmışlık arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 27(1), 65-74.
- Moè, A. (2016). Harmonious passion and its relationship with teacher well-being. *Teaching and Teacher Education*, 59, 431-437.
- Montalvo, G. P., Mansfield, E. A. ve Miller, R. B. (2007). Liking or disliking the teacher: Student motivation, engagement and achievement. *Evaluation & Research in Education*, 20(3), 144-158.
- Morgan, G. B. (2015). Mixed mode latent class analysis: An examination of fit index performance for classification. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 22(1), 76-86.
- Nias, J. (1989). *Primary teachers talking: A study of teaching and work*. London: Routledge.
- Owen, S. M. (2015). Teacher professional learning communities in innovative contexts: 'ah hah moments', 'passion' and 'making a difference' for student learning. *Professional development in education*, 41(1), 57-74.
- Patrick, B. C., Hisley, J. ve Kempner, T. (2000). "What's every body so excited about?": The effects of teacher enthusiasm on student intrinsic motivation and vitality. *The Journal of experimental education*, 68(3), 217-236.
- Phelps, P. H. ve Benson, T. R. (2012). Teachers with a passion for the profession. *Action in Teacher Education*, 34(1), 65-76.
- Philipp, A. ve Schüpbach, H. (2010). Longitudinal effects of emotional labour on emotional exhaustion and dedication of teachers. *Journal of Occupational Health Psychology*, 15(4), 494-504.
- Pituch, K. A. ve Stevens, J. P. (2015). *Applied multivariate statistics for the social sciences: Analyses with SAS and IBM's SPSS*. Routledge.
- Rest, J. R. (1986). *Moral development: Advances in research and theory*.
- Rots, I., Aelterman, A., Vlerick, P. ve Vermeulen, K. (2007). Teacher education, graduates' teaching commitment and entrance into the teaching profession. *Teaching and Teacher education*, 23(5), 543-556.
- Sağsan, M. ve Firtina, B. (2015). The commitment and dedication to knowledge occupation: Paradoxes of platonic relation and the examination with professionalism. *Information World*, 16(1), 1-22.
- Smith, T. J. ve McKenna, C. M. (2013). A comparison of logistic regression Pseudo R² indices. *Multiple Linear Regression Viewpoints*, 39(2), 17-26.
- Tabachnick, B.G. ve Fidel, L. S. (2015). *Çok değişkenli istatistiklerin kullanımı*. Nobel.

- Turhan, M., Demirli, C. ve Nazik, G. (2012). Sınıf öğretmenlerinin mesleğe adanmışlık düzeyine etki eden faktörler: Elazığ örneği. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(21), 179-192.
- Vallerand, R. J., Houlfort, N. ve Fores, J. (2003). Passion at work. *Emerging perspectives on values in organizations*, 6(8), 175-204.
- Van Scotter, J. R. ve Motowidlo, S. J. (1996). Interpersonal facilitation and job dedication as separate facets of contextual performance. *Journal of applied psychology*, 81(5), 525.
- Williams, R. A. ve Quiroz, C. (2020). *Ordinal regression models*. SAGE Publications Limited.
- Wisehart, R. (2004). Nurturing passionate teachers: Making our work transparent. *Teacher Education Quarterly*, 31(4), 45-53.
- Yin, H. B. ve Lee, J. C. K. (2012). Be passionate, but be rational as well: Emotional rules for Chinese teachers' work. *Teaching and Teacher Education*, 28(1), 56-65.
- Young, D. K., McLeod, A. J. ve Carpenter, D. (2023). Examining the influence of occupational characteristics, gender and work-life balance on IT professionals' occupational satisfaction and occupational commitment. *Information Technology and People*, 36(3), 1270-1297.
- Zehm, S. J. ve Kottler, J. A. (1993). *On being a teacher: The human dimension*. Thousand Oaks, CA: Corwin Press.

EXTENDED ABSTRACT

We want to express Professional dedication with words like great effort, craft, and dedication. This concept is motivation to achieve the best results. With the addiction and excitement created by being attached to any object, purpose, or purpose, people do not hesitate to disregard even their own lives for this purpose. Commitment is one of the values of the affective field, one of the learning areas people have (Sağsan and Firtına, 2015). Fried (2001) highlights two essential characteristics of teachers who are committed to their profession. First, they reflect the teachers' dedication to their profession and the attraction and importance of their field by sharing them with students, and they are involved in their work with great passion. Second, these educators demonstrate their passion for their profession through pedagogical actions that support students' learning and serve as experts in their field. Dedication means teachers' intense emotional commitment to their work. This dedication is a distinctive feature that distinguishes teaching from other professions (Nias, 1996). Teachers have a strong influence in the classroom. When students have dedicated and caring teachers, they are in an advantageous position for motivation and learning (Montalvo, Mansfield, and Miller, 2007). Dedication to the teaching profession is a motivating force that supports teachers' well-being and affects students' motivation (Patrick, Hisley, Kempner ve College, 2000). No one can deny that qualified, competent, and professionally committed teachers affect the future of society. In this context, it is significant to determine teachers' commitment. This research aims to examine the variables that affect teachers' professional dedication. This research was designed quantitatively and conducted in a survey model to determine the professional dedication levels of teachers in public schools in Yozgat and to explain it by predictive variables. We carried out the research in the 2021-2022 academic year on the base of the 485 teachers' opinions. The data were collected from public schools in the city center and its districts. An easily accessible sample was used in the research. The scale of dedication to the teaching profession was used in the study. Data were analyzed by ordinal logistic regression analysis. Logistic regression analysis is named according to the structure of the variable to which the logit transform is applied. While the study's dependent variable is a dedication to the teaching profession, the independent variables are Gender, Marital Status, Educational Status, Professional Seniority, and School Level. Is there anyone in your close family who is a teacher? Was there a teacher you admired in your student life? Was being a teacher among your biggest dreams? I chose to be a teacher because I had a lot of time outside work. I decided to be a teacher because I thought the income was good. Faculty of Education 1. Was it your choice? Professional dedication, which is the dependent variable of the research, was subjected to a two-stage cluster analysis and defined as a three-category variable consisting of "low," "medium," and "high" levels of commitment. There should be no multicollinearity problem between independent variables for applying ordinal logistic regression analysis since the analysis is susceptible to high correlations between independent variables. A multicollinearity problem is seen when correlations between variables are high ($r > .90$) (Tabachnick & Fidell, 2015). In the current study, no multicollinearity problem was encountered ($r < .90$). To realize this assumption, tolerance, and Variance Inflation Factor (VIF) values were calculated. The chi-square test was used to test the validity of the parallelism assumption in the logistic regression analysis. The result shows that each category of the dependent variable (professional dedication) is equal to each other. The average score of 485 teachers' professional dedication level was 85.415. The average score of the professional dedication level of the teachers is above the medium level. A significant difference exists between the model established with independent variables and the first constructed without independent variables. Model-

data fit is evaluated with the difference between observed and expected values by determining Pearson chi-square and deviation statistics ($p > .05$) tests show that it is insignificant. The fact that the tests are insignificant indicates that the H0 hypothesis is supported and that the data fit well with the model. According to Allison (2012), Cox Snell, and Nagelkerke's R2 value explains the dependent variable of the independent variables as a percentage. According to the analysis results, the model's independent variables explain the dependent variable by 34% in the current study. , It is necessary to decide on the "odds ratio" in Wald statistics to determine the probability ratio in the interpretation of the model. Probabilities or logits are the predicted dependent variable in logistic regression (Pituch & Stevens, 2015). Marital status ($p = .000$), education level ($p = .013$), pleasure in teaching ($p = .000$), having the biggest dream of being a teacher ($p = .000$), and having fewer working hours ($p = .001$) variables seem to have a Professional commitment was less likely when teachers were single. Professional commitment levels of postgraduate teachers are lower than those of undergraduate-level teachers. Teachers who answered yes to the independent variable "My greatest pleasure to teach" have higher levels of professional commitment than teachers who said no. Teachers who responded yes to the independent variable "My biggest dream was to be a teacher" have higher professional commitment levels than teachers who said no. The professional dedication of the teachers who chose the teaching profession due to the low working hours was found to be low. Teachers should show professional dedication for a more effective education and training environment. Students who choose the faculty of education willingly choose the profession will contribute positively to their professional dedication. The literature supports the finding that teachers who enjoy teaching have high professional dedication and that teachers who love teaching will contribute to student success. The study was carried out in public schools in Yozgat. Therefore, we can suggest the researchers repeat the study on teachers working in private schools.

Öğretmenlerin İletişim Becerileri ile Öğretmen Liderliği Algıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Emre DENİZ¹ ve Mevlüt KARA²

Öz

Bu çalışmada, ilköğretim okullarında görevli öğretmenlerin iletişim becerileri ile öğretmen liderliği algıları arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırma, yordayıcı korelasyonel modele göre tasarlanmıştır. Araştırmanın örneklemini basit seçkisiz örnekleme yöntemiyle seçilen 625 öğretmen oluşturmaktadır. Araştırma verilerinin toplanması için "İletişim Becerileri Ölçeği" ile "Öğretmen Liderliği Ölçeği" kullanılmıştır. Araştırma verilerinin çözümlenmesinde betimsel istatistik analizleri, korelasyon analizi ve regresyon analizleri kullanılmıştır. Araştırmada öğretmenlerin iletişim becerilerine ilişkin algılarının yüksek ve öğretmen liderliğine ilişkin algılarının kısmen yüksek olduğu saptanmıştır. Öğretmenlerin iletişim becerileri ile öğretmen liderliği algıları arasında pozitif yönde, anlamlı ve orta düzeyde bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Öte yandan öğretmenlerin iletişim becerilerinin öğretmen liderliğini yordayan önemli bir faktör olduğu saptanmıştır. Bununla birlikte öğretmenlerin iletişim becerilerinin boyutları arasında "temel beceriler ve kendini ifade etme" boyutu öğretmen liderliğinin en önemli yordayıcısı olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda öğretmenlerin liderlik becerilerinin ortaya çıkarılması ve geliştirilmesi açısından meslek öncesinde ve mesleklerini gerçekleştirirken iletişim becerilerini geliştirmeye yönelik eğitim ve faaliyetlerin yapılması gerektiği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Öğretmen, İletişim Becerileri, Öğretmen Liderliği, İlköğretim, Yordayıcı Korelasyonel Araştırma

Examining the Relationship between Teachers' Communication Skills and Teacher Leadership Perceptions

Abstract

In this study, it was aimed to examine the relationship between the communication skills of primary school teachers and their perceptions of teacher leadership. The study was designed according to the predictive correlation model. The sample of the study consists of 625 teachers selected by simple random sampling method. The Communication Skills Scale and the Teacher Leadership Scale were used to collect research data. Descriptive statistical analysis, correlation analysis, and regression analysis were used to analyze the research data. The study found that teachers' perceptions of communication skills were high and their perceptions of teacher leadership were partially high. It was found that there was a positive, significant, and moderate relationship between teachers' communication skills and perceptions of teacher leadership. On the other hand, teachers' communication skills were found to be an important predictor of teacher leadership. In addition, among the dimensions of teachers' communication skills, the dimension of "basic skills and self-expression" was determined as the most important predictor of teacher leadership. In this context, it can be said that in order to reveal and develop teachers' leadership skills, training and activities should be carried out to improve their communication skills before and during their professional life.

Keywords: Teacher, Communication Skills, Teacher Leadership, Primary Education, Predictive Correlational Research

Atıf İçin / Please Cite As:

Deniz, E. ve Kara, M. (2025). Öğretmenlerin iletişim becerileri ile öğretmen liderliği algıları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14 (2), 508-525. doi:10.33206/mjss.1548776

Geliş Tarihi / Received Date: 11.09.2024

Kabul Tarihi / Accepted Date: 17.12.2024

¹ Bilim Uzmanı - Türkiye-Gaziantep Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, emredeniz1516@gmail.com,

 ORCID: 0000-0002-6937-2991

² Doç. Dr. - Türkiye-Gaziantep Üniversitesi, Nizip Eğitim Fakültesi, mevlutkara85@gmail.com,

 ORCID: 0000-0002-6381-5288

Giriş

Toplumların sosyal, siyasi, kültürel ve ekonomik açılardan kalkınmasında en önemli faktörün eğitim olduğu söylenebilir. Bir ülkenin kalkınmışlık ve gelişmişlik düzeyi o ülkede yaşayan insanların eğitimi ile doğru orantılıdır. Eğitimin sistemli ve planlı bir şekilde gerçekleştirildiği okullarda eğitim sürecini planlayan, yönlendiren ve gerçekleştiren kişiler ise öğretmenlerdir. Her ne kadar günümüzde insanların öğrenme biçimleri ve öğrenmelerine etki eden unsurlar değişse de öğretmenlik mesleği önemini korumaktadır. Çeşitli alanlarda yaşanan gelişim ve değişimlerin etkisiyle öğretmenlik mesleğinde de geleneksel rollerinin yanında etki alanı daha geniş ve farklı roller üstlenen yeni bir anlayışa doğru geçiş yaşanmaktadır. Öğretmenler bir yandan sınıf içerisindeki öğretimle ilgili geleneksel rollerini yerine getirirken bir yandan da okul içerisindeki diğer paydaşların ve süreçlerin geliştirilmesine yönelik yeni roller üstlenmeye başlamıştır. Bu süreçte eğitimde yaşanan reformlar okul müdürünün tekelinde olan liderlik anlayışını da etkilemiş ve okuldaki liderliğin öğretmenler tarafından da paylaşılması gerektiği belirtilmiştir (Muijs ve Harris, 2003). Okuldaki liderlik rollerinin öğretmenlerle paylaşılması sonucunda “öğretmen liderliği” kavramı ortaya çıkmış ve bu kavram birçok araştırmaya konu olmuştur.

Etkili öğrenmenin gerçekleştiği okullar; öğretmenlerin öğretimsel süreçlerle ilgili alınan kararlara katılım gösterdikleri, rahatlıkla görüş ve düşüncelerini ifade ettikleri, meslektaşlık algısının yüksek olduğu, meslektaşlarıyla iş birliği içinde çalıştıkları, mesleki bakımdan gelişimi hedefledikleri ve etkili iletişimin hâkim olduğu yapılardır (Lambert, 2003; Muijs ve Harris, 2003). Bu tür okullarda öğretmenlerin liderlik özellikleri daha fazla ortaya çıkabilmektedir. Öğretmenlerin liderlik davranışları sergiledikleri okullarda, öğretmenler meslektaşlarıyla daha etkili bir iş birliği içerisinde olmakta ve karar süreçlerine daha fazla katılmaktadırlar. Lider öğretmenler, insanları eksik ve gelişmemiş yönleriyle kabul edip gelişmelerine yardımcı olan ve sürekli yeni bir şeyler öğrenmeye açık olarak eksikliği giderme çabasında olan, etkileme becerilerine sahip iletişimi güçlü kişilerdir (Güven 2015, 40). Bu özellikleri bağlamında hem sınıf içinde yaptıkları etkinliklerle hem de sınıf dışı davranışlarıyla meslektaşlarına örnek olabilmektedirler. Öğretmen liderliği kavramı; öğretmenin sınıf ve okul içerisinde, formel ve informal eğitsel aktivitelerde gönüllü olarak görev alması, çevresini etkileyerek güven meydana getirmesi ve meslektaşlarının gelişimine destek olma yeterliliği biçiminde tanımlanmaktadır (Can, 2007). Lider öğretmenler sınıf içi ve sınıf dışı süreçlerle öğrencilerinin eğitim süreçlerine katma değer sağlamakta, meslektaşlarıyla işbirliği yapmakta ve meslektaşlarının gelişimlerine rehberlik etmekte, öğretmenler ile yönetim arasında köprü görevi görmek ve okul yönetimine katkı sağlamaktadır. Lider öğretmenler okul yönetimi, öğrenciler ve meslektaşlar üzerindeki bu etkilerinden dolayı önemli bir konumdadır (Aslan, 2011). Lider öğretmenlerin okul paydaşları olan okul yöneticisi, öğretmenler, öğrenciler ve veliler üzerinde yukarıda belirtilen etkileri gösterebilmesi ve okul gelişimine pozitif katkı sağlayabilmesi için etkili bir iletişim sağlaması ve onlarla doğru bir biçimde diyalog kurmasının önemli olduğu söylenebilir. Toplumun her alanında sağlıklı bir ortam kurabilmek için iletişim becerileri önemli olduğu gibi öğretmenlik mesleğinde de başarılı olmak için iletişim becerilerine sahip olunması ve bu becerilerin etkin kullanılması gereklidir (Balcı, 1996). Bu sebeple hem okuldaki eğitim ve öğretim süreçlerinde hem de okul içi ve okul dışı paydaşlarla gerçekleştirilen paylaşım ve etkinliklerde lider öğretmenlerin iletişim becerilerine sahip olmalarının önemli bir etken olduğu söylenebilir. Bozkurt-Bulut (2004) tarafından yapılan araştırmada öğretmenlik mesleğini etkili bir şekilde gerçekleştiren öğretmenlerin iletişim becerilerinin kurumdaki diğer meslektaşlarına kıyasla daha iyi olduğu belirlenmiştir.

Lider öğretmenlerin okuldaki eğitim süreçlerine pozitif katkı sağlayabilmesi ve bu süreçlerde yer alan paydaşlar üzerinde etki bırakıp onları yönlendirebilmesi açısından iletişim becerilerinin oldukça önemli olduğu söylenebilir. Bu öğretmenlerin okulun belirlenen amaçlarına ulaşılmasında ve meslektaşlarını güdülemelerinde (Katzenmeyer ve Moller 2013), öğretim sürecinde öğrencilerin öğrenmesi için en etkili öğretim etkinliklerini geliştirip uygulayabilmelerinde (Childs-Bowen, Moller ve Scrivner, 2000), öğrenci gelişimini takip etme ve değerlendirme konusunda ailelerle diyalog halinde olmalarında (Can, 2006) iletişim becerilerine sahip olmaları ve bu becerileri etkin kullanmaları, öğretmen liderliği davranışlarını başarılı bir şekilde sergilemelerine yardımcı olduğu söylenebilir. Bu doğrultuda, öğretmenlerin iletişim becerileri ile öğretmen liderliği arasında bir ilişki olduğu düşünülebilir.

Öğretmen Liderliği

Özellikle yirminci yüzyılda yaşanmaya başlanan ve hayatın her alanını etkileyen bilimsel ve teknolojik gelişmeler öğretmenlik mesleğinin yapısını, öğretmenlerin okul ortamındaki rollerini ve öğretmenlerden mesleki açıdan beklentileri değiştirmiştir. Geleneksel liderlik anlayışının hâkim olduğu dönemlerde,

okullarda liderlik rollerinin genel olarak yasal açıdan gücü elinde bulunduran okul yöneticilerine atfedildiği söylenebilir. Öğretmenlerin ise çoğunlukla sınıf içi eğitim-öğretim görev ve sorumluluklarıyla sınırlandırıldığı ifade edilebilir. Ancak yirminci yüzyılın başlarında “demokratik okullar” görüşünü ortaya atan John Dewey ile birlikte “öğretmen liderliği” kavramı gündeme gelmeye başlamıştır (Danielson, 2006). John Dewey, geleneksel liderlik anlayışında yer alan okul müdürünün okulda yönetim mekanizmasının merkezinde olması görüşünün etkisini gittikçe kaybettiğini ve yerini okuldaki tüm bireylere sorumluluk alma ve liderlik yapma fırsatı verilmesi gerektiğini savunan dağıtımcı liderlik anlayışına bıraktığını ifade etmiştir (Harris ve Lambert, 2003). Dağıtımcı liderlik anlayışının yaygınlaşmasıyla beraber eğitim alanında formel lider olarak görev yapan okul müdürlerine liderlik etme alanında destek vereceği düşüncesiyle öğretmenlerin de kurum içerisinde liderlik özellikleri sergileyebilecekleri düşüncesi yayılmaya başlamış (Harris ve Muijs, 2004) ve bu doğrultuda “öğretmen liderliği” kavramı ortaya çıkmıştır. Öğretmen liderliği modeli örgütteki gücün paylaşılması, örgüt üyelerinin beraber çalışarak iş birliği ortamı oluşturmaları ve bir amaç doğrultusunda hareket etmeleri gibi yeni fikirlerin ortaya çıkmasıyla daha da çok önem kazanmıştır.

Öğretmen liderliği kavramına ilişkin literatür incelendiğinde, bu kavrama yönelik farklı bakış açıları geliştiren birçok tanım olduğu ancak kesin ve net bir tanımın yapılamadığı görülmektedir. Öğretmen liderliğinin tanımlanmasının kompleks ve güç olmasının, her eğitim ve okul ortamının kendine has bir ikliminin olması ve öğretmen liderliğinin de buna bağlı olarak ortama özgü bir yapıya bürünmesi nedenlerine bağlı olduğu ifade edilmiştir (Muijs ve Harris, 2003). Öğretmen liderliği hakkında net bir tanım yapılamaması; kavramın geniş alana sahip sorumlulukları, rolleri ve davranışları kapsamına yol açmıştır. Bu nedenle öğretmen liderliği kavramı için araştırmacılar tarafından farklı durumlara göre farklılık gösterme anlamına gelen “şemsiye ifade” tabirinin kullanıldığı görülmektedir (Harris, 2005).

Şemsiye bir ifade olarak kabul edilen öğretmen liderliğine ilişkin tanımlar, bu kavramın çok yönlülüğüne işaret etmektedir. Wasley (1991) öğretmen liderliği kavramını okuldaki meslektaşların değişime uyum sağlaması açısından ele alarak “okuldaki öğretmenleri değişime açık olma konusunda teşvik edebilme becerisi” olarak ifade etmiştir. Bu tanımda öğretmenlerin yaşanan değişimlere uyum sağlaması açısından mesleki ve kişisel gelişimlerine katkı sağlama yönünün vurgulandığı söylenebilir. Noble, Deemer ve Davis (1996) öğretmenlerin formel rollerinin yanında informal rollerinin de olduğunu belirterek öğretmenin sınıf içi liderlik rollerinin yanında sınıf dışı liderlik rolleri de olduğunu ifade etmişlerdir. Bu bağlamda lider öğretmenlerin işbirlikçi bir ruha sahip olması gerektiğini söyleyerek bu öğretmenlerden rehberlik etme, program geliştirme ve personel geliştirme alanlarında okul toplumu üyelerine liderlik yapmak gibi çeşitli görevler üstlenmelerinin beklendiğini dile getirmişlerdir. Noble ve arkadaşları tarafından yapılan tanım; lider öğretmenlerden sınıf içi, okul içi ve okul dışı liderlik rolleri beklentisinin olduğunu göstermektedir. Harris ve Lambert (2003) öğretmen liderliğini okul içerisinde etkili öğretme ve öğrenmenin gerçekleştirilmesi ile ilişkilendirmiş ve öğretmenlerin liderlik rollerini üstlenerek eğitim-öğretim kalitesinin artırılması üzerinde direkt etki edilebilen bir süreç olduğunu ifade etmiştir. York-Barr ve Duke (2004) liderliğin etkileme özelliğine dikkat çekerek öğretmen liderliğini, etkili öğretme ve öğrenmenin gerçekleşebilmesi için öğretimsel aktiviteleri geliştirmek ve öğrencilerin akademik başarısını arttırmak amacıyla öğretmenlerin meslektaşlarını, yöneticileri ve okulun diğer paydaşlarını bireysel veya ekip olarak etkiledikleri bir süreç olarak ifade etmişlerdir. Öğretmen liderliği konusunda önemli çalışmalar yapan Katzenmeyer ve Moller (2013) ise öğretmen liderliğini; öğretmenlerin gelişmiş ve etkili akademik faaliyetler yapmaları, okulun belirlenen amaçlarını yerine getirmeleri ve meslektaşlarını güdülemek gibi çeşitli faaliyetlerin gerçekleşmesine öncülük etmeleri şeklinde tanımlamaktadırlar. Son olarak Kara (2022) öğretmen liderlerin alanlarında uzman olmaları, sınıflarında örnek ve yenilikçi uygulamalar yapmaları ve öğrencilerinin öğrenmelerini olumlu yönde etkilemeleri, sınıf içi uygulamalarını meslektaşlarıyla paylaşmaları, meslektaşlarının mesleki gelişimlerine katkıda bulunmaları ve öğretmenler ile yöneticiler arasında köprü vazifesi görerek okul içi iletişimi güçlendirmeleri açısından okulların gelişimi için büyük önem taşıdıklarını ifade etmiştir. Bu tanımlardan ve açıklamalardan yola çıkarak öğretmen liderliği kavramının bireysellikten daha çok dayanışma, yardımlaşma ve iş birliğine dayalı okul gelişimini hedefleyen ve hem öğrenci öğrenmelerini geliştirme hem de meslektaşlarını teşvik ederek grup gelişmesine katkı sağlamaya öncülük etme gibi rolleri barındıran bir kavram olduğu çıkarımı yapılabilir.

Öğretmen liderliği kavramına ilişkin çeşitli sınıflamalar bulunsa da mevcut araştırmada Beycioğlu ve Aslan’ın (2010) geliştirdiği ölçek kullanıldığı için bu ölçekteki yapıya değinilecektir. Bu ölçek; kurumsal gelişme, mesleki gelişim ve meslektaşlarla işbirliği şeklinde ifade edilen boyutlardan meydana gelmiştir. Kurumsal gelişme boyutunda lider öğretmenlerin okulun gelişimine ilişkin faaliyetlere gönüllü olarak katılmaları, karar alma/verme süreçlerinde yer almaları, stratejik plana ilişkin amaçların ortaya konması ve

gelişimin sağlanması sürecinde yer almaları gibi hususlara vurgu yapılmaktadır. Mesleki gelişim boyutunda; lider öğretmenlerin mesleki olarak kendilerini geliştirmeleri, öğrencilerine ve okullarındaki diğer öğretmenlere rol model olabilecek tutum ve hareketler ortaya koyarak onları etkilemeleri ve eğitsel faaliyetleri ğrencilerinin seviyelerine uygun hale getirmek hususunda arzulu davranmaları gibi konular yer almaktadır. Son olarak meslektaşlarla işbirliği boyutunda ise lider öğretmenlerin okullarındaki aday öğretmenlere yol göstermesi, diğer meslektaşlarıyla işbirliği yaparak okuldaki eğitsel faaliyetlerin etkisini artırmak için gayret etmesi, okuldaki eğitsel ve yönetsel karar alma süreçlerine diğer öğretmenlerin katılması açısından çaba göstermesi gibi davranışlar bulunmaktadır.

Öğretmenlerin İletişim Becerileri

İnsanların etkileşimde bulunduğu tüm alanlarda bireylerin etkili iletişim becerilerine sahip olması daha sağlıklı iletişim kurma konusunda yarar sağlayabilmektedir. Özellikle odak noktasında insanın bulunduğu okul ortamında ve öğretmenlik mesleğinde bu konu etkisini daha fazla göstermektedir. Etkili bir öğretmenin mesleki ve kişisel gelişim sağlama, akademik performans sergileme, pedagojik bilgiye sahip olma gibi özelliklerinin yanında etkili iletişim becerilerine de sahip olması gerekmektedir (Polk, 2006). İletişim becerilerini etkili bir şekilde kullanmak; bireyler arasında ilişkileri düzenleyip kolaylaştırmada (Kılıçarslan, 2011), insanların karşılaştığı problemlerin üstesinden gelebilmesinde (Cüceloğlu, 2019), sağlıklı ilişkiler geliştirebilmede ve çalışma hayatında başarı göstermelerinde (Deniz, 2003) oldukça önemli rol oynamaktadır. Nitekim okullarda görev yapan öğretmenlerin mesleki başarısı iletişim becerilerini etkin ve doğru kullanmalarıyla mümkün olmaktadır (Balı, 1996). Etkili bir eğitim ve ğretim sürecinin gerçekleşebilmesi için özellikle ğrenci ve öğretmenlerin etkileşimde bulunmaları ön plana çıktığı için öğretmenlerin iletişim becerilerini etkin kullanmayı bilmeleri büyük önem arz etmektedir (Ocak ve Erşen, 2015). Okul ortamlarında sağlıklı ve işlevsel bir iletişim ve etkileşim oluşturulması, öğretmenlerin etkili dinleme ve konuşma becerilerine sahip olmalarına bağlıdır. Çünkü ğretmenler hem velilerle hem öğrencilerle hem diğer öğretmenlerle hem de yöneticilerle sürekli diyalog halinde olma gibi geniş bir iletişim yelpazesine sahiptirler. Okul içi ve okul dışı paydaşlarla sürekli iletişim halinde olması gereken öğretmenlerin kendilerini doğru bir biçimde ifade etmeleri ve paydaşlarla doğru anlamı paylaşmaları sağlıklı bir eğitim sürecinin oluşmasına katkı sağlayacaktır. Bu yönüyle dşnldğnde, öğretmenlerin etkili iletişim becerilerine sahip olmaları hem eğitim süreci açısından hem de okulun doğru bir biçimde işleyişi ve pozitif okul iklimi açısından önem taşımaktadır.

Okullardaki eğitim süreçlerinin önemli bir bölümü öğrenciler ile öğretmenler arasındaki iletişim ve etkileşim süreçlerinden oluşmaktadır. Dolayısıyla okullarda verimli bir öğrenme-öğretme ortamı kurulabilmesi için öğretmenlerin iletişime ilişkin yeteneklerinin gelişimini sağlayarak öğrenciler ile etkili iletişim sağlamaları gerekir (Güçlü, 1998; Yıldız, Karaca ve Bakırcı, 2022). Öğretmenlerin ğrencileriyle iletişimi sırasında onları anlama ve empati kurarak içinde bulundukları durumu hissedebilmelerinde sahip oldukları iletişim becerileri oldukça önemlidir (Künüçen, 2009). Öğretmenlerin iletişim becerilerine odaklanan araştırmalar incelendiğinde; öğretmenlerin iletişim becerilerinin sınıf yönetimlerine (Aküzüm ve zdemir-Gültekin, 2017), ğrencilerin derse ilgilerine (Uzun, zdem ve Kara, 2018), ders çalışma isteğine ve başarısına (Claus, Chory ve Malachowski, 2012) etki ettiği tespit edilmiştir. Bu araştırmalardan yola çıkılarak, okullardaki eğitim sürecinin eğitim programlarında belirtilen amaçlara ulaşabilmesinin öğretmenlerin iletişim becerileri ile doğru orantılı olduğu söylenebilir. Öğretmenler sahip oldukları mesleki bilgileri öğrencilerine doğru bir biçimde sunabilmek ve eğitim sürecinin kalitesini artırabilmek için öğrencileriyle olan iletişimlerini doğru biçimde yönetebilmelidir.

Öğretmenlerin iletişim becerilerini ölçmeye yönelik ilgili literatürde çeşitli sınıflamalar olsa da mevcut araştırmada Owen ve Bugay (2014) tarafından oluşturulan ölçek kullanıldığı için bu sınıflamaya yer verilmiştir. Bahsi geçen ölçekte iletişim becerileri beş boyutta incelenmiştir. Temel beceriler ve kendini ifade etme adlı ilk boyutta; kişinin kendini yazılı ve sözlü biçimde ifade edebilmesi, etkin dinlemeyi sağlaması, kendi duygularını dile getirmesi ve başkalarının duygularını anlayabilmesi gibi unsurlara vurgu yapılmıştır. İletişime zen gösterme adlı ikinci boyutta; kişinin dşncelerini anlaşılır biçimde ifade etmesi, muhatabını doğru anlayıp anlamadığını kontrol etmesi, muhatabının sözünü bitirmesini beklemesi ve muhatabıyla iletişim mesafesini koruması gibi özellikler bulunmaktadır. Bu boyutta muhatap ile kurulan iletişimde düşünceli ve sorumlu hareket etmenin belirtildiği söylenebilir. İlişki kurmaya isteklilik adlı üçüncü boyutta; kişinin başkalarıyla ilişki başlatmak ve sürdürmek konusunda açık olması, insanları dinlemek için onlara zaman ayırması ve iletişim konusunda insanlara yakınlık göstermesi gibi faktörlere yer verilmektedir. Etkin dinleme ve sözel olmayan iletişim adlı dördüncü boyutta ise; kişinin duyguların aktarımında sözlü anlatımı ve bedensel dili kullanması, muhatabı anlamaya dönük dinlemesi, anlaşılmayan

hususlarda sorular sorması, konuşulanlar ile jestlerin, mimiklerin ve beden dilinin uyum göstermesi gibi faktörler yer almaktadır. Son olarak iletişim ilkelerine uyma adlı beşinci boyutta; kişinin başkalarını olduğu gibi kabul edebilmesi, önyargısız dinleyebilmesi ve sakin bir ses tonuyla konuşabilmesi gibi özellikler vurgulanmıştır.

Öğretmenlerin İletişim Becerileri ile Öğretmen Liderliği Arasındaki İlişki

Lider öğretmenler okuldaki diğer öğretmenlerden farklı olarak geniş bir etki alanına sahiptir. Okul yöneticisi, meslektaşlar, öğrenciler, veliler ve diğer personellerle etkileşimde bulunmak ve eğitim-öğretim sürecini planlamak, eğitim faaliyetlerinde bulunmak, öğrenci öğrenmelerini arttırma, meslektaş gelişimine katkı sağlama ve okulun gelişim sürecinde karara katılım sağlama (Can, 2014) gibi okulun çeşitli yönlerini kapsayan rolleri bulunmaktadır. Çeşitli yönlerden okula ve okula ilişkin paydaşlara katkı sağlamaya yönelik görev ve sorumlulukları bulunan lider öğretmenlerin; kişilik özellikleri ile çevresindekileri etkileyebilmesi, çevreye uyum sağlayabilmesi, zengin mesleki ve kültürel bilgiye sahip olması ve eğitim sürecinin paydaşları ile iyi ilişkiler kurabilmesi gerekmektedir (Bursalıoğlu, 2021). Lider öğretmenler görev yaptıkları okullarda diğer meslektaşlarının gelişimi için ilham olurlar ve çaba gösterirler. Bunu sağlamak açısından lider öğretmenlerin diğer öğretmenlerle iletişimde bulunması, mesleğe ilişkin konuşmalar gerçekleştirmesi ve okuldaki örgütsel iletişim süreçlerinde ortaya çıkabilecek sorunların farkında olması gerekir (Bakıoğlu, 1998). Dolayısıyla öğretmen liderliğinin ortaya çıkabilmesi açısından lider öğretmenlerin nitelikli iletişim becerilerine sahip olmalarının etkili olduğu söylenebilir.

Lider öğretmenler okullardaki eğitim süreçlerinde geniş bir etki alanına yayılan çevre ve paydaşlar ile iletişim ve etkileşim içerisinde. Burgess ve Bates'e (2010) göre öğretmenler "liderlik gömleğini" giydiklerinde okulda büyük değişimler yapabilirler ve bu değişim sürecindeki etkinin asıl kaynağı lider öğretmenlerin okuldaki paydaşlarla iletişim kurması ve onları etkin biçimde dinlemesi rollerini doğru bir şekilde kullanmasından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda okullarda değişim süreçlerinin etkin bir yöneticisi konumunda bulunan lider öğretmenler, sahip oldukları iletişim becerileri ile eğitim sürecindeki paydaşları okulun amaçları doğrultusunda etkileyebilir ve yönlendirebilirler. Harris ve Muijs (2004) lider öğretmenlerin sergiledikleri rolleri sıralarken önemli rollerden birinin okuldaki tüm iş görenlerle açık bir iletişim sergileme olduğunu belirtmiştir. Öğrenci öğrenmesini geliştirmeyi amaç edinen ve bu amaç doğrultusunda öğretmen liderliği eylemlerini içeren bir model geliştiren Fairman ve Mackenzie (2012) ise, geliştirdikleri bu modelde "velilerle ve okulun diğer paydaşlarıyla iletişim kurma"nın öğretmen liderliğine ilişkin kritik eylemlerden biri olduğunu ifade etmişlerdir. Benzer biçimde Harris ve Lambert (2003) de öğretmen liderliği eylemlerini araştırmış ve iletişimin önemli mesleki becerilerden birisi olduğunu gözlemlemişlerdir. Öte yandan Heim ve Chapman (1990) da lider öğretmenlerin beraber çalıştığı insanlarla olan etkileşim sürecinde gösterdikleri etkili liderlik davranışlarından birisinin "sağlıklı iletişim kurmak" olduğunu ifade etmişlerdir. Bununla birlikte Çeküç (2008) lider öğretmen yeterliliklerini incelediği araştırmasında, etkili iletişim kurmanın önemli yeterliliklerden birisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu ifadeler doğrultusunda, lider öğretmenlerin etkili iletişim becerilerine sahip olmaları ve bu becerileri etkin kullanmalarının öğretmen liderliği davranışlarını sergilemelerine yardımcı olabileceği ve bu iki kavram arasında bir ilişkinin ortaya çıkabileceği söylenebilir.

Araştırmanın Önemi ve Amacı

Öğretmen liderliği; eğitim-öğretimin süreçlerinin gelişimi, okuldaki karar süreçlerine katılma, öğrenci gelişimini ve meslektaşlarla iş birliğini sağlama gibi okuldaki birçok konuda önemli etkiye sahiptir (York-Barr ve Duke 2004). Lider öğretmenlerin okuldaki birçok görevi üstlendikleri gibi yönetsel süreçler açısından da okul yöneticilerine yardımcı oldukları söylenebilir. Lider öğretmenler, yönetsel süreçlerin yanında okuldaki etkililiğinin ve verimliliğinin artırılmasında hangi stratejilerin başarı sağlayacağına ilişkin okuldaki yöneticilere yardımcı olabilmektedir (Özçetin, 2013). Öğretmen liderliği, sınıf içi eğitsel süreçlerin niteliğinin artırılması ve diğer meslektaşların mesleki gelişimine pozitif etki etmesi bakımından ele alındığında, öğretmenlik mesleğinin değerini artırdığı ve okullardaki değişime dönük direnci azalttığı ifade edilebilir. Lider öğretmenler, paydaşlar arasındaki iş birliğini arttırarak okulun değişim sürecindeki zorlu görevleri üstlenmelerine katkı sağlanmaktadır. Böylece öğretmenler mesleki anlamda da gelişim göstererek etki alanını genişletebilmektedir (Katzenmeyer ve Moller 2013). Bu açılarından düşünüldüğünde, öğretmen liderliğinin; okula, okul yönetimine ve okuldaki diğer paydaşlara önemli katkılar sağlayabilen anahtar bir kavram olduğu söylenebilir.

İlgili literatür incelendiğinde, öğretmen liderliği ile; okul geliştirme (Harris ve Muijs, 2004; Muijs ve Harris, 2006), sınıf iklimi (Aslan, 2011), örgütsel bağlılık (Ağroğlu-Bakır, 2013), okulun liderlik kapasitesi

(Özçetin, 2013), örgütsel vatandaşlık (Uğurlu ve Yiğit, 2014), mesleki işbirliği (Szczesniul ve Huizenga, 2015), örgüt kültürü (Öztürk ve Şahin, 2017), mesleki profesyonellik (Çelik Yılmaz, 2017), öğretmen profesyonelliği (Çetin ve Özalp, 2019), öğretmenlerin kolektif yeterlikleri (Liu, 2024), öğrenen özerkliğini destekleme davranışları (Yılmaz, Oğuz ve Altınkurt, 2017), okul müdürlerinin davranışları (Savaş, 2016), öğretmenlerin özyeterlik algıları (Erdogan, 2023; Yaz, 2018), öğrenen örgüt ve inisiyatif alma (Tekeş, 2018), öğretmenlerin yansıtıcı düşünme eğilimleri (Taşpınar, 2019), örgütsel adanmışlık (Alim, 2019), okullardaki bürokrasi (Çakan, 2019), akademik iyimserlik düzeyleri (Kürkçü, 2019), öğrencilerin okul yaşam kalitesi algıları ile akademik başarıları (Akkurt, 2019; Shen, Wu, Reeves, Zheng, Ryan ve Anderson, 2020), ilkökul müdürlerinin öğretmen liderliğini destekleyici davranışları (Ovacıklı, 2018), hizmetkar liderlik (Crippen ve Willows, 2019), iş motivasyonu (Orhan, 2020), yapay zeka (Ghamrawi, Shal ve Ghamrawi, 2024), okul imajı (Kesti ve Töre, 2023) ve okulun yapısı (Yılmaz ve Cerit, 2023) gibi çeşitli değişkenlerle arasındaki ilişkilerin incelendiği çalışmalara rastlanmıştır. Türkiye’de ve uluslararası literatürde, öğretmenlerin iletişim becerileri ile öğretmen liderliği arasındaki ilişkinin doğrudan incelendiği bir araştırmanın olmadığı görülmüştür. Bu açıdan mevcut araştırmanın ilgili alan yazınındaki boşluğu doldurması bakımından katkı sunacağı düşünülmektedir.

Mevcut çalışmada öğretmenlerin iletişim becerisi ile öğretmen liderliği algıları arasındaki ilişkisinin belirlenmesiyle öncelikle öğretmenlerin kendi iletişim becerilerinin ve liderlik algılarının fark etmelerine imkân sağlanması beklenmektedir. Bu farkındalığın öğretmenlerin mesleki gelişim süreçlerine rehberlik edebileceği ve öğretmenlerin sınıf içi ve dışındaki etkileşimlerini daha etkili hale getirmelerine katkıda bulunabileceği düşünülmektedir. Öte yandan okullarda yöneticiler tarafından öğretmen liderliğinin teşvik edilmesi, genel performansın ve eğitim kalitesinin artırılmasına katkıda bulunabilir. Mevcut çalışmadan elde edilecek sonuçlar ile okul yöneticilerinin öğretmenlerin liderlik potansiyellerini keşfetmelerine ve geliştirmelerine destek olacak öneriler ve stratejiler geliştirilebilir. Aynı zamanda bu araştırma ile okullarda öğretmen liderliğinin sağlanabilmesi açısından öğretmenlerin iletişime yönelik hangi becerilerinin öncelikle ele alınması gerektiğine ilişkin bulgular ve sonuçlar ortaya çıkabilir. Ortaya çıkacak bu bulgular ve sonuçlar, eğitim politikaları konusunda karar verici konumunda olan kişi ve kurumlara, öğretmenlere yönelik politikalar geliştirilmesi konusunda ipuçları sağlayabilir. Bununla birlikte öğretmen liderliği ile iletişim becerileri konularındaki literatüre katkıda bulunularak bu konularda çalışan araştırmacılara yeni araştırmalar için zemin hazırlama konusunda katkı sağlaması beklenmektedir. Bu bağlamda mevcut çalışmada, ilköğretim okullarında görev yapan öğretmenlerin iletişim becerileri ile öğretmen liderliği algıları arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır.

1. Öğretmenlerin iletişim becerilerine ve alt boyutlarına ilişkin algı düzeyleri nedir?
2. Öğretmenlerin öğretmen liderliği ve alt boyutlarına ilişkin algı düzeyleri nedir?
3. Öğretmenlerin iletişim becerileri ile öğretmen liderliği algıları arasında anlamlı bir ilişki bulunmakta mıdır?
4. Öğretmenlerin iletişim becerileri algıları öğretmen liderliği algılarını anlamlı bir şekilde yordamakta mıdır?
5. Öğretmenlerin iletişim becerilerinin alt boyutlarına ilişkin algıları öğretmen liderliği algılarını anlamlı bir şekilde yordamakta mıdır?

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, nicel araştırma yöntemlerinden biri olan yordayıcı korelasyonel modele göre tasarlanmıştır. Yordayıcı korelasyonel model ile yapılan araştırmalarda, değişkenler arasındaki ilişkiler incelenmekte ve değişkenlerin birinden yola çıkılarak diğeri yordanmaya çalışılmaktadır (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2020; Sousa, Driessnack ve Mendes, 2007). Fraenkel, Wallen ve Hyun’a (2012) göre, bu değişkenlerden yordama işlemi yapılacak olan değeri bilinen değişkene yordayan değişken, değeri belirlenecek değişkene ise ölçüt değişken adı verilmektedir. Öğretmenlerin iletişim becerileri ile öğretmen liderliği algıları arasındaki ilişkiyi belirlemeyi amaçlayan mevcut çalışmada; öğretmenlerin iletişim becerisi algıları yordayıcı değişken iken, öğretmen liderliği algıları ise ölçüt değişkendir.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evreni 2020-2021 eğitim-öğretim yılında Gaziantep ili merkez ilçelerinin ilköğretim okullarında görevli 23.431 öğretmenden oluşmaktadır. Araştırmada evrene ulaşmak zaman, maliyet ve

kontrol açısından zor ve pek mümkün olmadığı için örneklem alma yoluna gidilmiştir. Evrendeki her birimin eşit seçilme şansına sahip olmasından dolayı basit seçkisiz örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Bu doğrultuda öncelikle örneklem büyüklüğü Yazıcıoğlu ve Erdoğan (2004) tarafından ortaya konan formül kullanılarak hesaplanmış ve 377 kişinin evreni temsil edeceği belirlenmiştir. Araştırma örneklemini oluşturan 625 öğretmene ilişkin demografik özellikler Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Örnekleme Yer Alan Öğretmenlere Ait Kişisel Bilgiler

<i>Demografik Değişkenler</i>		<i>n</i>	<i>%</i>
<i>Cinsiyet</i>	Kadın	321	51.4
	Erkek	304	48.6
<i>Yaş</i>	21-30 yaş arası	60	9.6
	31-40 yaş arası	92	14.7
	41-50 yaş arası	163	26.1
	51 yaş ve üstü	310	49.6
<i>Branş</i>	Sınıf Öğretmeni	321	51.4
	Branş	304	48.6
<i>Mesleki kıdem</i>	1-5 yıl arası	95	15.2
	6-10 yıl arası	103	16.5
	11-15 yıl arası	151	24.2
	16 yıl ve üstü	276	44.2
<i>Çalışılan okuldaki hizmet süresi</i>	1-5 yıl arası	417	66.7
	6-10 yıl arası	151	24.2
	11 yıl ve üstü	57	9.2
<i>Öğretmen sayısı</i>	20-35 arası	95	15.2
	36-50 arası	178	28.5
	51 ve üstü	352	56.3
	Toplam	625	100

Tablo 1’e göre, katılımcı öğretmenlerin 321’i (% 51.4) kadın, 304’ü (% 48.6) erkektir. Katılımcı öğretmenlerin 310’u (% 49.6) 51 yaş ve üstünde, 163’ü (% 26.1) 41-50 yaş aralığında, 92’si (% 14.7) 31-40 yaş aralığında ve 60’ı (% 9.6) 21-30 yaş aralığında yer almaktadır. Branş değişkenine göre öğretmenlerin 321’i (% 51.4) sınıf öğretmeni, 304’ü (% 48.6) branş öğretmenidir. Bu öğretmenlerden 276’sı (% 44.2) 16 yıl ve üstü, 151’i (% 24.2) 11-15 yıl arası, 103’ü (% 16.5) 6-10 yıl arası ve 95’i (% 15.2) 1-5 yıl arası mesleki kıdeme sahiptir. Katılımcıların 417’si (% 66.7) 1-5 yıl arası, 151’i (% 24.2) 6-10 yıl arası ve 57’si (% 9.2) 11 yıl ve üstü süre aynı okulda görev yapmışlardır. Son olarak okuldaki öğretmen sayısına göre; öğretmenlerin 352’si (% 56.3) 51 ve üstü, 178’i (% 28.5) 36-50 arası ve 95’i (% 15.2) 20-35 arası öğretmene sahip okullarda görev yapmaktadır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmaya katılan katılımcıların demografik özelliklerini belirlemek amacıyla “Kişisel Bilgiler Formu”, iletişim becerisi algılarını saptamak amacıyla “İletişim Becerileri Ölçeği-Yetişkin Formu (İBÖ-YF)” ve öğretmen liderliği algılarını belirlemek için “Öğretmen Liderliği Ölçeği” kullanılmıştır. Katılımcı öğretmenlerin demografik özelliklerini ortaya koymak için araştırmacılar tarafından hazırlanan kişisel bilgi formu; cinsiyet, yaş, öğretmenlik branşı, mesleki kıdem, çalışılan okuldaki hizmet süresi ve çalışılan okuldaki öğretmen sayısı bilgilerini belirlemeye yönelik sorulardan oluşmaktadır.

Öğretmenlerin iletişim becerilerini ölçmek amacıyla Korkut-Owen ve Demirtaş-Çelik (2017) tarafından geliştirilen “İletişim Becerileri Ölçeği-Yetişkin Formu (İBÖ-YF)”ndan yararlanılmıştır. Toplamda 25 maddenin yer aldığı ölçek; temel beceriler ve kendini ifade etme (13,14,17,18,19,20,22,23,25), iletişime özen gösterme (2,15,16,21,24), ilişki kurmaya isteklilik (7,8,9), etkin dinleme ve sözel olmayan iletişim (4,5,10,11,12), iletişim ilkelerine uyma (1,3,6) biçiminde beş boyuttan oluşmaktadır. 5’li likert tipi derecelendirme özelliğine sahip ölçekte; “hiçbir zaman” aralığındaki puanlar (1-1.80) “düşük”, “nadiren” aralığındaki puanlar (1.81-2.60) “kısmen düşük”, “bazen” aralığındaki puanlar (2.61-3.40) “orta”, “sıklıkla” aralığındaki puanlar (3.41-4.20) “kısmen yüksek” ve “her zaman” aralığındaki puanlar (4.21-5.00) “yüksek” şeklinde yorumlanmıştır. Ölçeğe ilişkin orijinal çalışmada ölçeğin güvenirliği için Cronbach alfa katsayısı hesaplanmış ve ölçeğin iç tutarlık katsayısının .94 olduğu tespit edilmiştir. Ölçeğin alt boyutlarına yönelik iç tutarlık katsayıları ise; temel beceriler ve kendini ifade etme boyutu için .95; iletişime özen gösterme boyutu için .81; ilişki kurmaya isteklilik boyutu için .74; etkin dinleme ve sözel olmayan iletişim boyutu için .76 ve iletişim ilkelerine uyma boyutu için .65 olarak hesaplanmıştır. Ulaşılan değerler İBÖ’nün yeterli güvenirlik

düzeyinde olduğuna işaret etmektedir (Korkut-Owen ve Demirbaş- Çelik, 2017). Mevcut araştırma için yapılan hesaplamalarda ise ölçeğin bütününe yönelik Cronbach alfa değerinin .92 olduğu tespit edilmiştir. Ölçeğin alt boyutlarına ilişkin iç tutarlık katsayıları; temel beceriler ve kendini ifade etme boyutu için .82; iletişime özen gösterme boyutu için .74; ilişki kurmaya isteklilik boyutu için .67; etkin dinleme ve sözel olmayan iletişim boyutu için .77 ve iletişim ilkelerine uyma boyutu için .62 olarak bulunmuştur. Elde edilen bu değerlere bakıldığında ölçeğin tamamının yüksek güvenilirlikte, alt boyutlarının ise orta güvenilirlikte olduğu görölmektedir (Kılıç, 2016).

Araştırmada katılımcıların öğretmen liderliğine ilişkin algılarını ölçmek için Beycioğlu ve Aslan (2010) tarafından geliştirilen “Öğretmen Liderliği Ölçeği (ÖLÖ)”nden yararlanılmıştır. Ölçek toplam 3 alt boyut ve 25 maddeden meydana gelmektedir. Ölçeğin; kurumsal gelişme boyutunda 9 (6,7,8,9,11,13,14,15,16), meslekî gelişim boyutunda 11 (10,12,17,18,19,20,21,22,23,24,25) ve meslektaşlarla iş birliği boyutunda 5 (1,2,3,4,5) madde bulunmaktadır. 5’li likert tipi derecelendirme özelliğine sahip ölçekte; “hiçbir zaman” aralığındaki puanlar (1-1.80) “düşük”, “nadiren” aralığındaki puanlar (1.81-2.60) “kısmen düşük”, “bazen” aralığındaki puanlar (2.61-3.40) “orta”, “sık sık” aralığındaki puanlar (3.41-4.20) “kısmen yüksek” ve “her zaman” aralığındaki puanlar (4.21-5.00) “yüksek” şeklinde yorumlanmıştır. Ölçeğe ilişkin orijinal çalışmada ölçeğin güvenilirliği için Cronbach alfa katsayısı hesaplanmış ve ölçeğin iç tutarlık katsayısı .95 olarak bulunmuştur. Ölçeğin alt boyutlarına ilişkin iç tutarlık katsayıları; kurumsal gelişme için .87, mesleki gelişme için .87 ve meslektaşlarla iş birliği için .92 olarak hesaplanmıştır. Mevcut araştırma için yapılan hesaplamalarda ise ölçeğin tamamına ilişkin Cronbach Alpha değerinin .94 olduğu ortaya çıkmıştır. Ölçeğin alt boyutlarına ilişkin iç tutarlık katsayıları; kurumsal gelişme için .92, mesleki gelişme için .91 ve meslektaşlarla iş birliği için .85 olarak bulunmuştur. Elde edilen bu değerlere bakıldığında, ölçeğin tamamının ve alt boyutlarının yüksek güvenilirlikte olduğu söylenebilir (Kılıç, 2016).

Verilerin Toplanması

Araştırma verileri toplanmadan önce araştırmanın gerçekleştirildiği Milli Eğitim Müdürlüğünden gerekli izinler alınmıştır. Verilerin toplanması için kullanılması düşünölen ölçekler için ölçek sahiplerinden e-posta aracılığı ile ölçek kullanım izinleri alınmıştır. Aynı zamanda araştırmanın yapılabilmesi için gerekli etik kurul onayı alınmıştır. Daha sonra 2020-2021 eğitim-öğretim yılında Gaziantep’in merkez ilçeleri olan şehitkâmil ve şahinbey ilçelerinde yer alan 24 ilköğretim okulunda görev yapan 918 öğretmene araştırmacı tarafından ölçekler ulaştırılmıştır. Öğretmenlerden veri toplama aracını özenli bir şekilde doldurmaları ve gerçeğ düşöncelerini forma yansıtmaları araştırmacı tarafından sözlü olarak istenerek bu durumun verilerin geçerlilik ve güvenilirliği açısından önemli etkiye sahip olduğu belirtilmiştir. Aynı zamanda hazırlanan kişisel bilgiler formunda araştırmanın amacı, katılımcıların verileri ne şekilde dolduracağı ve cevapların araştırmacılar dışında kimseye paylaşılmayacağı beyanı yer almıştır. Veri toplama araçları öğretmenlere görev yaptıkları okulları ziyaret edilerek verilmiştir. Öğretmenlere ulaştırılan 918 ölçekten 640 (%70) adet dönüş gerçekleşmiştir. Dönüşü gerçekleşenlerden 15 tanesi eksik ve hatalı doldurulduğu için araştırmacı tarafından çıkartılmış ve toplam 625 ölçek analiz için dikkate alınmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırma sonucunda ulaşılan veriler SPSS 22 paket programından yararlanılarak bilgisayar ortamına aktarılmış ve program yardımıyla istatistiksel analizler yapılmıştır. Analizler öncesinde hangi testlerin kullanılacağına karar vermek açısından verilerin dağılımına (normal dağılım) ilişkin bulgular incelenmiştir. Bunun için çarpıklık ve basıklık katsayılarına bakılmıştır. Öğretmen liderliğine ilişkin verilerin çarpıklık ve basıklık değerlerine bakıldığında; çarpıklık katsayılarının -.81 ile -.20 arasında, basıklık katsayılarının ise -.56 ile .43 arasında değerler aldığı belirlenmiştir. Öte yandan iletişim becerilerine ilişkin verilerin çarpıklık ve basıklık değerlerine bakıldığında; çarpıklık katsayılarının -.76 ile -.36 arasında, basıklık katsayılarının ise -.40 ile .03 arasında değerler aldığı belirlenmiştir. Çarpıklık ve basıklığa ilişkin değerler $\pm 1,50$ arasında değerler aldığı zaman dağılımın normal şekilde gerçekleştiği kabul edilmektedir (Tabachnick ve Fidell, 2013). Buna göre hem öğretmen liderliği hem de iletişim becerileri ölçeğine ilişkin elde edilen veri setlerinin normal dağılım gösterdiği söylenebilir. Bu doğrultuda araştırmada normal dağılıma uygun parametrik testlerin kullanılmasına karar verilmiştir. Katılımcı öğretmenlerin kişisel özelliklerine ilişkin analizler gerçekleştirilirken betimleyici istatistiklerden (frekans ve yüzde) yararlanılmıştır. Öğretmenlerin iletişim becerilerine ve liderlik özellikleri sergilemelerine yönelik algılarını ortaya koymak açısından ise aritmetik ortalama ve standart sapma gibi betimsel analizler kullanılmıştır. İki değişken arasındaki ilişkiye bakılırken Pearson korelasyon analizi yapılmıştır. Korelasyon katsayısı için kabul edilen değer aralıkları; 0.00-0.30 arası düşük, 0.31-0.70 arası orta, 0.71-1.00 arası ise yüksek düzeyde bir ilişki olarak açıklanmaktadır

(Büyükoztürk vd., 2020). Öğretmenlerin iletişim becerisi algılarının öğretmen liderliği algılarını ne ölçüde yordadığını belirleyebilmek için basit doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Bununla birlikte iletişim becerileri alt boyutlarının öğretmen liderliğini yordayıp yordamadığını tespit edebilmek amacıyla çoklu doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Bu analizin yapılabilmesi için ilk olarak çoklu bağlantısalılık sorunu olup olmadığına bakılmıştır. Bu bağlamda öncelikle bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiye bakılmış ve bu ilişkilerin .90'ın altında olduğu görülmüştür. Bununla birlikte “tolerance” değerlerinin .10'dan yüksek olduğu (.35 ile .63 arasında) ve VIF değerlerinin 10'dan düşük olduğu (1.58 ile 2.84 arasında) belirlenmiştir. Elde edilen bu değerler dikkate alınarak çoklu bağlantısalılık sorunu olmadığına karar verilmiştir (Seçer, 2015).

Bulgular

Bu bölümde, araştırmanın temel amacı bağlamında yanıtı aranan sorulara yönelik bulgular yer almaktadır. Öğretmenlerin iletişim becerileri ile alt boyutları olan temel beceriler ve kendini ifade etme, iletişime özen gösterme, ilişki kurmaya isteklilik, etkin dinleme ve sözel olmayan iletişim ve iletişim ilkelerine uymaya ilişkin algı düzeyleri Tablo 2'de sunulmaktadır.

Tablo 2. Öğretmenlerin İletişim Becerilerine İlişkin Algılarının Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Boyutlar	N	Çarpıklık katsayısı	Basıklık katsayısı	AO	Ss	Aralık	Yorum
Temel beceriler ve kendini ifade etme	625	-.44	.20	4.24	0.49	Her zaman	Yüksek
İletişime özen gösterme	625	-.54	.03	4.27	0.51	Her zaman	Yüksek
İlişki kurmaya isteklilik	625	-.36	-.40	4.07	0.63	Sıklıkla	Kısmen yüksek
Etkin dinleme ve sözel olmayan iletişim	625	-.55	.32	4.29	0.52	Her zaman	Yüksek
İletişim ilkelerine uyma	625	-.76	.61	4.24	0.58	Her zaman	Yüksek
İletişim becerileri (Genel)	625	-.43	.14	4.23	0.44	Her zaman	Yüksek

Tablo 2 incelendiğinde; öğretmenlerin iletişim becerilerinin alt boyutları olan temel beceriler ve kendini ifade etme “her zaman” aralığında (AO=4.24, Ss=0.49), iletişime özen göstermeye ilişkin algı düzeyinin “her zaman” aralığında (AO=4.27, Ss=0.51), ilişki kurmaya istekliliğe ilişkin algı düzeyinin “sıklıkla” aralığında (AO=4.07, Ss=0.63), etkin dinleme ve sözel olmayan iletişime ilişkin algı düzeyinin “her zaman” aralığında (AO=4.29, Ss=0.52) ve iletişim ilkelerine uymaya ilişkin algı düzeyinin de “her zaman” aralığında (AO=4.24, Ss=0.58) olduğu görülmektedir. Öğretmenlerin iletişim becerileri alt boyutları içerisinde “etkin dinleme ve sözel olmayan iletişim” boyutu en yüksek ortalamaya sahipken, “ilişki kurmaya isteklilik” boyutu ise en düşük ortalamaya sahiptir. Öğretmenlerin iletişim becerilerine ilişkin genel algı düzeylerinin de “her zaman” aralığında (AO=4.23, Ss=0.44) olduğu görülmektedir.

Öğretmenlerin öğretmen liderliği ile alt boyutları olan meslektaşlarla iş birliği, kurumsal gelişme ve meslekî gelişime ilişkin algı düzeyleri Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Öğretmenlerin Öğretmen Liderliğine İlişkin Algılarının Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Boyutlar	N	Çarpıklık katsayısı	Basıklık katsayısı	AO	Ss	Aralık	Yorum
Meslektaşlarla iş birliği	625	-.53	-.47	4.22	0.63	Her zaman	Yüksek
Kurumsal gelişme	625	-.81	.43	3.73	0.76	Sık sık	Kısmen yüksek
Meslekî gelişim	625	-.20	-.56	4.39	0.52	Her zaman	Yüksek
Öğretmen liderliği (Genel)	625	-.34	-.48	4.12	0.56	Sık sık	Kısmen yüksek

Tablo 3 incelendiğinde, öğretmenlerin öğretmen liderliğinin alt boyutları olan meslektaşlarla iş birliğine ilişkin algı düzeyinin “her zaman” aralığında (AO=4.22, Ss=0.63), kurumsal gelişmeye ilişkin algı düzeyinin de “sık sık” aralığında (AO=3.73, Ss=0.76) ve meslekî gelişime ilişkin algı düzeyinin “her zaman” aralığında (AO=4.39, Ss=0.52) olduğu görülmektedir. Öğretmenlerin öğretmen liderliği alt boyutları içerisinde “meslekî gelişim” boyutu en yüksek ortalamaya sahipken, “kurumsal gelişme” boyutu ise en düşük ortalamaya sahiptir. Öte yandan öğretmenlerin öğretmen liderliğine ilişkin genel algı düzeylerinin de “sık sık” aralığında (AO=4.12, Ss=0.76) olduğu görülmektedir.

Öğretmenlerin iletişim becerileri ve alt boyutları ile öğretmen liderliği ve alt boyutlarına ilişkin algıları arasındaki ilişki Pearson Korelasyon Analizi ile analiz edilmiş ve analize ilişkin bulgular Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Öğretmenlerin İletişim Becerileri ile Öğretmen Liderliği Algıları Arasındaki Korelasyon Matrisi

Boyutlar		Meslektaşlarla iş birliği	Mesleki gelişim	Kurumsal gelişim	Öğretmen liderliği
Temel beceriler ve kendini ifade etme	<i>r</i>	.425**	.356**	.546**	.496**
	<i>p</i>	.000	.000	.000	.000
İletişime özen gösterme	<i>r</i>	.386**	.347**	.510**	.468**
	<i>p</i>	.000	.000	.000	.000
İlişki kurmaya isteklilik	<i>r</i>	.331**	.339**	.425**	.416**
	<i>p</i>	.000	.000	.000	.000
Etkin dinleme ve sözel olmayan iletişim	<i>r</i>	.371**	.338**	.482**	.449**
	<i>p</i>	.000	.000	.000	.000
İletişim ilkelerine uyma	<i>r</i>	.258**	.225**	.313**	.298**
	<i>p</i>	.000	.000	.000	.000
İletişim becerileri	<i>r</i>	.448**	.399**	.577**	.535**
	<i>p</i>	.000	.000	.000	.000

Tablo 4 incelendiğinde, öğretmenlerin temel beceriler ve kendini ifade etme boyutu algıları ile meslektaşlarla iş birliği boyutu ($r=.425$, $p<.01$), mesleki gelişim boyutu ($r=.356$, $p<.01$), kurumsal gelişim boyutu ($r=.546$, $p<.01$) ve öğretmen liderliği ($r=.496$, $p<.01$) algıları arasında pozitif yönde, anlamlı ve orta düzeyde bir ilişki olduğu görülmektedir. Öğretmenlerin iletişime özen gösterme boyutu algıları ile meslektaşlarla işbirliği boyutu ($r=.386$, $p<.01$), mesleki gelişim boyutu ($r=.347$, $p<.01$), kurumsal gelişim boyutu ($r=.510$, $p<.01$) ve öğretmen liderliği ($r=.468$, $p<.01$) algıları arasında pozitif yönde, anlamlı ve orta düzeyde bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Öğretmenlerin ilişki kurmaya isteklilik boyutu algıları ile meslektaşlarla iş birliği boyutu ($r=.331$, $p<.01$), mesleki gelişim boyutu ($r=.339$, $p<.01$), kurumsal gelişim boyutu ($r=.425$, $p<.01$) ve öğretmen liderliği ($r=.416$, $p<.01$) algıları arasında pozitif yönde, anlamlı ve orta düzeyde bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Öğretmenlerin etkin dinleme ve sözel olmayan iletişim boyutu algıları ile meslektaşlarla iş birliği boyutu ($r=.371$, $p<.01$), mesleki gelişim boyutu ($r=.338$, $p<.01$), kurumsal gelişim boyutu ($r=.482$, $p<.01$) ve öğretmen liderliği ($r=.449$, $p<.01$) algıları arasında pozitif yönde, anlamlı ve orta düzeyde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Öğretmenlerin iletişim ilkelerine uyma boyutu algıları ile meslektaşlarla iş birliği boyutu ($r=.258$, $p<.01$), mesleki gelişim boyutu ($r=.225$, $p<.01$) ve öğretmen liderliği ($r=.298$, $p<.01$) algıları arasında pozitif yönde, anlamlı ve düşük düzeyde; kurumsal gelişim boyutu ($r=.313$, $p<.01$) algıları arasında ise pozitif yönde, anlamlı ve orta düzeyde bir ilişki olduğu bulunmuştur. Öte yandan öğretmenlerin genel iletişim becerileri algıları ile meslektaşlarla iş birliği boyutu ($r=.448$, $p<.01$), kurumsal gelişim boyutu ($r=.399$, $p<.01$), mesleki gelişim boyutu ($r=.577$, $p<.01$) ve öğretmen liderliği ($r=.535$, $p<.01$) algıları arasında ise pozitif yönde, anlamlı ve orta düzeyde bir ilişki olduğu görülmektedir.

Öğretmenlerin iletişim becerileri algılarının, öğretmen liderliği algılarını anlamlı bir şekilde yordayıp yordamadığını belirlemek amacıyla basit doğrusal regresyon analizi yapılarak sonuçları Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. İletişim Becerilerinin Öğretmen Liderliğini Yordamasına İlişkin Basit Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

Değişken	B	Standart Hata	β	t	p	R
Sabit	1.235	.184	-	6.730	.000	-
Öğretmen liderliği	.681	.043	.535	15.821	.000	.474
R=.474	R ² =.287					
F _(1,623) =250.319	p=.000					

Tablo 5 incelendiğinde, iletişim becerilerinin öğretmen liderliğinin pozitif yönde anlamlı bir yordayıcısı olduğu görülmektedir ($R=0.474$, $R^2=0.287$, $F_{(1,623)}=250.319$, $p<.01$). Öğretmen liderliğine ilişkin toplam varyansın %29'unun iletişim becerileri ile açıklandığı ifade edilebilir.

Öğretmenlerin iletişim becerilerinin alt boyutlarına (temel beceriler ve kendini ifade etme, iletişime özen gösterme, ilişki kurmaya isteklilik, etkin dinleme ve sözel olmayan iletişim ve iletişim ilkelerine uyma) ilişkin algılarının öğretmen liderliği algılarını anlamlı bir şekilde yordayıp yordamadığını tespit etmek amacıyla çoklu doğrusal regresyon analizi yapılarak sonuçları Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. İletişim Becerileri Alt Boyutlarının Öğretmen Liderliğini Yordamasına İlişkin Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

Değişken	B	Standart Hata	β	t	p	İkili r	Kısmi r	Tolerance	VIF
Sabit	1.294	.184	-	7.019	.000	-	-	-	-
TBKİE	.228	.065	.201	3.535	.000	.496	.141	.35	2.84
İÖG	.198	.058	.183	3.385	.001	.468	.135	.39	2.56
İKİ	.135	.039	.152	3.492	.001	.416	.139	.60	1.66
EDSOİ	.126	.056	.117	2.261	.024	.449	.090	.43	2.35
İİU	-.017	.040	-.018	-0.424	.672	.298	-.017	.63	1.58
R=.544	R ² =.295								
F _(5,619) =51.924	p=.000								

Tablo 6 incelendiğinde; temel beceriler ve kendini ifade etme, iletişime özen gösterme, ilişki kurmaya isteklilik, etkin dinleme ve sözel olmayan iletişim ve iletişim ilkelerine uyma değişkenleri birlikte, öğretmenlerin öğretmen liderliği algı puanları ile orta düzeyde ve anlamlı bir ilişki vermektedir ($R=0.544$, $R^2=0.295$, $p=0.000$). Adı geçen beş değişken birlikte, öğretmen liderliğindeki varyansın yaklaşık %29'unu açıklamaktadır. Standardize edilmiş regresyon katsayısına (β) göre, yordayıcı değişkenlerin öğretmen liderliği üzerindeki göreceli önem sırası; temel beceriler ve kendini ifade etme ($\beta=0.201$), iletişime özen gösterme ($\beta=0.183$), ilişki kurmaya isteklilik ($\beta=0.152$), etkin dinleme ve sözel olmayan iletişim ($\beta=0.117$) ve iletişim ilkelerine uyma ($\beta=-0.018$) şeklindedir. Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin değerler incelendiğinde ise; temel beceriler ve kendini ifade etme ($p<0.01$), iletişime özen gösterme ($p<0.01$), ilişki kurmaya isteklilik ($p<0.01$) ve etkin dinleme ve sözel olmayan iletişim ($p<0.05$) değişkenlerinin öğretmen liderliği üzerinde önemli (anlamlı) birer yordayıcı olduğu görülmektedir. Diğer yandan iletişim ilkelerine uyma ($p>0.05$) değişkeni ise öğretmen liderliği üzerinde önemli bir etkiye sahip değildir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada, ilköğretim okullarında görevli öğretmenlerin iletişim becerileri ile öğretmen liderliği algıları arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç dikkate alınarak alt sorulara ilişkin elde edilen bulgular ve sonuçlar ilgili literatür ve yapılan araştırmalar dikkate alınarak tartışılmıştır. Araştırmada öncelikle öğretmenlerin iletişim becerilerine ve alt boyutlarına ilişkin algı düzeyleri incelenmiştir. İlköğretim okullarında görev yapan öğretmenlerin iletişim becerilerine yönelik genel algıları yüksek düzeydedir. Konuya ilişkin yapılan çeşitli araştırma bulgu ve sonuçlarına bakıldığında; Günay (2003), Kılıç (2013), Ay (2016), Aküzüm ve Özdemir-Gültekin (2017) tarafından yapılan araştırmalarda da öğretmenlerin iletişim becerilerine ilişkin görüşlerinin yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. Bu araştırmalar mevcut araştırma bulgusu ile paralellik göstermektedir. Öğretmenlerin yüksek düzeyde iletişim becerileri göstermeleri ve bu becerileri etkin biçimde ortaya koymaları yöneticiler, meslektaşlar, öğrenciler ve velilerle kuracakları iletişimlerinin daha doğru ve etkili bir biçimde gerçekleşmesini sağlayabilir. Ayrıca öğrenci öğrenmelerini kolaylaştırması, okul ve öğrenci gelişimine katkı sunması bakımından da öğretmenlerin iletişim becerileri oldukça önemlidir. Mevcut araştırma bulgularının aksine; Çetinkaya (2011), Kayhan (2014), Memduhoğlu (2015) ve Avanoğlu'nun (2018) yaptığı çalışmalarda ise öğretmenlerin orta düzeyde iletişim becerilerine sahip olduğu belirlenmiştir. Bu durum araştırmaların farklı bölgelerde, kültürlerde, okullarda ve branşlarda görev yapan öğretmenler ve diğer paydaşlar üzerinde yapılmasından kaynaklanabilir. Bununla birlikte; öğretmenlerin temel beceriler ve kendini ifade etme, iletişime özen gösterme, etkin dinleme ve sözel olmayan iletişim, iletişim ilkelerine uyma boyutlarına ilişkin algı düzeylerinin yüksek, ilişki kurmaya isteklilik boyutuna ilişkin algı düzeylerinin ise kısmen yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir. Araştırmanın bu sonuçları, öğretmenlerin ilişki kurma konusunda daha az istekli olsalar da iletişimin gereklilikleri olan kendini ifade etme, iletişime özen gösterme, iletişim ilkelerine uyma, etkin dinleme ve sözel olmayan iletişim davranışlarını sergileme konularında kendilerini yeterli gördüklerine işaret etmektedir. Öte yandan öğretmenlerin en çok etkin dinleme ve sözel olmayan iletişim becerisi konusunda kendilerini yeterli gördükleri saptanmıştır. Bu sonuç, öğretmenlerin iletişim sürecinde karşılarındaki kişiyi dikkate aldıklarını, etkin bir şekilde dinlediklerini ve aynı zamanda duygu ve düşüncelerini aktarırken sözel ve bedensel dili etkili bir şekilde kullandıklarını göstermektedir. İletişim eyleminde istenen sonuçlara ulaşılabilmesi, konuşan ile dinleyen arasındaki ortaklığa bağlıdır (Ergin, 2020). İletişim sürecinin sağlıklı bir şekilde sürdürülebilmesi açısından dinleyen kişiye de önemli sorumluluklar düşmektedir. Bu açıdan iletişim sürecinde dinleme eyleminin doğru bir şekilde gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Selimhocaoglu da (2004) okulda iletişimin kurulmasındaki en önemli etkenlerden birinin dinleme becerilerine sahip olmak olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla öğretmenlik mesleği açısından kişinin iyi bir dinleyici olması öğretmenlerin diğer

paydaşlarla ilişkilerini daha sağlıklı bir şekilde yürütebilmesi açısından bir ön koşul olarak değerlendirildiğinde, mevcut araştırmadaki bu sonucun oldukça önemli olduğu saylenebilir.

Araştırmanın ikinci sorusu doğrultusunda, öretmenlerin öretmen liderliği ve alt boyutlarına yönelik algı düzeyleri incelenmiştir. Katılımcıların genel öretmen liderliğine ve mesleki gelişim ile meslektaşlarla iş birliğine ilişkin algıları yüksek düzeyde iken, kurumsal gelişmeye yönelik algıları ise kısmen yüksek düzeydedir. Araştırmanın bu sonucu; öretmenlerin yeni şeyler öğrenmeye açık olduklarını, öğrenci gelişimini sağlamak için özverili çalıştıklarını, meslektaşlarıyla iş birliği içerisinde görev yaptıklarını, öğrencilerin kendilerine güvendiklerini ve meslektaşlarının gelişimi için çaba sarf ettiklerini göstermektedir. öretmen liderliği ile ilgili alan yazını incelendiğinde de lider öretmenlerin öncelikle sınıf içinde öğrenme faaliyetlerini etkili bir hale getirdikleri ve böylece öğretimsel sürecin kalitesini artırdıkları ve öğrencilerin akademik gelişimine daha çok yardım edebildikleri ifade edilmiştir (Fairman ve Mackenzie, 2012; Harris, 2005; Katzenmeyer ve Moller, 2013). Bununla birlikte öretmen liderliği açısından önemli görülen diğer bir özellik ise meslektaşlarla olan iletişime ve iş birliğine önem verilmesidir (Can, 2009; Danielson, 2007; Katzenmeyer ve Moller 2013). Bu aından bakıldığında, katılımcıların mesleki gelişim ve meslektaşlarla iş birliği boyutlarına yönelik algılarının kurumsal gelişme boyutuna göre daha yüksek olması anlaşılır görülmektedir. Öte yandan Beycioğlu ve Aslan (2012), Kılınç ve Reçepoğlu (2013), Kaya (2016), Yılmaz (2018), Elmas (2018) ve Gürler (2019) tarafından yapılan araştırmalarda da mevcut araştırma bulgularını destekler nitelikte bulgulara ulaşılmıştır. Yılmaz vd. (2017) ise yaptıkları araştırmada öretmenlerin öretmen liderliği boyutları içerisinde en fazla mesleki gelişim boyutunda davranışlar sergiledikleri, meslektaşlarla iş birliği ve kurumsal gelişme boyutuna yönelik algılarının ise nispeten düşük olduğunu belirlemişlerdir. Bu yönüyle mevcut araştırma bulgularından farklılaştığı saylenebilir.

Araştırmanın üçüncü sorusunda ilköğretim okullarında görevli öretmenlerin iletişim becerileri algılarıyla öretmen liderliği algıları arasındaki ilişki irdelenmiştir. öretmenlerin iletişim becerileri ile öretmen liderliği arasında pozitif yönde, anlamlı ve orta düzeyde bir ilişki olduğu saptanmıştır. Bu sonuç; öretmenlerin iletişim becerileri arttıkça öretmen liderliği davranışlarını daha fazla sergiledikleri, iletişim becerileri azaldıkça liderlik davranışlarını daha az sergiledikleri anlamına gelmektedir. Jacobs, Gordon ve Solis'in (2016) yaptıkları araştırmaya göre lider öretmenleri diğer öretmenlerden ayıran önemli bir özelliğin okullarındaki diğer öretmenler ile iletişimlerinin iyi olmasıdır. Bununla birlikte Zülfızade (2020) tarafından yapılan araştırmaya göre ise okullarında yöneticilerle, öğrencilerle, velilerle ve diğer öretmenler ile iletişimleri iyi olan öretmenler kendilerini lider birer öretmen olarak görmekteirler. Araştırmanın bu sonucu ilgili literatür bağlamında değerlendirildiğinde; lider öretmenlerin meslektaşları ile sürekli iş birliği içerisinde olmaları, öğrenci öğrenmesini ve gelişimini takip etmeleri ve öğrencilerle iletişimde olmaları, velilerle diyalog halinde olmaları, okul gelişimini sağlamak adına karara katılım ve eğitim faaliyetlerini planlama süreçlerine katılmaları gibi öretmen liderliği rollerini yerine getirebilmeleri açısından iletişim becerilerine sahip olmalarının önemi ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte iletişim becerilerinin alt boyutları açısından bakıldığında ise; temel beceriler ve kendini ifade etme, iletişime özen gösterme, ilişki kurmaya isteklilik, etkin dinleme ve sözel olmayan iletişim boyutları ile öretmen liderliği arasında pozitif yönde, anlamlı ve orta düzeyde bir ilişki; iletişim ilkelerine uyma boyutu ile öretmen liderliği algıları arasında pozitif yönde, anlamlı ve düşük düzeyde bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Lider öretmenler diğer öretmenlerden farklı olarak sınıf içinde ve sınıf dışında birçok rol ve göreve sahiptir. Lider öretmenlerin okulda üstlendiği yönetsel görevleri diğer meslektaşları ile iş birliği içerisinde yerine getirebilmesi (Bakioğlu, 1998), sınıf içi etkinliklerde öğrencileriyle sağlıklı bir iletişim kurabilmesi, okuldaki eğitim süreçlerinin geliştirilmesi ve meslektaşlarının gelişmesine katkıda bulunabilmesi için iletişimin temel becerilerine sahip olması ve kendini doğru biçimde ifade edebilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. İletişime özen gösterme ile öretmen liderliği algıları arasındaki ilişki okuldaki paydaşlar arasındaki samimi ilişkilerin ve güven ortamının öretmen liderliği açısından önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Can (2006) okullarda öretmen liderliğinin ortaya çıkması için öretmenler arasında güçlü bir iletişim ağıının olması gerektiğini ve bunun için de yönetsel yapının özendirici ve destekleyici olması gerektiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla demokratik bir ortamın oluşturulması, meslektaşlar arası iş birliğinin özendirilmesi ve öğrenci gelişiminin sağlanması gibi sorumluluklara sahip lider öretmenlerin sergilediği davranışlarda iletişim açısından daha hassas davranması ve dili etkin kullanması gerektiği saylenebilir. İlişki kurmaya isteklilik boyutu ile öretmen liderliği algıları arasındaki ilişki ise lider öretmenlerin; fırsatları görebilmek, okulun vizyonunu benimsemek, meslektaşlarına destek olarak onların güven ve saygısını kazanmak, ortak bir amaç için harekete geçmek (Danielson, 2006; York-Barr ve Duke, 2004), meydana gelebilecek çatışmaları yönetebilmek, öretmen ve öğrencilerin endişe ve isteklerinin farkına varıp giderebilmek için paydaşlarla ilişki kurma ve sürdürme konusunda istekli ve iletişime açık olmaları (Katzenmeyer ve Moller, 2013; York-

Barr ve Duke, 2004) gerektiğini göstermektedir. Bunlarla birlikte etkin dinleme ve sözel olmayan iletişim boyutu ile öğretmen liderliği algıları arasındaki ilişki, öğretmenlerin eğitim sürecindeki diğer paydaşları etkileyebilmesi ve doğru bir etkileşim kurabilmesi ile onları dinlemesi ve beden dilini etkili kullanması arasında paralellik olduğunu göstermektedir. İnsanlar kendilerini etkili biçimde dinleyen insanlar hakkında olumlu düşüncelere sahip olmaktadır (Cihangir-Çankaya, 2019). Lider öğretmenlerin de okuldaki iletişim sürecinde bireylerin düşüncelerine önem vermesi (House, 1996), okulda meydana gelen gelişmelerden haberdar olması ve okuldaki gelişmeleri takip edip farkına varmak için etkili bir dinleme becerisine sahip olabilmesi gerekmektedir (Katzenmeyer ve Moller, 2013).

Araştırmanın dördüncü sorusunda öğretmenlerin iletişim becerileri algılarının öğretmen liderliği algılarını anlamlı bir şekilde yordayıp yordamadığı incelenmiştir. Araştırma sonucunda, öğretmenlerin iletişim becerilerinin öğretmen liderliği algılarının anlamlı bir yordayıcısı olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç doğrultusunda, öğretmen liderliği davranışlarını sergilemek isteyen öğretmenlerin iletişim açısından belli bir yetkinliğe sahip olması gerektiği söylenebilir. Diğer bir ifadeyle öğretmenlerin etkili iletişim becerilerine sahip olmasının, öğretmenlerin okullarında öğretmen liderliği davranışlarını daha fazla sergilemesine yardımcı olabileceği söylenebilir. Sınıf içinde ve sınıf dışında liderlik yapan öğretmenler; meslektaşlarıyla, yöneticileriyle, öğrencileriyle ve velileriyle iyi iletişim içerisinde olan ve onları okula katkıda bulunma konusunda etkileyebilen kişilerdir (York-Barr ve Duke, 2004). Zülfızade (2020) tarafından yapılan araştırmada lider öğretmenlerin çoğunlukla diğer öğretmenlerle iyi iletişim kurdukları, hitabetlerinin etkili olduğu ve karşısındakileri anlamak için çaba gösterdikleri ortaya çıkmıştır. İlgili konuda yapılan araştırmalar incelendiğinde; politik beceri (Aslan, Çalık ve Er, 2019), öğretmenlerin öz yeterliği (Yaz, 2018), örgüt kültürü (Öztürk ve Şahin, 2017) ve öğretmen özerkliği (Kara ve Bozkurt, 2022) gibi faktörlerin öğretmen liderliğini yordayan farklı unsurlar olduğu görülmüştür.

Araştırmanın beşinci sorusunda, öğretmenlerin iletişim becerilerinin alt boyutlarına ilişkin algılarının öğretmen liderliği algılarını anlamlı bir şekilde yordayıp yordamadığı incelenmiştir. Öğretmenlerin sahip olduğu temel beceriler ve kendini ifade etme becerisi öğretmen liderliğinin en önemli yordayıcısıdır. Bu sonuç; öğretmenlerin iletişim konusunda temel becerilere sahip olmalarının ve kendilerini doğru biçimde ifade edebilmelerinin öğretmen liderliği davranışlarını sergileme açısından önemli etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Buna göre; kişinin duygularını ve düşüncelerini karşısındakilere doğru biçimde yansıtmaları açısından ses tonunu doğru ayarlayabilmesi, mesajı doğru almaya ve doğru iletmeye dikkat etmesi gibi birtakım becerilere sahip olmasının öğretmen liderliği davranışlarını sergilemesi açısından kendisine yardımcı olacağı söylenebilir. İletişim becerilerine ilişkin diğer boyutların öğretmen liderliği üzerindeki görece önem sırası; iletişime özen gösterme, ilişki kurmaya isteklilik, etkin dinleme ve sözel olmayan iletişim ve iletişim ilkelerine uyma becerileri biçimindedir. Öte yandan temel beceriler ve kendini ifade etme, iletişime özen gösterme, ilişki kurmaya isteklilik, etkin dinleme ve sözel olmayan iletişim boyutları öğretmen liderliğini anlamlı bir şekilde yordamaktayken, iletişim ilkelerine uyma alt boyutunun anlamlı bir şekilde yordamadığı sonucuna ulaşılmıştır. Lider öğretmenler meslektaş gelişimini desteklemede etkin olmalarından dolayı kariyerleri boyunca sürekli olarak okullarındaki diğer öğretmenlerle işlerine ilişkin konuşmalar yapmaya ve geliştirmeye istekli olmaktadır (Bakioğlu, 1998). Aynı zamanda Reeves (2008) güvenin hâkim olduğu bir ortamın, iletişime açık olmanın ve iş birliğinin öğretmen liderliğini desteklediğini ifade etmiştir. Bunlarla birlikte öğretmenlerin etkin dinleme becerilerini etkin kullanmaları ve sözel iletişim ile sözel olmayan iletişim becerisi olan beden dilini etkin kullanmalarının da öğretmenlik liderlik becerilerini sergilemelerine yardımcı olduğu söylenebilir. Lovett (2018) ise öğretmen liderliğine ilişkin bazı değerlerini ifade ederken mevki, konumu, mesleki kıdemi ne düzeyde olursa olsun muhabatını dinlemek ve anlamak açısından arzulu olması özelliğine dikkat çekmektedir. Bu bağlamda mevcut araştırmada çıkan sonucun ilgili literatür ve araştırma sonuçları ile desteklendiği söylenebilir.

Araştırma bulguları, sonuçları ve ilgili literatür dikkate alınarak çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

- Öğretmenlerin liderlik davranışları sergileyebilmesi için iletişim becerilerinin geliştirilmesi gerekmektedir. Bunun için öğretmenlere etkili iletişim, beden dili, güzel konuşma, diksiyon ve hitabet içerikli hizmet içi eğitimler düzenlenebilir.
- Öğretmenlerin dil gelişiminin sağlanması, kelime dağarcıklarının arttırılması ve genel kültürlerinin geliştirilmesi için okullarda okuma etkinlikleri düzenlenebilir. Okuma halkaları oluşturulup öğretmenler kitap okumaya teşvik ettirebilir ve öğretmenler arasındaki iletişimin zenginleştirilmesi sağlanabilir.

- Öğretmenlerin iletişim becerilerinin arttırılmasına yönelik eğitimde drama tekniklerinden faydalanılması önerilebilir.
- Okullarda yöneticiler ve psikolojik danışma ve rehberlik birimlerinin katkısıyla öğretmenlerin iletişim becerilerini arttırmaya yönelik rehberlik uygulamaları yapılabilir.
- İletişim becerisi öğretmenlik mesleği açısından öne çıkan önemli bir faktördür. Bu nedenle öğretmenlerin iletişim becerilerini arttırmaya dönük hizmet öncesinde yapılacak faaliyetler oldukça önemlidir. Bu açıdan lisans düzeyinde iletişim ve dil gelişimine destek veren ders içeriklerinin arttırılması önerilebilir. Aynı zamanda üniversitelerde tiyatro kulüplerin etkin bir şekilde işletilmesi, şiir dinletilerinin yapılması ve öğretmen adaylarının kendilerini rahat bir biçimde ifade edebilecekleri sosyal ve kültürel faaliyetlerin gerçekleştirilmesi önerilebilir.
- Öğretmen adaylarının seçilmesi sürecinde öz yeterlilik becerilerinin dikkate alınması ve iletişim becerilerinin değerlendirildiği sözlü sınav veya mülakatlara tabi tutulması önerilebilir.
- Öğretmenlerin katılımıyla yapılan bu araştırma okul yöneticilerine, öğrencilere, velilere ve yardımcı personele de uygulanarak araştırmaya farklı bakış açıları kazandırabilir.

Etik Beyan

“Öğretmenlerin İletişim Becerileri ile Öğretmen Liderliği Alguları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Gerekli olan etik kurul izinleri Gaziantep Üniversitesi Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu’nun 12.03.2021 tarih ve E-87841438-604.01.01-238653 sayılı toplantısında alınmıştır.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Yazarların çalışmadaki katkı oranları eşittir.

Çatışma Beyanı

Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Not

Bu araştırma, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında 2022 yılında tamamladığı “Öğretmenlerin İletişim Becerileri ile Öğretmen Liderliği Arasındaki İlişkinin İncelenmesi” isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Kaynakça

- Ağiroğlu-Bakır, A. (2013). *Öğretmenlerin paylaşılan liderlik ve örgütsel bağlılık alguları arasındaki ilişkinin analizi* (Doktora Tezi). İnönü Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya.
- Akkurt, Z. (2019). *Liselerde öğretmen liderliği öğrencilerin okul yaşam kalitesi alguları ile akademik başarı arasındaki ilişkiler* (Yüksek Lisans Tezi). Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Kırıkkale.
- Aküzüm, C. ve Özdemir-Gültekin, S. (2017). Sınıf öğretmenlerinin iletişim becerileri ile sınıf yönetimi becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Electronic Journal of Education Sciences*, 6(12), 88-107. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ejedus/issue/31928/336132>
- Alim, N. (2019). *Öğretmenlerin algularına göre öğretmen liderliği ile örgütsel adanmışlık arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Rize.
- Aslan, H., Çalık, T. ve Er, E. (2019). İlkokul öğretmenlerinin öğretmen liderliği ve politik beceri algılarının incelenmesi. *İlköğretim Online*, 18(3), 1087- 1098. <https://doi.org/10.17051/ilkonline.2019.610689>
- Aslan, M. (2011). *Öğretmen liderliği davranışları ve sınıf iklimi: Öğretmen ve öğrenci görüşleri bağlamında bir araştırma* (Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Avanoğlu, E. (2018). *Öğretmenlerin iletişim becerileri ile moralleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Kastamonu.
- Ay, D. (2016). *Öğretmenlerin kişilerarası öz yeterlikleri ve informal iletişimleri: bir karma yöntem çalışması (Tokat İli Örneği)* (Yüksek Lisans Tezi). Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sivas.
- Bakioğlu, A. (1998). Lider öğretmen. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 10(10), 11-19. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2047>
- Balcı, S. (1996). *Danışma becerileri eğitiminin üniversite öğrencilerinin iletişim beceri düzeyine etkisi* (Doktora Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Samsun.
- Beycioğlu, K. ve Aslan, B. (2010). Öğretmen liderliği ölçeği: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *İlköğretim Online*, 9(2), 2-13. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ilkonline/issue/8595/106936>

- Beycioğlu, K. ve Aslan, B. (2012). Öğretmen ve yöneticilerin öğretmen liderliğine ilişkin görüşleri: Bir karma yöntem çalışması. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 2(2), 191-223. <https://dergipark.org.tr/en/pub/kuvey/issue/10324/126584>
- Bozkurt-Bulut, N. (2004). İlköğretim sınıf öğretmenlerinin iletişim becerilerine ilişkin algılarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(4), 443-452. <https://dergipark.org.tr/en/pub/tebd/issue/26126/275206>
- Burgess, J. ve Bates, D. (2010). *Other duties as assigned: Tips, tools, and techniques for expert teacher leadership*. United States: ASCD.
- Bursahoğlu, Z. (2021). *Okul yönetiminde yeni yapı ve davranış* (21. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2020). *Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri* (29. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Can, N. (2006). Öğretmen liderliğinin geliştirilmesinde müdürün rol ve stratejileri. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(2), 349-363. <https://dergipark.org.tr/en/pub/erusosbilder/issue/23754/253099>
- Can, N. (2007). Öğretmen liderliği becerileri ve bu becerilerin gerçekleştirilme düzeyi. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(1): 263-288. <https://silo.tips/download/retmen-lderl-becerler-ve-bu-becerlern-gerekletirme-dzey>
- Can, N. (2009). Öğretmenlerin sınıfta ve okulda liderlik davranışları. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 385-399. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/223548>
- Can, N. (2014). *Öğretmen liderliği* (4. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Childs-Bowen, D., Moller, G. ve Scrivner, J. (2000). Principals: Leaders of leaders. *NASSP Bulletin*, 84, 27-34. <https://doi.org/10.1177/019263650008461606>
- Cihangir Çankaya, Z. (2019). Kişilerarası ilişkiler ve iletişimde dinleme. A. Kaya (Ed.), *İnsan ilişkileri ve iletişim içinde* (ss. 99-114). Ankara: Pegem Akademi.
- Claus, C. J., Chory, R. M. ve Malachowski, C. C. (2012). Student antisocial compliance-gaining as a function of instructor aggressive communication and classroom justice. *Communication Education*, 61(1), 17-43. <https://doi.org/10.1080/03634523.2011.647922>
- Crippen, C. ve Willows, J. (2019). Connecting teacher leadership and servant leadership: A synergistic partnership. *Journal of Leadership Education*, 18(2), 171-180. <https://doi.org/10.12806/V18/I2/T4>
- Cüceloğlu, D. (2019). *İnsan ve davranış* (28. Basım). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Çakan, H. (2019). *Okullardaki bürokrasi ile öğretmen liderliği arasındaki ilişkinin incelenmesi: İstanbul ili Arnavutköy ilçesi örneği* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Çeküç, S. (2008). *Lider öğretmen yeterliklerinin incelenmesi üzerine empirik bir araştırma* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Çelik Yılmaz, D. (2017). *Mesleki profesyonellik ile öğretmen liderliğine yönelik öğretmen algıları arasındaki ilişki* (Yüksek Lisans Tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bolu.
- Çetin, M. ve Özalp, U. (2019). Meslek lisesi öğretmenlerinin öğretmen profesyonelliği ve öğretmen liderliğine ilişkin algılarının incelenmesi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7, 193-213. <https://doi.org/10.18506/anemon.506265>
- Çetinkaya, Z. (2011). Türkçe öğretmen adaylarının iletişim becerilerine ilişkin görüşlerinin belirlenmesi. *Kastamonu Education Journal*, 19(2), 567-576. <https://dergipark.org.tr/en/pub/kefdergi/issue/49052/625770>
- Danielson, C. (2006). *Teacher leadership that strengthens professional practice*. United States: ASCD.
- Danielson, C. (2007). The many faces of leadership. *Educational Leadership*, 65(1), 14-19. <https://eric.ed.gov/?id=EJ1777070>
- Deniz, İ. (2003). *İletişim becerileri eğitiminin ilköğretim sınıf öğrencilerinin iletişim becerisi düzeylerine etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Erdogan, U. (2023). Öğretmen liderliği ve öz yeterliği arasındaki ilişkinin incelenmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 10(20), 213-232. <https://doi.org/10.29129/inuigse.1362718>
- Ergin, A. (2020). *Eğitimde etkili iletişim* (8. Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Fairman, J. C. ve Mackenzie, S. V. (2012). Spheres of teacher leadership action for learning. *Professional Development in Education*, 38(2), 229-246. <https://doi.org/10.1080/19415257.2012.657865>
- Fraenkel, J. R., Wallen, N. E. ve Hyun, H. H. (2012). *How to design and evaluate research in education* (8th Edition). Europe: McGraw-Hill.
- Ghamrawi, N., Shal, T. ve Ghamrawi, N. A. R. (2024). Exploring the impact of AI on teacher leadership: regressing or expanding?. *Education and Information Technologies*, 29(7), 8415-8433. <https://doi.org/10.1007/s10639-023-12174-w>
- Güçlü, N. (1998). Sınıfta etkili öğrenci-öğretmen iletişiminin kurulması. *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(2), 61-64.
- Günay, K. (2003). *Sınıf yönetiminde öğretmenlerin iletişim becerilerinin değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Adana.
- Gürler, A. (2019). *Türkçe öğretmenlerinin öğretmen liderliğine ilişkin algılarının incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Kırşehir.
- Güven, Y. (2015). *Lider öğretmenlerin okul kültürüne etkileri* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Harris, A. (2005). Teacher leadership: More than just a feel-good factor? *Leadership and Policy in Schools* 4(3), 201-219. <https://doi.org/10.1080/15700760500244777>
- Harris, A. ve Lambert, L. (2003). *Building leadership capacity for school improvement* (3th Edition). United Kingdom: Open University Press.
- Harris, A. ve Muijs, D. (2004). *Improving schools through teacher leadership* (1st edition). United Kingdom: Open University Press.
- Heim, P. ve Chapman, E. N. (1990). *Learning to lead: An action plan for success*. USA: Crisp Publications.
- House, R. J. (1996). Path-goal theory of leadership: Lessons, legacy, and reformulated theory. *Leadership Quarterly*, 7(3), 323-352. [https://doi.org/10.1016/S1048-9843\(96\)90024-7](https://doi.org/10.1016/S1048-9843(96)90024-7)
- Jacobs, J., Gordon, S. P. ve Solis, R. (2016). Critical issues in teacher leadership: A national look at teachers' perception. *Journal of School Leadership*, 26(3), 374-406. <https://doi.org/10.1177/105268461602600301>
- Kara, M. (2022). Liderlik kuramları ve eğitimde liderlik. H. Tabak ve F. Şahin (Ed.), *Türk eğitim sistemi ve okul yönetimi* içinde (ss. 45-78). Ankara: Pegem Akademi.
- Kara, M. (2022). School culture as the predictor of teacher leadership. *Journal of Innovative Research in Teacher Education*, 3(2), 209-225. <https://doi.org/10.29329/jirte.2022.464.10>
- Kara, M. ve Bozkurt, B. (2022). The examination of the relationship between teacher autonomy and teacher leadership through structural equation modeling. *International Journal of Contemporary Educational Research*, 9(2), 299-312. <https://doi.org/10.33200/ijcer.1037128>
- Katzenmeyer, M. ve Moller, G. (2013). *Uyuyan deviyandırmak: Öğretmen liderler yetiştirmek*. (S. Özdemir, Çev.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık. (Orijinal çalışma basım tarihi 2009).
- Kaya, B. (2016). *Öğretmenlerin öğretmen liderliği yeterlilikleri* (Yüksek Lisans Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Bilimler Enstitüsü, Van.
- Kayhan, N. (2014). *Öğretmenlerin iletişim becerileri ile çatışma yönetimi stratejileri arasındaki ilişki: Gaziantep il örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Zirve Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Kesti, R. ve Töre, E. (2023). Öğretmen liderliği ile öğretmenlerin okul imajı algıları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 21(3), 1514-1539. <https://doi.org/10.37217/tebd.1299459>
- Kılıç, H. (2013). *Sosyal bilgiler öğretmenlerinin iletişim becerilerinin belirlenmesi ve bazı değişkenler açısından incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi, Eğitim Bilimler Enstitüsü, Elâzığ.
- Kılıç, S. (2016). Cronbach'ın alfa güvenirlik katsayısı. *Journal of Mood Disorders*, 6(1), 47-48. <https://doi.org/10.5455/jmood.20160307122823>
- Kılıçarslan, E. (2011). *İletişim kurma becerileri*. İstanbul: Kriter Yayınları.
- Kılınç, A. Ç. ve Recepoglu, E. (2013). Ortaöğretim okulu öğretmenlerinin öğretmen liderliğine ilişkin algı ve beklentileri. *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 3(2), 175-215.
- Korkut-Owen, F. ve Demirbaşı-Çelik, N. (2017, 18-21 Ekim). Yetişkinlerde kişilik özelliklerine göre iletişim. I. Uluslararası Akademik Çalışmalar Kongresi'nde sunulan sözlü bildiri. <https://www.inescongress.com/>
- Korkut-Owen, F. ve Demirbaşı-Çelik, N. (2018). Yetişkinlerin cinsiyetlerine, yaşlarına ve kişilik özelliklerine göre iletişim becerilerinin incelenmesi. *Journal of Human Sciences*, 15(4), 2305-2321. <https://doi.org/10.14687/jhs.v15i4.5394>
- Künüçen, H. H. (2009). Etkili İletişim. U. Demiray (Ed.), *Genel iletişim* içinde, (ss. 55-70). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Kürkçü, M. (2019). *Sınıf öğretmenlerinin öğretmen özerkliği davranışları akademik iyimserlik düzeyleri ve öğretmen liderliği algıları arasındaki ilişki* (Yüksek Lisans Tezi). Amasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Amasya.
- Lambert, L. (2003). Leadership redefined: An evocative context for teacher leadership. *School Leadership & Management*, 23(4), 421-430. <https://doi.org/10.1080/1363243032000150953>
- Liu, P. (2024). Understanding the relationship between teacher leadership and collective teacher efficacy in Chinese urban primary schools. *International Journal of Leadership in Education*, 27(3), 495-508. <https://doi.org/10.1080/13603124.2021.1884748>
- Lovett, S. (2018). *Advocacy for teacher leadership- opportunity, preparation, support, and pathways*. Switzerland: Springer International Publishing.
- Memduhoğlu, H. B. (2015). Öğretmen ve yönetici algılarına göre ilköğretim okulu yöneticilerinin iletişim becerileri. *Eğitim ve Bilim*, 40(177), 271-284. <http://dx.doi.org/10.15390/EB.2015.1677>
- Muijs, D. ve Harris, A. (2003). Teacher leadership-improvement through empowerment?: An overview of the literature. *Educational Management & Administration*, 31(4), 437-448. <https://doi.org/10.1177/0263211X030314007>
- Muijs, D. ve Harris, A. (2006). Teacher led school improvement: Teacher leadership in the UK. *Teaching and Teacher Education*, 22(8), 961-972. <https://doi.org/10.1016/j.tate.2006.04.010>
- Noble, A. J., Deemer, S. ve Davis, B. (1996). *School-based management*. Newark: Delaware Education Research & Development Center.
- Ocak, G. ve Erşen, Z. B. (2015). Öğretmen adaylarının iletişim becerileri algılarının incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(33), 1-19. <https://dergipark.org.tr/en/pub/maeuefd/issue/19406/206288>
- Orhan, H. (2020). *Öğretmenlerin iş motivasyonlarıyla öğretmen liderliği arasındaki ilişki* (Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimler Enstitüsü, Konya.

- Ovacıklı, S. (2018). *İlkokul müdürlerinin öğretmen liderliğini destekleyici davranışları ile öğretmen liderliği arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Owen, F. ve Bugay, A. (2014). İletişim becerileri ölçeği'nin geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(2), 51-64. <https://dergipark.org.tr/en/pub/mersinefd/issue/17394/181805>
- Özçetin, S. (2013). *Öğretmen liderliğinin okulun liderlik kapasitesinin gelişimine etkisi: Bir durum açıklaması* (Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Öztürk, N. ve Şahin, S. (2017). Eğitim örgütlerinde örgüt kültürü ve öğretmen liderliği: lider-üye etkileşiminin aracılık rolü. *İlköğretim Online*, 16(4), 1451-1468. <https://doi.org/10.17051/ilkonline.2017.342967>
- Polk, J. A. (2006). Traits of effective teachers. *Arts Education Policy Review*, 107, 23-29. <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.3200/AEPR.107.4.23-29>
- Reeves, D. B. (2008). *Reframing teacher leadership to improve your school*. United States: ASCD.
- Savaş, G. (2016). *Okul müdürlerinin destekleyici davranışları ile öğretmen liderliği arasındaki ilişki ve bazı değişkenlere göre incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Seçer, İ. (2015). *SPSS ve LISREL ile pratik veri analizi: Analiz ve raporlaştırma*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Selimbocaoğlu, A. (2004, 6-9 Temmuz). *İletişim ve sınıf içi iletişimin önemi*. XIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı'nda sunulan bildiri. İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Malatya, Türkiye.
- Shen, J., Wu, H., Reeves, P., Zheng, Y., Ryan, L. ve Anderson, A. (2020). The association between teacher leadership and student achievement: A meta-analysis. *Educational Research Review*, 31, 100357. <https://doi.org/10.1016/j.edurev.2020.100357>
- Sousa, V. D., Driessnack, M. ve Mendes, I. A. C. (2007). An overview of research designs relevant to nursing: Part 1: Quantitative research designs. *Revista Latino-Americana de Enfermagem*, 15(3), 502-507. <https://doi.org/10.1590/S0104-11692007000300022>
- Szczesiul, S. A. ve Huienza, J. L. (2015). Bridging structure and agency: exploring the role of teacher leadership in teacher collaboration. *Journal of School Leadership*, 25(2), 368-410. <https://doi.org/10.1177/105268461502500207>
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (6th edition). New Jersey: Pearson Education.
- Taşpınar, B. (2019). *Öğretmenlerin yansıtıcı düşünme eğilimleri ile öğretmen liderliği davranışları arasındaki ilişki* (Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi, Eğitim Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Tekeş, H. (2018). *Öğrenen örgüt ve inisiyatif almanın öğretmen liderliği ile ilişkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Uğurlu, C. T. ve Yigit, Y. (2014). Öğretmenlerin öğretmen liderliği algılarının örgütsel vatandaşlık davranışlarına etkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (38), 36-56. <https://dergipark.org.tr/en/pub/deubefd/issue/25111/265114>
- Uzun, T., Özdem, G. ve Kara, E. (2018). Öğretmenlerin iletişim becerileri ile öğrencilerin derse ilgileri arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(3), 622-636. <https://doi.org/10.17556/erziefd.376135>
- Wasley, P. A. (1991). *Teachers who lead: the rhetoric of reform and the realities of practice*. New York: Teachers College Press.
- Yaz, A. H. (2018). *Ortaokul öğretmenlerinin özyeterlik algıları ile öğretmen liderliği davranışları arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kastamonu.
- Yazıcıoğlu, Y. ve Erdoğan, S. (2004). *SPSS uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yıldız, D., Karaca, Ş. ve Bakırcı, Ş. (2022). Öğretmenlerin iletişim becerileri üzerine bir inceleme. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 1-17. <https://doi.org/10.22466/acusbd.1062068>
- Yılmaz, A. İ. (2018). *Okullardaki bürokratik yapı ve öğretmen liderliği arasındaki ilişki* (Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Yılmaz, B. ve Cerit, Y. (2023). Okulun mekanik ve organik örgüt yapısı ile öğretmen liderliği arasındaki ilişki. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(1), 190-212. <https://doi.org/10.17240/aibuefd.2023.-1217297>
- Yılmaz, K., Aytunga, O. ve Altunkurt, Y. (2017). Öğretmenlerin liderlik davranışları ile öğrenen özerkliğini destekleme davranışları arasındaki ilişki. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32(3), 659-675. <http://doi:10.16986/HUJE.2016016394>
- York-Barr, J. ve Duke, K. (2004). What do we know about teacher leadership? Findings from two decades of scholarship. *Review of Educational Research*, 74(3), 255-316. <https://doi.org/10.3102/2F00346543074003255>
- Zülfizade, T. (2020). *Profesyonel bir kimlik olarak öğretmen liderliği* (Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi, Eğitim Bilimler Enstitüsü, Bursa.

EXTENDED ABSTRACT

Teacher leadership, which is essential for schools to achieve their goals and keep pace with change, has been the subject of many studies in education. Although the relationship between teacher leadership and many variables has been investigated in the related literature, no research has directly investigated the relationship between teachers' communication skills and teacher leadership. In this context, the present study aims to examine the relationship between primary school teachers' communication skills and their perceptions of teacher leadership. In line with this purpose, the following questions were sought to be answered. This study was designed according to the predictive correlation model, which is one of the quantitative research methods.

In the present study, which aims to reveal the relationship between teachers' communication skills and their perception of teacher leadership, teachers' perception of communication skills is the predictor variable, while their perception of teacher leadership is the criterion variable. The sample of the study consists of 625 teachers working in primary schools in the central districts of Gaziantep province, selected using simple random sampling method. The Personal Information Form developed by the researchers was used to determine the personal characteristics of the teachers participating in the study, the Communication Skills Scale-Adult Form developed by Korkut-Owen and Demirtaş-Çelik (2017) was used to determine their perceptions of communication skills, and the Teacher Leadership Scale developed by Beycioğlu and Aslan (2010) was used to determine their perceptions of teacher leadership. Before the research data were collected, the necessary permissions for the use of the scales were obtained from the Directorate of National Education of the province where the research was conducted and from the owners of the scales. In addition, approval was obtained from the Ethics Committee for compliance with ethical principles and rules. Data collection instruments were given to teachers during visits to their schools. Of the 918 scales given to teachers, 640 (70%) were returned. Of the returned data collection instruments, 15 were removed by the researcher due to incomplete and incorrect completion, leaving a total of 625 scales for analysis. Before analyzing the data, it was determined whether the data had a normal distribution to decide which tests to use. After it was determined that the data were normally distributed, it was decided to use parametric tests appropriate for normal distribution. Descriptive statistical analysis, correlation analysis, and simple and multiple linear regression analysis were used to analyze the normally distributed research data. The study first examined teachers' perceptions of communication skills and their subdimensions. The general perception of primary school teachers about communication skills is at a high level. However, it was found that teachers' perception levels of basic skills and self-expression, concern for communication, effective listening and nonverbal communication, and adherence to communication principles were high, and their perception levels of willingness to establish relationships were partially high. In line with the second question of the study, teachers' perceptions of teacher leadership and its subdimensions were analyzed. While teachers' perceptions of general teacher leadership, professional development, and collaboration with colleagues were high, their perceptions of organizational development were partially high. The third question of the study examined the relationship between teachers' perceptions of communication skills and their perceptions of teacher leadership. It was concluded that there was a positive, significant, and moderate relationship between teachers' communication skills and teacher leadership. However, in terms of the sub-dimensions of communication skills, it was determined that there was a positive, significant, and moderate relationship between the basic skills and self-expression, concern for communication, willingness to establish relationships, effective listening and nonverbal communication dimensions and teacher leadership; and there was a positive, significant and low-level relationship between the dimension of adherence to communication principles and perceptions of teacher leadership. The fourth question of the study examined whether primary school teachers' perceptions of their communication skills significantly predicted their perceptions of teacher leadership. As a result of the research, it was found that teachers' communication skills were a significant predictor of their perceptions of teacher leadership. The study's fifth question examined whether teachers' perceptions of the subdimensions of communication skills significantly predicted their perceptions of teacher leadership. Teachers' basic skills and self-expression skills are the most important predictors of teacher leadership. The relative order of importance of the other dimensions of communication skills on teacher leadership is as follows: concern for communication, willingness to establish relationships, effective listening and nonverbal communication, and adherence to communication principles. On the other hand, while the dimensions of basic skills and self-expression, attention to communication, willingness to establish relationships, effective listening, and nonverbal communication significantly predicted teacher leadership, it was concluded that the sub-dimension of adherence to communication principles did not significantly predict it. Several recommendations were formulated based on the conclusions and findings of the research and related literature. • For teachers to exhibit leadership behaviors, their communication skills need to be improved. For this purpose, in-service training on effective communication, body language, eloquence, diction, and oratory can be organized for teachers. • Reading activities can be organized in schools to improve teachers' language development, vocabulary and general culture. Reading circles can be formed to encourage teachers to read books and enrich communication among teachers. • With the help of administrators and school psychological counseling and guidance units, guidance practices can be implemented to improve teachers' communication skills. • This research, conducted with the participation of teachers, can be applied to school administrators, students, parents, and support staff to provide different perspectives on the research.

Z Kuşağı Bireylerin İnternet Bağımlılığı ve Zaman Yönetimi İlişkisinin ve Bazı Sosyo- Demografik Değişkenlere Göre Farklılıklarının İncelenmesi

Erhan KILINÇ¹ ve Ayşe Nur ŞAHİN²

Öz

Z kuşağı, teknolojik gelişmeleri yakından takip eden ve teknolojiyi hayatlarının birçok alanında kullanan bir kuşak olarak ön planda çıkmaktadır. Bu durum onların internet bağımlılığı gibi önemli bir riskle karşı karşıya kalmalarına da neden olabilmektedir. İnternet bağımlılığı, Z kuşağı bireylerin günlük yaşamlarındaki zaman yönetimi becerilerini etkileyebilmektedir. Bu çalışmanın amacı, Z kuşağı bireylerin internet bağımlılığı ile zaman yönetimi arasındaki ilişkinin incelenmesi ve Z kuşağın bireylerin sosyo demografik değişkenlere (cinsiyet, okul düzeyi, büyüdüğü yer, sınıf) göre internet bağımlılığı ve zaman yönetimi düzeyinde farklılaşıp farklılaşmadığının tespit edilmesidir. Bu kapsamda bir kamu üniversitesinin taşra kampüsünde lisans ve önlisans düzeyinde öğrenim gören toplam 480 öğrenci üzerinde anket yoluyla veri toplanmıştır. Araştırma anketi, kişisel bilgi formu, İnternet Bağımlılığı Ölçeği ve Zaman Yönetimi Ölçeğinden oluşmaktadır. Araştırma sonuçlarına göre Z kuşağı bireylerin internet bağımlılığı düzeyleri ve zaman yönetimi becerileri arasında orta düzeyde negatif yönlü bir ilişki saptanmıştır. Araştırmadan elde edilen veriler ışığında katılımcıların bilinçli internet kullanma ve zamanı etkin kullanma için farkındalık oluşturmalarının önemi ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Z Kuşağı, İnternet Bağımlılığı, Zaman Yönetimi

Investigation of the Relationship between Internet Addiction and Time Management of Generation Z Individuals and Their Differences According to Some Socio-Demographic Variables

Abstract

Generation Z stands out as a generation that follows technological developments closely and uses technology in many areas of their lives. This situation may also cause them to face a significant risk such as internet addiction. Internet addiction can affect the time management skills of Generation Z individuals in their daily lives. This study aims to examine the relationship between Internet addiction and time management of Generation Z individuals and to determine whether the levels of Internet addiction and time management of Generation Z individuals differ according to socio-demographic variables (gender, school level, place of growth, class). In this context, data was collected through a survey on a total of 480 students studying at undergraduate and associate degree levels at the provincial campus of a public university. The research survey consists of a personal information form, an Internet Addiction Scale, and a Time Management Scale. According to the research results, a moderate negative relationship was found between the internet addiction levels and time management skills of Generation Z individuals. In light of the data obtained from the research, the importance of participants raising awareness for conscious internet use and effective use of time becomes evident.

Keywords: Generation Z, Internet Addiction, Time Management

Atıf İçin / Please Cite As:

Kılınç, E. ve Şahin, A. N. (2025). Z kuşağı bireylerin internet bağımlılığı ve zaman yönetimi ilişkisinin ve bazı sosyo- demografik değişkenlere göre farklılıklarının incelenmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14 (2), 526-541. doi:10.33206/mjss.1553774

Geliş Tarihi / Received Date: 20.09.2024

Kabul Tarihi / Accepted Date: 17.12.2024

¹ Doç. Dr. – Selçuk Üniversitesi, Beyşehir Ali Akkanat İşletme Fakültesi, erhankilinc@selcuk.edu.tr,

 ORCID: 0000-0002-2065-2407

² Lisans - Selçuk Üniversitesi, Beyşehir Ali Akkanat İşletme Fakültesi, aysenurrshahin06@gmail.com,

 ORCID: 0009-0007-8630-9728

Giriş

İnternet, günümüzde dünya genelinde hızla yaygınlaşmış ve günlük yaşamın vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. İnternet kullanıcı sayısındaki sürekli artış, bireylerin çevrimiçi geçirdiği sürenin uzaması ile paralel seyretmekte ve bu durum çeşitli sosyal ve psikolojik sorunları beraberinde getirmektedir. Bu sorunlardan biri olan internet bağımlılığı, bireylerin internet kullanımını kontrol edememesi, günlük sorumluluklarını ihmal etmesi ve bunun sonucunda çeşitli psikolojik problemler yaşaması ile karakterizedir (Alarçin & Şirin, 2021, s. 96; Batıgün & Kılıç, 2011). Özellikle gençler ve çocuklar arasında hızla artan internet bağımlılığı, onların fiziksel ve ruhsal sağığını olumsuz etkileyerek akademik başarı kayıplarına ve sosyal izolasyona yol açmaktadır (Bozkurt, Şahin & Zoroğlu, 2016, s. 236; Dergâh, 2021, s. 102). Bu bağımlılığın belirtileri arasında kaygı, tolerans geliştirme, vazgeçememe, kontrol kaybı ve işlevsellik kaybı gibi durumlar sayılabilir (Bozkurt, Şahin & Zoroğlu, 2016, s. 235; Alarçin & Şirin, 2021, s. 97).

Z kuşağı, teknolojinin içinde doğmuş ve dijital araçları etkin kullanarak büyümüş bir nesil olarak öne çıkmaktadır. Bu kuşak, önceki nesillere kıyasla teknolojiye daha hızlı uyum sağlayabilmektedir (Arar, 2016, s. 3, s. 102). Ancak bu hızlı adaptasyon, internet bağımlılığı gibi yeni sorunları da beraberinde getirmiştir. Z kuşağı, internetin avantajlarından faydalanmasına rağmen, bilinçli ve dengeli bir internet kullanımına da özen göstermelidir. Zira internet, Z kuşağı için bir eğlence aracı olmanın ötesinde, iş ve kariyer fırsatları sunan bir platformdur. Bu kapsamda, özellikle internet girişimciliğı alanına ilgi duyan bu kuşak için, dengeli internet kullanımı bir gereklilik haline gelmiştir (Yelkikalan, Akatay & Altın, 2010, s. 497).

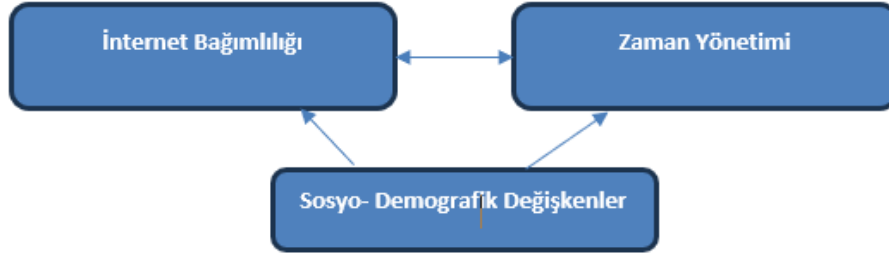
Zaman yönetimi, bireylerin hem akademik hem de kişisel yaşamlarında başarıyı artırmak için sahip olmaları gereken önemli bir beceridir (Aydın, 2012). Etkili bir zaman yönetimi; akademik başarıyı artırır, stresi azaltır ve bireylerin hedeflerine ulaşmalarını sağlar (Alay & Koçak, 2003; Güçlü, 2001). Genç bireyler açısından zaman yönetimi becerileri, erken yaşlardan itibaren geliştirilmesi gereken ve bireyin iş yaşamında, boş zaman değerlendirmesinde ve geleceğı yönelik planlamalarında üretkenliğı artıran bir beceri olarak karşımıza çıkmaktadır (Yenihan & Öner, 2013). Öğrenciler, bu beceriyi kişisel yaklaşımlarına göre farklı şekillerde uygulayabilmekte ve zaman yönetimini hem bir beceri hem de bir hedef aracı olarak değerlendirebilmektedir (Demirbilek, 2021; Akyürek, 2021).

Ancak, zaman yönetimi becerilerindeki eksiklik ile internet bağımlılığı arasında doğrudan bir ilişki olduğı görülmektedir. Çeşitli çalışmalar, internet bağımlılığının artması ile bireylerin zamanı planlama, verimli kullanma ve hedeflerine ulaşma becerilerinde azalma olduğunu ortaya koymuştur (Eroğlu & Kutlu, 2020; Yaş ve ark., 2021; Akay ve ark., 2023; Çiftçi & Özavcı, 2023). İnternet bağımlılığı, bireylerin zaman yönetimi becerilerini olumsuz etkileyerek akademik performanslarını ve genel yaşam kalitelerini düşürebilmektedir (Siddiqi & Memon, 2016).

İnternet bağımlılığı, ciddi sonuçları olan ve bireylerin yaşam kalitesini düşüren bir sorun olarak ele alınmalıdır. Bu sorunun önlenmesi ve tedavi edilmesi için psikolojik destek sağılanması, internet kullanımının kontrol altına alınması ve bireylerin sosyal ihtiyaçlarını karşılayacak alternatif aktivitelerle desteklenmesi gerekmektedir (Arısoy, 2009, s. 60; Ümmet & Ekşi, 2016). İnternet bağımlılığı ile başa çıkmada, özellikle ailelerin ve genç bireylerin bilinçlendirilmesi, dengeli internet kullanımı ve güçlü zaman yönetimi becerilerinin geliştirilmesi kritik öneme sahiptir (Bingöl Karagöz, 2017; Sezen, 2013, s. 3; Karaköse, 2009, s. 150).

Bu çalışma, Z kuşağı bireylerin internet bağımlılığı ile zaman yönetimi arasındaki ilişkinin incelemeyi ve Z kuşağın bireylerin sosyo demografik değışkenlere (cinsiyet, okul düzeyi, büyüdüğı yer, sınıf) göre internet bağımlılığı ve zaman yönetimi düzeyinde farklılaşıp farklılaşmadığını tespit etmeyi amaçlamaktadır. Araştırmada, bir kamu üniversitesinin İşletme Fakültesi ve Meslek Yüksekokulu öğrencileri üzerinde anket yöntemi ile veri toplanmış ve elde edilen veriler doğrultusunda katılımcıların bilinçli internet kullanımı ve zaman yönetimi farkındalığını artırmaya yönelik öneriler sunulmuştur.

Araştırmanın amacı doğrultusunda aşağıdaki araştırma modeli oluşturulmuştur (Şekil 1).

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

Araştırmanın Hipotezleri

Bu kapsamda çalışmamızda aşağıdaki hipotezler önerilmiştir.

H₁: Z kuşağı bireylerde internet bağımlılığı ile zaman yönetimi arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₂: Z kuşağı bireylerin sosyo-demografik özelliklerine göre internet bağımlılık düzeyleri arasında farklılık vardır.

H_{2.1}: Cinsiyet değişkenine göre Z kuşağının internet bağımlılığı düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{2.2}: Okul değişkenine göre Z kuşağının internet bağımlılığı düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{2.3}: Büyüdüğü yer değişkenine göre Z kuşağının internet bağımlılığı düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{2.4}: Sınıf değişkenine göre Z kuşağının internet bağımlılığı düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₃: Z kuşağı bireylerin sosyo-demografik özelliklerine göre zaman yönetimi düzeyleri arasında farklılık vardır.

H_{3.1}: Cinsiyet değişkenine göre Z kuşağının zaman yönetimi düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{3.2}: Okuduğu okul değişkenine göre Z kuşağının zaman yönetimi düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{3.3}: Büyüdüğü yer değişkenine göre Z kuşağının zaman yönetimi düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{3.4}: Sınıf değişkenine göre Z kuşağının zaman yönetimi düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Yöntem

Bu araştırmada nicel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Kesitsel olarak tasarlanan araştırmada, sosyo demografik sorularla birlikte iki ölçek kullanılarak yüzyüze anket uygulaması yöntemi ile veriler toplanmıştır.

Evren - Örneklem

Çalışmada, araştırmaya gönüllü olarak katılım gösteren bireylere anket uygulanmıştır. Toplam 500 katılımcıya anket formu dağıtılmış, eksik veya hatalı doldurulmuş olan 20 form değerlendirme dışı bırakılmıştır. Bu süreç sonucunda, geçerli kabul edilen 480 anket formu analiz edilmiştir. Evren sayısına göre örneklem değerlendirilmesi, %5 hata payı, %99 güven seviyesinde örneklem sayısı 400 olduğu görülmüştür. Bu kapsamda araştırmanın amacına ve kapsamına uygun olarak, örneklem sayısının güvenilirlik ve geçerlilik açısından yeterli olduğu değerlendirilmiştir.

Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada nicel veri toplama yöntemi olarak anket kullanılmıştır. Anket formu katılımcıların sosyo-demografik özelliklerini belirlemek için 6 adet kişisel bilgi formu, 12 ifadeden oluşan internet bağımlılığı ölçeği ile 27 ifadeden oluşan zaman yönetimi ölçeğinden oluşmaktadır. Anket verileri Kasım ve Aralık 2023 tarihleri arasında araştırmacı tarafından yüz yüze anket formu dağıtılarak toplanmıştır.

Çalışmada, ‘İnternet Bağımlılığı Ölçeğı’ için Young (1998) tarafından 20 ifadeyi içerir biçimde oluşturulan ve Pawlikowski, Altstötter-Gleich ve Brand (2013) tarafından 12 ifade ile kısa formu geliştirilen ve Kutlu ve arkadaşları (2016) tarafından Türkçeye uyarlaması yapılan ‘İnternet Bağımlılığı Ölçeğı’ kullanılmıştır. Bu ölçeğı Alarçin ve Şirin (2021) tarafından yapılan çalışmada da ölçeğin güvenirlik geçerliliğı test edilmiştir. İnternet bağımlılığı ölçeğinde katılımcılara, 1= hiçbir zaman; 2= nadiren; 3=bazen; 4=sıklıkla ve 5=her zaman olacak şekilde, beşli likertli ifadelerle katılma düzeyleri sorulmuştur. Ölçekte de ortalamanın yüksek olması, katılımcıların internet bağımlılığı eğiliminin yüksek olduğunu ifade etmektedir.

Zaman Yönetimi Ölçeğı için ise Britton ve Tesser (1991) tarafından geliştirilen, Türkiye için güvenirlik ve geçerliliğı Alay ve Koçak (2002) tarafından yapılan 27 ifadeli zaman yönetimi envanteri kullanılmıştır. Envanter, "zaman planlama (16 ifade)", "zaman tutumları (7 ifade)" ve "zaman harcattırıcılar (4 ifade)" olmak üzere üç alt boyuttan oluşmaktadır. Araştırma ölçeğı Alarçin ve Şirin (2021) tarafından yapılan çalışmada da ölçeğin güvenirlik geçerliliğı test edilmiştir. Ölçeğin söz konusu ifadeleri 1= hiçbir zaman; 2= nadiren; 3=bazen; 4=sıklıkla ve 5=her zaman olacak şekilde, beşli likertli ifadelerle katılma düzeyleri puanlamaya yönelik olarak katılımcılara sunulmuştur. Zaman yönetimi ölçeğı ortalamalarını yüksek olması, katılımcıların zaman yönetimi algı düzeylerinin yüksek olduğunu göstermektedir.

Ayrıca verilerin geçerlilik ve güvenirlik test analizleri yapılmıştır. İnternet Bağımlılığı Ölçeğı Cronbach alfa katsayısı 0.819, Zaman Yönetimi Ölçeğı Cronbach alfa katsayısı 0.797 olarak yüksek güvenirlikte olduğu görülmüştür.

Verilerin Analizi

Araştırma verileri SPSS programına girilerek analiz edilmiştir. Öncelikle, analiz yöntemlerine karar verebilmek için toplanan araştırma verileri normal dağılıp dağılmadıklarına göre analiz edilmiştir. Verilerin normal dağılım durumu ölçülmüştür. Ölçüm için Shapiro – Wilk ve Kolmogorov – Smirnov testi kullanılmıştır. Basıklık ve çarpıklık sonuçlarının +1,5 ile – 1,5 değerleri arasında olması durumunda verilerin normal dağıldığı kabul edilmiştir (Tabachnick & Fidell, 2013). Ulaşılan sonuçlara göre verilerin normal dağıldığı kabul edilmiştir. Parametrik testler olarak; Z kuşağı bireylerin internet bağımlılığı ile zaman yönetimi arasında ilişki olup olmadığını anlamak için Pearson Korelasyon testi, iki ortalama arasındaki farklılığı ölçmek için Student t testi ve ortalamalar arasındaki farklılığı ölçmek için Varyans Analizi (ANOVA) testleri uygulanmıştır.

Bulgular

Bu bölümde araştırma ölçeklerinin faktör analizi, araştırma katılanların sosyo-demografik verileri (cinsiyet, okul düzeyi, büyüdüğü yer, sınıf), araştırma ölçeklerine verilen cevaplar doğrultusunda iki ortalamaları arasında farkın önemlilik testi (T testi), İki den fazla değişkenin ortalamaları arasında farkın önemlilik testi varyans analizi (ANOVA) ve iki ölçek arasında ilişkiyi belirlemeye yönelik korelasyon testi sonuçları ortaya konulmuştur.

Araştırma Ölçeklerinin Faktör Analizi:

İnternet bağımlılığı ölçeğinde yer alan 12 ifadeye faktör analizi uygulanmış, yakın faktör yükleri ile birden fazla faktör grubunun altında (2. ve 3. Grup) dağılan bir ifade (Ne kadar süre internette olduğunuzu hangi sıklıkta saklamaya çalışırsınız?) analizden çıkarılmıştır. Onbir ifadeye yönelik yinelenen faktör analizi ile ulaşılan Kaiser – Meyer – Olkin (KMO) örnekleme uygunluk sonucuna göre, örneklem büyüklüğü 0.865 değeri ile yeterli bulunmuştur. Bartlett testi anlamlılık değeri 0.000 ile analize devam edilmiştir. Analiz sonucunda üç faktör grubuna ulaşılmıştır. Söz konusu faktörler toplam varyansın %54.231’ini açıklamaktadır. Pawlikowski, Altstötter-Gleich ve Brand (2013)’in çalışmasına uygun olarak birinci faktör grubuna “kontrol kaybı”; ikinci faktör grubuna “sosyal problemler” adı verilmiştir. Çalışmamızda ölçek faktör yüklerini 3 boyutta ayırdığı (kontrol kaybı, sosyal sorunlar ve içsel unsurlar) görülmektedir. Tablo 1’de faktör analizi sonuçları verilmiştir.

Tablo 1. İnternet Bağımlılığı Ölçeği Faktör Analizi Sonuçları

Anket ifadeleri	Faktör 1 (Kontrol Kaybı)	Faktör 2 (Sosyal Sorunlar)	Faktör 3 (İşsel Unsurlar)
İnternette iken hangi sıklıkta kendinizi 'birkaç dakika daha' derken bulursunuz?	,696		
Okul veya ders ile ilgili çalışmalarınız hangi sıklıkta internette harcadığınız süre yüzünden zarar görmektedir?	,675		
Hangi sıklıkta planladığınızdan daha fazla internette kalırsınız?	,650		
Hangi sıklıkta gece internette harcadığınız süre yüzünden uykusuz kalırsınız?	,611		
Hangi sıklıkta internette harcadığınız zamanı azaltmak için uğraşırsınız ve başarısız olursunuz?	,590		
Hangi sıklıkta ailenizle ilgili işleri ihmal ederek internette daha fazla zaman harcarsınız?	,459		
Birileri siz internette iken canınızı sıkarsa hangi sıklıkta onları tersler, onlara bağırır ve öfkeli davranırsınız?		,785	
Birileri internette ne yaptığınızı sorduğunda hangi sıklıkta sır gibi saklar veya savunmaya geçersiniz?		,780	
Hangi sıklıkta başkalarıyla dışarı çıkmak yerine internette daha fazla zaman harcamayı tercih edersiniz?			-,827
İnternete bağlanamadığınızda hangi sıklıkta kendinizi bunalımda, karamsar ve sınırlı hissedip, internete bağlandığınızda bu şikayetlerinizin hemen geçtiğini görürsünüz?			-,692
İnternete bağlı değilsen hangi sıklıkta internetle avunur veya internete bağlı olduğunuz hayalini kurarsınız?			-,641

Zaman Yönetimi Ölçeğinin alt boyutları, Alay ve Koçak (2002), Başak, Uzun ve Arslan (2008) ve Çağlıyan ve Göral, (2009) çalışmaları da temel alınarak ölçek boyutlarına göre analize dahil edilmiş ve ayrıca faktör analizi uygulanmamıştır.

Katılımcılara Ait Bilgilere Göre Dağılım:

Tablo 2. Katılımcıların Sosyo-Demografik ve Tanımlayıcı Değişkenlere Göre Dağılımı

Öğrenim gördüğü okul	N	%	Cinsiyet	N	%
İşletme fakültesi	347	72,3	Kadın	268	55,8
Meslek yüksekokulu	133	27,7	Erkek	212	44,2
Öğrenim gördüğü bölüm			Yaş		
İşletme (lisans)	86	17,9	18-20 yaş	265	55,2
Uluslararası ticaret ve işletmecilik (Lisans)	104	21,7	21-23 yaş	190	39,6
Yönetim bilişim sistemleri (lisans)	157	32,7	24 ve üzeri	25	5,2
Muhasebe ve vergi uygulamaları (Önlisans)	11	2,3			
Maliye (önlisans)	18	3,8	Büyüdüğü yer		
Bankacılık ve sigortacılık (önlisans)	18	3,8	Köy/Kasaba	53	11,0
Otel, lokanta ve ikram hizmetleri (önlisans)	17	3,5	İlçe	133	27,7
Yerel yönetim (önlisans)	22	4,6	İl	111	23,1
Dış ticaret (önlisans)	27	5,6	Büyükşehir	183	38,1
Lojistik (önlisans)	20	4,2			
Gen. Ağ. Not Ort. (GANO)					
Sınıfı			1.00-1.99 arası	18	3,8
1. sınıf	167	34,8	2.00- 2.49 arası	76	15,8
2. sınıf	185	38,5	2.50-2.99 arası	123	25,6
3. sınıf	64	13,3	3.00- 3.49 arası	94	19,6
4.sınıf	64	13,3	3.50-4.00 arası	31	6,5
Toplam	480	100	Belirtmeyen (1.sınıf, GANO belli olmayanlar)	138	28,8

Bu çalışmada, öğrencilerin öğrenim gördükleri okul ve bölümler, cinsiyet dağılımları, yaş grupları, büyüdüğü yerler ve genel ağırlıklı not ortalamaları (GANO) analiz edilmiştir. İşletme Fakültesi'nde öğrenim gören öğrencilerin oranı %72.3 iken, Meslek Yüksekokulu'nda bu oran %27.7 olarak belirlenmiştir. Cinsiyet dağılımında ise kadın öğrencilerin oranı %55.8, erkek öğrencilerin oranı ise %44.2 olarak görülmüştür.

Öğrencilerin öğrenim gördükleri bölümler incelendiğinde, İşletme (Lisans) programının %17.9, Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik (Lisans) programının %21.7, Yönetim Bilişim Sistemleri (Lisans)

programının ise %32.7 oranında olduğu belirlenmiştir. Önlisans programları arasında en yüksek katılıma sahip olanlar sırasıyla Muhasebe ve Vergi Uygulamaları, Maliye, Bankacılık ve Sigortacılık, Otel, Lokanta ve İkram Hizmetleri olarak sıralanmıştır.

Öğrencilerin yaş gruplarına göre dağılımı incelendiğinde, 18-20 yaş aralığındaki öğrencilerin %55.2, 21-23 yaş aralığındaki öğrencilerin %39.6, 24 ve üzeri yaş grubundaki öğrencilerin ise %5.2 olduğu görülmüştür. Büyüdükleri yerlere göre ise en yüksek oranla büyükşehirde büyüyen öğrencilerin %38.1, ilçede büyüyenlerin %27.7, ilde büyüyenlerin %23.1 ve köy/kasabada büyüyenlerin %11.0 olduğu tespit edilmiştir.

Sınıflara göre incelendiğinde, öğrencilerin %34.8'inin 1. sınıfta, %38.5'inin 2. sınıfta, %13.3'ünün 3. sınıfta ve %13.3'ünün 4. sınıfta olduğu belirlenmiştir. Genel olarak, 2.50-2.99 arası genel ağırlıklı not ortalamaları (GANO) aralığındaki öğrencilerin oranının %25.6 ile diğer aralıklara göre daha fazla olduğu görülmüştür. Belirtmeyenlerin (genellikle 1. sınıf ve GANO bilgisi olmayanlar) oranı ise %28.8 olarak kaydedilmiştir.

Araştırma Ölçeklerine Verilen Cevaplara Göre Dağılım:

Tablo 3. İnternet Bağımlılığı Ölçeği Maddeleri ve Alt Boyutlarına Göre Ortalamaların Dağılımı

Ölçek maddeleri ve boyutları	N	Min. (Hiçbir zaman)	Max. (Her zaman)	Ort.	Stand. sapma
Hangi sıklıkta planladığınızdan daha fazla internette kalırsınız?	480	1,00	5,00	3,3167	1,03374
İnternette iken hangi sıklıkta kendinizi 'birkaç dakika daha' derken bulursunuz?	480	1,00	5,00	2,8271	1,22657
Hangi sıklıkta gece internette harcadığınız süre yüzünden uykusuz kalırsınız?	480	1,00	6,00	2,7688	1,21691
Okul veya ders ile ilgili çalışmalarınız hangi sıklıkta internette harcadığınız süre yüzünden zarar görmektedir?	480	1,00	5,00	2,6438	1,11928
Hangi sıklıkta internette harcadığınız zamanı azaltmak için uğraşırsınız ve başarısız olursunuz?	480	1,00	5,00	2,5583	1,12327
Hangi sıklıkta ailenizle ilgili işleri ihmal ederek internette daha fazla zaman harcarsınız?	480	1,00	5,00	2,2292	1,05069
İnternete bağlanamadığınızda hangi sıklıkta kendinizi bunalımda, karamsar ve sınırlı hissedip, internete bağlandığınızda bu şikayetlerinizin hemen geçtiğini görürsünüz?	480	1,00	5,00	2,1833	1,21565
Birileri siz internette iken canınızı sıkarsa hangi sıklıkta onları tersler, onlara bağıırır ve öfkeli davranırsınız?	480	1,00	5,00	2,1479	1,15455
Hangi sıklıkta başkalarıyla dışarı çıkmak yerine internette daha fazla zaman harcamayı tercih edersiniz?	480	1,00	5,00	1,9250	1,06501
İnternete bağlı değilkken hangi sıklıkta internetle avunur veya internete bağlı olduğunuz hayalini kurarsınız?	480	1,00	5,00	1,9042	1,10190
Birileri internette ne yaptığınızı sorduğunda hangi sıklıkta sır gibi saklar veya savunmaya geçersiniz?	480	1,00	5,00	1,8729	1,12594
Ne kadar süre internette olduğunuzu hangi sıklıkta saklamaya çalışırsınız?	480	1,00	5,00	1,8146	1,03438
Kontrol kaybı boyutu	480	1,00	5,00	2,7240	,74948
Sosyal sorunlar boyutu	480	1,00	5,00	2,0104	,94134
İçsel unsurlar boyutu	480	1,00	5,00	2,0042	,87438
Toplam internet bağımlılığı	480	1,00	5,00	2,3979	,65984

Katılımcıların internet bağımlılığı ölçeği maddelerine verdikleri cevaplar doğrultusunda öğrencilerin internet kullanım alışkanlıkları incelenmiştir.

Öğrencilerin en çok katıldıkları ilk üç maddenin ortaya konulmuştur.

- Öğrencilerin "Hangi sıklıkta planladığınızdan daha fazla internette kalırsınız?" sorusu, katılımcıların genellikle planladıkları süreden daha fazla internet kullanma eğiliminde (3.3167 ± 1.03374) olduklarını göstermektedir.
- "İnternette iken hangi sıklıkta kendinizi 'birkaç dakika daha' derken bulursunuz?" sorusu, katılımcıların genellikle internette geçirdikleri süreyi uzatma eğiliminde (2.8271 ± 1.22657) olduklarını göstermektedir.
- "Hangi sıklıkta gece internette harcadığınız süre yüzünden uykusuz kalırsınız?" sorusu, katılımcıların geceleyin internet kullanımının uykusuzluğa (2.7688 ± 1.21691) neden olduğunu belirttiği bir ölçüttür.

Diğer yandan, en az ortalamalara sahip üç madde şunlardır:

- "İnternete bağlanamadığınızda hangi sıklıkta kendinizi bunalımda, karamsar ve sinirli hissedip, internete bağlandığınızda bu şikayetlerinizin hemen geçtiğini görürsünüz?" sorusu, katılımcıların internet bağlantısı olmadığında duydukları olumsuz duyguları internete bağlandıklarında hızla atlattığı (2.1833 ± 1.21565) ifadesine düşük düzeyde göstermektedir.
- "Birileri internette ne yaptığınızı sorduğunda hangi sıklıkta sır gibi saklar veya savunmaya geçersiniz?" sorusu, katılımcıların internet kullanımıyla ilgili olarak gizlilik ve savunmacı eğiliminde olmadığı (2.1833 ± 1.21565) göstermektedir.
- "Ne kadar süre internette olduğunuzu hangi sıklıkta saklamaya çalışırsınız?" sorusu, katılımcıların internet kullanım sürelerini gizlemeye yönelik bir eğilim içinde (1.8146 ± 1.03438) olmadıklarını göstermektedir.
- Bu çalışmada yer alan ölçekler ve boyutlar, öğrencilerin internet bağımlılığına dair farklı alt boyutları ele almaktadır. İlk olarak, "Kontrol kaybı boyutu" incelendiğinde, katılımcıların belirli bir düzeyde kontrol kaybına uğradıkları bir internet kullanım eğiliminde oldukları görülmektedir (2.7240 ± 0.74948). Bu durum, öğrencilerin internet kullanımı üzerinde istedikleri düzeyde kontrol sağlama konusunda bazı sıkıntılar yaşadıklarını göstermektedir.
- "Sosyal sorunlar boyutu" üzerinde yapılan analizde, öğrencilerin internet kullanımının bazen sosyal sorunlara yol açabilecek bir düzeyde olduğu görülmektedir (2.0104 ± 0.94134). Bu durum, öğrencilerin sosyal ilişkilerinde internet kullanımı nedeniyle kısmi olumsuz etkilenme eğiliminde olabileceğini göstermektedir.
- "İçsel unsurlar boyutu" değerlendirmesinde, öğrencilerin internet kullanımının içsel etkenlere dayalı bir kısmi bağımlılık gösterdiği ortaya çıkmaktadır (2.0042 ± 0.87438). Bu durum, öğrencilerin kısmen içsel motivasyonlar, dürtüler veya duygusal faktörlere dayalı olarak internete bağımlı hale gelebileceklerini göstermektedir.
- Son olarak, "Toplam internet bağımlılığı" boyutunun genel internet bağımlılığı düzeyinin 2.3979 ± 0.65984 olduğu görülmüştür. Bu durum, öğrencilerin genel olarak internet kullanımına bağımlı olduklarını ancak bu bağımlılığın belirli boyutlarda çeşitlilik gösterdiğini göstermektedir. Bu sonuçlar, öğrencilerin internet kullanım alışkanlıklarını anlamak ve gerektiğinde müdahale etmek için önemli bir temel sağlamaktadır.

Tablo 4. Zaman Yönetimi Ölçeği Maddeleri ve Alt Boyutlarına Göre Ortalamaların Dağılımı

Ölçek maddeleri ve boyutları	N	Min. (Hiçbir zaman)	Max. (Her zaman)	Ort.	Stand. sapma
Günde ortalama bir paket sigara içiyor musunuz?	480	1,00	5,00	3,8313	1,50942
Genel olarak kendi zamanınızın sorumlusu olduğunuzu düşünüyor musunuz?	480	1,00	5,00	3,7854	1,13852
Küçük kararları çabucak verebiliyor musunuz?	480	1,00	5,00	3,6625	1,27880
İnsanlara hayır diyememekten dolayı kendinizi sık sık okul işlerinizi engelleyen işlerle meşgul durumda bulur musunuz?*	480	1,00	5,00	3,4792	1,34598
Fayda sağlamayan alışkanlıklara ve faaliyetlere devam ediyor musunuz?	480	1,00	5,00	3,3854	1,25937
Genel olarak, belirli bir hafta boyunca hedeflerinizi büyük ölçüde gerçekleştirebileceğinizi düşünüyor musunuz?	480	1,00	5,00	3,3500	1,14246
Sizin için önemli olan tarihleri (sınav tarihleri, ödev teslim tarihleri vs.) tek bir takvim üzerinde kaydediyor musunuz?	480	1,00	5,00	3,3375	1,41519
Önceliklerinizi belirliyor ve onlara uyuyor musunuz?	480	1,00	5,00	3,2500	1,11733
En çok uğraş gerektiren çalışmalarınız için en iyi saatlerinizi planlamaya çalışıyor musunuz?	480	1,00	5,00	3,2187	1,22264
Ortalama bir okul gününde, okul işlerindense kişisel bakıma daha fazla zaman ayırıyor musunuz?	480	1,00	5,00	3,1854	1,20758
Kendinizi yapacak bir şey olmadan uzun süre beklerken buluyor musunuz?*	480	1,00	5,00	3,1812	1,16958
Gelecek hafta boyunca neyi/neleri başarmak istediğinize ilişkin net bir fikriniz var mı?	480	1,00	5,00	3,1625	1,24405
Zamanınızı yapıcı olarak kullanıyor musunuz?	480	1,00	5,00	3,1250	1,05239
Çalışmalarınızı tamamlamak için kendinize son bitirme tarihi koyuyor musunuz?	480	1,00	5,00	3,1208	1,25046
Bir akademik dönem için belirlediğiniz bir dizi hedefiniz var mı?	480	1,00	5,00	3,1146	1,36669
Güne başlamadan önce gününüzü planlıyor musunuz?	480	1,00	5,00	3,0646	1,29315

Tablo 4. Devamı

Ölçek maddeleri ve boyutları	N	Min. (Hiçbir zaman)	Max. (Her zaman)	Ort.	Stand. sapma
Ders notlarını şimdi sizin için önemli olmasalar bile gelecekte olabilirler diye dosyalıyor ya da onların fotokopilerini çekiyor musunuz?	480	1,00	5,00	3,0187	1,41778
Her hafta doğal olarak başınıza gelen şeyleri, önceden ve zorunlu bir plan yapma çabası olmadan, yapıyor musunuz?*	480	1,00	5,00	2,9792	1,13934
Yakın tarihte sınavınız olmasa bile, ders notlarınızı düzenli olarak tekrar ediyor musunuz?	480	1,00	5,00	2,8667	1,24417
Okul günlerinde yapmanız gereken faaliyetlerin planını yapıyor musunuz?	480	1,00	5,00	2,8625	1,23021
Üzerinde çalışabileceğiniz şeyleri boş zaman bulduğunuzda yapabilmek için yanınızda taşıyor musunuz?	480	1,00	5,00	2,7958	1,26457
Her gün kendiniz için birtakım hedefler yazıyor musunuz?	480	1,00	5,00	2,7812	1,20024
Önemli okul ödevinin son teslim gününden bir gece önce hala onun üzerinde çalışıyor musunuz?	480	1,00	5,00	2,7500	1,35542
Hafta başlarında o hafta için belirlenmiş bir dizi hedefiniz oluyor mu?	480	1,00	5,00	2,7375	1,22340
Zamanınızı yönetme biçiminizde gelişmeye ihtiyaç olduğuna inanıyor musunuz?*	480	1,00	5,00	2,6354	1,24562
Her gün, planlama için zaman harcıyor musunuz?	480	1,00	5,00	2,5917	1,19145
Her gün yapmanız gereken şeylerin bir listesini yapıyor musunuz?	480	1,00	5,00	2,3146	1,22047
Zaman planlama	480	1,38	4,75	2,9510	,67170
Zaman tutumları	480	1,71	5,00	3,3170	,57329
Zaman harcattırıcıları	480	1,00	5,00	3,2880	,83143
Toplam zaman yönetimi	480	1,74	4,67	3,0958	,49729

* Ters kodlanmıştır.

Katılımcıların zaman yönetimi ölçeği maddelerine verdikleri cevaplar doğrultusunda öğrencilerin zaman yönetimi konusundaki alışkanlıklarının ortalama değerlere göre incelenmiştir.

Öğrencilerin en çok katıldıkları ilk üç maddenin ortaya konulmuştur.

- Öğrencilerin "Günde ortalama bir paket sigara içiyor musunuz?" sorusu, katılımcıların günlük sigara tüketimine dair ($3,8313 \pm 1,50942$) oldukça değişken olduğunu göstermektedir.
- "Genel olarak kendi zamanınızın sorumlusu olduğunuzu düşünüyor musunuz?" sorusu, katılımcıların genel olarak kendi zamanlarından sorumlu hissetme eğiliminde olduklarını ($3,7854 \pm 1,13852$) ifade etmektedir.
- "Küçük kararları çabucak verebiliyor musunuz?" sorusu, öğrencilerin küçük kararları hızlı bir şekilde verebilme yeteneklerinin düzeyini ($3,66251 \pm 2,7880$) göstermektedir.

Diğer yandan, en az ortalamalara sahip üç madde şunlardır:

- "Zamanınızı yönetme biçiminizde gelişmeye ihtiyaç olduğuna inanıyor musunuz?" sorusu, öğrencilerin zaman yönetim becerilerini geliştirmeye kısmen ihtiyaç duyduğuna ($2,6354 \pm 1,24562$) dair bir değerlendirme sunmaktadır.
- "Her gün, planlama için zaman harcıyor musunuz?" sorusu katılımcıların günlük planlama için kısmen zaman harcama eğiliminde ($2,5917 \pm 1,19145$) olduklarını ifade etmektedir.
- "Her gün yapmanız gereken şeylerin bir listesini yapıyor musunuz?" sorusu, öğrencilerin günlük görevleri kısmen listeleme alışkanlıklarını ($2,3146 \pm 1,22047$) göstermektedir.
- Zaman Yönetimi Ölçeğinin 'zaman planlama' boyutunda öğrencilerin genel olarak zamanlarını nasıl planladıklarını ve organizasyon becerilerini ölçer. Öğrencilerin zaman planlama konusunda orta seviyede ($2,9510 \pm 0,67170$) bir tutuma sahip olduklarını görülmektedir.
- 'Zaman tutumları' boyutunda, öğrencilerin zamanlarına karşı tutumlarını ve bu süreçteki motivasyonlarını değerlendirir. Öğrencilerin zamanlarına kısmen olumlu bir tutum ($3,3170 \pm 0,57329$) sergilediklerini görülmektedir.
- 'Zaman harcattırıcıları', öğrencilerin zamanlarını etkileyen harcattırıcı faktörleri değerlendirir. Bu boyutta öğrencilerin zamanlarını olumsuz etkileyen faktörlere karşı orta düzeyde ($3,2880 \pm 0,83143$) bir duyarlılığa sahip olduklarını göstermektedir.
- Toplam Zaman Yönetimi, öğrencilerin zaman planlama, zaman tutumları ve zaman harcattırıcıları boyutlarının toplamını ifade etmektedir. Ortalama değeri 3,0958 ve standart sapması 0,49729 ile belirlenen bu değer, öğrencilerin genel olarak orta düzeyde bir zaman yönetimi performansına sahip

olduklarını göstermektedir.

Katılımcıların Sosyo-Demografik Değişkenlere ve Tanımlayıcı Bilgilere Göre Farklılıklarının Dağılımı:

Tablo 5. Katılımcıların Cinsiyet Değişkenine Göre İnternet Bağımlılığı ve Zaman Yönetimi Düzeyleri (T testi)

Boyutlar	Cinsiyet Değişkeni	N	X	SS	t	sd	p
Kontrol boyutu	Kız	268	2,7954	,74081	2,359	478	0,019*
	Erkek	212	2,6336	,75236			
Sosyal sorunlar	Kız	268	1,9142	,91702	-2,533	478	0,012*
	Erkek	212	2,1321	,95962			
İçsel unsurlar	Kız	268	2,0659	,92645	1,774	478	0,077
	Erkek	212	1,9261	,79908			
Toplam internet bağımlılığı	Kız	268	2,4362	,67269	1,440	478	0,151
	Erkek	212	2,3495	,64154			
Zaman planlama	Kız	268	2,9967	,65077	1,666	478	0,096
	Erkek	212	2,8933	,69450			
Zaman tutumları	Kız	268	3,2889	,54960	-1,193	478	0,233
	Erkek	212	3,3524	,60135			
Zaman harcattırıcı.	Kız	268	3,3778	,85992	2,677	478	0,008**
	Erkek	212	3,1745	,78128			
Toplam zaman yönetimi	Kız	268	3,1289	,48427	1,632	478	0,103
	Erkek	212	3,0540	,51136			

* p<0.05, ** p<0.01

Katılımcıların cinsiyetine göre araştırmanın ölçeklerine verdikleri cevaplar doğrultusunda; öğrencilerin internet bağımlılığı ve zaman yönetimi becerileri üzerine cinsiyet temelinde yapılan değerlendirmelerin sonuçlarına odaklanılmıştır. Analiz sonuçları, farklı boyutlarda elde edilen ortalama puanlar, standart sapmalar, t değerleri ve p değerlerini içermektedir.

İnternet bağımlılığının “kontrol boyutu” değerlendirmesinde, kız öğrencilerin ortalaması (2,7954) erkek öğrencilerinkinden (2,6336) anlamlı bir şekilde yüksek bulunmuştur (t = 2,359, p=0,019). Sosyal Sorunlar boyutunda ise kız öğrencilerin ortalama puanı (1,9142) erkeklerinkinden (2,1321) anlamlı düzeyde düşüktür (t = -2,533, p=0,012). İçsel unsurlar boyutunda ise cinsiyet grupları arasında anlamlı bir fark tespit edilememiştir (t = 1,774, p=0,077). Toplam İnternet Bağımlılığı değerlendirmesinde, kız ve erkek öğrenciler arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır (t = 1,440, p=0,151). H_{2,1} hipotezi kabul edilmiştir.

Zaman yönetiminin “zaman planlama” ve “zaman tutumları” boyutlarında ise cinsiyet grupları arasında anlamlı farklar tespit edilememiştir (sırasıyla t=1,666, p=0,096 ve t = -1,193, p=0,233). Ancak, “zaman harcattırıcı” boyutunda kız öğrencilerin ortalaması (3,3778) erkek öğrencilerinkinden (3,1745) anlamlı derecede yüksek bulunmuştur (t=2,677, p=0,008). Toplam Zaman Yönetiminde ise cinsiyet grupları arasında anlamlı bir fark tespit edilememiştir (t=1,632, p=0,103). H_{3,1} hipotezi kabul edilmiştir.

Sonuçlar, öğrencilerin internet bağımlılığı ve zaman yönetimi becerileri açısından cinsiyet temelinde bazı farklılıkların olduğunu göstermektedir. Bu bulgular, eğitimcilerin ve rehberlik uzmanlarının öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarına yönelik daha cinsiyet odaklı destek stratejileri geliştirmelerine olanak tanıyabilir.

Tablo 6. Katılımcıların Okul Düzeyi Değişkenine Göre İnternet Bağımlılığı ve Zaman Yönetimi Düzeyleri (T testi)

Boyutlar	Okul Değişkeni	N	X	SS	t	sd	P
Kontrol boyutu	İşletme Fakültesi	347	2,7320	,74840	0,377	478	0,706
	Meslek Yüksekokulu	133	2,7030	,75471			
Sosyal sorunlar	İşletme Fakültesi	347	1,9712	,95144	-1,506	478	0,133
	Meslek Yüksekokulu	133	2,1128	,91000			
İçsel unsurlar	İşletme Fakültesi	347	1,9846	,85928	-,769	478	0,443
	Meslek Yüksekokulu	133	2,0551	,91396			
Toplam İnternet Bağımlılığı	İşletme Fakültesi	347	2,3898	,65430	-,427	478	0,670
	Meslek Yüksekokulu	133	2,4190	,67613			
Zaman planlama	İşletme Fakültesi	347	2,9901	,67115	2,064	478	0,040*
	Meslek Yüksekokulu	133	2,8492	,66488			
Zaman tutumları	İşletme Fakültesi	347	3,3112	,57302	-,352	478	0,725
	Meslek Yüksekokulu	133	3,3319	,57589			

Tablo 6. Devamı

Boyutlar	Okul Değişkeni	N	X	SS	t	sd	P
Zaman harcatırıcı.	İşletme Fakültesi	347	3,3170	,82084	1,211	478	0,227
	Meslek Yüksekokulu	133	3,2124	,85695			
Toplam zaman yönetimi	İşletme Fakültesi	347	3,1218	,49637	1,853	478	0,065
	Meslek Yüksekokulu	133	3,0281	,49515			

* p<0.05, ** p<0.01

Katılımcıların öğrenim gördükleri okul değişkenine göre araştırmanın ölçeklerine verdikleri cevaplar doğrultusunda; öğrencilerin internet bağımlılığı ve zaman yönetimi becerileri boyutları üzerine okul değişkeni bazında yapılan değerlendirmelerin sonuçlarına odaklanılmıştır.

İnternet bağımlılığının “kontrol boyutu” değerlendirmesinde, İşletme Fakültesi öğrencilerinin ortalama puanı (2,7320), Meslek Yüksekokulu öğrencilerinden (2,7030) anlamlı bir fark göstermemiştir (t=0,377, p=0,706). Sosyal Sorunlar boyutunda ise İşletme Fakültesi öğrencilerinin ortalama puanı (1,9712) Meslek Yüksekokulu öğrencilerinden (2,1128) düşük olmakla birlikte anlamlı farklılık saptanmamıştır (t=-1,506, p=0,133). İçsel Unsurlar boyutunda ise cinsiyet grupları arasında anlamlı bir fark tespit edilememiştir (t=-0,769, p=0,443). Toplam İnternet Bağımlılığı değerlendirmesinde, İşletme Fakültesi ve Meslek Yüksekokulu öğrencileri arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır (t=-0,427, p=0,670). H_{2.2} hipotezi reddedilmiştir.

Zaman yönetiminin “zaman planlama” boyutunda ise İşletme Fakültesi öğrencilerinin ortalama puanı (2,9901) Meslek Yüksekokulu öğrencilerinden (2,8492) anlamlı derecede yüksektir (t=2,064, p=0,040*). Diğer boyutlarda ise okul türleri arasında anlamlı farklar tespit edilememiştir (sırasıyla t=-0,352, p=0,725; t=1,211, p=0,227; t=1,853, p=0,065). H_{3.2} hipotezi kabul edilmiştir.

Sonuçlar, öğrencilerin internet bağımlılığı ve zaman yönetimi becerileri açısından okul türü bazında bazı farklılıkların olduğunu göstermektedir. Bu bulgular, eğitimcilerin ve rehberlik uzmanlarının öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarına yönelik daha özelleştirilmiş destek stratejileri geliştirmelerine olanak tanıyabilir.

Tablo 7. Katılımcıların Büyüdüğü Yer Değişkenlerine Göre İnternet Bağımlılığı ve Zaman Yönetimi Düzeyleri (ANOVA)

Değişkenler	N	X	SS	F değeri	p
Kontrol kaybı	Köy/Kasaba	53	2,8742	1,364	,253
	İlçe	133	2,6378		
	İl	111	2,7162		
	Büyükşehir	183	2,7477		
Sosyal sorunlar	Köy/Kasaba	53	2,1698	,848	,468
	İlçe	133	1,9624		
	İl	111	1,9459		
	Büyükşehir	183	2,0383		
İçsel unsurlar	Köy/Kasaba	53	2,1447	,812	,487
	İlçe	133	2,0100		
	İl	111	1,9189		
	Büyükşehir	183	2,0109		
Toplam internet bağımlılığı	Köy/Kasaba	53	2,5472	1,391	,245
	İlçe	133	2,3438		
	İl	111	2,3587		
	Büyükşehir	183	2,4178		
Zaman planlama	Köy/Kasaba	53	2,7559	4,635	,003**
	İlçe	133	2,8830		
	İl	111	2,9054		
	Büyükşehir	183	3,0847		
Zaman tutumları	Köy/Kasaba	53	3,1941	1,870	,134
	İlçe	133	3,2739		
	İl	111	3,3192		
	Büyükşehir	183	3,3825		
Zaman harcatırıcıları	Köy/Kasaba	53	3,2689	,332	,802
	İlçe	133	3,3252		
	İl	111	3,2252		
	Büyükşehir	183	3,3046		

Tablo 7. Devamı

Değişkenler	N	X	SS	F değeri	p
Toplam zaman yönetimi	Köy/Kasaba	53	2,9455	,52230	4,692 ,003**
	İlçe	133	3,0498	,52186	
	İl	111	3,0601	,44220	
	Büyükşehir	183	3,1945	,48839	

* p<0.05, ** p<0.01

Katılımcıların büyüdüğü yerlere göre internet bağımlılığı ve zaman yönetimi düzeyleri arasındaki farkları değerlendirmek için yapılan ANOVA analizinde;

İnternet bağımlılığının "kontrol kaybı" ve sosyal sorunlar", "içsel unsurlar" boyutları ile toplam internet bağımlılığında katılımcıların büyüdüğü yerlere göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığını saptanmıştır (p>0,05). H_{2,3} hipotezi reddedilmiştir.

Yine zaman yönetiminin ölçeğinin zaman tutumları ve zaman harcattırıcıları boyutlarında bağımlılığında katılımcıların büyüdüğü yerlere göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığını saptanmıştır (p>0,05). Ancak, zaman planlama boyutunda ve toplam zaman yönetiminde katılımcıların büyüdüğü yerlere göre anlamlı bir farklılık gösterdiğini görülmektedir (p<0,01). Büyükşehirde büyüyenlerin köy ve kasabada büyüyenlere göre daha fazla zaman yönetimi düzeyine sahip oldukları saptanmıştır. H_{3,3} hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 8. Katılımcıların Okuduğu Sınıf Değişkenlerine Göre İnternet Bağımlılığı ve Zaman Yönetimi Düzeyleri (ANOVA)

Değişkenler	N	X	SS	F değeri	p
Kontrol kaybı	1. sınıf	167	2,7096	,78493	,555 ,645
	2. sınıf	185	2,6919	,72333	
	3. sınıf	64	2,8255	,68585	
	4.sınıf	64	2,7526	,79626	
Sosyal sorunlar	1. sınıf	167	1,9311	,85889	,693 ,556
	2. sınıf	185	2,0541	,94253	
	3. sınıf	64	2,0938	,97945	
	4.sınıf	64	2,0078	1,10012	
İçsel unsurlar	1. sınıf	167	1,9721	,84026	2,310 ,076
	2. sınıf	185	1,9423	,84644	
	3. sınıf	64	2,2656	,92996	
	4.sınıf	64	2,0052	,95488	
Toplam internet bağımlılığı	1. sınıf	167	2,3669	,65812	1,221 ,301
	2. sınıf	185	2,3715	,64389	
	3. sınıf	64	2,5398	,62521	
	4.sınıf	64	2,4134	,73622	
Zaman planlama	1. sınıf	167	2,9150	,65433	4,150 ,006**
	2. sınıf	185	2,8784	,67443	
	3. sınıf	64	3,0000	,66237	
	4.sınıf	64	3,2061	,66905	
Zaman tutumları	1. sınıf	167	3,3447	,57981	1,279 ,281
	2. sınıf	185	3,3143	,55883	
	3. sınıf	64	3,1964	,61168	
	4.sınıf	64	3,3728	,55394	
Zaman harcattırıcıları	1. sınıf	167	3,4012	,77419	2,845 ,037*
	2. sınıf	185	3,2973	,80681	
	3. sınıf	64	3,1797	,88357	
	4.sınıf	64	3,0742	,94981	
Toplam zaman yönetimi	1. sınıf	167	3,0985	,50868	2,038 ,108
	2. sınıf	185	3,0535	,48701	
	3. sınıf	64	3,0775	,51149	
	4.sınıf	64	3,2297	,46933	

* p<0.05, ** p<0.01

Katılımcıların sınıfı değişkenine göre internet bağımlılığı ve zaman yönetimi düzeyleri arasındaki farkları değerlendirmek için yapılan ANOVA analizinde;

İnternet bağımlılığının "kontrol kaybı" ve sosyal sorunlar", "içsel unsurlar" boyutları ile toplam internet bağımlılığında katılımcıların sınıf değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığını saptanmıştır ($p>0,05$). $H_{2.4}$ hipotezi reddedilmiştir.

Yine zaman yönetiminin ölçeğinin toplam zaman yönetiminde ve zaman tutumu boyutunda katılımcıların sınıfına göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığını saptanmıştır ($p>0,05$). Ancak, zaman planlama ($p<0,01$) ve zaman harcattırıcıları ($p<0,05$) boyutlarında katılımcıların sınıfına göre anlamlı bir farklılık gösterdiğini görülmektedir. Dördüncü sınıf öğrencilerin 1. ve 2. sınıf öğrencilere göre daha fazla zaman planlamaya önem verdikleri, birinci sınıf öğrencilerin dördüncü sınıf öğrencilere göre daha fazla zaman harcattırıcı farkındalık düzeyine sahip oldukları saptanmıştır. $H_{3.4}$ hipotezi kabul edilmiştir.

Araştırma Ölçekleri Arasındaki İlişki Durumu

Tablo 9. Katılımcıların İnternet Bağımlılığı Eğilimi ile Zaman Yönetimi Düzeyleri Arasındaki İlişki

Ölçekler/ Boyutlar	Kontrol kaybı	Sosyal sorunlar	İçsel unsurlar	Toplam internet bağımlı.	Zaman planlama	Zaman tutumları	Zaman harcattırıcı	Toplam zaman yönetimi
Kontrol kaybı	1	,374** ,000	,527** ,000	,907** ,000	-,186** ,000	-,349** ,000	-,304** ,000	-,329** ,000
Sosyal sorunlar	,374** ,000	1	,331** ,000	,610** ,000	-,107* ,019	-,163** ,000	-,227** ,000	-,190** ,000
İçsel unsurlar	,527** ,000	,331** ,000	1	,774** ,000	-,137** ,003	-,305** ,000	-,198** ,000	-,250** ,000
Toplam internet bağımlılığı	,907** ,000	,610** ,000	,774** ,000	1	-,193** ,000	-,369** ,000	-,318** ,000	-,343** ,000
Zaman planlama	-,186** ,000	-,107* ,019	-,137** ,003	-,193** ,000	1	,376** ,000	,000 ,992	,913** ,000
Zaman tutumları	-,349** ,000	-,163** ,000	-,305** ,000	-,369** ,000	,376** ,000	1	,196** ,000	,648** ,000
Zaman harcattırıcı	-,304** ,000	-,227** ,000	-,198** ,000	-,318** ,000	,000 ,992	,196** ,000	1	,306** ,000
Toplam zaman yönetimi	-,329** ,000	-,190** ,000	-,250** ,000	-,343** ,000	,913** ,000	,648** ,000	,306** ,000	1

**. Korelasyon 0,01 seviyesinde (2 kuyruklu) anlamlıdır.

*. Korelasyon 0,05 düzeyinde (2 kuyruklu) anlamlıdır.

Korelasyon katsayısını yorumlamada genel olarak; 0.00-0.30 arası düşük düzeyde, 0.30-0.70 arası orta düzeyde 0.70-1.00 arası yüksek düzeyde bir ilişkinin var olduğu söylenebilir (Büyüköztürk, 2002). Araştırma ölçeklerine verilen cevaplar incelendiğinde; öğrencilerin internet bağımlılığı eğilimleri ile zaman yönetimi düzeyleri arasında ters yönlü ve orta düzey bir ilişkinin olduğu saptanmıştır ($p<0,01$) (H_1 hipotezi kabul edilmiştir). İnternet bağımlılığının kontrol kaybı ile ters yönlü ve orta düzeyde bir ilişki, sosyal sorunlar ve içsel unsurlar boyutu ile zaman yönetimi arasında ters yönlü ve düşük düzeyde bir ilişki saptanmıştır ($p<0,001$). Zaman yönetiminin zaman planlama boyutu ile internet bağımlılığı arasında düşük düzey; zaman harcattırıcıları ve zaman tutumları ile internet bağımlılığı arasında ters yönlü ve orta düzey bir ilişki saptanmıştır ($p<0,01$). H_1 hipotezi kabul edilmiştir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu araştırma, öğrencilerin internet bağımlılığı ve zaman yönetimi becerileri arasındaki ilişkiyi incelemiş ve bu iki değişken arasındaki dinamikleri değerlendirmiştir. Çalışma kapsamında elde edilen bulgular, genel olarak öğrencilerin internet bağımlılığı ve zaman yönetimi becerilerinde farklı düzeylere sahip olduğunu göstermektedir. Özellikle İşletme Fakültesi ve Meslek Yüksekokulu öğrencileri arasında anlamlı bir fark bulunmamakla birlikte, İşletme Fakültesi öğrencilerinin zaman planlama becerilerinde daha iyi performans sergiledikleri belirlenmiştir. Ayrıca cinsiyete göre analizler, kız öğrencilerin internet bağımlılığını kontrol etme düzeylerinin erkek öğrencilere göre daha yüksek olduğunu ancak sosyal sorunlar boyutunda daha düşük puan aldıklarını göstermiştir (Eroğlu ve Kutlu, 2020; Yaş ve ark., 2021; Akay ve ark., 2023; Çiftçi & Özavcı, 2023). Korelasyon analizleri, öğrencilerin internet bağımlılığı ile zaman yönetimi becerileri arasında negatif yönde ve orta düzeyde bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur; internet bağımlılığı arttıkça, bireylerin zamanı planlama ve yönetme becerilerinin azaldığı tespit edilmiştir (Denктаş ve ark., 2023; Xu-yin, 2011).

Bu çalışma, daha önceki araştırmalarla uyumlu olarak, internet bağımlılığı ve zaman yönetimi arasında ters yönlü bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. İnternet bağımlılığı, bireylerin günlük yaşam işlevselliğini olumsuz etkileyen bir sorun olarak öne çıkarken, zaman yönetimi becerileri ile olan bu ters yönlü ilişki, öğrencilerin akademik ve kişisel hedeflerine ulaşmalarında zorluklar yaşamasına yol açabilir (Gündoğdu ve arkadaşları, 2020; Alarçin ve Şirin, 2021). Bu bağlamda, bireylere interneti sorumlu ve dengeli kullanmayı öğretmek, internet bağımlılığı riskini azaltarak bireylerin zaman yönetimi becerilerini geliştirmesine katkıda bulunabilir. Aynı zamanda, öğrencilerin zaman yönetimi becerilerini kazanması, internet kullanımını sınırlandırmada ve verimli bir şekilde yönlendirmede önemli bir etkiye sahip olabilir (Siddiqi & Memon, 2016).

Sonuç olarak, bu çalışmanın bulguları, eğitimciler ve rehberlik uzmanları için cinsiyet, okul türü, büyüdüleri yer ve sınıf düzeyine göre özelleştirilmiş destek stratejileri geliştirmelerine katkı sağlayabilir. Bu bağlamda, internet bağımlılığı ve zaman yönetimi arasındaki ilişkiyi ele alan müdahale programlarının geliştirilmesi, öğrencilerin hem akademik hem de sosyal yaşamlarında daha dengeli bir internet kullanımı sağlamalarını teşvik edebilir (Arisoy, 2009; Ümmet & Ekşi, 2016; Bingöl Karagöz, 2017). Bireylerin zaman yönetimi becerilerini geliştirmeleri, gelecekteki kariyer planlamaları ve kişisel gelişimlerine de olumlu katkılar sunacaktır (Yılmazsoy & Kahraman, 2017; Çelik, 2016).

Okullarda, internet bağımlılığını azaltmak ve zaman yönetimi becerilerini geliştirmek amacıyla, internetin dengeli kullanımını destekleyen eğitim programları düzenlenmeli; öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarına yönelik kişiselleştirilmiş danışmanlık ve rehberlik hizmetleri sunulmalıdır. Ayrıca, internet bağımlılığı risklerinin farkındalığını artırmak için etkinlikler düzenlenerek akademik ve sosyal yaşam dengesine katkı sağlanabilir. Farklı sosyo-ekonomik grupları kapsayan uzunlamasına araştırmalar ise bu iki dinamik arasındaki ilişkiyi daha iyi anlamaya ve etkili müdahale yöntemleri geliştirmeye olanak tanıyacaktır.

Etik Beyan

“Z Kuşağı Bireylerin İnternet Bağımlılığı ve Zaman Yönetimi İlişkisi Üzerine Bir Araştırma” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Gerekli olan etik kurul izinleri A Üniversitesi B Fakültesi Etik Kurulu’nun 29.03.2023 tarih ve 2023/01 sayılı toplantısında alınmıştır.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Bu çalışmaya birinci yazar %70, ikinci yazar %30 oranda katkı sağlamıştır.

Çatışma Beyanı

Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Teşekkür

Bu çalışma, TÜBİTAK tarafından 2209-A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Destekleme Programı 2022 Yılı 2. Dönem kapsamında 1919B012221161 numaralı proje olarak desteklenmiştir. Katkı ve desteklerinden dolayı TÜBİTAK kurumuna teşekkür ederiz.

Kaynakça

- Akay B., Ayhan, R., Orhan, R., & Öcalan, M. (2023). Üniversite öğrencilerinin serbest zaman yönetimi ile teknoloji bağımlılık düzeylerinin incelenmesi. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(1), 71-84. <https://doi.org/10.46442/intjcss.1168021>
- Akyürek, M. İ. (2021). Üniversite öğrencilerinin zaman yönetimi becerileri. *Yükseköğretim Dergisi*, 11(1), 139-147. <https://doi.org/10.2399/yod.19.644818>
- Alarçin, E.Y. ve Şirin, H. (2021). Üniversite öğrencilerinde internet bağımlılığı ve zaman yönetimi ilişkisi. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 16(55), 95-124, <https://doi.org/10.14783/maruoneri.714536>
- Alay, S. & Koçak, S. (2003). Üniversite öğrencilerinin zaman yönetimleri ile akademik başarıları arasındaki ilişki. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 35(35), 326-335.
- Alay, S., & Kocak, S. (2002). Validity and reliability of time management questionnaire. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(2), 9-13.
- Arar, T. (2016). *Z kuşağındaki kariyer geliştirmede yetenek yönetimi*. [Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi] YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Arisoy, Ö. (2009). İnternet bağımlılığı ve tedavisi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 1(1), 55-67.

- Aydın, A. H. (2012). Zaman kavramı ve yönetimi. *Kabramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 1-20.
- Başak, T., Uzun, Ş., & Arslan, F. (2008). Hemşirelik yüksekokulu öğrencilerinin zaman yönetimi becerileri. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 7(5), 429-434.
- Batugün, A. D., & Kılıç, N. (2011). İnternet bağımlılığı ile kişilik özellikleri, sosyal destek, psikolojik belirtiler ve bazı sosyo-demografik değişkenler arasındaki ilişkiler. *Türk Psikoloji Dergisi*, 26(67).
- Bingöl Karagöz, D. (2017). İnternet bağımlılığı ve bilgisayar oyun bağımlılığı yaygınlığının, ilişkili etkenlerin incelenmesi. Uzmanlık Tez, Kocaeli Üniversitesi.
- Bozkurt, H., Şahin, S., & Zoroğlu, S. (2016). İnternet bağımlılığı: Güncel bir gözden geçirme. *Çağdaş Tıp Dergisi*, 6(3), 235-247. <https://doi.org/10.16899/ctd.66303>
- Britton, B. K. & Tesser, A. (1991). Effects of time management practices on college grades. *Journal of Educational Psychology*, 83(3): 405-410. <https://doi.org/10.1037//0022-0663.83.3.405>
- Büyüköztürk, Ş. (2002). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem Yayıncılık (2.Baskı).
- Çağlayan, V., & Güral, R. (2009). Zaman yönetimi becerileri: Meslek yüksek okulu öğrencileri üzerine bir değerlendirme. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2009(2), 174-189.
- Çelik, Ç. B. (2016). İnternet bağımlılığı eğilimini azaltmada eğitsel bir müdahale. *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*, 3, 365-386.
- Çiftçi, İ., & Özavcı, R. (2023). Spor bilimleri fakültesi öğrencilerinde zaman yönetiminin genel erteleme davranışı ve sosyal medya bağımlılığına etkisi. *International Journal of Sport Exercise and Training Sciences-IJSETS*, 9(3), 83-90. <https://doi.org/10.18826/usecabd.1355150>
- Demir, G., & Alpulu, A. (2020). Üniversite öğrencilerinin boş zaman yönetiminin değerlendirilmesi. *Eurasian Research in Sport Science*, 5(1), 94-102. <https://doi.org/10.35333/ERISS.2020.172>
- Demir, Y., & Kutlu, M. (2017). İnternet bağımlılığı, akademik erteleme ve akademik başarı arasındaki ilişkiler. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 61, 91-105. <https://doi.org/10.9761/JASSS7296>
- Demirbilek, N. (2021). Üniversite öğrencilerinin bakış açısından zaman yönetimi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(2), 375-391. <https://doi.org/10.17860/mersinefd.935488>
- Denktaş, M., Temur, E., Aydın, R., Balinan, Ş., & Karadağ, Y. (2023). Ortaöğretim öğrencilerinin boş zaman yönetimi ve dijital bağımlılık düzeylerinin incelenmesi. *Düzce Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 3(1), 83-90.
- Dergâh, A. (2021). Patolojik internet kullanımı ve bağımlılığa dönüşümü. *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 99-110
- Eroğlu, Ç., & Kutlu, A. (2020). Hemşirelerde internet bağımlılığı ve zaman yönetimi ilişkisinin belirlenmesi. *Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 110-116. <https://doi.org/10.34087/cbusbed.589336>
- Güçlü, N. (2001). Zaman yönetimi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yöntemi*, 25(25), 87-106.
- Gündoğdu, F., Boztaş, E. N., Güler, E., Akbaba, A., & Varsoyoğlu, S. (2020). Hemşirelik bölümü öğrencilerinin zaman yönetim becerileri ve sosyal medya bağımlılık düzeylerinin belirlenmesi. *KTO Karatay Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1(2), 5-16.
- Karaköse, T. (2009). Okul müdürlerinin bireysel zaman yönetimi becerileri. *Journal of Academic Studies*, 11(42).
- Kutlu, M., Savcı, M., Demir, Y., & Aysan, F. (2016). Young İnternet Bağımlılığı Testi Kısa Formunun Türkçe uyarlaması: Üniversite öğrencileri ve ergenlerde geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 17(1), 69-76. <https://doi.org/10.5455/apd.190501>
- Pawlikowski, M., Altstötter-Gleich, C., & Brand, M. (2013). Validation and psychometric properties of a short version of Young's Internet Addiction Test. *Computers in Human Behavior*, 29(3), 1212-1223. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2012.10.014>
- Sezen, A. (2013). İlahiyat fakültesi öğrencilerinin zaman yönetimi becerilerinin incelenmesi. *Akademik Bakış Dergisi*, 38, 1-18.
- Siddiqi, S., & Memon, Z. (2016). Internet addiction impacts on time management that results in poor academic performance. 2016 *International Conference on Frontiers of Information Technology (FIT)*, 63-68. <https://doi.org/10.1109/FIT.2016.020>.
- Tabachnick, B. & Fidell, L. (2013). Using multivariate statistics. Boston: Pearson.
- Ümmet, D., & Ekşi, F. (2016). Türkiye'deki genç yetişkinlerde internet bağımlılığı: Yalnızlık ve sanal ortam yalnızlık bağlamında bir inceleme. *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*, 3(1), 29-53. <https://doi.org/10.15805/addicta.2016.3.0008>
- Xu-yin, J. (2011). Relationship between internet addiction and time management disposition among college students. *Chinese Journal of Public Health*. 27(6), 764-765.
- Yaş, M., İşçi, N., Alaçam, B., Çalışkan, R., & Külekçi, E. (2021). Relationship between level of internet addiction and time management skills among nursing students. *Perspectives in Psychiatric Care*. <https://doi.org/10.1111/ppc.12845>.
- Yelkikalan, N., Akatay, A., & Altın, E. (2010). Yeni girişimcilik modeli ve yeni nesil girişimci profili: İnternet girişimciliği ve Y, M, Z kuşağı girişimci. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 10(20), 489-506.
- Yenihan, B., & Öner, M. (2013). Zamanı yönetmek: Üniversite öğrencilerinin zaman yönetimi becerilerinin incelenmesi. *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E-Dergi*, 2(2), 56-68.
- Yılmazsoy, B., & Kahraman, M. (2017). Uzaktan eğitim öğrencilerinin internet bağımlılık düzeylerinin incelenmesi. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 3(4), 9-29.

Young, K. S. (1998). Caught in the net: How to recognize the signs of internet addiction-and a winning strategy for recovery. *John Wiley & Sons*.

EXTENDED ABSTRACT

Generation Z stands out as a generation that follows technological developments closely and uses technology in many areas of their lives. This situation may also cause them to face a significant risk of internet addiction. Internet addiction is a condition experienced by people who develop the habit of constantly communicating online with social media, games, or people they do not know. These habits can negatively affect productive time use, professional achievements, goal achievement, social relationships, and health. We should take some precautions at individual and social levels to prevent and treat internet addiction. Internet addiction can affect the time management skills of Generation Z individuals in their daily lives. It is essential to solve the problem of internet addiction, gain time management skills, and use time effectively. At this point, the relationship between time management and internet addiction emerges as an important research question. The study aims to examine the relationship between Internet addiction and time management of Generation Z individuals and to determine whether the levels of Internet addiction and time management of Generation Z individuals differ according to socio-demographic variables (gender, school level, place of growth, class). In this context, data was collected through a survey on a total of 480 students studying at undergraduate and associate degree levels at the provincial campus of a public university. The research survey consists of a personal information form, an Internet Addiction Scale, and a Time Management Scale. Research data were analyzed in the SPSS program. First, to decide on analysis methods, the collected research data were analyzed according to whether they were normally distributed or not. The normal distribution of the data was measured. As parametric tests: To understand whether there is a relationship between internet addiction and time management of Generation Z individuals, the Pearson Correlation test, Student t test to measure the difference between two averages, and Analysis of Variance (ANOVA) tests were applied to measure the difference between the averages. During the study, when the information about the sample is examined we found out that the rate of students studying at the Faculty of Business Administration is 72.3%, this rate is 27.7% at the Vocational High School. In gender distribution, the rate of female students was 55.8% and the rate of male students was 44.2%. According to where they grew up, it was determined that the highest rate was 38.1% for students who grew up in a metropolitan city, 27.7% for students who grew up in a district, 23.1% for students who grew up in a province, and 11.0% for students who grew up in a village/town. *The findings obtained from the research results are as follows:*

- Based on students' answers to the internet addiction scale items, it was determined that they generally tend to use the internet more than they planned. Additionally, it has been observed that increasing the time they waste on the Internet and using it at night causes insomnia. On the other hand, it was determined that students quickly overcame the negative emotions they felt when they did not have an internet connection and did not tend to be secretive or defensive regarding internet use.
- Based on the answers given to the time management scale items, it was determined that students generally tend to feel responsible for their own time and their ability to make small decisions quickly is moderate. However, they say they partially needed to improve their time management skills.
- In the evaluations made based on gender, it was determined that female students were higher than male students in the internet addiction control dimension, but lower in the social problems dimension. As to time management, no significant differences were detected between gender groups.
- In the evaluations made according to the school variable, no significant difference was found between the students of the Faculty of Business Administration and Vocational High School in terms of internet addiction control dimension and total internet addiction. However, it was determined that Faculty of Business Administration students were higher in terms of time planning in time management dimensions.
- In the analysis made according to where they grew up, there were generally no significant differences regarding internet addiction and time management. However, it has been observed that those who grew up in metropolitan cities have a higher level in the time planning dimension.
- In the evaluations made according to the grade variable, no significant difference was found between the students' internet addiction and social problems dimensions according to grade level. However, differences were determined in time management dimensions according to grade level.
- In the correlation analysis, we found out that there was a moderate negative relationship between students' internet addiction and time management levels. A negative and low-level relationship was determined between the loss of control, social problems, and internal factors dimensions of internet addiction and time management. These results appear to be compatible with previous studies. As a result, by examining the relationships between students' demographic characteristics, internet addiction, and time management skills, this study contributed to the

development of more customized support strategies for educators and guidance specialists according to gender, school type, place where they grew up, and grade level. Considering the data obtained from the research, the importance of participants raising awareness for conscious internet use and effective use of time becomes evident..

Lise Öğrencilerinin Analitik Düşünme Becerilerinin Yaşam Becerilerini Yordama Düzeyi

Filiz BAYIN¹, Nihal TUNCA-GÜÇLÜ² ve Senar ALKIN-ŞAHİN³

Öz

Bu çalışma, lise öğrencilerinin analitik düşünme becerileri ile yaşam becerileri arasındaki yordamsal ilişkileri belirlemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırma, ilişkisel tarama modelinde yordamsal bir araştırmadır. Araştırmanın çalışma evrenini, 2022-2023 öğretim yılında, Kütahya ilinin Gediz ilçesinde öğrenim gören 565 lise öğrencisi oluşturmaktadır. Araştırmanın verileri, Ocak ve Park (2020) tarafından geliştirilen "Analitik Düşünme Ölçeği" ve Kutsal ve Nazlı (2021) tarafından geliştirilen "Yaşam Becerileri Ölçeği" kullanılarak toplanmıştır. Araştırma verilerinin analizinde çoklu regresyon analizi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda lise öğrencilerinin analitik düşünme becerilerinin tümünün birlikte, kariyer planlama, kişilerarası iletişim ve kendini tanıma becerilerindeki toplam varyansın yaklaşık %20'sini açıkladığı belirlenmiştir. Ayrıca analitik düşünme becerilerinin tümünün yaşam becerilerinden en çok sorumluluk becerisindeki toplam varyansı (%29) açıkladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Analitik düşünme becerisi, yaşam becerileri, lise

The Level of High School Students' Analytical Thinking Skills Predicting Their Life Skills

Abstract

In this study, it was aimed to determine the procedural relationships between high school students' analytical thinking skills and life skills. The research was a predictive study in relational survey model. The study population of the research consists of 565 high school students studying in Gediz district of Kütahya province in the 2022-2023 academic year. The data of the research were collected using the "Analytical Thinking Scale" developed by Ocak and Park (2020) and the "Life Skills Scale" developed by Holy and Nazlı (2021). Multiple regression analysis was used in the analysis of research data. As a result of the research, it was determined that high school students' analytical thinking skills together explained approximately 20% of the total variance in career planning, interpersonal communication and self-knowledge skills. In addition, it was concluded that all analytical thinking skills explained the total variance in responsibility skills the most (29%) among life skills.

Keywords: Self, Self Esteem, Stress, Coping with Stress, Stress Management

Atıf İçin / Please Cite As:

Bayın, F., Tunca-Güçlü, N. ve Alkin-Şahin, S. (2025). Lise öğrencilerinin analitik düşünme becerilerinin yaşam becerilerini yordama düzeyi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14 (2), 542-554. doi:10.33206/mjss.1487345

Geliş Tarihi / Received Date: 21.05.2024

Kabul Tarihi / Accepted Date: 06.01.2025

¹ Yüksek Lisans - Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, filiz.bayin@hotmail.com,

 ORCID: 0009-0005-2819-2387

² Prof. Dr. - Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, nihal.tunca@dpu.edu.tr,

 ORCID: 0000-0002-8512-7478

³ Prof. Dr. - Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, senar.alkin@dpu.edu.tr,

 ORCID: 0000-0001-6644-8682

Giriş

Ocak ve Park' a göre (2020) günümüz eēitim anlayışında  ērenciler tüm yönleriyle ele alınmaktadır. Söz konusu eēitim anlayışı, analitik düşünme becerisi gibi zihinsel beceriler başta olmak üzere  ērencilerin yaşam becerilerini en üst seviyelere çıkarmaya odaklanmaktadır. Bu araştırma, lise  ērencilerinin analitik düşünme beceri düzeylerinin yaşam becerilerinde ne kadar etkili olduēu üzerine yapılandırılmıştır.

Lise  ērencilerinin Yaşam Becerileri

Dünya  lkelerinin son yıllarda odak haline getirdiēi kavramlardan biri olan yaşam becerileri, bireylerin yaşamları boyunca karşılaştıkları sorunlarla başa çıkabilme, uyum saēlayıcı doēru davranışları sergileyebilme becerisi olarak tanımlanmıştır (Dünya Saēlık  rg t  [DSÖ], 1997). Yaşam becerileri bireylerin yaşamlarının her anında ve her yerde gereksinim duyacakları becerilerdir (şimşek, 2019). Özellikle yaşamlarının ilerleyen yıllarında karşılaşabilecekleri problemlere karşı hazırlıklı olmaları açısından gençlere bu becerilerin kazandırılması gerekmektedir (Kutsal ve Nazlı, 2021). Okullar yaşam becerilerinin sistemli ve bilinçli bir şekilde  ēretilbileceēi en uygun ortamlardan biridir (Akyeampong, 2014). Lise  ērencilerinin yaşam becerilerini edinebilmeleri, hem ilk gençlik döneminde karşılaşılan akademik ve sosyal problemlerle başa çıkabilmek hem de gelecek hayatlarını saēlıklı mutlu geçirebilmek için onlara büyük fayda saēlayacaktır (Erduran-Avcı ve Korur, 2022).

Konu ile ilgili alan yazın incelendiēinde yaşam becerilerinin kültürler ve toplumlar arasında farklılık g sterdiēi, sayılarının oldukça fazla olduēu görülmektedir (DSÖ, 2000). Yaşam becerileriyle ilgili kesin bir liste oluşmamasına raēmen uluslararası kuruluşlar bu konuda tüm toplumlara rehberlik edecek becerileri şu şekilde belirtmiştir. Dünya Saēlık  rg t  1993 yılında yaşam becerilerini ilk etapta bilgi, beceri ve tutumlar şeklinde üç alanda yapılandırmış daha sonra 1997 yılında kültürlere temel oluşturacak bireylerin yaşam kalitesini arttıracak 10 temel beceriyi problem c zme, karar verme, empati kurma, problem c zme, öz farkındalık, stresle ve duygularla başa çıkabilme, yaratıcı düşünme, eleştirel düşünme, iletişim becerileri, kişiler arası iletişim becerileri şeklinde tanımlamıştır. OECD ise 2009 yılında eleştirel düşünme, yaratıcı düşünme, iletişim becerileri, problem c zme, etkin karar verebilme, girişimcilik, teknoloji okuryazarlıēı ve araştırma yapabilmeyi yaşam becerileri olarak belirlemiştir.

Dünya  lkelerinin teknoloji ve bilimdeki gelişmeleri takip edebilme ve kaliteli bireyler yetiştirme çabası her geçen gün eēitimde yaşam becerilerinin önemini arttırmaktadır (Taşcı, 2021). Bu önemle yola çıkan her ülke, problem c zebilme, eleştirel ve yaratıcı düşünebilme, doēru karar verebilme, sorunlarla başa çıkabilme, duyguları yönetebilme, saēlıklı iletişim kurabilme ve analitik düşünebilme gibi birçok yaşam becerisini kendi eēitim programlarına dahil etmişlerdir (Cronin vd., 2021). Türkiye' de de yaşam becerileri eēitiminin önemi kabul edilmekte, eēitim politikaları arasına dahil edilip  ēretim programlarına çeşitli alt başlıklar halinde yerleřtirildiēi görülmektedir (Bastık, 2019; Kutsal, 2018; Taşcı, 2021).  ērencilere yaşam becerileri kazandırmak için yapılan eēitim faaliyetleri okulların eēitim kalitesini arttırmakta, ülke olarak kalkınmaya sebep olmakta ve toplumun yaşam kalitesini olumlu yöne etkilemektedir. Gençleri zorlu yaşam ve çalışma şartlarına hazırlamak için derslerde kazandırılması gereken becerilerin arasında analitik düşünme becerisi önemli bir yer tutar (Thaneerananon, Triampo ve Nokkaew, 2016).

Lise  ērencilerinin Analitik Düşünme Becerisi

Analitik düşünme karşılaşılan bir konuyu ya da bir problemi bütün halinden parçalara ayırma ve her bir parçayı anlama, c z mlleme amacıyla sergilenen düşünme biçimi şeklinde tanımlanmıştır (Güneş, 2012). Diēer bir deyişle analitik düşünme konunun temalara ayrılıp her bir temanın konuyla ve birbirleriyle olan baēlantısını incelemektir (Robbins, 2011). Analitik düşünme becerisi, konuyla ilgili bilgi ve düşünceleri yorumlayabilme, bilgiler arasında benzerlik ve farklılık sınıflandırmaları yapabilme, bilgiler arası ilişkiyi kurabilme ve varsayım geliştirebilme becerileri içermektedir (Prawita ve Prayitno, 2019). Başka bir açıdan bakıldıēında dikkat etme, hafızayı kullanma, karşılaştırma, varsayımlarda bulunma ve çıkarım yapma etkinliklerinin yapıldıēı bilişsel bir beceri olarak ifade edilmektedir ( elik vd., 2015).

Bugün eēitim anlayışında  ērencilere bütüncül yaklaşım gösterilmekte ve başta zihinsel beceriler olmak üzere tüm becerilerin olabilecek en üst seviyeye çıkarılmasına odaklanılmaktadır (Ocak ve Park, 2020). Son yıllarda eēitimdeki gelişmelerle beraber  ērencilerden yeteneklerini kullanmaları yönünde yüksek performans göstermeleri ve analitik düşünme gibi zihinsel becerilere sahip olmaları beklenmektedir (Sebet i ve Aksu, 2014). Yapılan araştırmalar üst düzey düşünme becerilerinin doēuřtan olmadıēını ve geliştirilmeleri gerektiēini ifade eder (Mayarni ve Nopiyantri, 2021).  ērencilerin ilgi alanlarıyla ilgili incelemeler yapmaları, bir problemi sorgulamaları ve c z m n  basamaklandırmaları, kitap okumaları,

zeka oyunları oynamaları ve karar verirken ayrıntılı düşünceleri analitik düşünme becerilerinin gelişmesine büyük katkı sağlamaktadır (Anılan ve Gezer, 2020). Bu sayede yeteneklerini en üst seviyede kullanabilecek doğru ve özgün kararlar alabileceklerdir analitik düşünme becerisine sahip öğrenciler problemle ilgili varsayımlarda bulunabilir çözümü için uygun adımlar atıp doğru sonuçlara daha rahat ulaşabilirler. Bu öğrencilerin doğal olarak akademik yönden daha başarılı oldukları görülmektedir (Theabthueng, Khamsong ve Worapun, 2022). Öğrencilerin analitik düşünme beceri düzeyleri okullardaki eğitimin kalite ölçüsü olarak görülmekte ve ülke çapında kalkınmaya, kaliteli bir toplum oluşmasına sebep gösterilmektedir (Thaneerananon vd., 2016). Analitik düşünme becerilerini kullanabilmek öğrencilerin hem günlük yaşamlarını kolaylaştırmakta hem de geleceklerinde daha karmaşık olayların çözümü için onları donanımlı kılmaktadır (Aksu ve Eser, 2020).

Analitik Düşünme Becerileri ile Yaşam Becerileri Arasındaki İlişki

Bu araştırma, lise öğrencilerinin analitik düşünme becerileri ile yaşam becerileri arasında yordamsal ilişkiler olduğu hipotezi üzerine yapılandırılmıştır. Analitik düşünme becerileri ile yaşam becerileri arasındaki ilişkinin kuramsal bakış açısıyla gerekçeleri şöyle ifade edilebilir. Yaşam becerileriyle ilgili birçok yaklaşım olmakla beraber Dünya Sağlık Örgütü yaşam becerilerini bireylerin karşılaştıkları sorunlarla başa çıkabilme ve uygun olumlu davranışları sergileyebilme becerisi olarak tanımlamaktadır ve bu becerileri problem çözme, eleştirel düşünme, analitik düşünme, sağlıklı iletişim gibi farklı başlıklarla sınıflandırmaktadır. Analitik düşünme, bireylerin günlük hayatlarında karşılaştıkları sorunları yönetirken ve etkili çözümler üretirken kullandığı becerilerdendir (Parlar, 2016). Analitik düşünen bireylerin farklı açılardan bakabilme, olayları sınıflandırma, karşılaştırma, çözüm odaklı düşünebilme, hatalarda sebep sonuç ilişkisi kurabilme gibi özellikler göstermesi, sağlıklı ve mutlu bir yaşam sürebilmeleriyle oldukça ilişkilidir (Emekli, 2021; Korkmaz, 2019). Dolayısıyla bireylerin analitik düşünme becerisinin, yaşam becerilerini ne ölçüde etkilediği önem arz etmektedir.

Eğitim en temel hedeflerinden biri öğrencilere üst düzey düşünme becerileri kazandırmaktır. Mantıklı düşünebilen, sorgulayan, karşılaştıran, analiz eden bireyler yetiştirme hedefi sadece akademik açıdan başarı elde etmek için değil, öğrencilerin gelecek yaşamlarında kendi ayakları üzerinde durabilen, zorluklar üstesinden gelebilen doğru kararlar alabilen, yaşam becerileriyle donanmış yetişkinler olabilmeleri için de gerekmektedir (Prawita ve Prayitno, 2019; Şimşek, 2019; Taşçı, 2021). Bu sebeple öğrencilerin okullarda analitik düşünme becerileri kazanabilmeleri, onların yaşam becerilerini de etkileyebileceğini düşündürmektedir.

Analitik düşünme becerilerinin yoğun olarak ihtiyaç duyulduğu ve yaş dönemi gereği yaşamla ilgili sorgulamaların, problemlerin arttığı lise döneminde, gençler tüm zamanlardan daha çok analitik düşünmek ve karşılaştıkları, yeni yeni yüzleşmeye başladıkları hayat problemleriyle baş edebilmek için yaşam becerilerini sergilemek durumunda kalırlar (Altınok-Kalkan, 2018). Doğuştan olmayan ve kendiliğinden gelişmeyen bu beceriler (Mayarni ve Nopiyanti, 2021), günlük zamanlarını en çok geçirdikleri okullarda öğrencilere kazandırılmalıdır. Bu bakımdan önemli gelişimsel bir dönemde olan liseli öğrencilerin analitik düşünme becerileri ile yaşam becerileri arasındaki etki düzeyi derinlemesine incelenmelidir (Haowharn ve Ruangsuan, 2018).

Alan yazın incelendiğinde öğrencilerin yaşam beceri düzeylerini ölçmek için eleştirel düşünme, yaratıcı düşünme, empati, öz farkındalık, benlik saygısı, iletişim ve iş birliği, bilgi, teknoloji ve medya okuryazarlığı, duygularla başa çıkma gibi her araştırmada farklı alt beceri başlıklarından oluşan ölçekler geliştirildiği görülmektedir (Cronin vd., 2021; Erawan, 2010; Erduran-Avcı ve Korur, 2022; Kutsal ve Nazlı, 2021; Cronin vd., 2021; Ocak ve Park, 2020; Özmete, 2008). Yaşam becerileriyle ilgili yapılan araştırmalar, spor yapan lise öğrencilerinin yaşam becerilerinin geliştiğini (Düz ve Aslan, 2020), bu becerilerle orantılı olarak öğrencilerde problem davranışların azaldığını (Kutsal ve Nazlı, 2021)), yaşam değerleriyle yaşam becerileri arasında olumlu bir ilişki olduğunu (Tran vd., 2021) ortaya koymaktadır. Ayrıca ilgili öğretmen ve öğretmen adayı görüşlerinin alındığı derinlemesine araştırmalarda yaşam becerilerinin hayatta başarılı mutlu bireyler olabilmeleri için öğrencilere yaşam becerilerinin kazandırılması gerektiği ve bunun en iyi şekilde okulda geliştirilebileceği vurgulanmaktadır (Bastık, 2019). Yapılan araştırmalarda yaşam becerileri eğitiminin önemi ve bu eğitimle ilgili programlar geliştirilmesi gerektiği, ülkelerin eğitim politikalarında geliştirilmiş programların uygulanmasına olanak vermesi üzerinde durulmaktadır (Nagaraju, 2016; Prajapati vd., 2017).

Ancak alan yazında lise öğrencilerinin analitik düşünme becerilerinin yaşam becerilerini yordama düzeyi ile ilgili herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır. Üst düzey düşünme becerilerinin önemli olduğu

ve yaşam becerilerinin gelişmesinde kritik yaş dönemlerinden biri olan lise döneminin (Akyeampong, 2014) yordamsal düzeyde araştırılması alan yazına büyük ölçüde katkı sağlayacaktır. Bu araştırmanın amacı lise öğrencilerinin analitik düşünme becerileriyle yaşam becerileri arasındaki yordayıcı ilişkileri belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda şu sorulara yanıt aranmaktadır.

- Lise öğrencilerinin analitik düşünme becerileri ne düzeydedir?
- Lise öğrencilerinin yaşam becerileri ne düzeydedir?
- Analitik düşünmeyi oluşturan bilgiyi özümseme, ayrıntılara dikkat etme, bilgiyi çözümleme ve çalışma stratejileri boyutları; kariyer planlama, kişilerarası iletişim, kendini tanıma ve sorumluluk becerilerini anlamlı bir şekilde yordamakta mıdır?
- Yaşam becerileri alt boyutlarından hangileri, analitik düşünme becerileri tarafından anlamlı bir şekilde daha fazla yordanmaktadır?

Yöntem

Araştırmanın modeli

Lise öğrencilerinin analitik düşünme becerilerinin, yaşam becerilerini yordama düzeyini belirlemeyi amaçlayan bu çalışma ilişkisel tarama modelinde yordamsal bir araştırmadır. Araştırmada, yaşam becerileri bağımlı değişken (yordanan), analitik düşünme becerileri de bağımsız değişken (yordayıcı) olarak belirlenmiştir.

Evren – Örneklem

Araştırmanın çalışma evrenini, 2022-2023 öğretim yılında, Kütahya ilinin Gediz ilçesinde öğrenim gören 565 lise öğrencisi oluşturmaktadır. 14 öğrencinin verisi eksik ve özensiz olduğu için; 85 öğrencisinin verisi tek değişkenli uç değer analizi sonucunda (-3 ve +3 z değerlerine sahip öğrencinin yanıtları uç değer olarak kabul edilmiştir); 11 öğrencisinin verisi ise çok değişkenli uç değer analizi (Mahalanobis değerleri .001 ve daha düşük puanlara sahip lise öğrencileri) sonucunda çalışma evreninden çıkarılmıştır. Özensiz ve eksik veriler ile tek ve çok değişkenli uç değerler çalışma evreninden çıkarıldıktan sonra toplam 455 lise öğrenci ile analizler gerçekteştirilmiştir. Araştırmaya katılan lise öğrencilerinin özellikleri Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Lise Öğrencilerinin Demografik Özellikleri

Değişken	Düzey	N	%
Cinsiyet	Kadın	191	41.97
	Erkek	264	58.03
Sınıf düzeyi	9. sınıf	124	27.25
	10. sınıf	101	22.19
	11. sınıf	124	27.25
	12. sınıf	106	23.31
Okul türü	Anadolu lisesi	128	28.13
	Fen lisesi	154	33.84
	Meslek lisesi	173	38.03

Tablo 1’de görüldüğü gibi araştırmaya katılan lise öğrencilerinin %41.97’si kadın iken, %58.03’ü erkektir. Öğrencilerin %27.25’i 9. sınıfa, %22.19’u 10. sınıfa, %27.25’i 11. sınıfa, %23.31’i 12. sınıfa devam etmektedir. Öğrencilerin %28.3’ü Anadolu lisesinde, %33.84’ü fen lisesinde, %38.03’ü meslek lisesinde öğrenim görmektedir.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada, lise öğrencilerinin analitik düşünme becerilerini ve yaşam becerilerini ölçmek amacıyla kullanılan ölçek bilgileri şu şekildedir.

Analitik Düşünme Ölçeği (ADÖ): Ocak ve Park (2020) tarafından geliştirilen Analitik Düşünme Ölçeği, Bilgiyi Özümseme, Ayrıntılara Dikkat Etme, Bilgiyi Çözümleme ve Çalışma Stratejileri olmak üzere dört faktörden oluşan, 24 maddelik, beş derecelendirmeli (1= Uygun değil, 2= Çok az uygun, 3= Kısmen uygun, 4= Çoğunlukla uygun, 5= Tamamen uygun) likert tipinde bir ölçme aracıdır. Bilgiyi Özümseme boyutunun madde sayısı 10 ve boyuta ait Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı 0.87’dir. Ayrıntılara Dikkat Etme boyutunun madde sayısı 6 ve boyuta ait Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı .84’tür. Bilgiyi Çözümleme boyutunun madde sayısı dört ve boyuta ait Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı .77’dir. Çalışma Stratejileri boyutunun madde sayısı dört ve boyuta ait Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı .74 ve

ölçeğin tümüne ait güvenirlik katsayısı 0.91'dir. Bu çalışma kapsamında da incelenen Cronbach Alpha iç tutarlık katsayıları tüm ölçek için .91; Bilgiyi Özümseme boyutu için .82; Ayrıntılara Dikkat Etme boyutu için .78; Bilgiyi Çözümleme boyutu için .70 ve Çalışma Stratejileri boyutu için .77 olarak belirlenmiştir.

Yaşam Becerileri Ölçeği (YBÖ): Kutsal ve Nazlı (2021) tarafından geliştirilen Yaşam Becerileri Ölçeği dört faktörden oluşan 16 maddelik beşli likert (1= Hiçbir zaman, 2= Bazen, 3= Ara sıra, 4= Sık sık, 5= Her zaman) tipinde bir ölçme aracıdır. Ölçeğin Kariyer Planlama boyutunun madde sayısı dört ve boyuta ait Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı .70'tir. Kişiler Arası İletişim boyutunun madde sayısı dört ve boyuta ait Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı .61'dir. Kendini Tanıma boyutunun madde sayısı dört ve boyuta ait Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı .60'tır. Sorumluluk boyutunun madde sayısı 4 ve boyuta ait Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı .74'tür. Ölçeğin tümüne ait güvenirlik katsayısı .83'tür. Bu çalışma kapsamında da incelenen Cronbach Alpha iç tutarlık katsayıları tüm ölçek için .83; Kariyer Planlama boyutu için .67; Kişiler Arası İletişim boyutu için .65; Kendini Tanıma boyutu için .57 ve Sorumluluk boyutu için .72 olarak belirlenmiştir.

Verilerin Analizi

Verilerin analizi aşamasında öncelikle, lise öğrencilerinin "Yaşam Becerileri Ölçeği"ne ve "Analitik Düşünme Becerileri Ölçeği"ne verdiği yanıtlardan elde edilen verilerin normallik sayıltısı çarpıklık ve basıklık değerleri incelenmiştir. Yaşam Becerileri Ölçeğinden, Kariyer Planlama, Kişiler arası iletişim, Kendini tanıma ve Sorumluluk boyutlarından alınan toplam puanların Skewnes ve Kurtosis değerleri sırasıyla (-.24; -.22); (-.24; -.88); (-.32; -.36); (-.30; -.57) ve (-.47; .01)'dir. Analitik Düşünme Becerileri Ölçeği'nden, Bilgiyi özümseme, Ayrıntılara dikkat etme, Bilgiyi Çözümleme ve Çalışma stratejisi boyutlarından alınan toplam puanların Skewnes ve Kurtosis değerleri sırasıyla (-.03; -.30); (-.04; -.49); (-.07; -.62) ve (-.05; -.63)'dir. Normal dağılım gösteren ölçümlerde ± 1.0 aralığındaki çarpıklık ve basıklık değerleri mükemmel; ± 2.0 aralığındaki çarpıklık ve basıklık değerleri ise kabul edilebilir sınır olarak değerlendirilmektedir (George ve Mallery, 2001, s. 86). Ayrıca her bir ölçeğin ve alt boyutlarının mod, medyan ve ortalamaları birbirine çok yakındır. Ayrıca çarpıklık ve basıklık değerlerinin standart hataya bölünmesi sonucu elde edilen değerler, $\pm 3,29$ eşik değeri arasında yer almaktadır. Mayers (2013, s. 53) 100'e kadar olan örnekler için $\pm 2,58$ eşik ve 100'den büyük örneklem için $\pm 3,29$ eşik değerinin kullanılması gerektiğini belirtmektedir. Bu değerlere göre, araştırmada kullanılan ölçme araçlarının normallik sayıltısı karşılanmaktadır.

Araştırmada lise öğrencilerinin yaşam becerilerinin ve analitik düşünme becerilerinin belirlenmesi için betimsel istatistikler; analitik düşünme becerileri ölçeği alt boyutlarının yaşam becerileri ölçeğinin toplam puanını ve alt boyutlarının toplam puanlarını ne ölçüde yordadığını belirlemek için çoklu regresyon analizi kullanılmıştır. Öncelikle çoklu regresyon analizinin varsayımları karşılanmaya çalışılmıştır. İlk varsayım bağımlı ve bağımsız değişkenlerin ölçümlerinin aralık ölçeğinde olması gerekliliğidir (Pallant, 2015, s.141). Araştırmada kullanılan her iki ölçme aracı da eşit aralıklı ölçekler olduğundan ilk sayıltı karşılanmıştır. İkinci varsayım olan değişkenlerin normal dağılım göstermesidir. Araştırma kullanılan her iki ölçme aracının toplam puanları ve alt boyutlarının puanları normal dağılım gösterdiği için ikinci varsayım da karşılanmıştır. Üçüncü varsayım bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında doğrusal orta düzeyde ilişki olmasıdır. Bu doğrultuda her iki ölçekten elde edilen ortalama puanlar arasındaki Pearson Momentler Çarpım Korelasyon Katsayısı hesaplanarak sonuçlar Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Bağımlı (Yordanan) Değişkenler ile Bağımsız (Yordayan) Değişkenler Arasındaki Korelasyon

		Bağımsız Değişkenler				
		ADÖ Toplam	Bilgiyi Özümseme	Ayrıntılara Dikkat etme	Bilgiyi Çözümleme	Çalışma Stratejisi
Bağımlı değişkenler	YBÖ Toplam	.61	.59	.44	.55	.41
	Kariyer planlama	.45	.44	.31	.36	.34
	Kişiler arası iletişim	.43	.43	.29	.42	.29
	Kendini tanıma	.41	.39	.30	.42	.24
	Sorumluluk	.52	.51	.40	.42	.35

Tablo 2 incelendiğinde Yaşam Becerileri Ölçeği toplam puanı ve alt boyutlarının puanları ile Analitik Düşünme Becerileri Ölçeği toplam puanı ve alt boyutlarının puanları arasında orta düzeyde pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Böylelikle üçüncü sayıltı da karşılanmıştır. Dördüncü varsayım bağımsız değişkenler arasındaki korelasyonun .80'nin altında olmasıdır. Araştırmada bağımsız değişkenler arasındaki korelasyon .72 ile .77 arasında değişmektedir. Bu da çoklu doğrusallık sorununun olmadığını

göstermektedir. Beşinci varsayım Varyans Enflasyon Faktörü (VIF değerlerinin 5'in altında olmasıdır. Araştırmada Bilgiyi özümseme için VIF değeri $2,04 < 5$; Ayrıntılara dikkat etme için $1,85 < 5$; Bilgiyi çözümleme için $1,89 < 5$ ve Çalışma stratejisi için $1,54 < 5$ 'dir. Bu değerler bağımsız değişkenler arasında çoklu bağlantı olmadığını gösterir. Böylece çoklu regresyon analizinin varsayımları sağlanmıştır.

Bulgular

Yordayıcı ve Yordanan Değişkenlere İlişkin Betimsel İstatistikler

Bu bölümde Yaşam Becerileri Ölçeği (yordanan) ve Analitik Düşünme Becerileri Ölçeği'ne (yordayıcı) ilişkin betimsel istatistiklere yer verilmiştir. Tablo 3'te lise öğrencilerinin, yaşam becerilerine ve analitik düşünme becerilerine ilişkin aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri yer almaktadır

Tablo 3. Yordayıcı ve Yordanan Değişkenlere İlişkin Betimsel İstatistikler

Ölçek	Boyutlar	N	K	min	max	$\bar{X}$	S	$\bar{X}/K$
YBÖ	Kariyer planlama	455	4	9	20	15.56	2.93	3.89
	Kişiler arası iletişim	455	4	8	20	16.01	2.45	4.00
	Kendini tanıma	455	4	8	20	15.66	2.82	3.91
	Sorumluluk	455	4	8	20	16.15	2.51	4.03
	YBÖ Toplam	455	16	39	80	63.38	7.96	3.96
ADÖ	Bilgiyi özümseme	455	10	25	50	39.26	5.13	3.93
	Ayrıntılara dikkat etme	455	6	11	30	21.69	3.94	3.62
	Bilgiyi Çözümleme	455	4	8	20	15.42	2.65	3.85
	Çalışma stratejisi	455	4	6	20	14.13	3.27	3.53
	ADÖ Toplam	455	24	58	120	90.51	12.36	3.77

Tablo 3 incelendiğinde öğrencilerin yaşam becerileri ölçeğinin tamamından aldıkları toplam puanların ve alt boyutlarından aldıkları puanların ortalamalarının 3.89 ile 4.03 arasında; analitik düşünme becerileri ölçeği ve alt boyutlarından aldıkları puanların ortalamalarının 3.53 ile 3.93 arasında değiştiği görülmektedir. Öğrencilerin her iki ölçek ve alt boyutlardan aldıkları puanların ortalamaları yüksektir. Öğrencilerin yaşam becerilerinden en yüksek puanı aldıkları boyut sorumluluk iken, en düşük puanı aldıkları boyut kendini tanımadır. Analitik düşünme becerilerinden en yüksek puanı aldıkları boyut bilgiyi özümseme iken en düşük puanı aldıkları boyut ise çalışma stratejisidir. Araştırmanın asıl amacı, analitik düşünme becerilerinin yaşam becerilerini yordama düzeyinin belirlenmesidir. Bu amaç için yapılan çoklu regresyon analizlerine ilişkin bulgular Tablo 4, 5, 6 ve 7'de yer almaktadır.

Analitik Düşünme Ölçeği Alt Boyutlarının Kariyer Planlama Becerileri Puanlarını Yordama Gücü

Tablo 4. Kariyer Planlama Becerileri Puanlarının Yordanmasına İlişkin Çoklu Regresyon Sonuçları

Yordayıcı değişkenler	B	Standart Hata	β	t	p	İkili r	Kısmi r
Sabit	5.16	.96		5.37	.00		
Bilgiyi özümseme	.18	.03	.32	5.37	.00	.44	.25
Ayrıntılara dikkat etme	-.00	.04	-.00	-.07	.94	.31	-.00
Bilgiyi Çözümleme	.10	.06	.09	1.70	.08	.36	.08
Çalışma stratejisi	.11	.04	.12	2.43	.02	.34	.11
R=0,47 R ² =0,21							
F ₍₄₋₄₅₀₎ =31,48 p= 0,00							

Tablo 4'te öğrencilerin analitik düşünme becerileri alt boyutları (yordayıcı değişken) ile kariyer planlama becerileri (yordanan değişken) arasındaki ikili ve kısmi korelasyonlar incelenmiştir. Kariyer Planlama becerileri ile Bilgiyi Özümseme ($r=.44$), Ayrıntılara dikkat etme ($r=.31$), Çözümleme ($r=.36$) ve Çalışma stratejisi ($r=.34$) alt boyutları arasında orta düzeyde pozitif yönde bir ilişki bulunmaktadır. Öğrencilerin kariyer planlama becerileri ile analitik düşünme becerileri arasında orta düzeyde pozitif yönde anlamlı ($R=.47$, $p=.00$) bir ilişki bulunmaktadır. Öğrencilerin analitik düşünme becerileri tümü birlikte, kariyer planlama becerilerindeki toplam varyansın %21'ini açıklamaktadır. Standardize edilmiş regresyon katsayılarına (β) göre öğrencilerin analitik düşünme becerilerinin kariyer planlama becerileri üzerindeki göreceli önem sırası, "bilgiyi özümseme, çalışma stratejisi, bilgiyi çözümleme, ayrıntılara dikkat etmedir. Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t testi sonuçları incelendiğinde, bilgiyi özümseme ($p=.00$) ve çalışma stratejisi ($p=.02$) boyutlarının kariyer planlama becerilerinin anlamlı bir yordayıcısı olduğu görülmektedir. Elde edilen bulgulara göre kariyer planlama becerilerinin regresyon eşitliği şöyledir:

$Kariyer\ Planlama\ Becerileri = 5.16 + .18 (Bilgiyi\ Özümlerse) - .00 (Ayrıntılara\ Dikkat\ Etme) + .10 (Bilgiyi\ Çözümleme) + .11 (Çalışma\ Stratejisi)$

Analitik Düşünme Ölçeği Alt Boyutlarının Kişilerarası İletişim Becerileri Puanlarını Yordama Gücü

Tablo 5. *Kişilerarası İletişim Becerileri Yordanmasına İlişkin Çoklu Regresyon Sonuçları*

Yordayıcı değişkenler	B	Standart Hata	β	t	p	İkili r	Kısmi r
Sabit	7.47	.80		9.30	.00		
Bilgiyi özümseme	.13	.02	.27	4.61	.00	.43	.21
Ayrıntılara dikkat etme	-.03	.03	-.04	-.84	.40	.29	-.04
Bilgiyi Çözümleme	.22	.05	.24	4.33	.00	.42	.20
Çalışma stratejisi	.03	.03	.04	.89	.37	.29	.04
R=0,47 R ² =0,22							
F ₍₄₋₄₅₀₎ =31,67 p= 0,00							

Tablo 5'te öğrencilerin analitik düşünme becerileri alt boyutları (yordayıcı değişken) ile kişilerarası iletişim becerileri (yordanan değişken) arasındaki ikili ve kısmi korelasyonlar incelenmiştir. Kişilerarası iletişim becerileri ile Bilgiyi Özümseme ($r=.43$) ve Bilgiyi çözümleme ($r=.42$) alt boyutları arasında orta düzeyde pozitif yönde; Ayrıntılara dikkat etme ($r=.29$) ve Çalışma stratejisi ($r=.29$) alt boyutları arasında düşük düzeyde pozitif yönde bir ilişki bulunmaktadır. Öğrencilerin kişilerarası iletişim becerileri ile analitik düşünme becerileri arasında orta düzeyde pozitif yönde anlamlı ($R=.47$, $p=.00$) bir ilişki bulunmaktadır. Öğrencilerin analitik düşünme becerileri tümü birlikte, kişilerarası iletişim becerilerindeki toplam varyansın %22'sini açıklamaktadır. Standardize edilmiş regresyon katsayılarına (β) göre öğrencilerin analitik düşünme becerilerinin kişilerarası iletişim becerileri üzerindeki göreceli önem sırası, "bilgiyi özümseme, bilgiyi çözümleme, ayrıntılara dikkat etme ve çalışma stratejisidir. Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t testi sonuçları incelendiğinde, bilgiyi özümseme ($p=.00$) ve bilgiyi çözümleme ($p=.00$) boyutlarının kişilerarası iletişim becerilerinin anlamlı bir yordayıcısı olduğu görülmektedir. Elde edilen bulgulara göre kişilerarası iletişim becerilerinin regresyon eşitliği şöyledir:

$Kişilerarası\ İletişim\ Becerileri = 7.47 + .13 (Bilgiyi\ Özümlerse) - .03 (Ayrıntılara\ Dikkat\ Etme) + .22 (Bilgiyi\ Çözümleme) + .03 (Çalışma\ Stratejisi)$

Analitik Düşünme Ölçeği Alt Boyutlarının Kendini Tanıma Becerileri Puanlarını Yordama Gücü

Tablo 6. *Kendini Tanıma Becerileri Puanlarının Yordanmasına İlişkin Çoklu Regresyon Sonuçları*

Yordayıcı değişkenler	B	Standart Hata	β	T	p	İkili r	Kısmi r
Sabit	6.34	.93		6.80	.00		
Bilgiyi özümseme	.11	.03	.20	3.42	.00	.39	.16
Ayrıntılara dikkat etme	.01	.04	.02	.43	.66	.30	.02
Bilgiyi Çözümleme	.31	.06	.29	5.17	.00	.42	.24
Çalışma stratejisi	-.03	.04	-.03	-.66	.51	.24	-.03
R=0,45 R ² =0,21 F ₍₄₋₄₅₀₎ =29,25 p= 0,00							

Tablo 6'da öğrencilerin analitik düşünme becerileri alt boyutları (yordayıcı değişken) ile kendini tanıma becerileri (yordanan değişken) arasındaki ikili ve kısmi korelasyonlar incelenmiştir. Kendini tanıma becerileri ile Bilgiyi çözümleme ($r=.42$), Bilgiyi özümseme ($r=.39$) ve Ayrıntılara dikkat etme alt boyutları arasında orta düzeyde pozitif yönde; Çalışma stratejisi ($r=.24$) alt boyutunda arasında düşük düzeyde pozitif yönde bir ilişki bulunmaktadır. Öğrencilerin kendini tanıma becerileri ile analitik düşünme becerileri arasında orta düzeyde pozitif yönde anlamlı ($R=.45$, $p=.00$) bir ilişki bulunmaktadır. Öğrencilerin analitik düşünme becerileri tümü birlikte, kendini tanıma becerilerindeki toplam varyansın %21'ini açıklamaktadır. Standardize edilmiş regresyon katsayılarına (β) göre öğrencilerin analitik düşünme becerilerinin kendini tanıma becerileri üzerindeki göreceli önem sırası, "bilgiyi çözümleme, bilgiyi özümseme, çalışma stratejisi ve ayrıntılara dikkat etmedir. Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t testi sonuçları incelendiğinde, bilgiyi özümseme ($p=.00$) ve bilgiyi çözümleme ($p=.00$) boyutlarının kendini tanıma becerilerinin anlamlı bir yordayıcısı olduğu görülmektedir. Elde edilen bulgulara göre kendini tanıma becerilerinin regresyon eşitliği şöyledir:

$Kendini\ Tanıma\ Becerileri = 6.34 + .11 (Bilgiyi\ Özümlerse) + .01 (Ayrıntılara\ Dikkat\ Etme) + .31 (Bilgiyi\ Çözümleme) - .03 (Çalışma\ Stratejisi)$

Analitik Düşünme Ölçeği Alt Boyutlarının Sorumluluk Becerileri Puanlarını Yordama Gücü**Tablo 7. Sorumluluk Becerileri Puanlarının Yordanmasına İlişkin Çoklu Regresyon Sonuçları**

Yordayıcı değişkenler	B	Standart Hata	β	T	p	İkili r	Kısmi r
Sabit	5.78	.78		7.37	.00		
Bilgiyi özümseme	.17	.02	.35	6.19	.00	.51	.28
Ayrıntılara dikkat etme	.04	.03	.07	1.40	.16	.40	.0
Bilgiyi Çözümleme	.11	.05	.12	2.26	.02	.42	.11
Çalışma stratejisi	.05	.03	.06	1.33	.18	.35	.06
R=0,54	R ² =0,29	F ₍₄₋₄₅₀₎ =45,21	p= 0,00				

Tablo 7’de öğrencilerin analitik düşünme becerileri alt boyutları (yordayıcı değişken) ile sorumluluk becerileri (yordanan değişken) arasındaki ikili ve kısmi korelasyonlar incelenmiştir. Sorumluluk becerileri ile Bilgiyi Özümseme ($r=.51$), Bilgiyi çözümleme ($r=.42$), Ayrıntılara dikkat etme ($r=.40$) ve Çalışma stratejisi ($r=.35$) alt boyutları arasında orta düzeyde pozitif yönde bir ilişki bulunmaktadır. Öğrencilerin sorumluluk becerileri ile analitik düşünme becerileri arasında orta düzeyde pozitif yönde anlamlı ($R=.54$, $p=.00$) bir ilişki bulunmaktadır. Öğrencilerin analitik düşünme becerileri tümü birlikte, sorumluluk becerilerindeki toplam varyansın %29’unu açıklamaktadır. Standardize edilmiş regresyon katsayılarına (β) göre öğrencilerin analitik düşünme becerilerinin sorumluluk becerileri üzerindeki göreceli önem sırası, “bilgiyi özümseme, bilgiyi çözümleme, ayrıntılara dikkat etme ve çalışma stratejisidir. Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t testi sonuçları incelendiğinde, bilgiyi özümseme ($p=.00$) ve bilgiyi çözümleme ($p=.02$) boyutlarının sorumluluk becerilerinin anlamlı bir yordayıcısı olduğu görülmektedir. Elde edilen bulgulara göre sorumluluk becerilerinin regresyon eşitliği şöyledir:

$$\text{Sorumluluk Becerileri} = 5.78 + .17 (\text{Bilgiyi Özümseme}) + .04 (\text{Ayrıntılara Dikkat Etme}) + .11 (\text{Bilgiyi Çözümleme}) + .05 (\text{Çalışma Stratejisi})$$

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Araştırmada öncelikle lise öğrencilerinin yaşam becerileri ile analitik düşünme becerileri incelenmiştir. Lise öğrencilerinin yaşam becerilerinin yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Öğrencilerin yaşam becerilerinden en yüksek puan aldıkları beceri sorumluluk becerisidir. Bu sonuç doğrultusunda lise öğrencilerinin kendi sorumluluklarını, okuldaki sorumluluklarını, birlikte yaşadıkları kişilere ve topluma karşı sorumluluklarını sıklıkla yerine getirdiği söylenebilir. Ulus (2018) çalışmasında gençlerin yaşam becerilerinin aile yapıları, yaşadıkları bölge şartları, okul türleri ya da sınıf düzeyleri gibi değişkenlerden etkilendiğini açıklamaktadır. Bu açıklama doğrultusunda araştırmada da örneklem grubunun çoğunluğunun kırsal bölgede yaşayan öğrencilerden oluştuğu ve öğrencilerin içinde bulundukları koşullar gereği sorumluluk becerilerinin geliştiği söylenebilir. İlgili alan yazın incelendiğinde Tran ve diğerlerinin (2021), öğrencilerin yaşam beceri düzeylerini belirledikleri çalışmalarında, öğrencilerin yaşam becerilerinin yüksek düzeyde olduğuna ve en yüksek yaşam becerisinin sorumluluk olduğuna ilişkin elde ettikleri sonuç bu araştırmanın sonucunu destekler niteliktedir. Kesici (2018) lise öğrencilerinin sorumluluk düzeylerini cinsiyet, okul türü ve sınıf düzeyine göre incelediği araştırmasında sorumluluk puan ortalamalarının iyi düzeyde olduğu sonucuna ulaşmıştır. Engin ve Korucuk (2021) öğrencilerin 21.Yüzyıl becerilerini çeşitli değişkenler açısından inceledikleri çalışmalarında, sosyal sorumluluk ve liderlik becerilerinin yüksek düzeyde olduğunu tespit etmişlerdir. Çelik (2021) ise araştırmasında lise öğrencilerinin sınıf düzeyi arttıkça sosyal sorumluluk becerilerinin yükseldiğini tespit etmiştir.

Araştırmada lise öğrencilerinin yaşam becerileri arasında en düşük puan aldıkları beceri kendini tanıma becerisidir. Bu sonuç doğrultusunda lise öğrencilerinin güçlü ve güçsüz yönlerinin, yaşadığı duyguların, neyi yapabildiklerinin, neyi yapamadıklarının, neyi severek yaptıklarının, neyi sevmeyerek yaptıklarının ara sıra farkında oldukları söylenebilir. Alan yazında Ulus’un (2018) ergenlerin yaşam becerileri üzerine yaptığı araştırmada, ergenlerin kendini tanıma becerisini edinme konusunda yaşadıkları zorluklara ilişkin elde ettiği sonuç araştırma sonucunu destekler niteliktedir. Zeybek’ in (2019) lise öğrencilerinin 21.yüzyıl becerileri kullanım düzeylerini incelediği araştırmasındaki alt boyutlardan biri de otonom becerilerdir. Otonom beceriler öğrencilerin öğrenme süreçlerini sağlıklı bir şekilde yürütebilmeleri için kendilerini tanımalarını gerektiren becerilerdir. Zeybek (2019) çalışmasında 9 ve 10. sınıftan, 11. ve 12. sınıfa doğru sınıf düzeyi arttıkça otonom beceri düzeyi kullanım puanlarının arttığı sonucuna ulaşmıştır. Aksoy (2020) öz farkındalık olarak da ifade edilen kendini tanıma becerisini sosyal duygusal öğrenmenin bir alt boyutu olarak incelediği araştırmasında, lisede okuyan erkek öğrencilerin kendini tanıma beceri düzeyinin kız öğrencilere göre daha düşük olduğu sonucuna ulaşmıştır. Jain, Kumar ve Khanna (2013)

araştırmalarında, kırsal kesimde yaşayan lise öğrencilerinin öz farkındalık düzeylerinin çok düşük olduğunu tespit etmişlerdir. Alan yazındaki çalışmaların araştırmanın sonucuyla uyumlu olduğu görülmektedir.

Araştırmada öğrencilerin analitik düşünme becerilerinin yüksek olduğu belirlenmiştir. Ayrıca öğrencilerin analitik düşünme becerilerinden en yüksek puanı aldıkları becerinin bilgiyi özümseme olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç doğrultusunda lise öğrencilerinin çoğunlukla karşılaştıkları problemlerin farkına vardıkları, bilgi eksiklerini araştırarak tamamladıkları, bilginin güvenilirliğini sorguladıkları söylenebilir. Öğrencilerin analitik düşünme becerilerinden en düşük puan aldıkları becerinin çalışma stratejisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç doğrultusunda öğrencilerin bir çalışmaya başlamadan önce çalışma planı yapma, problemi çözmeden önce hangi adımları izlemesi gerektiğini planlama konularında kısmen yeterli oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmanın sonuçlarıyla ilgili alan yazın çalışmalarında benzerlik gösteren sonuçlara rastlanmıştır. Örneğin Mayarni ve Nopiyanti (2021) lise öğrencilerinin analitik ve eleştirel düşünme becerilerini araştırdıkları çalışmalarında, öğrencilerin analitik düşünme becerilerinin yüksek olduğu ve bu becerilerden strateji ile taktik geliştirmenin ise düşük olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Işıkcı ve Çoklar (2022) yaptıkları araştırmada öğrencilerin analitik düşünme becerilerinin yüksek olduğunu, tablo oluşturma bilgiyi basamaklandırma gibi çalışma stratejilerinin ise orta düzeyde olduğunu belirlemiştir.

Araştırmada yapılan regresyon analizlerinde analitik düşünme becerilerinin alt boyutları ile Kariyer planlama, Kişiler arası iletişim, Kendini tanıma ve Sorumluluk becerileri arasında orta düzeyde pozitif yönde bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Alan yazındaki ilgili çalışmalar araştırmanın sonucunu desteklemektedir. Örneğin İşmen (2001) araştırmasında duygusal anlamda kendini tanımayı da içeren duygusal zekâ ile problem çözme becerisi arasındaki ilişkiyi incelemiş ve birlikte artış gösteren doğrusal bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Günay ve Çarıkçı (2018) araştırmalarında, analitikliği eleştirel düşünmenin alt boyutu olarak ele almışlar ve öğrencilerin eleştirel düşünme ile kariyer uyum yetenekleri arasındaki anlamlı bir ilişki sonucuna ulaşmışlardır. Wanah ve Jamaluddin (2023) araştırmalarında, lise öğrencilerinin eleştirel düşünme becerileri ile iletişim becerileri arasında olumlu yönde bir ilişki olduğu sonucunu elde etmişlerdir. Razm vd. (2021) araştırmalarının sonucunda, liseli kız öğrencilerin ters yüz öğretim ve problem çözme becerileri ile sorumluluk duyguları arasında olumlu yönde bir ilişki olduğunu belirlemişlerdir. Flores vd. (2006) araştırmalarında lise öğrencilerinin kariyer kararı verme öz yeterlikleri, problem çözme değerlendirmeleri ve eğitim hedefleri arasındaki ilişkileri incelemişler ve kariyer kararı verme öz yeterlikleri ile problem çözme değerlendirmeleri arasında olumlu yönde doğrusal bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Araştırmada, analitik düşünme becerilerinin tümü birlikte, kariyer planlama, kişilerarası iletişim ve kendini tanıma becerilerindeki toplam varyansın yaklaşık %20'sini açıkladığı belirlenmiştir. Araştırmada analitik düşünme becerileri tümü birlikte yaşam becerilerinden en çok sorumluluk becerisindeki toplam varyansı (%29) açıkladığı belirlenmiştir. Söz konusu sonuçlarda açıklanan varyans değerleri, Dünya Sağlık Örgütü' nün açıkladığı 10 temel yaşam becerisi ve bu beceri başlıkları altındaki çok sayıdaki beceriler arasında analitik düşünme becerisinin yaşam becerilerinde göz ardı edilemeyecek bir yeri olduğunu göstermektedir.

Araştırmada öğrencilerin analitik düşünme becerilerinin kariyer planlama, kişilerarası iletişim ve sorumluluk becerileri üzerindeki önem sırası incelendiğinde ilk sırada bilgiyi özümseme olduğu görülmektedir. Ayrıca araştırmada analitik düşünme becerilerinden bilgiyi özümseme becerisinin, yaşam becerilerinin tüm alt boyutlarının önemli ve anlamlı bir yordayıcısı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmanın bu sonucu doğrultusunda, öğrencilerin öğrenme sürecinde bilgiyi özümsemeyi önemsedikleri ve bilgi birikimlerinden kaynaklanan cesaretle kariyer planlamaları yaptıkları düşünülebilir. Bilginin özümsemesinin özgüveni desteklediği, özellikle grup çalışmalarında önemli olan kişilerarası iletişim ve sorumluluk alma becerilerine yönelttiği söylenebilir. Alan yazında da paralel doğrultuda sonuçlar görülmektedir. Örneğin Sefer ve Akfırat (2009) araştırmalarında, yaratıcı drama yöntemini derslerde gerekli bilgilerin özümseme içsel yaşantıya dönüşmesi ve davranışsal dışı vurulması olarak tanımlamış ve bu yöntemle öğrencilerin yaşam becerilerinde olumlu yönde farklılık oluştuğunu belirtmişlerdir. Trujillo-Jenks ve Rosen (2015) araştırmalarında, öğrencilerin derslerde konuyu öğrenme ya da bir problemi çözümüne ulaşmaları için yapılan bilgi alışverişlerinin, münazaraların öğrenmeyi destekledikleri sonucuna ulaşmışlardır. Wafaa (2018) öğrencilerin yaşam becerilerini incelediği araştırmasında yaşam becerilerinin bilgiyi edinebilmeyi geliştirdiğini belirtmiştir.

Araştırmada ulaşılan bir diğerk önemli sonuç kişilerarası iletişim, kendini tanıma ve sorumluluk becerilerinin bilgiyi özümseme becerisi dışındaki bir diğerk anlamlı yordayıcısının bilgiyi çözümleme becerisi olduğudur. Araştırmada, kariyer planlama becerisinin bilgiyi özümseme dışındaki yordayıcısının ise çalışma stratejileri becerisi olduğı sonucuna ulaşılmıştır. Çağın hızla değışen koşullarında üst düzey düşünme becerilerinin artık sadece bilgiyi elde etmede değıl yaşam içinde bir probleme etkili çözüm bulmada, verimli grup çalışmalarında sağıklı iletişim kurmada, bireyin kendini tanıyıp özelliklerini ne zaman ve nerede kullanmaları gerektiğinin bilincine varmada, kendini geliştirmede üstleneceğı sorumlulukları belirlemede önemli yeri bulunmaktadır (Tok & Sevinç, 2010). Eğıtim sistemlerinde içinde kişilerarası iletişim, sorumluluk ve kendini tanıma gibi becerileri de bulunduran sosyal duygusal beceriler, analitik düşünme gibi üst düzey düşünme becerileriyle doğrudan ya da dolaylı olacak şekilde sürekli etkileşim içindedir. Söz konusu becerilerin gelişimi birbirini destekler niteliktedir (MEB, 2021). Duygu ve biliş yüksek düzeyde etkileşim halinde olduğı için sosyal duygusal becerilerin gelişiminde üst düzey düşünme önemli bir rol oynamaktadır (Somuncuoğlu, 2005).

Araştırma sonucunda analitik düşünme becerisinin yaşam becerilerini anlamlı bir şekilde yordadığı belirlenmiştir. Ayrıca analitik düşünme becerilerinin tümünün yaşam becerilerinden en çok sorumluluk becerisindeki toplam varyansı (%29) açıkladığı sonucuna ulaşılmıştır. Ulaşılan sonuçlar; analitik düşünme becerisine sahip bireylerin yaşamlarında karşılaşabilecekleri problemlerin üstesinden gelmelerinin ve daha kaliteli bir yaşam sürmelerinin önemine dikkat çekmektedir. Ülkenin geleceğı çocuklar ve gençlerin söz konusu becerileri kazanarak yetişmesi oldukça önemlidir. Dolayısıyla matematik dersi öğretim programlarında öğrencilerin analitik düşünme becerilerini geliştirecek ve bu konuda farkındalıklarını arttıracak etkinliklere yer verilmesi önerilmektedir. Araştırmadan elde edilen veriler lise öğrencileriyle sınırlıdır. Söz konusu çalışmanın farklı sınıf düzeylerinde, farklı örneklem grupları ve ölçme araçlarıyla yapılması alan yazına konuyla ilgili katkı sağılayacak ve genellenebilir bilgilere ulaşmayı kolaylaştıracaktır.

Etik Beyan

"*Lise Öğrencilerinin Analitik Düşünme Becerilerinin Yaşam Becerilerini Yordama Düzeyi*" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Gereklili olan etik kurul izinleri Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğıtim Enstitüsü Müdürlüğü'nün 03.11.2023 tarih ve 240886 sayılı yazısı gereğince 2023/11 nolu toplantısında alınmıştır.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Araştırmacılar araştırmaya eşit derecede katkıda bulunmuştur.

Çatışma Beyanı

Yazarların çalışma kapsamında herhangi bir kişisel ve finansal çıkar çatışması yoktur.

Kaynakça

- Aksoy, Ö. N. (2020). Ergenlerin sosyal duygusal öğrenme düzeylerinin incelenmesi. *İnsan ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 576-590.
- Aksu, G., ve Eser, M. T. (2020). Development of analytical thinking tendency scale: Validity and reliability study. *İlköğretim Online*, 19(4).
- Akyeampong, K. (2014). Reconceptualised life skills in secondary education in the African context: Lessons learnt from reforms in Ghana. *International Review of Education*, 60(2), 217-234.
- Altınok-Kalkan, S. (2018). *Ortaokul öğrencilerinde yaşam becerileri ve okul güvenliğı*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Gaziantep.
- Anılan, H., ve Gezer, B. (2020). Kodlama etkinliklerine ve analitik düşünme becerisine yönelik sınıf öğretmenlerinin görüşlerinin incelenmesi. *Anadolu Üniversitesi Eğıtim Fakültesi Dergisi*, 4(4), 307-324.
- Bastık, U. (2019). *Hayat bilgisi dersinde yaşam becerilerinin kazandırılmasına yönelik öğretmen görüşleri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep.
- Cronin, L., Allen, J., Ellison, P., Marchant, D., Levy, A., ve Harwood, C. (2021). Development and initial validation of the life skills ability scale for higher education students. *Studies in Higher Education*, 46(6), 1011-1024.
- Çelik, H., Gürpınar, C., Başer, N., ve Erdoğan, S. (2015). Öğrencilerin analitik düşünme becerisinin gelişimi üzerine fen bilgisi öğretmenlerinin görüşleri. *Akademik Platform*, 396, 408.
- Çelik, B. S. (2021). *Lise öğrencilerinin 21.Yüzyıl becerilerini algılama düzeylerinin incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Biruni Üniversitesi, İstanbul.
- Duz, S., ve Aslan, T. V. (2020). The Effect of Sport on Life Skills in High School Students. *Asian Journal of Education and Training*, 6(2), 161-168.

- Emekli, E. (2021). *Fen bilimlerinde yaşam becerileri eğitimi kılavuzunun fen bilgisi öğretmen adaylarının analitik düşünme becerisine yönelik mesleki bilgilerinin gelişimi üzerine etkisinin incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Kafkas Üniversitesi, Kars.
- Engin, A. O., ve Korucuk, M. (2021). Öğrencilerin 21. yüzyıl becerilerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 41(2), 1081-1119.
- Erawan, P. (2010). Developing life skills scale for high school students through mixed methods research. *European Journal of Scientific Research*, 47(2), 169-186.
- Erduran-Avci, D., ve Korur, F. (2022). Evaluation of the Life Skills of Students in Adolescence: Scale Development and Analysis. *Journal of Science Learning*, 5(2), 226-241.
- Flores, L. Y., Ojeda, L., Huang, Y. P., Gee, D., ve Lee, S. (2006). The relation of acculturation, problem-solving appraisal, and career decision-making self-efficacy to Mexican American high school students' educational goals. *Journal of counseling psychology*, 53(2), 260.
- George, D., ve Mallery, P. (2001). SPSS for Windows. Needham Heights, MA: A Pearson Education.
- Güneş, F. (2012). Öğrencilerin düşünme becerilerini geliştirme. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (32), 127-146.
- Günay, Ö., ve Çarıkçı, İ. H. (2018). Eleştirel düşünme becerileri ile kariyer uyum yetenekleri arasındaki ilişkinin incelenmesi: Üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 17.UİK özel sayısı, 427-440.
- Haowharn, S., ve Ruangsuan, C. (2018). *The development of virtual learning environment model to fortify life skills for teenage of Thailand* (Doctoral dissertation, Mahasarakham University).
- Işıkcı, D.S. ve Çoklar, A. N. (2022). Lise bilgilerinin toplum 5.0 hakkındaki görüşlerinin analitik düşünme ve akademik azim bağlamında incelenmesi. *Abmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4 (2), 297-313.
- İşmen, A. E. (2001). Duygusal zeka ve problem çözme. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 13(13), 111-124.
- Jain, R. B., Kumar, A., ve Khanna, P. (2013). Assessment of self-awareness among rural adolescents: A cross-sectional study. *Indian Journal of Endocrinology and metabolism*, 17(1), 367.
- Kesici, A. (2018). Lise öğrencilerinin sorumluluk düzeylerinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 38(3), 965-985.
- Wafaa, M. K. (2018). Life skills and their relationship to the adolescent childrens values. *Alexandria Science Exchange Journal*, 39(April-June), 337-353.
- Korkmaz, Ç. (2019). *Sınıf öğretmenlerinin yaşam boyu öğrenme eğilimleri ile yaşam ve 21.Yüzyıl öğrenen beceri düzeyleri arasındaki ilişki*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon.
- Kutsal, D. (2018). Yaşam becerileri psikoeğitim programının kız meslek lisesi öğrencilerinin yaşam becerilerine ve problem davranışlarına etkisi.
- Kutsal, D. ve Nazlı, S. (2021). Yaşam becerileri ölçeği-lise formu'nun geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*, 10(3), 1310-1326.
- Mayarni, M. ve Nopiyanti, E. (2021). Critical and analytical thinking skill in ecology learning: A correlational study. *Journal of Biological Education Indonesia (Jurnal Pendidikan Biologi Indonesia)*, 7(1), 63-70.
- Mayers, A. (2013). Introduction to statistics and SPSS in psychology.
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2021). OECD sosyal ve duygusal beceriler araştırması. https://www.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2021_09/07170836_No19
- Ocak, G. ve Park, F. (2020). Lise öğrencileri için analitik düşünme ölçeği geliştirme çalışması. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(1), 49-68.
- Özmete, E. (2008). Gençlere yönelik yaşam becerileri ölçeğinin geliştirilmesi geçerlik ve güvenirlik çalışmaları. *Milli Eğitim*, (177), 253-270.
- Pallant, J. (2015). *SPSS survival manual*. Berkshire: Open University Press.
- Parlar, H. (2016). Sınıf öğretmenlerinin kritik ve analitik düşünme becerilerinin eğilimlerinin incelenmesi: İstanbul Ümraniye örneği. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(29), 45.
- Prajapati, R. K., Sharma, B., ve Sharma, D. (2017). Significance of life skills education. *Contemporary Issues in Education Research*, 10(1), 1-6.
- Prawita, W., ve Prayitno, B. A. (2019). Effectiveness of a Generative Learning-Based Biology Module to Improve the Analytical Thinking Skills of the Students with High and Low Reading Motivation. *International Journal of Instruction*, 12(1), 1459-1476.
- Razm, F., Hafezi, F., Marashian, F. S., Naderi, F., ve Dashtbozorgi, Z. (2021). Effectiveness of flipped teaching and problem-solving methods on problem-solving ability and sense of responsibility among female high school students. *Iranian Journal of Learning & Memory*, 3(12), 31-38.
- Robbins, J. K. (2011). Problem solving, reasoning, and analytical thinking in a classroom environment. *The Behavior Analyst Today*, 12(1), 40-47.
- Sebetci, Ö., ve Aksu, G. (2014). Öğrencilerin mantıksal ve analitik düşünme becerilerinin programlama dilleri başarısına etkisi. *Baş Editör*, 65.
- Sefer, S. R., ve Akfırat, N. (2009). Yaşam becerilerinin kazandırılmasında yaratıcı drama yönteminin kullanılması. *Yaratıcı Drama Dergisi*, 4(8), 99-112.
- Somuncuoğlu, D. (2005). Duygusal zekâ yeterliliklerinin kuramsal çerçevesi ve eğitimdeki rolü. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 0(11), 269-293.

- şimşek, N. (2019). Yaşam becerileri eğitimi olęeęinin geçerlik güvenirlik alışması. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 27(1), 261-270.
- Taşçı, Z. (2021). *Fen bilimleri dersi öğretim programındaki yaşam becerilerinin ders kitapları ve öğretmen uygulamalarındaki yansımaları*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale.
- Thaneerananon, T., Triampo, W., ve Nokkaew, A. (2016). Development of a Test to Evaluate Students' Analytical Thinking Based on Fact versus Opinion Differentiation. *International Journal of Instruction*, 9(2), 123-138.
- Theabthueng, P., Khamsong, J., ve Worapun, W. (2022). The Development of Grade 8 Student Analytical Thinking and Learning Achievement Using the Integrated Problem-Based Learning and Think-Pair-Share Technique. *Journal of Educational Issues*, 8(1), 420-429.
- Tok, E., ve Sevin, M. (2010). Başarılı zeka kuramına dayalı eğitim uygulamaları. *Electronic Journal of Social Sciences*, 9(32), 63-74.
- Tran, T. L. T., Phan, H. M. T., Nguyen, A. N. T., ve Nguyen, H. D. (2021). Correlations between living values and life skills of secondary school students in Vietnam. *European Journal of Contemporary Education*, 10(1), 148-158.
- Trujillo-Jenks, L. ve Rosen, L. (2015). Fostering student learning through the use of debates. <https://twu-ir.tdl.org/handle/11274/14952>. Date of access: June 2017.
- Ulus, L. (2018). Ergen bireyler için yaşam becerileri. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(12), 516-537.
- Ulus, L. (2018). Ergen bireyler için yaşam becerileri. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(12), 516-537.
- Wanah, H. N., Jamaluddin, A. B., Zahra, F., Zubaidah, S., ve Arsih, F. (2023). Critical thinking, communication skills and biology learning outcomes: Are they correlated?. In *AIP Conference Proceedings 2569(1)* AIP Publishing LLC.
- World Health Organization (WHO). (1993). Life skills education in schools. Geneva: Division of Mental Health and Prevention of Substance Abuse.
- World Health Organization. (1997). Life skills education for children and adolescents in schools: Introduction and guidelines to facilitate the development and implementation of life skills programmes. Geneva: WHO.
- World Health Organization. (2000). Tobacco-free youth. A life skills primer. Pan American.
- Zeybek, G. (2019). Lise ğrencilerinin 21. yüzyıl ğrenme becerileri kullanım düzeylerinin belirlenmesi. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 5(2), 142-156.

EXTENDED ABSTRACT

This study is structured on the hypothesis that there are predictive relationships between high school students' analytical thinking skills and life skills. The reasons for the relationship between analytical thinking skills and life skills from a theoretical perspective can be expressed as follows. Although there are many approaches to life skills, the World Health Organization defines life skills as the ability of individuals to cope with the problems they face and to exhibit appropriate positive behaviors, and classifies these skills under different titles such as problem solving, critical thinking, analytical thinking, and healthy communication. Analytical thinking is one of the skills that individuals use while managing the problems they face in their daily lives and producing effective solutions (Parlar, 2016). The ability of individuals who think analytically to look from different perspectives, classify and compare events, think in a solution-oriented way, and establish cause and effect relationships in errors is highly related to their ability to lead a healthy and happy life (Emekli, 2021; Korkmaz, 2019). Therefore, it is important to what extent individuals' analytical thinking skills affect their life skills. One of the most fundamental goals of education is to provide students with high-level thinking skills. The goal of raising individuals who can think logically, question, compare, and analyze is necessary not only to achieve academic success, but also for students to become adults who can stand on their own feet in their future lives, overcome difficulties, make the right decisions, and are equipped with life skills (Prawita & Prayitno, 2019; şimşek, 2019; Taşçı, 2021). For this reason, students' ability to acquire analytical thinking skills in schools may also affect their life skills. In the high school period, when analytical thinking skills are needed intensively and life-related inquiries and problems increase due to the age period, young people have to think analytically more than any other time and exhibit life skills in order to cope with the life problems they have just started to face (Altınok-Kalkan, 2018). These skills, which are not innate and do not develop spontaneously (Mayarni & Nopiyanti, 2021), should be provided to students in schools where they spend most of their daily time. In this respect, the level of influence between analytical thinking skills and life skills of high school students, who are in an important developmental period, should be examined in depth (Haowharn & Ruangsuwan, 2018). This study, which aims to determine the level of high school students' analytical thinking skills predicting their life skills, is a predictive research in the relational screening model. In the study, life skills were determined as the dependent variable and analytical thinking skills as the independent variable. The study population of the research consists of 565 high school students studying in Gediz district of Kütahya province in the 2022-2023 academic year. After removing sloppy and missing data and univariate and multivariate outliers from the study population, the analyses were conducted with a total of 455 high school students. One of the scales used in the study is the Analytical Thinking Scale. The Analytical

Thinking Scale developed by Ocak and Park (2020) is a 24-item, five-point Likert-type scale (1= Not appropriate, 2= Somewhat appropriate, 3= Partially appropriate, 4= Mostly appropriate, 5= Completely appropriate) consisting of four factors: Assimilating Information, Paying Attention to Details, Analyzing Information and Study Strategies. Another scale used in the study was the Life Skills Scale. The Life Skills Scale developed by Kutsal and Nazlı (2021) is a 16-item five-point Likert-type measurement tool (1= Never, 2= Sometimes, 3= Occasionally, 4= Frequently, 5= Always) consisting of four factors. In the study, descriptive statistics were used to determine the life skills and analytical thinking skills of high school students; multiple regression analysis was used to determine the extent to which the sub-dimensions of the analytical thinking skills scale predicted the total score of the life skills scale and the total scores of its sub-dimensions. It was concluded that high school students have high life skills. The skill that students scored the highest among life skills is responsibility skill. In line with this result, it can be said that high school students frequently fulfill their own responsibilities, their responsibilities at school, and their responsibilities towards the people they live with and the society. In the study, the skill that high school students received the lowest score among life skills was self-knowledge skill. In line with this result, it can be said that high school students are occasionally aware of their strengths and weaknesses, the emotions they experience, what they can do, what they cannot do, what they like to do and what they dislike to do. In the study, it was determined that students had high analytical thinking skills. In addition, it was concluded that the skill in which students received the highest score among analytical thinking skills was information assimilation. In line with this result, it can be said that high school students are mostly aware of the problems they encounter, complete their knowledge deficiencies by researching, and question the reliability of information. It was concluded that the skill with the lowest score among the analytical thinking skills of the students was the study strategy. In line with this result, it was concluded that students were partially competent in making a study plan before starting a study and planning which steps to follow before solving the problem. In the regression analysis conducted in the study, it was concluded that there was a moderate positive relationship between the sub-dimensions of analytical thinking skills and Career planning, Interpersonal communication, Self-recognition and Responsibility skills. Related studies in the literature support the results of the research.

Üniversiteli Gençlerin Türk Dünyası Tasavvuruna İlişkin Yaklaşımları

Kadri AĞGÜN¹, Könül MAMMADOVA², Fadıl ŞİRAZ³,
Muhammet Aykuthan ULUSOY⁴, Recep KAHRAMANOĞLU⁵ ve Erdal BAY⁶

Öz

Türk Dünyası Dijital Vatandaşlık (TUDVA) Projesi, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi öncülüğünde Türk Dünyasında "aynılıklar ve benzerliklerden" yola çıkılarak Gaspıralı'nın "dilde, fikirde, işte birlik" düsturuna uygun olarak "eğitimde birlik" amaçlamaktadır. TUDVA, farklı öğretim dönemlerinde Türk dünyasının farklı bölgelerinden gençlerin 14 haftalık çevrimiçi ortamda eğitimler aldığı sosyokültürel bir projedir. Projenin amacı, Türk dünyası gençlerinin gelecek tasavvurunda ortak hareket etme kapasitelerinin gelişimine katkı sağlamaktır. Proje kapsamında Türk Dünyası tasavvuruna ilişkin bilişsel farkındalık, tutum ve görüşleri belirlenmek istenmiştir. Betimsel tarama yöntemi kullanılan araştırmada proje ekibi tarafından geliştirilen Türk Dünyası Birliği Algısı anket formu çevrimiçi olarak iki ayrı dönemde uygulanmıştır. Tamamlanan anketlerden I uygulama döneminde 1476, II uygulama döneminde ise 766 olmak üzere toplamda 2242 anket analize tabi tutulmuştur. I ve II uygulamada elde edilen sonuçlar karşılaştırmalı olarak sunulmuştur. Araştırma sonucunda, gençlerin "Türk dünyası birliğinin kurulmasına ilişkin inanç düzeylerinin yüksek olduğu, birliğin kurulacağına inandıkları ortaya çıkmıştır. Araştırmada, Karabağ zaferindeki Azerbaycan-Türkiye dayanışması önemli gelişme olarak tanımlanmıştır. Ayrıca, Türk Devletler Teşkilatı'nın kurulması, Azerbaycan'da düzenlenen TEKNOFEST, Özbekistan ile gelişen olumlu ilişkiler, Zengezur Koridorunun açılması önemli gelişmeler olarak belirtilmiştir. Sonuç olarak Türk dünyasındaki gençlerin Türk dünyasının geçmişi, bugünü ve yarınına ilişkin bilişsel farkındalık, tutum ve görüşlerinin olumlu olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Türk Dünyası, Dijital Vatandaşlık, Eğitimde Birlik

Approaches of University Students to the Turkic World Vision

Abstract

The Turkic World Digital Citizenship (TUDVA) Project, spearheaded by Kyrgyz-Turkish Manas University, exemplifies the power of digital education in fostering unity and collaboration among youth from Turkic regions. Grounded in Gaspıralı's principle of "unity in language, idea, and work," the project brought together nearly 20,000 young individuals for a 14-week online program. The initiative focused on developing participants' capacity to contribute to a shared vision of the Turkic World's future. Key objectives included assessing participants' cognitive awareness, attitudes, and opinions about the past, present, and future of the Turkic World. Insights from a survey of 2,242 participants indicated a widespread belief in the necessity of a Turkic World Union and confidence in its eventual realization. The TUDVA Project highlights the potential of digital platforms to cultivate a collective identity while addressing historical and geopolitical challenges. It serves as a testament to the ability of education to unite diverse communities around common goals, advancing the vision of a unified Turkic World.

Keywords: Turkish World, Digital Citizenship, Unity in Education

Atıf İçin / Please Cite As:

Ağgün, K., Mammadova, K., Şiraz, F., Ulusoy, M. A., Kahramanoğlu, R. ve Bay, E. (2025). Üniversiteli gençlerin Türk dünyası tasavvuruna ilişkin yaklaşımları. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14 (2), 555-578. doi:10.33206/mjss.1572394

Geliş Tarihi / Received Date: 23.10.2024

Kabul Tarihi / Accepted Date: 27.12.2024

¹ Dr. - Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, kadri.aggun@manas.edu.kg, ORCID: 0000-0003-1432-7656

² Dr. - AMEA Folklor Institutu, konulsurxayqizi27@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9041-4957

³ Dr. Öğr. Üyesi - Ondokuz Mayıs Üniversitesi, fadilsiraz@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-5478-7529

⁴ Dr. Öğr. Üyesi - Kilis 7 Aralık Üniversitesi, aykuthan.ulusoym@kilis.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0045-3942

⁵ Doç. Dr. - Gaziantep Üniversitesi, recepkaahramanoglu@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6670-8165

⁶ Prof. Dr. - Gaziantep Üniversitesi, erdalbay@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-3167-9987

Giriş

Türk milleti Tevrat'tan ve İbn Haldun'dan nakledildiğine göre Hz. Nuh'un oğlu Yafes'in Türk adındaki oğluna dayanmaktadır (Kitapçı, 2001). Ortaçağ kaynaklarında Türkler Turan tipini temsil eden Orta Asya, Maverâünnehir ve diğer yakın doğu Türkleri beyaz tenli, koyu parlak gözlü, değirmi yüzlü (ay yüzlü, badem gözlü), endamlı, sağlam yapılı erkek ve kadınlarıyla güzelliğe örnek insanlar topluluğu olarak nitelendirilmektedirler (Kafesoğlu, 1999). Türk kelimesi ilk defa Göktürkler zamanında kullanılmış olup, zamanla Türk soyuna mensup ve Türkçe konuşan bütün toplulukların genel adı olmuştur.

Türk Dünyası, bazılarına göre 20. yüzyılın sonları ve 21. yüzyılda tüm Türk milletleri için kullanılan coğrafi ve kültürel bir kavramdır. Bu görüşe rağmen Türk Dünyasının sınırlarının hangi kriterlere göre (soy, dil, bağımsızlık vb.) belirleneceği konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Günümüzde Türk Dünyası coğrafyası 17-130 doğu boylamları ile 30-65 kuzey enlemleri arasında Avrupa ile Asya kıtalarında orta kuşakta yer almaktadır. Bu koordinatlarda en doğusu ile en batısı arasında 452 dakikalık (7 saat 32 dakika) zaman farkı bulunmaktadır. En güney ve en kuzey uç noktaları arasında ise kabaca 3885 km. mesafe bulunmaktadır. Türk Dünyası coğrafyasının en doğu ve kuzey noktasında Saha/Yakut Türkleri yaşamaktadır. Rusya'ya bağlı Saha/Yakut Özerk Cumhuriyetinin başkenti de olan Yakutsk şehri Lena ırmağının kenarında 62 kuzey, 130 doğu koordinatlarında yer almaktadır. Türk Dünyası coğrafyasının en güney ucunda Kaşkay Türkleri yaşamaktadır. İran'ın güneyinde Basra Körfezinin kuzey doğusunda Zağros dağları bölgesi Kaşkay Türklerinin yaşam alanıdır. Bölgenin en önemli şehri olan Şiraz 30 Kuzey enlemi-52 doğu meridyeni koordinatlarındadır. Türk Dünyası coğrafyasının en batısında Balkan Türkleri yaşamaktadır. Bölgede Türk nüfusunun ve kültürünün yoğun olarak bulunduğu en batıdaki şehirlerden biri Bosna-Hersek cumhuriyetindeki Mostar şehridir (Şahin, 1999).

Türk Dünyası olarak tanımladığımız bu coğrafi sınırlar, bağımsız Türk devletlerini (Türkiye, KKTC, Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Kırgızistan), Özerk Türk Cumhuriyetlerini (Doğu Türkistan, Tataristan, Çuvaş, Başkurdistan, Saha-Yakutistan, Altay, Karaçay, Gagauz, Balkar gibi) ve diğer devletler (İran- Irak- Suriye- Afganistan- Balkan ülkeleri gibi) içerisinde Türklerin yaşadığı coğrafyaları ifade eder (Uçar, 2007). Bu coğrafi sınırların dışında kalsa da geçen yüzyıl ortalarında işçi göçü olarak özellikle Türkiye'den Orta ve Batı Avrupa ülkelerine gitmiş önemli bir Türk nüfusu bulunmaktadır.

Türk Dünyasıyla ilgili yakın dönemde birçok aktüel gelişme yaşanmıştır. 21 Aralık 1991 yılında gerçekleştirilen Alma Ata Zirvesi'nde, Bağımsız Devletler Topluluğu kurulması kararı alınmıştır. Birlik'teki beş Türk devleti olan Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan bağımsızlıklarını ilan etmiştir. Türk dünyasında devletler ve diğer soydaşlar arasında kültürel, diplomatik ekonomik pek çok alanda ilişkiler devam etmektedir. 3 Ekim 2009'da Nahçıvan Antlaşması ile Türk Konseyi (Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi) kurulmuş olup Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye konseyin kurucu devletleridir. Konseyin ismi 2018 yılında Türk Keneşi olarak değiştirilmiştir. Türk Keneşi'ne Özbekistan 2019'da üye olurken; Macaristan 2018 yılında, Türkmenistan ise 2021 yılında gözlemci üye olarak katılmıştır. Yine 12 Kasım 2021 tarihinde yapılan İstanbul zirvesinde Türk Keneşi'nin adı Türk Devletleri Teşkilatı olarak değiştirilmiştir. Türk Devletleri Teşkilatı tarafından "2040 Türk Dünyası Vizyon Belgesi" yayımlanmış olup bu belge Türk dünyası için çok çok önemli stratejileri barındırmaktadır.

Yukarıda açıklandığı gibi, dünyanın farklı yerlerinde varlıklarını sürdüren Türkler birbirleriyle olan bağlarını devam ettirmişlerdir. Bu bağlar ve birlikteliğin bazı olumsuz sosyal ve politik engellerle karşılaştığı durumlar da mevcuttur. Türkiye'de üniversite öğrencileri ile yapılan çalışmalarda gençlerin Türk Dünyasına ilişkin farkındalıklarının düşük olduğu görülmektedir (Topal ve Sezer, 2016). Bölünmüşlüklere rağmen, toprak anlamında bütünleşme olmasa bile aynılıkları ve benzerlikleri olan Türklerin eğitim, kültür, tarih, ekonomi gibi alanlarda ortak paydada hareket etmeleri çok önemlidir. Bu anlamda romantik bir düşünceye sahip olmadan ortak paydada hareket edebilme kapasitesinin gelişimi için Atatürk'ün de belirtmiş olduğu dil, tarih, eğitim ve ekonomi alanlarında kültürel köprülerin kurulması gerekmektedir. İsmail Gaspıralı'nın "Dilde, Fikirde, İşte Birlik" düsturu bu noktada çok önemlidir. Gaspıralı'nın fikrinin gerçekleşmesinde "eğitim" anlamında birliktelik önemlidir (Erol, 1999). Eğitimde birliğin en önemli unsurlarından biri de ortak eğitim programları geliştirilmesidir.

21. yüzyılda küreselleşme ve teknolojik dönüşümün etkisi altında vatandaşlık anlayışında da değişim ve dönüşüm yaşanmaktadır. İnsanların iletişimi, devletle olan işleri, bankacılık, alışveriş vb. birçok alanda olduğu gibi eğitim-öğretimde dijital bir dönüşüm mevcuttur. Bu bağlamda Marshall'ın vatandaşlık yaklaşımına yeni vatandaşlık yaklaşımları eklenmiş "anayasal vatandaşlık, dünya vatandaşlığı, Avrupa

vatandaşlığı ve dijital vatandaşlık” gibi yeni kavramlar ortaya çıkmıştır (Ersoy, 2013, s. 70). Dijital vatandaşlık, en genel kapsamda çevrimiçi ortamda etkin katılımı uygun davranış normları olarak ifade edilmektedir (Karaduman ve Öztürk, 2014). Dijital vatandaşlığın alt boyutları olan dijital erişim, dijital ticaret, dijital iletişim, dijital okuryazarlık, dijital etik, dijital hukuk, dijital güvenlik, dijital sağlık ve dijital haklar-sorumlulukların Türk dünyası dijital vatandaşlık uygulaması için harekete geçiriliyor olması önemlidir (Sönmez ve Ünver, 2020). Türk dünyası dijital vatandaşlık çalışmalarının eğitimde birlik gelecekte birlik düşünceleri ile yapılması geleceğe köprü olacaktır. Çünkü dijital Türk dünyası vatandaşlığı, dijital dünyanın sınırları kaldırdığı günümüzde artık hedefleri bir olan Türk dünyasının birlik ve beraberliğinin teminatı haline gelecektir. Şüphesiz diğer gelişmelere de bağlı olarak Türk dünyasında bireylerin, özellikle gençlerin olaya bakışı önem arz etmektedir.

Türk Dünyası Dijital Vatandaşlık TUDVA Projesi temelleri daha öncelerden atılmasına rağmen 2021 Güz döneminde Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi yürütücülüğünde hayata geçirilmiş; sonraki dönemlerde de Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesinde ders olarak programa eklenmiştir. Ek olarak 2021-2022 Bahar döneminde Türkiye koordinatörlüğünde ve Amasya Üniversitesi yürütücülüğünde; 2023-2024 Güz döneminde Azerbaycan ülkesinin koordinatörlüğünde ve Malatya İnönü Üniversitesi yürütücülüğünde devam etmiştir. Projeye iki dönemde toplamda 20.000’e yakın başvuru yapılmış bu kapsamda yürütölen dersler, söyleşiler ve diğer faaliyetler çerçevesinde başarıyla devam ettirilmiştir. Proje kapsamında ortaya çıkan Türk Dünyası Dijital Vatandaşlığı dersi halen Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesinde okutulmaktadır.

Proje çerçevesinde son dönemde verilen dersler *Türk Dünyası Dijital Vatandaşlığı, 21. Yüzyıl Bağlamında Türk Dünyası ve Güncel Gelişmeler, Dünyü ve Bugünüyle Türk Dünyası Coğrafası, Türk Tarihinde Yolculuk, Türk Dünyasında Ortak Değerler (Gelenek, Görenek ve İnanışlar), Türk Dünyasında Kadın ve Aile, Türk Müzik Kültürü, Türk Dünyasında Bilimin Köşe Taşları* olarak belirlenmiştir. TUDVA projesi kapsamında eğitim programının geliştirilmesi sürecinde ihtiyaca uygun dersler güncellenmektedir. Ek olarak dijital içerik üretme ve diğer alanlara yönelik yedi atölye gerçekleştirilmiştir. Dersler Türkiye ve diğer ölkelerden alan uzmanları, alanda görev yapan kurum ve kuruluş yetkilileri tarafından çevrimiçi olarak işlenmektedir. Derslere 15 bölgeden katılım-olmaktadır. Dersler kayıt altına alınarak daha sonra izlemeye imkân verecek şekilde web sitesine (www.tudva.org) ve Youtube kanalına yüklenilmiştir. Proje katılımcıları Türk Dünyasından 15 değişik bölgeden oluşmakta ve katılımcıların çoğunluğunu üniversite öğrencileri, mezunlar, akademisyenler ve çalışanlar oluşturmaktadır. TUDVA projesi kapsamında eğitim programının geliştirilmesi sürecinde ihtiyaca uygun dersler güncellenmektedir.

TUDVA projesi kapsamında hazırlanan eğitim programı vasıtasıyla gençlerin farklılıklar yerine aynılıklar, benzerlikler noktasında ortak paydada hareket etme kabiliyetinin geliştirilmesine çalışılmaktadır. Türk dünyasından her gencin “aynılıklarımız, benzerliklerimiz var aslında biz aynımışız!” düşüncesine sahip olması beklenmektedir. Bu bağlamda geleceğe yön verecek üniversite öğrencilerinin farklı kültürlerle ilişkin bakış açısı kazanabilmeleri, yalnızca kendi kültürünü değil aynı zamanda karşı kültürleri de anlayarak, kültürler arasındaki sadece farklılıkları değil, aynılıkları, benzerlikleri de kavrayabilmeleri için çalışmaların yapılmasının önem kazandığı söylenebilir. Türk Dünyası Dijital Vatandaşlık projesi amacı çerçevesinde gerçekleştirilmekte olan eğitim-öğretim faaliyetleri ve diğer etkinliklere ek olarak Türk dünyasındaki gençlerin Türk dünyasına yönelik algılarının da proje bağlamında ortaya konulması gerekmektedir. Türk dünyası gençlerinin değişik bölge ve coğrafyalarda değişik devletlerde yaşıyor olması Türk dünyası hakkında, özellikle gençlerin algılarının ortaya konulması gerekmektedir (Alimbekov, 2002). Bu konuda yapılan bazı araştırmalar bireylerin Türk dünyasına yönelik algılarını ortaya çıkarmaya çalışmaktadır (Alım, 2009; Taşkaya, 2014; Bay, Alimbekov, Mete, Cücük, Yokuş, 2017). Bu çerçevede dijital değişim ve dönüşüm çerçevesinde öncelikle Türk dünyasında dijital vatandaşlık ile ilgili farkındalığın ortaya konulması gerekmektedir. Türk dünyası gençlerinin hem Türk dünyası hakkında farkındalıkları ve Türk dünyasının geleceğine yönelik güncel bakış açılarının ortaya konulması bu çalışmanın problem durumunu oluşturmaktadır.

Bu araştırmanın amacı, *Türk dünyasının farklı bölgelerinden TUDVA projesine katılan gençlerin Türk dünyasının dünyü, bugünü ve yarınlarına ilişkin bilişsel farkındalık ve görüşlerini* belirlemektir. Bu bağlamda aşağdaki sorulara cevaplar aranmıştır:

1- Katılımcıların Türk dünyasının dünyü ve bugününe ilişkin bilişsel farkındalıkları ve görüşleri nedir?

- Türk Dünyası ve Türk dünyası vatandaşlık tanımlamaları nedir?
- Türk Dünyası Vatandaşlığı” kavramı neyi çağırıştırılmaktadır?

- Türk Dünyası hakkındaki bilgi düzeyleri nasıldır?
  - Yakın çevreleriyle Türk Dünyası hakkında iletişimde bulunma durumları ne düzeydedir?
  - Türk dünyasının en çok hangi özellikleri ile övünmektedirler?
  - Türk dünyası ile ilgili kurum ve kuruluşların etkililiği hakkındaki düşünceleri nelerdir?
  - Türk dünyasının birlikteliğine katkı sağladığına inandıkları gelişmeler nelerdir?
  - Türk Dünyasına okumak/çalışmak için gitmek istekleri nedir?
  - Türk dünyasından bir ülkeye ziyarette bulunmuşlar mıdır?
- 2- Katılımcıların Türk dünyasının geleceğinin tasavvuruna ilişkin bilişsel farkındalıkları ve görüşleri nedir?
- Türk dünyası birliğinin kurulup- kurulmamasına ilişkin inançları ne düzeydedir?
  - Türk dünyası birliğinin kurulmasına dair beklentileri ne düzeydedir?
  - Türk dünyası birliğinin ne zaman kurulacağına ilişkin inançları ne düzeydedir?
  - Türk birliğinin kurulmasının önündeki engeller nelerdir?
  - Kurulacak Türk Dünyası Birliğinin var olan birliklerle kıyaslanmaları nasıldır?
  - Türk dünyası birliğinin kurulması durumunda yapılacak referandumdaki tutumları nasıldır?
  - Türk dünyasının geleceğinde başarılı olunmasını sağlayacak etkenler nelerdir?
- 3- Katılımcıların TUDVA projesi hakkındaki tutum, görüş ve önerileri nedir?
- Türk Dünyasına-TUDVA Projesine yönelik ilgileri hangi yöndedir?
  - TUDVA projesine dâhil olup olmama durumları nedir?
  - TUDVA projesi kapsamında alınan dersler Türk Dünyasına yönelik bakış açılarını değiştirmiş midir?
  - TUDVA projesi Türk Dünyasının bir parçası olup olmaması düşüncesini sağlamakta mıdır?
  - TUDVA projesi kapsamında alınan dersler nasıl bir katkı sağlamıştır?
  - TUDVA projesinin uygulanmasına yönelik önerileri nelerdir?
  - TUDVA projesi kapsamında yapılan duyuru ve bilgilendirmeler yeterli düzeyde midir?
  - TUDVA projesi kapsamında sorunlara ve eksiklere müdahale yeterli düzeyde midir?
  - TUDVA projesi kapsamında eğitimin verildiği dijital ortam yeterli midir?
  - TUDVA projesinde yer alma sebepleri nelerdir?

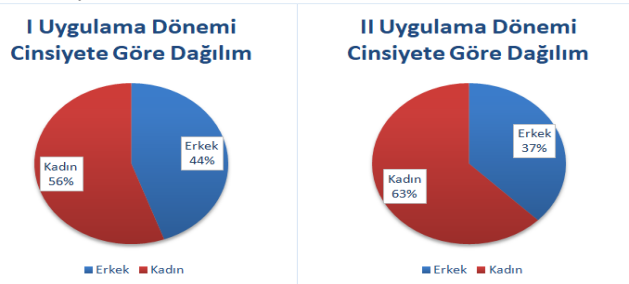
Yöntem

Araştırma Modeli

Bu araştırma modeli betimsel tarama modelidir. Betimsel tarama geniş gruplar üzerinde yapılan ve gruptaki bireylerin bir olguya yönelik görüşlerini ve tutumlarını ortaya çıkarmayı sağlayan araştırma modeli olarak tanımlanmaktadır (Karakaya, 2012). Bu kapsamda TUDVA projesine katılım sağlayan gençlerin Türk dünyası ile ilgili bilişsel düzeyleri, algıları, farkındalık düzeyleri ve görüşleri incelenmekte projeye yönelik görüş ve önerileri ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

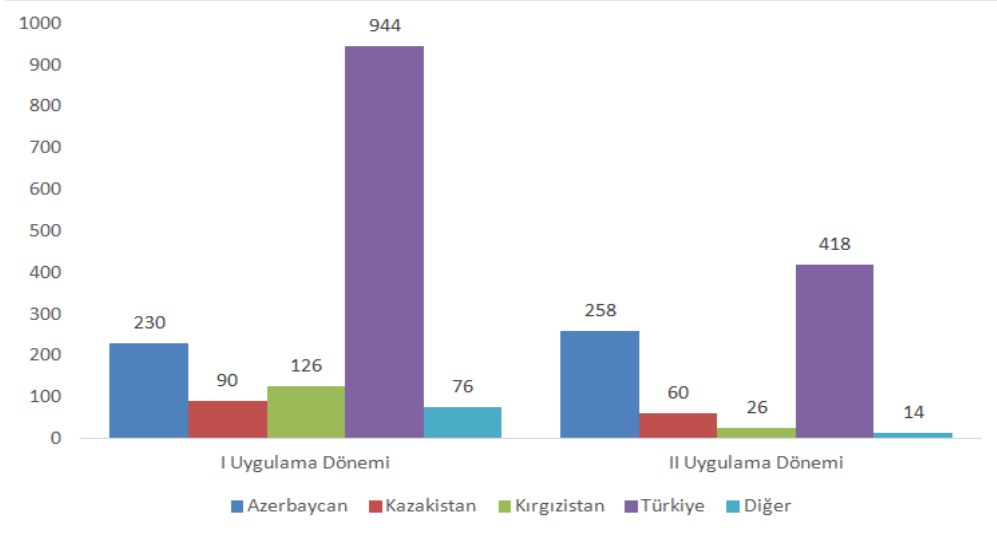
Evren ve Örneklem

Bu çalışmada örneklem TUDVA Projesi katılımcıları ve Türk dünyasından katılımcılardan oluşmaktadır. Örneklem TUDVA katılımcıları ve Türk dünyası gönüllüleri değişik coğrafya ve Türk bölgelerinde yaşamaktadırlar. Anket bu kapsamda uygulanmıştır. I. Uygulama döneminde ankete Türk dünyasının 15 farklı bölgesinden 1476 kişi, II. Uygulama döneminde ise 766 kişi görüş bildirmiştir. Bu araştırmanın iki döneminde toplamda 2242 (1476+766) kişi görüş bildirmiştir. Katılımcıların cinsiyete göre dağılımı (%) Şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1. Katılımcıların I ve II Uygulama Döneminde Cinsiyete Göre Dağılımı

şekil 1’de oranları verilen I uygulama döneminde erkekler 652, kadınlar 824 (dönem toplamı 1476); II uygulama döneminde ise erkekler 290; kadınlar ise 486 (dönem toplamı 766) kişi toplamda 2242 katılım sağlanmıştır. Anket doldurma ve tamamlama I ve/veya II TUDVA dersi alan öğrenciler için 2024 Ekim ayında gerçekleşmiştir. Anket Türkiye, Kazakistan, Kırgızistan Türkçesine ek olarak Rusça dilinde hazırlanarak elektronik form şeklinde uygulanmıştır. Anketi dolduranların büyük çoğunluğu Türkiye Türkçesi ile doldurmuşlardır. Ankete katılanlar Türkçenin Kazak ve Kırgız lehçeleriyle de anketi tamamlamış; ayrıca Rusça anket de az oranda doldurulmuştur. Katılımcılar Türk Dünyasının farklı 15 bölgesinden olmakla birlikte bu bölgeleri de içine alan ölkeler şekil 2’de görölmektedir.

şekil 2. Anket Katılımcılarının Ölkelere Göre Dağılımı

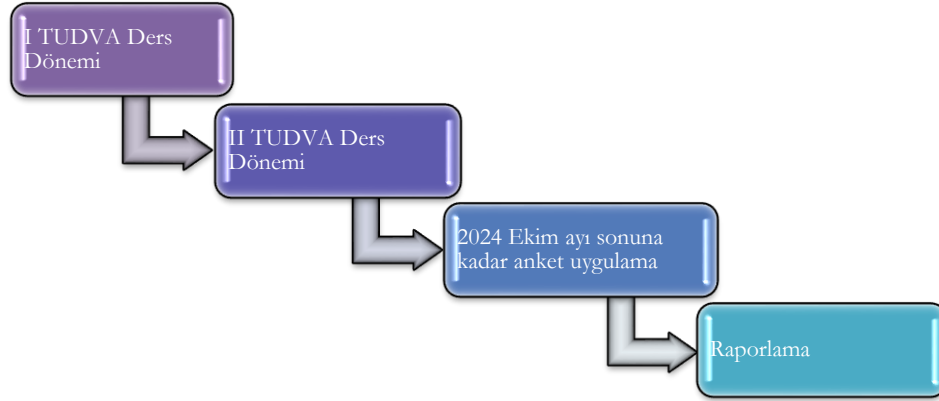
I ve II anket uygulama dönemlerinde katılımcıların çoğunluğu Türkiye’den olmakla birlikte Azerbaycan, Kırgızistan, Kazakistan ve diğer ölkelerden de katılım sağlandığı görölmektedir.

Veri Toplama Aracı

Yapılan araştırmada Türk dünyası birliği algısı bilişsel farkındalık, algı ve tutuma yönelik görüşleri ortaya koymak için araştırmacılar tarafından anket geliştirilmiştir. Anket Türk dünyası, sosyal bilimler ve eğitim bilimleri alan yazın taraması sonucu hazırlanmıştır. Hazırlanan anket soruları Türkiye, Azerbaycan ve Kırgızistan’dan bir profesör, iki doçent ve bir dr.öğr. üyesi derecesine sahip alan uzmanları tarafından kapsam, içerik ve dil bakımından incelenmiştir. Yapılan inceleme sonucunda Anket 27 soru olarak Türkiye Türkçesi ile hazırlanmıştır. Anket soruları çoktan seçmeli (tek seçenek seçilerek), çoktan seçmeli (oklu seçenek seçilerek), Likert tipi ve evet hayır seçenekli olarak uygulanmıştır. Anket üç bölümden oluşmaktadır. *Birinci bölüm* katılımcı bilgilerini ve Türk dünyasının dünü ve bugününe ilişkin bilişsel farkındalıkları ve görüşlerini, *ikinci bölüm* katılımcıların Türk dünyasının geleceğinin tasavvuruna ilişkin bilişsel farkındalıkları ve görüşlerini, *üçüncü bölüm* ise katılımcıların TUDVA Projesi hakkında ilgileri ve görüşlerini ortaya koymaya yöneliktir. Türkiye Türkçesi ile hazırlanan anket Kazakistan ve Kırgızistan lehçeleri ile Rusça diline dil uzmanları tarafından tercüme edilmiştir. Türk Dünyası Birliği Algısı Anketi Türkiye Türkçesi, Kırgızistan, Kazakistan Türkçeleriyle Rusça dillerinde geliştirilerek iki ayrı katılımcı grubuna google form aracılığıyla uygulanmıştır. TUDVA katılımcılarının 15 ayrı Türk bölge ve ölkesinden olmasından dolayı anket evrimii olarak doldurulmuştur.

Veri Toplama Süreci

Türk Dünyası Birliği Algısı Anketi ile veri toplama süreci başlatılmıştır. Araştırma kapsamında veri toplama süreci şekil 3’te görölmektedir.

* Verilerin karşılaştırılması ve raporlama

Şekil 3. Veri toplama süreci

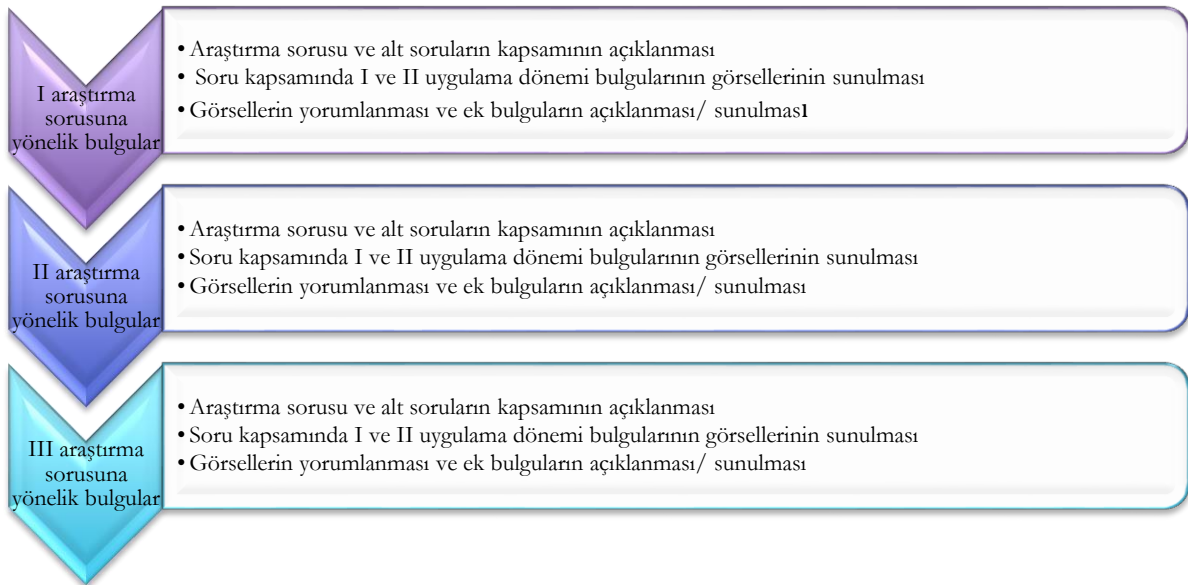
Şekil 3'te görüldüğü üzere uzun süreli veri toplamayı kapsayan bu çalışmada önce TUDVA dersleri iki ayrı dönemde gerçekleştirilmiş, daha sonra anket uygulanmış ve veriler toplanmıştır. Anket verilerinin analizi ise son aşamada gerçekleştirilmiştir. Araştırmacı katılımcıları ardışık olmayarak, ihtiyaç halinde çevrimiçi toplantılar gerçekleştirmişlerdir. Araştırmanın her aşamasında alan uzmanları ve akademisyenler sürekli bilgi alışverişinde bulunmuş; birden fazla uzmanın görüş ve değerlendirmesiyle kararlar alınmıştır.

Veri Analizi

Anketle ilgili veriler SPSS 21 ile çözümlenmiş; yüzde ve frekanslar bağlamında veriler analiz edilmiştir. Ankette bulunan Türk dünyası birliğine yönelik sorulara verilen cevaplarda bu araştırma çerçevesinde anlamlı veri oluşmadığından dolayı anket çözümlemesi 25 soru üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmanın birden fazla araştırmacı tarafından gerçekleştirilmesi, sürekli görüş alış-verişinde bulunulması, anketle ilgili kontrollerin dış uzmanlar tarafından gerçekleştirilmesi geçerlik ve güvenilirliğe yönelik uygulamalardır.

Bulgular

Bulgular, TUDVA Projesi kapsamında derslere katılımcılar tarafından doldurulmuş Türk Dünyası Birliği Anketi verilerine dayanmaktadır. Projenin I ve II. dönemde uygulanan Türk Dünyası Birliği Anketine ait bulgular ilgili araştırma sorusu kapsamında birlikte sunulmakta ve karşılaştırma yapılarak yorumlanmaktadır. Bulguların sunulması Şekil 4'te görülmektedir.

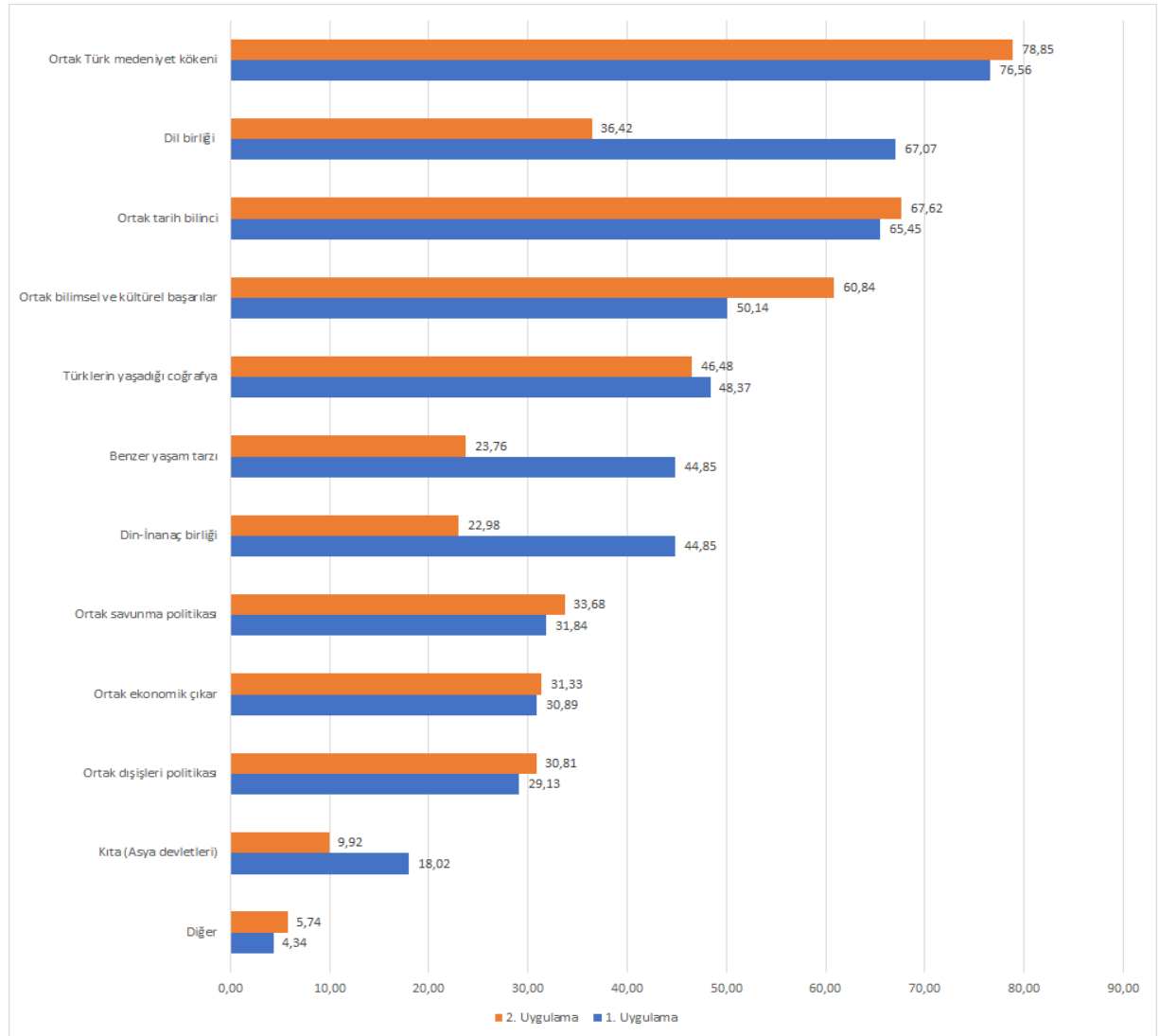
Şekil 4. Araştırma bulgularının sunulması

Birinci Araştırma Sorusu ile İlgili Bulgular

Araştırmada ilk olarak Türk dünyasının d n  ve bugününe ilişkin katılımcıların bilişsel farkındalık ve görüşleri belirlenmek istenmiştir. I ve II uygulama dönemleri verileri karşılaştırılarak bulgular sunulmaktadır. Alt sorulardan bazılarında katılımcılar birden fazla seçeneği, diğerlerinde tek seçeneği işaretleyebilmektedir. Bu durum ilgili soru ile bölümde belirtilmektedir. Elde edilen bulgular aşağıda sunulmuştur.

1. *Katılımcıların Türk dünyası ve Türk dünyası vatandaşlık tanımlamaları nedir?*

Katılımcılar ‘‘Türk Dünyası’’ kavramından ne anlıyorsunuz, sorusuna birden fazla seçeneği tercih ederek görüşlerini ortaya koymaktadırlar. Bu soruya I ve II uygulama döneminde de en fazla *ortak Türk medeniyeti kökeni* seçeneğini seçmektedirler. şekil 5’te Türk Dünyası hakkında tanımlamaların ne kadar tercih edildiği görülmektedir.

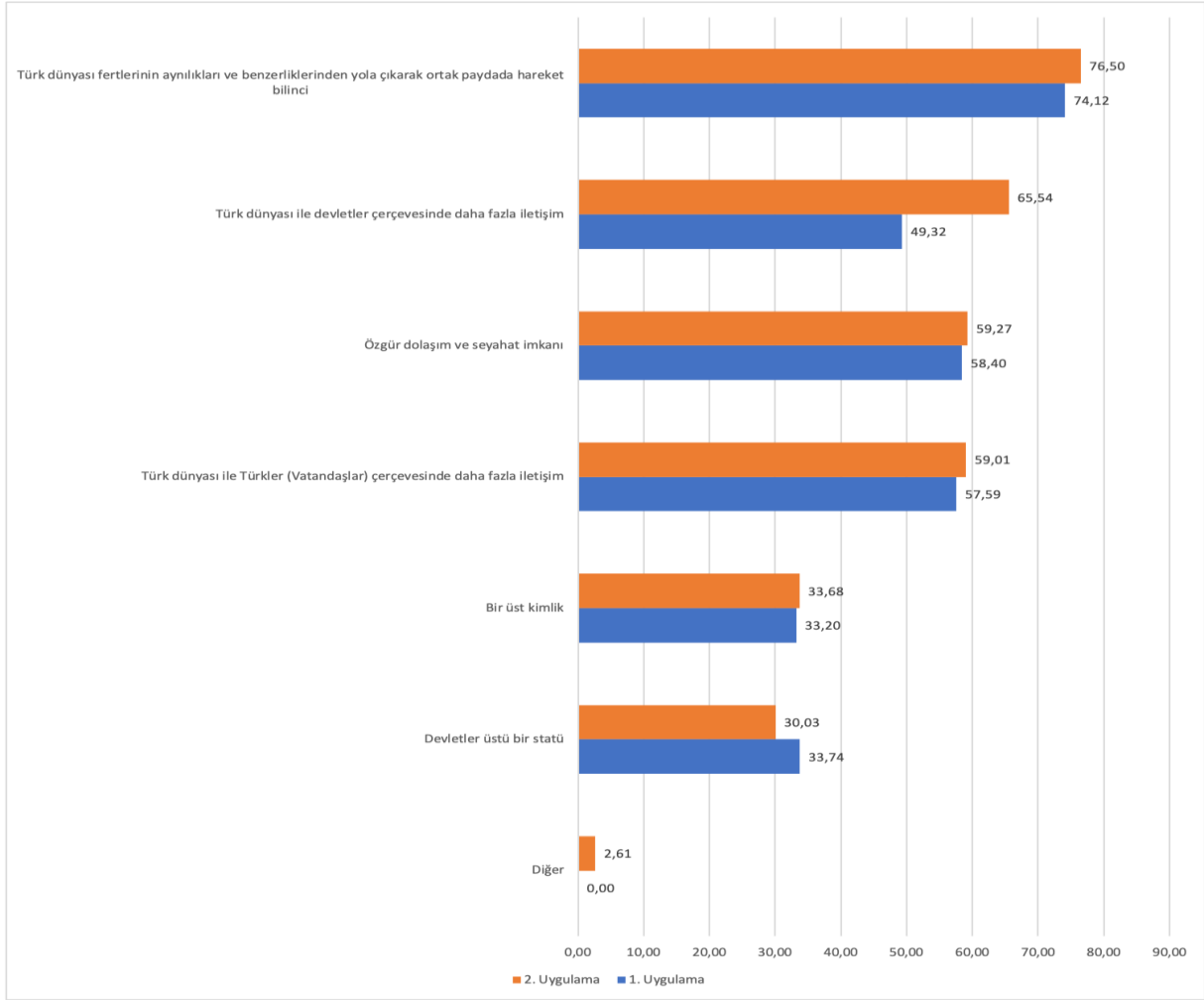
şekil 5. *Türk Dünyası nedir, sorusuna yağılan tanımlamalar*

şekil 5’te görüldüğü üzere her iki dönemde de katılımcılar Türk Dünyası denilince en fazla ‘‘ortak Türk medeniyeti kökeni’’ seçeneğini seçmişler ancak dil birliği seçeneğini II dönemde daha az seçmişlerdir. Dil birliği tanımlamasının II uygulama döneminde daha az seçilme nedeni II dönemde farklı Türk devletlerinden katılımcı oranlarının daha fazla olmasından kaynaklanabilir.

2. *Türk Dünyası Vatandaşlığı’’ kavramı size neyi çağrıştırıyor?*

Katılımcılar ‘‘Türk Dünyası Vatandaşlığı’’ kavramı size neyi çağrıştırıyor, sorusuna birden fazla seçeneği tercih ederek görüşlerini ortaya koymaktadırlar. Bu soruya verilen cevaplara ait bulgular şekil 6’da görülmektedir.

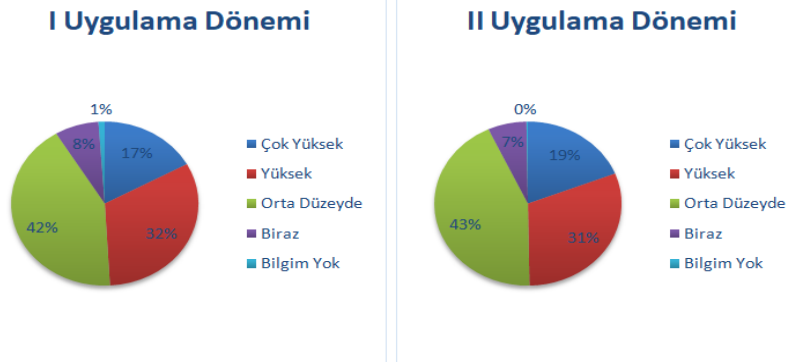

Şekil 6. Türk Dünyası Vatandaşlığı kavramı hakkındaki tanımlamalar

Şekil 6’da görüldüğü üzere katılımcılar I ve II uygulama dönemlerin her ikisinde de *aynılık ve benzerliklerden yola çıkarak ortak paydada hareket edebilme* seçeneğini en fazla oranda tercih etmişlerdir. Bu durum gençlerin TUDVA Projesi “aynılıklar ve benzerliklerden yola çıkma” amacıyla örtüşmektedir.

3. Türk Dünyası hakkındaki bilgi düzeyinizi nasıl değerlendirirsiniz?

Katılımcıların Türk Dünyası hakkındaki bilgi düzeylerini öğrenmek için “Türk Dünyası hakkındaki bilgi düzeyinizi nasıl değerlendirirsiniz” sorusu sorulmuş elde edilen bulgular yüzde olarak Şekil 7’de görülmektedir. Katılımcılar bu soruda tek seçenek seçebilmektedir.

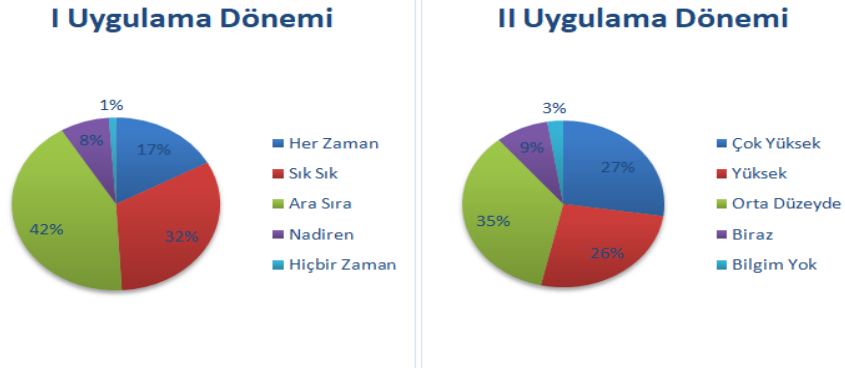
Şekil 7. Katılımcıların Türk Dünyası hakkındaki kendi bilgi düzeylerini değerlendirmesi

Şekil 7’de görüldüğü üzere I ve II uygulama döneminde de katılımcıların “Türk Dünyası hakkındaki bilgi düzeyinizi nasıl değerlendirirsiniz” sorusuna büyük oranda Türk Dünyası hakkında bilgi sahibi

olduğunu ifade eden cevaplar verdiği görülmektedir. Bilgi yok diyenlerin oranı yok denecek düzeydedir (% 1).

4. Çevrenizdeki insanlarla/arkadaşlarınızla Türk Dünyası ile ilgili konular hakkında sohbet eder misiniz?

Katılımcıların çevresindeki insanlarla sohbet ederken Türk dünyasının sohbet konusu olup olmadığı sorulmuş, elde edilen cevaplar yüzde olarak Şekil 8’de gösterilmiştir. Katılımcılar bu soruda tek seçenek seçebilmektedir.

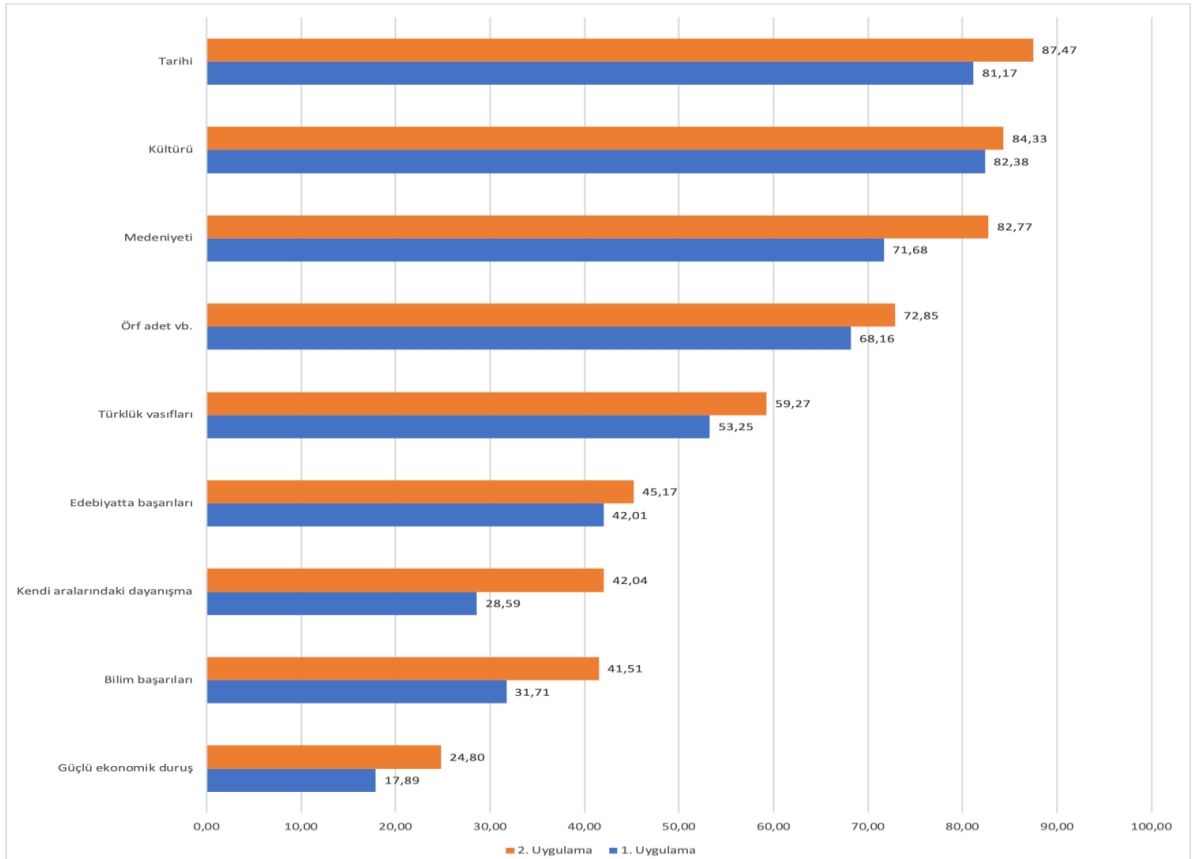

Şekil 8. Türk dünyası ile ilgili yakın çevresiyle iletişimde bulunma

Şekil 8’de görüldüğü üzere katılımcıların *her zaman ve sık sık* düzeylerinde Türk dünyası hakkında konuşup bilgi alışverişi yaptıkları görülmektedir. Katılımcıların Türk dünyasıyla ilgili sık oranda sohbet etmeleri aynı zamanda Türk dünyasını hayat felsefesi olarak benimsemeleri olarak da yorumlanabilir. Yakın çevreleriyle Türk dünyası hakkında konuşmayanların oranının % 4 olduğu görülmektedir.

5. Türk dünyasının en çok hangi özellik/leri ile övünüyorsunuz?

Katılımcılara Türk dünyasına ait hangi özelliklerle övündükleri sorulmuş olup elde edilen bulgular Şekil 9’da görülmektedir. Bu soruda katılımcılar birden fazla seçeneği işaretleyebilmektedirler.

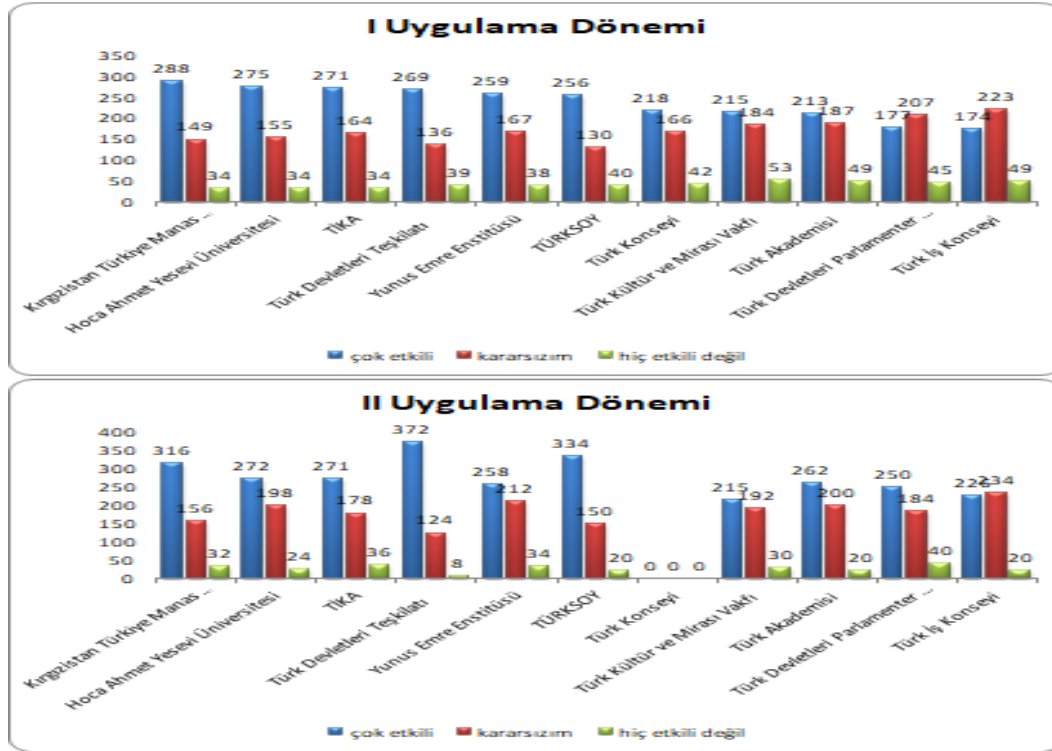

Şekil 9. Türk Dünyasına ait örf, âdet gelenek ve görenekler

Şekil 9'da görüldüğü üzere Türklük şuurunu ortaya çıkarmayı hedefleyen bu soruda I ve II uygulama döneminde katılımcılar Türk tarihi, kültürü ve medeniyeti ile övündüklerini ifade etmektedirler. İki uygulama döneminde de katılımcılar güçlü ekonomik durumu en az tercih etmişlerdir.

6. *Türk dünyası ile ilgili kurum ve kuruluşların etkililiği hakkında düşüncenizi lütfen belirtiniz.*

Katılımcılara Türk dünyası ile ilgili kurum/kuruluşların faaliyetleri ve bu kurum/kuruluşların etkililik düzeyleri hakkında soru yöneltilmiş, katılımcılar birden fazla kurum/kuruluş hakkında görüşlerini ortaya koymuşlardır. Bu soruda katılımcılar birden fazla seçeneği işaretleyebilmektedirler. Görüşlerinin toplandığı sorudan elde edilen bulgular Şekil 10'da görülmektedir.

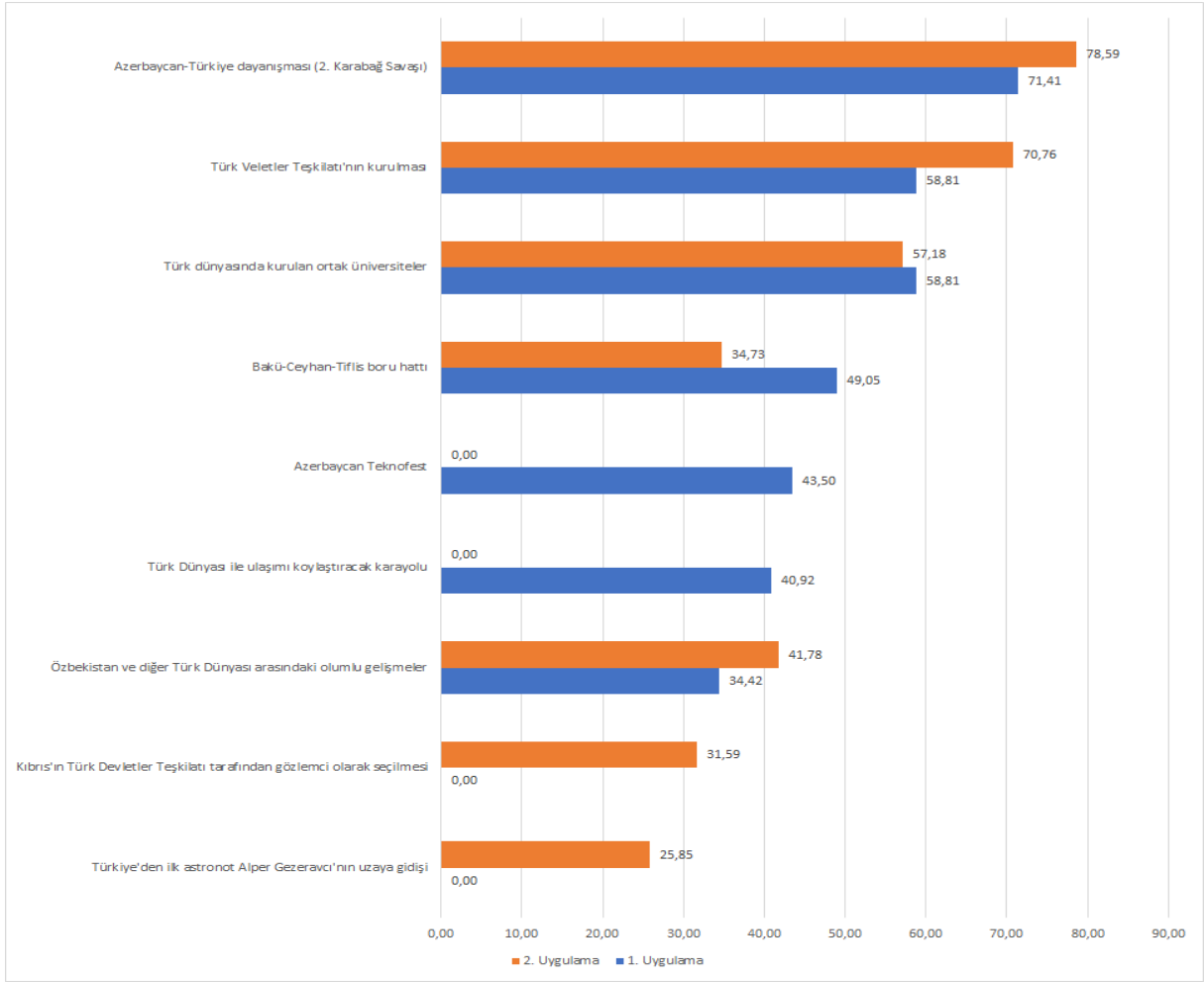

Şekil 10. Türk dünyası ile ilgili faaliyet gösteren kurum-kuruluşlara ait görüşler

Şekil 10'da görüldüğü üzere katılımcıların Türk Dünyası ile ilgili faaliyetlerde bulunan kurum ve kuruluşları genelde tanıdığı görülmektedir. I Uygulama döneminde Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi, TİKA; II uygulama döneminde ise Türk Devletleri Teşkilatı, TÜRKSOY ve Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi *çok etkili* olarak nitelendirilen ilk üç kurum/kuruluş olarak belirtilmektedir. Hiç etkili değil seçeneğinin çok etkili seçeneğiyle ters oranda dağılım gösterdiği görülmektedir. Burada bu anketi dolduran katılımcıların üniversite öğrencisi ve mezun olmalarının da göz önüne alınması gerekmektedir.

7. *Türk dünyasının birlikteliğine katkı sağladığına inandığınız son dönemdeki önemli gelişmeleri belirtiniz.*

Katılımcıların Türk Dünyası hakkındaki aktüel konulara olan ilgilerinin belirlenmeye çalışıldığı sorudan elde edilen bulgular Şekil 11'de görülmektedir. Bu soruda katılımcılar birden fazla seçeneği işaretleyebilmektedirler.

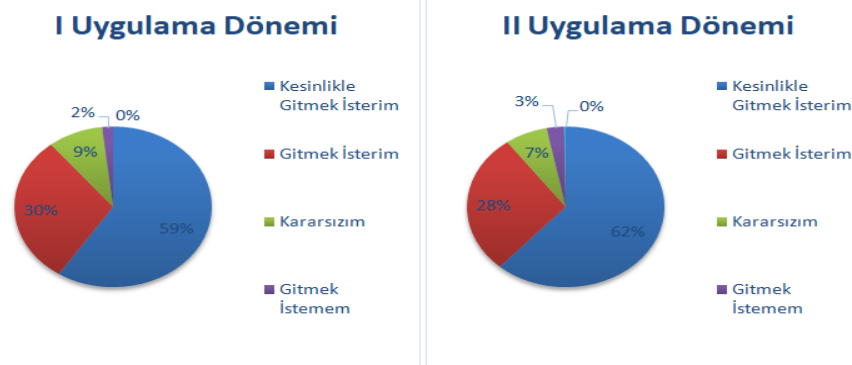

Şekil 11. Türk Dünyasında aktüel olayların belirtilmesi

Şekil 11'de görüldüğü üzere Türk Dünyası ile ilgili son dönemdeki en önemli gelişmenin I ve II uygulama döneminde de Türkiye-Azerbaycan dayanışması (Karabağ Savaşı) olduğu belirtilmektedir. Diğer olaylarla ilgili cevapların birbirine yakın olduğu da anlaşılmaktadır. Ayrıca II uygulama döneminde de güncel Türk Dünyasıyla ilgili olarak Kıbrıs'ın Türk Devletleri Teşkilatına gözlemci olarak katılması ve Türkiye'den ilk astronotun uzaya gitmesinin de önemli olduğu belirtilmektedir.

8. Türk dünyasındaki bir ülkeye okumak/çalışmak için gitmek ister misiniz?

Katılımcıların Türk dünyasına gitme isteklerinin belirlenmeye çalışıldığı sorudan elde edilen bulgular Şekil 12'de görülmektedir. Bu soruda katılımcılar tek seçeneği işaretleyebilmektedirler.

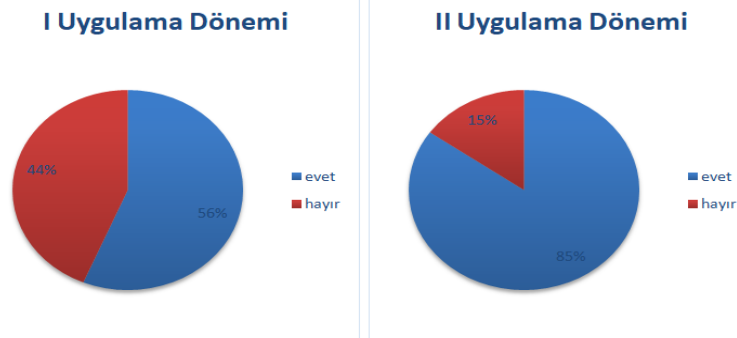
Şekil 12. Türk Dünyasına gitme isteği

Şekil 12'de görüldüğü üzere katılımcıların büyük oranda eğitim veya iş amacıyla Türk dünyasına gitmeyi istediği görülmektedir. Gitmek istemeyenlerin oranı sadece %2'dir.

9. *Şimdiye kadar Türk dünyasından herhangi bir ülkeye ziyarette bulundunuz mu?*

Katılımcıların Türk dünyasında farklı ülkeleri ziyaret edip etmediklerine ilişkin bilgiye ulaşmak için sorulan bu sorudan elde edilen bulgular Şekil 13'te görülmektedir. Bu soruda katılımcılar tek seçeneği işaretleyebilmektedirler.

Şekil 13. Türk Dünyasından herhangi bir ülkeyi ziyaret etme durumları

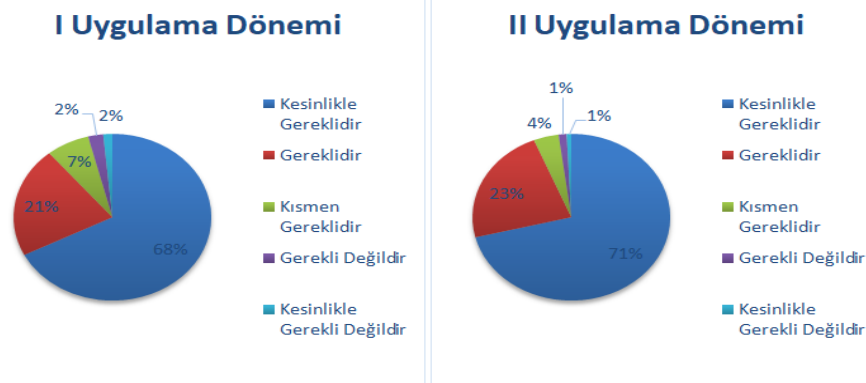
Şekil 13'te görüldüğü üzere katılımcıların her iki uygulama döneminde de büyük oranda başka bir Türk Dünyası ülkesini ziyaret ettiğini görülmektedir (%69).

İkinci Araştırma Sorusuyla İlgili Bulgular

Bu bölümde katılımcıların Türk dünyasının geleceğinin tasavvuruna ilişkin bilişsel farkındalıkları ve görüşleri ortaya konulmaya çalışılmaktadır. I ve II uygulama dönemleri verileri karşılaştırılarak bulgular sunulmaktadır. Alt sorulardan bazılarında katılımcılar birden fazla seçeneği, diğerlerinde tek seçeneği işaretleyebilmektedir. Bu durum ilgili soru ile bölümde belirtilmektedir. Elde edilen bulgular aşağıda sunulmuştur.

1. *Avrupa Birliği'ne benzer şekilde birçok Türk devletinin ortak paydada bir araya gelerek oluşturacağı bir Türk Dünyası Birliğinin kurulması gerekli midir?*

Katılımcıların Türk Dünyası Birliğinin kurulmasının gerekliliğiyle ilgili görüşlerini ortaya çıkarmaya çalışılan sorudan elde edilen bulgular Şekil 14'te görülmektedir. Bu soruda katılımcılar tek seçeneği işaretleyebilmektedirler.

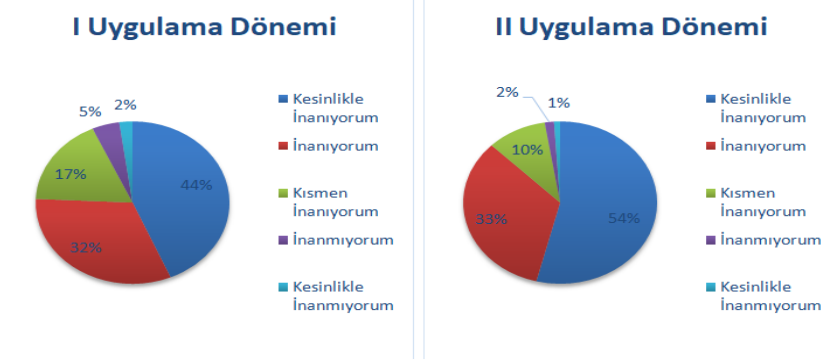

Şekil 14. Türk Birliğinin kurulmasının gerekliliğine ilişkin görüşler

Şekil 14'te görüldüğü üzere katılımcıların büyük çoğunluğu her iki uygulama döneminde de Türk Birliğinin kurulmasını kesinlikle gerekli görmektedir. Gerekli değildir, diyenlerin oranının % 1-2 oranında kaldığı belirlenmiştir.

2. *Türk Dünyası Birliği'nin kurulacağına ilişkin beklenti düzeyinizi puanlar mısınız?*

Katılımcıların Türk Dünyası Birliğinin kurulmasına yönelik inançlarının araştırıldığı sorudan elde edilen bulgular Şekil 15'te görülmektedir. Bu soruda katılımcılar tek seçeneği işaretleyebilmektedirler.

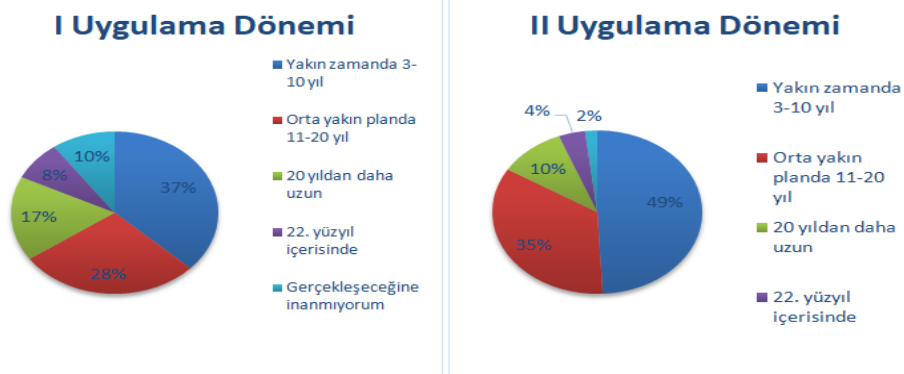

Şekil 15. Türk dünyası birliğinin kurulmasına ilişkin inanç

Şekil 15'te görüldüğü üzere katılımcıların büyük çoğunluğunun her iki uygulama döneminde de Türk dünyası birliğinin kurulacağına inandıkları olduğu görülmektedir (%76). Birliğin kurulacağına inanmayanların oranı %7'dir.

3. *Türk Dünyası Birliği sizce ne zaman gerçekleşir?*

Türk dünyası birliğinin ne zaman gerçekleşeceğine yönelik düşüncelerin belirlenmeye çalışıldığı soruda elde edilen bulgular Şekil 16'da görülmektedir. Bu soruda katılımcılar tek seçeneği işaretleyebilmektedirler.

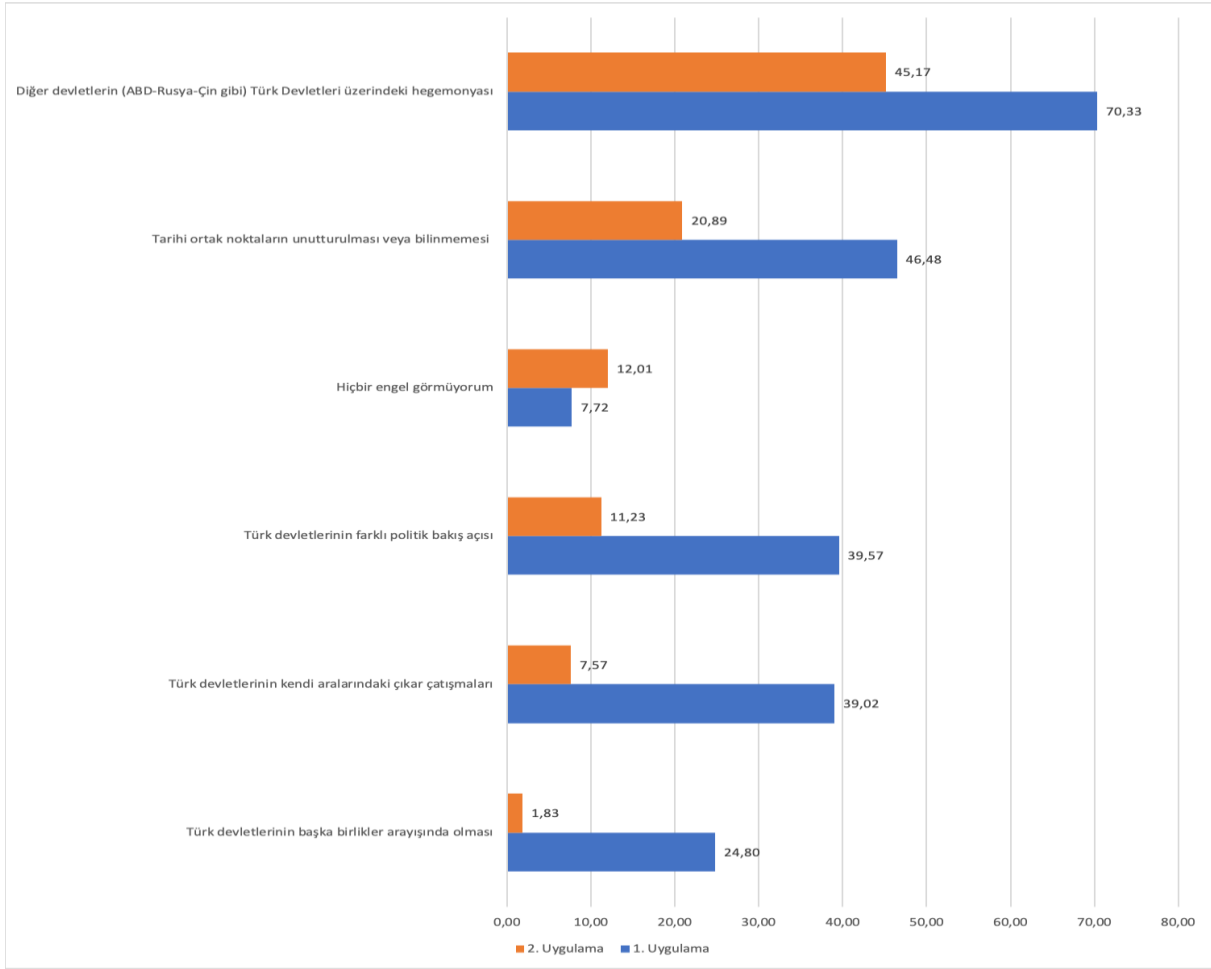

Şekil 16. Türk dünyası birliğinin ne zaman kurulacağına ilişkin inanç

Şekil 16'da görüldüğü üzere katılımcıların verdiği cevaplarda I ve II uygulama döneminde Türk Dünyası Birliğinin yakın zamanda (3-10 yıl arasında) kurulmasına inananların oranı %37 ve %49'dur. Bu birliğin orta yakın planda (11-20 yıl içerisinde) kurulacağına inananların oranı ise %28 ve %35'tir. Bu birliğin hiçbir zaman gerçekleşmeyeceğine inananlar ise %10 ve %2 oranındadır. İki uygulama dönemi arasındaki süreçte Türk Dünyası Birliğiyle ilgili yaşanan olumlu gelişmelerin bu inancı arttırdığı da söylenebilir.

4. *Türk Birliğinin önündeki en büyük engeller nelerdir? (Birden fazla seçim yapabilirsiniz)*

Katılımcıların Türk Birliği kurulmasının önündeki engeller hakkındaki görüşlerine ulaşmaya çalışılan sorudan elde edilen bulgular Şekil 17'de görülmektedir. Bu soruda birden fazla seçenek tercih edilebilmektedir.

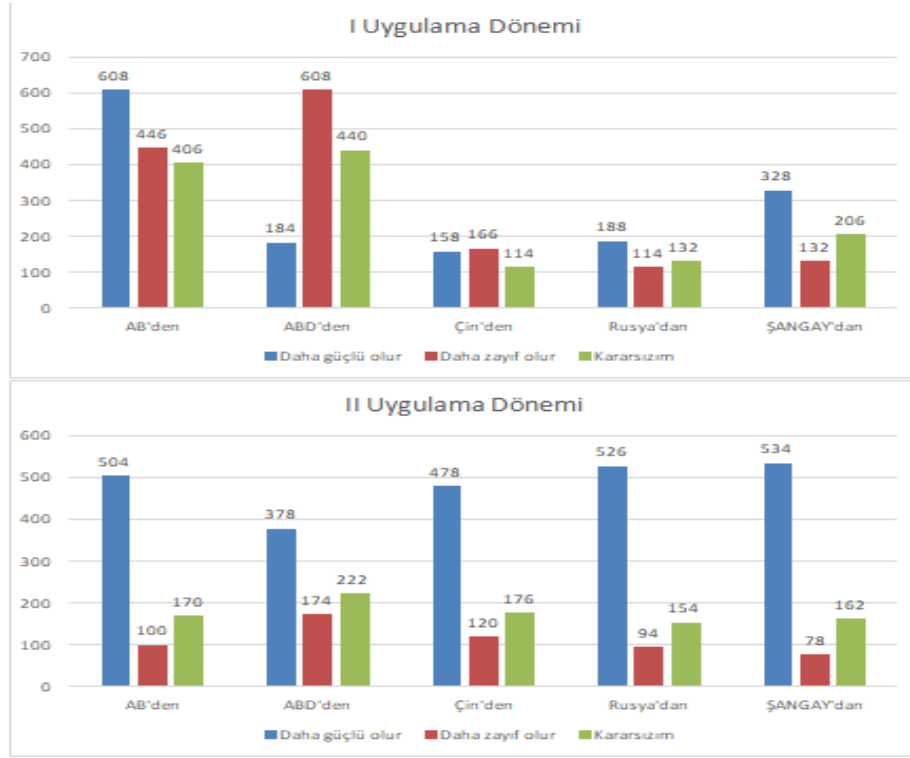

Şekil 17. Türk birliğinin kurulmasının önündeki engeller

Şekil 17’de görüldüğü üzere katılımcılar I ve II uygulama döneminde de Türk birliğinin önündeki en büyük engelin diğer büyük bazı devletlerin hegemonyası olduğunu ifade etmektedir. Türk birliğinin kurulmasıyla ilgili hiçbir engel görmeyenler seçeneği en az tercih edilen seçenektir. Bu sorunun cevabı Türk Birliğinin önündeki en büyük engelin Türk Dünyası dışından olması diğer bazı devletlerin tahakküm anlayışları olarak nitelendirilebilir.

5. Karşılaştırma yapılacak olursa “Türk Dünyası Birliği” kurulması halinde, aşağıdakilerin hangisinden daha güçlü veya daha zayıf olacaktır?

Katılımcılardan, kurulması halinde, Türk birliğini şu anda var olan birliklerle ve bazı devletlerle güç bakımından karşılaştırmaları istenmektedir. Elde edilen bulgular Şekil 18’de görülmektedir. Bu soruda birden fazla seçenek tercih edilebilmektedir.

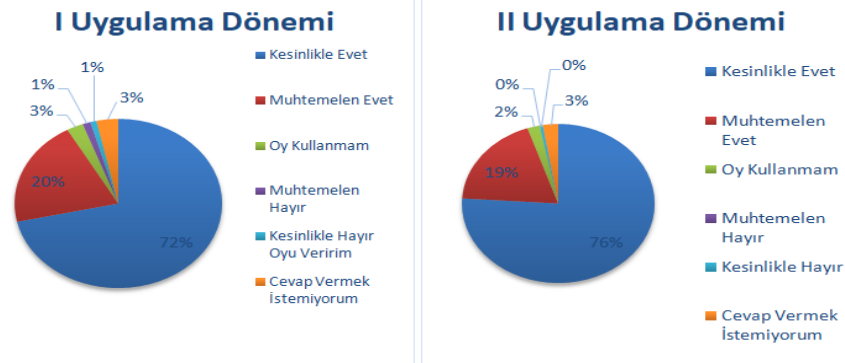

Şekil 18. Kurulacak Türk Dünyası Birliğinin var olan birliklerle kıyaslanması

Şekil 18'de görüldüğü üzere katılımcılar, kurulacak Türk Birliğinin, var olan birliklerden I ve II uygulama döneminde genelde daha güçlü olacağını belirtirken; II uygulama döneminde (I uygulama dönemindeki görüşün aksine) ABD'den daha güçlü olacağını belirtmektedir.

6. Ülkenizin Türk Dünyası Birliğine üye olması ile ilgili referandum olsa destekler misiniz?

Katılımcılardan, kurulacak olsa, Türk Birliği hakkında ülkelerinde referandum yapılacak olursa yapacakları tercihleri belirtmeleri istenmiştir. Elde edilen bulgular Şekil 19'da gösterilmiştir. Bu soruda katılımcılar tek seçeneği işaretleyebilmektedirler.

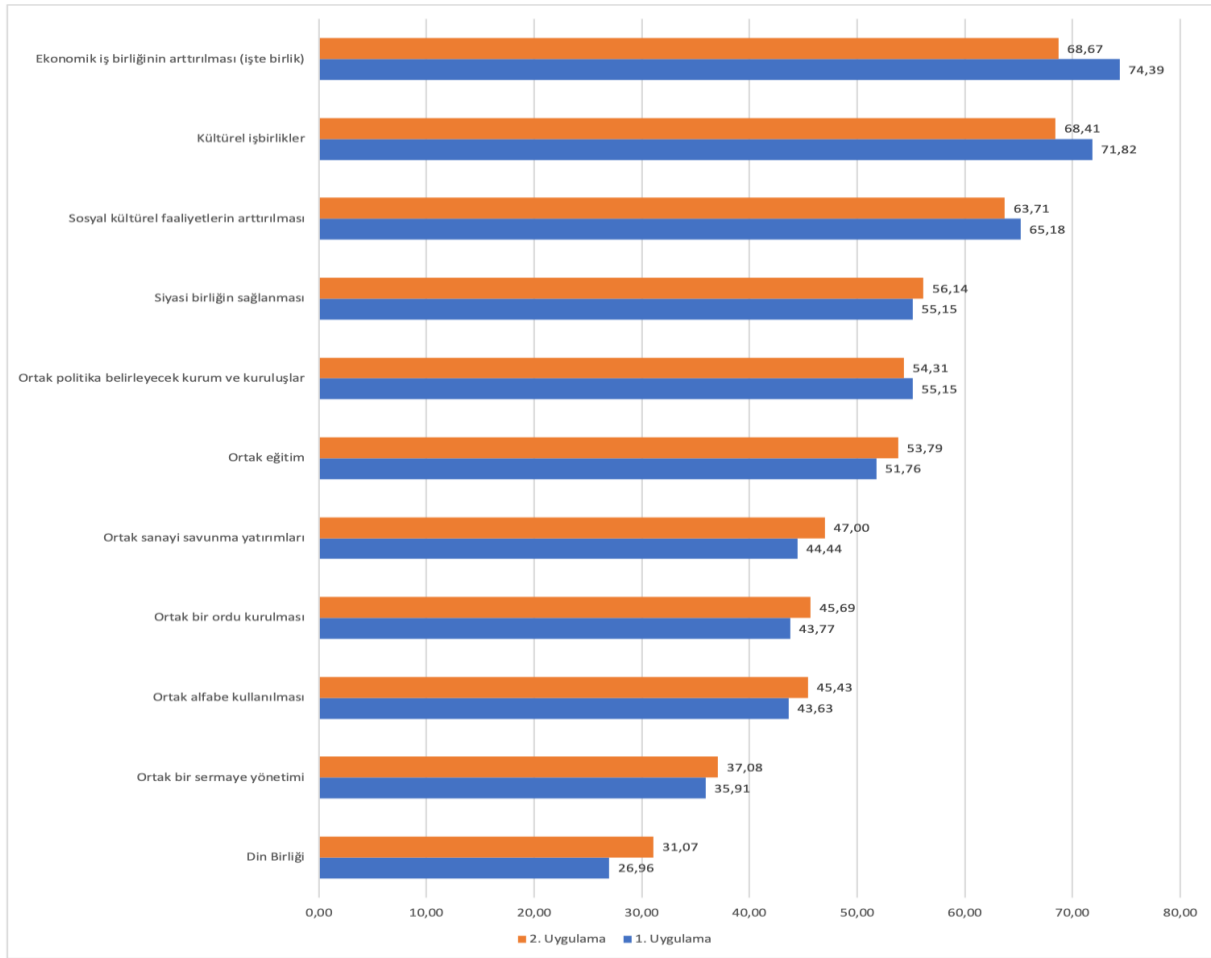
Şekil 19. Türk dünyası birliğinin kurulması durumunda yapılacak referandumda tutum

Şekil 19'da görüldüğü üzere katılımcılar I ve II uygulama döneminde büyük oranda (%92-%95) Türk Dünyası Birliğine ülkelerinin üye olması amacıyla yapılacak bir referandumda evet diyeceklerini belirtmişlerdir.

7. Türk Dünyasının geleceğinde başarı nasıl yakalanır? Birden fazla işaretleme yapabilirsiniz

Türk Dünyasında başarının yakalanmasına yönelik katılımcı görüşlerinin belirlenmeye çalışıldığı soruda elde edilen bulgular Şekil 20'de görülmektedir. Bu soruda birden fazla seçenek tercih edilebilmektedir.

Şekil 20. Türk dünyasının geleceğinde başarılı olunmasını sağlayacak etkenler

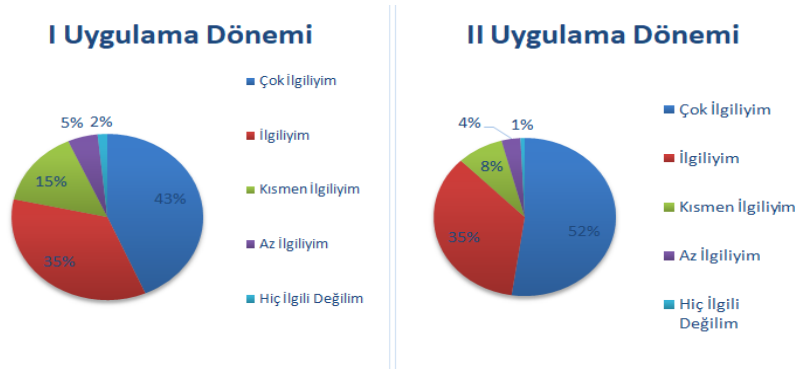
Şekil 20’de görüldüğü üzere katılımcılar, I ve II uygulama döneminde Türk Dünyasının başarısı için ekonomik, kültürel, sosyal ve kültürel faaliyetlerin artırılması gerektiğini belirtmişlerdir. Diğer seçeneklere verilen cevapların birbirine yakın olduğu da görülmektedir.

Üçüncü Araştırma Sorusuna İlişkin Bulgular

Bu bölümde katılımcıların TUDVA projesi hakkındaki tutum, görüş ve önerileri ortaya konulmaya çalışılmıştır. I ve II uygulama dönemleri verileri karşılaştırılarak bulgular sunulmaktadır. Alt sorulardan bazılarında katılımcılar birden fazla seçeneği, diğerlerinde tek seçeneği işaretleyebilmektedir. Bu durum ilgili soru ile bölümde belirtilmektedir. Elde edilen bulgular aşağıda sunulmuştur.

1. Türk dünyası-TUDVA Projesine ilişkin ilgi düzeyinizi belirtiniz.

Katılımcıların Türk Dünyasına-TUDVA Projesine yönelik ilgilerinin belirlenmeye çalışıldığı soruda elde edilen bulgular Şekil 21’de görülmektedir. Bu soruda tek seçenek tercih edilebilmektedir.

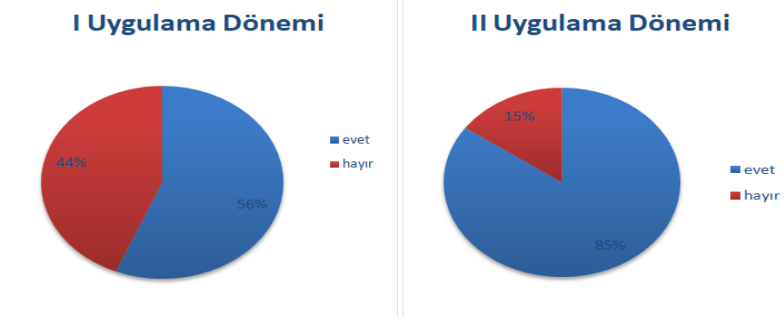

Şekil 21. Türk Dünyası ve TUDVA Projesine ilgi düzeyleri

şekil 21’de görüldüğü üzere katılımcılar I ve II uygulama döneminde büyük bir çoğunlukla (%93) Türk Dünyası ve TUDVA Projesine ilgilerinin olduğı ifade etmiştir.

2. *TUDVA Projesine dâhil olduğunuz mu?*

Katılımcıların TUDVA Projesine dahil olup olmadıklarının belirlenmeye çalışıldığı soruda elde edilen bulgular şekil 22’de görülmektedir. Bu soruda tek seçenek tercih edilebilmektedir.

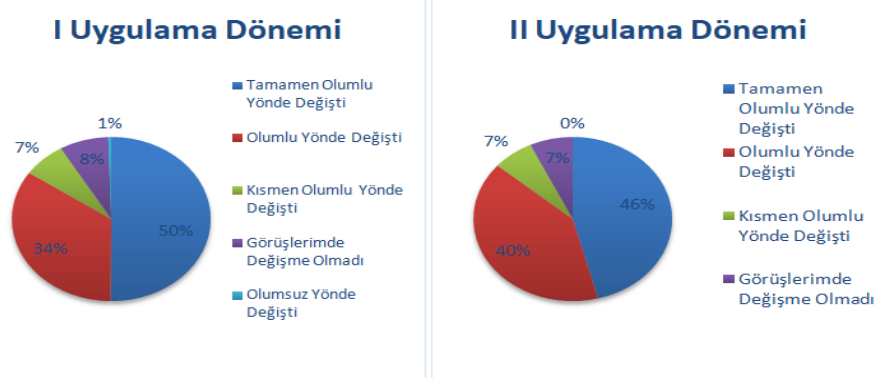

şekil 22. TUDVA Projesine katılım oranı

şekil 22’de görüldüğü üzere katılımcılar I uygulama döneminde %56’sının aynı zamanda TUDVA Projesi katılımcısıyken II uygulama döneminde bu oran %85’e çıkmıştır. Bu sorudan sonraki sorular TUDVA Projesine katılan kimselerin verdikleri cevaplardan oluşmaktadır.

3. *Türk Dünyası Dijital Vatandaşlığı projesi kapsamında aldığınız derslerde Türk Dünyası kavramına yönelik bakış açınızda bir değişme oldu mu?*

Katılımcıların TUDVA Projesinin Türk Dünyasına bakış açılarına etkisi olup olmadığının belirlenmeye çalışıldığı sorudan elde edilen bulgular şekil 23’te görülmektedir. Bu soruda tek seçenek tercih edilebilmektedir.

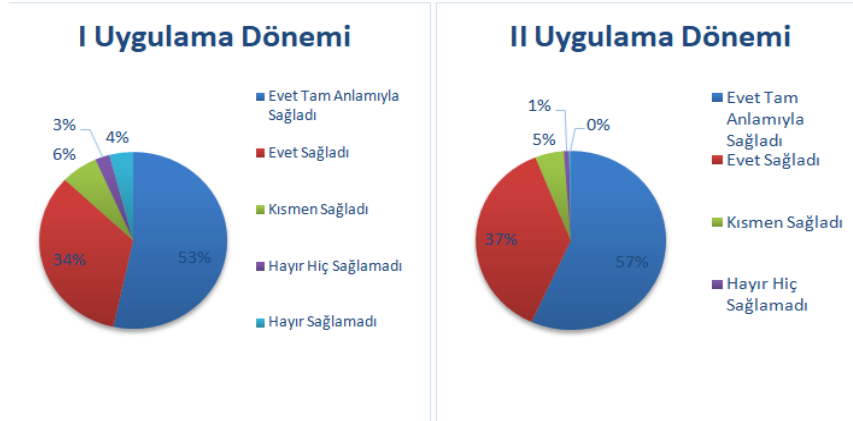

şekil 23. TUDVA Projesinin Türk Dünyasına bakış açısında değişiklik sağlayıp sağlamaması

şekil 23’te görüldüğü üzere katılımcılar I ve II uygulama döneminde TUDVA Projesinde aldıkları derslerin kendi bakış açılarını olumlu oranda değiştirdiğini belirtmişlerdir (%84). Olumsuz yönde etkisi olduğunu belirtenlerin oranının %1 olduğu görülmektedir.

4. *Türk Dünyası Dijital Vatandaşlığı projesi kapsamında aldığınız dersler, sizde Türk Dünyasının bir parçası olduğunuz düşüncesini sağladı mı?*

Katılımcılara TUDVA derslerinin Türk Dünyasına yönelik aidiyet duygusu sağlayıp sağlamadığı sorulmuş elde edilen bulgular şekil 24’te görülmektedir. Bu soruda tek seçenek tercih edilebilmektedir.

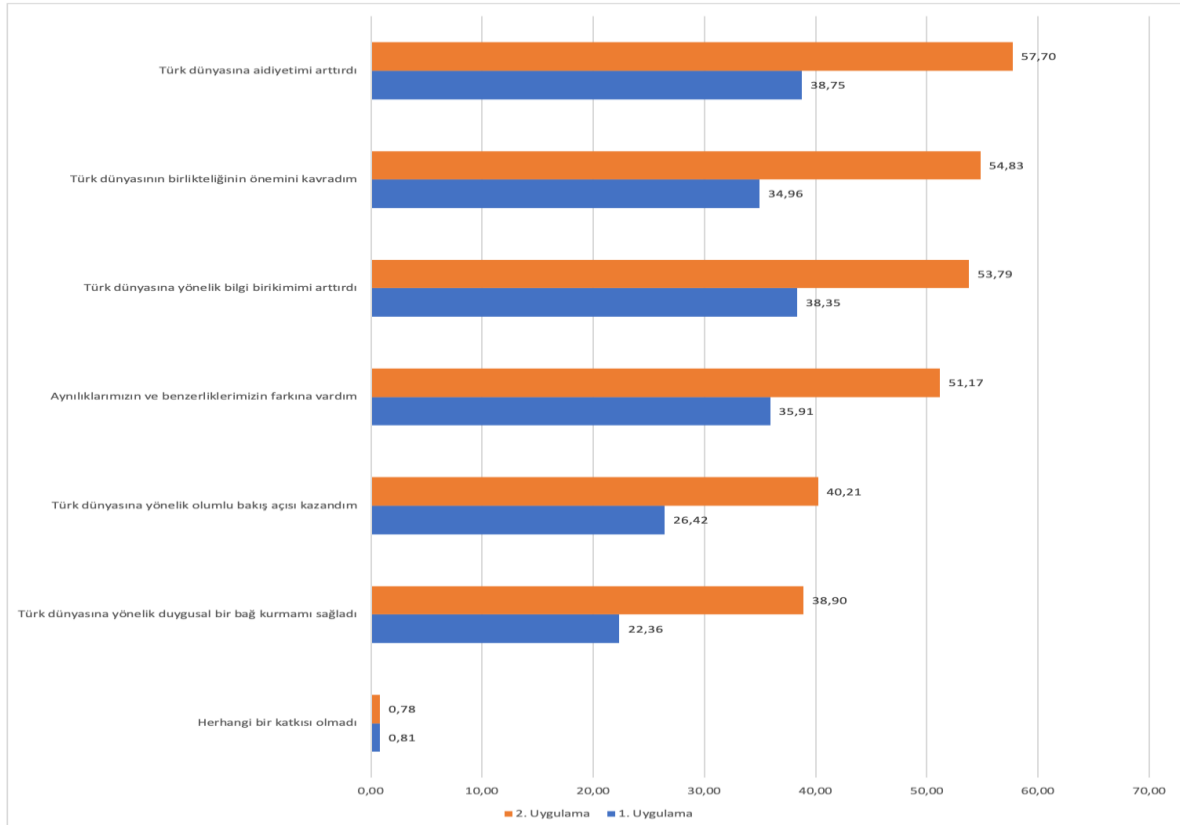

Şekil 24. TUDVA derslerinin, Türk Dünyasına aidiyet duygusunun artmasına katkı sağlayıp sağlamaması

Şekil 24'te görüldüğü üzere I ve II uygulama döneminde katılımcıların büyük bir kısmı (%93-%99) TUDVA Projesindeki derslerin Türk Dünyasının bir parçası olduğu düşüncesini uyandırdığını belirtmiştir.

5. *Türk Dünyası Dijital Vatandaşlığı projesi kapsamında aldığımız dersler size nasıl bir katkı sağladı?*

TUDVA Projesinin katılımcılara hangi yönde katkı sağladığının belirlenmeye çalışıldığı soruda elde edilen bulgular Şekil 25'te görülmektedir. Bu soruda birden fazla seçenek tercih edilebilmektedir.

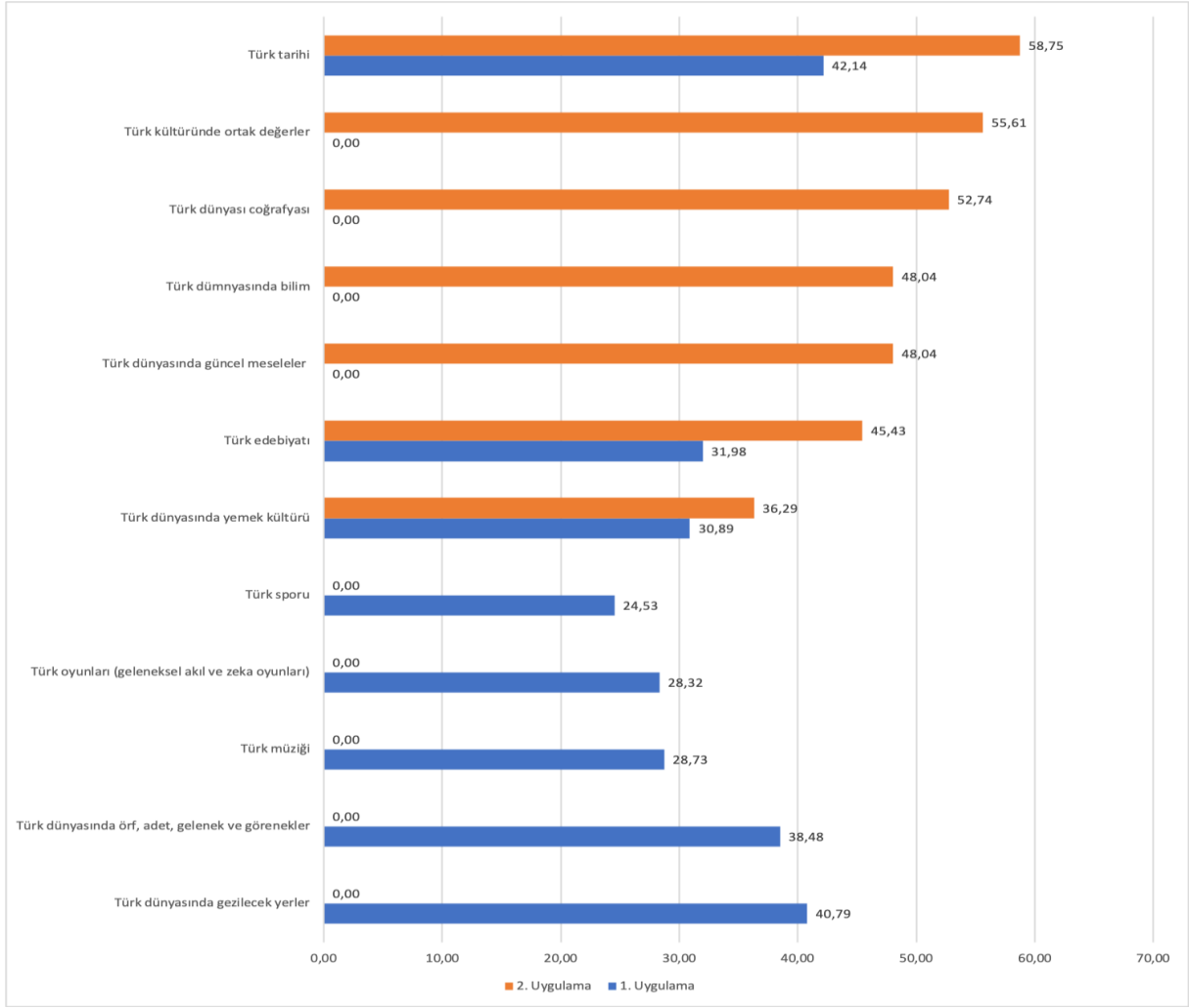

Şekil 25. TUDVA derslerinin hangi yönde katkı sağladığı

Şekil 25'te görüldüğü üzere I ve II uygulama döneminde katılımcılar TUDVA derslerinin kendilerine hangi alanlarda katkı sağladığını belirtmektedirler. Katkı sağlamadığını belirtenlerin oranının ise %1 olduğu görülmektedir. Bir diğer deyişle TUDVA Projesi katılımcıların Türk Dünyasına aidiyetini arttırmaktadır.

6. *TUDVA projesi kapsamında yapılan ders içeriklerinde hangi konularda bilgi edinmek istersiniz?*

Katılımcılara TUDVA Projesindeki ders içeriklerinde ilgilendikleri konular sorulmuş olup elde edilen bulgular Şekil 26'da görülmektedir. Bu soruda birden fazla seçenek tercih edilebilmektedir.

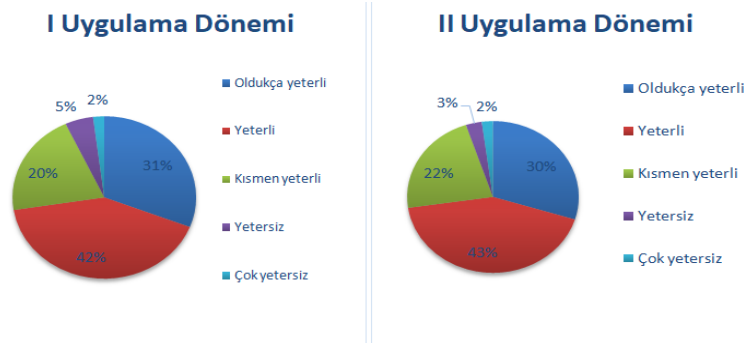

Şekil 26. TUDVA ders içeriğinde bilgi edinmek istenilen konular

Şekil 26'da görüldüğü üzere katılımcıların projeye katıldıkları dönemde gördükleri derslerden en çok ilgi duydukları ve daha fazla bilgi edinmek istedikleri ders konuları belirtilmektedir. I uygulama döneminde Türk tarihi, Türk Dünyası'nda gezilecek yerler ve Türk örf, âdet gelenek ve görenekleri konuları; II uygulama döneminde ise aynı konulardan Türk tarihi, Türk Dünyasında coğrafya; farklı olarak da Türk kültüründe ortak değerler konusu öne çıkmaktadır. Burada her iki dönemde de bazı derslerin içeriği birbiriyle örtüşmesine rağmen ders isimleri değişince I ve II uygulama döneminde katılımcılar farklı satırları seçmişlerdir.

7. TUDVA Projesi kapsamında yapılan duyuru/bilgilendirmeleri yeterli buluyor musunuz?

Katılımcıların TUDVA Projesi duyuru ve bilgilendirmeleriyle ilgili görüşlerine ulaşılmaya çalışılan sorudan elde edilen bulgular Şekil 27'de görülmektedir. Bu soruda tek seçenek tercih edilebilmektedir.

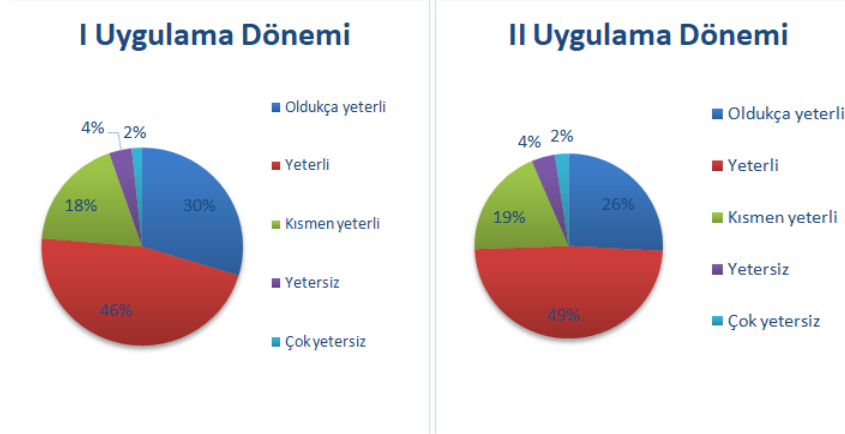

Şekil 27. TUDVA Projesi kapsamındaki duyuru ve bilgilendirmelerin yeterliliği

Şekil 27’de görüldüğü üzere I ve II uygulama döneminde katılımcıların büyük çoğunluğu (%93-%95) Proje kapsamında yapılan duyuru ve bilgilendirmeleri yeterli görmektedir.

8. TUDVA projesi kapsamında verilen eğitimler sırasında sorunlara ve eksikliklere müdahaleleri yeterli buluyor musunuz?

Katılımcıların TUDVA Projesi sırasında sorunlara ve eksikliklere müdahalenin yeterliliğiyle ilgili görüşlerine ulaşmaya çalışıldığı soruda elde edilen bulgular Şekil 28’de görülmektedir. Bu soruda tek seçenek tercih edilebilmektedir.

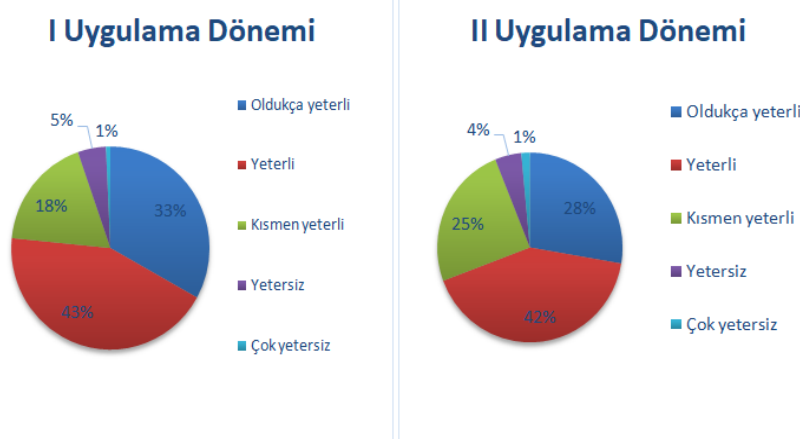

Şekil 28. TUDVA uygulamasında sorun ve eksikliklere müdahalenin yeterliliği

Şekil 28’de görüldüğü üzere I ve II uygulama döneminde katılımcıların büyük çoğunluğu (%94) TUDVA uygulamalarında sorun ve eksikliklere karşı yapılan müdahaleyi yeterli görmektedir.

9. TUDVA projesi kapsamında eğitimin verildiği dijital ortamı yeterli buluyor musunuz?

Katılımcıların TUDVA Projesinde kullanılan dijital ortamla ilgili görüşlerinin belirlenmeye çalışıldığı sorudan elde edilen bulgular Şekil 29’da görülmektedir. Bu soruda tek seçenek tercih edilebilmektedir.

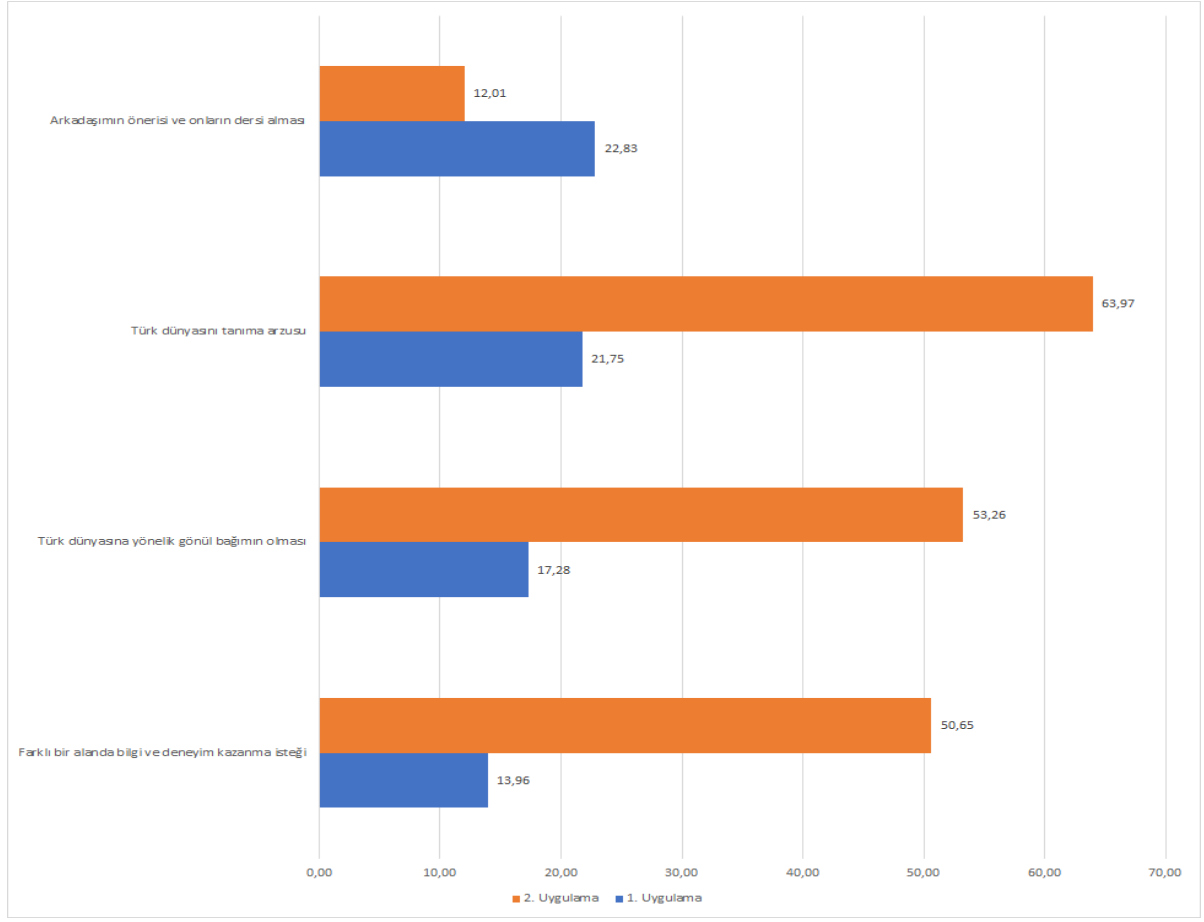
Şekil 29. TUDVA Projesinde kullanılan dijital ortamın yeterliliği

Şekil 29’da görüldüğü üzere I ve II uygulama döneminde katılımcıların büyük çoğunluğu TUDVA Projesinde kullanılan dijital ortamı (%94-%95) yeterli görmektedirler.

10. TUDVA projesinde yer alma sebebiniz nedir?

Katılımcıların TUDVA Projesine katılma nedenlerinin belirlenmeye çalışıldığı sorudan elde edilen bulgular Şekil 30’da görülmektedir. Bu soruda birden fazla seçenek tercih edilebilmektedir.

Şekil 30. TUDVA Projesine katılma nedenleriyle ilgili görüşler

Şekil 30’da görüldüğü üzere I ve II uygulama döneminde katılımcıların TUDVA Projesine katılma nedenleri arasında en fazla işaretleme I uygulama döneminde arkadaş önerisi için; II uygulama döneminde ise Türk Dünyasını tanıma arzusu için yapılmıştır.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Katılımcıların I ve II uygulama döneminde Türk dünyasının dün ve bugününe ilişkin bilişsel farkındalıkların yüksek ve görüşlerinin olumlu olduğu görülmektedir. Katılımcılar I ve II uygulama döneminde Türk tarihi denilince “*ortak Türk medeniyeti kökeni, dil birliği ve ortak tarih bilinci*”, Türk Dünyası Vatandaşlığı denilince “*aynılık ve benzerliklerden yola çıkarak ortak paydada hareket edebilme*”, Türk Dünyası hakkında “*bilgi düzeyi yüksek*”, “*yakın çevresiyle sık sık sohbet etme*”, Türk Dünyasının övündükleri konular hakkında “*kültür, tarih ve medeniyet*”, Türk Dünyasında öne çıkan kurum/kuruluşlar denilince “*Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi*”, Türk Dünyasında dikkatlerini çeken aktüel olay hakkında “*Karabağ Savaşında Türkiye-Azerbaycan dayanışması*”, yaşadıkları ülke dışında “*diğer Türk devletlerini ziyaret*”, ve “*başka Türk devletini ziyaret etme*” seçeneklerinin çok yüksek ve yüksek oranda tercih edildiği bulgularına ulaşılmıştır. Bir başka araştırmada Türk Dünyası kavramını tanımlamada *ortak Türk medeniyeti kökeni* seçeneğinin; Türk Dünyası Vatandaşlığı kavramını tanımlamada *Türk Dünyası fertlerinin aynılıkları ve benzerliklerinden yola çıkarak ortak paydada hareket edebilme* seçeneğinin en fazla işaretlenen seçenekler olduğu görülmektedir (Bay vd., 2017). Bu durum gençlerin TUDVA Projesi amacıyla örtüşmektedir. Gömeç (2015, s. 82) Atatürk’ün kastettiği “Yurtta sulh, cihanda sulh” anlayışında Musul ve Kerkük için mücadelesi, Hatay’ın Türkiye’ye katılması için verdiği çabaları da örnek vermektedir. Aynı zamanda TUDVA projesinin “Adriyatik”ten Çin Seddi’ne” bir “çoban ateşi” rolünü yerine getirebileceğini göstermektedir. Demirok ve Gülüm (2019) çalışmalarında benzer olarak Türk dünyasına ait gençlerin politik ve kültürel algılarının yüksek ancak farklı olarak ekonomik algılarının düşük düzeyde olduğunu belirtmektedir. Alım da (2009) gençlerin Türk Dünyasına yönelik bilgi düzeylerinin yeterli olduğu sonucuna ulaşmaktadır.

Katılımcıların I ve II uygulama döneminde de Türk dünyasının geleceğinin tasavvuruna ilişkin bilişsel farkındalıkların yüksek olduğu ve bu tasavvura ilişkin olumlu tutum ve görüşlere sahip olunduğu

anlaşılmaktadır. Katılımcılar I ve II uygulama döneminde Türk Dünyası Birliğinin kurulmasını gerekli görmekte, bu birliğin kısa zaman diliminde gerçekleşeceğine yüksek oranda inanmakta ve bu konuda referandumda evet oyu vereceklerini belirtmekte, bu birliğin önündeki ilk engelin bazı devletlerin hegemonya anlayışından kaynaklandığını belirtmekte, Türk dünyasında başarı için ilk sırada ekonomik daha sonra kültürel ilişkilerin artması gerektiğini belirtmektedir. Bay ve arkadaşlarının araştırmasında ise farklı olarak başarılı olmak için eğitimin en yüksek oranda seçildiği görülmektedir. Gömeç de (2015) çalışmasında Türk birliği için sadece söylemlerde bulunmanın asla başarı getirmeyeceğini, kültürel işbirlikleri ve eğitime önem verilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Gömeç ayrıca TÜRKSOY, TİKA ve Ahmet Yesevi Türk-Kazak Üniversitesine düşen misyonun öneminden bahsetmektedir. Demirok ve Gülüm (2019) de benzer olarak Türk Dünyasında üniversiteler arasında kültürel, sportif ve bilimsel işbirliği yapılmasını önerirken Tetik (2017) çalışmasında ise işbirliğinin derinleşmesinde kurumsal işbirliği kadar söylem analizinin de önem taşıdığını, Alım da (2009) ikili ilişkilerde Türk devletleri arasında liderler düzeyinde ilişkilerin yetersiz olduğunu belirtmektedir. Ancak son yıllarda Türk devletleri nezdinde yapılan çalışmalar ve organizasyonların arttığı da bilinmektedir.

Katılımcıların TUDVA projesi hakkında olumlu tutuma ve görüşlere sahip oldukları anlaşılmaktadır. Katılımcıların (I-II uygulama döneminde) büyük bir çoğunlukla TUDVA Projesine ilgisi olduğu (%93) ve ankete katılanların zamanla TUDVA Projesinde katılımcı (%56-%85) oldukları anlaşılmaktadır. TUDVA Projesi ve derslerinin, katılımcıların büyük çoğunluğunun (%84-%86) Türk Dünyasına bakışını olumlu yönde etkilediği görülmektedir. TUDVA Projesinin Türk Dünyasına karşı aidiyet duygusunu arttırdığı ve olumlu katkı sağladığı da ifade edilmektedir. TUDVA Projesinde uygulamadaki bilgilendirmeler ve duyuruların (%93-%95), oluşan eksikliklere müdahalenin (%94) ve ders işlenişte kullanılan dijital ortamın katılımcıların büyük çoğunluğu tarafından yeterli görüldüğü anlaşılmaktadır. TUDVA projesinin katılımcılar üzerinde Türk Dünyasına yönelik olumlu etkilerini bu bulgulara görmek mümkündür.

Sonuç olarak gençlerin Türk Dünyasına ve Türk Dünyası Vatandaşlığına karşı bilişsel farkındalıklarının yüksek olduğu, olumlu tutum ve görüşe sahip oldukları anlaşılmaktadır. Türk Dünyası Birliği kurulması için beklentinin ve kısa bir zaman diliminde kurulacağına olan inancın yüksek olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Türk Dünyası Birliğinin önündeki engelin diğer büyük devletlerin hegemonyası olduğu belirtilmektedir. Türk Dünyası geleceğine yönelik başarıda ekonomik, kültürel ve sosyal aktivitelerin artırılması gerektiği anlaşılmaktadır. Bu faaliyetlerde farklı coğrafyalarda yaşayan Türklerin “aynılıklar ve benzerliklerden” yola çıkılarak ortak paydada buluşmanın başarı oranını arttıracak da görülmektedir. TUDVA Projesine karşı ilgi oranının yüksek olduğu, Projenin katılımcılara Türk Dünyasına bakış açısında ve aidiyet duygularında olumlu katkı sağladığı anlaşılmaktadır. TUDVA Proje uygulamalarında eksikliklere müdahale, dijital ortam yeterli görülmektedir.

Alanda yeni araştırmalar tasarlayacak uzmanlara ve politika yapıcılara aşağıdaki hususları dikkate almaları önerilmektedir.

- Türk Dünyası ile ilgili kurum-kuruluşların faaliyetleri, eğitim-öğretim faaliyetleri ile ilgili araştırmalar yapılabilir.
- Türk Dünyasını kapsayacak şekilde organizasyonların sayıları artırılabilir.
- Türk Dünyası Birliğine yönelik algıların daha net ortaya konulmasına yönelik farklı alanlarda da araştırmalar yapılabilir.
- Türk Dünyasında “aynılıklar ve benzerlikleri” ortaya koyacak farklı araştırmalar da yapılabilir.
- Üniversitelerde Türk Dünyasına yönelik seçmeli ders eklenerek katılımı teşvik edilebilir.

Etik Beyan

“Gençlerin Türk Dünyasının Dünü, Bugünü ve Yarınların Tasavvuruna İlişkin Yaklaşımları” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Gerekli olan etik kurul izinleri 2024-01 Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu’nun 04.10.2024 tarih ve 2024-01 sayılı toplantısında alınmıştır.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Bu araştırmaya yazarlar eşit oranda katkı sağlamışlardır.

Çatışma Beyanı

Araştırma ile ilgili hiçbir kurum/kuruluş veya kişiyle bir çıkar ilişkisi bulunmamaktadır.

Not

Türk Dünyası Dijital Vatandaşlığı (TUDVA) Projesi kapsamında hazırlanmıştır. 09-12 Ekim 2022, Erzincan'da düzenlenen Uluslararası Türk Dünyası Sempozyumu'nda sunulan sözlü bildiriden geliştirerek hazırlanmıştır.

Kaynakça

- Alim, M. (2009). Coğrafya eğitimi ğrencilerinin Türk dünyası algıları (Atatürk niversitesi rneği), *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, (4)2, 574-586
- Alimbekov, A. (2002). Trktild elderdin Ortokpedagogikalyk murastaryn izild problemalary // OshMUNunzharchysy, *Psychology-pedagogiyilmderseriya*, (1)/2, 134-139
- Bay, E., Alimbekov, A., Mete, M., Cücük, E. ve Yokuş, E. (2017). Türk dünyası birliği algısı. *Gazi Akademik Bakış*, 11, 55-85
- Büyüköztürk ř. (2005). Anket geliştirme, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, (3)2,133-225.
- Demirok, U. U. ve Gülüm, K. (2019). Üniversite ğrencilerinin Türk dünyası algısı. *TURAN: Stratejik Araştırmalar Merkezj*, 11(43), 72-81.
- Erol, M. S. (1999). *Hayalden Gerğe Türk Birleşik Devletleri*. İrfan Yayıncılık. s.59.
- Ersoy, A. F. (2013). Vatandaşlık: Yeni yaklaşımlarla vatandaşlık ve eğitimi. İ. Acun, B. Tarman ve E. Din (Ed.). *İnsan hakları demokrasi ve vatandaşlık eğitimi* içinde (69-90). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Gömeç, S. Y. (2015). *Türk cumhuriyetleri ve Türk toplulukları (5. Baskı)* Ankara: Akçağ
- Karaduman, H.,& ztrk, C. (2014). Sosyal bilgiler dersinde dijital vatandaşlığa dayalı etkinliklerin öğrencilerin dijital vatandaşlık tutumlarına etkisi ve dijital vatandaşlık anlayışlarına yansımaları. *Journal of Social Studies Education Research*, 5(1), 38-78.
- Karakaya, İ. (2012). Bilimsel araştırma yöntemleri. A. Tanrıgen (Edt.) *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Anı Kitapçı, Z. (2001). *Yeni İşlam tarihi ve Türkler*. Konya: Dizgi Ofset
- Kafesoğlu, İ. (1999). *Türk milli kültürü*. İstanbul: Ötüken
- Sönmez, . F. ve Kocadağ nver, T. (2020). Dijital vatandaşlık ve sosyal bilgiler eğitimi. R. Turan & H. Akdağ (Ed.). *Sosyal bilgiler ğretiminde yeni yaklaşımlar-IV* içinde. Ankara: Pegem Akademi,
- şahin M. (1999). *Türk Tarihi ve Kültürü*, Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık
- Taşkaya S. M. (2014). Sınıf ğretmeni adaylarının Türk dünyası algısı, *Researcher: SocialScienceStudies*, (2)2, 44-55
- Tetik, M. O. (2017). Türk dünyası ortak kimliği inşasında söylem stratejileri. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 17(1), 37-50.
- Topal, E. ve Sezer, A. (2016). Üniversite ğrencilerinin Türk Dünyası Coğrafyasına İlişkin Farkındalık Düzeylerinin Belirlenmesi. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 33, 96-113.
- Uçar F. (2007). *Dış Türkler*. Ankara: Fark Yayınları
- Türk Dünyası Dijital Vatandaşlık Projesi (TUDVA) www.tudva.org

EXTENDED ABSTRACT

The word "Turk" was first used during the Gktrks period and later became a general name for all communities of Turkish descent and speakers of the Turkish language. According to some, "Turkish World" is a geographical and cultural term used for all Turkish nations in the late 20th and 21st centuries. The geographical boundaries we define as the Turkish World include independent Turkish states (Turkey, the Turkish Republic of Northern Cyprus, Azerbaijan, Kazakhstan, Turkmenistan, Uzbekistan, and Kyrgyzstan), autonomous Turkish republics (such as East Turkestan, Tatarstan, Chuvashia, Bashkortostan, Sakha-Yakutia, Altai, Karachay, Gagauzia, Balkaria), and regions in other countries (such as Iran, Iraq, Syria, Afghanistan, and Balkan countries) where Turks live (Uar, 2007). Many recent developments have taken place in the Turkish World. At the Alma-Ata Summit on December 21, 1991, a decision was made to establish the Commonwealth of Independent States. Five Turkish states—Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, and Turkmenistan—declared their independence. Relations in cultural, diplomatic, and economic fields continue among the states and other kindred communities in the Turkish world. Despite encountering some negative situations, unity has naturally continued. Studies conducted with university students in Turkey have shown that young people's awareness of the Turkish World is low (Topal and Sezer, 2016). Despite divisions, it is very important for Turks, who share similarities and commonalities, to act together in fields such as education, culture, history, and economy, even though there is no territorial unification. İsmail Gaspiralı's motto, "Unity in Language, Thought, and Action," is crucial in this regard. Achieving Gaspiralı's vision relies on unity in education (Erol, 1999). One of the most important elements of unity in education is the development of common educational programs. The 21st century is a time marked by new debates on the concept of citizenship, influenced by globalization and technological transformation. New concepts such as "constitutional

citizenship, global citizenship, European citizenship, and digital citizenship" have emerged alongside Marshall's approach to citizenship (Ersoy, 2013, p. 70). Digital citizenship is broadly defined as the behavioral norms related to the use of technology. At this point, it is essential for the Turkish World to start implementing digital citizenship practices that will unite future generations. Digital citizenship initiatives in the Turkish World should be aligned with the idea of unity in education, as they will serve as a bridge to the future. This is crucial because digital citizenship in the Turkish World will be a guarantee of unity and solidarity among the Turkish nations, whose goals are now aligned, as the digital world eliminates boundaries. Although the foundations of the Turkish World Digital Citizenship (TUDVA) Project were laid earlier, it was implemented in the fall semester of 2021 under the leadership of Kyrgyz-Turkish Manas University. In the spring semester of 2022, Amasya University took over as the coordinating university for the TUDVA Project, and in the fall semester of 2023-24, İnönü University in Malatya became the coordinator under Azerbaijan's leadership. Nearly 20,000 applications have been submitted over the two semesters, and classes, discussions, and various activities and workshops have been conducted. The TUDVA Project has been integrated into the curriculum as a course at Kyrgyz-Turkish Manas University. Through the educational program developed within the TUDVA project, efforts are being made to enhance young people's ability to act on common ground in terms of similarities and commonalities rather than differences. Every young person from the Turkish World is expected to adopt the mindset of "We have similarities and commonalities; we are the same!" It is believed that presenting the current approaches of Turkish youth towards the Turkish World and its future will serve the goals of raising awareness about Turkish World Citizenship and facilitating the cognitive development of young people. The aim of this research is to determine the cognitive awareness, attitudes, and opinions of young participants from different regions of the Turkish World regarding the past, present, and future of the TUDVA project. In this context, the following questions have been explored: 1-What are the cognitive awareness levels and opinions of participants regarding the past and present of the Turkish World? 2-What are their cognitive awareness levels and opinions regarding the vision of the future of the Turkish World? 3 What are their attitudes, opinions, and suggestions about the TUDVA project? This research model is a descriptive survey model. In this study, the cognitive levels, perceptions, awareness levels, and attitudes of young participants involved in the TUDVA project regarding the Turkish World are examined, and their opinions and suggestions about the TUDVA Project are attempted to be revealed. The sample consists of TUDVA Project participants and volunteers from the Turkish World. The participants live in different geographical areas and Turkish regions. In the first application period, 1,466 individuals from 15 different regions of the Turkish World participated in the survey, while in the application period, 766 individuals provided their opinions. In total, 2,242 individuals (1,476 + 766) provided their opinions during the two periods of this research. A questionnaire was developed to reveal views on cognitive awareness, perception, and attitude. The questionnaire was prepared based on a literature review in the fields of Turkish World studies, social sciences, and educational sciences. The questions were reviewed in terms of scope, content, and language by a professor, two associate professors, and a doctoral faculty member from Turkey, Azerbaijan, and Kyrgyzstan, who are experts in the field. As a result of this review, the questionnaire was prepared with 27 questions in Turkish. The questionnaire included multiple-choice questions (single choice), multiple-choice questions (multiple selections), Likert-type questions, and yes/no options. The Turkish version of the questionnaire was translated into Kazakh, Kyrgyz dialects, and Russian by language experts. In the fall semester of 2023-24, the questionnaire was updated to reflect current events and other developments, and the second period of implementation took place. The results of the I ve II applications indicate that young people have a high level of cognitive awareness regarding the Turkish World and Turkish World Citizenship, as well as positive attitudes and opinions. There is a strong expectation for the establishment of a Turkish World Union, along with a belief that it will be established in a short timeframe. It has been noted that the primary obstacle to the Turkish World Union is the hegemony of other major states. The findings suggest that to achieve success for the future of the Turkish World, there is a need to increase educational, cultural, and social activities. It is also observed that focusing on "similarities and commonalities" among Turks living in different geographical areas will enhance the likelihood of meeting on common ground. The interest level in the TUDVA Project is high, and it has been found to positively influence participants' perspectives on the Turkish World and their sense of belonging. In the implementation of the TUDVA Project, it is considered that there is a need to address deficiencies, and the digital environment is viewed as sufficient. Experts designing new research in the field and policymakers are advised to consider the following points: • Research can be conducted on the activities of institutions and organizations related to the Turkish World, particularly concerning educational practices. • The number of organizations that encompass the Turkish World can be increased. • Studies can be undertaken to clarify perceptions related to the Turkish World Union. • Different research can be carried out to highlight the "similarities and commonalities" within the Turkish World.

İlkokul ve Ortaokul Öğrencilerinin İmgeleminde Eşitsizlik Olgusunun Resimler Üzerinden Analizi

Mehmet ERTEN¹ ve Taner ATMACA²

Öz

Bu araştırma, ilkökul ve ortaokul öğrencilerinin toplumsal eşitsizlikleri nasıl algıladıklarını ve bu algılarını resimleri aracılığıyla nasıl ifade ettiklerini anlamayı amaçlamaktadır. Araştırmada nitel metodoloji içinde yer alan fenomenoloji modeli kullanılmıştır. Araştırmanın verileri Düzce’de 2024-2025 eğitim öğretim yılında toplam 386 ilkökul ve 723 ortaokul öğrencisinden toplanmıştır ve tematik analiz ile çözümlenmiştir. Araştırma kapsamında, öğrencilerden toplumsal eşitsizlik deneyimlerini yansıtan resimler çizmeleri istenmiş ve bu resimler içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Bulgularda çocukların toplumsal sınıf farklılıklarını, eğitimde fırsat eşitsizliğini, sosyal dışlanmayı ve etnik köken gibi faktörlere dayalı ayrımcılığı güçlü metaforlar ve semboller aracılığıyla temsil ettikleri görülmüştür. Bulgular, çocukların ekonomik eşitsizlikleri genellikle evler, giyim tarzları ve teknolojik imkânlar gibi somut nesneler üzerinden ifade ettiklerini göstermektedir. Engellilik ve dış görünüş temelli ayrımcılıklar, toplumsal normların bireyler üzerindeki etkisini yansıtırken, cinsiyetler arası eşitsizlik çocukların resimlerinde belirgin bir şekilde gözlemlenmiştir. Ayrıca, sosyal dışlanma ve etnik temelli ayrımcılığın çocukların sosyal ilişkileri üzerindeki etkileri çizimlere yansımıştır. Eğitimde fırsat eşitsizliği de çocukların algılarında önemli bir yer tutmuş ve bazı çocuklar akademik ve mesleki fırsatlara erişimde yaşanan eşitsizlikleri ele almıştır. Araştırma, çocukların eşitsizlik algılarının erken yaşlardan itibaren şekillendiğini ve bu algıların görsel sembollerle ifade edildiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dezavantajlılık, Eşitsizlik, Resim Analizi

Analysis of the Phenomenon of Inequality in the Imagination of Primary and Secondary School Students through Pictures

Abstract

This study aims to understand how primary and secondary school students perceive social inequalities and how they express these perceptions through their drawings. The study employs the phenomenological model, a qualitative research methodology. Data were collected from a total of 386 primary and 723 secondary school students in Düzce during the 2024-2025 academic year and analysed using thematic analysis. As part of the study, students were asked to create drawings reflecting their experiences of social inequalities, which were subsequently examined through content analysis. The findings reveal that children represent social class differences, educational inequalities, social exclusion, and ethnic discrimination through strong metaphors and symbols. The results indicate that economic disparities are frequently depicted through tangible objects such as houses, clothing styles, and access to technological resources. Discrimination based on disability and physical appearance reflects the influence of societal norms on individuals, while gender-based inequalities are prominently observed in children's drawings. Additionally, social exclusion and ethnic discrimination were found to impact children's social relationships, as illustrated in their drawings. Educational inequality also emerged as a significant theme in children's perceptions, with some students highlighting disparities in access to academic and professional opportunities. Overall, the study demonstrates that children's perceptions of inequality begin to form at an early age and that they express these perceptions through visual symbols.

Keywords: Disadvantageousness, Inequality, Drawing Analysis

Atıf İçin / Please Cite As:

Erten, M. ve Atmaca, T. (2025). İlkokul ve ortaokul öğrencilerinin imgeleminde eşitsizlik olgusunun resimler üzerinden analizi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14 (2), 579-601. doi:10.33206/mjss.1632993

Geliş Tarihi / Received Date: 04.02.2025

Kabul Tarihi / Accepted Date: 09.03.2025

¹ Okul Müdürü - erten7878@gmail.com

 ORCID: 0009-0005-6707-6864

² Doç. Dr. - Düzce Üniversitesi Eğitim Fakültesi, taneratmaca@duzce.edu.tr

 ORCID: 0000-0001-9157-3100

Giriş

Toplumsal eşitsizlik, bir toplumda bireylerin veya grupların sahip oldukları kaynaklar, fırsatlar ve haklar açısından sistematik farklılıklar yaşaması durumudur (Güllüpnar, 2012). Bu farklılıklar, ekonomik gelir, eğitim olanakları, sağlık hizmetlerine erişim, siyasal katılım ve sosyal statü gibi alanlarda kendini göstermektedir (Hatipler, 2019; Karataş ve Oran, 2007; Kazu, 2018). Toplumsal eşitsizlikler, genellikle toplumsal tabakalaşma sistemleriyle ilişkilidir ve bu sistemler, toplumdaki bireylerin farklı toplumsal tabakalara ayrılmasına neden olmaktadır (Güllüpnar, 2020). Bu tabakalaşma, maddi veya sembolik ödüllere erişim açısından toplumsal gruplar arasında yapısal eşitsizliklerin oluşum süreci olarak tanımlanabilir (İnce, 2017).

Bazı düşünürlere göre toplumsal eşitsizlikler, bireylerin sahip oldukları kaynaklar ve değerler doğrultusunda seçim yapma özgürlüklerindeki farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda, Zygmunt Bauman'ın "özgürlük oranı" kavramı, toplumsal eşitsizliklerin bireylerin seçim yapma kapasiteleri üzerindeki etkisinin anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Bauman'a göre, bireylerin sahip oldukları kaynaklar ve değerler, onların seçim yapma özgürlüklerini belirler. Kaynaklar, maddi varlıklar ve sosyal sermayeyi içerirken; değerler, bireyin farklı amaçları arasında tercih yapmasını sağlar. Dolayısıyla, toplumsal eşitsizlik, bireylerin sahip oldukları kaynaklar ve değerler doğrultusunda seçim yapma özgürlüklerindeki farklılıklardan kaynaklanmaktadır (Önür, 2022).

Eşitsizliklerin temel nedenleri arasında ekonomik, sosyal ve politik faktörler bulunmaktadır. Ekonomik eşitsizlikler, gelir ve servetin toplumda adaletsiz dağılımından kaynaklanmaktadır. Bu durum, düşük gelirli bireylerin eğitim ve sağlık gibi temel hizmetlere erişimini kısıtlayarak fırsat eşitsizliklerine yol açabilmektedir (Ayyıldız, 2017; Sarıhan, 2021; Tiryaki, 2013). Sosyal faktörler de eşitsizliklerin oluşumunda önemli bir rol oynamaktadır. Toplumsal normlar, değerler ve kültürel inançlar, belirli grupların dezavantajlı konumlara itilmesine neden olabilmektedir (Aşkın, 2021; Aydoğan, 2024; Yıldırım-Aykurt, 2020). Örneğin, cinsiyet rolleri, bireylerin fırsat ve imkanlardan eşit şekilde yararlanmasını engelleyebilmektedir (Kurttaş, 2021). Ayrıca eğitim sistemlerindeki fırsat eşitsizlikleri, bireylerin gelecekteki sosyal ve ekonomik statülerini belirleyerek, eşitsizliklerin nesilden nesle aktarılmasına neden olmaktadır (Atmaca, 2019; Bourdieu ve Passeron, 2015).

Toplumsal eşitsizliklerin yansımaları, yalnızca yetişkinlerin yaşamlarında değil, çocukların dünyasında da belirgin bir şekilde görülmektedir. Çocuklar, içinde bulundukları sosyal çevrenin etkisiyle eşitsizlik olgusunu erken yaşlarda deneyimlemeye ve anlamlandırmaya başlamaktadır. Bu süreçte aile, okul ve toplumun sunduğu imkânlar ve kısıtlamalar, çocukların eşitsizlik algısının şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır (Lareau, 2011). Özellikle eğitim ortamları, çocukların sosyal ve ekonomik farklılıkları ilk kez gözlemledikleri ve içselleştirdikleri alanlardan biridir. Eğitimdeki fırsat eşitsizlikleri, çocukların gelecekteki yaşamlarını belirleyen önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır (Reay, 2006).

Toplumsal eşitsizliklerin çocuklar üzerindeki etkisi, sadece ekonomik veya sosyal imkânların kısıtlılığıyla sınırlı değildir. Aynı zamanda bu eşitsizlikler, çocukların benlik algılarını, özgüvenlerini ve geleceğe dair beklentilerini de şekillendirmektedir (Kaymaz ve Atmaca, 2022; Ridge, 2002). Örneğin, ekonomik olarak dezavantajlı ailelerden gelen çocuklar, kendilerini daha az değerli hissedebilir ve gelecekteki başarılarına dair daha düşük beklentilere sahip olabilirler. Bu durum, eşitsizliklerin nesiller arası aktarımını güçlendiren bir döngü meydana getirebilir (Cingöz ve Gür, 2020). Bu döngü, çocukların sosyal ve ekonomik sermayeden yoksun olmalarının yanı sıra, "sembolik şiddet" (Bourdieu, 1991) yoluyla içselleştirdikleri aşağılanma ve yetersizlik duygularıyla pekişmektedir. Örnek olarak, düşük gelirli ailelerin çocukları, okul ortamında yaşlılarıyla aralarındaki sosyoekonomik farklılıklar nedeniyle sosyal dışlanma yaşayabilir ve bu durum, akademik motivasyonlarını zayıflatır (Ersan ve Çobanoğlu-Aktan, 2024; Sağlam ve Atmaca, 2023; Seban ve Perdecı, 2016).

Psikolojik etkiler ise çocukların "özyeterlilik" algılarını doğrudan etkilemektedir. Bandura (1997), bireylerin gelecekteki hedeflerine ulaşma konusundaki inançlarının (özyeterlilik), yaşadıkları sosyal çevreyle şekillendiğini belirtmektedir. Dezavantajlı çocuklar, sınırlı kaynaklar ve destek eksikliği nedeniyle bu inancı geliştirmekte zorlanır ve bu durum, okul başarısızlığı veya mesleki hedeflerde daralmayla sonuçlanabilir. Örneğin, bir çocuğun "doktor olmak istiyorum" yerine "şansım yok" gibi ifadeler kullanması, eşitsizliğin bireysel potansiyeli nasıl baskıladığını göstermektedir. Bu süreçte, ailenin sosyal ve kültürel sermayesi de önemli bir rol oynamaktadır. Ebeveynlerin eğitim düzeyi, sosyal ağları ve kültürel birikimi, çocukların okulda ve sosyal hayatta karşılaştıkları engelleri aşma kapasitelerini belirlemektedir (Günkör ve Özdemir, 2017). Örneğin, yüksek sosyoekonomik statüye sahip aileler, çocuklarına özel ders, sanat-spor etkinlikleri

veya dil eğitimi gibi ek imkânlar sunarak eşitsizlikleri telafi edebilirken, düşük gelirli aileler bu tür desteklerden yoksun kalmaktadır (Dolu, 2020; Tabak, 2020). Bu durum, çocukların “başarı şansı” algısını doğrudan etkileyerek eşitsizlik döngüsünü beslemektedir.

Çocukların imgelem dünyası, içinde yetiştikleri sosyal ve ekonomik koşullarla doğrudan ilişkilidir. Dezavantajlı çocuklar, geleceğe dair hayallerini genellikle “mevcut sınırlar” içinde kurgulamaktadır ve bu hayaller çocukların içselleştirdiği sosyal sınırları yansıtmaktadır (Biggeri vd., 2006). Bu durum, Bourdieu’nün (1991) “habitus” kavramıyla örtüşmektedir ve çocuklar, içinde bulundukları sosyal yapının sunduğu “olasılıklar dünyasına” göre hayal kurmayı öğrenmektedir. Bu sosyal sınırlar ve “habitus” tarafından şekillendirilen imgelem, çocukların sanatsal ifadelerinde somut bir forma bürünmektedir. İçselleştirilmiş eşitsizlikler, yalnızca zihinsel süreçlerle sınırlı kalmayıp çocukların yaratıcı üretimlerine de yansımaktadır. Nitekim çocukların çizimleri, içinde bulundukları sosyal gerçekliği yorumlama ve bu gerçekliği sembolik bir dil aracılığıyla dışavurma biçimlerinden biridir. Bourdieu’nün (1991) “sembolik sermaye” kavramının da işaret ettiği gibi, çocukların kullandıkları imgeler, yapısal eşitsizlikleri görünür kılan birer sosyal belge niteliği taşımaktadır.

Çocukların çizimlerinde toplumsal eşitsizliklerin temsili, genellikle sembolik imgeler ve metaforlar aracılığıyla ortaya çıkmaktadır. Örneğin, ekonomik eşitsizlikler, çocukların resimlerinde “zengin” ve “yoksul” evler arasındaki karşıtlıklar, farklı giyim tarzları veya oyuncakların nitelik ve niceliği gibi unsurlarla ifade edilebilmektedir. Bu tür imgeler, çocukların günlük yaşamda gözlemledikleri maddi farklılıkları nasıl içselleştirdiklerini ve bu farklılıkları hangi yollarla görselleştirdiklerini anlamak açısından önemlidir (Mitchell, 2011; Sadık, Çakan ve Artut, 2011; Türkcan, 2013). Ayrıca, sosyal eşitsizliklerin bir yansıması olarak, bazı çocukların resimlerinde “dışlanma” veya “ayrımcılık” temaları öne çıkabilmektedir. Söz gelimi, bir grup çocuğun oyun oynarken tasvir edildiği bir resimde, belirli bir çocuğun grubun dışında bırakılması, sosyal tabakalaşmanın çocukların zihnindeki izdüşümünü yansıtabilir (Güven, 2018).

Resimlerdeki renk tercihleri ve mekân kullanımı da eşitsizlik algısını anlamak için önemli ipuçları sunmaktadır. Ekonomik olarak dezavantajlı çocuklar, resimlerinde daha koyu tonlar veya sınırlı renk paletleri kullanarak içe dönük bir duygusal durumu ifade edebilirken, imkânları daha geniş olan çocuklar canlı renkler ve geniş mekânlar aracılığıyla özgüven ve özgürlük temasını vurgulayabilmektedir (Dirin, 2022). Bu durum, çocukların yaşadıkları sosyoekonomik koşulların sanatsal ifadelerine nasıl yansıdığını gösteren önemli bir bulgudur.

Eğitim ortamına dair çizimler ise fırsat eşitsizliklerinin çocuklar tarafından nasıl deneyimlendiğini ortaya koymaktadır. Bazı resimlerde, okul araç-gereçlerinin eksikliği, kalabalık sınıflar veya öğretmen-öğrenci etkileşimindeki dengesizlikler gibi unsurlar, eğitimdeki eşitsizliklerin çocukların gözünden nasıl görüldüğünü yansıtmaktadır. Özellikle kırsal ve kentsel bölgeler arasındaki eğitim olanakları farkı, çocukların yaşantılarına etki ettiği için (Basun ve Erden, 2020; Ertüzün vd., 2016) bu deneyimler resimlerinde belirgin bir şekilde işlenebilmektedir. Örneğin, kırsal kesimde yaşayan bir çocuğun çizdiği “hayalimdeki şehir” teması, daha avantajlı bölgelerde yaşayan bir çocuğun resimlerinden içerik ve detay olarak farklılık göstermektedir (Özsarı ve Aytaç, 2019).

Toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri de çocukların resimlerinde sıklıkla temsil edilen konulardan biridir. Örneğin, kız çocuklarının ev içi işlerle sınırlandırıldığı veya belirli mesleklerle (öğretmen, hemşire) ilişkilendirildiği çizimler, toplumsal cinsiyet rollerinin erken yaşlarda nasıl içselleştirildiğine dair ipuçları sunmaktadır (Güven ve Ekiz-Kaya, 2024). Buna karşılık, bazı çocukların resimlerinde geleneksel cinsiyet kalıplarını sorgulayan unsurlar (örneğin, bir kız çocuğunun pilot olarak çizilmesi) da görülebilmektedir. Bu tür çizimler, çocukların toplumsal normlara dair farkındalıklarının ve bu normları yeniden üretme veya dönüştürme potansiyellerinin bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Çünkü Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu olan UNFPA’ya (2020) göre toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasında toplumsal normların belirleyici bir rolü vardır.

Toplumsal eşitsizliklerin çocuklar üzerindeki etkileri, sosyal bilimler literatüründe geniş ölçüde incelenmiş olsa da bu etkilerin çocukların öznel deneyimleri ve sanatsal ifadeleri üzerinden analiz edilmesi konusunda önemli bir eksiklik bulunmaktadır. Mevcut çalışmaların çoğu, eşitsizlikleri yetişkinlerin perspektifinden veya nicel göstergelerle (gelir dağılımı, eğitim istatistikleri) ele almış; çocukların bu süreçleri nasıl anlamlandırdığı, içselleştirdiği ve görselleştirdiği üzerine sınırlı sayıda araştırma yapılmıştır (Biggeri vd., 2006; Ridge, 2002). Özellikle çocukların imgelem dünyası ile gündelik pratiklerinin kesişimini inceleyen, nitel ve görsel metodolojilere dayalı çalışmalar yetersiz kalmaktadır. Bourdieu (1991) ve Lareau (2011) gibi teorisyenler, eşitsizliklerin nesiller arası aktarımını vurgulasa da bu aktarımın çocukların sanatsal

üretimlerindeki sembolik temsillerini sistematik olarak analiz eden bir çerçeve henüz geliştirilmemiştir. Ayrıca çocukların eşitsizlik algılarının coğrafi ve kültürel bağlamlara göre nasıl farklılaştığı da yeterince araştırılmamıştır. Örneğin, kırsal ve kentsel bölgelerdeki çocukların eşitsizlikleri resimlerine yansıtma biçimleri arasındaki farklar veya toplumsal cinsiyet rollerinin çizimlerdeki metaforik ifadeleri, literatürde derinlemesine ele alınmamıştır.

Bu çalışma, yukarıda belirtilen boşlukları doldurmak üzere tasarlanmış ve çocukların eşitsizlik algılarını yalnızca sözlü ifadelerle değil, resimler aracılığıyla görselleştirdikleri sembolik dil üzerinden inceleyerek, literatüre nitel ve görsel bir perspektif kazandırmayı amaçlamaktadır. Çocukların çizimlerdeki metaforlar (örneğin, “zengin-yoksul evleri”, “dışlanma sahneleri”), eşitsizliklerin çocuk zihninde nasıl kodlandığını anlamak için yeni bir analiz çerçevesi oluşturmaktadır. Bu bağlamdan hareketle araştırmanın problem durumu, ilkökul ve ortaokul öğrencilerinin imgeleminde çeşitli toplumsal eşitsizliklerin nasıl yansıdığı ve çocukların bu eşitsizlikleri nasıl algıladıkları şeklinde belirlenmiştir. Bu temel problem durumuna bağlı olarak aşağıdaki alt probleme cevap aranmıştır:

1. İlkokul 4. sınıf ve ortaokul öğrencilerinin imgelemine çeşitli toplumsal eşitsizlikler nasıl yansımaktadır?

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Bu çalışma, nitel araştırma deseni kapsamında fenomenolojik (olgubilimsel) bir yaklaşım benimsenerek tasarlanmıştır. Fenomenoloji, bireylerin belirli bir olguya dair yaşantılarını, bu yaşantıların anlamını ve özünü keşfetmeyi amaçlayan bir metodolojidir (Moustakas, 1994; van Manen, 1997). Bu çalışmada fenomenolojinin tercih edilmesinin temel nedeni, çocukların toplumsal eşitsizlikleri nasıl deneyimlediklerini, bu deneyimleri nasıl anlamlandırdıklarını ve resimler aracılığıyla nasıl ifade ettiklerini derinlemesine anlamaya odaklanmasıdır. Eşitsizlik algısının çocuklarda nasıl kökleştiğini anlamak, yüzeysel verilerle sınırlı kalmayıp özünü kavramayı gerektirmektedir. Fenomenoloji, bu özü keşfetmek için çocukların “yaşanmış deneyimlerini” sistematik bir şekilde yorumlamaya olanak tanımaktadır (Creswell, 2023). Çocukların eşitsizlik algısı, salt dışsal gerçekliklerle değil, onların bu gerçekliklere dair öznel yorumlarıyla şekillenmektedir. Fenomenoloji, bu öznelliği merkeze alarak, çocukların “dünyada var olma” biçimlerini ve bu dünyaya dair bilinçli farkındalıklarını ortaya çıkarmak için uygun bir çerçeve sunmaktadır.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, Düzce ilinde öğrenim gören 1221 ilkökul ve ortaokul öğrencisi oluşturmaktadır. Katılımcıların seçiminde, sosyoekonomik çeşitliliği yansıtacak şekilde amaçlı örnekleme yöntemi benimsenmiştir. Bu kapsamda, Düzce’nin hem merkez hem de kırsal bölgelerindeki okullar dâhil edilerek farklı gelir düzeylerine sahip ailelerden gelen çocukların temsili hedeflenmiştir. Öğrencilere ait demografik bilgiler Tablo 1’de sunulmuştur:

Tablo 1. Çalışma Grubuna Ait Betimsel Veriler

Kod	Tür	Kademe	Resim Çizdirilen Öğrenci Sayısı
Okul 1	Devlet	İlkokul (4)	53 (28K + 25E)
Okul 2	Devlet	İlkokul (4)	98 (64K + 34 E)
Okul 3	Devlet	İlkokul (4)	23 (13K + 10E)
Okul 4	Devlet	İlkokul (4)	105 (51K+ 54E)
Okul 5	Devlet	İlkokul (4)	109 (50K + 59E)
Okul 6	Devlet	İlkokul (4)	43 (28K + 15E)
Okul 7	Devlet	Ortaokul (5-6-7-8)	132 (74K + 58E)
Okul 8	Devlet	Ortaokul (5-6-7-8)	164 (84K + 80E)
Okul 9	Özel	Ortaokul (5-6-7-8)	140 (77K + 63E)
Okul 10	Devlet	Ortaokul (5-6-7-8)	78 (47K + 31E)
Okul 11	Devlet	Ortaokul (5-6-7-8)	51 (23K + 28E)
Okul 12	Devlet	Ortaokul (5-6-7-8)	182 (84K + 98E)
Okul 13	Özel	Ortaokul (5-6)	43 (17K + 26E)
Toplam			1221 (640K + 581E)

Tablo 1’deki çalışma grubuna ilişkin dağılıma bakıldığında toplam 13 farklı okuldan (6’sı ilkökul, 7’si ortaokul; 12’si devlet, 1’i özel okul) 1221 öğrencinin araştırmaya katıldığı görülmektedir. Öğrencilerin 431’i ilkökul 4. Sınıf, kalan 790’ı ise ortaokul öğrencisidir. Öğrencilerin 640’ı kız, 581’i erkektir. Öğrencilerin büyük çoğunluğu (n= 1178) devlet okullarında öğrenim görmektedir. Yalnızca 43 öğrenci

özel okula kayıtlıdır. Araştırmaya örnek olarak seçilen görselleri çizen öğrencilere ait demografik bilgiler Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Araştırmaya Örnek Resim Olarak Alınan Görselleri Çizen Öğrencilere Ait Demografik Bilgiler

Öğrenci	Cinsiyet	Kademe	Sınıf	Tür
Öğrenci 1	Erkek	Ortaokul	6	Devlet
Öğrenci 2	Kız	Ortaokul	5	Devlet
Öğrenci 3	Kız	Ortaokul	6	Devlet
Öğrenci 4	Kız	Ortaokul	7	Devlet
Öğrenci 5	Kız	Ortaokul	8	Devlet
Öğrenci 6	Kız	İlkokul	4	Devlet
Öğrenci 7	Kız	İlkokul	4	Devlet
Öğrenci 8	Kız	Ortaokul	5	Devlet
Öğrenci 9	Kız	Ortaokul	6	Devlet
Öğrenci 10	Erkek	Ortaokul	7	Devlet
Öğrenci 11	Erkek	Ortaokul	8	Devlet
Öğrenci 12	Erkek	Ortaokul	8	Devlet

Veri Toplama Araçları

Araştırmanın verileri, nitel veri toplama teknikleri kapsamında iki temel araç kullanılarak elde edilmiştir. Öncelikle öğrencilerden, toplumsal eşitsizlik deneyimlerini A4 boyutunda beyaz kâğıtlara çizmeleri istenmiştir. Çizimlerde istedikleri türden boyalar (ya da kara kalem) kullanılarak renk tercihlerinin özgürce ifade edilmesi sağlanmıştır. Daha sonra çizilen resimlerin altına veya yanına, çizdikleri temayı “*Bu resimde ne anlatmak istediğimi yazıyorum...*” başlığı altında kısa bir metinle açıklamaları talep edilmiştir. Bu yaklaşım, çocukların hem görsel hem de sözel ifade becerilerini birleştirerek veri zenginliği sağlamıştır.

Verilerin Analizi

Araştırmacılar, Düzce’de belirlenen okullara tek tek giderek çalışmanın amacını okul yönetimlerine, öğretmenlere ve öğrencilere anlatmıştır. Etik kurul onayı ve katılım formları tamamlandıktan sonra, sınıf ortamında çocuklarla 20 dakikalık bir ön sohbet gerçekleştirilmiştir. Bu sohbette, “eşitlik”, “adalet” ve “farklılıklar” gibi kavramlar ilkokul 4. sınıf ve ortaokul 5, 6, 7 ve 8. sınıf düzeyindeki öğrencilerin anlayacağı bir dille tartışılmış ve böylece resim çizimine zemin hazırlanmıştır. Çocuklardan, sohbet sırasında ele alınan temaları yansıtan bir resim çizmeleri ve bu resmi en az 1 cümleyle açıklamaları istenmiştir. Süreçte, çocukların içsel motivasyonunu korumak için yönlendirici olunmamış, yalnızca teknik destek sağlanmıştır. Tamamlanan resimler ve yazılı açıklamalar, her katılımcıya özel bir kimlik kodu (Örn: K01, E12) verilerek dijital ortama aktarılmıştır. Çocukların isimleri ve okul bilgileri anonimleştirilerek gizlilik sağlanmıştır. Tüm süreçte öğrencilerin “hayır deme hakkı” vurgulanmış, istedikleri anda çalışmadan çekilebilecekleri açıklanmıştır. Böylece araştırmaya sadece gönüllü öğrencilerin katılımı sağlanmıştır. Resimler, Malchiodi’nin (2003) sanat temelli araştırma ilkeleri doğrultusunda renk, kompozisyon, sembol ve metaforik unsurlara göre sınıflandırılmıştır. Yazılı açıklamalar, içerik analizi yöntemiyle anahtar kelimeler ve temalar (örneğin, “dışlanma”, “yoksulluk”, “eşit okul”) temelinde kodlanmıştır. Resimler ve yazılı açıklamalar karşılaştırmalı olarak incelenerek bulguların tutarlılığı test edilmiştir.

Araştırmanın geçerliği ve güvenilirliği için de birtakım önlemler alınmıştır. Veri kaynakları (resimler, yazılı açıklamalar, demografik bilgiler) çeşitlendirilerek bulguların tutarlılığı kontrol edilmiştir. Örneğin, bir çocuğun resminde “dışlanma” teması varsa, yazılı açıklamada bu tema ile uyumlu ifadeler aranmıştır. Analiz sürecinde, nitel araştırma deneyimine sahip iki bağımsız uzman, kodlamaları ve temaları inceleyerek tutarlılığı değerlendirmiştir. Bununla birlikte resimlerin analiz ve yorumlanma sürecinde bir sınıf öğretmeninden, bir görsel sanatlar öğretmeninden ve bir okul rehber öğretmeninden destek alınmıştır. Aktarılabilirliği sağlamak adına çalışma grubunun sosyodemografik özellikleri (cinsiyet ve sınıf düzeyi) ve veri toplama bağlamı (okul ortamı, süreç) ayrıntılı şekilde açıklanmıştır. Bu sayede, bulguların benzer bağlamlara aktarılabilirliği artırılmıştır. Anonimliği sağlamak için öğrencilerin kimlik ya da okul bilgileri kodlanmış, resimlerde yüz veya okul logosu gibi tanımlayıcı unsurlar kaldırılmıştır.

Bulgular

Araştırma kapsamında çizdirilen toplam 1192 resmin 1109 tanesi analiz edilmiş, 83 tanesi ise çizimler net olmadığı için kapsam dışında tutulmuştur. Değerlendirmeye alınan toplam 1109resmin tematik analiz sonucu ortaya çıkan dağılımı Tablo 3’te verilmiştir.

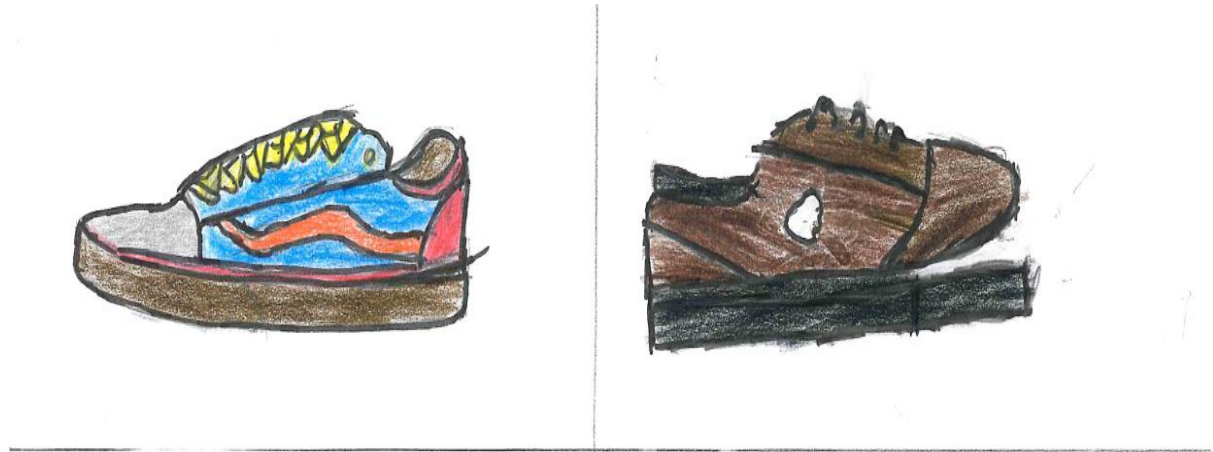

Tablo 3. Resimlerden Elde Edilen Temaların Dağılımı

Temalar	Kademe					Okul Türü (Toplam)		Cinsiyet (Toplam)	
	İlkokul (n=)	Ortaokul (n=)				Devlet	Özel	Kız	Erkek
	4	5	6	7	8				
Sosyoekonomik Farklılıklara Göre Eşitsizlik	180	88	83	89	32	457	15	205	267
Engellilikten-Dış Görünüşten Kaynaklı Eşitsizlik	78	35	33	28	4	176	2	92	86
Kardeşler-Çocuklar-Cinsiyetler Arası Eşitsizlik	53	35	20	29	20	150	7	113	44
Sosyal İlişkilerden Kaynaklı Eşitsizlik	30	9	8	15	8	70	-	44	26
Etnisiteden Kaynaklı Eşitsizlik	16	19	27	14	16	90	2	35	57
Ülkeler Arası Eşitsizlik	14	29	18	10	5	76	-	36	40
Eğitimde Fırsat ve İmkân Eşitsizliği	15	27	9	8	5	57	7	28	36
TOPLAM	386	242	198	193	90	1076	33	553	556

Tablo 3'teki dağılıma bakıldığında, ilkokul ve ortaokul öğrencilerinin çizimlerinden elde edilen eşitsizlik temalarının dağılımını göstermektedir. En çok vurgulanan eşitsizlik türü sosyoekonomik farklılıklara dayalı eşitsizlik (n=472) olup, bunu engellilik/dış görünüş (n=179) ve kardeşler-çocuklar-cinsiyetler arası eşitsizlik (n=157) takip etmektedir. Devlet okulu öğrencileri örneklemdaki sayıca fazla olmalarından kaynaklı özel okul öğrencilerine kıyasla çok daha fazla eşitsizlik teması üretirken, kız öğrenciler özellikle cinsiyet temelli eşitsizlikleri daha fazla dile getirmiştir. İlkokul öğrencilerinin eşitsizliği daha fazla tema üreterek yansıtmaları, yaş ilerledikçe kavramsal çerçevenin değişebileceğini düşündürmektedir. Sonuç olarak Tablo 3'teki dağılım, çocukların eşitsizlik algıları büyük ölçüde ekonomik, fiziksel ve sosyal dinamiklerden etkilendiğini göstermektedir.

Tema 1: Sosyoekonomik Farklılıklara Göre Eşitsizlik

4 resimde ne anlatmak istiyorsunuz? Aşağıdaki alana kısa bir şekilde açıklayınız.

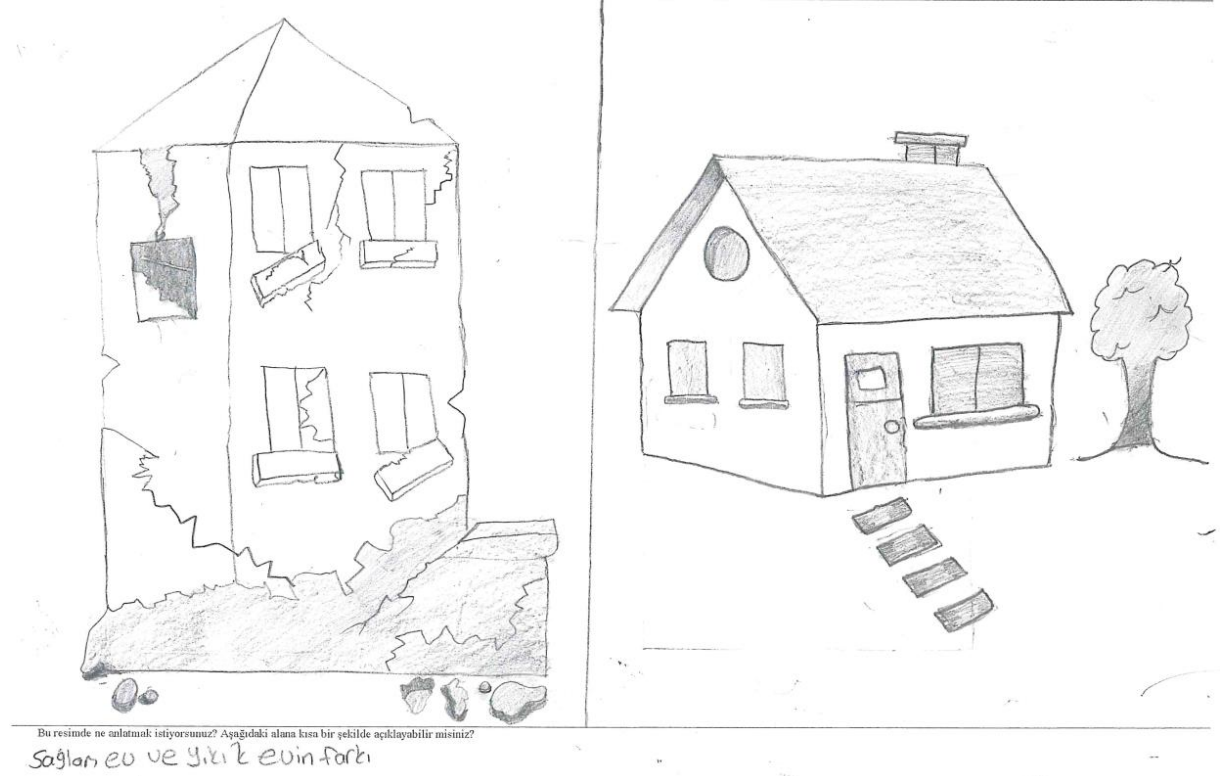
Bu resimde bir zengin'in ayakkabısı ve bir fakir'in ayakkabısını çizdim. Burada bir eşitsizlik var fakir'in ayakkabısı yıpranmış, zengin'in ayakkabısı yeni model.

Görsel 1. Sosyoekonomik Eşitsizlikleri İfade Eden Bir Çizim [Erkek, 6. Sınıf öğrencisi, Devlet Okulu]

Çocukların toplumsal eşitsizliği algılama biçimleri, büyük ölçüde somut nesneler ve günlük yaşam pratikleri üzerinden şekillenmektedir. Görsel 1'de, öğrenci sosyal sınıf farklılıklarını ayakkabılar üzerinden temsil ederek ekonomik eşitsizliğe dair farkındalığını yansıtmaktadır. Resmin sol tarafında modern, renkli ve yeni bir spor ayakkabı, sağ tarafında ise yıpranmış, eski ve delik bir klasik ayakkabı yer almaktadır. Çocuk, bu karşıtlığı "zengin" ve "fakir" ayrımı üzerinden tanımlamakta, böylece maddi farklılıkların somut göstergelerle ortaya konduğunu ön plana çıkarmaktadır. Yoksul bireyin ayakkabısının yıpranmış ve kullanılamaz durumda olması, dezavantajlı grupların maruz kaldığı yapısal eşitsizlikleri imgesel olarak yansıtmaktadır. Buna karşın, zengin bireyin ayakkabısının yeni ve sağlam olması, ekonomik refahın sürdürülebilir ve ayrıcalıklı bir statü sağladığı algısını pekiştirmektedir.

Görselde kullanılan renkler de toplumsal algının oluşumunda önemli bir role sahiptir. Zengin bireyi temsil eden ayakkabıda mavi, kırmızı ve sarı gibi canlı ve dikkat çekici renkler kullanılmışken, yoksul bireyin ayakkabısı daha koyu, mat ve soluk renklerle tasvir edilmiştir. Bu durum, sosyoekonomik statünün görsel anlatım yoluyla nasıl simgesel bir düzlemde temsil edildiğini göstermektedir. Ayrıca, çocuk bu kompozisyonda karşılaştırılmalı bir anlatım tekniğı kullanarak eşitsizlik olgusunu vurgulamış, ekonomik farkların belirgin ve kalıcı olduğunu ima etmiştir. Özellikle, “zengin olanın ayakkabısı hep yeni, fakir olanın ise sürekli yıpranmış” olması, toplumsal sınıflar arasındaki fırsat eşitsizliğinin nesiller boyu devam eden yapısal bir sorun olduğuna dair sezgisel bir farkındalık taşıdığını göstermektedir.

Görsel 2. Sosyoekonomik Eşitsizlikleri İfade Eden Bir Çizim [Kız, 5. Sınıf öğrencisi, Devlet Okulu]

Toplumsal eşitsizlik, yalnızca ekonomik farklılıklarla sınırlı kalmayıp, bireylerin yaşam alanlarına da yansımaktadır. Görsel 2’de, öğrenci yaşam koşullarındaki farklılıkları evler üzerinden sembolize etmiş, sağlam bir ev ile yıkık bir evi karşılaştırılmalı bir şekilde resmetmiştir. Resmin sol tarafında, ağır hasar almış, duvarlarında çatlaklar olan, camları kırılmış ve yapısal bütünlüğü bozulan bir bina yer alırken, sağ tarafta düzenli, bakımlı, çatı detayları net, pencereleri ve kapısı sağlam bir ev tasvir edilmiştir. Çocuk, bu görselle yalnızca iki farklı yapıyı resmetmekle kalmamış, aynı zamanda sosyal eşitsizliklere dair bir farkındalık ortaya koymuştur.

Çizimdeki mekânsal temsiller, fiziksel mekânın sosyal statü ile doğrudan ilişkili olduğu yönündeki algıyı yansıtmaktadır. Hasarlı ev, düşük yaşam standartlarını, güvensiz barınma koşullarını ve dezavantajlı toplumsal kesimleri temsil ederken; sağlam ev, refah, güvenlik ve sosyal istikrar ile ilişkilendirilmektedir. Evlerin durumu, bireylerin yaşam kalitesine dair ipuçları sunarak, ekonomik imkanların barınma koşulları üzerindeki belirleyici rolünü vurgulamaktadır. Özellikle yıkık evin etrafında dökülen taşlar ve molozlar, yoksulluğun bir sonucu olarak fiziksel çevrenin de zamanla bozulduğunu ima etmektedir.

Görseldeki anlatım dili, çocukların eşitsizliği günlük yaşam pratikleri üzerinden anlamlandırdığını göstermektedir. Çocuk, ekonomik farklılıkları, soyut bir kavram yerine, somut ve herkes tarafından gözlemlenebilir olan evler üzerinden anlatmayı tercih etmiştir. Burada, barınma hakkı ve yaşam kalitesi gibi temel insani ihtiyaçlara dair farkındalık oluştuğı anlaşılmaktadır. Ayrıca, çocukların sosyal adaletsizliği nasıl kavradığı konusunda görsellerin önemli bir veri kaynağı olduğu söylenebilir. Öğrencilerin algılarında mekânsal eşitsizliklerin belirgin bir yer tutması, toplumdaki sınıfsal ayrışmaların ne denli görünür hale geldiğini göstermektedir. Bu bağlamda, resim çocukların mekânsal eşitsizliği nasıl kavradıklarını ve bunu ifade ederken hangi sembolik öğeleri kullandıklarını anlamak açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Tema 2: Engellilikten-Dış Görünüştten Kaynaklı Eşitsizlik

Görsel 3. Engellilikten-Dış Görünüştten Kaynaklı Eşitsizlikleri İfade Eden Bir Çizim [Kız, 6. Sınıf Öğrencisi, Devlet Okulu]

Toplumsal eşitsizlik yalnızca ekonomik farklılıklarla değil, fiziksel erişim olanakları ve mekânsal düzenlemelerle de kendini göstermektedir. Görsel 3, engelli bireylerin karşılaştığı fiziksel engelleri ve erişim problemlerini öne çıkartan bir kompozisyona sahiptir. Görsel 3'te yer alan çizimde bir yanda tekerlekli sandalyede bulunan bir birey, diğer yanda ise engelsiz bir birey yer almaktadır. Tekerlekli sandalyedeki birey kaldırımdan aşağı inmekte zorlanırken, engelsiz birey rahatlıkla ilerleyebilmektedir. Resmin sağ tarafına eklenen yazılı açıklama, bu görselin temel mesajını destekleyerek, fiziksel engellerin, engelli bireyler için nasıl bir dezavantaj oluşturduğunu doğrudan ifade etmektedir.

Görseldeki figürler, çocukların engellilik algısını anlamak açısından önemli ipuçları sunmaktadır. Çocuk, engelli bireyi tekerlekli sandalye içinde, mutsuz bir yüz ifadesiyle tasvir etmişken, engelsiz birey daha rahat ve mutlu bir şekilde çizilmiştir. Bu durum, fiziksel engellerin yalnızca hareket kısıtlılığı yaratmadığını, aynı zamanda duygusal ve psikolojik bir etki doğurduğunu gösteren sezgisel bir farkındalık taşımaktadır. Çocuk, engellilik konusunu bir bireysel eksiklik veya kişisel yetersizlik olarak değil, çevresel faktörlerden kaynaklanan bir eşitsizlik durumu olarak ele almıştır.

Kaldırımların engelli bireyler için uygun tasarlanmamış olması, fırsat eşitliği bağlamında mekânsal erişilebilirliğin nasıl bir sorun teşkil ettiğini göstermektedir. Çocuk, engelsiz bireylerin zaman kaybetmeden ilerleyebildiğini dile getirerek, fiziksel erişim imkânlarının bir ayrıcalık sunduğunu ve bu durumun fark edilmesi gereken bir eşitsizlik içerdiğini belirtmiştir. Bu tür farkındalıkların erken yaşlarda gelişmesi, toplumsal duyarlılığı artırmak açısından değerli olup, eğitim sisteminde engellilikle ilgili farkındalık çalışmalarına daha fazla yer verilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Görsel 4. Engellilikten-dış Görünüşten Kaynaklı Eşitsizlikleri İfade Eden Bir Çizim [Kız, 7. Sınıf Öğrencisi, Devlet Okulu]

Görsel 4, bir bireyin dış görünüşünden dolayı sosyal dışlanmaya maruz kalmasını ve buna bağlı olarak ortaya çıkan duygusal tepkiyi yansıtmaktadır. Çizimde üç kişi bulunmaktadır: ortadaki figür, düşünce balonunda “Iyy!” ifadesini kullanarak, soldaki bireyi dışlayıcı bir tutum sergilemektedir. Sağ tarafta yer alan diğer birey ise, ortadaki figürün çağrısını olumlu karşılayarak “Tamam ablacım” diyerek onunla birlikte hareket etmektedir. Buna karşın, sol tarafta yer alan birey, eski ve yıpranmış kıyafetleriyle resmedilmiş olup, “Benim hakkımda neden böyle düşünüyorlar?” ifadesiyle sosyal dışlanmaya dair duygusal bir tepki vermektedir.

Bu görsel, çocukların sosyal ayrımcılığı nasıl algıladıkları ve dışlanma olgusunu nasıl anlamlandırdıkları açısından önemli ipuçları sunmaktadır. Soldaki figür, giyim tarzı ve yüz ifadesiyle dezavantajlı bir konumda olduğunu gösterirken, ortadaki ve sağdaki figürler ona karşı mesafeli veya dışlayıcı bir tavır içerisinde. Ortadaki karakterin düşünce balonunda kullanılan “Iyy!” ifadesi, çocuğun zihnindeki sosyal hiyerarşiye ve dışlanmaya dair yargıları açıkça ortaya koymaktadır. Burada, temiz ve düzenli giyinen bireylerin kabul gördüğü, eski ve yıpranmış kıyafetler giyen bireylerin ise dışlandığı yönünde bir algı geliştiği gözlemlenmektedir. Görseli çizen çocuk, dışlanan bireyin duygusal durumunu da belirterek, sosyal eşitsizliklerin yalnızca ekonomik veya fiziksel erişimle sınırlı olmadığını, aynı zamanda duygusal ve psikolojik bir boyutu da olduğunu sezgisel bir şekilde ifade etmiştir.

Tema 3: Kardeşler-Çocuklar-Cinsiyetler Arası Eşitsizlik

Görsel 5. Kardeşler-Çocuklar-Cinsiyetler Arası Eşitsizlikleri İfade Eden Bir Çizim [Kız, 8. Sınıf Öğrencisi, Devlet Okulu]

Toplumsal cinsiyet eşitsizliği, eğitim ve mesleki fırsatlar gibi çeşitli alanlarda kendini göstermektedir. Görsel 5, kız ve erkek çocuklarının eğitim olanaklarına erişimindeki farklılıkları ele alan bir anlatıya sahiptir. Resim, iki ayrı sahneden oluşmaktadır: Sol tarafta, bir kız çocuğu ev işleriyle meşgul olup çay ve kitap taşıırken, sağ tarafta bir erkek çocuğu çalışma masasında kitaplarının yanında durmaktadır ancak telefonuyla ilgilenmektedir. Çizimin alt kısmındaki açıklamada, “Erkeklerle okumaları için tüm şeyler verilirken, kızlara okumaları için imkân sunulmuyor.” ifadesi, bu farklılıkların çocuğun gözünden nasıl algılandığını ortaya koymaktadır. Bu resim, çocuğun toplumsal cinsiyet rollerine dair erken yaşta geliştirdiği farkındalığı göstermesi bakımından önemli bir örnek teşkil etmektedir. Resimde, erkek çocuğa eğitimle ilgili tüm kaynakların sağlandığı, ancak kız çocuğun ev içi sorumluluklara yönlendirildiği bir durum tasvir edilmiştir. Bu çizim, toplumda hâlâ varlığını sürdüren “erkeklerin eğitime daha fazla erişim imkânı bulduğu, kızların ise geleneksel roller nedeniyle eğitimden uzaklaştırıldığı” algısını yansıtmaktadır.

Bununla birlikte, görselde erkek çocuğun çalışmak yerine telefonuyla ilgilenmesi, eğitime erişimin sadece bir fırsat meselesi olmadığını, aynı zamanda bireysel tercihler ve motivasyonun da önemli olduğunu göstermektedir. Çocuk, eğitime erişimde erkeklerin avantajlı olduğunu kabul etmekle birlikte, onların bu fırsatları her zaman verimli kullanmadıklarını da gözlemlemektedir. Kız çocuğunun elindeki kitap, onun da eğitime ilgi duyduğunu ancak sorumluluklarının farklı olması nedeniyle bu ilgiyi yeterince sürdüremediğini ima etmektedir.

Bu resimde ne anlatmak istiyorsunuz? Aşağıdaki alana kısa bir şekilde açıklayabilir misiniz?

Bir anne bir kızını 5 tane şeker veriyö öbür kızında 1 tane şeker veriyö ve Ayrımcılık yapıyö

Görsel 6. Kardeşler-Çocuklar-Cinsiyetler Arası Eşitsizlikleri İfade Eden Bir Çizim [Kız, 4. Sınıf Öğrencisi, Devlet Okulu]

İncelenen görselde, bir anne iki çocuğuna farklı miktarlarda şeker vererek ayrımcılık yapmaktadır. Görsel 6'nın sol tarafında yer alan çocuk, mutlu ve sevinçli bir yüz ifadesine sahipken, sağ taraftaki çocuk üzgün ve hayal kırıklığı içinde resmedilmiştir. Görselin alt kısmında yazılan açıklamada, "Bir anne bir kızına 5 tane şeker veriyö, öbür kız ise 1 tane şeker alıyor ve ayrımcılık yapıyö." ifadesi, çocuğun adalet algısını ve eşitsizlik karşısındaki tepkisini açıkça ortaya koymaktadır. Bu görsel, çocuğun toplumsal adalet anlayışını nasıl kavradığını ve ayrımcılıkla ilgili farkındalığını göstermesi açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Resmi çizen çocuk, adaletsizliği somut bir nesne (şeker) üzerinden ifade etmiş ve bu adaletsizliğin doğrudan duygusal etkilerini de yüz ifadeleriyle vurgulamıştır. Burada verilen ödüllerin eşit olmaması, çocuk tarafından haksızlık olarak algılanmakta ve ebeveynin ayrımcılık yapan bir figür olarak tasvir edilmesi, yetişkinlerin çocuk dünyasında nasıl bir otorite figürü olarak görüldüğünü göstermektedir.

Renk kullanımı da ayrımcılığı vurgulayan bir görsellik sunmaktadır. Daha fazla şeker alan çocuğun pembe ve canlı renklerle giydirilmesi, onun avantajlı ve mutlu bir konumda olduğunu ifade ederken, diğer çocuğun daha koyu ve mat renklerle tasvir edilmesi, dezavantajlı konumunun altını çizmektedir. Özellikle üzgün çocuğun yüz ifadesi, bu adaletsizliğin yalnızca maddi bir farklılık değil, aynı zamanda duygusal bir etkisi olduğunu da göstermektedir. Çocuk, bireyler arasında yapılan ayrımın doğurduğu psikolojik sonuçları anlamakta ve bunu görsel bir dil ile ifade edebilmektedir.

Tema 4: Sosyal İlişkilerden Kaynaklı Eşitsizlik**Görsel 7. Sosyal İlişkilerden Kaynaklı Eşitsizlikleri İfade Eden Bir Çizim [Kız, 4. Sınıf Öğrencisi, Devlet Okulu]**

Görsel 7, bir grup arkadaşın birlikte eğlenceli bir şekilde oynarken, bir çocuğun onlardan ayrılmış ve üzgün bir şekilde yalnız başına yürüdüğü bir sahneyi içermektedir. Çizimin alt kısmında yer alan “Arkadaş tarafından dışlanmak” ifadesi, resmin ana temasını desteklemekte ve çocuğun sosyal dışlanmayı bir sorun olarak nasıl algıladığını göstermektedir. Bu görsel, çocuğun dışlanmaya dair farkındalığını ve sosyal ilişkilerde marjinalleşmenin birey üzerindeki etkilerini anlaması açısından önemli bir gösterge sunmaktadır.

Resmin sol tarafındaki çocuklar, el ele tutuşarak grup halinde hareket etmekte ve neşeli yüz ifadeleriyle birbirleriyle etkileşim kurmaktadır. Buna karşılık, sağ tarafta tek başına yürüyen çocuk üzgün bir yüz ifadesine sahip olup, eğlencenin dışında kalmış bir şekilde betimlenmiştir. Burada, dışlanmış bireyin grup içinde yer almamasının, sadece fiziksel bir mesafe değil, aynı zamanda duygusal bir kopukluk yarattığı da belirtilmektedir.

Renk kullanımı açısından bakıldığında, dışlanan çocuğun kıyafetleri daha koyu tonlarda çizilmiş olup, grup içindeki çocukların kıyafetleri daha canlı renklere sahiptir. Bu fark, çocuğun toplumsal aidiyet hissini kaybettiğini ve dışlanmış olmanın getirdiği psikolojik yükü yansıttığını göstermektedir. Ayrıca, grup içindeki çocukların hareketli duruşları ve neşeli ifadeleri, sosyal bütünlüğün ve birlikte olmanın getirdiği mutluluğu ifade ederken, yalnız çocuğun başı öne eğik duruşu, sosyal dışlanmanın duygusal etkilerini dile getirmektedir.

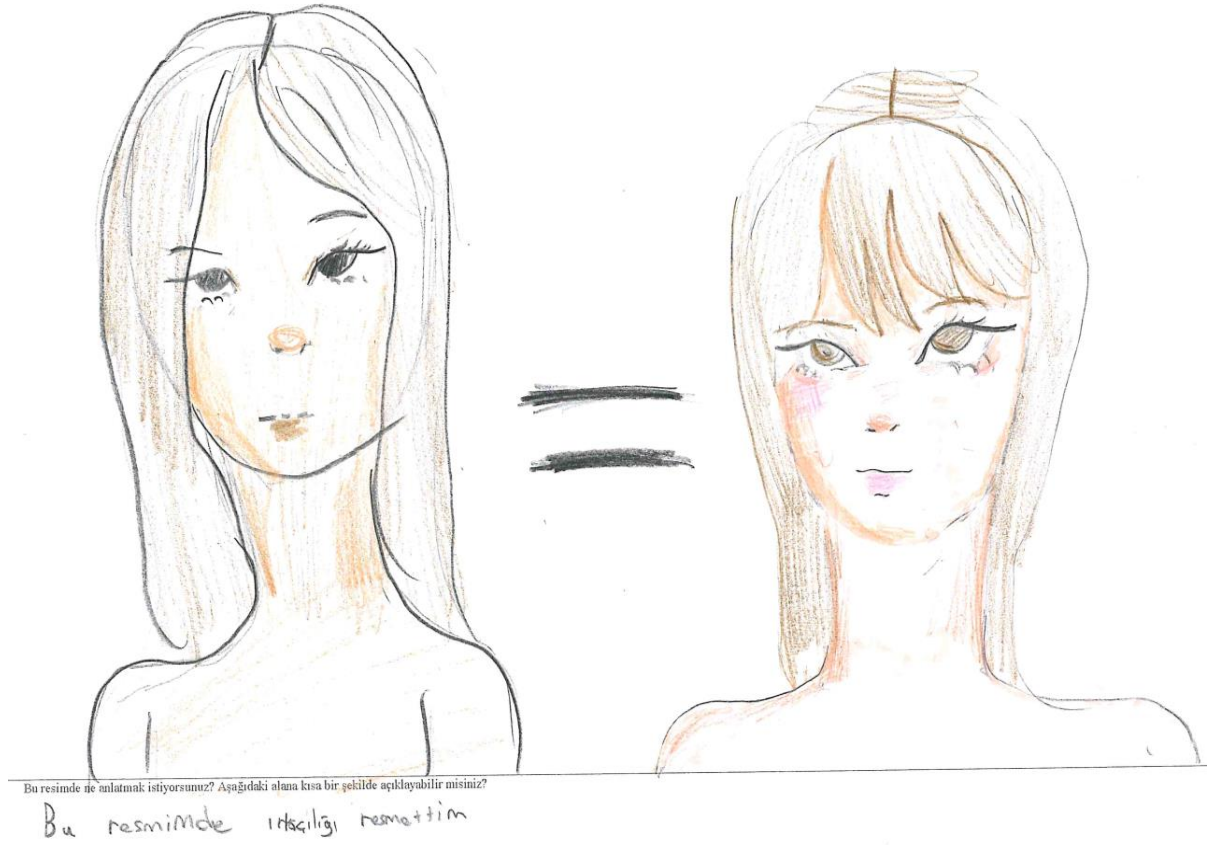
Görsel 8. Sosyal İlişkilerden Kaynaklı Eşitsizlikleri İfade Eden Bir Çizim [Kız, 5. Sınıf Öğrencisi, Devlet Okulu]

Toplumsal ilişkilerde bireyler arasındaki farklılıklar, özellikle çocukluk ve ergenlik dönemlerinde ayrımcılık ve zorbalık gibi olumsuz sosyal davranışlara neden olabilmektedir. Görsel 8, iki farklı kız çocuğunun toplumsal kabul açısından nasıl farklı şekillerde değerlendirildiğini gözler önüne sermektedir. Resmin sol tarafında birinci kız, yüzünde sivilceler olan, üzgün bir ifadeye sahip bir birey olarak resmedilmiş ve yanındaki diğer çocuklar tarafından dış görünüşü nedeniyle alay konusu edilmektedir. Bu sahnede, çocuklar “Hahaha cildine bak zargana.” şeklinde alaycı ifadeler kullanırken, birinci kız “Her şey çirkin olduğum için mi?” diyerek kendini sorgulamaktadır. Sağ tarafta yer alan ikinci kız ise daha güzel bir yüzle betimlenmiş ve diğer çocuklar tarafından övgüyle karşılanmaktadır. Yanındaki çocuklar ona “Oha çok güzelsin” ve “Çok güzelsin” diyerek iltifat etmekte, o da “Haha teşekkür ederim” diyerek olumlu bir tepki vermektedir.

Bu görsel, çocuğun dış görünüşünün bireylerin sosyal kabul süreçlerinde nasıl belirleyici olduğunu fark ettiğini ve bunu hissettiğini göstermektedir. Dış görünüme dayalı ayrımcılık, özellikle ergenlik öncesi ve ergenlik döneminde çocukların benlik algısını ve özsaygısını derinden etkileyen bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Burada, çocuğun algısında “güzellik” pozitif sosyal etkileşimleri artıran bir unsur olarak görülürken, “çirkinlik” olarak adlandırılan durumun bireyin sosyal çevresinden dışlanmasına veya zorbalığa maruz kalmasına neden olduğu açıkça ifade edilmektedir.

Birinci kızın üzgün yüz ifadesi, fiziksel görünüşü nedeniyle maruz kaldığı zorbalığın psikolojik etkilerini yansıtırken, ikinci kızın mutlu ve kendine güvenli görünmesi, toplumun dış görünüme dayalı olumlu ayrımcılık yaptığına dair çocuğun farkındalığını ortaya koymaktadır. Renk kullanımı açısından, birinci kızın yüzünde belirgin şekilde sivilceler ve kızarıklıklar çizilmiş olup, bu durum onun “çirkin” olarak algılanmasını simgelemektedir. 2. kızın yüzü ise pürüzsüz ve daha estetik olarak resmedilmiş, dolayısıyla toplumun olumlu tepkisini çekmektedir. Görsele iki grubun sosyal etkileşimleri arasındaki fark net bir şekilde ortaya konmuştur: birinci kız dışlanırken ve alay edilirken, ikinci kız beğenilmekte ve sosyal olarak kabul görmektedir.

Tema 5: Etnisiteden Kaynaklı Eşitsizlik

Görsel 9. Etnisiteden kaynaklı eşitsizlikleri ifade eden bir çizim [Kız, 6. Sınıf öğrencisi, Devlet Okulu]

Etnisite, bireylerin toplumsal konumlarını ve karşılaştıkları muameleleri şekillendiren önemli bir faktördür. Görsel 9, iki farklı yüz tasviri üzerinden etnik temelli ayrımcılığı ele alan bir anlatıya sahiptir. Görselde, aynı kişiyi temsil eden ancak farklı şekilde betimlenmiş iki yüz figürü bulunmaktadır. Sol taraftaki yüz, daha soluk renkte, belirgin yüz hatlarından yoksun ve doğal bir ifadeye sahipken; sağ taraftaki yüz, daha belirgin yüz hatlarına, açık ten rengine, belirginleştirilmiş gözlere ve makyajla vurgulanmış özelliklere sahiptir. Ortada yer alan eşittir (=) sembolü, iki figürün aslında aynı kişi olduğunu vurgulamakta, ancak toplumsal algıların onları farklı değerlendirdiğine işaret etmektedir. Görselin altındaki “*Bu resimde ırksılığı resmettim.*” ifadesi, çocuğun etnik temelli ayrımcılığa dair farkındalık geliştirdiğini göstermektedir.

Bu resim, çocuğun etnik kimliklerin toplumsal algılardaki rolünü nasıl kavradığını ve dış görünüme dayalı ırksal ayrımcılığın bireyler üzerindeki etkisini sezgisel olarak nasıl ifade ettiğini anlamak açısından önemlidir. Çizimdeki iki yüz arasındaki farklar, tarihsel olarak toplumsal üstünlük veya ayrımcılık unsuru olarak kullanılan fiziksel özelliklere gönderme yapmaktadır. Sol taraftaki yüzün daha sade, ifadesiz ve renksiz tasvir edilmesi, marjinalleşmiş veya dezavantajlı grupların toplum içindeki görünmezliğine gönderme yapabilirken; sağ taraftaki yüzün daha detaylı, aydınlık ve estetik olarak vurgulanması, sosyal olarak kabul gören bir etnik grubun temsili olabilir.

Bu resimde ne anlatmak istiyorsunuz? Aşağıdaki alana kısa bir şekilde açıklayabilir misiniz?
Zenci insanların hor görülmesi, onları dışlamak, eşit görmemek.

Görsel 10. Etnisiteden Kaynaklı Eşitsizlikleri İfade Eden Bir Çizim [Erkek, 7. Sınıf Öğrencisi, Devlet Okulu]

Görsel 10, bir çocuğun ırkçılığa ve etnik temelli dışlanmaya dair farkındalığını ve bu konuda geliştirdiği eleştirel bakışı yansıtan bir anlatıya sahiptir. Resimde üç farklı figür bulunmaktadır: Sol tarafta açık tenli ve sarı saçlı bir birey, ortada daha koyu saçlı ve açık tenli bir başka birey, sağ tarafta ise daha koyu tenli ve kırmızı saçlı bir birey yer almaktadır. Açık tenli bireyler neşeli bir şekilde konuşurken, koyu tenli birey üzgün ve gözyaşı dökmemektedir.

Sol taraftaki birey, “Çünkü sen zencisin hahaha!” diyerek doğrudan etnik kimliği üzerinden bir aşağılama yapmaktadır. Ortadaki figür ise “Hahaha ezik zenci.” ifadesiyle bu dışlamaya katılmaktadır. Buna karşılık, koyu tenli çocuk “Neden beni dışlıyorlar?” diyerek yaşadığı haksızlığı sorgulamaktadır. Çizimin altında yer alan açıklama, resmin ana mesajını destekleyerek, “Zenci insanların hor görülmesi, onları dışlamak, eşit görmemek” ifadeleriyle ırkçılığa yönelik farkındalık geliştirdiğini göstermektedir. Bu görsel, çocuğun toplumda var olan ırk temelli ayrımcılığı gözlemlediğini ve bu ayrımcılığın insanlar arasındaki sosyal ilişkileri nasıl etkilediğini kavradığını göstermektedir.

Çizimde, koyu tenli bireyin yalnız bırakılması, üzgün ve savunmasız bir şekilde resmedilmesi, etnik temelli dışlanmanın psikolojik etkilerini de göstermektedir. Açık tenli bireyler gülerken, koyu tenli birey üzgün bir şekilde çizilmiştir. Bu çizim, çocuğun toplumda açık tenin sosyal olarak avantajlı görüldüğüne, koyu tenin ise bir ayrımcılık unsuru olarak kullanıldığını dair farkındalığını göstermektedir. “Zenci” kelimesinin küçümseyici bir anlamla kullanılması, ırk temelli ayrımcılığın dil yoluyla nasıl sürdürüldüğünü ve sosyal dışlanmayı nasıl derinleştirdiğini ortaya koymaktadır.

Tema 6: Ülkeler Arası Eşitsizlik

Bu resimde ne anlatmak istiyorsunuz? Aşağıdaki alana kısa bir şekilde açıklayabilir misiniz?

Bazen ülkelerde adalet yok maalesef adaletsiz dünya

Görsel 11. Ülkeler Arası Eşitsizlikleri İfade Eden Bir Çizim [Erkek, 8. Sınıf Öğrencisi, Devlet Okulu]

Çizilen görsel, çocukların küresel adaletsizliği ve ülkeler arasındaki eşitsizliği nasıl algıladığını ve bunu sembolik bir şekilde nasıl ifade ettiğini göstermektedir. Görsel 11’de bir terazi figürü, iki farklı grup ülkeyi temsil eden unsurlar ile betimlenmiş olup, adaletsiz bir dengenin sembolü olarak kullanılmıştır. Terazinin bir kefesinde ABD, Almanya, Norveç, İsveç ve Ukrayna gibi ülkelerin bayrakları yer alırken, diğer kefesinde Türkiye, İran, Filistin ve bazı Ortadoğu ülkelerinin bayrakları bulunmaktadır. Terazi, gelişmiş ülkelerin lehine ağır basmakta, diğer tarafta ise adaletsizliğin ve dengesizliğin bir sonucu olarak mutsuz bir yüz ifadesi çizilmiştir. Mutlu ve üzgün yüz ifadeleri, küresel adaletsizliğin bireyler ve toplumlar üzerindeki etkisini doğrudan vurgulamaktadır.

Görselin altında yer alan “Bazen ülkelerde adalet yok, maalesef adaletsiz dünya” ifadesi, çocuğun bu adaletsizliği sorguladığını ve dünyada bazı ülkelerin avantajlı, bazılarının ise dezavantajlı olduğunu düşündüğünü göstermektedir. Bu resim, çocuğun ülkeler arasındaki ekonomik ve siyasi eşitsizlikleri gözlemlediğini ve bunları bir adalet kavramı içinde değerlendirdiğini göstermesi açısından önemlidir. Çocuk, farklı ülkeler arasındaki ekonomik, siyasi veya sosyal güç dengesizliğini terazi metaforu ile anlatmış ve bunun bireysel ve toplumsal mutluluğa etkisini görselleştirmiştir.

Resimde sağ tarafta yer alan üzgün yüz, adaletsizliğin ve eşitsizliğin mağduru olan toplumları temsil etmektedir. Sol tarafta yer alan mutlu yüz ise güçlü ülkeleri ve onların avantajlı konumunu ifade etmektedir. Kısacası bu resmi çizen çocuk, adaletin evrensel bir kavram olduğunu kabul etmekle birlikte, gerçek dünyada bunun her zaman uygulanmadığını ve bazı ülkelerin daha avantajlı, bazılarının ise dezavantajlı konumda olduğunu gözlemlemiştir.

Tema 7: Eğitimde Fırsat ve İmkân Eşitsizliği**Görsel 12.** *Eğitimde Fırsat ve İmkân Eşitsizliklerini İfade Eden Bir Çizim [Erkek, 8. Sınıf Öğrencisi, Devlet Okulu]*

Eğitimde fırsat eşitliği, her bireyin sosyoekonomik durumuna, ailesinin gelir düzeyine veya yaşadığı çevreye bakılmaksızın eşit eğitim olanaklarına erişebilmesini ifade etmektedir. Ancak birçok toplumda ekonomik eşitsizlikler eğitimde fırsat eşitsizliğine dönüşerek bireylerin kariyer yolculuklarını doğrudan etkilemektedir. Görsel 12, çocuğun bu olguyu sezgisel olarak fark ettiğini ve eğitim ile başarı arasındaki ilişkiyi ekonomik imkânlar bağlamında değerlendirdiğini göstermektedir.

Görsel 12, iki farklı çocuğun karşıt koşullardaki yaşamını yansıtan iki sahneden oluşmaktadır. Sol tarafta, iyi koşullara sahip olan bir çocuğ, modern bir futbol sahasında kaleci olarak oynarken, arkasında büyük bir kalabalık tarafından desteklenmektedir. Sağ tarafta, yoksul bir ortamda, yıpranmış bir zeminde, yalnızak ve üzđün bir şekilde duran bir çocuğ resmedilmiştir.

Görselin altındaki açıklama, “Zenginlerin imkânları olduğu için hayallerinin peşinden koşup sporcu olabiliyor ama fakirlerin imkânları olmadığu için çalışıyor...” ifadesiyle, sosyoekonomik eşitsizliğin bireylerin hayallerini gerçeğe tırme sürecine nasıl etki ettiğini açıkça belirtmektedir. Bu görsel, çocuğun eğitimde ve meslek seçiminde fırsat eşitsizliğinin nasıl bir belirleyici faktör olduğunu fark ettiğini göstermektedir. Eğitim yalnızca okulda verilen akademik bilgilerden ibaret olmayıp, bireyin spor, sanat ve bilim gibi alanlarda da kendini geliştirebilmesini sağlayan bir süreçtir. Ancak çocuğ burada spor üzerinden eğitimdeki eşitsizliği metaforik bir dille ifade etmiştir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma, ilkokul ve ortaokul öğrencilerinin toplumsal eşitsizlikleri nasıl algıladıklarını ve bu algıları resimleri aracılığıyla nasıl ifade ettiklerini anlamayı amaçlamaktadır. Elde edilen bulgular, çocukların toplumsal sınıf farklılıklarını, eğitimde fırsat eşitsizliğini, sosyal dışlanmayı ve etnik köken gibi faktörlere dayalı ayrımcılığı güçlü metaforlar ve semboller aracılığıyla ifade ettiklerini göstermektedir. Çocukların, ekonomik eşitsizlikleri evler, giysiler veya ayakkabılar gibi somut nesneler üzerinden temsil etmeleri, toplumsal sınıfların somut farklarla şekillendiğine dair sezgisel bir farkındalığa sahip olduklarını ortaya koymaktadır. Bu durum, Bourdieu’nün (1991) “sembolik sermaye” ve “habitus” kavramlarıyla örtüşmektedir; çocuklar, içinde bulundukları sosyal yapıyı yalnızca deneyimlemekle kalmayıp, bunu sanatsal ve sembolik formlar yoluyla ifade etmektedirler.

Çocukların sosyoekonomik farklılıklara dayalı eşitsizlikleri algılama ve deneyimleme biçimleri, onların gelişim süreçlerini ve toplumsal rollerini anlamada önemlidir. Bu bağlamda, çocukların çizdikleri görseller, sosyoekonomik eşitsizliklerin onların dünyasında nasıl şekillendiğini ve bu olguyu nasıl deneyimlediklerini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Araştırmalar, sosyoekonomik dezavantajların çocukların bilişsel, duygusal ve sosyal gelişimlerini olumsuz etkilediğini göstermektedir (Aydın ve Ahmetoğlu, 2022; Erdil, 2010). Özellikle erken çocukluk döneminde, düşük sosyoekonomik statüye sahip ailelerin çocukları, dil gelişimi, bilişsel beceriler ve akademik başarı açısından dezavantajlı konumda bulunmaktadır (Şengönül, 2019). Bu durum, çocukların eğitim süreçlerinde fırsat eşitsizlikleriyle karşılaşmalarına neden olmaktadır.

Çocukların çizimlerinde, sosyoekonomik farklılıkların somut göstergeleri sıklıkla yer almaktadır. Örneğin, evlerin büyüklüğü, giyim tarzları, teknolojik cihazlara sahip olma durumu gibi unsurlar, çocukların kendi aralarındaki sosyoekonomik farklılıkları nasıl algıladıklarını ve bu farklılıkların sosyal ilişkilerine nasıl yansıdığını göstermektedir. Bu tür semboller, çocukların toplumsal sınıf farklılıklarını somutlaştırma eğiliminde olduklarını ortaya koymaktadır. Çocukların çizmiş oldukları resimlerde ele aldıkları diğer bir eşitsizlik türü engellilik ve dış görünüşle ilgili farklılıklardır. Engellilik ve dış görünüşe dayalı eşitsizlikler, toplumsal yapının bireyler üzerindeki normatif beklentileri ve bu beklentilere uymayan bireylerin maruz kaldığı ayrımcılık ve dışlanma süreçleriyle yakından ilişkilidir. Toplum, belirli fiziksel ve zihinsel standartları “normal” kabul eder ve bu normlara uymayan bireyleri çeşitli şekillerde dezavantajlı konuma iter. Bu durum, engelli bireylerin ve fiziksel görünümü toplumun ideallerine uymayan kişilerin sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda eşitsizlikler yaşamasına neden olmaktadır. Şenol ve Canbolat’a (2022) göre engellilik, sadece bireyin fiziksel veya zihinsel bir yetersizliğe sahip olmasıyla sınırlı değildir; aynı zamanda toplumsal ve çevresel faktörlerin de etkisiyle şekillenir. Sosyal inşa yaklaşımına göre ise engellilik olgusu toplum tarafından anlamlandırılmakta ve yapılandırılmaktadır.

Demir’e (2022) göre ise toplumun engelliğe yönelik olumsuz tutumları ve fiziksel çevredeki erişilebilirlik eksiklikleri, engelli bireylerin toplumsal yaşama tam katılımını engelleyerek onları marjinalize etmektedir. Bu bağlamda, engellilik, bireyin fiziksel durumundan ziyade, toplumsal ve çevresel engellerin bir sonucu olarak ortaya çıkar. Engellilik, diğer kimliklerden daha fazla sosyal engellenmişliği getirmektedir. Dış görünüşe dayalı eşitsizlikler de benzer mekanizmalarla işlemektedir. Toplum, belirli fiziksel özellikleri idealize eder ve bu ideallere uymayan bireyleri çeşitli şekillerde dezavantajlı konuma düşürür. Bu durum, bireylerin sosyal ilişkilerinde dışlanma, ayrımcılık ve damgalanma gibi olumsuz deneyimlere maruz kalmalarına neden olur. Özellikle çocukluk ve ergenlik dönemlerinde, fiziksel görünüşe dayalı zorbalık ve dışlanma, bireylerin psikososyal gelişimlerini olumsuz etkileyebilir. Erving Goffman’ın (2014) damgalama kuramına göre, damgalama türleri üç grupta toplanabilir. İlki bedensel kusurlar, fiziksel engeller veya hastalıklarla ilgilidir. İkincisi irade zayıflığı, bağımlılıklar veya suç geçmişi ile ilgili iken üçüncüsü etnolojik etnik kökenle ilgilidir.

Eşitsizliklerle ilgili diğer öne çıkan tema kardeşler-çocuklar-cinsiyetler arası eşitsizliktir. Araştırmalar, çocukların erken yaşlardan itibaren toplumsal cinsiyet rollerine yönelik kalıp yargılar geliştirdiklerini göstermektedir (Gürçan ve Kargın, 2023). Bu kalıp yargılar, çocukların oyun tercihleri, arkadaş seçimleri ve hatta çizimlerinde kendini göstermektedir. Örneğin, kız çocukları genellikle ev içi rolleri ve bakım verme gibi dişil rolleri benimserken, erkek çocukları daha dışa dönük ve liderlik gerektiren eril rolleri tercih ederler. Bu durum, çocukların çizimlerinde de belirgin bir şekilde ortaya çıkar; kız çocukları annelerini yemek yaparken veya temizlik yaparken çizerken, erkek çocukları babalarını çalışırken veya spor yaparken resmedebilirler.

Güven ve Ekiz Kaya’nın (2024) çalışması ise 9-12 yaş arası öğrencilerin resimlerinde toplumsal cinsiyet rollerini nasıl yansıttıklarını analiz etmiştir. Araştırma, kız öğrencilerin resimlerinde ev içi aktiviteler ve bakım görevlerini, erkek öğrencilerin ise dış mekân aktiviteleri ve aktif rolleri betimlediklerini ortaya koymuştur. Bu durum, çocukların toplumsal cinsiyet rollerine dair algılarının cinsiyete göre farklılık gösterdiğini ve bu algıların resimlerine yansıdığını göstermektedir.

Dalkılıç’ın (2019) araştırması, farklı yaş gruplarındaki çocukların toplumsal cinsiyet algılarını incelemiştir. Çalışma, çocukların yaşlarının ilerlemesiyle birlikte toplumsal cinsiyet rollerine dair algılarının daha karmaşık hale geldiğini ve bu algıların resimlerine yansıdığını göstermiştir. Özellikle okul öncesi dönemdeki çocukların resimlerinde daha basit ve geleneksel cinsiyet rolleri betimlenirken, daha büyük yaş gruplarında bu rollerin daha çeşitli ve karmaşık bir şekilde ifade edildiği belirlenmiştir. Bununla birlikte ebeveynlerin çocukları arasında ayırım yapması, kardeşler arası rekabeti ve kıskançlığı artırabilir. Bu durum, çocukların benlik saygısını ve akademik başarılarını olumsuz etkileyebilir. Özellikle uzaktan eğitim

süreçlerinde, annelerin çocukları arasında eğitime erişimde ayrımcılık yapıp yapmadıklarını inceleyen çalışmalar, aile içi eşitsizliklerin eğitimde fırsat eşitsizliğine katkıda bulunabileceğini göstermektedir (Karaboğa ve Güloğlu, 2022).

Sosyal ilişkilerde dışlanma ve ayrımcılık da çocukların resimlerinde belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bazı çocuklar, arkadaş grupları içinde dışlanma yaşadıklarını, belirli fiziksel veya ekonomik özellikleri nedeniyle sosyal hiyerarşide daha alt seviyede algılandıklarını resimlerinde açık bir şekilde ortaya koymuşlardır. Ridge'nin (2002) çocukluk yoksulluğu üzerine yaptığı çalışmalarda da benzer bulgular yer almakta, sosyal dışlanmanın çocukların özgüvenini zedelediği ve gelecekteki fırsatlara yönelik beklentilerini düşürdüğü belirtilmektedir. Çocukların, dış görünüme dayalı ayrımcılığı resimlerinde yansıtmaları ise toplumun güzellik algısının sosyal kabul süreçleri üzerindeki belirleyici etkisini ortaya koymaktadır.

Araştırmalar, çocukların resimlerinde insan figürlerinin konumlandırılması, boyutları ve aralarındaki mesafelerin, onların sosyal ilişkilerindeki algılarını yansıttığını göstermektedir. Örneğin, aile resmi çizen bir çocuk, kendisini ve aile üyelerini belirli bir hiyerarşi veya yakınlık düzeyine göre konumlandırabilir. Kendini ailenin merkezinde veya büyük boyutta çizen bir çocuk, aile içinde kendini önemli ve değerli hissediyor olabilir. Aksine, kendini küçük veya kenarda çizen bir çocuk, aile içinde dışlanmış veya önemsiz hissettiğini ifade ediyor olabilir (Dirin, 2022). Benzer şekilde, çocukların arkadaş gruplarını resmettikleri çizimlerde, figürlerin birbirine olan yakınlığı, boyutları ve ifadeleri, çocuğun sosyal ilişkilerindeki eşitsizlikleri ve aidiyet duygusunu yansıtabilir. Örneğin, bir grup içinde kendini diğerlerinden uzakta veya daha küçük çizen çocuklar, sosyal izolasyon veya dışlanma deneyimlerini ifade ediyor olabilirler.

Öte yandan, çocukların etnik kimlik temelli eşitsizlikleri de fark ettikleri görülmektedir. Görsellerde, etnik azınlıklara veya farklı ten rengine sahip bireylere yönelik ayrımcılık açıkça betimlenmiş ve bu çocuklar kendilerini "dışlanmış" olarak tasvir etmiştir. Bu bulgu, toplumsal dışlanma ve etnik ayrımcılığın çocukların sosyal çevreleri tarafından nasıl içselleştirildiğini ve erken yaşlarda nasıl algılandığını göstermektedir. Özellikle Bourdieu'nün (1991) sembolik şiddet kavramıyla uyumlu olarak, çocukların toplumdaki baskın normları içselleştirdiği ve bu normlara göre şekillenen hiyerarşik yapıları fark ettikleri söylenebilir. UNICEF'in (2022) yayımladığı bir rapor, etnik ve azınlık gruplardan gelen çocukların ayrımcılık ve dışlanma deneyimlerinin yaygın olduğunu vurgulamaktadır. Bu tür deneyimler, çocukların sosyal ilişkilerini ve psikolojik gelişimlerini olumsuz etkileyebilir.

Çocukların çizimlerinde, bu tür ayrımcılık ve dışlanma deneyimlerinin yansımaları görülebilir. Örneğin, farklı etnik gruplardan gelen çocuklar arasındaki etkileşimlerin veya ayrışmaların çizimlerde betimlenmesi, onların bu konudaki algılarını ortaya koyabilir. Çocukların çizimlerinde, etnik temelli eşitsizlikler, grup içi ve grup dışı dinamikler aracılığıyla da ifade edilebilir. Örneğin bir çocuk, oyun oynayan bir grup çocuğu çizerken, farklı etnik kökenden gelen bir çocuğu grubun dışında bırakabilir veya daha küçük boyutlarda resmedebilir. Bu tür çizimler, çocukların etnik temelli dışlanma veya ayrımcılık deneyimlerini yansıtabileceği gibi, bu tür davranışların normleştirildiği bir toplumsal çevreye işaret edebilir.

Çizilen resimlerde küresel adaletsizlik ve ülkeler arasındaki eşitsizlikler konusunun da çocukların zihninde yer bulduğu gözlemlenmiştir. Terazi metaforu, çocukların ülkeler arasındaki ekonomik ve politik dengesizlikleri kavradıklarını ve bunu somut bir anlatımla ifade ettiklerini göstermektedir. Çocukların, küresel eşitsizlikleri yerel düzeydeki sosyal farklılıklarla ilişkilendirme eğilimleri, onların adalet kavramına dair erken yaşlarda geliştirdikleri farkındalığı ortaya koymaktadır. Karadoğan'a (2019) göre çocukların dünyayı algılama şekilleri, yetişkinlerden farklıdır ve bu durum, onların çevrelerine yükledikleri anlamsal dünyayı etkilemektedir. Bu bağlamda, çocukların gelişimsel süreçleri ve içinde bulundukları sosyokültürel ortam, ülkeler arasındaki gelişmişlik farklarını nasıl deneyimlediklerini belirlemektedir. Ayrıca, çocukların dünyayı kavramasında ve yorumlamasında medyanın önemli bir etkisi vardır (Yılmaz ve Güney, 2021).

Araştırmanın bir diğer önemli bulgusu, çocukların eğitimde fırsat eşitsizliğini güçlü bir şekilde kavradıklarıdır. Görsellerde, ekonomik olarak daha iyi durumda olan çocukların spor veya akademik alanlarda daha fazla fırsata sahip oldukları açıkça ifade edilirken, dezavantajlı çocukların hayallerine ulaşmak için yapısal engellerle karşılaştıkları görülmektedir. Bu bulgu, Bourdieu ve Passeron'un (2015) eğitim sisteminin toplumsal sınıflar arası eşitsizlikleri yeniden ürettiği yönündeki görüşleriyle paraleldir. Ayrıca, Reay (2006) ve Lareau (2011) gibi araştırmacıların vurguladığı üzere, çocuklar eğitim sistemindeki eşitsizlikleri sadece akademik başarı farklılıkları üzerinden değil, sosyal ve kültürel sermayeye erişim üzerinden de deneyimlemektedirler.

Sonuç olarak bu çalışma, çocukların toplumsal eşitsizlikleri nasıl algıladıklarını ve bu algıları resimleri aracılığıyla nasıl ifade ettiklerini ortaya koymuştur. Bulgular, çocukların sosyoekonomik farklılıkları, engellilik ve dış görünüme dayalı ayrımcılıkları, cinsiyetler arası eşitsizlikleri ve etnik temelli ayrımcılıkları resimlerinde somut sembollerle ifade ettiklerini göstermektedir. Bu durum, çocukların toplumsal yapıyı ve eşitsizlikleri erken yaşlarda fark ettiklerini ve bunları sanatsal yollarla dile getirdiklerini göstermektedir.

Araştırmanın bulgularına bağlı olarak aşağıda bazı öneriler sunulmuştur:

- Eğitim içerikleri çocukların toplumsal eşitsizliklere dair farkındalıklarını artıracak şekilde yeniden düzenlemelidir. Başta sanat eğitimi olmak üzere farklı dersler, çocukların bu konuları ifade etmeleri ve tartışmaları için bir araç olarak kullanılabilir.
- Ebeveynler, çocuklarının resimlerini dikkatlice inceleyerek, onların toplumsal eşitsizliklere dair algılarını ve deneyimlerini anlayabilir. Aile içi iletişimi güçlendirerek, çocukların bu konulardaki düşünceleri desteklenmeli ve yönlendirilmelidir.
- Sosyoloji, psikoloji ve eğitim bilimleri alanlarında çalışan araştırmacılar, çocukların resimlerini analiz ederek toplumsal eşitsizliklerin farklı boyutlarını inceleyebilir. Bu tür çalışmalar, çocukların algılarının daha derinlemesine anlaşılmasına yardımcı olabilir.
- Çocukların toplumsal eşitsizlik algılarının zaman içindeki değişimini incelemek için uzun vadeli çalışmalar yapılabilir. Bu sayede, çocukların gelişim süreçlerindeki değişimler ve bu değişimlerin nedenleri daha iyi anlaşılabilir.
- Farklı kültürel ve sosyoekonomik arka planlara sahip çocukların resimleri karşılaştırılarak, toplumsal eşitsizlik algılarının kültürel farklılıkları incelenebilir.

Etik Beyan

"İlkokul ve Ortaokul Öğrencilerinin İmgeleminde Eşitsizlik Olgusunun Resimler Üzerinden Analizi" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Gerekli olan etik kurul izinleri Düzce Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Kurulu'nun 07/11/2024 tarih ve 349 sayılı toplantısında alınmıştır.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Her iki yazar da çalışmaya eşit oranda katkı sunmuştur.

Çatışma Beyanı

Makalede potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.

Teşekkür

Verilerin toplanmasında kolaylık sağlayan okul yöneticilerine ve öğretmenlere teşekkür ederiz.

Not

İlk yazarın yüksek lisans tezinden geliştirilmiştir.

Kaynakça

- Aşkın, U. (2021). Çingene/Roman toplumu ve sosyal içer(İ)me. *Sosyal içerme ve dezavantajlı gruplar* (Edt: E. Yüksek Oktay ve Y. Çölgeçen) içinde. İstanbul: Filiz Kitabevi, ss. 135-176.
- Atmaca, T. (2019). *Eğitimde toplumsal eşitsizliğin kültürel sermayenin aktarımıyla yeniden üretilmesi* (Doktora Tezi). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.
- Aydın, B. ve Ahmetoğlu, E. (2022). Okul öncesi dönemdeki çocukların bilişsel işlevleri uygulama performanslarının sosyoekonomik düzeye göre incelenmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(2), 483-497.
- Aydoğan, M. (2024). Sosyoekonomik eşitsizlik araştırmalarında din ve tematik dinamikler: bibliyometrik bir değerlendirme. *Ekonomi İşletme ve Yönetim Dergisi*, 8(2), 159-192.
- Ayyıldız, F. V. (2017). Gelir adaletsizliğinin sebeplerinin araştırılması: ampirik analiz. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 34(34), 131-141.
- Basun, B. ve Erden, Ş. (2020). Kent merkezi ve kırsalda yaşayan okul öncesi çocuklarının sosyal problem çözme becerilerinin incelenmesi. *Milli Eğitim*, 49(227), 271-288.

- Biggeri, M., Libanora, R., Mariani, S. ve Menchini, L. (2006). Children conceptualizing their capabilities: results of a survey conducted during the first children's world congress on child labour. *Journal of Human Development*, 7(1), 59-83.
- Bourdieu, P. (1991). *Language and symbolic power*. Harvard University Press
- Bourdieu, P. ve Passeron, J. C. (2015). *Yeniden üretim* (Çev: A. Sümer, L. Ünsaldı ve Ö. Akkaya). Ankara: Heretik Yayınları.
- Cingöz, Z. K. ve Gür, B. (2020). Ekonomik, sosyal ve kültürel statünün akademik başarıya etkisi PISA 2015 ve TEOG 2017 sonuçlarının karşılaştırması. *İnsan ve Toplum*, 10(4), 247-288.
- Creswell, J. W. (2023). *Nitel araştırma yöntemleri* (Çev: S. B. Demir ve M. Bütün). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Dalkılıç, R. A. (2019). *Farklı yaş gruplarında toplumsal cinsiyet rolleri algısının yansımaları: Denizli örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- Demir, P. (2022). *Etnisite ve engellilik: bir çift dezavantajlılık durumu mu?* (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Dirin, S.A. (2022). *Pandemi dönemi z kuşağı çocuklarının psikolojik algılarının resimlerine yansımaları* (Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- Dolu, A. (2020). Sosyoekonomik faktörlerin eğitim performansı üzerine etkisi: PISA 2015 Türkiye örneği. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 18(2), 41-58.
- Erdil, Z. (2010). Sosyoekonomik olarak risk altında bulunan çocuklara yönelik erken müdahale programları ve akademik başarı ilişkisi. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 17(1), 72-78.
- Ersan, O. ve Çobanoğlu-Aktan, D. (2024). Öğrencilerin sosyoekonomik durumu, içsel motivasyonu ve okulun başarıya verdiği önemin öğrencilerin matematik başarılarına etkisi. *Yaşadıkça Eğitim*, 38(1), 152-170.
- Ertüzün, E., Gökçe, H. ve Alabay, E. (2016). Anne perspektifinden çocuklarının serbest zamanları: Kırsal ve kentsel yaşamın etkisi. *International Journal of Human Sciences*, 13(2), 3130-3149.
- Goffman, E. (2014). *Damga: örselenmiş kimliğin idare edilişine notlar* (Çev: Ş. Geniş, L. Ünsaldı ve S. N. Ağırnaslı). Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Güllüpnar, F. (2012). Eşitsizlik ve toplumsal tabakalaşma açısından vatandaşlık üzerine sosyolojik bir analiz. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 67(1), 81-109.
- Güllüpnar, F. (2020). Vatandaşlık, eşitsizlikler ve tabakalaşma. *Toplumsal tabakalaşma ve eşitsizlik* (Edt: M. C. Ecevit ve F. Güneş) içinde. Anadolu Üniversitesi Yayınları, ss. 115-146.
- Günkör, C. ve Özdemir, M. Ç. (2017). Sosyal sermaye ve eğitim ilişkisi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 15(1), 70-90.
- Gürçan, N. ve Kargın, T. (2023). Okulöncesi çocuklarında toplumsal cinsiyet kalıp yargıları: Bir eleştirel okuryazarlık çalışması. *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 34, 487-511.
- Güven, G. (2018). *Okul öncesi çocuklarının insan ve aile resmi çizimlerinin değerlendirilmesi*. Ankara: Eğiten Kitap.
- Güven, G. ve Ekiz Kaya, M. (2024). Sanat eğitiminde toplumsal cinsiyet algılarının görsel ifadesi. *Enderun*, 8(2), 171-203.
- Hatıplı, M. (2019). Boyut ve etkenleriyle sosyal dışlanmanın yoksullukla karşılaştırmalı ilişkisi. *Bilgi*, 21(1), 39-77.
- İnce, M. (2017). Toplumsal tabakalaşma ve eşitsizlik. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(1), 294-319.
- Karaboğa, Y. ve Güloğlu, M.F. (2022). Pandemi sürecinde eğitimde eşitsizliğin yeniden üretiminde annenin etkisi. *Yedi Aralık Sosyal Araştırmalar Dergisi (YASAD)*, 1(1), 11-28.
- Karadoğan, U. C. (2019). Çocuk ve çocukluk kavramının tarihsel süreçte değerlendirilmesi. *Çocuk ve Medeniyet*, 4(7), 195-226.
- Karataş, K. ve Oran, B. (2007). Engelliler: siyasetin periferinde kalanlar. *Ufuk Ötesi Bilim Dergisi*, 7(2), 4-19.
- Kaymaz, A. ve Atmaca, T. (2022). Eğitimde karşılaşılan çeşitli eşitsizliklerin ürettiği bazı pedagojik sonuçlar ve sınıf ortamına etkileri. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(3), 1870-1897.
- Kazu, İ. Y. (2018). Sosyoekonomik açıdan dezavantajlı kişilerin eğitimleri sırasında karşılaştıkları sorunlar. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34, 38-47.
- Kurtdaş, E. M. (2021). Eğitimde cinsiyet temelli fırsat eşitsizliği. *Sosyolojik Düşün*, 6(2), 112-144.
- Lareau, A. (2011). *Unequal childhoods: Class, race, and family life*. University of California Press.
- Malchiodi, C. A. (2003). *Handbook of art therapy*. Guilford Press.
- Mitchell, C. (2011). *Doing visual research*. Sage Publications.
- Moustakas, C. (1994). *Phenomenological research methods*. Sage Publications.
- Önür, H. (2022). Bauman'da sosyal eşitsizlik meselesi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(1), 279-297.
- Özsarı, E. ve Aytar, A. G. (2019). Kentsel ve kırsal kesimde yaşayan çocukların "hayalimdeki şehir" konulu resimlerinin incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 51, 90-117.
- Reay, D. (2006). The zombie stalking English schools: Social class and educational inequality. *British Journal of Educational Studies*, 54(3), 288-307.
- Ridge, T. (2002). *Childhood poverty and social exclusion: From a child's perspective*. Policy Press.
- Sadık, F., Çakan, H. ve Artut, K. (2011). Çocuk resimlerine yansıyan çevre sorunlarının sosyoekonomik farklılıklara göre analizi. *İlköğretim Online*, 10(3), 1066-1080.

- Sağlam, D. ve Atmaca, T. (2023). Yoksulluk kültürünün öğrencilerin eğitim yaşantılarına ve gelişim alanlarına yansımalarının incelenmesi (Annelerin deneyimleri). *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(47), 764-788.
- Sarıhan, M. (2021). Sağlık hizmetleri ve yenilikçi sağlık teknolojilerine erişimde eşitsizlikler. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 22, 249-257.
- Seban, D. ve Perdecı, B. (2016). Alt sosyoekonomik düzey bir ailede yetişen çocukların akademik başarıları ile yılmazlıkları arasındaki ilişki: Bir vaka incelemesi. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 4(3), 106-126.
- Şengönül, T. (2019). Yoksulluğun ailedeki sosyalleştirme süreçlerine ve çocuklardaki bilişsel gelişim ve okul başarısı üzerine etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 47, 1-15.
- Şenol, D. ve Canbolat, H. Ş. (2022). Fiziksel engeli olan bireylerin koşullu beden inşaları olarak kimlikleştirilmelerine sosyolojik bir bakış. *Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 9, 144-177.
- Tabak, H. (2020). Eğitime aile katılımı: sosyoekonomik özellikler etkiliyor mu? *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 39(1), 104-121.
- Tiryaki, H.H. (2013). *Teorik ve ampirik açıdan gelir dağılımı ve işsizlik ilişkisi: Türkiye üzerine bir çalışma* (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Türkcan, B. (2013). Çocuk resimlerinin analizinde göstergebilimsel bir yaklaşım. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 13(1), 585-607.
- UNFPA (2020). *Toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasında toplumsal normları değiştirmenin önemi*. Erişim: <https://turkiye.unfpa.org/tr/publications/toplumsal-cinsiyet-e%C5%9Fitli%C4%9Finin-sa%C4%9Flanmas%C4%B1nda-toplumsal-normlar%C4%B1-de%C4%9Fi%C5%9Ftiriminin-%C3%B6nemi>. Erişim tarihi 4 Şubat 2025.
- UNICEF (2022). *Rights denied: The impact of discrimination on children*. Erişim: <https://www.unicef.org/media/130801/file/rights-denied-discrimination-children-EN.pdf>
- van Manen, M. (1997). *Researching lived experience: Human science for an action sensitive pedagogy*. State University of New York Press.
- Yıldırım-Aykurt, A. (2020). 21. yüzyıl'da sosyal sorunlar ve dezavantajlı gruplar. *Journal of Awareness*, 5(3), 427-448.
- Yılmaz, D. ve Güney, R. (2021). Medyanın çocuklar üzerindeki etkileri ve kullanımına ilişkin öneriler. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 14(4), 486- 494.

EXTENDED ABSTRACT

Social inequalities are shaped by differences in individuals' or groups' access to social, economic, and cultural resources and are often transmitted across generations (Bourdieu, 1991). Childhood is a critical stage during which individuals begin to understand the social structure, and during this process, social inequalities are experienced both directly and indirectly. Children tend to observe the injustices they encounter in their daily lives and express them through symbols and metaphors (Mitchell, 2011). This study examines how primary and secondary school students perceive social inequalities and how they express these perceptions through their drawings. It investigates how issues such as inequality of opportunity in education, socioeconomic disparities, and discrimination based on disability and physical appearance, ethnic identity, and social exclusion are reflected in children's perceptions. Awareness of inequality during childhood is a crucial factor influencing both individual development and the formation of social identity (Lareau, 2011). Research indicates that children observe differences based on social class, gender roles, and ethnic identity from an early age and attempt to make sense of them within their world (Günç & Öztürk, 2019). However, there is a limited body of research analyzing how children perceive and visually represent social inequalities. This study was conducted to explore how children's perceptions of social inequality are reflected in their drawings and to evaluate these drawings within an academic framework. Accordingly, the central research problem of this study is to examine how primary and secondary school students perceive social inequalities and how they express these perceptions through their drawings. This study employs phenomenology, one of the qualitative research designs. Phenomenology aims to deeply understand individuals' perceptions and experiences related to their lived realities (Creswell, 2023). In this context, children's perceptions of inequality were examined through their drawings, which were analyzed using content analysis. The study was conducted with a sample of primary and secondary school students in Düzce during the 2024-2025 academic year. A purposive sampling method was used to select participants, ensuring the inclusion of children from different socioeconomic backgrounds. To achieve this, students from both public and private schools were selected, resulting in a total sample of 1221 students. Students were asked to create drawings that reflected their experiences and observations related to social inequality and to write brief descriptions accompanying their drawings. They were given full creative freedom, and no specific instructions or guidance were provided. The drawings were then categorized using thematic analysis to identify recurring themes and patterns in children's visual representations of inequality. The findings of the study indicate that children express social inequalities

through powerful metaphors and symbols. The themes derived from the drawings were examined under various categories. In the context of inequality based on socioeconomic differences, it was observed that children often concretized economic disparities through representations of houses, clothing, and technological devices. Additionally, the distinctions between wealthy and impoverished children were expressed through elements such as shoes and toys. In the category of inequality based on disability and physical appearance, spatial accessibility limitations and experiences of social exclusion among individuals with disabilities were frequently depicted in the drawings. Moreover, discrimination based on physical appearance was particularly expressed through prevailing beauty standards among children. Regarding inequality among siblings, children, and genders, it was evident that gender roles were distinctly reflected in children's drawings. It was observed that girls were directed toward household chores, whereas boys were encouraged to participate in academic or sports-related activities. Additionally, parental favoritism among siblings was explicitly illustrated in children's drawings. Concerning inequality arising from social relationships, it was found that social dynamics such as exclusion and bullying within peer groups were prominently reflected in the drawings. From the perspective of ethnicity-based inequality, children were observed to categorize individuals with different skin colors into separate social groups, and scenes depicting discrimination against ethnic minorities frequently appeared in their drawings. In the category of inequality between countries, children expressed global disparities through images such as the balance scale metaphor, emphasizing the advantages of certain countries over others. Finally, within the framework of educational opportunity and resource inequality, it was clearly illustrated in the drawings that students from economically privileged backgrounds had greater access to academic and professional opportunities, while disadvantaged students faced structural barriers. All these themes provide significant insights into how children perceive social inequalities and how they express these perceptions through their drawings. This study demonstrates that children observe social inequalities from an early age and express these observations through their drawings. The findings indicate that children perceive the social structure with an intuitive awareness, reflecting their understanding of social disparities through visual representations. For practitioners, it is recommended to develop equitable and inclusive policies within the education system, raise awareness among teachers regarding gender and social inequalities, and integrate visual storytelling tools more effectively into educational processes to foster critical thinking and discussion on these issues. For researchers, it is suggested that longitudinal studies be conducted to examine the evolution of children's perceptions of social inequalities over time. Additionally, comparative studies across different cultural contexts would provide deeper insights into how social inequalities are perceived and represented in diverse sociocultural settings.

Örgün Eğitimle Beraber Arapça Eğitimi Alan Öğrencilerin Dil Öğretim Metoduna Yönelik Görüşleri

Ramazan BEKMEZ¹ ve Erhan AKIN²

Öz

İnsanoğlunun iletişim ve sosyalleşme becerilerini kullanmasının esasını dil oluşturmaktadır. Kendine has kuralları olan, çok yönlü ve çok değişik özellikler barındıran dil; ilk olarak ana dil eğitimi ile toplumlar arasında kendini göstermektedir. İlerleyen zamanlarda bireylerin farklı amaçlarla ikinci bir dil edinmeleri ise yabancı dil eğitimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ülkemizde Millî Eğitim Bakanlığına bağlı örgün eğitim kurumlarında ana dil olarak Türkçe eğitimi yapılırken aynı zamanda birçok farklı kurumda yabancı dil eğitimi de yapılmaktadır. Bu dil eğitimlerinden biri de geleneksel eğitim kurumlarından biri olan medreselerde yapılan Arapça öğretimidir. Bu çalışmada örgün eğitimde ana dil olarak Türkçe eğitimi alan bir grup öğrencinin iki kurumun dil öğretimi metoduna yönelik görüşlerini tespit etmek ve iki kurumdaki dil öğretimi metodunu karşılaştırmak amaçlanmıştır. Öğrencilerin görüşleri ve dil öğretimi farklılıklarını tespit etmek için tarama modelinde nitel araştırması yöntemine uygun olarak yarı yapılandırılmış görüşme formları hazırlanmış, önceden belirlenen öğrenci grubuna uygulanmıştır. Elde edilen veriler içerik analizi yöntemi ile çözümlenmiştir. Verilerde tespit edilen hususlar dil öğretiminde teknoloji kullanımı, materyal kullanımı, konuşma becerisi, kalabalık sınıflar ve eğitimde bireysellik, ölçme ve değerlendirme olmak üzere beş başlık altında sonuç bölümünde ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Medrese, Arapça eğitimi, Türkçe eğitimi, Dil eğitimi

Perspectives of Students Receiving Arabic Education in Addition to Formal Education on Language Teaching Methods

Abstract

The foundation of human communication and socialization skills is language. Language, which has unique rules and encompasses multifaceted and diverse characteristics, primarily manifests itself through native language education within societies. Over time, individuals' acquisition of a second language for various purposes is referred to as foreign language teaching. In our country, while Turkish is taught as the native language in formal educational institutions under the Ministry of National Education, foreign language education is also conducted in numerous other institutions. Among these language education programs is Arabic instruction, which takes place in madrasahs, one of the traditional educational institutions. This study aims to identify the perspectives of a group of students who receive formal education in Turkish as their native language and simultaneously attend Qur'an courses in madrasahs, where they learn Arabic as a foreign language. Additionally, the study seeks to compare the language teaching methods employed in these two types of institutions. To determine the students' opinions and identify differences in language teaching methods, semi-structured interview forms were prepared in line with the qualitative research approach in the screening model. These forms were administered to a preselected group of students. The data obtained were analyzed using the content analysis method. The findings, categorized into five main themes, are discussed in the conclusion section under the following headings: the use of technology in language teaching, the use of materials, speaking skills, overcrowded classrooms and individuality in education, and assessment and evaluation.

Keywords: Madrasah, teaching Arabic, teaching Turkish, language teaching

Atıf İçin / Please Cite As:

Bekmez, R. ve Akın, E. (2025). Örgün eğitimle beraber arapça eğitimi alan öğrencilerin dil öğretim metoduna yönelik görüşleri. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14 (2), 602-613. doi:10.33206/mjss.1573392

Geliş Tarihi / Received Date: 25.10.2024

Kabul Tarihi / Accepted Date: 17.12.2024

¹ Müdür Yardımcısı - Sur İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü, Küçükkadı Ortaokulu, bekmez2143@gmail.com,

 ORCID: 0000-0002-6884-3923

² Prof. Dr. - Siirt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, erhanakin49@hotmail.com,

 ORCID: 0000-0003-2372-9331

Giriş

İnsanoğlu varoluşsal açıdan aklı, içgüdüleri ve uzvi ihtiyaçları olan canlı bir varlık olarak ifade edilmektedir (En-Nebhânî, 2001). Dünyaya geldiği günden itibaren insanoğlu fitratında var olan bu özellikleri tatmin etmek veya ihtiyaçlarını gidermek için kendisi gibi başka varlıklara ihtiyaç duymaktadır. Duyulan bu ihtiyaç ise insanoğluna sosyalleşme ve iletişim kurma zorunluluğu getirmektedir.

İletişimin birçok boyutu olmakla beraber insanoğlunun, anne karnından doğduktan sonra etrafında bulunan insanlarla iletişim kurmak için ihtiyaç duyduğu en mühim vasıta dildir. Bu en mühim vasıtayı Ergin (2009), dil insanlar arasında anlaşmayı saylayan doğal bir araç, kendisine has kuralları olan ve ancak bu kurallar çerçevesinde gelişen canlı bir varlık, temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış bir gizli anlaşmalar sistemi olarak tanımlamaktadır. İnsanoğlunun doğduktan belli bir süre sonra ve zamanla öğrenmeye başladığı bu gizli anlaşmalar sistemi iletişimin en önemli ve en büyüğü unsuru olarak görülmektedir. Nitekim dil için Aksan (2000, s.11), *“Bir anda düşünemeyeceğimiz kadar çok yönlü, değişik açılardan bakınca başka nitelikleri beliren, kimi sınırları bugün de çözemediğimiz büyüğü bir varlıktır.”* demektedir. Bu çok yönlü, sınırları hala tam olarak çözilemeyen, kendi kanunları olan iletişim aracı; ilk olarak kişinin doğduğu toplumda öğrenilmekte ve onun ana dili olmaktadır.

Kişinin daha sonraki dönemlerde farklı nedenlerle ana dili dışında öğrendiği diller ise yabancı dil olarak görülmektedir. Yabancı dili Yağmur (2013), bir ülkede ya da bölgede geleneksel olarak konuşulmayan daha sonraki dönemlerde değişik hedeflerle öğrenilen dil şeklinde tanımlamaktadır. Ülkemizde farklı hedeflerle birçok yabancı dil öğretilmektedir. Bu dillerden biri de Arapçadır. Özellikle İslam inancının kaynağı olan Kur’ân-ı Kerim, Hz. Muhammed’in (S.a.v) sünneti ve sair kaynakların Arapça olmasından ötürü İslam dinini öğrenmek ve öğretmek için Arapça öğretimi ülkemizde önem taşımaktadır. Örgün eğitim kurumlarından olan İmam Hatip Ortaokulları ve Liseleri, İlahiyat Fakülteleri gibi yerlerde modern tekniklerle öğretilen Arapça öğretiminin yanında geleneksel (ezberci yöntem) tekniklerle Arapça öğretimi yapan medreselerde ülkemizde mevcuttur.

Tarihi Hz. Peygambere uzanan medreseler İslam dininin eğitim merkezini oluşturmaktadır. İslam toplumlarının eğitim merkezi olan medreseler tarihsel süreç içerisinde ders programı ve öğretim metodu ile sistemli hale gelmiştir. Nitekim bu hususta Bağcı (2009, s.45), *“Medreseler tarih boyunca Müslümanlara dini eğitim alanında hizmet veren önemli kurumlar olmuştur. Bu kurumlarda tarihi süreç içerisinde pek çok değerli ilim adamı yetişmiştir.”* demektedir. Ayrıca medrese İslam ülkelerinde, İslam inancının kurallarına uygun derslerin okutulduğu yer ve üniversite manasında da kullanılmaktadır (Akyüz, 2013). Ülkemizde Cumhuriyet’in ilanına kadar varlığını devam ettiren medreseler modern çağın gereksinimlerine cevap veremediği gerekçesiyle, 03.03.1924 tarih ve 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun birinci maddesi, *“Türkiye dabilindeki bütün müessesât-ı ilmiye ve tedrisiye Maarif Vekâleti’ne merbuttur.”* ifadesi ile Millî Eğitim Bakanlığı’na bağlanmış ve o zamanın Millî Eğitim Bakanı Vasıf Bey, 13.03.1924 tarihli genelgeyle medreseleri kapatmıştır (Şanal, 2003, s.163). Bu genelgeyle medreseler kapatılsa da gayri resmi olarak özellikle Güneydoğu ve Doğu Anadolu Bölgelerinde varlığını devam ettirmiştir. Erman (2018, s.1457), bu medreselerin *“Günümüzde ise Diyanet İşleri Başkanlığı’na bağlı olarak Kur’ân kursu adı altında hizmet”* verdiğini ifade etmektedir.

Medrese eğitimi için Kur’ân kursuna kayıt yaptıran bir öğrencinin alması gereken sekiz ilim ve bu ilimler için etüt etmesi gereken kırk civarı kitap bulunmaktadır (Yayla, Kazancı, Alav, Demir ve Usta, 2017). Öğrencilerin alması gereken bu ilimler sırasıyla şunlardır;

- Sarf (Arapça Kelime Bilgisi)
- Nahiv (Arapça Cümle Bilgisi)
- Mantık
- Vad’ (Kelime-Anlam İlişkisi)
- Belagat
- Münazara
- Kelam
- Akaid ve Fıkıh Usulü (Yalar, 2008Akt: Yayla vd, 2017).

Bu ilmi derslerle beraber Siyer-i Nebi, Hadis, Tefsir, Feraiz (Miras Hukuku) ve doğu medreselerinde yaygın olarak Şafii Fıkhi ilimleri de öğretilmektedir (Timurtaş, 2008). Bu ilmi derslerin iyi bir şekilde etüt edilip anlaşılması için Arapçanın iyi bilinmesi gerekmektedir. Bu nedenle medreselerde verilen ilimlerden ilk sırayı yukarıdaki sıralamada da görmekteyiz ki Arapçaya ait ilimler almaktadır.

Günümüzde medrese eğitimi alan ve aynı zamanda örgün eğitime de devam eden öğrenciler bulunmaktadır. Bu öğrenciler örgün eğitimde ana dilleri olan Türkçe ile medresede yabancı dil olan Arapça eğitimini beraber almaktadırlar. İki eğitim kurumuna beraber devam eden öğrenciler hem modern eğitim yöntemleriyle Türk dilinin temel dil becerilerini ve dil bilgisini hem de belli değişimler geçirmekle beraber geleneksel (ezberci yöntem) eğitim yöntemleriyle Arap dilinin temel dil becerileri ve dil bilgisini öğrenmektedir. Arapça ve Türkçe dillerinin dil ailesi, dişil – eril özellikleri, alfabe biçimleri ve fonetik gibi gramer açısından farklılıkları bulunmaktadır (Çelik, 2015). Ancak bu iki dilin tarihsel süreçteki birlikteliklerinden dolayı ortak kullanılan kelimeler de mevcuttur (Janid Baradi, 2020). Anlam ile telaffuz benzerliğine rağmen dil öğretimi yapan iki kurumun eğitim ortamları, öğretim metodları, öğretim strateji ve teknikleri, materyaller ile öğrenci hazır bulunuşlukları açısından farklılıkları daha çok ön plana çıkmaktadır. Bu farklılıkların öğrencinin dil öğrenme durumlarına katkısı perspektifinden örgün eğitim ve medrese eğitiminin karşılaştırılması, iki öğrenme ortamına yönelik öğrenci görüşlerinin belirlenmesi, öğrencilerin hangi dili daha iyi kavradıklarını ve hangi dilin kurallarına daha iyi hâkim olduklarını düşündüklerinin belirlenmesi ihtiyacını ortaya koymaktadır. Bu ihtiyaca binaen yapılan bu araştırmanın amacı örgün eğitimle beraber medrese eğitimi alan öğrencilerin dil öğrenme metodu üzerine durum, görüş ve varsa sorunlarının tespitini yapmak, bu sorunların çözümü için önerilerde bulunmaktadır.

Bu araştırmanın iki açıdan önem taşımaktadır. Birincisi medreselerde Arapça öğretimi ile okullardaki Türkçe öğretimindeki farklılıkları ortaya koymaktır. İkincisi ise dil öğretimi gerçekleştiren müderris ve anadil öğretimi gerçekleştiren öğretmenlerin, öğrenciler tarafından sorulara verilen cevaplar neticesinde kendi eksikliklerini görmeleri ve öğretim yöntemleriyle ilgili eksiklikleri gidermelerini sağlamaktır. Araştırmada esas olan problem cümlesi **“Örgün eğitimde ve medrese eğitiminde dil öğrenim metodunu öğrenciler nasıl değerlendirmektedir?”** şeklindedir. Alt problem olarak belirlenenler ise şunlardır:

1. Öğrenciler medresedeki Arapça öğretim metodunu nasıl değerlendiriyor?
2. Öğrenciler okuldaki Türkçe öğretim metodunu nasıl değerlendiriyor?
3. Dil öğretiminde öğrencilerin gördüğü eksiklikler nelerdir?
4. Medresedeki Arapça ile okullardaki Türkçe öğretiminin dil öğretim metodu açısından farklılıkları nelerdir?

Yöntem

Bu bölümde yapılan araştırmada kullanılan Çalışma Grubu, Veri Toplama Araçları, Verilerin Toplanması ve Analizi çalışmalarına yer verilmiştir.

Çalışma Grubu

Bu araştırmadan bireysel görüşme formu verilen 30 öğrenci bulunmaktadır. Bireysel görüşme formlarını dolduran 30 öğrencinin her biri **“Ö1, Ö2, Ö3, ...”** şeklinde kodlanmıştır. Bu öğrencilerle ilgili kişisel bilgiler Tablo 1’ de sunulmuştur.

Tablo 1. Çalışma Grubunun Kişisel Bilgi Frekansları

Değişken	Düzey	f
Cinsiyet	Kadın	0
	Erkek	30
Sınıf Seviyesi	7.Sınıf	10
	8.Sınıf	20
Medreseye Devam Durumu	Evet	30
	Hayır	0

Veri Toplama Araçları

Veri toplama aşamasına geçmeden önce yabancı dil ve Türkçe öğretimi alanında uzman olan öğretim üyelerine kimlerle görüşüleceği ve nasıl sorular sorulacağı konusunda görüş alınmış ve edinilen fıkirlere göre düzenlemeler yapılmıştır. Çalışmada yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Tarama modelinde nitel araştırma yöntemi için 5 açık uçlu soru hazırlanmıştır. Öğrencilere uygulanan bu açık uçlu sorulardan oluşmuş görüşme formlarındaki sorulara ise öğrencilerin gönüllük esasına dayalı, kimlik bilgisi alınmadan içtenlikle cevap vermeleri istenmiştir. Her bir form öğrenci ismi alınmadığı için her öğrenciye karşılık gelecek şekilde “Ö1, Ö2, ..., Ö30” şeklinde kodlanmıştır.

Verilerin Analizi

Görüşme formlarından elde edilen verilerin çözümlenmesi için içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen veriler her biri soru başlığı altında aynı konu alanına giren kodlamalarla tablolastırılmış, her bir soruya verilen cevapların frekansları belirlenmiştir. Tablolardaki kodlamalardan kategorilere ve bu kategorilerden ise 5 temaya ulaşılmıştır. Sonuç, tartışma ve öneriler bölümünde bu temalar öğrenci görüşleriyle desteklenerek sunulmuştur. Daha önce elde edilen verilerde “Ö1, Ö2, ..., Ö30” şeklinde kodlanan öğrencilerin sonuç bölümünde görüşlerine atf yapılırken hangisine ait olduğu belirtilmiştir.

Bulgular

Öğrencilerle açık uçlu sorular kullanılarak yapılan görüşmelerde elde edilen bulgular aşağıdaki tablolarda sunulmuştur.

Tablo 2. Medresede Arapça Eğitimi Alan Öğrencilerin Gördüğü Sorun ve eksiklikler

Soru	Kodlamalar	f
Size göre medresedeki Arapça öğretimde sorun ve eksiklikler nelerdir?	Teknolojinin yetersiz kullanımı (Bilgisayar, akıllı tahta, internet vb.)	20
	Pratik eksikliği	20
	Materyal eksikliği (Görsel sunumlar, ders kitapları, yazı tahta, etkinlik kağıtları vb.)	10
	Dil bilgisi ve kural ağırlıklı olması	5
	Ders süresinin fazlalığı	3
	Sabit kitaplardan ezber yapılması	2
	Farklı öğretim yöntemlerinin kullanılmaması	1
	Bilgilerin basitleştirilerek verilmemesi	1
Toplam		62

Tablo 2’deki veriler incelendiğinde 30 öğrencinin 20’si medresede dil öğretimi yapılırken teknoloji kullanımının yetersiz olduğunu ve pratik eksikliğinin bulunduğunu ifade etmiştir. Bu durum çoklu öğrenme ortamı oluşturmayı engellemektedir. Millî Eğitim Bakanlığına bağlı örgün eğitim kurumlarında ise dil eğitimi yapılırken akıllı tahta, tablet, internet, bilgisayar, tepegöz, web tabanlı programlar gibi birçok teknolojik imkândan faydalanılmakta ve çoklu öğrenme ortamı oluşturularak birden fazla duyuya hitap edilmektedir. Ayrıca MEB’e bağlı örgün eğitim kurumlarında anadil olarak Türkçe eğitimi yapılırken öğrencilerin günlük hayatta konuştukları dil olması nedeniyle çokça pratik yapılmakta ve ders kitapların konuşma becerisine yönelik birçok kazanımla pratik yapılması sağlanmaktadır.

Öğrencilerden elde edilen verilerde göze çarpan bir diğer husus ise 30 öğrencinin 10’unun ifade ettiği medresede dil öğretimi yapılırken materyal eksikliğinin olmasıdır. Bu hususta ise okullarda Türkçe eğitimi yapılırken yazı tahtası, pano, oyun kartları, etkinlikler, çalışma kağıtları, tablolar, görsel sunumlar gibi birçok farklı materyal kullanılarak birden fazla duyuya seslenilmeye çalışılmaktadır. Bu şekilde yapılarak çoklu öğrenme ortamı oluşturulmaya çalışılmaktadır.

Ayrıca Tablo 2 incelendiğinde medreselerde dil öğretiminde sorun olarak gördüklerini ifade ederken 30 öğrencinin 5’i dil bilgisi ve kural ağırlıklı olmasını, 3’ü ders süresinin fazlalığını, 2’si sabit kitaplardan ezber yapılmasını, 1’i farklı yöntem ve tekniklerin kullanılmamasını, 1’i ise bilgilerin basitleştirilerek verilmemesini söylemiştir.

Tablo 3.Örgün Eğitimde Türkçe Eğitimi Alan Öğrencilerin Gördüğü Sorun ve Eksiklikler

Soru	Kodlamalar	f
Size göre okuldaki Türkçe öğretiminde sorun ve eksiklikler nelerdir?	Bireysel ilgilenmenin olmaması	20
	Sınıfların çok kalabalık olmasından öğretmen, öğrenciyle iletişiminin zayıflaması	20
	Önceki konuların tekrarının yapılmaması	10
	Ders geçmenin kolay olması	7
	Öğrenme amacının belli olmaması	5
	Ders kitaplarının yetersizliği (Konu anlatımının olmaması)	4
	Metinler içinde kopukluklar olması	3
Toplam		69

Tablo 3'teki veriler incelendiğinde verilerde 30 öğrenciden 20'si MEB'e bağlı örgün eğitim kurumlarında dil öğretimi yapılırken bireysel ilgilenmenin olmadığı ve sınıfların kalabalık olmasından dolayı iletişimin zayıf olduğunu ifade ettikleri tespit edilmiştir. Medreselerde öğrenci sayısının az olmasından ötürü Müderris başına 1-10 arası öğrenci düşmektedir. Bu nedenle dil öğretim yapılırken öğrencilerin hepsi ile iletişim sağlanıp geri dönütler anında alınmakta ve bireysel ilgilenme sağlanıp kısmen eğitim bireyselleştirilmektedir. Ancak öğrencilerin de ifade ettiği gibi MEB'e bağlı eğitim kurumlarında öğretmen başına 20-40 arası öğrenci düşmekte ve bu durum öğrencilerle iletişim kurmayı, anında dönüt almayı, bireysel ilgilenmeyi zorlaştırmaktadır.

Ayrıca 30 öğrencinin 10'u önceki konuların tekrarının yapılmadığını, 7 ise ders geçmenin kolay olduğunu ifade etmiştir. Medreselerde öğrenciler derslerini gördükten sonra bir üst dersi alan öğrencinin yanına gider ve dersini onun yanında tekrar eder. Böylece her gün aldığı dersi tekrar ederek pekiştirir. Örgün eğitimde ise bu uygulama okul saatlerinin sınırlılığında yeterince yapılamamakta ve tekrar işi veli ile öğrenciye bırakılmaktadır.

Yukarıda sayılan veriler dışında tablo 3 incelendiğinde okuldaki Türkçe öğretiminde gördükleri eksiklikleri ifade ederken 30 öğrencinin 5'i öğretim amacının tam belli olmaması, 4'ü konu anlatım kitaplarının olmaması ve 3'ü ise metin içi kopukluk olduğunu söylemiştir.

Tablo 4.Öğrencilerin Türkçe ve Arapça Dillerinin Öğretim Metodunu Karşılaştırması

Soru	Kodlamalar	f
Türkçe ve Arapça öğretimini dil öğretim metodu açısından karşılaştırırsanız, neler söylersiniz?	Arapça derslerinde birebir ilgilenme ile bireysel öğrenmenin sağlanması	15
	Türkçe öğretiminde pratiğin olması	11
	Arapça derslerinden sonra konular akran öğretimiyle tekrar edilmesi	10
	Türkçe öğretiminde etkinliklerin daha yoğun olması	9
	Türkçe öğretiminde teknolojiinden faydalanılması	8
	Arapçada tam öğrenmeden bir sonraki konuya geçilmemesi	8
	Türkçe öğretiminde materyal zenginliğinin olması	7
	Arapçada öğretim süresinin fazla olması daha iyi öğrenmeyi sağlaması	3
Toplam		71

Tablo 4'teki veriler incelendiğinde 30 öğrencinin 15'i Arapça öğretiminde bireysel ilgilenmenin sağlandığını, 11'i Türkçe öğretiminde pratik yapma imkânının olduğunu, 10'u Arapça öğretiminde akran öğretimi vasıtasıyla konu tekrarın yapılmasını, 9'u Türkçe öğretiminde etkinliklerin daha yoğun olduğunu, 8'i Arapça öğretiminde tam öğrenme gerçekleşmeden bir sonraki konuya geçilmediğini ve Türkçe öğretiminde teknolojiinden faydalandığını, 7'si Türkçe öğretiminde materyal zenginliğinin olduğunu, 3'ü ise Arapça öğretiminde ders süresinin fazla olduğunu ifade etmiştir.

Bu veriler incelendiğinde öğrenciler Türkçe öğretiminde faydalı olarak gördükleri teknoloji kullanımı, materyal zenginliği, 7 saat ders olmasını, etkinlikleri yoğun olmasını ve pratik imkânını Arapça öğretimi için bir eksik olarak değerlendirmektedir. Ayrıca Arapça öğretimde sınıf mevcudunun azlığından ötürü bireysel ilgilenme imkânının olmasını, akran öğretimi ile konu tekrarının olmasını, konularda tam öğrenme gerçekleşmeden bir sonraki konuya geçilmemesi hususları ise öğrenciler tarafından Türkçe öğretimi için bir eksik olarak değerlendirilmektedir.

Tablo 5. Medreselerdeki Arapça Öğretimi ile İlgili Öğrencilerin Önerileri

Soru	Kodlamalar	f
Arapça dilinin daha iyi öğretilmesi için neler önerirsiniz?	Teknolojinin daha çok faydalanılmalı (Bilgisayar, akıllı tahta, internet vb.)	22
	Pratik yapmaya daha çok önem verilmeli	18
	Materyal çeşitliliği ve kullanımı artırılmalı	10
	Ders esnasında sadece Arapça konuşulmalı	3
	Türkçe dil bilgisi ile kıyaslanarak anlatılmalı	2
	Yurt dışı seyahatler düzenlenmeli	1
Toplam		56

Tablo 5’te öğrencilerden elde edilen veriler incelendiğinde Arapça öğretiminde 30 öğrencinin 22’si teknolojiye faydalanılmasını, 18’i pratik yapmaya daha çok önem verilmesini, 10’u materyal çeşitliliğinin artırılmasını, 3’ü ders esnasında sadece Arapça konuşulmasını, 2’si Türkçe dil bilgisi ile kıyaslanarak anlatılması, 1’i ise yurt dışı seyahatlerin yapılmasını önermektedir. Veriler analiz edildiğinde öğrencilerin geneli Tablo 2’deki Arapça öğretiminde gördükleri eksiklikleri bu bölümde öneri olarak sunmaktadır.

Tablo 6. Okullardaki Türkçe Eğitimi ile İlgili Öğrencilerin Önerileri

Soru	Kodlamalar	f
Türkçe dilinin daha iyi öğretilmesi için neler önerirsiniz?	Sınıf mevcutlarının azaltılarak bireysel ilgilenmenin artırılması	20
	Konu tekrarı ve akran öğretimi yapılmalı	11
	Derslerin geçilmesi zorlaştırılmalı	10
	Konular tam öğrenilmeden bir sonraki konuya geçilmemeli	5
	Konuların daha düzenli olarak öğretilmesi	4
	Ders kitaplarının zenginleştirilmesi	3
	Öğrenme amacının belli olması	3
	Gündelik yaşamla ilişkilendirilmeli	1
Toplam		57

Tablo 6’te öğrencilerden elde edilen veriler incelendiğinde Türkçe öğretiminde 30 öğrencinin 20’si sınıf mevcutlarının azaltılması ve bireysel ilgilenmenin artırılmasını, 11’i konu tekrarı ve akran öğretimine önem verilmesini, 10’unun ders geçmenin zorlaştırılmasını, 5’i konu tam öğrenilmeden bir sonraki konuya geçilmemesini, 4’ü konuların daha düzenli dağıtılmasını, 3’ü ise ders kitaplarının zenginleştirilmesi ve öğrenme amacının daha net öğretilmesini önermektedir. Bu tablodaki veriler analiz edildiğinde öğrencilerin geneli tablo 3’ teki Türkçe öğretiminde gördükleri eksiklikleri bu bölümde öneri olarak sunmaktadır.

Öğrencilerin yukarıdaki açık uçlu sorulara verdikleri cevapların genel olarak frekansları incelendiğinde;

Öğrencilerin Arapça öğretiminde gördüğü sorunlar ile Arapça öğretiminin daha verimli olması için sunduğu önerilerde uyumluluk görülmüş ve 3 başlık ön plana çıkmıştır. Bunlar ise; teknoloji, materyal ve öğrenilen dilin pratik olarak kullanımıdır.

Öğrencilerin Türkçe öğretiminde gördüğü sorunlar ile Türkçe öğretiminin daha verimli olması için sunduğu önerilerde uyumluluk görülmüş ve 2 başlık ön plana çıkmıştır. Bunlar ise; sınıf mevcutlarının fazla olmasından kaynaklı bireysel ilgilenme ders geçmenin kolay olmasıdır.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Öğrencilere uygulanan bireysel görüşme formlarından elde edilen verileri aşağıdaki başlıklar altında gruplandırarak incelemek mümkündür:

Dil Öğretiminde Teknolojiden Faydalanılması

Fransızcadan dilimize geçen teknoloji kavramı, Türk Dil Kurumu resmî sitesindeki Türkçe sözlükte “Bir sanayi dalı ile ilgili yapım yöntemlerini, kullanılan araç, gereç ve aletleri, bunların kullanım biçimlerini kapsayan uygulama bilgisi veya uygulayım bilimi.” şeklinde tanımlanmaktadır. Teknoloji kavramı, özellikle sanayi

devrimiyle beraber hayatımıza girmiş ve günümüzde hayatın her alanında olduğu gibi eğitim alanında da varlığını hissettirerek eğitim teknolojileri kavramını oluşturmıştır.

Eğitim teknolojisi; öğrenmeyi kolaylaştırmak ve performansını artırmak için uygun teknolojik süreçlerin ve kaynakların oluşturulması, kullanılması ve yönetilmesini kapsayan etik uygulama ve çalışma alanıdır (Onan, 2015). Onan'ın bu tanımına ek olarak eğitim teknolojilerinin faydalarını şöyle sıralayabiliriz; öğretimi daha verimli bir hale getirecek şekilde sistemleştirmek, öğrenci merkezli olarak eğitimi bireyselleştirmek, farklı araştırma alanları oluşturmak, öğrenilen bilgilere uygulama alanı sunmak, öğretimin sürekliliğini sağlamak, eğitimde motivasyon sağlamak, eğitim alanında olumlu atmosfer oluşturmak ve öğrenci yeteneğini entegre etmek (Alpar, Batdal ve Avcı, 2007).

Bu çalışma ile öğrencilere verilen bireysel görüşme formlarında medresede Arapça eğitimi yapılırken teknolojiye yeteri kadar faydalanılmadığı öğrenciler tarafından da ifade edilmiştir. Nitekim "Size göre medreselerdeki Arapça öğretiminde sorun ve eksiklikler nelerdir?" sorusuna Ö1 olarak kodlanan öğrenci "Okullardaki gibi akıllı tahtalar medresede yok. Teknoloji ile beraber Arapça öğretiminin daha fazla etkili olacağına inanıyorum.", Ö10 olarak kodlanan öğrenci "Teknolojiden yeterli derece faydalanmamak", Ö3 olarak kodlanan öğrenci "Teknolojiden fazla yararlanamıyoruz. İnternet üzerinden Arapça derslerini dinlenilmesi faydalı olabilir." şeklinde cevap vermiştir.

Eğitimde özellikle yabancı dil öğretiminde bilişim teknolojilerinin kullanımı hem görsel hem de işitsel olarak sunma imkânı sunduğundan öğrenmeyi daha kalıcı kılarak öğrencilere de her yönden hitap etmektedir (Birinci, 2019). Bu bağlamda sadece dil öğretiminde değil eğitimin ve öğretimin her alanında öğrenmeyi kolaylaştırmak, öğrencilerin performansını artırmak, bireysel ve çoklu öğrenmeler sağlamak, tekrar olanakları sunan ve farklı öğrenme alanlarına hitap eden dokümanlarla kalıcı öğrenmeler oluşturmak için medreselerde Arapça eğitimi yapılırken eğitim teknolojilerinden faydalanılmalıdır.

Dil Öğretiminde Materyal Kullanımı

Günümüzde öğretimin temel esaslarını oluşturan araç ve gereçleri ifade etmek için kullanılan eğitim materyalleri kavramını Yaşar (2004, s.104) "Öğrencilerde bilgi, beceri, tutum ve değerleri geliştirmede kullanılan tüm araç, gereç ve kaynaklardır." şeklinde tanımlamaktadır. Bilindiği üzere öğretimde araç ve gereç kullanımının artırılmasının yani materyal kullanımının fazlaştırılmasının en önemli amacı kalıcı ve kolay öğrenmeler sağlamaktır. Bir öğrenme ne kadar fazla duyu organına hitap ederse o derece kalıcı, etkili ve anlamlı hale gelerek davranış oluşturur. Bu nedenle tüm öğretim alanlarında kalıcı davranış değişiklikleri ve öğrenmeler oluşturmak için birden fazla duyu organına hitap eden eğitim materyallerinin kullanımı zorunlu hale gelmiştir (Çelik, 2010).

Öğrencilere verilen bireysel görüşme formunda "Size göre medreselerdeki Arapça öğretiminde sorun ve eksiklikler nelerdir?" sorusuna Ö1 olarak kodlanan öğrenci "Okullarda akıllı tahtalar var ama medreselerde bunlar yok.", Ö9 olarak kodlanan öğrenci "Tahta ve görsel materyaller kullanılmıyor." şeklinde cevap vermiştir. Ayrıca "Arapça dilinin daha iyi öğrenilmesi için neler önerirsiniz?" sorusuna Ö1 olarak kodlanan öğrenci "Hocaların dersi daha açık materyaller üzerinden anlatması", Ö9 olarak kodlanan öğrenci "Hocaların tahta ve görsel materyaller kullanmasını tavsiye ederim." şeklinde cevap vermiştir. Bu cevaplar medreselerde Arapça dil eğitimi yapılırken gerektiği kadar eğitim materyali kullanılmadığını göstermektedir.

Özellikle dil öğretiminde temel dil becerilerinin eğitimi için görsel-işitsel materyaller önemli bir işleve sahiptir. Eğitim ortamında kullanılacak kitap, tahta, bilgisayar, video, film, çalışma kâğıtları, görsel dokümanlar vb. ile birçok duyu organına hitap ederek dinleme, konuşma, okuma ve yazma gibi temel beceriler daha kısa sürede ve daha kalıcı şekilde edinilir. Bu nedenle medreselerde Arapça dil eğitimi yapılırken hem çoklu öğrenme ortamı oluşturma hem de kalıcı öğrenmeler sağlamak için eğitim materyallerinden faydalanılmalıdır.

Dil Öğretiminde Konuşma Becerisi

Dünya genelinde dil eğitimi temel dil becerileri olarak bilinen dinleme, konuşma, okuma ve yazma olarak dört başlık altında yapılmaktadır. Bu becerilerden konuşma, genel olarak duygu ve düşüncelerin sözlü olarak aktarımına denilmektedir (Güneş, 2021). Bu aktarımın gerçekleşmesi için duygu ve düşüncelerin muhabata sunulacak biçimde zihinde tasarlanması daha sonra bu tasarımın kodlanarak dil aracılığıyla sunulmasını gerektirmektedir. Bu nedenle dil öğretiminde ve özelliklere yabancı dil öğretiminde öğrencilerin en çok zorlandıkları beceri konuşma becerisidir.

Bu zorluğu öğrenciler, verilen bireysel görüşme formunda “Size göre medreselerdeki Arapça öğretiminde sorun ve eksiklikler nelerdir?” sorusuna Ö3 olarak kodlanan öğrencinin “*En önemli sorun pratik Arapçaya fazla önem verilmemesi*”, Ö15 olarak kodlanan öğrenci “*Medreselerde pratik Arapça büyük bir sorun*”, Ö2 olarak kodlanan öğrenci “*Alman derslerin pratiğe dökülememesi*” şeklinde cevap vererek ortaya koymuştur.

Öğrencilerin duygu ve düşüncelerinin doğru bir şekilde aktarabilmesi için tüm becerileri birlikte kullanabilmesi gerekmektedir. Bu ise öğrencilerde dil hakimiyeti oluşturacaktır. Ancak dil hâkimiyeti, dilin sadece aktif kullanımıyla gerçekteşir (Wagner, 1983 Akt: Yalçın, 2021). Öğrencilere verilen görüşme formlarından “Arapça dilinin daha iyi öğretilmesi için neler önerirsiniz?” sorusuna bu durumun farkında olan öğrencilerden Ö3 olarak kodlanan “*Mümkünse Arap topraklarında bir süre kalarak pratik yapmak*”, Ö14 olarak kodlanan “*3-4 ay Arapların arasında kalmak*”, Ö7 olarak kodlanan “*Arap ülkelerine gidip pratik yapmak*” şeklinde cevap vererek konuşma becerisinin gelişebilmesi için pratiğin yapılması gerektiğine dikkat çekmiştir. Nitekim Fakhouri (2020) çalışmasında, dil öğretiminde özellikle konuşma becerisi için iletişimsel pratiğin olmasının yabancı dil öğrenmede en başarılı yöntem olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca dil öğretiminde öğrencilerin en çok zorlandıkları beceri, konuşma becerisidir. Bu nedenle medreselerde dil öğretimi yapılırken konuşma becerisine daha fazla önem verilmeli ve konuşma pratiğini sağlayacak yöntem ile teknikler kullanılmalıdır.

Kalabalık Sınıflar ve Eğitimde Bireysellik

Türk eğitim sisteminde yapılandırmacı yaklaşımın benimsenmesiyle birlikte öğrenci merkezli eğitim üzerine ülkemizde birçok çalışma yapılmıştır. Öğrenci merkezli eğitimin bilinen nihai hedefi eğitimin bireyselleşmesi hususudur. Ancak Türk eğitim sisteminde bireysel eğitimin önünde engel olarak bilinen fakat pek de tartışılmayan önemli sorunlarından biri de kalabalık sınıf sorunudur, bu sorunu gelişmiş ülkeler çözmüş olmasına rağmen ülkemizde üzerinde yeterince durulmamaktadır (Yaman, 2006). Bu kalabalık sınıf problemi öğrenci ve öğretmen iletişimini zayıflatmakta, bireysel ilgiyi engellemekte, öğrencinin eksik öğrenmelerinin anında tespitini ve geri dönütünü ortadan kaldırmaktadır. Ayrıca kalabalık sınıflarda eğitime devam eden öğrenciler, ders sonrasında öğretmen ile birebir görüşme olanağı bulamamakta, çalışmalarının başarısı hususunda geri dönüt alamamaktadır. Diğer taraftan sınıfta tartışma yolu ile dersin içerik ve amacının berrak hâle getirilmesi güçleşmektedir (Bakioğlu, 1996 Akt: Yaman, 2010). Bunlara ek olarak Aydın (1998), kalabalık sınıflarda öğrencilerin güdülenmede sorun yaşadığına ve öğrencilerin güdülenmesi için ekstra bir zamana ihtiyaç olduğunu ifade etmektedir. Kalabalık sınıfların oluşturduğu bir diğer sorun ise öğretmen-veli iş birliğinin sağlanamamasıdır. Öğrenci sayısının fazlalığından öğretmenler, öğrencinin bireysel ihtiyaçlarını fark edememekte ve tüm velilerle iletişime geçememektedir.

Tüm bu sorunlar öğrencilerle yapılan bireysel görüşme formlarında da görölmektedir. Nitekim öğrencilere verilen bireysel görüşme formlarındaki “Size göre okuldaki Türkçe öğretiminde sorun ve eksiklikler nelerdir?” sorusuna Ö30 olarak kodlanan öğrenci “*Öğretmenler, öğrencilerle fazla ilgilenmiyor.*”, Ö25 olarak kodlanan öğrenci “*30-40 kişilik sınıflarda kalabalıktan dolayı öğrenciler dersi önemsemiyor.*”, Ö2 olarak kodlanan öğrenci “*Birebir ilgilenme yok.*” şeklinde cevap vererek ifade etmiştir. Ayrıca formda bulunan “Türkçe dilinin daha iyi öğrenilmesi için neler önerirsiniz?” sorusuna ise Ö12 olarak kodlanan öğrenci “*Öğretmenlerin öğrencilere daha ilgi göstermesi*”, Ö5 olarak kodlanan öğrenci “*Sınıftaki öğrenci sayısı azaltılırsa daha iyi olur.*”, Ö13 olarak kodlanan öğrenci “*Birebir öğrenciyle ilgilenen öğretmenler olsa daha iyi olur.*” şeklinde cevap vererek sınıfların kalabalık olması nedeniyle bireysel ilginin olmadığı konusuna dikkat çekmiştir. Tüm bu problemlerin ortadan kalkması için yapılandırmacı yaklaşımın esas alındığı Türk eğitim sisteminde öğrenci merkezli bir eğitim oluşabilmesi gayesiyle sınıf mevcutlarının azaltılması, bireysel ilginin artırılması ve eğitimin bireyselleşmesi için daha çok çalışma yapılması gerekmektedir. Nitekim Dobson (1974) da sınıfların 6 ya da 8 kişilik olması kalabalık sınıflarda dil öğretimi için hem bireysel ilgilenmeyi hem de bir derste öğretmenin öğrenci başına ayıracağı süreyi artıracağı önerisinde bulunmaktadır.

Ölçme ve Değerlendirme İşlemleri

Eğitimde ölçme ve değerlendirme yapmanın temel amacı farkları görebilmektir. Eğitim sisteminin içine alınan bireyin sürecin başındaki durumu ile sürecin sonundaki durumu arasındaki farkı ayırt ederek süreç hakkında bilgi edinmek gayesiyle yapılan ölçme ve değerlendirme işlemi dil öğretiminde de önemli bir unsurdur. Dil öğretim sürecinde kullanılacak olan ölçme aracı dil öğretiminin çok boyutlu olarak gerçekteşmesinden dolayı oldukça önemlidir (Altımişdört, 2010). Yapılacak olan ölçme ve değerlendirme işlemi; okuma, dinleme, yazma ve konuşma becerilerinin tamamını kapsamalıdır (Dönder, Elaldı ve Özkaya, 2012).

Öğrencilere verilen bireysel görüşme formlarındaki “Size göre okuldaki Türkçe öğretiminde sorun ve eksiklikler nelerdir?” sorusuna Ö19 olarak kodlanan öğrenci “*Sınıf geçmenin kolay olması*”, Ö22 olarak kodlanan öğrenci “*Konuğu tam anlamadan öğretmenin bir sonraki konuya geçmesi*”, Ö27 olarak kodlanan öğrenci “*Ders geçmek kolay olduğu için öğrenciler umursamıyor.*” şeklinde cevap vermiştir. Ayrıca formdaki “Türkçe dilinin daha iyi öğrenilmesi için neler önerirsiniz?” sorusuna ise Ö19 olarak kodlanan öğrenci “*Derslerde disiplinin artması ve ders geçmenin zorlaştırılması*”, Ö15 olarak kodlanan öğrenci “*Bir konu anlaşılmadan diğer konuya geçilmemesi*” şeklinde cevap vermiştir. Öğrencilerin verdikleri cevaplar incelendiğinde Türkçe öğretiminden dil becerilerinin öğrenilme seviyelerinin ölçme ve değerlendirilmesinde eksiklikler olduğu ortaya çıkmaktadır.

Dil öğretiminde ölçme ve değerlendirme hem süreç hem de ürün odaklı olmalıdır. Özellikle ürün odaklı olan ölçme ve değerlendirme araçları hazırlanırken dilin dört temel becerisini kapsayacak şekilde hazırlanmalıdır. Ayrıca dil öğretiminde ölçme ve değerlendirme araçları uluslararası kabul edilen dil seviyelerine “A1, A2, B1, B2, C1, C2” uygun olarak hazırlanmalı ve öğrenci başarılı olduğu takdirde diğer seviyeye geçmelidir. Bu seviyeler birbiri üzerine inşa edilmektedir. Herhangi bir seviyenin yeteri kadar öğrenilmemesi bir sonraki seviyedeki öğrenmeyi olumsuz etkilemekte veya engellemektedir. Tüm bu hususlara dikkat edilerek okullardaki Türkçe öğretiminde kullanılan ölçme ve değerlendirme araçlarının daha dikkatli düzenlenmeleri gerekmektedir.

Yapılan araştırmadan öğrencilerden elde edilen veriler incelendiğinde dil öğretiminde görülen eksiklik ve önerilerde birçok ortak nokta bulunmakla beraber kısmi olarak farklılaşmaktadır. Bu ortak noktalar; medreselerdeki Arapça öğretiminde teknoloji kullanımının yetersizliği, materyal eksikliği, kural ağırlıklı olması ve konuşma pratiği eksikliği, farklı yöntem ve tekniklerin kullanılmaması; okullardaki Türkçe öğretiminde ise sınıf mevcutlarının kalabalık olması, eğitimin bireyselleşmemesi, bireysel ilginin olmaması, geri dönütün zayıflığı şeklindedir.

Tüm bu sonuçlar incelendiğinde hem medreselerde hem de okullarda dil öğretimin de araştırma yapacak olanlara ve uygulayıcılara daha etkili ve kalıcı bir öğretim sağlamak için şu öneriler sunulabilir:

Medreselerdeki Arapça öğretiminde teknolojiden ve teknolojik araç-gereçlerden (Bilgisayar, internet, tablet, web tabanlı uygulamalar vb.) daha fazla faydalanılarak çoklu öğrenme ortamları oluşturulmalıdır.

Medreselerdeki Arapça öğretiminde ders kitapları dışında farklı materyaller (Akıllı ve yazı tahtası, çalışma kâğıtları, sunum sonu etkinlikleri, kazanım kavrama testleri, görsel sunular vb.) kullanılarak zenginleştirilmiş öğrenme ortamı oluşturulmalıdır.

Medreselerdeki Arapça öğretiminde temel dil becerilerinden sadece anlama boyutuna odaklanan kural öğretim metodunun yanında anlatma becerisini de içeren yazma ve konuşma boyutlarına yönelik daha yoğun pratikler yapılmalıdır.

Arapça eğitimi alan öğrencilerin konuşma becerileri geliştirmek için imkânlar dâhilinde yurt dışı gezileri yapılabilir ya da misafir öğrenciler getirilebilir.

Medreselerdeki Arapça öğretiminde öğrencinin ihtiyacına göre farklı dil öğretim yöntem ve teknikleri kullanılmalıdır.

Medreselerde Arapça eğitimi basitten-karmaşığa, kolaydan-zora, açıklık, hayatilik, somuttan-soyuta, yaparak yaşayarak öğrenme gibi eğitimin temel ilkelerine göre düzenlenerek yapılmalıdır.

Okullardaki Türkçe öğretiminde sınıf mevcutları azaltılmalı, eğitim bireyselleştirilmeli ve bireysel ilgi artırılmalıdır.

Okullardaki Türkçe öğretiminde öğrenme amacı öğrencilere daha net açıklanmalı ve öğrendiklerini hayata aktarmaları sağlanmalıdır.

Okullardaki Türkçe öğretiminde ölçme ve değerlendirme araçları daha iyi geliştirilmeli, öğrenciler edinmeleri gereken becerileri edinmeden bir sonraki beceriyi öğrenmeye geçmemelidir.

Etik Beyan

“Örgün Eğitimle Beraber Arapça Eğitimi Alan Öğrencilerin Dil Öğretim Metoduna Yönelik Görüşleri” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme

için gönderilmemiştir. Gerekli olan etik kurul izinleri Siirt Üniversitesi Rektörlüğü Etik Kurulu'nun 01.02.2024 tarihli ve 6357sayılı toplantısında alınmıştır.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Yazarların çalışmaya olan katkıları eşit düzeydedir.

Çatışma Beyanı

Çalışmada yazarlar, diğer kişi veya kurumlar arasında çıkar atışması oluşturabilecek herhangi bir durum bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Aksan, D. (2000). *Her yniyle dil ana izėileriyle dil bilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akyüz, Y. (2013). *Türk eğitim tarihi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Alpar, D., Batdal, G. ve Avcı, Y. (2007). *ğrenci merkezli eğitimde eğitim teknolojileri uygulamaları*. Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi, 7, 19-31.
- Altımdrt, G. (2010). *Yabancı dil ğretiminde nasıl bir lme-değerlendirmeye gerek vardır*. Kuramsal Eğitimbilim Dergisi, 3(2), 175-200.
- Aydın, A. (1998). *Sınıf yönetimi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Bağcı, H. M. (2009). *Medrese eğitiminde hadis birikimi–Diyarbakır rneği-*. şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi, 1,45-59.
- Birinci, F. G. (2019). *Yabancı dil olarak Türkçenin ğretiminde ğretim elemanlarının bilişim teknolojileri öz yeterlik algıları ile teknoloji uygulamaları arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Trkiat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara.
- elik, G. M. (2015). *Türkçe-Arapça ism-i mevsl, izfet, sıfat, hâl ve bileşik cümlelerin karşıtsal zmlmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Dobson, M. J. (1974). *Effective techniques for English conversation groups*. Washington: Newbury House Publishers
- Dnder, A. Elaldı, ř. ve zkaya, . M. (2012). *ğretim elemanlarının niversite düzeyindeki temel İngilize ğretiminde kullanılabilecek tamamlayıcı lme ve değerlendirme yöntemlerine ilişkin görüşleri*. Turkish Studies, 7(1), 953-968.
- En-Nebhnı, T. (2001). *İslâm Nizamı*. Beyrut: Dr-ul Ummah.
- Ergin, M. (2023). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Erman, U. (2018). Siirt medreselerinde Arapça dil eğitiminin mahiyeti üzerine. şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi 10(4), 1455-1472.
- Fakhouri, S. (2020). *Ana dili Arapça olmayanlara konuşma becerisinin öğretilmesi -teori ve pratik-* (Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Güneş, F. (2021). *Türkçe ğretilimi yaklaşım ve modelleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- <https://sozluk.gov.tr/>
- Durmuş, M. ve Okur, A. (Ed.) (2013). *Yabancılarla Türkçe ğretilimi içinde*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Onan, A. (2015). *Sağlık bilimleri eğitiminde benzetim temelli meslekler arası öğrenmenin öğrencilerin birey ve ekip performanslarına etkisi* (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Demirel, . ve Altun, E. (Ed.) (2010). *ğretim teknolojileri ve materyal tasarımı içinde*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- şanal, M. (2003). *Osmanlı Devleti'nde medreselere ders programları, ğretim metodu, lme ve değerlendirme, öğretimde ihtisaslaşma bakımından genel bir bakış*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 14 (1), 149-168.
- Timurtaş, A. (2008). *Botan mderrislerinin Piri Molla Muhammed Zuvnėi*. İstanbul: Kent Yayınları.
- Yalçın, C. (2021). *Yabancı dil ğretiminde konuşma becerisini geliştirmeye yönelik alıştırma tpolojileri*. Turkish Studies-Language, 16(1), 515-525.
- Yaman, E. (2006). *Eğitim sistemindeki sorunlardan bir boyut: Büyük sınıflar ve sınıf yönetimi*. Gazi Üniversitesi Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 4,3, 261-274.
- Yaman, E. (2010). *Kalabalık sınıfların etkileri: Öğrenciler ne dşniyor?*. Kastamonu Eğitim Dergisi, 18(2), 403-414.
- Yaşar, O. (2004). *İlköğretim Sosyal bilgiler derslerinde görsel materyal kullanımı ile Coğrafya konularının eğitimi ve ğretilimi*. Milli Eğitim Dergisi, 163, 104-119.
- Yayla, A., Kazancı, E., Alav, ., Demir, M. ř. ve Usta M. E. (2017). *Medreselerde Eğitimsel Bir Geçmişi Olan Kişilerin Medrese Eğitimine İlişkin Görüşleri*. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 14(39), 486-503.
- Janid Baradi, A. (2020). *Translanguaging among Arab students acquiring Turkish as a second language*(Master's Thesis). İstanbul Aydın University, Institute Of Graduate Studies, İstanbul.

EXTENDED ABSTRACT

Findings Based on Individual Interviews with Students. The data obtained from individual interview forms applied to students revealed the following results: Through this study, it was observed that students expressed insufficient use of technology in Arabic teaching within madrasahs. In response to the question, "What are the problems and shortcomings in Arabic teaching in madrasahs?" student coded as S1 stated,

"Smartboards like those in schools are not available in madrasahs. I believe Arabic teaching would be more effective with technology." Similarly, S10 mentioned, "The insufficient use of technology," and S3 commented, "We cannot benefit much from technology. Listening to Arabic lessons online could be helpful." The use of information technology in education, particularly in foreign language teaching, provides opportunities for both visual and auditory presentation, making learning more permanent and appealing to students in various ways (Birinci, 2019). Therefore, not only in language teaching but also in all areas of education and teaching, utilizing educational technologies can facilitate learning, improve student performance, provide opportunities for individual and collaborative learning, offer repetition, and create lasting learning through materials targeting different learning domains. In another interview format, students were asked the question, "What are the problems and shortcomings in Arabic teaching in madrasahs?" Student S1 stated, "There are smartboards in schools, but not in madrasahs," and student S9 noted, "Boards and visual materials are not used." Furthermore, in response to the question, "What suggestions do you have for improving Arabic learning?" student S1 said, "Teachers should explain lessons through clearer materials," while S9 suggested, "I recommend that teachers use boards and visual materials." These responses indicate that sufficient educational materials are not being utilized in Arabic teaching in madrasahs. Visual-auditory materials play a crucial role, particularly in teaching basic language skills. Books, boards, computers, videos, films, worksheets, and visual documents that engage multiple senses can help students acquire fundamental skills like listening, speaking, reading, and writing more effectively and permanently. Hence, Arabic teaching in madrasahs should incorporate more diverse materials to create multi-dimensional learning environments and ensure lasting learning experiences. Another question asked in the interviews, "What are the problems and shortcomings in Arabic teaching in madrasahs?" received the following responses: S3 stated, "The most important issue is the lack of emphasis on practical Arabic," S15 remarked, "Practical Arabic is a major issue in madrasahs," and S2 commented, "The lessons are not applied in practice." These responses emphasize the necessity of integrating all language skills to ensure accurate communication of thoughts and emotions, which fosters language mastery. However, language mastery can only be achieved through the active use of the language (Wagner, 1983; cited in Yalçın, 2021). In response to the question, "What suggestions do you have for improving Arabic learning?", students aware of this need suggested solutions such as staying in Arabic-speaking regions (S3), living among Arabs for 3–4 months (S14), or traveling to Arab countries for practice (S7). Similarly, Fakhouri (2020) concludes that communicative practice is the most effective method for developing speaking skills in foreign language teaching. Speaking skills remain the most challenging aspect of language learning, making it imperative to prioritize speaking activities and techniques in madrasah-based language instruction. In terms of Turkish language teaching, students highlighted issues such as overcrowded classrooms and a lack of individual attention. In response to the question, "What are the problems and shortcomings in Turkish teaching in schools?" student S30 noted, "Teachers do not show much interest in students," S25 commented, "Due to overcrowded classes of 30–40 students, lessons are not taken seriously," and S2 mentioned, "There is no individual attention." When asked, "What suggestions do you have for improving Turkish learning?" student S12 said, "Teachers should pay more attention to students," S5 recommended, "Reducing class sizes would help," and S13 emphasized, "It would be better if teachers worked individually with students." To address these issues, class sizes must be reduced, and individualized attention must be increased within the student-centered framework of the Turkish education system, which is based on the constructivist approach. Dobson (1974) also suggests that limiting class sizes to 6–8 students in language teaching not only allows for individual attention but also increases the time teachers can dedicate to each student. Another point raised in the interviews was related to assessment and evaluation in Turkish teaching. When asked, "What are the problems and shortcomings in Turkish teaching in schools?" S19 noted, "It is too easy to pass courses," S22 mentioned, "Teachers move on to the next topic without ensuring comprehension," and S27 commented, "Students don't care because it is easy to pass." For the question, "What suggestions do you have for improving Turkish learning?" S19 suggested, "Increasing discipline and making it harder to pass courses," and S15 proposed, "Not moving on to the next topic before fully understanding the current one." These responses indicate shortcomings in the assessment and evaluation processes in Turkish teaching, particularly in measuring language skills effectively. Assessment in language teaching should focus on both processes and outcomes, incorporating tools that evaluate the four fundamental language skills (listening, speaking, reading, and writing). Additionally, assessment tools should align with internationally recognized language proficiency levels (A1, A2, B1, B2, C1, C2) and enable progression to higher levels upon mastery of the current level. Each level builds upon the previous one, and insufficient learning at any level negatively impacts subsequent learning. The data obtained from this study reveal both shared issues and variations in the problems and suggestions related to language teaching. Common points include insufficient use of technology, lack of materials, a focus on rules rather than practice, and limited

speaking activities in Arabic teaching at madrasahs. In Turkish teaching at schools, challenges include overcrowded classrooms, a lack of individual attention, insufficient feedback, and a limited focus on individualized education.

Dijital Ebeveynlik Öz Yeterliği İle Çocuklarda Problemlı Medya Kullanımı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Sedanur COŞKUNALP¹ ve Özden KUŞCU²

Öz

Bu çalışma dijital ebeveyn öz yeterliklerinin çocukların problemlı medya kullanımları ile ilişkisini incelemek amacıyla yapılmıştır. Nicel araştırma biçimi kullanılarak yapılan bu çalışmada Bursa ili İnegöl İlçesinde ilkökula devam eden 7-10 yaş arası çocuğu bulunan ebeveynlerin dijital ebeveynlik öz yeterlikleri ile çocuklarda problemlı medya kullanımı arasındaki ilişki incelenmiştir. Elde edilen demografik bilgilerden ebeveynlerin eğitim durumu, yaşı, cinsiyeti, sahip olduğu çocuk sayısı, çocukların yaşı, cinsiyeti, internet kullanım yılı ile dijital ebeveyn öz yeterlikleri ve problemlı medya kullanımı arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmada 7-10 yaş arası çocuğu bulunan ebeveynlerin dijital ebeveynlik öz yeterlikleri Dijital Ebeveynlik Öz Yeterlik Ölçeği ile çocukların problemlı medya kullanımları ise Problemlı Medya Kullanım Ölçeği ile ölçülmüştür. Normallik testi yapılmış ve bunun sonucunda normal dağılım özelliği gösteren verilerde parametrik testlerden Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Analizi, ANOVA Testi, t Testi; normal dağılım özelliği göstermeyen verilerde parametrik testlerin non-parametrik alternatiflerinden Kruskal Wallis-H Testi uygulanmıştır. Araştırmanın sonucunda dijital ebeveynlik öz yeterliği ile çocukların problemlı medya kullanımı arasında negatif yönlü orta düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Dijital Ebeveynlik, Medya Okuryazarlığı, Problemlı Medya Kullanımı

Examination of the Relationship between Digital Parents Self-Efficiency and Children's Problem Media Use

Abstract

This study aims to examine the relationship between digital parenting self-efficacy and children's problematic media use. In this study, conducted using quantitative research method, the relationship between digital parenting self-efficacy of parents with children aged 7-10 studying at a primary school in İnegöl District of Bursa province, and children's problematic media use was examined. From the demographic information obtained, the relationship between the parents' education level, age, gender, number of children, children's age, gender, years of internet use, and digital parenting self-efficacy and problematic media use was examined. In the study, the digital parenting self-efficacy of parents with children aged 7-10 was measured with the Digital Parenting Self-Efficacy Scale, and children's problematic media use was measured with the Problematic Media Use Scale. Normality test was performed and as a result, Pearson Product Moment Correlation Analysis, ANOVA Test, Test, which are parametric tests, were applied to the data showing normal distribution, and Kruskal Wallis-H Test, one of the non-parametric alternatives of parametric tests, was applied to the data not showing normal distribution. As a result of the study, it was found that there was a negative and moderately significant relationship between digital parenting self-efficacy and children's problematic media use.

Keywords: Digital Parenting, Media Literacy, Problematic Media Use

Atıf İçin / Please Cite As:

Coşkunalp, S. ve Kuşcu, Ö. (2025). Dijital ebeveynlik öz yeterliği ile çocuklarda problemlı medya kullanımı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14 (2), 614-635. doi:10.33206/mjss.1469158

Geliş Tarihi / Received Date: 16.04.2024

Kabul Tarihi / Accepted Date: 27.12.2024

¹ Uzman - Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, sedacoskunalp@gmail.com,

 ORCID: 0000-0003-1096-7488

² Doç. Dr. – Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, ozdenkuscu@hotmail.com,

 ORCID: 0000-0001-6155-1015

Giriş

İçinde bulunduğumuz ve çocukların da gözlerini dünyaya açtığı yüzyıl bilim ve teknoloji çağı olarak isimlendirilir. Bu yeni çağ ve gelişen teknoloji beraberinde birçok değişimi de getirmiştir. Dijital araç gereçlerin, teknolojik aletlerin ve teknolojinin hızla gelişiyor olması bu alanlara uyum sağlamayı da gerektirmektedir. Ebeveynlerin de bu noktada değişimlere ayak uydurabiliyor olması, aynı zamanda da çocuklarına doğru rol model olabilmeleri için teknolojik anlamda farklı beceri ve bilgilere de sahip olmaları gerekmektedir (Serin ve Aydın 2021). Ebeveynlerin çocuklarına iyi bir rol model olması çocukların teknoloji ile ilişkilerini düzenlemek için yapılabilecek en etkili yöntemlerden biridir. Çocuklar yasaklar, cezalar ve uyarılardan çok çevresine bakarak ve görerek öğrenir (Sayar, Benli 2020).

Günümüz dijital dünyasında internet ve teknolojik araç gereçler hem çocuklar ve gençler hem de ebeveynler için yaşamın vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. Çocuklar eğlenmek, öğrenmek, sohbet etmek, iletişim kurmak için dijital araç gereçleri yoğun bir şekilde kullanmaktadır. Bu yoğun kullanım beraberinde bazı riskleri de getirmektedir. Bu noktada ebeveynlere dijital araç gereçlerin güvenli ve faydalı kullanımlarını sağlama konusunda önemli bir rol düşmektedir. Çocukları dijital araç gereçlerden ve sanal ortamlardan tamamen uzak tutmaya çalışmak gerçekçi bir beklenti değildir.

Hızla kendini geliştiren ve değişim gösteren, devamlı yenilenen bir mecra olan dijital dünyada bu sorumlulukları yerine getirme, dijital ebeveynlere görev olarak yüklenmektedir (Lim 2016). Çocukların güvenli birer ortamda yetişmeleri ve sağlık durumlarındaki kontrollerinin sağlanması, çocukların gelecekte üretken ve yaratıcı bireyler olarak yetişmesi ve kültürel değerlerin çocuklara aktarılması ebeveynlerin temel amaçlarından sayılır. Teknolojinin gelişmesiyle beraber anne, baba ve çocuk ilişkisi de yeni boyutlar kazanmaya başlamıştır. Çocuk ve ebeveyn arasında kurulan bu ilişki çocuğun sosyal-duygusal, bilişsel, fiziksel gelişiminde de önemli oranda etkilidir. Bu nedenle çocukların dijital gelişmelerden en iyi şekilde faydalanabilmeleri ve teknolojinin olası risklerinden kendilerini koruyabilmeleri, aynı zamanda teknolojinin sunmuş olduğu olanaklardan da en iyi şekilde faydalanabilmeleri için oldukça önemlidir (Kaya ve Bayraktar 2021). Çocukların sosyal, duygusal, psikolojik, zihinsel ve fiziksel gelişim gibi gelişim alanlarını birçok yönden etkileyebilme potansiyelinde olan bu konuda ebeveynlerin, dijital ve sanal dünyada da gerçek hayatta olduğu gibi çocuklarına iyi birer yol gösterici olabilmeleri ve teknolojinin yeniliklerine uyum sağlayabilmeleri, dijital araç ve gereçlerin doğru ve faydalı kullanım şekillerini çocuklarına aktarabilmeleri için bulundurmaları gereken özellikler dijital ebeveynlik kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur (Yay 2017). Dijital ebeveynlik çocukların ve gençlerin dijital ortamları güvenli, bilinçli ve faydalı bir biçimde kullanmalarına rehberlik etmeyi gerektirir. Ebeveynler dijital ortamların beraberinde getirmiş olduğu riskleri ve faydaları göz önünde bulundurarak çocukların bu dijital ortamları bilinçli, faydalı ve güvenli bir şekilde kullanmalarını sağlayabilir.

Günümüz dünyasında sağlıklı bireylerin yetişebilmesi adına ebeveynlerin dijital araç ve gereçlerin güvenli ve aynı zamanda etkili olarak kullanımı konusunda bilinçlenmeleri, dijitalleşmenin faydalı ve zararlı etkileri konusunda iyi birer rehberlik süreci gerçekleştirmeleri gerekmektedir. Dijital dünyanın beraberinde getirmiş olduğu bu süreç dijital ebeveynlik kavramının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Dijital ebeveynliği tanımlarken normal bilinen ebeveyn rol tanımlarının dışında olan dijital yaşamda kendine yer bulabilen ebeveyn, çocuk ilişkisi ve ebeveynlerin bu süreç içerisinde bulunan rollerine ilişkin olarak dijital ebeveynlik kavramı kullanılmıştır. İnternetin ve dijital ortamların hem olumlu hem de olumsuz yönleri bulunmaktadır. Dijital dünyanın beraberinde getirdiği olumsuz durumlara karşı ebeveynlere bu konularda büyük sorumluluklar düşmekte, yeni roller belirlenmektedir (Kay 2022). Çocuklar davranışların çoğunu gözlem yapma yoluyla öğrenirler. Bu sebeple ebeveynlerin dijital teknolojiyi nasıl kullandıkları çocukların bu alandaki tutum ve davranışlarını doğrudan etkiler. Örneğin bu noktada ebeveynler dijital araç ve gereçleri bilinçli bir şekilde kullanarak, gelişen teknolojiyi ihtiyaçlarına yönelik ve sınırlı kullanılabilecek bir araç olarak görmeleri gerektiğini çocuklarına öğretebilirler. Ebeveynlerin dijital araç ve gereçleri kullanıma yönelik net kurallar koyması, ekran sürelerini sınırlandırması, dijital aktiviteleri birlikte geçirdikleri kaliteli zaman dilimlerine dönüştürmeleri çocuklarda olumlu alışkanlıklar gelişmesine yardımcı olur. Ebeveynlerin bu tutumları; çocukların teknolojiyi verimli kullanım alışkanlıkları edinmelerini ve dijital dünyadaki olası zararlardan kendilerini korumalarını sağlar. İnterneti bu kadar çekici yapan unsurlar, ona her an her yerde ulaşabilmemiz, onun bizi gündelik sıkıntılardan hızlıca uzaklaştırması, bizi ne zaman ödüllendireceğini bilmemiz, bize güvenli ve risksiz bir eğlence sunduğunu düşünmemizdir. Yapılan bilimsel araştırmalara göre problemli internet kullanımı olan gençlerin, interneti çoğunlukla sohbet etmek, oyun oynamak, dizi, film izlemek için kullandığı; buna karşın problemli internet kullanımı olmayan gençlerin interneti daha çok bilgi edinmek, haber almak, alışveriş yapmak gibi amaçlar için kullandığı bulunmuştur. (Sayar, Benli 2020).

Çocuk ve ergenler için internet ve dijital teknolojiler doğru yöntemlerle kullanıldığı ölçüde birçok fırsat sunar. Ebeveyn tarafından çocukları doğru ve faydalı internet kullanımı konusunda örnek olunduğunda çocuklar ve ergenler de internet üzerinden yaptıkları doğru araştırmalar sayesinde kişisel gelişimlerine katkı sağlayacak birçok bilgiye kolaylıkla ulaşabilirler. İnternet ergenlerin kendini hür bir şekilde kendilerini ifade edebilecekleri kendi kimliklerini oluşturmalarına imkân sağlayan ortamlar sunar. Normal şartlarda ulaşılması çok zor olan bir kişiyle e-mail ya da sesli ve görsel iletişim araçları ile iletişim kurma ve paylaşım yapabilme imkânı sağlamaktadır (Yay 2017). İnternetin ve dijital teknolojilerin faydalı ve bilinçli kullanımı çocukların bilgiye hızlı erişmesini sağlar ve öğrenme süreçlerini olumlu yönde destekler. Bunun yanı sıra çocukların merak ettikleri konuları kolay yoldan araştırma yapmalarına imkân tanır. Eğitici içeriklerle dolu siteler ve uygulamalar çocukların akademik başarılarının artmasına ve yeni beceriler edinmelerine destek olur. Yaratıcılığa teşvik eden, hayal gücü ve problem çözme becerilerini güçlendiren çeşitli uygulamalar mevcuttur. Bu imkânlar örneğini çoğaltmak mümkündür fakat önemli olan ebeveynlerin dijital teknolojileri çocuklarının sağlıklı gelişimlerinde bir aracı olarak kullanabilme becerisini gösterebilmeleridir (Yay 2017).

Yapılan araştırmalar incelendiğinde ebeveynlerin dijital medya araç ve gereçlerini çocuklarıyla birlikte ve onlara doğru rol model olarak kullanmalarının, ekran süresi kısıtlaması yapmalarının çocukların davranış ve gelişimleri üzerinde olumlu birçok etkisi bulunduğunu görülmektedir (Üstündağ 2020). Yetişkinlerin yaşamına baktığımızda bile kullanılan birçok teknoloji olmadan yaşamının ne kadar zor olduğu anlaşılmaktadır. Alışverişler, resmi uygulamalar, iş araçları, kültürel kaynaklar, iletişim yöntemleri gibi birçok alanda teknolojiye bağımlı bir yaşamımız bulunmaktadır (Sayar ve Benli 2020).

Dijitalleşen dünya içerisinde bireyler, birçok alandan ve neredeyse her türden bilgiye kolaylıkla ulaşabilmekte, aynı zamanda bu bilgileri kullanıp başka kişilerle paylaşabilmekte ve bununla birlikte kendileri de yeni bilgiler ve fikirler üretebilmektedirler. İnternet teknolojileri sadece ebeveynlere değil, aynı zamanda çocuklara da yönelik olan ortamlardır. Ebeveynler çocukların hem fiziksel olarak yetiştirilmesinden hem de sosyal-duygusal, bilişsel gelişimlerinden sorumlu bireylerdir. Teknolojideki değişimlerin hızlı bir şekilde gerçekleşmesiyle çocuklar ve ergen bireyler teknoloji dünyasında karşılaştıkları yeni ve karmaşık bilgileri nasıl değerlendireceklerini bilememektedirler. Bu bağlamda bakıldığında ebeveynlerin dijital anlamda tek görevinin çocuklarına bilgisayar ve internet teknolojilerinin tanıtılması, kullanımının öğretilmesinin olmadığı söylenebilir (Yurdakul ve ark 2013). Dijital ebeveynlik kavramı bu doğrultuda önem kazanmaktadır. Ebeveynlerin dijital rehber olarak doğru adımları atabilmeleri için en az çocukları kadar dijital teknoloji ve teknolojik gelişmeler hakkında bilgi sahip olmaları önemlidir.

Teknolojinin hayatımıza çok kısa bir zaman önce girdiği düşünülürse günümüz ebeveynlerinin çocuklarına teknolojiyle ilgili kurallar koyması gereken ilk nesil olduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenle günümüz çocuklarının ileride nasıl bireyler olacakları, ne tür problemlerle karşılaşacakları henüz bilinmiyor. Bu nedenle dijital ebeveyn olma yolundaki anne ve babaların çocukları hakkında kaygılanmasında, teknoloji ile ilgili kurallar koymada bocalamasında haklı yönleri olduğu da unutulmamalıdır (Sayar ve Benli 2020). Rode (2009) dijital ebeveynlik rolleri, teknik bilgi ve çocukların sanal ortamlarda güvenliğini sağlamak için kullanılan yöntem türü arasında ilişki olduğunu söylemektedir. Çocukların dijital dünyanın risklerinden en etkili şekilde korunmaları için ilk danışacağı kişilerin temel ebeveynlik becerilerine sahip, dijital ortamdaki sorumluluklarının bilincinde olan anne-babaları olması gerekmektedir (Manap 2020). Ebeveynlerin davranışlarının büyük bir çoğunluğu çocuklara mesajlar gönderir. Toplum içerisinde nasıl davranılacağı, diğer insanlara nasıl yaklaşılabileceği gibi pek çok konuyu çocuklar ebeveynlerini izleyerek öğrenir. Eğer ebeveynlerin teknoloji ile ilişkisi kötü ise öncelikle ebeveynlerin kendilerini bu noktada değiştirmeleri gerekmektedir (Sayar, Benli 2020).

Dijital ebeveynlik öz yeterliği ile çocukların problemlı medya kullanımının birbirinden etkilenebileceği düşünülmektedir. Bu nedenle uygulanan bu çalışmada 7-10 yaş arasında çocuğu bulunan ebeveynlerin dijital ebeveynlik öz yeterlikleri ile çocuklarda problemlı medya kullanımı arasındaki ilişki incelenecektir. Bu araştırmada “7-10 yaş arası çocuğu bulunan ebeveynlerin dijital ebeveynlik öz yeterlikleri ile çocukların problemlı medya kullanımı arasında ilişki var mıdır?” sorusuna cevap aranmıştır. Bu genel amaç doğrultusunda aşağıdaki alt amaçlara cevap aranmıştır;

1. Dijital Ebeveynlik Öz Yeterliği ile Problemlı Medya Kullanımı Arasındaki İlişkiye Yönelik Alt Amaçlar

1.1. 7-10 yaş arası çocuğu bulunan ebeveynlerin dijital ebeveynlik öz yeterliği puanları ile çocukların problemlı medya kullanım puanları arasında ilişki var mıdır?

2. Dijital Ebeveynlik Öz Yeterlik Ölçeğine İlişkin Alt Amaçlar

2.1. 7-10 yaş arası çocuğu bulunan ebeveynlerin dijital ebeveynlik öz yeterliği puanları internet kullanım yılına göre farklılaşmakta mıdır?

2.2. 7-10 yaş arası çocuğu bulunan annelerin dijital ebeveynlik öz yeterliği puanları annelerin eğitim durumuna göre farklılaşmakta mıdır?

2.3. 7-10 yaş arası çocuğu bulunan babaların dijital ebeveynlik öz yeterliği puanları babaların eğitim durumuna göre farklılaşmakta mıdır?

2.4. 7-10 yaş arası çocuğu bulunan ebeveynlerin dijital ebeveynlik öz yeterliği puanları ile çocuk sayısı arasında ilişki var mıdır?

2.5. 7-10 yaş arası çocuğu bulunan ebeveynlerin dijital ebeveynlik öz yeterliği puanları ebeveyn cinsiyetine göre farklılaşmakta mıdır?

2.6. 7-10 yaş arası çocuğu bulunan ebeveynlerin dijital ebeveynlik öz yeterliği puanları ebeveyn yaşına göre farklılaşmakta mıdır?

2.7. 7-10 yaş arası çocuğu bulunan ebeveynlerin dijital ebeveynlik öz yeterliği puanları çocuk cinsiyetine göre farklılaşmakta mıdır?

2.8. 7-10 yaş arası çocuğu bulunan ebeveynlerin dijital ebeveynlik öz yeterliği puanları çocuk yaşına göre farklılaşmakta mıdır?

3. Problemlı Medya Kullanım Ölçeğine İlişkin Alt Amaçlar

3.1. 7-10 yaş arasında bulunan çocukların problemlı medya kullanım puanları internet kullanım yılına göre farklılaşmakta mıdır?

3.2. 7-10 yaş arasında bulunan çocukların problemlı medya kullanım puanları çocuk cinsiyetine göre farklılaşmakta mıdır?

3.3. 7-10 yaş arasında bulunan çocukların problemlı medya kullanım puanları çocuk yaşına göre farklılaşmakta mıdır?

3.4. 7-10 yaş arasında bulunan çocukların problemlı medya kullanım puanları kardeş sayısına göre farklılaşmakta mıdır?

3.5. 7-10 yaş arasında bulunan çocukların problemlı medya kullanım puanları annelerin eğitim durumuna göre farklılaşmakta mıdır?

3.6. 7-10 yaş arasında bulunan çocukların problemlı medya kullanım puanları babaların eğitim durumuna göre farklılaşmakta mıdır?

3.7. 7-10 yaş arasında bulunan çocukların problemlı medya kullanım puanları annelerin yaşına göre farklılaşmakta mıdır?

3.8. 7-10 yaş arasında bulunan çocukların problemlı medya kullanım puanları babaların yaşına göre farklılaşmakta mıdır?

3.9. 7-10 yaş arasında bulunan çocukların problemlı medya kullanım puanları ebeveyn cinsiyetine göre farklılaşmakta mıdır?

Yöntem

Araştırma Modeli

7-10 yaş arası çocuğu bulunan ebeveynlerin dijital ebeveynlik öz yeterliği ile bu çocuklarda problemlı medya kullanımı arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla yapılan bu araştırmada, var olan durumu ya da durumları var olduğu gibi ortaya koymak, iki ve daha fazla durum arasındaki ilişkinin düzeyi hakkında bilgi vermek amaçlandığından karşılaştırma ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. İlişkisel tarama modelinde araştırmalarda ortaya konulması hedeflenen durumlar olduğu gibi betimlenir. Bu durumları ortaya çıkaran değişkenlerin birbirleriyle ilişkisi ortaya konur (Kaya vd., 2012).

Araştırma Grubu

Çalışmanın araştırma grubuna Bursa ilinin İnegöl ilçesinde bulunan 7-10 yaş arası çocuğu bulunan ebeveynler dâhil edilmiştir. İnegöl ilçesinde rastlantısal olarak belirlenen ilkokullarda öğrenim gören çocukların velilerine ulaşılarak örneklem elde edilmiştir. Örneklem yöntemi olarak kota örneklem yöntemi kullanılmıştır. Kota örneklem yönteminde, araştırmacı belirlediği bir kriter çerçevesinde ulaşmak istediği katılımcı sayısına ulaşana kadar veri toplamaya devam eder (Yağar ve Dökme 2018). Çalışmaya katılan annelerin sayısı 284, babaların sayısı 87'dir. Araştırmaya katılan ebeveynlerin 123'ü 25-34 yaş arası, 206'sı 35-44 yaş arası, 42'si 45 ve üzeri yaştadır. Çalışmaya katılan annelerin 119'u ilköğretim mezunu, 126'sı lise mezunu, 97'si üniversite mezunudur. Çalışmaya katılan babaların 84'ü ilköğretim mezunu, 106'sı lise mezunu, 94'ü üniversite mezunudur. Çalışmaya katılanlar arasında; 1 çocuğa sahip 33 ebeveyn, 2 çocuğa sahip 192 ebeveyn, 3 çocuğa sahip 113 ebeveyn, 4 çocuğa sahip 27 ebeveyn, 5 çocuğa sahip 6 ebeveyn bulunmaktadır. İnternet kullanım yılı 0-1 yıl arasında olan 31, 2-3 yıl arasında olan 58, 4-5 yıl arasında olan 60, 6-7 yıl arasında olan 37, 8 yıl ve üzeri olan 185 ebeveyn bulunmaktadır.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özelliklerinin Betimleyici İstatistikleri

Değişken	Kişi Sayısı	%
Cinsiyet		
Kadın	284	76,5
Erkek	87	23,5
Çocuğun Cinsiyeti		
Kız	194	52,3
Erkek	177	47,7
Ebeveynin Yaşı		
25-34 yaş	123	33,2
35-44 yaş	206	55,5
45 yaş ve üzeri	42	11,3
Anne Eğitim Durumu		
İlköğretim	119	32,1
Lise	126	34,0
Üniversite	97	26,1
Kayıp Veri	29	7,8
Baba Eğitim Durumu		
İlköğretim	84	22,6
Lise	106	28,6
Üniversite	94	25,3
Kayıp Veri	87	23,5
Çocuğun Yaşı		
7 Yaş	79	21,3
8 Yaş	147	39,6
9 Yaş	107	28,8
10 Yaş	38	10,2
Çocuk Sayısı		
1	33	8,9
2	192	51,8
3	113	30,5
4	27	7,3
5	6	1,6
İnternet Kullanım Yılı		
0-1 Yıl	31	8,4
2-3 Yıl	58	15,6
4-5 Yıl	60	16,2
6-7 Yıl	37	10,0
8 Yıl ve Üzeri	185	49,9
Toplam	371	100

Araştırmanın örneklemi oluşturulan 7-10 yaş arası çocuğu bulunan ebeveynler cinsiyete göre incelendiğinde örneklem %76,5'sini kadınlar oluştururken %23,5'sini erkeklerin oluşturduğu görülmektedir. Katılımcıların çocuklarının %52,3'ü kız, %47,7'i erkektir. Katılımcıların %33,2'si 25-34 yaş arası, %55,5'si 35-44 yaş arası, %11,3'u 45 yaş ve üzeridir. Annelerin %32,1'u ilköğretim mezunu, %34,0'ü lise mezunu, %26,1'u üniversite mezunudur. Anne eğitim durumu bilgisinde 29 veri kaybı bulunmaktadır. Babaların %22,6'ı ilköğretim mezunu, %28,6'ı lise mezunu, %25,3'u üniversite mezunudur. Baba eğitim durumu bilgisinde 87 veri kaybı bulunmaktadır. Katılımcıların çocuklarının %21,3'u 7 yaş, %39,6'ı 8 yaş, %28,8'i 9 yaş, %10,2'si 10 yaşındadır. Katılımcıların %8,9'ının 1 çocuğu, %51,8'inin 2 çocuğu, %30,5'sinin 3 çocuğu, %7,3'unun 4 çocuğu ve %1,6'nın 5 çocuğu bulunmaktadır. Katılımcıların internet kullanım yılları incelendiğinde %8,4'ünün 0-1 yıl arası, %15,6'nın 2-3 yıl arası, %16,2'sinin 4-5 yıl arası, %10,0'unun 6-7 yıl arası ve %49,9'ının 8 yıl ve üzeridir.

Veri Toplama Araçları

Dijital Ebeveynlik Öz Yeterlik Ölçeği. Dijital ebeveynlik yeterlik ve göstergelerinin ortaya konması, bu yeterlik ve göstergelerden yola çıkılarak oluşturulan ölçek aracılığı ile Türkiye'deki ebeveynlerin dijital ebeveynlik öz yeterliklerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi amacıyla Yaman (2018) tarafından geliştirilmiştir. Dijital Ebeveynlik Öz Yeterlik Ölçeğinin geliştirilme sürecinde yapılan açımlayıcı faktör analizinde yaklaşık yüzde 50 varyansla açıklanan üç faktörlü yapı elde edilmiştir. 520 katılımcı ile yapılan faktör analizinde ortaya konan faktörler dijital okuryazarlık, dijital güvenlik, dijital iletişim olarak isimlendirilmiştir. Yapılan doğrulayıcı faktör analizinde 3 faktörlü yapı doğrulanmıştır. Dijital okuryazarlık boyutu 15 madde ile dijital güvenlik boyutu 18 madde ile dijital iletişim alt boyutu 5 madde ile temsil edilmiştir. Yapılan güvenirlik analizinde de üç alt boyuta ait değerlerin alfa katsayılarının .70'in üstünde olduğu dolayısıyla ölçme sonuçlarının güvenilir olduğu ortaya konmuştur. 38 maddeden oluşan 5'li likert yapıdaki ölçek hiç yeterli değilimden (1) her zaman yeterliyime (5) doğru puanlanmaktadır. Ölçekten elde edilen puanın fazlalığı bireylerin kendi dijital ebeveynlik öz yeterliklerini olumlu yönde değerlendirdikleri anlamına gelmektedir (Yaman 2018).

Problemlili Medya Kullanım Ölçeği. 2017'de Domoff ve arkadaşları tarafından geliştirilmiş PMKÖ'nün Türkçe formunun geçerlik ve güvenirlik çalışması Furuncu (2020) tarafından yapılmıştır. Ölçeğin maddeleri DSM V'te belirtilen İnternet Oyun Oynama Bozukluğu kriterleri göz önünde bulundurularak oluşturulmuştur. Ölçeğin 27 maddelik uzun formu da 9 maddelik kısa formu da tek faktörlü bir yapıya sahiptir. Yapılan açımlayıcı faktör analizinde ortaya konan bu tek faktörlü yapı toplam varyansın yüzde 57'sini açıklamıştır. Faktör yükleri .50 ile .87 arasında değişmektedir. Ardından yapılan doğrulayıcı faktör analizinde tek faktörlü yapı doğrulanmıştır. Doğrulayıcı faktör analizinde modele ilişkin faktör yükleri .48 ile .86 arasında değişmektedir. Yapılan iç tutarlılık testinde alfa katsayısı .97 olarak hesaplanmıştır. Bu bağlamda yapılan ölçme sonuçlarının güvenilir olduğu görülmektedir. Maddeler 1'den (asla) 5'e (her zaman) giden Likert ölçeği üzerinden puanlanmaktadır. PMKÖ toplam puanı bütün maddelerden alınan puanların ortalamasının alınmasıyla elde edilir. Ölçekten alınan yüksek puanlar problemlili kullanımı ifade eder. Anne-baba tarafından çocuğun davranışları göz önüne alınarak doldurulan ölçek spesifik bir medya aracının problemlili kullanımını değil, genel olarak görsel medya araçlarının (televizyon, bilgisayar, tablet, telefon gibi) problemlili kullanımını diğer bir deyişle ekran bağımlılığını saptamaya çalışır (Furuncu ve Öztürk 2020).

Verilerin Toplanması

Bu araştırmada kullanılan veri toplama araçları Bursa ili İnegöl ilçesinde 7-10 yaş arasında bulunan, ilköğretim düzeyinde eğitimine devam eden çocuğa sahip ebeveynlere uygulanmıştır. Uygulamada iki adet ölçek kullanılmıştır. Bunlardan biri Yaman (2018) tarafından geliştirilmiş olan Dijital Ebeveynlik Öz Yeterlik ölçeğidir. Bu araştırma için yapılan güvenirlik analizinde dijital ebeveynlik öz yeterliği ölçeğine verilen yanıtların güvenirlik katsayısı (Cronbach Alfa) .92 iken, dijital okuryazarlık alt boyutuna verilen yanıtların güvenirliği .90, dijital güvenlik alt boyutuna verilen yanıtların güvenirliği .91, dijital iletişim alt boyutuna verilen yanıtların güvenirliği ise .85 olmuştur. Bu sonuçlardan hareketle dijital ebeveynlik ölçeği ve tüm alt boyutlarına verilen yanıtların güvenilir olduğu söylenebilir.

Uygulanan ikinci ölçek ise Domoff ve arkadaşları tarafından 2017 yılında geliştirilmiş, Türkçe formunun geçerlik ve güvenirlik çalışması Furuncu (2020) tarafından yapılmış Problemlili Medya Kullanım Ölçeğidir. Bu araştırma için yapılan güvenirlik analizinde problemlili medya kullanımı ölçeğine verilen yanıtlara ilişkin güvenirlik katsayısının (Cronbach Alfa) .96 olduğu görülmüştür. Bu sonuç bu ölçeğe ilişkin verilen yanıtların güvenilir olduğunu göstermektedir.

Verilerin Analizi

Ebeveynlerin verdikleri yanıtlara ilişkin testler hesaplanmadan önce araştırma verileri bir takım ön analizlerden geçirilmiştir. Toplam 409 ebeveyn veri toplanmıştır. Verilen yanıtların ardından oluşan veri seti üzerinde ilk olarak uç değer analizi yapılmıştır. Bu analiz sonucunda 38 katılımcıya ait veri analiz dışı bırakılmıştır analizlere 371 ebeveyn ile devam edilmiştir. Daha sonra bu veri setinin her bir değişken için ayrı ayrı normal dağılım gösterip göstermediği incelenmiş ve normal dağılım özelliği gösteren verilerde parametrik testlerden Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Analizi, ANOVA Testi, t Testi; normal dağılım özelliği göstermeyen verilerde parametrik testlerin non-parametrik alternatiflerinden Kruskal Wallis-H Testi uygulanmıştır. Normallik kararı verirken çoklu bir bakış açısı benimsenerek merkezi eğilim ölçülerinin birbirlerine olan yakınlığına, basıklık ve çarpıklık katsayılarına, histograma ve kolmogorov

smirnov testi sonuçlarına bakılmıştır. Daha sonra bu çerçevede verilen kararlar doğrultusunda analizler yapılmıştır.

Bulgular

Dijital ebeveynlik öz yeterliği ile çocuklarda problemler medya kullanımı arasındaki ilişkinin incelenmesini amaçlayan bu araştırmanın bulguları aşağıda tablolar halinde verilmiştir.

7-10 yaş arası çocuğu bulunan ebeveynlerin dijital medya öz yeterlikleri ile çocukların problemler medya kullanımları arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla yapılan Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Analizine Tablo 2’de yer verilmiştir.

Tablo 2. *Dijital Ebeveynlik Öz Yeterlik Ölçeği Toplam Puanları ve Çocukların Problemler Medya Kullanımı Arasındaki İlişkinin Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Analizi Sonuçları.*

		Dijital Okuryazarlık	Dijital Güvenlik	Dijital İletişim	Dijital Ebeveynlik Öz Yeterliği Toplam Puanı
Problemler Medya Kullanımı	r	-,314*	-,394*	-,157*	-,381*
	p	0,000	0,000	0,002	0,000
N				371	

7-10 yaş arası çocuğu bulunan ebeveynlerin dijital ebeveynlik öz yeterliklerine ait puanlar ile problemler medya kullanımına ait puanlar arasında anlamlı oranda ilişki olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan Pearson Korelasyon testi sonucunda ebeveynlerin dijital ebeveynlik öz yeterliği toplam puanı ile problemler medya kullanımı puanları arasında negatif yönlü orta düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($r = -,381$, $p = 0,000$). Buna ek olarak problemler medya kullanımının, dijital ebeveynliğin alt boyutları olan dijital okuryazarlık ($r = -,314$, $p = 0,000$), dijital güvenlik ($r = -,394$, $p = 0,000$) ve dijital iletişim ($r = -,157$, $p = 0,000$) ile negatif yönlü anlamlı düzeyde ilişkileri olduğu görülmüştür. Buradan hareketle rahatlıkla söylenebilir ki dijital ebeveynlik öz yeterliği ve tüm alt boyutlarına ilişkin puanlar düştükçe problemler medya kullanımı puanları yükselmektedir. Aynı şekilde problemler internet kullanımı puanları düştükçe dijital ebeveynlik öz yeterliği toplam puanı ve alt boyutlarının puanları yükselmektedir.

Araştırmanın ikinci sorusu “7-10 yaş arası çocuğu bulunan ebeveynlerin dijital ebeveynlik öz yeterlikleri internet kullanım yılına göre farklılaşmakta mıdır?” ifadesidir. Bu soruya yanıt aramak için yapılan Kruskal Wallis H testi sonucunda elde edilen bulgulara Tablo 3’te yer verilmiştir.

Tablo 3. *Dijital Ebeveynlik Öz Yeterlik Ölçeği Puanlarının İnternet Kullanım Yılına Göre Değişimine İlişkin Kruskal Wallis H Testi Sonuçları*

	İnternet Kullanımı	N	Sıra Ortalaması	Ortanca	X ²	p
Dijital Okuryazarlık	0-1 Yıl	31	194,23	67,29	2,937	0,568
	2-3 Yıl	58	169,61	63,00		
	4-5 Yıl	60	173,92	62,85		
	6-7 Yıl	37	176,74	65,60		
	8 Yıl ve Üzeri	185	191,40	66,00		
Dijital Güvenlik	0-1 Yıl	31	198,60	88,17	3,978	0,409
	2-3 Yıl	58	169,24	86,00		
	4-5 Yıl	60	173,92	87,00		
	6-7 Yıl	37	176,74	85,50		
	8 Yıl ve Üzeri	185	191,40	88,00		
Dijital İletişim	0-1 Yıl	31	192,22	18,57	1,497	0,827
	2-3 Yıl	58	172,55	17,50		
	4-5 Yıl	60	176,08	18,00		
	6-7 Yıl	37	188,60	19,00		
	8 Yıl ve Üzeri	185	187,82	18,17		
Dijital Ebeveynlik Öz Yeterliği	0-1 Yıl	31	195,03	172,52	2,960	0,564
	2-3 Yıl	58	167,76	168,09		
	4-5 Yıl	60	175,60	166,00		
	6-7 Yıl	37	178,06	169,41		
	8 Yıl ve Üzeri	185	191,05	170,00		
Toplam			371			

Ebeveynlerin dijital ebeveynlik öz yeterliğinin internet kullanım yılına göre anlamlı oranda değişip değişmediğini ortaya koymak için yapılan Kruskal Wallis testi sonucunda dijital ebeveynlik öz yeterlik puanlarının sıra ortalaması internet kullanım yılına göre anlamlı oranda farklılaşmamıştır ($X^2 = 2,960$,

$p=0,564$). Buna ek olarak dijital ebeveynliğin alt boyutları olan dijital okuryazarlık ($X^2=2,937$, $p=0,568$), dijital güvenlik ($X^2=3,978$, $p=0,409$) ve dijital iletişim ($X^2=1,497$, $p=0,827$) alt boyutları da internet kullanım yılına göre anlamlı oranda farklılaşmamaktadır.

Araştırmamızın üçüncü sorusu: “7-10 yaş arası çocuğu bulunan annelerin dijital medya okuryazarlığı puanları eğitim durumuna göre farklılaşmakta mıdır?” ifadesidir. Bu çerçevede yapılan analizlere Tablo 4’te yer verilmiştir.

Tablo 4. *Annelerin Dijital Ebeveynlik Öz Yeterlik Ölçeği Puanlarının Annenin Eğitim Durumuna Göre Değişimine İlişkin ANOVA Testi Sonuçları.*

	Eğitim Durumu	N	Ortalama	S.Sapma	S.d	F	p
Dijital Okuryazarlık	İlköğretim	119	62,21	10,75	2	1,254	0,287
	Lise	126	63,59	8,63			
	Üniversite	97	64,19	9,07			
Dijital Güvenlik	İlköğretim	119	84,08	6,93	2	0,864	0,422
	Lise	126	85,03	6,12			
	Üniversite	97	85,05	6,10			
Dijital İletişim	İlköğretim	119	18,81	5,25	2	4,187	0,016*
	Lise	126	18,32	5,32			
	Üniversite	97	16,72	5,82			
Dijital Ebeveynlik Öz Yeterliği	İlköğretim	119	165,12	18,26	2	0,365	0,694
	Lise	126	166,95	15,73			
	Üniversite	97	165,98	18,18			
Toplam		342					

7-10 yaş arası çocuğu bulunan annelerin dijital ebeveynlik öz yeterliği puanlarının eğitim durumuna göre değişimini incelemek amacıyla yapılan tek faktörlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda dijital ebeveynlik öz yeterliği toplam puanının eğitim durumuna göre değişmediği sonucuna ulaşılmıştır, $F(2,339)=0,365$, $p=0,694$. Aynı şekilde dijital okuryazarlık ($F(2,339)=1,254$, $p=0,287$) ve dijital güvenlik ($F(2,339)=0,864$, $p=0,422$) alt boyutlarında da anlamlı farklılaşma görülmezken, dijital iletişim ($F(2,339)=4,187$, $p=0,016$) alt boyutunda eğitim durumuna göre anlamlı farklılaşma görülmüştür. Söz konusu farklılaşmaya ilişkin çoklu karşılaştırma (post-hoc) testlerinden Tukey yapıldığında ise ilköğretim mezunu annelerin üniversite mezunu annelerden dijital iletişim bağlamında daha yüksek puanlar aldıkları görülmüştür.

Araştırmamızın dördüncü sorusu: “7-10 yaş arası çocuğu bulunan babaların dijital ebeveynlik öz yeterliği puanları eğitim durumlarına göre farklılaşmakta mıdır?” ifadesidir. Bu ifade bağlamında tek faktörlü varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır. Yapılan analizlere Tablo 5’te yer verilmiştir.

Tablo 5. *Babaların Dijital Ebeveynlik Öz Yeterlik Ölçeği Puanlarının Babanın Eğitim Durumuna Göre Değişimine İlişkin ANOVA Testi Sonuçları.*

	Eğitim Durumu	N	Ortalama	S.Sapma	S.d	F	p
Dijital Okuryazarlık	İlköğretim	84	62,58	11,02	2	0,491	0,613
	Lise	106	62,96	8,79			
	Üniversite	94	63,95	9,12			
Dijital Güvenlik	İlköğretim	84	83,37	6,83	2	1,178	0,309
	Lise	106	84,65	6,23			
	Üniversite	94	84,78	7,12			
Dijital İletişim	İlköğretim	84	18,64	5,05	2	1,033	0,357
	Lise	106	18,18	5,58			
	Üniversite	94	17,48	5,70			
Dijital Ebeveynlik Öz yeterliği	İlköğretim	84	164,60	18,12	2	0,203	0,816
	Lise	106	165,78	16,48			
	Üniversite	94	166,20	17,40			
Toplam		284					

7-10 yaş arası çocuğa sahip babaların dijital ebeveynlik öz yeterliği puanlarının eğitim durumuna göre farklılaşp farklılaşmadığını incelemek amacıyla yapılan tek faktörlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda dijital ebeveynlik öz yeterliği toplam puanının babaların eğitim durumuna göre değişmediği sonucuna ulaşılmıştır, $F(2,339)=0,203$, $p=0,816$. Aynı şekilde dijital ebeveynlik öz yeterliğinin alt boyutlar olan dijital okuryazarlık ($F(2,339)=0,491$, $p=0,613$), dijital güvenlik ($F(2,339)=1,178$, $p=0,309$) ve dijital iletişim ($F(2,339)=1,033$, $p=0,357$) alt boyutlarına ait puanlarda da herhangi bir anlamlı farklılaşma görülmemiştir.

Araştırmanın beşinci sorusu “7-10 yaş arası çocuğu bulunan ebeveynlerin dijital öz yeterlik puanları ile çocuk sayısı arasında ilişki var mıdır?” ifadesidir. Bu çerçevede yapılan Pearson Korelasyon Analizi sonucunda ortaya çıkan bulgulara Tablo 6’da yer verilmiştir.

Tablo 6. *Dijital Ebeveynlik Öz Yeterlik Ölçeği Toplam Puanları ve Çocuk Sayısı Arasındaki İlişkinin Pearson Korelasyon Analizi Sonuçları.*

		Dijital Okuryazarlık	Dijital Güvenlik	Dijital İletişim	Dijital Ebeveynlik Öz Yeterliği Toplam Puanı
Çocuk Sayısı	r	-,073	-,123*	-,013	-,084
	p	0,163	0,018	0,800	0,108
N				371	

Ebeveynlerin dijital ebeveynlik öz yeterliğine ait puanları ile sahip oldukları çocuk sayıları arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla hesaplanan Pearson korelasyon analizi sonucunda dijital ebeveynlik toplam puanı ile çocuk sayısı arasında herhangi bir ilişkiye rastlanmamıştır ($r=-,084$, $p=0,108$). Ancak dijital güvenlik alt boyutu ($r=-,123$, $p=0,018$) ile çocuk sayısının negatif yönlü düşük düzeyde anlamlı ilişkisi bulunmaktadır. Kısacası çocuk sayısı azaldıkça az da olsa dijital güvenlik puanları yükselmektedir. Dijital okuryazarlık ve dijital iletişim puanları ile çocuk sayısı arasında bir ilişki görülmemiştir.

Araştırmanın altıncı sorusu: “7-10 yaş arası çocuğu bulunan ebeveynlerin dijital ebeveynlik öz yeterliği puanları cinsiyete göre farklılaşmakta mıdır?” ifadesidir. Bu ifade doğrultusunda yapılan t testine ait sonuçlar Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7. *Dijital Ebeveynlik Öz Yeterlik Ölçeği Toplam Puanlarının Ebeveyn Cinsiyetine Göre Değişimine İlişkin T Testi Sonuçları*

	Cinsiyet	N	Ortalama	S.Sapma	T	p
Dijital Okuryazarlık	Kadın	284	63,48	9,47	0,268	0,789
	Erkek	87	63,17	9,53		
Dijital Güvenlik	Kadın	284	84,81	6,13	0,599	0,549
	Erkek	87	84,34	7,26		
Dijital İletişim	Kadın	284	18,01	5,44	0,508	0,505
	Erkek	87	18,47	5,73		
Dijital Ebeveynlik Öz yeterliği	Kadın	284	166,31	16,29	0,161	0,872
	Erkek	87	165,98	16,18		
Toplam		371				

7-10 yaş arası çocuğu bulunan ebeveynlerin dijital ebeveynlik öz yeterliklerinin cinsiyete göre değişimini incelemek amacıyla bağımsız örneklem için kullanılan t testi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda dijital ebeveynlik öz yeterliği toplam puanı cinsiyete göre anlamlı oranda farklılaşmamıştır ($t(369)=0,161$, $p=0,872$). Buna ek olarak dijital ebeveynlik öz yeterliğinin alt boyutları olan dijital okuryazarlık ($t(369)=0,268$, $p=0,789$), dijital güvenlik ($t(369)=0,599$, $p=0,549$) ve dijital iletişim ($t(369)=0,508$, $p=0,505$) alt boyutlarında da aynı şekilde cinsiyete göre değişime rastlanmamıştır.

Araştırmanın yedinci sorusu: “7-10 yaş arası çocuğu olan ebeveynlerin dijital ebeveynlik öz yeterliği puanları ebeveynlerin yaşlarına göre farklılaşmakta mıdır?” ifadesidir. Bu ifade çerçevesinde yapılan ANOVA testi sonuçları Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8. *Dijital Ebeveynlik Öz Yeterlik Ölçeği Toplam Puanlarının Ebeveyn Yaşına Göre Değişimine İlişkin ANOVA Testi Sonuçları.*

	Yaş	N	Ortalama	S.Sapma	S.d	F	p
Dijital Okuryazarlık	25-34 yaş	123	66,28	7,79	2	12,058	0,000*
	35-44 yaş	206	62,64	9,24			
	45 yaş ve üzeri	42	58,76	12,37			
Dijital Güvenlik	25-34 yaş	123	85,77	5,75	2	4,762	0,009*
	35-44 yaş	206	84,54	6,23			
	45 yaş ve üzeri	42	82,32	8,29			
Dijital İletişim	25-34 yaş	123	17,72	5,05	2	0,992	0,372
	35-44 yaş	206	18,48	5,58			
	45 yaş ve üzeri	42	17,54	5,70			
Dijital Ebeveynlik Öz Yeterliği	25-34 yaş	123	169,78	15,40	2	7,459	0,001*
	35-44 yaş	206	165,66	15,73			
	45 yaş ve üzeri	42	158,64	21,99			
Toplam		371					

7-10 yař arası çocuğu bulunan ebeveynlerin dijital ebeveynlik öz yeterliği puanlarının bu kişilerin yaşlarına göre anlamlı oranda değişimini incelemek amacıyla ANOVA testi yapılmıştır. Yapılan test sonucunda ebeveynlerin dijital ebeveynlik öz yeterliği puanları yaşlarına göre anlamlı oranda farklılaşmıştır, $F(2,268)=7,459$, $p=0,001$. Anlamlı farkın bağımsız değişkenin hangi düzeyinden kaynaklandığını belirlemek amacıyla çoklu karşılaştırma (post-hoc) testlerinden Dunnett’C yapılmıştır. Bu teste göre fark 25-34 yař ile 45 yař ve üzeri grupları arasındaki farktan oluşmuştur. Buradan hareketle puan ortalamaları incelenirse bireylerin yaşları yükseldikçe dijital ebeveynlik öz yeterliği dūřmektedir. Dijital ebeveynlik öz yeterliğinin alt boyutları incelendiğinde dijital iletişim ($F(2,268)=0,992$, $p=0,372$) boyutu yařa göre değişmezken, dijital okuryazarlık ($F(2,268)=12,058$, $p=0,000$) ve dijital güvenlik $F(2,268)=4,762$, $p=0,009$) alt boyutlarında yař arttıkça puanlar azalma eğilimi göstermektedir.

Araştırmanın sekizinci sorusu: “7-10 yaş arası çocuğu olan ebeveynlerin dijital ebeveynlik öz yeterliği puanları çocuklarının cinsiyetine göre farklılaşmakta mıdır?” ifadesidir. Bu ifade doğrultusunda yapılan t testine ait sonuçlar Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9. *Dijital Ebeveynlik Öz Yeterlik Ölçeği Toplam Puanlarının Çocuk Cinsiyetine Göre Değişimine İlişkin T Testi Sonuçları*

	Cinsiyet	N	Ortalama	S.Sapma	t	p
Dijital Okuryazarlık	Kız	194	63,93	9,47	1,183	0,237
	Erkek	177	62,76	9,53		
Dijital Güvenlik	Kız	194	84,95	9,28	0,845	0,398
	Erkek	177	84,39	9,66		
Dijital İletişim	Kız	194	18,45	6,42	1,282	0,201
	Erkek	177	17,72	6,42		
Dijital Ebeveynlik Öz yeterliği	Kız	194	167,35	5,50	1,419	0,157
	Erkek	177	164,87	5,50		

7-10 yaş arası çocuğu olan ebeveynlerin dijital ebeveynlik öz yeterliklerinin çocuklarının cinsiyetine göre değişimini incelemek amacıyla bağımsız örneklemeler için kullanılan t testi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda dijital ebeveynlik öz yeterliği toplam puanı çocukların cinsiyetine göre anlamlı oranda farklılaşmamıştır $t(369)=1,419$, $p=0,157$. Buna ek olarak dijital ebeveynlik öz yeterliğinin alt boyutları olan dijital okuryazarlık ($t(369)=1,183$, $p=0,237$), dijital güvenlik ($t(369)=0,845$, $p=0,398$) ve dijital iletişim ($t(369)=1,282$, $p=0,201$) alt boyutlarında da aynı şekilde çocukların cinsiyetine göre değişime rastlanmamıştır.

Araştırmanın dokuzuncu sorusu “7-10 yaş arası çocuğu bulunan ebeveynlerin dijital ebeveynlik öz yeterliği puanları ile çocukların yaşları arasında ilişki var mıdır?” ifadesidir. Bu çerçevede yapılan Pearson Korelasyon Analizi sonucunda ortaya çıkan bulgulara Tablo 10’da yer verilmiştir.

Tablo 10. *Dijital Ebeveynlik Öz Yeterlik Ölçeği Toplam Puanları ve Çocuk Yaşı Arasındaki İlişkinin Pearson Korelasyon Analizi Testi Sonuçları*

		Dijital Okuryazarlık	Dijital Güvenlik	Dijital İletişim	Dijital Ebeveynlik Öz Yeterliği Toplam Puanı
Çocuğun Yaşı	R	-,115*	-,080	-,096	-,127*
	P	0,027	0,124	0,064	0,014
N		371			

Ebeveynlerin dijital ebeveynlik öz yeterliğine ait puanları ile çocuklarının yaşları arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla hesaplanan Pearson korelasyon analizi sonucunda dijital ebeveynlik öz yeterliği toplam puanı ile çocuğun yaşı arasında negatif yönlü düşük düzeyde anlamlı ilişkiye rastlanmıştır ($r=-,127$, $p=0,014$). Yani çocukların yaşı arttıkça dijital ebeveynlik puanları dūřmektedir. Dijital güvenlik alt boyutu ($r=-,080$, $p=0,124$) ile dijital iletişim alt boyutlarında ($r=-,096$, $p=0,064$) anlamlı ilişki görülmezken, dijital okuryazarlık alt boyutu ($r=-,115$, $p=0,027$) ile çocuğun yaşı arasında negatif yönlü düşük düzeyde anlamlı korelasyon görülmüştür.

Araştırmanın onuncu sorusu “7-10 yaş arasında bulunan çocukların problemli medya kullanım ölçeği puanları ile internet kullanım yılı arasında ilişki var mıdır?” ifadesidir. Bu çerçevede yapılan Kruskal Wallis Test Analizi sonucunda ortaya çıkan bulgulara Tablo 11’de yer verilmiştir.

Tablo 11. *Problemlerli Medya Kullanımı Ölçeği Toplam Puanlarının İnternet Kullanım Yılına Göre Değişimine İlişkin Kruskal Wallis Test Sonuçları.*

	İnternet Kullanımı	N	Sıra Ortalaması	Ortanca	X ²	p
Problemlerli Medya Kullanımı	0-1 Yıl	31	153,56	36,50	4,750	0,314
	2-3 Yıl	58	188,12	42,50		
	4-5 Yıl	60	188,00	42,00		
	6-7 Yıl	37	205,69	51,00		
	8 Yıl ve Üzeri	185	193,79	43,00		

7-10 yaş arası çocukların problemlerli medya kullanımlarının internet kullanım yılına göre anlamlı oranda farklılaşıp farklılaşmadığını ortaya koymak amacıyla Kruskal Wallis testi yapılmıştır. Yapılan test sonucunda çocukların problemlerli medya kullanımına ait puanların sıra ortalamasının internet kullanım yılına göre anlamlı oranda farklılaşmadığı görülmüştür, $X^2= 4,750$, $p=0,314$.

Araştırmanın on birinci sorusu: “7-10 yaş arası çocukların problemlerli medya kullanımları çocukların cinsiyetine göre farklılaşmakta mıdır?” ifadesidir. Bu soruya ilişkin bulguları ortaya koymak amacıyla bağımsız örneklemelerde kullanılan t testi yapılmıştır. Teste ilişkin sonuçlara Tablo 12’de yer verilmiştir.

Tablo 12. *Problemlerli Medya Kullanımı Ölçeği Toplam Puanlarının Çocuk Cinsiyetine Göre Değişimine İlişkin T Testi Sonuçları*

	Cinsiyet	N	Ortalama	S.Sapma	T	p
Problemlerli Medya Kullanımı	Kız	194	45,01	15,82	-2,182	0,030*
	Erkek	177	48,70	17,18		

7-10 yaş arası çocukların problemlerli medya kullanımlarının cinsiyete göre değişimini ortaya koymak amacıyla bağımsız örneklemelerde kullanılan t testi yapılmıştır. Yapılan test sonucunda çocukların problemlerli medya kullanımlarına ait puanları cinsiyete göre anlamlı oranda farklılaşmaktadır, $t(369)=-2,182$, $p=0,030$. Erkek öğrencilerin problemlerli medya kullanımına ait puanlarının ortalaması (48,70) kız öğrencilerin problemlerli medya kullanımına ait puanlarının ortalamasından (45,01) yüksektir.

Araştırmanın on ikinci sorusu: “7-10 yaş arasında bulunan çocukların problemlerli medya kullanımları ile çocukların yaşları arasında anlamlı korelasyon var mıdır?” ifadesidir. Bu ifadeye ait bulguları ortaya koymak için pearson momentler çarpımı korelasyon analizi yapılmıştır. Yapılan analize ilişkin bulgulara Tablo 13’te yer verilmiştir.

Tablo 13. *Problemlerli Medya Kullanımı Ölçeği Toplam Puanları ve Çocuk Yaşı Arasındaki İlişkinin Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Analizi Sonuçları*

		Çocuğun Yaşı
Problemlerli Medya Kullanımı	r	0,49
	p	0,340
N		371

7-10 yaş arası çocukların problemlerli medya kullanımı ile yaşları arasında anlamlı oranda korelasyon olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan pearson momentler çarpımı korelasyon analizi sonuçları incelendiğinde problemlerli medya kullanımı ile çocukların yaşları arasında anlamlı düzeyde korelasyon olmadığı görülmüştür, $r=0,40$, $p=0,340$.

Araştırmanın on üçüncü sorusu “7-10 yaş arasında bulunan çocukların problemlerli medya kullanımı puanları ile kardeş sayısı arasında ilişki var mıdır?” ifadesidir. Bu çerçevede yapılan Pearson Korelasyon Analizi sonucunda ortaya çıkan bulgulara Tablo 14’te yer verilmiştir.

Tablo 14. *Problemlerli Medya Kullanımı Ölçeği Toplam Puanları ve Kardeş Sayısı Arasındaki İlişkinin Pearson Korelasyon Analizi Sonuçları*

		Problemlerli Medya Kullanımı
Kardeş Sayısı	r	-,023
	p	0,665
N		371

7-10 yaş arasında bulunan çocukların problemlerli medya kullanımları ile kardeş sayıları arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla hesaplanan Pearson korelasyon analizi sonucunda problemlerli medya kullanımı puanları ile toplam kardeş sayısı arasında herhangi bir ilişkiye rastlanmamıştır ($r=-,023$, $p=0,665$).

Araştırmanın on dördüncü sorusu: “7-10 yaş arası çocukların problemlı medya kullanım puanları annelerinin eğitim durumuna göre farklılaşmakta mıdır?” ifadesidir. Bu çerçevede yapılan analizlere Tablo 15’te yer verilmiştir.

Tablo 15. *Problemlı Medya Kullanımı Ölçeği Toplam Puanlarının Annelerin Eğitim Durumuna Göre Değişimine İlişkin ANOVA Testi Sonuçları*

	Eğitim Durumu	N	Ortalama	S.Sapma	S.d	F	P
Problemlı Medya Kullanımı	İlköğretim	119	51,01	22,27	2	0,656	0,519
	Lise	126	48,04	19,12			
	Üniversite	97	49,26	19,27			

7-10 yaş arası ki çocukların problemlı medya kullanımı puanlarının annelerinin eğitim durumuna göre değişimini incelemek amacıyla yapılan tek faktörlü varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda problemlı medya kullanımı toplam puanının annelerinin eğitim durumuna göre değişmediği sonucuna ulaşılmıştır, $F(2,339)=0,656$, $p=0,519$.

Araştırmanın on beşinci sorusu “7-10 yaşlarında çocukların problemlı medya kullanımı puanları babalarının eğitim durumlarına göre farklılaşmakta mıdır?” ifadesidir. Bu ifade bağlamında tek faktörlü varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır. Yapılan analizlere Tablo 16’da yer verilmiştir.

Tablo 16. *Problemlı Medya Kullanımının Babalarının Eğitim Durumuna Göre Değişimine İlişkin ANOVA Testi Sonuçları*

	Eğitim Durumu	N	Ortalama	S.Sapma	S.d	F	p
Problemlı Medya Kullanımı	İlköğretim	84	51,11	21,95	2	1,699	0,185
	Lise	106	51,49	20,36			
	Üniversite	94	46,73	19,91			

7-10 yaş arasında bulunan çocukların problemlı medya kullanımı puanlarının babalarının eğitim durumuna göre farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek amacıyla yapılan tek faktörlü varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda problemlı medya kullanımı puanlarının babaların eğitim durumuna göre değişmediği sonucuna ulaşılmıştır, $F(2,281)=1,699$, $p=0,185$.

Araştırmanın on altıncı sorusu: “7-10 yaş arasındaki çocukların problemlı medya kullanımları annelerin yaşına göre farklılaşmakta mıdır?” ifadesidir. Bu ifade çerçevesinde yapılan Khruskal Wallis H testi sonuçları Tablo 17’de verilmiştir.

Tablo 17. *Problemlı Medya Kullanımının Annenin Yaşına Göre Değişimine İlişkin Kruskal Wallis H Testi Sonuçları*

	Yaş	N	Sıra Ortalaması	F	p
Problemlı Medya Kullanımı	25-34 Yaş	110	139,15	0,598	0,742
	35-44 yaş	152	132,81		
	45 yaş ve üzeri	22	144,12		

7-10 yaş arasındaki çocuklarının problemlı medya kullanımı puanlarının sıra ortalamasının annelerinin yaşına göre anlamlı oranda değişip değişmediğini incelemek amacıyla Kruskal Wallis H testi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda problemlı medya kullanımı puanlarının sıra ortalaması annelerin yaşlarına göre anlamlı oranda farklılaşmamaktadır, $X^2= 0,598$, $p=0,742$.

Araştırmanın on yedinci sorusu: “7-10 yaş arasında bulunan çocukların problemlı medya kullanımları babalarının yaşına göre farklılaşmakta mıdır?” ifadesidir. Bu ifade çerçevesinde yapılan Kruskal Wallis H testi sonuçları Tablo 18’de verilmiştir.

Tablo 18. *Problemlı Medya Kullanımının Babanın Yaşına Göre Değişimine İlişkin Kruskal Wallis H Testi Sonuçları*

	Yaş	N	Sıra Ortalaması	F	p
Problemlı Medya Kullanımı	25-34 Yaş	9	49,44	2,015	0,365
	35-44 yaş	56	39,80		
	45 yaş ve üzeri	22	46,93		

7-10 yaş arasında bulunan çocukların problemlı medya kullanımı puanlarının sıra ortalamasının babalarının yaşına göre anlamlı oranda değişip değişmediğini incelemek amacıyla Kruskal Wallis H testi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda problemlı medya kullanımı puanlarının sıra ortalaması babalarının yaşlarına göre anlamlı oranda farklılaşmamaktadır, $X^2= 2,015$, $p=0,365$.

Araştırmanın on sekizinci sorusu: “ 7-10 yaş arasındaki çocukların problemlı medya kullanımları araştırmaya katılan ebeveynin cinsiyetine göre farklılaşmakta mıdır?” ifadesidir. Bu soruya ilişkin bulguları ortaya koymak amacıyla bağımsız örneklemelerde kullanılan t testi yapılmıştır. Teste ilişkin sonuçlara Tablo 19’da yer verilmiştir.

Tablo 19. *Problemlı Medya Kullanımının Ebeveyn Cinsiyetine Göre Değişimine İlişkin T Testi Sonuçları*

	Cinsiyet	N	Ortalama	S.Sapma	t	p
Problemlı Medya Kullanımı	Kadın	284	50,20	20,88	1,403	0,162
	Erkek	87	46,75	16,90		

7-10 yaş arasındaki çocukların problemlı medya kullanımlarının araştırmaya katılan ebeveynin cinsiyetine göre değişimini ortaya koymak amacıyla bağımsız örneklemelerde kullanılan t testi yapılmıştır. Yapılan test sonucunda çocukların problemlı medya kullanımlarına ait puanları ebeveynin cinsiyetine göre anlamlı oranda farklılaşmamaktadır, $t(369)=1,403$, $p=0,162$.

Sonuç ve Tartışma

Yapılan bu araştırmada 7-10 yaş arası çocuğu bulunan ebeveynlerin dijital ebeveynlik öz yeterlikleri ile çocuklarda problemlı medya kullanımı arasındaki ilişki incelenmiştir. Ebeveynlerin dijital ortamlarda, dijital araç ve gereçlere sınırlandırmalar getirmeleri, dijital ortamlarda maruz kalınan içeriklere yönelik rehberlik sağlamaları ve çocuklarına örnek rol model olmaları, çocukların medya kullanım şekillerini etkileyen etmenlerdendir. Çocukların problemlı medya kullanımları ebeveynler için endişe oluşturmaktadır. Dijital araç ve gereçlere erişimin kolay olması çocukların kontrolsüz bir biçimde aşırı şekilde dijital araç ve gereç tüketimini artırmaktadır. İnternette geçirilen uzun süreler çocukların fiziksel hareketliliğini azaltarak hareketsiz bir yaşama neden olabilmektedir. Ayrıca sosyal mecralarda uygun olmayan içeriklere maruz kalma riski çocukların duygusal ve zihinsel sağlıklarını olumsuz etkileyebilir. Dijital ebeveynlik öz yeterliği ve problemlı medya kullanımının demografik bilgilere göre farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir. Yapılan araştırmada genel amaç ve alt amaçlara göre elde edilmiş olan bulgular bu bölümde tartışılmıştır.

Çocukların birçok davranışı ebeveynlerini örnek alarak gerçekleşir. Bu noktada ise internet ve teknoloji ile beraber yaşantımıza giren ve ebeveynlik kavramına yeni bir bakış açısı kazandıran, dijital ebeveynlik kavramı önem kazanmaktadır (Parmar 2017; Rode 2009). Teknolojinin, internetin ve bilgisayarın hayatımızda kapladıkları alan göz önünde bulundurularak beynin de bu faktörlerden etkilenip etkilenmediği araştırılmaktadır. Yapılan çalışmalar günümüz çağının çocuklarının yirmili yaşlara gelene kadar yaklaşık otuz bin saatlik bir dijital bilgi akımına maruz kaldıklarını göstermektedir (Sayar, Benli 2020)

İlgili literatür incelendiğinde dijital ebeveynlik öz yeterliğine ait çalışmaların oldukça az ve sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Dünyaya gözlerini ailesi ile birlikte açan çocuk en fazla etkileşimi de aile ortamında yaşamaktadır. Çocuk birçok tutum ve davranışını ebeveynlerini rol model olarak öğrenir. Yazıcı ve Özcan (2021) tarafından yapılan araştırmada annelerin dijital ebeveynlik düzeyleri ile teknoloji bağımlılığı düzeyleri arasındaki ilişki araştırılmış ve annelerin dijital ebeveynlik düzeyleri ve teknoloji bağımlılığı düzeyleri arasında, negatif yönde ve yüksek düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Manap ve Durmuş’un (2021) yapmış olduğu çalışmaya göre ebeveynlerin çocuklara olumsuz model olma davranışları ve dijital ihmal düzeyleri yükseldikçe çocukların internet bağımlılık düzeyinin de yükseldiği görülmüştür. Tokel ve diğerlerinin (2013) yapmış olduğu araştırmada anne ve babaların çocuklarının internet kullanımlarını denetlemek için, teknoloji ve interneti kullanım konularında sınırlandırma yaptıkları, aynı zamanda bilgisayarın ve internetin kullanımı konusunda çocuklarına tavsiyelerde bulundukları belirtilmiştir. Bununla birlikte ebeveynlerin çocuklarına yol gösterme konusunda istekli oldukları ancak bu konularda yeterli bilgi ve farkındalıklarının olmadığı sonucuna varılmıştır. Günaydın’ın (2021) ebeveynlerin bilinçli farkındalık düzeyleri ve çocukların internet bağımlılık düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelediği bir çalışmada ebeveynlerin bilinçli farkındalık düzeyleri ve çocukların internet bağımlılık düzeyleri arasında negatif yönlü zayıf bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmaya katılan ebeveynlerin ebeveyn öz yeterliliği, çocukla anda olma ve ebeveynlikte bilinçli farkındalık düzeyleri arttıkça çocukların sosyal soyutlanma, işlevsizlik, yoksunluk, kontrol güçlüğü ve internet bağımlılığı düzeylerinin azaldığı görülmüştür. Toran ve arkadaşlarının (2016) yapmış olduğu çalışmada, çocukların dijital oyunlara eğilimlerinde etraflarındaki yetişkinlerden büyük oranda etkilendikleri ve çevrelerindeki yetişkinleri kendilerine örnek aldıkları belirlenmiştir. Kay (2022) tarafından yapılmış olan araştırmada ise dijital ebeveynlik farkındalığı ile çocuklarda dijital oyun bağımlılığı arasında negatif yönde anlamlı düzeyde bir ilişki olduğu görülmüştür.

Araştırma bulgularına göre dijital ebeveynlik öz yeterliği azaldıkça, çocukların problemli medya kullanım oranlarının yükseldiği sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen sonucun alan yazın çalışmalarını desteklediği d ş n lmektedir. Bu bulgulara göre dijital ebeveynlik öz yeterliği ile çocukların problemli medya kullanımları arasında ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Literatür araştırmalarını destekleyen bu araştırma bulguları göz önüne alındığında çocukların rol model olarak öğrendiği, ebeveynin dijital dünyadaki tutum ve davranışlarının çocuğun dijital dünyadaki yaşantısını da etkilediği görülmektedir. Çocuklar doğdukları andan itibaren hayatın birçok yönünü anne ve babalarından öğrenirler ve çocukların iyi birer gözlemci oldukları söylenebilir. Ebeveynlerinin dijital araç ve gereçlerle nasıl ve ne kadar süre zaman geçirdiklerini gözlemleyen  ocuk da bu konuda ebeveynlerini rol model alacaktır. Bu nedenle ebeveynler her zaman temkinli olmalı ve çocuklarını dijital araç gereç kullanımı konusunda takip etmelidirler. Ebeveynlerin çocukları ile birlikte kaliteli zaman geçirmelerinin, çocukları problemli medya kullanımından uzaklaştırma konusunda yardımcı olacağı d ş n lmektedir. Ebeveynlerin dijital araç gereçlere hâkim olması, teknolojinin beraberinde getirdiği risk ve faydaların bilincinde olması, olası tehlikelerden korunmanın yollarını bilmeleri ve uygulamaları, çocukları üzerinde de teknolojiyi faydalı kullanma için yol gösterici olacaktır.

Avrupa’da gerçekleştirilmiş olan ‘‘ evrimi i  ocuklar Araştırma Projesi’’ kapsamında yapımış olan araştırmaya katılan 9-16 yaş grubundaki çocukların 10 yaş civarı zamanlarda interneti kullanmaya başladığı ve günde ortalama olarak 1-1.5 saat arası internet kullandıkları belirtilmektedir. Çocukların internet kullanım oranlarına bakıldığında okulda gerekli olan işleri için %92, eğlenceli içerik ve videolar izlemek için %59, oyun oynamak için %49, sosyal medya ve ortamlarda arkadaşları ile paylaşımlarda bulunmak için %48, haberleri okumak veya izlemek için %40, müzik veya film indirebilmek için %40 oranında kullandıkları belirtilmiştir ( elen ve ark 2011). Eren’in yapımış olduğu araştırmada (2014) 388 ortaokul ve lise öğrencisine ulaşılmış, öğrencilerin sosyal medyayı etkileşim amaçlı kullanımları incelenmiş ve internet kullanım yılına göre anlamlı oranda farklılık oluşturduğu g r lm şt r. Uzun süredir interneti kullanan öğrencilerin lehine anlamlı farklılık olduğu belirlenmiştir. Araştırmaya katılan öğrencilerin internet kullanım yılları artış gösterdikçe sosyal medyayı daha fazla oranda etkileşim amaçlı olarak kullandıkları belirlenmiştir. Çakar’ın (2019) ebeveynin tablet, bilgisayar ve oyun kullanım s resi ile çocukların tablet, bilgisayar ve oyun kullanım süreleri arasındaki ilişkiyi araştırdığı çalışmada ebeveynin tablet, bilgisayar ve oyun kullanım s resi ile çocuğun tablet, bilgisayar ve oyun kullanım s resi arasında anlamlı pozitif korelasyon bulunduğu g r lm şt r.

Araştırma bulgularına göre ebeveynlerin internet kullanım yılına göre dijital ebeveynlik öz yeterlik puanları ve tüm alt boyutların anlamlı oranda farklılaşmadığı g r lm şt r. Araştırmaya katılan ebeveynlerin internet kullanım yıllarının birbirine oldukça yakın olması, bütün dünyayı etkisi altına alan Covid-19 pandemi sürecinin etkisiyle son birkaç yıldır bireylerin gün içerisinde büyük bir zaman dilimini evde geçirmek durumunda kalması, bununla beraber ev içerisinde internet kullanımının yaygınlaşması ve internette geçirilen zamanın artış göstermesi nedeniyle anlamlı bir farklılaşma görülmemiş olabilir. Daha fazla örneklem ile çalışılarak sonuçlar yeniden değerlendirilebilir.

Yaman ve diğerlerinin (2019) yapımış olduğu araştırmaya göre ebeveynlerin eğitim düzeylerinin dijital ebeveynlik alt boyutlarından olan dijital okuryazarlık, dijital güvenlik ve dijital iletişim alt boyutlarına etkisi araştırılmış ve dijital ebeveynliğin bütün alt boyutları için ebeveynlerin eğitim düzeylerinin anlamlı düzeyde farklılaşmadığı g r lm şt r. Manap’ın (2020) yapımış olduğu bir çalışmada dijital ebeveynlik farkındalıkların ebeveynlerin eğitim düzeylerine göre anlamlı düzeyde farklılaşıp farklılaşmadığı incelendiğinde ebeveynlerin eğitim düzeyleri ile dijital ebeveynlik farkındalığı arasında olumsuz model olma davranışı dışında anlamlı bir fark olmadığı g r lm şt r. Türkel (2021) araştırmasında öğrenim durumu yüksek lisans ve üzeri düzeyde olan ebeveynlerin, dijital medyayı etkili kullanımı onaylama tutumlarının diğer ebeveynlere göre daha yüksek çıktığı ve bununla birlikte anne ve babaların eğitim düzeylerinin dijital medya risklerine karşı koruma tutumunu etkilemediği sonucuna ulaşmıştır. Arslan (2019) ise ortaöğretim  ğrencilerinin dijital bağımlılık düzeylerini çeşitli değişkenler açısından incelemiş ve ebeveyn eğitim durumu değişkenine göre ortaöğretim  ğrencilerinin dijital bağımlılık düzeyinin farklılaştığı sonucuna ulaşmıştır. Annesi  niversite mezunu olan öğrencilerin dijital bağımlılık puan ortalamalarının en yüksek olduğu, annesi ortaokul mezunu olan öğrencilerin ise dijital bağımlılık puan ortalamalarının en düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Baba eğitim durumu değişkenine göre incelendiğinde de aynı şekilde babası  niversite mezunu olan öğrencilerin dijital bağımlılık puan ortalamalarının en yüksek olduğu, annesi ortaokul mezunu olan öğrencilerin ise dijital bağımlılık puan ortalamalarının en düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırma bulgularında dijital ebeveynlik öz yeterlik puanlarının annelerin eğitim durumlarına göre değişmediği, dijital ebeveynlik öz yeterlik ölçeğinin alt boyutlarından olan dijital okuryazarlık ve dijital güvenlik boyutlarında anlamlı bir farklılaşma olmadığı ancak dijital iletişim alt boyutunda anlamlı bir farklılaşma olduğu görülmüştür. İlkokul mezunu annelerin üniversite mezunu annelere göre dijital iletişim bağlamında daha yüksek puanlar aldığı belirlenmiştir. Dijital ebeveynlik öz yeterlik puanlarının babaların da eğitim durumuna göre değişmediği ve aynı zamanda dijital ebeveynlik öz yeterlik ölçeğinin alt boyutlarına ait puanlarda da babaların eğitim durumuna göre herhangi bir farklılaşma olmadığı görülmüştür. Dijital gelişmelerin günümüzde oldukça hızlı olması, üretim maliyetlerinin düşüş göstermesi, teknolojik araç ve gereçlerin yaygınlık göstermesi, ortak kültür kavramının gündeme gelmesiyle beraber günümüzde eğitim düzeyi ile ilgili olan yargılara da bakış açısının değişmiş olması gibi nedenlerle farklı sonuçların elde edilmesi normal karşılanmalıdır (Manap 2020).

Yaman'ın (2018) yaptığı araştırmanın sonucuna göre ebeveynlerin sahip oldukları çocuk sayısı arttıkça dijital ebeveynlik öz yeterlik algı düzeylerinin düşmüş olduğu görülmektedir. Çakır ve arkadaşlarının (2021) yapmış olduğu çalışmada evde yaşamakta olan çocuk sayısı ve dijital bağımlılık arasında anlamlı düzeyde bir farklılık oluşmamıştır. Gülmüş'ün (2020) ebeveynlerin medya okuryazarlık puanlarını sahip oldukları çocuk sayısına göre incelediği bir çalışmada anlamlı oranda farklılaştığı, 3 (üç) çocuğu bulunan ebeveynlerin 1 (bir) ve 2 (iki) çocuğu bulunan ebeveynlere göre daha az okuryazar oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Oğuz ve Kutluca'nın (2020) yapmış olduğu çalışmada annelerin sahip oldukları çocuk sayısının çocukların teknoloji kullanımına yönelik görüşlerinde bir etkiye sahip olmadığı, aynı şekilde babaların da sahip oldukları çocuk sayısının çocukların teknoloji kullanımına yönelik görüşlerinde bir etkiye sahip olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırma bulgularına göre ebeveynlerin dijital ebeveynlik öz yeterlik puanları ile çocuk sayısı arasında bir ilişkiye rastlanmamıştır. Dijital güvenlik alt boyutu ile çocuk sayısının negatif yönlü düşük düzeyde anlamlı ilişkisi bulunduğu görülmektedir. Hem çocukların hem de ebeveynlerin teknolojik gelişmelerin içerisinde olması, gelişen teknoloji ile beraber dijital araç gereçlerin kullanımına hakim ve aile bireylerinin okulda, evde, ev dışı ortamlarda da teknoloji ile iç içe olmalarının bu durumun nedeni olduğu düşünülmektedir.

Çocukların ve ergenlerin problemler dijital teknoloji kullanımları içsel nedenlere bağlı olduğu kadar dışsal nedenlere de bağlıdır (Lauricella, Wartella ve Rideout 2015; Nikken ve Schols 2015; Valcke, Bonte, DeWever ve Rots 2010). Manap ve Durmuş'un (2021) dijital ebeveynlik farkındalık düzeylerini araştırdığı çalışmada ebeveynlerden kadınların dijital ebeveynlik farkındalık düzeyinin erkek ebeveynlerden daha yüksek olduğu görülmüştür. Durak'ın (2019) yapmış olduğu çalışmaya göre çocukların internet kullanımlarında ebeveyn arabuluculuğu düzeyleri ebeveyn cinsiyetine göre incelenmiştir. Bunun sonucunda ebeveynlerin arabuluculuk düzeylerinin cinsiyete göre anlamlı düzeyde bir farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmıştır. Dilci ve diğerlerinin (2019) çalışmasında 0-12 yaş arası çocukların dijital bağımlılık düzeylerinin ebeveynlerin cinsiyetine göre anlamlı düzeyde farklılık göstermediği ancak az bir fark ile erkek ebeveyn puan oranının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Gülmüş'ün (2020) yapmış olduğu diğer bir çalışmada ise ebeveynlerin medya okuryazarlık düzeylerinin ebeveyn cinsiyetine göre farklılaşmadığı sonucuna varılmıştır.

Araştırma bulgularına göre ebeveynlerin ebeveynlik öz yeterlik puanları ile ebeveyn cinsiyeti arasında anlamlı düzeyde ilişkiye rastlanmamıştır. Anne ve babanın dijital ebeveyn olma ve dijital anlamda rol model olma oranları arasında bir fark olmadığı düşünülmektedir.

Durak'ın (2019) çocukların internet kullanımında ebeveynlerin arabuluculuk düzeylerini incelediği bir çalışmada, çocukların internet kullanımında ebeveyn arabuluculuk düzeylerinin anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmüştür. Türkel'in (2021) yapmış olduğu çalışmaya göre ebeveynlerin yaşları ile sosyal medya bağımlılık puanları arasında anlamlı düzeyde bir farklılaşma görülmemiştir. Yaman'ın (2018) yaptığı çalışmada katılımcıların yaşları arttıkça dijital ebeveynlik öz yeterlik algı düzeylerinin düştüğü sonucuna ulaşılmıştır. Gülmüş'ün (2020) yapmış olduğu çalışmada ebeveynlerin medya okuryazarlık düzeylerinin ebeveyn yaşına göre farklılaşmadığı sonucuna varılmıştır.

Araştırma bulgularına göre dijital ebeveynlik öz yeterlik puanlarının ebeveyn yaşına göre farklılaşmaktadır. Ebeveynlerin yaşı yükseldikçe dijital ebeveynlik öz yeterlik puanı düşmektedir. Bunun nedeni olarak daha genç yaş gruplarının teknolojik gelişmelere daha kolay uyum sağladıkları, teknolojik araç gereçlerin kullanımına daha yakın oldukları düşünülebilir. Ebeveyn yaş grubu ne kadar düşükse dijital ebeveyn öz yeterlik puanları da o kadar yüksek çıkmaktadır.

Temizdemir'in (2018) göre  ocuk cinsiyeti değişkeni bakımından aile- ocuk internet bağımlılığı puanlarını karşılaştırmış olduğu çalışmada kız çocuklarının ebeveynlerinin internet bağımlılık puanlarının erkek öğrencilerin ebeveynlerinin puanlarına oranla daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Gencer'in (2017) yapmış olduğu çalışmada ortaokul düzeyinde 779 öğrenciye ulaşılmış ve öğrencilerin siber zorbalık ve internet bağımlılıkları üzerinde cinsiyet değişkeninin etkisi olduğu, yapılan analizler sonucunda erkek öğrencilerin internet bağımlılık davranışının kız öğrencilere oranla daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yüksel ve Yılmaz'ın (2016) yaptığı bir araştırmada lise  ğrencilerinin internet bağımlılık düzeyleri ile problem çözme becerileri arasındaki ilişki farklı değişkenler açısından incelenmiş ve çocukların internet bağımlılık puanlarının cinsiyet değişkenine göre farklılaştığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuca göre erkek öğrencilerin daha fazla internet kullandığı bilgisi elde edilmiştir. Arslan'ın (2022) yapmış olduğu çalışmada ise erkek çocukların problemleri medya kullanım puanları kız çocuklarının puanlarına oranla daha yüksek çıkmıştır.

Araştırma bulgularına göre dijital ebeveynlik öz yeterlik puanları ve dijital ebeveynlik öz yeterliğinin alt boyutları olan dijital okuryazarlık, dijital güvenlik, dijital iletişim alt boyutlarının  ocuk cinsiyetine göre farklılařmadığđ sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma bulgularının literatür taramasından elde edilen bulgular ile paralellik göstermeme sebebi ebeveynlerin objektif olarak    ekteki soruları yanıtlamamış olmaları, teknolojinin gelişmesi ile birlikte hem kız hem de erkek çocukların dijital araç gereçlere fazlasıyla maruz kalmaları, teknolojik yaşamın içine doğup teknoloji ile beraber büyümeleri olarak d ş n lmektedir.

Onguner'in (2022) yapmış olduğu çalışmada 7-18 yaş grubu çocukların yaşları ile internet bağımlılığı arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Güney'in (2020)  ocukların sosyal medya kullanımı üzerine yapmış olduğu çalışmada 222 beşinci sınıf  ğrencisi araştırmaya katılmış ve öğrencilerin sosyal medya kullanmaya başladıkları yaş aralığı ile sosyal medya kullanımları arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır.  zdemir ve diğerlerinin (2020) 11-18 yaş arası adolesanlar ile yaptığđ çalışmasında elde edilen bulgularda adolesan yaşı ile internet bağımlılığı arasında pozitif bir ilişki olduğu, adolesanların yaşları arttıkça internet bağımlılık riskinin de arttıęđ g r lm şt r. Derin ve Bilge'nin (2016) yapmış olduğu çalışmada ergenlerde internet bağımlılığı ve öznel iyi oluş düzeyleri incelenmiş, ergenlerin sınıf düzeylerinin internet bağımlılığı üzerinde olumlu bir etkisi olmadığđ sonucuna ulaşılmıştır. İlgili literatür incelendiğinde; özellikle  ocuk ve gençlerde dijital ortamlarda geçirilen zaman ile duygusal ve davranışsal problemler arasında pozitif yönde ilişki olduğu görülmektedir (Colwell ve Kato 2003).

Araştırma bulgularına göre dijital ebeveynlik öz yeterliği toplam puanı ile  ocuk yaşı arasında negatif yönlü düşük düzeyde anlamlı bir ilişkiye rastlanmıştır.  ocuk yaşı arttıkça ebeveynlerin dijital ebeveynlik öz yeterlik puanlarının düştüğü görülmektedir. Dijital güvenlik ve dijital iletişim alt boyutlarında anlamlı bir ilişki görülmezken dijital okuryazarlık alt boyutu ile  ocuk yaşı arasında negatif yönlü düşük düzeyde anlamlı ilişki olduğu g r lm şt r. Düşük düzeyde anlamlı bir ilişkiye rastlanmasının nedeninin çalışmadaki örneklem sayısı ile ilişkili olabileceği d ş n lmektedir.  ocuk daha küçük yaş grubunda olduğunda ebeveynlerinin rehberliğine daha fazla ihtiyaç duyduğu, bu nedenle  ocuk daha küçük yaşta iken dijital ebeveynlerin çocuklara dijital rehber olma yolunda daha faydalı oldukları düşünülebilir.

 ıft 'nin (2018)  niversite  ğrencilerinde sosyal medya bağımlılığını incelediği bir araştırmasında sosyal medya bağımlılığının internet kullanım sıklığına göre anlamlı oranda farklılık gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Bir gün içerisinde interneti 5 saat ve 5 saatten daha fazla kullanan öğrencilerin gün içerisinde interneti 1-3 saat aralığında kullanan öğrencilere göre sosyal medyaya daha fazla oranda bağımlı oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Oğuz ve Kutluca'nın (2020) yapmış olduğu çalışmada teknolojik araç gereçleri 7 saat ve daha fazla süre kullanım gösteren annelerin okulöncesi dönemdeki çocukların teknoloji kullanımına dair görüşlerinin daha olumlu olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Aynı çalışmada babaların durumu incelendiğinde ise teknolojik araç gereçleri ne kadar süre ile kullandığđnı çocukların teknoloji kullanımına yönelik görüşleri üzerinde bir etkiye sahip olmadığđ sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırma bulgularına göre problemleri medya kullanım puanlarının internet kullanım yılına göre farklılařmadığđ g r lm şt r. Bu durumun internet kullanım yıllarının her aile için birbirine yakın zaman aralıklarında olmasından kaynaklandıęđ d ş n lmektedir.

Aslan ve diğerlerinin (2019) yapmış olduğu çalışmada ortaokul düzeyinde 1500  ocuk katılımcıya ulaşılmış ve  ocuk cinsiyeti ile medya okuryazarlık düzeyleri arasında anlamlı bir farklılığa rastlanmıştır. Yapılan araştırmaya göre medya okuryazarlık düzeylerinin kızlarda erkeklere oranla anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu belirlenmiştir. G ldağ'ın (2018) 517 lise  ğrencisi katılımcıya ulařtıęđ araştırmada öğrencilerin cinsiyetleri ve dijital oyun bağımlılıkları arasında anlamlı bir farklılaşma olduğu görülmüş,

dijital oyun bağımlılıklarına ilişkin veriler incelendiğinde erkeklerin oyun bağımlılık puan ortalamalarının kızlardan daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yaman ve diğerlerinin (2020) yapmış olduğu çalışmada 4232 ortaokul ve lise öğrencisi katılımcıya ulaşılmıştır. Katılımcıların hafta içi ve hafta sonlarında dijital oyun oynamaları ile cinsiyetleri arasında ilişki olduğu ortaya koyulmuştur. Gerek ortaokul gerek lise öğrencilerinde hafta sonu dijital oyun oynama oranlarının hafta içi dijital oyun oynama oranlarına göre daha fazla olduğu ortaya koyulmuştur. Kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre hem hafta içi hem de hafta sonunda dijital oyun oynama oranlarının daha az olduğu söylenebilmektedir. Ancak etki oranına bakıldığında düşük bir etki görülmektedir. Lee ve arkadaşlarının (2018) yapmış oldukları bir araştırmada erkeklerde problemlı internet kullanımının kızlara kıyasla daha yüksek olduğunu belirtmiştir.

Araştırma bulgularına göre erkek çocukların problemlı medya kullanım oranları kız öğrencilere oranla daha yüksek çıkmıştır. Bu sonuç literatürde yer alan diğer araştırma sonuçlarını da destekler niteliktedir. Bunun nedeni erkek çocukların toplum tarafından daha az denetleniyor oluşu, kız çocuklarının daha çok kontrol altında tutulmaya çalışılması gibi davranışlar olduğu varsayılmaktadır.

Dilci ve diğerlerinin (2019) yapmış olduğu çalışmada yaş değişkenine göre çocukların dijital bağımlılık düzeyleri incelenmiş ve ölçeğin alt boyutlarından olan dürtüsellik ve düşük benlik algısında anlamlı düzeyde farklılaşma görülmüştür. 7-12 yaş arasında bulunan çocukların 0-6 yaş arasında bulunan çocuklara göre aldıkları puanların daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu sonuca göre 7-12 yaş arasında bulunan çocukların dijital bağımlılık düzeylerinin 0-6 yaş arasında bulunan çocukların dijital bağımlılık düzeylerine göre daha yüksek olduğu söylenebilmektedir. Eşgi'nin (2013) 12-17 yaş aralığında ilköğretim ve ortaöğretime devam etmekte olan 1433 katılımcıya ulaştığı araştırmada yaş grupları 12-13, 14-15, 16-17 yaş olarak gruplara ayrılmış ve internet bağımlılık ölçeği uygulanmıştır. Yaş grupları arasında anlamlı düzeyde bir farklılık bulunamamıştır. Bu veriye dayanarak çocukların kendilerini internet bağımlısı olarak görmedikleri sonucuna ulaşılmıştır. Sarı ve Kunt (2014) tarafından yapılan araştırmada ilköğretime devam eden öğrencilerin internet kullanımı üzerine yapmış oldukları çalışmada, öğrencilerin çoğu internetin hayatları için pozitif etkilerinin olduğunu söylemiş ve devam ettikleri sınıf düzeyi arttıkça öğrencilerin internet kullanımının olumsuz yönlerine karşı düşüncelerinde azalmalar olduğu belirtilmiştir.

Araştırma bulgularına göre kız ve erkek çocukların problemlı medya kullanım oranlarının yaş düzeylerine göre anlamlı oranda farklılaşmadığı görülmüştür. Bunun nedeni olarak araştırmaya konu olan çocukların yaş gruplarında birbirine benzer gelişim özellikleri görünmesi ve yaş gruplarının birbirine yakın olması söylenebilir.

Yaylacı'nın (2019) yapmış olduğu araştırmada okul öncesi çocuklarda ebeveyn çocuk ilişkisinin internet kullanımına etkisi üzerine çalışılmıştır. 142 ebeveynden veri toplanmış, çocuk sayısı ile aile-çocuk internet bağımlılığı düzeyi arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunduğu, çocuk sayısı arttıkça çocukların aile-çocuk internet bağımlılığı düzeylerinin de artış gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Temizdemir'in (2018) yapmış olduğu çalışmada ilköğretim birinci kademe öğrencilerin ebeveynleri ile çalışılmış ve bunun sonucunda kardeş sayısı ve aile-çocuk internet bağımlılık puanları karşılaştırılmış, kardeş sayısı değişkenine göre anlamlı düzeyde bir farklılaşma olmadığı sonucu elde edilmiştir. Çocukların ekran kullanımları ve kardeş sayısı arasındaki ilişki incelenmiş ve bunun sonucunda anlamlı farklılıklar olmadığı belirtilmiştir.

Araştırma bulgularına göre problemlı medya kullanım puanları ile kardeş sayısı arasında herhangi bir ilişkiye rastlanmamıştır. Kardeş sayılarının orantısız şekilde dağılmış olmasının bu sonucu etkileyebileceği düşünülmektedir.

Uyar ve Hasdemir'in (2021) yapmış olduğu araştırmada 8. sınıfa devam eden 1453 öğrenci ile çalışılmış olup annenin eğitim durumu ile çocukların internet kullanım sıklıkları arasındaki ilişki incelendiğinde aralarında anlamlı bir ilişki bulunmadığı görülmüştür. Aynı şekilde babaların eğitim durumu ile çocukların internet kullanım sıklıkları arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır. Balantekin'in (2009) 10-14 yaş arası çocukların televizyon bağımlılıkları üzerine çalıştığı araştırmada ve anne-babanın eğitim durumları ile çocukların televizyon bağımlılık puanları arasında bir ilişkiye rastlanmamıştır.

Araştırma bulgularına göre problemlı medya kullanım puanları ile anne ve babaların eğitim durumları arasında bir ilişkiye rastlanmamıştır. Ebeveynlerin de internet ve sosyal medyada çok sık zaman geçiriyor olmaları, çocuklarına rol model olma konusunda anne-babaların dijitalleşmenin getirdiği etkilerle beraber benzer davranışları sergilemeleri ebeveyn eğitim durumu ve problemlı medya kullanımları arasında ilişkinin oluşmasını engelliyor olabileceği düşünülmektedir.

Güngör'ün (2014) yapmış olduğu araştırmada okul öncesi dönem çocuklarının televizyon izleme alışkanlıkları ve anne baba tutumları üzerinde çalışılmış, anne babaların tutum ve davranışlarında 30-39 yaş grubu arasındaki ebeveynlerin çocuklarına karşı daha özenli yaklaştıkları ve yaş grubu arttıkça ise daha serbest bir tutum ve davranış sergiledikleri belirtilmiştir. Oğuz ve Kutluca'nın (2020) yapmış olduğu araştırmada yaşı daha küçük olan annelerin çocukların okul öncesi dönemde teknoloji kullanımına daha olumlu olarak baktıkları ancak babaların bulundukları yaş aralıklarının okul öncesi dönemde bulunan çocukların teknoloji kullanımlarına yönelik görüşlerinde bir farklılaşma olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Zabatiero ve diğerlerinin (2018) yapmış oldukları araştırmada ebeveynlerin yaşlarının, çocuklarının dijital teknolojiyi kullanım durumlarına dair bakış açılarına bir etkisinin olmadığını ve teknolojinin çocuklarının hayatlarında oldukça önemli bir yer kapladığını kabul etme eğiliminde oldukları belirtilmiştir.

Araştırma bulgularına göre problemli medya kullanım puanlarının ebeveyn yaşına göre değişmediği sonucuna ulaşılmıştır. Bunun nedeni olarak örnekleme bulunan yaş gruplarının düzenli dağılım göstermemiş olması veya günümüzde artık her yaş grubunun teknoloji ile iç içe oluyor olması yaş durumundaki farklılıkların bu durumu değiştirmeyeceği gibi nedenlerden kaynaklı olabileceği düşünülmektedir.

Durak'ın (2019) yapmış olduğu çalışmada çocukların internet kullanımlarında ebeveyn arabuluculuğu puanları ebeveynlerin cinsiyetlerine göre incelenmiş ve bunun sonucunda ebeveyn arabuluculuğu puanlarının ebeveynlerin cinsiyetine göre anlamlı oranda farklılaşmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Anlamlı oranda bir farklılaşma görülmemesine rağmen çocukların internet kullanımlarında kadınların ebeveyn arabuluculuğu puanlarının erkeklerden daha fazla olduğu belirtilmiştir. Özek'in (2016) ebeveynlerin medya okuryazarlıklarının ebeveyn cinsiyet durumuna göre farklılık gösterip göstermediğinin incelendiği bir araştırmada bir farklılık oluşturmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Lou, Shih, Liu, Guo ve Tseng (2010) tarafından ebeveynler ile yapılan çalışmada; internet okuryazarlığının düşmesi; kontrol sıklığını ve çocukların internet kullanımına yönlendirilmelerini de olumsuz etkilemektedir (Manap 2020).

Araştırma bulgularına göre çocukların problemli medya kullanım puanlarının ebeveyn cinsiyetine göre değişmediği sonucuna ulaşılmıştır. Hayatın neredeyse her alanında teknolojinin bir gereklilik haline gelmesi, her iki cinsiyet için de teknolojik gelişmelerin takip edilebilir olması ve teknolojik araç gereçlere rahatlıkla ulaşılabilmesi bu sonucun nedeni olarak düşünülebilir.

Bu bölümde yapılmış olan çalışmanın ileriki zamanlarda yapılacak olan araştırmalar için katkı sağlaması nedeniyle birkaç öneride bulunulmuştur.

- Dijital ebeveynlik öz yeterliği ve çocukların problemli medya kullanımı arasındaki ilişkiyi araştırmak amacıyla farklı yaş gruplarındaki çocuklar ve farklı bir örneklem ile çalışma yapılabilir.
- Bu araştırma devlet okullarında ilkokula devam eden çocuklara sahip ebeveynler ile yapılmıştır. Özel okullarda ilkokula devam eden çocuklara sahip ebeveynlerle yapılabilir.
- Anne baba eğitim içeriklerinde dijital medya-çocuk ve problemli medya kullanımı konularına da yer verilebilir.
- Anne ve babaların teknolojiyi kullanım şekilleri incelenebilir.
- Dijital ebeveynlik konusunda anne ve babalara profesyonel çalışmacılar tarafından eğitimler verilebilir.
- Çocukların problemli medya kullanımlarının önüne geçebilmek adına çocuklar için bilgilendirici seminerler ve etkinlikler düzenlenebilir.
- Aile içi iletişimi güçlendirmek için evde çocuklarla beraber yapılabilecek etkinlikler, oyunlar, çalışmalarla ilgili ebeveynlere bilgilendirici kitaplar ve yazılar dağıtılabilir.
- Öğretmenler tarafından çocukları teknolojiyi faydalı yönde kullanmaya teşvik edecek şekilde teknolojik araç gereçlerin kullanımını gerektiren ev ödevleri verilebilir.

Etik Beyan

"Dijital Ebeveynlik Öz Yeterliği ile Çocuklarda Problemli Medya Kullanımı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Gerekli olan etik kurul izinleri Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi

Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurulunun 28.06.2021 tarih ve 2021/843 sayılı kararı ile alınmıştır.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Yazarların çalışmadaki katkı oranları eşittir.

Çatışma Beyanı

Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Not

Bu makale Dijital Ebeveynlik Öz Yeterliği ile Çocuklarda Problemler Medya Kullanımı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Kaynakça

- Arslan A, (2019). Ortaöğretim öğrencilerinin dijital bağımlılık düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi: sivas ili örneği. *Gazi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5(2), 63-80.
- Arslan S, (2022). Dijital ebeveynlik farkındalığı ve çocuklarda problemler medya kullanımı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul Aydın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Aslan A, Turgut YE, Göksu İ, Aslan SA, (2019). Çocukların medya okuryazarlık düzeylerinin ve kullanım alışkanlıklarının demografik değişkenler açısından incelenmesi. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 39(2), 793-815.
- Balantekin Y, (2009). 10-14 yaş arası çocuklarda televizyon bağımlılığı üzerinde bir araştırma. *Yüksek Lisans Tezi*. T.C. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Colwell J, Kato M, (2003). Investigation of the relationship between social isolation, self-esteem, aggression and computer game play in Japanese adolescents. *Asian Journal of Social Psychology*, 6(2), 149-158.
- Çakar M. T. (2019). Okul öncesi dönem çocuklarının ebeveynlerinin teknoloji kullanımlarının çocukların teknoloji kullanımı üzerine etkisi. *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çakır M, Kocagöz E, Karakuş FN, (2021). Çocuklarda dijital bağımlılık: ebeveynlerle nicel bir araştırma. *Online International Conference on Empirical Economics and Social Sciences* (s. 71-93).
- Çelen FK, Çelik A, Seferoğlu, SS, (2011). Çocukların internet kullanımları ve onları bekleyen çevrimiçi riskler. *XIII. Akademik Bilişim Konferansı* (s. 645-652). İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Çiftçi H, (2018). Üniversite öğrencilerinde sosyal medya bağımlılığı. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(4), 417-434.
- Derin S, Bilge F, (2016). Ergenlerde internet bağımlılığı ve öznel iyi oluş düzeyi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 6(46), 35-51.
- Dilci T, Arslan A, Ersoy M (2019). 0-12 Yaş aralığındaki çocukların dijital bağımlılık düzeylerinin çeşitli değişkenlere göre belirlenmesi. *Tarih Okulu Dergisi*, 122-142.
- Durak A, (2019). Ebeveyn arabuluculuğunun bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Yüksek Lisans Tezi*. Bartın Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bartın.
- Eşgi N, (2013). Dijital yerli çocukların ve dijital göçmen ebeveynlerinin internet bağımlılığına ilişkin algılarının karşılaştırılması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28(3), 181-194
- Furuncu C, (2020). Problemler medya kullanım ölçeği türkçe formunun geçerlik güvenirlik çalışması: çocuklarda ekran bağımlılığı ölçeği ebeveyn formu. *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Furuncu C, Öztürk E, (2020). Problemler medya kullanım ölçeği türkçe formunun geçerlik güvenirlik çalışması: çocuklarda ekran bağımlılığı ölçeği ebeveyn formu. *Erken Çocukluk Çalışmaları Dergisi*, 4(3), 535-566.
- Gencer H, (2017). Ortaokul öğrencilerinde internet bağımlılığı ve siber zorbalık davranışları ile ilişkili değişkenlerin incelenmesi. *Yüksek Lisans Tezi*. Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sivas.
- Göldağ B, (2018). Lise öğrencilerinin dijital oyun bağımlılık düzeylerinin demografik özelliklerine göre incelenmesi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 15(1), 1287-1315.
- Gülmüş İ, (2020). İlkokul öğrenci ebeveynlerinin medya okuryazarlık düzeylerinin incelenmesi. *Yüksek Lisans Tezi*. Ege Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Günaydın E, (2021). 12-17 yaş çocuğu olan annelerin ebeveynlikte bilinçli farkındalık düzeyi ve dijital ebeveynlik tutumu ile çocuklarında internet bağımlılığı arasındaki ilişki. *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güney Z, (2020). Çocukların sosyal medya kullanımı üzerine bir araştırma. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 11(1), 188-199.
- Güngör M, (2014). Okul öncesi dönem çocuklarının televizyon izleme alışkanlıkları ve anne baba tutumları. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(28), 199-216.
- Gülmüş İ, (2020). İlkokul öğrenci ebeveynlerinin medya okuryazarlık düzeylerinin incelenmesi. *Yüksek Lisans Tezi*. Ege Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

- İnan-Kaya, G, Mutlu-Bayraktar D, Yılmaz Ö, (2018). Digital parenting: perceptions on digital risks. *Kalem Uluslararası Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 8(1), 131-157.
- Kay MA, (2022). Erken çocuklukta dijital oyun bağımlılığının yordayıcıları olarak; dijital ebeveynlik, aile içi ilişkiler ve sosyal yeterlilik. *Doktora Tezi*. İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Malatya.
- Kaya A, Balay R, Göçen A, (2012). Öğretmenlerin alternatif ölçme ve değerlendirme tekniklerine ilişkin bilme, uygulama ve eğitim ihtiyacı düzeyleri. *International Journal of Human Sciences*, 9(2), 1303-5134.
- Kaya İ, Bayraktar DM, (2021). Türkiye’de yapılan dijital ebeveynlik araştırmalarına yönelik bir içerik analizi çalışması. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(2), 1046-1082.
- Lauricella AR, Wartella E, Rideout VJ, (2015). Young children's screen time: The complex role of parent and child factors. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 36, 11-17.
- Lee SY, Lee D, Nam CR, Kim DY, Park S, Kwon JG, (2018). Distinct patterns of Internet and smartphone-related problems among adolescents by gender: Latent class analysis. *Journal of Behavioral Addictions*, 7(2), 454-465.
- Lim SS, (2016). Through the tablet glass: transcendent parenting in an era of mobile media. *Journal of Children and Media*, 10(1), 21-29.
- Lou SJ, Shih RC, Liu HT, Guo YC, Tseng KH, (2010). The influences of the sixth graders' parents' internet literacy and parenting style on internet parenting. *Turkish Online Journal of Educational Technology-TOJET*, 9(4), 173- 184.
- Manap A, (2020). Anne babalarda dijital ebeveynlik farkındalığının incelenmesi. *Doktora Tezi*. İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya.
- Manap A, Durmuş E, (2021). Dijital ebeveynlik farkındalığının çeşitli değişkenler, aile içi roller ve çocukta internet bağımlılığı açısından incelenmesi. *E-Uluslararası Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 12(1), 141-156.
- Oğuz BN, Kutluca AY, (2020). Okul öncesi dönemde çocukları olan ebeveynlerin teknoloji kullanımına yönelik görüşlerinin incelenmesi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 39(2), 252-268.
- Okumuş V, Parlar H (2018). Çocukların sosyal medya kullanım amaçları ve ebeveyn tutumları. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(33), 357-368.
- Onguner S, (2022). 7-18 yaş arası çocuklarda internet bağımlılığı ve çocukların günlük alışkanlıkları üzerine olumsuz etkilerinin değerlendirilmesi. *Tıpta Uzmanlık Tezi*. Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Ankara.
- Özdemir S, Bülbül F, Balcı S, Türköz A, (2020). 11-18 yaş arasındaki adolesanların internet bağımlılık düzeyleri. *Bahcesir Sağlık Bilimleri Dergisi*, 9(2), 83-92.
- Özek MB, (2016). Ebeveynlerin medya okuryazarlık düzeylerinin farklı değişkenler açısından incelenmesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 805-819.
- Parmar NA, (2017). Digital Parenting. *United Learning Schools, Ashford, Kent*
- Rode, JA, (2009). Digital parenting: designing children's safety. in proceedings of the 23rd british HCI group annual conference on people and computers: celebrating people and technology. *British Computer Society*, 244-251.
- Sarı S, Kunt H, (2014). İlkokul ve ortaokul öğrencilerinin sınıf düzeylerine göre internet kullanım durumlarının belirlenmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (40), 263-280.
- Sayar K, Benli S, (2020). *Dijital Çocuk*. Kapı Yayınları.
- Serin G, Aydın F, (2021). Anne ve babaların dijital ebeveynlik becerileriyle ilgili görüşlerinin karşılaştırılması. *EJER Congress 2021 Bildiri Özetleri Kitabı*.
- Temizdemir HA, (2018). Ebeveyn-çocuk internet kullanımı, aile içi iletişim, çocukların uyku kalitesi ve sosyal becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Yüksek Lisans Tezi*. Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tokel ST, Başer D, İşler V, (2013). Türkiye’deki ebeveynlerin çocuklarının internet ve sosyal paylaşım siteleri kullanımına yönelik bilgi seviyeleri ve algıları. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(1), 225-236.
- Toran M, Ulusoy Z, Aydın B, Deveci T, Akbulut A, (2016). Çocukların dijital oyun kullanımına ilişkin annelerin görüşlerinin değerlendirilmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 24(5), 2263-2278.
- Türkel N, (2021). Ebeveynlerin sosyal medya bağımlılık düzeyleri ile dijital ebeveynlik tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Yüksek Lisans Tezi*. Üsküdar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Uyar M, Hasdemir TA, (2021). Çocukların internete erişimi ve kullanım becerileri: ankara ili örneği. *Birinci Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*. Ufuk Üniversitesi.
- Üstündağ A, (2020). *Çocuk ve Ekran*. Ankara: Eğiten Kitap.
- Yağar F, Dökme S, (2018). Niteliksel araştırmaların planlanması: araştırma soruları, örneklem seçimi, geçerlik ve güvenirlik. *Gazi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3(3), 1-9.
- Yaman F, (2018). Türkiye’deki ebeveynlerin dijital ebeveynlik öz yeterliklerinin incelenmesi. *Doktora Tezi*. Eskişehir Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Yaman F, Çubukçu A, Küçükali M, Yurdakul IK, (2020). Ortaokul ve lise öğrencilerinin sosyal medya kullanımı ve dijital oyun oynama durumları. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(2), 160-174.
- Yaman F, Dönmez O, Akbulut Y, Yurdakul IK, Çoklar AN, Güyer T, (2019). Ebeveynlerin dijital ebeveynlik yeterliklerinin çeşitli demografik değişkenler açısından incelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 44(199), 149-172.
- Yay M, (2017). *Dijital Ebeveynlik*. İstanbul: Yeşilay Yayınları.
- Yaylacı B, (2019). Okul öncesi çocuklarda ebeveyn çocuk ilişkisinin internet kullanımı üzerine etkisi. *Yüksek Lisans Tezi*. Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Zonguldak.

- Yazıcı ZN, Özcan EN, (2021). Annelerin teknoloji bağımlılığı düzeyi ile dijital ebeveynlik düzeyi arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi*, 2(1), 15-28.
- Yurdakul IK, Dönmez O, Yaman F, Odabaşı HF, (2013). Dijital ebeveynlik ve değişen roller. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 12(4), 883-896.
- Yüksel M, Yılmaz E, (2016). Lise öğrencilerinin internet bağımlılık düzeyleri ile problem çözme becerileri arasındaki ilişkinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Elementary Education Online*, 15(3), 1031-1042.
- Zabatiero J, Straker L, Mantilla A, Edwards S, Danby S, (2018). Young children and digital technology: Australian early childhood education. *Australasian Journal of Early Childhood*, 43(2), 14-22.

EXTENDED ABSTRACT

Raising children in a safe environment, controlling their health conditions, ensuring that they become productive and creative individuals in the future and transferring cultural values to children are the main objectives of parents. With the development of technology, the relationship between mother, father and child has begun to gain new dimensions. This relationship between the child and the parent also has a significant impact on the child's social-emotional, cognitive and physical development. Therefore, it is crucial for children to make the best use of digital developments and to protect themselves from the possible risks of technology and to benefit from the opportunities offered by technology (Kaya and Bayraktar 2021). The characteristics parents should have to be good guides to their children in the digital and virtual world as in real life, to adapt to the innovations of technology, which has the potential to affect the social, emotional, psychological, mental and physical development of children in many ways, and to instil the correct and beneficial use of digital devices in their children have revealed the concept of digital parenting (Yay 2017). To raise healthy individuals in today's world, parents need to be aware of the safe and effective use of digital devices and provide good guidance on the beneficial and harmful effects of digitalization. This process brought about by the digital world has led to the emergence of the concept of digital parenting. While defining digital parenting, the concept of digital parenting was used regarding the parent-child relationship which is outside the normal parental role definitions and can find its place in digital life, and the roles of parents in this process. The Internet and digital environments have positive and negative aspects. Parents have great responsibilities in overcoming the negative situations brought by the digital world and new roles are determined for them (Kay 2022). In the digitalizing world, individuals can easily access all kinds of information, use and share it with others, and thus produce new information and ideas. Internet technologies are both for parents and children. Parents are responsible for the physical upbringing and social-emotional and cognitive development of children. With the rapid changes in technology, children and adolescents do not know how to evaluate the new and complex information in the world of technology. Therefore, the only digital task of parents is not to introduce computer and internet technologies to their children and to teach them how to use them (Yurdakul et al 2013). The concept of digital parenting gains importance in this regard. In order for parents to take the right steps as digital guides, it is essential that they have as much knowledge about digital technology and technological developments as their children. The number of studies on digital parenting self-efficacy is very few and limited in the relevant literature. The child, who opens his/her eyes to the world with his/her family, experiences the most interaction in the family environment. Children learn many attitudes and behaviors by taking their parents as role models. Digital parenting self-efficacy and children's problematic media use may be affected by each other. Therefore, in this study, the relationship between the digital parenting self-efficacy of parents with children aged 7-10 and children's problematic media use was examined. In this study, an answer to the question "Is there a relationship between the digital parenting self-efficacy of parents with children aged 7-10 and their children's problematic media use?" was sought. In this study, the comparative relational survey model was used since it was aimed to reveal the existing situation or situations as they exist and to provide information about the relationship level between two or more situations. In this study, conducted using a quantitative research method, the relationship between digital parenting self-efficacy of parents with children aged 7-10 studying at a primary school in İnegöl District of Bursa province and children's problematic media use was examined. From the demographic information obtained, the relationship between the parents' education level, age, gender, number of children, children's age, gender, years of internet use, and digital parenting self-efficacy and problematic media use was examined. In the study, the digital parenting self-efficacy of parents with children aged 7-10 was measured with the Digital Parenting Self-Efficacy Scale, and children's problematic media use was measured with the Problematic Media Use Scale. After performing Normality test, Pearson Product Moment Correlation Analysis, ANOVA Test, t Test, which are parametric tests, were applied to the data showing normal distribution, and Kruskal Wallis-H Test, one of the non-parametric alternatives of parametric tests, was

applied to the data not showing normal distribution. As a result of the study, a negative and moderately significant relationship was found between digital parenting self-efficacy and children's problematic media use and a significant negative relationship was found between digital literacy, digital safety and digital communication, the sub-dimensions of digital parenting self-efficacy, and children's problematic media use. The findings of the study showed that as digital parenting self-efficacy decreased, children's problematic media use increased, which supports the literature studies. It was also found that there is a relationship between digital parenting self-efficacy and children's problematic media use. Considering these findings that support the literature studies, it is seen that children learn by taking role models, and the attitudes and behaviours of parents in the digital world affect the children's lives in the digital world. Children learn many aspects of life from their parents from the moment they are born, and it can be said that children are good observers. Children who observe how and how much time their parents spend with digital devices will take their parents as role models in this regard. Therefore, parents should always be cautious and monitor their children's use of digital devices. It is thought that spending quality time with children will help keep children away from problematic media use. Having knowledge about digital devices, being aware of the risks and benefits technology brings, knowing and applying methods to protect themselves from possible dangers will enable parents to guide their children to use technology in a beneficial way.

Politik İstikrarın Çevre Üzerindeki Etkisi: Türk Devletleri Teşkilatı Örneği

Fatih AKIN¹

Öz

Bu çalışmada, Türk Devletleri Teşkilatı üyesi ve gözlemcisi olan ülkelere (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkiye, Macaristan ve Türkmenistan) yönelik 2002-2021 dönemi için politik istikrar ve çevre arasındaki ilişki panel Otoregresif Dağıtılmış Gecikme (ARDL) yöntemi ile incelenmiştir. Çevreyi temsilen ekolojik ayak izi değişkeni kullanılmıştır. Ekonomik büyüme, yenilenebilir enerji tüketimi ve politik istikrar açıklayıcı değişkenler olarak modele dâhil edilmiştir. Çalışmadan elde edilen bulgular, politik istikrarda meydana gelen artışın kısa ve uzun dönemde ekolojik ayak izini azalttığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bulgulardan hareketle politik istikrarın, çevre kalitesini artmasına katkı sağladığı görülmektedir. Diğer önemli bulgular ise, ekonomik büyüme ekolojik ayak izini artırırken, yenilenebilir enerji tüketimi ise ekolojik ayak izini azaltmaktadır. Bu bulgular doğrultusunda, Türk Devletleri Teşkilatı üyesi ve gözlemcisi olan ülkelerde politik istikrarın devamlılık göstermesi ve yenilenebilir enerji tüketiminin artırılması çevre kalitesinin artırılmasına yardımcı olabilir.

Anahtar Kelimeler: Çevre Kalitesi, Politik İstikrar, Ekonomik Büyüme, Yenilenebilir Enerji Tüketimi, Panel ARDL

The Impact of Political Stability on the Environment: The Case of the Organization of Turkic States

Abstract

In this study, the relationship between political stability and the environment for the period 2002-2021 for the member and observer countries of the Organization of Turkic States (Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, Türkiye, Hungary, and Turkmenistan) is examined with the panel Autoregressive Distributed Lag (ARDL) method. The ecological footprint variable is used to represent the environment. Economic growth, renewable energy consumption, and political stability are included in the model as explanatory variables. The findings of the study reveal that an increase in political stability reduces the ecological footprint in the short and long run. Therefore, the findings suggest that political stability contributes to the improvement of environmental quality. Another important finding is that while economic growth increases the ecological footprint, renewable energy consumption decreases the ecological footprint. In line with these findings, maintaining political stability and increasing renewable energy consumption in the member and observer countries of the Organization of Turkic States can help improve environmental quality.

Keywords: Environmental Quality, Political Stability, Economic Growth, Renewable Energy Consumption, Panel ARDL

Atıf İçin / Please Cite As:

Akın, F. (2025). Politik istikrarın çevre üzerindeki etkisi: Türk Devletleri Teşkilatı örneği. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14 (2), 636-650. doi:10.33206/mjss.1570368

Geliş Tarihi / Received Date: 19.10.2024

Kabul Tarihi / Accepted Date: 11.02.2025

¹ Dr. Öğr. Üyesi – Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Refahiye MYO, fatih.akin@erzincan.edu.tr,

 ORCID: 0000-0002-7741-4004

Giriş

Son yıllarda çevre kirliliğinin artması endişe verici hale gelmiştir (Hill, 2010; Victor, 2017). Çevre sorunları ulusal sınırları aştığından, çevreyi küresel ölçekte korumak için ulusal eylemler yetersiz kalmaktadır. Dolayısıyla uluslararası arenada, Birleşmiş Milletler önderliğinde çevre sorunlarına yönelik 1972 (Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı-Stockholm Konferansı), 1987 (Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu Raporu: Ortak Geleceğimiz-Brundtland Raporu), 1992 (Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı-Dünya Zirvesi- Rio de Janeiro), 2002 (Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi-Johannesburg Zirvesi), 2012 (Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı-Rio+20), 2015 (Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi'nde Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin -SDG- kabul edilmesi), 2021 (Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Konferansı, COP26-Glasgow), 2022 (Stockholm +50: Herkesin Refahı için Sağlıklı Bir Gezegen - Sorumluluğumuz, Fırsatımız), 2023 (Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Konferansı, COP28-Dubai) ve 2024 (Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Konferansı, COP29-Bakü) yıllarında çeşitli toplantılar düzenlenmiştir. Bu toplantıların ortak amacı, ekonomik büyüme sağlanırken çevrenin korunmasının gerekliliğini vurgulamak ve hükümetlerin bu doğrultuda politikalar üretmesini sağlamaktır.

Son yıllarda, çevre kirliliği bağlamında kurumsal faktörler önemli bir ilgi odağı haline gelmiştir. Siyasi kurumlar hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyümede kritik bir role sahiptir. Siyasi istikrara yönelik sağlam usuller sadece kamu fonlarının yönetimini iyileştirmekle kalmaz, aynı zamanda yolsuzlukla mücadele, hukukun üstünlüğünün korunmasına ve siyasi meselelerde askeri güç kullanımının en aza indirilmesine yardımcı olmaktadır (Danish ve Ulucak, 2020; Adebayo, Akadiri, Uhumamure, Altuntas ve Shale, 2022). Kurumların doğası, sosyal, kültürel, endüstriyel yapısı ve kaynak dağılımı, politika geliştirmeye rehberlik eden siyasi süreç gibi çevre politikalarının hedeflerine ulaşmasında önemli rol oynamaktadır (Jacobsson ve Lauber, 2006; Hughes ve Lipsy, 2013). Ayrıca ekonomi ve çevre politikalarına ek olarak, etkin politikaların uygulanması ve gözetimini sağlamak için mevcut kurumların geliştirilmesi çevresel ekonomi için çok önemli hale gelmiştir (Dasgupta, De Cian ve Verdolini, 2016).

Politik istikrar ve çevre ilişkisi, sürdürülebilir kalkınma için önemli bir konudur. Politik istikrar, bir ülkenin siyasi, ekonomik ve sosyal açıdan istikrarlı ve güvenli olmasıdır. Çevre ilişkisi ise, insanların doğal kaynakları kullanma, koruma ve geliştirme şeklidir. Bu iki kavram arasında karşılıklı bir etkileşim vardır. Politik istikrar, çevre kalitesini iyileştirmek için gerekli politikaları oluşturma, uygulama ve denetleme imkânı sağlamaktadır. Çevre kalitesi ise, politik istikrarı destekleyen bir faktördür. Çünkü çevre sorunları, sosyal, ekonomik ve siyasi sorunlara yol açabilir. Bu nedenle, politik istikrar ve çevre ilişkisi, birbirini tamamlayan ve güçlendiren bir ilişki haline gelmiştir (Oğuz, 2019; Cengiz, 2021).

Politik istikrar ve çevre ilişkisi, gerek ulusal gerek küresel düzeyde ele alınarak gündemi meşgul etmektedir. Ulusal düzeyde, politik istikrarın çevre üzerindeki etkisi, bir ülkenin çevre politikaları, yasaları, kurumları, katılımı, denetimi, eğitimi, farkındalığı, iş birliği, yatırımı, teknolojesi, yenilenebilir enerji kullanımı gibi faktörlere bağlıdır. Küresel düzeyde politik istikrarın çevre üzerindeki etkisi ise, uluslararası örgütler, anlaşmalar, protokoller, standartlar, iş birliği, yardım, ticaret, iklim değişikliği, biyolojik çeşitlilik, kirlilik, doğal afetler gibi faktörleri içermektedir. Politik istikrar ve çevre ilişkisi, farklı ülkelerde farklı şekillerde ortaya çıkabilmektedir. Bazı ülkeler, politik istikrarı sağlamak için çevre sorunlarına öncelik verirken, bazı ülkeler ise çevre sorunlarını göz ardı ederek politik istikrarı tehlikeye atabilmektedir. Bu durum ülkelerin ekonomik, sosyal, kültürel, coğrafi, tarihi ve siyasi özelliklerine göre değişebilmektedir (Acar, 2020; Adebayo vd., 2022; Agheli ve Taghvaei, 2022; Kirikkaleli ve Osmanlı, 2023).

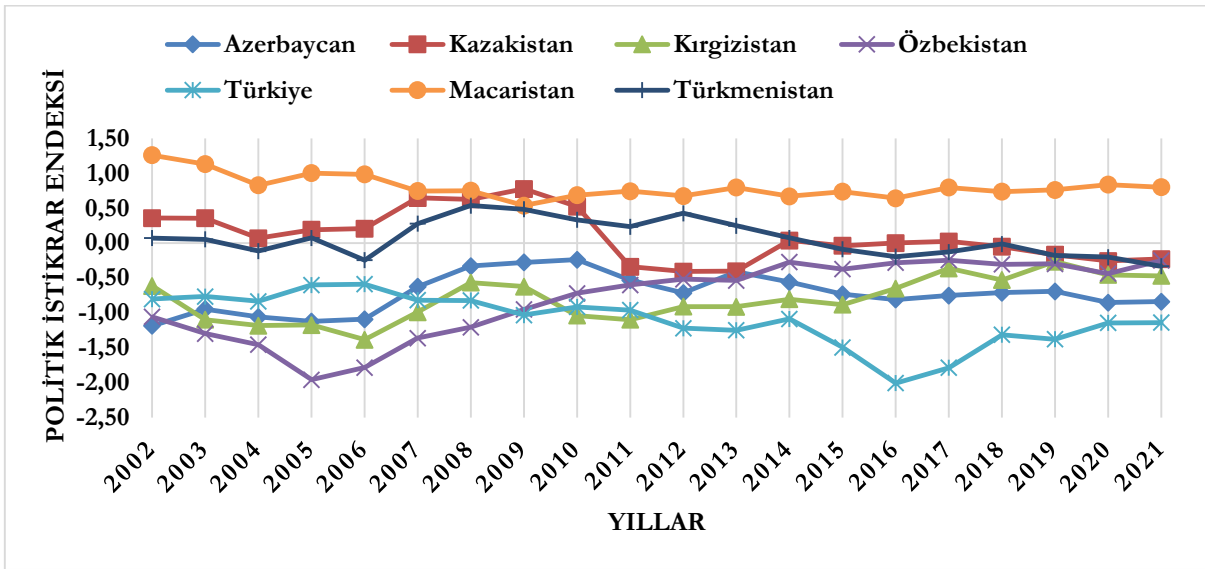
Politik istikrar ve çevre arasındaki ilişki birçok araştırmaya konu olmuştur. Bazı çalışmalara göre, politik istikrar CO₂ emisyonlarını azaltarak, yenilenebilir enerji tüketimini ve çevre teknolojilerinde yeniliği teşvik ederek çevre kalitesi üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir (Kirikkaleli ve Osmanlı, 2023). Ancak, aksini iddia eden çalışmalar da bulunmaktadır. Bu çalışmalara göre, politik istikrar enerji ve kaynak talebini artıran, daha fazla atık ve kirlilik üreten ekonomik büyüme, sanayileşme ve kentleşmeyi mümkün kılarak çevresel kalite üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olabilmektedir (Cohen, 2021; Ayhan, Kartal, Kılıç Depren ve Depren, 2023).

Politik istikrar endeksi, bir hükümetin anayasa dışı veya şiddet içeren yollarla, siyasi amaçlı şiddet ve terörizm de dâhil olmak üzere, istikrarsızlaştırılması veya devrilmesi olasılığına dair algıları değerlendirmektedir. Yani, bir ülkenin siyasi ortamının istikrarını yansıtmaktadır. Ekonomist Araştırma Birimi (Economist Intelligence Unit), Dünya Ekonomik Forumu (World Economic Forum) ve Politik Risk Hizmetleri'nin (Political Risk Services) yanı sıra diğer birkaç endeksin ortalaması ile hesaplanmaktadır.

Politik istikrar endeksi yaklaşık olarak -2.5 (zayıf politik istikrar) ile +2.5 (güçlü politik istikrar) arasında değişmektedir. Daha yüksek endeks değerlerine sahip ülkeler daha istikrarlı politik ortamlara sahip olarak kabul edilirken, daha düşük değerler daha fazla politik istikrarsızlığa işaret etmektedir (Theglobeconomy, 2024; Can Gaberli, Gaberli ve Güler, 2022).

Türk Devletleri Teşkilatı, 3 Ekim 2009 tarihinde kurulmuştur. Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkiye üye ülkelerdir. Macaristan, Türkmenistan ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ülkeleri ise gözlemci statüsünde yer almaktadır. Başlangıçta Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi olarak bilinen örgüt, Türk dili konuşan ülkeler arasında kapsamlı iş birliğini teşvik etmek amacıyla kurulmuştur. Örgütün öncelikli amacı, Türk devletleri arasında ortak tarih, dil ve kültür temelinde iş birliği ve dayanışmayı derinleştirmek ve genişletmektir. Ayrıca üye devletler arasında ekonomi, bilim, eğitim, ulaştırma, gümrük, turizm ve diğer çeşitli alanlarda da mevcut ikili iş birliği alanlarını bölgenin yararına çok taraflı iş birliği ile genişletmeyi amaçlamaktadır (Turkicstates, 2024). Türk Devletleri Teşkilatına üye ve gözlemci olan ülkelerin politik istikrar endeksi verileri, 2002-2021 dönemi Grafik 1’de gösterilmektedir.

Grafik 1. Türk Devletleri Teşkilatına Üye ve Gözlemci Olan Ülkelerde Politik İstikrar Endeksi (2002-2021)

Kaynak: Theglobeconomy Veritabanı, 2024.

Grafik 1’e göre, 2002 yılında politik istikrar verilerine bakıldığında, Azerbaycan’da -1.19, Kazakistan’da -0.84, Kırgızistan’da -1.10, Özbekistan’da -1.06, Türkiye’de -0.80 Macaristan’da 1.26 ve Türkmenistan’da 0.07’dir. Bu sonuçlar doğrultusunda 2002 yılında politik istikrarın en yüksek olduğu ülke Macaristan iken, en düşük ise Azerbaycan’da gerçekleşmiştir. 2021 yılında politik istikrar verilerine bakıldığında, Azerbaycan’da -0.84, Kazakistan’da -0.23, Kırgızistan’da -0.47, Özbekistan’da -0.25, Türkiye’de -1.14, Macaristan’da 0.84 ve Türkmenistan’da ise -0.33’tür. Bu sonuçlar doğrultusunda 2021 yılında politik istikrarın en yüksek olduğu ülke Macaristan iken, en düşük ülke ise Türkiye’de gerçekleşmiştir. 2002-2021 dönemi için ortalama olarak +2.5 endeksine en yakın ve başarılı olan ülkeler sırasıyla; Macaristan, Kazakistan ve Türkmenistan’dır. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ise veri kısıtı nedeniyle çalışmaya dâhil edilmemiştir.

Bu çalışmada, politik istikrar ve çevre ilişkisi analiz edilmiştir. Çalışmanın literatüre katkı sağlayacak temel yönlerinden biri, çevresel kaliteyi temsilen kullanılan değişkendir. Literatürde politik istikrarın çevreye olan etkisini inceleyen çalışmalar olmasına rağmen söz konusu çalışmaların çoğunda çevresel kalite göstergesi olarak CO₂ emisyonu kullanılmıştır. Bu çalışmada çok geniş kapsamlı bir kavram olan ekolojik ayak izi çevresel gösterge olarak kullanılmıştır. Ekolojik ayak izi, bir bireyin, bir topluluğun veya tüm insanlığın yaşam tarzını desteklemek için gereken çevresel kaynakların miktarı olarak tanımlanabilir (GFN, 2024). Aynı zamanda, karbon ayak izi, ekim alanları, otlatma alanları, orman ürünleri, yerleşim alanları ve balıkçılık alanları gibi bileşenlerden oluşan ekolojik ayak izi her halükârda karbon emisyonunu da kapsamaktadır (Ulucak ve Lin, 2017 ; Danish, Baloch, Mahmood ve Zhang, 2019). Çalışmanın bir diğer farklı yönü ise, ele alınan ülke grubudur. Yani, Türk Devletleri Teşkilatı üyesi ve gözlemcisi olan ülkeler

üzerine bir uygulama gerçekleştirilmiş olmasındır. Literatürde politik istikrar ve evre ilişkisini Türk Devletleri Teşkilatı üyesi ve gözlemcisi olan ölkeler bağlamında inceleyen bir çalışmaya rastlanılmamıştır.

Türk Devletleri Teşkilatı üyesi ve gözlemcisi olan ölkelere yönelik yapılan bu çalışmada 2002-2021 dönemi için panel ARDL/PMG yöntemi uygulanmıştır. Veri kısıtı nedeniyle bu dönem ele alınmıştır. Çevresel kaliteyi ölçerken bağımlı değişken olarak ekolojik ayak izi kullanılırken, bağımsız değişken olarak ise politik istikrarın yanı sıra ekonomik büyüme ve yenilenebilir enerji tüketimi değişkenleri modele dâhil edilmiştir. Çalışma giriş, literatür taraması, veri seti, model ve yöntem, bulgular, tartışma, sonuç ve öneriler kısmından oluşmaktadır.

Literatür Taraması

Politik istikrar ve evre kalitesine ilişkin literatür son zamanlarda artmaya başlamıştır. Literatür incelendiğinde yapılan çalışmalarda çevreyi etkileyen farklı değişkenler ve farklı ekonometrik yöntemler kullanılmıştır. Bu çalışmada politik istikrar ve evre ilişkisi incelenmiştir. Türk Devletleri Teşkilatı üye ve gözlemci ölkeleri için politik istikrar ve evre ilişkisini inceleyen bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu nedenle, bu araştırma literatürdeki bu eksikliği gidermeyi amaçlamaktadır. Literatürde politik istikrar (kurumsal kalite değişkenleri vb.) ve evre ilişkisine yönelik literatür çalışması aşağıdaki gibidir:

Fredriksson ve Svensson (2003) yapmış olduğu çalışmada, politik istikrarın çevresel bozulma üzerindeki etkisini politik-ekonomi ve sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde tartışmaktadır. 1990 yılına ait kesitsel veriler kullanarak 63 ölkede için yapılmıştır. Çalışma, politik çevresel sürdürülebilirlik, istikrarsızlık ve yolsuzluk ile ilgili politik uygulamalar arasındaki ilişkiyi incelemiştir. 1992 yılında Birleşmiş Milletler evre ve Kalkınma Konferansı için hazırlanan ölkede verileri kullanarak çevresel düzenlemelerin sıklığına dair bir endeks oluşturulmuştur. Sonuçlar, düşük yolsuzluk seviyesine sahip ölkelerde politik istikrarın çevresel düzenlemelerin sıklığını azalttığını, yüksek yolsuzluk seviyesine sahip ölkelerde ise artırdığını göstermektedir. Ayrıca, yolsuzluğun çevresel düzenlemelerin sıklığını azalttığı, ancak politik istikrarsızlık arttıķça bu etkinin kaybolduğu belirlenmiştir.

Farzin ve Bond (2006) Birleşmiş Milletler üyesi ölkelerin 1980-1998 döneminde demokratikleşme ile çevresel bozulma arasındaki ilişkiyi panel veri analizi ile incelemiş ve demokratikleşmenin çevresel bozulmayı azalttığını bulmuşlardır.

Cole (2007) yapmış olduğu çalışmada 94 ölkedenin 1987-2000 dönemi için yolsuzluk ile evre arasındaki ilişkiyi panel veri analiz ile incelemiştir. Araştırma sonucunda, yolsuzluğun evre üzerindeki etkisi pozitif olduğu tespit edilmiştir.

Tamazian ve Bhaskara Rao (2010) yapmış oldukları çalışmada 24 geçiş ekonomisinin 1993-2004 dönemi için CO₂ emisyonu, kurumsal kalite, ekonomik büyüme ve finansal geşişme arasındaki ilişkiyi Genel Momentler Yöntemi (GMM) ile incelemiştir. Araştırma sonucunda, evresel Kuznets Eğrisi (ÇKE) hipotezinin var olduğu ve kurumsal kalitenin artması ise çevreye olan zararı azalttığı tespit edilmiştir.

Gani (2012) yapmış olduğu çalışmada 96 gelişmekte olan ölkedenin 1998, 2000, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006 ve 2007 yılları için iyi yönetişimin beş boyutu (politik istikrar, hükümet etkinliği, düzenleyici kalite, hukukun üstünlüğü ve yolsuzluk kontrolü) ile CO₂ emisyonları arasındaki ilişkiyi regresyon analiz ile incelemiştir. Araştırma sonucunda, politik istikrar, hukukun üstünlüğü ve yolsuzluk kontrolünün kişi başına CO₂ emisyonları ile negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde ilişkili olduğu tespit edilmiştir.

Güney (2015) 127 ölkedenin 2005 yılı verilerini kullanarak baskı gruplarının ekonomik büyüme, nüfus artışı, kentleşme, orman alanı büyüklüğü, demokrasi ve politik istikrar üzerindeki etkilerini Sıradan En Küçük Kareler (OLS) ve Ağırlıklı En Küçük Kareler (WLS) yöntemleriyle incelemiştir. Ölkeler AB, G20 ve OECD ölkeleri olarak sınıflandırılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, baskı grupları ile çevresel sürdürülebilirlik arasında özellikle gelişmiş ve OECD ölkelerinde negatif bir ilişki bulunmuştur. Ekonomik büyümenin, gelişmekte olan ve OECD ölkelerinde çevresel sürdürülebilirliği olumsuz etkilediği, politik istikrarın ise tüm ölkelerde, G20 ve OECD ölkelerinde çevresel sürdürülebilirliği olumlu etkilediği tespit edilmiştir.

Al-Mulali ve Ozturk (2015), panel veri yöntemi ile 14 MENA (Orta Doğu ve Kuzey Afrika) ölkesinin 1996-2012 döneminde enerji tüketimi, kentleşme, ticari açıklık, endüstriyel üretim ve politik istikrarın evre üzerindeki etkilerini incelemiştir. Çalışmanın bulguları, enerji tüketimi, kentleşme, ticari açıklık ve endüstriyel gelişmenin çevresel zararı artırdığını, politik istikrarın ise uzun vadede bu zararları azalttığını ortaya koymaktadır.

Abid (2016) 24 Sahra Altı Afrika ülkesinin 1996-2010 dönemindeki ekonomik büyüme, finansal gelişme ve kurumsal gelişmelerin CO₂ emisyonları üzerindeki etkilerini GMM analiz yöntemiyle incelemiştir. Çalışmanın bulguları, siyasi istikrar, hükümet etkinliği, demokrasi ve yolsuzluk kontrolünün CO₂ emisyonlarını artırdığını göstermiştir. Buna karşılık, düzenleyici kalite ve hukukun üstünlüğünün CO₂ emisyonları üzerinde olumlu bir etkisi olduğu belirlenmiştir.

Rizk ve Slimane (2018) panel veri analiz yöntemi ile yapmış oldukları çalışmada 146 ülkenin 1996-2014 dönemi için yoksulluk ve CO₂ emisyonu arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırmadan elde edilen bulgular, yoksulluk ve CO₂ emisyonu arasındaki doğrusal olmayan ilişkinin olduğu, yoksulluğun çevresel bozulmanın artmasına neden olabileceği bulunmuştur. Bununla birlikte, kurumsal kalitenin artması yoksulluğun azalmasına ve çevrenin daha fazla korunmasına yol açabileceği tespit edilmiştir.

Oğuz (2019) Türkiye’de 2002-2017 döneminde politik istikrarın çevresel sürdürülebilirlik üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Çalışma, politik istikrar ve reel GSYİH’nin yenilenebilir enerji tüketimi üzerindeki etkilerini incelemiştir. Yenilenebilir enerji tüketimi, çevresel sürdürülebilirliğin bir göstergesi olarak kullanılmıştır. Çalışmada, politik istikrar ve reel GSYİH arttıkça yenilenebilir enerji tüketiminin de arttığı bulunmuştur. Bu sonuç, politik istikrarın hem ekonomik büyümeyi hem de çevresel sürdürülebilirliği desteklediğini göstermektedir.

Purcel (2019) yapmış olduğu çalışmada düşük ve alt-orta gelirli ülkelerde 1990-2015 dönemi için politik istikrar ve CO₂ emisyonları arasındaki ilişkiyi panel vektör hata düzeltme modeli (PVECM) ile incelemiştir. Araştırma sonucunda, iki değişken arasında bir ilişki olduğunu ve siyasi istikrarın belirli bir noktadan sonra kirliliği azaltabileceğini ileri sürmektedir.

Purcel (2020) yapmış olduğu çalışmada İngiliz hukuk sistemini benimseyen 16 ülke ve Fransız hukuk sistemini benimseyen 29 ülke için politik istikrar ve CO₂ emisyonları arasındaki ilişkiyi PVECM ile incelemiştir. Araştırma sonucunda, İngiliz hukuk kökenli ekonomilerde çan şeklinde bir model ortaya çıkarırken, Fransız hukuk kökenli ekonomilerde uzun dönemli monoton olarak artan bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Kunawotor, Bokpin ve Barnor (2020) yapmış oldukları çalışmada 1990-2017 dönemi için Afrika’daki gelir eşitsizliğinin ampirik etkenleri arasında kurumsal kalitenin oynadığı rolü sağlam standart hatalara sahip dinamik iki adımlı fark GMM kullanarak incelemektedir. Araştırma sonucunda, genel olarak kurumların gelir eşitsizliği üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olmadığı tespit edilmiştir. Ancak yolsuzluğun kontrolü ve hukukun üstünlüğünün sıkı bir şekilde uygulanması gibi kurumsal kalite göstergelerinin gelir eşitsizliğini önemli ölçüde azalttığı bulunmuştur. Ayrıca araştırmada, hükümet etkinliği, söz hakkı ve hesap verebilirlik, düzenleyici kalite ve siyasi istikrar gibi kurumsal kalite göstergelerinin gelir eşitsizliği üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olmadığını ortaya koymuştur.

Asongu ve Odhiambo (2020) yapmış oldukları çalışmada 44 Sahra Altı Afrika ülkesinin 2000-2012 dönemi için çevresel bozulmanın kapsayıcı insani kalkınma üzerindeki etkisini ılımlı hale getirmede hükümet kalitesinin önemini incelemiştir. Çevresel bozulmanın bir göstergesi olarak CO₂ emisyonları kullanılarak ve yönetim dinamikleri kapsamında siyasi istikrar, katılım ve hesap verebilirlik, hükümet etkinliği, düzenleyici kalite, hukukun üstünlüğü ve yolsuzluk kontrolü değişkenleri dikkate alınarak GMM analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonucunda, iyi yönetimin CO₂ emisyonlarının olumsuz etkilerini tamamen azalttığı tespit edilmiştir.

Vu ve Huang (2020) yapmış oldukları çalışmada Vietnam’ın 1986-2016 dönemi için ekonomik büyüme, ticari açıklık, elektrik tüketimi, doğrudan yabancı yatırımlar ve politik istikrarın CO₂ emisyonları üzerindeki etkisini ARDL ve Granger nedensellik yöntemi ile incelemiştir. Araştırma sonucunda ekonomik büyüme, ticari açıklık, politik istikrar ve artan elektrik tüketiminin CO₂ emisyonlarını artırdığı, doğrudan yabancı yatırımların ise CO₂ emisyonlarını azalttığı tespit edilmiştir.

Akalin ve Erdogan (2021), AMG yöntemiyle 26 OECD ülkesinin 1990-2015 döneminde demokrasinin çevresel bozulma üzerindeki etkilerini analiz etmişlerdir. Araştırma sonucunda demokrasinin, yenilenebilir enerji tüketimi ve kişi başına düşen reel gelirin çevresel kaliteyi olumsuz etkilediği, yenilenebilir enerji tüketiminin ise olumlu etkilediği bulunmuştur. Kentleşme ile çevresel kalite arasında ise anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Cengiz (2021) yapmış olduğu çalışmada N-11 ülkelerinin 2000-2015 dönemi için politik istikrar ile çevre ilişkisini incelemiştir. Araştırma sonucunda, politik istikrarın gelişmesi çevresel bozulmayı azalttığı tespit edilmiştir. Ayrıca, ÇKE hipotezinin geçerli olduğu bulunmuştur.

Muhammad ve Long (2021) yapmış oldukları çalışmada 2000-2016 yılları arasında 65 ülke için (D    k, alt-orta,   st-orta ve y  ksek gelirli) politik istikrar, yolsuzluk kontrolü ve hukukun   st nl    n n CO₂ emisyonları üzerindeki etkisi panel veri analiz yöntemi ile incelemiştir. Araştırma bulguları, politik istikrarın karbon emisyonları üzerindeki etkisinin d    k, alt-orta,   st-orta ve y  ksek gelirli  lkelerde istatistiksel olarak anlamlı olmadığını; ancak politik istikrarın artmasının y  ksek gelirli  lkelerde karbon emisyonlarını azaltma eğiliminde olduğunu göstermektedir.

Mrabet, Alsamara, Mimouni ve Mnasri (2021) yapmış oldukları çalışmada 16 MENA  lkesinin 1990-2016 dönemi için insani gelişme, politik istikrar ve ekolojik ayak izi ilişkisini PVAR analiz yöntemi ile incelemiştir. Araştırma sonucunda, politik istikrarsızlık, insani kalkınmanın çevreye sağladığı faydaları geciktirdiği tespit edilmiştir. Sürdürülebilir kalkınma için insani kalkınma ve siyasi istikrarın varlığını önermiştir. Nathaniel, Murshed ve Bassim (2021) N-11  lkelerinin 1990-2016 döneminde  evre düzenlemelerinin ekolojik ayak izleri üzerindeki etkilerini inceledikleri çalışmalarında, yasaların tek başına ekolojik ayak izlerini önemli ölçüde azaltmada yetersiz kaldığını tespit etmişlerdir.

Su, Umar, Kirikkaleli ve Adebayo (2021) yapmış oldukları çalışmada Brezilya'da 1990-2018 dönemi için politik riskin CO₂ emisyonları üzerindeki etkisini Bayer ve Hanck eşbütünleşme, dinamik sıradan en k    k kareler (DOLS) ve kanonik korelasyon regresyonu (CCR) yöntemi ile incelemiştir. Sonuçlar, bu değişkenler arasında uzun vadeli bir bağlantı olduğunu ortaya koymaktadır. Araştırma, finansal gelişme, teknolojik yenilik, ticaret açıklığı ve ekonomik büyümenin CO₂ emisyonlarını artırdığını, ancak daha istikrarlı bir politik ortamın  evre kirliliğini azaltmada etkili olduğunu göstermiştir.

Adebayo (2022) yapmış olduğu çalışmada Kanada'nın 1990-2018 dönemi için politik istikrarın çevresel sürdürülebilirlik üzerindeki etkisini dinamik ARDL yöntemiyle incelemiştir. Araştırma sonucunda, ekonomik büyüme, politik istikrarın, yenilenebilir enerji tüketimi ve ticaret küreselleşmesinin  evre kalitesini artırdığını ve çevresel sürdürülebilirlik üzerinde olumlu etkisi olduğu bulunmuştur. Ancak, politik istikrarın yabancı yatırımcıları çektiği ve bunun Kanada h k meti için çevresel sürdürülebilirlik ve iklim krizi yönetimi konusunda daha ciddi sorunlar oluşturacağını  ne s rm ştir.

Adebayo vd. (2022) yapmış oldukları çalışmada politik açıdan en istikrarlı 10 ekonominin (Avustralya, Kanada, Almanya, Finlandiya, Danimarka, Norveç, Hollanda, Yeni Zelanda, İsveç ve İsviçre) 1991/Q1-2019/Q4 dönemi için politik istikrarın CO₂ emisyonu üzerindeki etkisini panel veri analiz yöntemi ile incelemiştir. Araştırma sonucunda Norveç, İsveç, Kanada ve İsviçre  lkelerinde politik istikrarın çevresel kaliteyi artırdığı tespit edilmiştir.

Kartal, Kılıç Depren, Kirikkaleli, Depren ve Khan (2022) yapmış oldukları çalışmada Finlandiya'nın 1990/Q1 ve 2019/Q4 dönemi için politik istikrarın tüketime dayalı CO₂ emisyonları üzerindeki etkisini Doğrusal olmayan ve Fourier tabanlı yaklaşımlar ile incelemiştir. Araştırma sonucunda, politik istikrarın CO₂ emisyonlarında kilit bir role sahip olduğunu göstermektedir. Buna göre, politik istikrardaki olumlu değişikliklerin CO₂ emisyonlarını azalttığı tespit edilmiştir. Ancak, politik istikrardaki olumsuz değişikliklerin CO₂ emisyonları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olmadığı tespit edilmiştir.

Pata, Yilanci, Hussain ve Naqvi (2022) yapmış oldukları çalışmada dört Asya  lkesinin (Pakistan, Hindistan, Sri Lanka ve Bangladeş) 2002-2016 dönemi için gelir eşitsizliği ve politik istikrarın çevresel bozulma üzerindeki etkisini Artırılmış Ortalama Grup (AMG) yöntemiyle incelemiştir. Çalışmada  evresel sürdürülebilirlik, ekolojik ayak izi ile temsil edilmiştir. Araştırma sonucunda gelir eşitsizliği, ekonomik büyüme ve kentleşmenin çevresel bozulmayı artırdığını, politik istikrar ve yenilenebilir enerji tüketiminin ise çevresel sürdürülebilirlik üzerinde olumlu etkisi olduğu bulunmuştur.

Ursavaş (2022) yapmış olduğu çalışmada 37 OECD  lkesinin 1990-2018 dönemi için demokrasi ve  evre arasındaki ilişkiyi Ortak İlişkili Etkiler Ortalama Grup (CCEMG) tahmincisi ile incelemiştir. Araştırma sonucunda, demokrasinin artmasının çevresel bozulmayı artırdığı tespit edilmiştir.

Sohail, Majeed, Shaikh ve Andlib (2022) yapmış oldukları çalışmada Pakistan'ın 1990-2019 dönemi için ekonomik büyüme, politik istikrar, CO₂ emisyonu, temiz enerji ve finansal gelişme arasındaki ilişkiyi ARDL testi ile incelemiştir. Geleneksel ARDL modelinden elde edilen sonuçlarına göre, politik istikrarın uzun vadede CO₂ emisyonlarını azaltarak çevresel zararı azalttığını göstermektedir. Doğrusal olmayan ARDL yaklaşımı kullanılarak yapılan analizler, Pakistan'da politik istikrarsızlığın yalnızca temiz enerji tüketimini azaltmakla kalmayıp aynı zamanda uzun vadede çevresel bozulmaya yol a tıldığını; buna karşılık, politik istikrarın hem temiz enerji tüketimini artırdığını hem de kısa vadede çevresel kalite iyileştirmelerine katkıda bulunduğunu ortaya koymuştur.

Agheli ve Taghvae (2022) yapmış oldukları çalışmada 43 Asya ülkesinin 2000-2019 dönemi için ülkesinde politik istikrarın ekonomik sürdürülebilirlik üzerindeki etkisini panel sabit ve rassal etkiler yöntemiyle incelemiştir. Araştırma sonucunda politik istikrarın net tasarruf oranı, azalan şiddet olayları ve nüfus yoğunluğundan pozitif, hükümet büyüklüğünden ise negatif etkilendiğini bulunmuştur. Ayrıca, politik istikrarın ticaret açıklığı yoluyla çevre kirliliğine neden olduğu sonucuna varılmıştır.

Ashraf (2022) yapmış olduğu çalışmada Kuşak ve Yol Girişimi (BRI) ülkelerinin 1984-2019 dönemi için politik risk ve küreselleşmenin çevresel kalite üzerindeki etkisini GMM yöntemi ile incelemiştir. Çevresel kalite göstergesi olarak ekolojik ayak izi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda küreselleşmenin çevresel bozulmayı artırdığını, ancak daha iyi bir politik ortamın çevresel kaliteyi iyileştirdiğini bulmuştur.

Kılıç Depren, Kartal, Kirikkaleli ve Depren (2023) yapmış oldukları çalışmada İzlanda'nın 1995/Q1-2019/Q4 dönemi için politik istikrarın CO₂ emisyonları üzerindeki etkisini NARDL ve FMOLS yöntemi ile incelemektedir. Analizde ayrıca ticari açıklık, enerji tüketimi ve ekonomik büyüme de dikkate analize dâhil edilmiştir. Araştırma sonucunda politik istikrar ve ticari açıklıktaki pozitif veya negatif şokların CO₂ emisyonlarını azalttığı, enerji tüketimi ve ekonomik büyümede ise genellikle artırıcı etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Kartal, Kılıç Depren ve Kirikkaleli (2023) yapmış oldukları çalışmada Birleşik Krallık'ın 1995/Q1-2018/Q4 politik istikrarın üretim bazlı CO₂ emisyonları üzerindeki etkisini NARDL ve Breitung & Candelon (BC) Frekans Alanı Nedensellik Testi ile incelemektedir. Analizde ayrıca ticari açıklık, enerji tüketimi ve ekonomik büyüme de dikkate analize dâhil edilmiştir. Araştırma bulguları, politik istikrarın CO₂ emisyonları üzerinde asimetrik bir etkisi olduğunu ve pozitif şokların negatif şoklardan daha güçlü olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, ekonomik büyüme emisyonları artırırken, yenilenebilir enerji tüketimi emisyonları azaltmaktadır.

Kirikkaleli ve Osmanlı (2023) yapmış oldukları çalışmada Türkiye'nin 1990-2019 dönemi için politik istikrarın çevresel kaliteyi nasıl etkilediği NARDL ve DOLS yöntemi ile incelemiştir. Araştırma sonucunda, politik istikrarın CO₂ emisyonlarını azalttığı tespit edilmiştir.

Asif, Sabir ve Qayyum (2024) yapmış oldukları çalışmada seçilmiş Güney Asya ülkeleri 1996-2019 dönemi için politik istikrarsızlık, yolsuzluk ve çevresel bozulma arasındaki ilişkiyi panel ARDL analizi ile incelemiştir. Araştırma bulguları, yolsuzluk ve politik istikrarın çevresel bozulmayı anlamlı ve olumlu yönde etkilediğini ortaya koymuştur. Bu durum, hem yolsuzluğun hem de politik istikrarın çevre kalitesini olumsuz etkilediğini ortaya koymaktadır.

Hacımamoğlu ve Sungur (2024) yapmış oldukları çalışmada ABD'nin 1984-2017 dönemi için ekonomik büyüme, yenilenebilir enerji tüketimi ve politik istikrarın çevresel bozulma üzerindeki etkisini Fourier Otoregresif Dağıtılmış Gecikme (FARDL) testi kullanarak incelemiştir. Araştırma sonucunda, ekonomik büyümenin çevresel bozulmayı artırdığını, yenilenebilir enerji tüketimi ve politik istikrarın ise çevresel bozulmayı hem kısa hem de uzun vadede azalttığı tespit edilmiştir.

Veri Seti, Model ve Yöntem

Bu çalışmada, Türk Devletleri Teşkilatı üyesi ve gözlemcisi olan ülkelere (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkiye, Macaristan ve Türkmenistan) yönelik 2002-2021 dönemi için politik istikrar ve çevre arasındaki ilişki panel ARDL yöntemiyle incelenmektedir. Gözlemci ülkelere, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ülkesinin veri eksikliğinden dolayı analize dâhil edilmemiştir. Çalışmada değişkenlerin logaritmaları alınarak, ekonometrik paket programlar ile analizler gerçekleştirilmiştir. Purcel (2019) ve Cengiz (2021) tarafından gerçekleştirilen çalışmalardan hareketle kurulan model aşağıda gösterilmiştir.

$$(EF_{it}) = f(GDP_{it}, GDP_{it}^2, REN_{it}, POL_{it})$$

Modelin logaritmik yazımı ise şu şekildedir:

$$Ln(EF_{it}) = \beta_0 + \beta_1 LnGDP_{it} + \beta_2 GDP_{it}^2 + \beta_3 LnREN_{it} + \beta_4 LnPOL_{it} + \varepsilon_{it}$$

Modelde yer alan çevresel değişken olarak ele alınan ekolojik ayak izini temsilen $LnEF$ (kişi başına gha), ekonomik büyümeyi temsilen $LnGDP$ (kişi başına GSYİH, sabit fiyatlarla 2015 ABD doları), ekonomik büyümenin karesini temsilen $LnGDP^2$, yenilenebilir enerji tüketimini temsilen $LnREN$ (toplam nihai enerji tüketimi içerisinde yenilenebilir enerji tüketiminin payı (%)) ve politik istikrarı temsilen ise $LnPOL$ (-2,5 < POL < 2,5 aralığında yer alan endeks değeri) kullanılmıştır. Ekolojik ayak izi değişkeni

Küresel Ayak İzi Ağından, ekonomik büyüme ve yenilenebilir enerji tüketimi Dünya Bankası veri tabanından, ekonomik büyümenin karesinin verisi yazar tarafından hesaplanırken ve politik istikrar verisi ise Theglobeconomy.com'dan alınmıştır.

Panel veri analizi yapılırken öncelikle ilk aşamada, panel grubunu oluşturan birimler arasında yatay kesit bağımlılık olup olmadığını belirlemektir. Eğer yatay kesit bağımlılık yok ise birinci nesil birim kök testi, var ise ikinci nesil birim kök testi kullanılmaktadır (Tugcu, 2018). Yatay kesit bağımlılık testi araştırılırken, Breusch ve Pagan (1980) CD_{lm} , Pesaran (2004) CD_{lm} ve Pesaran, Ullah ve Yamagata (2008) LM_{adj} olmak üzere çeşitli testler kullanılmıştır. Bu testlerin denklemleri aşağıdaki gibidir.

$$CD_{lm}(BP, 1980) = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (\hat{p}_{ij}^2) \rightarrow X^2 \frac{N(N-1)}{2}$$

$$CD_{lm}(Pesaran, 2004) = \sqrt{\left(\frac{1}{N(N-1)}\right)} T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (T \hat{p}_{ij}^2 - 1) \xrightarrow{asy} N(0,1)$$

$$LM_{adj}(Pesaran vd., 2008) = \left(\frac{2}{N(N-1)}\right)^{\frac{1}{2}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \left[\hat{p}_{ij}^2 \left(\frac{T-K-\hat{\mu}_{Tij}}{v_{Tij}} \right) \right] \rightarrow N(0,1)$$

Verilen denklemlerde, N: Yatay kesit boyutunu, T: Zaman boyutunu, $\hat{p}_{ij}^2$: Kalıntıların ikili korelasyonunun örnek tahminini, μ_{Ti} : Ortalamayı ve v_{Tij} : Varyansı temsil etmektedir (De Hoyos & Sarafidis, 2006). Bu testlerin temel hipotezi, $H_0: \theta = 0$ yatay kesit bağımlılığının olmadığını, alternatif hipotez ise $H_1: \theta \neq 0$ yatay kesit bağımlılığının olduğunu ifade etmektedir.

Analizin ikinci aşamasında homojenite testi yapılmıştır. Pesaran ve Yamagata (2008) Delta eğim homojenliği testinden yararlanılmıştır. Bu testte, Delta Tilde ve Delta Tilde_{adj} olmak üzere üzere iki test istatistiği bulunduğu ve hesaplamaları aşağıda gösterilmiştir.

$$Delta\ Tilde = \sqrt{N} \frac{N^{-1}\hat{S}-k}{\sqrt{2k}} \quad Delta\ Tilde_{adj} = \sqrt{N} \frac{N^{-1}\hat{S}-k}{var(t,k)}$$

Bu testin temel hipotezi, $H_0: \beta_i = \beta$ katsayıların homojen olduğunu, alternatif hipotez ise $H_1: \beta_i \neq \beta$ katsayıların heterojen olduğunu ifade etmektedir.

Analizin üçüncü aşamasında serilerin yatay kesit bağımlılık ve katsayıların heterojenlik içermesinden dolayı ikinci nesil birim kök testlerinden biri olan Pesaran (2007) Yatay Kesit Genişletilmiş İm, Pesaran ve Shin (CIPS) testi kullanılmıştır. Pesaran (2007) tarafından yatay kesit bağımlılığına sahip bir panel birim kök testi oluşturmak için aşağıdaki Yatay Kesit Bağımlılığı Artırılmış Dickey-Fuller (CADF) regresyonu dikkate alınarak ve OLS tekniği paneldeki birinci yatay kesit için tahmin edilmektedir (Pesaran, 2007).

$$\Delta y_{i,t} = \alpha_i + \rho_i y_{i,t-1} + c_i \bar{y}_{i,t-1} + \sum_{j=0}^k d_{ij} \Delta \bar{y}_{i,t-j} + \sum_{j=1}^k \delta_{ij} \Delta \bar{y}_{i,t-j} + \varepsilon_{it}$$

Burada $\bar{y}_{i,t-1} = (1/N) \sum_{i=1}^N y_{i,t-1}$ ve t_i (N/T) bireysel ADF istatistiklerini hesaplamak için kullanılan yukarıdaki denklemden ρ_i tahmininin t - istatistiğidir. Pesaran (2007), bireysel CADF istatistiklerinin ortalamasından elde edilen aşağıdaki test CIPS istatistiğini önermiştir:

$$CIPS = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N CADF_i$$

Pesaran (2007) çalışmasında çeşitli deterministik terimler için CIPS kritik değerlerini tabolaştırmıştır.

Araştırmada kullanılan değişkenlerin durağanlıklarının I(0) ve I(1) olduğu göz önüne alındığında, Pesaran, Shin ve Smith (1999) tarafından önerilen panel otoregresif dağıtılmış gecikme (ARDL) yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem sayesinde politik istikrar, ekolojik ayak izi, ekonomik büyüme ve yenilenebilir enerji tüketimi arasında var olabilecek uzun ve kısa vadeli ilişkiler tespit edilmiştir. Havuzlanmış Ortalama Grup (PMG) ve Ortalama Grup (MG) tahmincileri panel ARDL yönteminde kullanılan iki tahmincidir. Hangi tahmincinin kullanılacağı Hausman testi ile karar verilmektedir (Blackburne ve Frank, 2007). Politik istikrarın çevre üzerindeki etkisini incelemek amacıyla temel denklemden hareketle panel ARDL modeli aşağıdaki denklemden verilmiştir.

$$LnEF_{it} = \alpha_i + \sum_{j=1}^p \beta_{ij} Ln(EF)_{i,t-j} + \sum_{j=0}^l \delta_{ij} LnGDP_{i,t-j} + \sum_{j=0}^q \theta_{ij} LnREN_{i,t-j} + \sum_{j=0}^k \gamma_{ij} LnPOL_{i,t-j} + \varepsilon_{it}$$

Panel hata düzeltme formülasyonları ise aşağıdaki denklemde verilmiştir.

$$\Delta(\ln EF)_{it} = \alpha_i + \beta'_i \ln(EF_{i,t-1}) + \delta'_i \ln GDP_{it} + \theta'_i \ln REN_{it} + \gamma'_i \ln POL_{it} + \sum_{j=1}^{p-1} \beta''_{ij} \Delta \ln(EF)_{i,t-j} + \sum_{j=0}^{l-1} \delta''_{ij} \Delta \ln GDP_{i,t-j} + \sum_{j=0}^{q-1} \theta''_{ij} \Delta \ln REN_{i,t-j} + \sum_{j=0}^{k-1} \gamma''_{ij} \Delta \ln POL_{i,t-j} + \varepsilon_{it}$$

Verilen denklemde β'_i hata düzeltme katsayısını ifade ederken, $\beta''_{ij}, \delta''_{ij}, \theta''_{ij}, \gamma''_{ij}$ ise kısa dönem ilişkiiyi ifade etmektedir.

Bulgular

Ampirik bulgulara, çalışmada kullanılan $\ln EF$, $\ln GDP$, $\ln GDP^2$, $\ln REN$ ve $\ln POL$ değişkenlerine ilişkin tanımlayıcı istatistiklere Tablo 1'de yer verilmiştir.

Tablo 1. Değişkenlerin Tanımlayıcı İstatistikleri

	$\ln EF$	$\ln GDP$	$\ln GDP^2$	$\ln REN$	$\ln POL$
Ortalama	1.066	8.434	71.903	1.499	0.935
Medyan	1.178	8.610	74.146	1.029	0.959
Maksimum	1.918	9.649	93.121	3.417	1.449
Minimum	0.135	6.609	43.691	-0.223	-0.007
Std. Sapma	0.404	0.874	14.346	1.160	0.289
Çarpıklık	-0.302	-0.557	-0.441	0.301	-0.558
Basıklık	2.085	2.039	1.909	1.472	3.344
Jarque-Bera	7.011	12.625	11.484	15.735	7.978
Olasılık	0.030	0.001	0.003	0.000	0.018
Gözlem Sayısı	140	140	140	140	140

Tablo 1'de gösterilen tanımlayıcı istatistiklere göre ekolojik ayak izini temsil eden $\ln EF$ değişkeni, 2002-2021 dönemi için 1.066 ortalama, 1.918 maksimum ve 0.135 minimum değerini almaktadır. Ekonomik büyümeyi temsil eden $\ln GDP$, 9.649-6.609 (maksimum-minimum) arasında değer alırken; ekonomik büyümenin karesini temsil eden $\ln GDP^2$, 93.121-43.691, enerji tüketimini temsil eden $\ln REN$ 3.417-(-0.223) ve politik istikrarı temsil eden $\ln POL$ ise 1.449-(-0.007) değerleri arasında yer almaktadır. Çarpıklık değerlerine göre, $\ln REN$ değişkeni pozitif bir değer alırken, diğer değişkenler ise negatif değer almıştır. Basıklık değerlerinde tüm değişkenler pozitif değer almıştır. Jarque-Bera normallik testi, serilerin normal dağılıma sahip olup olmadığını test etmektedir. Bu test sonucuna göre, %5 anlamlılık düzeyinde tüm değişkenler normal dağılmamaktadır.

Seçilen Türk Devletleri Teşkilatı üyesi ve gözlemcisi olan ülkelere yönelik hem değişkenler hem de model için yatay kesit bağımlılık testleri ve homojenlik testi bulguları Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2. Yatay Kesit Bağımlılık ve Homojenlik Testi Bulguları

<i>CD Testi</i>	<i>CD_{lm} (BP, 1980)</i>	<i>CD_{lm} (Pesaran, 2004)</i>	<i>LM_{adj} (Pesaran vd., 2008)</i>
$\ln EF$	64.773 (0.000)***	6.754 (0.000)***	6.570 (0.000)***
$\ln GDP$	349.983 (0.000)***	50.763 (0.000)***	50.579 (0.000)***
$\ln GDP^2$	349.423 (0.000)***	50.676 (0.000)***	50.492 (0.000)***
$\ln REN$	53.561 (0.000)***	6.024 (0.000)***	4.840 (0.000)***
$\ln POL$	77.373 (0.000)***	8.698 (0.000)***	8.514 (0.000)***
Model	64.276 (0.000)***	8.678 (0.000)***	1.528 (0.043)***
<i>Homojenlik Testi</i>	<i>Delta Tilde</i>		<i>Delta Tilde_{adj}</i>
	7.327 (0.000)***		8.757 (0.000)***

*, **, *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 2'deki, yatay kesit bağımlılık test bulgularına göre, Breusch ve Pagan (1980) CD_{lm} , Pesaran (2004) CD_{lm} ve Pesaran vd. (2008) LM_{adj} testlerinin olasılık değerleri %5 anlamlılık düzeyinden küçük olduğu için sıfır hipotezi reddedilmektedir. Yani, hem değişkenler hem de model de yatay kesit bağımlılık tespit edilmiştir. Yatay kesit bağımlılığın bulunmasından dolayı, panelde bulunan ülkelerin birinde meydana gelen bir şokun etkisinin diğer ülkelere de yayılabileceğini göstermektedir (Sarafidis & Wansbeek, 2012). Ayrıca homojenlik testi bulgularına göre, Delta Tilde ve Delta Tilde_{adj} testlerinin olasılık değerleri %5

anlamlılık düzeyinden küçük olduğu için sıfır hipotezi reddedilmekte ve model heterojenlik özellik göstermektedir. Değişkenler ve model için yatay kesit bağımlılığın varlığı ve modelin heterojen olmasından dolayı ikinci nesil birim kök testlerinden biri olan CIPS testi uygulanmaktadır. Tablo 3'te CIPS testinin bulguları gösterilmektedir.

Tablo 3. CIPS Birim Kök Testi Bulguları

<i>Değişkenler</i>	<i>Düzy Değerleri</i>	<i>1.Fark Değerleri</i>	<i>Sonuç</i>
LnEF	1.793	-4.998***	I(1)
LnGDP	-2.997***	-	I(0)
LnGDP ²	-2.875***	-	I(0)
LnREN	-2.017	-3.071***	I(1)
LnPOL	-1.818	-3.598***	I(1)
Kritik Değerler	%1	%5	%10
	-2.60	-2.34	-2.21

*, **, *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 3'teki CIPS birim kök testi bulgularına göre, *LnEF*, *LnREN* ve *LnPOL* değişkenlerin birim köke sahip olduğunu ve birinci farkta %1 anlamlılık düzeyinde durağan hale geldiklerini ortaya koymaktadır. *LnGDP* ve *LnGDP²* değişkeni ise %1 anlamlılık düzeyinde düzeyde durağan olduğu gözükmemektedir. Dolayısıyla *LnEF*, *LnREN* ve *LnPOL* değişkenleri I(1) özelliği sergilerken, *LnGDP* ve *LnGDP²* değişkenleri ise I(0) özelliği sergilemektedir. Modelin değişkenleri farklı düzeylerde I(0) ve I(1) durağan olduğu için uzun ve kısa dönemli ilişkiyi incelemek için Panel ARDL/PMG testi kullanılmıştır. Tablo 4'te Panel ARDL/PMG testinin bulguları gösterilmektedir.

Tablo 4. Panel ARDL/PMG Testi Bulguları

<i>Bağımlı Değişken: (LnEF)</i>	<i>Uzun Dönem</i>		<i>Kısa Dönem</i>	
<i>Değişkenler</i>	<i>Katsayı</i>	<i>Olasılık</i>	<i>Katsayı</i>	<i>Olasılık</i>
LnGDP	2.343	0.006***	-12.992	0.278
LnGDP ²	-0.149	0.004***	0.773	0.240
LnREN	-0.155	0.000***	-0.217	0.004***
LnPOL	-0.021	0.000***	-0.108	0.076*
Model	ARDL (1,1,1,1,1)		Sabit: 4.698 (0.000)***	
Hausman Testi: Chi ² (Olasılık)	3.68 (0.460)		ECT _{t-1} : -0.603 (0.000)***	

*, **, *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 4'teki Hausman Testi bulgularına göre, olasılık değerinin %5'ten büyük olmasından dolayı Panel ARDL/PMG bulgularının yorumlanması gerekmektedir. Politik istikrarda meydana gelen artış, ekolojik ayak izini hem kısa hem de uzun dönemde azaltmaktadır. Yani politik istikrarın sağlanması ile çevre kalitesi artmaktadır. Ekonomik büyümenin artışıyla birlikte çevre kirliliğinin de yükseldiği gözlemlenmektedir. Bununla birlikte, ekonomik büyümenin karesinin çevre kirliliği üzerindeki olumsuz etkisinin ters-U şeklinde bir ilişki sergilediği, yani Çevresel Kuznets Eğrisi (ÇKE) hipotezinin geçerliliğini desteklemektedir. Bu durum, başlangıçta ekonomik gelişmenin çevresel sorunları artırabileceğini, ancak belli bir aşamadan sonra bu etkinin tersine dönerek çevre kalitesinin iyileşmesine yol açabileceğini göstermektedir. Ayrıca yenilenebilir enerji tüketimindeki artış, hem kısa hem de uzun dönemde ekolojik ayak izini azaltmaktadır. Panel ARDL/PMG modelinin hata düzeltme terimi (ECT_{t-1}) incelendiğinde, hata düzeltme katsayısının negatif ve %1 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Bu durum, hata düzeltme modelinin geçerli ve doğru çalıştığını göstermektedir. Hata düzeltme teriminin katsayısı -0.603 olarak belirlenmiştir, yani kısa vadede meydana gelen sapmaların yaklaşık %60'ı bir sonraki dönemde dengeye ulaşmaktadır.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Çevresel sürdürülebilirliği etkileyen başlıca faktörlerden biri de politik istikrardır. Çevresel bozulmayı azaltmak ve sürdürülebilir kalkınmayı ilerletmek için gerekli olan etkili çevre politikaları, politik açıdan istikrarlı ortamlarda daha kolay uygulanmakta ve yürürlüğe konmaktadır. Politik istikrarın sağlandığı ülkelerdeki hükümetler, çevre sorunlarını çözmek için uzun vadeli çevre planları oluşturma, yasaları

uygulama ve kaynakları etkin bir şekilde dağıtma konusunda daha başarılı olabilmektedir. Politik istikrar, bir ülkenin ekonomik büyümesi ve sosyal refahı için hayati öneme sahipken, çevre koruması ve sürdürülebilirlik de aynı derecede önemlidir. Politik istikrar ve çevre arasındaki ilişki, son yıllarda giderek daha fazla dikkat çekmektedir. Politik istikrarın çevre üzerindeki etkileri konusunda genel bir görüş birliği bulunmadığından, ülkeler ve ülke grupları bazında ampirik araştırmalar yapılabilir. Politik istikrarın çevresel etkilerinin ülkeler ve bölgeler arasında farklılık gösterebileceği düşüncesiyle, bu çalışma Türk Devletleri Teşkilatı üyesi ve gözlemci ülkeleri (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkiye, Macaristan ve Türkmenistan) incelemektedir. Bu çalışma, konusu, ülke grubu, zaman dilimi ve analiz tekniği ile literatüre katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Çalışmada, Türk Devletleri Teşkilatı üyesi ve gözlemcisi olan (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkiye, Macaristan ve Türkmenistan) ülkelere yönelik 2002-2021 dönemi için politik istikrar ve çevre arasındaki ilişki panel Otoregresif Dağıtılmış Gecikme (ARDL) yöntemi ile incelenmiştir. Çevreyi temsilen ekolojik ayak izi değişkeni kullanılmıştır. Ekonomik büyüme, yenilenebilir enerji tüketimi ve politik istikrar açıklayıcı değişkenler olarak modele dâhil edilmiştir. Ayrıca, ÇKE hipotezinin test edilmesi içinde modele ekonomik büyümenin karesi eklenmiştir. Elde edilen bulgulara göre, politik istikrarda meydana gelen artış, ekolojik ayak izini hem kısa hem de uzun dönemde azaltmaktadır. Ekonomik büyümenin artışıyla birlikte çevre kirliliğinin de yükseldiği gözlemlenmektedir. Ancak ekonomik büyümenin karesinin çevre kirliliği üzerindeki olumsuz etkisinin ters-U şeklinde bir ilişki sergilediği, ÇKE hipotezinin geçerliliğini desteklemektedir. Yani, Türk Devletleri Teşkilatı üyesi ve gözlemcisi olan ülkelerde ÇKE hipotezi geçerlidir. Yenilenebilir enerji tüketimindeki artış, hem kısa hem de uzun dönemde ekolojik ayak izini azaltmaktadır. Bu bulgular, literatürdeki Güney (2015), Al-Mulali & Ozturk (2015), Oğuz (2019), Purcel (2019, 2020), Cengiz (2021), Muhammad & Long (2021), Su vd. (2021), Adebayo (2022), Adebayo vd. (2022), Kartal vd. (2022), Pata vd. (2022), Sohail vd. (2022), Kılıç Depren vd. (2023), Kırıkkaleli & Osmanlı (2023) ve Hacımamoğlu & Sungur (2024) çalışmaları ile benzerlik göstermektedir.

Türk Devletleri Teşkilatı üyesi ve gözlemcisi olan ülkelerde politik istikrarın ve yenilenebilir enerji tüketiminin çevreye olan zararı azalttığı için politik istikrarı ve yenilenebilir enerji tüketimini artıracak politikalara daha fazla önem verilmelidir. Çünkü çevreyi koruyan ve sürdürülebilir kalkınmayı teşvik eden yasaların etkin bir şekilde uygulanması ve yürütülmesi için politik istikrar, çevre politikası için bir ön koşul haline gelmiştir. Öte yandan, çevresel bozulma sosyal hoşnutsuzluğa, ekonomik zorluklara ve güvenlik risklerine neden olarak politik istikrarı tehdit edebilir. Bu nedenle, Türk Devletleri Teşkilatına üye ve gözlemci ülkelerinin kirliliği en aza indiren, doğal kaynakları koruyan ve iklim değişikliğinin etkilerini azaltan çevre politikalarının yanı sıra demokrasi, iyi yönetim, barış ve güvenliği teşvik eden politik istikrar politikalarını benimsemeleri ve uygulamalarını artırmaları gerekmektedir. Sonuç olarak, politik istikrar etkili çevre yönetişiminin kritik bir destekleyicisidir. Çevre politikalarının geliştirilmesi ve uygulanması için gerekli koşulları sağlayarak, sürdürülebilir uygulamalara yatırımları çekerek ve uluslararası iş birliğini teşvik etmektedir. Dolayısıyla, politik istikrarın güçlendirilmesi, uzun vadeli çevresel sürdürülebilirliğe ulaşmayı hedefleyen ülkeler için bir öncelik olmalıdır.

Türk Devletleri Teşkilatı üyesi ve gözlemcisi olan ülkelere yönelik yapılan bu çalışmada ülkelerin veri kısıtı nedeniyle 2002-2021 dönemi ele alınmıştır. Türk Devletleri Teşkilatı üyesi ve gözlemcisi olan ülkelere yönelik politik istikrar ile çevre arasındaki ilişkiyi panel ARDL yöntemi ile araştıran bu çalışmayı takip edecek çalışmalarda, farklı ülke gruplarına yönelik farklı değişkenler ve yeni modeller kullanılarak literatüre daha fazla katkı sağlanabilir.

Etik Beyan

“Politik İstikrarın Çevre Üzerindeki Etkisi: Türk Devletleri Teşkilatı Örneği” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Çatışma Beyanı

Çalışmada çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

Abid, M. (2016). Impact of Economic, financial, and institutional factors on CO₂ Emissions: Evidence from Sub-Saharan Africa economies. *Utilities Policy*, 41, 85-94. <https://doi.org/10.1016/j.jup.2016.06.009>

- Acar, A. (2020). The effects of political stability on economic growth of the presidential government system. *Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi*, 3(9), 18-31.
- Adebayo, T. S. (2022). Renewable energy consumption and environmental sustainability in Canada: Does political stability make a difference? *Environmental Science and Pollution Research*, 1-16. <https://doi.org/10.1007/s11356-022-20008-4>
- Adebayo, T. S., Akadiri, S. Saint, Uhumamure, S. E., Altuntas., M. ve Shale, K. (2022). Does political stability contribute to environmental sustainability? Evidence from the most politically stable economies, *Heliyon*, 8(12), e12479. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2022.e12479>
- Agheli, L. ve Taghvaei, V. M. (2022). Political stability effect on environment and weak sustainability in Asian countries. *Sustainability Analytics and Modeling*, 2, 100007. <https://doi.org/10.1016/j.samod.2022.100007>
- Akalin, G. ve Erdogan, S. (2021). Does democracy help reduce environmental degradation? *Environmental Science and Pollution Research*, 28, 7226-7235. <https://doi.org/10.1007/s11356-020-11096-1>
- Al-Mulali, U. ve Ozturk, I. (2015). The effect of energy consumption, urbanization, trade openness, industrial output, and the political stability on the environmental degradation in the MENA (Middle East and North African) region. *Energy*, 84, 382-389. <https://doi.org/10.1016/j.energy.2015.03.004>
- Ashraf, J. (2022). Do political risk and globalization undermine environmental quality? Empirical evidence from Belt and Road Initiative (BRI) countries. *Managerial and Decision Economics*, 43(8), 3647-3664. <https://doi.org/10.1002/mde.3620>
- Asif, K., Sabir, S. ve Qayyum, U. (2024). Corruption, political instability, and environmental degradation in South Asia: A comparative analysis of carbon footprint and ecological footprint. *Journal of the Knowledge Economy*, 15(1), 1-25. <https://doi.org/10.1007/s13132-023-01133-y>
- Asongu, S. A. ve Odhiambo, N. M. (2020). Governance, CO₂ emissions, and inclusive human development in Sub-Saharan Africa. *Energy Exploration & Exploitation*, 38(1), 18-36. <https://doi.org/10.1177/0144598719835594>
- Ayhan, F., Kartal, M. T., Kılıç Depren, S. ve Depren, Ö. (2023). Asymmetric effect of economic policy uncertainty, political stability, energy consumption, and economic growth on CO₂ emissions: Evidence from G-7 countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 30, 47422-47437. <https://doi.org/10.1007/s11356-023-25665-7>
- Blackburne, E. F., ve Frank, M. W. (2007). Estimation of nonstationary heterogeneous panels. *The Stata Journal*, 7(2), 197-208.
- Breusch, T. S. ve Pagan, A. R. (1980). The lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253. <https://doi.org/10.2307/2297111>
- Can Gaberli, Y., Gaberli, Ü. ve Güler, M. E. (2022). Impact of political stability and absence of violence/terrorism on tourism: A panel co-integration analysis. *Journal of Management and Economics Research*, 20(4), 387-400. <https://doi.org/10.11611/yead.1168124>
- Cengiz, O. (2021). N-11 ülkelerinde politik istikrarın çevresel bozulma üzerindeki etkisi. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 12(1), 1-17.
- Cohen, S. (2021). Political stability and environmental sustainability. 20 Mart 2024 tarihinde <https://news.climate.columbia.edu/2021/01/11/political-stability-environmental-sustainability/> adresinden erişildi.
- Cole, M. A. (2007). Corruption, income and the environment: An empirical analysis. *Ecological Economics*, 62(3-4), 637-647. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2006.08.003>
- Danish, H. S., Baloch, M. A., Mahmood, N. ve Zhang, J. W. (2019). Linking economic growth and ecological footprint through human capital and biocapacity. *Sustainable Cities and Society*, 47, 101516.
- Danish, ve Ulucak, R. (2020). The pathway toward pollution mitigation: Does institutional quality make a difference? *Business Strategy and the Environment*, 29(8), 3571-3583. <https://doi.org/10.1002/bse.2597>
- Dasgupta, S., De Cian, E. ve Verdolini, E. (2016). *The political economy of energy innovation*. 2016/17. Helsinki: UNU-WIDER.
- De Hoyos, R. E. ve Sarafidis, V. (2006). Testing for cross-sectional dependence in panel-data models. *The Stata Journal*, 6(4), 482-496.
- Farzin, Y. H. ve Bond, C. A. (2006). Democracy and environmental quality. *Journal of Development Economics*, 81(1), 213-235. <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2005.04.003>
- Fredriksson, P. G. ve Svensson, J. (2003). Political instability, corruption and policy information: The case of environmental policy. *Journal of Public Economics*, 87, 1383-1405. [https://doi.org/10.1016/S0047-2727\(02\)00036-1](https://doi.org/10.1016/S0047-2727(02)00036-1)
- Global Footprint Network. (2024). Ecological Footprint, 10 Mart 2024 tarihinde <https://www.footprintnetwork.org/our-work/ecological-footprint/> adresinden erişildi.
- Gani, A. (2012). The relationship between good governance and carbon dioxide emissions: Evidence from developing economies. *Journal of Economic Development*, 37(1), 77-93.
- Güney, T. (2015). Environmental sustainability and pressure groups. *Quality & Quantity*, 49(6), 2331-2344. <https://doi.org/10.1007/s11135-014-0116-6>
- Hacımamoğlu, T. ve Sungur, O. (2024). How do economic growth, renewable energy consumption, and political stability affect environmental sustainability in the United States? Insights from a modified ecological footprint model. *Journal of Knowledge Economy*. <https://doi.org/10.1007/s13132-024-01953-6>

- Hill, M. (2010). *Understanding Environmental Pollution*. New York: Cambridge University Press. p534.
- Hughes, L. ve Lipsky, P. Y. (2013). The politics of energy. *Annual Review of Political Science*, 16, 449-469. <https://doi.org/10.1146/annurev-polisci-072211-143240>
- Jacobsson, S. ve Lauber, V. (2006). The politics and policy of energy system transformation—explaining the German diffusion of renewable energy technology, *Energy Policy*, 34, 256-276. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2004.08.029>
- Kartal, M. T., Kılıç Depren, S., Kirikkaleli, D., Depren, O. ve Khan, U. (2022). Asymmetric and longrun impact of political stability on consumption-based carbon dioxide emissions in Finland: Evidence from nonlinear and Fourier-based approaches. *Journal of Environmental Management*, 321, 116043. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2022.116043>
- Kartal, M. T., Kılıç Depren, S. ve Kirikkaleli, D. (2023). Asymmetric effect of political stability on production-based CO₂ emissions in the UK: long-run evidence from nonlinear ARDL and frequency domain causality. *Environmental Science and Pollution Research*, 30, 33886-33897. <https://doi.org/10.1007/s11356-022-24550-z>
- Kılıç Depren, S., Kartal, M. T., Kirikkaleli, D. ve Depren, Ö. (2023). Effect of political stability on environmental quality: Long-run and asymmetric evidence from Iceland by non-linear approaches. *Air Quality, Atmosphere & Health*, 16, 1407-1417. <https://doi.org/10.1007/s11869-023-01351-y>
- Kirikkaleli, D. ve Osmanlı, A. (2023). The impact of political stability on environmental quality in the long run: The case of Turkey. *Sustainability*, 15(11), 9056. <https://doi.org/10.3390/su15119056>
- Kunawotor., M. E., Bokpin, G. A. ve Barnor, C. (2020). Drivers of income inequality in Africa: Does institutional quality matter? *African Development Review*, 32(4), 718-729. <https://doi.org/10.1111/1467-8268.12473>
- Mrabet, Z., Alsamara, M., Mimouni, K. ve Mnasri, A. (2021). Can human development and political stability improve environmental quality? New evidence from The MENA region. *Economic Modelling*, 94, 28-44. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2020.09.021>
- Muhammad, S. ve Long, X. (2021), Rule of law CO₂ emissions: A comparative analysis across 65 Belt and Road Initiative (BRI) countries. *Journal of Clear Production*, 279, 123539. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.123539>
- Nathaniel, S. P., Murshed, M. ve Bassim, M. (2021). The nexus between economic growth, energy use, international trade and ecological footprints: The role of environmental regulations in N11 countries. *Energy, Ecology and Environment*, 6, 496-512. <https://doi.org/10.1007/s40974-020-00205-y>
- Oğuz, İ. H. (2019). Politik istikrar ve çevresel sürdürülebilirlik. *International Journal of Business and Economic Studies*, 1(1), 1-11.
- Pata, U. K., Yilanci, V., Hussain, B. ve Naqvi, S. A. A. (2022). Analyzing the role of income inequality and political stability in environmental degradation: Evidence from South Asia. *Gondwana Research*, 107, 13-29. <https://doi.org/10.1016/j.gr.2022.02.009>
- Pesaran, M. H., Shin, Y. ve Smith, R. P. (1999). Pooled mean group estimation of dynamic heterogeneous panels. *Journal of the American Statistical Association*, 94(446), 621-634. <https://www.jstor.org/stable/2670182>
- Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. *Cambridge Working Papers in Economics*, 435, 1-39.
- Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312. <https://doi.org/10.1002/jae.951>
- Pesaran, M. H. ve Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93. <https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2007.05.010>
- Pesaran, M. H., Ullah, A. ve Yamagata, T. (2008). A bias adjusted Lm test of error cross section independence. *Econometrics Journal*, 11, 105-127. <https://www.jstor.org/stable/23116064>
- Purcel, A. A. (2019). Does political stability hinder pollution? Evidence from developing states. *The Economic Research Guardian*, 9(2), 75-98.
- Purcel, A. A. (2020). Environmental degradation and political stability: A comparative study of civil and common law developing economies. *Review of Economic Studies and Research Virgil Madgearu*, 13(1), 93-113.
- Rizk, R. ve Slimane, M. B. (2018). Modelling the relationship between poverty, environment, and institutions: A panel data study. *Environmental Science and Pollution Research*, 25, 31459-31473. <https://doi.org/10.1007/s11356-018-3051-6>
- Sarafidis, V. ve Wansbeek, T. (2012). Cross-sectional dependence in panel data analysis. *Econometric Reviews*, 31(5), 483-531. <https://doi.org/10.1080/07474938.2011.611458>
- Sohail, M. T., Majeed, M. T., Shaikh, P. A. ve Andlib, Z. (2022). Environmental costs of political instability in Pakistan: Policy options for clean energy consumption and environment. *Environmental Science and Pollution Research*, 29(17), 25184-25193. <https://doi.org/10.1007/s11356-021-17646-5>
- Su, Z.-W., Umar, M., Kirikkaleli, D. ve Adebayo, T. S. (2021). Role of political risk to achieve carbon neutrality: Evidence from Brazil. *Journal of Environmental Management*, 298, 113463. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2021.113463>
- Tamazian, A. ve Bhaskara Rao, B. (2010). Do economic, financial and institutional developments matter for environmental degradation? Evidence from transitional economies. *Energy Economics*, 32, 137-145. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2009.04.004>
- Theglobeconomy. (2024). Political stability, 10 Mart 2024 tarihinde <https://www.theglobeconomy.com/adresinden-erişildi>.

- Tugcu, C. T. (2018). Panel data analysis in the energy-growth nexus (EGN). In A. N. Menegaki (Ed.), *The economics and econometrics of the energy-growth nexus* (pp. 255-271). Amsterdam: Elsevier. <https://doi.org/10.1016/b978-0-12-812746-9.00008-0>
- Turkicstates. (2024). 30 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.turkicstates.org/tr/organizasyon-tarihcesi> adresinden erişildi.
- Ulucak, R. ve Lin, D. (2017). Persistence of policy shocks to ecological footprint of the USA. *Ecological Indicators*, 80, 337-343. <https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2017.05.020>
- Ursavaş, N. (2022). OECD ülkelerinde demokrasinin çevresel bozulma üzerindeki etkisi. *Ekoist: Journal of Econometrics and Statistics*, 37, 213-235. <https://doi.org/10.26650/ekoist.2022.37.1118226>
- Victor, P. A. (2017). *Pollution: Economy and Environment*. UK: Routledge.
- Vu, T. V. ve Huang, D. C. (2020). Economic development, globalization, political risk and CO₂ emission: The case of Vietnam. *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 7(12), 21-31. <https://doi.org/10.13106/JAFEB.2020.VOL7.NO12.021>
- World Bank (2024). GDP per capita (constant 2015 US\$) ve Renewable energy consumption (% of total final energy consumption), 10 Mart 2024 tarihinde <https://data.worldbank.org/indicator> adresinden erişildi.

EXTENDED ABSTRACT

In recent years, institutional factors have become an important focus of attention in the context of environmental pollution. Political institutions play a critical role in economic growth in both developed and developing countries. Sound procedures for political stability not only improve the management of public funds but also help fight corruption, protect the rule of law, and minimize the use of military force in political matters (Danish and Ulucak, 2020; Adebayo et al., 2022). The nature of institutions, social, cultural, industrial structure, and resource allocation play an important role in achieving the objectives of environmental policies, as does the political process that guides policy development (Jacobsson and Lauber, 2006; Hughes and Lipsy, 2013). In addition to economic and environmental policies, improving existing institutions to ensure effective policy implementation and oversight has become crucial for environmental economics (Dasgupta et al., 2016). The relationship between political stability and the environment has been the subject of many studies. According to some studies, political stability has a positive impact on environmental quality by reducing CO₂ emissions, encouraging renewable energy consumption, and innovation in environmental technologies (Kırıkkaleli and Osmanlı, 2023). However, some studies claim the opposite. According to these studies, political stability may have a negative impact on environmental quality by enabling economic growth, industrialization, and urbanization that increase energy and resource demand and produce more waste and pollution (Cohen, 2021; Ayhan et al., 2023). This study analyzes the relationship between political stability and the environment. One of the main aspects of the study that will contribute to the literature is the variable used to represent environmental quality. Although there are studies in the literature analyzing the impact of political stability on the environment, most of these studies use CO₂ emissions as an indicator of environmental quality. In this study, the ecological footprint, which is a very comprehensive concept, is used as an environmental indicator. Ecological footprint can be defined as the amount of environmental resources required to support the lifestyle of an individual, a community, or all of humanity (GFN, 2024). At the same time, the ecological footprint, which consists of components such as carbon footprint, cropping areas, grazing areas, forest products, settlement areas, and fishing areas, in any case includes carbon emissions (Ulucak and Lin, 2017; Danish et al., 2019). Another aspect of the study is the country group. That is, an application has been carried out on countries that are members and observers of the Organization of Turkic States. There is no study in the literature that examines the relationship between political stability and environment in the context of the member and observer countries of the Organization of Turkic States. In this study, the relationship between political stability and the environment for the period 2002-2021 for the countries that are members and observers of the Organization of Turkic States (Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, Türkiye, Hungary and Turkmenistan) is examined with the panel Autoregressive Distributed Lag (ARDL) method. The ecological footprint variable is used to represent the environment. Economic growth, renewable energy consumption, and political stability are included in the model as explanatory variables. In addition, the square of economic growth is added to the model to test the EKC hypothesis. According to the findings, an increase in political stability reduces the ecological footprint both in the short and long run. It is also observed that environmental pollution increases with the increase in economic growth. However, the negative effect of the square of economic growth on environmental pollution exhibits an inverted-U-shaped relationship, which supports the validity of the EKC hypothesis. In other words, the EKC hypothesis is valid in the member and observer countries of

the Organization of Turkic States. The increase in renewable energy consumption reduces the ecological footprint in both the short and long run. These findings are in line with previous studies in the literature such as Güney (2015), Al-Mulali & Ozturk (2015), Oğuz (2019), Purcel (2019, 2020), Cengiz (2021), Muhammad & Long (2021), Su et al. (2021), Adebayo (2022), Adebayo et al. (2022), Kartal et al. (2022), Pata et al. (2022), Sohail et al. (2022), Kılıç Depren et al. (2023), Kirikkaleli & Osmanlı (2023) and Hacıımamoğlu & Sungur (2024). In the member and observer countries of the Organization of Turkic States, more attention should be paid to policies that will increase political stability and renewable energy consumption, as political stability and renewable energy consumption reduce environmental damage. This is because political stability has become a prerequisite for environmental policy to effectively implement and enforce laws that protect the environment and promote sustainable development. On the other hand, environmental degradation can threaten political stability by causing social discontent, economic hardship, and security risks. Therefore, member and observer countries of the Organization of Turkic States need to adopt and increase the implementation of environmental policies that minimize pollution, conserve natural resources, and mitigate the effects of climate change, as well as political stability policies that promote democracy, good governance, peace, and security. As a result, political stability is a critical enabler of effective environmental governance. It provides the conditions for the development and implementation of environmental policies, attracting investment in sustainable practices and promoting international cooperation. Strengthening political stability should therefore be a priority for countries aiming to achieve long-term environmental sustainability.

Does Foreign Direct Investment Contribute to Decrease Unemployment in Türkiye? Nonlinear ARDL and Asymmetric Causality Approaches

Merve KOCAMAN¹

Abstract

This study explores the symmetric and asymmetric effects of inward FDI on unemployment by using data from Türkiye from 1988 to 2020. ARDL (Autoregressive Distributed Lag), NARDL (Nonlinear Autoregressive Distributed Lag) and asymmetric causality test are applied to identify impacts of FDI on unemployment. While ARDL findings show no cointegration relationship, the NARDL findings prove the cointegration relationship between the variables. According to NARDL findings, in the long run, while a rise in FDI decreases unemployment, a reduction in FDI increases unemployment. Also, NARDL findings concur with the asymmetric causality test results. Positive shocks in FDI are seen as the cause of negative shocks in unemployment. Moreover, negative shocks in FDI are seen as the cause of positive shocks in unemployment. As a result, the analysis clearly demonstrates that FDI has a crucial impact on unemployment in Türkiye. Considering that Türkiye ranks 29th in the list of countries attracting foreign direct investment, it is understood that rule-based and incentive policies are necessary in order to attract more amount of FDI.

Keywords: Foreign Direct Investment, Unemployment, NARDL, asymmetric causality

Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Türkiye’de İşsizliği Düşürmeye Katkı Sağlıyor mu? Doğrusal Olmayan ARDL ve Asimetrik Nedensellik Yaklaşımları

Öz

Bu çalışmada doğrudan yabancı sermaye yatırım girişi ve işsizlik arasındaki ilişkiyi incelemek amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, Türkiye’ye ait 1988-2020 dönemini kapsayan yıllık veriler kullanılarak ARDL (gecikmesi dağıtılmış otoregresif model), NARDL (doğrusal olmayan gecikmesi dağıtılmış otoregresif model) ve asimetrik nedensellik testleri uygulanmıştır. ARDL modeli değişkenler arasında eşbütünleşme olmadığı sonucunu verirken, NARDL modelinde değişkenler arasında eşbütünleşme olduğu sonucuna ulaşılmıştır. NARDL modeli bulgularına göre, uzun dönemde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki artış işsizliği azaltırken, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki azalma işsizliği artırmaktadır. Ayrıca, NARDL bulguları asimetrik nedensellik testi sonuçlarıyla uyumludur. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki pozitif şoklar, işsizlikteki negatif şokların nedeni olarak görülmektedir. Ayrıca doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki negatif şoklar, işsizlikteki pozitif şokların nedeni olarak tespit edilmiştir. Sonuç olarak, analiz, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının Türkiye’de işsizlik üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu açıkça göstermektedir. Doğrudan yabancı yatırım çeken ülkeler sıralamasında Türkiye’nin 29. sırada olduğu göz önünde bulundurulduğunda, daha fazla doğrudan yabancı sermaye yatırımı çekebilmek için kurala dayalı, teşvik edici ve kararlı politikaların gerekli olduğu anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, işsizlik, NARDL, asimetrik nedensellik

Atıf İçin / Please Cite As:

Kocaman, M. (2025). Does foreign direct investment contribute to decrease unemployment in Türkiye? Nonlinear ARDL and asymmetric causality approaches. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14 (2), 651-663. doi:10.33206/mjss.1448680

Geliş Tarihi / Received Date: 07.03.2024

Kabul Tarihi / Accepted Date: 17.12.2024

¹ Asst. Prof. – Department of Economics, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Anadolu University, 26470, Tepebaşı, Eskişehir, Türkiye, mervealtin@anadolu.edu.tr,

 ORCID: 0000-0002-5708-6242

Introduction

International capital flows, which began in the late 1800s, have grown to enormous proportions today. In recent years, several transition and developing countries have benefited from substantial inflows of foreign capital. Inside of these flows foreign direct investment (FDI) and portfolio investments have the largest share. FDI is defined by UNCTAD (1999) as an investment that includes a long-term relationship and reflects the long-term interest and control of an entity that resides in one economy over an enterprise that is based in a different economy than the foreign direct investors'. Here the "lasting interest" separates the FDI from portfolio investment since it points out that the FDI is a long-term investment. Compared to other types of investments, FDI might be more appealing as there is typically a direct link between the installation of new plants and machinery and the inflow of financial capital (Hoggarth 6 Sterne, 1997, p. 14). Moreover, when the types of FDI is examined, it will be seen that FDI has mainly two forms: greenfield investments and merger & acquisitions. Greenfield investment is known as the establishment of an entirely new enterprise in a foreign country. On the other hand, mergers and acquisitions necessitate collaboration with an established business in another country (Hill, 2011, p. 232). Inside of these, greenfield investments contribute more to the host countries' growth and employment (see; Wang & Wong, 2009; Harms & Méon, 2011; Lee & Park, 2020).

Moreover, inward FDI has some advantages to the host developing country as increasing production capacity, increase in employment and production, providing new technology and management information, providing foreign currency inflow, increasing export, breaking internal monopolies, creating competition and dynamism, creating scale economy and providing tax income to the treasury. Also, it has some negative effects on the host country, including boosting foreign economic influence, giving foreign firms an unfair competitive edge over domestic ones, monopolizing the local economy, creating a reducing effect on domestic investments, overcoming foreign trade restrictions, creating an increasing effect on foreign exchange expenses, causing currency fluctuations and creating a financial crises environment, restriction of export, technological dependency, and deterioration of economic integrity and increase in unemployment (Seyidoğlu, 2015, p. 667).

The question is how do the positive and negative effects of FDI on unemployment occur? Firstly, FDI increases employment because foreign capital investments lead to an increase in real national production and sets up new facilities which finally brings about the expansion of employment with the new production capacity it provides (Moosa, 2002, p. 77). The use of technologies that require substantial capital by foreign capital companies and the employment of fewer workers may, on the other hand, further increase the unemployment problems of the country. It is necessary to add to this the unemployment caused by local enterprises that withdraw from the market because they cannot compete with foreign enterprises (Seyidoğlu, 2015, p. 670). Moreover, FDI results with some both positive and negative direct or indirect effects on the quantity, quality and location of employment. Table 1 shows the main types of the effects of the FDI on employment:

Table 1. *The Range of Potential Effects of FDI on the Quantity, Quality and Location of Employment*

	Direct		Indirect	
	<i>Positive</i>	<i>Negative</i>	<i>Positive</i>	<i>Negative</i>
Quantity	Adds to net capital and creates jobs in expanding industries	Acquisitions may result in rationalization and job losses	Creates jobs through forward and backward linkages and multiplier effects in local economy	Reliance on imports or displacement of existing firms results in job loss
Quality	Pays higher wages and has higher productivity	Introduces practices in e.g. hiring and promotion that are considered undesirable	Spillover of "best practice" work organization to domestic firms	Erodes wage levels as domestic firms try to compete
Location	Adds new and perhaps better jobs in areas with high unemployment	Crowds already congested urban areas and worsens regional imbalances	Encourages migration of supplier firms to areas with available labor supply	Displaces local producers, adding to regional unemployment, if foreign affiliates substitute for local production or rely on imports

Source: UNCTAD, 1994 in Jenkins, 2006: 117.

In addition, depending on the host country's level of development, FDI has various impacts on employment. While the realization route is significant in developed countries, developing countries value the production and management capabilities that FDI brings. In developing countries, the use of labor-intensive production techniques is critical for addressing the problem of unemployment. MNCs, on the other hand, often prefer cutting-edge technology over that of their competitors. Here, the host nation's adaptation of the selected technology is crucial. The degree of employment in the host country is impacted by this adaption as well as the country's ability to advance this technology (Efe, 2002, p. 23). Therefore, FDI's effect on unemployment is a debated topic both in the theoretical and empirical literature (Balcerzak & Zurek, 2011; Bayar, 2014; Irpan et al., 2016; Grahovac & Softic, 2017).

The current study aims to see the FDI's impact on unemployment in the Turkish economy for the period from 1988 to 2020. To test the relationship, both linear and nonlinear autoregressive distributed lag methods (ARDL and NARDL) and asymmetric causality tests are used. The NARDL method was preferred since it allows one to examine how both positive and negative shocks affect the dependent variable and enables revealing the hidden cointegration relationship.

Given the FDI's history in Türkiye, it is seen Türkiye was not an attractive country for foreign investors until the 1980s. With the implementation of liberal economic policies after 1980, it was aimed to encourage foreign investment. After this date, the number of foreign capital companies has dramatically increased. In comparison with the rest of the world, Türkiye's share of FDI in these years shows that in 1980, it only attracted 0.03% of total World FDI. This ratio climbed to 0.33% in 1990 before beginning to decrease in the middle of the decade and tumbling to 0.07% in 1999 and 2000. Further, its proportion in developing nations increased from 0.21% in 1980 to 0.77% in 1995 and 0.68% in 2002. Türkiye was placed 40th in terms of attracting foreign direct investment in the early years of the 1990s, but by 2000 it had dropped to the 50th rank (Şıklar & Kocaman, 2018: 24). In 2003, with the implementation of FDI Law (No. 4875), the more liberal investment climate has been provided and inward FDI and the number of businesses established with foreign capital have both grown. On the other hand, as in the domestically sourced 1994, 2000, and 2001 crises, FDI was significantly affected by the global 2008 crises too. Moreover, the country also took its share from the pandemic as in the whole world. While FDI decreased by 42% in 2020 all over the world compared to 2019, in Türkiye it is also decreased by 19% and realized as \$7.9 billion. Moreover, by 2020, Türkiye is at 29th rank in the world in terms of inward FDI. Given the sectoral distribution of FDI, it is seen that FDI's biggest share was realized in the service sector with 76.2% in 2020. Then manufacturing sector (20.2%), mining (2.3%) energy (0.9%), and agriculture (0.4%) followed it in 2020. In terms of sub-sectors, the finance and insurance sector got the lion's share with 24.1 %, then information and communication technologies (24%), commerce (9.9%), and transportation and storage (9.1%) followed it respectively.

The rest of the study is structured as follows: The coming section presents a short empirical literature review. Section 2 exhibits the used data and the methodology. Section 3 discusses the estimation results and finally, section 5 presents the conclusions of the study.

Empirical Literature

Numerous empirical studies have examined the link between FDI and unemployment in both developing and developed countries. However, since the current study concentrates on the FDI's employment effects on developing countries, only the studies that investigate the issue from the developing countries' side are presented under this heading.

Using a simultaneous panel regression model, Abor and Harvey (2008) looked into how FDI affected wages and employment in Ghana. They discovered that FDI had an insignificant impact on wages but a statistically significant and favorable effect on Ghana's degree of employment. Balcerzak and Zurek (2011) conducted research on the link between FDI and unemployment in the Polish economy for the years 1995–2009 using the VAR method. The results show that the FDI impulse only temporarily decreases unemployment. Zeb, Qiang and Sharif (2014) searched how FDI influenced unemployment in Pakistan from 1995 to 2011. By using OLS method, they concluded that Pakistan's unemployment has been significantly reduced by FDI. Using yearly data from 1980 to 2012, Irpan et al. (2016) carried out research on the influence of FDI on Malaysia's employment rate. In their study, they also used variables including the number of foreign workers, exchange rate, and GDP. Moreover, to detect the long-term relationship among the variables, they employed the ARDL model. They concluded that the unemployment rate is highly influenced by FDI, GDP, and, the number of foreign workers. As a result, as FDI rises, Malaysia's

unemployment rate falls. Grahovac and Softic (2017) questioned how FDI affected the labor market in the Western Balkan countries between 2000 and 2014. The results of the multiple linear regression model indicate that FDI has no positive impact on employment. Sharma and Cardenas (2018) employed a panel data from the Mexican states between 2005 and 2015 to examine how FDI inflows influenced six labor market outcomes. They addressed potential FDI endogeneity using the system Generalized Method of Moments estimator, and they found that FDI inflows decrease the unemployment rate as a whole. Johnny et al. (2018) questioned how FDI affected Nigeria's unemployment rate between 1980 and 2015. Using the unit root test, co-integration test, and OLS, they reached a weak and negative correlation between Nigeria's unemployment level and foreign direct investment. Garang et al. (2018) investigated the impact of FDI on growth and unemployment in Uganda from 1993 to 2015. They found that FDI had no discernible impact on Uganda's unemployment in the short or long-term using the ARDL method. Using balanced panel data of 54 three-digit sectors from 2008-2009 to 2015-2016, the effect of FDI on employment in India's manufacturing sector was researched by Malik (2019). Based on the study's findings, employment in India's manufacturing sectors has been significantly impacted by FDI.

Studies that focused on Türkiye also have different outcomes: Hisarcıklılar, Karakas, and Asici (2014) conducted sector-level research on the impact of FDI inflows on job creation in Türkiye between 2000 and 2008. Using panel VAR and system GMM analysis, a weak but positive correlation was detected between FDI inflows and employment. Using ARDL approach, Bayar (2014) examined FDI inflows' long-run impact on unemployment between 2000: Q1 and 2013: Q3 and reached that FDI inflows increased unemployment in the long run. Yalman and Koşarolu (2017) researched the effect of FDI on employment and growth in the Turkish economy from 1988 to 2016. In the analysis, they used the Todo-Yamamoto causality test and reached that there is no causal link between FDI and GDP or unemployment. Using annual data from 1980 to 2016, Erçakar and Güvenoğlu (2018) investigated the relationship between FDI and unemployment in the Turkish economy. They found that an increase in FDI decreases unemployment over the long term, employing the Johansen cointegration test. The results of the Granger causality test revealed that there is no short-term relationship between FDI and unemployment. Canbay and Kırca (2020) employed the ARDL and Granger causality tests to see the relationship between FDI and unemployment for the period of 1991-2016. ARDL results show that increase in FDI increases unemployment. However, causality test do not present any causality from FDI to unemployment.

This study aims to add to the body of knowledge by enabling to see the effect of positive and negative shocks of FDI on unemployment in a developing country, Türkiye, via NARDL method and asymmetric causality test. Therefore, this is the first study that researches the asymmetric relationship between these variables.

Data and Methodology

The empirical estimation depends on annual measurements that span from 1988 through 2020. The variables used are the unemployment rate and net inflows of FDI as a percentage of GDP. World Bank database was employed to obtain the relevant data. The summarized statistical information is given below:

Table 2. *Summarized Statistical Information*

Variable	Measure	Mean	Standard Deviation	Min.	Max.	Source
FDI	FDI net inflows as % of GDP	1.16	0.86	0.30	3.62	World Bank database
Unemployment	Unemployment rate in log	2.21	0.18	1.87	2.61	World Bank database

Previous cointegration tests (Engle and Granger, 1987; Johansen and Juselius, 1990; Phillips and Hansen, 1990) require that it is necessary for all series to be stationary at the same level. On the other hand, Pesaran et al. (2001) created a technique called the autoregressive distributed lag model (ARDL), which allows variables to be $I(0)$, $I(1)$, or a combination of the two. However, these methods, exclusively examine symmetrical and linear relationships, assuming that both positive and negative shocks influence the dependent variable in opposing directions and at the same rate. Shin, Yu, Greenwood-Nimmo (2014) developed the ARDL model, that allows for testing symmetrical relationships but unable to identify asymmetrical ones, and it has since been used to determine asymmetrical relationships. The nonlinear autoregressive distributed lag model (NARDL) method, like the ARDL approach, can be applied whether

the series is stationary in level or stationary in first difference or a combination of both of them; however, the series shouldn't be stationary in second difference in any case. Furthermore, even in small samples, effective findings can be obtained (Fousekis et al., 2016, p. 500). Moreover, the NARDL method, which demonstrates the existence of cointegration between the positive and negative elements of the two non-cointegrated series, promotes the defining of the dynamic relationships. (Shahzad et al., 2017, p. 215). Furthermore, it is possible to dynamically quantify the dependent variable's response to positive and negative shocks in the independent variables using asymmetric dynamic multipliers (Arize et al., 2017, p. 318). Because of all of these advantages, besides the ARDL method, the NARDL approach is preferred in this study.

By segregating the series' negative and positive components, this technique investigates short- and long-term asymmetric impacts. While the symmetric model to be used is as $unemp = (fdi)$, the model to be employed when analyzing the asymmetric impacts of FDI on unemployment is as follows:

$$unemp = (fdi^+, fdi^-)$$

Here, while $unemp$ indicates unemployment rate, fdi^+ indicates positive FDI shock and fdi^- indicates negative FDI shock. The NARDL method's unrestricted asymmetric error correction model is as follows.:

$$\Delta unemp_t = c_1 + \sum_{i=1}^{n1} \alpha_{1i} \Delta unemp_{t-i} + \sum_{i=0}^{n2^+} \alpha_{2i}^+ \Delta fdi_{t-i}^+ + \sum_{i=0}^{n2^-} \alpha_{2i}^- \Delta fdi_{t-i}^- + \theta_{11} unemp_{t-1} + \theta_{21}^+ fdi_{t-1}^+ + \theta_{21}^- fdi_{t-1}^- + u_t \quad (1)$$

c_1 stands for the drift component, while u_t refers to the white noise error term. The summation sign term represents the error correction dynamics, while the rest of the equation indicates the long-run relationship. The cumulative sums of the variables' increases and reductions make up the components representing positive and negative changes in the independent variables, and are calculated as follows:

$$fdi_t^+ = \sum_{i=1}^t \Delta fdi_i^+ = \sum_{i=1}^t \max(\Delta fdi_i, 0) \quad (2)$$

$$fdi_t^- = \sum_{i=1}^t \Delta fdi_i^- = \sum_{i=1}^t \min(\Delta fdi_i, 0) \quad (3)$$

First, the OLS method is used to estimate the equation in order to determine whether the variables have a long-term relationship (cointegration relationship), after which the F test is performed. The upper bound and lower bound critical values from Pesaran et al. (2001) should be compared to the estimated F statistics. If the estimated F statistic exceeds the upper bound critical value $I(1)$, suggesting that the variables have a cointegration relation, the null hypothesis will be rejected. If the F statistic is less than the lower bound critical value $I(0)$, proving that the variables are not cointegrated, the null hypothesis cannot be rejected. A further cointegration test might be carried out if the F-statistic is within the crucial limits (Pesaran et al., 2001). Given this information, the following are the null and alternative hypotheses for the equation identifying whether the variables are cointegrated:

$$H_0: \theta_{11} = \theta_{21}^+ = \theta_{21}^- = 0$$

$$H_1: \text{at least one of them is different than zero}$$

The fact that the H_0 hypothesis is rejected suggests that the variables have a long-term cointegration relationship. The long-run coefficients are then calculated as $\beta_{fdi}^+ = \frac{\theta_{21}^+}{\theta_{11}}$, $\beta_{fdi}^- = \frac{\theta_{21}^-}{\theta_{11}}$. Following the detection of the cointegration relationship, the Wald test is employed to test the existence of short and long run asymmetric effects. The long run asymmetric impact of FDI on unemployment is tested with $\theta_{21}^+ = \theta_{21}^-$, as its short run asymmetric effects are tested using $\sum_{i=0}^{n2^+} \alpha_{2i}^+ = \sum_{i=0}^{n2^-} \alpha_{2i}^-$. Then, the following error correction model based on the NARDL approach is formed to examine the relationship between the variables in short-run:

$$\Delta unemp_t = e_{11} + \sum_{i=1}^{n1} e_{1i} \Delta unemp_{t-i} + \sum_{i=0}^{n2^+} e_{2i}^+ \Delta fdi_{t-i}^+ + \sum_{i=0}^{n2^-} e_{2i}^- \Delta fdi_{t-i}^- + \lambda_1 ect_{t-1} + \mu_1 \quad (4)$$

Here, the first difference operator is Δ ; the short-run dynamics of the model's convergence to equilibrium are described by the coefficients e_i s, and the speed of adjustment is measured by λ_1 . In the final step, to calculate the asymmetric cumulative dynamic multiplier effects of a unit change in positive and negative shocks on the dependent variable, asymmetric error correction model is employed. For instance, the cumulative dynamic multiplier effect of shocks in FDI on unemployment is obtained as follows:

$$m_h^+ = \sum_{j=0}^h \frac{\partial unemp_{t+j}}{\partial fdi_t^+}, m_h^- = \sum_{j=0}^h \frac{\partial unemp_{t+j}}{\partial fdi_t^-}, \quad h = 0, 1, 2, \dots \quad (5)$$

Here, $h \rightarrow \infty$, $m_h^+ \rightarrow \beta^+$, $m_h^- \rightarrow \beta^-$ (Shin et al. 2014, p. 292).

Asymmetric Causality Test

In the previous causality tests as Granger (1969), Toda Yamamoto (1995), Hacker and Hatemi-J (2006), positive and negative shocks both have the same impact (symmetrical). The idea of changing the series into cumulative positive and negative changes was initially put out by Granger and Yoon (2002). On the other hand, they employed this method to test what they call hidden cointegration. Hatemi-J (2012) offered a novel asymmetric causality test based on Granger and Yoon' (2002) technique. Accordingly, the causality relationship modeled between two series such as Y_{1t} and Y_{2t} is expressed as in Equations 1 and 2:

$$Y_{1t} = Y_{1t-1} + \varepsilon_{1t} = Y_{1,0} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i} \quad (6)$$

$$Y_{2t} = Y_{2t-1} + \varepsilon_{2t} = Y_{2,0} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i} \quad (7)$$

Here, $t = 1, 2, \dots, T$ represents time, $Y_{1,0}$ and $Y_{2,0}$ refer to constant terms which are initial values, ε_{1i} and ε_{2i} represent the error terms. Positive shocks are described as $\varepsilon_{1i}^+ = \max(\varepsilon_{1i}, 0)$ and $\varepsilon_{2i}^+ = \max(\varepsilon_{2i}, 0)$ and negative shocks are described as $\varepsilon_{1i}^- = \min(\varepsilon_{1i}, 0)$ and $\varepsilon_{2i}^- = \min(\varepsilon_{2i}, 0)$. In this case, the error terms for each series can be expressed as $\varepsilon_{1i} = \varepsilon_{1i}^+ + \varepsilon_{1i}^-$ and $\varepsilon_{2i} = \varepsilon_{2i}^+ + \varepsilon_{2i}^-$. Now when equations (1) and (2) are rearranged:

$$Y_{1t} = Y_{1t-1} + \varepsilon_{1t} = Y_{1,0} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^+ + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^- \quad (8)$$

$$Y_{2t} = Y_{2t-1} + \varepsilon_{2t} = Y_{2,0} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^+ + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^- \quad (9)$$

will be obtained. The cumulative positive and negative shocks in each series are; $Y_{1i}^+ = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^+$, $Y_{1i}^- = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^-$, $Y_{2i}^+ = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^+$, $Y_{2i}^- = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^-$. It is important to remember that each positive and negative shock has a long-lasting impact on the underlying variable. In the next step, the causality between these components is tested. Considering that only the causality relationship between positive shocks is tested, assuming $y_t = (y_{1t}^+, y_{2t}^+)$ the causality between the components is tested employing the following p-lag VAR model (Hatemi-J, 2012, p. 449):

$$y_t^+ = v + A_1 y_{t-1}^+ + \dots + A_p y_{t-p}^+ + u_t \quad (10)$$

Here, y_t^+ represents the variable vectors of size 2×1 , v represents constant vectors, and u_t represents error term vectors. A_r matrix is a parameter matrix with 2×2 dimensions and lag number r ($r = 1, \dots, p$). The proper lag structure is identified using information criteria. The Wald constraint test on the autoregressive coefficients is used to evaluate the hypothesis indicating that there is no causality relationship between the variables (null hypothesis). In Hatemi-J (2006) symmetric causality test, Wald test statistic shows a χ^2

distribution with the number of constraints being degrees of freedom. However, when the error terms of the VAR model are not white noise, the test statistics do not reveal an asymptotic distribution (Yıldırım and Çevik, 2017, p. 46). As a result, the critical values were determined by employing the bootstrap simulation method with 10000 replications in the study. When the estimated MWald statistic is greater than the bootstrap critical values the causality relationship between the variables is accepted.

Empirical Results

The ADF, PP, and Zivot and Andrews (2002) unit root test with break was conducted to identify the stationarity levels of series. Table 3 shows the outcomes of the tests, which enables structural breaks to get rid of the false unit root problem.

Table 3. *Results of the Unit Root Tests*

Variables	ADF		PP		Breakpoint Unit Root	
	Intercept	Trend and Intercept	Intercept	Trend and Intercept	Intercept	Trend and Intercept
<i>fdi</i>	-1.5701 (0.4859)	-1.6063 (0.7680)	-1.5658 (0.4880)	-1.6063 (0.7680)	-5.2562 (< 0.01)*	-5.9542 (< 0.01)*
Δfdi	-5.6767 (0.0001)*	-5.6537 (0.0003)*	-5.7252 (0.0000)*	-5.7072 (0.0003)*		
<i>unemp</i>	-1.3846 (0.5774)	-3.1859 (0.1057)	-1.3006 (0.6171)	-2.1687 (0.4899)	-0.9150 (0.8283)	-2.5502 (0.9348)
$\Delta unemp$	-4.9447 (0.0004)*	-4.9221 (0.0021)*	-6.7546 (0.0000)*	-8.3366 (0.0000)*	-5.3306 (< 0.01)*	-5.2968 (< 0.01)*
Test critical values at 5% level	-2.9571	-3.5577	-2.9571	-3.5577	-4.4436	-5.1757

The test results indicate that each series is stationary at its first difference but none are stationary at its second difference. This permits the ARDL and NARDL model to be used. Checking the lag length criteria is applied by using the VAR approach depending on the Akaike Information Criteria (AIC) in an effort to identify the proper lag structure of the model and the optimal lag is found as 2 for ARDL model and 5 for NARDL model, which minimizes the lag selection criteria. Then, existence of cointegration between the variables was determined considering the F statistics. Table 4 displays the results of cointegration test:

Table 4. *Cointegration Test Results of ARDL and NARDL Model*

Models	F-statistics	95% lower bounds	95% upper bounds	Decision
ARDL model (1,2)	1.16	3.62	4.16	Not cointegrated
NARDL model (1,5,5)	5.94	3.1	3.87	Cointegrated

The F value is under the critical upper and lower bound values at the 5% significance level in the ARDL model when the acquired F-statistic values are compared to those values. In this case, the zero hypothesis, which asserts that there is no cointegration relationship between the variables, is accepted. However, the F statistic for the NARDL model is over the critical upper bound value at the 5% significance level, which indicates that the zero hypothesis was rejected and leads to the conclusion that the variables have a long-term cointegration relationship. As indicated above, NARDL model allows the "hidden cointegration" relationship to be revealed. Therefore, choosing this method seem to be true for our model. After the existence of cointegration is observed, short and long-term coefficients are obtained with the NARDL model.

Table 5. Results of NARDL (1, 5, 5) Model

Variables	Coefficients	t-stat.	p-value
Panel A: Short run			
Δfdi^+	0.071***	1.924	0.076
Δfdi_{t-1}^+	0.183**	2.782	0.015
Δfdi_{t-2}^+	0.201*	3.552	0.003
Δfdi_{t-3}^+	0.151**	2.836	0.014
Δfdi_{t-4}^+	0.145**	2.508	0.026
Δfdi^-	-0.298*	-4.596	0.000
Δfdi_{t-1}^-	0.112	1.678	0.117
Δfdi_{t-2}^-	0.044	0.788	0.444
Δfdi_{t-3}^-	0.085	1.497	0.158
Δfdi_{t-4}^-	0.071	1.449	0.170
<i>ecm</i>	-0.602*	-5.408	0.000
W_{SR}	8.866*		0.002
Panel B: Long run			
fdi^+	-0.360*	-3.248	0.006
fdi^-	-0.502*	-3.723	0.002
Constant	1.885*	31.288	0.000
W_{LR}	22.376 *		0.000
Panel C: Robustness check			
JB	0.105 (0.948)		
Breusch-Godfrey LM test	1.460 (0.273)		
Breusch-Pagan-Godfrey heteroschodasticity test	11.007 (0.610)		
RESET	0.0688 (0.797)		
CUSUM	S		
CUSUMQ	S		

Note: *, **, *** respectively indicate 1%, 5% and 10% significance level. "S" refers to stability.

Table 5 indicates that positive shocks of FDI increase unemployment in the short term, but the effect is reversed in the long term. A 1% increase in foreign direct investment lowers the unemployment rate by 0.36%, whereas a 1% reduction in FDI increases it by 0.50%. Namely, negative effect is more dominant. Short run and long run Wald statistics also prove that effects of positive and negative shocks on unemployment is asymmetrical. Additionally, the error correction term ($ecm = -0.60$) is negative and less than 1, indicating the cointegration relationship between the variables and proving that the adjustment speed in the shift from the short to the long run is sufficient. Results suggest that FDI has a considerable impact on unemployment.

The results of the diagnostic tests reveal that there is no autocorrelation problem (Breusch-Godfrey LM test's p-value=0.273), no heteroschodasticity problem (Breusch-Pagan-Godfrey heteroschodasticity test's p-value=0.610) and no model-building error in the model (RESET test's p-value=0.797), and the error terms are distributed in a normal way (JB test's p-value=0.948). The stability of the coefficients in the analysis is demonstrated by the CUSUM and CUSUMQ stability test findings, which are both within the 5% significance threshold. The CUSUM test graphs are as follows:

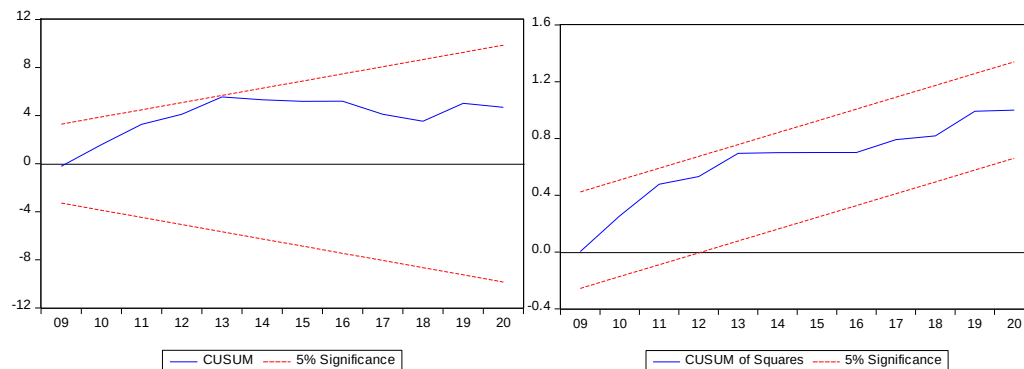

Figure 1. CUSUM-CUSUMQ Graphs

The next step is to compute cumulative multiplier effects in order to better comprehend asymmetric effects. These multipliers represent the process of adjusting to the new long-run equilibrium as well as the dynamic cumulative reactions of the dependent variable following a negative or positive unit shock in the independent variable. (Shahzad et al., 2017, p.226).

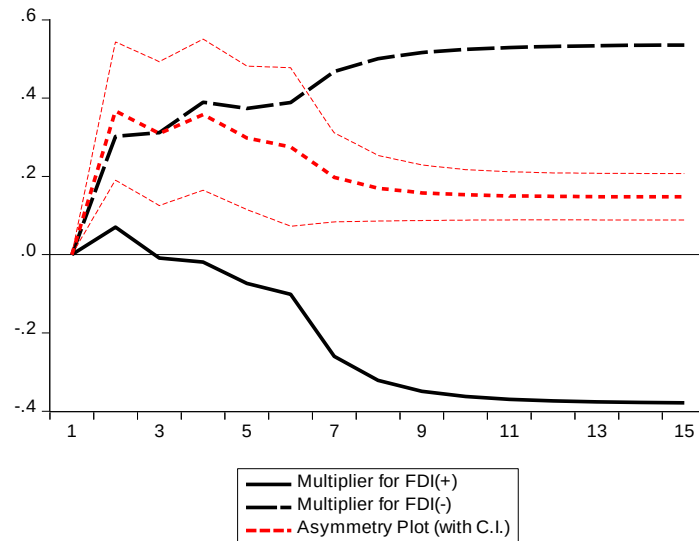

Figure 2. Dynamic multipliers

Figure 2 displays the dynamic convergence process to the long-run equilibrium as well as the asymmetric responses in unemployment to a unit positive and negative shock in FDI. Accordingly, although a positive shock in FDI initially increases unemployment, it eventually lowers it over time. Moreover, a negative shock in FDI increases unemployment in both the short and long terms. Negative shocks have a stronger long-term and short-term impact, which indicates that a decrease in FDI will have a greater effect on unemployment. In the long term, negative shock has an impact that is roughly 3 times that of positive shock. Furthermore, the short-run and long-run asymmetric effects seem statistically significant at the 5% significance level because the confidence interval is out of the zero line.

Lastly, an asymmetric causality test is conducted to demonstrate how the causality from one shock to another is determined by dividing the series into positive and negative shocks. The test results are given in Table 6:

Table 6. Results of Asymmetric Causality Test

Causality	P+dmax	MWALD Test Statistic (prob.)	Bootstrap critical values		
			%1	%5	%10
$fdi^+ \rightarrow unemp^+$	1+1	0.964 (0.32)	13.401	5.626	3.525
$fdi^+ \rightarrow unemp^-$	1+1	34.336* (0.00)	18.988	6.310	3.725
$fdi^- \rightarrow unemp^-$	1+1	0.076 (0.783)	14.196	5.653	3.612
$fdi^- \rightarrow unemp^+$	1+1	10.629* (0.00)	11.077	5.189	3.344

Notes: * represents significance at the 1%, level. The AIC criterion was employed to identify the VAR (p) optimal lag lengths. The values in parentheses next to the MWald test statistic show the asymptotic X^2 probability values. Bootstrap critical values were obtained as a result of 10000 replications.

The null hypothesis in the Hatemi J-asymmetric causality test asserts the absence of causality from the first variable to the second variable. The null hypothesis is rejected and it is acknowledged that there is a causal relationship between the variables if the derived Mwald statistical value is higher than the calculated bootstrap critical values. In other words, a positive shock to FDI is a sign of a decrease in unemployment. Moreover, negative shocks in FDI are seen as the cause of positive shocks in unemployment. Significant findings have been reached that support the NARDL results.

Conclusion

The current paper questions the symmetric and asymmetric effects of FDI on unemployment, using data from Türkiye from 1988 to 2020. To do this, ARDL and NARDL methodologies were employed to define the long and short-run relationships between the study's variables. Moreover, asymmetric causality test is conducted to see causality relationship. In contrast to prior research on Türkiye, this study is the first to analyze the nonlinear relationship between the variables. While ARDL model indicates that there is not a cointegration relationship, non-linear ARDL model proves the cointegration relationship between the variables. The findings of the NARDL model revealed that the rise in FDI decreases unemployment while the decrease in FDI increases unemployment in Türkiye. Moreover, asymmetric causality test results support

the NARDL findings. Compared our findings with those of other prior studies, we are in line with Zeb et al. (2014), Irpan et al. (2016) and Erçakar and Güvenoğlu (2018) in terms of direction of the relationship between two variables.

The study clearly shows that FDI has a main importance in terms of effecting unemployment in Türkiye. This means that there is need to develop stronger policies to attract more amount of FDI. Considering that Türkiye ranks 33rd out of 190 economies in the Ease of Doing Business Index by 2020, it is understood that there is still a long way to go. In this context, facilitating starting a business, facilitating construction permits, establishing a strong transportation and infrastructure network to help in transporting products and raw materials to marketplaces, providing corporate tax incentives could be some of the steps to take. In addition to these steps, providing a stable macroeconomic environment is also important. By ensuring the stability in the exchange rate, the ongoing increase in both producer and consumer prices should be prevented, and the economy should get rid of its fragile appearance and stabilization should be ensured. Together with internal dynamics, external dynamics are also important. Since geopolitical risks have increased due to the ongoing instability in border countries, FDI inflows are negatively affected. Accordingly, FDI inflows are expected to increase with the establishment of a peaceful and stable environment in the border countries. Moreover, considering that the majority of FDI coming to Türkiye is carried out by EU countries (about 53% of total FDI inflows), the development of negotiations and diplomatic relations with the EU can increase flow of FDI from the EU. Lastly, the problems that pandemic created in production and transportation (problem in finding containers and increases in freight prices) had a negative impact on the export of China, and has provide an opportunity to developing countries such as Türkiye to become a new supplier to European markets. However, in order for Türkiye to use such these opportunity well, it must have sufficient production capacity to meet the demand. At this point, foreign capital owners can take advantage of this opportunity, taking into account Türkiye's logistics advantage and the surplus of young working-age population, and make a positive contribution to both exports and employment of the country by making their direct investments in Türkiye.

Ethical Declaration

During the writing process of the study “Does Foreign Direct Investment Contribute to Decrease Unemployment in Türkiye? Nonlinear ARDL and Asymmetric Causality Approaches” scientific rules, ethical and citation rules were followed. No falsification was made on the collected data and this study was not sent to any other academic publication medium for evaluation.

Declaration of Conflict

There is no potential conflict of interest in the study.

References

- Abor, J. ve Harvey, S. K. (2008). Foreign direct investment and employment: host country experience. *Macroeconomics and finance in emerging market economies*, 1(2), 213-225.
- Arize, A. C., Malindretos, J. ve Igwe, E.U. (2017). Do exchange rate changes improve the trade balance: An asymmetric nonlinear cointegration approach. *International Review of Economics & Finance*, 49, 313-326.
- Balcerzak, A. P. ve Zurek, M. (2011). Foreign direct investment and unemployment: VAR analysis for Poland in the years 1995-2009.
- Bayar, Y. (2014). Effects of economic growth, export and foreign direct investment inflows on unemployment in Türkiye. *Investment Management and Financial Innovations*, (11, Iss. 2), 20-27.
- Canbay, Ş. ve Kırca, M. (2020). Türkiye’de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının işsizlik üzerine etkileri: 1991-2016 dönemi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 11(26), 154-163.
- Efe, B. (2002). Küreselleşme sürecinde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının analizi : İzmir örneği. İzmir : İzmir Ticaret Odası.
- Engle, R. F. ve Granger, C.W. (1987). Co-integration and error correction: representation, estimation, and testing. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 251-276.
- Erçakar, M. E. ve Güvenoğlu, H. (2018). Doğrudan Yabancı Yatırımların İşsizlik Üzerine Etkisi: Türkiye Uygulaması (1980-2016). *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(ICEESS’18), 349-356.
- Fousekis, P., Katrakilidis, C. ve Trachanas, E. (2016). Vertical price transmission in the US beef sector: Evidence from the nonlinear ARDL model. *Economic Modelling*, 52, 499-506.
- Garang, A. P. M., Kassouri, Y. ve Thierry, K. K. Y. (2018). Time series bounds approach to foreign direct investment, unemployment and economic growth in Uganda. *Mod. Econ.* 9, 87–96, 01.
- Grahovac, D. ve Softić, S. (2017). Impact of the FDI on Unemployment rate in countries of West Balkan. *Review of Innovation and Competitiveness: A Journal of Economic and Social Research*, 3(2), 65-82.

- Granger, C. W. (1969). Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods. *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 424-438.
- Granger, C. W. ve Yoon, G. (2002). Hidden cointegration. *U of California, Economics Working Paper*, (2002-02).
- Hacker, R. S. ve Hatemi-J, A. (2006). Tests for causality between integrated variables using asymptotic and bootstrap distributions: theory and application. *Applied Economics*, 38(13), 1489-1500.
- Harms, P. ve M  on, P. G. (2011). *An FDI is an FDI is an FDI? The growth effects of greenfield investment and mergers and acquisitions in developing countries (No. 11.10)*. Working Paper, Study Center Gerzensee.
- Hatemi-j, A. (2012). Asymmetric causality tests with an application. *Empirical economics*, 43 (1), 447-456.
- Hill, C. (2011). *International business: Competing in the global marketplace*. , 8th edition, New York: McGraw Hill.
- Hisarciklilar, M., Gultekin-Karakas, D. ve Asici, A. A. (2014). Can FDI be a panacea for unemployment?: The Turkish case. In *Labor and employment relations in a globalized world* (pp. 43-70). Springer, Cham.
- Hoggarth, G. ve Sterne G. (1997). Capital flows: causes, consequences and policy responses. *Handbooks in Central Banking*, No 14. CCBS,Bank of England.
- Irpan, H. M., Saad, R. M., Nor, A. H. S. M., & Ibrahim, N. (2016). Impact of foreign direct investment on the unemployment rate in Malaysia. In *Journal of Physics: Conference Series* (Vol. 710, No. 1, p. 012028). IOP Publishing.
- Jenkins, R. (2006). Globalization, FDI and Employment in Viet Nam. *Transnational Corporations*, 15 (1), pp. 115-142.
- Johansen, S. ve Juselius, K. (1990). Maximum likelihood estimation and inference on cointegration-with applications to the demand for money. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52 (2), 169-210.
- Johnny, N., Timipere, E. T., Krokeme, O. ve Markjackson, D. (2018). Impact of foreign direct investment on unemployment rate in Nigeria (1980-2015). *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 8(3), 57-69.
- Lee, H. H. ve Park, D. (2020). Effects of inward and outward greenfield FDI on employment by domestic firms: the korean experience. *Korea and the World Economy*, 21(1), 1-33.
- Malik, S. K. (2019). Foreign direct investment and employment in Indian manufacturing industries. *The Indian Journal of Labour Economics*, 62(4), 621-637.
- Moosa, I. A. (2002). *Foreign direct investment: theory, evidence, and practice*. New York: Palgrave.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. ve Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16 (3), 289-326.
- Phillips, P. C. ve Hansen, B. E. (1990). Statistical inference in instrumental variables regression with I (1) processes. *The Review of Economic Studies*, 57 (1), 99-125.
- Seyidoğlu, H. (2015). *Uluslararası iktisat*. İstanbul: G  zem Can Yayınları.
- Shahzad, S. J. H., Nor, S. M., Ferrer, R. ve Hammoudeh, S. (2017). Asymmetric determinants of CDS spreads: US industry-level evidence through the NARDL approach. *Economic Modelling*, 60, 211-230.
- Sharma, A. ve Cardenas, O. (2018). The labor market effects of FDI: A panel data evidence from Mexico. *International Economic Journal*, 32(4), 572-588.
- Shin, Y., Yu, B. ve Greenwood-Nimmo, M. (2014). Modelling asymmetric cointegration and dynamic multipliers in a nonlinear ARDL framework. In *Festschrift in honor of Peter Schmidt* (pp. 281-314). Springer, New York, NY.
- şıklar, İ. ve Kocaman, M. (2018). FDI and macroeconomic stability: The Turkish case. *European Financial and Accounting Journal*, 13(1), 19-40.
- Toda, H. Y. ve T. Yamamoto. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes. *Journal of Econometrics*, 66, 225-250.
- UNCTAD (1994). *World Investment Report1994: Transnational corporations, employment and the workplace*. New York and Geneva: United Nations.
- UNCTAD. (1999). *World investment report: foreign direct investment and the challenge of development*. Geneva: United Nations
- Wang, M. ve Sunny Wong, M. C. (2009). What drives economic growth? The case of cross-border M&A and greenfield FDI activities. *Kyklos*, 62(2), 316-330.
- Yalman, İ. N. ve Koşaroğlu, ř. M. (2017). Effect of direct foreign investments on economic growth and unemployment. *Uluslararası Ekonomi ş  letme ve Politika Dergisi*, 1(2), 191-205.
- Yıldırım, D. ř. ve çevik, E. İ. (2017). Finansal dışa açıklık ile ekonomik b  y  me ilişkisi: asimetrik nedensellik testi. *MPRA Paper*, No. 80472.
- Zeb, N., Qiang, F. ve Sharif, M. S. (2014). Foreign direct investment and unemployment reduction in Pakistan. *International Journal of Economics and Research*, 5(2), 10-17.
- Zivot, E. ve Andrews, D.W. K. (2002). Further evidence on the great crash, the oil-price shock, and the unit-root hypothesis. *Journal of Business & Economic Statistics*, 20 (1), 25-44.

GENİş T  RK  E   ZET

1800'lerin sonlarında başlayan uluslararası sermaye akışları bug  n muazzam boyutlara ulaşmıştır. Son yıllarda, pek   ok geçiş ve gelişmekte olan   lke ekonomileri,   nemli miktarda yabancı sermaye akımlarından faydalanmıştır. Bu akımların içinde doğrudan yabancı sermaye yatırımları (DYY) ve portf  y yatırımları en b  y  k paya sahiptir. Diğer yatırım t  rleriyle karşılaştırıldığında, doğrudan yabancı yatırımı daha cazip olabilir     nk   yeni tesis ve makinelerin kurulumu ile finansal sermaye girişi arasında genellikle doğrudan bir bağlantı

vardır (Hoggarth ve Sterne, 1997, s. 14). Ayrıca, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının, ev sahibi geliştirmekte olan ülkeye üretim kapasitesini artırma, istihdam ve üretimi artırma, yeni teknoloji ve yönetim bilgisi sağlama, döviz girişi sağlama, ihracatı artırma, iç tükelleri kırma, rekabet ve dinamizm yaratma, ölçek ekonomisi yaratma ve hazineye vergi geliri sağlama gibi bazı avantajları vardır. Ayrıca, ev sahibi ülke üzerinde, dış ekonomik etkiyi artırma, yabancı firmalara yerli firmalara karşı haksız rekabet avantajı sağlama, yerel ekonomiyi tekelleştirme, yurtiçi yatırımları azaltıcı etki yaratma, dış ticaret kısıtlamalarını aşma, döviz giderlerini artırıcı etki yaratma, döviz dalgalanmalarına neden olma ve finansal kriz ortamı yaratma, ihracatı sınırlama, teknolojik bağımlılık, ekonomik bütünlüğün bozulması ve işsizliği artırma gibi bazı olumsuz etkileri de vardır (Seyidoğlu, 2015, s. 667). Soru şu ki, doğrudan yabancı yatırımların işsizlik üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri nasıl ortaya çıkmaktadır? Birincisi, doğrudan yabancı yatırımlar istihdamı artırır çünkü yabancı sermaye yatırımları gerçek ulusal üretimde artışa yol açar ve yeni tesisler kurar, bu da sağladığı yeni üretim kapasitesiyle istihdamın genişlemesini sağlar (Moosa, 2002, s. 77). Öte yandan, yabancı sermayeli şirketler tarafından önemli sermaye gerektiren teknolojilerin kullanılması ve daha az işçinin istihdam edilmesi, ülkenin işsizlik sorunlarını daha da artırabilir. Buna, yabancı işletmelerle rekabet edemedikleri için pazardan çekilen yerel işletmelerin neden olduğu işsizliği de eklemek gerekir (Seyidoğlu, 2015, s. 670). Ayrıca, ev sahibi ülkenin gelişmişlik düzeyine bağlı olarak, doğrudan yabancı yatırımların istihdam üzerinde çeşitli etkileri vardır. Gelişmiş ülkelerde gerçekleşme rotası önemliyken, geliştirmekte olan ülkeler doğrudan yabancı yatırımların getirdiği üretim ve yönetim kabiliyetlerine değer verir. Geliştirmekte olan ülkelerde, işsizlik sorununu çözmek için emek yoğun üretim tekniklerinin kullanımı kritik öneme sahiptir. Öte yandan, çok uluslu şirketler genellikle rakiplerine göre son teknolojiyi tercih eder. Burada, ev sahibi ülkenin seçilen teknolojiye uyumu kritik öneme sahiptir. Ev sahibi ülkedeki istihdam derecesi, bu uyumun yanı sıra ülkenin bu teknolojiyi işletme kabiliyetinden etkilenir (Efe, 2002, s. 23). Bu nedenle, doğrudan yabancı yatırımların işsizlik üzerindeki etkisi hem teorik hem de ampirik literatürde tartışılan bir konudur (Balcerzak ve Zurek, 2011; Bayar, 2014; İrpan vd., 2016; Grahovac ve Softic, 2017). Türkiye'deki DYY geçmişine bakıldığında, Türkiye'nin 1980'lere kadar yabancı yatırımcılar için cazip bir ülke olmadığı görülmektedir. 1980'den sonra liberal ekonomik politikaların uygulanmasıyla yabancı yatırım teşvik edilmeye çalışılmıştır. Bu tarihten sonra yabancı sermayeli şirketlerin sayısı önemli ölçüde artmıştır. Dünyanın geri kalanıyla karşılaştırıldığında, Türkiye'nin bu yıllardaki DYY payı, 1980'de toplam Dünya DYY'sinin yalnızca %0,03'ünü çektiğini göstermektedir. Bu oran 1990 yılında %0,33'e çıkmış, on yılın ortasında düşmeye başlayarak 1999 ve 2000 yıllarında %0,07'ye düşmüştür. Ayrıca, geliştirmekte olan ülkeler içindeki payı 1980'de %0,21'den 1995'te %0,77'ye ve 2002'de %0,68'e yükselmiştir. Türkiye, 1990'ların başında doğrudan yabancı yatırım çekme açısından 40. sırada yer alırken, 2000 yılına gelindiğinde 50. sıraya gerilemiştir (Şıklar & Kocaman, 2018: 24). 2003 yılında, 4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırım Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle daha liberal bir yatırım ortamı sağlanmış ve hem DYY hem de yabancı sermaye ile kurulan işletme sayısı artmıştır. Öte yandan, iç dinamiklerden kaynaklı 1994, 2000 ve 2001 krizlerinde olduğu gibi, küresel 2008 krizi ve pandemiden de tüm dünyada olduğu gibi de önemli ölçüde etkilenmiştir. Bu çalışmada doğrudan yabancı sermaye yatırım girişi ve işsizlik arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla, Türkiye'ye ait 1988-2020 dönemini kapsayan yıllık veriler kullanılarak ARDL (gecikmesi dağıtılmış otoregresif model), NARDL (doğrusal olmayan gecikmesi dağıtılmış otoregresif model) ve asimetric nedensellik testleri uygulanmıştır. ARDL modeli değişkenler arasında eşbütünleşme olmadığını gösterirken NARDL modeli eşbütünleşme olduğu bulgusuna ulaşmıştır. NARDL modeline göre DYY'deki %1'lik artış işsizlik oranını %0,36 oranında düşürürken, DYY'deki %1'lik bir azalma işsizliği %0,50 oranında artırmaktadır. Negatif etki daha baskındır. Kısa vadeli ve uzun vadeli Wald istatistikleri de pozitif ve negatif şokların işsizlik üzerindeki etkilerinin asimetric olduğunu kanıtlamaktadır. Hatemi-J (2012) asimetric nedensellik testinden elde edilen bulgulara göre ise DYY'deki pozitif bir şok, işsizlikteki azalmanın nedenidir. Dahası, DYY'deki negatif şoklar, işsizlikteki pozitif şokların nedeni olarak görülmektedir. Nedensellik testi sonuçlarında da NARDL sonuçlarını destekleyen önemli bulgulara ulaşılmıştır. Çalışma, Türkiye'de doğrudan yabancı yatırımların işsizlik üzerinde temel bir öneme sahip olduğunu açıkça göstermektedir. Bu, daha fazla miktarda doğrudan yabancı yatırım çekmek için daha güçlü politikalar geliştirilmesi gerektiği anlamına gelmektedir. Türkiye'nin 2020 yılı itibarıyla İş Yapma Kolaylığı Endeksi'nde 190 ekonomi arasında 33. sırada yer aldığı düşünüldüğünde, daha gidilecek çok yol olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, bir iş kurmanın kolaylaştırılması, inşaat izinlerinin kolaylaştırılması, ürün ve hammaddelerin pazarlara taşınmasına yardımcı olmak için güçlü bir ulaşım ve altyapı ağının kurulması, kurumlar vergisi teşviklerinin sağlanması atılabilecek adımlardan bazıları olabilir. Bu adımların yanı sıra, istikrarlı bir makroekonomik ortamın sağlanması da önemlidir. Döviz kurunda istikrar sağlanarak, hem üretici hem de tüketici fiyatlarındaki devam eden artışın önüne geçilmeli ve ekonomi kırılgan görünümünden kurtularak istikrar sağlanmalıdır. İç dinamiklerin yanı sıra dış dinamikler de önemlidir. Sınır ülkelerindeki devam eden istikrarsızlık nedeniyle jeopolitik riskler arttığından, doğrudan yabancı yatırım

girişleri olumsuz etkilenmektedir. Buna göre, sınır lkelerinde barışcıl ve istikrarlı bir ortamın kurulmasıyla DYY girişlerinin artması beklenmektedir. Ayrıca, Türkiye'ye gelen DYY'nin çoğunluğunun AB lkeleri tarafından gerçekleştirildiği (toplam DYY girişlerinin yaklaşık %53') dşnldğnde, AB ile müzakerelerin ve diplomatik ilişkilerin geliştirilmesi AB'den gelen DYY akışını artırabilir. Son olarak, pandeminin üretim ve ulaştırmada yarattığı sorunlar (konteyner bulma sıkıntısı ve navlun fiyatlarındaki artışlar) Çin'in ihracatını olumsuz etkilemiş ve Türkiye gibi gelişmekte olan lkelere Avrupa pazarlarına yeni tedarikçi olma fırsatı sunmuştur. Ancak Türkiye'nin bu tür fırsatları iyi değerlendirebilmesi için talebi karşılayacak yeterli üretim kapasitesine sahip olması gerekmektedir. Bu noktada yabancı sermaye sahipleri, Türkiye'nin lojistik avantajını ve genç çalışma çağındaki nüfusun fazlalığını göz önünde bulundurarak bu fırsatı değerlendirebilir ve doğrudan yatırımlarını Türkiye'ye yaparak hem ülkenin ihracatına hem de istihdamına olumlu katkı sağlayabilirler.

Türkiye’de Tarım Sektörünün Vergi Geçmişi

şahin AY¹

Öz

Tarım sektörü ülkeler için en önemli sektörlerden biridir. Tarım sektörü aynı zamanda diğeri sektörler için de itici güç olmaktadır. Tarım sektörünün ekonomiye etkisi pek çok makro-ekonomik veriyi etkilemekle birlikte kamu gelirlerinin değişimine de neden olmaktadır. Tarım kesiminin ekonomiye etkisi yeni kurulan cumhuriyette bariz bir biçimde kendini göstermektedir. Hem 1. Dünya Savaşı hem de Kurtuluş Savaşı’nın etkisiyle tarım ile ilgilenen bireyler olumsuz etkilenmiştir. Sonraki yıllarda bu durum ekonomik göstergeler üzerinde de etkili olmuştur. Aşar Vergisi’nin kaldırılması, tarım vergileri kapsamında ilk önemli olay durumundadır. Aşar Vergisi’nin kaldırılması tarım kesimi tarafından olumlu karşılanırken sonraki süreçte kamu gelirlerinin olumsuz etkilenmesine neden olmuştur. Yine Hayvan Vergileri ve Toprak Mahsulleri Vergisi de diğeri önemli tarım vergileri arasında yer almıştır. Çok partili sisteme geçiş ile birlikte devletçilikten uzaklaşarak daha liberal bir ekonomik sisteme geçilmesi vergi sistemini de etkilemiştir. Özellikle ilk Gelir Vergisi Kanunu’nda gelirin unsurları arasında zirai kazançların sayılmaması, ardından zirai kazançların da gelirin unsurlarına dâhil edilmesi tıpkı cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan ekonomik modelin vergi kanunlarını direkt olarak belirlediğinin göstergesidir. Gelir Vergisi Kanunu’nun zirai kazançları içermesi; daha adil ve daha kapsayıcı bir vergi uygulamasına geçildiğinin kanıtı olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tarım, Aşar Vergisi, Gelir Vergisi Kanunu, Zirai Kazanç

Tax History of the Agricultural Sector in Turkey

Abstract

The agricultural sector is one of the most important sectors for their countries. The agricultural sector is also gaining strength in other sectors. The impact of the agricultural sector on the economy affects many macroeconomic data and also causes changes in public revenues. The impact of the agricultural sector on the economy is evident in the newly established republic. The impact of both World War I and the War of Independence directly affected agriculture and individuals, and this situation was collected in economic indicators in the following period. The first important event in the scope of agricultural taxes is the Ashar tax. While the Ashar tax was welcomed positively by agriculture, it caused public revenues to be negatively affected in the following period. Again, Animal Taxes and Soil Products Tax are among the other important agricultural taxes. With the transition to a multi-party system, moving away from statism and adopting a more liberal economic system also had an impact on the tax system. Especially in the first Income Tax Law, the inclusion of agricultural earnings among the income elements, and then the inclusion of agricultural earnings in the income elements are direct indicators of the tax laws of the economic model implemented in the early years of the republic. The Income Tax Law includes agricultural income; it has become aware of the transition to a fairer, more inclusive tax practice.

Keywords: Agriculture, Ashar Tax, Income Tax Law, Agricultural Earnings

Atıf İçin / Please Cite As:

Ay, ř. (2025). Türkiye’de tarım sektörünün vergi geçmişi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14 (2), 664-674. doi:10.33206/mjss.1589558

Geliş Tarihi / Received Date: 22.11.2024

Kabul Tarihi / Accepted Date: 11.02.2025

¹ Dr. Öğr. Üyesi - Siirt Üniversitesi, Kurtalan Meslek Yüksekokulu, sahinay@siirt.edu.tr,

 ORCID: 0000-0002-3036-2155

Giriş

Ekonomide üç temel sektör bulunmaktadır. Bu sektörlerden tarım birincil sektör, sanayi ikincil sektör, hizmetler ise üçüncül sektör olarak nitelendirilmektedir. Neredeyse tüm ekonomilerde kalkınmanın ilk aşamasında öncelikli sektör tarım sektörüdür. Tarım sektörünün katma değeri yüksek olmasından ötürü diğer sektörler de bundan olumlu etkilenir (Yazıcıoğlu, 2014: 134). Ekonomik sektörler ülke ekonomilerini oluşturan faaliyet kollarından meydana gelmektedir. Tarım sektörü ülke ekonomileri için temel sektörlerden biridir. Tarım denildiği zaman ilk düşünülen bitkisel üretim olmasına rağmen, tarım; çok daha kapsayıcı bir sektör konumundadır (Olalı ve Duymaz, 1987: 3). Tarım merkezli bir ekonomiden sanayi merkezli bir ekonomiye geçilirken tarım sektörünün yerine getirmesi gereken birkaç önemli fonksiyon bulunmaktadır. Öncelikle tarım sektörünün ülkenin gıda maddeleri talebini karşılaması gerekmektedir. Ardından ithalat için döviz talebine katkıda bulunmak üzere üretim fazlası meydana getirmesi gerekir. Devamında ise sanayi malları için talep oluşturmalarıdır. Bu fonksiyonlardan kaynaklı olarak tarım sektörü; milli gelir, ödemeler dengesi, istihdam ve nüfus gibi önemli değişkenleri etkilemektedir (Tan vd. 2015: 588). Tarımsal faaliyetler bu kadar önemli iken bu faaliyetlerin vergilendirilmesi de kaçınılmaz olmuştur. Tarımsal faaliyetlerden vergi alınması çok eski dönemlere dayanmaktadır. Eski medeniyetlerde ilk vergi örnekleri tarım ürünlerinde görüldüğü gibi kutsal kitaplarda da bunların örneklerine rastlanılmaktadır (Yıldırım, Aytan, 2023: 289; (Küden, 2019: 93).

Yerleşik tarıma geçen toplulukların egemenleri için tarımsal üretimden pay alma meselesi oldukça önemlidir. Tarımsal artığa nasıl el konacağı ve bu artık ile birlikte ordunun kurulup beslenmesi eski toplumlar üzerinde düşünülen konular arasında yer almaktaydı. Kapitalizm öncesi toplumlar toprağın kirasının, toprak temelli vergilerin üreticilerden nakit olarak alınması o dönemki şartlar açısından çok zor olduğundan dolayı her egemen güç kendi tarihsel özellikleri kapsamında çözüm önerileri üretmişlerdir (Pamuk, 2023: 41). Genel itibarıyla verimli olarak bilinen topraklardan, iktidar sahipleri topraktan elde edilen gelir üzerinden pay almışlardır. İçerisinde bulunan zaman dilimine göre tarih boyunca farklı uygulamalar olsa bile temel mantık bireylerin devletlerine maddi ya da nakdi olarak bir şeyler vermesi üzerine kurulmuştur (Başdemir, 2015: 1-2). Bu durum hem eski dönemlerde hem de güncel vergi mevzuatlarında kendini göstermektedir. Türkiye Cumhuriyeti özelinde vergi politikaları toplumsal yapıdan, sosyal olaylardan ve küresel entegrasyondan bağımsız düşünülmemiştir. Bu durumun ilk etkileri cumhuriyetin kurulması itibarıyla tarım temelli vergiler için yapılan düzenlemelerde karşımıza çıkmaktadır. Çalışmada başlangıç yılı olarak 1920'nin seçilmesinin amacı TBMM'nin kurulmasının ardından yapılan ilk kanunun bir vergi kanunu olmasıdır.

Tarım sektörünün öneminin her geçen gün daha çok idrak edilmesi ve tarım sektörünün ciddi bir vergi potansiyeli taşımasından kaynaklı olarak tarım sektörünün vergilendirilmesinin araştırılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Çalışma iki bölümden meydana gelmektedir. İlk bölüm 1920-1950 arası dönemdeki tarım temelli vergileri, ikinci bölüm ise 1950'den günümüze kadarki tarım sektörünün vergilendirilmesini açıklamaktadır.

Literatür Taraması

Türkiye'de tarım sektörünün vergilendirilmesi konusunda pek çok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların büyük kısmı bir vergi türü özelinde detaylı olarak inceleme yapan çalışmalardan meydana gelmiştir. Bununla birlikte bazı çalışmalar ise Türkiye'de belirli tarih aralıklarında tarım vergilerini inceleyen çalışmalardır.

Hiçşasmas (1957), yapmış olduğu çalışmada 1950 yılında yapılan Gelir Vergisi reformunun zirai kazançları kapsamaması üzerine Gelir Vergisi Kanunu'nun istenilen şekilde amacına ulaşmayacağını ve zirai kazançların istisna tutulması durumunda ortaya çıkan ve ileride doğabilecek sorunları ifade etmiştir.

İnci (2009), 1923-1960 yılları arasında Türkiye'de tarımsal faaliyetlerden alınan vergileri incelemiştir. Aşar vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi ve Gelir Vergisi başlıkları altında 37 yıllık dönem hakkında bilgi verilmiştir. İlgili dönemde gelir vergisinin tarım kesimine uygulanmamasının gelir adaletsizliği ve kalkınmada olumsuzluğa yol açtığı belirtilmiştir.

Taşdelen (2010), pozitif hukuk açısından zirai kazançların vergilendirilmesini analiz etmiştir. Geçmiş yıllarda zirai kazançların gelir vergisinin kapsamının dışında bırakılmasının vergi adaletini olumsuz etkilediği belirtilmiştir.

Çomaklı vd. (2012) çalışmalarında Toprak Mahsulleri Vergisini incelemişlerdir. Toprak Mahsulleri Vergisinin uygulanma nedenleri, uygulanma yöntemleri ve sonrasında oluşan süreçler ile ilgili mali hukuk bağlamında çözümlemelere yer vermişlerdir.

Varlı (2012) çalışmasında 1930-1940’lı yıllar arasında uygulanan Devletçilik politikalarının tarım kesimine etkilerini araştırmıştır. Devletçilik kapsamında tarım ve sanayi sektörlerinin birbirlerinin tamamlayıcısı olma yoluna gidilmediği sanayileşmenin tarım sektörüne yük bindirdiği bir süreç yaşandığı ifade edilmiştir.

Hayran (2013), yaptığı çalışmada tarım kesiminin vergilendirilmesini; tarım gelirleri, tarım arazileri ve tarım kesimine ait olanların tükettiği mal ve hizmetlerin vergilendirmeleri biçiminde kategorize etmiştir. Tarım sektörünün potansiyeli belirtilmiş ve vergi gelirlerinin arttırılabilmesi için çözüm önerileri sunulmuştur.

Gönüllü (2015), 1920-1962 yılları arasında hayvanlar üzerinden alınan vergileri incelemiştir. Hayvanlar vergisinin devlet bütçesine en yüksek %7.2 oranında payı olduğu fakat ardından azaldığı ve 1961 yılında %0.4’lük bir payı olduğu çalışmada belirtilmiştir. Yine hangi hayvanların ilgili vergiye ne zaman eklendiği ve ekonomik sonuçlarının neler olduğu çalışmada ayrıntılı bir biçimde belirtilmiştir.

Durak ve Karadağ (2017a), 1960 yılından itibaren Türkiye’nin tarımsal durumunu değerlendirmiş olup zirai kazançların vergilendirmesini izah etmiştir. Tarım politikalarında hedeflenen amaçlara ulaşamadığı sonucuna varılmıştır.

Durak ve Karadağ (2017b), çalışmalarında zirai kazançların vergilendirilmesindeki sadeleştirme ve basitleştirmeleri incelemiş olup çiftçilere yapılan sübvansiyonların tarım sektörüne etkisini açıklamışlardır.

Ertan (2018), çalışmasında Toprak Mahsulleri Vergisini incelemiş olup verginin Aşar Vergisi ile benzer ve ayrışan yönleri üzerinde durmuştur.

Gökşin (2024) çalışmasında tarım kesiminin nasıl vergilendirildiği ve iyileştirmek adına nasıl çalışmalar yapılabileceği soruları kapsamında Osmanlı Devleti’nde ve Türkiye’de hem tarım sektörünü hem de tarım vergilerini detaylı biçimde incelemiştir.

Bükülmez (2024), Gelir Vergisi Kanunu kapsamında zirai kazançların nasıl vergilendirileceğini açıklamıştır.

1920-1950 Arası Dönem

Cumhuriyetin ilk yıllarında tarım sektörü için önemli sayılabilecek bazı uygulamalara yer verildiği görülmektedir. Devletçilik ilkesi kapsamında yapılan pek çok ekonomik düzenleme vergileri de etkilemiştir. Aşağıda detayları verileceği üzere bazı vergilerin kaldırıldığı bazı vergilerin ise ilk defa yürürlüğe konduğu bilinmektedir.

1923-1929 yılları arası dönem tarımsal hasılanın büyüme hızı yaklaşık %16 civarındadır. Bu dönem tarım sektörünün altın devri olarak adlandırılmaktadır (Boratav, 1988: 37). 1929 ekonomik buhranı hem dünyadaki hem de Türkiye’deki sektörler üzerinde olumsuz etkiler bırakmış olup tarım sektörü üzerinde zirai ürünlerin fiyatının düşürüldüğü görülmüştür. Ardından tarım sektörünü korumak adına taban fiyat, düşük maliyetli krediler ve girdi destekleri uygulamalarının yapıldığı bilinmektedir (Yalçınkaya vd. 2006: 103). 1931 yılında 1. Ziraat Kongresi yapılmış olup tarım sektörü ile ilgili temel sorunların çözülmesi amaçlanmıştır. Bu kongrede bir takım çözüm yolları belirlenmiş ve belirlenen çözüm yolları hükümete sunulmuştur. 1923-1938 yılları arasında genel bir değerlendirme yapıldığında tarımsal üretimin iki katına çıktığı ve sanayi sektörünün finansmanının büyük oranda tarım kesiminden alınan vergilerden sağlandığı bilinmektedir (Metintaş ve Kayıran, 2016: 33). Ardından İkinci Dünya Savaşı başlamış olup Türkiye tarafsızlık kararı almıştır. Yaklaşık 18 milyon nüfusa sahip ülkeden 1 milyon insanın silah altına alınması pek çok olumsuzluğu beraberinde getirmiştir. 1938-1939 yıllarına kıyasla 1945 yılında buğday üretimi %46 düşerken buğday ekim alanlarında da çok ciddi düşüşler olmuştur. Tarımsal üretimde meydana gelen bu durum köylerden kentlere göçün başlamasına da neden olmuştur. Yine bu dönem iae politikaları üzerinde yoğunlaşan bir dönem olmuştur (Pamuk, 2023: 178-180).

Hem 1921 anayasası hem de 1924 anayasası çerçevesinde Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk kurulduğu yıllardan itibaren tarım odaklı bazı vergiler uygulamaya konurken bazıları da kaldırılmıştır. İlgili dönemde tarım sektörü ile ilgili önemli vergisel düzenlemeler yapılmıştır. Tarım sektörünü direkt olarak ilgilendiren bu vergiler; Aşar Vergisi, Ağnam Vergisi ve Toprak Mahsulleri Vergisi’nden oluşmaktadır.

Âşar (Öşür) Vergisi

Âşar, İslam vergi hukukuna göre tarım ürünlerinden alınan bir vergidir. Öşür sözcüğü Osmanlı Devleti içerisinde farklı şekillerde kullanılmıştır. Öşür yerine Suriye topraklarında Dimus, Irak topraklarında İhta, Anadolu ve Rumeli’de Salariye ifadelerinin kullanıldığı arşiv belgelerinde rastlanılmıştır (Özcan, 2003:47). Öşür toprağı Osmanlı Devleti’nde arazisi kendi mülkü olan Müslümanlardan elde edilen ürünün belirli kısmının devlete verilmesini kapsamaktaydı. İslam hukuku kapsamında eğer bir arazi öşür arazisi ise o araziden elde edilen ürünlerden 1/10 oranında zekât alınması gereken toprak olduğu anlaşılmaktadır (Başdemir, 2015: 35). Osmanlı Devleti’nde aşar vergisinin (öşür) alındığı bazı farklı durumlar söz konusuydu. Bunlar bağ, sıra, bahçe, bostan, fevâkih, kovan, harir, pamuk, giyah, odun ve ağ (balık) biçimindeydi (Kazıcı, 2014: 116). Âşar Vergisi Osmanlı Devleti’nde tarım ürünleri üzerinden 1/10 oranında alınmaktaydı. 1924 yılında toplam vergi gelirlerinin 1/ 4’ü aşar vergisi kaynaklı gelirlerden (27.5 milyon TL) meydana gelmekteydi. 17 Şubat 1925 tarihinde aşar vergisi kaldırılmıştır. Bunun en önemli sebebi tarım ile uğraşan çiftçilerin yükünü azaltmak ve tahsil temelli haksızlıkları engellemektir (Susam, 2009: 90). Bununla birlikte Âşar Vergisi’nin kaldırılmasını Kurtuluş Savaşı’nda mücadele eden büyük toprak sahiplerine yönelik bir taviz olarak yorumlayanlar da olmuştur. Âşar’ın kaldırılması toprak sahiplerinin vergi yükünü hafifletmekle birlikte kırsal nüfus içerisinde yaşayan küçük üreticiler içinde ekonomik anlamda iyi sonuçlar doğurmuştur (Pamuk, 2024: 157). Âşar Vergisi ile ilgili bir diğer tartışma konusu da İzmir İktisat Kongresi’nde meslekleri itibarıyla tarım sektörü ile direkt ya da dolaylı olarak ilişkili olan büyük toprak sahiplerinin karara etki etmeleridir. Kongrede ilk olarak âşarın güncellenmesi ve daha modern hale getirilmesi tartışılmasına rağmen ardından direkt olarak kaldırılması sonucuna varılmıştır (Okçuoğlu ve Önder, 1987: 263).

Ağnam Resmi ve Sonraki Hayvan Vergileri

Ağnam sözcüğü Arapça ğanem kelimesinin çoğul halidir. Ğanem kelimesi koyun anlamına gelmektedir. Ağnam resmi Osmanlı Devleti’nde şer’i bir vergi olmakla birlikte koyun ve keçilerden alınan bir vergi olarak kullanılmıştır (Şener, 2021: 133). Osmanlı Devleti’nde hayvanın türüne göre koyunlarda kıvrırcık, karaman ve dağlıç keçilerde ise kıl ve tiftik biçiminde ayırım söz konusu idi. Bu hayvanlardan alınan vergilerde zamana, duruma, bölgeye ve şartlara göre farklı şekillerde adlandırılmıştır. Bunlar; âdet-i ağnam, ondalık ağnam resmi, otlak resmi, zebiha resmi, selâmet akçası, ağnam bâcı, ağıl resmi, canavar resmi ve diğer hayvanlar vergisi biçimindedir (Kazıcı, 2014: 134). TBMM’nin kurulduğu 1920 yılında mevcut vergi sistemi öşür, gelir, müsakkafat ve ağnam gibi vergi adaleti konusunda tartışmaları beraberinde getiren vergi türlerinden meydana gelmekteydi. 23 Nisan 1920’de TBMM’nin kurulmasından bir gün sonra yani 24 Nisan 1920 tarihinde meclisin aldığı ilk karar ağnam vergisi oranının 4 katına çıkarılması şeklinde olmuştur (Bilici, 2024: 3). TBMM’nin Ağnam Resmi’ni ilk kanun olarak seçmesinin bazı sebepleri bulunmaktadır. Bunlardan ilki İstanbul Hükümeti’nin yok sayılarak TBMM hükümetinin varlığını kabul ettirmektir. Çünkü halktan vergi toplayabilmek bir meşruiyet göstergesi olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte çıkarılması planlanan diğer kanunlar için gerekli zeminin sağlanması amaçlanmıştır (Demirel, 2020: 26-27). Bununla birlikte temel geçim kaynağı tarım ve hayvancılık olan topluma en az şekilde maddi sorumluluk yükleyerek gelir sağlayabilme adına ağnam vergisi ilk kanun olarak kabul edilmiştir (Gönüllü, 2015: 78).

Tablo 1. Hayvan Vergisinin Bütçe Gelirlerindeki Yeri

Yıllar	Toplam Hayvan Vergisi Tutarı	Toplam Bütçe Gelirleri Tutarı	Oran
1924	4.700.500	129.214.610	%3.6
1925	5.100.500	153.046.854	%3.3
1926	9.451.000	190.158.854	%4.9
1927	12.541.000	194.580.554	%6.4
1928	13.003.000	207.173.199	%6.2
1929	15.500.000	220.546.000	%7.0
1930	15.250.000	222.732.000	%6.8
1931	13.000.000	186.705.599	%6.9
1932	11.750.000	169.354.800	%6.9
1933	11.250.000	170.477.000	%6.5
1934	10.800.000	184.081.000	%5.8
1940	15.000.000	268.481.000	%5.5
1950	30.100.000	1.313.269.563	%2.2
1960	36.000.000	7.281.695.000	%0.4

Kaynak: (Gönüllü, 2015: 86,87,88)

Hayvan vergisinin toplam tutarına bakıldığında zaman zaman 1929 yılına kadar arttığı görülmektedir. 1929 yılında bütün dünyayı etkileyen ekonomik buhran Türkiye Cumhuriyeti’nde de vergi gelirlerini etkilemiştir. 1934 yılına kadar hayvan vergisi tutarında düşüş meydana gelmiştir. Toplam bütçe gelirleri içerisindeki hayvan vergisi oranlarına bakıldığında ise 1928 yılına kadar oransal bir artış gözlemlenmekte olup sonraki süreçte oransal olarak bazı yıllarda düşüşlerin olduğu görülmektedir. 1929, 1930, 1931 ve 1932 yıllarında istikrarlı bir durum göze çarpmaktadır. 1940 yılı İkinci Dünya Savaşı dönemine denk gelmekte olup bu dönemde başlayan düşüş sonraki yıllara da sirayet etmiştir. İkinci Dünya Savaşı ile birlikte köylerden kentlere başlayan göçler hayvancılık sektörünü etkilediğinden dolayı hayvan vergisi de bu durumdan dolayı olarak etkilenmiştir. 1960 yılına gelindiğinde ise hayvan vergilerinin bütçe gelirleri içerisindeki payının oldukça azaldığı sonucuna varılmaktadır.

Toprak Mahsulleri Vergisi

Toprak Mahsulleri Vergisi, Aşar Vergisi’ne benzer bir vergi olup tarım ürünleri üzerinden alınmaktadır. 2. Dünya Savaşı ile birlikte artan kamu harcamalarını finanse edebilmek adına bir önlem olarak düşünülmüştür. Uygulama olarak zenginlerden bir seferlik alınan Varlık Vergisi’nin tamamlayıcısı olarak kanunlaştırılmasına rağmen toplum içerisinde Varlık Vergisi gibi büyük ses getirmemiştir. Toprak Mahsulleri Vergisi, 1943 yılında uygulanan 4429 sayılı ve 1944 ve 1945 yıllarında uygulanan 4553 sayılı iki kanun ile yürürlükten kaldırılmıştır (Çomaklı vd. 2012: 61). Toprak Mahsulleri Vergisi’nin nasıl toplanması gerektiği vergi kanunu ile belirlenmiştir. Verginin matrahını tutma görevi yerleşim yerlerine göre değişiklik göstermekteydi. Köylerde ihtiyar heyeti, kasabalarda ve şehirlerde ise belediyelere bu görev verilmişti. Belediyeler ve ihtiyar heyetleri kanunun belirlediği süre kapsamında kayıt yapmakta ardından bu kayıtları bağlı bulundukları gelir dairesine teslim etmekteydiler. Vergiye tabi mahsul miktarları mısır ve çeltik dışında ölçüm ile yapılmakta, mısır ve çeltikte ise beyan ile belirlenmekteydi (Ertan, 2018: 243). Toprak Mahsulleri Vergisi’nin konusunu hububatlar, bakliyat, pamuk ve pancar gibi tarım ürünleri oluşturmuştur. Vergi; çiftçilerden elde edildiği dönemde alınmakta olup 4429 sayılı Kanun’un ek 2. Cetvelinde bazı ürünlerin vergileri aynı olarak alınmaktaydı. Vergi oranı ise bazı ürünlerde %8 iken bazı ürünlerde %12 olmuştur (Özcan, 2023: 43). Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu dokuz bölümden meydana gelmektedir. İlk bölümde vergi alınacak ve vergiden muaf tutulacak ürünler ifade edilmiştir. İkinci bölümde vergi verecek mükellefler açıklanmıştır. Üçüncü bölümde vergi matrahının nasıl belirleneceği, dördüncü bölümde ise vergi oranları ile ilgili olan bölüm olmakla birlikte bu bölümde aynı ve nakdi vergi ödemeleri hakkında bilgilendirme yapılmıştır. Beşinci bölüm tarh ve tahsil ile ilgili olup, altıncı bölüm uygulanacak müeyyideler ile ilgilidir. Yedinci bölüm vergiden kaynaklı uyuşmazlıkları, sekizinci bölüm verginin tahsil edilememesi halinde zaman aşımını son bölüm ise vergi uygulamasında görev alacakların statüleri hakkındadır (Aydın, 2017: 6-7-8).

Tarımsal Üretim ile Bağlantılı Diğer Vergiler

Tarım sektörü diğer sektörler ile etkileşim içerisindeydi. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren tarım sektörü sanayi sektörünün gelişmesine büyük katkı sunmuştur. 1927 yılında bir sanayi sayımı gerçekleştirilmiştir. Bu sayımda işyerlerinin hangi sektör ile alakalı iş yaptıkları tespit edilmeye çalışılmıştır. Yapılan sayım sonucunda işyerlerinin %43’ünün gıda ve tütün, %14’ünün tekstil %22’sinin makine ve maden %12’sinin ormancılık ile ilgili alanlarda faaliyet gösterdikleri tespit edilmiştir. Bu iş yerlerinde çalışan kişilerin %43’ü ise tarım sektöründe faaliyet gösteren bireylerden meydana gelmekteydi (Kırkpınar, 2022: 140). Aşar vergisinin kaldırılmasından kaynaklı olarak meydana gelen vergi kaybının telafisi için yeni vergi uygulamaları getirilmiştir. 1926 yılında kabul edilen Kazanç Vergisi daha modern bir vergi sistemi oluşturmak amacıyla atılan adımlardan biri konumundaydı. Kazanç vergisi günümüz vergi sistemi içerisinde gelir üzerinden alınan vergilerin kapsayıcısı durumundaydı (Başdemir, 2016: 126). Kazanç Vergisi Kanunu bazı eksiklikleri barındırmaktaydı. Bu durum ekonomik yapı ile vergi yapısı arasında kopmalara sebep olmuştur. Beyan usulünden uzaklaşılması, vergi idaresinin istenilen gelişmişliğe gelememesi nedeniyle vergide başarısızlıklar olmuştur. Bundan kaynaklı olarak da önce 1927 yılında bazı değişiklikler yapılmış ardından 1934’te kaldırılarak yerine 1395 sayılı Yeni Kazanç Vergisi Kanunu getirilmiştir (Korkmaz, 2003: 124). Aşar Vergisi’nin kaldırılmasından sonra tarım ürünlerini kapsayan yeni bir vergi Mahsulat-ı Araziye Vergisidir. Bu vergi dolaylı bir vergi olup sadece denizyolu ve demiryolu ile pazarlanan ürünlere getirilmiştir (Erdoğan, 1970: 234). Tahıl ürünlerinden %10; incir, pamuk, üzüm gibi ürünlerden %8 oranında alınmıştır (Giray, 2010: 79). Bu vergi ile istenilen sonuca ulaşamamasından kaynaklı olarak bir yıl sonra vergi yürürlükten kalkmış ve yerine Umumi İstihlak Vergisi getirilmiştir (Erdoğan, 1970: 234). Tarım kesiminin ödediği vergilerin bütçe içerisindeki payına bakıldığında 1950’li yıllara kadar düşüş görülmektedir. 1924 yılında oran %29 iken, 1929’da %12, II. Dünya Savaşı yıllarında oran %11 olmuştur.

1950'lere gelindiğinde ise bu oran %4 düzeyine kadar düşmüştür. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra tarım ile uğraşan bireyleri vergi yükü altında bırakmama çabası toplumsal olarak olumlu karşılanırsa da uzun vadede olumsuzlukları beraberinde getirmiştir. Bu durum kalkınma programlarında, sanayileşmede ve temek iktisadi stratejilerin sınırlandırılmasına neden olmuştur (İnci, 2009: 128).

1950 yılından günümüze kadarki dönem

1950'li yılların ortalarından itibaren Türkiye'de olumsuz hava koşullarının yaşanması yani hava şartlarının mahsulün yetişmesine uygun olmadığı (yağış miktarının az olması ile sıcak rüzgarların fazla esmesi) ve dış talepte yaşanan azalma tarım sektörü için olumsuzlukları beraberinde getirmiştir. Buna karşılık olarak tarım sektörüne fiyat destekleme uygulamaları getirilmiştir. Bu durum vergi gelirlerinin azalmasına neden olmuş ve etkileşimli olarak enflasyon yükselmiş, dış ticaret açığı artmıştır (Pınar, 2010: 343; Üstün, 1955: 2). Yine 1950'li yıllarda iktidara gelen Demokrat Parti'nin önceki dönemde uygulanan devletçi politikaları eleştirerek liberal iktisat programlarını benimsemesi ekonomi temelli pek çok olgunun yeniden değerlendirilmesine yol açmıştır (Susam, 2009: 129). Bu gelişmelerden vergi politikaları da etkilenmiştir. Bazı vergi kanunları güncellenmiş olup zirai kazançların vergilendirilmesi ile ilgili önemli adımlar atılmıştır.

Gelir Vergisi Kanunu

Tarım sektörünün vergilendirilmesi ülkelerin gelişmişlikleri ile bağlantılıdır. Geçmiş dönemlerde tarım ile uğraşan kesimin okuma-yazma oranlarının düşük olması vergilendirmeyi güçleştirmekteydi. Net gelirin hesaplanmasında ihtiyaç duyulan muhasebe yöntemlerinin, ilgili mükellefler tarafından bilinmemesi yine tarımsal vergilendirme için engel durumundaydı. Böyle toplumlarda zirai gelirleri gelir vergisinin dışında bırakmak bir yöntem olarak kullanılmıştır. Bununla birlikte net gelir hesaplamasında kolaylaştırmalar yaparak tarım sektörünü gelir vergisine dâhil etmek diğer bir seçenek olmuştur (Görgün, 1962: 162-163). Türkiye'de ilk olarak 1950-1960 yılları arasında 5421 sayılı Gelir Vergisi Kanunu uygulanmıştır. Bu kanunun ikinci maddesinde kazanç ve iratlar sayılmış fakat zirai kazançlar bu kapsama alınmamıştır. Uygulamada yaşanan sıkıntılar nedeniyle bu kanun 1 Ocak 1961 tarihinde yürürlükten kaldırılmıştır (Saraçoğlu, 2023: 126). Bu kapsamda ilk olarak (Görgün, 1962)'nin ifade ettiği zirai kazançların gelir vergisi kapsamının dışında bırakıldığı görülmektedir. 27 Mayıs 1960 tarihindeki darbe neticesinde parlamenter rejim kesintiye uğramıştır. Ardından hem Gelir Vergisi Kanunu'nda hem Kurumlar Vergisi Kanunu'nda hem de Vergi Usul Kanunu'nda var olan eksikliklerin giderilmesi adına geniş çaplı düzenlemelere gidilmiştir. Bu bağlamda en önemli değişiklik tarım kazançlarının gelir vergisi kapsamına alınması olmuştur. Ardından zirai kazanç elde eden vergi yükümlülerinin tepkisinden kaynaklı olarak hem o dönemde hem de parlamenter sisteme döndükten sonra tarım kazançlarının vergilendirilmesinde kolaylaştırıcı önlemler alınmış ve mevzuatta bunlara yer verilmiştir (Öncel vd. 2017: 228). 1960 sonrası dönemde Türk Vergi Sisteminin düzenlenmesi amacıyla Vergi Reformu Komisyonu ve Devlet Planlama Teşkilatı birlikte çalışmışlardır (Susam, 2009: 159). 1961-1970 yılları arasındaki dönem kalkınma planları kapsamında vergiler için bazı önlemlerin alındığı bir dönem olmuştur. Bu önlemlerde iki temel amaç bulunmaktaydı. Bunlar planların finansmanı ve yatırım harcamalarının özendirilmesi hususlarıydı. Özellikle ilk beş yıllık kalkınma planının finansman modeli tartışmalarında bazı raporlar hazırlanmıştır. İngiliz İktisatçı Nicholas Kaldor'un raporunda sunduğu potansiyel zirai vergi meselesi tartışmaların önemli noktası olmuştur (Öncel vd. 2017: 228). O dönemki hükümet Nicholas Kaldor'un raporunu kabul etmemiş olup onun yerine Vergi Reform Komisyonu'nun önerilerini benimsemiştir (Varcan, Çakır, 2000: 155). Bu gelişmelerden, gelirin unsurları arasında yer alan zirai kazançlar da etkilenmiş olup tarım sektörünün vergi hasılatı da yıllara göre değişim göstermiştir.

Tablo 2. 1963-1970 Yılları Arasında Tarım Sektöründeki Mükellef Sayıları ve Elde Edilen Vergi Hasılatı

Yıl	Mükellef Sayısı	Vergi Matrahı (Bin TL)	Ödenecek Vergi (Bin TL)
1963	17729	107498	26.725
1964	16433	120107	24.726
1965	25336	165065	39.364
1966	27226	198177	49.138
1967	27579	214284	54.122
1968	26346	240270	62.970
1969	26809	259397	69.957
1970	27817	285193	76.643

Kaynak: Erdoğan, 1970, s. 234

Gelir Vergisi Kanunu ile birlikte 1963-1970 yılları arasında mükellef sayılarına bakıldığında özellikle 1965 yılında yaklaşık %50’lik bir artış göze çarpmaktadır. Diğer yıllarda ise stabil bir durum söz konusudur. Vergi matrahları incelendiğinde ise her yıl bir artışın olduğu görülmektedir. Bu durum aynı dönemde ödenecek vergi miktarına da direkt olarak etki etmiştir. Bu durumun başlıca sebebi nüfusta meydana gelen artıştır. Bununla birlikte 1963 yılı planlı döneme geçiş yılı olan ve Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nın uygulanmaya başladığı yıldır. Bu zaman diliminde sanayileşme temelli atılan adımlar vergi mükellefi sayısı ve vergi matrahını da arttırmıştır.

Zirai Kazanç Gelir Vergisi Kanunu’nun 52. Maddesinde tanımlanmıştır (193 sayılı GVK Madde 52). Hayvan ve bitki türlerinin bazılarının üretiminin doğrudan arazi üzerinde yapılmaması zirai faaliyetin niteliğinde değişikliğe yol açmamaktadır. Örnek olarak arıcılığın arazi üzerinde yapılmaması ya da mantarcılığın kapalı bir bina içerisinde gerçekleştirilmesi zirai faaliyet olarak kabul edilmektedir (Şenyüz vd. 2017:53). Zirai kazançların vergilendirilmesinde iki durum söz konusudur. Bunlardan ilki stopaj usulüyle vergilendirme bir diğeri ise gerçek usulde vergilendirme. 193 sayılı kanun kapsamında belirlenen bazı büyüklükler sınır olarak kabul edilmektedir. Bu sınırın altında olanlar stopaj usulü ile vergilendirilirken sınırı aşanlar gerçek usulde vergilendirilmektedir (Bilici, 2024: 39).

Tablo 3. Zirai Kazanç Elde Edenlerin Vergilendirilmesi

	Stopaj Usulü		Gerçek Usul (İşletme Hesabı Esası)	
Tahıl Ziraatı	Taban Arazide ekili arazi 900 dönümden az olmalıdır.	Kıraç Arazide ekili arazi 1700 dönümden az olmalıdır.	Taban Arazide ekili arazi 900 dönümden fazla olmalıdır.	Kıraç Arazide ekili arazi 1700 dönümden fazla olmalıdır.
Pamuk ve Pancar	Pamuk ziraatında ekili arazi 400 dönümden az olmalıdır.	Pancar ziraatında ekili arazi 300 dönümden az olmalıdır.	Pamuk ziraatında ekili arazi 400 dönümden fazla olmalıdır.	Pancar ziraatında 300 dönümden fazla olmalıdır.
Çay ve Tütün	Çay ziraatında ekili arazi 150 dönümden az olmalıdır.	Tütün ziraatında ekili arazi 200 dönümden az olmalıdır.	Çay ziraatında ekili arazi 150 dönümden fazla olmalıdır.	Tütün ziraatında ekili arazi 200 dönümden fazla olmalıdır.
Antep Fıstığı ve Zeytin	Meyve verebilecek hale gelmiş antep fıstığında 2500 ağaçtan az olmalıdır.	Meyve verebilecek hale gelmiş zeytinliklerde 4500 ağaçtan az olmalıdır.	Meyve verebilecek hale gelmiş antep fıstığında 2500 ağaçtan fazla olmalıdır.	Meyve verebilecek hale gelmiş zeytinliklerde 4500 ağaçtan fazla olmalıdır.
Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvanlar	2 yaşından büyük büyükbaş hayvan sayısı 150’den az olmalıdır.	1 yaşından büyük küçükbaş hayvan sayısı 750’den az olmalıdır.	2 yaşından büyük büyükbaş hayvan sayısı 150’den fazla olmalıdır.	1 yaşından büyük küçükbaş hayvan sayısı 750’den fazla olmalıdır.
Balık ve Arı	Denizlerde yapılan balık avcılığında tekne boyu en fazla 20 metre olmalıdır.	Arıcılıkta kovan sayısı 500’den az olmalıdır.	Denizlerde yapılan balık avcılığında tekne boyu 20 metreden uzun olmalıdır.	Arıcılıkta kovan sayısı 500’den fazla olmalıdır.
Motorlu Taşıtlar	1 biçerdöver ya da 10 yaşından küçük en fazla 2 traktöre sahip olunmalıdır.		1 biçerdöverden fazla ya da 10 yaşından küçük, 2’den fazla traktöre sahip olunmalıdır.	

Kaynak: 193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu

Gelir Vergisi Kanunu kapsamında zirai kazançların vergilendirilmesine bakıldığında stopaj usulü ile işletme hesabı esasına tabii olunması konusunda hem ürün bazlı, hem alan bazlı hem de motorlu taşıt cinsinden düzenlemelerin olduğu görülmektedir. Bu durum zaman içerisinde zirai kazanç vergilendirilmesinin detaylandırıldığını ve modern bir hâle dönüştürüldüğünü göstermektedir. Elde edilen ürün cinsine göre toprakların büyüklüğü belirlenmiş, meyve ve sebze de hangi üründen nasıl vergi alınacağı ifade edilmiştir. Çiftçilerin kullandıkları motorlu taşıtların türü ve cinsi ile balıkçılık ile uğraşanların avlanırken kullandıkları araçlarının uzunlukları da ilgili kanunda detaylandırılmıştır. Gelir Vergisi Kanunu’na zirai kazançların dâhil edilmesi neticesinde tarım kesiminin vergilendirilmesi konusundaki tartışmalar kısmen azalmıştır. Bu durum hem vergi gelirlerinin artmasına hem de vergi adaleti için süregelen tartışmaların dozunu düşürmüştür. Bununla birlikte tarım sektörü GSYİH içerisinde de etkili bir duruma gelmiştir.

Tablo 4. Tarım Ormancılık ve Balıkçılığın GSYİH'daki yeri (Milyon TL)

Yıllar	Tarım Sektörü Verisi	GSYİH Verisi	Oran
2011	114.838	1.404.928	%8.2
2012	121.693	1.581.479	%7.7
2013	121.734	1.823.427	%6.7
2014	134.744	2.054.898	%6.6
2015	161.471	2.350.941	%6.9
2016	161.331	2.626.560	%6.1
2017	189.233	3.133.704	%6.0
2018	217.832	3.761.166	%5.8
2019	276.416	4.317.810	%6.4
2020	336.737	5.048.568	%6.7
2021	407.077	7.256.142	%5.6
2022	972.302	15.011.776	%6.5
2023	1.624.741	26.276.307	%6.2

Kaynak: (TÜİK, 2023)

Tarım sektörünün bazı fonksiyonları bulunmaktadır. Bu fonksiyonlardan en önemlileri besin ihtiyacını sağlamak, sürdürülebilir kalkınmaya öncü olmak, sanayi sektörüne hammadde sağlamak, tarım dışı sektörlerle istihdam sağlamakla beraber söz konusu sektörlerde üretilen mal ve hizmetlere talep oluşturmaktır (Yazıcıoğlu, 2014: 135, 136). Tablo 4'te ki verilere bakıldığında 2016 yılındaki küçük istisna dışında tarım sektöründen elde edilen GSYİH'nin her sene arttığı görülmektedir. Fakat oran konusunda aynı şeyi söylemek güçtür. GSYİH verilerinin ilgili yıllarda her sene arttığı ama tarım sektörünün payının oransal olarak her sene artmadığı hatta bazı yıllarda azaldığı görülmektedir. Bu durumun pek çok sebebi bulunmakla birlikte tarım sektörünün fonksiyonlarından kaynaklı diğer sektörlerle olan ilintili durum buna sebep olmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Çalışmada, Türkiye'de 1920-2024 yılları arasında tarım sektörünün durumu ve vergilendirilmesi özetlenmeye çalışılmıştır. Osmanlı Devleti'nden miras kalan ve çoğu şer'i vergi durumunda olan vergilerden Âşar'ın kaldırılması önemli bir dönüm noktasıdır. Hem dünya savaşı geçirmiş hem de Kurtuluş Savaşı'ndan çıkmış bir toplumun en önemli gelir kaynağı olan tarım vergilerinin kaldırılması veya yerine getirilen vergiler ile eski gücünü kaybetmesi vatandaşlar ve kamu adına farklı sonuçlar doğurmuştur. Vatandaşlar ve büyük toprak sahipleri açısından olumlu görülen bu durum 1929 Ekonomik Buhranı ve II. Dünya Savaşı gibi global olaylardan kaynaklı olarak kamunun ekonomik gücünü azaltmıştır. Bu zaman dilimi için bir diğer önemli vergi türü Hayvan Vergileri olmuştur. Hayvan Vergilerinin özellikle 1930'ların ortalarına kadar önemli bir vergi geliri olduğunu fakat sonradan önemini yitirdiğini söylemek doğru olacaktır. Tarihsel süreç içerisinde bir diğer önemli vergi olan Toprak Mahsulleri Vergisi tarım kaynaklı vergiler arasında yer almaktadır. Fakat Varlık Vergisi temelli tartışmalardan dolayı yaşanan toplumsal sorunlar, dolaylı olarak bu vergiyi de etkilemiştir. Gelir Vergisi Kanunu'nun ilk döneminde zirai kazançların dâhil edilmemesini o dönemki siyasi ve toplumsal süreç ile ilişkilendirmek gerekmektedir. 1950'li yılların başında tarımın vergi dışı bırakılması, çok partili sisteme geçilmiş olması ve Demokrat Parti iktidarının tarımı ciddi manada desteklemesi tarım sektörü için iyi bir durum olmasına rağmen vergi gelirleri açısından olumsuz bir durum olmuştur. Daha sonra zirai kazançların da gelir vergisi alınacak kazanç ve iratlar arasında yer alması süregelen tarım vergileri tartışmalarının azalmasına ve belirli bir sistematik içerisinde vergi alınmasının önünü açmıştır. Politik olayların ekonomik olayları etkilediği ve bundan kaynaklı olarak bu etkilerin vergiler özelinde de pek çok dönemde kendini gösterdiği bilinmektedir. Tarım sektörü özelinde bu duruma bakıldığında özellikle 1950'li yıllardaki politikalar ile 1960'lı yıllardaki politikalar arasındaki ayırım direkt olarak görülmektedir. 1950'lerin ilk yıllarında çok büyük avantajlar elde eden tarım sektörü 1960'lı yıllarda yerini sanayi sektörüne bırakmıştır. Yüksek bir vergi potansiyeline sahip olan tarım sektörünün uygulanan tarım politikaları aracılığı ile dönem dönem potansiyelinden yararlanılmadığı görülmektedir. Son döneme bakıldığında ise gelir vergisi, içerisindeki kazanç ve iratlardan kaynaklı olarak daha kapsayıcı bir hâl almış olup tarım sektörünün de bu hususta önemli bir belirleyici olduğu görülmektedir.

Tarım sektörünün önemi sürekli var olacaktır. Sanayi sektörü ve hizmetler sektörünün GSYİH içerisindeki payının artması, tarım sektörünün payının azalması tarım sektörünün öneminin azaldığı anlamına gelmemektedir. Çünkü tarım sektörü diğer sektörler ile ilintili olan itici bir sektör durumundadır.

Bu doğrultuda tarım sektörünün vergilendirilmesinde vergide adalet ilkesinden ayrılmamak gerekmektedir. Tarım sektörünü vergi yükünden uzak tutmak doğru olacak ve dolaylı olarak diğer sektörleri de etkileyecektir.

Etik Beyan

“Türkiye’de Tarım Sektörünün Vergi Geçmişi” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul izni zorunluluğu bulunmamaktadır.

Çatışma Beyanı

Araştırmacıların araştırma ile ilgili diğer kişi veya kurumlarla herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır

Kaynakça

- Aydın, M. K. (2017). *Savaş yıllarının olağanüstü bir uygulaması: toprak mabsulleri vergisinin hayata geçirilmesi*. Journal of Turkish Studies, 12(26), 1-20. doi:10.7827/TurkishStudies.12774.
- Başdemir, B. (2015). *Osmanlı vergi sisteminde öşür*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Bilici, N. (2024). *Türk vergi sistemi*. Ankara: Savaş Yayınevi.
- Boratav, K. (1988). *Türkiye iktisat tarihi (1908 – 1985)*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Bükülmez, E. K. (2024). *Zirai kazançlarda vergileme*. İzmir dayanışma dergisi, 7(2), 298-304. <https://dayanismadergisi.com/index.php/dayanisma/article/view/2542/1719>.
- Çomaklı, Ş. E., Koç, F., ve Yıldırım, K. E. (2012). *Türk vergi hukuku tarihinde tartışılan bir vergi: Toprak mabsulleri vergisi*. Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, 4(2), 61-70. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/85288>.
- Demirel, E. (2020). *İlk TBMM'nin ilk kanunu: Ağnam resmi*. Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, 5(TBMM'nin 100. Yılı Özel Sayısı), 19-37. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1198129>.
- Durak, B., ve Karadağ, N. C. (2017). *Türkiye'de tarım politikaları ve vergilendirilmesi-2*. Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, 9(1), 105-117. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/440080>.
- Durak, B., ve Karadağ, N. C. (2017a). *Türkiye'de tarım politikaları ve vergilendirilmesi-1*. Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, 9(1), 89-104. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/440079>.
- Erdoğan, M. R. (1970). *Türkiye'de tarımın vergilendirilmesi ve kalkınma*. İktisat Fakültesi Mecmuası, 30, 229-253. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/8593>.
- Ertan, M. (2018). *Toprak mabsulleri vergisinin esasları ve sonuçları: toprak mabsulleri vergisi II. aşar mıydı?* Ekonomik Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 14(2), 239-255. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/668643>.
- Giray, F. (2010). *Maliye tarihi*. Bursa: Ezgi Yayınları.
- Gökşin, Y. (2024). *Osmanlı'dan günümüze tarım kesiminin vergilendirilmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Gönüllü, A. R. (2015). *Milli mücadele ve cumhuriyet döneminde hayvanlar vergisi (1920-1962)*. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 38, 69-102. doi:<https://doi.org/10.21563/sutad.187039>.
- Görgün, S. (1962). *Tarım sektörünün vergilendirilmesi ve arazi vergileri*. Maliye Enstitüsü Konferansları, (s. 161-168).
- Hayran, S. (2013). *Türkiye'de tarım kesiminin vergilendirilmesi*. Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 3(1), 69-72. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/89221>.
- Hiçşmaz, M. (1957). *Zirai kazançların vergilendirilmesi meselesi*. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 12(2), 29-43. doi:https://doi.org/10.1501/SBFder_0000000320
- İnci, İ. (2009). *1923-1960 Döneminde Türkiye’de tarım faaliyetleri üzerinden alınan vergiler*. Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi, 11(1), 109-130. http://www.fed.sakarya.edu.tr/arsiv/yayinlenmis_dergiler/2009_1/2009-I-M-7.pdf.
- Kazıcı, Z. (2014). *Osmanlı'da vergi sistemi*. İstanbul: Kayihan Yayınları.
- Kırkpınar, K. (2022). *Tanzimat'tan II. Dünya Savaşı'na Türkiye’de tarım ve vergi politikaları*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Korkmaz, E. (2013). *İktisadi gelişme ve mali sistem*. İstanbul: Lebib Yalkın Matbaası.
- Küden, A. (2019). Kutsal kitaplarda vergi izleri: Tevrat, İncil, Kur'an. International Paris Conference on Social Sciences – III (s. 89-98). Paris: İksad Yayınevi.
- Metintaş, M. Y., ve Kayıran, M. (2016). *1929 Dünya ekonomik krizinin Türk tarımına etkileri ve 1931 birinci Türkiye ziraat kongresi*. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1(23), 33-82. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/281564>.
- Okçuoğlu, G., ve Önder, İ. (1987). *Aşarın kaldırılması*. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası (1-4), 261-276.
- Olalı, H., ve Duymaz, İ. (1987). *Tarımın Türk ekonomisindeki yeri ve ekonomik gelişmeye katkısı*. İzmir: İzmir Ticaret Borsası Yayınları.
- Öncel, M., Kumrulu, A., ve Çağan, N. (2017). *Vergi Hukuku*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Özcan, A. (2003). *Fatih Sultan Mehmed Kanunname-i Al-i Osmaniye*. İstanbul: Yitik Hazine Yayınları.
- Özcan, B. (2023). *Türkiye’de zirai kazançların vergilendirilmesinin incelenmesi ve değerlendirilmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara.
- Pamuk, Ş. (2023). *Osmanlı-Türkiye iktisadi tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Pamuk, ř. (2024). *Türkiye'nin 200 yıllık iktisadi tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pınar, A. (2010). *Maliye politikası teori ve uygulamaları*. Ankara: Naturel Yayıncılık.
- Saraçoğlu, F. (2023). *Cumhuriyet dönemi vergi yapısı*. Ankara: Romanoku Yayınları.
- Susam, N. (2009). *Türkiye'de uygulanan maliye politikaları 1923-2008*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Şener, A. (2021). *Tanzimat dönemi Osmanlı vergi hukuku*. İstanbul: Alfa Basım Yayım.
- Şenyüz, D., Yüce, M., ve Gerçek, A. (2017). *Türk vergi sistemi*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Tan, S., Atak, ř., Şengül, Ü., ve Tan, S. S. (2015). *The evaluation of the changes in the agricultural sector with common economic indicators in Turkey during the last decade*. Mediterranean Journal of Social Sciences, 6(2), 588-595. https://www.researchgate.net/publication/273909972_The_Evaluation_of_the_Changes_in_the_Agricultural_Sector_with_Common_Economic_Indicators_in_Turkey_during_the_Last_Decade.
- Taşdelen, A. (2010). *Hukukî açıdan zirai kazançların vergilendirilmesi*. Akdeniz Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 23(2), 137-144. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/18033>.
- Üstün, F. (1955). *Aylık sobbet*. TMO Dergisi, 1(4).
- Varcan, N., ve Çakır, T. (2000). *Maliye tarihi*. Eskişehir: Birlik Ofset.
- Varlı, A. (2012). *Devletçilik politikalarının tarım kesimi üzerindeki etkileri (1930-1940)*. Öneri Dergisi, 10(38), 113-124. <https://dergipark.org.tr/en/pub/maruoneri/issue/17896/187721>.
- Yalçınkaya, N., Yalçınkaya, M. H., ve Çılbant, C. (2006). *Avrupa Birliği'ne yönelik düzenlemeler çerçevesinde Türk tarım politikaları ve sektörün geleceği üzerine etkisi*. Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 13(2), 97-118. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/yonveek/issue/13685/165607>.
- Yazıcıoğlu, Y. (2014). *Türkiye ekonomisi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yıldırım, E., ve Aytan, O. A. (2023). *Mezopotamya'da tarımsal üretiminin devamlılığı için krallığın finanse edilmesi: Vergilendirme*. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 20(1), 289-299. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2529830>

EXTENDED ABSTRACT

According to archaeological sources, human beings first practiced agriculture in the Neolithic Age. For thousands of years, agricultural production and the concepts of agricultural economy have been mentioned together. Since ancient times, how agricultural products should be taxed has been a topic of discussion in both ancient civilizations and modern states. In general, those in power have received a share of the income obtained from lands known as fertile. Although there have been different practices throughout history depending on the period in which they are located, the basic logic is based on individuals giving something to their states in material or cash form (Başdemir, 2015). Another important situation related to this issue is the issue of every segment of society feeling a sense of justice when paying taxes. The exclusion of some earnings from taxation brings with it both economic and sociological problems. The fact that the first law made by the first parliament regarding agricultural taxes inherited from the Ottoman Empire in the newly established republic was focused on agriculture and subsequently the abolition of Âşar, which had a very important share in tax revenues, in 1925 is among the most important events in the history of the republic within the scope of agricultural taxes. From 1920, when the Turkish Grand National Assembly was founded, to 1950, important steps were taken regarding agricultural taxes. These were the steps taken regarding the Ashar Tax, Animal Tax, and Soil Products Tax. The abolition of the Ashar Tax and the failure to tax agricultural earnings in the desired manner until the modern Income Tax Law caused a negative situation for public revenues. However, the reasons for the abolition of the Ashar Tax are still a matter of debate. Another important public income, the Agnam Tax and other Animal Taxes that were subsequently enacted, initially had an important place among the total budget revenues for the newly established Turkey, whose most important sources of income were agriculture and animal husbandry, but by the 1960s, it had a very small share in the general budget. The Soil Products Tax, especially when it was enacted, was seen as complementary to the Wealth Tax (Varlık Vergisi), and therefore was not welcomed positively by taxpayers in the agricultural sector. In this period, other taxes to be evaluated within agricultural taxes are the Earnings Tax, New Earnings Tax, and Mahsulat-ı Araziye Tax. The desired results could not be obtained from these taxes, and they were repealed. There are some important tax data for the first period covered in the study. When the share of taxes paid by the agricultural sector in the budget is examined, a decrease is seen until the 1950s. While the rate was 29% in 1924, it was 12% in 1929 and 11% during World War II. By the 1950s, this rate had dropped to 4%. Although the effort to not burden individuals engaged in agriculture with taxes after the War of Independence was welcomed positively by society, it brought about negativities in the long run. This situation caused limitations in development programs, industrialization, and basic economic strategies (İnci, 2009). The second section for agricultural taxes is the period from 1950 onwards. The second article of the Income Tax Law No. 5421, which was accepted in 1949 and entered into force in 1950, did not include agricultural earnings. The fact that agricultural earnings were not included and caused tax

discussions for the agricultural sector to continue. Görgün (1962) stated that the taxation of the agricultural sector was related to the development level of countries. He stated that the low literacy rates of individuals engaged in agriculture and the lack of sufficient accounting knowledge were negative for agricultural taxation. He stated that in such a situation, excluding agricultural income from income tax was an option and that the agricultural sector should be included in the income tax after facilitating the net income calculation. As a result of the coup on May 27, 1960, the parliamentary regime was interrupted. Then, extensive regulations were made to eliminate the deficiencies in the Income Tax Law, the Institutions Tax Law, and the Tax Procedural Law. In this context, the most important change was the inclusion of agricultural earnings within the scope of income tax. Afterwards, due to the reaction of taxpayers earning agricultural income, facilitating measures were taken in the taxation of agricultural income both in that period and after the return to the parliamentary system, and these were included in the legislation (Öncel et al. 2017). After this period, the number of taxpayers in the agricultural sector was another important issue. When the number of taxpayers was examined between 1963 and 1970 with the Income Tax Law, there was an increase of approximately 50%, especially in 1965 compared to 1963. There were no significant increases or decreases in other years. It is known that tax bases also increased in the relevant years. According to the Income Tax Law, there are two situations in the taxation of agricultural income. The first of these is taxation with the withholding method, and the other is taxation with the real method. Some sizes determined within the scope of Law No. 193 are accepted as limits. Those below this limit are taxed with the withholding method, while those exceeding the limit are taxed with the real method (Bilici, 2024: 39). Whether or not the agricultural sector is included in the Income Tax is a social issue as much as it is an economic one. A similar situation occurred in the process of abolishing the Ashar Tax. In particular, the fact that agricultural earnings were not counted among the elements of income in the first Income Tax Law, and then agricultural earnings were included in the elements of income, is an indication that the economic model implemented in the early years of the republic directly determined the tax laws. The fact that the Income Tax Law included agricultural earnings was evidence of a more equitable, more inclusive, and more.

A Study on the Awareness and Consideration Sets in Relation to Employers in Air Transportation Sector

Umran UNDER¹, K. Gulnaz BULBUL², Emircan OZDEMİR³ & Ender GEREDİ⁴

Abstract

This study identifies the awareness and consideration sets for the aviation companies operating in different fields of air transportation and the factors influencing the sizes of such sets. A two-stage study was conducted with the students from the Aviation Management and Civil Air Transportation Management Departments of Turkish universities through online survey. First, the awareness sets for five different types of aviation companies in Turkey were formed. Then, the consideration set was formed by listing and asking the students to specify the companies that they might want to work with. It is found that potential employers for air transportation companies, have a more favorable opinion of the airline companies and the awareness set size is the greatest for this company type. Significant relationships between both the internship status and education program of the students and the awareness set size is identified. Top five companies in the consideration are identified as airlines and airport/terminal companies. It is found that the size of the consideration set differed based on the education program of students. The study is a pioneer in applying the set theory to employer branding context and investigating the awareness and consideration sets for the employers in air transportation industry.

Keywords: Set Theory, Awareness Set, Consideration Set, Employer Awareness, Employer Brand, Air Transportation

Hava Taşımacılığı Sektöründeki İşverenlere İlişkin Farkındalık ve Dikkate Alınanlar Kümeleri Üzerine Bir Araştırma

Öz

Bu çalışmanın amacı hava taşımacılığının farklı alanlarındaki havacılık işletmelerinin farkındalık ve dikkate alınanlar kümelerini ve bunların boyutlarını etkileyen faktörleri tespit etmektir. Bu amaçla Türkiye'deki üniversitelerin Havacılık Yönetimi bölümü ve Sivil Hava Ulaştırma İşletmeciliği bölümü öğrencileri ile çevrimiçi anket aracılığıyla iki aşamalı bir araştırma yürütülmüştür. Araştırmanın ilk aşamasında Türkiye'deki beş farklı havacılık işletmesi türü için farkındalık kümeleri elde edilmiştir. İkinci aşamada ise ilk aşamada elde edilen işletme isimleri listelenerek öğrencilerden bu listedeki işletmelerden çalışmayı düşünebilecekleri işletmeleri belirtmeleri istenmiştir. Bu sayede dikkate alınanlar kümesine ulaşılmıştır. Hava taşımacılığı sektörünün potansiyel çalışanlarının havayolu işletmelerine karşı daha olumlu görüşe sahip olduğu ve farkındalık kümesinin bu işletme türü için en yüksek olduğu tespit edilmiştir. Öğrencilerin staj durumu ve eğitim programı ile farkındalık kümesinin büyüklüğü arasında anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Dikkate alınanlar kümesindeki ilk beş işletmenin havayolları ve havalimanı/terminal işletmelerinden oluştuğu sonucuna ulaşılmıştır. Dikkate alınanlar kümesinin büyüklüğünün öğrencilerin öğrenim gördükleri programa göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Çalışmanın, küme teorisinin işveren markası bağlamına uygulanması ve hava taşımacılığı endüstrisindeki işverenlerin farkındalık ve dikkate alınanlar kümelerinin araştırılması açısından öncü niteliğinde olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Küme Seti Teorisi, Farkındalık Kümesi, Dikkate Alınanlar Kümesi, İşveren Farkındalığı, İşveren Markası, Hava Taşımacılığı

Atıf İçin / Please Cite As:

Under, U., Bulbul, K. G., Ozdemir, E., & Gerede, E. (2025). A study on the awareness and consideration sets in relation to employers in air transportation sector. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14 (2), 675-692. doi:10.33206/mjss.1527885

Geliş Tarihi / Received Date: 04.08.2024

Kabul Tarihi / Accepted Date: 22.03.2025

¹ Assis. Prof.- Eskisehir Technical University Faculty of Aeronautics and Astronautics, ubayrak@eskisehir.edu.tr,

 ORCID: 0000-0001-9064-8182

² Assis. Prof.- University of Waterloo Faculty of Environment, gbulbul@uwaterloo.ca

 ORCID: 0000-0002-7894-287X

³ Assis. Prof.- Eskisehir Technical University Faculty of Aeronautics and Astronautics, emircanozdemir@eskisehir.edu.tr,

 ORCID: 0000-0002-1383-4712

⁴ Prof. Dr.- Eskisehir Technical University Faculty of Aeronautics and Astronautics, egerede@eskisehir.edu.tr,

 ORCID: 0000-0002-8211-8875

Introduction

Air transportation is a rapidly growing industry that offers significant economic and socio-cultural advantages to nations by acting as a catalyst for many sectors. Due to increasing competition and the pursuit of these benefits, enhancing efficiency and effectiveness has become crucial in air transportation industry. A key resource in achieving sustainable competitive advantage in this industry is skilled labor (Cable & Turban, 2001; Sommer et al., 2017). Human resource plays a vital role in the development of innovative and high-quality products and services (Abstein et al., 2014). Consequently, attracting creative, innovative, and skilled personnel is essential for aviation companies.

However, accessing skilled labor in a competitive labor market is challenging. Skilled labor is a limited resource, and companies compete to attract high potentials (Sommer et al., 2017). Research indicates that companies with larger applicant pools have a competitive edge, as these pools enable the effective use of labor selection systems (Lado and Wilson, 1994; Murphy, 1986). To expand their application pools, companies need to focus on factors that attract potential employees (Erdemir, 2006; Sommer et al., 2017).

Understanding the perceptions of potential and existing employees is critical for companies aiming to attract skilled labor. In this context, analyzing how companies are perceived by potential employees is essential. Organizational attractiveness, which involves drawing potential employees to a company during the early stages of recruitment, plays a pivotal role in achieving this goal (Gatewood et al., 1993; Cable & Turban, 2001; Lievens et al., 2005). To become a preferred employer, companies implement employer branding strategies. These efforts are more effective when they align with a deep understanding of how potential employees make their employer choices (Dawes & Brown, 2002).

Contemporary models of organizational recruitment view the recruitment process as an interaction between the job seekers and employers, with both parties aiming to meet their needs (Aldag, Schwab & Rynes, 1987; Maurer, Howe & Lee, 1992). Job seekers seek employers who align with their career aspirations, while employers aim to hire the most qualified candidates. This dynamic is analogous to the consumer decision-making process, where consumers evaluate and choose products. The parallels between employer-employee and seller-buyer interactions underscore the relevance of applying marketing principles to recruitment. Borrowing concepts from marketing, such as consumer decision-making frameworks, offers a fresh perspective to address the complexities of employer-employee relationships (Maurer, Howe & Lee, 1992).

With this study, we propose examining the recruitment process through the lens of set theory, offering a marketing-oriented perspective to understand employer attractiveness. Set theory provides a structured framework for analyzing how potential employees perceive and evaluate employers, similar to how consumers assess products (Brand & Cronin, 1997). Consumer decision-making process involves several steps, such as problem recognition, information search, evaluation, selection, and post-purchase activities (Mothersbaugh & Hawkins, 2015). In the context of recruitment, this study focuses on the initial stages where potential employees recognize their need for a job and explore available opportunities. Similar to consumers, job seekers narrow their options through a tiered decision-making process (Sheridan, Richards & Slocum, 1975; Gillbride & Allenby, 2004; Ronda Gonzalez, Valor Martinez & Abril Barrie, 2018), moving from an “awareness set” (all known employers) to a “consideration set” (employers they seriously consider to work for) (Narayana & Markin, 1975; Howard and Sheth, 1969; Campbell, 1969). This approach highlights the decision-making process in stages, emphasizing the progression from awareness to consideration. By adapting this perspective, the study bridges the fields of marketing and recruitment, providing valuable insights into the factors influencing employer branding and recruitment outcomes.

While some studies explore the existence of employer brand consideration sets using set theory (Cable & Turban, 2001; Wilden, Gudergan, & Lings, 2010) and examine factors influencing inclusion in these sets (Ronda Gonzalez, Valor Martinez, & Abril Barrie, 2018), limited attention has been paid to establishing awareness and consideration sets, as well as the elements determining the size of these sets within the context of employer branding.

This study aims to fill this gap by examining the awareness and consideration sets of employers in Turkey's air transportation industry and identifying factors that impact the sizes of these sets. The scope includes various employer types, such as airlines, airports, terminals, ground handling companies, air cargo companies and flight supervision, representation, and administration companies. The study targets

students from Aviation Management and Civil Air Transportation Management Departments in Turkish universities, representing the future workforce.

Theoretical Framework

Studies on consumer decision-making emphasize that the consumers use strategies to simplify their purchase decision process in order to cope with the large number of available alternatives (Brand & Cronin, 1997). The decision-making process is typically explained as one where the number of brands considered is gradually reduced (Roberts, 1989). Hauser and Wernerfelt (1990), suggest that consumers create choice sets based on cost-benefit analysis to simplify their decisions. Miller (1956) argues that consumers' capacity to process information is limited, leading them to rely on choice sets when making purchase decisions.

Choice sets are considered both a simplification strategy and an outcome of the decision-making process (Narayana & Markin, 1975). These sets are divided into various classifications. Narayana and Markin (1975) categorize the total choice set into awareness and unawareness sets. The awareness set includes subsets such as the evoked set (i.e., consideration set), inert set and inept set. Spiggle and Sewall (1987) expanded this model, identifying five sets: awareness set, consideration set, action set, interaction set, and chosen set. Shocker et al. (1991) organized the previously suggested structure hierarchically as the universal set, awareness set, consideration set and choice set, where each of which is a subset of the preceding set.

A consumer can either be aware or unaware of the existence of a product. The awareness set consists of the brands in a particular product category that the consumer knows. Consumers make their purchase decision from the options within their awareness set. The consideration set includes the brands that a consumer seriously considers for purchase within a specific product category. The inert set comprises brands to which consumers do not develop neither positive nor negative attitude toward, maintaining a neutral stance. While the consumer is aware of these brands, they may not have enough information about them, or they may not perceive them as superior to the brands in the consideration set. In other words, the brands in the inert set do not evoke a sense of preference or motivation to purchase. On the other hand, the inept set comprises the brands which the consumer disqualified during their process of purchase decision. The consumer has a negative experience or information regarding the brands in the unacceptable set (Narayana & Markin, 1975).

In their study on retailer preference, Spiggle and Sewall (1987) argue that the conceptualization of Narayana and Markin (1975) is functional for describing the choice process up to the consideration set. Their study focuses on the stage of decision-making involving only the options actively considered. In this context, the inert and inept sets are not relevant. However, Spiggle and Sewall (1987) define five new subsets of the consideration set. The first is the action set, which includes the brands within the consideration set that stimulate the consumers, for instance, prompt them to visit the store and view the products, get information about price levels. Another subset is the inaction set which includes the brands whose stores are not visited by the consumer. Within the action set, further subsets are defined. The interaction set includes brands from the action set that the consumer visits and interacts with a salesperson, intending to purchase. Conversely, the quiet set includes brands with which the consumer does not engage after seeing their products in the store. Additionally, Spiggle and Sewall (1987) introduce the rejection set, which comprises brands that the consumer initially considers in the evoked, action, or interaction sets but later rejects due to a negative attitude formed during the evaluation process. In other words, the rejection set is a subset of all evoked, action and interaction sets (Spiggle & Sewall, 1987).

Shocker et al. (1991) defines the decision-making process as a structure that is comprised of nested or hierarchical sets of alternatives that is processed by the decision maker before making a choice. In the suggested model, the universal set is the set that includes all the choices related to the decision (product or service companies). The awareness set, which is a subset of the universal set, is the set of items that the consumer is aware of for any reason whatsoever and that "come to mind". The information regarding the items in this set is assumed to be stored in the long-term memory of the individual. The consumer may choose this item in their memory to make evaluations in the decision-making process. On the other hand, the awareness set is a superset of the consideration set. Shocker et al. (1991) defines the consideration set as the set of items that is created for a certain purpose and that includes alternatives that are salient or accessible for this particular occasion. The study mentions that a consumer can be aware of many alternatives, but only a limited number of alternatives may "come to mind" for proper use. Therefore, it is

pointed out that the alternatives in the decision-making problem change based on the defined purpose. The authors emphasized that a more static subset that is closely related to this set should be defined due to the dynamic nature of the consideration set. Accordingly, the choice set was defined as the ultimate consideration set. In other words, the choice set is the set of those that are considered right before the decision (Shocker et al., 1991). The structure suggested by Shocker et al. (1991) is provided in Figure 1.

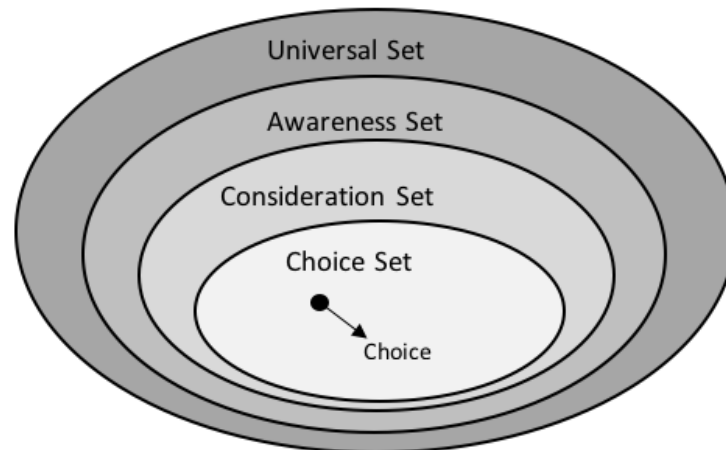

Figure 1. *Sets of The Choice Process*

Studies show that the size of the awareness set determines the size of the consideration set. It has been identified that the sizes of these two sets are positively related (Brown & Wildt, 1992; Reilly & Parkinson 1984). The sizes of both sets change depending on the area of activity, and the size of the consideration set is proportionate to the size of the awareness set between 0.26 and 0.64 (Crowley & Williams, 1991; Dawes & Brown, 2002). The consideration set is discussed in many studies in terms of its size and the factors influencing it. Several studies explore the relationship between the size of the consideration set and variables such as age, educational status, academic success, income status, size of family, gender and ethnicity, exposure to product, and previous experience with product (Gronhaug 1973; Maddox, Gronhaug, Homans, & May, 1978; Alba & Chattopadhyay, 1985; Reilly & Parkinson, 1985; Lapersonne et al., 1995; LeBlanc & Herndon, 2001; Dawes & Brown 2002; Coates et al., 2004 ; Baker & Orona 2020). In their study on university choice, Dawes and Brown (2002) emphasized the importance of explaining the change in the sizes of both sets and examined the relationship between the sizes of both awareness and consideration sets and demographic characteristics such as ethnicity, age, gender, number of parents who are university graduates, and academic skill in their study. In yet another current study, Baker and Orona (2020) analyzed the relationship between the sizes of awareness and consideration sets in the field of higher education and focusing on gender and ethnicity. Recent studies also explore the formation of consideration and non-consideration sets across various product categories, such as hemp (Kolodinsky, Lacasse & Gallagher, 2020), sports teams (McDonald et al., 2024), large choice sets (Goodman & Reczek, 2021), private labels (Stoppacher et al., 2024), product bundles (Vanunu, Urminsky and Bartels, 2024), and media (Willman-Iivarinen, 2020).

For the alternatives in each set, the decision maker may have or need different levels of information (Shocker et al., 1991). In set theory, the awareness set corresponds to the prominence component, which is one of the two fundamental components of knowledge about an employer, alongside familiarity (Mariconda & Lurati, 2014). In other words, the awareness set of the potential labor must be identified when handling the employer attractiveness, which plays an important role in employer choice. In a similar vein, the consideration set, one of the subsets of the awareness set, and the demographic characteristics that influence this set are also important in terms of understanding the tendency of the potential labor force. On the other hand, it is suggested that the set theory is applicable in high-involvement, risky situations and for relatively new tasks (Spiggle & Sewall, 1987; Crompton & Ankomah, 1993). Since the employer selection of potential employees is a high-risk decision to be made, for the first time, both conditions required for set theory are met.

Research Methodology

As is the case with consumers, it is suggested that potential employees also rely on cognitive shortcuts to cope with the extensive exposure to employer brand information due to their limited

processing capacities. This study aims to adapt the concept of set theory, to the context of employer branding. This research focuses on employers in air transportation industry, aiming to examine the size of both the awareness set and the consideration set. It further investigates which companies are included, the types of companies most frequently represented, and the factors influencing the size of these sets (e.g., Baker & Orona, 2020; Dawes & Brown, 2002, Coates et al., 2004).

The participants in the study are the third- and fourth-year students from the Aviation Management Departments and second-year students at Civil Air Transportation Management Departments in Türkiye. These students were selected because they are approaching graduation, making them a critical population of future employees in the aviation industry. As they prepare for graduation, they are likely to be actively researching potential employers, making them ideal candidates for studying awareness and consideration sets in the context of employer branding. The approval for this study was obtained from Eskisehir Technical University Social and Human Sciences Scientific Research and Publication Ethics Committee.

For the study on the awareness set, with the help of an online questionnaire, the students were asked to list the names of the airlines, airport and terminal, ground handling, air cargo, catering, flight supervision, representation and administration companies established in Turkey that come to their minds. Data was also collected regarding the participants' gender, age, school year, school, program (associate or undergraduate degree), grade point average, internship experience, and their intention to work in the aviation sector after graduation. In addition, the participants were requested to rank six different fields of operation in the air transportation sector based on their desire to work in such fields. Valid data of 454 students across 34 universities were collected through convenience sampling. The average age of the participants was 22.06 (SD = 2.53), and the sample was balanced in terms of gender (46.26% female, 53.74% male) and program (49.12% were final-year students in two-year programs, 42.51% were final-year students in four-year programs). The internship experience was also evenly distributed between those who had and had not done internships. Additionally, a significant majority of the participants (87.22%) mentioned that they wanted to work in the air transportation sector after their graduation.

The size of each awareness set for six groups of companies was investigated, and the size of the set of all the companies that comprise all six group of companies were analyzed. The average and standard deviation of the sample's set sizes were calculated based on the sizes of sets created by each participant in the sample with a size of 454. The frequency of company presence in the awareness set was also analyzed.

To understand the factors influencing the size of the awareness set, the effect of key demographic variables—such as gender, education program (associate vs. undergraduate), internship experience, and academic success—was also analyzed. These variables are considered to assess whether prior exposure to the industry (via internships) or higher academic achievement correlates with a broader or more focused awareness set. The relationship between the age variable and the set size was not analyzed since the age range of the participants was narrow. The analysis of internship experience was treated as an indicator of previous exposure to employer brands. Grade point average was included in the research as a measure of academic success. Finally, the students' education program was also included in the research as a unique aspect of the study, with the argument that receiving either undergraduate or associate degree could be related to the set sizes. A four-way ANOVA was conducted to determine the effect of the four independent categorical variables (gender, education program, internship experience, and academic success) on the size of the awareness set. This method was chosen to evaluate both the main effects and the interactions between the variables.

To identify the consideration set, the companies' names in the awareness set were listed, and the students were asked to mark the companies that they may want to work with. With convenience sampling, valid data of 504 students across 34 universities were collected. The average age of the participants was 21.94 (SD = 1.81), and the sample was balanced in terms of education program. The majority (67.06%) were undergraduate students, with a smaller proportion (31) being second-year students. The rest were primarily third- and fourth-year students. Additionally, 27.78% of participants had completed an internship with an aviation company. Just like the awareness set size, the size of the consideration set was also investigated. Based on the sizes of sets created by each participant, the average and standard deviation of the set sizes in 504 samples were calculated. Finally, the frequency of the company presence in the awareness set was also analyzed.

In addition, the relationship between the demographic variables with the potential to influence the awareness set size, and the consideration set size was investigated. For this purpose, two-way ANOVA test was used. All these statistical analyses were carried out via the RStudio 1.1.463 software.

In summary, this methodology provides a comprehensive approach to understanding the awareness and consideration sets of potential aviation employees, using demographic and experiential variables to explore their influence on employer brand perceptions. The use of ANOVA allows for detailed analysis of the relationships between these variables, offering insights into factors shaping future employees' decisions within the airline industry.

Findings and Discussion

Findings for the Awareness Set

Table 1 provides the average, standard deviation, smallest and largest values of the awareness set sizes that are identified through the data gathered from the said 454 participants.

Table 1. *Awareness Set Sizes*

<i>Variable</i>	<i>Average</i>	<i>Standard Deviation</i>	<i>Smallest</i>	<i>Largest</i>
Airline Awareness Set Size	3.47	1.56	0	7
Ground Handling Companies Awareness Set Size	2.35	0.90	0	4
Air Cargo Companies Awareness Set Size	1.52	1.12	0	5
Airport and Terminal Companies Awareness Set Size	1.34	0.86	0	4
Catering Companies Awareness Set Size	1.02	0.63	0	3
Flight Supervision, Representation and Administration Companies Awareness Set Size	0.55	0.71	0	3
<i>Companies that Provide Services in Air Transportation Sector Awareness Set Size</i>	10.24	3.85	1	22

When these data are examined, the size of the average awareness set of the airlines are larger than others (3.47). According to such data, it can be argued that the awareness regarding airlines is higher when compared to other five types of companies. When all the companies that operate within the air transportation sector are considered, the average awareness set size is 10.24. Since we could not find any studies in the literature that examined the set sizes within the context of employer brand, a comparison regarding the set sizes specific to this context cannot be carried out. Similar to how consumers' consideration set sizes vary depending on the type of seller (Brand and Cronin, 1997), it is also possible to state in this study that the size of the awareness set of potential employees differs based on the type of employer.

On the other hand, when the smallest and highest values are examined, it is striking that there are participants who are not aware of any companies within any type of company. It was identified that the participants were aware of at most seven companies within the airline set, which has the largest awareness set size. This study supports the theory that our cognitive capacity for evaluating alternatives is limited to a maximum of seven (plus or minus two) due to the limitations in our ability to discern and finite memory spans (Miller, 1956).

Table 2. *Ranking of the Company Types with which the Participants Want to Work*

<i>Company Type</i>	<i>Areas of Operation Preferred for Work (%)</i>					
	1st place	2nd place	3rd place	4th place	5th place	6th place
Airline	44.05%	19.16%	9.03%	8.15%	8.37%	11.23%
Air Cargo	13.22%	21.37%	26.65%	20.48%	11.67%	6.61%
Ground Handling	11.45%	22.25%	21.15%	21.81%	12.56%	10.79%
Flight Supervision, Representation and Administration	11.01%	14.10%	14.98%	18.28%	27.97%	13.66%
Airport and Terminal	10.13%	17.62%	21.81%	21.15%	18.94%	10.35%
Catering	10.13%	5.51%	6.39%	10.13%	20.48%	47.36%

Within the scope of the research on the awareness set, the participants were asked to rank the six company types according to their desire to work with them. The ranking of the company types with which the participants want to work is provided in Table 2.

When Table 2 is examined, it can be seen that a significant portion of the participants (44.05%) ranked working at an airline in the first place. Catering companies have become the lowest ranking company type by 47.36% of the participants. Based on these findings, we can deduce that individuals who represent the future work force for air transportation companies, have a more favorable opinion of the airlines as an employer. As the second highest ranking company type (with 22.25%), ground handling companies follow the airlines.

When the results are examined, the ranking of the companies with which the participants want to work substantially overlaps with the ranking of the awareness set sizes. The company type that has the largest awareness set size is the airlines. Airlines are followed by the ground handling companies and air cargo companies. This case can be explained with the increase in the involvement level. According to the selective perception theory, perception of an individual is argued to be influenced by values and attitudes (Hastrot, 1954; Vidmar 1974). It is possible that the perception of potential labor force could be influenced by their involvement with that company type and the value associated with that company type. Based on this, the company types with high involvement could also have higher awareness set sizes according to the selective perception theory. It is argued that the reason for high involvement could be the opportunities provided by these company types. On the other hand, in case there is more companies within a company type, awareness and involvement for that company type could be higher. The number of companies within the company types that operate in the air transportation sector are not balanced. In that sense, the current data is not sufficient to directly compare the awareness set sizes of the company types that include a higher number of companies to those company types that have fewer number of companies. However, we argue that this relationship is worth investigating with proper data and methods.

Table 3. *Awareness Set of Airlines*

<i>Company</i>	<i>Number of Participants</i>	<i>Percentage</i>
Turkish Airlines	427	94.05
Pegasus Airlines	379	83.48
SunExpress	253	55.73
Onur Air	189	41.63
Anadolu Jet	150	33.04
AtlasGlobal	87	19.16
Corendon Airlines	61	13.44
Tailwind Airlines	16	3.52
Freebird Airlines	13	2.86

The awareness set of the airlines that are obtained as a result of the research and the frequency of inclusion of such companies by the participants in the set are provided in Table 3. When the data regarding the frequency of the companies in the awareness set for airlines are considered, it can be seen that Turkish Airlines is in the awareness set of 427 out of 454 participants (94.5%). Turkish Airlines is followed in the second place by Pegasus Airlines with 83.48% and in the third place by SunExpress with 55.73%. When we examine the data, it can be seen that Anadolu Jet is included in the awareness sets of 150 participants (33.03%). When we consider that Anadolu Jet is not a separate company but a trademark of Turkish Airlines, this result becomes significant in terms of Anadolu Jet's brand communication. Although it has declared bankruptcy by the date of this research, AtlasGlobal was included in the awareness set by 87 participants. The two companies with the lowest rates of inclusion in the awareness set are Tailwind Airlines with 3.52% and Freebird Airlines with 2.86%.

Table 4. *Air Cargo Companies Awareness Set*

<i>Company</i>	<i>Number of Participants</i>	<i>Percentage</i>
Turkish Cargo	309	68.06
MNG Airlines	235	51.76
ULS Airlines Cargo	44	9.69
ACT Airlines	20	4.41

When Table 4 is examined, it can be seen that 309 participants (68.06%) included Turkish Cargo brand in the set. Just like Anadolu Jet brand, Turkish Cargo is a trademark of Turkish Airlines used in the cargo transportation. In that sense, it is striking that this brand is once again the element that is included in the air cargo companies' awareness set with the highest frequency. The separate inclusion of Anadolu Jet and Turkish Cargo, two different trademarks of Turkish Airlines, could be explained by the strength of these brands. For the frequency of inclusion in the set, the company in the second place is MNG Airlines with 51.76%, and the company in the third place is 9.96% ULS Airlines Cargo. ACT Airlines is included in the set by 20 participants (4.41%).

Table 5. *Ground Handling Companies Awareness Set*

<i>Company</i>	<i>Number of Participants</i>	<i>Percentage</i>
Turkish Ground Services	360	79.30
Çelebi Aviation Holding	359	79.07
HAVAŞ	322	70.93
Pegasus Airlines	24	5.29

As it can be seen in Table 5, the ground handling companies' awareness set comprises of four companies. The first three companies, which are similar in terms of their frequency of inclusion in the set, are Turkish Ground Services (79.30%), Çelebi Aviation Holding (79.07%), and HAVAŞ (70.93%). Pegasus Airlines is the ground handling company that is included in the set by the least number of participants (24). It is important to mention that the main field of operation for the said company is passenger transport.

Table 6. *Airport and Terminal Companies Awareness Set*

<i>Company</i>	<i>Number of Participants</i>	<i>Percentage</i>
TAV Airports	283	62.33
Istanbul Grand Airport (İGA)	151	33.26
General Directorate of State Airports Authority	84	18.50
YDA Group	71	15.64
Istanbul Sabiha Gokcen International Airport	40	8.81
Fraport TAV	31	6.83
Airport Management & Aeronautical Industries Inc. (HEAŞ)	18	3.96
TAV Gazipaşa Airport	8	1.76
IC İÇTAŞ	4	0.88

As it can be seen in Table 6, the airport and terminal companies are evaluated in the same group. TAV Airports is the company that is included in the awareness set in relation to this group by the highest number of participants (283). TAV Airports is a holding that undertakes the management of many different airports. In the list of terminal companies published by the Directorate General of Civil Aviation of Turkey, all these different airports are shown as different companies (DGCA). All such companies operate under the umbrella holding TAV Airports. Istanbul Grand Airport is the second in terms of frequency of inclusion in the set by being included in the awareness set by 151 participants (33.26%). The General Directorate of State Airports Authority follow Istanbul Grand Airport with 18.50%. The fact that Fraport and TAV, which jointly undertake the management of Antalya Airport, are included in 31 students' awareness set as 'Fraport TAV' can be attested to such students providing answers based on airports not on companies. In a similar vein, Gazipaşa Airport is also included in the awareness set by eight students as an airport operated by TAV Holding. Finally, IC İÇTAŞ, included by four students in the awareness set, was a company that undertook the management of the Antalya Airport jointly with Fraport before 2018, and this company currently does not engage in airport or terminal operation separately.

Table 7. *Catering Companies Awareness Set*

<i>Company</i>	<i>Number of Participants</i>	<i>Percentage</i>
THY Do&CO	339	74.67
LSG Sky Chefs	64	14.10
Sancak Inflight Service	59	13.00

The catering companies' awareness set comprises three companies (Table 7). By being included in the set by 74.67% of the participants, THY Do&CO is the catering company that is included in the set by the highest number of participants. The other two companies LSG Sky Chefs and Sancak Inflight Service are included in the set by similar number of participants: 64 and 59 respectively. It is known that LSG Sky Chefs, which was operational during the data collection period of the research, has stopped their operations in Turkey as of the date on which the results are reported.

Table 8. *Flight Supervision, Representation and Administration Companies Awareness Set*

<i>Company</i>	<i>Number of Participants</i>	<i>Percentage</i>
Gözen Air Services	162	35.68
Bilen Air Services	33	7.27
Adriyatik Aviation	23	5.07
Merkür Aviation	21	4.63
Fly Service Turkey	4	0.88
Casio Air Service	2	0.44
Airmark Airline Marketing & Services	2	0.44
Maple Group	1	0.22
Silkway West Airlines	1	0.22

The awareness set of the final company group, flight supervision, representation, and administration companies, can be found in Table 8. With 35.68%, Gözen Air Services is the company that is included in the flight supervision, representation and administration companies' awareness set by the highest number of participants (162). When the data are examined, it can be seen that the weakest awareness set is for this company group. Gözen Air Services is followed in the second place by Bilen Air Services with 7.27%, and in the third place by Adriyatik Aviation with 5.07%. The frequency of inclusion for other companies is below 5%.

Table 9. *10 Companies that Are Most Frequently Included in the Awareness Set*

<i>Company</i>	<i>Number of Participants</i>	<i>Percentage</i>
Turkish Airlines	427	94.05
Pegasus Airlines	379	83.48
Turkish Ground Services	360	79.30
Çelebi Aviation Holding	359	79.07
THY Do&CO	339	74.67
HAVAŞ	322	70.93
Turkish Cargo	309	68.06
TAV Airports	283	62.33
SunExpress	253	55.73
MNG Airlines	235	51.76

Table 9 shows the first 10 companies which managed to be included in the awareness set of the highest number of students from among 454 participants when all company types that operate within the air transportation sector are considered. These 10 companies are also the companies that are included in the set by at least 50% of the participants. In that sense, it can be argued that the awareness regarding these companies is higher in comparison with others. However, we must remind that Turkish Cargo, ranked 7 in Table 9, is not a separate company and is a sub-brand of Turkish Airlines, ranked in the first place.

On the other hand, it is considered that the size of the awareness set is influenced by different demographic variables. Within the scope of this study, four-way ANOVA test was used to investigate whether gender, program, internship status and academic success influence the awareness set size. To test the assumptions of the four-way ANOVA test, a residuals analysis was carried out. The normal distribution was tested with Shapiro Test and the homogeneity of variables was tested with Levene's Test. It is concluded that the residuals have normal distribution ($p > 0.05$), and the variances are homogeneous ($p > 0.05$).

As a result of this analysis, a significant relationship between the internship status of the students and the awareness set size ($F=14.84$, $p < .001$, $\eta^2=.032$) was identified. According to the data, while the average

set size for those participants who did internships was 10.81, the average set size for those participants who did not do any internship is lower (9.41). This finding does not overlap with those findings in relation to the size of the awareness set created for products. According to Brand and Cronin (1997), the awareness set size decreases as the customer experience increases. If internships are considered as experiences, it can be argued that the influence of experience on the employer choice and product (brand) choice operate differently. Because while employer choice is not a decision taken as frequent as product choice, the attested importance (level of involvement) is also different. It is expected that the individuals go through a more comprehensive decision-making process as the involvement increases (Zaichowsky, 1985). Thus, as the value attributed to the element that is the subject of the decision (in this case, the employer) increases, the size of the awareness set is expected to increase. (Brand and Cronin, 1997). Through internships, potential employees are able to obtain more direct and realistic insights about employers, as opposed to relying on indirect or inferred information (Sekiguchi, 2023). This access to firsthand experiences enhances the likelihood that the information will be more deeply processed and integrated into their decision-making framework. In addition, it is argued that the number of companies that the participants who did internship are aware of increase as the number of companies they are exposed to during the internship increase.

Also, it was identified that the awareness set size changed depending on the program at which the students received education (associate or undergraduate degree) ($F=6.09$, $p<0.05$). While the average set size for the students who study in undergraduate programs is 10.68, this set size becomes 9.68 for students who study at the level of associate degree. The larger size of the awareness set for the undergraduate students can be explained by the higher level of experience. When compared to the associate degree students, undergraduate students receive an education that is two years longer. This increases their chances to gain experience and knowledge. No significant relationship was identified between the grade point average and gender variables and the awareness set size ($p>0.05$). In that sense, it can be argued that internships are an important factor in creating awareness for the companies with which the students will work in the future.

Findings for the Consideration Set

In this study, the companies presented to the participants to identify the consideration sets are comprised of companies that have a frequency of presence higher than 4% in the awareness set. In other words, the companies that have a frequency of presence lower than 4% in the awareness set are excluded from the scope. On the other hand, the sub-brands of Turkish Airlines (Turkish Cargo and Anadolu Jet), which are included in the awareness set even though they are not separate companies, were also excluded from the scope. A similar situation is also true for different airport and terminal companies that operate under TAV Airports. Finally, currently non-operational AtlasGlobal, and IC İÇTAŞ, which is currently not a partner of the Antalya Airport, are excluded from the scope of the study. As a result, 23 companies were included in the scope of the study.

The consideration set size average is 9.50, and the standard deviation value is 5.72. As it can be seen, the participants eliminated the alternatives from the awareness set and included fewer number of companies in the consideration set (Average awareness set=10.24; Average consideration set=9.50). Unlike the literature, there is not so much difference between the sizes of both sets (Brand and Cronin, 1997, Dawes and Brown, 2002). This finding can be explained by the participant's evaluation and comparison of all the companies, of which the participants are aware as the potential employees of the aviation industry, as worthy of working at. Also, the said research was conducted during the Covid-19 pandemic. As it is known, airport transportation is one of the most affected systems during this process. In this context, it is argued that the participants could have considered a higher number of companies due to their unemployment concern.

Table 10. *Frequency of Inclusion in the Consideration Set for Companies*

<i>Company</i>	<i>Number of Participants</i>	<i>Percentage</i>
Turkish Airlines	478	94.84
General Directorate of State Airports Authority	337	66.87
Pegasus Airlines	336	66.67
SunExpress	303	60.12
Istanbul Grand Airport (İGA)	302	59.92
TAV Airports	283	56.15
Turkish Ground Services	271	53.77
Istanbul Sabiha Gokcen International Airport	262	51.98
HAVAŞ	255	50.60
MNG Airlines	250	49.60
Corendon Airlines	229	45.44
Çelebi Aviation Holding	211	41.87
YDA Group	176	34.92
ULS Airlines Cargo	171	33.93
Onur Air	156	30.95
ACT Airlines	132	26.19
THY Do&CO	130	25.79
Adriyatik Aviation	109	21.63
Gözen Air Services	94	18.65
Merkür Aviation	73	14.48
Sancak Inflight Service	69	13.69
Bilen Air Services	66	13.10
LSG Sky Chefs	57	11.31

The participant who included the least number of companies in the set included only one company. The participant who included the highest number of companies in the set included 23 companies. The frequency of presence in the consideration set for the 23 companies presented to the participants can be found in Table 10.

There are nine companies with at least 50% frequency of inclusion in the consideration set. When these companies are examined, Turkish Airlines is still ranked the first with a large margin just like in the awareness set. In other words, 98.84% of the participants stated that they wanted to work at Turkish Airlines. Turkish Airlines is followed by the General Directorate of State Airports Authority (66.87%), Pegasus Airlines (66.67%), and SunExpress (60.12%), respectively. The vast majority of the companies ranked in the top 10 in the list are airlines and airport/terminal companies.

The relationship of the internship status and education program variables, which were identified to be correlated to the awareness set size in the previous investigation, to the size of the consideration set was also investigated. For this purpose, two-way ANOVA test was used. Normal distribution tests were checked via the Skewness and Kurtosis values. The data in the dependent variable of set size are normally distributed (kurtosis=0.046, skewness=0.734). The data in relation to internship status show a reasonable level of normal distribution (kurtosis=-1.014, skewness=-0.995). This is also true for data in relation to the education program status (kurtosis=-1.475, skewness=-0.728) (George and Mallery, 2010). The homogeneity of the variances is verified via Levene's Test ($p>0.05$).

As a result of the analysis, it was identified that the size of the consideration set differed based on the education program of the students (undergraduate or associate degree) ($F=2.87$, $p<0.1$, $=.006$). Since the purpose of associate degree programs is to meet the need of semi-skilled workers within the industry, the students of these programs might think that they can only work for certain company types, producing the above result. No significant relationship between the internship status of the students and the consideration set size was identified ($p>0.1$).

Conclusion and Discussion

In today's fiercely competitive environment, employing skilled employees is one of the highest priorities of companies (Kravariti et al., 2022; Dassler et al., 2022). When we consider that skilled labor is a limited resource, companies must first understand the job-seeking behavior of potential employees to effectively access this resource (Hollstein et al., 2025). Especially in a context where many companies

compete with each other to include the best talents in their companies, it is critical to understand how the job seekers make their employer choice (Laroche et al., 2003). This understanding aligns with the broader employer branding literature, which emphasizes the strategic role of employer image and attractiveness in shaping employee decisions (Backhaus and Tikoo, 2004; Berthon et al., 2005; Knox and Freeman, 2006; Buitek et al., 2025). Organizational attractiveness is particularly important in the aviation industry, which operates under standardized rules for employee training, operations, and management across countries, faces crises concerning the sustainability of attracting and retaining skilled labor, and requires employees to work in an environment fraught with numerous physical and psychological threats (Vatankhah et al., 2024).

Just as consumers have limited capacity to process information (Miller, 1956), job seekers also seek ways to simplify the decision-making process when they encounter a vast amount of information about employer brands (Ronda Gonzalez et al., 2018). Similar findings have been reported in studies focusing on the role of information overload in decision-making (Eppler and Mangis, 2004; Roetzel, 2019). One effective method of simplifying these processes is set theory, which posits that individuals reduce the number of considered options by narrowing down an initial "awareness set" (Dawes and Brown, 2002; Quiroz and Soubeyran, 2025). Research in consumer behavior and employer branding suggests that individuals often rely on heuristics to manage this cognitive load, forming awareness and consideration sets as part of their decision-making framework (Cable and Turban, 2001; Wilden et al., 2010; Shocker, et al., 1991; Moore and Hastie, 2024).

According to this theory, potential employees (consumers) create an awareness set from the universal set, or in other words, from all the employers in the market. The awareness set is the set that includes the employer brands known or recognized as an employer by the potential employee. On the other hand, the consideration set is the set formed by reducing the number of companies in the awareness set to those with which the potential employee considers working for. The potential employees make their choice by comparing the employer brands in the consideration set.

Applying set theory to the recruitment process benefits both researchers and organizations. For researchers, it enhances the understanding of potential employees' decision-making processes. For organizations, it helps identify strengths and weaknesses, improve strategic decisions, and refine employer branding efforts. Analyzing awareness and consideration sets enables organizations to better understand how potential employees perceive their efforts to become attractive employers. Such analysis can reveal gaps between organizational strategies and employee expectations, helping companies optimize their branding and recruitment approaches (Brand and Cronin, 1997; Jang, 2024).

In our study, we applied this theory to the Turkish air transportation sector, focusing on the awareness and consideration sets of potential employees. Consistent with prior research in other sectors, such as retail and technology, we found that airlines had a larger average awareness set size compared to other company types (e.g., ground handling, catering). This mirrors findings from other industries, where leading brands tend to dominate awareness sets due to stronger employer branding efforts and greater market visibility (Mariconda and Lurati, 2014; Lievens et al., 2007; Backhaus and Tikoo, 2004; Thang and Trang, 2024; Fuller et al., 2023).

Our findings revealed that Turkish Airlines, Pegasus Airlines, and Turkish Ground Services were the top three companies in terms of brand awareness. This result is consistent with prior research, which demonstrates that well-established and widely recognized firms tend to enjoy higher levels of brand recognition (Mariconda and Lurati, 2014; Cable and Turban, 2001). Furthermore, our study supports existing literature emphasizing the impact of internship experiences on employer selection and organizational attractiveness (Gault et al., 2010; Sekiguchi et al., 2023). Specifically, we identified a significant relationship between the size of the awareness set and participants' internship experience, highlighting that internships enhance potential employees' perceptions of employer attractiveness, thereby reinforcing recognized employer branding efforts (Tekbiyık, 2024). Additionally, we found a correlation between participants' awareness sets and their educational background (undergraduate vs. associate degree). This finding aligns with previous studies, which suggest that as education level increases, potential employees are exposed to more employer information and have access to broader networks and resources (Cable and Turban, 2001; Collins and Han, 2004). When considering the formation of consideration sets, our findings align with previous research in that candidates tend to narrow their choices (Shocker et al., 1991; Parkinson and Reilly, 1979; Gilbride and Albeny, 2004; Mercedý et al., 2024). Turkish Airlines, the

General Directorate of State Airports Authority, and Pegasus Airlines were the most frequently mentioned employers in the consideration sets, indicating their dominant position in the sector. These finding parallels employer branding studies that emphasize the importance of a strong brand image in attracting top candidates (Agrawal and Swaroop, 2009; Cable and Turban, 2001; Silva and Dias, 2023).

Theoretical and Practical implications

Our empirical findings contribute to the literature by providing a comprehensive understanding of how set theory can be applied to employer branding in the air transportation industry. Similar to studies that have applied set theory in marketing and consumer behavior (Alba and Hutchinson, 1987; Brand and Cronin, 1997; Parkinson and Reilly, 1979; Shocker et al., 1991), we demonstrate its relevance in the employment context, offering valuable insights for practitioners aiming to strengthen their employer brand positioning.

Through this study a tool to the companies operating in air transportation services in Turkey is presented by which they can evaluate their position in the decision-making process of the potential employees. Unarguably this is the first step to evaluate and develop human resources policies to attract and recruit qualified employees in order to gain competitive advantage in this highly competitive market where creating a strong employer brand and being recognized as an attractive employer is essential.

The findings of this study are important for understanding and interpreting the employer attractiveness in the sector in terms of measuring the awareness regarding the aviation companies in Turkey and presenting the degree of their consideration. These findings are planned to be used in research that will measure and compare the attractiveness of the companies in the industry. In that sense, this study can be considered as the starting point in understanding the attractiveness of the employers in the Turkish air transportation industry towards the potential labor force. Presenting the aspects of attractiveness by identifying the attractiveness of the companies in the air transportation sector could provide important clues for ensuring competitive advantage through human resources in the sector.

In the scope of determining the awareness set, companies recognized by students as potential employees are listed. Companies that are not included in this list are the employers that the potential employees are not aware of, thus do not consider working for. Then in determining the consideration set, companies that potential employees might consider working for are listed. Companies that are not included in this list are employers that the participants are aware of but do not see as an alternative to work. Companies can benefit by evaluating these lists to detect gaps between their targeted market position and their actual position as employers. Furthermore, a major issue noted is that certain organizations have communication issues as an employer brand. Despite not being a distinct brand, respondents regarded several sub-brands as distinct employers. This study has demonstrated the importance of having more specific and open communication not only as a service brand but also as an employer. This finding highlights the need for companies to clearly communicate their brand identity, ensuring that potential employees correctly understand who they would be working for.

In conclusion, while our study contributes significantly by applying set theory to the employer branding context in the Turkish air transportation industry, there are limitations. This study examined the relationship between awareness and consideration sets in terms of program type and internship status. Beyond these factors, future research could explore how variables such as job market conditions, employer reputation, and personal values influence the formation of awareness and consideration sets. Additionally, this study focused solely on potential employees in the aviation industry, specifically students of Aviation Management and Civil Air Transportation Management Departments. Future research could include other departments within Turkish aviation faculties (e.g., pilotage, air traffic control, and aviation electronics). As this study focused on students from specific aviation-related departments, it may not fully capture the perspectives of potential employees in other sectors within the industry. Future research could explore whether the same patterns hold in other sectors and employee groups. Additionally, including current employees, as done in other studies (Lievens and Highhouse, 2003), could provide a more comprehensive view of how awareness and consideration sets evolve over time.

Ethical Declaration

During the writing process of the study “*A Study on the Awareness and Consideration Sets in Relation to Employers in Air Transportation Sector*” scientific rules, ethical and citation rules were followed. No falsification was made on the collected data and this study was not sent to any other academic publication

medium for evaluation. In addition, permission was obtained from the Eskişehir Teknik University Social and Humanities Sciences Ethics Committee (Date: 30/06/2020 and Decision no: 4/10) to conduct the research

Statement of Contribution Rate of Researchers

The contribution rates of the authors in the study are equal.

Declaration of Conflict

There is no potential conflict of interest in the study.

Note

This work presents a part of the results from a research project funded by Eskişehir Technical University Scientific Research Projects (numbered 20ADP168, entitled Developing Prominence Scale for Air Transportation Organizations' Potential Employees).

References

- Abstein, A., Heidenreich, S., & Spieth, P. (2014) Innovative work behaviour: the impact of comprehensive HR system perceptions and the role of work-life conflict. *Industry and Innovation*, 21, 91-116. doi: 10.1080/13662716.2014.896159
- Agrawal, R. K., & Swaroop, P. (2009). Effect of employer brand image on application intentions of business school undergraduates, *Vision: The Journal of Business Perspective* 13(3), 41-49.
- Alba, J.W., & Chattopadhyay, A. (1985). Effect of context and part-category cues on recall of competing brands. *Journal of Marketing Research*, 22, 240-249. doi: 10.2307/3151430
- Alba, J. W., & Hutchinson, J. W. (1987). Dimensions of consumer expertise. *Journal of Consumer Research*, 13(4), 411-454. doi: 10.1086/209080
- Aldag, R., Schwab, D., & Rynes, S. (1987). Theories and Research on Job Search and Choice. In K. M. Rowland, & G. R. Ferris (Eds.) *Research in Personnel and Human Resource Management* (pp. 120-166). JAI Press. doi:10.13140/RG.2.1.1004.4323
- Backhaus, K., & Tikoo, S. (2004). Conceptualizing and researching employer branding. *Career Development International*, 9(5), 501-517. doi: 10.1108/13620430410550754
- Baker, R., & Orona, G. A. (2020). Gender and racial differences in awareness and consideration of curricular programs: Exploring a multistage model of major choice. *AERA Open*, 6(3), 1-19.
- Brand, R.R. & Cronin, J.J. (1997). Consumer-specific determinants of the size of retail choice sets: an empirical comparison of physical good and service providers. *Journal of Services Marketing*, 11(1), 19-38. doi: 10.1108/08876049710158349
- Brown, J. J., & Wildt, A. R. (1992). Consideration set measurement. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 20(3), 235-243. doi: 10.1007/BF02723410
- Buitek, E. A., Kaliyeva, S. A., Turginbayeva, A. N., Meldakhanova, M. K. & Shaikh. A. A. (2025). How much does an employer's attractiveness matter to youth employment? Evidence from a developing country. *Asia-Pacific Journal of Business Administration*, 17 (1), 258-283. doi: 10.1108/APJBA-02-2023-0086
- Cable, D.M. & Turban, D.B. (2001). Establishing the dimensions, sources and value of job seekers' employer knowledge during recruitment. *Research in Personnel and Human Resources Management*, 20, 115-163. doi: 10.1016/S0742-7301(01)20002-4
- Campbell, B. M. (1969). *The existence of evoked set and determinants of its magnitude in brand choice behavior* (Doctoral dissertation). Columbia University.
- Coates, S. L., Butler, L. T. ve D.C. Berry (2004). Implicit memory: A prime example for brand consideration and choice. *Applied Cognitive Psychology*, 18, 1195-1211. doi: 10.1002/acp.1044
- Collins, C. J., & Han, J. (2004). Exploring applicant pool quantity and quality: The effects of early recruitment practices, corporate advertising, and firm reputation. *Personnel Psychology*, 57(3), 685-717. doi: 10.1111/j.1744-6570.2004.00004.x
- Crompton, J. L., & Ankomah, P. K. (1993). Choice set propositions in destination decisions. *Annals of Tourism Research*, 20(3), 461-476. doi: 10.1016/0160-7383(93)90003-L
- Crowley, A. E., & Williams, J. H. (1991). An information theoretic approach to understanding the consideration set/awareness set proportion. *Advances in Consumer Research*, 18(1).
- Dassler, A., Khapova, S.N., Lysova, E.I. and Korotov, K. (2022). Employer attractiveness from an employee perspective: a systematic literature review. *Frontiers in Psychology*, 13. doi: 10.3389/fpsyg.2022.858217
- Dawes, P. L., & Brown, J. (2002). Determinants of awareness, consideration, and choice set size in university choice. *Journal of Marketing for Higher Education*, 12(1), 49-75. doi: 10.1300/J050v12n01_04
- Eppler, M. J., & Mengis, J. (2004). The concept of information overload: A review of literature from organization science, accounting, marketing, MIS, and related disciplines. *The Information Society*, 20(5), 325-344. doi:10.1080/01972240490507974

- Erdemir, E. (2006). Bilgi toplumunda insan kaynakları yönetiminin yeni rolü: yetenek savaşları olgusu ve Türkiye'deki yansımaları. *5. Uluslararası Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi*, Turkey, 2, 29-39.
- Fuller, R., Stocchi, L., Gruber, T. & Romaniuk, J. (2023). Advancing the understanding of the pre-purchase stage of the customer journey for service brands. *European Journal of Marketing*, 57 (2), 360-386. doi: 10.1108/EJM-10-2021-0792
- Gault, J., Leach, E., & Duey, M. (2010). Effects of Business Internships on Job Marketability: The Employers' Perspective. *Education & Training*, 52(1), 76-88
- Gatewood, R. D., Gowan, M. A., & Lautenschlager, G. J. (1993). Corporate image, recruitment image and initial job choice decisions. *Academy of Management Journal*, 36(2), 414-427. doi: 10.2307/256530
- George, D., & Mallery, M. (2010). SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference, 17.0 update (10a ed.) Boston: Pearson.
- Gilbride, T. J., & Allenby, G. M. (2004). A choice model with conjunctive, disjunctive, and compensatory screening rules. *Marketing Science*, 23(3), 391-406. doi: 10.1287/mksc.1030.0032
- Gronhaug, K. (1973). Some Factors Influencing the Size of the Buyer's Evoked Set. *European Journal of Marketing*, 7, 232-241. doi: 10.1108/EUM00000000005116
- Hastorf, A. H., & Cantril, H. (1954). They saw a game; a case study. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 49(1), 129-134. doi: 10.1037/h0057880
- Hauser, J.R., & Wernerfelt, B. (1990). An evaluation cost model of evoked sets. *Journal of Consumer Research*, 16(4), 393-408. Howard, J. A., & Sheth, J. N. (1969). The theory of buyer behavior. John Wiley & Sons: New York.
- Hollstein, A. S., Schade, M., Kanitz, C., & Burmann, C. (2025). Identification as a Sword in the War for Talent: Understanding Organizational Identification Through a Prospective Employee Lens. *Psychology & Marketing*, 42 (4), 9955-969. doi: 10.1002/mar.22160
- Goodman, J. K., & Reczek, R. W. (2021). Choosing what to choose from: Preference for inclusion over exclusion when constructing consideration sets from large choice sets. *Journal of Behavioral Decision Making*, 34(1), 85-98. doi: 10.1002/bdm.2199
- Jang, M. (2024). *Inconsistencies in consumer intertemporal decisions and marketplace inferences* (Doctoral dissertation). The University of Chicago, Illinois.
- Khan, S., & Digout, J. (2018). The corporate reputation reporting framework (CRRF). *Corporate Reputation Review*, 21(1), 22-36. doi: 10.1057/s41299-017-0041-4
- Knox, S., & Freeman, C. (2006). Measuring and managing employer brand image in the service industry. *Journal of marketing management*, 22(7-8), 695-716. doi: 10.1362/026725706778612103
- Kolodinsky, J., Lacasse, H., & Gallagher, K. (2020). Making hemp choices: Evidence from Vermont. *Sustainability*, 12(15), 6287. doi: 10.3390/su12156287
- Kravariti, F., Voutsina, K., Tasoulis, K., Dibia, C. and Johnston, K. (2022). Talent management in hospitality and tourism: a systematic literature review and research agenda, *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 34 (1), 321-360. doi: 10.1108/IJCHM-03-2021-0365.
- Lado, A. A., & Wilson, M. C. (1994). Human resource systems and sustained competitive advantages: A competency-based perspective. *Academy of Management Review*, 19, 699-727. doi: 10.2307/258742
- Lapersonne, E., Laurent, G., & LeGoff, J.J. (1995). Consideration set of size one: An empirical investigation of automobile purchases. *International Journal of Research in Marketing*, 12, 55-66. doi: 10.1016/0167-8116(95)00005-M
- LeBlanc, R.P., & Herndon, N.C., Jr. (2001). Cross-cultural consumer decisions: Consideration sets – a marketing universal? *Marketing Intelligence and Planning*, 19, 500-506. doi: 10.1108/EUM00000000006216
- Lievens, F., Van Hove, G. & Schreurs, B. (2005), Examining the relationship between employer knowledge dimensions and organizational attractiveness: An application in a military context. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 78, 553-572. doi: 10.1348/09631790X26688
- Lievens, F., ve Highhouse, S. (2003). The relation of instrumental and symbolic attributes to a company's attractiveness as an employer. *Personnel Psychology*, 56, 75-102. doi: 10.1111/j.1744-6570.2003.tb00144.x
- Lievens, F., Van Hove, G., & Anseel, F. (2007). Organizational identity and employer image: Towards a unifying framework. *British Journal of Management*, 18(S1), S45-S59. doi: 10.1111/j.1467-8551.2007.00525.x
- Maddox, R.N., Gronhaug, N.K., Homans, R.E., & May, F.E. (1978). Correlates of information gathering and evoked set size for new automobile purchasers in Norway and the US. *Advances in Consumer Research*, 5, 167-170.
- Mariconda, S., & Lurati, F. (2014). Being known: A literature review on media visibility, public prominence and familiarity with implications for reputation research and management. *Corporate Reputation Review*, 17(3), 219-236. doi: 10.1057/crr.2014.11
- Martin, J. H., & Franz, E. B. (1994). Attracting applicants from a changing labor market: A strategic marketing framework. *Journal of Managerial Issues*, 6, 33-53.
- Maurer, S. D., Howe, V., & Lee, T. W. (1992). Organizational recruiting as marketing management: An interdisciplinary study of engineering graduates. *Personnel Psychology*, 45(4), 807. doi: 10.1111/j.1744-6570.1992.tb00969.x
- McDonald, H., Pallant, J., Funk, D. C., & Kunkel, T. (2024). Who doesn't like sport? A taxonomy of non-fans. *Sport Management Review*, 27(1), 67-89. doi: 10.1080/14413523.2023.2233342

- Mercedý, P., Wright, M., Feetham, P. & Stern, P. (2024). Remembering less, or needing less? Age-related differences in the purchase funnel. *Marketing Letters*, 35,171–186. doi: 10.1007/s11002-023-09681-8
- Miller, G.A. (1956). The magical number seven, plus or minus two: some limits in our capacity to process information. *The Psychological Review*, 63(2), 81-97. doi: 10.1037/h0043158
- Mishina, Y., Dykes, B. J., Block, E. S., & Pollock, T. G. (2010). Why “good” firms do bad things: The effects of high aspirations, high expectations, and prominence on the incidence of corporate illegality. *Academy of Management Journal*, 53(4), 701-722. doi: 10.5465/amj.2010.52814578
- Moore, A. K., Hastie, R. (2024). Navigating choices: a framework of consumer search. *Marketing Letters*, 1-12. doi: 10.1007/s11002-024-09741-7
- Mothersbaugh, D. L. & Hawkins, D. (2015). *Consumer Behavior: Building Marketing Strategy* (11th Ed.). New York: McGraw-Hill Education.
- Murphy, K. A. 1986. When your top choice turns you down: Effect of rejected job offers on the utility of selection tests. *Psychological Bulletin*, 99, 128-133. doi: 10.1037/0033-2909.99.1.133
- Narayana, C.L., & Markin, R.J. (1975). Consumer behavioral and product performance: an alternative conceptualization. *Journal of Marketing*, 39(4), 1-6. doi: 10.2307/1250589
- Parkinson, T.L., & Reilly, M.E. (1979). An information processing approach to evoked set formation. *Advances in Consumer Research*, 6, 227-231.
- Quiroz, E. P., Soubeyran, A (2025). Local proximal algorithms in Riemannian manifolds: Application to the behavioral traveler’s problem. *Evolution Equations and Control Theory*, In press, ff10.3934/eect.2024072ff. fffhal-04930974f
- Reilly, M., & Parkinson, T.L. (1985). Individual and product correlates of evoked set size for consumer-packaged goods. *Advances in Consumer Research*, 12(1), 492-497.
- Rindova, V. P., Williamson, I. O., Petkova, A. P., & Sever, J. M. (2005). Being good or being known: An empirical examination of the dimensions, antecedents, and consequences of organizational reputation. *Academy of Management Journal*, 48(6), 1033-1049. doi: 10.5465/AMJ.2005.19573108
- Roberts J. (1989). A grounded model of consideration set size and composition. *Advances in Consumer Research* Volume, 16(1), 749-757.
- Roetzel, P. G. (2019). Information overload in the information age: A review of the literature from business, accounting, marketing, MIS, and related disciplines. *Business Research*, 12(2), 479-522. doi: 10.1007/s40685-018-0069-z
- Ronda Gonzalez, L., Valor Martinez, C., & Abril Barrie, C, (2018). How do employees choose employers?-Building the consideration and non-consideration set of employer brands. *EMAC 2018 - People Make Marketing*: University of Strathclyde, Glasgow, UK <http://hdl.handle.net/11531/26192>
- Ronda, L., Valor, C., & Abril, C. (2018). Are they willing to work for you? An employee-centric view to employer brand attractiveness. *Journal of Product & Brand Management*, 27(5), 573-596. doi: 10.1108/JPBM-07-2017-1522
- Sheridan, J. E., Richards, M. D., & Slocum, J. W. (1975). Comparative analysis of expectancy and heuristic models of decision behavior. *Journal of Applied Psychology*, 60(3), 361. doi: 10.1037/h0076632
- DGCA (n.d.), *Terminal Companies*. Retrieved from http://web.shgm.gov.tr/documents/sivilhavacilik/files/havacilik_isletmeleri/terminal_isletmeleri.pdf on 16.07.2021.
- Sekiguchi, T., Mitate, Y., & Yang, Y (2023). Internship experience and organizational attractiveness: A realistic job fit perspective. *Journal of Career Development*, 50(2), 353-371. doi: 10.1177/08948453221094311
- Shocker, A. D., Ben-Akiva, M., Boccara, B., & Nedungadi, P. (1991). Consideration set influences on consumer decision-making and choice: Issues, models, and suggestions. *Marketing letters*, 2(3), 181-197.
- Silva, A. J. & Dias, H. (2023). The relationship between employer branding, corporate reputation and intention to apply to a job offer. *International Journal of Organizational Analysis*, 31 (8), 1-16. doi: 10.1108/IJOA-01-2022-3129
- Sommer, L.P., Heidenreich, S., & Handrich, M. (2017). War for talents—How perceived organizational innovativeness affects employer attractiveness. *R&D Management*, 47(2), 299-310. doi: 10.1111/radm.12230
- Spiggle, S., & Sewall, M.A. (1987). A choice-sets model of retail selection. *Journal of Marketing*, 51(2), 97-111. doi: 10.2307/1251132
- Stoppacher, L., Foscht, T., Eisingerich, A. B., & Schloffer, J. (2024). Always on your mind?—investigating consideration sets and private labels at the retailer and category level. *The International Review of Retail, Distribution and Consumer Research*, 1-23. doi: 10.1080/09593969.2024.2345122
- Thang, N. N. & Trang, P. T. (2024) Employer branding, organization’s image and reputation, and intention to apply: the moderating role of the availability of organizational information on social media. *Frontiers in Sociology*, 9:1256733. doi: 10.3389/fsoc.2024.1256733
- Tekbiyık, M. (2024). From internship to employment: from internship to employment: the role of talent management in retaining interns as full-time employees. *TABAD Journal*, 1(1), 33-61.
- Turban, D. B. (2001). Organizational attractiveness as an employer on college campuses: An examination of the applicant population. *Journal of Vocational Behavior*, 58(2), 293-312. doi: 10.1006/jvbe.2000.1765
- Turban, D. B., & Greening, D. W. (1997). Corporate social performance and organizational attractiveness to prospective employees. *Academy of management journal*, 40(3), 658-672. doi: 10.2307/257057

- Vanunu, Y., Urminsky, O., & Bartels, D. (2024). Coping With Complexity: A Selective Sampling Account of Consideration Set Formation for Product Bundles. doi: 10.31234/osf.io/5t6cv
- Vatankhah, S., Roodbari, H., Rahimi, R., & Oraee, A. (2024). Decoding organisational attractiveness: a fuzzy multi-criteria decision-making approach. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*. doi: 10.1108/IJCHM-02-2024-0258
- Vidmar, N., & Rokeach, M. (1974). Archie Bunker's bigotry: A study in selective perception and exposure. *Journal of Communication*, 24(1), 36-47. doi: 10.1111/j.1460-2466.1974.tb00353.x
- Wilden, R., Gudergan, S., & Lings, I. (2010). Employer branding: strategic implications for staff recruitment. *Journal of Marketing Management*, 26(1-2), 56-73. doi: 10.1080/02672570903577091
- Willman-Iivarinen, H. (2020). Consumer Media Choice: Towards a comprehensive model (Doctoral dissertation). Tampere University, Finland.
- Yang, S. U. (2007). An integrated model for organization—public relational outcomes, organizational reputation, and their antecedents. *Journal of Public Relations Research*, 19(2), 91-121. doi: 10.1080/10627260701290612
- Zaichowsky, J.L. (1985). Conceptualizing involvement. *Journal of Advertising*, 15 (2) 4-14. doi: 10.1080/00913367.1986.10672999

TÜRKÇE GENİŞ ÖZET

Günümüzde işletmeler için en önemli rekabet avantajlarından biri nitelikli insan kaynağına ulaşmaktır. İşletmeler çalışanlar tarafından tercih edilen, çalışılacak en iyi işletme, cazip ve çekici bir işveren olabilmek için rekabet halindedirler. Bu noktada işletmeler kıt olan nitelikli işgücü kaynağına erişim için harekete geçmeden önce, potansiyel ve mevcut çalışanlarını anlamaları gerekmektedir. Bu bağlamda mevcut ve potansiyel çalışanların zihinlerinde hangi işletmelerin nasıl yer ettiğinin analiz edilmesi büyük önem taşımaktadır. Bireylerin zihinlerinde işletmelere ait iki tür bilgi bulunmaktadır. Bunlar örgüte ilişkin farkındalık ve örgüte ilişkin aşinalıktır. Örgüte ilişkin farkındalık, bireyin işletmeden haberdar olması ve işletmenin bireyin aklında yer tutmuş olmasını ifade ederken; aşinalık, bireyin zihninde işletme hakkında yer eden derinlemesine bilgiye karşılık gelmektedir. Tüketici karar verme sürecine ilişkin literatür incelendiğinde tüketicilerin bu süreci basitleştirmek için yararlandığı yaklaşımlardan bir tanesi olarak seçim kümesi teorisi karşımıza çıkmaktadır. Bu teoriye göre tüketiciler nihai karara varmadan önce (seçim yapmadan önce) farklı kümeler oluşturmakta ve seçenekleri eleyerek karar vermektedir. Bu çalışmada ilgili kümelerden farkındalık ve dikkate alınanlar kümelerine odaklanılmıştır. Bir ürün grubunda, tüketicinin haberdar olduğu markaların oluşturduğu küme farkındalık kümesi olarak nitelendirilmektedir. Farkındalık kümesinin bir alt kümesi olarak dikkate alınanlar kümesi ise, tüketicilerin satın almayı düşündüğü markaların yer aldığı küme olarak tanımlanmaktadır. Tıpkı bir ürünün varlığından haberdar olan ya da olmayan bir tüketici gibi iş arayışındaki bir kişi de işverenin farkında olabilir ya da olmayabilir. İş arayışındaki potansiyel çalışanın farkında olduğu bu işveren grubuna farkındalık kümesi adı verilmektedir. Tüketiciler doğrudan farkında oldukları markalar arasından seçim yapmak yerine, farkında oldukları bu kümeyi küçülterek seçimlerini daha az sayıdaki marka arasından yapmayı tercih etmektedirler. Potansiyel çalışanın işveren seçimi yaparken farkında olduğu işveren grubu içinden dikkate aldığı işveren markalarının oluşturduğu gruba ise dikkate alınanlar kümesi ismi verilmektedir. Bu çalışmanın amacı küme teorisini işveren markası bağlamına uyarlayarak havacılık endüstrisinin farklı alanlarında faaliyet gösteren işletmelerin farkındalık ve dikkate alınanlar kümelerini içerik ve büyüklük açısından ortaya koymaktır. Çalışmada ayrıca bu kümelerin büyüklüklerini etkileyen faktörlerin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda potansiyel çalışanlar olarak Türkiye'deki üniversitelerde Havacılık Yönetimi (lisans) ve Sivil Hava Ulaştırma İşletmeciliği (önlisans) bölümlerindeki son sınıf öğrencileri ve örgüt olarak Türkiye'de havayolu taşımacılığı sürecinin farklı kısımlarında faaliyet gösteren, havayolu, havaalanı, terminal, yer hizmetleri, hava kargo, ikram, temsil, gözetim ve yönetim işletmeleri araştırmanın kapsamına dâhil edilmiştir. Çalışmanın amacını gerçekleştirmek için ilgili öğrencilerle çift aşamalı bir araştırma yürütülmüştür. Bu kapsamda ilk aşamada, Havacılık Yönetimi ve Sivil Hava Ulaştırma İşletmeciliği bölümlerindeki son sınıf öğrencilerinin her bir faaliyet alanında en çok farkında oldukları havacılık işletmesinin belirlenebilmesi için akıllarına gelen ilk işletmeleri listelemeleri istenmiştir. Böylelikle farkındalık kümesi elde edilmiştir. İkinci aşamada ise öğrencilere işletme isimlerinin yer aldığı listeler verilerek bu işletmeler içerisinde hangisinde çalışmayı düşünebilecekleri sorulmuştur. Böylelikle dikkate alınanlar kümesi elde edilmiştir. Farkındalık kümesine yönelik yapılan analizler sonucunda havayolu işletmelerinin ortalama farkındalık kümesi boyutunun diğer işletme türlerinden daha büyük olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda bu altı işletme türü içerisinde, öğrencilerin çalışmayı en çok tercih ettiği işletme türü de havayolu işletmesi olarak saptanmıştır. Her bir işletme türü için farkındalık kümesinde dahil edilen işletmeler ve kümeye dahil edilme sıklıkları da verilmiştir. İşletme türü gözetmeksizin sektördeki bütün işletmeler ele alındığında en çok farkında olunan ilk üç işletmenin sırasıyla THY, Pegasus Havayolları ve TGS Yer Hizmetleri olduğu saptanmıştır. Ayrıca

farkındalık kümesi boyutu ile katılımcıların öğrenim gördükleri program (lisans-önlisans) ve staj yapıp yapmamış olmaları arasında ilişki olduğu tespit edilmiştir. Staj yapanların ortalama farkındalık kümesi boyutuna kıyasla staj yapmayan katılımcıların ortalama farkındalık kümesi boyutu daha küçüktür. Yine farkındalık küme boyutunun öğrencilerin eğitim gördükleri programa (lisans veya önlisans) göre de değişiklik gösterdiği saptanmıştır. Lisans programındaki öğrencilerin ortalama farkındalık kümesi boyutu önlisans programında eğitim gören öğrencilerin küme boyutuna kıyasla daha büyüktür. Dikkate alınanlar kümesinin tespitinde ise farkındalık kümesinden elde edilen veriler kullanılarak, bir işletme listesi hazırlanmış ve katılımcılara bu işletmelerin hangilerinde çalışmayı düşünebilecekleri sorulmuştur. Elde edilen verilere göre işveren olarak en çok dikkate alınan üç işletme sırasıyla THY, Devlet Hava Meydanları İşletmesi ve Pegasus Havayolları şeklinde tespit edilmiştir. Diğer bir ifadeyle, katılımcılar farkındalık kümesi içerisinde alternatifleri eleterek daha az sayıda işletmeyi dikkate alınanlar kümesine dahil etmişlerdir. Dikkate alınanlar kümesi boyutunun farkındalık kümesi boyutuna göre daha küçük olduğu tespit edilmiştir. Diğer yandan dikkate alınanlar kümesi ile öğrenim görülen program arasında anlamlı bir ilişki olduğu ancak öğrencilerin staj yapıp yapmaması ile anlamlı bir ilişki olmadığı ortaya konmuştur. Bu çalışmanın işveren markası bağlamında hem farkındalık hem de dikkate alınanlar kümesini tespit ederek küme boyutlarını etkileyen faktörleri belirlemeye çalışan ilk çalışma olması dolayısıyla literatüre önemli katkılar sunacağı düşünülmektedir. Diğer yandan, bu çalışmayla Türkiye'deki havacılık örgütlerinin hangilerinin farkındalık ve dikkate alınanlar kümelerine girebildiğinin, potansiyel çalışanların zihinlerindeki ortalama küme boyutunun ve bu küme boyutunda etkili olan değişkenlerin tespit edilmesiyle uygulayıcılara da katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Türk Kùltüründe Eski Türk İnanışlarının Etkisi

Canan TANRISEVER¹

Öz

Eski Türk inanışlarından biri olan şamanizm, Asya kökenli, doğa ve ata ruhlarına tapınmayı temel alan eski bir inanç ve öğreti sistemidir. Türkler arasında 'kam' adı verilen şamanlar, büyücü, kâhin ve şıfacı olarak görev yapmıştır. Kamlık inancının, Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar birçok kùltür üzerinde kalıcı etkiler bıraktığı ve İslamiyet sonrasında dahi ritüelleri ile sembollerinin Türk kùltüründe varlığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Bu çalışmada, Eski Türk inanışlarının Türk kùltüründeki izleri; gelenekler, mimari, süslemeler ve sanat üzerindeki etkileri bağlamında ele alınmıştır. Eski Türk inanışları Türk kùltürünün şekillenmesinde önemli bir rol oynamış ve kùltürel kimliğin bir parçası olarak günümüze kadar korunmuştur. Ateş üzerinden atlama, kurşun dökme, kına yakma, nazar boncuğu kullanımı ve Nevruz kutlamaları gibi ritüellerin şamanizm kökenli olduğu kabul edilmektedir. şamanist semboller, İslamiyet sonrası dönemde kùltürel anlamlarını koruyarak halk inançlarına ve tasavvufa entegre edilmiştir. şamanist öğelerin İslamiyet'le nasıl uyum sağladığı ve modern Türk kùltüründeki yansımaları da çalışmanın önemli bir parçasıdır. Mimari eserlerde de şamanizm'in etkileri gözlemlenir; kümbetler, mezar taşları ve taç kapılardaki çift başlı kartal ile ejder figürleri, şamanizm kökenli önemli motiflerdir. Hayvan figürleri (kartal, geyik, kurt) ile hayat ağacı motifi, Anadolu sanatında sıklıkla yer bulmuştur. Çalışmada; kullanılan bu motiflerin Anadolu'da hangi eserlerde görüldüğü tablolar halinde sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: şamanizm, Türk kùltürü, şamanizm etkileri, gelenekler, hayvan motifleri, süslemeler

The Influence of Ancient Turkish Beliefs on Turkish Culture

Abstract

Shamanism, one of the ancient Turkish beliefs is an ancient belief and teaching system originating in Asia, based on worshipping nature and ancestral spirits. Among Turks, shamans, referred to as "kam," served as sorcerers, soothsayers, and healers. It is evident that Shamanism left lasting impacts on various cultures from Central Asia to Anatolia, with its rituals and symbols continuing to exist in Turkish culture even after the adoption of Islam. This study examines the traces of Shamanism in Turkish culture in the context of traditions, architecture, ornaments, and art. An essential aspect of the research is exploring how Shamanistic elements harmonized with Islam and their reflections in modern Turkish culture. Shamanism profoundly influenced the shaping of Turkish culture and has endured as a component of cultural identity to the present day. Rituals such as leaping over fire, pouring molten lead, applying henna, using amulets against the evil eye, and celebrating Nevruz are believed to have Shamanistic origins. Shamanistic symbols maintained their cultural significance after the advent of Islam, integrating into folk beliefs and Sufism. The influence of Shamanism is also observable in architectural works, including tombs, gravestones, and monumental portals featuring motifs such as double-headed eagles and dragons, which are significant Shamanistic elements. Animal figures (eagles, deer, wolves) and the tree of life motif were frequently used in Anatolian art. This study also presents tables detailing the artworks in Anatolia where these motifs are found.

Keywords: Shamanism, Turkish culture, Shamanism influences, traditions, animal motifs, ornaments

Atıf İçin / Please Cite As:

Tanrısever, C. (2025). Türk kùltüründe eski Türk inanışlarının etkisi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14 (2), 693-706. doi:10.33206/mjss.1589265

Geliş Tarihi / Received Date: 21.11.2024

Kabul Tarihi / Accepted Date: 27.12.2024

¹ Doç. Dr. – Kastamonu Üniversitesi, Turizm Fakùltesi, canantanrisever@gmail.com,

 ORCID: 0000-0003-4747-5903

Giriş

İnsanlık tarihinin en eski inanç sistemlerinden biri olan Şamanizm, doğa, ruhlar ve insan arasında bir köprü kurarak kadim kültürlerin temel yaşam pratiklerini şekillendirmiştir. Tarih öncesi dönemlerden itibaren Orta Asya ve İç Asya coğrafyasında ortaya çıkan Şamanizm, özellikle Türk kültüründe derin izler bırakmış, İslamiyet'in kabulünden sonra bile gelenek, mimari, sanat ve toplumsal yapılar içinde varlığını sürdürmüştür. Şamanizm, ata ruhlarına, doğaya tapınmaya dayanan geçmişten günümüze gelen çok eski bir Asya inancı, aynı zamanda öğretilidir. Şamanizm kelimesi Tunguz dilindeki 'şaman' (Evenki dilinde) kelimesinden türemiştir. Tunguzlar bu kelimeyi büyücüler, sihirbazlar ve şifacılar için kullanmışlardır (Çoruhlu, 2000 s. 15). Şamanizm, diğer inanç sistemleriyle sürekli bir etkileşim içinde olmuştur (Boratav, 1994 s.7). Geçmişten günümüze insanlar, bir varlığa ya da kişiye tapmak ve onların koruması altına girmek istemiştir. Bunun en büyük sebeplerinden biri, kötü koşullardan korunmak amacıyla önlemler almaktır. Mesela gök gürleme sesiyle irkilen insanlar bunun sebebinin bilmediği için adaklarını yaşıyan coğrafya ve zamana göre farklı isimlerle anılan Zeus, Merkür, Gök Tanrı (Tengri), Allah'a sunmuşlardır. Sunu biçimleri her ne kadar zamana ve bölgeye göre farklılık gösterse de tüm inanç sistemleri birbirini etkilemiş ve birbirlerinden etkilenmiştir. Türkler, İslamiyet'i kabul ettikten sonra Şamanist unsurları İslam kültürüyle harmanlayarak yeni bir kültürel sentez oluşturmuşlardır. Bu sebeple Türk kültüründe Şamanizm'in etkileri, yalnızca tarihsel bir arka plan değil, aynı zamanda modern toplumun günlük yaşamında da izleri görülen bir olgu olmuştur. Nevruz, nazar boncuğu, türbe ziyaretleri, ateş ritüelleri ve kurşun dökme gibi gelenekler, eski Şaman inançlarının devamı olarak günümüzde de yaşamaktadır. Şamanizmin, insanların günlük hayatını şekillendiren pratiklerinin yanı sıra sanat ve mimariye olan etkisi de göz ardı edilemeyecek derecede önemlidir. Şamanizm gündelik yaşamda, bazen kırmızı kurdelenin atası olarak, bazen de taç kapılardaki çift başlı kartal motifi olarak karşımıza çıkar. Bu çalışmada genel olarak Türk kültüründe Şamanizm etkisini incelemek amaçlanmıştır. Çalışmada aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

- Günümüzde Şamanizm, hangi gelenekleri etkilemiştir?
- Anadolu'da görülen mimari yapılarda Şamanizm etkileri nelerdir?
- Anadolu'da görülen süsleme ve motiflerdeki Şamanizm etkileri nelerdir?

Bu çalışmada, Türk kültüründe Şamanizm'in etkileri; “Geleneklerdeki etkisi, mimarideki etkisi, süsleme ve motiflerdeki etkisi ile resim ve sanattaki yansımaları” olarak dört ana başlık altında incelenmiştir. Her bölümde, Şamanist inanışların bu alanlarda nasıl biçimlendiği ve Türk kültürünü nasıl şekillendirdiği detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Şamanizm'in derin izlerinin Türk kültürü üzerindeki etkilerini incelemek, geçmişle modern dünya arasındaki bağlantıyı daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır.

Eski Türk İnanışları

İnsanlığın en eski inanışlarından biri olarak günümüze gelen Şamanizm, tarih öncesi dönemlerden beri Türklerin ve etrafındaki toplulukların İç ve Orta Asya'da uyguladıkları Şaman ya da Kam denilen din adamları vasıtasıyla gerçekleştirilen bir inanış ve ritüeldir (Ünlü, 2012 s.2). Şamanlar, Türk kültüründe 'Kam' adıyla da anılır. Kam, 'kâhin' ve 'büyücü' anlamına geldiği gibi 'uzman', 'bilim insanı' ve 'filozof' anlamlarını da taşır. Kam kelimesi Kutadgu Bilig'de de kullanılmakta olup, hastayı şifalı bitkilerle tedavi ederken, hekimin yanı sıra kendi yöntemleriyle (ağırlıklı olarak manevi, büyü ve sihirle) hastaları iyileştirmeye çalışan kişi olarak tanımlanmaktadır. Şamanizm ile ilgili araştırmalardan bazıları Şamanizmi bir din olarak bazıları ise bir öğreti olarak açıklamıştır. İnan (1954) için Şamanizm bir din iken, Şeşen (1975) Şamanları “Halkın büyü ve tedavi işlerini gören cahil kişiler” olarak açıklamıştır. Tanyu'ya (1980) göre “Türklerde Şamanlık diye bir din varlık göstermemiştir”. Şaman, ruhunun bedenini terk ettiğini ve gökyüzüne tırmanmaya ya da yeraltına inmeye çalıştığını belirten özel bir tür coşkun (esirme) başıdır (Eliade, 1999 s.26). Türk kavimlerinde Şaman, kam olarak adlandırılır. Kam ise Mahmud Kâşgarî tarafından “kâhin” olarak kullanılmıştır (İnan, 1954 s.155). Şaman kendine has yeteneği ile özel yöntemlere sahip kişidir. Din adamlarından farklı olarak Şamanlar, esime yönteminden yararlanarak ruhlarla samimi bir ilişkiye girerler (Bayat, 2006 s. 22).

Bazı inanışlara göre en güçlü şamanlar kadın şamanlardır. Eski dönemlerde şamanlığın kadınlara özgü bir gelenek olduğunu gösteren izler mevcuttur. Yakutlar'da erkek şamanlar, özel şaman kıyafetleri bulunmadığı zaman kadın elbisesi ile ritüellerini gerçekleştirir (Bayat, 2006 s. 187; Kafesoğlu, 1980 s. 296). Özel şaman kıyafetinin göğsünde kadın göğsünü sembolize eden yuvarlak şekilli madeni ögeler bulunur. Genellikle şamanlar ve Müslüman baksılar (falci) uzun saç bırakırlar. Türk boylarında erkeklerin saç uzatma geleneği, şamanizm kökenli bir adettir. Şaman sıra dışı, seçilmiş olandır. Sanatçıdır, kâhindir ve

hekimdir. Şaman olmayı da aslında kendisi istememiştir. Soyundan gelen bir yetiyi devralmıştır. Büyüklerinden el almıştır ya da kendisi istemiş ancak tüm şamanlık yeterlilikleri tamamladığını kanıtladıktan sonra şaman olmaya hak kazanmıştır (Çoruhlu, 2000). Bu sebeple Türk ailelerindeki “el alma – el verme” olayı Şaman kökenli bir uygulamadır. Şaman adaylarının, şamanlık işaretini alana kadar bir şaman ustası tarafından test edilmesi gerekmektedir. Ondan bilgi alır ve test edilir (Dilek, 2007 s.42). Örneğin bazı Sibiry şamanlarında şamanizm her iki nesilde bir aktarılır. Aynı özellikler Türk Yörük ailelerinde de bulunmaktadır. Buna “göbek aşımı, kuşaktan kuşağa el vererek ya da ağza tükürerek geçen kalıtsal el alma, el verme” de denir. Aynı zamanda şaman olmak üzere olan adaylarda görülen özellikler de oldukça karakteristiktir. Şaman olacak aday ilk başta rüyalar görür. Bazı yiyeceklerle karşı hassasiyeti gelişir. Sürekli bir nöbet halinde olur. Şaman aldığı enerjiden dolayı kendini yorgun hisseder. Ama daha sonra bu durumu atlatacaktır. Şaman, trans haline geçmeden önce Ayahuasca adı verilen (bir çeşit iksir) içeceği kullanır ve şamanlara özgü kıyafetlerini giyerek davulunu çalar. Bunlar transa geçmelerinde çok yardımcı olan unsurlardır. Şaman olmaktan kaçınan herkesin ya delireceğine ya da genç yaşta öleceğine, şaman inançlarını terk edenlerin ise hastalıklara yakalanacağına inanılır (Günay & Güngör, 1997 s. 121).

Şaman kıyafeti (manyak), şamanın trans haline geçmesinde önemli bir yardımcı unsur olarak kullanılır. Şaman kıyafetinin üzerinde hayvan motifleri bulunur. Şaman kıyafetinin üzerinde bulunan motiflerin çeşitli anlamları vardır. Mesela eğer üzerinde kuş motifi varsa kuştan yardım alan şaman diğer âleme gider. Geleneğe uygun bir Şaman kıyafeti hazırlamak oldukça pahalı olduğundan bazı kamlar, ruhlarının özel izinleriyle, birkaç yıl kıyafetsiz ayın yaparlar. Fakat kıyafetsiz kamların kötü ruhlara karşı cesaretli olamayacağı, etkisiz olmaları düşünülür. Bu sebeple kamin ne yapıp edip Şaman kıyafetine sahip olması gerekir. Şaman kıyafetini tamamlayıcı bir diğer unsur Şaman davulu ya da tefidir (Çemberci, 2019). Şaman, koruyucu ruhların yardımıyla bir davula sahip olur. Eğer ruhlar tarafından kabul görmezse şahsına ait bir davulu olamaz. Yakutlarda Şaman, adaylığı esnasında bir davula erişebilir. Usta Şaman, yüksek bir dağa çıkarmış olduğu adaya Şaman davulunu verir (Öz, 2014 s. 11-12). Şaman diğer âleme gittiği zaman, yeraltına indiği zaman ya da kötülüklerle başa çıkmak için bu davulu kullanır. Bazen bu davul kötü ruhlardan korunmak için de kullanılır. Şaman öldüğü zaman davulu ormanda parçalara ayrıldıktan sonra ağacın dalına asılır ve şaman da o ağacın altına gömülür (Eliade, 1999 s. 323). Şamanın birçok kültürde farklı ve önemli görevleri bulunur. Bunlardan birkaçı şunlardır:

- Hastalıkları tedavi etmek,
- Avlanmak için çeşitli oyunlar geliştirmek,
- Gelecekte bilgi vermek,
- Rüyaları tefsir etmek,
- Kaybolan insanları ve eşyaları bulmak,
- Bağlı olduğu kabileye yardım etmek ve yol göstermek,
- Ruhları mutlu etmek ve sakinleştirmek,
- Havanın, özellikle yağmura gereksinimleri olduğu zaman kontrol edilmesini sağlamak,
- İnsanların kendilerini iyi hissetmelerinde yardımda bulunmaktır (Kumartaşlıoğlu, 2012).

Şamanizm’in Türk Kültürüne Etkisi

Kültürel kimlik sosyal etkileşimle bütünleşir. Etkileşimler hiçbir zaman tek yönde gerçekleşemez. Farklı kültürler her zaman birbirini etkiler. "Şamanizm, Türklerin İslamiyet öncesi dönemde etkilendiği ve İslamiyet’i kabul ettikten sonra da kültürel bir yansıma ve gelenek olarak izlerini sürdürdüğü bir inanıştır (Ünlü, 2012, s. 16). Şamanizm, Türk kültür tarihinde ve toplumsal hayatında oldukça önemlidir. Bu sebeple belirli bir bölge ya da kültürle sınırlandırılmaz. Şamanizm, Türklerin Türkistan coğrafyasında tarih öncesi dönemlerden günümüze yaşadığı yerlerde var olan bir inanç sistemidir. Bilhassa Altay Şamanlığı gelenekleri 16. yüzyıla kadar süregelmiştir (İnan, 1986 s. 207). Bu geleneklerden bazıları Anadolu coğrafyasında günümüzde de karşımıza çıkmaktadır. Farklı tarih aralıklarında İslamiyet’i kabul eden Türk kavimleri önceki inanışlarından bazı gelenekleri de beraberlerinde getirmişlerdir. Bu sebeple Şaman sembol ve ritüelleri yeniden canlanarak Türk kültürünün içerisinde yerini almıştır. Şamanizm’e ait olan sembol ve ritüellerin bazıları, İslamiyet ile uyum sağlayarak şekil değiştirmiştir. Bazıları varlığını devam ettirirken, bazıları da aynen korunarak günümüze kadar ulaşmıştır. Çalışmada kapsamlı literatür taraması sonrasında Türk Kültüründe Şamanizm etkisi dört kategoriye ayrılmıştır.

- Geleneklerdeki etkisi
- Mimarideki etkisi
- Süsleme ve motiflerdeki etkisi
- Resim ve sanatta etkisi

Tablo 1. Türk Kültüründe Şamanizm Etkisi

Gelenekler	Mimari	Süsleme ve Motif	Resim ve Sanat
Adak kurban	Gök cisimleri	Bitkisel motifler	El yazmaları
Ateş yakmak/söndürmek	Kapı eşığının kutsallığı	Çıkma ve inme sembolleri	Halı
Falcılık	Kubbe	Daire içine alınmış çapraz	Tezhip
Kına	Kümbetler	Ejder	
Kırmızı kuşak	Mezar taşı	Geyik, kartal, doğan, at, kurt, aslan, kuş, köpek, ayı vb. süslemeleri	
Kurşun dökme		Hayat ağacı	
Mevlit		Kozmik ip	
Nazar boncuğu		Köprüler	
Nevruz		Sayılar ve renkler	
Ölünün vefatından sonraki adetler		Tek ve çift başlı kartal	
Saçın çöpe atılmaması		Yaratılış sarmalı	

Not: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Şamanizmin Gelenekler Üzerinde Görülen Etkisi

Şamanizm, Türk kültüründe ve inanç sistemlerinde derin izler bırakarak, İslamiyet sonrasında bile geleneklerin ve ritüellerin devam etmesini sağlamıştır. Bu inanç sistemi, sadece doğayla uyumu değil, insan ruhunun korunmasını ve kötü ruhlara karşı mücadeleyi de ön plana çıkaran pratikler geliştirmiştir. Ateş, kurşun dökme, kına yakma, kurban ritüelleri gibi çeşitli uygulamalar, eski Türk inançlarının önemli parçaları olarak günümüze kadar ulaşmıştır. Aynı şekilde, nevruz kutlamaları, göksel varlıklar ve atalar kültü ile ilgili gelenekler, bu kadim inanç sisteminin etkilerinin İslamiyet sonrası Türk toplumunda nasıl devam ettiğini gösterir. Şamanist öğeler, günlük yaşamın birçok alanına yayılarak kültürel pratiklerin ve sosyal normların bir parçası olmuştur. Türk sanatında, mimaride ve halk inanışlarında görülen bu unsurlar, sadece geçmişin birer kalıntısı değil, aynı zamanda modern dünyada yaşayan inanç ve kültürlerin bir yansımasıdır (Güngörmez, 2013 s. 15-33).

Kurşun dökme uygulaması Şamanizm'in günümüze gelen bir geleneği olarak yaşamını sürdürür. Şamanistler bu ayini "Kut dökme" ya da "Kut kuyma" olarak isimlendirirler. Bu özellik, insanın başına bela olan kötü ruhların negatif özelliğini ortadan kaldırmak için kullanılan çok eski devirlere dayanan bir ayindir. Kurşun dökme geleneğinde, ilk başta kurşunun eritilmesiyle Demir Kültüne ait inanç izleri, kurşunun suya atılmış şekli Su Kültünün izlerini ve kurşunun suya atılmış şekliyle ortaya çıkan görüntü de kötü ruhları ortadan kaldırmaya yönelik uygulamanın izlerine denk gelmektedir (Ögel, 1997).

Anadolu'da köpek ulumasının uğursuz sayılması da Şamanizm kökenlidir. Köpeklerin ruhun geldiğini acı ulumaları ile haber verdiklerine inanılır. Bu sebeple bir kişinin ruhunu görmesi ya da evin önünde sürekli köpek uluması yakında kişinin öleceğine ya da evden cenaze çıkacağına işaretir. Köpeklerin depremleri ya da doğal afetleri önceden haber vermeleri ile paralellik gösteren bir inanıştır (Ünlü, 2012 s. 18).

Bugün Anadolu Türkleri arasında Kur'an'dan sonra muhtemelen en çok okunan dini metin mevlittir. Mevlit, Kur'an-ı Kerim'in müzikle okunmasıdır. Bu açıdan bakıldığında bu geleneğin eski inanışlarla benzerlikler taşıdığı söylenebilir. Şamanizmde müzik olmadan ritüeller yapılamaz. Şaman davulu veya kopuz olmadan tören yapılamaz. Sakramentin Türk özelliği taşıdığını ve İslam öncesi Türk kültürüyle ilgili olduğunu gösteren en önemli unsur, bu uygulamanın Türkler dışında hiçbir İslam toplumunda görülmemesidir. (Şener, 2003 s. 107).

Şamanist inanca göre ruh fiziksel bedeni 40 gün geçtikten sonra bırakmaktadır. İslam dininde ölen kişinin ölümünün ardından 40 gün geçtikten sonra Kur'an ve Mevlit okuma gelenekleri Kam/Şaman ya da totem adetlerinin İslamiyet ile harmanlanmış halidir. Gök Tanrı inancı içerisinde yer alan kanlı kurbanların dışında; saç, yayma, diğer anlamıyla ağaçlara ya da Şaman'ın davuluna bağlanmış olan çaputlar kansız kurbanlar sınıfına girmektedir. Anadolu'da da ağaçlara çaput bağlama geleneği Şamanlar tarafından yapılan saçya örnek teşkil eder. İslamiyet'in kabulünden önceki Türk toplumunda yüce olarak görülen kişilerin

mezarları kutsanmış ve bu yerler de ölen bireyin ruhundan medet umulan bir yer olarak görölmeye başlanmıştır. Bu, günümüzde türbe, mezar, yatır ve benzer kısımların ziyareti ve bu kısımlardan medet umulması da bu inanç sisteminin devamı niteliğindedir. Arap Müslümanlarında böyle bir uygulamanın olmaması bu görüşün en güçlü kanıtıdır (Arslan, 2020).

Anadolu'da halk arasında nazar inancı çok yaygın bir olgudur. Eski Türk inanışlarından olan Nazar boncuğu bir nevi muska sayılabilir. Temel işlevi kişiyi, kem gözlerin ve kıskançlık duygularının neden olabileceği hastalıklardan, sakatlıklardan korumaktır. Yine istenmeyen bir olay işitildiğinde tahtaya el ile üç kere tıklanması da kötülüklerden korunmak, kötü ruhların işitmesini önlemek amacıyla yönelik eski bir Şaman inanışdır (Acar, 2017 s. 54-72). Pek çok insanın sıra dışı nitelikleri olduğu ve de bunların bakışlarının karşılarında yer alan kişilere rahatsızlık verdiğine dair bir inanış yaygındır. Bu inancı azaltmak için nazar boncuğu ya da göz boncuğu takılır.

Bütün Türk evreninde olduğu gibi Anadolu'da da her sene geleneksel olarak kutlanan Nevruz'da, kökeni İslamiyet'in kabulü öncesi şamanik inisiyasyona dayanmakta olan uyanışı betimleyen bir bayram olarak görülür. Nevruz Bayramı'nda ateşlerin yakılması olayı arınmanın ve aynı zamanda uyanmanın bayramı olarak görülmesindendir. Bu uyanış doğanın uyanışı olarak kabul edilirken aynı zamanda da insanların uyanışı olarak bilinir (Bayat, 2008 s. 143). 21 Mart'ta kutlanan bu gelenek, İslamiyet'le benzer özellik taşımadığı için uzun bir süre Sünni Müslümanlar tarafından kabul edilmemiştir.

Eski Türk Şaman inancında bıçak ve kılıç ile kan dökerek hayvan ve insan öldürmek hoş karşılanmaz. Kan akıtılarak öldürme şekli tercih edilmez ve Türklere İslamiyet'ten sonra gelmiştir. Kan akıtmama geleneği Osmanlı Sarayı'nda bile varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Osmanlı da hanedan mensuplarının kan akıtılarak öldürülmesi yerine boğdurularak öldürülmesi tercih edilmiştir (Şener, 1997 s. 85-86-87).

İslam'ı kabul eden Türklerde "donuna girme" şeklinde tezahür eden deformasyon şekli, Şamanizm'in İslam'a getirdiği unsurlardan biridir. Bu olgu özellikle ilk Müslüman Türkler arasında alperenlerin her an hayvan kılığına girebildiği Şamanizm'in bir izidir. Bektaşî tarikatına mensup dervişler bu geleneği kullanmaya devam etmekte ve bu durumu "manevi dünyadan korunma" olarak adlandırmaktadırlar (Günay & Güngör, 1997 s.552).

Ateş, Gök Tanrı inancında ve eski Türk dininde önemli bir yere sahiptir. Altay ve Yakut Türkleri arasında ateş, kutsal kabul edilmiştir. İnanca göre, Tanrı ilk insanlara et yemeklerini öğretmiş ve Ülgen gökten iki taş (ak ve kara) indirmiştir. Taşlarla kuru bitkilere vurularak ateşin nasıl yakılacağı insanlara gösterilmiştir. Bu nedenle, özellikle çıkmak taşından elde edilen ateş kutsal sayılmıştır (Sevim & Yaman, 2018 s. 1026). Türklerin ateşle ilgili inançları, İslamiyet'in kabulünden sonra da varlığını sürdürmüştür. Ancak ateşe tapmak söz konusu değildir. Ateş, hastalıklardan ve kötü ruhlardan koruyan bir öge olarak görülür. Günümüzde bile bazı bölgelerde, kadınlar evin odalarında yanan köz gezdirerek kötü ruhları uzaklaştırmaya çalışır.

Kayseri Tomarza'da "damat ateşi" diye adlandırılan uygulamada, yatsı namazı sonrasında damadın gerdeğe girmesinden önce kapı önünde imam dua eder ve dua bittikten sonra damat kapı önünde bağ çubuklarından tutuşturulan ateşin üzerinden atladıktan sonra gerdek odasına girer. Diğer taraftan ise Kırşehir'de yeni doğan bebekler hastalıklara ve uğursuzluklara karşı dirençli olmaları için bir tava içerisine konulup ateş üzerinde tutulurlar. Anadolu'da hayvanlarında ateş yoluyla hastalıklardan korunmalarına ilişkin uygulamalar mevcut durumdadır. Amasya Merkez Aydoğdu köyünde mayıs ayının ilk günlerinde sürülerin yaylaya çıkarılmasından önce dar ve tek bir kapısı olan bir alana toplu şekilde kapı eşiğinde bir ateş yakılır. Ateşin üzerinden atlayarak geçen hayvanların hastalıklara karşı bağışıklık kazanmış olduklarına ve kötülüklerden arındırılmış olduklarına inanılır (Bekki, 2007 s. 2-3). Ateşe kötü bir şey saçmak, ona sivri aletlerle yönelmek şanssızlık belirtisidir. Yapılan araştırmalar çerçevesinde Erzincan ve çevresinde; Kırmanç ve Zazalarda; Diyarbakır'da, Ağrı ve Elazığ'da ateşe su dökülmeyeceğine inananlar bulunmaktadır. Palu ve Madenin köyleri ile birçok Alevi köylerinde genel olarak güneş batarken ya da battıktan sonra ateşe su dökülmemektedir (Dilek, 2007 s. 35). Türkiye'de ateşe dair en çok bilinen ve yaygın bir biçimde devam etmekte olan inanç ise Nevruz ateşinin üzerinden atlamaktır. Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde Nevruz törenlerinde ateş yakılması ve üzerinden atlanması bilinen bir uygulamadır.

Şamanizm'de, Şamanların en önemli niteliklerinden birisi de kehanette bulunup gelecek hakkında haber verebilmektir. Falcılığın kesin olarak Şamanizm'den geldiğini söylemek yanlıştır. Çünkü falcılık hemen hemen dünyanın her yerinde varlığı sürdürmektedir. Fakat bazı kültürlerde falcılık bir eğlence unsuru olarak kabul edilmişken, eski Türklerde din adamlarının bile isteyerek yaptığı yasal bir uygulamadır.

Falcılık günümüzde de yaygın olarak uygulanan bir yöntemdir. Ergun’a göre, eski Türklerde kürek kemiği ısıtıldıktan sonra oluşan şekillere bakılarak geleceğe yönelik tahminlerde bulunulurken, günümüzde bu gelenek yerini Türk kahvesinin telvesinden çıkan şekillere bırakmıştır (Ergun, 2002 s. 176)

Kına, Türklerin en eski inançlarından bugüne kadar ulaşmış olan en önemli unsurlardan birisi olma niteliğini taşımaktadır. Kına, Türklerin eski inançlarında adanmışlığı simgeler. Evlenmiş olan bireyler kına yakarak birbirlerine adanmış olurlar, yaşlı kadınlar ise kına yaktıkları zaman ahirete gitme anını beklemektedir. Kurbanlık koçlara da kına sürülmesi, bu inancın devamı niteliğindedir. Kına sürülen genç ve bekâr kız, sahiplenilmek amacıyla olası Kara İyelerden korunmuş olmaktadır. Kına, geçmiş inançlarımızın bir benzeri olarak Anadolu’da yaygın olarak kullanılan bir uygulamadır (Kapağan, 2014 s. 805).

Anadolu’nun birçok bölgesinde saç çöpe atılmamaktadır. Kadınlar saçlarını taradıktan sonra onları bir yerde toplayıp, saklarlar. Bunun sebebi ise, insan öldükten sonra ruhunun o saçları tüm dünyayı dolaşarak aramaya koyulması ile ilişkilendirilir. Aynı zamanda çocukların kesilen ilk saç da hayatlarının sonuna kadar saklanır. Anadolu’da saçla ilgili olan inançların çoğu Şamanizm inancı ile benzerlik göstermektedir.

Anadolu’nun neredeyse her yerinde, evlenecek kızın beline kırmızı bir kuşak bağlanmaktadır. Bu kuşak geline; babası, erkek kardeşi, dayısı ya da amcası tarafından bağlanmaktadır. Bu kuşak “gelin kuşağı” olarak anılmaktadır. Kuşak, bağlayacak olan kişi tarafından orada yer alanların önünde, gelinin beline üç kez çözülerek bağlanır. Bu uygulamayla gelinin gideceği eve bolluk, bereket ve şans getireceğine inanılmaktadır. Aynı zamanda bu kuşak günümüzde evlenecek olan kızın bakire olduğunun da bir belirtisidir. Kuşağın bu biçimde gelinin beline bağlanması, Şamanizm’in şu anda devam eden izlerinden biri olarak görülmektedir (Önal & Erten, 2013 s. 270).

Türklerde yöneticilerin, padişahların, hanların kafalarında yer alan kavukların ön tarafında bulunan kuş tüyü de Şamanizm ile ilişkilidir. Şamanizm inancında ayin esnasında Şaman’ın kuş tüyleriyle kaplı olan giysiler giymesi, başına kuş tüyleri takması, onu ayin esnasında yapacağı yolculuk sırasında kuş gibi rahat bir şekilde uçmasını sağlamak sebebinin gütmektedir (Atıf Cihan, 2021 s. 110)

Eski Türklerde ve Gök Tanrı inancında Güneş ve Ay koruyucu olarak kabul edilip saygı görür, ancak tapınılmaz. Güneş tutulması ve ay tutulması, kötü ruhların gök cisimleriyle savaşı olarak yorumlanmış; bu yüzden yüksek sesle bağırarak, davul çalmak ve silah sıkmak gibi ritüellerle kötü ruhlar kovulmaya çalışılmıştır. Anadolu’da bu gelenekler hâlâ sürmektedir. Ay’a dair bazı inançlar arasında anne ve çocukların korunması, yeni aydan zenginlik ve sağlık dilemek gibi pratikler yer alır. Ayrıca, Güneş ve Ay’a karşı tükürmek veya çöp dökmek yasaklanmıştır. Uygurlarda da benzer şekilde aya saygı gösterilmiştir (Kumartaşloğlu, 2014 s. 175-190).

Kars’ta ayın ilk halini gören her kimse hemen toprağa ve altına bakarsa gelecek günlerin güzel ve bereketli geçeceğine inanılır. Erzurum’da (Şenkaya ve İspir ilçelerinde) ise anneler zayıf ve hastalıklı çocukları aya göstererek “Ya al, ya ver” diye yalvarmaktadırlar. Bunun ayın bir koruyucu olarak görülmesinden ve Gök Tanrı inancında anne ve çocukların koruyucusu olan Umay iyesi ile ay arasında bir bağlantı içermesinden kaynaklandığı ön sürülmektedir. Aynı inancın devamı özelliğinde olarak Tunceli, Kars ve Bingöl’de hamile kadınların aya baktıkları bilinmektedir. Urfa’da ve Kars’ta (Sarıkamış) ellerinde siğil olanlar yeni doğmuş aya bakarak birçok söz söyleyerek ellerini ovduklarında tedavi olacaklarına inanırlar. Aynı zamanda, Kars’ta, Tunceli’de ve Adıyaman’da güneşe ve aya karşı kül, çöp, kirli su dökülmez ve tükürülmez (Kalafat, 2010 s. 132-137).

Eski Türkler, iyeleri memnun etmek için onlara kanlı ya da saç olarak adlandırılan kansız kurbanlar da takdim ederlerdi. Günümüzde Altay dağlarında yaşamakta olan Beltir Türklerinin şu an bile dağ iyelerine ve ata ruhlarına kurban kestikleri bilinmektedir. Bugün kanlı ve kansız kurban geleneği çeşitli dinlere bağlı olan bütün Türk toplumlarında devam etmekte, günümüzde şükran ve kefaret kurbanları olarak sunulmaktadır. Anadolu’nun farklı bölgelerinde ölen kişilerin ruhu için kesilen kurbanlar ise eski Türklerdeki ata ruhlarını memnun etme geleneğinin devamı niteliğinde olan bir uygulamadır (Koçak, 2012 s. 72; Kuban, 2002).

Verilen örneklerle ek olarak:

- Gelinin başından şeker, para vs. saçmak ruhları mutlu etmek, yeni kurulan aileye zarar vermelerini önlemek amacıyla yapılan adetlerdir.

- Şamanizm de ruhun vücudun farklı kısımlarında olabileceğine dair inanca göre, geceleri tırnak veya saç kesilmez. Çünkü ruhun bunlardan biriyle vücudu bırakıp gideceğine inanılır.
- Şamanın, “Kamlama” dışında birçok hastalığı otlarla tedavi etmesi de Anadolu’da halk hekimliği adıyla varlığını sürdürmektedir.
- Günümüzde Anadolu’da da birtakım hastalıkları tedavi etmek için hastanın yüzüne birtakım şekiller çizerek boyanması, Şamanın tedavi metotlarından biridir.
- Kan, Şamanizm de tıpkı su gibi, Şamanın arındırılmasında yer alır. Kurban kanı adayın yüz kısmına sürülür (Eliade, 1999). Bu uygulamanın benzeri Anadolu’da alına kurban kanı sürülmesi ile devam etmektedir.

Şamanizmin Mimaride Görülen Etkisi

Şamanizmin mimarideki etkisi, yalnızca fiziksel yapıların tasarımında değil, aynı zamanda mekânların anlamlandırılmasında da kendini gösterir. Doğa ile uyum, kutsal mekânların düzenlenmesi, hayvan ve ağaç motiflerinin kullanımı gibi unsurlar, Şamanist düşüncenin mimarideki yansımalarıdır. Geleneksel şamanik yapıların ötesinde, bu etkiler günümüz mimarisinde sürdürülebilirlik ve ekolojik tasarım gibi kavramlar aracılığıyla yaşamaya devam etmektedir. Şamanizmin mimariye kattığı derinlik, mekânların yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda ruhsal anlamlarını da ortaya koyarak insan ile doğa arasında güçlü bir bağ kurar.

Şamanizmin ritüellerinde belirli mekânlar, özellikle doğa unsurları kutsal kabul edilir. Dağlar, ağaçlar, nehirler ve göller gibi yerler, ruhlarla iletişim kurulan, duaların edildiği kutsal alanlardır. Şamanist mimaride, yapılar da bu kutsal mekânlara göre konumlandırılmıştır. Örneğin, Orta Asya’da kutsal dağlara bakan tapınaklar ve tören alanları, insan ile doğa arasında bir köprü kurma amacını taşır. Ayrıca, yön kavramı şamanik inançlarda önemli bir yer tutar. Yapılar inşa edilirken kuzey, güney, doğu ve batı gibi yönlerle düzenlenir. Bu yönler, farklı ruhları ve doğa güçlerini temsil eder (Ünal & Çeribaş, 2022). Yurtların kapısının doğuya bakacak şekilde yerleştirilmesi, güneşin doğuşunu karşılamayı ve yenilenmeyi sembolize eder.

Şamanist düşüncede, doğa ile insan arasında sıkı bir denge ve uyum önemlidir. Bu düşünce, mimaride organik malzemelerin kullanımını ve doğa ile bütünleşen yapıların inşasını beraberinde getirmiştir. Ahşap, taş ve toprak gibi doğal malzemelerden yapılan yapılar, doğaya zarar vermeden var olma felsefesini yansıtır. Türklerin göçebe yaşam tarzında kullanılan yurtlar, bu düşüncenin somut örneklerinden biridir. Yurt, doğayla bütünleşen, taşınabilir ve çevreye zarar vermeyen bir yapıdır. Yurtların yuvarlak formu, evrenin ve yaşamın döngüsellliğini simgeler (Erim & Coşkun Onan, 2021).

Şamanist topluluklarda törenlerin gerçekleştirildiği özel alanlar ve anıt yapılar da inanç sistemiyle doğrudan ilişkilidir. Kurganlar (mezar tepeleri) ve anıt taşlar, ölen kişilerin ruhlarının korunduğu ve onurlandırıldığı mekânlardır. Kurganların inşasında, ölen kişinin doğayla uyumlu bir şekilde sonsuz yolculuğa çıkacağı inancı etkili olmuştur. Anıt taşlar (balballar), ölen kişinin ardından dikilir ve her biri ruhani bir bağın göstergesi olarak kabul edilir (Dalkıran, 2008 s. 380).

Tören alanlarında yer alan taş dizileri de kozmolojik düşünceleri yansıtır. Bazı taşların belirli astronomik düzenlemelere göre yerleştirildiği ve ritüel amaçlı kullanıldığı bilinmektedir. Bu yapılar, gök cisimlerinin hareketleri ile ritüeller arasında bir bağlantı kurma çabasının izlerini taşır. Mezar taşı âdeti de eski Türk ve Orta Asya kültürlerinden kalmadır. Eski Türkler ölen insanın mezarının üzerine sevdiği eşyaları, atını, eyerini, yatağını vs. koyarlardı. Bu gelenek günümüzde hala sürmektedir. Mezarlar, süslenir aynı zamanda üzerine çiçek konulur. Gelin ve kız mezarları ise tel ve kırmızı duvak ile süslenir. Günümüzde mezarlıklara saygı gösterilmekte, mezarlar temiz tutulmakta ve üzerine basmamaya özen gösterilmektedir. Mezarlığın ve türbelerin parmakla gösterilmesi olayı hoş karşılanan bir durum değildir ve bunu yapan kişilerin çarpılacağına inanılır. Çocuklar eğer bu tür yerleri parmakla gösterirlerse parmaklarını ısırılmaları ve ayaklarıyla hafif bir şekilde basarak acı çekmeleri söylenir (Çetin, 2021 s. 86-101).

Anadolu’da yaygın olan mimari eserlerden birisi de kümbetlerdir (Ünlü, 2012 s. 20). Bu kümbetler çadır tipiyle benzerlik gösterdiğinden göçebe kültürünün mimaride vücut bulmuş halidir. Kümbetler Gök Tanrı inancından gelen Gök kubbelerin temsilidir. Bu sebeple kubbelerin gökyüzüne bakan kısmı mavi ve tonlarındadır. Bu da yine İslamiyet öncesi Şamanizm’in devamı olarak Gök Tanrı inancının mimariye yansımaları olarak nitelendirilir.

Kapıdan içeri girerken eşığe basılmaması inancı Şamanizm’den kalma bir semboldür. Eşik, kapı demektir. Kapı ise yeni Dünyalara açılma anlamına gelir. Bundan dolayı saygındır ve kutsaldır (Ünlü, 2012

s. 25). Türkistan, Balkanlar ve Anadolu'daki din âlimlerinin yattığı türbeler halkın devamlı olarak gittiği kutsal mekânlardır. Bu kişilerin yattıkları yerler ziyaret edilirken kapı eşiklerinden saygı niyeti ile eğilerek geçilir. Bu gelenek bugün de devam etmektedir (Gömeç, 2003 s. 85). Taç kapılar ise çeşitli geometrik ve bitkisel desenlerle süslenir. Tek şeritli taç kapılar: Bordür şeklinde sade tasarımlar içerirken; iki, üç, dört şeritli taç kapılar sadece geometrik süslemeler içerir. Beş ve altı şeritli taç kapılar ise geometrik ve bitkisel desenlerin yoğun olarak kullanıldığı kompozisyonlardır.

Şamanizmin izleri, geleneksel mimari unsurların ötesinde, modern mimaride de görülebilir. Doğa ile uyum, ekolojik yapı anlayışı ve sürdürülebilir tasarım gibi kavramlar, şamanik düşüncenin günümüz mimarisine yansımalarıdır. Özellikle eko-mimari ve organik mimari tasarımlarında, doğal malzemelerin tercih edilmesi, enerji tasarrufu ve çevreye duyarlı projeler, Şamanizmin etkilerinin modern bir yorumudur. Ayrıca, günümüzde yapılan bazı anıtsal yapılar ve müzelerde şamanik motiflere ve tasarımlara rastlamak mümkündür. Örneğin, Kazakistan'ın başkenti Astana'da yer alan Bayterek Kulesi, Hayat Ağacını simgeleyen modern bir yapı olarak tasarlanmıştır. Bu, Şamanizmin kozmolojik düşüncelerinin ve simgesel anlatımlarının modern mimaride de etkili olmaya devam ettiğinin bir göstergesidir.

Şamanizmin Süsleme ve Motiflerde Görülen Etkisi

Şamanizmin süsleme ve motiflerdeki etkisi, yalnızca estetik bir unsur değil, aynı zamanda ruhani bir işlev taşır. Hayvan figürleri, geometrik desenler, Hayat Ağacı gibi semboller, doğa ve ruhlarla kurulan bağlantıyı simgeler. Bu motifler, dokuma, ahşap işçiliği, taş oymacılığı ve modern sanatın birçok alanında karşımıza çıkmaktadır. Bu bölümde Türk kültür ve mitolojisinde önemli yer edinmiş çeşitli hayvan motifleri ele alınmaktadır. Her hayvan, belirli mitolojik, dini ve sosyal anlamlarla ilişkilendirilmiştir. Ejder motifi, Anadolu Selçuklu Sanatında mimari ve süsleme sanatında yaygın olarak kullanılmıştır. Ejder figürlerinin karakteristik özellikleri şunlardır (Öney, 1969 s. 180):

- Uzun ve düğümlü gövdeye sahiptir.
- Her iki ucunda iki baş bulunur; bir baş diğerini ısırırken tasvir edilir.
- Sivri dişleri, çatal dili ve badem gözleri vardır; kanatlı olarak betimlenir.
- İyi-kötü, karanlık-aydınlık gibi zıtlıkları ve koruyuculuğu simgeler.

Selçuklu sanatında ejderler, mezar taşları, kemerler, yazıtlar ve sivil mimari yapılar üzerinde süsleme olarak yer alır. Ejder, aynı zamanda gezegen sembolü, bolluk ve bereket anlamı da taşır. Göktürk ve Uygur dönemlerinde ejder, evreni, yaratıcı gücü ve yaşamı simgeleyen bir figürdür. Ancak İslamiyet'in kabulüyle ejder figürleri daha küçük boyutlarda kalmış, sanat eserlerinde yerini korumuştur. Örneğin, buhurdanlıklar, çeşme lüleleri ve silah kabzalarında ejder motifleri işlenmiştir (İnal, 1971).

Kartal motifi, Türk sanatında sıklıkla hükümdarlık, güç, koruyuculuk ve iyilik anlamlarıyla kullanılmıştır. Tek ve çift başlı kartallar cami, kale, saray ve türbe gibi yapılarda hem koruma simgesi hem de totem olarak yer alır. Şaman inancında kartal, ruhun göğe yükselişini temsil eder ve kutsal kabul edilen hayat ağacında bulunur. Selçuklu sanatında, kartalın başka hayvanlarla mücadelesi de sık işlenmiş ve güç simgesi olarak tasvir edilmiştir. Sonuç olarak, ejder ve kartal motifleri, hem sanatsal hem de sembolik anlamda Anadolu Selçuklu ve Türk kültüründe önemli bir yer tutar. Şamanizm'in etkisi, bu figürlerin korunma, bilgelik ve ruhani bağlantılar gibi anlamlarla yüklü olmasını sağlar (Karaduman & Özdemir, 2022 s. 222). Ejder ve kartal motiflerinin Anadolu'da görüldüğü örnekler Tablo 2 ve 3' de verilmiştir.

Tablo 2. *Anadolu'da Ejder Motifinin Görüldüğü Eserler*

Mekân	Tarih	Şehir
Alanya Obaköy Medresesi	14. yüzyıl	Antalya
Susuz Han portalinde	13.yy	Burdur
Diyarbakır Kalesi Urfa Kapısı	1183-1884	Diyarbakır
Emir Saltuk Kümbeti	12.yy	Erzurum
Çifte Minareli Medrese	13.yy	Erzurum
Karatay Han eyvanında	1240	Kayseri
Ani Kalesi burçlarında	1072-1110	Kars
Beyşehir Kubadabad Sarayı	1236	Konya
Alaaddin Köşkü	1220-1237	Konya
İnce Minareli Medrese Müzesine getirilen üç ayrı taş üzerinde	1220 civarı	Konya
Anamur Ak Cami	1220-1237	Mersin
Divriği Ulu Cami	1228	Sivas
Cizre Ulucami	1164	Şırnak

Not: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 3. *Anadolu'da Tek ve Çift Başlı Kartal Motifinin Görüldüğü Eserler*

Mekân	Tarih	Şehir
Etnografya Müzesi'nde mezar taşlarında	14-15. yy	Ankara
Ak Han portalinde	1253	Denizli
Çifte Minareli Medrese portalinde	13.yy	Erzurum
Yakutiye Medrese portalinde	1310	Erzurum
Emir Saltuk Kümbeti	12.yy	Erzurum
Döner Kümbeti	13.yy	Kayseri
Huand Hatun Hamamı çinilerinde	1236-1238	Kayseri
Karatay Medrese Müzesi de Felekabad Sarayı'ndan getirilen çift başlı kartal kabartması	13.yy	Konya
İnce Minareli Medrese Müzesi'ne getirilen taş üzerinde	1220 civarı	Konya
Hüdavent Hatun Türbesi	1312	Niğde
Sungur Bey Cami	1335	Niğde
Divriği Ulu Cami doğu kapısında	1128-1129	Sivas
Gök Medrese Portalinde	1271	Sivas
Gök Medrese Müzesi	14.yy	Tokat

Not: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Süsleme ve motiflerde görülen bir başka hayvan ise geyiktir. Geyik; kutsal bir hayvan olarak görülmüş, Tanrı'yla bağlantılı bir ruh olarak kabul edilmiştir. Şaman elbiseleri ve davullarında sembolik yer alır. Boynuzları hayat ağacını, sonsuz yaşamı ve güneşi temsil eder (Ünlü, 2012). Kartal ve doğan; yiğitliğin ve hakanların simgesi olarak önemli yer tutar. Şaman inancında, kartal Tanrı'nın silüeti olarak kabul edilir. Selçuklu sanatında süsleme ögesi olarak kullanılmıştır. Aslan; gücün, zaferin ve yiğitliğin sembolüdür. Mücadele sahnelerinde pozitif gücü temsil eder. Balık; bereket ve yaratılışın simgesidir. Yeraltı dünyası ve ölümle ilişkilendirilir (Kayalı, 2016 s. 255-257). At; şaman ayinlerinde kutsal bir binek hayvanı olarak görülür. Ölümün gizemci bir simgesi olup ruhun diğer dünyaya taşınmasını sağlar (Alp & Mutlu, 2021). Kurt; Ergenekon efsanesinde yol gösterici ve kurtarıcı olarak anlatılır. Şaman ritüellerinde kutsal törenlerin yönetiminde kullanılır (Aytaç, 2022). Kuş; şamanların yolculuklarında yardımcı ruhlar olarak görev yapar. Kötü ruhları kovmak için kullanılmıştır (Karaduman & Özdemir, 2022). Koyun; koruyucu ruhların gazabından kurtulmak için kurban edilir. Şaman kıyafetlerinde sıkça kullanılan bir motiftir. Köpek; yeraltı dünyasına inen şamanlara rehberlik eder. Ölümü simgeleyen figürlerden biridir. Ayı, koruyucu ruh olarak kabul edilir. Şaman kıyafet ve aksesuarlarında önemli bir motif olarak yer alır. Yılan, yeraltı tanrısı Erdik ile ilişkilendirilir. Şaman ritüellerinde taklit edilerek kullanılır. Bu motifler, Türk kültüründe dini inanışlar, doğa gözlemleri ve mitolojik anlatılarla şekillenmiş, sanat ve ritüellerde önemli bir yer edinmiştir (Ünlü, 2012). Hayvan motiflerinin Anadolu'da görüldüğü eserler Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. *Anadolu'da Hayvan Motiflerinin Görüldüğü Eserler*

Mekân	Şehir
Sultanhanı Kervansarayı	Aksaray
Alanya Kalesi	Antalya
Hasankeyf Kalesi küçük saray pencere konsülünde yer alan aslan figürü	Batman
Yedi Kardeş Burcu	Diyarbakır
Artuklu Sarayı çift başlı kartal figürü çini	Diyarbakır
Diyarbakır Kalesi burçlarında yer alan aslan figürleri	Diyarbakır
Diyarbakır Kalesi Ulu Beden (Evli Beden) Burcu	Diyarbakır
Süleymaniye Cami	İstanbul
Topkapı Sarayı	İstanbul
Aslanlı Türbe	Konya
Alaaddin Cami	Konya
Ulu Cami	Kayseri
Cizre Ulu Cami tokmağı	Şırnak

Not: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Bitkisel motifler arasında en çok kullanılan unsur ağaçtır. Eski Türk inancında ağaç, Tanrıyla iletişim kurma aracı, sülale (aile) ifadesi ve göğün direği olarak kabul edilmiştir. Özellikle kayın ağacı, Şamanlar için kutsal bir nitelik taşır ve ritüellerde vazgeçilmezdir. Şamanlar kayın ağacına sadece ritüel aracı olarak değil, aynı zamanda kendisine tapınılan bir varlık olarak da saygı gösterirler. İnanca göre, bu ağaç Ana-Tanrı Umay ve Ülgen tarafından yeryüzüne indirilmiştir. Altay dualarında sıklıkla "Bay Kayın" adı geçer ve Şaman davullarında kayın ağacı tasvir edilir (Bağdatlı & Bıçak, 2007).

Kayın ağacı, hayat ağacı (dünya ağacı) olarak bilinir ve evrenin farklı boyutlarını (yeraltı, gökyüzü ve yeryüzü) birbirine bağlar. Hayat ağacı, göğün direği olup cennete kadar uzanır. Şamanlar ölüp dirilme

ritüellerinde bu ağaca çıkar veya kovuğunda yeniden doğar. Ağaç, evrenin üç ögesini temsil eder: kökleri yeraltını, gövdesi yeryüzünü ve üst dalları gökyüzünü sembolize eder. Servi, hurma, zeytin, sedir, incir gibi ağaçlar da hayat ağacı kavramıyla ilişkilendirilir. Servi ağacı, sürekli yeşil kalması ve uzun ömürlülüğü ile güzellik ve iyiliğin simgesi olmuştur. Ağaçlar kök salma özellikleri nedeniyle yerleşiklik, hayat ve sonsuzluk anlamlarını taşır (Veliöğlu, 2005 s. 28). Hayat ağacı, evrenin ölümsüzlüğünü ve dünyadaki düzenin eksenini simgeleyen, kozmolojik bir olgudur. Bu ağaç, gökyüzü, yeryüzü ve yeraltı arasındaki bağlantıyı sağlarken yaşamın sürekliliğini de ifade eder. Bitkisel motiflerin Anadolu'da en çok görüldüğü yerler aşağıda verilmiştir. Bitkisel motiflerin Anadolu'da görüldüğü eserler Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Anadolu'da Bitkisel Motiflerinin Görüldüğü Eserler

Mekân	Tarih	Şehir
Sultanhanı Kervansarayı	1232-1236	Aksaray
Toruntay Türbesi	1278-1279	Amasya
Alanya Kalesi	1221	Antalya
Çifte Minareli (Hatuniye) Medrese	1285-1291	Erzurum
Yakutiye Medresesi	1310-1311	Erzurum
Rüstem Paşa Cami	1554	İstanbul
Süleymaniye Cami	1551-1558	İstanbul
Topkapı Sarayı	1460-1478	İstanbul
Hüdavend Hatun Türbesi	1312	Niğde
Sungur Bey Cami	1335	Niğde
Alaaddin Cami	1220	Konya
Beyşehir Eşrefoğlu Cami	1296-1299	Konya
İnce Minareli Medrese	1264	Konya
Karatay Medresesi	1251	Konya
Mevlana Türbesi	1274	Konya
Gök Medrese	1271	Sivas
Buruciye Medresesi	1271	Sivas
Ulu Cami ve Şifanesi	1228-1229	Sivas
Gülbahar Hatun Türbesi	1505-1506	Trabzon

Not: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Şamanizmin Resim ve Sanatta Görülen Etkisi

İlk insanlar için sanat, sıradan değil büyü ve kutsal bir anlam taşır. Şaman davulları, kıyafetleri ve heykellerdeki her figür bir ruhun temsilcisidir. Mağara resimleri, ilk sanat eserleri olarak kabul edilir ve genellikle şamanların ritüelleri sırasında yapılmıştır. Primitif sanatlarda, büyü ve ritüeller, gündelik hayatın her alanını etkiler ve sanat, büyüsel anlamlar içerir. Sanatçının görevi, toplumsal ve dini amaçlara hizmet etmektir, bu yüzden yaratım özgürlüğü kısıtlıdır. Animizm inancında, şamanlar dünya ve öte dünya arasındaki bağlantıyı sağlar. Kaya resimleri (petroglifler), Orta Asya ve Anadolu'da bulunur ve animist inançların izlerini taşır. Türk sanatı, Şamanizm'in etkisiyle şekillenmiş ve hayat ağacı, hayvan figürleri, gök ruhları gibi motiflerle zenginleşmiştir.

Selçuklu sanatında kartal, at ve hayat ağacı motifleri sıklıkla kullanılmıştır. Şaman inancında gök, yeryüzü ve yeraltı arasında bir denge kurulur; bu fikir, Selçuklu ve Osmanlı mimarisindeki kubbeler ve kümbetlerle sembolize edilmiştir. Güneş ve ay motifleri ile horoz figürleri, kötü ruhları kovmak ve koruma sağlamak amacıyla sanat eserlerinde yer almıştır (Ünlü, 2012 s. 23).

Modern Türk sanatında, Şamanizm'e özgü semboller yeniden canlandırılmıştır. Adnan Çoker, şaman inancındaki gökyüzünü temsil eden kubbelerden ilham almıştır. Bedri Rahmi Eyüboğlu ve Can Göknil gibi sanatçılar eserlerinde hayat ağacı motifine yer vermiştir. Süleyman Saim Tekcan, mezar taşlarında at figürlerini işleyerek ölümden sonraki yolculuğu anlatmıştır. Modern eserlerde, iyeler (koruyucu ruhlar) ve atalar kültü, dağ gibi sembollerle birlikte işlenmiştir. Dağlar, Tanrı'ya ulaşmanın yolu olarak kabul edilmiştir (Kardan, 2020).

Bugün Anadolu da Türkmen köylerinde yapılan halı, kilim gibi örgüler Şaman giysileri ile benzerlik taşır. Türkmen halı ve kilimleri üzerinde yer alan akrep, yılan, kırkayak gibi hayvan resimleri Şaman kıyafetlerinde görülen unsurlardır. Kıyafetlerinde bu çizimlerin şamanları koruyacağı düşüncesi vardır (Ünlü, 2012 s. 21). Uşak halıları ve Bergama kilimlerinde de yer alan bitkisel motifler bunula ilişkilidir. Anadolu'daki halı ve kilimlerde kullanılan motifler, Şamanist düşüncenin izlerini taşır. Hayvan figürleri, spiral ve rumi motifleri, halı ve kilimlerin koruyucu ve uğur getiren anlamlarını güçlendirmiştir. Kurt ağzı ve pençesi motifi, Anadolu kilimlerinde, kötülüklerden korunmayı simgeler (Alsan, 2005). Geyik, bereketin simgesi olarak dokuma eserlerinde yer alırken, kuş figürleri ruhun özgürlüğünü temsil eder. Elibelinde

motifi olarak bilinen kadın figürü, bereketi ve doğurganlığı simgeler ve şamanik ritüellerdeki dişil enerjiyi yansıtır (Gümüştekin, 2011). Şamanizm'in etkisi, hem geleneksel Türk sanatında hem de modern eserlerde kendini göstermektedir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Türk kültüründe Şamanlar İşlamiyet'i kabul ettikten sonra, İşlam dinini olduğu gibi kabul etmek yerine kendi inançlarıyla birleştirerek yeni bir oluşum meydana getirmişlerdir. Bu oluşum, İşlamiyet'in Orta Asyalı duruma gelmesi ve sufiliğın çıkışıdır. Sufilik, diğerk anlamıyla Tasavvuf, İşlamiyet'in siyasi karmaşalara, hırs ve menfaate ortak edilmesine tepki olarak çıkmıştır. 9. ve 10. Yüzyılda Türkistan'ı geçerek gelen atalar; benzer biçimde şaman dedeler gibi destanlar, nasihatleri söyleyen, halk üzerinde saygı duyulan ve sevilen, nüfuzları olan kişilerdir. Sonrasında Anadolu'ya gelen bu kişiler Orta Asya geleneklerini de Anadolu'ya taşı mıştır. Günümüzde pek çok kültürel unsur İşlamiyet'ten önceki kültürün izlerini taşı maktadır. Şamanizm'in etkileri, medrese, cami, saray, burç, türbe, han portalı, kapı tokmağı, mezar taşı, eyvan ve ta kapılarda sıkça görülmektedir.

Araştırma bulguları Ertunç (2016) ile paralellik gösterir. Şamanizm'in etkisi Anadolu-Türk sanatında daha çok din dışı yapılar da görülrken, camilerde figürler daha çok dış cephede yer almıştır. İşlamiyet sonrası Türk sanatı, Karahanlı, Gazneli ve Selçuklu dönemlerinde ikonografik figürleri kısmen korumuştur. Selçuklu sanatında hayvan motifleri önemli yer tutmuş, özellikle seramik, taş kabartmalar ve el sanatlarında sıklıkla kullanılmıştır. Aslan figürü, sınırlı heykel örneklerinden biridir. Şamanist kökenli çift başlı kartal, hem İşlam hem de Avrupa sanatında hanedan arması olarak benimsenmiştir. Aslan ve kartal motifleri ayrıca Diyarbakır Kalesi gibi yapılar da hem İşlam hem Hristiyan mimarisinde yer almıştır.

Turan'ın (2014) alışmasında Şamanist izler, İşlamiyet'in kabulünden sonra da Türk kültüründe varlığını sürdürmüş, özellikle Tasavvuf ve Alevi-Bektaşı tarikatlarında belirginleşmiştir. Nevruz, kurban, mezar-türbe ziyaretleri, nazar- kurşun dökme, müzik ve ayinler, kırk gün inancı verilen örnekler arasındadır. Şamanizm; İşlamiyet, Hristiyanlık veya Budizm gibi kurallı bir din değıl, insanların, ruhlar ve doğa arasındaki iletişimi sağılayan bir inanç sistemi olarak kabul edilir. Şamanizm'i, diğerk dinlerden ayıran birinci fark onun doğaya ve doğa ile ilgili problemlere gösterdiğı duyarlılık ve ekoloji üzerine odaklanmış olmasıdır. Diğerk fark ise, Şamanizm'de yaşayan insanla, ölmüş atası arasında var olan yoğun bağıdır (Dalkıran, 2008 s. 378). Bu sebeple günümüze yansıyan birçok gelenek bu iki başlıkla ilişkilidir. Anadolu'da ay tutulması esnasında teneke çalarak gürültü yapmak, göğre doğru silah sıkmak, cami avlularında mum yakılması, İşlamiyet'te Sünni anlayışı ile bağdaşmayan ilahî ve mevlitler, ölüm sonrası adetler, nevruz, kurban vb. örneklerden en bilinenleridir.

Şamanizmin kültürel etkileri mimari ve sanatsal ögelere, motif ve resim sanatına da yansımıştır. İşlamiyet'in öncesinde ve sonrasında Türk sanatında genel olarak kullanılan tek veya çift başlı kartal, ejder motifi daha da ender olarak da simurg ve siren motifleri de kale, saray gibi sivil mimaride kullanılmış olan medrese, cami, türbe ve mezar taşlarında süsleme ögesi olarak kullanılmıştır. Alçı, taş, ahşap gibi birçok malzeme üzerinde bola işlenmiş figürler bulunur. On iki hayvanlı Türk takvimi ilk olarak mimari süsleme sanatlarında, küçük el sanatlarında ve plastik sanatlar da daha çok kullanılmıştır. Ahşap, taş ve alçı gibi malzemeler üzerinde işlenen figürler, Şamanist inançların sanat yoluyla nasıl somutlaştığını ortaya koymaktadır. Şaman ritüellerinde kullanılan davul üzerinde yer alan hayvanlar ve iyileştirme ayinlerinde kullanılan bitkiler mimari ve sanatta en çok karşılaşılan Şaman unsurlarıdır (Güngörmez, 2013).

Şamanist gelenekler de, İşlamiyet sonrası Türk toplumunun gündelik yaşamında izlerini sürdürmeye devam etmiştir. Nevruz kutlamaları, kurban ritüelleri, mezar ve türbe ziyaretleri, nazar ve kurşun dökme, davul eşliğında yapılan törenler gibi pratikler günümüzde hâlâ yaşamaktadır. Şamanizm'in doğa ile uyumu ve insanoglunun doğayla olan ilişkisini ön plana çıkaran anlayışı, Türk kültüründe doğa ile olan güçlü bağıın korunmasını sağılamıştır. Ayrıca, Şamanist inançların bir parçası olan yaşayan bireylerle ataları arasındaki derin bağı, ölüm ritüelleri ve anma törenlerinde varlığını hissettirmiştir.

Şamanizm'in ruhani etkileri, özellikle Alevi-Bektaşı geleneklerinde ve Tasavvuf akımlarında belirginleşmiştir. Cami avlularında mum yakmak, mevlitlerde ilahiler okumak, ölüm sonrası gerçekleştirilen ritüeller gibi pratikler, Şamanist ruhani mirasın İşlam'la sentezlenmesinin örneklerindendir. Bu uygulamalar, her ne kadar Sünni anlayışla tam olarak bağdaşmasa da, Şamanist geleneklerin İşlamiyet içerisinde nasıl şekil aldığını göstermektedir.

Sonuç olarak, Şamanizm'in Türk kültüründeki etkisi yalnızca geçmişe ait bir hatıra değıl, kültürel kimliğın bir parçası olarak varlığını sürdürmektedir. Şamanist düşünce, yalnızca doğa ile insan arasındaki

dengeyi değil, aynı zamanda mimariden sanata kadar birçok alanda manevi bir derinlik kazandırmayı hedeflemiştir. Bu nedenle, Şamanizm'in Türk kültüründeki derin izlerini incelemek, geçmiş ile modern dünya arasındaki bağı anlamak ve Türk kimliğinin köklerini keşfetmek açısından önemlidir. Şamanizm'in kültürel etkilerini anlamak, Türk kültürünün zenginliğini ve tarih boyunca nasıl dönüştüğünü daha iyi kavramamıza yardımcı olacaktır.

Etik Beyan

"Türk Kültüründe Eski Türk İnanışlarının Etkisi" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Literatür taraması çalışması olması sebebi ile etik beyan gerektirmemektedir.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Tek yazarlı makaledir. Katkı oranı %100 dür.

Çatışma Beyanı

Araştırma ile ilgili kişi ya da kurumlarla herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Acar, H. V. (2017). Türk halk hekimliğindeki ocak çeşitleri. *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, 7(2), 54-72.
- Alp, K. Ö. & Mutlu, S. (2021). Şaman sembollerinin işlev ve anlam kodları. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 14(35), 1008-1028.
- Alsan, Ş. (2005). Türk mimari süsleme sanatlarında mitolojik kaynaklı hayvan figürleri (orta Asya'dan Selçuklu'ya) (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Arslan, F. (2020) Türk Mitolojisinde ve İnanç Sisteminde "Ruh". *Betik (Tematik" Rub" Sayısı)*, 1, 58.
- Atıf Cihan, C. (2021). Türk kam (şaman) ve kadın başlıklarında kuş tüyünün kullanılması. *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(31), 104-118.
- Aytaç, P. P. (2022). Kültürel kimlik ve Ergenekon Destanı. *Düşünce Dünyasında Türkiye*, 5(26), 37-72.
- Bağdatlı, Ö. & Bıçak, A. (2007). Kutadgu Bilig'de devlet ve adalet (Yayımlanmamış Yüksek-Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bayat, F. (2006). *Ana hatlarıyla Türk şamanlığı*. Ötüken Neşriyat AŞ.
- Bayat, F. (2008). Sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik bağlamda Yengi Kün (nevruz): mitolojik olgudan mitolojik kurguya. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 139-148.
- Bekki, S. (2007). Ateş etrafında oluşan halk inanışları ve nevruz ateşi. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 41, 249-254.
- Boratav, P. N. (1994). *100 soruda Türk folkloru*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Çemberci, B. (2019). Türk mitolojisinde anaerkillik, kadın şaman ve dişi ruhlar. İstanbul Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı, 2019.
- Çetin, O. (2021). Eski Türk inanç sistemi ile Osmanlı mezar taşlarının etkileşimi. *Türk Ekini*, 8, 86-109.
- Çoruhlu, Y. (2000). *Erken devir Türk sanatı*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Dalkıran, A. (2008). İslamiyet öncesi Türk sanatında Şamanizm'in etkisi. *Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25, 371-390.
- Dilek, İ. (2007). Sibirya Türklerinde ateşle ilgili inançlar, törenler ve bazı efsaneler. *Bilgi / Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 0(43), 33 – 54.
- Doğan, M. N. (2024). Türk Halk İnanışlarının Gotik İmgeleri ve Alegorileri. *Milli Folklor*, 18(144), 99-110.
- Eliade, M. (1999). *Şamanizm*. İmge Yayınları, Ankara.
- Erim, G. & Coşkun Onan, B. (2021). Sanat tarihinde bir arketip: daire formu ve göz. *Turkish Studies*, 16(3).
- Ergun, P. (2002). Türk Kültüründe Ağaç (Orman) Kültü (Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Ertunç Önkol, Ç. (2016). Anadolu Selçuklu Dönemi taç kapıları süsleme şeritlerinde tezeyinat. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5, 114-131.
- Gömeç, S. (2003). "Eski Türk inancı üzerine bir özet", *DTCF. Tarih Araştırmaları Dergisi*, 21(33), 79-104.
- Gümüştekin, N (2011). Anadolu ve diğer kültürlerde işaret ve simgelerde anlam. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(26), 103-118.
- Günay, Ü. & Güngör, H. (1997). *Başlangıçtan günümüze Türklerin dini tarihi*. Ocak Yayınları, ss. 552. İstanbul.
- Güngör, H. (2002). *Eski Türklerde Din ve Düşünce*. Ankara.
- Güngörmez, E. (2013). Eski Türk dini ve Türk İslam kültürü üzerindeki etkileri. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü Kahramanmaraş 2013.
- Hoppal, M. (2012). *Avrasya'da Şamanlar*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

- İnal, G. (1971). Susuz Handaki ejderli kabartmanın Asya kültür çevresi içindeki yeri, *Sanat Tarihi Yıllığı*, 4, 153-184, İstanbul.
- İnan, A. (1954). *Tarihte ve bugün Şamanizm materyaller ve araştırmalar*. Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- İnan, A. (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. 3. baskı. Ankara: TTK Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1980). *Eski Türk dini*. Türkler Ansiklopedisi, C.III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 290-304.
- Kalafat, Y. (2010). *Doğu Anadolu'da eski Türk inançlarının izleri*. Berikan Yayınevi, Ankara 2010.
- Kapağan, E. (2014). Gök tanrı inancı ve bu inanç sisteminin içinde alkış, dua ve dilekler. *Journal of Turkish Studies*, 9(3), 801-810.
- Karaduman, B. K. & Özdemir, G. (2022). Türk sanatında kuş imgesi. *Socrates Journal of Interdisciplinary Social Studies*, 8(24), 219-235.
- Kardan, Ç. (2020). Şamanist imgelerin resim sanatına yansımaları (Yüksek Lisans Tezi). Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Tekirdağ.
- Kaya S. N. (2023). Harşit Vadisi Gümüşhane ve Şalpazarı Üçgeninde Eski Türk İnanışları ve Bu İnançlara Dair Metaforlar (Yüksek Lisans Tezi Kapadokya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Araştırma Enstitüsü).
- Kayalı, Y. (2016). Hint ve Türk mitolojilerinde balık motifi. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 58, 252-265.
- Kılıç, Ç. (2003). Türk kültüründe inanç ve inanışlar. Sakarya Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Koçak, A. (2012). Hayatın ölümden sonra uçuşa tebdili. *ACTA TURCICA Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, IV (2-1), 61-95.
- Kuban, D. (2002). *Seçuklu çağında Anadolu sanatı*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Kumartaşhoğlu, S. (2012). Türk kültüründe ateş ve ocak kültürü (Doktora Tezi). Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kumartaşhoğlu, S. (2014). Türk kültüründe ateş ve ocak iyeleri. *Karadeniz Araştırmaları*, 43, 175-190.
- Kuzgun, Ş. (1993). *Dinler Tarihi*. Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Ödekan, A. (1997). *Büyük Seçuklu Mimarlığı ve Sanatı*, İstanbul 1997.
- Ögel, B. (1997). *Türk Mitolojisi 2*, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1997.
- Ögel, S. (1986). *Anadolu sanatı üzerine görüşler*. Matbaa Teknisyenleri Basımevi, İstanbul 1986.
- Önal, M. N. & Erten, A. (2013). Türk Halk Kültüründe Ötedünya Tasavvuru. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(13), 261-292.
- Öney, G. (1988). *Anadolu Selçuklu mimari süslemesi ve el sanatları*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1988.
- Öney, G. (1969). Anadolu Selçuk sanatında ejder figürleri. *Bellefen*, 33(130), 171-192.
- Öz, E. (2014). Güncel sanatta işaret ve imge olarak Türk Şamanik nesneler üzerine görsel çözümlemeler. Gazi Üniversitesi/Güzel Sanatlar Enstitüsü, Ankara.
- Özkan, M. (2018). Cumhuriyet Dönemi Türk resminde Şaman sembollerinin görsel çözümlemeleri. Mersin Üniversitesi/Güzel Sanatlar Enstitüsü, Mersin 2018.
- Sevim, U. & Yaman, M. (2018). Türk mitolojisinde ve inanışlarında yiyeceklerin yeri. *Atlas Journal*, 4(12), 1022-1028.
- Şeşen, R. (1975). *İbn Fazlân Seyahatnamesi*. İstanbul 1975, s. 31.
- Şener, C. (1997). *Türklerin Müslümanlıktan önceki dini Şamanizm*, AD Yayınları, İstanbul.
- Şener, C. (2003). *Şamanizm: Türkler'in İslamiyet'ten önceki dini*. Etik Yayınları, 2003.
- Tanyu, H. (1980). *İslamlıktan önce Türklerde tek tanrı inancı*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Turan, Ç. (2014). Artuklu Dönemi tarihi yapılarındaki figürlü süslemeler ve Orta Asya kültürünün etkileri (Yüksek Lisans Tezi). Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Rasonryı, L. (1971). *Tarihte Türklük*. Ankara, Türk Tarih Araştırma Enstitüsü, s. 420.
- Veloğlu, Ö. (2005). *İnançların Türk sinemasına yansması*. İstanbul: Es Yayınları.
- Ünal, S. & Çeribaş, M. (2022). Türk kültüründe yönler ve sağ-sol algısı (Yüksek Lisans Tezi). Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi.
- Ünlü, E. (2012). Erken çağ Orta Asya Türk şaman geleneğinde hayvan figürleri ve onların seramik sanatında yorumları (Yüksek Lisans Tezi). Seramik ve Cam Tasarımı Anasanat Dalı, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Dokuz Eylül Üniversitesi.

EXTENDED ABSTRACT

In Turkish culture, after shamans embraced Islam, rather than adopting it in its original form, they combined it with their own beliefs to create a new formation. This fusion led to the localization of Islam in Central Asia and the emergence of Sufism. Sufism, also known as Islamic mysticism, arose as a reaction to the political strife and ambitions associated with Islam at the time. In the 9th and 10th centuries, ancestors passing through Turkistan held a respected and cherished position in society. Like the shaman elders, they were influential figures who shared epics and offered wise counsel. Later, these individuals carried Central Asian traditions to Anatolia. Today, many cultural elements still bear traces of pre-Islamic culture. The influences of Shamanism are frequently observed in structures such as madrasas, mosques, palaces, towers, tombs, inns, door knockers, gravestones, iwans, and monumental portals. The research findings align with Ertunç (2016). In Anatolian-Turkish art, the influence of Shamanism is more

prominent in non-religious structures, while figures on mosques are primarily found on exterior facades. Post-Islamic Turkish art preserved some iconographic figures during the Karakhanid, Ghaznavid, and Seljuk periods. Animal motifs were significant in Seljuk art, frequently used in ceramics, stone reliefs, and crafts. Among the limited examples of sculpture, the lion figure stands out. The double-headed eagle, with roots in Shamanism, was adopted as a dynastic emblem in both Islamic and European art. Additionally, lion and eagle motifs appeared in structures like the Diyarbakır Fortress, showcasing their presence in both Islamic and Christian architecture. In Turan's (2014) study, Shamanistic traces are shown to have persisted in Turkish culture even after the adoption of Islam, particularly becoming prominent within Sufi and Alevi-Bektashi orders. Examples include practices like Nowruz celebrations, sacrificial rituals, visits to graves and shrines, the melting of lead to ward off evil, as well as music, ceremonies, and the belief in a forty-day soul transition period. Shamanism is regarded not as an organized religion like Islam, Christianity, or Buddhism, but as a belief system facilitating communication between people, spirits, and nature. The primary distinction between Shamanism and other religions lies in its sensitivity to nature and its ecological focus. Another difference is the strong connection between the living and their deceased ancestors (Dalkıran, 2008, p. 378). Consequently, many present-day traditions relate to these two aspects. Among the most notable examples are making noise with tin cans or firing weapons during a lunar eclipse, lighting candles in mosque courtyards, performing hymns and elegies incompatible with Sunni Islamic practices, and post-mortem customs, as well as Nowruz and sacrificial ceremonies. The cultural influences of Shamanism are also reflected in architectural and artistic elements, as well as in motifs and visual arts. In Turkish architecture, Shamanistic influences appear prominently in structures like madrasas, mosques, palaces, towers, tombs, caravanserais, portals, door knockers, gravestones, iwan niches, and monumental gates. The single- or double-headed eagle, dragon, and, more rarely, the simurgh and siren motifs, which were generally used in Turkish art both before and after the adoption of Islam, served as decorative elements on civil and religious architecture, such as fortresses, palaces, madrasas, mosques, tombs, and gravestones. Figures crafted on materials like plaster, stone, and wood are abundant. The Turkic Twelve-Animal Calendar was first utilized extensively in architectural ornamentation, as well as in small crafts and plastic arts. Animals depicted on Shaman drums and the plants used in healing ceremonies are some of the most frequently encountered Shamanistic elements in architecture and art (Güngörmez, 2013). In conclusion, the influence of Shamanism on Turkish culture has endured not merely as remnants of the past but as an integral part of cultural identity up to the present day. Shamanistic thought aims to impart spiritual significance not only to the balance between nature and humanity but also across various fields, from architecture to art. For this reason, examining the profound traces of Shamanism's impact on Turkish culture will aid in a deeper understanding of the link between the past and the modern world.

Takı Teknikleri ve İğne Oyası Motifleriyle Uygulanan Takı Tasarımları

Haldun ŞEKERCİ¹ ve Ayşe Nur OĞUZ²

Öz

İnsanoğlunun var oluşundan itibaren takıların kullanıldığı bilinmektedir. Kültürün, inancın ve toplumun simgesi olarak da kullanıldığı bilinmektedir. İnsanoğlun en ilkel takı malzemesi olan kemik yıllar içinde yerini farklı materyallere bırakmıştır. Güçlü, ihtişamlı ve güzel görünme isteğine göre takıların hammaddesi ve süslemesi farklılık göstermektedir. Takı süslemelerinde en göz alıcı süslemelerin maden işlemeciliğinde de görüldüğü açıktır. Medeniyetlerin beşiği olan Anadolu’da yapılan arkeolojik kazılarda birçok takının bulunduğu aşıkardır. Tunç, altın ve gümüş gibi madenlerin takı imalatında kullanıldığı arkeolojik kazılar sonucu ortaya çıkmıştır. Takı üretiminde farklı el sanatı türlerinin birlikte kullanıldığı üretimler bulunmaktadır. Nakış, dokuma, deri işlemeciliği ve iğne oyası gibi el sanatları alanları da takı üretiminde kullanılmaktadır. İğne oyası Türk milletine özgü, usta çırak ilişkisiyle günümüze kadar gelmiş el sanatlarının en güzel örneklerinden birisidir. Sabırla çok emek verilerek üretilen iğne oyaları takı üretiminde de son zamanlarda kullanılmaya başlamıştır. Bu makale kapsamında üretimi gerçekleştirilmiş iğne oyası çiçek motiflerinin metal işlemeciliği ile birlikte kullanıldığı tasarımlara yer verilmiştir. İğne oyası teknikleriyle üretilen sebze çiçeklerini metal işlemeciliği ile birleştirilerek takılar elde etmek amaçlanmıştır. Yapılan literatür taramasında iğne oyası tekniği ile üretilen motiflerle metal işlemeciliğinin birlikte kullanıma yönelik bir çalışmaya rastlanmadığı için araştırma özgün niteliktedir. Bu tür bir çalışmanın ilk defa yapılması ve bu konuda çalışma yapacaklara örnek olacak özgün veriye sahip olması nedeni ile önemlidir. Çalışma; literatür taraması, deneysel atölye uygulamasından elde edilen sonuçların sunulduğu ve yorumlandığı nitel araştırma yöntemlerine dayalıdır.

Anahtar Kelimeler: Takı, İğne Oyası, El Sanatları, Metal İşlemeciliği

Jewelry Techniques and Jewelry Designs Applied with Needle Lace Motifs

Abstract

It is known that jewelry has been used since the existence of human beings. It is also known to be used as a symbol of culture, belief and society. Bone, the most primitive jewelry material of mankind, has been replaced by different materials over the years. The raw material and ornamentation of jewelry differ according to the desire to look strong, magnificent and beautiful. It is clear that the most eye-catching ornaments in jewelry ornaments are also seen in metalworking. It is obvious that many jewelry was found in archaeological excavations in Anatolia, the cradle of civilizations. It was revealed as a result of archaeological excavations that metals such as bronze, gold and silver were used in jewelry manufacturing. Many examples of handicrafts are also found in jewelry production. Handicrafts such as embroidery, weaving, leather embroidery and needle lace are also used in jewelry production. Needle lace is one of the most beautiful examples of handicrafts unique to the Turkish nation, which has come to the present day with the master-apprentice relationship. Needle lace, which is produced with patience and a lot of labor, has recently started to be used in jewelry production. In this article, it is aimed to obtain jewelry by combining vegetable flowers produced with needle lace techniques with metal embroidery. The motifs produced with needle lace technique in accordance with the characteristics of the selected vegetable flowers have not been used with metal embroidery, and it is the first time that such a study has been carried out for the first time and will be an example for those who will work on this subject.

Keywords: Jewelry, Needlework, Handicrafts, Metal Processing

Atıf İçin / Please Cite As:

Şekerci, H. ve Oğuz, A. N. (2025). Takı teknikleri ve iğne oyası motifleriyle uygulanan takı tasarımları. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14 (2), 707-722. doi:10.33206/mjss.1643358

Geliş Tarihi / Received Date: 19.02.2025

Kabul Tarihi / Accepted Date: 03.03.2025

¹ Doç. Dr. - Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, haldun.sekerici@dpu.edu.tr,

 ORCID: 0000-0002-2753-6951

² Yüksek Lisans - Kütahya Halk Eğitimi Merkezi Müdürlüğü, ayse.oguz1@ogr.dpu.edu.tr,

 ORCID: 0009-0008-7401-476X

Giriş

İnsanoğlunun, en ilkel malzemesi kemik ile başlayan takı serüveni çağlar boyunca farklılık göstermiş, gelişerek ve çeşitlenerek günümüze kadar gelmiştir. Görkemli, güçlü ve etkileyici görünme isteği, takıyla süslenmenin temelini oluşturur. Her bölgenin insanı kendi geleneğine, inancına ve zevkine uygun özgün takılar üretmiş böylece dünyada zengin bir takı kültürü oluşmuştur (Tansuğ, 2004, s.94). Takı olarak kullanılan malzeme de döneme ve kültüre göre değişiklik göstermiştir. Başlangıçta insanların çevrelerinden topladıkları hayvan kemikleri, deniz ve kara yumuşakçalarının kabukları şekillendirilip takı yapımında kullanılmıştır. Daha sonra süs taşları delinerek boncuk kolyeler yapılmıştır (Köroğlu, 2004, s.5). Zamanla takı alanı gelişerek kültürlerin el sanatlarıyla birleşmesi sonucu çeşitli tasarımlar ortaya çıkmıştır.

El sanatlarının plastik ve görsel sanatlar arasında önemli bir yere sahip olduğu bilinmektedir. Bu özellik Türk el sanatları ürünlerinin çeşitliliği ve teknik özellikleri bakımından geniş bir yelpazeye sahip olduğunu göstermektedir. Çeşitli uygarlıkların yaşadığı ve kültürel zenginliklerin harmanlandığı topraklar olan Anadolu, insanlığın gelişiminde önemli bir yere sahiptir. Orta Asya'dan Anadolu'ya geçen Türkler ve Anadolu medeniyetine ait uygarlıklar birbirinden etkilenerek günümüz dünyasına zengin bir kültür ve sanat mirası bırakmıştır (Özder, 1995, s.4). Ülkemiz ve yabancı ülkelerin müzelerinde, özel koleksiyonlarda yer alan, gerektiği gibi tanımadığımız ve dünyaya tanıtamadığımız sanat dallarımızın içerisinde bulunan el sanatlarımızın önemli bir yeri vardır (Barışta, 1995, s.5).

El sanatları alanında geleneksel kültürümüzü yansıtan örneklerden biri de oyalarlardır. Genellikle ipek iğnisi kullanılarak iğne, mekik, tığ veya fırkete ile yapılan ince danteller oya olarak tanımlanır (Tdk, Kasım 2024). Oya yapım tekniklerinden bir tanesi de iğne oyasıdır. Tarihi çok eskilere dayanan iğne oyası temel nitelikte materyaller kullanılarak yapılabilen, üretim metodunun uygulanabilmesi için spesifik bir ortama ihtiyaç duyulmayan özgün nitelikte bir Türk el sanatıdır. 1905 Menfiz kazılarında ortaya çıkan balık ağlarının tekniğinin iğne oyası tekniği olduğu ve iğne oyası tekniği ile yapılan ürünlerin 12.yy da Anadolu'dan Balkanlara Balkanlardan da İtalya yoluyla Avrupa'ya yayıldığı kaynaklarda bahsedilmektedir (Onuk, 2000 s.5). İğne oyasının hammaddesi ipek ve suni ipektir. Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde oya yapımında başka iplik çeşitleri kullanıldığı da bilinmektedir. İğne yardımıyla ipliğin düğüm atılmış biçimiyle oluşturulan iğne oyasında bitkisel ve geometrik motifler uygulanır. İğne oyası; zürafa, sıçan dişi, sinek kanadı, pipirik, kök gibi kullanılan teknikleri vardır. Uygulanacak motife göre teknik seçilerek uygulanır. Türk milletine özgü bir el sanatı olan iğne oyası doğadan ilham alarak kadınların yaratıcılığı ile duygularını, düşüncelerini, acılarını, aşkını, sevdasını somut hale getiren bir iletişim aracı olmuştur. Türk kadınının maharetli elleri ve zarif işçilikleri birleşerek zanaat alanında usta çırak ilişkisiyle günümüze kadar gelmiştir. Atölye gereksinimi olmadığı için her zaman ve her yerde basit araç gereçlerle yani iğne iplikle yapılmaktadır.

Anadolu medeniyetlerin beşiği olduğu için el sanatları alanında da çok zengin bir ülke olduğu bilinmektedir. Bu el sanatlarından biri olan maden işçiliğini incelediğimizde tarihinin çok eski olduğu literatürden anlaşılmaktadır. Anadolu insanı gerek tarih öncesi gerek tarih çağlarında değişik şekillerde ve muhtemelen değişik amaçlarla süs eşyası ve takılarda kullanmış olduğu yapılan arkeolojik kazılarla saptanmıştır. Yine yapılan kazılar gösteriyor ki eskiden kullanılan takılar ve süs eşyaları altın, gümüş, tunç gibi günümüzde geçerliliğini devam ettiren madenlerden yapılmaktaydı (Sular, 1998, s.17). İlk çağlarda özellikle eski Mezopotamya, Mısır, Suriye ve Anadolu'da "Maden İşçiliği" adıyla yeni bir sanat doğmuş ve yeryüzündeki bütün uygarlıklarda varlığını sürdürmüştür (Önder, 1995, s.130).

Bu çalışmada el sanatlarının birbirinden bağımsız iki sanat dalı arasında etkileşim yaparak alana farklı bir bakış açısıyla katkı sağlaması düşünülmüştür. Türk sanatlarından maden işlemeciliği ve doğadan ilham alınarak üretilen iğne oyası motifleri birleştirilerek kolye tasarımları yapılmıştır.

Araştırmanın Önemi

Bu çalışmada, el sanatların iki ayrı dalı olan iğne oyası ve metal işçiliği ile yeni takı tasarımları elde etmek amaçlanmıştır. Sebze çiçeklerinin iğne oyası teknikleriyle uygulanıp metal işçiliği ile birleştirilmesiyle tasarlanan takılar ile ilgili herhangi bir çalışma tespit edilmemesi nedeniyle çalışma ilk niteliğinde olup, bu konuda bundan sonra yapılacak çalışmalara örnek teşkil etmesi bakımından önemlidir.

Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada literatür taraması ve araştırmacının tecrübelerinden yararlanılarak verilerin düzenlenip sonuçların çıkartıldığı nitel yönetime dayalı deneysel bir çalışmadır. Araştırma konusunu teşkil eden maden

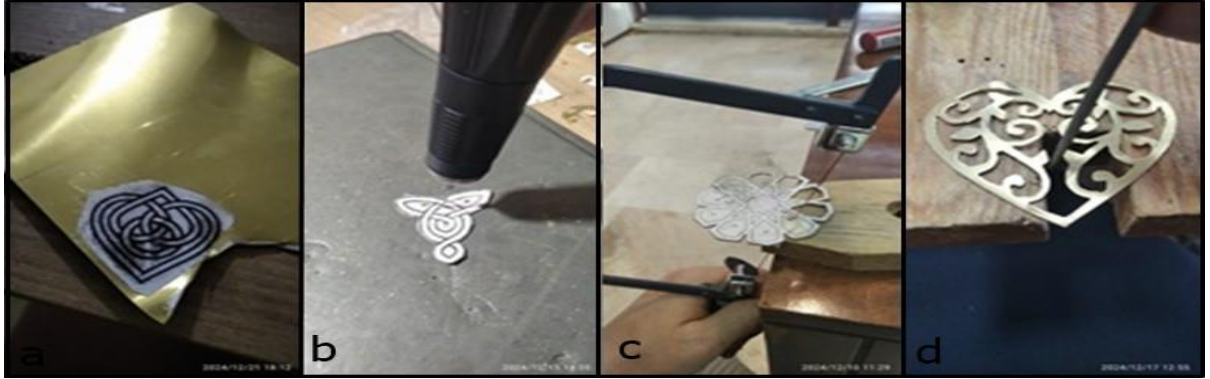
işlemeciliğinde kullanılan, tesadüfî yöntemle seçilmiş 10 adet desen ile sınırlandırılmıştır. Araştırmada kullanılacak sebze çiçeği motifleri de tesadüfî yöntemle seçilmiş ve iğne oyası teknikleriyle üretilmiştir. Maden işlemeciliğinde kullanılan desenler için takı formları arasından kolye seçilerek tasarlanmıştır. Seçilen örneklemin evreni temsil edebilir yeterli veriye sahip olduğu, evreni teşkil edecek nitelikte olduğu varsayılmıştır. Elde edilen veriler fotoğraflar ile desteklenmiştir. Veriler elde edilirken araştırmacıların alan yeterlilikleri kapsamında değerlendirmelerde kullanılmıştır. Elde edilen veriler amaç doğrultusunda uygun başlıklar altında düzenli bir biçimde verilmiştir.

Çalışmanın Bulguları

Elde edilen veriler doğrultusunda; çalışmada iğne oyaları ve metal işlemeciliğinin yapımı, tarihçesi, geleişim süreci ve mevcut durumu ele alınmıştır. Çalışmada 10 adet sebze çiçekleri tesadüfî yöntemle seçilmiştir. Seçilen sebze türlerinin çiçekleri iğne oyası tekniği kullanılarak üretilmesinde deneme yanılma yolu ile test edilmiştir. Takı tasarımı yaparken sebze çiçeklerinin formları ve boyutları hesaplanarak estetik açıdan uygunluk sağlayacağı varsayılarak karar verilmiştir. El sanatları iğne oyası kapsamında üretilen motiflerin hepsinde ipek iplik kullanılmıştır. Metal işlemeciliğinde kullanılan desenler tesadüfî yöntemle seçilerek üretilmiştir. Metal işlemeciliği ile üretilen motiflerin formları ve boyutları hesaplanarak küpe, bileklik ve yüzük formlarına uygun olmayacağı varsayılarak takı türleri arasından kolye tasarımına karar verilmiştir. Seçilen bu 10 adet iğne oyası ve 10 adet metal işlemeciliği ile ilgili fotoğraflarla desteklenerek aktarılmıştır.

Metal işlemeciliği

Tesad f  yöntemle seçilen geometrik motifler belirlenen ölçüde kağıt üzerine basılarak pirinç plaka üzerine sıvı yapıştırıcı kullanılarak yapıştırılmıştır(Fotoğraf 1.a.). Motiflerin kesiminin yapılacağı bölgeler mikro matkap yardımıyla delinmiş ve kıl testere kullanılarak kesilmiştir(Fotoğraf 1.b. ve 1.c.). Kesimi yapılan motiflerin pürüzleri eye yardımıyla törpülenerek yok edilmiştir(Fotoğraf 1.d.).

Fotoğraf 1. a. Motifin metal üzerine yapıştırılmış biçimi, b. Motifin mikro matkap kullanılarak delinmiş biçimi, c. Motifin kıl testere kullanılarak kesimi, d. Motifin p r zliğ yüzeylerinin törpülenmesi (10.12.2024 Ayşe Nur OğUZ arşivinden)

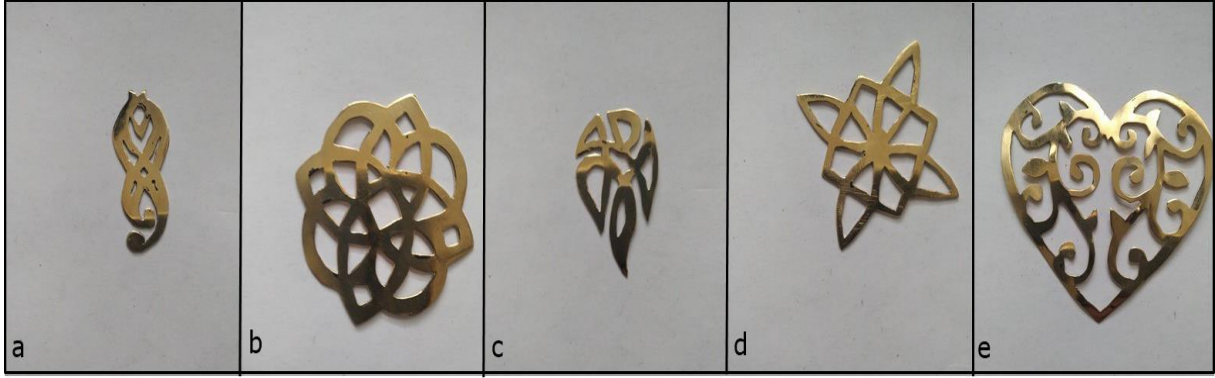
Cila motoruna ponzalı zımpara aparatı takılarak metal motiflerin yüzeyleri zımparalanmıştır (Fotoğraf 2.a). Cila motoruna keçe aparatı takılarak motiflerin yüzeyleri mum cila kullanılarak parlaklık verilmiştir (Fotoğraf 2. b ve c).

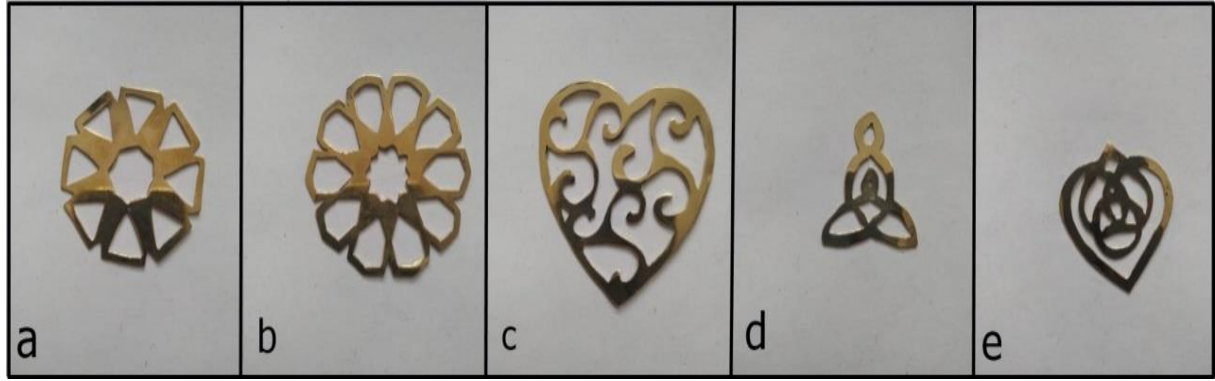
Fotoğraf 2. a. Ponzalı Zımpara, b. Keçe, c. Mum Cila (24.12.2024 Ayşe Nur OğUZ arşivinden)

Yukarıda belirtilen işlemlerden geçen motiflerin görselleri fotoğraf 3 ve 4'te verilmektedir.

Fotoğraf 3. Metal İşlemeciliği Motifleri a. Özgün Tasarımlanmış Motif, b. Yuvarlak Tasarımlanmış Motif, c. Özgün Tasarımlanmış Motif, d. Kare Tasarımlanmış Motif, e. Kalp Şeklinde Tasarımlanmış Motif (24.12.2024 Ayşe Nur OĞUZ arşivinden)

Fotoğraf 4. Metal İşlemeciliği Motifleri a. Köşegen Motif, b. Köşegen Motif, c. Kalp Formunda Motif, d. Özgün Tasarımlanmış Motif, e. Küçük Kalp Formunda Motif, Metal İşlemeciliği Motifleri (24.12.2024 Ayşe Nur OĞUZ arşivinden)

Sebze Çiçeklerinden Oluşan İğne Oyalarının Üretimi ve Metal İşlemeciliği İle Birleştirilerek Oluşan Kolye Tasarımları

Deneysel çalışmada tesadüfî seçilen 10 adet sebze çiçeğinin yapısı göz önünde tutularak iğne oyası teknikleriyle motifler çalışılmıştır. Seçilen iğne oyalarının isim ve genel form nitelikleri hakkında kısaca bilgiler verilmiştir. Metal işlemeciliği çalışılan motiflerin form ve boyutları göz önünde bulundurularak takı türlerinden kolye tasarımı uygun olacağı var sayılmıştır. Metal işlemeciliği çalışılan motiflerin yapıları göz önünde bulundurularak sebze çiçeklerinden ilham alınarak üretilen iğne oyası motiflerin uygunluğu var sayılarak karar verilmiş ve tasarımları yapılmıştır. Tasarımlarının uygulanışı hakkında kısaca bilgi verilmiştir.

İğne Oyası Tekniğiyle Ayçiçeği Motifinin Yapılışı

Koyu sarı ipek iplik ile altı adet zürafadan kök oluşturulmuştur. Kök istenilen boyuta gelince her zürafanın içine çift zürafa yaparak genişletilmiştir. Sıra tekrarı yapılmıştır. Gözemeli ilmek tekniği ile her zürafanın içine sıra tekrarı yaparak yaprakları örülmüştür. Yaprığın yanındaki ilmeklere zürafa yapılarak köke ulaşılmıştır. Zürafalar bitene kadar işlem devam etmiştir. Aynı çiçekten iki adet çalışılmıştır. Kahverengi ipek iplikle geniş bir kök yapılmıştır. Son iki sırası yeşil iplik ile çalışılmıştır. Kör düğüm yaparak büzülmüştür ve çiçeklerin içine dikilmiştir.

Fotoğraf 5. *Ayçiçeği (Friedrich, 2008, Ağustos).*

Fotoğraf 6. *İğne Oyası Tekniği İle Ayçiçeği Çalışması (15.11.2024 Ayşe Nur OĞUZ Arşivinden)*

Metal İşlemeciliği İle İğne Oyası Ayçiçeği Motifinin Birleşiminden Oluşan Kolye Tasarımı

Metal işlemeciliği teknikleri ile üretilen fotoğraf 3.a'da görölen özgün motifinin tepe noktasına mikro matkap kullanılarak delinmiştir ve içerisinden metal halka geçirilmiştir. Metal halkanın içerisinden kalın zincir geçirilmiştir ve uçlarına açma kapama aparatları monte edilmiştir. Metal motifinin tepe noktasına Ayçiçeği bitkisinden ilham alınarak üretilen iğne oyası motif hızlı yapıştırıcı kullanılarak yapıştırılmıştır.

Fotoğraf 7. *Metal İşlemeciliği ve İğne Oyası Ayçiçeği Tasarımlı Kolye (30.12.2024 Ayşe Nur OĞUZ Arşivinden)*

İğne Oyası Teknikleri Kullanılarak Kabak Çiçeği Motifinin Yapılışı

Yeşil renkli kök üzerine açık sarı renkte olan ipek iplikle gözemeli ilmek tekniğinde beş adet yaprak yapılmıştır. Teker teker yaprakların etrafına koyu sarı renk ipek iplikle gözemesiz ilmek tekniği kullanılarak yaprakların boyutu verilmiştir. Kolay şekil alabilmesi için telin etrafına koyu sarı ipek iplik sarılmıştır. Yaprakların etrafına zürafa tekniği ile kontur çekilmiştir. Tohum olarak koyu sarı renk ipek iplikle kök yapılmıştır ve çiçeğin içine dikilmiştir.

Fotoğraf 8. *Kabak Çiçeği (Melih Tarım, 2021, Temmuz)*

Fotoğraf 9. *İğne Oyası Tekniği İle Kabak Çiçeği Çalışması (15.11.2024 Ayşe Nur OĞUZ Arşivinden)*

Metal İşlemeciliği İle İğne Oyası Kabak Çiçeği Motifinin Birleşiminden Oluşan Kolye Tasarımı

Metal işlemeciliği teknikleri ile üretilen fotoğraf 3.b'de görünen yuvarlak motifinin köşelerine birleştirmek için küçük halkalar takılmıştır. Halkaya misina bağlanarak su yeşili renğinde tek sıra köşeli boncuk dizilmiştir. Diğer halkanın ucuna sıra boncuk dizmek için kullanılan aparat takılmıştır. Aparatın halkalarına misinalar bağlanmıştır ve 3 sıra boncuklar dizilmiştir. Boncuk dizme işlemi bittikten sonra aparat ile misina birleştirilmiştir. Birleşme işlemi bittikten kolyenin iki tarafına zincir takılmıştır. Zincirin bir ucuna klips takılarak kolyenin boyna kolay takılıp çıkarılması sağlanmıştır. Pirinç levha işlenerek oluşturulan motifinin alt ucu mikro matkap yardımıyla delinerek 4 sıra ince zincir takılmıştır. Zincirlerin ucuna kolyeyi oluşturan boncuklardan takılmıştır. Zincirlerin takılı olduğu motifinin üzerine iğne oyası tekniği ile kabak bitkisinin çiçeği üretilen motif hızlı yapıştırıcı kullanılarak yapıştırılmıştır.

Fotoğraf 10. *Metal İşlemeli Kabak Çiçeği Motifli Boncuklu Kolye(30.12.2024 Ayşe Nur OĞUZ Arşivinden)*

İğne Oyası Teknikleri Kullanılarak Bakla Çiçeği Motifinin Yapılışı

Krem rengi ipek iplik kullanılarak iğne oyası tekniği ile kök başlanmıştır. İstenilen uzunluğa gelince her zürafanın içine iki zürafa yaparak genişletilmiştir. İstenilen genişliğe gelince krem rengi ipek iplik sarılı tel kullanılarak iğne oyası zürafa tekniğiyle kontur çekilmiştir. Bordo renkli ipek iplik kullanılarak iğne oyası gözemeli ilmek tekniği kullanılarak kenar ve ortalarından arttırılarak çiçeğin iç kısmı başlanmıştır. İğne oyası gözemesiz ilmek tekniği kullanılarak orta yaprağın şekli verilmiştir. Yaprakların kenarına krem rengi ipek iplik sarılı telle iğne oyası zürafa tekniği kullanılarak kontur çekilmiştir. İç yaprağın telleri kökün içine geçirilmiştir.

Fotoğraf 11. *Bakla Çiçeği (Ağaçlarnet. 2013, Ocak)*

Fotoğraf 12. *İğne Oyası Tekniği İle Bakla Çiçeği Çalışması(15.11.2024 Ayşe Nur OĞUZ Arşivinden)*

Metal İşlemeciliği İle İğne Oyası Bakla ieği Motifinin Birleşiminden Oluşan Kolye Tasarımı

Metal işlemeciliği teknikleri ile üretilen fotoğraf 3.c’de görünen zgn motifinin yuvarlak tepe bölümüne mikro matkap kullanılarak delinmiştir. Deliğin içinden metal halka geçirilmiştir. Bu halkadan kalın zincir geçirilmiştir. Zincirin uçlarına açma kapama aparatları geçirilmiştir. Bakla bitkisinin çiçeği ilham alınarak üretilen iğne oyası motif ve iğne oyası tekniği ile üretilen yapraklar hızlı yapıştırıcı kullanılarak metal motifinin zincir takılan bölümüne yapıştırılmıştır.

Fotoğraf 13. Metal İşlemeciliği İle İğne Oyası Bakla ieği Birleştirilerek Oluşturulan Kolye (31.12.2024 Ayşe Nur OğUZ Arşivinden)

İğne Oyası Teknikleri Kullanılarak Biber ieği Motifinin Yapılışı

Beyaz renkli ipek iplik ile yaprak sayısınca zürafa tekniği ile kök yapılmıştır. İstenilen uzunluğa gelen kökün zrafalarının içine gzeme tekniği ile yapraklar yapılmıştır. Yaprakları kenarına iki kat beyaz ipek iplik ile yaprakları birbirine ekleyerek zürafa tekniği ile kontur çekilmiştir. Yeşil ipek iplik ile çiçeğin tohumunu yapmak için kök başlanmıştır. Çiçeğin kökünün boyutuna gelince siyah ipek iplikle tek zürafa üzerinden 3 sıra, sıra tekrarı yapılmıştır. Kökte bulunan her zürafanın içine iki adet olmak üzere dört zürafa içine yapılmıştır. 5. Zürafanın içine açık sarı ipek iplikle 3 adet sıra tekrarı yaparak tohum bitirilmış ve çiçeğin içine dikilmiştir.

Fotoğraf 14. Domateste ieği (Tohumcu, 2018, Ocak)

Fotoğraf 15. İğne Oyası Tekniği İle Biber ieği alışması (15.11.2024 Ayşe Nur OğUZ Arşivinden)

Metal İşlemeciliği İle İğne Oyası Biber Çiçeği Motifinin Birleşiminden Oluşan Kolye Tasarımı

Metal işlemeciliği teknikleri ile üretilen fotoğraf 3.d'de görünen kare motifinin iki karşılıklı köşesi mikro matkap kullanılarak delinmiş ve halka takılmıştır. Delinen köşelerdeki halkanın içine kalın zincir takılmıştır ve ucuna açma kapama aparatı takılmıştır. Motifin diğer delinen köşesine halka takılmıştır ve halkaya iki adet ikişer katlı paraşüt ipi diye satılan ipler takılarak 4 katı birleştirilerek gold renkli boncuğun içerisinden geçirilmiştir. Her bir ipe mavi renkli kristal boncuklar dizilmiştir. İstenilen boyda boncuk dizilen ipler birleştirilerek gold renkli boncuğun içerisinden geçirilmiştir. Metal levhaya monte edilmiştir. Metal levhanın diğer ucuna kalın zincir monte edilmiştir. Metal levhanın üzerine biber bitkisinin çiçeği ve yaprakları iğne oyası tekniği ile üretilen motifler hızlı yapıştırıcı kullanılarak yapıştırılmıştır.

Fotoğraf 16. Metal İşlemeciliği ve İğne Oyası Biber Çiçeği Birleştirilerek Tasarmlanan Boncuklu Kolye (31.12.2024 Ayşe Nur OĞUZ arşivinden)

İğne Oyası Teknikleri Kullanılarak Bamya Çiçeği Motifinin Yapılışı

Bordo renkli ipek iplik ile beş zürafadan kök başlanır. İstenilen uzunluğa gelince her zürafanın içine ili adet zürafa yapılarak ağız kısmı genişletilir. Sıra tekrarı yapılarak formu korunur. İki zürafayı kullanarak krem renkli ipek iplik ile beş zürafa yapılır kenarlardan ve ortadan arttırılarak gözemeli ilmek tekniği ile yaprak istenilen genişliğe getirilir. Sıra tekrarı yapılarak boyu ayarlanır ve şeklini vermek için aynı teknik ile eksiltir. Bütün yapraklar bitince kenarına zürafa tekniği ile krem rengi ipek iplik sarılı olan telle kontur çekilir. Tohum için krem rengi ipek iplik ile kök yapılır. İstenilen uzunluğa gelince bordo rengi ipek iplik ile zürafa yapımı iki sıra daha tekrar edilir ve kör düğüm yapılarak büzülür. Tohum çiçeğin içine dikilerek işlem bitirilir.

Fotoğraf 17. Bamya Çiçeği (Gentr, 2024, Eylül).

Fotoğraf 18. Bamya Çiçeğinin İğne Oyası Tekniği İle Çalışması (15.11.2024 Ayşe Nur OĞUZ arşivinden)

Metal İşlemeciliği İle İğne Oyası Bamyı Çiçeği Motifinin Birleşiminden Oluşan Kolye Tasarımı

Metal işlemeciliği teknikleri ile üretilen fotoğraf 3.e’ de görünen kalp şeklindeki motifinin iki yuvarlak kısımlarına mikro matkap kullanılarak delinmiştir. Delik açılan yerler kalın zincir geçirilmiştir. Zincirlerin uçlarına açma kapama aparatları takılmıştır. Kalp şeklindeki motifinin uç sivri olan bölüne bamyı bitkisini çiçeğinden ilham alınarak iğne oyası tekniği ile üretilen motif hızlı yapıştırıcı kullanılarak yapıştırılmıştır. İğne oyası motifine bütünlük kattığı varsayılan yeşil yaprak ve krem rengi goncalar eklenmiştir.

Fotoğraf 19. Bamyı Çiçeği İğne Oyası Motifli Metal İşlemeli Kolye
(31.12.2024 Ayşe Nur OğUZ Arşivinden)

İğne Oyası Teknikleri Kullanılarak Patlıcan Çiçeği Motifinin Yapılışı

Mor renkli ipek iplik kullanılarak beş ilmekten kök yapılmıştır. İstenilen uzunluğa gelince her zürafanın içine gözemeli ilmek tekniği kullanılarak yaprakları yapılmış ve kenarlarına iki katkı ipek iplik kullanılarak zürafa tekniğinde kontur çekilmiştir. Orta kısmında bulunan yeşil bölüm için yağ yeşili ipek iplik kullanılarak gözememeli ilmek tekniğinde yapraklar beş zürafadan başlanan kök üzerine her zürafanın içine çalışılmıştır. Sarı renkli ipek iplik kullanılarak beş zürafadan başlanarak kök yapılmış ve tohum görünümlü verilmiştir. Önce yağ yeşili bölüme dikilir birlikte mor renkli çiçeğin içine oturtularak dikilmiştir.

Fotoğraf 20. Patlıcan Çiçeği (Özer, 2009.
Eylül)

Fotoğraf 21. İğne Oyası Patlıcan Çiçeği
Çalışması(15.11.2024 Ayşe Nur OğUZ Arşivinden)

Metal İşlemeciliği İle İğne Oyası Patlıcan Çiçeği Motifinin Birleşiminden Oluşan Kolye Tasarımı

Metal işlemeciliği teknikleri ile üretilen fotoğraf 4.a'da görünen köşegen motifinin köşesine siyah renkli deri sırmı ikiye katlanarak düğüm atılmıştır. Sırmının uçları motifinin ortasından geçirilmiştir. Sırmının uçlarına gold renkli dörder adet boncuk geçirilmiştir. Sırmıda bulunan boncukların altına kısa bir sırmı daha eklenerek uç kısmında 3 adet sırmı görüntüsü verilmiştir. Sırmının uçlarına hızlı yapıştırıcı kullanılarak patlıcan bitkisinin çiçeği ilham alınarak üretilen iğne oyası motifler yapıştırılmıştır.

Fotoğraf 22. *Sırmı İpli Metal İşlemeli İğne Oyası Patlıcan Çiçekli Kolye (31.12.2024 Ayşe Nur OĞUZ arşivinden)*

İğne Oyası Teknikleri Kullanılarak Fasulye Çiçeği Motifinin Yapılışı

Yeşil renkli ipek iplik ile beş zürafadan başlayarak kök yapılmıştır. İstenilen uzunluğa gelince kökte bulunan zürafaların birinin içine pembe renkli ipek iplik ile üç zürafadan başlayarak hem kenardan hem ortadan arttırarak gözemeli ilmek tekniği ile yapraklar yapılmıştır. Birkaç sıra, sıra tekrarı yapıldıktan sonra eksiltmiştir. Aynı işlem yaprağın yanındaki zürafanın içine de uygulanmıştır. Yaprığın yanındaki kökte bulunan zürafanın içine pembe renkli ipek iplik ile boyutu diğer yapraklardan küçük yaprak yapılmıştır. Kökte bulunan zürafalardan biri boş bırakılmış ve yanındaki zürafanın içine küçük yapraklı tekrar yapılmıştır. Yaprakların kenarına pembe ipek iplik sarılı olan telle zürafa tekniği ile kontur çekilmiştir.

Tohumu için beyaz renkli ipek iplik ile kök yapılmıştır. Son iki sırasını yeşil ipek iplik ile devam ettirilmiş ve kör düğüm ile büzülmüştür. Çiçeğin içine dikilmiştir.

Fotoğraf 23. *Fasulye Çiçeği (Doğan, 2017)*

Fotoğraf 24. *Fasulye Çiçeğinin İğne Oyası Tekniği İle Çalışması (16.11.2024 Ayşe Nur OĞUZ arşivinden)*

Metal İşlemeciliği İle İğne Oyası Fasulye ieği Motifinin Birleşiminden Oluşan Kolye Tasarımı

Metal işlemeciliği teknikleri ile üretilen fotoğraf 4.b’de görülen köşegen motifinin köşesine metal halka geçirilmiştir. Halkaya 2 adet ince uzun zincir monte edilmiştir. Zincirlerin yarısı kadar olan ölçüde iki adet zincir uzun zincirlerin yarısı olarak kabul edilen iki zincirlere monte edilmiştir. Zincirler motifdeki beşgen delikten geçirilmiştir. Zincirlerin uçlarına turkuaz renkli kristal kesme boncuklar monte edilmiştir. İki zincirin monte edildiği yere iğne tekniği ile üretilen fasulye bitkisinin çiçeğinden ilham alınan motifler iğne oyası tekniği ile üretilen yapraklarla birlikte hızlı yapıştırıcı kullanılarak yapıştırılmıştır.

Fotoğraf 22. Metal İşlemeli İğne Oyası Fasulye ieği Birleşimli Kolye(31.12.2024 Ayşe Nur OğUZ arşivinden)

İğne Oyası Teknikleri Kullanılarak Bezelye ieği Motifinin Yapılışı

Beyaz ipek iplikle beş zürafadan oluşan kök yapılır. Bir zürafanın içine  zürafa ile başlayarak hem kenardan hem ortadan arttırılarak iki sıra arttırılır. Açık mor renkli ipek iplik ile işlem iki sıra daha yapılır. Ortadan arttırılarak sıra tekrarı yapılır ve  sıra eksiltir. Bu işlem kökte bulunan iki adet zürafanın içine yapılır. Kakan  zürafanın içine bordo renkli ipek iplik ile yaprak yapılır. Bordo renkli ipek iplik tel etrafına sarılarak bordo yapraklara kontur çekilir. Orta tomurcuğu elle şekil vererek oluşturulur. Açık mor renkli ipek iplik tele sarılır. Açık mor renkli iki yaprağın etrafına kontur çekilir. yeşil renkli ipek iplik ile beş adet zürafadan başlayarak kök yapılır. Zrafaların içine gözemeli ilmek tekniği yaprakları yapılır. Çiçeğin dışına geçirilerek dikilir.

Fotoğraf 24. Bezelye ieği (Pikapay, 2024, Kasım)

Fotoğraf 23. İğne Oyası Tekniği İle Bezelye ieği alışması (16.11.2024 Ayşe Nur OğUZ arşivinden)

Metal İşlemeciliği İle İğne Oyası Bezelye Çiçeği Motifinin Birleşiminden Oluşan Kolye Tasarımı

Metal işlemeciliği teknikleri ile üretilen fotoğraf 4.c’de görülen kalp şeklinde tasarımılanan motifinin uç kısmı mikro matkap yardımıyla delinerek motife koni şekli verilmiştir. Delinen kısma ince zincirler takılarak uçlarına kırmızı renkli kristal kesme boncuklar takılmıştır. Zincirlerin iki adet kesme kristal boncuklarla beraber bezelye bitkisinin çiçeği ilham alınarak üretilen iğne oyası motif takılmıştır. Koni şeklinde tasarımılanan motifinin uç noktasına hızlı yapıştırıcı kullanılarak yapıştırılmıştır. Metal motifinin uç kısmında bulunan halkadan kalın zincir geçirilmiştir ve uçlarına açma kapama aparatları takılmıştır.

Fotoğraf 25. *Metal İşlemeli ve İğne Oyası Bezelye Çiçekli Koni Şeklinde Kolye (31.12.2024 Ayşe Nur OĞUZ arşivinden)*

İğne Oyası Teknikleri Kullanılarak Domates Çiçeği Motifinin Yapılışı

Açık sarı ipek iplik ile beşli kök yapılı. Her zürafanın içine gözemeli ilmek tekniği ile yaprak yapılı. Yaprakların sivri uçlarını vermek için sıra tekrarı yapılı. Aynı işlemler yeşil ipek iplikle de yapılı. Orta renk tonuna sahip olan sarı ipek iplikle kök yapılı ve sarı çiçeğin içile dikilir. Yeşil renkle yapılan taç yaprakları da çiçeğin dışına dikilir.

Fotoğraf 29. *Domates Çiçeği (Tobumcu, 2018, Ocak)*

Fotoğraf 30. *İğne Oyası Tekniği İle Domates Çiçeği Çalışması (16.11.2024 Ayşe Nur OĞUZ arşivinden)*

Metal İşlemeciliği İle İğne Oyası Domates Çiçeği Motifinin Birleşiminden Oluşan Kolye Tasarımı

Metal işlemeciliği teknikleri ile üretilen fotoğraf 4.d 'de görünen özgün motifden 3 adet çalışılmıştır. Fotoğraf 10'da görüldüğü gibi metal motifinin uçları ve köşeleri mikro matkap kullanılarak delinmiştir. Delinen kısımlar metal halkalar ile birleştirilmiştir. Motifinin uçlarına ince zincir takılarak kolye formu verilmiştir. Zincirin ucuna açma kapama aparatı ve diğer ucuna halka takılmıştır. Ek yerlerine iğne oyası tekniği ile domates bitkisinin çiçeği üretilen motifler hızlı yapıştırıcı kullanılarak yapıştırılmıştır. Kolyenin ucuna 4 sıra ince zincir takılmıştır ve uçlarına koyu yeşil küçük kesme boncuklar dizilmiştir.

Fotoğraf 31. *Metal İşlemeli İğne Oyası Domates Çiçekli Kolye (31.12.2024 Ayşe Nur OğUZ arşivinden)*

İğne Oyası Teknikleri Kullanılarak Salatalık Çiçeği Motifinin Yapılışı

Orta tonda olan sarı ipek iplik ile kök başlanmıştır. Çiçeğin yaprağı adedince her zürafanın içine gözemeli ilmek tekniği ile yaprak yapılmıştır. Yaprakların dışından zürafa tekniği ile eksiltme noktasına gelene kadar dikilmiştir. Kendi rengindeki iki kat ipek iplik ile kontur çekilmiştir. Taç yaprağı yeşil ipek iplik ile kök yapılmıştır. Gözemeli ilmek tekniği kullanılarak yaprakları kökte bulunan zürafaların içine yapılmıştır. Tohumu için koyu sarı ipek iplik ile kök yapılmıştır. İstenilen boyuta gelince çiçeğin içine dikilmiştir. Daha sonra taç yaprağı çiçeğin dışına geçirilerek dikilmiştir.

Fotoğraf 32. *Salatalık Çiçeği (Aktaş, 2021, Temmuz)*

Fotoğraf 33. *İğne Oyası Tekniği İle Salatalık Çiçeği Çalışması (16.11.2024 Ayşe Nur OğUZ arşivinden)*

Metal İşlemeciliği İle İğne Oyası Salatalık Çiçeği Motifinin Birleşiminden Oluşan Kolye Tasarımı

Metal işlemeciliği teknikleri ile üretilen fotoğraf 4.e’de görünen kalp şeklindeki motifinin ortası bulunarak at ve üst bölümü mikro matkap kullanılarak delinmiştir. Üst kısımda delinen noktanın içinden halka geçirilmiştir. Halkanın içinden boyun ölçüsünde ince zincir geçirilerek uçlarına açma kapama aparatları monte edilmiştir. Kalp şeklindeki motifinin alt ucundaki mikro matkapla delinen bölüme halka kullanılarak üç adet ince zincir geçirilmiştir. Zincirleri iki adetine iğne oyası tekniği ile yapılan kabak sebzisinin çiçeği üretilen motif monte edilmiştir. İğne motiflerin üzerine gold renkli kafes ve üzerine sarı renkli elips şeklinde boncuk geçirilmiştir. Zincirin bir tanesine sarı elips boncukların arasına su yeşili kristal kesim boncuk geçirilerek tasarım tamamlanmıştır.

Fotoğraf 34. *Metal İşlemeli Salatalık Çiçeği Motifli Kolye (31.12.2024 Ayşe Nur OĞUZ arşivinden)*

Sonuç

Metal işlemeciliğinde kullanılan motiflerin boyut ve formları göz önünde bulundurularak takı türleri arasından kolye tercih edilmiştir. Metal işlemeciliği teknikleri kullanılarak 10 adet motif çalışılmıştır. Motiflerin boyutları göz önünde bulundurularak 6 adeti boğaz genişliği ölçüsünde kısa, 2 adeti uzun, 2 adeti orta boy olarak nitelendirilen ölçüdedir. Motiflerin 3 adeti kalp şeklinde, 3 adeti köşegen, 1 adeti kare, 3 adeti özgün tasarımlara sahiptir. Kalp şeklinde olan motiflerin 2 adetinin ölçüleri 6 cm\6 cm, 1 adetinin ölçüleri 3 cm\3 cm, Köşegen motiflerin ölçüleri 5.5 cm\5.5 cm, özgün tasarım olan motiflerin ölçüleri 4 cm\2.5 cm, kare motifinin ölçüleri 5.5 cm\5.5 cm olarak ölçülmüştür. 6 adet kolyede ince zincir, 2 adet kolye kristal kesme boncuk, 1 adet deri siyah sırim, 1 adet kalın zincir kolye yapımında kullanılmıştır. Motif formlarına uygun olacağı var sayılan malzemeler seçilmiştir. Sebze çiçekleri ilham alınarak üretilen iğne oyası motifler, metal işlemeciliğinde kullanılan motiflere uyumlu olduğu ve eşleştiği görülmektedir. Metal işlemeciliğinde kullanılan motiflerle iğne oyası motiflerin uyumu göz önünde bulundurularak tasarımlarının yapıldığı görülmektedir. İğne oyası motiflerin renklerine ve ebatlarına uygun metal işlemeli motifler seçildiği düşünülmektedir. İğne oyası motiflerin hepsinde ipek iplik kullanıldığı açıklanmıştır. Yapıştırıcı olarak hızlı yapıştırıcı tercih edilmiştir. Bu çalışma ile el sanatları alanında iki farklı disiplinin birleşmesi sonucu sanat alanına yeni bakış açıları kazandırılacağı düşünülmektedir. El sanatlarının farklı alanlarıyla harmanlanan çalışma sonucunda sanatlar arasında oluşan etkileşim farklı bakış açıları sayesinde yeni tasarımların oluşturulabileceği görülmektedir. Sanat ve zanaatın iç içe bulunduğu unutulmaya yüz tutmuş el sanatlarımızın gelecek nesillere aktarılması ve sevdirebilmesi bakımından modern ve gençlerin seveceği çalışmalar yapılmalıdır. Geçmişten günümüze usta çırak ilişkisiyle aktarılan iğne oyaları geleneksel yapıdan çıkarılarak sanatsal alanlarda da çalışmaların yapılması gerektiği düşünülmektedir. Sanat akımları ve diğer el sanatları dallarıyla birleştirilebileceği açıktır. Anadolu çeyiz kültürünün önemli parçalarından biri olan iğne oyaları sanatla birleşerek yeni çağa uyum sağlaması gerektiği düşünülmektedir. Bu çalışma gelecek nesillere örnek olması açısından önemlidir. Takı her toplum ve kültürdeki insanların cinsiyet gözetmeden kullandığı bir aksesuar olarak kullanılmaktadır. Farklı statülerdeki insanların inanç ve güç objeleri olarak kullanıldığı araştırmalarda açıkça belirtilmektedir. El sanatlarının farklı alanlarıyla birleştirilerek oluşturulabilecek olan takılar gerek unutulmaya yüz tutan el sanatlarının gün yüzüne çıkartılarak popüler olmasına yardımcı olacağı düşünülmektedir.

Öneriler

Geçmişten günümüze fazla değişim göstermeyen usta çırac ilişkiyle günümüze kadar ulaşan iğne oyları farklı el sanatları ve sanat akımlarıyla birleştirilmesi gerekmektedir. Günümüz tüketim toplumunda yeni nesillerin küçümsediği Türk milletine özgü iğne oyları sadece çeyiz kültürü olarak görülmekte ve bohçalarda saklanmaktadır. Modern çağa uyarak farklı tasarımların içinde yer alması gerekmektedir. Bu alanda çalışmalar yaparak gelecek nesillere sevdirmeli ve Türk danteli olarak literatüre giren iğne oyları dünyaya tanıtılması elzemdir. İğne oyası tekniği ile diğer el sanatı dallarının sentezlenebildiği görülmektedir. Geçmiş kullanım alanlarından ziyade her yerde sanatla iç içe tasarımlar yapılabileceği açıktır. Diğer el sanatları alanlarında kullanılarak farklı tasarım ve aksesuarların yapılması gerekli olduğu düşünölmektedir.

Etik Beyan

“*Takı Teknikleri ve İğne Oyası Motifleriyle Uygulanan Takı Tasarımları*” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Araştırmacıların katkıları eşittir.

Çatışma Beyanı

Araştırmacıların herhangi bir üçüncü kişi veya kurumlarla çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Barışta, Ö.(1995). *Türk işleme sanatı tarihi*. Ankara: Gazi Üniversitesi Mesleki Yaygın Eğitim Faköltesi Yayını.
- Köröğlü, G.(2004). *Anadolu nygarlıklarında takı*. İstanbul: Türk Eskiçağ Enstitüsü Bilimleri Yayınları.
- Onuk, T. (2000). *Osmanlı'dan günümüze oylar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Önder, M., (1995). *Antika ve eski eserler kılavuzu*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Özder, L. (1995). *İç Anadolu bölgesi geleneksel kadın başlıkları ve çeşitli özellikleri* (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Sular, G., (1998). *Mardin ili midyat ilçesi telkari gümüş işçiliği üzerine bir araştırma* (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tansuğ, S. (2004). Anadolu takıları. *Skylife Dergisi*, 9, 94-104.

İnternet Kaynakça

(TDK, Kasım 2024). Oya, <https://sozluk.gov.tr/>

Görseller

- Ağaçlarnet. (2013.01.27). Bakla, Ağaçlar. <https://www.agaclar.net/forum/sebzeler/4197-4.htm//> (Erişim Tarihi:2024.11.20)
- Aktaş,F., (2021.07). Salatalık Nedir?. Bitkim.net /<https://bitkim.net/bitkiler/salatalik-2/>(Erişim Tarihi: 2024.11.20)
- Bamya.gen.tr, (2024.09.24). Bamya Çiçeği Özellikleri ve Faydaları Nelerdir?. /<https://www.bamya.gen.tr/bamya-cicegi.html/> (Erişim Tarihi:2024.11.20)
- Doğan,H., (2017). Phaseolus Vulgaris (Fasulye). Kocaeli Bitkileri, <https://kocaelibitkileri.com/phaseolus-vulgaris/>(Erişim Tarihi:2024.11.20)
- Friedrich,B., (2008.08.31). Ayçiçeği. Vikipedi Özgür Ansiklopedi, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Ayçiçeği/>, (Erişim Tarihi:2024.11.20)
- Lovepik, (2018). Biber Çiçeği. [lovepik.com/https://tr.lovepik.com/image-500604038/capsicum-flowering.html/](https://tr.lovepik.com/image-500604038/capsicum-flowering.html/)(Erişim Tarihi:2024.11.20)
- Melihtarım, (2021.07). Kabak Yetiştiriciliği. <https://www.melihtarim.com/blog/icerik/kabak-yetistirciligi/>(Erişim Tarihi:2024.11.20)
- Özer,M., (2009.09), Patlıcan Çiçeği. NetFotoğraf,https://galeri.netfotograf.com/fotograf.asp?foto_id=359581/ (Erişim Tarihi:2024.11.20)
- Pikapay., (2024.11.20). Bezelye Çiçeği. bloom,<https://pixabay.com/tr/photos/bezelye-ciçeği-bloom-menekşe-kalp-7303689/>(Erişim Tarihi:2024.11.20)
- Tohumcu, (2018.01). Domateste Çiçek Dökölmesi. hobitohum.com, <https://www.hobitohum.com/domateste-cicek-dokulmesi/>(Erişim Tarihi:2024. 11.20)

EXTENDED ABSTRACT

The use of jewelry dates back to the very origins of humanity, and it has been an essential symbol of culture, belief, and society. Jewelry served for not only decorative purposes but also represented social status, personal identity, and spiritual significance. In the earliest stages of jewelry-making, bone was the primary material used. However, over the years, this primitive material was replaced by a variety of other materials, each offering unique qualities for the creation of decorative items. Depending on one's desire to project strength, majesty, or beauty, the raw materials and adornments of jewelry have varied significantly across different cultures and time periods. It is evident that the most striking forms of decoration in jewelry can also be observed in metalworking, where detailed x and decorative elements add both beauty and significance. In Anatolia, the cradle of many ancient civilizations, a great number of jewelry pieces have been uncovered through archaeological excavations, providing valuable insights into the past. These excavations have revealed that metals such as bronze, gold, and silver were widely used in jewelry production. Such findings suggest that metalworking techniques were highly advanced, and these materials were integral to creating some of the most intricate and exquisite jewelry of ancient times. Beyond the use of metals, the craft of jewelry making also extends into the realm of handicrafts. Examples of handmade jewelry have been found in various forms, including embroidery, weaving, leatherwork, and needle lace. These traditional handcraft techniques are still applied in modern jewelry-making, adding a distinct cultural touch to contemporary designs. Among these crafts, one of the most prominent and revered is *igne oyası* (needle lace), a Turkish handcraft technique that has been passed down through generations. Characterized by its intricate, delicate designs, needle lace is a labor-intensive art form that has long been associated with the master-apprentice relationship. Traditionally, needle lace has been used in textiles, but in recent years, it has found a new place in jewelry-making, opening up new avenues for combining traditional handicrafts with contemporary design. This article explores an innovative approach to jewelry-making by combining needle lace techniques with metalworking. Specifically, the goal of the study is to produce jewelry that integrates vegetable and floral motifs created through needle lace with metalworking techniques. The combination of these two distinct forms of craftsmanship, each with its own cultural and historical significance, is the primary focus of the study. What makes this approach particularly significant is the fact that, to date, no previous research or studies have been found that combine these two art forms to create jewelry. Therefore, this work is the first of its kind and offers original data that can serve as an example for future researchers and jewelry designers looking to merge traditional handicrafts with modern techniques. The choice of vegetable and flower motifs for this project is rooted in the long-standing tradition of using nature as a source of inspiration in both jewelry-making and textile arts. These motifs are not only aesthetically pleasing but also carry deep symbolic meaning in many cultures, representing growth, fertility, beauty, and the cycle of life. By applying needle lace techniques to these motifs, it is possible to create intricate designs that capture the beauty of nature in its most delicate form. The next step is to combine these delicate lace motifs with metal elements, which can bring a sense of durability, structure, and sophistication to the overall piece. This study is particularly important for its originality, as it addresses the gap in existing research by combining needle lace and metalworking in the production of jewelry. The work is based on a qualitative approach, using a combination of literature review and experimental workshop practices to gather data and produce jewelry pieces. The experimental process involved designing and producing several pieces of jewelry that integrated both the needle lace motifs and metalworking techniques. The findings of the study highlight the potential of this combination, demonstrating how the intricate and delicate nature of needle lace can be effectively paired with the strength and beauty of metal to create modern, wearable works of art. The research also aims to inspire future work in the field of jewelry design, offering a new perspective on how traditional handicrafts can be revived and reinterpreted for contemporary applications. As the use of needle lace in jewelry production continues to grow, it opens up new opportunities for preserving and promoting traditional arts in modern times. By bringing together techniques that have existed for centuries, this work provides valuable insights for those interested in preserving cultural heritage while innovating within the context of modern design. In conclusion, this study represents a novel approach to jewelry making by merging the art of needle lace with metalworking. It not only offers a unique fusion of traditional techniques but also emphasizes the importance of cultural heritage in contemporary craft. The findings of this study provide a foundation for future exploration in the field of jewelry design, demonstrating the potential for new combinations of materials and techniques to create truly original and meaningful works of art.

Kahramanmaraş'ta Abdal Müziği ve Bu Kültürel Mirasın Sürdürülebilirliğine İlişkin Abdal Müzisyenleri Görüşleri

Serap Yağmur İLHAN¹

Öz

Araştırmada Kahramanmaraş müzik kültürünün önemli bir parçası olan abdallık geleneğini sürdüren Kahramanmaraş müzisyenlerinin Kahramanmaraş'taki Abdal müziği ve bu kültürel mirasın sürdürülebilirliğine ilişkin görüşlerinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Araştırma, nitel araştırma yöntemine dayalı olarak bir durum çalışması şeklinde tasarlanmıştır. Araştırmada, abdallık geleneğini sürdüren Kahramanmaraş müzisyenlerinin Abdal müzik faaliyetlerine ilişkin görüşlerini ortaya koymak amacıyla araştırmacı tarafından geliştirilen açık uçlu yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Araştırmacı tarafından oluşturulan 8 sorudan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu, araştırmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden 9 abdallık geleneğini sürdüren Kahramanmaraş Müzisyenine yöneltilmiştir. Bu görüşmelerin 8'i yüz yüze 1'i ise telefonla gerçekleştirilmiştir. Araştırmada nitel veri analizi yöntemlerinden içerik analizi kullanılmıştır. Bu verilerden kodlar çıkartılmış, olup ulaşılan kodlardan temalar oluşturulmuştur. Yapılan araştırma ile abdallık geleneğini sürdüren Kahramanmaraş müzisyenlerinin müzik faaliyetlerini halk açısından önemli çeşitli gün ve kutlamalarda gerçekleştirdikleri, ekonomik anlamda belli bir doyuma ulaşmadıkları, bilhassa teknolojik altyapı, elektronik müzikler ve güncel popüler müziklerin abdal müziğini olumsuz yönde etkilediği ve yeni neslin bu geleneği sürdürmesi konusundaki isteksizliği gibi bu geleneğin sürdürülebilirliğini olumsuz yönde etkileyen birtakım sonuçlara ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Abdallar, Kahramanmaraş Abdalları, Abdal Müzisyenler, Kahramanmaraş Müzisyenleri, Abdal Müziği

The Opinions of Abdal Musicians Regarding Abdal Music in Kahramanmaraş and the Sustainability of This Cultural Heritage

Abstract

The study aims to reveal the perspectives of Kahramanmaraş musicians, who maintain the Abdallık tradition, an important part of Kahramanmaraş's music culture, regarding Abdal music in Kahramanmaraş and the sustainability of this cultural heritage. The research was designed as a case study based on qualitative research methods. In the study, an open-ended semi-structured interview form, developed by the researcher, was used to uncover the views of Kahramanmaraş musicians who continue the Abdallık tradition regarding Abdal music activities. The semi-structured interview form, consisting of eight questions prepared by the researcher, was directed to nine Kahramanmaraş musicians who voluntarily agreed to participate in the study. Eight of these interviews were conducted face-to-face, while one was carried out via telephone. The study employed content analysis, one of the qualitative data analysis methods. Codes were derived from the collected data, and themes were generated from these codes. The findings of the study indicate that the musicians of Kahramanmaraş who sustain the Abdallık tradition perform their musical activities during significant public events and celebrations, yet they have not reached a satisfactory economic level. Moreover, it was found that technological advancements, electronic music, and contemporary popular music negatively affect Abdal music. The reluctance of the younger generation to carry on this tradition also poses a significant challenge to its sustainability.

Keywords: Kahramanmaraş Abdals, Abdal Musicians, Kahramanmaraş Musicians, Abdal Music

Atıf İçin / Please Cite As:

İlhan, S. Y. (2025). Kahramanmaraş'ta abdal müziği ve bu kültürel mirasın sürdürülebilirliğine ilişkin abdal müzisyenleri görüşleri. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14 (2), 723-736. doi:10.33206/mjss.1572853

Geliş Tarihi / Received Date: 24.10.2024

Kabul Tarihi / Accepted Date: 30.12.2024

¹ Dr. Öğr. Üyesi – Fırat Üniversitesi, Devlet Konservatuarı, syilhan@firat.edu.tr,

 ORCID: 0000-0002-1383-3576

Giriş

Kültür, bireylerin başkalarından öğrendiği gelenek ve göreneklerdir. Bu gelenek ve görenekler, insan yaşamının geniş bir kısmını oluşturmakla birlikte süreklilik de göstermektedir (Whiten, et al. 2011). Sosyologlar, kültürü, bir toplumun yaşam biçimi olarak ifade etmektedir (Kidd & Teagle, 2012). Etnografik açıdan geniş bir perspektifte ise kültür, bireylerin toplum içerisinde edindiği bilgi, inanç sanat, ahlak, hukuk, gelenek ve diğer alışkanlıkları içeren karmaşık bir bütündür (Tylor, 2021). Kültürlerin bir araya gelmesi ile ise çokkültürlülük kavramı oluşmuştur.

Çokkültürlülük, özünde yeni bir kavram olmakla beraber çokkültürlülük durumu uzun yıllardır var olan bir durumdur. Tarihin hiçbir döneminde kültürler birbirleriyle tamamen bağlantısız ve kendi içlerine kapalı olmamışlardır. Aksine sürekli etkileşim içerisinde olmuştur. (Çelik, 2008). Bu bağlamda çokkültürlülüğün bir kültür sentezi oluşturduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Anadolu da, bu kültür bütününe asırlardır süregelen kozmopolit ve önemli bir parçası olmuştur. Bu durum çeşitli kültürel aktarımları da beraberinde getirmektedir.

Anadolu, uzun yıllardır birçok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. Birçok medeniyetin doğmuş olduğu bu topraklarda eş ve art zamanlı olarak çeşitli kültürel gelişmeler yaşanmıştır (Tamtürk, 2018). Bu gelişmeler, kültürel miras olarak sonraki kuşaklara aktarılmıştır. Özellikle 20. yüzyıl ortalarından itibaren kır ve kent yaşamının iç içe geçmesi, tarihsel, toplumsal ve coğrafik yapısı gereği göçler, mübadeleler gibi sebepler, kültürel anlamda çeşitliliğin yoğun olduğu ülkemizde müzikal açıdan da tek tip bir müzik türünün ve müzikal yapının varlığından söz etmeyi imkansız kılmıştır (Altınay, 2012). Bu farklılıklarla dolu yapı da müzik kültürü açısından çokçeşitlilik veya daha popüler kullanımıyla çokkültürlülüğü getirmiştir. Kahramanmaraş ise bu çokkültürlülük içerisinde önemli yeri olan bir il olmuştur. Bunun nedeni farklı coğrafyaların birleşim noktası olmasıdır. Bulunduğu konum itibarı ile Akdeniz, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki illerle sürekli etkileşim halinde olmuştur (Kara, 2022). Bu açıdan bakıldığında Kahramanmaraş'ın birçok kültürden etkilendiğini söylemek doğru bir ifade olacaktır.

Birçok kültürden etkilenen Kahramanmaraş, aşıkler (Özveren, 2019), romanlar, Yörükler, Aleviler, Çerkesler ve Abdallar olarak anılan farklı kültürel birikime sahip birçok topluluğa ev sahipliği yapan (Zarifoglu, 2021) kültürel açıdan zenginliklerle dolu bir şehir olmuştur. Kahramanmaraş'ın birçok etnik kimliği bir arada bulunduran çokkültürlü, çokkimlikli veya çokçeşitli yapısı, tüm sosyal hayatı etkilediği gibi sanat ve bu sanatların içerisinde birçok duyu organına hitap eden müziğini de etkilemiştir.

Abdallık ve Abdallık Geleneği

Abdalların bir tek tanımını yapmak mümkün değildir. Onlar, çeşitli şekillerde tanımlanmışlardır. Tasavvufi anlamda abdallar, dünyanın manevi düzenine yön vermek üzere Tanrı tarafından görevlendirildiğine inanılan kişilerdir. Bir başka anlamıyla, düzeni koruyan, ama bu özellikleri gizli olan veli gruplarına verilen addır. 12. 13. ve 14. yüzyıllarda “abid, zahit veli, sofı, derviş” anlamlarında kullanılmıştır. Türkler arasında abdallar daha çok serseri dilenci dervişler olarak görülmüştür. Arapçada abdallara “mecnun, meczub, divane, Türkçe de ise “tılbe” denilmiştir. Sosyal konum açısından abdal; gezgin dervişlere verilen addır. Halk veya bazı kaynaklar çingeneler ile karıştırırsa da aslında kendileri bu düşüncüyü reddedip kendilerini Türk Abdalları olarak tanımlamışlardır (Gazimihal, 1961). Alevi Bektaşî inancı içerisinde yetişen “Pir Sultan Abdal”, “Abdal Musa”, “Hüseyin Abdal”, “Cafer Abdal”, “Genç Abdal” ve “Teslim Abdal” gibi bazı kişiler de abdal olarak anılmaktadır. (Erkan, 2008; Tekin Arıcı, 2017). Barkan (1993) Anadolu Abdallarının şamanizmin izlerini taşıyan Anadolu Alevileri Türklerinden ayrı düşünilemeyeceğini vurgulamıştır. Bu durum abdalların inanç yapısının bir kolunun da Aleviliğe dayandığı ve geleneksel abdal müziği yapısı içerisinde bu kültürün de etkisinin olduğunu akla getirmektedir.

Toplum içerisinde daha çok marjinal konumunda olan abdallar; ozanlık, kalaycılık, sepetçilik, elek yapımı, hikayecilik, oyunculuk ve sünnecilik gibi meslekleri benimsemiş olsalar da büyük çoğunluğu müzisyendir. Buradan da abdalların bir tek anlamı veya yapısı ile değil birçok anlamı ve yapıyı içerisine alan bir zümre veya halkı oluşturan bir yapı olduğu anlaşılmaktadır. Çalışmaya konu olan anlamıyla ise abdallar, davul ya da zurna çalarak halkı eğlendirmeyi sanat edinmiş kişilerdir (Fila, 1986; Hoiberg, 2004; Andrews, 1992; Duygulu, 1996).

Köprülü (1935), abdal müzisyenleri “profesyonel müzisyenler” olarak tanımlamıştır. Abdal müzisyenler veya Abdal davulcular Anadolu’da sayıca azdır. Yurttaki davul ve zurnacılık, kısmen kendilerinin elindedir (Gazimihal, 1961). Sözer (2005), abdalları, Anadolu’nun bazı yörelerindeki gezgin davulcular olarak tanımlamaktadır. Bir kültür taşıyıcısı olan abdal müzisyenlerin geneli, günümüzde bu

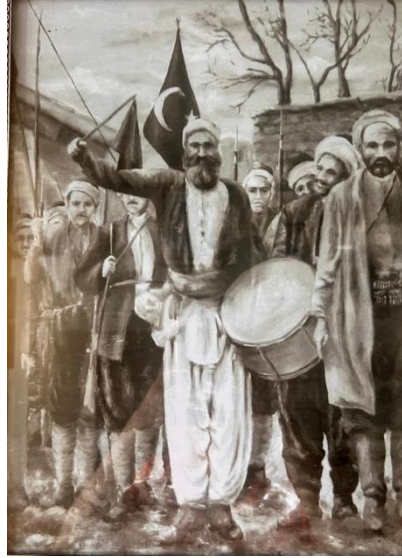
geleneklerini eğlence kültürü içerisinde sürdürmeye devam etmekte ve yaptıkları işten maddi kazanç sağlamaktadırlar. Aydın (2011) ve Demir vd. (2024), abdalların, düğün, kına gecesi, şenlik, festival, asker uğurlaması, deve güreşleri gibi çok çeşitli etkinliklerde müzik icracılığı yaparak geçimlerini sağlamakta olduğundan bahsetmiştir. Hacı Taşan, Çekiç Ali, Muharrem Ertaş ve oğlu, abdallığın son temsilcisi olarak anılan Neşet Ertaş, bilinen en ünlü abdallar, aynı zamanda bu kültürün taşıyıcıları olmuştur (Erkan, 2008).

Abdalların Müziği İcra Biçimleri

Abdallar, kendilerine has müziksel ifadeleri ve zengin kültür mirası ile Anadolu müzik medeniyetinin en özgün topluluklarından biri olmuştur. Bu topluluk, bu mesleği kuşaklar boyu sürdürmeleri sonucu, gelişerek çoğalan, kendilerine özgü bir kültür hazinesini oluşturmuştur. Bu kültür hazinesi, içerisinde, Ege'ye ait zeybeklerin en seçkin örneklerini, davul ve zurna icraları ile Aydın ve çevresine ait çeşitli eserlerini, Anadolu bölgesinin bozlaklarını, kendilerine özgü form ve ses özellikleriyle halayları, türkülerini, oyun havaları ve deyişlerini bulundurmaktadır. Bunların yanı sıra ise Orta Anadolu Abdalları, söylemlerini Çukurova ve Barak Abdallarının ise yanık Barak havalarını ve yığitlemelerini yaşatmaya devam etmektedir. Bahsedilen ezgilerde, Anadolu'ya ait tarihi, kültürel dokuyu, Türkmen dilinin duru inceliklerini bulmak mümkündür. (Parlak, 2013).

Abdalların icra ettiği müzikler daha çok yöresel karakterli ezgilerdir. Repertuvarlarında olan bu ezgiler çoğunlukla uzun hava şeklindedir. Abdallar, Orta Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'nun bozlakları ile Fırat Kenarından başlayıp Gaziantep, Gavur Dağı ve İskenderun yörelerine uzanan bölgedeki aşiret havalarının en seçkin icracıdır. Yerel bir ezginin yerli halk ve abdalların icra ediş şekilleri arasında bile üslup farklılıkları bulunmaktadır. Sözcüklerdeki vurgulardan melodideki esnek yapıya kadar farklılıklar görülmektedir. Örneğin, Anadolu halkı, halk ezgilerini söylerken kendi aralarında yerli ve köylü ağzı diye ayrılırken abdallar ise kendi aralarında abdal ve teber ağzı şeklinde ayrılmıştır (Duygulu, 1997).

Kahramanmaraş'ta Abdallık ve Abdal Halil Ağa

Resim 1. *Abdal Halil Ağa (Bu fotoğraf "Abdal Halil Ağa Rubunu Yaşatma ve Davulcular Derneği duvarından alınmıştır.)*

Abdal Halil Ağa, Kahramanmaraş'ın 1919 yılında Fransızlar tarafından işgali sırasında öne çıkan şehrin önemli figürlerinden biri olmuştur. 1919 yılında Kahramanmaraş'a gelecek olan Fransız işgal birliklerini görkemli bir törenle karşılamak isteyen işbirlikçi Ermeniler, 28 Ekim 1919'da Abdal Halil Ağa'nın yanına giderek davul ve zurnalarla Fransız birliklerinin karşılanması için para teklifinde bulunmuşlardır. Abdal Halil Ağa ise bu teklifi katii bir şekilde reddetmiştir. Ermeniler, bu cevap karşısında tehditler savurarak uzaklaşmışlardır. 22 gün süren Maraş mücadelesinin ardından 12 Şubat 1920'de Fransız birliklerinin şehirden gizlice kaçtığı anlaşıncı, Abdal Halil Ağa ve davulcu arkadaşları şehrin dört bir yanında çalarak bu zaferi duyurmuşlardır. Kendinden sonraki nesil de her yıl 12 Şubat'ta bu zaferi davul ve zurnalarla kutlamaktadırlar (Gökşen, 2008).

Resim 2 ve 3. *Abdal Halil Ağa Derneğinin yeni nesil müzisyenleri (Bu fotoğraflar “Abdal Halil Ağa Ruhunu Yaşatma ve Davulcular Derneği” duvarından alınmıştır.)*

Yaşanılan tarihi olaylar, Abdal Halil Ağayı Kahramanmaraş'ın müzik tarihinde önemli sembollerden biri yapmıştır. Öyle ki Kahramanmaraş'ta Abdal Halil Ağa adında bir cadde bulunmaktadır. 1900'lü yılların başından bu zamana gelen bu geleneğin sürdürülebilmesi için “Abdal Halil Ağa Ruhunu Yaşatma ve Davulcular Derneği” kurulmuştur. Bu dernekte usta-çırak ilişkisi içerisinde yetişen birçok davulcu ve zurnacı bulunmaktadır. Kahramanmaraş'ın kurtuluş gününü temsil eden abdal müzisyenler, aynı zamanda şehrin düğün, festival, çeyiz alma, bireysel kutlamalar gibi çeşitli eğlence ihtiyaçlarını da karşılamaktadır.

Kahramanmaraş'ta davul zurna icracılığı şeklinde kendini gösteren abdallığın (Altınöz, 2021) diğer illerde farklı türdeki çalgılarla kendini gösterdiği görülmüştür. Önal (2024), yapmış olduğu çalışmada, Bala ve Keskin yöresinde yapılan abdal müziği faaliyetlerinde daha çok davul ve zurna, Kırşehir'deki abdal müziği faaliyetlerinde ise keman ve bağlama çalgılarının kullanıldığını ifade etmiştir. Tarçın (2020), Ceyhan'daki abdalların klarnet ve keman çalgılarını icra ettiklerinden bahsetmiştir. İlgili literatür incelendiğinde, Kahramanmaraş yöresi dışındaki yörelerde, çok çeşitli türde çalgıların kullanılabildiği görülürken Kahramanmaraş abdal müziği geleneğinde ise davul ve zurna çalgılarının kullanıldığını görülmüştür. Bu bilgiler ışığında, abdal müziği geleneğinde kullanılan çalgıların ve dolayısı ile müziksel yapının değişkenlik gösterebildiğini ve bu durumun yöresel açıdan değerlendirmesinin daha uygun olacağını söylemek yanlış olmayacaktır.

Bu çalışmada, Kahramanmaraş müzik kültürünün önemli bir parçası olan abdallık geleneğini sürdüren Kahramanmaraş müzisyenlerinin, Kahramanmaraş'taki abdal müziği ve bu kültürel mirasın sürdürülebilirliğine ilişkin görüşlerinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda araştırmanın temel sorusu; “Kahramanmaraş'ta abdal müziği ve bu kültürel mirasın sürdürülebilirliğine ilişkin abdal müzisyenlerinin görüşleri nelerdir?” şeklindedir. Araştırmanın temel sorusu doğrultusunda aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aranmıştır. Kahramanmaraş özelinde olan bu sorular aşağıdaki şekildedir;

1. Kahramanmaraş Abdal Müzisyenlerinin;

- abdal müzisyenliğini öğrenim şekli nasıldır?
- müzik faaliyetleri nerelerde gerçekleştirilmektedir?
- geçimlerini sağlama durumları nasıldır?
- uğraştıkları başka meslek alanları var mıdır? varsa bu meslekler hangileridir?
- yapılan abdal müziği faaliyetleri ile ilgili görüşleri nelerdir?
- yapılan abdal müziği faaliyetlerini olumsuz etkileyen faktörler ile ilgili görüşleri nelerdir?
- geleneksel abdal müziğinin sürdürülebilirliğine ilişkin görüşleri nelerdir?
- abdal müziğinin sürdürülebilirliğine ilişkin önerileri nelerdir?

Yöntem

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırmalar, verileri toplamak ve analiz etmek için gözlem, görüşme ve belge analizi gibi üç temel öge etrafında birleşen araştırmalardır (Fraenkel, Wallen ve Hyun, 2011). Bu araştırmalar, araştırmacıların araştırmasına yönelik gözlem, görüşme yapmaları veya belgeleri analiz etmelerine dayalı olarak kategoriler oluşturmaları ve bunları açıklamalarına dayalı olan araştırmalardır (Hammersley, 2013). Araştırma, nitel araştırma yöntemlerine dayalı olarak bir durum çalışması şeklinde tasarlanmıştır. Durum çalışmaları, sorunları derinlemesine inceleyen ve bir bağlam

içerisinde keşfetme fırsatı sağlayan, teorik olarak daha geniş bakış açısına sahip teoriler oluşturmak ve bunları çoğaltmaya yonelik olan bir araştırma stratejisidir. Bu stratejide ayrıntılı kanıt veya bilgiler, sistematik bir şekilde bir araya getirilir (Hartley, 2004). Bu hususta, aşağıda çalışma ile ilgili hazırlanan görüşme sorularından bazı örnekler verilmiştir. Bu sorular;

6. Soru: Geleneksel abdal müziği faaliyetlerini olumsuz etkileyen faktörler ile ilgili görüşleriniz nelerdir?

7. Soru: Geleneksel abdal müziğinin sürdürülebilirliğine ilişkin görüşleriniz nelerdir?

8. Soru: Geleneksel abdal müziğinin sürdürülebilirliğine ilişkin önerileriniz nelerdir? şeklinde dir.

Araştırmanın alışma grubunu Kahramanmaş'ta abdallık geleneğini sürdüren 9 abdal müzisyeni oluşturmaktadır.

Tablo 1. Çalışma Grubu zellikleri

<i>Abdallar</i>	<i>Cinsiyet</i>	<i>Yaş</i>	<i>Mesleği İcra Yılları</i>	<i>algıları</i>
A1	Erkek	57	40	Davul- Zurna
A2	Erkek	58	45	Davul
A3	Erkek	44	30	Davul - Zurna
A4	Erkek	40	25	Zurna
A5	Erkek	18	8	Davul
A6	Erkek	40	30	Davul
A7	Erkek	21	11	Davul
A8	Erkek	19	10	Davul-Darbuka
A9	Erkek	46	30	Davul

Araştırmanın alışma grubunu Kahramanmaş'ta abdallık geleneğini sürdüren cinsiyeti erkek olan 9 abdal müzisyen oluşturmaktadır. Çalışma grubunun erkek abdal müzisyenlerden oluşma sebebi Kahramanmaş'ta kadın abdal müzisyenlerin olmamasıdır. Çalışma grubunun 9 kişiden oluşma sebebi ise veri doyumuna ulaşılmasıdır. Araştırmaya katılan katılımcılar A harfi ile gösterilmiştir. Abdal müzisyenlerin yaşlarının 18-58 aralığında olduğu gözlenmiştir. Bu müzisyenlerin büyük çoğunluğunun 10 ile 18 yaş aralığında mesleklerini icra etmeye başladıkları saptanmıştır. Abdalların çoğunluğunun davul çaldığı görülmekle beraber davul ve zurna alan abdalların da mevcut olduğu grlmştir. 8 numaralı yaşça diğer abdal müzisyenlerden daha geniş olan abdal müzisyen ise davulun yanında darbuka da almaktadır. Araştırmanın büyük çoğunluğu yüz yüze gerçekleştirildiğinden araştırmanın temel sorusu, araştırma soruları ve görüşme soruları hazır olduğundan dolayı verilerin toplanması ortalama 1 hafta almıştır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada, Kahramanmaş'taki abdal müziği ve bu kültürel mirasın sürdürülebilirliğine ilişkin görüşlerin ortaya konulması amacıyla araştırmacı tarafından geliştirilen açık uçlu yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşmeler, araştırmacıya görüşme sırasında ortaya çıkabilecek ilgili fikirleri keşfetme özgürlüğü sağlar (Adeoye-Olatunde & Olenik, 2021: 1360). Görüşme soruları, abdallık geleneğini sürdüren Kahramanmaş Müzisyenlerinin müzik faaliyetlerine ilişkin görüşlerini belirlemek üzere tasarlanmıştır. Bu kapsamda,  ğretim üyesinin uzman görüşleri alınmıştır. Alınan görüşler doğrultusunda, görüşme sorularının 3., 6., 7. ve 8. maddeleri yeniden düzenlenerek son şekli verilmiştir. Araştırmacı tarafından oluşturulan 8 sorudan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu, araştırmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden, abdallık geleneğini sürdüren, Kahramanmaş'ta yaşayan 9 müzisyene yöneltilmiştir. Bu görüşmeler, veri odağı ve miktarı da dikkate alınarak 8'i yüzyüze 1'i ise telefonla gerçekleştirilmiştir. Yapılan görüşmeler, ses kayıt cihazı ile kaydedilmiş olup sonrasında araştırmacı tarafından yazılı hale getirilmiştir. Yazılı hale getirilen metinler ise katılımcılara gönderilip onayları alınmıştır.

Verilerin Analizi

Verilerin analizinde nitel veri analizi yöntemlerinden içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analizi, içeriğin anlam ve bağlantılara göre incelenmesidir (Prasad, 2008). Araştırmaya katılan Kahramanmaş Abdal Müzisyenleri ile yapılan görüşmeler, ortalama 20 dakika civarında bir sürede gerçekleşmiştir. Bu araştırmada, görüşme yoluyla elde edilen veriler, bilgisayar ortamına aktarılarak analize hazır hale getirilmiştir. Bu verilerden kodlar çıkartılmış olup ulaşılan kodlardan temalar oluşturulmuştur. Oluşturulan kodların güvenilirliğini değerlendirmek amacıyla alan uzmanına gönderilerek yeniden kodlaması istenmiştir.

Elde edilen kodlar birbiri ile karşılaştırılmıştır. Karşılaştırma sonuçları Güvenirlik = (Görüş Birliği / [Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı]) × 100 formülü kullanılarak (Miles ve Huberman'ın, 1994) hesaplanmıştır. Bu hesaplama sonucunda araştırma güvenirliliği .88 olarak belirlenmiştir. Kodlar ve temalar tablolar halinde düzenlenmiştir.

Etik kurallara uygun olarak katılımcıların kimlikleri gizli tutulmuştur. İç güvenirliliğin artırılması için de birden fazla araştırmacı araştırmaya dâhil edilmiştir (Lincoln et al. 2011). Araştırmaya ait ses kayıtları, araştırmacı tarafından dosyalararak saklanmıştır. Analiz sürecinde abdalların kimliklerinin gizli tutulması bakımından her bir abdal için (A1, A2, A3,.....,A9) ayrı bir kod kullanılmıştır. Yapılan analizler araştırma gurubundan alınan doğrudan alıntılar ile desteklenmiştir.

Bulgular

Araştırmanın bulguları araştırma soruları kapsamında şekillendirilmiştir. Kahramanmaraş özelinde yapılan bu araştırmada, Kahramanmaraş'taki abdal müziğine ve bu kültürel mirasın sürdürülebilirliğine ilişkin abdal müzisyenleri görüşlerine yer verilmiştir. Aşağıda ise bu hususta abdallardan elde edilen görüşler tema ve kodlara ayrılıp tablolaştırılarak sunulmuştur;

Tablo 2. *Abdal Müzisyenlerinin Abdal Müzisyenliğini Öğrenim Şekli*

Temalar	Kodlar	Katılımcılar
Öğrenim Şekli	Usta Çırak İlişkisi	A1, A3, A4, A7
	Babadan Oğula Aktarım	A6, A8
	Babadan Dededen Aktarım	A2, A5, A9

Tablo 2'de abdal müzisyenlerinin abdal müzisyenliğine başlama şekilleri incelendiğinde yapılan görüşmeler sonucunda tek tema elde edilmiştir. Bu görüşmeler doğrultusunda abdal müzisyenlerinin abdal müzisyenliğini sadece usta çırak ilişkisi, babadan oğula aktarım ve babadan dededen aktarım gibi geleneksel aktarım yolu ile öğrendikleri görülmüştür. Aşağıda bu tema ve kodlara ışık tutan abdal görüşlerinden bazıları verilmiştir:

A1. *Usta-Çırak ilişkisi ile başladım.*

A2. *Biçim de davulu öğrenmemiz atadan babadan göre göre alışa alışa oldu...Babamızı, dedemizi gördük ve onlara öğrendik...*

A5. *Dedemizden babamızdan öğrendik...Atadan dededen öğrendik...*

A8. *Babadan öğrendim*

Tablo 3. *Abdallık Gelenegini Sürdüren Kahramanmaraş Müzisyenlerinin Müzik Faaliyetlerini Gerçekleştirdikleri Yerler*

Temalar	Kodlar	Katılımcılar
Resmi Etkinlikler	Onikişubat Kutlamaları (kurtuluş bayramları), festivaller, güreş festivalleri	A1, A2, A3, A4, A6, A8
Özel Gün Kutlamaları ve Ritüeller	Sokak düğünleri, düğün salonları, nişanlar, doğum günleri, kına geceleri, asker kutlamaları, gelin almalar, bağ evi eğlenceleri, çeyiz almalar	A1, A2, A3, A4, A5, A6, A7, A8, A9
Kırsal Ortam	Köy düğünleri, bağ evi eğlenceleri	A1, A4, A5, A6

Tablo 3'te Abdallık gelenegini sürdüren Kahramanmaraş müzisyenlerinin müzik faaliyetlerini gerçekleştirdikleri yerler verilmiştir. Bu faaliyetlerin çoğunlukla sokak düğünleri, düğün salonları, nişanlar, doğum günleri, kına geceleri, asker kutlamaları, gelin almalar, bağ evi eğlenceleri, çeyiz almalar gibi özel gün kutlamaları ve ritüellerde yapıldığı görülmüştür. Bunun yanı sıra ise yoğun olarak katılım gösterdikleri diğer etkinlikler ise Onikişubat Bayramları, festivaller ve güreş festivalleri gibi resmi bazı etkinlikler olmuştur. Aşağıda bu tema ve kodlara ışık tutan abdal görüşlerinden bazıları verilmiştir:

A1. *Onikişubat Kutlamaları (kurtuluş bayramları), Sokak düğünleri, düğün salonları, festivaller, güreş festivalleri, gelin almalar, kına geceleri, bağ evi eğlenceleri, asker kutlamaları, çeyiz alma törenleri gibi yerlerde bulunuruz.*

A2. *Güreşler, festivaller, düğün salonları, gelin alma, çeyiz alma, asker kutlamaları, doğum günlerine gideriz.*

A6. D    n salonları, kurtuluş g  nleri, g  reş festivallerine gideriz,   eyize gideriz, k  y d    nleri, sokak d    nleri nerede   a  ırılırsa oraya gideriz. Uzak yerlere de gideriz.

Tablo 4. Ge  imlerini Sa  laması A  ısından Abdal M  zisyenli  ine İlişkin G  r  şler

<i>Temalar</i>	<i>Kodlar</i>	<i>Katılımcılar</i>
Olumsuz G��r��şler	Gelir yetersizli��i ve de��işken gelir	A1, A5, A8, A9
	Yetersiz iş fırsatları	A1
	Y��resel fırsat eşitsizli��i	A3
	Alternatifsiz meslek oluşu	A6
	Ek iş ihtiya��ı	A4, A7, A8
Olumlu G��r��şler	Ticaret (Alım Satım İşleri)	A2

Tablo 4'te ge  imlerini sa  laması a  ısından abdal m  zisyenli  ine ilişkin abdal m  zisyen g  r  şleri verilmiştir. Bu bilgilere g  re gelir yetersizli  i ve de  işken gelirin olması, yetersiz iş fırsatları, y  resel fırsat eşitsizli  i, alternatifsiz meslek oluşu ve ek iş ihtiya  ı gibi bir  ok olumsuz g  r  ş abdal m  zisyenlerinin ge  imlerini sa  laması konusunda zorluk   ekti  ini g  stermektedir. Bu konuda olumlu g  r  ş belirten abdal m  zisyenin ise tanınırlı  ı bir avantaj olarak g  rd     g  r  lm  ştir. Aşa  ıda bu tema ve kodlara ışık tutan abdal g  r  şlerinden bazıları verilmiştir:

A1. Askeri   crete bilene ulaşmıyor yani. Bir g  n gelirse beş g  n oturuyoruz. Başka bir iş yapmadı  ımızı sanarak zaten iş imkanı sunmuyorlar...İş imkanı yok.

A2. Evimi ge  indiriyorum...Perişan olmuyorum...Bunun nedeni   evremi   ok geniş omasıdır...81 vilayete gider davul   alarım... Davulcu ...(adı) dedi  in zaman herkes tanır. Emniyeti de tanır, valisi de tanır, cumburreisi de tanır... milletvekili de tanır...bakanları da tanır...

A6. Aylık kazancımı ge  imimi sa  laması a  ısından yetersiz buluyorum. Mesle  imin yanında hurdacılık da yapıyorum.

Tablo 5. Abdallık Gelene  ini S  rd  ren M  zisyenlerin U  raştıkları Di  er Meslekler

<i>Temalar</i>	<i>Kodlar</i>	<i>Katılımcılar</i>
Sadece kendi işleri ile u��raşma	M��zisyenlik	A1, A2, A3, A5, A6, A7
Ek İş Yapma	Hurdacılık	A4
	Ticaret (Alım Satım İşleri)	A8

Tablo 5'te abdallık gelene  ini s  rd  ren m  zisyenlerin u  raştıkları di  er meslekler verilmiştir. Bu bilgiler do  rultusunda ek iş olarak hurdacılık ve ticaret gibi meslekler ile u  raşan abdallar olsa da genel olarak sadece m  zisyenlik yani kendi meslekleri ile u  raşan abdalların yo  unlukta oldu  u g  r  lm  ştir. Aşa  ıda bu tema ve kodlara ışık tutan abdal g  r  şlerinden bazıları verilmiştir:

A1. Abdal m  zisyenli  inin dışında başka bir işle u  raşmıyorum.

A4. Abdal m  zisyenli  inin gelirini yetersiz buldu  um işin ek iş olarak hurdacılık yapıyorum.

A5. Sadece kendi mesle  im olan abdal m  zisyenli  i yapıyorum.

Tablo 6. Abdal M  zi  i Faaliyetlerine İlişkin G  r  şler

<i>Temalar</i>	<i>Kodlar</i>	<i>Katılımcılar</i>
Olumlu G��r��şler	Faaliyetlerin Yeterlili��i, Temsil G��c�� ve S��rd��r��lebilirli��inin Oldu��una İnan��	A1, A6, A8, A9
	Yeterli ilgi ve ��nem	A8
	Faaliyetlerin Yetersizli��i	A3, A4, A5, A7
Olumsuz G��r��şler	��nem ve İlgi Eksi��i	A2, A4

Tablo 6'da abdal m  zi  i faaliyetleri ile ilgili abdal g  r  şlerine yer verilmiştir. Bu bilgiler do  rultusunda ulaşılabilen g  r  şlerin faaliyet yetersizli  i ve   nem ve ilgi eksikli  i gibi olumsuz g  r  şler etrafında yo  unlaştı  ı g  r  le de faaliyetlerin yeterlili  i, temsil g  c   ve s  rd  r  lebilirli  inin oldu  una inan   gibi olumlu g  r  şlerin de mevcut oldu  u g  r  lm  ştir. Aşa  ıda bu tema ve kodlara ışık tutan abdal g  r  şlerinden bazıları verilmiştir:

A3. Bana göre şehirde yapılan faaliyetler yeterli değil...Gelişmesini istiyorum...Bizim dedemiz zamanında ufak bir şey yapmamış...Dolayısı ile bizim de elimizden tutulmalı...Belediyelerde, devlet dairelerinde görevlendirilmeliyiz...

A4. Kahramanmaraş'taki abdal müzik faaliyetlerini ve yaptığımız müziğe verilen önemi yeterli bulmuyorum...Diğer şehirlerde abdal müziği daha fazla faalken bizim şehrimizde yaptığımız müziğe önem verilmiyor.

A8. Yapılan faaliyetleri gayet yeterli buluyorum. Memlekette davul zurnanın yeri ayrı...Bence yapılan faaliyetler gayet yeterli. Benim için davul zurna geleneği bu memlekette hiçbir zaman bitmez...Çünkü halkımızın bu çalgılara ayrı bir sevgileri var... Bu da yaptığımız işin ve abdal müzik geleneğinin sürdürülebilirliğini sağlıyor.

A9. Yapılan faaliyetler yeterli ama devlet dairesinde yer almıyoruz...Hatta devlet dairelerinin herhangi bir kolunda görev alsak iyi olur. Bu şekilde bu faaliyetler artarak devam eder.

Tablo 7. Abdal Müziği Faaliyetlerini Olumsuz Etkileyen Faktörler

Temalar	Kodlar	Katılımcılar
Teknolojik değişim ve dönüşüm ile ilgili faktörler	Teknolojik altyapı ve elektronik müzikler tercihi	A1, A3, A4, A5, A7
	Güncel popüler müziklerin tercihi	A2, A6, A8, A9
Yenilikçi bakış açısı ile ilgili faktörler	Neslin ve müzik tercihlerinin değişmesi	A5
	Düğün orkestraları ve düğün sanatçıları tercihi	A2, A3, A4

Tablo 7'de abdal müziği faaliyetlerini olumsuz etkileyen faktörlere yer verilmiştir. Bu bilgiler ışığında bu faaliyetleri olumsuz yönde etkileyen durumların bilhassa teknolojik altyapı ve elektronik müzikler tercihi ve güncel popüler müziklerin tercihi gibi teknolojik değişim ve dönüşüm ile ilgili olan faktörlerin çevresinde toplanmış olduğu görülmüştür. Bu bilgiler ışığında aşağıda bu tema ve kodlara ışık tutan abdal görüşlerinden bazıları verilmiştir:

A1. Teknolojik müzikler, yeni çıkan müzikler yapmış olduğumuz müzikleri olumsuz yönde etkiledi...

A2. Mesela sanatçının olmuş olduğu düğünde bize davul çaldırmıyorlar...Bir düğün salonunda mesela 14 bine sanatçı getirdi...Dolayısı ile beni iptal ettiler...Getirdikleri müzisyenler bizleri olumsuz etkiliyor çünkü güncel müzik istiyorlar... Bu gibi durumlar yaptığımız müziği olumsuz yönde etkiledi...

A3. Orkestralar bizleri olumsuz yönde etkiledi...Çünkü orkestranın yaptığı müzik elektronik...Örneğin bir orgdan her çeşit ses çıkabiliyor... Tabi ki bizimki daha geleneksel kalıyor biz onların yaptığı müziği yapamıyoruz...

A6. Güncel müzikler olumsuz etkiledi. Bu müzikler davul zurnanın önüne geçti diyebilirim.

Tablo 8. Geleneksel Abdal Müziğinin Sürdürülebilirliğine İlişkin Görüşleri

Temalar	Kodlar	Katılımcılar
Olumlu Görüşler	Sürdürülebilirliğine ilişkin gelecek görme	A1, A9
	Gençlerin abdal müzisyeni olma konusundaki isteksizlik	A2, A4, A6, A7
	Düzenli gelir ve hayat garantisinin olmaması	A3, A4
Olumsuz Görüşler	Teknolojinin gelişmesi ile abdal müzisyenliğinin bittiğine olan inanç	A5, A8
	Müzik tercihlerinin değişmesi	A8
	Geleneğin kısa vadede biteceğine olan inanç	A7

Tablo 8'de Abdal müziğinin sürdürülebilirliğine ilişkin görüşlere yer verilmiştir. Gençlerin abdal müzisyeni olma konusunda isteksiz olması, yapılan işin düzenli geliri ve hayat garantisinin olmaması, teknolojinin gelişmesi ile abdal müzisyenliğinin bittiğine ve geleneğin kısa vadede biteceğine olan inanç, müzik tercihlerinin değişmesi gibi birçok olumsuz görüş geleneksel abdal müziğini sürdürülebilirliğine olan inancın az olduğu ya da olmadığını göstermektedir. Bu durum genel itibarıyla abdal müzisyenlerin geleneksel abdal müziğinin sürdürülebilirliğine ilişkin olumsuz görüşleri benimsedikleri söylenebilir. Bu görüşlerin yanı sıra geleneksel abdal müziğinin sürdürülebilirliğine ilişkin gelecek gören abdalların az sayıda da olsa mevcut olduğu görülmektedir. Tablo 7'de yer alan temalar ve kodlar ile ilgili görüşler şu şekildedir:

A2. Bu işle ilgili herhangi bir gelecek görmüyorum. Bizim mesleğimiz 30 yıl önce değerliydi... Şimdi değersiz çok değersiz... Gençler çalışmak istemiyorlar bu meslekte. Gençleri bu işe yönlendirmeye çalışıyorum... Yönelmek istemiyorlar... Bizim zamanımızda iyiydi... Ama artık inanın iyi değil... Geleceği yok...

A3. Herhangi bir gelecek görmüyorum... Evladımı, çevremi de bu işe yönlendirmek istemem çünkü sigortamız yok...

A4. Bir gelecek görmüyorum. Eşim dostum, çocuğum akrabam bu işe yönelmiyorlar... Yönelmelerini de istemem... Çünkü düzenli bir gelirimiz yok...

A5. Maalesef bitti... Neyini göreyim ki yani... Düşün salonları ve akabinde teknolojik müzikler çıktı. Davul işi, davul mesleği bitti artık... Meslek bitti... Davul işinin bir geleceği yok...

A9. Bu mesleğin en az 50 yıl daha devam edeceğini düşünüyorum... En azından bizler devam ettireceğiz...

Tablo 9. Abdal Müziğinin Sürdürülebilirliğine İlişkin Öneriler

Temalar	Kodlar	Katılımcılar
Kamu ve Kurumsal Destek	Belediye destekleri	A1, A2, A3, A4, A5, A6, A7, A9
Ekonomik Güvence ve Sosyal Haklar	Düzenli bir iş, ek iş ve maaş Hayat güvencesi sağlama ve hak edilen ücretin verilmesi	A1, A4, A7 A7
Kişilerin Destegi	Ünlü desteği ile tanınırlığı artırma	A8
Kültürel Yayılma	Turistik yerlere gönderilme ve tanınırlığın artırılması	A2

Tablo 9'da abdal müziğinin sürdürülebilirliğine ilişkin önerilere yer verilmiştir. Bu bilgilerden abdal müziğinin sürdürülebilirliği için abdalların genelinin kamu ve kurumsal destek beklentilerinin olduğu görülmüştür. Bu konuda ise özellikle belediyeden desteklerin beklendiği görülmüştür. Bunun yanı sıra sürdürülebilirlik için ise ekonomik güvence ve sosyal haklar, kişilerin desteği ve kültürel yayılma gibi de birtakım önerilerde bulunulmuştur. Bilhassa düzenli iş, ek iş ve maaş beklentilerinin karşılanması ile abdal müzisyenliğinin sürdürülebileceği görülmüştür. Tablo 8'de yer alan temalar ve kodlar ile ilgili görüşler şu şekildedir:

A2. Turistik yerlere veya şehir dışlarına gönderilmeliyiz... Gaziantep'in abdalları çok güzel yerlere gidiyor. Bizde gitmeliyiz. Kültürümüzü yaymalıyız.

A5. Ne yapsalar da bu iş bitti elimizden bir şey gelmiyor... Abdal müziğinin muhafaza edilmesi, geliştirilmesi veya sürdürülebilmesi için bizlere belediyelerde görev verilebilir.

A6. Belediyede herhangi bir birime alsalar, belediyede çöpçülük için alsalar... Çünkü yaptığımız mesleğin bir sonu yok... Mesleğimiz sürdürülebilir olması için bizlerin öncelikle geçimimizi sağlamamız gerekiyor.

A7. Belediye bize sigorta bağlasa, belediye bandosuna verse... Halk eğitime verse... Yani işimize gidip işimizden gelsek... Sigortamız olur... Belli bir aylığımız olur... Her gün evde yatmayız... Mesela biz 5-6 ay çalışıyoruz... 5-6 ay kırsın yatıyoruz... Ama belirli bir işin olsa... Aydan aya asgari ücret alsak... Sigortam da olur... İlerde emekli olma durumu da olur... Yani bu iş maddi imkânsızlıklardan dolayı sürdürülemez gençler de bu durumun böyle olduğunu farkında...

A8. Eli büyük olan insanlar biz abdallara el uzatsa çok güzel olur... Yani sosyal medyada görüyorsunuzdur... Böyle sesi güzel olup keşfedilmeyen çok insan var... Ünlü sanatçılar biz abdal müzisyenlerin de ellerinden tutabilirler mesela... Bizim tanınırlığımızı arttırabilirler... Bu şekilde sürdürülebilirliğimiz artar.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu bölümde araştırmanın temel sorusu ve diğer araştırma soruları ışığında ulaşılan sonuçlara yer verilmiştir. Kahramanmaraş'taki 9 abdal müzisyen araştırmaya gönüllü olarak katılmış olup kendilerine yöneltilen 8 açık uçlu soruya cevap vermişlerdir. Verilen cevaplara yönelik içerik analizi yapılmış olup elde edilen bulgular doğrultusunda ulaşılan sonuçlar aşağıda verilmiştir. Çalışma grubu özellikleri incelendiğinde Kahramanmaraş'taki abdal müzisyenlerin hepsinin erkek olduğu saptanmıştır. Bu durum ile Kahramanmaraş özelinde abdal müzisyenliğine erkek nüfusunun hakim olduğu ve bu mesleği yapan abdal kadın müzisyenin ise bulunmadığı görülmüştür.

Çalışma grubunu oluşturan Kahramanmaraş Abdal Müzisyenleri genel olarak davul-zurna çalmaktadır. Bu hususta bu kişiler kendilerini “davulcu” olarak atfetmektedir. Türkiye’nin diğer yerlerinde ise kullanılan çalgıların Kahramanmaraş’takinden farklılık gösterdiği görülmüştür. Aydın ve Sağer (2023), Orta Anadolu’da abdalların bağlama çaldıklarını, Beyhan (2023) ise bu yörede keman çalgısını da icra ettiklerini belirtmiştir. Önal (2024), Ankara/Balâ ve Kırıkkale/Keskin civarında davul-zurna ikilisinin ön planda olduğunu vurgularken Kırşehir’de ise keman ve bağlama çalgılarının yaygın olarak kullanıldığından bahsetmiştir. Sençerman (2017) zurnanın Turgutlu abdal müziğinde oldukça önemli bir yerde olduğunu hatta buradaki abdal müzisyenlerin “abdal zurnacı” olarak nitelendirildiğinden söz etmiştir. Zarifoğlu (2021), Kahramanmaraş ile komşu şehirler olan Gaziantep’te de abdalların yaygın olarak davul zurna ve bağlama çalgılarını kullandığını vurgulamıştır. Bu bilgilerden hareketle Türkiye genelinde abdal müziğinde kullanılan çalgıların ve dolayısı ile müziksel yapının bölgeden bölgeye hatta yöreden yöreye değişiklik gösterdiği söylenebilir. Öyle ki yakın mesafede olan Gaziantep-Kahramanmaraş’ta bile çalgı çeşitliliğinin değişiklik gösterdiği görülmüştür. Ayrıca bu bilgiler abdal müzik geleneğinin Türkiye’nin birçok yöresine yayılım göstermiş olduğunu göstermektedir.

Kahramanmaraş abdal müzisyenlerinin geleneksel öğrenim şekli olan usta çırak ilişkisi veya babadan dededen aktarım yolu ile mesleklerine başladıkları sonucuna ulaşılmıştır. Balbay (2018) yapmış olduğu araştırmasında, Karacadağ yöresi abdal müzisyenlerinin de müziğe usta çırak ilişkisi içerisinde başladıklarını ifade etmiştir. Dağdeviren’in (2019) abdallar ve müzik ile ilgili yapmış olduğu araştırmasında, abdalların, usta çırak ilişkisi ile müzisyenliği öğrendikleri görülmüştür. Yöre (2012) Ayşe Gündüz, Havva Canatan, Saibe Günyol, Muharrem Ertaş ve oğlu Neşet Ertaş, Hacı Taşan ile oğulları Seyfettin ve Sondur Taşan ile yeğeni Kudret Taşan ve kardeşleri, Çekiç Ali ve oğlu Aydın Çekiç, Bahri Altaş ve oğlu Tufan Altaş gibi abdal müzisyenlerin abdallık geleneğini babadan oğula-anneden kıza şeklinde sürdürdüğünü ifade etmiştir. Yapılan araştırmalar ve Kahramanmaraş abdal müzisyenlerinin görüşleri ele alındığında Kahramanmaraş abdallarının müziği geleneksel yollar ile öğrenmiş olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca araştırmanın çalışma grubunda Kahramanmaraş özelinde abdal müzisyenlerin genel itibarıyla erkek müzisyenlerden oluşmuş olduğu görülse de Türkiye genelinde bu durumun değişkenlik gösterdiği, diğer bazı illerde kadın abdal müzisyenlerin de mevcut olduğu görülmüştür.

Abdallık geleneğini sürdüren Kahramanmaraş müzisyenlerinin müzik faaliyetlerini halk açısından önemli olan çeşitli gün veya kutlamalarda gerçekleştirdikleri tespit edilmiştir. Düğünler, nişanlar, doğum günleri, kına geceleri, asker kutlamaları, gelin almalar, bağ evi eğlenceleri, çeyiz almalar, Onikişubat Kutlamaları abdal müzisyenlerinin yer aldığı kutlamalardan bazılarıdır. Ayata (2006), Tarçın (2020) ve Okumuş (2005) yapmış oldukları çalışmalarında, abdalların düğün ve diğer eğlencelerde etkin rol oynadığından bahsetmiştir. Yapılan bu çalışmalar, abdal müziğinin genel itibarı ile Türkiye’de toplumun sosyal yaşamı ve eğlence anlayışında önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Kahramanmaraş için de bu durum aynı olmakla beraber bu ilin Türkiye genelinde abdal müzik geleneğinin önemli bir ayağını oluşturduğu düşünülmektedir. Ayrıca abdal müzisyenleri ve müziğinin Kahramanmaraş’ın eğlence kültürü ve anlayışında önemli bir yerde olduğu, korunması ve sürdürülmesi gereken bir gelenek olduğu düşünülmektedir.

Geçimlerini sağlaması açısından abdal müzisyenliğine ilişkin abdal görüşleri incelendiğinde, tanınırlığın avantajını yaşayan abdal müzisyenler olsa da abdal müzisyenlerinin abdal müzisyenliğinden başka bir meslek yapma alternatifi olmadığı ve büyük çoğunluğunun, gelir yetersizliği, yetersiz iş fırsatları, yöresel fırsat eşitsizliği gibi konulardan şikâyetçi olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca bu müzisyenlerin genel itibarıyla müzisyenlik dışında başka bir işle uğraşmadıkları ancak başka bir işle uğraşmaya ihtiyaç duydukları saptanmıştır. Zarifoğlu (2021) yapmış olduğu araştırmasında, müzik esnaflığının gün geçtikçe azaldığını, yeni neslin abdal müziği ile pek fazla ilgilenmediğini, bu durumun ana nedeninin abdal müzisyenlerinin abdal müzisyenliği ile geçimlerini tam anlamıyla sağlayamamış olmaları olduğunu ifade etmiştir. Tarçın (2020) abdalların düğün olmadığı zamanlarda pamuk toplamak, çapa yapmak ve tarlada yevmiyeli çalışmak gibi işlere gittiğini belirtmiştir. Kılıç (2012) abdalların gelir yetersizliğinden dolayı ek iş yapmaya ihtiyaç duyduklarını ancak bu konuda abdal müzisyenliği dışında ilgilendikleri diğer işlerde başarılı olamadıklarından bahsetmiştir. Gürkan (2019) Kırşehir Kaman-Keskin Abdallarının çok büyük bir kısmının geçimlerini sağlayabilmek için İzmir’e göç ettiklerini belirtmiştir. Türkiye’nin diğer illeri ve Kahramanmaraş özelinde abdal müzisyenlerinin geçimlerini sağlamaları açısından durumları incelendiğinde, aylık net gelirinin olmaması ve yaptıkları işten yeterince gelir elde edememeleri, onların ek iş yapma ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. Buna rağmen Kahramanmaraş Abdal Müzisyenlerinin genel olarak kendi işlerinden başka bir işle uğraşmadığı tespit edilmiştir.

Abdal müziği faaliyetleri ile ilgili abdal görüşleri incelendiğinde abdalların abdal müziği konusunda yapılan faaliyetleri yetersiz bulduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan işe önem ve ilgi eksikliği olduğu görüşü ise dikkat çeken bir diğer sonuçtur. Bunların yanı sıra yapılan faaliyetleri yeterli bulan ve bu geleneğin sürdürülebilirliğinin yüksek olduğuna inananların ise sayıca az olmadığı görölmüştür. Yapılan müziksel faaliyetleri olumsuz etkileyen faktörler incelendiğinde, bilhassa teknolojik altyapı, elektronik müzikler ve güncel popüler müziklerin abdal müziğini olumsuz yönde etkilediği saptanmıştır. Dağdeviren'in (2019) araştırmasında da günümüzdeki değişimlerin abdal müziğini olumsuz yönde etkilediği görölmüştür. Düğünlerde düğün orkestraları ve düğün sanatçılarına duyulan talep ise abdal müziğini olumsuz yönde etkileyen diğer bir ortak görüştür. Neslin değişmesi ve müzik tercihlerinin değişmesi ise sürdürülebilirliği azaltan nedenler arasında gösterilebilir.

Abdal müziğinin sürdürülebilirliğine ilişkin görüşlere ait bulgular incelendiğinde, genel hatlarıyla olumsuz görüşler olduğu saptanmıştır. Gençlerin abdal müzisyeni olma konusunda isteksiz olması, abdal müzisyenliğinde net-düzenli bir gelir ve hayat garantisinin olmamasından kaynaklı olduğu tespit edilmiştir. Teknolojinin gelişmesi ile günümüz müzik tercihlerinin değişmesi ve bu geleneğin kısa vadede biteceğine olan inanç da saptanılan diğer olumsuz görüşlerden bazılarıdır. Karşılaşılan bu olumsuz durumların abdal müziğinin sürdürülebilirliğini olumsuz yönde etkilediği söylenebilir. Doğan (2022), İslamoğlu ve ark. (2017) yapmış oldukları çalışmalarında abdal müzisyenliğinin ekonomik olarak getirisinin az olmasının kendilerini mevsimlik olarak veya müzik dışındaki alanlarda yeni bir iş arayışına sürüklediğini vurgulamışlardır.

Abdal müziğinin sürdürülebilirliğine ilişkin öneriler incelendiğinde, abdalların belediyenin herhangi bir biriminde, bandosunda veya halk eğitim merkezlerinde görev yapmak gibi birtakım önerilerinin olduğu görölmüştür. Bunun yanı sıra düzenli gelir- hayat güvencesi (sigorta) veya ek iş, maaş gibi öneriler de abdal müziğinin sürdürülebilirliğinin sağlanması yönelik sıklıkla karşılaşılan önerilerdendir. Ünlü sanatçıların desteği ve abdalların turistik yerlere gönderilerek kültürün yayılması ile tanınırlıklarının artması gibi öneriler ise dikkat çekici önerilerdendir.

Kahramanmaraş abdal müzisyenlerin belediye ve kamu kuruluşları tarafından desteklenip onlara belediye bandoları veya ayrı bir müzik departmanında düzenli bir gelir, düzenli çalışma saatleri ve sigorta ile yer verilmesi önerilmektedir. Bu durumun abdallık geleneğinin Kahramanmaraş özelinde sürdürülebilirliğini arttıracakı düşünölmektedir. Bu gelenek sadece erkekler vasıtası ile değil kadınların desteği ile de daha büyük kitlelere ulaştırılabilir. Kahramanmaraş özelinde bu alanda kadın abdal müzisyenlerin yetiştirilmesi hususunda gerekli teşvik ve destekler sağlanabilir. Yapılan çeşitli abdal müziği faaliyetlerine yönelik belediyelerin sosyal medya hesaplarından yapılan çeşitli içerik paylaşımları ile tercih edilebilirlik arttırılabilir. Böylelikle geleneğin sürdürölmesi sağlanabilir. Abdal müziği faaliyetlerinde geleneksel müzik icrasının yanı sıra teknolojik altyapının imkanlarından da faydalanılmalıdır. Bu değişim ve dönüşümün tercih edilebilirliği arttıracakı sürdürölabilirliği sağlarken güncelliği de koruyabileceği düşünölmektedir. Türk Halk bilimi kadar Türk Müzik Kültüründe de önemli bir yere sahip olan abdallar ve abdal müziğine yönelik olarak diğer yörelerde de yeni alan araştırmaları yapılabilir. Bu hususta yapılacak olan çalışmaların literatüre katkı sağlayacakı söylenebilir.

Etik Beyan

"Kahramanmaraş'ta Abdal Müziği ve Bu Kültürel Mirasın Sürdürölabilirliğine İlişkin Abdal Müzisyenleri Görüşleri" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Gerekli olan etik kurul izinleri Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun 06.09.2024 tarih ve 2024-18 sayılı toplantısında alınmıştır.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Araştırma tek yazarlı olarak yapılmış olup araştırmacının araştırmaya katkı oranı %100'dür.

Çatışma Beyanı

Araştırmacı araştırmayı tek başına yapmış olduğundan herhangi bir çıkar beyanı bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Adeoye-Olatunde, O. A., & Olenik, N. L. (2021). Research and scholarly methods: semi-structured interviews. *Journal of the american college of clinical pharmacy*, 4(10), 1358-1367. <https://doi.org/10.1002/jac5.1441>
- Altınöz, İ. (2021). Osmanlı Döneminde Anadolu Abdalları. *İğdir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (25), 53-69.
- Andrews, P. A. (1992). *Türkiye'de Etnik Gruplar*. Ant Yayıncılık.
- AnaBritannica (2004). *AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi*. İstanbul: Ana Yayıncılık
- Altınay, F. R. (2013). Türkiye'de "çokkültürlülük" bağlamında halk müziği araştırmalarının gerekliliği. *Ege Üniversitesi Devlet Türk Musikisi Konservatuvarı Dergisi*, (2), 63-90.
- Ayata, S. (2006). *Kırşehir yöresi abdallarının dinî inançları üzerine bir araştırma*. (Doktora Tezi). Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Aydın, A. (2011). *Aydın Germencik'te halk oyunları ve halk müziği geleneği*. (Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Aydın, İ. ve Sağır, T. (2023). Türk Halk Müziği Ekosisteminde çalgı ve vokal icra etkileşimi: hançere tekniklerinin oluşumunda müzikal davranışlar. *Etnomüzikoloji Dergisi*, 6(3), 59-79.
- Balbay, T. (2018). Konya İli Karacadağ Yöresi Halk Müziği ve ülkemiz müzik eğitimindeki yeri. (Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Barkan, Ö. L. (1993). *Kolonizatör Türk Dervişleri*. İstanbul: Hamle Yayınları.
- Beyhan, D. (2023). *Orta Anadolu abdal müzik geleneğinde keman sazının kullanımı (Seyit Çevik örneği)*. (Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Çelik, H. (2008). Çokkültürlülük ve Türkiye'deki görünümü. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(15), 319-332.
- Dağdeviren, A. (2019). Abdallar, müzik ve turizm. *Uluslararası Sosyal araştırmalar dergisi*. 12(67), 859-878. <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2019.3774>
- Demir, E., Uslu, F., ve Derviş, L. (2024). Abdal Topluluklarında Gündelik Yaşam, Kültür ve Kimlik: Antalya Örneği. *Milli Folklor Dergisi*, 18(144), 76-88. <https://doi.org/10.58242/millifolklor.1343717>
- Doğan, A. (2022). Unesco yaratıcı müzik kenti Kırşehir ve stratejik iletişim. 6. *Alâeddin Asna Mesleki Gelişim Sempozyumu*, (ss. 3-23). İzmir, Türkiye: İzmir Ekonomi Üniversitesi.
- Duygulu, M. (1996). Anadolu abdalları'nda müzik. V. *Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Halk Müziği, Oyun, Tiyatro, Eğlence Sektörün Bildirileri*, (ss. 108- 121). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Erkan, S. (2008). *Kırşehir Yöresi Halk Müziği Geleneğinde abdallar* (Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Fila, H. (1986). *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*. İçinde. Interpress Basın ve Yayıncılık AŞ.
- Fraenkel, J. R., Wallen, N. E. & Hyun, H. H. (2011). *How to design and evaluate research in education*. McGraw-Hill.
- Gazimihal, M. R. (1961). *Musiki sözlüğü*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Gökşen, G. (2008). *Beyaz Sessizlik: Kızının Dilinden Abdal Halil Ağa*, Ankara: Saray Yayınları.
- Gürkan, B. (2019). *Çoklukluluk, meslek, akrabalık ve müzik: Orta Anadolu Abdalları'nın müziksel dinamikleri*, (Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir.
- Hammersley, M. (2013). *What is qualitative research?*. Bloomsbury Academic.
- Hartley, J. (2004). What is a case study. İçinde C. Casell, & G. Symon (Ed.) *Essential guide to qualitative methods in organizational research*, 323-333. <https://doi.org/10.4135/9781446280119.n26>
- Hoiberg, D. H. (2004). *AnaBritannica*. İstanbul: Ana Yayıncılık.
- İslamoğlu, E., Yıldırım, S., & İyem, C. (2017). Türkiye'de çalışan yoksullar olarak abdallar: Kırşehir ilinde bir araştırma. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 15(30), 463-479.
- Kara, T. (2022). *Orta yaş ve üstü bireylerin rekreasyon taleplerinin belirlenmesi ve rekreatif faaliyetlere katılımı engelleyen faktörlerin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi* (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Kılıç, E. (2012). Ritüelleri yöneten davulcu ve zurnacıların modern toplum yaşantısındaki yeri. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1(1), 351-359.
- Kidd, W., & Teagle, A. (2012). *Culture and identity*. Bloomsbury Publishing.
- Köprülü, F. (1935) . *Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul: Burhaneddin Basımevi.
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: an expanded sourcebook*. United States of America: Sage Publications.
- Parlak, E. (2013). Anadolu Türkmen Müzik Sanatında bir abdal deha: Neşet Ertaş. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 61, 287-312.
- Prasad, D. B. (2008). *Content analysis: A method of Social Science Research*. İçinde D. K.L. Das & V. Bhaskaran (Ed), Research methods for social work (pp. 174-193). New Delhi:Rawat Publications. <http://dx.doi.org/10.13140/RG.2.1.1748.1448>
- Sençerman Ş. (2017). *Zurna pratikleri ve kültürel kimlik: Turgutlulu Abdal Zurnacılar Örneği*. (Doktora Tezi), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Sözer, V. (2005). *Müzik ve müzisyenler ansiklopedisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Tamtürk, S. (2018). *19. Yüzyılda Efes Harabeleri İngiltere'ye Nasıl Götürüldü?* (Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

- Tarçın, G. (2020). Adana/Ceyhan Halk Kùltüründe sosyal bir zümre olarak “Abdallar”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (68), 175-196. <https://doi.org/10.14222/Turkiyat4251>
- Tekin, E. (2017). *Orta Anadolu ve Ege Abdal kùltürleri arasındaki ilişkinin müzikal analiz üzerinden değeriendirilmesi*. (Yüksek Lisans Tezi), Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Tylor, E. B. (2021). The science of culture. In Erickson, P. A. & Murphy, L. D. (Ed.), *A history of anthropological theory*. (ss. 19-31). Canada: University Of Toronto Press
- Okumuş, E. (2005). Türkiye’de marjinal bir grup olarak Abdallar. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 3(6), 489-512.
- Önal, H. (2024). Abdallar ve icra ettikleri bozlakların makamsal yapısı: Kırşehir ve Kırıkkale Örneği. *Premium e-Journal of Social Sciences (PEJOSS)*, 8(43), 829-840. <https://doi.org/10.5281/zenodo.12188133>
- Özveren, S. (2019). *Kahramanmaraş alevi ocaklarında inanç, ibadet ve erkân: Sinemilli Ocağı örneği*. (Yüksek Lisans Tezi), Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Whiten, A., Hinde, R. A., Laland, K. N., & Stringer, C. B. (2011). Culture evolves. *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, 366(1567), 938-948. doi:10.1098/rstb.2010.0372
- Yöre, S. (2012). Kırşehir yöresi halk müziği kùltürünün kodları ve temsiliyeti. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 9(1), 563-584.
- Yvonna, S., Lincoln, Y. S., Lynham, S. A., & Guba, E. G. (2011). *Paradigmatic controversies, contradictions, and emerging confluences, revisited*. The Sage Handbook Of Qualitative Research, 4(2), 97-128.
- Zarifoglu, M. A. (2021). *Kahramanmaraş Abdallık geleneğinde müziğin toplumsal kimlik bağlamında işlevi*. (Yüksek Lisans Tezi), Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Kaynak Kişiler

- A1. Ali Kara, 57, İlkokul, Davul-Zurna İcracısı (Abdal Müzisyen), 12 Eylül 2024/ Abdal Halil Ağa Ruhunu Yaşatma ve Davulcular Derneği/Kahramanmaraş
- A2. Tekin Göçgünler, 58, İlkokul, Davul İcracısı (abdal müzisyen), 12 Eylül 2024/ Abdal Halil Ağa Ruhunu Yaşatma ve Davulcular Derneği/Kahramanmaraş
- A3. Ünal Çağlar, 44, İlkokul, Davul-Zurna İcracısı (Abdal Müzisyen), 12 Eylül 2024/ Abdal Halil Ağa Ruhunu Yaşatma ve Davulcular Derneği/Kahramanmaraş
- A4. Mehmet Höçülü, 40, İlkokul, Zurna İcracısı (Abdal Müzisyen), 12 Eylül 2024/ Abdal Halil Ağa Ruhunu Yaşatma ve Davulcular Derneği/Kahramanmaraş
- A5. Boran Elekçi, 18, Tahsili Yok, Davul İcracısı (Abdal Müzisyen), 12 Eylül 2024/ Abdal Halil Ağa Ruhunu Yaşatma ve Davulcular Derneği/Kahramanmaraş
- A6. Ünal Elekçi, 40, Tahsili Yok, Davul İcracısı (abdal müzisyen), 12 Eylül 2024/ Abdal Halil Ağa Ruhunu Yaşatma ve Davulcular Derneği/Kahramanmaraş
- A7. Eren Göçgünler, 21, İlkokul, Davul İcracısı (abdal müzisyen), 12 Eylül 2024/ Abdal Halil Ağa Ruhunu Yaşatma ve Davulcular Derneği/Kahramanmaraş
- A8. Baran Göçgünler, 19, Ortaokul, Davul-Darbula İcracısı, abdal müzisyen), 12 Eylül 2024/ Abdal Halil Ağa Ruhunu Yaşatma Ve Davulcular Derneği/Kahramanmaraş
- A9. Mehmet Saçık, 46, Tahsili Yok, Davul İcracısı (abdal müzisyen), 21 Eylül 2024, Telefon Görüşmesi/Kahramanmaraş

EXTENDED ABSTRACT

Culture represents the traditions and customs learned from an individual’s immediate surroundings and continues throughout life. The blending of different cultures has led to the concept of multiculturalism. Anatolia has long been a melting pot of various cultures, and Kahramanmaraş, located at the crossroads of the Mediterranean, Eastern Anatolia, and Southeastern Anatolia, embodies this multicultural heritage. With its unique geographical position and the coexistence of diverse ethnic groups, Kahramanmaraş's rich cultural mix also significantly influences its music. This study focuses on the "abdals" of Kahramanmaraş—traveling musicians known for playing the drum and zurna (a traditional wind instrument) to entertain at public events. Abdals, found throughout regions like Central Anatolia and Eastern Anatolia, hold a prominent place in the musical traditions of Kahramanmaraş. The local musicians continue their practice through the "Abdal Halil Ağa Spirit Preservation and Drummers Association," preserving and perpetuating this tradition while catering to the city’s entertainment needs. The primary goal of this study is to explore the views of abdal musicians on their music and the sustainability of this cultural heritage in Kahramanmaraş. A case study approach based on qualitative research methods was employed. The researcher conducted semi-structured interviews using open-ended questions to gather the musicians' perspectives. A total of 9 abdal musicians from Kahramanmaraş voluntarily participated, with interviews taking place face-to-face or by phone. These interviews were recorded, transcribed, and analyzed through content analysis. Codes were derived from the data, and recurring themes were identified. The findings reveal that abdal musicians perform their music primarily at public events such as weddings, festivals, and religious celebrations. All musicians in this tradition are

male, although female abdal musicians exist in some other regions of Turkey. In Kahramanmaraş, the musicians primarily identify as "drummers" due to their predominant use of the drum and zurna. This differs from other regions in Turkey, where a wider variety of instruments is used in abdal music, indicating that the instruments and performance styles vary by locality. Most abdal musicians in Kahramanmaraş learn their craft either through a master-apprentice relationship or from their fathers and ancestors, reflecting the deeply intergenerational nature of the tradition. Despite their integral role in the community's social and cultural life, many abdals face financial instability. They struggle with low income, lack of job opportunities, and regional inequalities. Most musicians rely solely on their work as musicians, but feel the need to find other sources of income due to their unreliable earnings. When asked about the state of abdal music in Kahramanmaraş, the musicians expressed mixed opinions. Some believed that the tradition was well-represented and sustainable, while others felt it lacked attention and importance. Several factors were identified as negatively impacting abdal music, particularly technological advancements, electronic music, and modern popular genres, which reduce interest in traditional forms. The musicians expressed concern that younger generations are reluctant to become abdal musicians, primarily due to the lack of financial security and regular income. The musicians provided several suggestions for preserving abdal music, including being integrated into public bands or municipal music units, receiving support from famous artists, and being assigned to tourist destinations to increase their visibility and secure a steady income. They emphasized the need for regular salaries and job security to ensure the continuation of the tradition. Another significant finding was the lack of younger musicians entering the profession. Many of the older musicians expressed pessimism about the future of abdal music, fearing that without significant support and changes, the tradition could die out as modern tastes and technology continue to evolve. They cited the need for public institutions to recognize and support abdal musicians by offering them positions in municipal bands or other public entities. They also suggested that expanding the scope of abdal music to include women and diversifying the instruments used would help modernize the tradition while retaining its cultural essence. Based on the findings, it is recommended that abdal musicians receive institutional support from local and national governments. Regular income, health insurance, and steady work schedules could be provided by employing them in municipal bands or establishing a separate music department to preserve their cultural contributions. Additionally, abdal music could be promoted to a broader audience, both domestically and internationally, by engaging women musicians and introducing new instruments. Modernizing the performance context while retaining its cultural roots could help the tradition evolve with changing times. In conclusion, abdal music in Kahramanmaraş remains a vital part of the region's cultural identity, but it faces significant challenges in sustainability. The influence of modern music, technological advancements, and the lack of interest from younger generations pose a real threat to the survival of this tradition. To preserve this important cultural heritage, it is necessary to provide structural support to abdal musicians, ensuring they have the financial and social security needed to continue their work. Moreover, efforts should be made to adapt abdal music to modern contexts, enabling it to resonate with contemporary audiences while maintaining its historical significance.

Bilim Haberlerinde Biçimler, İçerikler ve Popüler Tarzlar

Mesut YÜCEBAŞ¹ ve Semiray YÜCEBAŞ²

Öz

Günümüzde doğal afetler, salgınlar ve hız kazanan teknolojik gelişmeler bilim haberlerine yönelik talebi artırmaktadır. Ancak haberlerin bilime ilişkin talepleri nasıl karşıladığı tartışmalı bir konudur. Buradaki çalışmanın amacı, Türkiye'deki bilim gazeteciliğinin popüler görünümünün nasıl gerçekleştiğine ve haber üretim tarzları ve yaygın içerik tercihleriyle popüler temalar arasındaki ilişkinin nasıl kurulduğuna yanıt aramaktır. Bu amaçla öncelikle bilim gazeteciliğine ilişkin farklı kuramsal perspektiflerin bir değerlendirmesi yapılmaktadır. Ardından içerik analizi yöntemiyle en fazla ziyaret edilen gazete sitelerindeki iki ayda yayınlanan haberler içerik analiziyle incelenmektedir. Analizde haberler öncelikle nerede üretilmiş olduklarına ve kaynak tercihlerine göre araştırılmakta daha sonra da haberlerdeki bilim alanları, konular ve temalar tasnif edilmektedir. Bilim haberlerinin büyük ölçüde tekil kaynaklara başvurularak oluşturulduğu ve haberlerin gazeteler tarafından yapılmadığı görülmektedir. Ayrıca haberlerde en fazla sağlık ve doğa bilimlerine ve bunlarla ilgili konulara yer verildiği tespit edilmektedir. Haberlerde ön plana çıkan temalar ise ilgi çekicilik, yenilik, uyarı ve korku temalarıdır. Araştırmada ayrıca temaların diğer tercihlerle olan ilişkileri de incelenmektedir. Haber üretim tercihleri ve içeriklerdeki farkların popüler temalarda anlamlı bir değişime neden olmadığı görülmektedir. Bu sonuç, bilim haberlerinde popüler beğeni, teşvik, talep ve çerçevenin ağırlıklı bir rol oynadığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Bilim, Medya, Bilim Gazeteciliği, Haber, Popüler Kültür

Formats, Contents and Popular Styles in Science News

Abstract

Disasters, epidemics and accelerating technological breakthroughs increase in the demand for science reports. However, how news meets science-related demands is a controversial issue. The aim of the study is to seek answers to how the popular styles of science journalism in Turkey are realized and how the relationship between news creating styles, common content preferences and popular themes is established. For this purpose, first of all, different theoretical perspectives on science journalism are discussed. Then, the news released in two months on the most visited newspaper sites are examined with content analysis method. In the analysis, it is seen that science reports are largely created by referring to single sources, and newspapers do not create them with their own facilities. In addition, it is determined that health and natural sciences and related topics are mostly included in the reports. The themes that come to the fore in the news are interestingness, improvement, warning and fear. The research also examines the relationships of themes with other preferences. Differences in formal preferences and content do not cause significant changes in popular themes. This result shows that popular demand and frame play a dominant role in the science news.

Keywords: Science, Media, Science Journalism, News, Popular Culture

Atıf İçin / Please Cite As:

Yücebaş, M. ve Yücebaş, S. (2025). Bilim haberlerinde biçimler, içerikler ve popüler tarzlar. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14 (2), 737-751. doi:10.33206/mjss.1581944

Geliş Tarihi / Received Date: 08.11.2024

Kabul Tarihi / Accepted Date: 27.12.2024

¹ Prof. Dr. - Türkiye-Gaziantep Üniversitesi, İletişim Fakültesi, mesut.yucebas@gmail.com,

 ORCID: 0000-0002-6033-4171

² Doç. Dr. - Türkiye-Gaziantep Üniversitesi, İletişim Fakültesi, semirayyucebas@gmail.com,

 ORCID: 0000-0002-7314-8028

Giriş

Günümüzde doğal afetler, salgınlar ve hız kazanan teknolojik gelişmeler bilimsel gelişmeleri kamunun gündemine taşımakta bu da bilim gazeteciliğine yönelik talebi artırmaktadır. Gündelik hayatımızı önemli ölçüde biçimlendiren bilimsel gelişmeler ayrıca gün geçtikçe bilimi sıradan halk için daha gizli ve anlaşılması güç bir hale getirmektedir (Nguyen ve McIlwaine, 2011). Bu durum, bilim gazeteciliğinin halk ile bilim arasında aracı rolü oynayan işlevine (Murcott ve Williams, 2012) odaklanan yaklaşımlara tekrar önem kazandırmış görünmektedir. Bu bakış açısında bilim gazeteciliği, bilimi halka anlatmak, halkın faydası için bilimi ona ulaştırmak ya da bilimsel gelişmeleri ve eylemleri kamusal müzakereye açmak gibi işlevlerle tanımlanır. Ancak medyadaki bilim sunumları bununla uyumlu değildir. Bilim, bazen eğlencenin, ilgi çekiciliğin, kamusal bağlamda öncelik taşımayan kimi konuların da merkezine yerleşebilmektedir (Bkz; Nelkin, 1994).

Bilimsel olanın herhangi bir pürüze sahip olmayan bir medyayla en iyi şekilde aktarılabilmesine dayanan aracı yaklaşım çoğunlukla bilim ve medya etkileşiminde medya ayağının etkinliğine ve pürüzlerine odaklanır (Elliot, 2012; Guenther, et al., 2019; Nguyen ve Tran 2019). Bu bakış bağlamında bilimin sıklıkla medyada ve haberlerde yeteri kadar temsil edilmediğinin ya da temsil edilse dahi bunun nitelik bakımından gerçek bilimle ilgili olmadığına altı çizilir (Nguyen ve Tran 2019). Ancak Dornan (1989) bilimin gerçekliğinin medyada kurulması hedeflenen veya beklenen niteliklerle de ilgili olmadığını vurgulamaktadır. Bilim elbette medyada bazen yer alan popüler sunumlardaki ilgi çekici ve sarsıcı içeriklerle ilgili olmasa da bunun karşısına yerleşen ve idealize edilmiş – ve bazen medyada da bu haliyle görünür olabilen – niteliklerle de uyumlu değildir. Bilimin gerçek işleyişinin zaman zaman medyada karşımıza çıktığı gibi katı pozitivist, belirlenimci, hakikat merkezli, araçsal, sorgulanamaz ve fetiş nitelikte olmadığını biliyoruz (Feyerabend, 1999; Gulbenkian Komisyonu, 2002; Habermas, 2001; Kuhn, 1982; McKnight, 1977; Standen, 1990; Woolgar, 1999).

Bilim ve medya etkileşiminin popüler görünüşleri, bilime ilişkin belirli bir tarihsel algılama biçimini arkasına alarak ama aynı zamanda medya koşullarının da çerçevelediği bir evrende gerçekleşir. Burada bilime bir zamanlar yüklenen umudun, eleştirel gücün, sorgulayıcılığın, teknik bir bilim olarak araçsallaşmanın veya korkunun, endişenin, eğlencenin ve estetik bir yaşamı gerektelendirmenin izlerini görmek olasıdır. Bu izler ve ilişkiler ağı aynı zamanda bilim gazeteciliğinin üzerinde oynadığı ve biçimini tekrar tekrar yeniden ürettiği oyun sahasını oluşturur. Bu nedenle bilim ve medya arasındaki etkileşimi ve özelde bilim gazeteciliğinin mahiyetini anlamak için pratik tercihler ile bilimin popüler tezahürlerini bir arada incelemek gerekmektedir. Bu aynı zamanda bilim gazeteciliğine ilişkin akademik araştırmalarda öne çıkan iki ayrı kuramsal hattı birlikte takip etmek anlamına gelmektedir.

Buradaki çalışmada, söz konusu iki kuramsal perspektife dair güncel tartışmalar ele alındıktan sonra, Türkiye’de yayınlanan bilim haberlerindeki kaynak, konu, alan tercihleri gibi biçimsel yönler ve popüler bilim haberciliğinde sistematik olarak pek araştırılmamış olan tema veya üslup (Molek-Kozakowska, 2016) tercihleri incelenmektedir. Çalışmada ayrıca kaynak kullanım türleri, haberlerin hangi mecralarda (gazetenin kendisi, ajanslar vb.) üretildikleri, haberlerde tercih edilen konular ve bilim alanlarının temalarla nasıl bir ilişkiye sahip oldukları da öğrenilmeye çalışılmaktadır. Bu yöndeki bir çabanın, hem popüler alandaki kabullerin mahiyetini ve üretim biçimlerinin bunlarla olan ilişkisini ortaya koyması hem de bilim gazeteciliği için popüler alanın ne yönde ve nereye kadar esnetilebileceğini göstermesi açısından özgün olduğu düşünülmektedir. Çalışmada bu doğrultuda Türkiye’de takip edilme oranları yüksek olan üç gazetenin (*Sabah*, *Sözcü* ve *Hürriyet*) internet versiyonlarında rastgele seçilen iki aya ait (Ocak, 2023 ve Eylül 2023) bilim haberlerinin içerikleri ve bu içerikler arasındaki ilişkiler Maxqda isimli metin analiz programı kullanılarak içerik analiz yöntemiyle incelenmektedir.

Bilim gazeteciliğinin işlevselliği: Halk için bilim

Yeni bir bilimsel keşif veya teknik uygulama, bilimsel açıklama gerektiren bir sorun veya bilim yönetimiyle ilgili bir konu bilim gazeteciliğinin ilgi alanına girer (Peters, 2012, s. 218). Ancak bir habercilik faaliyetinin bilim gazeteciliğini içermesi için haberin ana konusunun bilimle sınırlı olması gerekmektedir. Bir çok haber, gazeteciler bilim insanlarına, uzmanlara, bilim aktörlerine veya bilimsel çalışmalara atıf yaptıkları zaman bilim gazeteciliğine dönüşebilmektedir (Summ ve Volpers, 2015, s. 2).

Bilim gazeteciliğinin ana amacı bilimsel açıklamaları, raporları, teknik çıktıları, bilimsel gelişmeleri veya sonuçları kamuya taşıyarak kamu ile bilim alanı arasındaki etkileşimi mümkün kılmaktır. Bu bağlamda medyanın bilimsel alanda yaşanan gelişmeleri topluma ulaştırmada önemli bir role sahip olduğu iddia edilir

(Koloğlu, 1997; Murcott ve Williams, 2012). Hatta Merton'a göre (2017, s. 84) bu rol, bilimin kurumsal hedefinin onaylanmış bilginin yaygınlaştırılmasını içerdiğinden bilimsel alanın kendi işleyişinin de bir gereğidir. Summ ve Volpers (2015, s. 3) bilime medyada sık sık yer verilmesinin, kamu çıkarlarıyla yakından bağlantılı bir gazetecilik çabasını yansıttığını vurgulamaktadırlar. Onlara göre, medya halka bilimi ve onun nasıl işlemekte olduğunu öğretmektedir (Summ ve Volpers, 2015, ss. 3-4). Brennen'e göre (2018) bilim gazetecileri manyetolar gibi farklı insanları, şeyleri ve fikirleri birbirine bağlayan ve anlam alanları üreten operasyonel hakikat devreleri kurmaya çalışırlar.

Bilim ve medya etkileşimini sadece yazılı basınla sınırlamayan araştırmacılar da medya ve bilim arasında işlevsel ve olumsal bir ilişki bulunduğunu iddia etmektedir. Bunlara göre eğlence amaçlı televizyon izleme dahi genellikle bilime olan inançları kuvvetlendirmektedir (Nisbet ve Duro, 2013). Gerbner ve arkadaşları da (1981) 1980'li yıllarda yaptıkları araştırmalarda televizyonda bilim insanların daha çok olumlu betimlendiklerini göstermişlerdir. Bu araştırmadan yıllar sonra yapılan bir başka çalışmada da televizyon izlemekle bilime karşı olumsuz tutumlar arasında doğrudan anlamlı bir ilişki bulunmadığı tespit edilmiştir (Dudo, et al., 2011). Öte yandan bilim ile medya arasındaki etkileşimin olumlu bir yönde gerçekleşmek durumunda olmadığına altını çizen ancak yine benzer bir işlevselci tutumdan beslenen farklı yaklaşımlar da bulunmaktadır.

Medya ve Bilimin Uyumsuzluğu Paradigması

Medya ve bilim arasındaki uyumsuzluk savının ilk ayağını sonuçları itibarıyla iki alanın uzlaşmasının imkansızlığı oluştururken, diğerini ikisi arasındaki ilişkinin özellikle medyaya yansıtılacak kimi tadillerle belli ölçülerde bertaraf edilebileceğini savunan itidalli bir yaklaşım oluşturur. Ayrıca kimi araştırmacılar bu ayrıma dar kamulara hitap etmek durumunda olan bir bilim iletişimi anlayışını eklerler (Weingart, 2012). Bilimin ancak bilimden anlayanlar tarafından alımlanabileceği varsayımına dayanan dar kamu yaklaşımı bilimin kamusallaşmasının zorluğuna dair içeriklere sahip bir perspektifin saflarına kolaylıkla dahil edilebilir.

Bilim ve medya alanları arasında doğal bir uyumsuzluk olduğuna değinen perspektifin bu uyumsuzluğu farklı bağlamlarda ele aldığı görülmektedir. Peters (2013), bilimsel bilginin içeriğinin sıradan izleyicilerin gündelik bilgisinden farklı olması ve bilimsel bilginin kamusalılığı içeren beklentilerin dışında üretilmesi nedeniyle bu iki alanın farklı dinamiklere sahip olduğunu iddia etmektedir. Weingart da (2012) medyanın bilime göre daha geniş ve belirsiz kamuya hitap etme durumunda olduğuna işaret etmektedir.

Öte yandan medyanın ekonomik talepleri de bilimin sunum tarzlarına sirayet eder. Gazetelerin satış çabası bilim haberlerinde kitlesel ilgi çekicilik ve ortalama bir beğeni yargısına hitap etmeyi gerekli kılmaktadır (Elliot, 2012; Guenther, et al., 2019). Nguyen ve Tran (2019) ise bilimsel çalışmaların motivasyonun her zaman bu nosyondan farklı olduğunu belirtmektedirler.

Medyanın bilimsel alanla doğal bir uyumsuzluğu bulunduğuna ilişkin perspektife göre iki alanın 'zaman' mefhumundan kaynaklanan farklar, haberlerdeki kaynak kullanımlarını etkileyen sonuçların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Buna göre her iki alanın zaman kavramları farklı çalışmaktadır. Günlük haber medyası bilimsel üretim süreçleriyle karşılaştırıldığında daha hızlı işlemesi gereken bir zaman kavrayışına sahiptir (Reed, 2001, s. 285). Haber üreticileri diğer yayın kuruluşlarıyla rekabet edebilmek için kamuya hızlı bir şekilde haber servis etmek durumundadırlar. Önemli olan hızlı bir şekilde haber üretip, bunları yayına hazır hale getirmektir. Bilimsel araştırmalar genellikle sonlu bir niteliğe sahip değilken gazeteciler bu haberleri zaman baskısının da etkisiyle sonlu bir şekilde hikayeleştirmek durumundadırlar (Murcott ve Williams, 2012, s. 154). Bu gibi durumlarda çoğunlukla haberlerde bilimsel çalışmaların tamamlanmamış hali sunulur ve bilimsel kanıtların ayrıntılı sunumu büyük ölçüde ihmal edilir (Guenther, Bischoff, Löwe, Marzinkowski ve Voigt, 2019, s. 44). Diğer bir deyişle zaman sıkışıklığı haberlerin çoklu kaynaklara yönelen kanıt sunma mekanizmalarına başvurmalarının önünde önemli bir engel teşkil eder.

Uyumsuzluk paradigmasına göre bilim haberlerinde bilimsel kanıtların yeteri kadar sunulmamasının bazı sonuçları bulunmaktadır. Bilimsel kanıtların yeteri kadar haberlerde sunulmaması ilk olarak bilimsel gerçekleri muğlaklaştıran bir etki yaparken, ikinci olarak bilimsel keskinliklere yönelik vurguyu artırarak bilimsel çalışmaların tartışmasız kabulünü ve onlara yönelik beklentilerin aşırılaşmasına neden olur (Nguyen ve Tran, 2019). Priest'e göre (2013) farklı bilimsel kanıtların bir arada sunulması sıradan okurların bilimsel çalışmaları değerlendirebilme imkanına kavuşmalarını sağlayacaktır. Ancak Sharon (2005) farklı çeşitlikteki kaynakların gazeteciler tarafından eleştirel bir süzgeçten geçirilmeden art arda sunulmasının da haberlerdeki eleştirel okuma süreçlerini sekteye uğratabileceğini vurgulamaktadır.

Medya alanının bilimsel alanıyla uyumsuzluğunun kaynağı olan farklılıklardan bazıları, zor da olsa mesleki süreçlerdeki iyileştirmelerle bertaraf edilebilir gibidir. Bunlar yukarıda tartışılan ve daha doğal görünen farklardan öte dışsal farklara karşılık gelmektedir. Jensen (2010) gazetecilerin diğer kuruluşlarda çalışan gazetecileri takip etme zorunluluğunun eleştirel bilim okuryazarlığını mümkün kılacak bir etkinliği yerine getirmelerini engellediğini vurgulamaktadır. Jensen'in (2010) gazetecilik habitusu olarak tanımladığı bu durum, gazetelerin benzer haberler üretmelerine neden olmaktadır. Bir diğer husus ise finans ve personel sorunlarıdır (Jensen, 2010). Gazete kurumları finansal sorunlardan ötürü yeteri kadar alanında uzmanlaşmış bilim gazetecileri istihdam edememektedirler (Allan, 2011; Lublinski, Reichert, Denis, Fleury, Labassi ve Spurk, 2014). Gazetecilerin bilim konusundaki eğitim eksikliği de bilim gazeteciliğinin etkili bir şekilde gerçekleştirilmesinin önünde bir engel olarak gösterilmektedir (Lublinski vd, 2014, s. 7). Smith ve Morgoch (2020, s. 3) gazetecilerin bilimsel çalışma ve konulardaki karmaşıklık ve belirsizlik hakkında halkı bilgilendirmek için gerekli araçlarla donatılmamış olduklarını vurgulamaktadırlar. Söz konusu koşullar altında, haberlerde yetersiz kaynak kullanımı veya haberlerin büyük ölçüde ajanslar ya da farklı kurumlardan alınarak – bazen de belirsiz kılınarak – yayınlanması oldukça doğaldır.

Uyum veya Uyumsuzluğun Ötesi: Bilimin Popüler Boyutu

Medya ile bilim alanları arasındaki uyumsuzluk yaklaşımı, her iki alanın uyum içerisinde bulunduğuna yönelik savlarda olduğu gibi medyanın ve gazetecilik pratiğinin kamusal çıkarı tesis etmekle özdeşleşmiş klasik tanımından hareket etmektedir. Bu bağlamda yürütülen tartışmalar bilim gazeteciliğinin nasıl yapılması gerektiğine, neleri reelde dışarda bıraktığına ve uyumsuzluğun bilincinde olunarak yine de gerçekleştirilebilecek olanlara odaklanmaktadır. Bu yaklaşımda medya, söz konusu etkileşimin aktif sorumluluğunu üstlenmektedir. Bilim ise toplumsal ilişkilerden sıyrılmış medya tarafından halka aktarılması gereken saf bir bilgi biçimi olarak konumlanmaktadır. Dolayısıyla bu tür yaklaşımlardaki temel amaç, tek yönlü bir iletişim anlayışıyla kahramanlaştırılmış bir bilimin bir çok bilgiyi maksimum doğrulukta iletecek şekilde medya müdahalesini en aza indirmektir (Dornan, 1989, s. 102). Her ne kadar farklı ve halk katılımcılığını içeren modellerle (Amend, Capurro ve Secko, 2014, ss. 791-792) bu yaygın anlayışın handikapları ortadan kaldırılmaya çalışılsa da bilim, medya ve halk arasındaki temel ayrım varlığını korumaya devam eder.

Bilim ve medya etkileşimi yukarıdaki yaklaşımın dışında, bilim hakkında toplumsal iktidar ilişkilerinin de devrede olduğu daha geniş bir perspektif içerisine yerleştirilebilir. Bilim iletişiminin sadece tek yönlü ve kamuyu aydınlatma gibi güdülerle değil aynı zamanda sosyal, politik ve ekonomik zorunluluklar tarafından da yönlendirildiğinden söz etmek mümkündür (Setälä ve VăLıverronen, 2014). Bu bağlantıyı göremeyen yaklaşımlar Dornan'a göre (1989, s. 101) büyük ölçüde son yıllarda bilimin farklı veçhelerdeki yeniden değerlendirilmelerini göz ardı edercesine medyanın bilimsel araştırmaları ve bunların sonuçlarını paylaşmadaki yetersizlikleriyle meşgul görünmektedirler.

Wilcox da (2003) bilim gazeteciliğine ilişkin perspektiflerde iki yönün bulunduğunu belirtmektedir. Birinci yaklaşım bilim gazeteciliğinin nasıl daha doğru ve etkili bir şekilde gerçekleştirilmesi gerektiğine yönelik araştırmalar, düşünceler ve pratikler ortaya koyarken, ikinci bakış açısı kültürel çalışmalar ekolu içinde kalarak hem medyayı hem de toplumun çeşitli tabakalarını içeren daha geniş bir kültürel çerçevenin bilim hakkındaki söyleme katkı sunduğu savından hareket etmektedir (Wilcox, 2003, s. 227). Traweek'e göre (1993, s. 13) ikinci yaklaşıma yaslanan çalışmalar, sadece bilginin üretimi ile bilgi üreticilerinin yeniden üretimini ve kullanıcılar için bilginin pazarlanması ve metalaştırılmasını değil, aynı zamanda belirli bilgilerin, bilgi üreticilerinin ve bilgi tüketicilerinin ayrıcalıklı kılınması, marjinalleştirilmesi ve bastırılması süreçlerini takip eder. Öte yandan iki perspektifin birbirini dışlamak zorunda olmadıklarını da ifade etmek gerekmektedir. Nitekim Setälä ve VăLıverronen'a göre (2014, s. 520), bilimi iletmenin farklı bağlam ve biçimleri, yani bilim ve bunların sonuçlarını ileten profesyonel iletişim ile medyatik kamusal söylem veya onun maddi, sosyal ve kültürel ürünleri kolaylıkla birbirinden ayrıştırılamayacak etkileşim ağları yaratmaktadır.

Söz konusu ikili yön, bilim gazeteciliği pratiklerinde de karşımıza çıkabilmektedir. İlk tarz daha çok belirli bir eğitim seviyesini gerektiren, geniş toplumsal ilişkisi bulunmayan ve özel bilim sayfa ve bölümlerinde yayınlanan haberlerde karşımıza çıkarken, ikincisi medya içeriklerinin bilim dışı bölümlerinde yer alan, bilim gazetecileri tarafından üretilmek durumunda olmayan ve daha geniş bir alımlayıcıya hitap eden haberleri kapsamaktadır (Schäfer, 2011, s. 405). Bu ikinci kısım, bilimin popüler kültürle etkileşime girdiği ve bu anlamıyla da kültürel bir yeniden üretimin konusu olduğu alanı temsil eder.

Eğlenceli ya da ilgi çekici içerikler ile bilgilendirmenin iç içe geçtiği bir alanda (Curran ve Sparks, 1999) bilim popüler kültürün bir parçasıdır.

Bauer (2012, s. 52) günümüzde bilime ilginin dramayı, büyüü ve mit üretmeyi içerdiğini vurgulamaktadır. Ancak popüler kültür bağlamı egemen olan ile gündelik olan arasında halk tarafından kurulduğu (Fiske, 1999, s. 38) için bir çok farklı anlamın ve içeriğin bir arada bulunabildiği bir etkileşim ağına da karşılık gelir. Burada belirli bir sonuca ulaşmasa da eleştiri kadar, tahakkümü, eğlenme kadar ilgi göstermeyi de teşhis etmek mümkündür. Öte yandan Dornan (1989, s. 106) popülerleşmiş bir bilimde, bilimsel düşüncenin içeriğinde destek bulan ekonomik ve siyasal çıkarların araştırılmasının ve bilimin ideolojik bağamlarının bulunabileceği savının dışarıda bırakıldığını vurgulamaktadır. Hatta ona göre son dönemdeki bilimsel alanda yaşanan gelişmeler ve sadece bilim felsefesini değil, sosyal teoriyi de önemli ölçüde etkilemiş kimi eleştiriler bilimin popülerleştirilmesinde çerçeve dışı bırakılmakta ve nesnel bir bilim tahayyüllü basında ve popüler imajlarda sağlamlaştırılmaktadır (Dornan, 1990). Diğer bir ifadeyle popüler bilim sunumları hegemonik bilim anlayışıyla çerçeveye alınmaktadır. Bu hegemonik biçimlerin neler olabileceği ise bilimsel bilginin toplumsal mahiyetini açıklama niyetinde olan bazı yaklaşımlardan ortaya çıkarılabilmektedir. Bunlar; amaçlardan çok araçlara yoğunlaşan, fayda üreten ve teknik yenilik olarak bilim (Habermas, 2001; Horkheimer, 2005; Lucaks, 1998); boş zaman etkinliği olarak fark yaratan ilgi çekici bir bilim; öğreten, uyaran ve tavsiye veren yani mutlak kılınmış tartışmasız bir bilim (Standen, 1990; Woolgar, 1999) veya daha çok sıradan insanlara yol gösteren yaşam stili olarak uzmanlaşmış bilim (Illich, 1987) şeklinde tasnif edilebilir.

Öte yandan bilimin popüler kültürle buluşmasında bilim insanlarının da rolünün bulunduğunu söylemek gerekmektedir. Bilim insanları günümüzde piyasa benzeri bir rekabet ortamında çalışmak durumunda oldukları bilinmektedir (Barnett, 2008; Ergur, 2003; Hales, 1982). Bu durum bilim insanlarının birbirleriyle de rekabet ettiği bir çalışma anlayışının ortaya çıkmasına neden olur. Vergin'e göre (1999) bu rekabet ortamında bilim insanları bir tür tanınma isteği geliştirirler. Bu bağlamda medya ve gazetecilerle kurulan ilişkiler önem kazanır (Barnett, 2008; Bourdieu, 1988; Weingart, 1998). Tanınma isteği doğrultusunda medyayla kurulan ilişkiler Weingart'a göre (2012, s. 30) bilim insanlarının çalışma ve araştırma tercihlerine kadar sırayet edebilmektedir. Diğer bir deyişle medyada ilgi çekici olan konular çalışma alanlarına yönelik tercihlerin belirlenmesinde önemli bir rol oynar. Fakat bilimsel alanın eylemleri sadece kendi dışındaki toplumsal belirlenimlerle de bağlı değildir. Bourdieu (2013, s. 64) saf ve hakiki bir toplum dışı bilim tahayyüllüyle siyasal ve ekonomik taleplerle esaret altına alınmış bilim ikiliğinden çıkmamız gerektiğini belirterek bilimsel alanın sosyal dünyanın tazyik ve teşviklerinden nispeten bağımsız olabilen bir sosyal dünya olduğunu vurgulamaktadır. Dolayısıyla gazetelerde karşımıza çıkan bilimsel içerikler bu sosyal dünyanın dış tazyiklerle girişmiş olduğu münakaşa veya uyumlanmaların izlerini taşımaktadır. Bilim gazeteciliğinin konusu olan bilim, kısacası popüler beğeni ve teşviklerin etkilerini taşıyan ama bir yandan bunlardan özerkleşme derecesini yükseltme eğilimi içinde olan ve bu nedenle toplumsal saflık vurgusunu kendi hakkındaki egemen yargıya da yaslanarak yineleyen bir bilimdir.

Yöntem

Bilim ve medya etkileşimi bağlamında yapılan tartışmalar göz önünde bulundurulduğunda bilimin haberlerdeki görünümünde uyumsuzluk yaklaşımında belirlenen medya alanından kaynaklı mesleki olumsuzlukların izlerini, popüler beklentilere karşılık gelen tematik çerçeveleri ve bunlarla uyum içerisinde olan saf bilim kurgularını görmemiz beklenebilir. Ayrıca aralarındaki ilişkilerin bilimin medyatik teşekkülünün nasıl gerçekleştiğine dair öngörülere ulaşmamızı mümkün kılacaktır.

Gazetede çıkan bilim haberlerine yönelik bir inceleme bilim gazeteciliği pratiğinde kabul gören tercih ve eğilimleri ortaya koymayı ve popüler bilim tahayyüllerinin nasıl yeniden üretildiğini tespit etmeyi mümkün kılabilir. Burada da haber üretimindeki tercihlerin ve kendiliğinden işler görünen pratiklerin popüler temalara yansımaları incelemek amacıyla bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Araştırmada bilim haberciliğindeki popüler temaların hangi haber üretim biçimleri ve kaynaklarla ne türden bir ilişkiye sahip olduğu ve ayrıca yine aynı temaların hangi popüler konu ve bilim alanlarıyla ilişkili olduğu gösterilmektedir. Araştırmada bilim haberlerine ilişkin haber üretim biçimleri (kendi imkanları, ajanslar veya başka yayın organları gibi), kaynak kullanım türleri (tek kaynak, çoklu kaynak vb), bilim alanlarına göre haber dağılımları, öne çıkan konular ve temalar içerik analiziyle incelenmektedir. İçerik analizi kelimeleri, cümleleri, isimleri ve temaları kodlamalar yardımıyla incelemeye imkan veren bir yöntemdir (Prior, 2014). İçerik analizi sayesinde metinlerin açık veya gizli kalmış anlamlarını sistematik olarak kavramlara ve kategorilere dönüştürmek mümkün hale gelebilmektedir (Güçlü, 2021, s. 201). Araştırmamız bağlamında

içerik analizi yöntemiyle haber üretim biçimleri ve kaynak türlerinin incelenmesi haber üretim sürecindeki tercihlerin ortaya konulmasını sağlarken, alan, konu ve tema incelemesi ise popüler kabullere dair içeriklerin tespit edilmesine imkan verecektir. Araştırmada bu incelemenin ardından, haber üretim biçimleri, kaynak tercihleri, bilim alanları ve konuların tespit edilen temalarla ilişkisi incelenmektedir.

Evren - Örneklem

Araştırmaya konu olan haberlerin yayınlandığı gazeteler Türkiye’de en fazla tıklanan 5 haber sitesi arasından seçilmiştir (Similarweb, 2024, 24 Şubat). Öte yandan medyanın ekonomi politik bağlantıları gazetecilik mesleğinin icra edilişinde ve yayıncılık içeriklerinin şekillenmesinde önemli bir rol oynadığından (Tılıç, 2001, s.42; Yaylagül, 2019) araştırma kapsamında 5 siteden farklı politik tutumları yansıtacak bir seçim yapılmıştır. Böylece politik tutumlarla bilimi yansıtırma biçimleri arasındaki kimi detayların da araştırmada ortaya çıkarılması hedeflenmiştir. Neticede araştırma *Hürriyet*, *Sabah* ve *Sözcü* gazetelerinde yayınlanan bilim ile ilgili haberlerle sınırlandırılmıştır.

Sözcü Gazetesi ana muhalefete yakın bir yayın politikasına sahipken, *Hürriyet* ve *Sabah* gazeteleri ise dönemin iktidar partisine yakın bir yayıncılık anlayışını benimsemektedir. Öte yandan araştırmanın örneklemini oluşturan haberler 2023 yılının Ocak ayı ile aynı yılın Eylül ayı olmak üzere iki aylık bir periyoda aittir. Araştırma 2023 yılının Eylül ayında başlanmıştır. Böylece inceleme konusunun güncel verilere ulaşması sağlanmaya çalışılmıştır. Ocak ayı ise bilim haberciliğindeki güncel süreklilikleri mukayese etmek için tercih edilmiştir. Ocak ayının tercih edilmesinde Şubat ayında Türkiye’de yaşanan depremin öncesindeki ay olması belirleyici olmuştur. Bu sayede depremin gündeme girmediği bir dönemde bilim haberlerinin sıradan şekillenışı ve deprem olgusunun bu bağlamdaki yeri de ortaya çıkarılabilmektedir.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada *Hürriyet*, *Sabah* ve *Sözcü* gazetelerinin internet sayfalarının arama motorlarında “bilim”, “bilim insanı” ve “üniversite” kelimeleriyle yapılan aramalarla ulaşılan haberler analiz edilmiştir. “Üniversite” tarama kelimesi Türkiye’de bilimsel araştırma veya bilimle ilgili gelişmeler büyük ölçüde üniversitelerde gerçekleştiği için araştırmaya dahil edilmiştir. Kodlama sürecinde, verilerin tasnifinde, tabloların oluşturulmasında ve ilişkilerin tespitinde ise *Maxqda* isimli metin analiz programının 2022 sürümünden faydalanılmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırmada kodlar, haber üretim biçimi, kaynak kullanımları, bilim alanları ve konuların seyriyle belirlenmektedir. Temalara ilişkin kod materyalleri ise yukarıda özellikle bilimin kültürel yönüne dair geliştirilen tartışmada ön plana çıkan kavramlardan elde edilmiştir. Buna göre bilim haberlerinin popüler tarzlarında ilgi çekicilik, bilimi salt bir yenilik olarak görme, araçsal bir fayda anlayışı, tek yönlü bir iletişim modeline uygun olarak uyarı ve tavsiyelerden ibaret bir bilim uygulaması ve bilimin farklı eleştirileri içermesi gibi hususların görünür olması beklenebilir. Öte yandan araştırma sırasında metinlerin bağlamı doğrultusunda yeni tema kodlarının oluşmasına da müsaade edilmiştir. Bu bağlamda araştırmacılar haberdeki kaynak kullanımlarını, haberlerin dahil olduğu bilim alanlarını, haberlerin içerdiği konuları birer kod olarak belirlemiş ve bu kodların frekans sıklıklarını takip etmiştir. Temalar ise yukarıda ifade edilen içeriklere karşılık gelen cümlelerle kodlanmıştır. Ayrıca uygulama sırasında her 30 haber incelendikten sonra araştırmacılar uyumluluk denetimi de gerçekleştirmişlerdir. Kodlamalar tamamlandıktan sonra tema kodları ile diğer kodlar arasındaki ilişkiler ortaya çıkarılmıştır.

Bulgular

Ele alınan tarihlerde *Sözcü Gazetesi*’nden 145, *Hürriyet Gazetesi*’nden 79, *Sabah Gazetesi*’nden 86 olmak üzere toplam 310 habere ulaşılmıştır. İlk üç tabloda toplam haber sayılarıyla kodlanan haber sayısı arasındaki farklar büyük oranda üniversite haberlerinin tablolardaki belirli kategorilere dahil olamayışından kaynaklanmaktadır. Haberlerin üretim biçimlerine yönelik bir tahlil gazetelerin bilim haberlerini kendi imkanlarıyla ne ölçüde üretmekte olduklarını göstermektedir (Tablo 1).

Tablo 1. Haberlerin üretim biçimleri

Haberlerin üretim biçimi	Sözcü	Hürriyet	Sabah	Toplam
Gazetenin kendi üretimi	29	26	29	84
Sosyal medyadan alınan	2	0	1	3
Belirsiz	57	14	20	91
Ulusal ajans	44	26	22	92
Yurtdışı yayın organları ve ajans	8	6	3	17
TOPLAM	140	72	75	287
N= Haberler	145	79	86	310

Gazeteler çoğunlukla kendi imkanları dışında, farklı mecralarda üretilmiş haberleri kullanmaktadırlar. Kaynağın belirsiz olduğu haberler oldukça yüksek bir niceliğe sahiptir. Bu belirsizlik, gazetelerin haberleri özel bir kategori olarak kendi imkanlarıyla üretmediklerine işaret etmektedir. Türkiye gazetelerini kapsayan bir başka araştırmada da benzer bir sonuca ulaşılmış ve bu durumun haberlerin masa başı haberler olduğu izlenimine neden olduğuna vurgu yapılmıştır (Şahin ve Öztekin, 2020: 191). *Sözcü Gazetesi* ulusal ajanslardan alınan haberlere kendi ürettiği haberlerden daha fazla yer verirken, *Hürriyet* ve *Sabah* gazeteleri ise ulusal ajanslardan alınan haberlere kendi ürettikleri haberler kadar yer açmışlardır.

Tablo 2. Haberlerin kaynak türleri

Kaynak türleri	Sözcü	Hürriyet	Sabah	Toplam
Çoklu kaynak	11	9	9	29
Çoklu kaynak- Farklı bilim insanları	10	3	6	19
Tek kaynak- Bilimsel araştırma, rapor, kitap	44	9	21	74
Tek kaynak- Bilim kurumları	16	1	5	22
Tek kaynak- Bilim insanı	36	11	18	65
Tek kaynak - Resmi merciler	5	24	13	42
Diğer	13	5	0	18
TOPLAM	135	62	72	269
N= Haberler	145	79	86	310

Öte yandan gazetelerin bilim haberlerini çoğunlukla tek bir kaynağa dayandırdıkları görülmektedir (Tablo 2). Tek kaynağa dayanan haberlerde bilimsel bir araştırma, rapor ya da çalışmalara ve bilim insanlarının açıklamalarına dayanan kaynak kullanımları ön plana çıkmaktadır. Tek kaynak kullanımı bilimsel çalışmalarda kimi kararsızlık ve belirsizliklerin görünür kılınmasında etkili bir rol oynamaktadır (Nguyen ve Tran, 2019). Dolayısıyla böylesine bir durumda bilim eleştirel bir okumaya kapalı, keskin doğruların temsilcisi olarak sunulmaktadır. Mukayeseli çıktılar olabilecek çoklu kaynak kullanım seviyesi ise haberlerde oldukça azdır. Bilimsel araştırmalara dayalı tek kaynaklı haberler *Sözcü* ve *Hürriyet* gazetelerinde daha fazla iken *Sabah Gazetesi*'nde tek bir bilim insanının açıklamalarına dayalı haberler ön plandadır. Öte yandan tek kaynak kullanımında resmi kaynaklara *Hürriyet* ve *Sabah* gazetelerinde daha fazla yer verilmektedir.

Bilim gazeteciliği için önemli görünen çoklu kaynak kullanımlarının hangi haber üretim biçimleriyle ilişkili olduğuna bakıldığında gazetelerin kendi imkanlarıyla ürettiği haberlerde bu tür kullanımların görece yüksek olduğu görülmüştür. Haberlerin gazeteler tarafından üretildiği durumlarda her ne kadar bilim insanlarının açıklamalarına dayalı tek kaynaklı haberler baskın olsa da (kesişim: 20) çoklu kaynaklara yönelim diğer haber üretim biçimlerinden daha fazladır (kesişim: 10).

Gazetelerin hangi bilim alanlarını ön plana çıkardığının ortaya konulması da popüler bilim anlayışının gazeteler tarafından nasıl kurulduğunu göstermektedir. (Tablo 3). Nitekim yapılan araştırmalar bilim haberlerinin çoğunlukla sağlık ve doğa bilimleri alanlarına yoğunlaştığını göstermektedir (Summ ve Volpers, 2015; Dursun, 2018).

Tablo 3. Haberlerin bilim alanları

Bilim alanları	Sözcü	Hürriyet	Sabah	Toplam
Disiplinlerarası	0	0	1	1
Belirsiz	10	2	3	15
Doğa bilimleri	51	13	8	72
Sosyal bilimler	8	5	9	22
Sağlık bilimleri	36	17	41	94
Mühendislik ve teknik bilimler	5	6	0	11
TOPLAM	110	43	62	215
N= Belgeler/Konuşmacılar	145	79	86	310

Özellikle *Sözcü* Gazetesi doğa bilimlerine, sağlık bilimlerine nazaran daha fazla ilgi göstermektedir. Sosyal bilimler ile mühendislik ve teknik bilimler gazetelerin ilgi göstermediği alanlardır. Teknik bilimlerin gazetelerde ilgi görmemesi ilginç bir sonuçtur. Ayrıca sosyal bilimler alanına dair haberlerin azlığı da sosyal bilimlerin bilim olarak kabul edilen alanlara dahil olamamaya devam ettiğini göstermektedir.

Tablo 4. Haber konuları

Konular	Sözcü	Hürriyet	Sabah	Toplam
Üniversite eleştirisi	26	0	2	28
Üniversite başarı	1	15	9	25
Sağlıklı yaşam-beslenme, güzellik	9	1	15	25
Teknoloji	9	8	4	21
Ulusal başarı	5	11	4	20
Uzay-Astronomi	9	5	5	19
Covid	11	5	2	18
Çevre ve iklim	14	4	0	18
Asayiş	6	5	6	17
Festival, şenlik, etkinlik	0	11	5	16
Başarılı bilim insanı	3	6	4	13
Arkeoloji	6	2	3	11

Bilim alanları kadar ele alınan konuların da gazeteler tarafından bilimin nasıl popüler alana taşındığını gösteren daha ayrıntılı bir gözleme ulaşmamızı mümkün kılacaktır. Tablo 4’de konulardan en fazla tekrarlanan ilk 15’i gösterilmektedir. Haberlerde gazetelerin bilim kurumları olarak üniversiteleri eleştirmeye veya başarılarını sunmaya önemli bir yer ayırdığı görülmektedir. Eleştiri ve başarıyı merkeze alan haber sayısı gazetelerin politik duruşlarına göre farklılık göstermektedir. *Sözcü Gazetesi*’nde eleştiri haberleri merkezdeyken başarı haberlerinin *Hürriyet Gazetesi*’nde yoğunlaştığı görülmektedir. “Sağlıklı yaşam-beslenme ve güzellik” konusu *Sözcü* ve *Sabah* gazetelerinin rağbet gösterdiği bir diğer konudur. Sağlıklı yaşam ve güzellik haberleri, bedeni sağlıklı kılmakla güzellik arasında bağ kurmaktadır. Bu durum sağlık konulu haberlerde sıklıkla tespit edilen sağlık ve tüketimcilik arasındaki ilişkinin bir yansımasıdır (Bilişli, 2019). Bunun dışında “teknoloji”, “ulusal başarı” ve “Covid” de haberlerde sıklıkla tekrarlanan konulardır. Çevre ve iklim konusundaki haberlerin çoğunlukla *Sözcü Gazetesi*’ne ait olduğuna da işaret etmek gerekmektedir. İnceleme döneminin bir ayağı Türkiye’deki 11 ili etkileyen 06 Şubat 2023 döneminden 7 ay sonraya gelse de bilim haberleri gazetelerin gündeminden düşmüş görünmektedir. Depremden önceki Ocak ve depremden sonraki Eylül ayında depremle ilgili sadece 9 haber tespit edilebilmiştir. Bu durum, doğal afet ve kriz durumlarında bilim haber üretimine ilişkin yönelimin Türkiye ulusal basınında sadece sıcak bir gelişme bağlamında gerçekleştiğini göstermektedir.

Tablo 5. Haber temaları

Temalar	Sözcü	Hürriyet	Sabah	Toplam
İlgi çekici	42	14	26	82
Yenilik, keşif	33	5	10	48
Uyarı ve tavsiye - yurttaşlara	15	7	13	35
Korku, endişe	23	6	6	35
Fayda	12	7	8	27
Uyarı ve tavsiye - karar alıcılar ve kurumlara	12	1	2	15
Sansasyonel	8	1	3	12
Durum tespiti	6	1	3	10
Eleştiri - bilim insanlarına	6	0	1	7
Cinsiyetçi	6	0	0	6
Eleştiri - karar alıcılara	2	0	0	2
Gizem çözücölük	1	0	1	2
Eleştiri - sıradan insanlara	1	0	0	1
Mukayeseli durum tespitleri, nedenler, sonuçlar, açıklamalar	0	1	0	1

Bilimin hangi temalarla haberleştirildiği, Tablo 5’te gösterildiği gibi onların popöler beğeniye nasıl sunulduklarını göstermektedir. Haberlerde “ilgi çekicilik” temasının ön plana çıktığı görölmektedir. Bu kategoriye ise “yenilikler”, “yurttaşlara yönelik uyarı ve tavsiyeler”, “korku ve endişe” ve “fayda” temaları izlemektedir.

Gazetelerin ön plana çıkardığı temalar, popöler bilim haberciliğinin yerleştiği bağlamı göstermektedir. Buna göre bilim, gazetelerde ağırlıklı olarak ilgi çekici ve yenilik getiren bir eylem olarak tanımlanmaktadır. Bilimsel uyarı ve tavsiyelerin de karar alıcılardan çok, yurttaşlara yönelik olması medya söyleminde bilimin kimi sorunların çözümünü sıradan insanların kendilerine dayandırdığına işaret etmektedir. Öte yandan “korku” da bilim haberleri için önemli bir temadır.

Farklı bağlamlardaki eleştiri düzeyinin haberlerde düşük olduğu gözlemlenmiştir. Bunlar da ancak Dornan’ın (1989, s. 107) iddiasını doğrulayacak şekilde bilimsel çalışma ve açıklamaların ancak gündelik hayat ve politika yapma kararlarının üzerindeki etkisiyle sınırlıdır. *Sözcü Gazetesi* eleştiriye diğerlerine göre daha fazla yer vermektedir. Bilim gazeteciliği için eleştirel ve mesafeli okumayı mümkün kılacak mukayeseli durum tespitleri ve açıklamalı haberler de gazetelerde oldukça azdır.

İlişkiler

Popöler bilim temalarının nasıl şekillenmekte olduğunu incelemek ve popöler tema tercihlerinin mesleki oluşum dinamiklerini ortaya koyabilmek için haber üretim süreçlerindeki ve kaynak kullanımındaki tercihler, bilim alanları ve konular ile temalar arasındaki ilişkiler için keşişim tabloları oluşturulmuştur. Aşağıda bu incelemeden öne çıkan keşişimler özetlenmektedir.

Yapılan araştırmaya göre, kaynak türlerinde özellikle ön plana çıkan tek bir rapor, araştırma veya çalışmaya dayalı haberlerde “ilgi çekicilik” (43) ve “yenilik” (29) teması belirgin bir ağırlığa sahiptir. “İlgi çekicilik” kategorisinde bilimsel araştırmaya dayalı tek kaynak kullanımlarının ön plana çıktığı görölmektedir. Buna göre sanki bir grup bilim insanı ilginç ve magazinsel değeri olabilecek bilimsel işlerle uğraşıyor gibidirler. Örneğin, bir habere göre, bilim insanları romantik ilişkileri inceleyerek mükemmel bir sevgili olmanın olmazsa olmazlarını belirlemektedirler (Sözcü, 2023, 06 Eylül). Bu tür ilgi çekicilik kategorileri bilim insanlarını aşk ve sevgi imalatçısı konumuna yerleştirir. Zaman zaman mutluluğa ulaşma, bilim insanlarının araştırmalarının merkezine yerleştirilmektedir. Bir haberde araştırmacıların insanların hayatta en mutlu dönemlerini araştırdıkları ilan edilmektedir (Sözcü, 2023, 23 Eylül).

Bilim insanlarının ilgi çekici çalışmaları zaman zaman büyük yeniliklerle eş güdümlü olabilmektedir. Ancak bu yenilikler ilgi çekiciliği bazı uç örneklerle tesis edebilmektedir. Böyle durumlarda bilim insanları ya sperm ya da yumurta kullanmadan erken dönem insan embriyosuna benzeyen bir varlık ürettiklerinde (Hürriyet, 2023, 07 Eylül) veya yapay zekayla tavuk gıdaktamasını tercüme ettiklerinde haber olabilmektedirler (Hürriyet 2023, 23 Eylül).

Tek kaynak olarak bilim insanlarının açıklamalarına dayanan haberler ise büyük ölçüde yurttaşlara yönelik uyarılarla keşişmektedir (20). Örneğin Covid salgınında yurttaşlara bilim insanları tarafından bazı tavsiyelerde bulunulduğu görölmektedir. Bir haberde Covid’ten ötürü yurttaşların test yaptırmadıklarından ve hastanelere gitmediklerinden yakınılmaktadır (Sözcü, 2023, 01 Eylül). Tıbbi sorumluluğun

bireyselleştirilmesi bu tür uyarılarda sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Sağlıklı olmak haberlerde *biyolojik yurttaşlık* gereği bireysel bir sorumluluk (Setälä ve VăLiveronnen, 2014) olarak sunulmaktadır.

Tek bir bilim insanının açıklamalarına dayanan haberlerde ikinci tema ise korkudur (12). Diğer bir ifadeyle bilim insanlarının açıklamaları, tavsiyelere zemin hazırlayacak kimi korkulara hitap etmektedir. Popüler kültürde korku teması, bilimin kamusal kabullerine ilişkin karmaşık yolların bir veçhesi olarak okunabilir (Bell, 2011). Popüler kültürde korku, teknolojik ve bilimden kaynaklanan kimi ilerlemelerden duyulan endişeyle baş başa gider. Bu durum, bilimi korkulacak şeyleri sunmakla ciddiye alınabilir bir bilgi biçimine dönüştürebilmektedir. İncelenen haberlerin de zaman zaman bilim ve korku arasındaki ilişkinin sıradanlaşmasını sağladıkları görülmektedir. Haberlerde doğa olayları veya salgınlar zaman zaman korku uyandıran bir içerikle verilebilmektedir. 06 Şubat 2023'te Türkiye'deki 11 şehri etkileyen depremin ardından yapılan bir haberde bir bilim insanının "Büyük İstanbul depremi fazla uzakta değil" sözlerinin başlığa çekildiği bir haber yayınlanmıştır. Haber genel olarak 06 Şubat'taki depreme dair olsa da gazete olası İstanbul depremine ilişkin endişeyi başlığa çekmektedir (Sözcü, 2023, 14 Eylül).

Karar alıcılara ilişkin uyarılar da (7) zaman zaman bilim insanlarının açıklamalarına dayalı haberlerde karşımıza çıkabilmektedir. Örneğin bir bilim insanının deprem sonrasında alınması gereken önlemlere ilişkin uyarılarını içeren şu açıklamaları bir haberin girişinde yer almaktadır:

Görür, "Yüz milyonlarca ton atık çıkacak. Bu atığı ne yapacaksınız? Bu atıklar ne olacak? fiziksel, kimyasal, biyo kimyasal olaylar insan hayatını nasıl etkileyecek? Denizlerimiz, göllerimiz ne olacak? Bunları nasıl bertaraf edeceksiniz? Bütün bunlar hemen depremden sonra karşımıza çıkacak. Şimdiden bunların hepsinin planlanması gerekiyor" dedi (Sözcü, 2023, 14 Eylül).

Tek bir bilim insanının açıklamalarına yer verilen haberlerde, onların yurttaşlara ve kurumlara uyarılarının önemli bir yeri bulunduğu ve korkunun da bu uyarılara meşruluk kazandırdığı görülmektedir. Bilim haberciliği için eleştirel bir bilim okur yazarlığına katkı sunması beklenen çoklu kaynak kullanımlarında "ilgi çekicilik" (7), "fayda" (6), "korku ve endişe" (5) temaları ön plana çıkmaktadır. Bu durum, büyük ölçüde hem bilim insanlarına hem de farklı kaynaklara yaslanan haberlerin eleştirel okumayı mümkün kılacak bir kaynak ve kanıt sunma stratejisine yaslanmış olsalar da içerik olarak eleştiri, uyarı ve tavsiye gibi hususları yerine getiremediğini göstermektedir. Kanıt sunumuna ilişkin tercihin farklı sonuçlara ulaşamaması bilimin toplumsallaşma dinamiklerindeki popüler beklentilerin etkisini göstermektedir.

Üretildikleri mecralara göre haberler tasnif edildiğinde mecranın belirsiz olduğu durumlarda "ilgi çekici" tema mahiyetinin daha yüksek olduğu görülmektedir. Diğer durumlarda da "ilgi çekicilik", "yenilik", "yurttaşlara uyarı ve tavsiyeler" ve "korku" ön plana çıkan temalar olmaktadır. Ancak gazeteler kendi kaynaklarıyla haber ürettiklerinde "fayda" (8) ve "eleştiri" (8) temalarının devreye girebildiği görülmektedir. Öte yandan eleştirel mahiyetteki haberlerin çoğunun *Sözcü Gazetesi*'ne ait olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Gazeteler kendi imkanlarıyla haber ürettiklerinde eleştirel bir temayı ortaya koymada daha mahir görünmelerine rağmen, bu durumun gazetenin dahil olduğu politik tercihlerle de ilişkisi bulunmaktadır.

Bilim alanları ile temalar arasındaki ilişki ve kesişimler ise bilimin hangi alanlarında nasıl popülerleştirildiğine yanıt üretir. Sağlık alanıyla ilgili haberlerde "ilgi çekicilik" (27) nosyonu başta gelmektedir. Bunu "yurttaşlara yönelik uyarı ve tavsiyeler" (25) ile "yenilik" (18) takip etmektedir. Sağlık alanında "fayda" (16) ve korku" (14) da önemli temalar arasındadır. Doğa bilimlerinde de "ilgi çekicilik" (30), "yenilik" (20) ve "korku" (15) temaları ön plana çıkmaktadır. Doğa bilimleri haberlerinde "karar alıcılara yönelik uyarı ve eleştiriler" (10) diğer alanlardaki haberlere göre daha fazladır. Özellikle iklim değişikliğine ilişkin uyarılar bu vurguyu, doğa bilimleri alanında artırmaktadır. Sağlık alanında karar alıcılara yönelik eleştiri ve uyarılara sadece birkaç haberde yer verilmektedir. Sosyal bilimler alanında da "ilgi çekicilik" (11) ve "yenilik" (6) nosyonları ön plandadır. Sosyal bilimlerde bu vurguların ön plana çıkmasında arkeolojiyle ilgili haberler önemli bir rol oynamıştır. Mühendislik alanındaki haberler için de benzer bir sonuca ulaşılmaktadır.

Tablo 6. Tema ve konular kesişimi

Temalar	Konular							
	Kanser ve tedavisi	Arkeoloji	Astronomi	Deprem	Covid	Sağlıklı yaşam	Teknoloji	Çevre
Uyarı ve tavsiye-karar alıcılar ve kurumlara	0	0	1	5	1	0	0	3
Uyarı ve tavsiye - yurttaşlara	0	0	0	0	7	11	0	3
Yenilik, keşif	4	8	4	1	0	4	7	0
Korku, endişe	1	1	0	6	8	0	2	8
İlgi çekici	2	9	11	1	2	11	9	1
Fayda	3	0	1	0	2	1	8	2

Önde gelen temaların en fazla hangi konularda kesiştiğini ortaya koymak, temaların hangi bağlımlarda belirgin olduğunu gösterecektir. İlk altı popüler temanın çoğunlukla hangi konularla kesiştikleri Tablo 6'da gösterilmiştir. “Karar alıcılara yönelik uyarı ve tavsiyeler” büyük ölçüde depremi merkeze alan bilim haberlerinde karşımıza çıkmaktadır. “Karar alıcılara yönelik uyarılar” çevre ve iklimle ilgili bilim haberlerinde de ön plana çıkmıştır. Bu bağlamda karar alıcılara ilişkin öneri ve uyarıların “deprem” ve “çevre” gibi geniş toplumsal sonuçları olabilecek kriz durumlarında gerçekteşen bir tema olduğu görölmektedir. “Yurttaşlara yönelik uyarı ve tavsiyeler” ise sağlıklı yaşam hususunda gerçekteşmektedir. Covid de sıradan insanlara yönelik uyarıların gerçekteştirildiği başka bir bilim haberi konusudur. “Yenilik” vurgusuna ise en çok arkeoloji ve teknolojiyle ilgili konularda üretilen bilim haberlerinde rastlanılmaktadır. Bu durum arkeolojinin yeni bir bulgu ortaya koyduğunda ilgiye mazhar olabildiğini, teknolojinin de büyük ölçüde yenilikçi bir özelliği bulunmakla haberleştirildiğini göstermektedir. Haberlerde teknolojik gelişmeler toplumsal ve karmaşık ekonomik sonuçları bağlamında ele alınmaktan çok, salt bir “yenilik” kurgusuyla tanımlanmaktadır. “Korku” teması en çok “çevre”, “Covid” ve “deprem” konularında belirginleşmiştir. İlgili çekici bilimsel içerikler ise büyük ölçüde “sağlıklı yaşam”, “astronomi”, “teknoloji” ve “arkeoloji” konularında ortaya çıkmaktadır. Bilimsel gelişme ve araştırmaların sağladığı fayda temasına da önemli oranda teknolojik gelişmeleri konu edinen haberlerde rastlanılmaktadır. Bu durum, büyük ölçüde teknolojiye yüklenen araçsal niteliğe karşılık gelmektedir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Araştırmada popüler bilim gazeteciliğinin anlamsal yerleşimini temsil eden tema kullanımlarıyla konu, bilim alanları, kaynak türleri ve haber üretim tercihleri arasında nasıl bir ilişki bulunduğu gösterilmiştir. Buna göre, bilim haberlerinde “ilgi çekicilik”, “yenilik-keşif”, “yurttaşlara yönelik uyarı ve tavsiyeler”, “korku”, “fayda” ve “karar alıcılara yönelik uyarılar” temaları ön plana yerleşmektedir. Temalar, aynı zamanda haberlerin hangi kültürel teması gerçekteştirdiğinin işaretleridir. Uyarılma, yenilik, uyarı veya korku gibi hususlar bilim haberlerinin popüler anlam dünyasında yerleştiği duyuşsal zemini temsil etmektedir. Kısacası, haberlerde eleştirden çok Kitzinger ve Williams'ın (2005) belirttiği gibi umudu ve korkuyu aynı anda içeren bir bilim tahayyülünün izlerine rastlamak mümkündür. Araştırmada ayrıca haberlerdeki konu, bilim alanı, kaynak kullanımı ve haber üretim biçimi tercihleri gibi daha somut düzeylere de odaklanılmıştır.

Haberlerde ön plana çıkan konular arasında üniversiteler dışında “Sağlıklı yaşam-beslenme ve güzellik”, “teknoloji”, “ulusal başarı”, “astronomi”, “Covid” ve “çevre” yer almaktadır. “Sağlıklı yaşam-beslenme ve güzellik” konusu *Sözcü* ve *Sabah* gazetelerinde daha fazla işlenmiştir. “Ulusal başarı” konusu ise *Hürriyet Gazetesi*'nde daha fazladır. “Covid” ve “çevre” konularında ise oransal olarak *Sözcü Gazetesi* ön plana çıkmaktadır. Araştırmada ilk sıralarda yer alan temaların en çok hangi konularla kesiştikleri gösterilerek tema ve konular arasındaki ilişkinin resmi de ortaya konulmuştur. Buna göre, “ilgi çekicilik” teması “sağlıklı yaşam-beslenme ve güzellik”, “astronomi”, “teknoloji” ve “arkeoloji” konularında görünür olmaktadır. “Yenilik” vurgusu ise “arkeoloji” ve “teknoloji” konularında ön plana çıkmaktadır. Yurttaşlara yönelik uyarılar çoğunlukla “sağlıklı yaşam-beslenme ve güzellik” konusunda gerçekteşmektedir. Bu durum, haberlerde sağlığın bireysel bir sorumluluk olarak kurgulandığına göstermektedir. “Korku” vurgusu da salgın (Covid) ve doğal afetlerde (deprem) sıklıkla tekrar eden bir temadır. “Fayda” ise teknolojik gelişmelerin temel argümanı olmaktadır. Bu teknolojinin araçsal niteliğine yapılan vurgunun bir sonucudur. “Karar alıcılara yönelik uyarı ve tavsiyeler” de daha çok doğal afetler ve çevre sorunları gibi anlık kriz durumlarında görünür olmaktadır.

Bilim alanlarına göre haberler tasnif edildiğinde haberlerde daha çok sağlık ve doğa bilimlerinin öne çıktığı görülmektedir. Sağlık bilimleri alanında *Hürriyet* ve *Sabah* gazeteleri daha fazla haber yaparken doğa bilimleri alanında ise *Sözgü Gazetesi* daha çok haber yapmıştır. Bilim alanları yaklaşık olarak benzer tematik örüntülerle haberlere konu edilmiştir. Sosyal bilimler ve teknik bilimler diğer bilimsel alanlar kadar kabul görmüş değillerdir.

Kaynak türleri açısından haberler analiz edildiğinde ön plana çıkan kaynak kullanım türünün tek bir bilimsel rapor, araştırma veya çalışma olduğu görülmektedir. Bunu tek bir bilim insanının açıklamaları takip etmektedir. Ancak kaynak kullanım türleri gazetelere göre bazı farklılıklar içermektedir. Örneğin *Hürriyet Gazetesi*’nde en çok başvuru alan kaynak türü “resmi merciler”dir. Tek kaynak olarak bir bilim insanının açıklamalarına dayanan haberlerde “yurttaşlara yönelik uyarılar” belirgin bir öneme sahip olmuştur. Diğer bir ifadeyle bilim insanları kendi açıklamalarına başvurulduğunda daha çok sıradan insanlara uyarılarda bulunmaktadırlar. Tek bir bilim insanının açıklamalarına dayanan haberlerde “korku” da önemli bir temadır. Uyarı ve korku bu tür kaynaklarda bilimin ciddiye alınmasını sağlayacak bir işlev yüklenmiştir. Eleştirel bilim okuryazarlığı için önemli olan çoklu kaynak kullanımlarında ise yine “ilgi çekicilik”, “fayda”, “korku” temaları ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla farklı kaynak kullanımlarına yönelim, popüler örüntülerin yeniden üretmenin dışında farklı bir güzergaha yerleşmemektedir.

Gazeteler haberlerini daha çok ulusal ajanslardan alarak yayınlamaktadırlar. Belirsizlik taşıyan haberler de büyük bir orana sahiptir. Haberlerin farklı mecralardan alındıkları durumlarda “ilgi çekicilik”, “yenilik”, “yurttaşlara uyarı ve tavsiyeler” ve “korku” ön plana çıkan temalar olmaktadır. Ancak gazeteler kendi kaynaklarıyla haber ürettiklerinde “fayda” ve “eleştiri” temalarının devreye girebildiği görülmektedir. Gazetelerin kendi haberlerini ürettikleri durumlarda kısmi de olsa popüler beklentilerin “eleştiri” yönünde esnetilebildiği gözlemlenmektedir.

Sonuçta farklı politik tutumlara sahip gazetelerin bilim haberlerinde çok büyük bir fark bulunmadığı, ayrıca kaynak kullanım türlerinin, haber üretim tarzlarının, konu tercihlerinin ve tematik örüntülerin küçük farklara rağmen gazetelerde benzer olduğu görülmektedir. İlgi çekicilik, yenilik, korku veya uyarılar bilim haberlerinin tematik çerçevesini şekillendirmektedir. Temaların diğer somut öğelerle ilişkisi ise bizlere popüler bilim anlatılarının oluşumundaki haritaları göstermektedir. Belirli temaların belirli alan ve konularla kesişmesi bilime ait içeriklerin popüler anlam dünyasında nasıl sabitlenmekte olduğunu işaret etmektedir. Haber üretim biçim ve kaynak tercihleri ile haberlerin üretilme süreçlerindeki mesleki kabullerin veya kısıtlılıkların popüler temalarla olan ilişkisine genel olarak bakıldığında, bunlarda gerçekleşen kimi farkların popülerleşme tarzlarına işaret eden temalar bağlamında önemli bir ayrışmaya neden olmadığı görülmüştür.

Dornan’ın (1989) vurguladığı şekliyle genel olarak haberlerde bilimsel alanın toplumsal, siyasal, ekonomik, kültürel veya mesleki formlara açık bir bilgi üretim sürecine karşılık gelen niteliğinin ihmal edildiğinden söz etmek mümkündür. Bu durum, bilimin sürekli olarak kutlanmasının bir sonucudur. Bilimin eleştirel olmayan bir şekilde kutlanması, vatandaşları bilim fonları politikalarını değerlendirmekten alıkoymakta ve bilimle ilgili faaliyetlerin gerekli değerlendirmeler yapılmaksızın meşrulaştırılmasına yardımcı olmaktadır (Molek-Kozakowska, 2016, s. 52). Öte yandan popüler ilgi ve anlamlar, üzerinden kolayca atlanamayacak bir kamusal üretim sürecine de karşılık gelmektedir. Popülerleşme çerçevelerinin kanımızca bilim gazeteciliği tartışmalarında ve bilim gazeteciliği pratiklerinde özenle hesaba katılması gerekmektedir. Bu süreçte, ayıca bilimin popülerleştirilmesinin başka bir iletişimsel pratik, anlam üretme ve gerçekliği inşa etme biçimi olarak da anlaşılması gerekmektedir (Fürsich ve Lester, 1996, s. 26). Söz konusu popüler çerçevenin oluşum dinamiklerini daha anlaşılır kılmak için haber üreticilerini, bilim insanlarını ve alımlayıcıları merkeze alan araştırmalar geliştirmenin gerekli olduğu düşünülmektedir.

Etik Beyan

“*Bilim Haberlerinde Biçimler, İçerikler ve Popüler Tarzlar*” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Her iki araştırmacının katkı oranı yüzde 50’dir.

Çatışma Beyanı

Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Allan, S. (2011). Introduction: Science journalism in a digital age. *Journalism*, 12(7), 771-777. <https://doi.org/10.1177/0163443710367695>
- Amend, E., Capurro, G. ve Secko, D. M. (2014). Grasping scientific news. *Journalism Practise*, 8(6), 789-808. <https://doi.org/10.1080/17512786.2013.868146>
- Barnett, R. (2008). *Üniversitede ideoloji ile yaşamak*. (Çev: S. Eren). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Bauer, M. (2012). Public attention to science 1820-2010 - A 'Longue Durée' picture. S. Rödder, M. Franzen ve P. Weingart (Eds.), *The Sciences' media connection – Public communication and its repercussions* (ss. 35-57). Berlin: Springer.
- Bell, A. R. (2011). Science as 'Horrible': Irreverent deference in science communication. *Science as Culture*, 20(4), 491-512, <https://doi.org/10.1080/09505431.2011.605921>.
- Bilişli, Y. (2019). İnternet sağlık haberlerinde tıbbileştirmenin inşaası: Sağlık haber söylemine eleştirel bir bakış. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(4), 3608-3629, <https://doi.org/10.33206/mjss.538440>.
- Bourdieu, P. (1988). *Homo academicus*. (Çev: P. Collier). Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, P. (2013). *Bilimin toplumsal kullanımı*. (Çev: L. Ünsaldı). Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Brennen, J. S. (2018). Magnetologists on the Beat: The epistemology of science journalism reconsidered. *Communication Theory*, 28(4), 424-443, <https://doi.org/10.1093/ct/qty001>.
- Curran, J. ve Sparks, C. (1999). Basın ve popöler kültür, (Çev: N. Güngör ve İ. Tekerek). *Popöler kültür ve iktidar*. (1st ed., 439-467). İstanbul: Vadi Yayınları.
- Dornan, C. (1989). Science and scieintism in the media. *Science as Culture*, 1(7), 101-121, <https://doi.org/10.1080/09505438909526262>.
- Dornan, C. (1990). Some problems in conceptualizing the issue of "science and the media". *Critical Studies in Mass Communication*, 7(1), 48-71, <https://doi.org/10.1080/15295039009360163>.
- Dudo, A., Brossard, D., Shanahan, J., Scheufele, D. A., Morgan, M. ve Signorielli, N. (2011). Science on television in the 21st Century: Recent trends in portrayals and their contributions to public attitudes toward science. *Communication Research*, 38(6), <https://doi.org/10.1177/0093650210384988>.
- Dursun, O. (2018). Bilim gazeteciliğinde popölaritenin ve pozitif bilimlerin hegemonyası. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, 29, 83-114. <https://doi.org/10.16878/gsuilet.499532>.
- Elliott, R. (2012). The medialization of regenerative medicine: Frames and metaphors in UK news stories. S. Rödder, M. Franzen, ve P. Weingart (Ed.), *The Sciences' media connection – Public communication and its repercussions* (ss. 87-106). Berlin: Springer.
- Ergur, A. (2003). Üniversitenin pazarla bütünleşmesi süreci. *Toplum ve Bilim*, 97, 183-216.
- Feyerabend, P. (1999). *Özgür bir toplumda bilim*. (Çev: A. Kardam). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Fiske, J. (1999). *Popöler kültürü anlamak*. (Çev: S. İrvan). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Fürsich, E. ve Lester, E. P. (1996). Science journalism under scrutiny: A textual analysis of "science times". *Critical Studies in Mass Communication*, 13(1), 24-43, <http://dx.doi.org/10.1080/15295039609366958>.
- Gerbner, G., Gross, L., Morgan, M., ve Signorielli, N. (1981). Scientists on the TV screen. *Society*, 19, 41-44, <https://doi.org/10.1007/BF02701349>.
- Guenther, L., Bischoff, J., Löwe, A., Marzinkowski, H., ve Voigt, M. (2019). Scientific evidence and science journalism. *Journalism Studies*, 20(1), 40-59, <https://doi.org/10.1080/1461670X.2017.1353432>.
- Gulbenkian Komisyonu (2002). *Sosyal bilimleri açm*. (Çev: Ş. Tekeli). İstanbul: Metis Yayınları.
- Güçlü, İ. (2021). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (2nd ed.). Ankara: Nika Yayınevi.
- Habermas, J. (2001). *İdeoloji olarak teknik ve bilim*. (Çev: M. Tüzel) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hales, M. (1982). *Science or society? The politics of the work of scientists* (1st ed.). London: Pan Books.
- Horkheimer, M. (2005). *Geleneksel ve eleştirel kuram*. (Çev: M. Tüzel). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Hürriyet Gazetesi (2023, 07 Eylül). Bilim insanları yapay embriyo üretti. <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/biliminsanlari-yapay-embriyo-uretti-42326592>
- Hürriyet Gazetesi (2023, 23 Eylül). Yapay zekayla tavuk gıdaklamasını tercüme ettiler. <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/yapay-zekayla-tavuk-gidaklamasini-tercume-ettiler-4233495>
- Illich, I. (Ed.). (1987). *Disabling professions* (1st ed.). London: Morion Boyars Publishers.
- Jensen, E. (2010). Between credulity and scepticism: envisaging the fourth estate in 21st-century science journalism. *Media, Culture ve Society*, 33(4), 615-630, <https://doi.org/10.1177/0163443710367695>.
- Kitzinger, J. ve Williams, C. (2005). Forecasting science futures: Legitimising hope and calming fears in the embryo stem cell debate. *Social Science ve Medicine*, 61(3), 731-740, <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2005.03.018>.
- Koloğlu, O. (1997). *Halka doğru bilim – Türkiye’de bilim gazeteciliği* (1st ed.). İstanbul: Türk Bilim Tarihi Kurumu.
- Kuhn, T. (1982). *Bilimsel devrimlerin yapısı*. (Çev: N. Kuyaş). İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Lublinski, J., Reichert, I., Denis, A., Fleury, J.-M., Labassi, O., ve Spurr, C. (2014). Advances in African and Arab science journalism: Capacity building and new newsroom structures through digital peer-to-peer support. *Equid Novi: African Journalism Studies*, 35(2), 4-22, <http://dx.doi.org/10.1080/02560054.2014.919945>.
- Lukacs, G. (1998). *Tarih ve sınıf bilinci*. (Çev: Y. Öner). İstanbul: Belge Yayınları.
- McKnight, J. (1977). Professionalized service and disabling help. I. Illich (Ed.), *Disabling professions* (ss. 69-92). Morion Boyars Publishers.

- Merton, R. K. (2017). Bilimin normatif yapısı. J. C. Alexander, S. Seidman (Edt.). (Çev: N. Yavuz). *Kültür ve toplum güncel tartışmalar* (2nd ed., 83-91). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Molek-Kozakowska, K. (2016). Framing disease, ageing and death in popular science journalism. Online. *Brno studies in English*, 42(1), 49-69, <https://doi.org/10.5817/BSE2016-1-3>.
- Murcott, T.H.L. ve Williams, A. (2012). The challenges for science journalism in the UK. *Progress in Physical Geography*, 37(2), 152-160, <https://doi.org/10.1177/0309133312471285>.
- Nelkin, D. (1994). *Bilim nasıl satılır?* (Çev: M. Çiftkaya). İstanbul: Şule Yayınları.
- Nguyen, A. ve McIlwaine, S. (2011). Who wants a voice in science issues - and why? *Journalism Practice*, 5(2), 210-226, <http://dx.doi.org/10.1080/17512786.2010.527544>.
- Nguyen, A., ve Tran, M. (2019). Science journalism for development in the Global South: A systematic literature review of issues and challenges. *Public Understanding of Science*, 28(8), 973-990, <https://doi.org/10.1177/09636625198754>.
- Nisbet, M. C. ve Dudo, A. (2013). Entertainment media portrayals and their effects on the public understanding of science. D. J. Nelson, K. R. Graizer, J. Paglia, S. Perkowitz (Edt.). *Hollywood chemistry* (ss. 241-249). ACS Publications.
- Peters, P. H. (2013). Gap between science and media revisited: Scientists as public communicators. *Pnas*, 110, 14102-14109, <https://doi.org/10.1073/pnas.1212745110>.
- Priest, S. (2013). Critical science literacy: What citizens and journalists need to know to make sense of science. *Bulletin of Science, Technology ve Society*, 33(5-6), 138-145, <https://doi.org/10.1177/0270467614529707>.
- Prior, L. (2014). Content analysis. P. Leavy (Edt.), *The Oxford handbook of qualitative research* (ss. 359-379). Oxford University Press.
- Reed, R. (2001). (Un-)Professional discourse? *Journalism*, 2(3), 279-298, <https://doi.org/10.1177/146488490100200310>.
- Schäfer, M. (2011). Sources, characteristics and effects of mass media communication on science: A review of the literature, current trends and areas for future research. *Sociology Compass*, 5(6), 399-412, <https://doi.org/10.1111/j.1751-9020.2011.00373.x>.
- Setälä, V. ve Väliervonen, E. (2014). Fighting fat: The role of 'field experts' in mediating science and biological citizenship. *Science as Culture*, 23(4), 517-536, <https://doi.org/10.1080/09505431.2014.905526>.
- Similarweb (2024, 24 Şubat). Medya ve haber yayınları listesi. <https://www.similarweb.com/tr/> adresinden 24 Şubat 2024 tarihinde alınmıştır.
- Smith, H., ve Morgoch, M. (2020). Science ve Journalism: Bridging the Gaps Through Specialty Training. *Journalism Practise*, 16(5), 883-900, <https://doi.org/10.1080/17512786.2020.1818608>.
- Sözcü Gazetesi (2023, 01 Eylül). Bilim kurulu üyesinden 'Pirola' uyarısı. <https://www.sozcu.com.tr/bilim-kurulu-uyesinden-pirola-uyarisi-wp7790102>.
- Sözcü Gazetesi (2023, 06 Eylül). Araştırmalar kanıtladı: Mükemmel bir sevgilinin olmazsa olmaz özellikleri. <https://www.sozcu.com.tr/arastirmalar-kanitladi-mukemmel-bir-sevgilinin-olmazsa-olmaz-ozellikleri-wp7794525>.
- Sözcü Gazetesi (2023, 14 Eylül). Büyük İstanbul depremi fazla uzakta değil. <https://www.sozcu.com.tr/naci-gorur-buyuk-istanbul-depremi-fazla-uzakta-degil-wp7802219>.
- Sözcü Gazetesi (2023, 23 Eylül). Bilim insanları araştırdı: İşte insan hayatındaki en mutlu dönemi. <https://www.sozcu.com.tr/bilim-insanlari-arastirdi-iste-insan-hayatindaki-en-mutlu-donem-wp7810289>.
- Standen, A. (1990). *Bilim kutsal bir inektir*. (Çev: B. Dağıstanlı). İstanbul: Çıdam Yayınları.
- Summ, A., ve Volpers, A. M. (2015). What's Science? Where's Science? Science Journalism in German Print Media. *Public Understanding of Science*, 25(7), 1-16, <https://doi.org/10.1177/0963662515583419>.
- Şahin, M. ve Öztekin, H. (2020). Medyanın bilimle imtihanı: Türkiye'de gazetelerde yer alan bilim haberleri üzerine bir inceleme. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi* (33), 178-197, <https://doi.org/10.31123/akil.694234>.
- Tılıç, D. (2001). *Medyayı anlamak*. İstanbul: Su Yayınları.
- Traweek, S. (1993). An introduction to cultural and social studies of sciences and technologies. *Culture, Medicine and Psychiatry*, 17, 3-25, <https://doi.org/10.1007/BF01380596>.
- Vergin, N. (1999). Bilim camiası ve tanınma İsteği. *Doğu Batı*, 7, 37-53.
- Weingart, P. (1998). Science and the media. *Research Policy*, 27(8), 869-879, [https://doi.org/10.1016/S0048-7333\(98\)00096-1](https://doi.org/10.1016/S0048-7333(98)00096-1).
- Weingart, P. (2012). The lure of the mass media and its repercussion on science. S. Rödder, M. Franzen, P. Weingart (Ed.), *The Sciences' media connection – Public communication and its repercussions* (ss. 17-32). Berlin: Springer.
- Wilcox, S. A. (2003). Cultural context and the conventions of science journalism: Drama and contradiction in media coverage of biological ideas about sexuality. *Critical Studies in Media Communication*, 20(3), 225-247, <https://doi.org/10.1080/07393180302772>.
- Woolgar, S. (1999). *Bilim, bilim idesi üzerine sosyolojik bir deneme*. (Çev: H. Arslan). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Yaylagül, L. (2019). Eleştirel ekonomi politik perspektiften devlet ve medya ilişkisi. *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 5(2), 134-152. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/iled/issue/43342/527409>.

EXTENDED ABSTRACT

The purpose of science journalism is generally defined as communicating science to the public and having an mediating role between the public and science (Murcott ve Williams, 2012). However, science realeased in media can occasionally be at the center of entertainment, interestingness, or subjects that are not a public priority. Generally, in academic studies, it is seen that the interaction of science and media is discussed in two different perspectives (Dornan, 1990; Wilcox, 2003). The first is the dominant approach, which focuses on how to make scientific interest and science journalism more effective by focusing on the possibilities or problems of science journalism in practice. The other approach investigates the processes of scientific knowledge production and science communication by reffering to the multi-layeredness of power, ideology and popular perception (Dornan,1989; Wilcox, 2003).This study aims to examine the popular forms of science journalism in Turkey and how they are run through preferences in the journalistic process, using both perspectives. In the study, it is tried to learn how the popular understanding of science is constructed in the news and find out how and what kind of relationships the themes have with the types of news sources usage, news production styles that indicate where the reports come from, preferred topics and fields of science. In the research, first of all, where the news is obtained from (such as own resources, agencies or other media organs), types of source use (single source, multiple sources, etc.), prominent fields of science, topics and themes are analyzed by content analysis. In addition, the relationships between themes and others are examined. Science news on the websites of Hürriyet, Sabah and Sözcü newspapers, which are among the most widely followed newspapers in Turkey, were selected as the sample. News for a two-month period, January 2023 and September of the same year were analysed. According to the results, the themes of "interestingness", "innovation-finding", "warnings and recommendations for citizens", "fear", "benefit" and "warnings for decision-makers" come to the fore in the news reports. It is possible to find here an imagination of science that contains hope and fear at the same time (Kitzinger¹ ve Williams, 2005). Topics such as "healthy life-nutrition and beauty", "technology", "national success", "astronomy", "Covid" and "environment" are frequently included in the news. The theme of "interestingness" is seen in the topics of "healthy living-nutrition and beauty", "astronomy", "technology" and "archaeology". "Innovation" comes to the fore in the topics of "archaeology" and "technology". "Warnings to citizens" are mostly about "healthy life-nutrition and beauty". "Fear" is also a frequently recurring theme in epidemics (Covid) and natural disasters (earthquake). "Benefit" is the main argument of technological developments. "Warnings and recommendations for decision makers" appear mostly in natural disasters and environmental problems. When we investigated science fields, we found that news reports mostly included health and natural sciences. In the field of health sciences, the themes of "interestingness", "warnings and recommendations for citizens" and "innovation" come to the fore. In natural sciences, the themes of "interestingness", "innovation", "warnings for decision-makers" and "fear" followed each other. In both social sciences and engineering and technical sciences, "interestingness" and "innovation" ranked first. We analyzed source types of the reports and we saw that the most commonly used source type was "a single scientific report, research or study". This was followed by news reports that used the statements of a single scientist as a source. In the use of multiple sources, which are important for critical science literacy, the themes of "interestingness", "benefit" and "fear" came to the fore in line with other types of sources. In other words, the use of multiple news sources yielded almost the same results as other types of sourcing. On the other hand, newspapers mostly published their news from national agencies. When newspapers produced news with their own sources, the themes of "benefit" and "criticism" became noticeable. As a result, it seems that newspapers which have different political attitudes do not have a significant gap in the way they popularize science news. Interestingness, novelty or innovation, fear and warnings shape the thematic framing of science news. In short, as emphasized by Kitzinger and Williams (2005), there is an imagination of science in the news that contains hope and fear at the same time. The format and content preferences in the news did not cause a significant difference in the themes. This confirms the widespread influence of popular themes in science journalism. Therefore, in our opinion, popular themes should be considered in science journalism discussions and science journalism practices.

1. Kosova Karikatür Festivali'ndeki Karikatürlerin Göstergebilim Yöntemiyle İncelenmesi

Uğur ÜNAL¹ ve Coşkun KALA²

Öz

Karikatür, bir durumu ve ya bir olayı alaycı bir şekilde ele alan çizimlere verilen genel isim olarak bilir. Karikatür her zaman komik olmak zorunda değildir, değinilen konuya göre düşündürücü, sorgulayıcı ve ya eleştirel de olabilmektedir. Bu bağlamda kriz durumlarında siyasi eleştiriler içermesi bakımından sıklıkla kullanılan bir yöntemdir. Bu çalışmada 2008 yılında bağımsızlığını ilan eden Kosova Cumhuriyetinde savaş sonrası dönemi ele alması için düzenlenen ve konusu "Merhaba Avrupa" olan 1. Kosova Karikatür Festivalindeki dereceye giren karikatürler semiyotik açıdan incelenmektedir. Yarışmada dereceye giren 3 karikatür ve özel ödül alan 6 karikatür incelemeye dâhil edilmiştir. Semiyotik inceleme yöntemi sözlü ve ya yazılı olmayan yani görsel verileri, işaret ve sembollerini amacıyla kullanılmaktadır. Karikatürlerin incelenmesinde sıklıkla kullanılan semiyotik inceleme yöntemi ile çizgilerin, sembollerin ve işaretlerin ardındaki anlamın ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. İncelenen karikatürlerin hepsinde karşılaşılan en belirgin eleştiri Avrupa Birliği'nin mülteci duruma karşı olan tutumu olmuştur. Bu anlamda karikatürler genel olarak Avrupa Birliği'nin siyasi tutumunu eleştiren bir bakış açısına sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Karikatür, Göstergebilim analizi, Kosova

A Semiotic Analysis of Cartoons in 1st the Kosovo Cartoon Festival

Abstract

Cartoons are generally known as drawings that address a situation or event in a satirical manner. Cartoons are not always required to be humorous; depending on the subject, they can also be thought-provoking, inquisitive, or critical. In this context, cartoons are frequently used as a means of political critique, especially in times of crisis. This study conducts a semiotic analysis of the award-winning cartoons from the 1st Kosovo Cartoon Festival, held with the theme "Hello Europe" to reflect the post-war period in the Republic of Kosovo, which declared its independence in 2008. The analysis includes three cartoons that received awards and six that were granted special prizes. The semiotic analysis method is applied for visual data, signs, and symbols that are non-verbal or non-written. Through semiotic analysis, the study aims to uncover the underlying meanings behind lines, symbols, and signs used in the cartoons. The most prominent critique observed in all the cartoons analyzed is the European Union's stance on the refugee issue. In this sense, the cartoons generally adopt a critical perspective on the political position of the European Union.

Keywords: Caricature, Semiotic analysis, Kosovo

Atıf İçin / Please Cite As:

Ünal, U. ve Kala, C. (2025). 1. Kosova Karikatür Festivali'ndeki karikatürlerin göstergebilim yöntemiyle incelenmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14 (2), 752-767. doi:10.33206/mjss.1597501

Geliş Tarihi / Received Date: 06.12.2024

Kabul Tarihi / Accepted Date: 11.02.2025

¹ Doç. Dr. - Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, İletişim Fakültesi, ugur.unal@manas.edu.kg,

 ORCID: 0000-0003-0294-0082

² Doktora, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, İletişim Fakültesi, coskun.kala@manas.edu.kg,

 ORCID: 0009-0008-8938-9257

Giriş

Karikatür, mizah ve eleştiryi görsel bir şekilde birleştiren sanatsal bir ifade biçimidir. Karikatür, mizahın sanatsal ifadesi olarak kabul edilir ve genellikle insanları güldürmek düşündürmek ya da belirli bir mesajı iletmek amacıyla kullanılır. Ancak, karikatür sadece komik yüzlerden ibaret değildir. Karikatürler, eğlence, eleştiri ve iletişim amacıyla kullanılır. İnsanları güldürmek, toplumsal ve politik konuları eleştirmek ya da karmaşık fikirleri basitleştirerek iletmek için karikatürler tercih edilir. Bu görsel sanat biçimi, toplumsal, politik ve kültürel konuları eleştirel bir bakış açısıyla ele alır (Perkins, 1975). Karikatür, yüzyıllar öncesine kadar uzanan köklü bir geçmişe sahiptir. İlk karikatür örnekleri, medeniyetlerdeki resimlerde ve yazılarda görölmüştür. Özellikle Rönesans döneminde karikatür, sanatçılar tarafından mizah ve eleştiri aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Karikatürün gelişim dönemini Rönesans, 18. ve 19. yy. ve günümüz olarak üçe ayırmak mümkündür. Rönesans döneminde Leonardo da Vinci gibi sanatçılar, figürleri abartarak mizahi bir şekilde tasvir etmişlerdir. 18. ve 19. yy.’da Karikatür, gazete ve dergilerde popülerlik kazanmış, siyasi ve toplumsal konuları ele almıştır (Öngören, 1998).

Günümüzde karikatür, dijital platformlarda, sosyal medyada ve çizgi romanlarda yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Karikatürü çok farklı türlerde görmek mümkündür. Karikatürlerin en yaygın türleri politik, portre, sosyal ve kültürel karikatürler şeklinde sıralanabilir. Politik karikatürler, siyasal liderleri, olayları ve politikaları mizahi veya eleştirel bir şekilde ele alır. Siyasi dergi ve gazetelerde sıklıkla karşılaşılr. Portre karikatürler, kişilerin yüz özelliklerini abartarak komik veya ilginç bir şekilde çizer. Bu tür karikatürler genellikle etkinliklerde veya eğlence amaçlı kullanılır (Chiang, Liao, ve Li, 2004). Sosyal ve kültürel karikatürler, toplumun değerlerini, alışkanlıklarını ve kültürel eğilimlerini mizahi bir şekilde ele alır. Bu karikatürler, günlük yaşamla ilgili eğlenceli gözlemler içerir. Karikatürler, sadece insanları güldürmekle kalmaz, aynı zamanda toplumsal ve politik eleştiri için de güçlü bir araçtır. Karikatürler, insanları eğlendirmek ve güldürmek için kullanılır. Karikatürler, toplumsal ve politik konuları eleştirel bir şekilde ele alarak dikkat çekmek için kullanılır. Karikatürler, karmaşık fikirleri basit ve anlaşılır bir şekilde ileterek geniş kitlelere ulaşmak için kullanılır (Holbo, 2016). Karikatür sanatçıları, yeteneklerini kullanarak güçlü mesajlar ileten ve aynı zamanda insanları güldüren eserler yaratır. Bir karikatür sanatçısı, görsel mizahın dilini kullanarak karmaşık toplumsal konuları anlaşılır kılabilir. Karikatür sanatçılarının üstlendiği bir takım roller bulunmaktadır. Yaratıcılık, gözlem, iletişim gibi araçları kullanarak karikatürist anlatıcılığını güçlendirmektedir. Sanatçıların fikirlerini görsel bir şekilde ifade etmesi yaratıcılıklarını göstermesidir. Karikatüristlerin toplumu, siyaseti ve kültürü dikkatlice gözlemlemesi ve bu gözlemleri karikatürlerine yansıtması gözlem yeteneklerinin bir sonucudur. Sanatçıların mesajlarını görsel bir şekilde ileterek geniş kitlelere ulaşması iletişimde olduklarını belirticidir (Koestler, 1997).

Karikatürler genellikle gazete, dergi, çizgi roman ve sosyal medya gibi platformlarda yer alır. Ayrıca sergi ve sanat galerilerinde de karikatürleri görmek mümkündür. Bir karikatür oluşturmak için sanatçılar genellikle önce bir konu belirler, ardından bu konuyu mizahi veya eleştirel bir şekilde görselleştirirler. Bu nedenle karikatürler yalnızca komik olmak üzere çizilmezler. Birçok karikatür, toplumsal ve politik konuları eleştirirken ciddi bir mesaj da içerebilir. Karikatür, mizah ve eleştirinin sanatsal bir birleşimidir. Tarihsel kökenlerinden modern zamanlara kadar, karikatürler toplumsal ve politik konuları eleştirel bir şekilde ele alırken, aynı zamanda insanları güldürmeyi de başarır (Derrin ve Burrows, 2020). Karikatür sanatçılarının yaratıcı yetenekleri, bu sanatsal ifadeyi popüler ve etkili kılar. Karikatür hem eğlenceli hem de düşündürücü olduğu için her zaman ilgi çekmeye devam edecektir. Karikatür incelemesi yapan araştırmalara bakıldığında yoğunlukla siyasi karikatürlerin analiz edildiği görölmektedir. Bu bağlamda bazı araştırmalar siyasi karikatürlerin söylem kısmını analiz ederken bazı araştırmalar görsel kısmını analiz etmektedir. Özellikle Shaikh, Tariq ve Saqlain (2016) tarafından yapılan “Cartoon war. A political dilemma! A semiotic analysis of political cartoons” isimli çalışmaya bakıldığında siyasi karikatürlerin barındırdığı özelliklerin incelendiği görölmektedir. Polat (2018) tarafından yapılan “Yeni Medyayı Mizah Perspektifinden Okumak: Karikatür ve Caps’lerin Karşılaştırılmal Göstergebilimsel Analizi” adlı çalışmasında mizahi karikatürler üzerinden ele almıştır ve incelememiştir. Güncel durumu anlamak ve anlat için kullanılan karikatürler burada incelenmiştir. Hussein (2019) tarafından yapılan “Analizing Political Cartoons in Arabic Language Media after Trupm’s Jerusalem Move: A Multimodal Discourse Perspective” ismindeki başka bir çalışmada karikatürelerin yeniden siyasi görüşleri sunma biçimleriyle incelendiğini görölmüştür. Çalışmada çalışmada karikatürelerin yeniden siyasi görüşleri sunma biçimleriyle incelendiğini görölmüştür. Çalışmada volan bir durumun eleştirel şekilde karikatürlere nasıl yansıdına bakılmıştır. Putri (2018) tarafından yapılan “Semiotic Analysis of Joko Widodo Political Cartoons in The Jakarta Post e-Paper” adlı tez çalışmasında ülkenin siyasi durumunu ele alan karikatürlerin incelendiği görölmektedir.

Göstergebilim alanında yapılan bu çalışmalardan elde edilen bulguların incelenmesi araştırmanın izleyeceği yolu belirlemede faydalı olmuştur (Barthes, 1979).

Yöntem

Araştırma, nitel araştırma yöntemi kullanılarak şekillendirilmiştir. Nitel araştırma yöntemi var olan durumları ve yaşantıları detaylı şekilde anlatmak ve buna bağlı olarak yorumlamak olarak tanımlanabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Bu çalışmada göstergebilim yöntemi kullanılmıştır. Sembollere atfedilen anlamların çözülmesi için karikatürlerin çizildiği ülkenin siyasi durumu da göz önünde bulundurularak yorumlamalar yapılmıştır.

Göstergebilim, insanların birbirleriyle anlaşmak için kullandıkları doğal dillerden, davranışlardan, görüntülerden, trafik işaretlerinden, edebi eserlerden, çeşitli bilim dillerinden tutkuların düzenine kadar her anlamlı bütün çeşitli birimleri içeren bir sistemdir. Göstergeler, anlamın taşıyıcısı olarak işlev görür ve bu anlamın nasıl oluşturulduğunu anlamak için göstergebilim kullanılır. Dünyada gördüğümüz ve duyduğumuz her şey bir anlam taşır. İşaretler, semboller ve hatta sessizlik bile bir mesaj iletebilir.

Sanat, dil, edebiyat, medya ve hatta günlük yaşamda karşımıza çıkan işaret ve sembollerin ardındaki anlamları anlamamıza yardımcı olur. Göstergebilim, dilbilim, edebiyat, sanat, film, medya, reklamcılık ve sosyoloji gibi birçok alanda kullanılır. Her türlü iletişim biçimi, göstergebilimle incelenmektedir (Coulthard, 2002). Göstergebilim, günlük yaşamda karşılaştığımız semboller ve işaretler aracılığıyla anlam çıkarma yeteneğimizi geliştirir. Trafik işaretlerinden reklam panolarına, konuşma dilinden sanata kadar birçok alanda göstergebilim kullanılır. Gösterge kavramı, bir şeyin “ad” ile gösterdiği “içerik” arasındaki anlamsal ve mantıksal bağın sorgulanmasıyla ilgilidir.

Göstergebilim, mimari ve sanat eserlerinin anlamını çözümlemek için kullanılır. Anlam, genellikle bir gösterge ile referans noktası arasındaki ilişkiye dayanır. Bu ilişki, kültürel bağlamda farklı şekillerde yorumlanabilmektedir. Göstergebilim, 20. yüzyılın başlarında Ferdinand de Saussure ve Charles Sanders Pierce gibi öncüler tarafından şekillendirilmiştir. Bu iki isim, göstergebilimin temel teorik çerçevesini oluşturmuştur. Saussure'un teorisine göre, dil bir sistemdir ve göstergeler anlamını bu sistemdeki ilişkilerden alır (Konrad, 1971). Pierce ise göstergebilime daha geniş bir bakış açısı getirmiştir. Gösterge türleri ve göstergelerin nedensel ilişkilerini inceleyen Pierce, ikonlar, indeksler ve semboller arasındaki farkları açıklamaya çalışmaktadır. Karikatürler, görsel iletişimin güçlü bir formudur ve göstergebilim açısından oldukça zengindir. Karikatürlerde semboller, jestler ve görsel metaforlar sıkça kullanılmaktadır. Göstergebilim, karikatürlerdeki bu unsurların nasıl anlam taşıdığını ve neyi ifade ettiğini analiz etmek için kullanılmaktadır. Karikatürler, semboller aracılığıyla karmaşık fikirleri basit ve etkili bir şekilde iletebilme özelliğine sahiptir (Shadiqi, 2014). Bu nedenle göstergebilim, bu sembollerin kültürel bağlamda ne anlama geldiğini ve okuyucular tarafından nasıl algılandığını araştırmaktadır. Karikatürler, genellikle metaforlar kullanarak gerçek dünyadaki olayları veya insanları temsil etmektedir. Göstergebilim, bu metaforların ardındaki anlamı çözmeye çalışmaktadır. Örneğin, bir politik karikatürde kullanılan metafor, bir politikacının politikalarını eleştirebilir. Renkler ve çizim stilleri de karikatürlerde bir anlam ifade etmektedir. Göstergebilim, bu görsel unsurların nasıl mesaj verdiğini ve okuyucu üzerindeki etkisini incelemektedir.

Veri tabanı

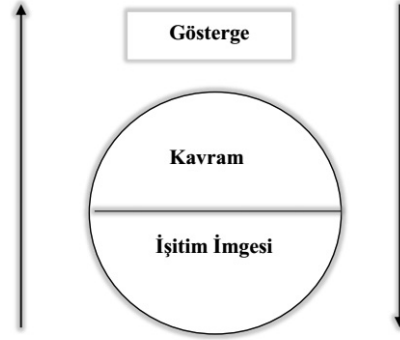
Bu araştırmanın veri tabanını, “Thumbi” adındaki Kosova Karikatürcüler Derneği tarafından 2015 yılında ilki düzenlenen “Kosova Uluslararası Karikatür Festivali'ndeki” ve konusu “Merhaba Avrupa, Merhaba AB” olarak belirlenen ve dereceye girmiş olan karikatürler oluşturmaktadır. Bu yarışmada dereceye giren ve ödüle layık görülen toplamda 9 karikatür bulunmaktadır. Derecelendirme, ilk üçe giren karikatürler ve özel ödül alan altı karikatür şeklinde yapılmıştır. Araştırmada, Kosova Cumhuriyeti bağımsızlığını ilan ettikten sonra başkenti Priştine’de düzenlenen ilk yarışma ve bağımsızlık ve Avrupa’nın tutumuyla ilgili olması sebebiyle bu yarışmanın karikatürleri incelenmeye alınmıştır.

Verilerin çözümlemesi

Göstergebilim, semboller ve işaretler aracılığıyla anlamın incelenmesidir. Göstergebilim, semiyotik veya semiyoloji; göstergelerin yorumlanmasını, üretilmesini veya işaretleri anlama süreçlerini içeren bütün etmenlerin dizgesel bir biçimde incelenmesine dayanan bir bilim dalıdır.

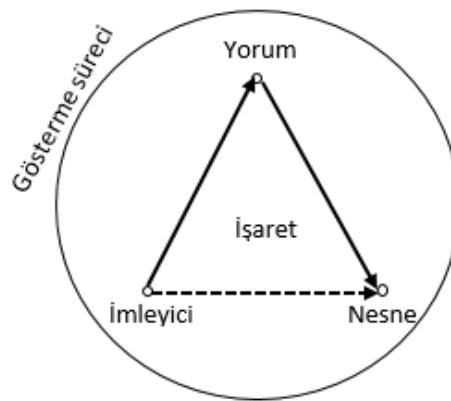
Göstergebilim, semboller ve işaretler aracılığıyla anlamları çözmek için kullanılır. Göstergebilim, göstergelerin anlam üretme koşullarını inceler. Gösterge, anlam taşıyan bir semboldür. Bir kelime, resim, ses veya jest gibi çeşitli formlarda olabilir. Göstergebilim, bu göstergelerin nasıl anlam taşıdığını ve bu

anlamların kültürel, tarihsel ve sosyal bağlamlarda nasıl değiştiğini araştırır. Araştırmada Saussure'ün ve Pierce'ın göstergebilim anlayışlarından faydalanılmıştır. Saussure'ün gösterge olarak tanımladığı parçalar temelde bir bütünü parçasıdır ve göstergebiliminin temellerini oluşturmaktadır. Göstergebilim incelemesi yapılırken yalnızca dilsel öğeler değil, aynı zamanda jest-mimik, resim-çizgi, sesler, nesneler, ritüeller-törenler gibi bir çok farklı öğeleri de içermektedir (Barthes, 2005, s. 27). Saussure anlatılarının göstergelerden oluştuğunu belirtmektedir (Güzeln, 2002). Saussure gösterge şeması aşağıdaki gibidir.

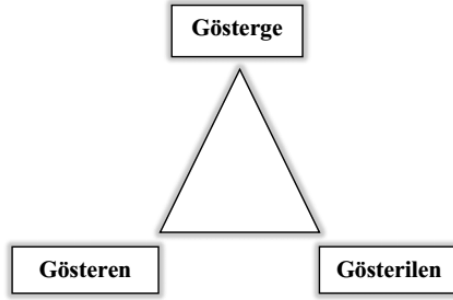
şekil 1. Saussure'ün Gösterge şeması (Saussure, 1985)

Göstergebilimsel araştırmalarda kuramın bir diğer öncülerinden Pierce'ın bakış ačısı da gösterilmektedir. Pierce üç ana gösterge türü tanımlamaktadır. Görüntüsel gösterge (ikon): görsel veya fiziksel benzerlik ile ilişkilendirilen göstergedir. Bu gösterge türünde gösterge nesne ile benzer özelliklere sahip olduğu için ona gönderme yapmaktadır (Peirce, 1958). (Saussure, 1985) Örneęin, bir karikatür çizimi, gerçek hayattaki bir kişiyi veya olayı simgeliyor olabilir. Belirti (ızaı gösterge): nedensel bir ilişkiyle oluşan göstergedir. Belirti nesnesi olmadan anlam ifade etmeyen gösterge türüdür (Peirce, 1958). Örneęin, duman görmek bir yangın olduğuna işaret edebilir. Duman bulutu görmeyi yangın olarak yorumlamadığımızda duman yangın olduğunun bir göstergesi olmaktan çıkmaktadır. Son olarak sembol olarak adlandırılan tür ise iki şekilde tanımlanmıştır. İlk olarak sembolik gösterge (sembol): anlamı, kültürel veya toplumsal anlaşmalara dayalı olan göstergedir. Bayraklar, dini semboller ve dil gibi olgular sembolik göstergenin parçalarıdır. İkinci olarak ise sembol, yorumlayanına göre anlam kazanan bir niteliği olan gösterge olarak tanımlanmaktadır (Peirce, 1958). Evlilik, yorumlayanına bağlı olarak mutluluğun da hapsolmanın da sembolü olabilmektedir.

şekil 2. Pierce'ın Göstergebilim Üçgeni (Eco, 1976)

Saussure ve Pierce'ın göstergebilim tanımlarının yanında Barthes'ın gösterge tanımı da oldukça dikkat çekicidir. Barthes, gösterileni kullanan kişinin anladığı şey olarak ifade etmektedir. Yani gösterilen tek bir anlamdan çıkıp her zihne göre ve kullanılan amaca göre yeni anlamlar kazanabilmektedir. Bunlar asıl anlamın yanında var olan anlamlardır.

Şekil 3. Barthes'ın gösterge şeması (Barthes, 1979)

Tüm tanımlar ışığında incelemeye alınan karikatürler, göstergebilimde var olan açılardan değerlendirilmeye alınmış ve işlevsel ancak genel sonuçlara ulaşılmaya çalışılmıştır.

Bulgular

Araştırmanın bu kısmında incelemek için seçilen karikatürlerin göstergebilim yöntemi kullanılarak yapılan analizler ve bulgular sunulmaktadır. Bu bağlamda her bir karikatürün analizlerini ve yorumlarını aşağıda bulmak mümkündür.

Resim 1. Hello Europe 2015 1. olan karikatür Petar Pismestrovic

Yarışmada birincilik ödülünü almaya hak kazanan karikatür Peter Pismestrovic tarafından çizilen “Resim 1” olarak gösterilen karikatür olmuştur.

Gösteren	Gösterilen	Gösterge
Bıçaklı el	Elinde bıçak tutan ve bir aileyi sırtından bir bıçakla tehdit ederek gitmeye zorlayan bir el, tuttuğu bıçağın üstünde IS yazısı.	Savaş ve kaosu düzenli bir yaşam sürmek isteyen bir aileyi ülkesinden göçe zorlaması.
IS	Bıçağın üzerindeki yazının anlamı IŞİD temsili	IŞİD uluslararası hukuka göre terör örgütü olarak tanımlanmaktadır.
Aile	Korkmuş, şaşırmış, üzüntülü ve sıkışmış görünen bir aile	Ülkesinde kalamayan ancak başka bir yerde de kabul görmeyen bir üzüntülü, korku içinde bir ailenin durumu.
Dur işareti yapan el	Aileyi bıçakla kendisi arasında bırakan ve kol kısmında Avrupa Birliği bayrağı bulunan bir el	Ülkelerine göçü kabul etmeyen Avrupa Birliği'nin temsili.
Düz Anlam		Yan Anlam
Savaş ve korkunun var olduğu bir yerden kaçan bir ailenin kaçtığı yerde kabul görmemesi vurgulanmıştır.		Vatanından edilen bir ailenin başka ülkelerde istenmediği ve bu nedenle nasıl korku, üzüntü ve kaos içinde ortada kaldığı gösterilmek istenmiştir.

Bu karikatürün çizeri yarışmaya Hırvatistan'dan katılmış olan bir karikatürist olduğu için çizgileri, sembolleri anlamlandırırken ve çözümlerken çizerin kendi ülkesinin etkileri de göz önünde bulundurulmalıdır. Bu anlamda yarışmanın 2015 yılında düzenlenmiş olduğu bilindiğinden 2015 ve öncesinde Avrupa ve Hırvatistan arasındaki siyasi duruma ve ilişkilere de bakmak önemlidir. 2015 yılında Hırvatistan başbakanı, yaptığı açıklamada Suriyeli mülteciler ile ilgili olarak “kalbimiz var ama aklımız da çalışıyor” diyerek Avrupa'ya mültecileri ülkeye almak konusunda daha temkinli olacaklarını belirtmek istemektedir. Başbakanın bu söylemi Avrupa ülkelerinin mültecileri kendi dışındaki ülkelere göndermek istemesinden kaynaklanmaktadır. Aslında Avrupa'nın mültecileri kabul etmediğı ve mağdur ettiğı ima edilmektedir. Böylece aslında ailenin “Suriyeli mülteci”, onu zorlayanının “İŞİD terör örgütü” ve aileyi zor durumda kalsalar dahi ülkelerine almayanların “Avrupa birliğı ülkeleri” olduğu anlaşılmaktadır. Karikatürist, bu çizim ile Avrupa'nın mülteci konusundaki tutumunu eleştirmektedir. Tüm bunların nezdinde Avrupa'nın ülke ayırt etmeksizin tüm göçmenlere aynı tavrı uygulayacağını vurgulamak için karikatürist yeni savaştan çıkarak bağımsızlığını kazanmış olan Kosova için de durumun farklı olmadığını belirtmektedir.

Resim 2. Hello Europe 2015 2. olan karikatür Carlos David Fuentes

Yarışmada ikincilik ödülünü almaya hak kazanan karikatür Carlos David Fuentes tarafından çizilen “Resim 2” olarak gösterilen karikatür olmuştur.

Gösteren	Gösterilen	Gösterge
Euro (para) işareti	Üzerinde yüzlerce insan bulunan Avrupa para birimi olan Euro işareti	Avrupa birliğinin para biriminin insanların kaderini belirlemesinin tasviridir. Avrupa ekonomisini ve ekonomik gücünü temsil eder.
İnsan figürleri	Gemi şeklinde gösterilen Euro işaretinin üstünde duran kalabalık insan topluluğı	Göçmenler, ekonomik krizden etkilenen insanlar ve ya yoksul kesimi simgeler.
Deniz	Gökyüzünden ayrılmasını sağlayan bir çizgiyle gösterilen deniz/okyanus/su	Uçsuz bucaksız bir boşluğı, her yönün aynı oluşunu ve kurtuluşun olmadığını temsil eder.
Sıkışmışlık ve kalabalık	Euro figürünün içindeki insanların sıkışmışlığı	Ekonominin insan üzerindeki etkisinin tasviri.
Düz Anlam		Yan Anlam
Kendi ülkesinde gelecek olmadığına inanan insanların bir umutla Avrupa'nın ekonomisine güvenerek göç yoluna gittiğı vurgulanmaktadır.		İnsanların hayatlarının Avrupa birliğinin elinde olduğı gösterilmektedir.

Euro sembolünün gemi şeklinde tasvir edilmesi ve ekonomik sıkıntıda olan insanların veya göçmenlerin bu geminin içine sıkıştırılmış şekilde çizilmesi, hem göçmelerin veya ekonomik sistemde sıkışan insanların bulunduğı çaresizliğı hem de alt metinde geminin sonunda karaya ulaşacağı ihtimalinin

bulunmasından dolayı zor durumdaki insanlara karşı umut tacirliği yapıldığının eleştirisi sunulmaktadır. Ayrıca Euro figürünün içinde sıkışmış olmak insanlar açısından özgür olmadıkları ekonomik sistemin kölesi oldukları anlamını da içermektedir. Burada insanlar Euro'yu ve ya parayı kurtuluş olarak görseler de aslında arka planda ona hapsolmuş durumdadırlar. Karikatür modern dünyada ekonomik gücün altında ezilen insanların durumunu etkileyici bir şekilde sunmaktadır.

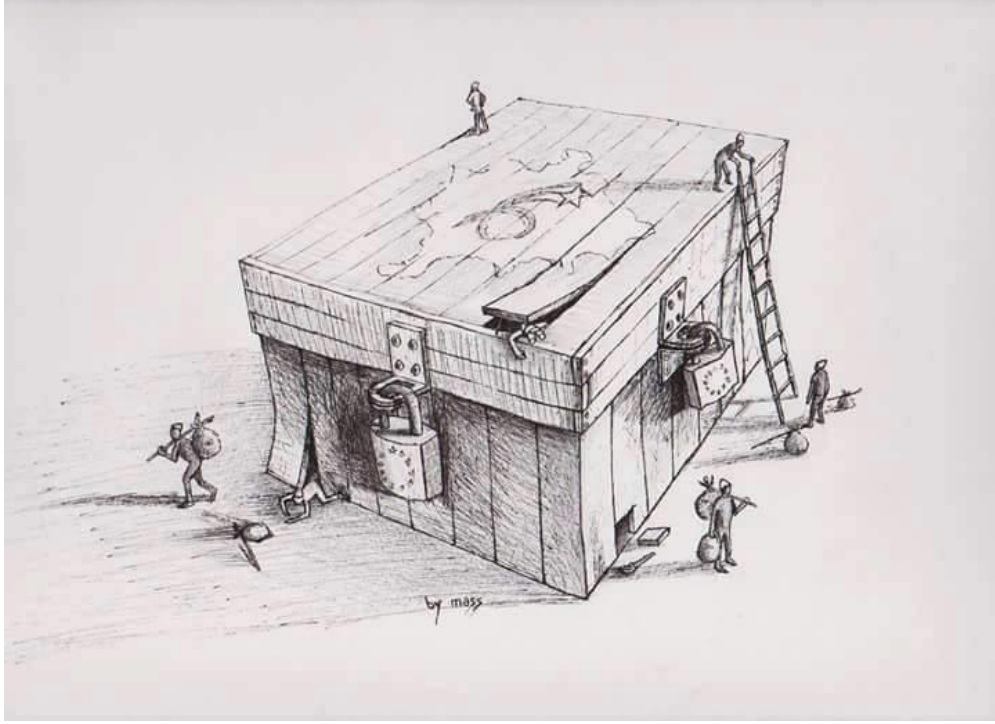

Resim 3. Hello Europe 2015 3. olan karikatür Saman Torbi

Yarışmada üçüncülük ödülünü almaya hak kazanan karikatür Saman Torbi tarafından çizilen “Resim 3” olarak gösterilen karikatür olmuştur.

Gösteren	Gösterilen	Gösterge
Çocuk	Avrupa birliği bayrağı şeklinde etek giyen ve sek sek oynayan bir kız çocuğu	Avrupa birliği için insanların gelecekleyle oynadığının temsili. Avrupa'nın bir çocuk olarak temsil edilmesi.
Avrupa Birliği bayrağı	Çocuğun eteğinde olan Avrupa Birliği bayrağı.	Avrupa'nın politik yapısının ve kimliğinin temsil etmektedir.
Aile	Valizleri ile kız çocuğunun önünde oturarak bekleyen bir aile.	Ailenin durumu Avrupa Birliğinin göçmen politikalarını temsil etmektedir.
Sek sek oyunu	Üzerinde sayıların olduğu sek sek oyunun çizgileri	Ailenin oyun içindeki bir taş olarak gösterilmesinin temsili.
Düz Anlam		Yan Anlam
Avrupa birliğinin sek sek oyununda sürüklenen bir taş gibi gösterilen ve vatanından edilmiş bir aileyi sürükleyerek oyundan atacağı, ülkesinde kabul etmeyeceği vurgulanmıştır.		Göçmen insanların Avrupa birliği için oyundaki bir taştan daha değerli olmadığı gösterilmiştir.

Sek sek oyunu basit kuralları olan, belli çizgiler içindeki bir taşın sürüklenerek çizgileri aşmadan dışarı atılmasını amaçlayan ve/veya taşın bulunduğu kutucuğun üzerinden atlayarak oynanan bir oyundur. Valizleri ile göçmen oldukları anlamı verilen ailenin sek sek oyunu içindeki karelerden birine yerleştirilmesi oyundaki taşı temsil etmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda ailenin çaresizliği de vurgulanmak istenmiş olsa da Avrupa Birliği bayrağını etek olarak giyen çocuğun ailenin olduğu karenin önünde durması oyun kurallarına göre iki seçeneği beraberinde getirmektedir. Çocuk, taşı sürükleyerek oyundan atacak veya üzerinden atlayarak oyunu tamamlayacaktır. Bu durumda Avrupa Birliği göçmenleri yıldırarak gönderecek veya görmezden gelerek hayatına devam edecektir. Ek olarak çocuk olmasına rağmen iri resmedilen figür, Avrupa Birliği'nin kontrol gücünü temsil ederken göçmen ailenin küçük resmedilmesi ise onların savunmasızlığını, çaresizliğini ve kırılganlığını temsil etmektedir. Avrupa Birliği'nin göçmenlere karşı tutumu, çocuk oyununa benzetilerek güçlü bir politik mesaj içermektedir.

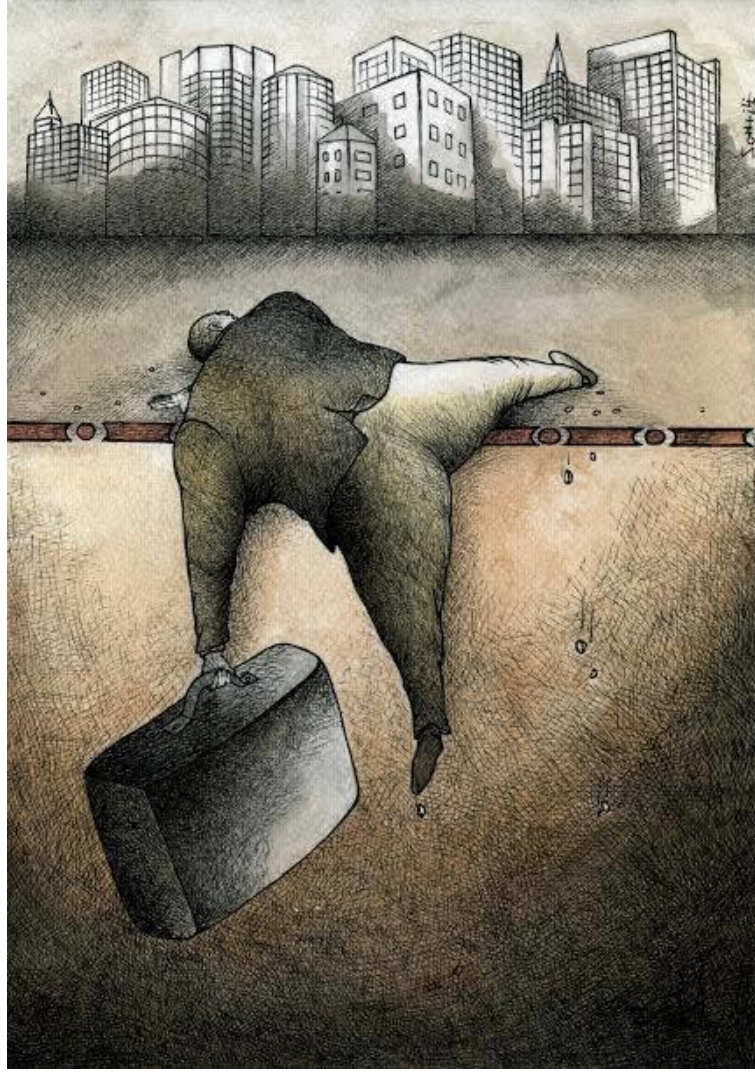

Resim 4. *Hello Europe 2015 MoneyGram Samedin Latifi*

Yarışmada MoneyGram ödölünü almaya hak kazanan karikatür Samedin Latifi tarafından çizilen “Resim 4” olarak gösterilen karikatür olmuştur.

Gösteren	Gösterilen	Gösterge
Sandık	Üzerinde 6 yazısı ve yıldızın bulunduğu ve Kosova haritası olan bir sandık	Kosova’nın bir sandık içinde karanlığa ve bağımlı bir ülke olmaya hapsedilmesinin tasviri.
Kilitler	Sandığın kenarlarından açılmaması için kilitlerle kilitlenmesi	Belli zorlu koşulların kasti bir şekilde ülkeyi kısıtlamasının temsili
İnsan figürleri	Farklı pozisyonlardaki çeşitli insanlar	İnsanların özgürlüğe olan inancının gücüyle tüm kısıtlamalara rağmen kendi yollarına gideceğinin temsili.
Merdiven	Sandığa dayandırılmış bir merdiven	İnsanların kendi fırsatlarını kendilerinin meydana getirmesinin temsili.
Düz Anlam		Yan Anlam
Tüm zorlu koşullara rağmen daha iyi olacağı umudıyla insanların prangalarından kurtulma çabaları gösterilmeye çalışılmıştır.		İnsanların istenmediği ve ya olduğu yerde kalması gerektiğini düşünen bir takım güçler tarafından bir kadere mahkûm edilmesi de gösterilmektedir.

Sandığın/kilitli kutunun üzerinde soluk bir şekilde çizilmiş Kosova haritası ve ülkedeki toplulukların temsil edildiği yıldızlı bir 6 işareti bulunmaktadır. Sandığın kilitlerinin üzerinde ise Avrupa Birliği bayrağı resmedilmiştir. Sandığın içinden elinde bohçalarıyla insanların çıktığı ve ya çeşitli yöntemlerle çıkmaya çalıştığı gösterilmektedir. Avrupa Birliğinin Kosova’yı kaderin mahkûm etmeye çalıştığı ve ülkedeki insanların göçmen sorununa dönüşmesinin önüne geçmek adına ülkeyi her yönden ve alanda sınırlandırmaya çalıştığı vurgulanmaktadır. İnsanların ise bu kısıtlamadan kurtulmak için her yolu denediği ve kurtulanların elinde bohça ile kurultuğu resmedildiğinden göçmen/mülteci olarak varlığına devam edeceği ima edilmektedir.

Resim 5. Hello Europe 2015 özel ödül alan karikatür Amir Soheili

Yarışmada özel ödülünü almaya hak kazanan karikatür Amir Soheili tarafından çizilen “Resim 5” olarak gösterilen karikatür olmuştur.

Gösteren	Gösterilen	Gösterge
İnsan figürü	Bir sınırı geçmeye çalışan bir adam figürü.	Karanlıktan aydınlığa ve bir şehre gitmek için mücadele veren bir insan.
Binalar	Bir şehrin temsili.	Geleceği ve yeni bir hayatı temsil eder.
Çizgi/ Bariyer	Bir alanı ikiye bölen bir çizgi	İki farklı durumu, mekanı ve ya toprağı ayıran sınırın temsili.
Bavul/ Valiz	Taşıma, yolculuk için kullanılan bir araç.	Göçmenliğin, toplumsal baskıların, yükün ve/ve ya sorumlulukların temsili.
Düz Anlam		Yan Anlam
Bir adamın sınırı geçtiğinde yeni bir yaşama sahip olacağı inancıyla göç ettiği gösterilmeye çalışılmıştır.		Her göçün büyük zorluklarla, büyük kayıplarla, yalnız ve bir tek bir bavulla yapıldığı gösterilmiştir.

Karikatür, adam figürünün çizginin hangi tarafına gitmek istediğinin bakış açısına göre değişebileceğini vurgulamaktadır. İnsan figürü şehirden kaçıyor da olabilir şehre ulaşmaya çalışıyor da olabilir. Ancak ilk vurgu kişinin belli zorlukları ve sıkıntıları aşarak yeni bir hayata ulaşmayı arzuladığı yönündedir. Bu bağlamda kişilerin yaşadığı ekonomik fırsat eşitsizliğinin, sosyal adaletsizliğin, toplumsal engellerin vurgulandığı söylenebilir. Bu çizim modern hayatın birey üzerindeki etkisini sosyal ve ekonomik eşitsizlikleri, hayatta kalma mücadelesini bunun yanı sıra hayattaki sorumluluklarının verdiği baskıyı simgelemektedir.

Resim 6. Hello Europe 2015 özel ödöl alan karikatür ARES

Yarışmada özel ödölünü almaya hak kazanan karikatür Ares tarafından çizilen “Resim 6” olarak gösterilen karikatür olmuştur.

Gösteren	Gösterilen	Gösterge
İnsan	Elini başına koymuş ve suratını ekşitmiş bir adam	Kafasını bir yere çarpmanın verdiği acının temsili.
Yıldızlar	Halka şeklinde sarı yıldızlar	Avrupa birliği bayrağındaki yıldızların temsili.
Mavi arka plan	Mavi renk duvar	Avrupa birliği bayrağının temsili
Bavul/ Valiz	Eşya konulan bir bavul	Göçmenliğin işareti.
Düz Anlam		Yan Anlam
Göç eden bir adamın mavi renk bir duvarın önüne geldiğinde başını çarpmuş gibi başında sarı Avrupa birliği bayrağı yıldızlarının çarpmasıyla durdurulduğu/engellendiği vurgulanmaktadır.		İnsanların zaten savaştan kaçtığı düşünöldüğünde göç ettiği ölkede dahi huzura kavuşmayacağı fikri gösterilmektedir.

Çizimdeki arka planın mavi olmasıyla Avrupa Birliği bayrağına vurgu yapılmaktadır. İnsan figürünün elindeki valiz, onun göçmen olduğunu simgelemektedir. Figürün elini başına koyması ise kafasına bir darbe aldığını, bu darbe ile sarsıldığını göstermektedir. Figürün başının üzerindeki yıldızlar başının döndüğüne imada bulunurken aynı zamanda arka plandaki mavi duvarla birleşince Avrupa Birliği bayrağına vurgu yapmaktadır. Adam figürü bir AB vatandaşı da olabilir ve ya AB ile sıkıntılı süreç yaşayan farklı ölkeler vatandaşı da olabilir. Bu bağlamda AB’den ayrılan yada yarılmaya çalışan ve/veya mecbur bırakılan bir toplumu simgeleyebilir. Bunun yanı sıra AB’ye girmeye çalışan bir topluluğu da simgelemesi mümkün. Her iki durumda da göçmen olduğu vurgulanmak istenen kişinin ve ya toplumun sıkıntı ve problemlerle karşılaştığı, bu sorunların AB’den kaynaklandığı işaret edilmektedir. Karikatürde Avrupa Birliği’nin göçmen politikalarının göçmenlerin hayatını nasıl sarştığını, onların geleceklerine nasıl etki ettiğini simgelenmektedir.

Resim 7. Hello Europe 2015 özel ödül alan karikatür Marcin Bondarowicz

Yarışmada özel ödülünü almaya hak kazanan karikatür Marcin Bondarowicz tarafından çizilen “Resim 7” olarak gösterilen karikatür olmuştur.

Gösteren	Gösterilen	Gösterge
İnsan portresi	Yan profil olmak üzere portre boy, yüzü bayrakla sarılmış bir insan	Avrupa Birliği'nin bütünlüğünün ve gücünün/büyükliğünün temsili
Küçük insan figürü	Beyazlar içinde elinde bayrak tutan bir insan	Teslimiyet bayrağının Avrupa'ya dikilmesinin temsili
Bayrak 1	Avrupa birliği bayrağı	Avrupa'nın temsili
Bayrak 2	Beyaz bayrak	Teslimiyetin temsili.
Düz Anlam		Yan Anlam
Küçüklerin (ülkelerin) büyüklere (ülkelere) teslim olduğu (boyunduruğuna girdiği) vurgulanmaktadır.		Avrupa'nın Kosova'ya kısıyyla çok büyük olduğu ve özgürlük isterken aslında başka bir teslimiyete maruz kaldığı gösterilmektedir.

Karikatürde büyük figürün omuzlarından yukarısı görülmekte ve takım elbise giymektedir. Büyük figürün yüzü AB bayrağı ile tamamen kaplanmıştır. Bu bağlamda portrenin büyüklüğü ve takım elbise giymiş olması AB'nin etkisi altında kalan ülkelerin bürokratik ve siyasal durumunu simgelemektedir. Küçük adam figürü ise beyaz giyinmekte ve elinde beyaz bayrak bulunmaktadır. Küçük adam figürü ise barış isteyen ve bunun için ateşkes anlamına gelen beyaz bayrağı kaldıran azınlık bir toplumu ve ya küçük bir ülkeyi temsil etmektedir. Aynı zamanda küçük adam figürü özgürlük ve bağımsızlık isteyen bir toplumu da simgelemiş olabilir. Küçük figürün teslimiyet bayrağını AB bayrağının bulunduğu büyük figürün başına dikmeye çalışması AB'ye teslim olduğu ya da ondan özgürlük istediği, uluslararası siyasette beynin/yöneten tarafın AB olduğu ve bu nedenle bayrağı oraya dikmeye çalıştığı anlamına gelmektedir. Küçük figür bir tarafa özgür olmayı simgelerken diğer taraftan başka bir güce teslimiyeti de sembolize etmektedir.

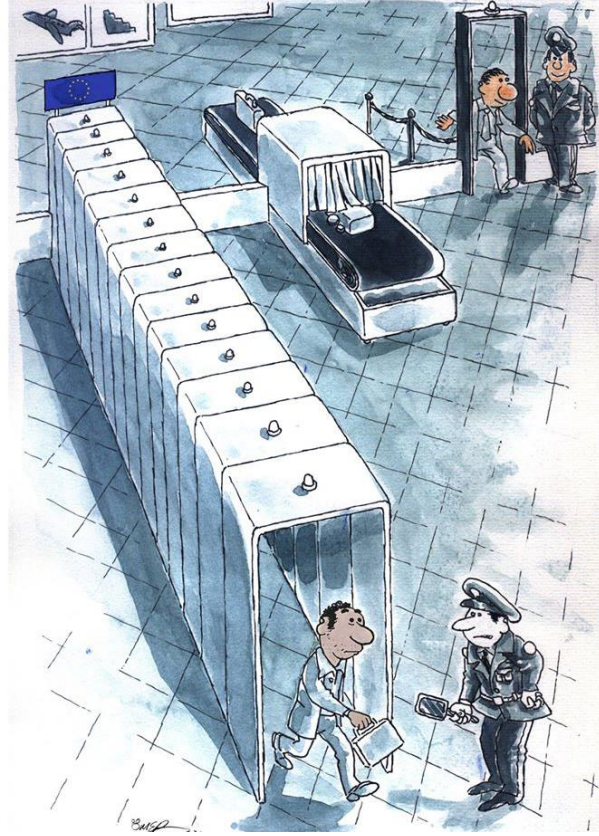

Resim 8. *Hello Europe 2015 özel ödöl alan karikatür Mehdi Azizi*

Yarışmada özel ödölünü almaya hak kazanan karikatür Mehdi Azizi tarafından çizilen “Resim 8” olarak gösterilen karikatür olmuştur.

Gösteren	Gösterilen	Gösterge
İnsan	Bir eliyle bavul tutan diğeri eliyle ayakkabısındaki yıldızları düşüren ve oturan bir adam	Göçmenlerin ayağına bir Avrupa’nın batması/takılması.
Çocuk	Karşısındaki adamı oturarak izleyen bir çocuk	Masumiyetin ve iyi niyetin temsili
Bavul	Yolculuk/seyahat için kullanılan gereç.	Göç etmenin temsili
Ayakkabı	İçinden yıldızlar düşen bir ayakkabı	“Ayağına taş değmesin” deyiminden esinlenilerek ayağına Avrupa’nın değmesi/takılması.
Yıldızlar	Bir kısmı gökyüzünde bulunan bir kısmı da ayakkabının içinden düşen yıldızlar	
Düz Anlam		Yan Anlam
Avrupa’ya göç edenlerin yollarına çıkan engellerin gittikleri Avrupa ülkeleri olduğu vurgulanmıştır.		Karşılarına çıkan engellere rağmen o engellerden kurtularak devam edeceklerini temsil eden bir görüntü.

Karanlık gecede üzerinde eski kıyafetler ve yanında bavul bulunan yetişkin bir insanın oturarak ayağındaki ayakkabıdan yıldızları sirkeleyerek düşürdüğü ve masum ve mesaklı bir çocuğun olan biteni izlediği görülmektedir. Gecenin maviliği ve yıldızlar AB’yi simgelerken adamın yanındaki bavul onun bir göçmen ya da mülteci olduğuna işaret ediyor olabilir. Ayakkabısından düşen yıldızlar gök yüzünde bulun yıldızların eksik kısımlarını simgelerken AB bütünlüğünün bozukluğuna da imada bulunmaktadır. Çocuk masumiyet ve merakı simgelerken aynı zamanda geleceği, gençliği de işaret etmektedir. Çocuk figürü ile Kosova’nın bağımsızlığının çok taze olduğu, bir çocuk gibi masum ve bir geleceğe sahip olması gerektiği anlatılmak istenmektedir. Göçmen olarak AB’den bir bekletiyeye girenlerin ise AB tarafından zorluklarla karşılanacakları karikatürde gösterilmiştir. Avrupa Birliği bayrağındaki yıldızların bir kısmının yere düşmesi ve ya ayakkabının içinde olması ise AB’nin bazı değerlerinin ayaklar altında düştüğüne ve ya bazı üyelerinin zayıfladığına, geride kaldığına işaret etmektedir. Bu bağlamda karikatür, AB’nin bütünlüğünün bozulduğuna, ekonomisinin göçmen sorunları üzerindeki etkisine, gelecek nesillerin yaşanan sorunlardan etkileneceğine derin bir eleştiri getirmektedir.

Resim 9. Hello Europe 2015 özel ödül alan karikatür Ömer Çam

Yarışmada özel ödülünü almaya hak kazanan karikatür Ömer Çam tarafından çizilen “Resim 9” olarak gösterilen karikatür olmuştur.

Gösteren	Gösterilen	Gösterge
İnsan 1	X ray cihazından geçen takım elbiseli bir adam	Özel ve ya ayrıcalıklı insanların (Avrupa ülkesi vatandaşı gibi) karşılanma şekli
İnsan 2	X ray cihazından geçen takım elbiseli bir adam	Ayrıcalığı olmayan insanların (AB vatandaşı olmayanlar gibi) maruz kaldığı karşılanma şekli.
Güvenlik 1	Elini arkasında tutan saygılı bir şekilde duran üniformalı bir adam	Saygı duyan, güven veren ve yardımcı olmaya çalışan güvenlik kişisi
Güvenlik 2	Elinde detektör ile bekleyen üniformalı bir adam	Şüphe duyan, güven vermeyen, açık arayan güvenlik kişisi temsili
X Ray Cihazı 1	Havaalanlarında, sınır bölgelerinde vb. bulunan ve insanlar için olan X ray cihazı	Tek sırası olan sıradan X ray geçiş noktası.
X Ray Cihazı 2	Havaalanlarında, sınır bölgelerinde vb. bulunan ve valizler için olan X ray cihazı	Bavullar için kullanılan sıradan x ray cihazı
X Ray Cihazı 3	Havaalanlarında, sınır bölgelerinde vb. bulunan ve insanlar için olan X ray cihazının art arda 14 sıra olarak sıralanmış yeni versiyonu.	AB ülkeleri vatandaşı olmayan birinin bu ülkelere girmek için geçmesi gereken 14 aşamalı olduğunu gösteren uzun ve kalın x ray cihazları sıralaması.
Düz Anlam		Yan Anlam
“Bazı insanlar özeldir ve rahatça seyahat edebilirler” mesajını veren karikatür, AB ülkeleri vatandaşları dışındaki herkesin uzun ve zorlu güvenlik aşamalarından geçmesi gerektiğini göstermektedir.		AB ülkeleri vatandaşı olmayan insanların güvenilmez, korkulacak, tehlikeli olduğu ve dikkatle incelenmesi gerektiği mesajı verilmektedir.

Karikatür, bir havaalanındaki güvenlik kontrolünün bulunduğu alanı göstermektedir. Bu alanda güvenlik cihazından geçen iki farklı kişi görülmektedir. İzleyiciye göre sağ tarafta görünen ve güvenlik cihazından geçen kişi rahatlıkla ve hiçbir sorguya maruz kalmadan cihazdan geçerken sol taraftaki kişi tıpkı valizlerin geçtiği gibi kalın ve ekstra güvenliği ifade eden bir güvenlik cihazından geçmektedir. Sol taraftaki kişinin geçtiği cihazın üzerindeki Avrupa Birliği bayrağı avrupa gitmek isteyen ancak vatandaş olmayan kişilerin geçmesi gerektiği sürece bir imada bulunmaktadır. Bu bağlamda karikatür, Avrupa Birliği ülkelerinden birinin vatandaşı olmayan birinin tabiri caizse istediği zaman elini kolunu sallayarak bu

  kelere gidemeyeceğinin bir eleştirisini sunmaktadır. Avrupa Birliği   lkesi vatandaşlarının normal bir insan gibi göründüğü ancak diğer   ke vatandaşlarının ise bir eşya, bir valiz yerine konduğu bu karikatürlerin derin bir bakış açısı içermektedir.

Tartışma, Sonuç ve  neriler

Karikatürler kendilerine çok fazla alanda yer bulmaktadır. Ancak en dikkat çekici olan karikatürler siyasi alanda çizilen karikat rlerdir. Bunun sebebi siyasi karikatürler yalnızca güldürmeyi ama lamazlar. Aynı zamanda derin bir anlam ifade edebilirler. Bir acıyı, derin bir yarayı gösteren komik çizimler yalnızca güldürü amacı taşıyor olamaz. Bu alanda yapılan diğer çalışmalara bakıldığında savaş dışında ekonomik kriz, g   sorunu gibi siyasi alanlarda da yapılmış karikatürler görmek mümkündür. Karikatür incelemesi yapan araştırmalara bakıldığında yoğunlukla siyasi karikatürlerin analiz edildiği görülmektedir. Bu bağlamda bazı araştırmalar siyasi karikatürlerin söylem kısmını analiz ederken bazı araştırmalar görsel kısmını analiz etmektedir. Özellikle Shaikh, Tariq ve Saqlain (2016) tarafından yapılan “Cartoon war. A political dilemma! A semiotic analysis of political cartoons” isimli çalışmaya bakıldığında siyasi karikatürlerin hangi özellikleri barındırdığı gösterilmektedir. Polat (2018) tarafından yapılan “Yeni Medyayı Mizah Perspektifinden Okumak: Karikatür Ve Caps'lerin Karşılaştırılmal  Göstergebilimsel Analizi” adlı çalışmasında mizahı karikatürler üzerinden ele almıştır ve incelememiştir. Güncel durumu anlamak ve anlat için kullanılan karikatürler burada incelenmiştir. Hussein (2019) tarafından yapılan “Analizing Political Cartoons in Arabic Language Media after Trupm’s Jerusalem Move: A Multimodal Discourse Perspective” isimdeki başka bir çalışmada karikatürelerin yeniden siyasi görüşleri sunma biçimleriyle incelendiğini g r lm ştir. Çalışmada volan bir durumun eleştirel şekilde karikatürlere nasıl yansıdağına bakılmıştır. Putri (2018) tarafından yapılan “Semiotic Analysis of Joko Widodo Political Cartoons in The Jakarta Post e-Paper” adlı tez çalışmasında ülkenin siyasi durumunu ele alan karikatürlerin incelendiği görülmektedir. Karikatürler çoğunlukla semiyotik analiz yöntemiyle incelenmiştir. Bu anlamda söylem analizinden daha fazla görsel olarak verilmek istenen mesaj anlaşılmaya çalışılmaktadır.

Araştırmada, yarışmaya katılan ve sıralamada yer bulan karikatürlerin analiz edilmesiyle Kosova’nın Avrupa’ya karşı olan bakış açısını anlamak ve ya Avrupa’nın Kosova’ya karşı ol düşünceleriyle ilgili hissettiklerini anlamak mümkün olmaktadır. Özellikle Nato’nun müdahalesinin ardından bağımsız olan Kosova’nın Avrupa’dan ve Amerika’dan beklentilerinin olup olmadığının ayrıca Avrupa ve Amerika’nın bu beklentiler karşısındaki tutumunun da karikatürler aracılığıyla görülmesi mümkündür. Çalışmada görüldüğü üzere karikatürlerde konuyla bağlantılı olarak bağımsızlığını ilan etmiş bir ülkenin beklentileri ve bu beklentiler karşılığında aldıkları ya da alacakları tepkiler resmedilmiştir. Karikat rlerden anlaşıldığı gibi Kosova halkının beklentisi gelişmiş  lkeler olarak bildiğimiz Avrupa birliği ülkelerine göç etme içen karşılaştıkları ve ya karşılaşmayı bekledikleri tepki istenmemek, kabul görmemek, insan yerine konmamak şeklinde ifade edilmektedir. Pierce’inin kuramına göre görüntüsel gösterge karikatürleri temsil etmektedir. Çizilen karakterlerin ve durumların verdiği anlam yorumlayanın anladığı anlamı ifade ettiğinden çizimler sembolik göstergeyi temsil etmektedir. Bu açıdan bakıldığında karikatürler toplumsal olarak ifade ettiği anlamları içeren semboller kullanılarak çizilmiştir. Göç etme anlamı verilebilmek için valiz, aile, bohça, gemi, havaalanı gibi semboller kullanılmıştır. Bu imgeler yalnızca Kosova toplumuna özgü değillerdir. Çünkü yarışmanın katılanları arasında Mısır, Türkiye, İran, Küba, Polonya, Hırvatistan vb.  lkelerden katılımcılar bulunmaktadır. Evrensel olarak kabul gören sembollerden bir diğeri ise istenmemenin vurgulanması için kullanılan zorlayıcı imgelerdir. Avrupa birliği bayrağının bulunduğu bir elin g  e zorlanan bir aileyi dur işaret ile durdurması ya da havaalanında normal insanlardan daha fazla x ray cihazından geçirilmesi buna örnekler oluştırmaktadır.

Sonuç olarak karikatürlerdeki imgeler ve çizimler yarışmanın konusuna bakıldığında Kosova halkının Avrupa’ya göç etmesini olağan ve istenen bir şey olarak vurgularken Avrupa’nın karşı tutumunun güvensizlik, engel olma, kabul etmeme olduğunu göstermektedir. Karikatürlerin dereceye girmiş olduğu g   önünde bulundurulduğunda ise karikatürlerin mizah yoluyla gerçeği vurguladıkları kabul edilmiş olmaktadır.

Karikatürlerin incelenmesi olduğa zahmetli ve bazen anlaşılması güç olabilmektedir. Bu bağlamda karikatür incelemelerinden karikatürün yapıldığı dönem iyi anlaşılmalı ve hatta eğer mümkün ise  izerle bir görüşme gerçekleştirilmelidir. Böylelikle karikatürün anlaşılması ve anlamının aktarılmasının daha doğru olması beklenebilir. Ek olarak bu çalışmanın ışığında benzer karikatür yarışmaları ele alınabilir ve bu çalışma ile karşılaştırılarak yeni çalışmalar yapılabilir.

Etik Beyan

"1.Kosova Karikatür Festivali'ndeki Karikatürlerin Göstergebilim Yöntemiyle İncelenmesi" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar araştırmaya eşit oranda katkı sağlamışlardır.

Çatışma Beyanı

Çalışma kapsamında kişisel ve finansal herhangi bir çıkar çatışmasına neden olabilecek bir durum bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Barthes, R. (2005). *Göstergebilimsel Seriiven*. (M. Rıfat, & S. Rıfat, Çev.) İstanbul: YKY Yayınları.
- Barthes, R. (1979). *Göstergebilim İlkeleri*. (B. Vardar, & M. Rıfat, Çev.) Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Chiang, P.-Y., Liao, W.-H., & Li, T.-Y. (2004). Automatic Caricature Generation By Analyzing Facial Features. *Appear in Proceeding of 2004 Asia Conference on Computer Vision (ACCV2004)*, 1-6.
- Coulthard, M. (2002). *Advances in Spoken Discourse Analysis*. London and New York: Routledge.
- Derrin, D. ve Burrows, H. (2020). *The Palgrave Handbook of Humour, History and Methodology*. Switzerland: Macmillan.
- Holbo, J. (2016). Caricature and Comics. *The Routledge Companion To Comics*, 367-379.
- Eco, U. (1976). *A Theory of Semiotics*. Bloomington: Indiana University Press.
- Goldman, M., & Hagen, M. (1978). The Forms of Caricature: Physiognomy and Political Bias. 5(1). *Studies in Visual Communication*, 30-36.
- Güzelsen, R. M. (2002). *Gösterge Eleştirisi*. İstanbul: Tavanarası Yayınları.
- Koestler, A. (1997). *Mizah Yaratma Eylemi*. İstanbul: Mizah Kültürü.
- Konrad, E. F. (1971). *Ferdinand De Saussure Origin and Development of This Lingusitic Theory in Western Studies of Language*. Berlin : Simon Fraser University.
- Shadiqi, A. (2014). Semiotic Analysis of South Park Cartoon Comedy Season I. *Vivid Jounrnl Vol.3 No.1*, 1-14.
- Peirce, C. S. (1958). *The Collected Papers of Charles Sanders Peirce*. Cambridge: HARvard University Press.
- Öngören, F. (1998). *Türk Mizahı ve Hicvi*. Ankara: Türkiye İş Banksı Kültür Yayınları.
- Perkins, D. (1975). A Defifinition of Caricature and Caricature and Recognition. *Studies in Visual Commnications*, 1-26.
- Saussure, F. (1985). *Genel Dilbilim Dersleri*. (B. Vardar, Çev.) Ankara: Birey ve Toplum.
- Yıldırım, Ş. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

Cartoons find their place in a wide range of areas; however, the most notable ones are political cartoons. This is because political cartoons do not merely aim to entertain. They often convey profound meanings, reflecting societal issues and political dynamics. Humorous drawings that reflect pain or deep wounds cannot solely serve the purpose of amusement. Instead, they act as tools for social commentary and critique. When examining other works in this field, it is possible to see cartoons addressing issues like economic crises and migration problems, alongside those dealing with war. These themes demonstrate the versatility of political cartoons in capturing complex political realities. Research on cartoon analysis shows that political cartoons are predominantly analyzed. In this context, some studies focus on the discourse aspect of political cartoons, while others analyze their visual elements. The dual focus highlights the multidisciplinary nature of studying cartoons, which requires an understanding of both art and social sciences. For instance, the study by Shaikh, Tariq, and Saqlain (2016), titled "*Cartoon War: A Political Dilemma! A Semiotic Analysis of Political Cartoons*," demonstrates the distinctive features of political cartoons. This study underscores how visual elements are used to convey subtle political messages that might otherwise go unnoticed. Similarly, Polat's (2018) work, "*Reading New Media from the Perspective of Humor: A Comparative Semiotic Analysis of Cartoons and Memes*," examines humor through the lens of cartoons and explores their representation in this regard. The inclusion of memes alongside cartoons in Polat's study highlights the evolving nature of visual political commentary in the digital age. In another study, Hussein (2019) analyzed political cartoons in Arabic-language media following Trump's Jerusalem decision from a multimodal discourse perspective, highlighting how critical events are reflected in cartoons. Such analyses reveal the power of cartoons to address sensitive political decisions in a manner that is accessible to a broader audience. Putri's (2018) thesis, "*Semiotic Analysis of Joko Widodo Political Cartoons in The Jakarta Post e-Paper*," analyzed political cartoons addressing the political situation in Indonesia. These studies

predominantly employed semiotic analysis methods to examine cartoons, which provide a deeper understanding of the relationship between symbols and meaning. From this perspective, the focus is more on understanding the visual messages conveyed rather than analyzing the discourse. This preference for visual analysis demonstrates the unique ability of images to transcend language barriers and communicate complex ideas effectively. In this research, analyzing the cartoons submitted to and ranked in the competition enables an understanding of Kosovo's perspective on Europe and Europe's attitudes and sentiments toward Kosovo. The visual narratives embedded within these cartoons offer insights into the collective psyche of a nation grappling with its place in the international arena. Particularly, the cartoons reflect the expectations of Kosovo—a country that gained independence after NATO's intervention—from Europe and the United States, as well as the attitudes of these entities toward such expectations. These depictions serve as a mirror to the societal tensions and aspirations that characterize Kosovo's post-independence era. As seen in the study, the cartoons depict the expectations of an independent nation and the responses they have received or anticipate in return. The cartoons reveal that the people of Kosovo wish to migrate to European Union countries, which are perceived as developed nations offering better opportunities. However, the responses they face or expect to face include rejection, exclusion, and dehumanization. Such depictions underscore the disparities between the ideals of global unity and the realities of regional politics. According to Peirce's theory, visual signs represent the cartoons. Since the meaning of the drawn characters and situations depends on the interpretation of the viewer, the illustrations serve as symbolic signs. From this perspective, the cartoons employ symbols to convey societal meanings. Symbols such as suitcases, families, bundles, ships, and airports signify migration. These images not only highlight the struggles associated with migration but also emphasize its universal nature. These images are not exclusive to Kosovan society. Participants from countries like Egypt, Turkey, Iran, Cuba, Poland, and Croatia, among others, submitted their works to the competition. This diversity demonstrates that migration and exclusion are global issues, resonating across different cultures and regions. Another universally recognized symbol is the emphasis on rejection, depicted through compelling images. Examples include a hand bearing the European Union flag stopping a migrating family with a "halt" sign or forcing them through more rigorous security checks at an airport compared to ordinary passengers. Such imagery starkly illustrates the barriers faced by migrants, both literal and metaphorical. In conclusion, when evaluated within the context of the competition's theme, the images and illustrations in the cartoons emphasize that the migration of the people of Kosovo to Europe is portrayed as a natural and desirable phenomenon, while Europe's response is characterized by distrust, obstruction, and rejection. The fact that these cartoons have won awards indicates their effectiveness in using humor to highlight reality. By weaving humor with critique, the cartoons offer a balanced yet striking portrayal of political realities. The analysis of cartoons is a meticulous and sometimes challenging task. It requires not only an understanding of artistic techniques but also a deep awareness of the sociopolitical context. In this regard, understanding the period in which a cartoon was created is essential. The historical and cultural backdrop provides critical clues about the cartoon's intended message. If possible, conducting interviews with the cartoonist can provide deeper insights, offering a first-hand perspective on the creative process. This approach is expected to enhance the accuracy of interpreting and conveying the cartoon's meaning, ensuring that the nuances are not lost in translation or misinterpretation.

Banka Çalışanlarında İş Stresinin Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisi

Emine Didem BİBER¹ ve Ceren KURUOĞLU²

Öz

Bu çalışmanın amacı, banka çalışanlarının iş stresi ve örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişkinin belirlenmesidir. Stresin, bankacılık mesleğinin ayrılmaz bir parçası ve çalışanların örgütsel bağlılıklarının, banka için önemli bir faktör olmasına rağmen, bu alanda literatürde seçilen örneklemnin olduğu bölge ve çevresinde banka çalışanları ile yürütülen kısıtlı sayıda çalışmaya rastlanmaktadır. Dolayısıyla özellikle banka çalışanları ile gerçekleştirilen bu çalışmanın literatüre katkı sağlaması hedeflenmektedir. Araştırma nicel desenli olup, ilişkisel tarama modelinde tasarlanmıştır. Araştırmada “Örgütsel Bağlılık” ve “İş Stresi” ölçekleri veri toplama araçları olarak kullanılmıştır. Çalışma Kastamonu ilinde faaliyet gösteren kamu bankalarında görev yapan toplam 152 şube çalışanıyla gerçekleştirilmiştir. Anket tekniği ile toplanan veriler SPSS programı ile analiz edilmiştir. Araştırmada banka çalışanlarının örgütsel, duygusal, devam ve normatif bağlılıklarının orta seviyede, iş stresi algılarının yüksek, iş stresi algıları ile örgütsel bağlılıkları arasında zayıf da olsa negatif bir ilişkinin olduğu görülmüştür. İş stresi algıları ile örgütsel bağlılık arasındaki korelasyonel ilişki düzeyinin personelin cinsiyetine, medeni durumuna ve kıdemine göre değişmediği, ayrıca demografik özelliklerin ve iş stresinin örgütsel bağlılığı yordama gücüne sahip olmadıkları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İş Stresi, Örgütsel Bağlılık, Bankacılık Sektörü

The Effect of Job Stress on Organizational Commitment among Bank Employees

Abstract

The purpose of this study is to determine the relationship between job stress and organizational commitment of bank employees. Although stress is an integral part of the banking profession and the organizational commitment of employees is an important factor for the bank, there are a limited number of studies in the literature in this field conducted with bank employees in and around the region where the selected sample is located. Therefore, this study is especially aimed to be conducted with bank employees, will contribute to the literature. The research is quantitative and designed in the relational screening model. The “Organizational Commitment” and “Job Stress” scales were used as data collection tools in the research. The study was conducted with a total of 152 branch employees working in public banks operating in the province of Kastamonu. The data collected with the survey technique was analyzed with the SPSS program. In the research, it was seen that the organizational, emotional, continuation and normative commitments of bank employees were at a medium level, their job stress perception was high, and there was a weak but negative relationship between job stress perception and organizational commitment. It was found that the correlational relationship level between job stress perceptions and organizational commitment did not change according to the gender, marital status and seniority of the personnel, and demographic characteristics and job stress did not have the power to predict organizational commitment.

Keywords: Job Stress, Organizational Commitment, Banking Sector

Atıf İçin / Please Cite As:

Biber, E. D. ve Kuruoğlu, C. (2025). Banka çalışanlarında iş stresinin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14 (2), 768-778. doi:10.33206/mjss.1529904

Geliş Tarihi / Received Date: 07.08.2024

Kabul Tarihi / Accepted Date: 11.11.2024

¹ Öğretim Görevlisi - Kastamonu Üniversitesi, Daday Nafi ve Ümit Çeri Meslek Yüksekokulu, edbiber@kastamonu.edu.tr,

 ORCID: 0000-0002-3736-5826

² Önlisans - Kastamonu Üniversitesi, Daday Nafi ve Ümit Çeri Meslek Yüksekokulu, ceren.kuruoglu37@gmail.com,

 ORCID: 0009-0000-5782-3794

Giriş

Küreselleşme ile birlikte rekabetin artması ve teknolojik yenilikler, şletmelerin ve çalışanların değişime uyum sağlamalarını zorunlu kılmaktadır. Artan rekabet koşullarında fark yaratabilen şletmeler sürdürülebilirliklerini sağlayabilirler. şletmelerin fark yaratabilmeleri ise sınırlı sayıdaki yetişmiş, nitelikli işgücünü şletmeye kazandırmak ve sonrasında şletmede kalmalarını sağlamakla mümkün olabilmektedir. Çalıştığı örgüte inanan, kendisini örgütün vazgeçilmez bir parçası olarak gören çalışanın artan motivasyonu örgütsel etkinlik ve verimliliği sağlamaktadır. şletmelerine olan örgütsel bağlılıkları yüksek çalışanların, üretime katkıları da yüksek olacaktır. Bu nedenle şletmeler açısından örgütsel bağlılığın sağlanması önemlidir (olakoğlu vd., 2009). Örgütlerine yüksek bağlılık duyan çalışanlar örgütün amaç ve değerlerine inandıklarından, emirlere ve beklentilere uymakta güçlük çekmezler (Balay, 2000).

Bu anlamda nitelikli iş gücü ihtiyaının yüksek olduğu bankacılık sektöründe günümüzde bu alanda yaşanan rekabet ortamı da dikkate alındığında, yetişmiş ve iyi eğitilmiş çalışanların örgüte bağlılıklarının sağlanması önemlidir. şletmelerin ve yöneticilerin çalışanların şletmede kalmasını sağlayabilmeleri için, sadece yüksek ücretler yeterli olmayabilir. Çalışanların örgütsel bağlılığını etkileyen çeşitli unsurlar bulunmaktadır. Banka alışanlarının örgütsel bağlılıklarını olumsuz etkileyebilecek unsurların başında ise yoğun iş stresi gelmektedir. İş stresini yönetemeyen banka çalışanları işten ayrılma, iş değiştirme, erken emeklilik gibi alternatiflere yönelebilmektedirler.

İş Stresi

Stres, ruhsal gerilim olarak tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu [TDK], 2019). Stres hayatın bir parçasıdır, stressiz bir hayatın olamayacağı düşünülür. Hayatımızda genellikle önemli değişikler meydana geldiğinde stres ortaya çıkmaktadır. Bazı durumlarda düşük yoğunluklu stresin olumlu etki yarattığı düşünülmektedir. “Pozitif stres” olarak adlandırılan bu olgu insanın bir durum için motive olmasını, duruma karşı meydan okumasını sağlamaktadır. Ancak bireylerin yaşadığı stres yoğunluğu baş edemeyecekleri noktalara ulaştığı zaman, bireylerde zihinsel ve fiziksel değişiklikler görülebilmektedir (Lazarus, 1990; Bickford, 2005).

Stres, insan hayatının her alanını etkileyebildiği gibi iş hayatının da odağında yer almaktadır. Günümüzde günün büyük bölümünü iş yerinde geçiren çalışanların stresten kaçınmaları neredeyse imkânsızdır. İş hayatında yaşanan stres yani iş stresi, bireyin iş ortamında karşılaştığı tehditlere verdiği zihinsel ve bedensel tepkiler olarak tanımlanmaktadır (Aydın, 2002; Jamal, 2007; Rahman, 2013). İş stresi, kişisel özelliklerden dolayı ya da çevresel faktörlerin etkisiyle ortaya çıkabilmektedir. Aynı olay karşısında, aynı koşullar altında iki insan farklı tepkiler verebilmekte, birisi durumu soğukkanlı ve sakin karşılarken, diğeri kaygı ve gerilim yaşayabilmektedir. Bu farklılıkta kişisel özelliklerin yanı sıra kişinin stres ile başa çıkma tarzı etkili olmaktadır (şahin, 1988; Ross ve Altmaier, 1994). İş ortamından yani çevresel faktörlerden kaynaklanan strese fazla çalışma, iş arkadaşları arasındaki çatışma, iş güvensizliği, iş yükünün aşırılığı, ücret yetersizliği, rol belirsizliği ve rol atışması, çelişen talepler ve kariyer gelişiminde yaşanan engeller gibi farklı etmenler yol açmaktadır (Aydın, 2002; Balı, 2003; Jehangir vd., 2011). İş stresi yaşayan çalışanlar stresin yarattığı psikolojik buhranları bertaraf edebilecek kişisel özelliklere sahip değillerse, bu durumun iş yaşantılarına bir takım olumsuz yansımaları olmaktadır. Performans düşüklüğü, iş kazaları ve işe devamsızlık gibi etkiler, çalışanlarda stresin sebep olduğu olumsuz sonuçlardan en sık görülenleridir (Kiev ve Kohn, 1979; Ubrin, 1978; Yılmaz ve Ekici, 2003). Yoğun ve olumsuz iş stresine maruz kalan çalışanlarda hem psikolojik hem de fizyolojik rahatsızlıklar yaşanacağı için, buna bağlı olarak muhtemel iş kazaları ve çalışanlarda performans düşüklüğü kaçınılmazdır. Çalışanların yaşadığı rahatsızlıkların kişinin tedavisini veya istirahatini gerektirdiği durumlarda, çalışanların işe gitme sürekliliklerinde aksamalar gözlemlenmektedir. İşe devamsızlıkların artması çalışanda moral eksikliğini ve iş doyumsuzluğunu tetikleyerek, kişinin kurumuna karşı yabancılaşmasını beraberinde getirmektedir. Çalışanın içinden uzaklaşması, kurumuna karşı yabancılaşması onun kurumuna karşı vermiş olduğu duygusal tepki olarak görülmekte ve bu durum çalışanın örgütsel bağlılığını olumsuz etkilemektedir (Küçük ve Bayuk, 2007).

Örgütsel Bağlılık

Günümüzde şletmeler geleceğe yönelik planlar yaparken, göz önüne almaları gereken temel unsurların başında, nitelikli işgücü gelmektedir (şerbetçi, 2003). Eskandaricharati'ye (2013) göre de çalışanların şletmeye bağlılığı ve motivasyonunun yüksek olması, şletmelerin varlıklarını sürdürmesi açısından önemlidir. şletmeler açısından en yalın haliyle kişinin çalıştığı örgütün özelliklerine verdiği duygusal tepkiler anlamına gelen örgütsel bağlılık kavramı, şletme başarısı için önemlidir (Kara, 2019;

Majid ve Afifa, 2017). Steers'e (1981) göre örgütsel bağlılık örgüte duyulan pasif bir sadakatin ötesinde, kişilerin örgütlerinin başarılı olmasında ve hedeflerine ulaşmasında aktif rol alma isteklerini kapsamaktadır. Dolayısıyla örgütsel bağlılık, çalışanların işletmeyi ileriye taşıyacak çalışmalara gönüllü olarak katılımlarını da kapsayan geniş bir kavramdır. İşletmeyle kurulan duygusal bağdan daha fazlasını ifade etmektedir. Uygur'un (2009) yaptığı tanıma göre ise örgütsel bağlılık, çalışanın benimsediği ve inandığı örgüt amaçları doğrultusunda, örgüte fayda sağlamak amacı ile örgütte çalışmayı güçlü bir şekilde istemesidir. Örgütsel bağlılık çalışanların örgüt ile olan ilişkilerine göre belirlenen ve örgütte kalmalarının sürekli olmasını sağlayan psikolojik bir davranıştır (Özdevecioğlu, 2003). Demir ve Öztürk (2011) ise örgütsel bağlılığı, bireylerin örgüt çıkarlarına diğer faktörlerden daha fazla önem vermesi ve örgüt çıkarlarını korumaları yönünde sergilenen davranış olarak tanımlamıştır. Reichers'a göre (1985) örgütte kalma isteği örgütsel bağlılığın yarattığı bir sonuçtur. Dolayısıyla çalışanlarda örgütsel bağlılık tam olarak sağlandığında, temel bir ihtiyaç olan aidiyet duygusu gelişen çalışanlar örgütte kalmaya istekli olacaklardır.

Literatürde örgütsel davranış araştırmacıları örgütsel bağlılığı "tutumsal bağlılık" olarak ele alırken, sosyal psikologlar ise "davranışsal bağlılık" olarak incelemektedir. Genel olarak ise tutumsal bağlılık örgütsel bağlılık anlamında kullanılmaktadır. Tutumsal bağlılık, bireylerin bazı manevi ödül ve menfaatler karşılığı kendilerini örgüte bağladıkları bir alışveriş ilişkisidir (Mowday vd., 1979). Tutumsal bağlılık çalışanın amaç ve değerleri ile kurumunun amaç ve değerlerinin örtüşmesi olarak değerlendirilebilir (Woods, 2007). Çalışanlar yüksek ya da düşük örgütsel bağlılıkları neticesinde örgüte fayda sağlayacak olumlu veya tam tersi olumsuz davranışlar sergileyebilirler (İnce ve Gül, 2005). Örgütsel bağlılığı davranışsal bağlılık ile açıklayanlar, tanımlamayı çalışanın davranış alışkanlıklarına göre yapmaktadırlar. Diğer bir ifadeyle davranışsal bağlılık, örgütten ziyade kişinin kendi davranışlarında gelişir (Paine, 2007). Çalışan örgüt içerisinde tekrarladığı bir davranışı benimsediğinde ve bunu bir alışkanlık haline getirdiğinde davranışsal bir bağlılık söz konusudur (Mowday vd., 1982). Bazı sosyal kulüplerin, askeri kurumların veya dini tarikatların üyeliğe kabul törenleri böyle bir bağlılığın tesisi için örnek verilebilir. Literatürde örgütsel bağlılık için farklı sınıflandırmalar olmakla birlikte en çok kabul gören sınıflandırmalardan biri de Allen ve Meyer yaklaşımıdır. Bu yaklaşıma göre örgütsel bağlılık, "duygusal", "devam" ve "normatif (ahlaki)" bağlılık olarak üç grupta ele alınmaktadır (Allen ve Meyer, 1990; Meyer vd., 1993). Çalışanın kendisini örgüt ile özdeşleştirmesi sonucunda mutlu olması örgüt ile arasında duygusal bir bağ oluşturur ve duygusal bağlılık kavramı ortaya çıkar (Demirel, 2008). Duygusal bağlılık, çalışanın örgütüne karşı beslediği duygusal yakınlık olarak tanımlanmıştır. Duygusal bağlılığı yüksek çalışanlar kendi değerlerini örgüt değerleriyle bütünleştirerek örgütte mutlu bir şekilde çalışırlar (Çetin, 2004). Devam bağlılığı çalışanın işten, örgütten ayrılmanın bedelleri hakkında farkındalığa sahip olması anlamına gelir. Çalışanlar bu bağlılık türünde zorunlu oldukları için örgütte kalmaktadırlar (Meyer vd., 1993). Çalışanların örgütten ayrılmaları durumunda, yıllarca emek verdikleri kariyerlerini, sosyal statülerini, yaşam standartlarını kaybetmekten korkmaları sonucu oluşan bağlılıktır (Yalçın ve İplik, 2005). Normatif (ahlaki) bağlılık ise çalışanın işe devam etmeyi zorunluluk olarak hissettiği durumdur (Shurbagi ve Zahari, 2014). Çalışanın kendisini örgüte karşı sorumlu ve yükümlü gördüğü bağlılık türüdür. Çalışanların çeşitli sebeplerle örgütlerine karşı kendilerini manevi açıdan borçlu hissederek, borçlarını ödeyebilmek adına çalışmaya devam etmeleri gerektiğine inanmalarıdır (Çetin, 2004; Gürkan, 2006). Bu çalışmada da örgütsel bağlılığın bu üç bileşeni dikkate alınmıştır.

Araştırmanın Amacı

Teknoloji toplumundan bilgi toplumuna geçişle birlikte nitelikli iş gücünün işletmeler açısından önemi giderek artmaktadır. İşletmelerin uzun vadeli sürdürülebilirlikleri açısından doğru işe alımlar yapmak ve nitelikli işgücünü işletmede tutmayı başarmak önemlidir (Uyguç ve Çımrın, 2004). Örgütsel bağlılığı yüksek olan çalışanlar kendileri için daha iyi alternatifler olsa dahi iş değiştirmeyi düşünmezler (Doğan ve Kılıç, 2007; Stup, 2007). Bu sebeple çalışanların işletmede kalmalarını sağlayacak beklentileri ile uyumlu ortamlar sağlamak önemlidir. Örgütün amaç ve hedeflerine inanan ve güdülenmeyi sağlayan çalışanlar işletmeyi başarıya götürür (Bayram, 2005). Bu anlamda nitelikli iş gücü ihtiyacının yüksek olduğu bankacılık sektöründe, günümüzde bu alanda yaşanan rekabet ortamı da dikkate alındığında, yetişmiş ve iyi eğitilmiş çalışanların örgüte bağlılıklarının sağlanması önemlidir (Doğan ve Kılıç, 2007). Ancak banka personelinin örgütsel bağlılığını etkileyen en önemli unsurların başında yaşanan yoğun iş stresi gelmektedir (Bayındır Koçak ve Gökler, 2018). Literatüre bakıldığında iş stresi ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkinin araştırıldığı çok sayıda çalışmaya rastlamak mümkündür. Yapılan çalışmaların büyük bir kısmında, örgütsel bağlılığın iş stresi ile negatif yönlü ilişki içerisinde olduğu görülmektedir (Bateman ve Strasser, 1984; Mathieu ve Zajac, 1990; Leong vd., 1996; Meyer vd., 2002; Viljoen ve Rothmann, 2009). Bhatti vd. (2016), banka çalışanları

ile yaptıkları araştırmada, stresin çalışanların rgterine karşı duydukları bağlılığı azaltan bir faktör olduğunu göstermişlerdir. Bazı araştırmalar ise, aşırı olmayan iş stresinin örgütsel bağlılığa olumlu etkilerinin olduğunu ortaya koymaktadır (Yılmaz ve Ekici, 2003; Omolara, 2008). Buna karşın bazı çalışmalarda da, iş stresi ile örgütsel bağlılık arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır (şahin, 2007; Güçlü, 2006; Efeoglu, 2006; Gl vd., 2008). Stresin bankacılık mesleğinin ayrılmaz bir parçası ve banka çalışanlarının örgüt bağlılıklarının banka için önemli bir faktör olmasına rağmen bu alanda literatürde kısıtlı sayıda çalışmaya rastlanmaktadır. Dolayısıyla özellikle banka çalışanları ile gerçekleştirilen bu çalışmanın literatüre katkı sağlaması hedeflenmektedir. Bu nedenle bu çalışma ile kamu bankası çalışanlarının yaşadıkları iş stresi ile personelin örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişkinin belirlenmesi ve örgütsel bağlılığın hangi değişkenlerden etkilendiğinin araştırılması amaçlanmaktadır.

Çalışmanın temel hipotezi; “iş stresi ile örgütsel bağlılık arasında negatif bir ilişki vardır” şeklinde dir. Bu yaklaşımdan yola çıkarak ve literatürde yapılan araştırmalar da dikkate alındığında araştırmanın soruları, hipotezleri ve beklenen sonuçları aşağıda yer almaktadır.

Soru 1. Iř stresi ile çalışanların bankalarına olan örgütsel bağlılıkları ve örgütsel bağlılığın alt bileşenleri arasında bir ilişki var mıdır?

Hipotezler;

H0: İlişki yoktur.

H1: İlişki vardır.

Beklenen sonuç; iş stresi ile çalışanların örgütsel bağlılıkları ve örgütsel bağlılığın alt bileşenleri arasında negatif bir ilişki vardır.

Soru 2. Iř stresi ile çalışanların bankalarına olan örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişki demografik özelliklere göre değişmekte midir?

Hipotezler;

H0: Iř stresi ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişki demografik özelliklere göre değişmez.

H1: Iř stresi ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişki demografik özelliklere göre değişir.

Beklenen sonuç; iş stresi ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişki demografik özelliklere göre değişir.

Yöntem

Araştırma nicel desenli olup, ilişkisel tarama modelinde tasarlanmıştır. İlişkisel tarama modelinde iki veya daha fazla değişken arasında var olan ilişkinin seviyesi belirlenmeye çalışılır (Johnson vd., 2014). Survey (anket) yöntemi ile gerçekleştirilen bu araştırmanın veri toplama süreci 2024 yılı Nisan-Mayıs aylarında tamamlanmıştır. Araştırma verileri yüz yüze ve elektronik ortamda toplanmıştır.

Evren-rneklem

Bu çalışmanın evrenini Kastamonu ilinde faaliyet gösteren kamu bankalarının şubelerinde görev yapan çalışanlar oluşturmuştur. Araştırmanın sadece kamu bankası çalışanları ile yapılmış olması, çalışmanın sınırlılığını oluşturmaktadır. Ancak buna rağmen araştırmanın sonuçlarının bankacılık sektöründe çalışanlar için konu ile ilgili önemli ipuçları sağlayacağı dşnlmektedir. Araştırmanın rneklem seçiminde basit tesadüfi yöntem izlenmiştir. Bu yöntemde evrende yer alan her bir örneklem birimi eşit seçilme olasılığına sahiptir (Büyüköztürk, 2007). Araştırmaya toplam 152 kamu bankası çalışanı katılmıştır. Örneklemenin %45'i kadın, %55'i ise erkektir. Katılımcıların yaş ortalaması 36 ve mesleki deneyim ortalaması ise 12 yıldır. Araştırmaya katılanların %82'si evli, %18'i ise bekârdır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada “rgtsel Bağlılık” ve “Iř Stresi” lekleri veri toplama araçları olarak kullanılmıştır. Ölçekler, 5'li likert tipindedir (1=Hi Katılmıyorum, 2=Katılmıyorum, 3= Kısmen Katılıyorum, 4= Katılıyorum, 5= Tamamen Katılıyorum). Bu ölçeklerle ilgili bilgiler aşağıda verilmiştir.

Örgütsel Bağlılık leği: Meyer ve Allen (1991) tarafından geliştirilen bu ölçeğin Türkçe'ye uyarlaması Başol ve Yalçın (2009) tarafından yapılmıştır. Duygusal (1.,2.,3.,15.,16.,17. sorular), devam (4.,5.,6.,7.,8.,9. sorular) ve normatif (10.,11.,12.,13.,14.,18. sorular) alt boyutlarından oluşan ölçekte toplam 18 soru bulunmaktadır. Bu alt boyutların iç tutarlılık katsayıları (Cronbach Alpha) sırasıyla 0.739, 0.724 ve 0.711

olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin tamamının iç tutarlık katsayısı ise 0.792 olarak bulunmuştur. Bu değerlerin 0.70 ve üzerinde olması test güvenilirliği için yeterli kabul edilmektedir (Büyüköztürk, 2007). Ölçekte yer alan ters yönlü sorular (15.,16.,17.,18.) çevrilerek analizlere dahil edilmiştir.

İş Stresi Ölçeği. House ve Rizzo (1972) tarafından geliştirilen bu ölçeğin Türkçe'ye uyarlaması Efeoğlu (2006) tarafından yapılmıştır. Ölçekte toplam 7 soru yer almaktadır ve herhangi bir alt boyutu yoktur. Ölçeğin iç tutarlık katsayısı (Cronbach Alpha) 0.860 olarak bulunmuştur ve bu değer test güvenilirliği için yeterlidir.

Verilerin Analizi

Anket tekniği ile toplanan veriler SPSS programı ile analiz edilmiştir. Örneklemenin genel özelliklerinin belirlenmesinde betimsel istatistik değerleri hesaplanmıştır. Araştırma kapsamında ele alınan ilişkilerin incelenmesi için korelasyon ve regresyon analizi teknikleri kullanılmıştır.

Bulgular

Bu bölümde verilerin analiz bulgularına yer verilmiştir. Öncelikle banka çalışanlarının örgütsel bağlılık ve iş stresi ortalamaları, örgütsel bağlılık ve iş stresi arasındaki ilişki seviyeleri belirlenmiştir. Ayrıca iş stresi ile örgütsel bağlılığın alt boyutları olan duygusal, devam ve normatif bağlılık arasındaki korelasyon analiz bulguları da bu bölümde yer almaktadır.

Tablo 1. *Değişkenlere Ait Ortalama Ve Standart Sapma Değerleri*

<i>Değişkenler</i>	<i>f</i>	<i>$\bar{x}$</i>	<i>S.S.</i>
Örgütsel Bağlılık	152	3,34	0,701
Duygusal Bağlılık	152	3,37	0,926
Devam Bağlılık	152	3,49	0,884
Normatif Bağlılık	152	3,24	0,912
İş Stresi	152	3,67	0,940

*p < .05, **p < .01

Tablo 1'e göre 152 katılımcının tamamının örgütsel bağlılık, örgütsel bağlılığın alt boyutları olan duygusal, devam, normatif bağlılık ve iş stresi algılarına yönelik puan ortalamalarının 3'ün üzerinde olduğu görülmektedir. Çalışanların iş stresi algısı ($\bar{x}=3,67$) ortalamalarının 4'e yakın ve yüksek seviyesinde olduğu söylenebilir. Ayrıca değişkenlerin standart sapmaları dikkate alındığında, en düşük standart sapmanın 0,701 ile örgütsel bağlılık puanlarında görülmektedir. Bu durumda, banka çalışanlarının örgütsel bağlılık ortalamalarının diğer değişkenlere kıyasla, 3 seviyesindeki "kararsızım" ifadesinden daha az sapma gösterdikleri söylenebilir.

Tablo 2. *Değişkenler Arası Korelasyon Matrisi*

<i>Değişkenler</i>	<i>Örgütsel Bağlılık</i>	<i>Duygusal Bağlılık</i>	<i>Devam Bağlılığı</i>	<i>Normatif Bağlılık</i>	<i>İş Stresi</i>
Örgütsel Bağlılık	1				
Duygusal Bağlılık	,682**	1			
Devam Bağlılığı	,517**	,043	1		
Normatif Bağlılık	,784**	,673**	,257**	1	
İş Stresi	-,119	-,294**	-,189*	-,171*	1

Tablo 2'ye göre örgütsel bağlılık kendi alt boyutları olan duygusal bağlılık ($r = ,682$, $p < .01$) ve devam bağlılığı ile ($r = ,517$, $p < .01$) orta ve normatif bağlılıkla ($r = ,784$, $p < .01$) güçlü ve istatistiksel olarak anlamlı, pozitif ilişkiye sahiptir. İş stresi ile örgütsel bağlılık arasında ise istatistiki açıdan anlamlı olmasa da zayıf ve negatif bir ilişki ($r = -,119$) vardır. Bu bulgu birinci sorunun H1 hipotezini ve beklenen sonucunu kısmen doğrulamaktadır. Dolayısıyla bu durum, banka çalışanlarının iş stresi algıları arttıkça örgütsel bağlılıklarının azaldığı anlamına gelmektedir.

İş stresi ile duygusal bağlılık arasında ($r = -,294$, $p < .05$) orta düzeyde, devam bağlılığı ($r = -,189$, $p < .01$) ve normatif bağlılık ($r = -,171$, $p < .01$) arasında ise zayıf negatif korelasyonel bir ilişki vardır. Dolayısıyla bu durum, banka çalışanlarının iş stresi algıları arttıkça duygusal, devam ve normatif bağlılıklarının azaldığını göstermektedir.

Tablo 3. Bazı Demografik Özelliklere Göre İş Stresi Ve Örgütsel Bağlılık

Demografik Özellikler		f	r
Cinsiyet	Erkek	83	-0,108
	Kadın	69	-0,14
Medeni hal	Evli	123	-0,075
	Bekâr	29	-0,319
Kıdem	1-5 yıl	18	-0,231
	6-10 yıl	47	-0,139
	11-15 yıl	61	-0,292
	16 ve üzeri	26	0,113

Tablo 3, bazı demografik özelliklere göre iş stresi ve örgütsel bağlılık arasındaki korelasyonel ilişkiyi göstermektedir. Buna göre hem erkek ($r=-,108$) hem de kadın ($r=-,140$) çalışanların iş stres algıları ile örgütsel bağlılıkları arasında hemen hemen aynı düzede zayıf negatif ilişki vardır. Evli çalışanlar için iş stres algıları ile örgütsel bağlılıkları arasında ($r=-,075$) çok zayıf bir negatif korelasyon söz konusu iken, bekar çalışanlar için bu ilişki ($r=-,319$) orta seviyede negatif bir korelasyona sahiptir. Kıdem dikkate alındığında ise, iş stresi ile örgütsel bağlılık arasında çalışma süreleri 15 yılı kadar olan personelin zayıf negatif korelasyona sahip olduğu görülmektedir. Çalışma süreleri 16 ve üzeri olan personelin korelasyonu ise zayıf pozitifdir ($r=,113$).

Tablo 4. Regresyon Analiz Sonuçları

Bağımsız değişkenler	R	R ²	ΔR^2	F	Sig.	B	Standart Hata	β	t	p
1. Aşama										
Sabit						3,37	3,29		10,25	0,00
Cinsiyet	0,174	0,030	0,011	1,54	,205	-0,13	0,12	-0,01	-0,11	0,91
Medeni Durum						-1,89	0,15	-0,11	-1,22	0,23
Kıdem						0,82	0,06	0,11	1,23	0,22
2. Aşama										
Sabit						3,69	0,40		9,23	0,00
Cinsiyet	0,208	0,043	0,017	1,66	,163	-0,01	0,12	-0,01	-0,09	0,93
Medeni Durum						-0,19	0,15	-0,11	-1,23	0,22
Kıdem						0,08	0,06	0,10	0,17	0,24
İş Stresi						-0,84	0,06	-0,11	-1,39	0,16

Bağımlı değişken: Örgütsel bağlılık

Tablo 4'de 2 aşamalı bir analiz verilmektedir. Birinci aşamada cinsiyetin, medeni durumun ve kıdemın örgütsel bağlılığı yordama gücü belirlenmiştir. İlk aşamaya göre demografik değişkenlerin örgütsel bağlılığı yordayamadığı görülmektedir ($R=0.174$; $R^2=0.030$; $\Delta R^2=0.011$; $p=,205>0,05$). Burada bağımsız değişkenlerin (çalışanların demografik özellikleri) bağımlı değişken olan örgütsel bağlılığa %1 etki ettiği, dolayısıyla demografik özelliklerin örgütsel bağlılığı yordama gücünün olmadığı söylenebilir. İkinci aşamada ise bağımsız değişkenlere iş stresi de eklenmiştir. Dolayısıyla bu aşamada demografik değişkenlerle birlikte iş stresinin örgütsel bağlılığı yordama gücü belirlenmiştir. Buna göre ikinci aşamada yer alan bağımsız değişkenlerin de örgütsel bağlılığı yordayamadığı görülmektedir ($R=0.208$; $R^2=0.043$; $\Delta R^2=0.017$; $p=,163>0.05$).

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada kamu bankası çalışanlarının yaşadıkları iş stresi ile örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişkinin ve bu ilişkinin hangi değişkenlerden etkilendiğinin araştırılması amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda, katılımcılardan toplanan veriler nicel analiz yöntemleriyle analiz edilmiştir.

Araştırma bulgularına göre çalışanların örgütsel, duygusal, devam ve normatif bağlılıklarının orta seviyede olduğu görülmüştür. Dolayısıyla kamu bankası çalışanları olan katılımcıların, orta düzeyde kendilerini bankanın bir parçası olarak gördükleri ve orta düzeyde minnet duygusu ile örgütlerine bağlı oldukları söylenebilir. Bu çalışmanın sonucuna göre bankaların örgütsel bağlılığı alt boyutları bağlamında ele almaları çalışanların üretkenliği açısından faydalı olabilir. Başka bir çalışmada banka çalışanlarının performans düzeyleri ile örgütsel bağlılığın alt boyutları arasındaki ilişki incelenebilir. Dolu (2011) çalışmasında banka çalışanlarının örgütsel bağlılıklarının yüksek olduğu sonucuna varmıştır. Emhan ve Gök (2011) tarafından yapılan çalışmada ise banka çalışanlarının duygusal ve devam bağlılıklarının orta seviyede oldukları görülmüştür.

Araştırmada çalışanların iş stresi algılarının yüksek olduğu tespit edilmiştir. Buna göre çalışanların stresli bir iş ortamına sahip oldukları söylenebilir. Bu durum, Türk ve Çakır (2006)'ın bir kamu bankasında yaptıkları çalışmada elde ettikleri bulguların sonuçları ile paralellik göstermektedir. Örucü ve Demir (1999)'ın yaptıkları çalışmada da banka çalışanları bankacılık mesleğini oldukça stresli bir iş olarak değerlendirmişlerdir. Veysey (2000)'e göre bankacılık, finans ve sigortacılık sektörlerinde çalışanların ağır iş yükü, işten atılma, uzun mesai saatleri gibi farklı nedenlerden dolayı işlerinde ağır stres yaşadıklarını belirtmiştir. Stres banka çalışanlarını olumsuz etkileyen en önemli faktörlerin başında gelmektedir. Bankalar çalışanlarının yaşadıkları stresin kaynaklarını dikkate alarak, bu sebepleri ortadan kaldırmak için farklı önlemler alabilirler.

İş stresi ile örgütsel bağlılık arasında zayıf, negatif bir ilişki vardır. Literatürde örgütsel bağlılık ile stresin negatif ilişkili olduğunu gösteren banka çalışanları ile yapılmış araştırmalar vardır (Mathieu ve Zajac, 1990; Somers, 1995; Meyer vd., 2002; Viljoen ve Rothmann, 2009). Buna karşın Efeoglu (2006)'ın çalışmasında iş stresi ile örgütsel bağlılık arasında, Güçlü (2006)'nın araştırmasına göre de iş stresi ile duygusal ve normatif bağlılık arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Araştırmada ayrıca, örgütsel bağlılığın normatif bağlılık ile çok güçlü ve pozitif yönlü bir ilişkiye, iş stresinin de özellikle duygusal bağlılık ile orta düzeyde negatif yönlü bir ilişkiye sahip olması önemli bir sonuçtur. Bu çalışmadan elde edilen sonuç dikkate alındığında, iş stresleri azaltılarak bankalar çalışanlarının duygusal bağlılıkları, dolayısıyla örgütsel bağlılıkları artırılabilir.

Çalışmada elde edilen önemli başka bir sonuç ise, hem erkek hem de kadın çalışanların iş stres algıları ile örgütsel bağlılıkları arasında hemen hemen aynı düzede zayıf negatif ilişki olmasıdır. Bu bulgu çalışanların iş stres algıları ile örgütsel bağlılıkları arasındaki korelasyonel ilişkinin cinsiyete göre değişmediğini göstermektedir. Aynı şekilde evli ve bekâr çalışanlar açısından da bu ilişkinin yönünde bir değişiklik gözlemlenmemiştir. Ancak bekâr çalışanlar için bu ilişki orta seviyede negatif bir korelasyona sahiptir. Bu durumda bekâr çalışanların iş stres algı seviyelerindeki artışın örgütsel bağlılıklarını evlilere kıyasla daha çok olumsuz etkilediği söylenebilir. İş stresi ile örgütsel bağlılık arasındaki negatif korelasyonel ilişkinin çalışma süreleri 15 yıla kadar olan personel için değişmediği görülmektedir. Ancak çalışma süreleri 16 ve üzeri olan personel için zayıf düzeyde pozitif bir korelasyon söz konusudur. Dolayısıyla kıdemli yüksek olan personelin iş stresi ile örgütsel bağlılıkları arasındaki korelasyon yok denecek kadar azdır, dolayısıyla bu iki değişkenin etkileşimi kıdemli personel için düşüktür. Kıdem arttıkça çalışma alternatiflerinin azaldığını düşünen çalışanların mevcut işlerine olan bağlılıkları artacaktır (Meyer ve Allen, 1997). Eğilmezkol (2011) ve Türker (2013) da çalışmalarında devam bağımlılığı ve kıdem arasında pozitif bir ilişki olduğunu belirtmişlerdir. Şahin (2007), Yalçın ve İplik (2005)'e göre de çalışanların devam bağlılıkları yaş, cinsiyet, kıdem gibi kişisel faktörlere bağlıdır. Ancak bu çalışmada demografik özellikler ile örgütsel bağlılığın alt boyutları arasında zayıf ilişki söz konusu olsa da, demografik özelliklerin hiç birinin de örgütsel bağlılığı yordama gücünün olmadığı görülmüştür. Bu sonuç dikkate alındığında özellikle bankacılık sektöründe demografik özelliklerin örgütsel bağlılığı neden etkilemediğini araştıran çalışmalar yapılabilir. Benzer bir çalışma özel bankalarda da yürütülerek elde edilen sonuçlar bu çalışma ile karşılaştırılabilir.

Etik Beyan

“Banka Çalışanlarında İş Stresinin Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisi” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Gerekli olan etik kurul izinleri A Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşerî Bilimler Bilimsel Araştırmalar ve Yayın Etiği Kurulu'nun 03.04.2024 tarih ve 54-4 sayılı toplantısında alınmıştır.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Bu makalede sorumlu yazar olan ilk yazarın katkısı %80, ikinci yazar katkısı ise %20'dir.

Çatışma Beyanı

Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Not

Bu çalışma 1919B012302714 başvuru numarası ile TÜBİTAK 2209-A projesi olarak kabul edilen araştırmanın sonuçlarını kapsamaktadır.

Kaynakça

- Allen, N. J. ve Meyer, J. P. (1990). The measurement and antecedents of affective, continuance, and normative commitment to the organization. *Journal of Occupational Psychology*, 63, 1-18.
- Aydın, İ. P. (2002). *Yönetmel, mesleki ve örgütsel etik*. Ankara: Pegem A Yayınları.
- Balay, R. (2000). *Örgütsel bağıllık*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Balcı, A. (2003). *Örgütsel sosyalleşme: Kuram, strateji ve taktikler* (2. Baskı). Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Başol, G. ve Yalçın, B. (2009). Eğitim örgütlerinde Meyer ve Allen Üç Boyutlu Örgütsel Bağlılık Ölçeğinin geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *International Balkan Educational and Science Congress Full Text Book*, 2, 497- 507.
- Bateman, T. S. ve Strasser, S. (1984). A longitudinal antecedents of organizational commitment. *Academy of Management Journal*, 27(1), 95-112.
- Bayındır Koçak, A. ve Gökler, R. (2018). Bursa ili özel eğitim merkezlerinde görev yapan uzmanların iş stresi ve iş doyumları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(55), 793-808.
- Bayram, L. (2005). Yönetimde yeni bir paradigma: Örgütsel bağıllık. *Sayıstay Dergisi*, 59, 125-139.
- Bhatti, M. H., Bhatti, M. H., Akram, M. U., Hashim, M. ve Akram, Z. (2016). Relationship between Job Stress and organizational commitment: An empirical study of banking sector. *E3 Journal of Business Management and Economics*, 7(1), 29-37.
- Bickford, M. (2005). Stress in the workplace: A general overview of the causes, the effects, and the solutions. St. John's: *Canadian Mental Health Association Newfoundland and Labrador*, 8(1), 1-3.
- Büyüköztürk, Ş. (2007). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı* (7. Baskı). Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Çetin, M.Ö. (2004). *Örgüt kültürü ve örgütsel bağıllık*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Çolakoğlu, Ü., Ayyıldız, T. ve Cengiz, S. (2009). Çalışanların demografik özelliklerine göre örgütsel bağıllık boyutlarında algılama farklılıkları: Kuşadası'ndaki beş yıldızlı konaklama işletmeleri örneği. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 20(1), 77-89.
- Demir C. ve Öztürk U.C. (2011). Örgüt kültürünün örgütsel bağıllık üzerine etkisi ve bir uygulama. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26(1), 17-41.
- Demirel, Y. (2008). Örgütsel güvenin örgütsel bağıllık üzerine etkisi: Tekstil sektörü çalışanlarına yönelik bir araştırma. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), 179-194.
- Doğan, S. ve Kiliç, S.(2007). Örgütsel bağıllığın sağlanmasında personel güçlendirmenin yeri ve önemi. *Erişes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 29, s.37-61.
- Dolu, B. (2011). *Bankacılık sektöründe çalışanların örgütsel bağıllık düzeyleri üzerine bir araştırma* (Tezsiz Yüksek Lisans Bitirme Projesi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Eğilmezko, G. (2011). *Çalışma yaşamında örgütsel adalet ve örgütsel bağıllık: bir kamu bankasındaki çalışanların örgütsel adalet ve örgütsel bağıllık algılayışlarının analiziine yönelik bir çalışma* (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Efeoglu, İ. E. (2006). *İş-ile yaşam çatışmasının iş stresi, iş doyum ve örgütsel bağıllık üzerindeki etkileri: ilaç sektöründe bir araştırma* (Doktora Tezi). Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Emhan A. ve Gök R. (2011). Bankacılık sektöründe personel memnuniyeti ve örgütsel bağıllık arasındaki ilişkilerin araştırılması. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 3(5), 157-160.
- Eskandaricharati, A. (2013). The efficiency of Allen and Meyer's model of organizational commitment and its leading role in organizations compared to other models. *Advances in Environmental Biology*, 7(14), 4885-4894.
- Güçlü, H. (2006). *Turizm sektöründe durumsal faktörlerin örgütsel bağıllık üzerindeki etkisi* (Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Gül, H., Oktay, E. ve Gökçe, H. (2008). İş tatmini, stres, örgütsel bağıllık, işten ayrılma niyeti ve performans arasındaki ilişkiler: sağlık sektöründe bir uygulama. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E Dergisi*, 15, 72-82.
- Gürkan, Ç. G. (2006). *Örgütsel bağıllık: Örgütsel iklimin örgütsel bağıllık üzerindeki etkisi ve trakya üniversitesinde örgüt iklimi ile örgütsel bağıllık arasındaki ilişkinin araştırılması* (Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- House, R. J. ve Rizzo, J. R. (1972). Role Conflict and ambiguity as critical variables in model of organizational behavior. *Organizational Behavior and Human Performance*, 7, 467-505.
- İnce, M. ve Gül, H. (2005). *Yönetimde yeni bir paradigma: örgütsel bağıllık*. İstanbul: Çizgi Kitapevi Yayınları.
- Jamal, M. (2007). Job stress and job performance controversy revisited: an empirical examination in two countries. *International Journal Of Stress Management*, 14(2), 175-187.
- Jehangir, M., Kareem, N., Khan, A. ve Jan, M. T. (2011). Effects of job stress on job performance and job satisfaction. *Interdisciplinary Journal Of Contemporary Research in Business*, 3(7), 453-465.
- Johnson, R. B. Christensen, L. B. ve Turner, L. A. (2014). *Research methods, design and analysis*. Saddle River, NJ: Pearson.
- Kara, D. (2019). Burnout on employees organizational commitment: five star hotel employees. *Journal Of Business Research-Turk*, 11(1), 459-467.
- Kiev, A. ve Kohn, V. (1979). *Executive stress*. AMA, Survey Report, New York.
- Küçük, F. ve Bayuk, N. (2007) Kurum içi stres kaynaklarının kurumsal bağıllığa etkisi: şanlıurfa belediyesi örneği. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 66-86.

- Lazarus R.S. (1990). Theory-based stress measurement. *Psychological Inquiry*, 1, 3-13.
- Leong, C., Furnham, S. A. ve Cooper, C. L. (1996). The Moderation Effect of Organizational Commitment on the Occupational Stress Outcome Relationship. *Human Relations*, 49(10), 1345-1363.
- Majid, M. ve Afifa, İ. (2017). Measurement of organizational commitment and factors influencing the level of commitment of employees-an empirical investigation of higher education system. *International Journal Of Management and Business Studies*, 14-18.
- Mathieu, J. E. ve Zajac, D. M. (1990). A review and meta-analysis of the antecedents, correlates, and consequences of organizational commitment. *Psychological Bulletin*, 108(2), 171-194.
- Meyer, J. P. ve Allen, N. J. (1991). A three-component conceptualization of organizational commitment. *Human Resource Management Review*, 1(4), 61-89.
- Meyer, J. P., Allen, N. J. ve Smith, C. A. (1993). Commitment to organizations and occupations: Extension and test of a three-component conceptualization. *Journal Of Applied Psychology*, 78, 538-551.
- Meyer, J. P. ve Allen N. J. (1997). *Commitment in the workplace: Theory, research and application*. Thousand Oaks: SAGE Publications,
- Meyer, J. P., Stanley, D. J., Herscovitch L. ve Topolnysky L. (2002). Affective continuance and normative commitment to the organization: A meta- analysis of antecedents, correlates and consequences. *Journal of Vocational Behavior*, 61(1), 20-52.
- Mowday, R. T., Steers, R. M. ve Porter, L. W. (1979). The measurement of organizational commitment. *Journal of Vocational Behavior*, 14, 224-247.
- Mowday, R. T., Porter, L. W. ve Steers, R. M. (1982). *Employee-organization linkages: the psychology of commitment, absenteeism and turnovers*. New York: Academic Pres.
- Omolara, B. E. (2008). Influence of Work Related Stress on Organizational Commitment at Olabisi Onabanjo University Ago Iwoye Ogun State Nigeria, EABR and TL Conferences Proceedings, Rothenburg, Germany.
http://www.cluteinstituteonlinejournals.com/Programs/Rothenburg_2008/Article%20262.pdf (Erişim: 25.12.2019).
- Örücü, E. ve Demir, B. (1999). Banka çalışanlarında iş stresi ve muğla ili örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(1), 59-76.
- Özdevecioğlu M. (2003). Algılanan örgütsel destek ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkilerin belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 18 (2), 113-130.
- Paine, S. C. (2007). *The relationship among interpersonal and organizational trust and organizational commitment* (Ph.D. Thesis), Alliant International University.
- Rahman, H. (2013). Job Stress- Employees Performance Ond Health: A Study On Commercial Bank In Bangladesh. *Global Journal Of Management And Business Research Economics And Commerce*, 13(4), 9-14.
- Reichers, A. E. (1985). A review and reconceptualization of organizational commitment. *Academy of Management Review*, Vol 10, No 3, 465-476.
- Ross, R. ve Altmair, EM (1994). *Intervention in occupational stress*. London: Sage Publications.
- Shurbagi, A. M. A. ve Zahari, I. B. (2014). The mediating effect of organizational commitment on the relationship between job satisfaction and organizational culture. *International Journal of Business Administration*, 5(6), 24.
- Somers, M. J.(1995). Organizational commitment, turnover and absenteeism: An examination of direct and interaction effects. *Journal of Organizational Behavior*, 16, 16-49.
- Steers, R. M. (1981). *Introduction to organizational behavior*. Santa Monica-California: Goodyear Publishing Company Inc.
- Stup, R.E. (2007). Human resource management and dairy employee organizational commitment. *J. Dairy Sci.* 90 (1), 329-345.
- Şahin, N.H. (1998). *Stresle başa çıkma olumlu bir yaklaşım*. Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları.
- Şahin, N. (2007). *Personel Güçlendirmenin iş tatmini ve örgütsel bağlılık üzerine etkisi: dört ve beş yıldızlı otel işletmelerinde bir uygulama* (Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Şerbetçi, D. (2003). 21. yy. işletmelerinin gerçek zenginlik kaynağı: insan sermayesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, 155-170.
- TDK. (2019). *Büyük türkçe sözlük*. www.tdk.gov.tr
- Türk, M. ve Çakır Ö. (2006). Bir kamu bankasında örgütsel stres düzeyi ve etkileyen faktörler. *Türk Tabipleri Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*. 7(26), 37-42.
- Türker, N. E. (2013). *bankacılık sektöründe çalışanların stres düzeyi ile işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkinin örgüte bağlılık üzerine etkisi* (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, İstanbul.
- Ubrin, A.J. (1978). *Fundamental of organizational behavior an applied perspective*. NewYork: Pergamon Press Inc.
- Uyguç, N. ve Çimrin, D. (2004). DEÜ Araştırma ve uygulama hastanesi merkez laboratuvarı çalışanlarının örgüte bağlılıklarını ve işten ayrılma niyetlerini etkileyen faktörler. *D.E.Ü.İ.B.F. Dergisi*, 19(1), 91-99.
- Uygur, A. (2009). *Örgütsel bağlılık ve işe bağlılık*. Ankara: Barış Platin Kitabevi.
- Veysey, S. (2000). Study names stress biggest concern in U.K. workplaces. *Business Insurance*, 34(50), 23-25.
- Viljoen, J. P. ve Rothmann, S. (2009). Occupational stress, ill health and organisational commitment of employees at a university of technology. *Sa Journal of Industrial Psychology*, 35(1), 67-77.
- Woods, W. G. (2007). *The Effect of Leadership Practices on Organizational Commitment: An Analysis of Mba's in Their Individual Workplace Settings*. Ph. D. Thesis, Capella University.

Yalçın, A. ve İplik F. A. (2005). Beş yıldızlı otellerde çalışanların demografik özellikleri ile örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik bir araştırma: Adana ili örneği. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(1), 395-412.

Yılmaz, A. ve Ekici, S. (2003). Örgütsel yaşamda stresin kamu çalışanlarının performansına etkileri üzerine bir araştırma. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(2), 1-20.

EXTENDED ABSTRACT

This study aims to determine the relationship between job stress experienced by public bank employees and the organizational commitment of the personnel and to investigate which variables affect organizational commitment. The research is quantitative and designed in the relational screening model. In the relational screening model, the level of relationship between two or more variables is tried to be determined (Johnson et al., 2014). The data collection process of this research, which was carried out with the survey method, was completed in April-May 2024. The research data were collected face-to-face and electronically. The universe of this study consists of employees working in the branches of public banks operating in Kastamonu province. The fact that the study was conducted only with public bank employees constitutes the limitation of the study. However, despite this, it is thought that the results of the study will provide important clues about the subject for those working in the banking sector. Simple random method was used in the sample selection of the study. In this method, each sample unit in the universe has an equal probability of being selected (Büyüköztürk, 2007). A total of 152 public bank employees participated in the study. 45% of the sample was female and 55% was male. The average age of the participants was 36 and the average professional experience was 12 years. 82% of the participants were married and 18% were single. According to the research findings, it was seen that the organizational, emotional, continuance and normative commitments of the employees were at a medium level. Therefore, it can be said that the participants who are public bank employees see themselves as a part of the bank at a medium level and are attached to their organization with a medium level of gratitude. According to the results of this study, it may be beneficial for the productivity of the employees if banks consider the sub-dimensions of organizational commitment in terms of their organizational commitment. In another study, the relationship between the performance levels of bank employees and the sub-dimensions of organizational commitment can be examined. Dolu (2011) concluded in his study that the organizational commitment of bank employees is high. In the study conducted by Emhan and Gök (2011), it was seen that the emotional and continuance commitments of bank employees were at a medium level. In the study, it was determined that the employees' perception of job stress was high. Accordingly, it can be said that the employees have a stressful work environment. This situation is parallel to the results of the findings obtained in the study conducted by Türk and Çakır (2006) in a public bank. In the study conducted by Örucü and Demir (1999), bank employees evaluated the banking profession as a very stressful job. According to Veysey (2000), employees in the banking, finance and insurance sectors experience severe stress at work due to various reasons such as heavy workload, dismissal, and long working hours. Stress is one of the most important factors that negatively affects bank employees. Banks can take different measures to eliminate these reasons by considering the sources of stress experienced by their employees. There is a weak, negative relationship between job stress and organizational commitment. There are studies in the literature conducted with bank employees showing that organizational commitment and stress are negatively related (Mathieu and Zajac, 1990; Somers, 1995; Meyer et al., 2002; Viljoen and Rothmann, 2009). On the other hand, no significant relationship was found between job stress and organizational commitment in the study of Efeoglu (2006), and no significant relationship was found between job stress and emotional and normative commitment according to the study of Güçlü (2006). In the study, it is also important that organizational commitment has a very strong and positive relationship with normative commitment, and job stress has a moderate negative relationship with emotional commitment. Considering the results obtained from this study, emotional commitment of bank employees, and therefore their organizational commitment, can be increased by reducing job stress. Another important result obtained from the study is that there is a weak negative relationship between job stress perceptions and organizational commitments of both male and female employees at almost the same level. This finding shows that the correlational relationship between employees' job stress perceptions and organizational commitments does not change according to gender. Similarly, no change in the direction of this relationship was observed for married and single employees. However, this relationship has a moderate negative correlation for single employees. In this case, it can be said that the increase in job stress perception levels of single employees negatively affects their organizational commitments more than married employees. It is seen that the negative correlational relationship between

job stress and organizational commitment does not change for personnel with a working period of up to 15 years. However, there is a weak positive correlation for personnel with a working period of 16 years and above. Therefore, the correlation between job stress and organizational commitment of employees with high seniority is almost non-existent, therefore the interaction of these two variables is low for senior employees. Employees who think that their work alternatives decrease as seniority increases will have an increased commitment to their current jobs (Meyer and Allen, 1997). Eğilmezkoğlu (2011) and Türker (2013) also stated in their studies that there is a positive relationship between continuance commitment and seniority. According to Şahin (2007), Yalçın and İplik (2005), employees' continuance commitment depends on personal factors such as age, gender, and seniority. However, although there is a weak relationship between demographic characteristics and the sub-dimensions of organizational commitment in this study, it was observed that none of the demographic characteristics have the power to predict organizational commitment. Considering this result, studies can be conducted especially in the banking sector to investigate why demographic characteristics do not affect organizational commitment. A similar study can be conducted in private banks and the results obtained can be compared with this study.

İşletme Hilesinin Transfer Fiyatlandırma Boyutu ve Örtülü Kazanç Aktarımı: Bir Vak'a Analizi

Yakup ÜLKER¹ ve Öznur ARSLAN²

Öz

Transfer fiyatlandırması uygulaması, işletmelerin işlişi içerisinde bulundukları diğerk işi ve kurumlar ile ticari işlişkilerinde, olması gerekli olan fiyat seviyesinden emsallere uygun olmayan farklı fiyat uygulamalarını benimsemelerini ifade etmektedir. İşletmeler, normal şartlar altında uygulamayacakları fiyatları işlişkili kişilere uygular ve kaynak devrinde bulunurlar. Bu uygulama yapılırken işletme (şirket) kazancının bir kısmının da bağılantılı bulunan diğerk işletmelere örtülü bir şekilde aktarılması durumu ortaya çıkmaktadır. Kazanç aktarımının yapıldığı işletme ile işlişkisi olmayan ve ana şirket ile bağılantılı bulunan diğerk ortak veya paydaşlar bu durumdan zarar görebilmektedir. Bu durum ise muhasebe hilesinin transfer fiyatlandırma yoluyla nasıl gerçekteştiğini açıklamaktadır. Bu çalışmada öncelikle işletme (muhasebe) hilesi ve transfer fiyatlandırması ile örtülü kazanç dağıtımına yönelik kavramsal çerçeve anlatılmış daha sonra gerçekte hayattan alınmış, Vak'a analiziyle; yönetim ve denetim ağıısından hakim konumda olunan bir işletmenin gelir ve kazançlarının önemli bir kısmının hakim ortak ağıısından yönetim, denetim ve sermaye bakımından bağılantılı (işlişkili kişi) olunan, pazarlama ve satış işlemini gerçekteştiren başka bir işletmeye nasıl aktarıldığı rakamlar ile ağııklanmıştır. Böylece transfer fiyatlandırmanın barındırdığı potansiyelin, işletme tarafından, nasıl, küresel kâr aktarımı ve vergi tabanını erozyona uğratabilecek şekilde kullanıldığı Temmuz 2013'te yürürlüğü giren Türk Ticaret Kanunu (TTK) ile işlişlendirilerek ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İşletme Hilesi, Örtülü Kazanç, Hile, Transfer Fiyatlandırma, Türk Ticaret Kanunu

Transfer Pricing Dimension of Business Frauds and Disguised Profit Transfer: A Case Study

Abstract

Transfer pricing refers to the practice of adopting prices that do not conform to the arm's length price level in commercial relationships with other parties. This can occur between companies and other individuals or institutions with whom they have a relationship. Companies may apply prices and transfer resources to related parties that they would not normally apply under normal circumstances. However, even with this practice in place, some companies may transfer a portion of their earnings to related entities in a disguised manner. This situation may harm shareholders or stakeholders who are not related to the company to which the earnings are transferred but are related to the parent company. This text explains how accounting fraud can occur through transfer pricing. This study explains the conceptual framework for disguised profit distribution through business (accounting) fraud and transfer pricing. A real-life case analysis is then presented to demonstrate how a significant portion of a company's income and profits can be transferred to another company that is related to the controlling shareholder in terms of management, control, and capital (related person) and performs marketing and sales transaction. The article reveals how businesses use transfer pricing to transfer profits globally and erode the tax base, in relation to the Turkish Commercial Code (TCC) that came into force in July 2013.

Keywords: Business Fraud, Disguised Profit, Cheating, Transfer pricing, Turkish Commercial Law

Atıf İçin / Please Cite As:

Ülker, Y. ve Arslan, Ö. (2025). İşletme hilesinin transfer fiyatlandırma boyutu ve örtülü kazanç aktarımı: Bir vak'a analizi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14 (2), 779-792. doi:10.33206/mjss.1470164

Geliş Tarihi / Received Date: 18.04.2024

Kabul Tarihi / Accepted Date: 17.12.2024

¹Do. Dr.- Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İ.İ.B.F, Finans Bankacılık Bölümü, yulker@hotmail.com,

 ORCID: 0000-0002-3070-0521

²Do. Dr.- Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İ.İ.B.F, İşletme Bölümü, oznurkul@cumhuriyet.edu.tr,

 ORCID: 0000-0001-5973-9107

Giriş

Hile kelimesi, “birini aldatmak amacıyla yapılan, dolap, düzen, oyun, entrika” anlamına gelmektedir.³ Hileli davranışlar günlük hayatta birçok alanda görüldüğü gibi işletmelerde de yaşanmaktadır. İşletme hileleri genel olarak “işletme varlık ve kaynaklarının çeşitli amaçlarla olduğundan farklı gösterilmesi veya hiç gösterilmemesi, yasa dışı yollarla işletmeden çekilerek kişisel çıkarlar için kullanılması” şekillerde tanımlanmaktadır (Küçük, 2008). Sertifikalı Hile Denetçileri Kurulu (Association of Certified Fraud Examiners -ACFE) hile kavramından bahsederken başkalarını aldatarak kazanç elde etme hususuna vurgu yapmıştır. İşte burada işletmenin varlıkları, kaynakları ve sağlayabileceği kazançlarının da isteyerek ve bilerek kişisel çıkar sağlamak için kullanılması ve haksız kazanç elde edilmesi hilenin varlığını ve yapıldığını göstermektedir. İşletme hileleri ve bu hilelerin finansal tablolara yansımaları işletme içi ve dışı çıkar gruplarına zarar vermesi muhasebe ve denetim mesleğinin de ciddi anlamda sorgulanmasına yol açtığı söylenebilir.

İşletme hileleri günlük hayatta istisnai yaşanan durumlar olarak düşünülmektedir. Ancak çalışanların abartılı sağlık harcamaları, zimmetine nakit veya diğer işletme varlıklarını geçirmeleri, satıcıların malları eksik veya bozuk göndermesi, müşterilerin işletmeye karşı hileleri gibi durumlar düşünüldüğünde muhasebe hilelerinin ne kadar sık yaşanabileceği daha net ortaya çıkmaktadır. Ancak İşletmelerdeki hilenin sıklığını ve maliyetlerini ölçmek imkânsızdır. Çünkü yaşanan hilelerin büyük bir kısmı ortaya çıkmamakta, tespit edilenler ise prestij kaybı yaşanmaması açısından genellikle işletme dışına çıkarılmamaktadır. Ancak; ortaya çıkarılmış hilelerden yola çıkılarak çeşitli istatistiki yöntemler ile işletme hilelerinin sıklığı ve maliyetleri tahmin edilmektedir (Şengür, 2010). Sertifikalı hile araştırmaları kuruluştaki 2016 raporuna göre işletmeler varlık ve gelirlerinin her yıl ortalama %5’ini yapılan hileler dolayısıyla kaybetmektedir.

Dünya geneli yıllık üretim düşünüldüğünde işletmelerin yıllık kaybı 3,7 trilyon USD olmaktadır.⁴ Muhasebe hilelerinin ortaya çıkarmış olduğu haksız kazanç ve kayıp durumu yalnızca taraflar arasında kalmamakta doğrudan ya da dolaylı şekilde işletme içi ve dışı kesime de yansımaktadır. Gelir dağılımındaki bozulma, haksız kazanç, kaynakların yanlış kullanılması, verimliliğin düşmesi, devletin ekonomik kaybı, güven unsurunun olmadığı ortamlardaki sosyal sermayenin zayıflaması ve işletme hilelerinin ortaya çıkardığı olumsuz sonuçlar bu yansımaya örnek olarak verilebilir. Bu olumsuz etkilerin önlenmesi veya ortadan kaldırılması için çok sayıda ulusal/uluslararası düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemelerden sonuç almak genellikle iç denetçi ve bağımsız denetçi mekanizmalarının etkin bir şekilde işletilmesine bağlı olduğu söylenebilir.

Etkileri itibari ile günümüz işletmeciliğinde oldukça önemli olan işletme hileleri konusunda yapılacak araştırmaların faydalı olacağı düşünülmektedir. Bu sebeple çalışmada önce işletme hilesi kavramı, hilenin sebepleri, amaçları, sınıflandırması, doğurduğu olumsuz sonuçlar, işletmelerin alabileceği tedbirler teorik çerçevede ele alınmıştır. Daha sonra gerçek hayattan alınmış, yönetim tarafından yapılan bir işletme hilesi aktarılmış ve söz konusu örnek olay ile Temmuz 2013’te yürürlüğü giren Türk Ticaret Kanunu (TTK) ilişkilendirilmiştir. İşletme hileleri konusunda gerçek Vak’a bulmanın zorluğu ve yeni TTK’daki ilgili maddeler ile ilişkilendirilmesi çalışmayı önemli kılmaktadır.

İşletme Hileleri Kavramsal Çerçeve

Bu kısımda işletme hileleri, hilenin sebepleri, doğurduğu sonuçlar, sınıflandırılması ve hilelere karşı işletmenin alabileceği tedbirler ile işletme hilelerine ilişkin istatistiki bilgiler yer almaktadır.

İşletme Hileleri ve Sebepleri

Hile üzerinde anlaşılmış genel geçer tek bir tanım bulunmamaktadır. Ancak yapılan tanımların ortak noktası sahtekârlık ve düzenbazlık unsurlarının varlığıdır. Örneğin bir tanımlamaya göre işletme hilesi “çeşitli aldatma ve sahtekârlıklarla bir kişi veya işletmenin varlıklarının ele geçirilmesi veya haksız kullanılmasıdır” (Özeroğlu, 2014). Literatürdeki çeşitli tanımlardan hareketle, işletme hilesi işletmenin lehine veya aleyhine olacak şekilde ilgili tarafların bazılarının aldatılması ve zarara uğratılması şeklinde tanımlanabilir. Hileyi yapan taraf veya üçüncü kişiler ise hileli işlemde haksız kazanç sağlamaktadır. Hile işlemi; çeşitli aldatma yolları kullanılarak bir kazanç sağlamak amacıyla işlenen bütün suçları kapsamaktadır.

Sonuç olarak Hile kavramını daha geniş bir açıdan şöyle ifade edebiliriz; para ile ifade edilen olayların oluşumu, belgelenmesi, kaydedilmesi ve işletme ile ilgili çıkar çevrelerine rapor edilmesi aşamasında kötü

³ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.55313cd905ab48.29179258 (17.02.2024)

⁴ www.acfe.com, Report to Nations on Occupational Fraud and Abuse- 2014 Global Fraud Study.

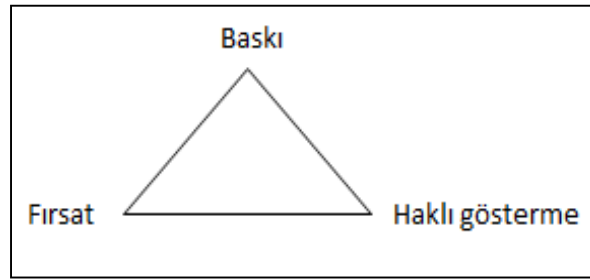
niyetle ilgili çıkar çevrelerinin bilgisi dışında ve onları maddi zarara uğratacak şekilde basılı ve dijital ortamda ulusal ve uluslararası mevzuata aykırı davranmak, davranmaya teşvik etmek veya böyle bir ortamda suça iştirak etmektir (Bayraklı vd., 2012).

Hile eyleminde ortaya çıkan ana unsurlar aşağıdaki gibidir:

- Gizli yapılan bir faaliyetdir,
- Hile yapan kendisine bir yarar sağlar,
- Kesinlikle kasıt unsuru vardır,
- Her durumda zarar gören bir taraf vardır.

Yani hileden bahsedebilmek için bu dört unsurun bir arada bulunması gerekir (ıtak, 2007).⁵Hatadan farklı olarak hile işleminde kasıt unsurunun olması Vergi Usul Kanunu (VUK) açısından da cezayı gerektirmektedir. Ceza hukuku açısından hilenin maddi unsurunu muhasebe ilkelerine aykırı hareket edilerek kayıtlar yapılması oluştururken, hilenin manevi unsurunu da fiilin kasten veya taksirle yapılmış olması oluşturur (Bayraklı vd., 2012).

İşletmede hilenin sebepleri ise Cressey'in yaklaşık 200 hilekâr mahkumla görüştüğü araştırmada tespit edilmiştir. Cressey bu çalışmasının sonucunda hile üçgeni adı verilen teoriyi ortaya koymuş ve kişileri hileye iten sebepler olarak baskı, fırsat ve haklı göstermeyi sıralamıştır (Jafarova, 2009). Hilenin gerçekleştiği ortamlarda bu üç unsurun varlığı kabul edilmiş olmasına rağmen, hile potansiyelinin oluşabilmesi için bu üç unsurdan birinin olması yeterli grlmüştür (Skosen 2004).

Kaynak: Coenen, 2008, Essentials of Corporate Fraud., s:10.

şekil 1: Hile Üçgeni

Baskı, genellikle hilekârın finansal ihtiyaçlarından kaynaklanmaktadır. Bunun nedeni kumar, kötü alışkanlıklar ve lüks yaşama işteği gibi gerekçeler olabilmektedir. Suçu başarabilmek için yeterli bilgi ve olanlağın sağlanmış olması, yönetim ve iç denetim eksiklikleri gibi nedenler fırsat unsurunu oluşurmaktadır. Haklı gösterme ise hileyi yapan kişinin yakalanması durumunda çeşitli savunma mekanizmalarının olmasıdır (Bayraktar, 2007). Gerçek dışı beklentileri karşılamak ve yüksek performansın prim ile dllandiriliyor olması da hileyi yapanlar açısından bir baskı unsurudur. Baskıcı bir yönetimin performansını yüksek tutma arzusu da çalışanları hileye sevk edebilmektedir.

Hileyi engelleyecek iç kontrol ve denetim sisteminin yetersizliği hile yapma fırsatını oluşturur. Yapılan hileleri doğru göstermek için hileyi yapanlar kendilerini ikna etme çabasıyla bahaneler üretmektedirler (ıtak, 2013).

Kişileri hile yapmaya iten unsurlar olarak baskı, fırsat ve haklı göstermeden oluşan hile üçgeni unsurları dşnldğnde, acaba baskı altında olan her kişi, kendini haklı göstererek hile yapabilir mi, karşısında bir fırsat mevcut olsa dahi herkes bu fırsatı fark edebilir mi, bu fırsatı değerlendirebilir mi? Mevcut fırsatları fark edebilmek, değerlendirebilmek ve hile eylemini gerçekleştirebilmek için kişilerin bazı yetkinliklerinin olması gereklidir (Arslan, 2018). Yani kişileri hile yapmaya sevk eden sebeplerden biri de hile yapabilme kabiliyeti olduğu söylenebilir. Kişilerin hileyi yapabilecek bilgi ve beceriye sahip olma niteliklerini hile üçgenine eklersek hile üçgenini hile karosuna dönüştürebiliriz.

İşletmenin finansal tablolarının gerçek durumu yansıtmamasının başlıca sebepleri; mevzuat kaynaklı sebepler, işletme dışı faktörler, işletmeden kaynaklanan faktörler ve diğer faktörler olarak ifade edilebilir.

⁵ İşletmelere zarar veren hileyle karşışılabilen bir kavramda hata fiilleridir. Ancak hatayla hileyi ayıran en belirgin husus kasıt unsurudur. Kastın varlığı hileyi işaret eder. Ancak pratik hayatta kasıt unsurunun varlığını anlamak her zaman mümkün olmamaktadır (Dumanoglu, 2005, 347-350).

Hileli işlemlerin büyük bir bölümünün muhasebe, operasyon, satış, üst yönetim, müşteri hizmetleri veya satın alma bölümlerinden birinde çalışanlar tarafından gerçekleştirildiği bilinmektedir. Bu hilelerden en çok zarar görenler ise bankacılık, finansal hizmetler, üretim ve devlet – kamu yönetimi sektörleri olduğu söylenebilir.

Mesleki Hile Türleri

İşletmeden kaynaklanan faktörler olarak işletme hileleri, hileyi yapan unsura göre genellikle 5 farklı sınıfa ayrılmaktadır. Bunlar çalışan hileleri, yönetim hileleri, yatırım hileleri, satıcı hileleri ve müşteri hileleridir. Bu sınıflamaya girmeyen işletme hileleri için diğer hileler sınıflandırılması yapılmaktadır. Tablo 1'de özet olarak hile türü, bu hile türünü yapan taraflar ve hilenin mağdurları gösterilmiştir.

Tablo 1. Hileyi Yapan Aktörlere Göre Hile Türleri

Hile Türü	Mağdur	Hile Yapan	Açıklama
1. Çalışan hileleri	İşveren	İşletme çalışanları	Çalışanlar doğrudan veya dolaylı olarak işverenden çalarlar.
2. Yönetim hileleri	Tüm işletme ilgilenenleri olabilir	Tepe yönetimi	Tepe yönetimi genellikle finansal bilgileri olduğundan farklı gösterir.
3. Yatırım hileleri	Yatırımcılar	Bireyler	Yatırımcıların, hileli yatırımlara para yatırmaları sağlanır.
4. Satıcı hileleri	Mal veya hizmet satın alan işletmeler	Satış yapan işletme veya çalışanlar	Satıcılar fiyatları şişirirler veya parası ödenmiş malların teslimini yapmazlar.
5. Müşteri hileleri	Mal veya hizmet satan işletmeler	Müşteriler	Müşteriler yanlış bilgiler vererek satıcıları aldatma yoluna giderler.

Kaynak: Şen, 2013, s. 7

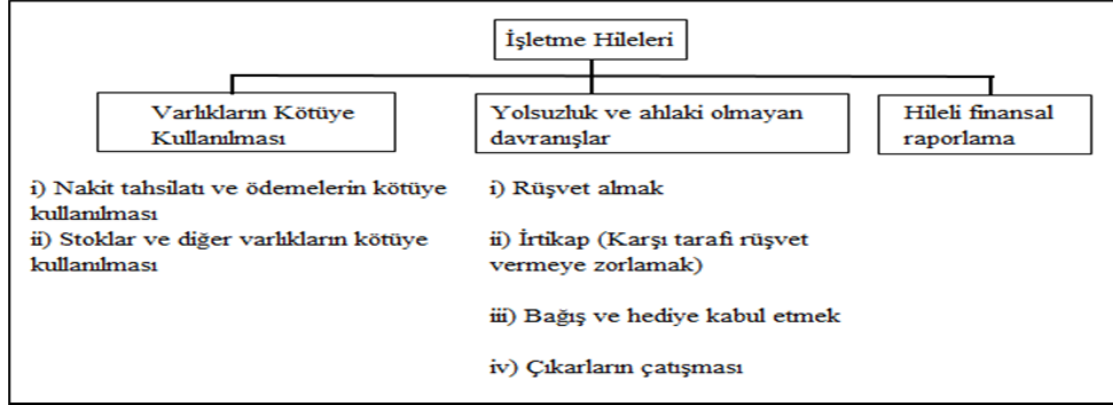
Çalışan personelin işletme varlıklarını kendi veya üçüncü bir kişi çıkarları doğrultusunda, işletmeye zarar verecek şekilde kullanması çalışan hilesi olarak tanımlanmaktadır. Bu hile türü, nakit para çalınması, stok veya demirbaşları zimmetine geçirilmesi gibi işletmeye direkt varlık kaybı yaşatacak şekilde yapılması durumunda doğrudan çalışan hileleri olarak adlandırılmaktadır. Çalışanın işletme satıcıları, müşterileri ve işle ilgili bazı üçüncü kişiler ile şirket çıkarlarına ters düşen ilişkilerde bulunması ise dolaylı yoldan çalışan hileleri olarak adlandırılmaktadır (Şen, 2013). Çalışan hileleri en sık karşılaşılan hile türü olup genellikle zimmete geçirme şeklinde görülmektedir. Özellikle 1-5 yıl arası çalışanlarda daha sık görülmektedir (Şen, 2013,12). Yönetim hileleri şirketin tepe yöneticileri tarafından yapılan hileler olup genellikle mali tabloları olduğundan farklı gösterme şeklinde yapılmaktadır (Ertürk, 2010). İşletmenin tüm paydaşları ve finansal bilgi kullanıcılarına zarar verebilen bir hile türüdür. Sıklık olarak az olmasına rağmen tutar olarak mağdura en çok zararı bu hile türü vermektedir. Zararı gören taraf genellikle yatırımcılar, kredi verenler, devlet, hatta bezen işletmenin kendisidir (Şen, 2013; Özeroğlu, 2014). Yatırım hileleri, çeşitli vaatlerde bulunup yatırımcıların birikimlerini haksız biçimde ele geçirmeye yönelik olarak gerçekleştirilen fiilleridir. Bu hileler kişilerin tüm birikimlerini bir anda yok edebilecek kadar tehlikeli sonuçları doğurmaktadır. (Erdem, 2014). Satıcı hileleri işletmeye mal ya da hizmet satan satıcıların yaptıkları hilelerdir. Bu hile türü, satıcıların tek başına ya da işletmeden bir çalışan ile iş birliği yapması sonucu gerçekleşebilir. Ancak ikinci halde işletmeye olan zararı daha fazla olmakta ve sürekli hale gelebilmektedir. Satıcının işletmeye düşük kaliteli veya eksik mal teslimi satıcı hilelerine örnektir (Ertürk, 2010).⁶ Müşteri hileleri, mal veya hizmet satın aldıkları işletmelere karşı müşterilerin yaptıkları hilelerdir. Bu tür hileler müşterinin tek başına veya işletme çalışanıyla iş birliği içerisinde girerek gerçekleşmektedir. Hırsızlık, ürün iadesi, anlaşma şartlarını çiğnemek gibi türleri bulunmakla beraber müşteri hileleri en çarpıcı haliyle “Megan örneği”⁷ ile bilinmektedir (Şen, 2013).

⁶ Muhasebe standartlarına aykırı şekilde faaliyet sonuçlarını ve mali durumu farklı göstererek işletme çevresindeki aktörlerin etkilenmesi ve aktörler arasında refah transferinin gerçekleştirilmesi işlemi hileli finansal raporlama olarak adlandırılmaktadır (Ertürk, 2010, 27 & Yaman, 2008, 163). Muhasebe standartlarına aykırı şekilde faaliyet sonuçlarını ve mali tabloları olduğundan farklı gösterilmesi muhasebe manipülasyonu olarak ta adlandırılmaktadır (Demir & Bahadır, 2007, 104-106)

⁷ Megan isimli bir bayan, yüksek fiyatlar zamanı 14,99 \$'dan aldığı giyim eşyasının indirim zamanı vitrinde 6,99\$ fiyatı ile görmesi üzerine, kendisini kandırılmış hissetmiştir. Bunun üzerine 6,99 \$'dan yeni bir ürün almış, eski ürünün etiketini yeni aldığı ürünün üzerine takarak iade etmek istemiştir. Bu işlemle müşteri işletmeyi 8 'lık bir zarar uğratmıştır (Jafarova, 2009, 32).

Yapılış Şekillerine Göre Hilenin Sınıflandırılması

ACFE (Association of Certified Fraud Examiners)'nin, işletme hilelerini yapılış şekillerine göre 3 ana başlık altında topladığı sınıflandırma ise şekil 2'de gösterilmiştir. Bu sınıflandırma hile ağacı olarak ifade edilir ve işletme içi hileler olarak bilinir.

Kaynak: ACFE, 2006 Report To The Nation Occupational Fraud & Abuse

Şekil 2. İşletme Hileleri Sınıflandırılması

Varlıkların Kötüye Kullanılması

Varlıkların çalınması veya işletmenin amaçları uğruna faydalı şekilde kullanılmamasıdır. Çalışanların para çalması, işletme demirbaşlarının kişisel amaçlarla kullanılması, çeşitli komisyon vb. amaçlarla mal veya hizmetlerin değerinden daha ucuz şekilde satılması işletme varlıklarının kötüye kullanımına örnektir (Şengür, 2010). Çalışanların varlıkları kötüye kullanması genellikle küçük tutarlardadır ve yönetim tarafından da sık olmasa da yapılabilmektedir. Ancak yönetimin yetki gücünden dolayı zimmete geçirilen kıymetlerin oldukça yüksek tutarlara ulaşabileceği dikkate alınmalıdır.

Yolsuzluk ve Ahlaki Olmayan Davranışlar

Yolsuzluk ve ahlaki olmayan davranışlar, çalışanın işletme faaliyetlerinde işverenin ya da bir başkasının haklarını göz ardı ederek, gücünü yanlış bir biçimde kendisine veya başkasına yarar sağlama amaçlı kullanmasıdır. Bu gruba giren eylemler işletmenin zarar etmesine yol açmakta, yatırımcının güveni zedelenmekte, büyümeyi durdurmakta, kaynak dağılımının bozulmasına sebep olmakta ve işletmenin iflas riskini artırmaktadır (Özeroğlu, 2014).

Yolsuzluk ve ahlaki olmayan davranışlar rüşvet almak, rüşvet almaya zorlamak, bağış ve hediye kabul etmek ve çıkarların çatışmasıdır. Ancak bu durum rüşvet veya komisyon almaktan farklıdır. Örneğin çalışan veya üst düzey yöneticinin kendisi veya akrabalarının ortaklık payı bulunan işletmeden alınan malların eksik veya kusurlu teslim alınması, normal fiyatın üzerinden mal alınması veya normal fiyatın altından mal satılması şeklinde ortaya çıkar. Böylece çıkar çatışması nedeniyle çalışan kendi işletmesine zarar vermektedir diyebiliriz.

Hileli Finansal Raporlama

Hesaplarda ve mali tablolarda yapılan usulsüzlük, düzensizlik ve kanun dışı uygulamalar olarak bilinen işletme hileleri, mesleki hilelerin bir alt kategorisi olarak kabul edilmekle birlikte finansal raporlama hileleri olarak da adlandırılmaktadır.

Hileli finansal raporlama, mali tabloların işletmeyle ilgilenen aktörleri yanlış yönlendirmek için gerçeğe aykırı şekilde hazırlanmasıdır (Şengür, 2010). Yani finansal tablo kullanıcılarını aldatmak amacı güdülerek kasıtlı olarak mali raporlarda olması gereken bilgi ve tutarların yer almaması ve/veya yer almaması gereken bilgi ve tutarların yer alması şeklinde olur. Böylece üst yönetim daha az vergi ödemek için mali durumu olduğundan kötü gösterebilir veya işletme değerini yükseltmek için mali durumu olduğundan iyi gösterebilir.

Hileli finansal tablolar, yüksek meblağlarda zararlara sebep olabilir. Hileli işlemlerin gerçekleştirilme süreci sadece bir kişi tarafından değil birçok kişi tarafından yapılmaktadır. Diğer hile yöntemlerine göre daha fazla sayıda toplumsal kesimi etkiler (Coenen, 2008). Nitekim yanlış ve yanıltıcı bilgi vererek ekonomik gelişmeyi olumsuz etkileyen mali tablolar yatırımcılara da zarar vermektedir. Yatırımcılar doğru

ve güvenilir bilgilere ihtiyaç duyarlar ve bu bilgiler neticesinde yatırım kararını verirler. İşletme hileleri bu bakımdan para ve sermaye piyasalarının etkinliğini dolayısıyla ekonomiyi ciddi şekilde tehdit eder. Ayrıca hileli finansal raporlama, şirketlerin birbiriyle karşılaştırılmalarına da imkân vermemekte bu durum şeffaflığı azaltmakta, sermaye piyasalarının etkin bir şekilde çalışmasını durdurmakta ve ekonomik büyümenin hızını düşürmektedir.

Diğer taraftan hileli işlemler çoğunlukla muhasebe, operasyon, satış, üst yönetim, müşteri hizmetleri veya satın alma bölümlerinden birinde çalışanlar tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu hilelerden en çok zarar görenler ise bankacılık, finansal hizmetler, üretim ve devlet-kamu yönetimi sektörleri olduğu söylenebilir.

Bağımsız denetçiler, varlıkların zimmete geçirilmesinden ziyade hileli finansal raporlama ile daha çok ilgilenirler. Çünkü hileli finansal raporlama finansal tablo kullanıcılarını aldatma amacı güderken, varlıkların zimmete geçirilmesi finansal tablolarda önemli zararlara sebep olsa da amaç finansal tablo kullanıcılarını yanıltmak değildir. Diğer taraftan hileli finansal raporlamanın maliyeti varlıkların zimmete geçirilmesine göre daha ağırdır (Varıcı, 2012).

İşletme Hilelerine Yönelik İstatistikî Bilgiler

Sertifikalı hile denetçileri kuruluğu (Association of Certified Fraud Examiners- ACFE) uzmanların, denetçileri ve akademisyenlerin de kullandığı, işletme hileleri ile ilgili düzenli olarak veriler yayınlamaktadır. ACFE'nin "2016 Global Fraud Study" raporunda elde edilen bazı veriler şöyledir:

- İşletmeler yıllık gelirlerinin ortalama %5'ini hileler dolayısıyla kaybetmektedir. Dünya üretimi göz önüne alındığında 3,7 trilyon USD'lik kayıp anlamına gelmektedir.
- Tespit edilen hilelerin ortalama yakalanma süresi 18 aydır.
- Küçük işletmelerde oransal olarak daha büyük hilelerle karşı karşıya kalmakta ve belirli türden hilelerle daha sık karşılaşmaktadır.
- Occupational/internal frauds (işletme içi) hileler üç gruba ayrılmaktadır: Varlıkların kötüye kullanımı, yolsuzluk ve ahlaki olmayan davranışlar ve hileli finansal raporlamadır. Bunlardan
- Hilelerin %77'si muhasebe, operasyon, satış, yönetim, müşteri ilişkileri, satın alma ve finans departmanlarında yapılmaktadır.
- Hileyi yapan kişinin yetki seviyesi yükseldikçe hilenin tutarsal büyüklüğü de artmaktadır. İşletme sahiplerinin (owners, executives) yaptığı hileler işletme içi hilelerin %19'unu oluşturmakla beraber mağduruna ortalama 500.000 USD zarar vermektedir. Çalışan hileleri %42'sini oluşturmakla beraber mağduruna ortalama 75.000 USD zarar vermektedir. İşletme yöneticilerinin (managers) yaptığı hileler %36'sını oluşturmakla beraber ortalama 130.000 USD'lik zarar vermektedir.
- Hileden kaynaklanan zararın tazmin edilmesi ya çok uzun zaman almakta ya da hiç mümkün olmamaktadır. Hile nedeniyle zarara uğrayan işletmenin %58'i kayıplarının hiçbir bölümünü tahsil edememekte, yalnızca %14'lük kısmı zararının tamamını tahsil edebilmektedir.
- Muvazaa/gizli anlaşmalar (collusion) çalışanların hile kontrollerini aşmasını kolaylaştırmakta kaybın miktarını artırmaktadır. Tek kişiyle yapılan hilelerde ortalama kayıp 80.000 USD, iki kişiyle yapılanlarda 200.000 USD, üç kişiyle yapılanlarda 355.000 USD, dört veya daha fazla kişiyle yapılanlarda 500.000 USD'yi bulmaktadır.

Hâkim ortak konumunda olanlar yönetimdeki yetki ve güçlerini kullanarak bilerek ve isteyerek küçük ortaklar için olumsuz sonuçlar doğuracak ve kendisi için mali fayda sağlayacak durumlar içinde olabilir. Bu durum hilenin başka bir boyutunu ifade etmektedir ve hilenin esas unsurlarını içine alacak şekilde kazanç aktarma durumunu açıklamaktadır.

Transfer Fiyatlandırması ile Örtülü Kazanç Dağıtımı Kavramsal Çerçeve

Çalışmanın bu bölümünde transfer fiyatlandırması, örtülü kazanç dağıtımı ve transfer fiyatlandırması yoluyla örtülü kazanç dağıtımı kavramları açıklanmış transfer fiyatlandırması ile güdülen amaçlara yer verilmiştir

Transfer Fiyatlandırması Kavramı ve Amaçları

Uluslararası literatürde önemli bir yere sahip olan ve İngilizcede “Transfer Pricing” olarak karşılık bulan bu kavram, Türkçeye transfer fiyatlandırması olarak çevrilmiştir. Transfer fiyatlandırması en basit biçimde, bir işletmenin bağlantılı olduğu alt ya da ana işletme (şirket) veya şubeleri ile yapmış olduğu mal ve hizmet satışlarında uyguladığı fiyat olarak tanımlanabilir.

Transfer fiyatlandırması, “bir işletmenin gelir-gider veya kâr paylaşımı açısından bağlantılı olduğu, aynı çıkar birliğine dahil olan ana şirket ve bağlı şirketlerde ya da yönetimi ve denetimi açısından hâkim durumda olduğu şirketlerin, iştirak ve şubeleriyle karşılıklı olarak mal ve hizmet sunumunda uygulanan fiyatlamadır” (Saraçoğlu ve Kaya, 2006). Transfer fiyatlandırması kavram olarak bir olumsuzluk içermemesine rağmen özellikle vergisel amaçlarla kötüye kullanılmakta, transfer fiyatlandırması yoluyla örtülü kazanç dağıtımı yapılmaktadır. Her ne kadar transfer fiyatlandırması birincil olarak vergi matrahını azaltma amacıyla kullanılsa da yönetim merkezli ve uluslararası amaçları da vardır. Transfer fiyatlandırmasının amaçlarını aşağıdaki tablo ile özetleyebiliriz:

Tablo 2. Transfer Fiyatlandırmasının Amaçları

	AMAÇLAR
Vergisel Amaçlar	Tarifeleri Yönetmek
	Vergi Düzenlemelerine Uymak
	Vergi Yükünü Yönetmek
Yönetime Yönelik Amaçlar	Adaletli Performans Değerlemesi Yapmak
	Motivasyon
	Hedef Uyumunu Teşvik Etmek
Uluslararası Amaçlar	Nakit Transfer Sınırlamaları
	Rekabetçi Durum
	Gerçek Gelir ve Maliyetleri Yansıtmak

Kaynak: Cravens 1997: 136

Tablo 2’de yer alan işletmeler açısından uluslararası transfer fiyatlandırmasının en önemli amacı vergileme ile ilgilidir. Özellikle vergi yükünü yönetmek amacıyla şirketler transfer fiyatlandırması manipülasyonuna başvururlar.

Örtülü Sermaye ve Örtülü Kazanç Kavramı

Bir işletmenin ekonomik açıdan faaliyet gösterebilmesi için, ihtiyaç duyduğu unsurların başında sermaye gelmektedir. Diğer üretim faktörleri ise sermaye etrafında toplanır ve harekete geçirilerek üretimde bulunabilirler. Bu açıdan sermayenin tanımlanması önemlidir. Sermaye kavramı ekonomik açıdan değerlendirilerek “Emeğin verimini artıran ve önceden üretilmiş olan üretim araçları” olarak tanımlamıştır (Ünsal, 2004). Muhasebe bakış açısı ile sermaye ise; “bir işe ayrılan nakit veya likidite özelliği olan yüksek değer” anlamına gelmektedir. Örtülü sermaye kavramının kökeni, İngilizce “Thin Capitalization” kavramına dayanmaktadır. İşletmeler, bazen diğer işletmeler ve özel veya tüzel kişilerle kurmuş oldukları ticari ilişkiler sırasında yapmış oldukları borçlanmalardan gelen kaynakları, kendi bünyelerinde sürekli olarak kullanırlar. Bu borçlanmanın işletme tarafından bir finansman kaynağı olarak görülmesi durumunda, söz konusu borçların işletme sermayesi içerisindeki yerinin belirli bir oranı geçmesi ve kayda değer bir seviyeye gelmesi halinde bu tutar, örtülü sermaye olarak kabul edilir (Gençyürek, 2000).

Örtülü kazanç müessesesi ise Kişisel Verilerin Korunması Kanunu (KVK)’da kanunen kabul edilmeyen indirimler başlığı altında yer alan bir vergi güvenlik müessesesidir. Bu müessese Türk Vergi Sistemine ilk kez 03.06.1949 tarih ve 5422 sayılı KVK’nın 17. maddesi ile girmiş, yeni KVK’nın uygulanmaya başladığı 01.01.2007 tarihine kadar da yürürlükte kalmıştır.

Kurumlar tarafından elde edilen kazancın kurumlar vergisine tabi tutulduktan ve diğer yasal yükümlülükler de yerine getirildikten sonra dağıtılması işlemine normal kâr dağıtımı denilmektedir (Arpacı, 2005). Örtülü kazanç dağıtımında ise daha farklı yollardan kazancın dağıtımı söz konusudur. En geniş anlamıyla örtülü kazanç; “bir şirketin kurum kazancını düşük göstermek amacıyla kar-zarar hesabını direkt etkileyen alım-satım, imalat, inşaat işlerinin, hizmet ilişkilerinin ve ücret ödemelerinin gerçeğe aykırı büyüklük veya küçüklüklerde gösterilerek kurum bünyesinde kalması gereken bir kazancın kurum ortaklarına veya diğer ilgili kişilere aktarılmasıdır” (Güner, 2004).

Örtülü Kazanç ve Transfer Fiyatlandırması İlişkisi

Kurum kazancının vergilendirilmeden ortaklara veya ilişkili sayılan diğer kişi veya kurumlara dağıtılmasını önlemek amacıyla ortaya konan transfer fiyatlandırması ve örtülü kazanç kavramları, temelde aynı amaca yönelmiş, ancak kapsam itibarıyla farklılaşan kavramlardır. Transfer fiyatlandırması, aralarında değişik açılardan bağ bulunan işletmeler arasında mal ve hizmet alış-verişlerinin nasıl yapılması gerektiği yönünde temel prensipleri ortaya koyan olumlu bir kavramdır. Örtülü kazanç kavramı ise hangi tür ilişkilerin vergi hukuku açısından kabul edilmeyeceği üzerinde durmaktadır. Transfer fiyatlandırması ve örtülü kazanç kavramları bir arada değerlendirilirken emsallere uygun olmayan transfer fiyatları örtülü kazanç olarak mütalaa edilebilir ya da örtülü kazanç, transfer fiyatlarının kötüye kullanılması olarak nitelendirilebilir.

5520 sayılı KVK'nun 13. maddesinde düzenlenen transfer fiyatlandırması yoluyla örtülü kazanç dağıtımı müessesesi olanı değil olması gerekeni tespit ederek ortaklara gizli kazanç aktarımını engellemeye yönelik bir vergi güvenlik müessesesidir ve bu noktada muvazaa müessesesinden ayrılır. Çünkü muvazaa müessesesinde gerçek olay görünürdeki olayın ardına kısmen veya tamamen gizlenmiştir. Böyle bir durumda olayların gerçek mahiyeti tespit edilmekte, görünürdeki olayın ardındaki gerçek durum vergilemeye esas alınmaktadır. Oysaki transfer fiyatlandırması yoluyla örtülü kazanç dağıtımında durum farklıdır. Zira mağdur işletmenin yönetiminde kontrol gücü bulunan hâkim ortağın gizli çıkarları, işletmenin kendi menfaatleri doğrultusunda yönetilmesini engelleyerek işletmenin mamulleri diğer işletmeye piyasa fiyatının altında satılmasına sebep olmuştur (Koyuncu, 2005).

Buradan hareketle, “transfer fiyatlandırması yoluyla örtülü kazanç dağıtımını”, ilişkili kişi ve kurumların, emsallerinden farklı fiyat ya da bedelle, kendi aralarında mal veya hizmet alış ya da satış faaliyetlerinde bulunmaları neticesinde, vergi matrahını aşındırmaları ve kurum kazancının vergilendirilmeden ortaklara veya diğer ilişkili kişilere aktarılması şeklinde ifade etmek mümkündür. Bu çerçevede yapılan düzenlemelerin amacı, ilişkili kişilerle mal veya hizmet alışverişinde bulunan gerçek kişi ve kurumların gelirlerinin tam ve doğru olarak beyan edilmesini sağlamak ve transfer fiyatlandırması yoluyla vergi matrahının aşındırılmasına engel olmaktır (GİB, 2010; Gümü, 2007; Consulta, 2017).

Örnek Olay (Vak'a Analizi)

ABC A.Ş. 2005 yılında üretilen ürünü kendisi satmış ve 2006 yılında bir aracı işletme (şirket) kullanarak ürünlerini satmıştır. ABC A.Ş.'nin sahipliğinin yaklaşık %30 u başka bir işletmeye aittir. Ancak yönetim kurulundaki oy çokluğu işletmenin sahibi X kişisine aittir. İşletme, ürünlerini 2006 yılından itibaren bir aracı işletme ile pazarlamaktadır. Bu işletme ise ABC A.Ş.'nin oy çokluğunu elinde bulunduran X kişisine aittir. ABC A.Ş. üretmiş olduğu ürünü daha düşük bir fiyat ile aracı işletmeye transfer etmekte ve aracı işletme ise daha yüksek bir fiyat ile satışı (ihracatı) gerçekleştirmektedir.

Örnek Olayın Türk Ticaret Kanundaki Yeri

Bu kısımda gerçek hayattan alınmış bir vak'a incelenmiştir. Aynı kişinin birbiriyle ticari ilişkisi olan iki işletmenin her ikisinde de ortaklığının bulunması ve alıcı işletmedeki payının mağdur işletmedekinden daha büyük olması bu hileli kazanç aktarımının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Zira mağdur işletmenin yönetiminde kontrol gücü bulunan hâkim ortağın gizli çıkarları, işletmenin kendi menfaatleri doğrultusunda yönetilmesini engellemektedir. Zira mağdur işletmenin mamulleri diğer işletmeye piyasa fiyatının altında satılmıştır. Bu durum mağdur işletmenin karlılığının düşmesine sebep olmuştur. Yani çıkar çatışmasından doğan bir hile türü mevcuttur. Söz konusu çıkar çatışması mağdur işletmenin varlıklarının kötüye kullanılması sonucunu doğurmuştur. Mağdur işletmede azınlık paylarına sahip olan ve yönetimde kontrol gücü olmayan ortakların, işletmenin karlılığının zarara dönüşmesi ve temettü dağıtımlarının kaldırılması sebebiyle açılan dava sonucu bu olay ortaya çıkmıştır.

6102 sayılı Yeni Türk Ticaret Kanunu'nu (Yeni TTK) yürürlüğe girmeden önce şirketler topluluğu, bağlı şirket ve hâkim şirket ilişkileri vergi mevzuatında düzenlenmişti. Yeni TTK'de ilk kez şirketler topluluğuna ilişkin düzenlemeler getirilmiş; hâkim şirket ve bağlı şirket kavramları kanun içinde tanımlanmış ve eski kanun uygulamasındaki “her şirket yönetim kurulu bağımsız hareket eder” yönündeki anlayıştan vazgeçilerek bağlı şirketlerin hâkim şirketler tarafından yönlendirilmesi bir vakıa olarak kabul edilmiş ve buna önemli sonuçlar bağlanmıştır (Yılmaz ve ark., 2013). Böylelikle, şirket pay sahiplerinin, çalışanların ve alacaklıların hakları korunmaya çalışılmaktadır. Bir başka ifade ile kanunun amacı; kurumsal yönetim ilkelerinin hâkim şirket ve bağlı şirketler arasındaki ilişkilere de yaymak suretiyle şeffaflık, hesap verilebilirlik ve sorumluluk kavramlarının belirlenmesi amaçlanmıştır.

Bu durum Yeni TTK'nın 195-206 maddelerince düzenlenmiştir. Söz konusu kanunun konu ile ilgili maddeleri aşağıdaki gibi özetlenmiştir

Bir ticaret şirketi diğeri bir ticaret şirketinin,

- Doğrudan veya dolaylı olarak oy haklarının çoğunluğuna sahipse veya şirket sözleşmesi uyarınca, yönetim organında karar alabilecek çoğunluğu oluşturan sayıda üyenin seçilmesini sağlayabilmek hakkına haizse,
- Kendi oy hakları yanında, bir sözleşmeye dayanarak oy haklarının çoğunluğunu oluşturuyorsa,
- Bir sözleşme gereğince veya başka bir yolla hakimiyeti altında tutabiliyorsa,

Birinci şirket hâkim şirket, ikinci şirket bağılı şirket olarak tanımlanır (Yeni TTK, madde 195). Hâkim şirket ve bağılı şirket ilişkisinin kurulması için yukarıda sayılan koşullardan yalnızca birinin sağlanması yeterlidir. Hâkim şirket ana, bağılı bulunan şirket yavru şirket konumundadır. Hâkim şirkete doğrudan ve dolaylı bağılı bulunan şirketler hâkim şirketler ile birlikte şirketler topluluğunu oluşturur (Kanun, madde 195).

Bir şirketler topluluğunda bağılı şirketler arasında ve bağılı şirketler arasında yapılan ticari ve hukuki işlemler belirli kurallar dâhilinde yapılması ve bunların şeffaflık ilkesi çerçevesinde açıklanması gerekmektedir. Bunlar TTK'nın 199'uncu maddesinde düzenlenmiştir. Bu düzenlemedeki amaç azınlık paylarının ve alacaklıların haklarının korunması ve yönetimde kontrol gücü bulunalar tarafından işletmelerin varlıklarının hâkim şirkete veya diğeri bağılı şirketlere aktarılmasını önlemektir. TTK'nın 199'uncu maddesi 1, 2 ve 4'üncü fıkraları bağılı ve hâkim şirketler arasında yapılan ticari ve hukuki işlemlerin şeffaf olmasını ve hakların korunmasını amaçlamaktadır.

Yeni TTK'da ana ve bağılı şirket arasındaki ilişkileri düzenlemektedir. Ancak çalışmamızdaki vak'a analizinde şirketler (işletmeler) bu bağlamda olmasa da şirket sahipliği bakımından bir bağ bulunmaktadır. Bu sebeple mağdur şirketin kazancı (hâkim ortak %70 hisseye sahip) azınlık ortaklarının aleyhine olacak şekilde başka bir şirkete (hâkim ortak %100 hisseye sahip) aktarılma durumu söz konusudur.

Bu hususlar göz önünde bulundurularak gerçekte örtülü kazanç aktarımına ait vak'a analizi şöyle çözümlenmiştir. ABC AŞ'nin 2005 ve 2006 yıllarına ait gelir tabloları karşılaştırılmalı olarak şöyledir:

Tablo 3. ABC AŞ'nin 2005 ve 2006 yıllarına ait gelir durumu

TARİHLER	31.12.2005	31.12.2006
A. BRÜT SATIşLAR	36.820.672,30	34.134.943,58
1. Yurtiçi satışlar	20.924.699,78	31.491.061,73
2. Yurtdışı satışlar	15.881.251,36	1.771.338,71
3. Diğeri gelirler	14.721,16	871.643,14
B. SATIş İNDİRİMLERİ (-)	206.455,00	789.493,20
1. Satıştan İadeler	30.552,18	38,94
2. Satış İskontoları	70.849,01	752.671,96
3. Diğeri indirimler	105.053,81	36.782,30
C. NET SATIşLAR	36.614.217,30	33.344.550,38
D. SATIşLARIN MALİYETİ (-)	23.808.137,34	23.763.755,92
1. Satılan mamuller maliyeti	23.654.081,04	23.636.737,70
2. Satılan ticari mallar maliyeti	154.056,30	127.018,22
BRÜT SATIş KARI VEYA ZARARI	12.806.079,96	9.580.794,46
E. FAALİYET GİDERLERİ	7.160.713,46	9.629.630,51
1. Araştırma geliştirme giderleri	-	-
2. Pazarlama, Satış ve Dağıtım giderleri	4.813.385,26	1.914.933,62
3. Genel yönetim giderleri	2.347.328,20	7.714.696,89
FAALİYET KARI VEYA ZARARI	5.645.366,50	- 48.836,05
F. DİĞ. F. OLAĞAN GELİR/KARLAR	719.331,91	3.680.079,47
1. Menkul kıymet satış karları	82.698,42	56.425,32
2. Kambyo karları	541.926,57	3.575.246,47
3. Diğeri olağın gelir ve karlar	94.706,92	48.407,68

Tablo 3. Devamı

TARİHLER	31.12.2005	31.12.2006
G. DİĞ. F. OLAĞAN GİDER/ZARARLAR (-)	446.054,26	4.616.640,74
1. Karşılık giderleri	84.588,10	94.282,88
2. Kambiyo zararları	361.443,60	4.486.973,14
3. Diğer olağan gider ve zararlar	22,56	35.384,72
H. FİNANSMAN GİDERLERİ (-)	838.076,52	1.946.225,82
1. Kısa Vad. Borçlanma giderleri	838.076,52	1.946.225,82
2. Uzun Vad. Borçlanma giderleri	-	-
OLAĞAN KAR VEYA ZARAR	5.080.567,63	- 2.931.623,14
I. OLAĞANDIŞI GELİR VEKARLAR	9.743,30	4.409,16
1. Önceki dönem gelir ve karları	26,48	-
2. Diğer olağandışı gelir ve karlar	9.716,82	4.409,16
J. OLAĞANDIŞI GİDER VE ZARARLAR (-)	76,10	1.008,40
1. Önceki dönem gider ve zararlar	76,10	-
2. Diğer olağandışı gider ve zararlar	-	1.008,40
DÖNEM KARI VEYA ZARARI	5.090.234,83	- 2.928.222,38
K. DÖNEM KARI V. V. DİĞER YASAL Y.K.(-)	-	-
DÖNEM NET KARI VEYA ZARARI	5.090.234,83	- 2.928.222,38

Pazarlama Şirketine (Aracı İşletme) Ucuza Mal Satılması ve Fazla İndirim Yapılarak Örtülü Kazanç Aktarımı

A. Brüt Satış Geliri; ürünün birim satış fiyatı ile satış miktarının fonksiyonudur.

2005 ve 2006 yıllarına ait gelir tablosu bilgilerine göre şirket;

2005 yılında **38.511 birim** ürün satarak **36.820.672,30 TL'lik** brüt satış geliri elde etmiştir.

2006 yılında **39.866 birim** ürün satarak **34.134.943,58 TL'lik** brüt satış geliri elde etmiştir.

Bu veriler dikkate alındığında yurtiçi ve yurtdışı satışlar için ortalama satış fiyatları:

2005 yılı için: **36.820.672,30 TL / 38.511 birim = 956,11 TL / birim**

2006 yılı için: **34.134.943,58 TL / 39.866 birim = 856,24 TL / birim** olarak hesaplanabilir.

2005 yılı; ortalama dolar kuru = 1,35 TL ve ortalama euro kuru = 1,67 TL

2006 yılı; ortalama dolar kuru = 1,42 TL ve ortalama euro kuru = 1,79 TL

1. Bu genel bilgiler dikkate alındığında 2006 yılında 2005 yılına göre birim başına yaklaşık olarak 100 TL'lik bir satış fiyatı düşüklüğü görülmektedir. Satış fiyatının serbest piyasa şartlarına göre oluştuğu ve müşterilerin satın aldığı miktara göre de değişkenlik gösterdiği kabul edilmekle birlikte, miktar olarak 2006 yılında 2005 yılına göre daha fazla satılmasına rağmen fiyat düşüklüğü, sonuçta gelir kaybına sebep olmuştur. Bu gelir kaybı yaklaşık olarak **3.986.000 TL'lik** (2006 satış miktarı 2005 fiyatı ile satılmış olsa) bir tutara tekabül etmektedir.

2. Gerek dolar ve gerekse euro kuru baz alınır 2006 yılı için 2005 yılına göre her iki döviz cinsinde, TL karşısında değer artışının varlığı sonuçta satış gelirlerinin de TL olarak artışını gerektirecektir. Ancak TL bazlı satış gelirinde bir azalma vardır.

Bu durumda işletmenin yurtiçi ve yurtdışı satışlarında bir aracı işletme (şirket) (..... A.Ş.) kullanması sonuçta satış geliri kaybına sebep olduğu söylenebilir (pazarlama şirketine kazanç aktarımı).

B. Net Satış Geliri; brüt satış gelirinden, satış indirimlerinin çıkarılmasıyla elde edilir. Hangi şartlarda nasıl bir indirim yapılacağını gösteren bir anlaşmanın olmadığı dikkate alınarak;

2005 ve 2006 yılı gelir tabloları analiz edildiğinde;

1. 2005 yılında satış indirimleri toplamı **206.455 TL** iken 2006 yılında satış indirimleri toplamı **789.493,20 TL** olarak gerçekleşmiştir.

2. Satış indirimleri içindeki en yüksek pay müşterilere yapılan iskonto tutarlarına aittir. 2005 yılında iskonto tutarı yaklaşık olarak **70.849 TL** iken 2006 yılında iskonto tutarı yaklaşık olarak **752.671 TL**

seviyesine çıkmıştır. Öte yandan satış iadeleri ile diğerk indirimlerde yaklaşık olarak 99.000 TL'lik bir azalma vardır.

3. Sonuç olarak 2005 yılı indirimlerine göre 2006 yılında müşterilere yapılan satış indirimlerinin yaklaşık olarak **583.000 TL** artış göstermesi 2006 yılında net satış gelirinin aynı tutarda azalmasına sebep olduğu söylenebilir (*pazarlama şirketine kazanç aktarımı*).

C. Faaliyet Giderleri; bu tür giderler şletme faaliyetlerinin yürütölmesi için yapılır ve şletmenin brüt satış kazancını azaltır.

2005 yılı gelir tablosunda faaliyet giderleri 7.160.713,46 TL iken 2006 yılı gelir tablosunda faaliyet giderleri 9.629.630,51 TL seviyesine yükselmiştir. Bu gider kalemi içinde yer alan *pazarlama, satış ve dağıtım giderlerine* bakıldığında;

2005 yılında şletme, pazarlama ve satış faaliyetlerini kendisi yürütmüştür ve yaklaşık olarak 4.813.000 TL'lik bir gidere katlanmıştır. 2006 yılında ise şletme pazarlama ve satış faaliyetleri için bir aracı şletme kullanmıştır ve 1.914.933 TL'lik bir gidere katlanmıştır. Bu faaliyet için aracı şletme kullanılması şletmeye yaklaşık olarak **2.900.000 TL'lik** bir gider tasarrufu sağlamıştır.

ABC A.ř.'nin pazarlama ve satış faaliyetleri için bir aracı şletme (..... A.ř.) kullanması; 2006 yılında 2005 yılına göre daha fazla miktarda mal satışı yapmasına rağmen gelir tablosu verilerinde yaklaşık olarak **3.226.000 TL'lik** (12.806.079 TL – 9.580.794 TL) brüt satış kazancının azalmasına sebep olurken, aynı durum sonuçta pazarlama, satış ve dağıtım giderlerinde **2.900.000 TL'lik** gider tasarrufu sağlamıştır.

Fazla miktardaki satış da dikkate alınırsa 2006 yılının 2005 yılına göre gerçek faaliyet kazancı kaybı yaklaşık olarak 326.000 TL (3.226.000 TL – 2.900.000 TL) + 1.112.000 TL (fazla satılan 1.300 birim x 856 TL/birim) = **1.438.000 TL** olarak hesaplanmıştır.

Ürünün yıllar itibariyle fiyat artışları da dikkate alınmış olursa (ürünün satış fiyatı önceki yıla göre daha yüksek olması gerekirken daha düşük fiyat söz konusu) bu kayıp çok daha fazla olmuştur. Ayrıca pazarlama ve satış için kullanılan aracı şletmeye yapılan satışların tahsilat süresinin uzamış olması durumunda ABC A.ř.'nin kayıplarını daha da (örtölü kazanç aktarımı) artmış olduğu söylenebilir.

ABC A.ř.'nin 2006 yılında pazarlama ve satış faaliyetlerini yürüten .... A.ř. ile arasındaki ticari ilişki kazanç azalışına diğerk bir ifadeyle aracı şletmeye örtölü kazanç aktarımına yol açmıştır. Bu aktarım şekli ise;

- **Satış işlemlerinde düşük fiyatlı mal satışı ve**
- **Satış indirimlerinde yapılan artış olduğu yoluyla gerçekleşmiştir.**

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Hile işleminde başkalarını aldatarak ve onlara zarar vererek kazanç elde etme hususu ön plana çıkmaktadır. İşletmenin varlık ve kaynakları ve sağlayabileceği kazançlarının kasıtlı olarak kişisel çıkar sağlayacak şekilde kullanılması ve haksız kazanç elde edilmesi hilenin varlığını ve yapıldığını göstermektedir. İşletme hilelerinin finansal tablolara yansmasıyla da işletme içi ve dışı çıkar grupları zarar görmektedir. Yapılan araştırmalarda hile yapanın işletme içindeki yetki seviyesi (sahip ve ortaklar ile yönetim) yükseldikçe hilenin tutar olarak etkisi çok daha fazla olmaktadır.

Transfer fiyatlandırması ve örtölü kazanç kavramları bir arada değerkendirilirken emsallere uygun olmayan transfer fiyatları örtölü kazanç olarak mütalaa edilebilir ya da örtölü kazanç, transfer fiyatlarının kötüye kullanılması olarak nitelendirilebilir. Örtölü kazanç dağıtımından söz edilebilmek için ise doğrudan ya da dolaylı bir ortaklık ilişkisinin ve menfaat aktarımının ortaya konulması gerekmektedir.

Temelde amacı kâr sağlamak olan bir ticaret işletmesinin, herhangi bir bedel karşılığı olmaksızın, işletme kaynaklarını karşılıksız olarak başkalarına kullandırması işletmenin varlık amacına aykırı olduğu gibi, iktisadi ve ticari icaplara da uymayan, normal ve mutad olmayan bir durumdur. Çünkü işletmenin kaynaklarını kendisi kullanarak değerkışik yollarla kazanç sağlaması mümkün olduğu halde, bu kaynaklarını karşılıksız olarak veya düşük bir karşılık ile başkalarına kullandırması, işletmenin finansal menfaatleriyle çatışan bir durum olacaktır.

Özellikle işletme üst yönetimini elinde bulunduran ve hâkim ortak konumunda olanlar yönetimdeki yetki ve güçlerini kullanıp (kasıtlı hareket) küçük ortaklar için olumsuz sonuçlar doğuracak (zarar gören taraf) ve kendisi için de finansal açıdan fayda sağlayacak durumlar içinde olabilir. Bu husus hilenin başka

bir boyutunu ifade etmektedir ve hilenin esas unsurlarını içine alacak şekilde örtülü kazanç aktarımı durumunu açıklamaktadır.

Yapılan vak'a analizinde yönetim ve denetim açısından hâkim konumda olunan bir işletmenin gelir ve kazançlarının önemli bir kısmının hâkim ortak açısından yönetim, denetim ve sermaye bakımından bağlantılı (ilişkili kişi) olunan ve pazarlama ve satış işlemini gerçekleştiren başka bir işletmeye nasıl aktarıldığı açıklanmıştır. Açıklanan bu durum şüphesiz hileli bir işlemidir ve emsallere uygunluk ilkesine aykırı olarak transfer fiyatlandırma ve indirimler yoluyla kazanç aktarımını ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak belirtmek gerekir ki, hile yoluyla örtülü kazanç aktarımı, tanımı itibarıyla, bir işletmeyi kayba uğrattırırken işletme dışı üçüncü kişilere fayda sağlayan işlemlerdir. Bu türden işlemlerin şirketler hukuku tarafından da arzu edilir türden işlemler olduğunu söylemek mümkün değildir. Çalışmada literatürde işletmelerin örtülü sermaye ve örtülü kazanç uygulamalarının tespit edilmesine yönelik benzer bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu açıdan çalışmamızın bulgularının ülkemizdeki örtülü sermaye ve örtülü kazanç uygulamalarının boyutu ile ilgili olarak yapılacak ilerleyen çalışmalara ışık tutması umut edilmektedir.

Etik Beyan

"İşletme Hilesinin Transfer Fiyatlandırma Boyutu ve Örtülü Kazanç Aktarımı: Bir Vak'a Analizi" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Araştırmada anket ile veril toplanmadığı için etik kurul iznine ihtiyaç duyulmamıştır.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Makaleyi hazırlayan araştırmacıların araştırmaya katkı oranları eşit olup bu oran %50-%50'dir.

Çatışma Beyanı

Yazarlar arasında araştırma ile ilgili herhangi bir çıkar çatışması yoktur.

Kaynakça

- ACFE, 2008 Report To the Nation An Occupational Fraud&Abuse
ACFE, 2012 Report to the Nation on Occupational Fraud and Abuse,
ACFE, 2016 Report To The Nation Occupational Fraud&Abuse
AFCE, 2010 Report To The Nations On Occupational Fraud And Abuse.
AICPA, SAS99 Consideration of Fraud in a Financial Statement Audit, <http://www.aicpa.org>,
Arpacı, A. Ö. (2008). *Kurum Kazancının Tespitinde İndirilemeyecek Giderler (Kanunen Kabul Edilmeyen Giderler)* (Çevrimiçi)
[Http://Www.Alomaliye.Com/Altar_Omer_Kkeg.Htm](http://Www.Alomaliye.Com/Altar_Omer_Kkeg.Htm), 02.06.2023
Arslan, Ö. (2018). *Muhasebe hilelerinin tespitinde iç denetim sisteminin önemi ve denetim standartları açısından bağımsız denetçinin bileye karşı sorumluluğu: bağımsız denetim şirketlerinde bir araştırma* (Doktora Tezi). Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
Aslan, E. (2006). *Kurumlar vergisinde örtülü sermaye ve transfer fiyatlandırması yoluyla örtülü kazanç dağıtımı* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi, Afyon.
Bayraklı, H., Erkan, M. ve Elitaş, C. (2012). *Muhasebe ve vergi denetiminde muhasebe bata ve hileleri*. Ankara: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
Bayraktar, A. (2007). *Türkiye'de muhasebe hileleri tarihi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
Coenen, L. T. (2008). *Essentials of corporate fraud*. New Jersey: John Wiley & Sons.
Consulta. (2017). *Transfer fiyatlandırması, transfer fiyatlandırması raporu, transfer fiyatlandırması yoluyla örtülü kazanç dağıtımı*, <Http://Consulta.Com.Tr/İcerik/Transfer-Fiyatlandirmasi-Ortulu-Sermaye/65> (08.02.2023)
Cravens, S.K. (1997). Examining the role of transfer pricing as a strategy for multinational firms. *International Business Review*, 6(2), 127-145.
Çıtak, F. (2013). *Hileli Finansal Raporlamada İç Denetçilerin Sorumluluğunun Tespitine İlişkin Bir Araştırma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
Çıtak, N. (2007). *Hileli mali raporlamada yaratıcı muhasebe ve bir uygulama* (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
Demir, V. ve Bahadır O. (2007). Muhasebe manipülasyonu. *Mali Çözüm Dergisi*, 17(84), 103-119.
Dumanoglu, S. (2005). Hata ve hile ayrımı: hile denetimi. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 20(1), 347-358.
Erdem, Z. (2014). *Hile denetimi ve iç kontrol ilişkisi* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Ertürk, A. (2010). *İşletmelerde hata ve bileyi önlemede iç kontrol sisteminin etkinliği ve bir uygulama* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul.
- Gençyürek, L. (2000). Kurumlar vergisi kanununda örtülü sermaye. *Vergi Sorunları Dergisi*, 23(141), 44-49.
- Gümüş, E. (2007). Transfer fiyatlandırması yoluyla örtülü kazanç dağıtımında peşin fiyatlandırma anlayşmaları. *Vergi Dünyası Dergisi*, 313.
- Güner, M. F. (2004). Örtülü kazanç kavramı çerçevesinde transfer fiyatlandırması ve oecd transfer fiyatı belirleme, *E-Yaklaşım*, 141, 10-19
- Jafarova, S. (2009). *İşletmelerde hile yapmanın nedenleri ve sosyal psikoloji ağışından değerlendirilmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Koyuncu, M. (2005). *Örtülü sermaye örtülü kazanç dağıtımı ve uluslararası transfer fiyatlandırması*. İstanbul: Yıldız.
- Küçük, İ. (2008). *Finansal raporlamada hile- manipölasyonlar ve önlenmesi* (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özeroğlu, A.İ. (2014). Finansal aldatmaca ve işletme hileleri. *The Journal Of Academic Social Science*, 2(2), 180-196
- Saraçoğlu, F. ve Kaya, E. (2006). Yeni kurumlar vergisi kanunu ve transfer fiyatlandırması yoluyla örtülü kazanç dağıtımı. *Vergi Sorunları*, 216, 150-158.
- Skosen, C. J. (2004). *An empirical investigation of the relevance and predictive ability of the SAS 99 Fraud risk factors* (Doctor Of Philosophy). Oktahama State University, UMI Dissertation Services.
- şen, Ç. (2013). *İşletmelerde çalışan hilelerinin teşpiti, ortaya çıkarılması ve önlenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- şengür, E.D. (2010). *İşletmelerde hile, hilelerin önlenmesi, hileli finansal raporlama ile ilgili düzenlemeler ve bir araştırma*, (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Türk Dil Kurumu (TDK), www.tdk.gov.tr
- Ünsal, E. (2004). *İktisada giriş*. Ankara: Siyasal Kitabevi,
- Varıcı, İ. (2012). Hileli finansal raporlama ağışından denetçinin sorumluluğu: İMKB’de faaliyet gösteren işletmelerin denetim raporlarının incelenmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, 5, 122-144.
- Yaman, T. (2008). *Finansal tablolar aracılığı ile kullanıcılara yanıtıcı bilgi sunulması ve sonuçları* (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

EXTENDED ABSTRACT

The primary objective of commercial organizations is to generate profit. At this point, reducing expenses is one of the most important methods to increase profitability. Taxes and other legal liabilities are one of the most significant expense items for organizations. In fact, there may be opportunities to increase profits for companies that are able to avoid taxes through legitimate methods and practices. In this sense, transfer pricing is one of the most important financial practices that can be applied by a company. Transfer pricing refers to the practice of adopting prices that do not conform to the arm's length price level in commercial relationships with other parties. This can occur between companies and other individuals or institutions with whom they have a relationship. Companies may apply prices and transfer resources to related parties that they would not normally apply under normal circumstances. However, even with this practice in place, some companies may transfer a portion of their earnings to related entities in a disguised manner, This situation may harm shareholders or stakeholders who are not related to the company to which the earnings are transferred but are related to the parent company. This text explains how business (accounting) fraud can occur through transfer pricing. This study explains the conceptual framework for disguised profit distribution through business fraud and transfer pricing. A real-life case analysis is then presented to demonstrate how a significant portion of a company's income and profits can be transferred to another company that is related to the controlling shareholder in terms of management, control, and capital (related person) and performs the marketing and sales transaction. The article reveals how businesses use transfer pricing to transfer profits globally and erode the tax base, to the Turkish Commercial Code (TCC) that came into force in July 2013. The issue of gaining profit by deceiving and harming others is prominent in the cheating process. The intentional use of an enterprise's assets and resources, as well as its earnings, for personal gain or unfair advantage, indicates the presence of fraud. The reflection of fraud on financial statements harms both internal and external interest groups. Research shows that the level of authority of the cheater within the enterprise (owners, shareholders, and management) has a direct impact on the amount of harm caused by the fraud. When the concepts of transfer pricing and disguised profit are evaluated together, transfer prices that are not at arm's length may be considered as disguised profit or disguised profit may be characterized as an abuse of transfer prices. To speak of disguised profit distribution, it is necessary to reveal a direct or indirect partnership relationship and benefit transfer. It is not normal for a commercial company, whose main purpose is to make a profit, to make its resources available to others without compensation. This would be contrary to the company's purpose and incompatible with economic and commercial requirements. Although the

company can generate profits through the use of its business resources, allowing others to use these resources for free or at a low return would conflict with the company's financial interests. Those in top management positions, particularly controlling shareholders, may use their authority to intentionally act in ways that negatively impact minority shareholders while benefiting themselves financially. This statement presents an additional aspect of the fraud and clarifies the situation of concealed profit transfer by including the fundamental elements of the fraud. The case analysis explains how a company in a dominant position in terms of management and control transfers a significant portion of its income and profits to a related company, which shares the same management, control, and capital (related person), and is responsible for marketing and sales transactions. This transaction appears fraudulent and violates the arm's length principle through the transfer of profits via transfer pricing and discounts. In conclusion, it is important to note that disguised profit shifting through fraud is a transaction that benefits third parties outside the company while causing a loss to the company. Under company law, it cannot be stated that such transactions are desirable.

Turizm İşletmelerinde Metaverse Kullanımı ve Gelecekteki Kullanımına Yönelik Beklentiler

Aykut PAJO¹

Öz

Metaverse sözcüğü ilk olarak 1992’de yayınlanmış olan Neal Stephenson’ın Snow Crash adındaki romanında kullanılmıştır. Metaverse (sanal evren), kullanıcıların oluşturdukları avaturları ile etkileşimde bulundukları dijital platformlar olarak ifade edilebilir. Turizm işletmelerinin de sanal evren platformlarında yer aldıkları görölmektedir. Bu araştırma, hangi turizm işletmelerinin, hangi amaçlarla kullandığı ve gelecekte hangi turizm işletmelerinin hangi amaçlarla kullanacağına dair akademisyen ve sektör temsilcilerinin beklentilerini tespit etmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden görüşme tekniğı kullanılmıştır. Kartopu örneklem kapsamında 15.12.2023-30.03.2024 tarihleri arasında ulaşılan 15 sektör temsilcisi ve 15 turizm akademisyenine yarı yapılandırılmış görüşme formunda yer alan 7 adet demografik ve 6 adet sanal evren kullanımı ile ilgili sorular sorulmuştur. Elde edilen veriler içerik analizine tabi tutulmuştur. Araştırmanın neticesinde, sanal evrenin sanal müze ve sanal otellerde deneyimsel pazarlama, kişiselleştirilmiş turizm deneyimi ve turizm pazarlaması amacıyla kullanıldığı, gelecekte kullanımının artmasının beklendiğı tespit edilmiştir. Sanal evrende başarılı olmak ve rekabet avantajı sağlamak için teknolojiye kaynak ayrılması, gerçek vaatlerde bulunulması ve güvenlik standartlarına uyulması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sanal evren, Meta Turizm Pazarlaması, Meta Turizm İşletmeleri, Deneyimsel Pazarlama, Kişisel Veri Güvenliğı

The Use of Metaverse in Tourism Enterprises and Expectations for its Future Use

Abstract

The word Metaverse was first used in Neal Stephenson's novel Snow Crash, published in 1992. The concept of the Metaverse can be defined as an interconnected network of digital platforms where users engage in avatar-based interactions. Metaverse platforms are also utilized by tourism-related businesses. Academicians and sector representatives' expectations regarding which tourism enterprises currently employ it for which objectives and which enterprises will do so in the future were the impetus for this research. Interviews were the qualitative research method of choice for this study. In a semi-structured interview form, 15 sector representatives and 15 tourism academics were surveyed for the snowball sample between December 15, 2023, and March 30, 2024. Participants were asked 7 demographic questions and 6 questions about the use of metaverse. The data that was acquired underwent content analysis. The research findings indicate that the metaverse is currently being implemented in various sectors, including experiential marketing in virtual hotels, personalized tourism experiences, and tourism marketing. Furthermore, its use is anticipated to increase in the coming years. In order to achieve success in the metaverse, it is advisable to allocate resources towards technological advancements, deliver on commitments, and adhere to security protocols to establish a competitive edge.

Keywords: Metaverse, Meta-Tourism Marketing, Meta-Tourism Enterprises, Experiential Marketing, Personal Data Security

Atıf İçin / Please Cite As:

Pajo, A. (2025). Turizm işletmelerinde metaverse kullanımı ve gelecekteki kullanımına yönelik beklentiler. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14 (2), 793-812. doi:10.33206/mjss.1482223

Geliş Tarihi / Received Date: 11.05.2024

Kabul Tarihi / Accepted Date: 27.01.2025

¹ Dr. Öğr. Üyesi - Kırklareli Üniversitesi, Pınarhisar Meslek Yüksekokulu, aykut.pajo@klu.edu.tr,

 ORCID: 0000-0002-4515-6020

Giriş

Teknolojiye yapılan yatırımlardaki artış, yeni teknolojik gelişmelerin yaşanmasına sebep olmuştur. Monica ve Darma'ya göre (2022, s.75) bu gelişmeler, pazarlama uygulamalarında da görülmektedir. İnternet kullanımının artması, işletmelerin geçmişe nazaran çok daha fazla tüketiciye ulaşabilmesine ve ürün pazarlanabilmesine imkân sağlamıştır. İnsanlar, Facebook (Meta), Twitter, Instagram, YouTube, TikTok vb. sosyal medya mecralarında oldukça fazla zaman geçirmektedirler. Bu mecralar, belli ilgi alanları olan kullanıcılara doğrudan ulaşabilmek adına turizm işletmelerine çok önemli bir imkân sunmaktadır. Çünkü hedef kitleye zaman (7/24) ve mekân (yerden bağımsız) sınırı olmadan ulaşabilmek mümkündür. Dijitalleşmenin bir getirisi olan bu durum pazarlama çabalarının gerçekleştirilebilmesi adına eşi bulunmaz bir fırsattır. Aksu ve Karadag'a göre (2021, s.92) kullanıcılar giderek sanal mecra da daha çok zaman geçirmektedirler. COVID-19 salgını sürecindeki kısıtlar ise insanların internet ortamında geçirdikleri süreleri daha da artırmıştır. İnsanlar bir anlamda, salgın nedeniyle getirilen kısıtları internet sayesinde aşmışlardır (Oh, Kim, Chang, Park ve Lee, 2022). İnsanlar fiziksel olmasa da internet mecrası sayesinde sosyalleşme ihtiyaçlarını giderebilmişlerdir. Lee, Yeo ve Lee'ye göre (2022) sanal mecra ya artan bu ilgi yeni teknolojilerin gelişimini tetiklemiştir. Bu teknolojilerden biri ise sanal evren olarak adlandırılmaktadır. Sanal evrende farklı konularda uzmanlaşmış platformlar yer almakta ve bu platformların sunmuş oldukları hizmetleri kullanabilmek için artırılmış, sanal ve karma gerçeklik destekli uygulamalardan yararlanılmaktadır. Kullanıcılar uygulamalar aracılığıyla avatarlarını oluşturmakta ve avatarları aracılığıyla fiziksel yaşamlarında bedensel engeller, ruhsal sorunlar, finansal sorunlar, zamansızlık vb. nedenlerle gerçekleştiremedikleri eylemleri sanal olarak gerçekleştirebilmektedirler. COVID-19 salgını boyunca seyahat veya evde kalma vb. kısıtlar nedeni ile insanlar sanal evren ortamını tanıma ve daha fazla deneyimleme imkânı elde etmişlerdir. Salgın sürecindeki kısıtlar sanal evren kullanım oranlarını artırmıştır. Sanal evren kullanımının daha çok oyunlar, müze ziyaretleri, sanal turlar vb. şeklinde gerçekleştiği görülmektedir. Sanal evren kullanımında önemli olan tüketicilere iyi bir deneyim sunulmasıdır. İyi bir sanal evren deneyimi için ise kesintisiz ve hızlı internet bağlantısı, yüksek çözünürlük ve günümüz teknolojilerini destekleyen platform uygulamaları, fiziksel dünyanın sanal dünyaya başarılı bir şekilde yansıtılmış olması, kullanıcıların bilgisayar, sanal gözlük ve akıllı giysiler gibi teknolojilere sahip olması gibi gereklilikler bulunmaktadır.

Sanal evren kullanımındaki artış turizm işletmelerinin de dikkatini çekmiştir. Özellikle COVID-19 salgını sürecinde durma noktasına gelen turizm (konaklama, seyahat, fuar vb.) faaliyetleri sanal evren aracılığıyla sanal tema park, sanal fuar, sanal müze, sanal şehir turu vb. şekilde devam ettirilmiş ve oldukça ilgi çekmiştir. Sanal evren ortamındaki turizm faaliyetleri zaman ve yerden bağımsız olarak gerçekleştirilmektedir. Ayrıca fiziksel dünyadaki uygulamalara nazaran daha düşük maliyetlidir. Bu avantajlar turizm pazarlama faaliyetlerinin sanal evren ortamında yoğun bir şekilde sürdürülmesine neden olmuştur. Turizm işletmelerinin sanal evren ortamında daha çok bilgilendirme, halkla ilişkiler, tanıtım, deneyim, NFT (takas edilemez jetonlar) “sanat eserleri ve koleksiyonların tescillenebilmesi ve satılabilir hale gelmesini sağlayan sertifika” (Şeker, 2022) üretimi, satış vb. konularındaki faaliyetlere yoğunlaştığı görülmektedir.

Gülşen'e göre (2024) Facebook'un adını Meta şeklinde değiştirmesinden sonra, sanal evren kavramının popülerliği hem iş hem de akademik camiada artış göstermiştir. Sanal evren yeni bir çalışma konusudur ve alan yazında fazla sayıda örneği bulunmamaktadır (Bakır, 2022). Güler ve Zeren'e göre (2024) sanal evren henüz yeni ve popülerliği artan bir araştırma konusudur. Dolayısıyla ilk evrede yapılmış olan çalışmalar daha çok sanal evren kavramının kapsam ve çerçevesini belirleme amaçlı gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar sanal evrenin evrimini anlama açısından temel oluşturmaktadır. Sanal evren konusunda uygulamalı çalışmaların sayısında artış olması beklenmektedir.

Bu araştırma sanal evrenin günümüzde hangi turizm alanlarında ne amaçla kullanıldığını ve gelecekte hangi turizm işletmelerinde hangi amaçla kullanılabileceğine dair sektör temsilcileri ve akademisyenlere ait görüşlerin tespit edilmesi amacı ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmada; alan yazında sınırlı sayıda çalışmanın yer aldığı sanal evren kavramının günümüzde gelmiş olduğu boyut ile açıklanması, turizm pazarlamasına olan etkisinin kavramsal olarak açıklanması, günümüzde turizm işletmelerindeki kullanımının ve gelecekteki kullanımına yönelik sektör yöneticileri ile turizm akademisyenlerinin beklentilerinin tespit edilmesi hedeflenmiştir. Bu araştırma gelecekte sanal evrenin turizm amaçlı kullanımına yönelik beklentileri ortaya koyması bakımından özgündür. Çalışmada öncelikle sanal evren kavramı açıklanmış, ardından alan yazın taramasından yararlanılarak sanal evren ve dijital turizm pazarlaması arasındaki ilişki ortaya konulmuş, sanal evrenin günümüzde hangi tür turizm işletmeleri tarafından hangi amaçla ve nasıl

kullanıldığı, gelecekte hangi amaçla ve nasıl kullanılacağı ve önümüzdeki yıllarda kullanımının artması için yapılması gerekenlere yer verilmiştir.

Sanal Evren Kavramı

Sanal evren bilgisayar ortamında oluşturulan fiziksel dünyanın yansıması olan dijital evreni ifade etmek amacıyla kullanılmaktadır. Sanal evren ifadesine ilk defa Neal Stephenson'un 1992'de yayınlanmış olan Snow Crash (Kar Çöküşü) isimli eserinde yer verilmiştir (Kim, 2021, s.141). Lombardi ve Lombardi'ye göre (2010) Neal Stephenson sanal evren sözcüğünü insanların avatarlar aracılığıyla 3 boyutlu alanda etkileşime girdiği sanal dünyayı ifade etmek için kullanmıştır (Hollensen, Kotler ve Opresnik, 2023). Malik, Jindal, Verma, ve Gupta'ya göre (2024) sanal evrenin tarihsel gelişimi şu şekilde özetlenebilir: Sanal evren fikrinin bilim kurgu ve sanal gerçeklik alanlarında onlarca yıl öncesine uzanan geçmişi bulunmaktadır. Stephenson, sanal evreni mevcut olanın yerini alacak ve kullanıcıların sosyal olarak iletişim kurmasına ve kapsamlı sanal dünya keşfine katılmasına imkân sağlayan VR tabanlı bir ağ olarak tanımlamıştır. "Kar Çöküşü" terimi sanal evreni daha iyi bilinir hale getirirken, sanal evren fikrinin ilk belirtirlerini Vernor Vinge'nin 1981 tarihli kısa romanı "Gerçek İsimler" de görmek mümkündür (Görgülü, 2022; Baysal ve Saygın, 2022). Vinge, insanların takma adlar kullanmak suretiyle çeşitli etkinliklere katıldığı bir "siber uzayı" tasvir etmiştir. Sanal evren benzeri bir deneyim oluşturmaya yönelik ilk ve en önemli girişimlerden biri olan Linden Lab'in Second Life'nın ilk kez ortaya çıkışı 2003 yılında olmuştur (Jennings ve Collins, 2008). Second Life kullanıcıları avatarlar oluşturabilmekte, sanal ürünler satın alabilmekte, sosyal olarak iletişim kurabilmekte ve sanal içerik üretebilmektedirler. 2014 yılında tanıtılan Oculus Rift (Nagta vd., 2022) ve diğer sanal gerçeklik başlıkları sürükleyici deneyimlere olan ilgiyi tekrar canlandırmıştır. Sanal evrenin mevcut anlayışı, kullanıcıların bilgisayar tarafından oluşturulan dünyalara girmesine imkân sağlayan sanal gerçeklik teknolojisi tarafından önemli ölçüde şekillendirilmiştir (Lokmanoglu, 2022; Yılmaz, 2022). Sanal evren fikrine olan ilgi Steven Spielberg'in 2017'de yayınlanmış olan "Ready Player One" (Seo ve Kang, 2023) uyarlaması sayesinde daha da artmıştır. Filmde insanların gelecekte zamanlarının çoğunu, çeşitli deneyimler ve maceralar içinde etkileşime girebilecekleri bir sanal gerçeklik evreni olan OASIS'te geçirecekleri konu edilmiştir (Spielberg vd., 2018). Sanal evren pek çok işletme tarafından farklı amaçlarla (tanıtım, müşteri memnuniyeti, satış vb.) kullanılabilmektedir. Sanal evren, işletmelerin gelirlerini artırmak amacıyla kullanılabilir (Quicktext, 2022). Facebook (şimdiki Meta), Ekim 2021'de sanal evreni oluşturmakta kararlı olduğunu açıklamıştır. Meta'nın CEO'su Mark Zuckerberg, sürükleyici deneyimler, sosyal etkileşimler ve daha fazlasını içeren ağ bağlantılı bir sanal dünyayı tanımlamıştır. Heath'a göre Zuckerberg milyarlarca USD kaynağı kar çöküşü ve "Ready Player One" gibi bilim kurgu romanlarının sayfalarından alınmış internetin geniş ve sürükleyici bir vizyonu olarak görülen sanal evreni inşa için etmek harcamaktadır. Şirket Facebook olmaktan çok "meta" olmaya doğru ilerlemektedir. Şirket tüm sosyal uygulamalarını, Oculus Quest başlığını, Portal'ı ve gelecekteki cihazları kapsayacak şekilde birleşik bir hesap sistemi ile Facebook hesabına gerek olmadan kullanılabilecek şekilde tasarlamaya odaklanmıştır (Heath, 2021). Yohn'a göre şirket gelecek 10 yılda kurulamayacak bir platform ve ürünlere dayalı bir marka adı benimsemiştir. İş liderleri şirketlerinin kimliğini değiştirmek veya işlerini yeniden konumlandırmak istediklerinde, genellikle önce yüzeysel değişikliklerin yapılmasının nispeten kolay olması nedeniyle; yeni bir isim, yeni bir logo, yeni bir reklam kampanyası vb. dış mesajlaşma ve iletişimlere yönelirler. Facebook yeni bir isim benimseyerek, insanları yeni ve heyecan verici yollarla bir araya getiren yenilikçi teknolojiler geliştirdiğini iddia etse de Yohn'a göre "müşterilerinin güvenini kaybeden şirket imajına sahiptir. Şirket öncelikle "metaverse ürünleri" veya "uygulamaları sağlayıcısı" olarak kendini kanıtlamaya kadar beklemeliydi. Yeni ismine rağmen sosyal medya işletmesiyle sanal evren vd. gelişmeler arasında etkili bir ayrım yaratamıyor; çünkü sanal evren henüz emekleme aşamasındadır." (Yohn, 2021). Dionisio, Burns ve Gilbert'e göre (2013) 3B sanal dünyalar ağına veya sanal evrene geçiş; sürükleyici gerçeklik, erişim ve kimliğin her yerde bulunması, birlikte çalışabilme ve ölçeklendirilebilme alanlarında ilerlemeye dayanmaktadır. Gelecekte sanal evren kullanımı ile ilgili beklentiler oldukça yüksek ancak hedeflenen seviyeye gelmesi için daha fazla yatırıma, teknolojik yeniliklere, ucuz maliyetli ve ulaşılabilir olmaya ve en önemlisi zamana ihtiyaç olduğu görülmektedir. Bu gelişmeler ışığında sanal evren tartışması hız kazanmış ve çok sayıda işletmenin ve mucidin dikkatini çekmeyi başarmıştır. Hâlâ değişim halinde olan bir kavram olan sanal evrenin henüz birleşik bir tanımı veya uygulaması bulunmamaktadır. Sanal evren konusunda çeşitli yorumlar bulunmakta ve yorumlar teknolojik gelişmeler ve insanların beklentileri doğrultusunda sürekli değişim göstermektedir. Joshua'ya göre (2017) "metaverse" ifadesi son yıllarda pazarlamacılar açısından uygulama alanı, akademisyenler için ise araştırma konusu olarak popülerlik kazanmıştır (Dwivedi, Hughes, Wang, Alalwan, Ahn, Balakrishnan, Barta, Belk, Buhalis, Dutot, Reto, Filieri, Flavian, Gustafsson, Hinsch, Hollensen, Jain, Kim, Krishen, Lartey, Pandey, Ribeiro-Navarrete, Raman, Rauschnabel, Sharma, Sigala, Veloutsou ve

Wirtz, 2023). Kullanıcılar sanal evrende günlük hayatın sosyal, kültürel, ekonomik vb. etkileşimlerini sanal olarak yaşayabilmektedirler (Park ve Kim, 2022, s.4229).

Kullanıcılar üç boyutlu sanal evrende oluşturdukları avatarlar aracılığıyla, sanal gerçeklik teknolojileri (gözlük vb.), artırılmış gerçeklik teknolojileri (akıllı kıyafetler vb.), karma gerçeklik vb. teknolojiler ile etkileşime girebilmektedirler. Sanal evrende avatarların maruz kaldığı görme, işitme, dokunma, tat alma vb. duyarlar giyilebilir teknolojiler vb. teknolojiler sayesinde fiziksel dünyadaki kullanıcılara hissettirilmektedir. Örneğin; özel ses sistemi sayesinde bilgisayar karşısındaki bir kullanıcı sanal evrende kendisini temsil eden avatarın solundan bir otomobil yaklaştığını fiziksel dünyadaki ortamında sol yanındaki ses sisteminden gelen otomobil sesini duymak suretiyle algılayabilmektedir. Sanal dünyadaki temsilcisi olan avatarı bir restoranda çay içerken eli yanan bir kullanıcı fiziksel dünyada kullandığı akıllı giysi aracılığıyla elinin sıcak çaydan yandığını hissedebilmektedir. Avatarlar temsil ettikleri kullanıcıların fiziksel kısıtlarını ortadan kaldırabilmektedirler. Örneğin; bedensel engelli bir kullanıcı fiziksel dünyada gerçekleştiremeyeceği pek çok etkinliği avatarı aracılığıyla (scuba diving), yamaç paraşütü, safari, yeni yıl balosu etkinliği, uzay yolculuğu vb. gerçekleştirebilir (Çilesiz ve Aydın, 2022, s.33). Sanal evreni daha çok gençler tercih etmektedir (Future of Metaverse, 2023). Kullanıcılar daha çok oyun, sosyalleşme vb. amaçlı olarak sanal evrende yer almaktadır (Taylor, 2022, s.383).

Terzi'ye göre (2022, s.149) sanal evrende telif hakları, sanal para, giyecek tasarımları, arsa satışları vb. uygulamalar yer almaktadır. Sanal evrendeki uygulamalar giderek çeşitlenmektedir. Dolayısıyla her ne kadar emekleme safhasında olsa da hızlı bir gelişim sürecinde olduğunu kabul etmek gerekir. Sanal evrenin ilk dönemlerinde sadece bilgisayarlar aracılığıyla katılım sağlanırken mobil cihaz ve uygulamaların geliştirilmesi ile internete erişimin olduğu her yerden sanal evrenle bağlantı kurulabilmektedir (Park ve Kim, 2022, s.4229). Barbados sanal evrende büyükelçilik açan ilk ülkedir. Ayrıca Barbados dünya üzerinde dijital egemen toprakları tanımış olan ilk ülke olmuştur (Özışık, 2021).

Kına ve Biçek'e göre (2023) sanal evren kullanıcı sayısının artmasıyla büyük miktarda kişisel veri toplanmaktadır. Sanal evrendeki veriler kullanıcıların ses tonları, yüz ifadeleri, fizyolojik tepkileri gibi bilgileri içermektedir. Biyometrik verilerle yapay zekâ uygulamaları, veri gizliliği ve güvenliği açısından endişe yaratmaktadır (Başkaya ve Karacan, 2022) Toplanan kişisel verilerin miktarı, türü ve üçüncü taraflar ile paylaşımına sınırlama getirilmesi önemlidir. Giyilebilir teknolojilerin kullanımı ise sanal dünyada hali hazırda mevcut olan tehlikelerin artmasına neden olmaktadır. Günümüzde sanal evrende kullanılan güvenlik önlemleri yeterli görülmemektedir (Parlar, 2023).

Son toplumsal değişimler bize her şeyin ne kadar hızlı değişebileceğini göstermiştir. Uzaktan çalışma, gelişen e-ticaret, tüketici teknolojisi ve kamusal yaşamla değişikliğe uğrayan ilişkilerimiz, yaşam ve iş yapma şeklimiz üzerinde büyük bir etki yaratmıştır. İşletmelerin değişen pazar koşullarında ayakta durabilmeleri için yeni eğilimleri en iyi şekilde yönetebilmeleri gerekmektedir. İşletmeler sanal evrende şu şekilde etkili olabilirler (Dottid, 2023):

1. Sanal ofis alanları oluşturulabilir: COVID-19 salgını tedbirlerinin uygulandığı dönemde birçok işletme evden çalışma modeline geçmiştir. Evden çalışan personel sanal ortamlarda etkileşimde bulunmak için daha fazla zamana sahip olmuştur. Evden çalışmanın avantajları konusunda bilgili olan şirketler bu karışımından tasarruf edebileceklerinin farkına varmışlardır. Fiziksel ofisler ısı, klima, elektrik, su ve temizlik ekiplerine ihtiyaç duymaktadırlar. Sanal ofisler, şirketlerin yüksek maliyetli masraflardan kaçınmalarını sağlarken merkezi bir alanın meşruiyetini korumalarına da olanak tanımaktadır. Örneğin, Virbela gibi yenilikçi girişimler, sanal alanlardaki çalışan deneyimlerini optimize etmek için iş hayatının geleceğini tanımlayabilecek meta veri ofisleri ve kampüsler yaratmışlardır.

2. NFT perakende mağazaları oluşturulabilir: Büyük şirketler şimdiden sanal satışlara yönelmektedir. Perakende alanı, sanal evren gayrimenkulü vb. varlıkların en karlı satış biçimlerinden biri olma potansiyeline sahiptir. Sanal ürünler geçici bir eğilimden daha fazlasıdır ve tam bir meta veri alışverişi deneyimi, sanal satış katları gerektirmektedir. Örneğin, Nike havalı sanal evren spor ayakkabılarını geliştirmiştir. Güzellik ürünleri üreten L'Oréal ise sanal evrendeki yerini markalaştırma çabasıdadır.

3. Reklamlar ve reklam panoları oluşturulabilir: Bir iş kurmaya çalışanlar için meta veri tabanındaki reklamlar, mallarını ve/veya hizmetlerini tamamen yeni bir tüketici türüne sergilemektedirler. Reklam panoları haberleri duyurmak için en önemli yerlerdir. Şirketler iyi konumdaki reklam yerleri için yüksek paralar ödeme konusunda istekli görünmektedirler. Örneğin, Paris Hilton gibi ünlülerin şimdiden sanal evren reklam panosu satışlarının yeni dünyasına girmeye başladıkları görülmektedir.

4. Evler ve mahalleler oluşturulabilir: Tıpkı fiziksel dünyada olduğu gibi, arzu edilen mahallelerdeki alanlar da son derece rekabetçi hale gelmektedir. Gelecek vaat eden sanal evren alanlarındaki evlere veya komplekslere doğru zamanda girmek muhtemelen kazançlı bir yatırım olacaktır. Örneğin, Snoop Dog, popüler platform Sandbox'tan arazi satın almış ve malik nesini yeniden yaratıp ona Snoopverse adını vermiştir. Sandbox'ta kullanıcıların birisi sanal komşusu olmak için önemli miktarda para ödemeyi göze almıştır.  rnekte olduğu gibi sanal evren ünlülerin satın aldığı sanal mülklerin yakınında arsa veya ev gibi sanal mülk satın almak önemli getirilere ulaşmak için bir yol olabilir.

5. Konser ve eğlence mek nları oluşturulabilir: Sanal canlı müzik, komedi ve tiyatro gibi etkinliklerin giderek daha fazla ilgi görmesi nedeniyle, her türlü etkinliğe ev sahipliği yapabilen mekânların sonsuz bir potansiyele sahip olduğu görülmektedir. Bunlardan birine yatırım yapmak kullanıcılara çok fazla miktarda kripto para kazandırma potansiyeline sahiptir. Örneğin, Sandbox'ta bu şekilde bir konser gerçekleştirilmiştir. Hologramların kullanımındaki ilerlemeler (2012'deki Coachella festivali için kullanılan Tupac'ın gerçekçi hologramı gibi) yakın gelecekte bazı sanal evren konserleriyle sonuçlanabilir.

6. Sanat ve kültür pazaryerleri oluşturulabilir: Dijital sanatçılar artık eserlerinin orijinal NFT'lerini satabilmektedirler. Bu da meta veri tabanını yeni eserlerin sergilenmeye başlaması için çok cazip bir yer haline getirmektedir. Bu, eserlerinin internette  alınmasına karşı korunmak isteyen sanatçılar için harika bir hamle olarak görülmektedir. Satın alınabilecek, satılabilecek ve sanal sanatın tadının çıkarılabileceği yerler sunulan mekânların kesinlikle aranan mülkler olması beklenmektedir. Örneğin, KAZoART, sanatçıların kendi sanat müzelerini kurmalarına olanak tanıyan CryptoVoxels pazarında ilk NFT galerisini açmıştır.

Sanal evren henüz yeni ve gelişmeye açıktır. Gelişme potansiyelinin farkında olan pek çok firma kullanıcıların ilgisini çekebilecek uygulamaların yer aldığı sanal evren platformları oluşturmaya başlamıştır. Önde gelen bazı sanal evren platformları Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Sanal Evren Platformları

Platform adı	Kuruluş Yılı	�lke	Aylık Ortalama Trafik	�erik
Horizon (*Horizon Worlds *Horizon Workrooms *Horizon Venues)	2021	Amerika	300.000	*Sanal etkinlik *Fikir �retimi *Konser
Roblox	2006	Amerika	50.000.000	*Oyun *�letişim
Fortnite	2017	Amerika	231.000	*Oyun
Sandbox	2011	Hong Kong/�in	300.000	*Oyun *Ekipman satın almak veya *Avatar karakterlerini kişiselleştirmek
Alien Worlds	2020	Alman	600.000	*Oyun
Decentraland	2015	Arjantin	19.000	*Sanal m�lk edinme
Zepeto	2018	G�ney Kore	15.000.000 milyon { Gucci, Ralph Lauren, Bulgari, Adidas ve Nike }	*3D Avatar *Emoji *Oyun
Axie Infinity	2018	Vietnam	23.000	*Yaratık satın alma *Evcil hayvan topluluğu
Illuvium	2020	Avustralya	7.000	*Oyun
Somnium Space	2018	�ngiltere	12.000	*Arazi tasarımı *Dijital �l�ms�zl�k

Kaynak: Efendioğlu, 2022

Duan, Li, Fan, Lin, Wu, ve Cai'ye göre (2021, s. 154-155) sanal evren, sanal olsa da insan merkezli bilgi işlem olarak görülmekte ve olumlu sosyal etkilere sahip olduğu kabul edilmektedir. Bu etkiler şekil 1'de görülmektedir.

Kaynak: Duan vd., 2021, s.154-155.

şekil 1. Sanal Evrende Toplum Yararına Uygulamalar

Sanal evren oldukça ilgi çekmekte ve kullanıcı sayısı artmaktadır. Park ve Kim'e göre (2022, s.4209) Roblox platformunda aylık 3 milyar saat kullanım süresine ulaşan 50 milyon oyun bulunmaktadır. İnsanlar sosyal ağ hizmetlerinde giderek daha fazla zaman harcamaktadır. Çeşitli içeriklerin sunulması, kullanıcı sayısı ve kullanım süresinin artmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla dijital reklamların satışları artmaktadır. İçerik üreticilerinin geliri arttıkça yeni ve farklı içerikler hazırlanmaktadır. Daha yeni ve daha fazla içerik daha fazla kullanıcıyı çekmektedir. Kullanıcı sayısı artınca dijital reklam gelirleri de artmaktadır. Sanal mecralar bu şekilde verimli bir döngü ekosistemine sahiptir. İçözü'ne göre (2023) Halk Bankası, Türkiye Futbol Federasyonu (TFF), T.C. İletişim Başkanlığı, Türkiye İş Bankası, Kiğılı, Damat Tween, AstraZeneca ve Trendyol gibi firmaların yer aldığı GoArt sanal evrende 100.000'den fazla kullanıcı bulunmakta, günlük 50.000 kullanıcı aktif katılım sağlamaktadır ve kullanıcıların sanal evrende aktif kalma süresi ortalama 40 dakika olarak gerçekleşmektedir. Platformun 2024 hedefi ise bir milyon kullanıcı sayısına ulaşmaktır. Platformun Beyoğlu Belediyesi ile gerçekleştirdiği 19. asrın projesi son altı ayın içerisinde dünyanın 52 farklı ülkesinden 720 bin birey tarafından ziyaret edilmiştir. Elazığ, Harput bölgesinde geliştirilmiş olan proje ise 520 bin birey tarafından ziyaret edilmiştir. Küresel sanal evren pazarının yıllık ortalama %13 oranında büyümesi, 2024'te 800 milyar USD'lik bir değere ulaşması (Khatrı, 2022, s.1), Citi tarafından hazırlanmış olan "Küresel Sanal Evren Perspektifler ve Çözümleri Raporu'na" göre ise küresel sanal evren pazarı büyüklüğünün 2030 yılında 8 - 13 trilyon USD aralığında bir değere ulaşması ve 5 milyar kullanıcı sayısına ulaşması beklenmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nde ise sanal evrenin 2035 yılına kadar turizm, perakende, e-ticaret, e-spor, oyun, eğitim ve kültür-sanat gibi sektörler üzerinden 37,5 milyar USD ekonomik katkı sağlaması beklenmektedir. İnsanların sanal evrene olan yoğun ilgisi zamansızlık, tehlikeden kaçınma, utangaçlık, sosyal fobi, özgüven eksikliği, maddi imkânsızlık, sağlık engeli, seyahat engeli vb. farklı nedenler ile gerçek hayatta yapamadıklarını sanal evrende rahatlıkla yapabilecek olmalarından kaynaklanmaktadır. Bir diğer etken ise kendilerini temsilen avatar kullanmalarıdır. Çünkü sanal evrende gerçekleştirilen eylemler kullanıcıların kendilerini temsil etmesi için seçtikleri avatarlar tarafından yapılmakta, kişilerin gerçek kimlikleri gizli kalmaktadır (Dixon, 2022).

Turizm İşletmeleri ve Sanal Evren

Turizm işletmeleri dinamik yapısı gereği yeniliklere çabuk uyum sağlamaktadır. Sanal evren yeni gelişen bir teknolojik platform olmakla birlikte turizm işletmelerinin ilgisini çekmiştir. Sanal evrende pek çok turizm işletmesinin yer aldığını görmek mümkündür. Otellere M Social Decentraland ve Levenverse (M Social, 2022), havayolu işletmelerine Qatar Airways (QVerse sanal evren uygulaması), sanal fuar faaliyetlerine ise Türkiye Dijital Turizm Fuarı (Sanal Turizm Fuarı, 2021) örnek verilebilir. Turizm işletmelerinin sanal evrende ürün tanıtımı, sanal müşteri deneyimi, rezervasyon, satış vb. faaliyetler yürüttükleri görülmektedir. Bu bakımdan turizm işletmelerinin bu çabalarının satın alınmadan evvel deneyimleme şansı bulunmayan turistik ürünlerin sanal deneyimlenmesini sağlamaya yönelik olduğu söylenebilir. Dolayısıyla hedef sanal evrende tüketiciye (avatar aracılığıyla) tanıtılan ve ön deneyimlemesi sağlanan turistik ürünün fiziksel dünyada tüketici tarafından satın alınmasını sağlamaktır.

Sanal Evrenin Turizm Pazarlamasına Etkisi

Joy, Zhu, Peña ve Brouard'a göre (2022, s.339) günümüzde yeni nesil, sanal evrende giderek artan oranlarda zaman geçirmektedir. Lee ve Kwon'a göre (2022) sanal evren yeni fikirler ve teknolojik gelişmeler sayesinde büyümesi beklenen bir pazardır. Sanal evrende gençlerin yanında diğer yaş gruplarına hitap edecek etkinlikler de yer almaktadır. Dolayısıyla hem kullanıcı çeşitliliği hem de kullanıcı sayısının artmış olduğu söylenebilir. Kullanıcılar, oluşturdukları avatarlarını genellikle kendilerine veya beğendikleri karakterlere uygun olarak seçmekte ve avatarlarının sanal evrendeki yaşamlarını önemsemektedirler. Örneğin, otel markaları avatarlar için sanal evrende, yüzme havuzu, SPA merkezi, masaj salonları, meditasyon merkezi, toplantı salonları, restoranlar, otel odaları, balo salonları, araç park yerleri, masaj salonları, casino, şehir içi taksi, kıtalar arası uçuş hizmeti vb. veren tesisler kurmuşlardır. İşletmeler fiziksel dünyada olduğu gibi sanal evrende de pazarlama ve satış faaliyetlerini yürütmeye devam etmektedirler. Sanal evrende avatarlara hizmet sunan otel işletmeleri, seyahat hizmetleri, yiyecek içecek hizmetleri, hediyelik eşya satış yerleri, tur şirketleri, ulaştırma hizmetleri, müze ve ören yerleri işletmeleri vb. turizm işletmelerinin sayısı ve sunmuş oldukları hizmet çeşidi sayılarında da artış olduğu görülmektedir. Kullanıcılar avatarlarının turizme konu olabilecek eğitim, gezi, konaklama, yeme-içme, ulaşım, müze ziyaretleri, turistik gezi vb. ihtiyaçlarını önemsedikleri ve bu hizmetler için ücret ödemeye hevesli oldukları görülmektedir. Bu gelişmeler ışığında sanal evrende turizm talebi ve turizm arzının giderek artması, turizm pazarlama faaliyetlerinin de artmasına vesile olmaktadır. Sanal evren gelişmekte ve genişlemektedir. Avatarlar ise kullanıcıların istek ve beklentilerine uygun şekilde oluşturulduğu için yeni oluşturulan

avatarların özelliklerine göre farklı ihtiyaçları ve beklentileri gündeme gelmektedir. Turizm işletmeleri de avatarların ihtiyaç ve beklentilerini iyi analiz etmeli, pazarlama çalışmalarını şekillendirmede bu ihtiyaç ve beklentileri karşılamaya yönelik konaklama, ulaşım, yeme içme, hediyelik eşya vb. işletmeler tasarlamalıdır. Örneğin, sağlık turizmine yönelik bir otel kurulabilir ve bu tesiste yeni ameliyat olmuş avatarların ameliyat sonrasındaki süreci otel ortamında doktor kontrolünde geçirmesi sağlanabilir. Bu sayede fiziksel dünyadaki bir hasta avatarı aracılığıyla bu süreci sanal evrende deneyimleme fırsatını elde etmiş olur. Bir başka örnek ise avatarların çeşitli rahatsızlıklarından kurtulmalarına yönelik kaplıca otelleri kurulabilir. Hasta olan avatarlar tedavi süreçlerini bu tesislerde geçirebilir. Ayrıca avatarların sıra dışı (extreme) sporlar için, kayak, bungee jumping, tüpsüz dalış, avcılık, kuş gözlemciliği, paintball, çölde jeep safari, balon turu vb. etkinlikler için farklı otel konseptinde otellere ihtiyaç duyulması muhtemeldir. Bunların dışında, avatarların farklı yaş, cinsiyet, eğitim, gelir vb. demografik değişkenlere sahip olacağı düşünüldüğünde; şehir oteli, sayfiye oteli, motel, pansiyon, oberj (dağ oteli), öğrenci oteli, yıldızlı oteller (1, 2, 3, 4 ve 5 yıldız), belediye oteli, liman oteli, havaalanı oteli, çadır kampı, kamping vb. tesislerin kurulmasının gündeme gelmesi beklenmektedir. Zaman, mekân, sağlık, maddi, cesaret vb. imkânları sınırlı kullanıcılar avatarları aracılığıyla sanal evrende turizm deneyimi yaşayabilmektedirler. Örneğin Marriott grup sanal evrende otele sahiptir. Bu otel ile fiziksel dünyada sunulmuş olan hizmetlerin tanıtımı yapılmakta ve kullanıcıların bu hizmetleri avatarlar aracılığıyla deneyimlemeleri sağlanmaktadır. Dolayısıyla sanal evrendeki turizm pazarlamasının mevcut şartlarda (teknolojik cihazlar, duylara hitap eden efektler, görsellerin kalitesi, fikir vb.) tanıtım ve deneyimsel pazarlama üzerine inşa edildiğini söylemek yerinde olacaktır. Gülen, Tümdağ ve Yılmaz Altuntaş'a göre (2023, s.16) sanal evrende, olumsuzluklar gerçek dünyaya göre daha kolay kaldırılabilen ve olumlu özelliklerin ön plana çıkması sağlanabilmektedir. Sanal evren işletmelere müşteri deneyimini kişiye özel kılabilme imkânı sunmaktadır. Dolayısıyla işletme deneyimsel pazarlama bağlamında turistik ürün veya hizmeti deneyimleyen müşterisinin farklı duylarına hitap ederek satın alma karar sürecini olumlu yönde etkileme çabası gösterirken hedef kitlelerine de yenilikçi bir mesaj vermiş olmaktadır. Bu bakımdan turizm çabalarının başarılı olabilmesi için sanal evrende oluşturulan turizm tesislerinin fiziksel dünyadaki bir kopyası olmasına dikkat edilmesi gerekmektedir. Turizm pazarlaması çabalarının başarılı olabilmesi için önemli bir diğer husus ise turizm işletmelerinin yer almayı düşündükleri sanal evren platformunun sanal gerçeklik, artırılmış gerçeklik, karma gerçeklik teknolojilerini desteklemesi, en son teknolojileri bünyesinde barındırması (kullanıcıların işitme, tat alma, dokunma, üç boyutlu görme vb. duylarına hitap edebilen) gerekmektedir. Chen ve Yao'ya göre (2022, s.526) sanal evrende vakit geçiren kullanıcılar için yüksek çözünürlük ile desteklenmiş 3D görüntü gibi teknolojilerin kullanılması son derece önemsenmektedir. Gelişmiş teknolojilerin kullanılması, kullanıcıların sanal evreni gerçeğe daha yakın bulmalarını, dijital ortamdan daha fazla zevk almalarını ve dijital ortamda daha uzun zaman geçirmelerini sağlar. Bu durum, turizm pazarlama çalışmalarının başarılı şekilde sonuçlanmasına katkı sağlar.

Tablo 2. Sanal Evrenin Turizm İşletmelerinin Pazarlama Çabalarına Katkıları

Pazarlama kanallarınıza meta veri deposu ve VR ekleyebilme	Benzersiz ve sürükleyici vitrin oluşturabilir Marka bilinirliği artırılabilir Erişimi fiziksel alanın ötesine genişletilebilir
Ziyaretçilerle ilgili analizler yapabilme	Kullanıcı etkileşimi izlenebilir Mekân performansı izlenebilir Varlığı optimize edilebilir
Doğrudan sanal gerçeklikte seyahat rezervasyonu yapabilme	Destinasyonları önceden keşfedilebilir Yeni nesil rezervasyon sistemleri oluşturulabilir. Güvenli kripto ödemeleri gerçekleştirilebilir.
Benzersiz kişisel rezervasyon açısı	Destinasyonları önceden keşfedilebilir Yeni nesil rezervasyon sistemleri oluşturulabilir. Güvenli kripto ödemeleri gerçekleştirilebilir.

Kaynak: Seyahat Turizmi, 2022

Tablo 2'de görüldüğü üzere, turizm işletmeleri pazarlama kanallarına meta veri deposu ve sanal gerçeklik uygulaması ekleyebilir, ziyaretçilerle ilgili analizleri gerçekleştirebilir, doğrudan sanal gerçeklik üzerinden rezervasyon işlemlerinin yapılmasını ve müşterilerinin farklı deneyimler kazanmasını sağlayabilir.

Yöntem

Araştırmanın Önemi

Bu çalışmanın amacı, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeye bağlı olarak giderek daha fazla katılımcı sayısına ulaşan, hem pazarlamacılar hem de akademisyenler açısından ilgi odağı haline gelen sanal

evrenin, günümüz ve önümüzdeki yıllardaki kullanımına ilişkin turizm sektörü yöneticileri ve turizm akademisyenlerinin öngörülerini tespit etmektir. Son yıllardaki akademik çalışmalarda yer aldığı görülse de Bakır'a göre (2022) sanal evren alan yazında fazla örneği olmayan, yeni bir çalışma konusudur. Balcı, Altın, ve Armutçu'ya göre (2023) sanal evrene ilişkin araştırmalarda genellikle sanal evrene entegre teknolojiler konu edilmiştir. Ağgöl, Yalçın ve Altın Yalçın'a göre (2024) sanal evrenle alakalı yapılmış olan çalışmalar daha çok eğitim alanındadır. Nazlı, Beşbudak ve Akşit'e göre (2022) sanal evren konusunda uygulamalı çalışmaların yapılması önem arz etmektedir. Bu çalışmada hangi turizm işletmelerinin, ne amaçla kullandığı ve gelecekte hangi turizm işletmelerinin nasıl kullanacağı ve hangi konulara dikkat etmeleri gerektiği araştırılmıştır. Dolayısıyla sektör temsilcileri ve turizm akademisyenlerinin görüşlerine yer verilmiş olan bu çalışmanın alan yazına ve sanal evrende yatırım yapmayı planlayan işletmelere fikir vermesi açısından önemli ve yararlı olacağı öngörülmektedir.

Görüşme Soruları

Turizm işletmelerinin sanal evrenin bugünkü ve gelecekteki kullanım alanları konusunda sektör temsilcileri ve turizm akademisyenlerinin görüşlerini tespit etmeye yönelik hazırlanmış olan sorular Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Görüşme Soruları

Sanal evrenin bugünkü kullanımına yönelik sorular	Sanal evrenin gelecekteki kullanımına yönelik sorular	Önerilerin tespit edilmesi
Hangi turizm işletmelerinde sanal evren kullanılmaktadır? Neden?	Sanal evren kullanımının hangi alandaki turizm işletmelerine nasıl katkı sağlamasını bekliyorsunuz? Nasıl?	Gelecekte turizm işletmelerinde sanal evren kullanımının artması için neler yapılabilir?
Turizm işletmelerinde sanal evren hangi amaçla kullanılmaktadır?	Gelecekte turizm işletmelerinin sanal evren kullanımında artış mı? Yoksa azalma mı bekliyorsunuz? Neden?	-
Sanal evren turizmin hangi alanlarında kullanılmaktadır? Neden?	-	-

Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın evrenini en az altı yıldır turizm sektöründe yönetici olarak çalışan sektör temsilcileri ile sanal evren konusuna hâkim turizm akademisyenleri oluşturmaktadır. Dolayısıyla araştırmada amaçlı örneklem çeşitlerinden biri olan kartopu örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Kartopu örneklemeyle anahtar kişiye ulaşılabilir, anahtar kişi konu ile ilgili doyurucu bilgiye sahip kişilere zincirleme şekilde ulaşılması noktasında katkı sağlamaktadır (Baltacı, 2018). Creswell'e göre (2013) kartopu örnekleme sayesinde zengin veriye ulaşılması için doğru kişiye ulaşılmakta, sonrasındaki yönlendirmeler sayesinde konu ile ilgili diğer kişilere ulaşılmaktadır. Flick'e göre (2014) araştırmacı eğer kartopu örnekleme yapmak niyetinde ise konu ile ilgili fazlaca bilgiye sahip kişiyi bulmaya odaklanmalıdır. Bu kişi anahtar rolü oynamakta ve konu ile ilgili diğer kişilere ulaşmaya yardımcı olmaktadır. Morgan ve Morgan'a göre (2008) ideal örneklem büyüklüğünde ana kural, bilginin doyuma ulaşması ve tekrar edilmesidir. Creswell'e göre (2013) nitel araştırmalarda örneklem sayısının 20 kişiden az olmaması gerekmektedir. Araştırmada 30 kişi ile görüşülmesi sebebiyle yeterli örneklem büyüklüğüne ulaşıldığı söylenebilir.

Veri Toplama Tekniği

Araştırma için alan yazından yararlanılarak bir soru havuzu oluşturulmuştur. Soru havuzunun ilk kısmında 8 adet demografik soru ve ikinci kısmında sanal evren konusu ile ilgili 6 adet soru yer almıştır. 9 turizm akademisyeninden uzman görüşü alınmıştır. Uzman görüşü dönüşleri sonrası demografik sorulardan "D2" elenmiş ve toplam 7 adet demografik soru değerlendirilmiştir.

Tablo 4. Demografik Soru Havuzu

KOD	Demografik Soru Havuzu
D1	Cinsiyet
(D2)	(Medeni durum)
D3	Yaş
D4	Meslek
D5	Eğitim
D6	Aylık Gelir
D7	Akademisyenlik veya Sektör Tecrübesi
D8	Akademik Unvan

Araştırma kapsamında ihtiyaç duyulan birincil verilere ulaşmak için yarı yapılandırılmış form kullanılarak görüşme tekniği uygulanmıştır. elik, Başer Baykal ve Kılıç Memur'a göre (2020, s.383) sosyal bilimler alanında nitel araştırma gerçekleştirenler sıklıkla yarı yapılandırılmış görüşme formuyla derinlemesine görüşme veri toplama tekniğini kullanmaktadırlar. Araştırmada kullanılan yarı yapılandırılmış görüşme formu iki kısımdan oluşmuştur. Demografik sorular Tablo 4'te yer almaktadır. İlk kısımda katılımcıların demografik özelliklerinin tespit edilmesine yönelik 7 adet soru soru, ikinci kısımda ise sanal evrenin turizm işletmelerindeki günümüz ve gelecekteki kullanımına dair ngrleri tespit etmek hedefi ile hazırlanmış 6 soru bulunmaktadır. Creswell'e göre (2012) nitel araştırmalarda görüşmeler yüz yüze veya telefon aracılığıyla gerçekleştirilebilir. Yüz yüze görüşmenin zorunlu olmaması, görüşülecek kişilerin ikametlerinin birbirinden uzak ve farklı şehirlerde olması nedeniyle görüşmeler 15.12.2023-30.03.2024 tarih aralığında telefon ile gerçekleştirilmiştir. Bu sayede zaman ve maliyet tasarrufu sağlanmıştır (Akman-Dömbekci ve Erişen, 2022; De Vaus, 2002, s.164-168). Mülakatların sresi 30-35 dakika arasında gerçekleştirilmiştir. Coyne'e göre (1997) nitel yöntem ile toplanan veriler için büyük örneklemden ziyade ayrıntılı ve zengin içeriğe sahip örneklem daha geçerlidir (Neuman ve Robson, 2014). Nitel çalışmalarda genellikle az sayıda tespit edilmiş amaçlı örneklem tercih edilmektedir (Strauss ve Corbin, 2014). Dolayısıyla rneklem büyüklüğü turizm sektöründen 15 ve akademisyenlerden 15 olmak üzere toplam 30 kişi ile sınırlı tutulmuştur.

Verilerin Analizi

Araştırmada öncelikle tarama yönteminden yararlanılmış, belge incelemesi ile ikincil verilere ulaşılmıştır. Sakyi, Musona ve Mweshi'ye göre (2020) araştırmalarda teorik zemin oluşturabilmek için konunun derinlemesine araştırılması gerekmektedir. Yıldırım ve şimşek'e göre (2008, s.188) belge incelemesi araştırmacıya hem para hem de zaman açısından tasarruf sağlamaktadır. Bu çalışmada ilk aşamada sanal evrenin turizm işletmelerindeki kullanımı hakkında ilgili işletmelerin web sitelerinden elde edilmiş olan ikincil verilere yer verilmiştir. Ayrıca, yazılı eserler olan kitaplar, gazeteler, resmi yayınlar (raporlar, araştırmalar), istatistikler, internet siteleri ile filmler, fotoğraflar, videolar, CD'ler gibi görsel ve işitsel materyallerden oluşan veri kaynaklarından veri toplanmıştır (Yüksel ve Yüksel, 2004). Yararlanılan ikincil veri kaynaklarının tarafsız ve geçerli olduğu varsayılmıştır.

Çalışma kapsamında yarı yapılandırılmış görüşme formundaki suallere alınan nitel karakterli yanıtlar kategorilere ayrılmış, betimlenmiştir. Elde edilmiş olan birincil veriler içerik analizine tabi tutulmuştur (Baş ve Akturan, 2008). Gereksiz ifadeler çıkartılmıştır. Mülakat bulguları kavramsallaştırılmıştır. Kelime ve cmlerler seçilmiş, kısaltılmış ve sonrasında sadeleştirme çalışması yapılmıştır. Son olarak benzer yanıtlar ilgili başlık altında gruplandırılmıştır. Frekans ve yüzde hesaplamaları yapılarak tablo şeklinde sunulmuştur.

Güvenirlik

Kula-Kartal ve Mor-Dirlik'e göre (2016) göre güvenirlik, paralel ölçümler arası korelasyondur. Araştırmada yapılmış olan kodlamanın güvenirlik testi için Cohen's Kappa testinden yararlanılmıştır. Cohen'e göre (1960) sonuçların "-1" ile "+1" arasında oluşabildiği analizde uyumun güçlü olarak kabul edilebilmesi için neticenin "+1" yakın bir değer olması gerekmektedir. Cohen's Kappa testinin sonuçları 0,21-0,40 çıktığında orta derecede uyumu, 0,41-0,60 çıktığında ekseriyetle uyumu, 0,61-0,80 çıktığında önemli derecede uyumu, 0,81-1,00 çıktığında mükemmele yakın uyumu ifade etmektedir. Araştırma kapsamında sorulan sorulara ait temalar ve kodlamaların güvenirlik testi için yazar dışında analiz konusunda uzman ikinci bir araştırmacı tarafından kodlama yapılmış, Q1, Q2, Q3, Q4, Q5 ve Q6. soruları için sırasıyla 0,76, 0,70, 0,81, 0,72, 0,78 ve 0,75 değerlerine ulaşılmıştır. Bu sebeple güvenirliğin önemli seviyede sağlandığı söylenbilir.

Geçerlilik

Ayre ve Scally'ye göre (2014) içerik geçerliliğini değerlendirmek amaçıyla nitel araştırmalar için Lawshe'nin (1975) içerik geçerlilik oranının kullanılması ve 5 ile 40 arası uzmanın görüşüne başvurulması uygundur. Dolayısıyla bu araştırmada Lawshe içerik geçerlilik oranı kullanılmış ve araştırma kapsamında konu ile ilgili benzer çalışmaları bulunan 9 akademisyenin uzman görüşüne başvurulmuştur. Akademisyenlerin demografik zellikleri Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Uzman Görüşüne Başvurulan Akademisyenlerin Demografik Özellikleri

Değişken	Gruplar (n=9)	F	%
Cinsiyet	Kadın	4	44,4
	Erkek	5	55,6
	Toplam	9	100
Yaş	28-37	4	44,5
	38-47	3	33,3
	48-57	2	22,2
	Toplam	9	100
Meslek	Akademisyen	9	100
	Toplam	9	100
Eğitim	Doktora	9	9
	Toplam	9	100
Aylık Gelir	0-15.000 TL	0	0
	15.001-20.000 TL	0	0
	20.001-25.000 TL	0	0
	25.001-30.000 TL	0	0
	30.001 TL ve üstü	9	100
	Toplam	9	100
Akademisyenlik tecrübesi	0-5 yıl	1	11,1
	6-10 yıl	1	11,1
	11-15 yıl	5	55,6
	16-20 yıl	2	22,2
	21 yıl ve üzeri	0	0
	Toplam	9	100
Akademik Unvan	Doç. Dr.	7	78,8
	Dr. Öğr. Üyesi	2	22,2
	Toplam	9	100
Sanal Evren Yayın Sayısı	Yayın aşamasında	6	66,7
	1 adet	2	22,2
	2 adet	0	0
	3 adet	0	0
	4 adet ve üzeri	1	11,1
	Toplam	9	100

Tablo 5'e göre uzman görüşüne başvurulmuş akademisyenlerin %55,6'sı erkek ve %44,4'ü kadınlardan oluşmaktadır. Katılımcıların %44,5'i 28-37 yaş aralığında, %33,3'ü 38-47 yaş aralığında ve %22,2'si 48-57 yaş aralığındadır. Akademisyen katılımcıların hepsi doktora mezunu olup, %100'ünün aylık geliri 30.001 ve üzeridir. Katılımcıların %11,1'i 0-5 yıl, %11,1'i 6-10 yıl, %55,6'sı 11-15 yıl ve %22,2'si 16-20 yıl akademik tecrübeye sahip, %22,2'si Dr. Öğr. Üyesi ve %78,8'i Doç. Dr. akademik unvana sahiptir. %66,7'sinin yayın aşamasında, %22,2'sinin 1 adet ve %11,1'inin 4 ve üzeri sanal evren konusunda yayınlanmış çalışması bulunmaktadır.

Soruların kapsam geçerlik oranlarının belirlenmesi için Ayre ve Scally tarafından hazırlanan tablodan yararlanılmıştır. Örnek kapsam geçerlik oranı tablosu Tablo 6'da minimum kabul değerleri yer almaktadır.

Tablo 6. $\alpha=0,05$ Anlamlılık Düzeyinde KGO'ların Minimum Kabul Değerleri

Katılımcı sayısı	Kabul değeri	Minimum kabul değeri	Kabul etmesi gereken minimum uzman sayısı
8	.875	.750	7
9	.889	.778	8
10	.900	.800	9

Kaynak: Ayre ve Scally, 2014

Lawshe'nin formülü ve formülde yer alan ifadelerin anlamları şu şekildedir:

CVR : Kapsam geçerlilik oranı

Ne : Soruyu gerekli olarak işaretleyen uzman sayısı

N : Görüşlerine başvurulmuş toplam uzman sayısı

$$CVR = \frac{Ne}{N/2} - 1$$

Tablo 7. Araştırmada Kullanılan Soruların Kapsam Geçerlilik Oranı

Soru Kodu	Gerekli (Ne)	Düzeltilmeli	ıkarılmalı	KGO	Kabul/Ret
D1	9	0	0	1	Kabul
D2	0	0	9	0	Ret
D3	9	0	0	1	Kabul
D4	9	0	0	1	Kabul
D5	9	0	0	1	Kabul
D6	9	0	0	1	Kabul
D7	9	0	0	1	Kabul
D8	9	0	0	1	Kabul
Q1	8	0	1	0,778	Kabul
Q2	9	0	0	1	Kabul
Q3	8	0	1	0,778	Kabul
Q4	9	0	0	1	Kabul
Q5	9	0	0	1	Kabul
Q6	9	0	0	1	Kabul

Tablo 7'ye göre D2'nin KGO değeri 0 (ret) olduğu için formdan çıkarılmıştır. Q1 ve Q3 kodlu soruların KGO değeri Ayre ve Scally'nin tablosunda verilen minimum kabul değeri 0,778 rakamına eşit, D1, D3, D4, D5, D6, D7, Q2, Q4, Q5 ve Q6 ise 0,778 kabul değeriinden yüksek (kabul) olduğu için yarı yapılandırılmış forma eklenmiştir.

Bulgular

Demografik özellikler: Tablo 8'e göre katılımcılarda erkeklerin oranı %63,0 kadınların oranı ise %37,0'dır. Katılımcıların %57'si 38-47 yaş aralığında, %23'ü 28-37 yaş aralığında, %17'si 48-57 yaş aralığında, %3'ü 58 ve üstü aralığındadır. Katılımcıların eğitim seviyeleri doktora %50, lisans %44, yüksek lisans %6 oranında gerçekleşmiştir. Katılımcıların gelir seviyesi 30.001 TL ve üstü %97 ve 25.001-30.000 TL aralığında %3 oranında gerçekleşmiştir. Katılımcıların akademik veya sektörel tecrübeleri %44'ü 11-15 yıl arası, %40'ı 21 yıl ve üzeri, %13'ü 6-10 yıl arası ve %3'ü 16-20 yıl arasıdır. Araştırmaya katılan 15 akademisyenin unvanları Doç. Dr. %73 ve Dr. Öğr. Üyesi %27 oranındadır.

Tablo 8. Demografik Özellikler

Değişken	GRUPLAR	F	%
Cinsiyet (n= 30)	Kadın	11	37
	Erkek	19	63
	Toplam	30	100
Yaş (n= 30)	18-27	0	0
	28-37	7	23
	38-47	17	57
	48-57	5	17
	58 ve üstü	1	3
	Toplam	30	100
Meslek (n= 30)	Genel Müdür	6	20
	Müdür	4	13
	İşletme sahibi	5	17
	Akademisyen	15	50
	Toplam	30	100
Eğitim (n= 30)	Lise ve altı	0	0
	Ön lisans	0	0
	Lisans	13	44
	Yüksek lisans	2	6
	Doktora	15	50
	Toplam	30	100
Aylık Gelir (n= 30)	0-15.000 TL	0	0
	15.001-20.000 TL	0	0
	20.001-25.000 TL	0	0
	25.001-30.000 TL	1	3
	30.001 TL ve üstü	29	97
	Toplam	30	100

Tablo 8. Devamı

Değişken	GRUPLAR	F	%
Akademisyenlik" veya "Turizm Sektörü Deneyimi (n= 30)	0-5 yıl	0	0
	6-10 yıl	4	13
	11-15 yıl	13	44
	16-20 yıl	1	3
	21 yıl ve üzeri	12	40
	Toplam	30	100
Akademik Unvan (n= 15)	Doç. Dr.	11	73
	Dr. Öğr. Üyesi	4	27
	Toplam	15	100

Tablo 9. Turizm İşletmelerinde Sanal evren Kullanımına Yönelik Sorulara Verilen Yanıtlarda Öne Çıkan Anahtar Kelimeler

Temalar		Günümüz kullanımı			Gelecekteki kullanımı		
Kategoriler	Kullanım amacı	Kullanıldığı işletmeler	Kullanım alanı	Sağladığı katkılar	Artış / azalış beklentisi	Gelecekteki kullanım amacı	Kullanımının artması için öneriler
Kelimeler	Yenilik (14)	Sanal tur (24)	Deneyimsel pazarlama (23)	Sanal deneyim cazibesi (26)	Artış (29)	Duyuları (tat, koku vb.) harekete geçirme (22)	Rekabet (29)
	Online tüketicilere ulaşmak (14)	Sanal müze (22)	Kişiselleştirilmiş turizm deneyimi (21)	Dijitalleşme, bilgi teknolojisi kullanımı (25)	Sınırlı artış (1)	Sanal gerçeklik uygulamaları (20)	Teknolojiye yatırım (29)
	Ürün geliştirme (13)	Sanal otel (16)	Turizm pazarlaması (19)	Y ve Z kuşağı, teknolojik yeniliklere ilgi (15)		Artırılmış gerçeklik uygulamaları (18)	Gerçek vaatler (20)
	Düşük maliyetli tanıtım (10)	Sanal eğlence parkı (15)	Satışları artırma (15)	Turizm işletmelerinde dijitalleşme (14)		Karma gerçeklik uygulamaları (14)	Son teknolojiyi kullanan platformlar (15)
	Çok sayıda turiste ulaşabilme (10)	Sanal uçuş (11)	Tanıtım maliyetlerini azaltma (14)	Zaman avantajı (14)		Düşük maliyetli cihazların geliştirilmesi (1)	Güvenlik standartları (15)
	Düşük maliyetli turistik deneyim (10)	Sanal gemi turu (10)	-	Maliyet avantajı (14)		Yeni teknolojiler (1)	Kişisel veri güvenliği (15)
	Turistik ürün satışı (9)	Sanal restoran (9)	-	Sanal evrene güven (9)		Gelir artırıcı uygulamalar (1)	Etkileyici kullanımı (10)
	Rezervasyon amaçlı (7)	-	-	COVID-19 kısıtları (5)		-	Sanal müze gezi ve tur (7)
	Eğlence amaçlı (1)	-	-	Zamanla yoğun ilgi azalabilir (1)		-	Yeni uygulamalar (6)
	-	-	-	-		-	Duyuları harekete geçirme (5)
	-	-	-	-		-	Eğitimli personel ihtiyacı (3)
	-	-	-	-		-	Sanal evren eğitimi (3)

Mülakat sorularına verilen yanıtlar günümüz kullanımı ve gelecekteki kullanımı olmak üzere iki tema altında toplanmıştır. Ayrıca en fazla tekrar edilen ortak kelimeler alt kategoriler altında toplanmış ve Tablo

9’da sunulmuştur. Birinci temanın ilk alt kategorisi olan kullanım amacında; yenilik, çevrimiçi tüketicilere ulaşmak, ürün geliştirme, düşük maliyetli tanıtım, çok sayıda turiste ulaşabilme, düşük maliyetli turistik deneyim, turistik ürün satışı, rezervasyon amaçlı ve eğlence amaçlı en fazla kullanılan kelimelerdir. İkinci ikinci alt kategori olan kullanıldığı işletmelerde; sanal tur, sanal müze, sanal otel, sanal eğlence parkı, sanal uçuş, sanal gemi turu, sanal restoran en fazla kullanılan ifadeler olmuştur. Üçüncü kategori olan kullanım alanında; deneyimsel pazarlama, kişiselleştirilmiş turizm deneyimi, turizm pazarlaması, satışları artırma ve tanıtım maliyetlerini azaltma en çok kullanılan ifadeler olmuştur. Dördüncü alt kategori olan sağladığı katkılarda; sanal deneyim cazibesi, dijitalleşme, bilgi teknolojisi kullanımı, Y ve Z kuşağı, turizm işletmelerinde dijitalleşme, zaman avantajı, maliyet avantajı, sanal evrene güven, zamanla yoğun ilgi azalabilir. İkinci temanın ilk alt kategorisi olan artış/azalış beklentisinde; artış ve sınırlı artış. İkinci alt kategorisi olan gelecekteki kullanım amacında; duyuları (tat, koku vb.) harekete geçirme, sanal gerçeklik uygulamaları, artırılmış gerçeklik uygulamaları, karma gerçeklik uygulamaları, düşük maliyet, yeni teknolojiler ve gelir artırıcı etkinlikler ifadeleri en çok kullanılan ifadeler olmuştur. Üçüncü alt kategorisi olan kullanımın artması için önerilerde; rekabet, teknolojiye yatırım, gerçek vaatler, son teknolojiyi kullanan platformlar, güvenlik standartları, veri güvenliği, influencer (etkileyici) kullanımı, sanal müze gezisi ve tur, yeni uygulamalar, duyuları harekete geçirme, eğitimli personel ihtiyacı ve sanal evren eğitimi en çok kullanılan ifadeler olmuştur. Yorumlar bölümünde dikkat çeken hususlara değinmiş olan katılımcıların farklı yanıtlarına yer verilmiş, öteki katılımcıların verdikleri yanıtlarsa özet halinde (anahtar kelimelere göre) sunulmuştur. Katılımcıların vermiş oldukları yanıtlar anahtar sözcükler temel alınmak suretiyle gruplandırılmıştır. Katılımcıların her biri soruları yanıtladıkları sırada birden fazla anahtar kelime kullanmıştır. Dolayısıyla Tablo 9’da yer alan ve analiz edilen yanıtların sayılarının 30’un üzerinde olduğu görölmektedir.

Turizm işletmelerinde sanal evren hangi amaçla kullanılmaktadır? Sorusuna katılımcıların %46,67’si yenilik ve çevrimiçi tüketicilere ulaşmak %43,33’ü yeni ürün geliştirmek, %33,33’ü düşük maliyetli tanıtım, %33,33’ü çok sayıda turiste ulaşabilme, %33,33’ü düşük maliyetli turistik deneyim, %30’u turistik ürün satış amaçlı, %23,33’ü rezervasyon amaçlı ve %3,33’ü eğlence amaçlı olarak görüş bildirmişlerdir.

Örneğin K2’nin cevabı şu şekildedir:

Sanal evren yeni bir teknolojidir. Turizm işletmeleri bu yeniliğe hızlı bir şekilde adapte olmayı başardı. İşletmenin türüne göre sanal evrenin kullanım amacı değışiklik gösterebilir. Ancak türü ne olursa olsun sanal evren tek bir amaç için kullanılmıyor. Özellikle büyük işletmeler yeni teknolojilere geçişte öncü rol oynuyor. Sanal evrende yer almalarının ise yeniliklere uyum sağlama, çevrimiçi müşterilere 7/24 ulaşabilme, müşterilere eğlenceli bir ortamda deneyim kazandırmak ve ürün tanıtımı amaçlı olduğunu düşünüyorum.

Sanal evren hangi turizm işletmelerinde kullanılmaktadır? Sorusuna katılımcıların %80’i sanal turlar, %73,33’ü sanal müzeler, %53,33’ü sanal oteller, %50’si sanal eğlence parkları, %36,67’si sanal uçuşlar, %33,33’ü sanal gemi turları ve % 30’u sanal restoranlar olarak görüş bildirmişlerdir.

Örneğin K5’in cevabı şu şekildedir:

Sanal evren pek çok turizm işletmesinde kullanıldığını görmek mümkündür. En çok kullanımın sanal turlar, sanal müzeler ve sanal uçuşlarda kullanıldığını söyleyebilirim. En çok bu tür işletmelerde kullanılması ise COVID-19 salgın süreci ile ilgilidir. Bildiğiniz üzere salgın sürecinde insanlar kısıtlardan dolayı evlerine kapalı kaldı. Yasaklar nedeniyle bulundukları şehirlerin dışına çıkamadıkları dönemler oldu. İnternette çok zaman geçirdiler ve cazip bir etkinlik olması bakımından sanal turlara katıldılar ve sanal müzeleri ziyaret ettiler. Hatta bu dönemde müzelerin ziyaretçi rekoru kırdıkları gazetelere haber oldu.

Turizm işletmelerinde sanal evren hangi amaçla kullanılabilir? Sorusuna katılımcıların %76,67’si deneyimsel pazarlama, %70’i kişiselleştirilmiş turizm deneyimi, %63,33’ü turizm pazarlaması, %50’si satışları artırma ve %46,67’si tanıtım maliyetleri olarak görüş bildirmişlerdir

Örneğin K23’ün cevabı şu şekildedir:

Sanal evren pek çok amaç için kullanılabilir. Ancak işletmelerin sanal evreni kullanabilmek için teknolojik altyapı, uzman personel vb. imkânlarla sahip olması ve güvenli platformlar ile çalışması gerekir diye düşünüyorum. Yani gerekli donanımına sahip olmayan işletmelerin sanal evrende yer almaması gerektiğine inanıyorum. Sanal evren sanal deneyimler ve tanıtım, eğitim, eğlence, kişinin tercihlerine yönelik turizm hizmeti sunma, tanıtım, yeni pazarlara açılma, ön bilgi ve ön deneyim gibi hedeflere yönelik kullanılabilir. Sanal evrende işletmelerin deneyimsel pazarlama ve kişiselleştirilmiş turizm deneyimi sunma amaçlı kullanılmasını doğru buluyorum. Çünkü turistik ürün önce satın alınıp sonra deneyimleniyor. Sanal evren ortamında ise tüketiciye sanal da olsa ürün deneyimleme imkânı sunulmuş oluyor.

Gelecekte turizm işletmelerinin sanal evren kullanımında artış mı? Yoksa azalma mı? Bekliyorsunuz? Neden? Sorusuna katılımcıların %96,67'si artış ve %3,33'ü ise artışın sınırlı olacağını düşünüyor. Şeklinde görüş bildirmiştir. %86,67'si artışın sanal deneyim cazibesi nedeniyle, %83,33'ü dijitalleşme ve bilgi teknolojisi kullanımının artması nedeniyle, %50'si Y ve Z kuşağının teknolojik yeniliklere ilgisi nedeniyle, %46,67'si turizm işletmelerinde dijitalleşmenin yaygınlaşması nedeniyle, %46,67'si zaman ve maliyet avantajı nedeniyle, %30'u sanal evrene duyulmaya başlanan güven nedeniyle, %16,67'si gelecek yıllarda yaşanabilecek COVID-19 vb. salgın kısıtları vb. nedeniyle şeklinde görüş bildirirken, %3,33'ü ise zamanla yoğun ilginin azalabileceğini ifade etmişlerdir.

Örneğin K19'un cevabı şu şekildedir:

İnsanlar COVID-19 salgın döneminde internet ortamında zaman geçirmeye alıştı. İnternet ortamına güven duymaya başladı. Merak ettikleri bilgileri internette araştırılmaya başladı. Dolayısıyla yeniliklerden herkes en kısa sürede haberdar oluyor. Dijitalleşme yaygınlaştı. Dijitalleşmenin getirmiş olduğu konfor sayesinde her yerden haftanın 7 günü ve 24 saat çevrimiçi etkinliklere katılabiliyoruz. Bu nedenle sanal evren kullanımının artmasını bekliyorum. Sanal evren ortamında yer alan turizm işletmelerinin sayısı ve sanal evren ortamında sunulan hizmetlerin çeşitliliği artacaktır. Tüketiciler düşük maliyet ile turistik ürünü zaman ve mekân sınırı olmadan deneyimleme imkânına sahip ve bunu kullanmak isteyeceklerdir. Dolayısıyla turizm işletmeleri tüketici talebine cevap vermek, rekabette geride kalmamak için sanal evren ortamında da var olmayı tercih edeceklerdir.

Gelecekte turizm işletmelerinde sanal evren kullanımının artması için neler yapılabilir? Sorusuna katılımcıların %73,33'ü tüketicilerin görme, işitme gibi duyuları yanında tat, koku gibi hislerine de hitap edebilecek teknolojilerin geliştirilmesi, %66,67'si sanal gerçeklik uygulamalarındaki teknolojilerin geliştirilmesi (piksel, grafik vb.), %60'ı artırılmış gerçeklik uygulamalarının daha geliştirilmesi ve çeşitlendirilmesi, %46,67'si karma gerçeklik uygulamalarının geliştirilmesi, %3,33'ü bireylerin kullandıkları cihazların maliyetlerinin azaltılması (ucuzlaması), %3,33'ü işletmelerin gelir getirici uygulamalara yönelmesi ve %3,33'ü kullanıcıların daha fazla etkileşimde bulunabilecekleri yeni uygulamaların geliştirilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.

Örneğin K12'nin cevabı şu şekildedir:

Turizm işletmelerinin sanal evreni daha fazla kullanmayı tercih etmesi için buradan sağladıkları faydanın harcadıkları emeğe ve paraya değmesi gerekir. Tüketicilerin sanal evrene katılmaları ve burada arzuladıkları deneyimi elde edebilmeleri için ise teknolojik cihazlara erişebilmeleri ve bu cihazların görüntü, ses vb. kalitelerinin yeterli düzeyde olması gerekir. Sanal evren platformlarının bu alanda daha fazla altyapı yatırımı yapması ve tüketicilerin tat alma, koku ve bulundukları ortamda örneğin rüzgârı hissedebilecekleri göyülebilen teknolojik cihazlar tasarlanmalı ve üretilmelidir. Mesela sanal evren ortamında sabilde dolaşan bir avatarın hissettiği deniz esintisini fiziksel ortamdaki kullanıcı da bulunduğu ortamda hissedebilmelidir.

Sanal evren kullanacak işletmelere önerileriniz nelerdir? Sorusuna katılımcıların %96,67'si rekabette geri kalmamak için bu alandaki teknolojilere yatırım yapılması gerektiğini, %66,67'si sanal evrende sunulan vaatler ile fiziksel dünyada sunulan turizm hizmetinin aynı olmasına dikkat edilmesi gerektiğini, %50'si en son teknolojiyi kullanan ve veri güvenlik tedbirleri standartlara uygun sanal evren platformlarının tercih edilmesi gerektiğini, %33,33'ü sanal evren ortamında ünlülerin "etkileyici" olarak yer alması gerektiğini, %26,67'si kullanıcı sayısı fazla olan platformların seçilmesi gerektiğini, %23,33'ü seyahat işletmelerinin sanal müze gezisi ve sanal tur hizmetlerinin mutlaka olması gerektiğini, %20'si yeni uygulamaların gerekli olduğunu, %16,67'si farklı duyuların harekete geçirilip sanal evrenin daha etkili olabileceğini, %10'si sanal evren konusunda eğitilmiş personele ihtiyaç duyulacağını ve %10'u turizm alanında eğitim veren eğitim kurumlarında sanal evren eğitiminin verilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.

Örneğin K12'nin cevabı şu şekildedir:

Fiziksel ortamda olduğu gibi sanal evren ortamında da rekabet söz konusudur. Bu nedenle turizm işletmeleri sanal evrenden bekledikleri faydayı elde edebilmek için dijital altyapılarını geliştirmeli, konusunda uzman başarılı, güvenlik önlemlerini uygulayan ve son teknolojileri kullanan platformlar ile çalışmalı, fiziksel dünyada sunamayacakları vaatlerde bulunmamalıdır.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Sanal evren henüz çok yeni ve gelişmeye açıktır. COVID-19 salgını döneminde sanal evrene olan ilgi artış göstermiştir. Facebook (Meta) gibi dünya çapında işletmeler sanal evreni önemsemekte ve bu alana önemli yatırımlar yapmaktadır. Dünyanın önemli sosyal medya firmalarından biri olan Meta'nın bu şekilde

yatırım ve değişikliğe gitmesi dünyada bu alanda bir trend olduğunu göstermektedir. Turizm şletmelerinin sanal evrende COVID-19 sürecinde ve daha çok sanal tur, sanal müze gezisi ve sanal eğlence tema parkları etkinlikleri ile yer almışlardır. Araştırmaya katılan 30 katılımcıdan elde edilen bilgilere göre;

Sanal evren sanal tur, sanal müze, sanal otel, sanal eğlence parkı, sanal uçuş, sanal gemi turu ve sanal restoranlarda kullanılmaktadır. Arruda Gomes ve Castelo Branco Araújo'ya göre (2012) sanal evren sanal seyahatlerde kullanılabilir. Demir'e göre (2022) sanal oteller, Teker ve Özer'e göre (2016) sanal müzeler sanal evreni kullanmayı tercih eden turizm şletmeleri arasındadır ve önümüzdeki dönemde kullanım oranlarının artması beklenmektedir. Duan, Li, Fan, Lin, Wu ve Cai'ye göre (2021) çeviri kolaylığı sunan uygulamalar, ulaşımda faydalanan navigasyon uygulamaları, QR kod, sanal konaklama tesisi deneyimi, üç boyutlu ören yeri, destinasyon vb. sanal gezinti, sanal müze, sanal toplantı, sanal organizasyon ve sanal turlar turizmde kullanılan sanal evren uygulamaları arasındadır. Dolayısıyla araştırma sonuçları Duran vd. (2022), Demir (2022), Ercan (2022) ile Teker ve Özer'in (2016) araştırma sonuçları ile benzerlik göstermektedir.

Sanal evren deneyimsel pazarlama, kişiselleştirilmiş turizm deneyimi, turizm pazarlaması, satışları artırma ve tanıtım maliyetlerini azaltma amacı ile kullanılmaktadır. Ashraf'a göre (2021) sanal evren turizm tanıtımı için kullanılabilir. Puerto'ya göre (2021) sanal evren tüketici deneyimi için kullanılabilir. Um, Kim, Kim, Lee, Koo ve Chung'a göre (2022) sanal evren turist deneyimi elde etmek için kullanılmaktadır. Durukal ve Armağan'a göre (2022) markalar için sanal evren, müşteri deneyimi yaratmak açısından akıllı bir seçim olabilir. Demir'e göre (2022) ise turizm şletmeleri sanal evren kullanarak tüketicilerine kişiselleştirilmiş deneyim yaşatabilirler. Dolayısıyla araştırma sonuçları Durukal ve Armağan (2022), Um vd., (2022) ile Demir'in (2022) sonuçları ile benzerlik göstermektedir.

Günümüzde turizm şletmeleri sağladığı faydalar nedeniyle sanal evren kullanmayı tercih etmektedirler. Bu faydalar; sanal evrenin turizm şletmelerine sanal deneyim cazibesi, dijital bilgi teknolojileri kullanımının artması, Y ve Z kuşağının teknolojik yeniliklere ilgi duyması, turizm şletmelerinde dijitalleşmenin artması, zaman avantajı, maliyet avantajı, sanal evrene duyulan güvende artış ve COVID-19 kısıtlarının etkisini azaltma konusunda sağladığı faydalar sebebiyle oluşan yoğun ilgi nedeniyle olduğu tespit edilmiştir. Özellikle ileriki dönemde genç kuşakların sanal ortamda giderek artan oranda zaman geçirmesi ve sanal evreni kullanım sürelerinin artması beklenmektedir. Ning, Wang, Lin, Wang, Dhelim, Farha, Ding ve Daneshmand'a göre (2021) sanal evren zamandan ve mekândan bağımsız olmayı sağlamaktadır. Dodd ve Johnson'a göre (2009) sanal evreni daha çok gençler tercih etmektedir. Demir'e göre (2022) Y ve Z kuşağı sanal evrene oldukça yoğun şekilde kullanmakta ve önümüzdeki yıllarda Y ve Z kuşağının kullanım oranlarının artması beklenmektedir. Dolayısıyla bu çalışmanın sonuçları Ning et al. (2021), Demir (2022) ile Dodd ve Johnson'ın (2009) çalışmalarındaki sonuçlar ile benzerlik göstermektedir.

Gelecekte turizm şletmelerinin sanal evren kullanımının artması beklenmektedir. Daha farklı duyuların (tat, koku vb.) harekete geçirilmesi, karma gerçeklik uygulamalarında, sanal gerçeklik uygulamaları ile artırılmış gerçeklik uygulamalarında nitelik ve/veya nicelik açısından artış olması, tüketicilerin kullanacakları düşük maliyetli cihazların geliştirilmesi ve piyasaya sürülmesi, yeni teknolojilerin geliştirilmesi ve gelir artırıcı uygulamaların hayata geçirilmesi durumunda sanal evren kullanımının olumlu şekilde etkilemesi beklenmektedir. Kraus, Kanbach, Krysta, Steinhoff ve Tomini'ye göre (2022) sanal evren platformlarında tat alma, dokunma vb. duyu organlarını harekete geçiren teknolojiler kullanıcı ve platform arasındaki etkileşimin daha kuvvetli olmasını sağlayabilir. Dolayısıyla bu araştırma sonuçları ile Kraus et al. (2022) çalışmasındaki sonuçlar benzerlik göstermektedir.

Sanal evreni kullanacak turizm şletmelerine rekabette geri kalmamaları için sanal evren teknolojilerine yatırım yapmaları, tüketicilere gerçek vaatler sunmaları, son teknolojiyi kullanan platformları tercih etmeleri, güvenlik standartlarını önemsemeleri, kişisel veri güvenliğini sağlamaları, etkileyici kullanmaları, sanal tur ve sanal müze uygulamalarını tercih etmeleri, tat ve koku vb. farklı duyu organlarına hitap eden teknolojileri tercih etmeleri, konu ile ilgili eğitimli personel istihdam etmeleri önerilmektedir. Ayrıca turizm eğitim müfredatında sanal evren eğitiminin de verilmesi önerilmektedir. Gupta'ya göre (2022) sanal evren uygulamalarının kullanımı konusunda eğitime ihtiyaç bulunmaktadır. Duran et al. (2022) göre sanal evren turizm şletmelerine rekabette avantaj sağlayacak, bu alana yatırım yapmayan şletmeler ise pek çok avantajdan mahrum kalacaklardır. Ahn, Kim ve Kim (2022) göre yeni teknolojiler sanal evren kullanıcı sayısını artıracaktır. Mete'ye göre (2023) güvenlik ve gizlilik endişelerinin giderilmesi sanal evren kullanım

süresinin artmasını sağlayabilir. Dolayısıyla bu araştırma sonuçlarıyla Duran et al. (2022), Ahn et al. (2022) ve Mete'nin (2023) çalışmalarındaki sonuçlar benzerlik göstermektedir.

Turizm işletmeleri sanal evreni fiziksel dünyadaki turizm faaliyetlerinin alternatifi yerine bu faaliyetlerin tamamlayıcısı olarak görmeli, başta şehir turları, müze ve ören yeri gezileri gibi sanal faaliyetlerin sürdürülmesi fiziksel turlara olan talebin artmasını sağlayabilir.

Sanal evren turizm işletmeleri için bir risk değil aksine faydalanılması gereken, turizm işletmelerinin deneyimsel pazarlama çalışmalarını sürdürebilmesi için yeni bir teknoloji olarak görülmelidir.

Turizm işletmeleri sanal evren sayesinde turistlere sanal deneyimleme, turistik ürün ve hizmet tanıtımı, rezervasyon, satış işlemleri zaman ve mekân kısıtları olmadan gerçekleştirebilirler.

Sanal evren kullanımının artması beklenmektedir. Dolayısıyla turizm işletmelerinin bu alana yatırım yapması ve yeni teknolojileri kullanması rekabet avantajı sağlayabilir.

Turizm işletmelerinin güvenlik ve gizlilik standartlarına uyan sanal evren platformlarını tercih etmeleri daha fazla kullanıcı çekilmesini sağlayabilir.

Turizm işletmelerinin sanal evrende sundukları ürünlerin, fiziksel dünyada sundukları ürünlerin birebir yansıması olmalıdır. Fiziksel dünyada sunmadıkları/sunamayacakları mal veya hizmetler sanal evrende de olmamalıdır.

Sanal evren yeni ve sürekli gelişim gösteren bir teknolojidir. Dolayısıyla platformların kullanım oranları, turizm işletmelerinin sanal evreni kullanım amaçları ve hedefleri de zaman içerisinde değişiklik göstermesi beklenmektedir. Sanal evren çalışmalarının farklı disiplinleri de kapsayacak şekilde olumlu ve olumsuz yönlerinin ele alındığı araştırmalara ihtiyaç bulunmaktadır. Ayrıca bundan sonra yapılacak çalışmalarda sanal evrende turizm faaliyetine katılmış (sanal turist) kişilerin görüşlerine yer verilmesi önerilebilir. Bu çalışmanın turizm yöneticilerine ve bu alanda yapılacak yeni çalışmalara fikir vermesi açısından katkı sağlaması beklenmektedir.

Etik Beyan

“Turizm İşletmelerinde Metaverse Kullanımı ve Gelecekteki Kullanımına Yönelik Beklentiler” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Çalışma için gerekli olan araştırma izni Kırklareli Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar ve Yayın Etiği Kurulunun 07.11.2023 tarih ve E-35523585-302.99-102907 sayılı kararı ile alınmıştır.

Çatışma Beyanı

Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Kaynakça

- Ağgül, E., Yalçın, P., ve Altun Yalçın, S. (2024). Metaverse kavramı ve öne çıkan terimler üzerine bibliyometrik bir analiz. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi-IBAD Journal of Social Sciences*, 16, 126-153. doi: 10.21733/ibad.1478575
- Ahn, S. J., Kim, J. & Kim, J. (2022). The bifold triadic relationships framework: A theoretical primer for advertising research in the metaverse. *Journal of Advertising*, 51 (5), 592-607. doi: 10.1080/00913367.2022.2111729
- Akman-Dömbekci, H. ve Erişen, M. A. (2022). Interview Technique in Qualitative Research. *Anadolu University Journal of of Social Science*, 22 (Özel Sayı 2), 141-160. doi: 10.18037/ausbd.1227330
- Aksu, S. ve Karadag, S. (2021). During covid 19 pandemic the effect of increasing in the rate of spending time on the social media on social media addiction narcissistic personality and conspicuous consumption. *Journal of Düzce University Institute of Social Sciences*, 11 (1), 76-97. Erişim adresi (29.06.2024): <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1677278>
- Arruda Gomes, D. & Castelo Branco Araújo, M. (2012). Oferta turística virtual: Un estudio de metaverso. *Estudios y Perspectivas en Turismo*, 21 (4), 876-903. Erişim adresi (29.06.2024): <https://www.redalyc.org/pdf/1807/180724056005.pdf>
- Ashraf, A., G. (2021). Metaverse in architectural heritage documentation & education, *International Journal of Architecture, Arts and Applications*, 7 (4), 97-106. Erişim adresi (29.06.2024): <http://www.ss-pub.org/wp-content/uploads/2021/10/AEER2021101401.pdf>
- Ayre, C. & Scally, A., J. (2014). Critical values for lawshe's content validity ratio. *Measurement and Evaluation in Counseling and Development*, 47 (1), 79-86. doi: 10.1177/0748175613513808
- Bakır, Ç. (2022). Metaverse üzerine kapsamlı bir araştırma. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi* (Özel Sayı), 45, 64-73. doi: 10.31590/ejosat.1220168

- Balcı, M., E., Altın, A., Y. ve Armutçu, B. (2023). Smart future: yesterday, today & tomorrow İçinde M. Ashfaq, A. Jha, H. Şimşek, L. Indiran, A. Maksüdünov, S. Sönmez, C. Yaşar (Edt.), *Bibliyometrik analiz ile geçmişten geleceğe metaverse gelişiminin incelenmesi*, VI. uluslararası akademik çalışmalar kongresi (ss. 144-153). Bingöl, Türkiye: Bat Academy. Erişim adresi (29.12.2024): www.asc.academicianstudies.com/wp-content/uploads/2024/01/ASC2023-Fall-Abstract-Book.pdf
- Baltacı, A. (2018). A conceptual review of sampling methods and sample size problems in qualitative research. *Journal of Bitlis Eren University Institute of Social Sciences*, 7 (1), 231-274. Erişim adresi (29.04.2024): <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/497090>
- Baş, T. ve Akturan, U. (2008), *Nitel Araştırma Yöntemleri: Niivo 7.0 İle Nitel Veri Analizi*. Ankara: Seçkin Kitabevi
- Başkaya, F. ve Karacan, H. (2022). Yapay Zekâ Tabanlı Sistemlerin Kişisel Veri Mahremiyeti Üzerine Etkisi: Sohbet Robotları Üzerine İnceleme. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 15(4), 481-491. <https://doi.org/10.17671/gazibtd.1053803>
- Baysal, H. ve Saygın, M. (2022). İşletme yönetiminde meta yaklaşımlar içinde H. Baysal, M. Saygın (Edt.) *Fiziksel evren ötesi yaşam: metaverse* (ss.1-24). E-Book. ISBN: 9786258235173
- Chen, C. & Yao, M. Z. (2022). Strategic use of immersive media and narrative message in virtual marketing: Understanding the roles of telepresence and transportation. *Psychology & Marketing*, 39 (3), 524-542. doi: 10.1002/mar.21630
- Cohen, J. (1960). A coefficient of agreement for nominal scales. *Educational and Psychological Measurement*, 20 (1), 37-46. Erişim adresi (29.03.2024): <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/001316446002000104>
- Coyne, I., T. (1997). Sampling in qualitative research. purposeful and theoretical sampling; merging or clear boundaries? *Journal of Advanced Nursing*, 26, 623-630. doi: 10.1046/j.1365-2648.1997.t01-25-00999.x
- Creswell, J., W. (2012). Educational research: *Planning, conducting, and evaluating quantitative and qualitative research (4th ed.)*. Boston, MA: Pearson. ISBN-13: 978-0131367395
- Creswell, J., W. (2013). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. New York: Sage.
- Çelik, H., Başer Baykal, N. ve Kılıç Memur, H., N. (2020). Qualitative data analysis and fundamental principles. *Journal of Qualitative Research in Education - JOQRE*, 8 (1), 379-406. Doi: 10.14689/issn.2148-2624.1.8c.1s.16m
- Çilesiz, E. ve Aydın, N. (2022). Metaverse and tourism: A conceptual approach, *Journal of Academic Tourism Studies* 2022, 3 (1), 32-44. doi: 10.29228/jatos.62009
- De Vaus, D. (2002). *Surveys in social research. (5th Ed.)*. London: Routledge. doi:10.4324/9780203501054
- Demir, Ç. (2022). An investigation into the impact of metaverse technology on the hotel industry's future. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 10 (1), 542-555. doi: 10.21325/jotags.2022.1003
- Dionisio, J., D., N., Burns III, W., G. & Gilbert, R. (2013). 3D virtual worlds and the metaverse: current status and future possibilities. *ACM Computing Surveys*, 45 (3), 1-38. Erişim adresi (29.06.2024): https://digitalcommons.lmu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1004&context=cs_fac
- Dixon, S., J. (2022). Share of adults in the united states joining or considering joining the metaverse for various reasons as of december 2021. Erişim Adresi (09.03.2024): <https://www.statista.com/statistics/1288048/united-states-adults-reasons-for-joining-the-metaverse/>
- Dodd, L. & Johnson, K. (2009). Virtual tourism: Complementary or contradictory to traditional tourism?, *27th EuroCHRIE Annual Conference*, Helsinki, Finland, 672-679. ISBN: 978-952-5685-73-2
- Dottid (2023). The best real estate assets in the metaverse. Erişim Adresi (09.03.2024): <https://dottid.com/blog/2022/6/blog-post-cre-in-the-metaverse>
- Duan, H., Li, J., Fan, S., Lin, Z., Wu, X. & Cai, W. (2021). Metaverse for social good: A university campus prototype. In Proceedings of the 29th ACM International Conference on Multimedia, 153-161. Erişim adresi (29.06.2024): <https://arxiv.org/abs/2108.08985>
- Duran, G., Kangür, S. ve Hassan, A. (2022). Investigation of metaverse in terms of the tourism sector in the context of the gray rhino metaphor. *Journal of New Tourism Trends (JOINNTT)* 3 (2), 160-176, Erişim Adresi (29.06.2024): <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2595235>
- Durukal, E. ve Armağan, E. (2022). Metaverse and effect of marketing. *Journal of the Human and Social Science Researches*, 11 (3), 1890-1909. Erişim Adresi (29.06.2024): <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2374631>
- Dwivedi, Y., K., Hughes, L., Wang, Y., Alalwan, A., A., Ahn, S., J., Balakrishnan, J., ... & Wirtz, J. (2023). Metaverse marketing: How the metaverse will shape the future of consumer research and practice. *Psychology & Marketing*, 40 (4), 750-776. doi: 10.1002/mar.21767
- Efendioğlu, İ., H. (2022). Alternatif dijital evren metaverse-ı kavramsal tartışmalar, sosyoloji, psikoloji, sanat ve etik içinde Ahmet Güven, Mehmet Sinan Tam (Edt.), *Metaverse platformları, metaverse oyunları ve metaverse'e giriş yapan işletmeler* (ss.3-34), Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları: 168. ISBN: 978-625-6960-07-7
- Ercan, F. (2022). A study to determine the possible effects of metaverse technology on the tourism sector in the future. *Anadolu University Journal of Social Science*, 22 (4), 1063-1092. Erişim Adresi (30.06.2024): <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2859287>
- Flick, U. (2014). *An introduction to qualitative research*. New York: Sage. Erişim Adresi (29.12.2024): https://books.google.com.tr/books/about/An_Introduction_to_Qualitative_Research.html?id=HB-VAGAAQBAJ&redir_esc=y

- Future of Metaverse (2023). <https://vervotech.com/blog/3-ways-metaverse-can-impact-the-accommodation-industry>. Erişim Adresi (02.03.2024): <https://vervotech.com/blog/3-ways-metaverse-can-impact-the-accommodation-industry>
- Görgülü, E. (2022). Jean boudrillard'ın simülasyon kuramı bağlamında metaverse ve gerçeklik. *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(74), 727-738. doi: 10.7816/ulakbilge-10-74-03
- Gupta, S. (2022). Metaverse the new door of teaching in hospitality industry. . Erişim Adresi (30.04.2024): <https://hospitality.economictimes.indiatimes.com/news/speaking-heads/metaverse-the-new-door-of-teaching-in-hospitality-industry/89035333>
- Gülen, K., Tümdağ, C. ve Yılmaz Altuntaş, E. (2023). Corporate associations of brands and metaverse initiatives in the context of experience marketing. *Uluslararası Halkla İlişkiler ve Reklam Çalışmaları Dergisi (HİRE)*, 6(2), 9-28. Erişim Adresi (01.01.2025): <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2893976>.
- Güler, G. ve Zeren, D. (2024). Metaverse: ulusal yazının bibliyometrik analizi. *Akademik Hassasiyetler*, 24(11), 599-623. doi: 10.58884/akademik-hassasiyetler.1430354
- Gülşen, İ. (2024). Metaverse'ün bibliyometrik analizi: mevcut eğilimler, fırsatlar ve gelecek öngörüler¹. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 11(3), 324-335. Erişim Adresi (01.01.2025): <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/4065451>
- Heath, A. (2021). Marc Zuckerberg on why Facebook is rebranding to Meta? Erişim Adresi (01.01.2025): <https://www.theverge.com/22749919/mark-zuckerberg-facebook-meta-company-rebrand>
- Hollensen, S., Kotler, P. & Opresnik, M. O. (2023). Metaverse – the new marketing universe. *Journal of Business Strategy*, 44 (3), 119-125. doi: 10.1108/jbs-01-2022-0014
- İçöz, T. (2023). GoArt metaverse'ün öne çıkan verileri ve hedefleri. . Erişim Adresi (09.03.2024): <https://webrazzi.com/2023/06/13/goart-metaverse-un-one-cikan-verileri-ve-hedefleri/>
- Jennings, N., & Collins, C. (2008). Virtual or virtually U: educational institutions in second life. *International Journal of Social Sciences*, 2(3), 180-186. Erişim Adresi (01.01.2025): https://www.researchgate.net/publication/292156918_Jennings_N_Collins_C_2008_Virtual_or_virtually_U_Educational_institutions_in_Second_Life_International_Journal_of_Social_Sciences_23_180-186
- Joshua, J. (2017). Information bodies: Computational anxiety in neal stephenson's snow crash. *Interdisciplinary Literary Studies*, 19 (1), 17–47. doi: 10.5325/intelitestud.19.1.0017
- Joy, A., Zhu, Y., Peña, C. & Brouard, M. (2022). Digital future of luxury brands: Metaverse, digital fashion, and non-fungible tokens. *Strategic Change*, 31 (3), 337-343. doi: 10.1002/jsc.2502
- Khatri, M. (2022). Revamping the marketing world with metaverse–The future of marketing. *International Journal of Computer Applications*, 184 (29), 1-5. Erişim adresi: <https://www.ijcaonline.org/archives/volume184/number29/32498-2022922361/>
- Kına, E., & Biçek, E., (2023). *Metaverse–Yeni Dünyaya İlk Adım*. Ankara: İksad Yayınevi.
- Kim, J. (2021). Advertising in the metaverse: research agenda. *Journal of Interactive Advertising*, 21(3), 141-144. doi: 10.1080/15252019.2021.2001273
- Kraus, S., Kanbach, D., K., Krysta, P., M., Steinhoff, M., M. & Tomini, N. (2022). Facebook and the creation of the metaverse: Radical business model innovation or incremental transformation?. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, 28 (9), 52-77. doi: 10.1108/IJEBR-12-2021-0984
- Kula-Kartal, S. ve Mor-Dirlik, E. (2016). Geçerlik kavramının tarihsel gelişimi ve güvenilirlikte en çok tercih edilen yöntem: Cronbach Alfa Katsayısı. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(4), 1865-1879
- Lawshe, C., H. (1975). A quantitative approach to content validity. *Personnel Psychology*, 28 (4), 563–575. doi: 10.1111/j.1744-6570.1975.tb01393.x
- Lee, J. & Kwon, K. H. (2022). The future value and direction of cosmetics in the era of metaverse. *Journal of Cosmetic Dermatology*. 20 (10). doi: 10.1111/jocd.14794
- Lee, J., Yeo, I. & Lee, H. (2022). Metaverse current status and prospects: focusing on metaverse field cases. 2022 *IEEE/ACIS 7. International Conference on Big Data, Cloud Computing, and Data Science (BCD)*, pp.. 332-336. doi: 10.1109/BCD54882.2022.9900579
- Lokmanoğlu, E. (2022). İletişimin bir başka boyutu “sanal dünyada metaverse örneği. *Social Science Development Journal*, 7(31), 22-33. doi: 10.31567/ssd.615
- Lombardi, J. & Lombardi, M. (2010). Opening the metaverse. In Bainbridge W. (Eds.), *Online worlds: convergence of the real and the virtual* (pp. 111-122). London: Human-Computer interaction series. Springer. doi: 10.1007/978-1-84882-825-4_9
- M Social (2022). M Social. . Erişim Adresi (08.03.2024): <https://globetrender.com/2022/05/19/m-social-citizenm-hotels-metaverse/>
- Malik, N., Jindal, K., Verma, S. & Gupta, S. (2024). Metaverse Dynamics: Exploring Industry Impacts and Educational Frontiers. In G. S. Prakasha, M. Lapina, D. Balakrishnan, M. Sajid (Eds.), *Educational Perspectives on Digital Technologies in Modeling and Management* (pp.195-218), doi: 10.4018/979-8-3693-2314-4.ch010.
- Mete, M., H. (2023). The metaverse effect on the future of digital games. *TRT Akademi*, 8 (17), 294- 317. doi: 10.37679/trta.1198870
- Monica, P., D. ve Darma, G., S. (2022). Digital marketing strategy for balinese handicrafts facing the metaverse era. *CHANNEL: Jurnal Komunikasi*, 10 (1), 73-84. doi: 10.12928/channel.v10i1.23747

- Morgan, D., L. & Morgan, R., K. (2008). *Single-Case Research Methods for the Behavioral and Health Sciences*. California: SAGE. Erişim adresi (01.01.2025): https://books.google.com.tr/books/about/Single_Case_Research_Methods_for_the_Beh.html?id=7T4XBAAQBAJ&redir_esc=y
- Nagta, A., Sharma, B., Sheena & Sharma, A (2022). Oculus: a new dimension to virtual reality. IEEE13-15 December 2022, Pudukkottai, India: IEEE Publishing. Doi:10.1109/ICACRS55517.2022.10029200
- Nazlı, A. K., Beşbudak, M. ve Akşit, O. O. (2022). Metaverse evreninde yer alan bazı uygulamalar üzerine tematik bir analiz. *TRT Akademi*, 7(16), 1096-1119. <https://doi.org/10.37679/trta.1141776>
- Neuman, W., L. & Robson, K. (2014). *Basics of social research*. Toronto: Pearson Canada. Erişim adresi (01.01.2025): <https://www.pearsoncanada.ca/media/highered-showcase/multi-product-showcase/neuman-preface.pdf>
- Ning, H., Wang, H., Lin, Y., Wang, W., Dhelim, S., Farha, F., Ding, J. & Daneshmand, M. (2021). A survey on metaverse: the state-of-the-art, technologies, applications, and challenges. arXiv, doi: arXiv:2111.09673.
- Oh, H. J., Kim, J., H., Chang, J., J., C., Park, N. & Lee, S. (2022). Social benefits of living in the metaverse: The relationships among social presence, supportive interaction, social self-efficacy, and feelings of loneliness. *Computers in Human Behavior*, 139. Erişim Adresi (07.03.2024): <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0747563222003181>
- Özışık, A. (2021). Metaverse'te büyükölçiliği olan ilk ölke "Barbados". Erişim Adresi (04.03.2024): <https://www.pazarlamasyon.com/metaversete-buyukolceliligi-olan-ilk-ulke-barbados>
- Park, S., M. & Kim, Y., G. (2022). A metaverse: taxonomy, components, applications, and open challenges. *IEEE Access*, 10, 4229-4251, doi: 10.1109/ACCESS.2021.3140175.
- Parlar, T. (2023). Data Privacy and Security in the Metaverse. In Esen, F.S., Tinmaz, H., Singh, M. (Eds.), *Metaverse Studies in Big Data* (123–133), vol 133. Springer, Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-99-4641-9_8
- Puerto, S. (2021). Beyond: What the metaverse is and how hotels can take advantage of it. Erişim Adresi (02.03.2024): <https://www.hospitalitynet.org/opinion/4107339.html>
- Quicktext (2024). The hospitality AI superapp more revenue, more productivity, more satisfaction. Erişim Adresi (02.03.2024): <https://www.quicktext.im/>
- Saki, K., A., Musona, D. & Mweshi, G. (2020). Research methods and methodology. *Advances in Social Sciences Research Journal*, 7(3), 296-302, doi:10.14738/assrj.73.7993.
- Sanal Turizm Fuarı (2021). Türkiye'nin ilk sanal turizm fuarı açıldı. Erişim Adresi (03.03.2024): <https://www.turizmajansi.com/haber/turkiye-nin-ilk-sanal-turizm-fuari-acildi-h46701>
- Seo, Y., S. & Kang, A. (2023). Negative attributes of the metaverse based on thematic analysis of movie "belle" and "ready player one". *International Journal off Computer Garphics and Animation (IJCGA)* 13(1), 1-10. Erişim adresi (01.01.2025): <https://aircconline.com/ijcga/V13N1/13123ijcga01.pdf>
- Seyahat Turizmi (2022). Seyahat Turizmi, Erişim Adresi (04.03.2024): <https://rendezverse.com/metaverse-as-a-service-maas/travel-tourism-2/>
- Spielberg, S., Silvestri, A., Penn, Z., Cline, E. & De Line, D. (2018). *Ready player one*. USA: Warner Bros.
- Strauss, A. ve Corbin, J. (2014). *Basics of qualitative research techniques*. New York: Sage Publications.
- şeker, T. B. (2022). Satışa aracılık mezar faaliyetleri ve NFT kullanımı. *Atlas Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(12), 29-37. Erişim adresi (01.01.2025): <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2802868>
- Taylor, C., R. (2022). Research on advertising in the metaverse: a call to action. *International Journal of Advertising*, 41 (3), 383-384. Doi: 10.1080/02650487.2022.2058786
- Teker, N. ve Özer, A. (2016). Adapation of the virtual museum virtual tour satisfaction scale into Turkish: validity and reliability study. *Milli Eğitim Dergisi*, 45 (209), 314-335. Erişim adresi (01.01.2025): <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/441332>
- Terzi, A. (2022). Metaverse kavramı ve Türkçe karşılıkları üzerine. *Türk Dili Ağustos 2022*, 71 (848), 12-17. Erişim adresi (01.01.2025): https://tdk.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/%C3%82dem-Terzi_-METAVERSE-KAVRAMI-V-E-T%C3%9CRK%C3%87E_-6-1-1.pdf
- Um, T., Kim, H., Kim, H., Lee, J., Koo, C. & Chung, N. (2022). Travel in cheon as a metaverse: smart tourism cities development case in Korea. In J. L. Stienmetz, B. Ferrer-Rosell, D. Massimo (Eds.), *Information and communication technologies in tourism 2022. ENTER 2022*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-94751-4_20.
- Yıldırım, A. ve şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri, (6.baskı)*, Ankara: Seçkin Kitapevi, ISBN: 9789750269820
- Yılmaz, İ. (2022). Metaverse ve NFT dünyasına tasarım açısından bir bakış. *International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 9(87), 1752–1763. doi: 10.26450/jshsr.3266
- Yohn, D., L. (2021). Facebook's rebrand has a fundamental problem. Erişim Adresi (01.01.2025): <https://hbr.org/2021/11/facebooks-rebrand-has-a-fundamental-problem>
- Yüksel, A. ve Yüksel, F. (2004). *Turizmde Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Turhan Kitabevi. ISBN: 9789756486993

EXTENDED ABSTRACT

The proliferation of virtual media has served as a catalyst for the advancement of novel technologies (Lee et al., 2022). Another name for one of these technologies is "metaverse". As stated by Dionisio et al. (2013), the term "metaverse" originated from the combination of the words "meta" and "verse". The term

"metaverse" was initially referenced in Snow Crash, a 1992 work by Neal Stephenson (Kim, 2021). Lombardi and Lombardi (2010) assert that the term "metaverse" was coined by Neal Stephenson to denote an alternate realm wherein individuals engage in three-dimensional interactions via avatars (Hollensen, Kotler and Opresnik, 2023). Especially during the COVID-19 pandemic, it is observed that metaverse usage is mostly in the form of games, museum visits, virtual tours, etc. The important thing when using metaverse is to provide a good experience to consumers. It is possible to see that many tourism enterprises take place in the metaverse. LePetit Chef and Inamo Restaurant are the restaurants serving with three-dimensional visuals; M Social Decentraland and Levenverse hotels (M Social, 2022); virtual city trips to travel businesses' activities; First Airlines organizing virtual flights to virtual airline businesses; virtual balloon tours; opening of Louvre Museum to museums for virtual sightseeing; opening of Disneyland Theme Park to virtual visits to theme parks, and virtual exhibition activities can be given as examples of Turkey Digital Tourism Exhibition (Virtual Tourism Exhibition, 2021). It is observed that tourism enterprises carry out activities such as product promotion, virtual customer experience, booking, sales, etc. in the metaverse. There is a curiosity about which tourism enterprises currently utilize the metaverse and which ones will be able to use it for various reasons in the future. Hence, the objective of this study is to ascertain the forecasts made by managers in the tourism industry and academics specializing in tourism regarding the present and future utilization of the metaverse. The metaverse has gained popularity among a growing number of individuals owing to advancements in information and communication technologies, making it a subject of interest for marketers and scholars alike. This research aims to address the primary issue of identifying the specific applications of the metaverse in the current tourism industry and the purposes it serves in various sectors. Furthermore, what specific applications may metaverse tourism serve for future tourism enterprises? The snowball sampling approach was chosen as the preferred method for selecting samples in the research. Snowball sampling is an effective method for reaching a key person who may provide valuable information about a subject. This key person then helps to reach other individuals in a chain-like way, ensuring that satisfactory information is disseminated (Baltacı, 2018). Creswell (2013) states that a minimum of 20 individuals is required for qualitative research samples. Coyne (1997) argues that qualitative data acquired through a sample that is comprehensive and rich in content is more valid than a big sample, as suggested by Neuman and Robson (2014). Qualitative investigations often prioritise a limited number of purposefully selected samples (Strauss and Corbin, 2014). Consequently, the sample size was restricted to a total of 30 individuals, comprising of 15 individuals from the tourism industry and 15 individuals from the field of tourism academia. Creswell (2012) states that interviews in screening studies can be conducted either in person or over the phone. The interviews were performed by telephone as in-person interactions are not obligatory because the participants' dwellings are distant from one another and located in separate cities. By using this approach, significant reductions in both time and costs have been realised (Akman-Dömbekci, H. ve Erişen, 2022; De Vaus, 2002). The telephone interviews conducted between 15.12.2023 and 30.03.2024 had a duration ranging from 30 to 35 minutes. The acquired data underwent content analysis. Content analysis is recognised as a sophisticated methodology grounded in the field of sociology (Baş and Akturan, 2008, 25). Consequently, after applying content analysis to the collected data, superfluous expressions were eliminated. The results of the interview have been conceptualised. Frequency and percentage calculations are computed and displayed in a tabular format. The Metaverse is a nascent technology that remains open to further development. Research findings indicate a notable rise in the use of the metaverse, particularly during the COVID-19 epidemic. This increase is evident in the growing number of virtual tours, virtual museum visits, and virtual amusement park experiences. Currently, the term "metaverse" is employed in various applications such as virtual tours, virtual museums, virtual hotels, virtual amusement parks, virtual flights, virtual ship tours, and virtual restaurants. The future is anticipated to witness a surge in the utilisation of the metaverse. The metaverse is anticipated to be positively influenced by the activation of additional senses such as taste and smell, as well as improvements in the quality and quantity of mixed reality, virtual reality, and augmented reality applications. Furthermore, the development and release of affordable consumer devices, advancements in technology, and the implementation of revenue-boosting applications are also expected to contribute to the increased use and popularity of the metaverse. Investing in this sector and using new technologies can provide tourism enterprises a competitive edge. Businesses should refrain from making false representations of products or services in the metadata that they are unable to provide in the actual realm. Prioritising adherence to security and privacy norms is crucial for achieving success in the metaverse. This study is anticipated to make a valuable contribution to tourism management and offer inspiration for future research in the sector.

Algılanan Sosyal Desteğin Psikolojik İyi Oluşa Etkisinde Pozitif Duygu Deneyiminin Aracılık Rolü: Turizm Rehberliği Öğrencilerine Yönelik Ampirik Bir Araştırma

Burak ATASOY¹

Öz

Bu araştırmanın amacı, turizm öğrencilerinin staj dönemlerinde algıladıkları sosyal desteğin, psikolojik sağlıklarını nasıl etkilediğini tespit etmektir. Staj sürecinde öğrencilerin karşılaştığı zorluklarla başa çıkmaları ve mesleki tatminlerini sağlamaları açısından sosyal destek önemli bir role sahiptir. Bu noktada staj döneminde öğrencilerin algıladığı sosyal desteğin, pozitif duygularını ve genel psikolojik iyi oluşlarını nasıl etkilediği dört hipotezle test edilen bir yapısal model üzerinden incelenmiştir. Veriler, 710 turizm rehberliği öğrencisinden bir çevrimiçi anket aracılığıyla toplanmış ve IBM SPSS 27 ve SmartPLS 4 yazılımları kullanılarak istatistiksel analizler gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen yapısal eşitlik modeli sonuçlarına göre, öğrencilerin algıladığı sosyal destek, pozitif duygularını ve psikolojik iyi oluşlarını belirgin şekilde etkilemektedir. Ek olarak sosyal destek ile psikolojik iyi oluş ilişkisinde öğrencilerin pozitif duyguları aracı bir rol üstlenmektedir. Bu bağlamda; staj deneyimlerinin sosyal ve mesleki refah üzerindeki etkilerini anlamak ve takip etmek öğrencilerin mesleki gelişimleri ve kariyer planlamaları açısından makul bir strateji olabilir. Üstelik bu yaklaşım, verimli ve sağlıklı iş gücü yetiştirerek turizm endüstrisinin nitelikli personel gereksinimini azaltabilir. Araştırmanın teorik ve pratik çıkarımları doğrultusunda ilgili paydaşlara çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Destek, Pozitif Duygu, Mental İyi Oluş, Psikolojik İyi Oluş, Turizm Rehberliği

The Mediating Role of Positive Emotion Experience in the Effect of Perceived Social Support on Psychological Well-Being: An Empirical Research on Tourism Guidance Students

Abstract

The purpose of this study is to find out how tourism students' perceptions of social support during their internship period affect their psychological health. Social support is critical in assisting students in dealing with the challenges of the internship process and ensuring their professional satisfaction. At this point, a structural model testing four hypotheses was used to investigate how students' perceptions of social support during their internship period affect their positive emotions and overall psychological well-being. Data were collected from 710 tourism guidance students via an online survey, and statistical analyses were carried out using IBM SPSS 27 and SmartPLS 4 software. The structural equation model results show that students' perceptions of social support have a significant impact on their positive emotions and psychological well-being. Furthermore, positive emotions among students mediate the relationship between social support and psychological well-being. In this context, understanding and tracking the effects of internship experiences on social and professional well-being may be an appropriate strategy for students' professional development and career planning. Furthermore, this approach has the potential to reduce the tourism industry's reliance on qualified personnel by training an efficient and healthy workforce. Various recommendations were made to relevant stakeholders based on the theoretical and practical implications of the research.

Keywords: Social Support, Positive Emotion, Mental Well-Being, Psychological Well-Being, Tourism Guidance

Atıf İçin / Please Cite As:

Atasoy, B. (2025). Algılanan sosyal desteğin psikolojik iyi oluşa etkisinde pozitif duygu deneyiminin aracılık rolü: Turizm rehberliği öğrencilerine yönelik ampirik bir araştırma. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14 (2), 813-825. doi:10.33206/mjss.1523442

Geliş Tarihi / Received Date: 27.07.2024

Kabul Tarihi / Accepted Date: 27.01.2025

¹ Dr. Öğretim Üyesi - Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Turizm Fakóltesi, burakatasoy@subu.edu.tr,

 ORCID: 0000-0002-9742-8112

Giriş

Yükseköğretim kurumlarının öncelik verdiği konulardan biri de staj/mesleki eğitimlerin kalitesinin artırılmasıdır (Günay ve Özer, 2016). Staj deneyimleri, öğrencilerin bilişsel, duygusal ve davranışsal gelişimlerini desteklemektedir. Mesleklerine yönelik ilgi ve tutumları üzerinde rol oynamaktadır. Bu yüzden staj eğitimlerinin anlaşılması ve geliştirilmesi önemli bir meseledir (Koçak, Hazarhun ve Enser, 2019; Çemberci ve Cömert, 2022). Turizmin kendine özgü yönleri de staj eğitimlerinin önemini arttırmaktadır. Müşteri isteklerinin hızlı değişimi ve müşteri tatmini sağlamanın zorluğu öğrencilerin turizm mesleğine hazır olmalarını gerektirmektedir. Stajyerlik, öğrencilerin mesleki becerilerini geliştirdiği, gelecekteki kariyer fırsatlarını öğrendiği ve sektörü yakından tanıdığı ilk deneyimlerdir. Bu deneyimlerin stajyerler tarafından nasıl algılandığının bilinmesi eğitim kurumları ve turizm işletmeleri için büyük önem taşımaktadır.

Mesleki kariyerlerinin inşası sürecinde öğrencileri motive eden ve sektöre adapte olmalarını hızlandıran unsurlardan biri de algıladıkları sosyal destektir. Sosyal destek, kişinin dış çevreden algıladığı sosyal ve psikolojik yardımdır (Yıldırım, 1997). Bu yardım öğrencilerin akademik ve staj eğitimlerine uyum sağlamalarında kritik bir rol oynamaktadır (Yusoff, 2012). Aynı zamanda sosyal destek, turizm hizmetlerinin kalitesini de belirlemektedir. Turizm endüstrisinde hizmet kalitesi iş görenlerin fiziksel ve psikolojik sağlığına bağlıdır. Dolayısıyla iş süreçlerinin başarıyla yürütülmesi için iş gören ve stajyerlerin desteklenmesi gerekmektedir (Kim ve Park, 2013). Ancak birçok öğrenci staj uygulamalarında çeşitli zorluklarla karşılaşmaktadır. Bunlar; uzun süreli çalışma, yetersiz ücret ve özel hayata ilişkin problemlerden kaynaklanmaktadır (Keleş ve Demirdağ, 2019). Ayrıca iletişim eksikliği, üstlerin olumsuz tutumu ve stresli çalışma ortamı da öğrencilerin staj deneyimlerini zorlaştıran unsurlardır (Olca, Yıldırım ve Sürme, 2015).

Öğrencilerin çeşitli taraflardan algıladığı sosyal destek (aile, arkadaş, sevgili, öğretmen), staj eğitimlerinin bu negatif etkilerinden kurtulmalarına destek olmaktadır (Chung, Tyan ve Chung, 2017). Sosyal psikoloji literatürüne göre insanların sosyal ortamlarda daha az stresli, daha sağlıklı ve pozitif hissetmelerinde sosyal destek önemli bir rol oynamaktadır (Mikal ve Grace, 2012). Stres ve kaygı durumlarında öğrencilerin algıladığı destek mutluluk, güven ve refah gibi pozitif duygularını geliştirmektedir (Zhang vd., 2024). Bununla birlikte sosyal destek kişilerin refahını artırarak olumsuz koşullar karşısında psikolojik iyi oluşlarını sağlamaktadır (Ozer, 2024). Öneme bu denli vurgu yapılmasına rağmen yerli literatürde turizm öğrencileri ve sosyal destek olgusunu ele alan araştırmaların sınırlı olduğu görülmektedir (Zengin, Kınır ve Tezcan, 2018; Doğanoglu, 2022). Üstelik algılanan sosyal desteğin turizm stajyerlerinin pozitif duygularını geliştirip-geliştirmediği ve psikolojik iyi oluşlarına nasıl katkı sağladığı henüz açıklığa kavuşturulmamıştır. Bu noktada araştırmanın birincil hedefi literatürdeki bu boşluğu gidermektir. Spesifik olarak çalışmada; staj yapan turizm rehberliği öğrencilerinin algıladıkları sosyal desteğin pozitif duyguları ve psikolojik iyi oluşları üzerinde nasıl bir rol üstlendiği incelenmektedir. Geliştirilen hipotezler ve araştırma modelini test etmek üzere SmartPLS 4 yazılımından yararlanılmıştır.

Kavramsal Çerçeve

İnsanlar, yeterli bilgi ve tecrübelerle sahip olmadığı tehdit durumları karşısında çevrelerinden destek ararlar (Procidano ve Heller, 1983). Bireylerin dış dünyadan aradığı bu yardım ise sosyal destek olgusunu belirtmektedir. Sosyal destek, insanların sorunlarla başa çıkarken özgüvenli hissetmelerine katkı sağlayan bir algıdır (Gülaçtı, 2010). İş stresi, rutin yaşam ve psikolojik etmenlerden kaynaklanan tükenmişliği engellemek için kişinin çevresinden algıladığı yardımdır (Dambi vd., 2018). Sosyal destek, insanların yaşam refahını arttıran, fiziksel ve zihinsel sorunlar ile mücadele etmelerinde destek olan karşılıklı ilişkilerdir (Haber vd., 2007).

Psikoloji bilimine göre insanlar, sosyal yaşam içerisinde zaman zaman diğerlerinin desteğine gereksinim duyar. Algılanan bu destek kişilerin sosyal refahını artırarak psikolojik ve fizyolojik sağlıklarını korumalarına yardımcı olur (Rice vd., 2013). Sosyal desteğin bu fonksiyonlarının önem atfettiği kitlelerden biri de öğrencilerdir. Örneğin aile ve arkadaşlarından destek gören öğrenciler, daha yüksek akademik başarıyla ilişkilendirilmektedir (Tinajero vd., 2020). Sorunlar karşısında çeşitli taraflardan destek alan öğrenciler, eğitim süreçlerinde daha tepkisel bir profil ortaya koymaktadır (de la Iglesia vd., 2014).

Sosyal destek öğrencilerin akademik kariyerleri gibi mesleki gelişimlerini de etkileyen bir olgudur. Örgütün bir parçası gibi hissedilen ve etkili iletişimin bulunduğu organizasyonlardaki deneyimler, stajyerlerin mesleklerine yönelik ilgisini artırabilmektedir. İşletmelere yönelik aidiyet duygusu ve mesleki motivasyon, öğrencilerin turizm kariyerlerini sürdürmelerinde itici bir rol üstlenmektedir (Akay ve Şittak, 2019). Stajyer öğrencilerin iş ortamında hissettiği bu destek ve motivasyon, olumsuzlukları daha kolay

atlatmalarına ve pozitif hissetmelerine de olanak sağlamaktadır (Akay, Uslu ve Sancar, 2018). Algılanan sosyal destek öğrencilerin genel duygu durumlarını düzenleyerek psikolojik iyi oluşlarını da geliştirmektedir (Yuan vd., 2024).

Psikolojik iyi oluş, kişinin gündeelik stres ve kaygı durumlarıyla başa çıkarak yaşamından hissettiği keyif durumu olarak tanımlanabilir. Ayrıca insanların, duygusal ve sosyal yönlerini etkin ve verimli kullanarak refah bir yaşam sürmesini açıklar (Chaudhry vd., 2024). Bu yüzden stajyerlerin mesleki gelişimleri bakımından iyi oluşlarının sağlanması gerekmektedir (Pushpa ve Khan, 2022). Çünkü iyi oluş, öğrencilerinin sosyal ve toplumsal tatminlerini belirleyen en önemli faktörlerden biridir (Rogowska vd., 2021). İş deneyimlerinde iç ve dış çevrelerinden yeterli desteği alamayan stajyerlerin yaşam tatmininin düşmesi ve psikolojik dengesinin bozulması muhtemeldir (Atasoy ve Türkay, 2022). Ek olarak negatif ruh haline bağlı olarak öğrenciler, ilişki bozuklukları, duygusal ve fiziksel sağlık sorunlarıyla karşılaşabilirler. Bu açıdan mesleki eğitimler sırasında öğrencilerin algıladığı desteğin duygusal ve psikolojik durumlarını nasıl etkilediğinin açıklığı kazandırılması makul bir yaklaşımdır.

Yöntem

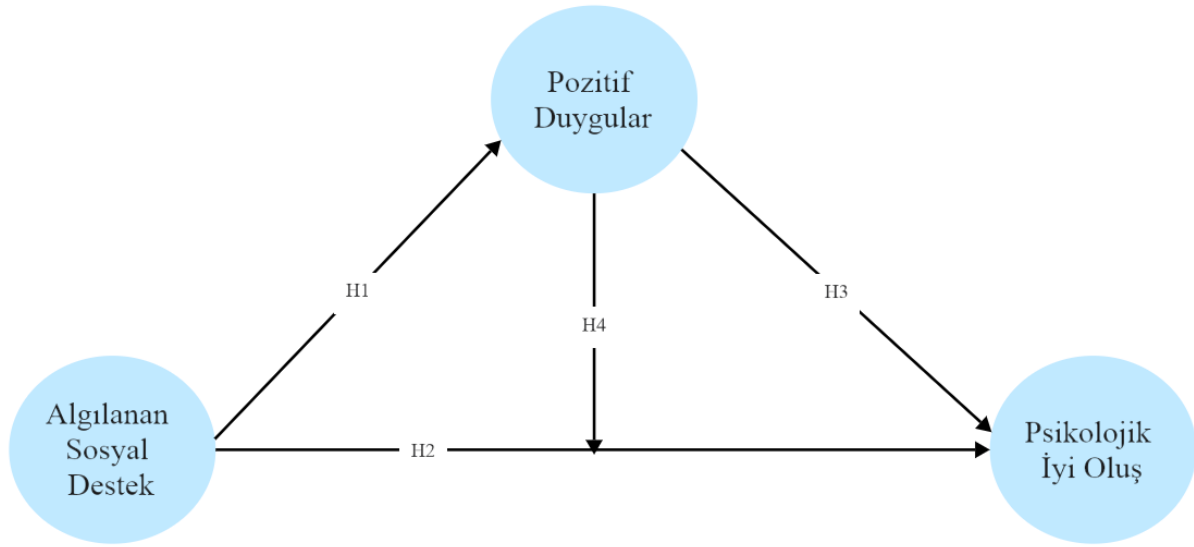
Bu bölümde araştırmanın yöntemine dair bilgiler yer almaktadır. İlk olarak araştırmanın amacı ve öneminden söz edilmiştir. Bununla birlikte evren ve örneklem konularına değinilmiştir. Ayrıca çalışmanın veri türü, veri toplama tekniği, süreci ve analizleri şeffaf bir biçimde anlatılarak okuyucunun azami ölçüde bilgilendirilmesi hedeflenmiştir.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Ön lisans ve lisans düzeyinde turizm eğitimi alan öğrencilerinin iş hayatıyla ilk karşılaştığı anlardan biri de staj eğitimleridir. Üniversitelerde edinilen teorik bilginin uygulamalarla pekiştiği bu dönemler öğrencilerin mesleki gelişimine katkı sağlamaktadır. Örneğin staj eğitimleri öğrencilerin turizm sektöründeki kariyer fırsatlarını tanımalarına ve kişisel yeteneklerine uygun alanları belirlemelerine imkân verir. Ek olarak stajyerlik, öğrencilerin turizm profesyonelleriyle tanışarak iş imkânlarını arttırmalarına ve kariyerlerinin gelişimine destek olur. Bu bağlamda staj eğitimleri, öğrencilerin turizm sektörü ve iş kollarına yönelik değerlendirmeleri açısından önemli bir deneyimdir.

Literatür incelendiğinde turizm öğrencilerinin sektördeki devamlılığını etkileyen ve geliştiren unsurlar çeşitlilik göstermektedir. Bunlardan biri olarak staj eğitimleri kritik bir ehemmiyete sahiptir. Çünkü bu eğitimler, öğrencilerin iş dünyasına yönelik ilk izlenimleri kazandığı dönemlerdir (Akay ve şıttak, 2019). Ayrıca staj veya mesleki uygulama eğitimleri, öğrencilerin turizm sektöründeki kariyer bağlılıkları üzerinde hem olumlu hem de olumsuz bir etki üretebilmektedir. Bu yüzden bazı araştırmacılar, öğrencilerin staj deneyimleri ve sektörde kalma niyetleri arasındaki ilişkiyi irdelemişlerdir. Örneğin Güzel (2010) öğrencilerin stajları sırasında aldıkları düşük veya yetersiz maaşın bu bağlılığı zedelediğinden bahsetmektedir. Benzer olarak Demir ve Demir (2014) ücretin yanı sıra sosyal haklar, çalışma koşulları ve lojman gibi imkânların stajyerleri negatif bir tutuma yönlendirdiğini düşünmektedir. Eker (2024), staj süreçlerini tamamlamalarına rağmen bazı öğrencilerin staj belgelerinin yetkililer tarafından imzalanmadığını ve bu yüzden öğrencilerin turizm mesleğinin çalışma koşullarına yönelik olumsuz algılarının daha da arttığından söz etmektedir. İnce ve Kendir'e göre (2016) mesleğin saygınlığı ve çalışma koşullarına dair algı da öğrencilerin turizmden kariyer beklentilerini azaltmaktadır. Üstelik bu olumsuz atmosferler stajyerlerin stres ve depresyon düzeylerini arttırarak meslekten ayrılma niyetlerini tetiklemektedir (Sırıklı ve Pekerşen, 2023).

Bu bağlamda öğrencilerin stajları sürecinde psikolojik özelliklerinin nasıl bir rol üstlendiğinin de bilinmesi gerekmektedir. Bu yaklaşım staj eğitimlerinin bütünsel bir bakışla incelenmesine katkı sağlayacaktır. Çünkü stajyer öğrencilerin psikolojik sağlıklarını nasıl koruduğu, duygularının nasıl şekillendiği ve zorluklar karşısında zihinlerini nasıl yönettiklerini bilmek kritik bir öneme sahiptir. Bu durum öğrencilerin staj eğitimlerinin daha mutlu ve verimli tamamlamalarına katkı sağlayabilir. Bununla birlikte öğrenciler daha bilinçli, donanımlı ve motive bir deneyim yaşayabilir. Dolayısıyla staj dönemlerinde öğrencilerin psikolojik özelliklerinin oynadığı rolün bilinmesi hem kişisel hem de mesleki gelişimleri açısından mühimdir. Yerli literatür incelendiğinde bu soruna yeterince açıklık kazandırılmadığı düşünülmektedir. Bu kapsamda araştırmanın temel amacı bu boşluğun giderilmesine katkı sağlamaktır. Çalışmada spesifik olarak, staj yapan öğrencilerin algıladıkları sosyal desteğin pozitif duyguları ve psikolojik iyi oluşları üzerinde nasıl bir rol üstlendiği incelenmektedir. Geliştirilen araştırma modeli ve hipotezleri şu şekildedir:

Şekil 1. Kavramsal Araştırma Modeli

H¹:Turizm rehberliği öğrencisinin algıladığı sosyal destek pozitif duygu deneyimini etkiler.

H²:Turizm rehberliği öğrencisinin algıladığı sosyal destek psikolojik iyi oluşunu etkiler.

H³:Turizm rehberliği öğrencisinin pozitif duygu deneyimi psikolojik iyi oluşunu etkiler.

H⁴:Turist rehberliği öğrencisinin algıladığı sosyal desteğin psikolojik iyi oluşuna etkisinde pozitif duygu deneyiminin düzenleyici bir etkisi vardır.

Evren - Örneklem

Evren, araştırmacının çalışma alanını oluşturan, örneklerini edindiği ve sonuçları genelledebildiği grubu belirtmektedir. Evren, iki farklı kategoride değerlendirilmektedir. İlk olarak genel evren; araştırmacının herhangi bir kısıt olmadan örneğini edindiği ancak erişmesi güç olan bir evreni tanımlar. İkinci olarak çalışma evreni; örnekleme yapıldığı ve ulaşmanın kolay olduğu evrendir (Altunışık vd., 2012). Bu doğrultuda araştırmacının çalışma evreni, turizm rehberliği bölümü okuyan ve staj eğitimini tamamlamış 710 öğrenciden meydana gelmektedir. Örneklem, evreni temsil etmek üzere çeşitli tekniklerle evren elemanlarından seçilen ve üzerinde inceleme yapılan gruptur. Evrenin bir alt kümesini temsil eden örneklem kümesine ulaşmak için kasti örnekleme tekniğine başvurulmuştur. Bu teknikte katılımcılar, araştırmacı tarafından belirlenen kriterler doğrultusunda seçilmektedir (Altunışık vd., 2012). Bu çalışmada ise tüm turizm bölümü öğrencileri yerine sadece turizm rehberliği eğitimi alan öğrencilere odaklanıldığı için örneklemin seçiminde kasti örnekleme tekniğinin daha uygun olduğu düşünülmüştür.

Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada nicel veri toplama tekniklerinden biri olan anket formundan yararlanılmıştır. Kullanılan anket formu iki ana bölümden meydana gelmektedir. İlk bölümde katılımcıların demografik bilgilerine yönelik sorular yer almaktadır. İkinci bölümde ise araştırmanın test etmek istediği hipotezlere ilişkin ifadeler bulunmaktadır. Bu boyutlar ve ifadeler; çok boyutlu algılanan sosyal destek (Zimet vd., 1988); pozitif ve negatif duygular (Diener vd., 2010) ve Warwick-Edinburgh mental iyi oluş (Stewart-Brown vd., 2008) ölçeklerinden yararlanılarak geliştirilmiştir. Soru formu, 5'li Likert tipi ölçek dikkate alınarak tasarlanmıştır. Buna göre tüm ifadeler; kesinlikle katılıyorum (1) ile kesinlikle katılmıyorum (5) arasında sıralanmıştır. Özgün hali İngilizce olan anket, araştırmacı tarafından Türkçe diline çevrilmiştir. Daha sonra İngilizce Dili ve Edebiyatı alanında görev yapan bir akademisyen ile yeniden çeviri yapılarak ortaya çıkacak kaygıların önüne geçilmek istenmiştir. Ayrıca ölçek ifadelerin anlaşılır olup-olmadığını belirlemek için turizm alanında çalışan on öğretim üyesinden uzman görüşü alınmıştır. Düzenleme işletmelerinin ardından anket ölçeğinin son hali belirlenmiş ve etik kurul izni için gerekli başvuru yapılmıştır. Akabinde araştırmanın verileri, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Etik Kurulu'nun 04.08.2023 tarihli ve E.92527 sayılı etik kurul izninin ardından toplanmıştır.

Araştırma kapsamında geliştirilen soru formu ilk olarak çevrimiçi platforma (Google Forms) aktarılmış ve daha sonra katılımcılara ulaştırılmıştır. Çoğu üniversite tarafından yeni eğitim-öğretim yılının başlangıcı olarak kabul edilen Ekim ayında bilimsel veriler toplanmaya başlanmıştır. Bu stratejinin temel nedeni öğrencilerin staj eğitimlerine yönelik kişisel düşüncelerini hızlıca öğrenmektir. Çünkü lisans düzeyinde turizm eğitimi alan öğrenciler genel olarak Eylül-Ekim aylarında yaz stajlarını bitirmekte ve hemen ardından üniversitelerine tekrar dönmektedir. Bu bağlamda öğrencilerin staj eğitimlerindeki deneyimleri yeni ve hatırlanabilir olmaktadır. Bu varsayımdan yola çıkarak 05.10.-27.12.2023 tarihleri arasında bilimsel veriler çevrimiçi toplanmıştır. Veri toplama sürecinde araştırmaya destek veren katılımcı sayısı 710 olarak tespit edilmiştir. Katılımcıların araştırmaya uygun olup-olmadığına karar vermek için bir kontrol sorusu yönetilmiştir. Buna göre: “Turizm rehberliği alanında okurken staj veya mesleki uygulama yaptınız mı?” sorusuna evet diyenler anket sorularını yanıtlayabilmiştir. Katılımcıların yanıtları tek tek incelenmiş ve örneğin tamamının istatistiksel analiz sürecine dahil edilmesi uygun görölmüştür.

Verilerin Analizi

Bu araştırmada geliştirilen model ve hipotezleri test etmek için SmartPLS 4 yazılımı tercih edilmiştir. Kısmi en küçük kareler yapısal eşitlik modellemesi (PLS-SEM) sosyal bilimlerde yaygın kullanılan bir veri analizidir. Herhangi bir dağılım varsayımı olmadan araştırma modelleri, değişkenleri ve yapılarını test etmeye imkân verir (Memon vd., 2021; Cheah vd., 2024). Ayrıca gözlemlenen değişkenler ile gizli değişkenler (aracı, ılımlı) arasındaki ilişkilerin ortaya çıkarılmasına katkı sağlar. SmartPLS, ölçüm ve yapısal olmak üzere iki aşamalı bir analiz yöntemi sunmaktadır (Hair vd., 1998; Sarstedt ve Cheah, 2019). Yazılımda ölçüm modelinin güvenilirlik katsayıları olarak Cronbach Alpha (CA) ve rho-A değerleri dikkate alınmaktadır. İç tutarlılığın belirlenmesinde bileşik güvenilirlik [Composite Reliability (CR)] oranı incelenmektedir. Diğer yandan uyum geğerliliği için dışsal gösterge yükleri ve açıklanan ortalama varyans [Average Variance Extracted (AVE)] değerleri hesaplanmaktadır. Ayrım geğerliliğinin uygunluğuna Fornell-Larcker ve Heterotrait-Monotrait Ratio (HTMT) testleri ile karar verilmektedir (Shmueli vd., 2019). Yapısal modelin analizi sürecinde, çoklu bağlantı analizi (VIF), determinasyon katsayısı (R²), etki büyüklüğü analizi (f²), tahmin gücü analizi (Q²) ve yol katsayısı önemsenmektedir (Sarstedt vd., 2019; Sharma vd., 2019).

Bulgular

Araştırmanın bulguları çerçevesinde ilk olarak katılımcıların bazı demografik bilgileri incelenmiştir. Bu bağlamda cinsiyetleri bakımından araştırmaya destek verenlerin yarısından fazlası kadındır (%56,1). Yaş durumları itibariyle büyük bir çoğunluk 21-25 yaş aralığındadır (%61,8). Medeni durumları açısından katılımcıların neredeyse tamamı bekârdır (%95,43).

Ölçüm Modeli

Araştırma kapsamında ölçüm modeli için gerekli bilgiler SmartPLS yazılımından yararlanılarak elde edilmiştir. İlk olarak ölçeğin güvenilirlik katsayılarının hesaplanması için Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı ve rho-A değerleri dikkate alınmıştır. Bu doğrultuda ölçekte yer alan tüm değişkenlerin güvenilirlik katsayıları 0,70’in üzerinde tespit edilmiştir. Dolayısıyla ölçüm modelinin iyi bir güvenilirliğe sahip olduğu söylenebilir (Hair vd., 2010). Diğer yandan ölçeklerin güvenilirliğini tespit etmek için dışsal gösterge yükleri de incelenmiştir. Bu kapsamda gösterge yüklerinin 0,50’nin üstünde yer alan faktörler ve yapıları ile yapısal modele ilişkin testler geğerleştirilmiştir. Araştırma modelinde 0,50’nin üzerindeki faktör yüküne sahip ifadeler ölçeğin güvenilirliğine işaret etmektedir (Afthanorhan, 2013; Ghazali, 2014; Sarma vd., 2022; Türkay ve Atasoy, 2022). Buna göre algılanan destek faktörüne ait ÇBASD1 ve psikolojik iyi oluş boyutuna ilişkin WEMİO8, WEMİO9, WEMİO10, WEMİO11, WEMİO12, WEMİO13 ve WEMİO14 ifadelerinin faktör yükleri 0,50’nin altında olduğu için araştırma ölçeğinden çıkarılmıştır.

İkinci olarak bu çalışmada araştırma modelinin uyum iyiliği ve ilişkin değerler incelenmiştir. Bu kapsamda ölçüm modelinde yer alan ifadeler ve bunlara ilişkin güvenilirlik ve geçerlik değerleri Tablo 1’de detaylı sunulmaktadır. Ölçüm modelinde uyum geğerliliğinin sağlanması için faktör yükleri ve AVE değerlerinin 0,50’den fazla olması gerekmektedir (Hair vd., 2019). Ancak CR değerlerinin 0,60’dan büyük olduğu ölçüm modellerinde AVE’nin 0,50’den az olmasını kabul edilebilir olarak değerlendirmektedir (Hair vd., 1998). Literatür incelediğinde AVE değerlerinin 0,50’nin altında hesaplanan araştırmaların mevcut olduğu görölmektedir (Bengöl, 2019, Öztürk, Aydın ve Sert, 2023). Buna göre ölçüm modelinde algılanan destek (0,37) ve psikolojik iyi oluş (0,37) boyutları kritik AVE değerinin altında hesaplanırken pozitif duygular değişkeninin (0,58) arzu edilen seviyede olduğu görölmüştür. Bu AVE değerlerinin kabul

edilmesi için boyutların CR değerlerinin 0,70'in üzerinde hesaplanması gerekmektedir. Modelde yer alan tüm faktörlerin CR değerlerinin 0,70'in üzerinde olması nedeniyle uyum geçerliliğinin sağlandığını söylemek mümkündür (Hatcher, 1994; Schermelleh-Engel vd., 2003; Hair vd., 2010). Bununla birlikte CA, rho-A ve faktör yüklerinin kritik eşik değerlerinin üstünde olmasından dolayı ölçeğin geçerlilik koşullarını sağladığı söylenebilir.

Tablo 1. Geçerlik ve Güvenirlik Analizi Sonuçları

<i>Faktörler</i>	<i>Faktör Yükleri</i>	<i>VIF</i>	<i>CA</i>	<i>rho-a</i>	<i>CR</i>
Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek (ÇBASD)					
ÇBASD2	0.542	1,345	0.831	0.837	0.866
ÇBASD3	0.649	1,711			
ÇBASD4	0.622	2,128			
ÇBASD5	0.573	1,834			
ÇBASD6	0.602	1,602			
ÇBASD7	0.676	1,465			
ÇBASD8	0.676	1,597			
ÇBASD9	0.591	1,878			
ÇBASD10	0.548	1.863			
ÇBASD11	0.625	2.941			
ÇBASD12	0.590	2.753			
Pozitif Duygular (PD)					
PD1	0.668	1,709	0.855	0.870	0.894
PD2	0.782	2,009			
PD3	0.867	2,566			
PD4	0.799	2,499			
PD5	0.845	2,647			
PD6	0.600	1,587			
Warwick-Edinburgh Mental/Psikolojik İyi Oluş (WEMİO)					
WEMİO1	0.666	1,803	0.722	0.733	0.807
WEMİO2	0.707	1,524			
WEMİO3	0.590	1,275			
WEMİO4	0.602	1,407			
WEMİO5	0.514	1,489			
WEMİO6	0.503	1,250			
WEMİO7	0.684	1,420			

Ölçüm modelinde bulunan değişkenlerin ayırım geçerliği kapsamında ele alınan bir diğer değer Heterotrait-Monotrait (HTMT) oranıdır. Yeni bir kriter olarak HTMT, ölçeklerin korelasyon skor ortalamasının geometrik ortalamasını ifade etmektedir. Bu değerlerin her bir değişken için 1.00'in altında olması beklenmektedir. Bu çalışmada yer alan boyutların her birinin HTMT oranı 1'den küçüktür. Dolayısıyla ölçüm modelinin ayırım geçerliği koşulunu sağladığı yorumunda bulunulabilir. Çünkü Henseler vd., (2015) 0.90'nın altında HTMT oranlarına sahip bir ölçeğin ayırım geçerliği açısından uygun olduğunu belirtmektedir.

Tablo 2. Ayırım Geçerliği Değerleri Analizi (HTMT)

Değişkenler	Değerler
PD <-> ÇBASD	0,640
WEZİO <-> ÇBASD	0,870
WEZİO <-> PD	0,849

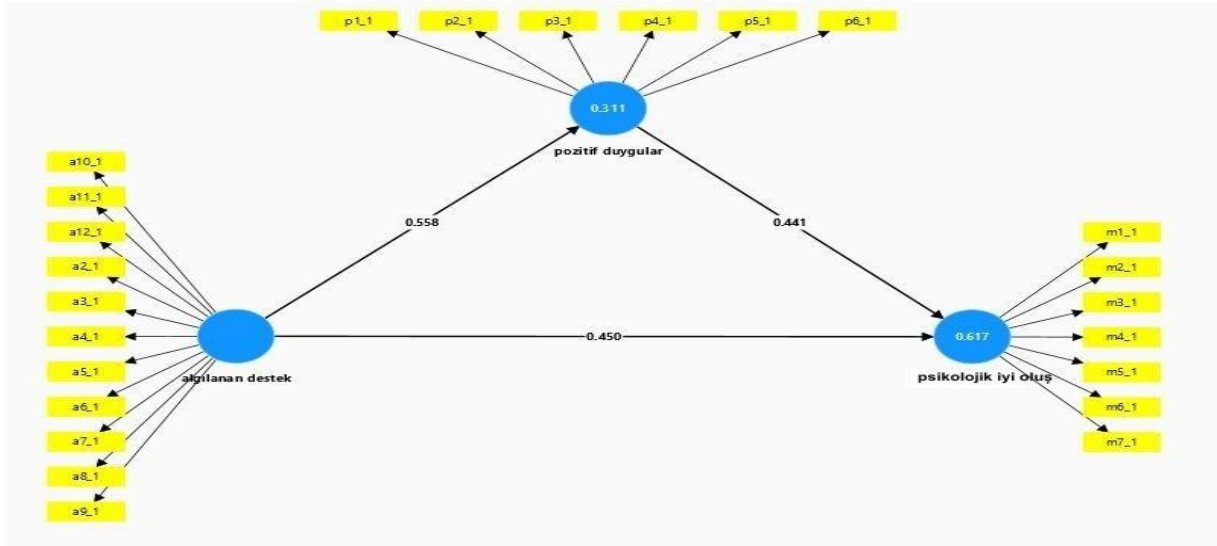
Yapısal Model

Araştırmanın yapısal model analizleri çerçevesinde β ; t-değeri; p-değeri; F2, R2; VIF ve yol kat sayıları hesaplanmıştır. VIF (Variance Inflation Factor), değişkenler arasında çoklu doğrusallık sorunu olup-olmadığına dair bilgi veren bir model analizidir. SmartPLS yapısal eşitlik modellemesine göre VIF değerinin 3'ün altında olması gerekmektedir (Semiz, 2020; Akkuş, 2023). Araştırma ölçeklerinde yer alan her bir ifadenin VIF değeri kritik eşik değerinin altındadır (Tablo 3). Bu bağlamda modelin herhangi bir doğrusallık problemi yaşamadığı ifade edilebilir. Diğer taraftan determinasyon katsayısını belirlemek için R2 değeri değerlendirilmiştir. Bulgular, bağımlı değişkenler üzerinde bağımsız değişkenlerin orta ve yüksek düzeyde bir etki ürettiğini göstermektedir.

Tablo 3. Yapısal Eşitlik Modellemesi Sonuçları

Model Değişkenleri	β	t-değeri	p-değeri	F ²	R ²	VIF	Sonuç
ÇBASD >>> PD	0,55	12.35	0.000	0.453	0,31	1.000	H ¹ kabul
ÇBASD >>> WEZİO	0,45	13.74	0.000	0.365	0,61	1.453	H ² kabul
PD>>> WEZİO	0.44	12.83	0.000	0.351		1.453	H ³ kabul
ÇBASD >>>PD >>> WEZİO	0,24	10.26	0.000				H ⁴ kabul

Araştırmanın yapısal modelinin etki analizi kapsamında f2 değeri de incelenmiştir. Etki analizi bağımlı değişkenlerin açıklanma oranında bağımsız değişkenlerinin büyüklüğünü göstermektedir. Etki analizinde f2 değeri, 0,02'nin altında ise düşük; 0,15 ise orta ve 0,35 ise yüksek bir etkiyi açıklamaktadır. Bu çalışmanın f2 değerlerine bağlı olarak gizli değişkenlerin yüksek bir etki ürettiği yorumunda bulunulabilir (Tablo 3). Yapısal model analizinde son olarak yol analizi gerçekleştirilmiştir (Şekil 2). Analiz sonuçlarına göre çok boyutlu algılanan sosyal destek, pozitif duygular ve psikolojik iyi oluşu olumlu etkilemektedir. Bununla birlikte öğrencilerin pozitif duyguları psikolojik iyi oluşlarını etkilediği görülmektedir. Pozitif duyguların aracılık etkisiyle çok boyutlu algılanan sosyal desteğin psikolojik iyi oluş üzerinde toplam etkisi 0,69'dur. Dolayısıyla H1, H2, H3 ve H4 hipotezlerinin tamamı kabul edilmiştir.

Şekil 2. Yapısal Eşitlik Modeli

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Birçok öğrenci için stajyerlik, mesleğe dair ilk deneyimleri oluşturmaktadır ve gelecek kariyerlerini inşası noktasında doğrudan rol üstlenmektedir. Ancak ilk kez turizm mesleğiyle tanışılan dönemler olarak staj eğitimlerinin bazı zorlukları bulunmaktadır. Bu zorluklarla öğrencilerin nasıl başa çıktığı, kimlerden destek aldığı ve sürecin ne denli bir etki ortaya çıkardığı akademinin tartışması gereken meseleleri arasında yer almaktadır. Bu noktada araştırma, staj yapan turizm öğrencilerinin algıladığı sosyal desteğin, pozitif duyguları ve psikolojik iyi oluşları üzerinde nasıl bir etki ürettiğini tespit etmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın mesele ettiği soruna yanıt üretmek adına staj eğitimini tamamlamış 710 turizm rehberliği öğrencisinden anket toplanmıştır. Bilimsel veriler, SPSS programına aktararak bazı temel istatistiksel analizler gerçekleştirilmiştir. Daha sonra araştırma modeli ve hipotezler, SmartPLS 4 yazılımı kullanılarak test edilmiştir. Netice itibarıyla araştırmanın literatüre bazı önemli katkılarının olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca çalışmanın çıkarımlarından hareketle turizm eğitmenleri ve uygulayıcılarına yönelik bazı önerilerde bulunulmuştur.

Araştırmanın teorik sonuçları bakımından ilk değinilmesi gereken konu, stajyer öğrencilerin algıladığı çok yönlü sosyal desteğin pozitif duygularını geliştirmesidir. Stajyerlik sürecinde karşılaşılan zorluklar, öğrencilerin stres ve kaygı yaşamasına neden olmaktadır. Dolayısıyla öğrencilerin sorun ve krizleri yönetecek yaklaşımlar benimsemesi gerekmektedir. Çünkü staj eğitimlerinde gelişen stres ve depresyon öğrencilerin özgüvenini zedelemekte ve mesleğe yönelik ilgilerini azaltabilmektedir. Araştırma sonuçlarına göre aile, arkadaş ve diğer çalışanlardan destek gören stajyerlerin bu olumsuz atmosferlerden kurtularak pozitif duygular yaşadığı tespit edilmiştir. Stres ve kaygıya bağlı kişisel yetenekler, yeterlilikler ve iş tatmini

üzerinde ortaya çıkan baskının gelişen bu olumlu duygularla giderildiği düşünülmektedir. Bu bakımdan aile, arkadaş ve üstlerden alınan desteğin öğrencilerin bu kriz dönemlerinden daha az zararla atlatmalarına yardımcı olduğu söylenebilir. Khodarahimi., Hashim ve Mohd-Zaharim'e göre (2012) öğrenciler, kriz durumlarını başkalarıyla paylaşarak ilgi, keyif, rahatlama, sevgi ve mutluluk hissetmektedir. Bu durum zorluklarla başa çıkarken öğrencilerin yüksek özgüven duygusu geliştirmelerine imkân vermektedir.

Bulgular, stajyer öğrencilerin olumlu duygulanımının negatif deneyimleri başarıyla yönetmelerine katkı verdiğini göstermektedir. Dolayısıyla pozitif duygular öğrenciler için bir motivasyon kaynağı olarak kabul edilebilir. Örneğin El-Sayed ve diğerleri (2024) algılanan desteğin duygusal gelişimi hızlandırarak öğrencileri hedeflerine yönelik motive ettiğinden bahsetmektedir. Ayrıca algılanan sosyal destek öğrencilerin stres düzeylerini azaltarak sosyal rahatlık yaşamalarına ve kişilerarası ilişkilerinin gelişimine de katkı sağlamaktadır (Alorani ve Alrdaydeh, 2018). Bu açıdan bakıldığında üniversitelerin stajyer öğrencileriyle yakından temas kurarak olası problemlerle ilgilenmeleri gerekmektedir. Akademik personelin staj eğitimleri sürecindeki destekleri öğrencilerin yalnız hissetmelerini engelleyebilir aynı zamanda sorunlarla başa çıkma kapasitelerini arttırabilir. Bununla birlikte aile, arkadaş ve iş yeri çalışanlarının da turizm öğrencilerinin mesleklerine yönelik tutumlarında söz sahibi olduğu unutulmamalıdır. Özellikle ailelerin staj eğitimleri sırasında gösterdiği yakın destek öğrencilerin refahını arttırabilir. Her koşulda ailelerinin yanında olduğunu bilmek öğrencilerin kişisel yeteneklerini göstermelerine ve inisiyatif alarak kendilerini mesleklerine vermelerine destek olabilir. İş yeri çalışanları ve üstler, stajyer öğrencilerin mesleklerini tanımalarına ve kendilerini uzmanlaştırmalarına doğrudan katkı veren kimselerdir. Sorunların anlık gelişimi dikkate alındığında üstler ve diğer personelin stajyerlere olan desteği kendilerinin kötü hissetmelerini azaltacaktır. Öğrencilerin algıladığı bu sevgi, şefkat ve yardımseverlik öz yeterliliklerini geliştirerek kendilerini daha emin ve güvende hissetmelerine neden olacaktır. Tüm bu bilgilerden hareketle öğrencilerin turizm kariyerlerine devam etmeleri açısından hem algıladıkları sosyal desteğin hem de buna bağlı gelişen pozitif duyguların önemi açıkça görülmüştür. Üstelik turizmin nitelikli personel ihtiyacının giderilmesi öğrencilerin staj eğitimlerindeki deneyimleriyle yakından ilişkilidir. Bu noktada turizm akademisyenlerinin staj eğitimlerinin öğrenciler üzerinde nasıl bir etki ürettiği ve hangi unsurların pozitif deneyimler geliştirdiği konularına açıklık kazandırması faydalı bir yaklaşım olacaktır.

Turist rehberliği, öncülük edilen tur grubuyla etkili iletişim kurmayı ve bireylerin karşılaştığı sorunlara çözüm üretmeyi gerektiren bir meslektir (Zengin ve Atasoy, 2021). Tur sırasında ortaya çıkan her türlü olumsuzluklarla başa çıkmak turist rehberlerinin görevleri arasındadır. Mesleği icra ederken karşılaşılan sorunlara pozitif tutum geliştirme ve problemleri çözme yetileri ise rehberlerin özgüvenleri ve psikolojik iyi oluşlarıyla ilişkilendirilmektedir (Saygın, Akdeniz ve Deniz, 2015). Çünkü psikolojik iyi oluş, bireyin hayatta karşılaştığı olumsuz durumları yönetme ve mücadele etme becerisidir (Kılınç, 2017). Kişinin hedefleri doğrultusunda ilerlemek, diğer insanlarla iletişim kurmak ve ihtiyaçlarını karşılayabilecek şekilde dış dünyayı düzenlemek için gösterdiği varoluşsal mücadeledir (Keyes, Shmotkin ve Ryff, 2002). Bu açıdan bakıldığında ziyaretçilerin hoşnut bir deneyim yaşaması ve tur organizasyonlarının başarılı bir şekilde gerçekleştirilmesi için turist rehberlerinin psikolojik sağlığına özen gösterilmelidir (Mackenzie ve Raymond, 2020).

Sonuçlar, turizm rehberliği öğrencilerinin algıladığı desteğin (aile, arkadaş, personel) duygusal açıdan olumlu hissettirmelerinin yanı sıra psikolojik iyi oluşlarına da katkı sağladığını göstermektedir. Ayrıca pozitif duyguların, algılanan sosyal destek ile psikolojik iyi oluş arasında düzenleyici bir rol üstlenerek öğrencilerin psikolojik dayanıklılığını arttırdığı tespit edilmiştir. Konuyla ilgili literatürdeki çalışmalara bakıldığında algılanan sosyal destek ve iş stresi arasında psikolojik dayanıklılığın düzenleyici bir role sahip olduğu tespit edilmiştir (Liu, Tan ve Mai, 2023). Alorani ve Alrdaydeh (2018) tarafından algılanan sosyal desteğin, öğrencilerin stres ve endişe düzeylerini indirgeyerek sosyal iyi oluşlarını hızlandırdığı sonucuna varılmıştır. Awang, Kutty ve Ahmad (2014) ise sosyal ve duygusal uyum gerektiren koşullarda algılanan desteğin öğrencilerin daha verimli bir adaptasyon süreci yaşamasına katkı sağladığından söz etmektedir. Ancak Tomas vd., (2020) öğrencilerin algıladığı bu desteğin kuvveti kadar kaynağının da önemli olduğunu savunmaktadır. Yazarlar, öğretmenlerin okul, arkadaşların akademi ve ailelerin de her iki faktöre eşit derecede etki ürettiğinden söz etmektedir. Sonuç olarak öğrencilerin psikolojik iyi oluşlarını desteklemek amacıyla aileler, eğitimciler, danışman akademisyenler, turizm işletmeleri ve diğer paydaşların eşgüdümlü çalışması gerekmektedir. Bu yaklaşım, öğrencilerin mesleki devamlılığını ve kişisel gelişimini destekleyen stratejilerin geliştirilmesine katkı sağlayacaktır. Aynı zamanda işbirliği, öğrencilerin psikolojik açıdan sağlıklı, yüksek özgüvenli ve mesleki açıdan donanımlı bireyler olmalarına imkân tanıyacaktır.

Bu çalışmanın elde ettiği sonuç ve çıkarımlardan hareketle ilgili taraflara bazı önerilerde bulunulabilir:

Üniversiteler ve fakültelerin yetkili birimleri turizm eğitimi alan öğrencilerin mesleğe yönelik kaygılarını belirlemek için konuya ilişkin literatürdeki mevcut araştırmaları incelemelidir. Böylece tespit edilen sorunlara yönelik eğitim-öğretim dönemlerinde seminer ve konferanslar düzenlenerek öğrenciler bilinçlendirilebilir. Ayrıca danışman akademisyenler, olası sorunlar karşısında neler yapıp-yapamayacakları hususunda öğrencileri bilgilendirerek özgüvenlerini arttırabilirler. Bu durum krizler karşısında öğrencilerin esnek davranmalarına da imkân verecektir.

Fakülteler ve turizm işletmelerinin iş birliğiyle kariyer günleri düzenlenebilir. Bu, mesleği icra eden kimselerle doğrudan temas sağlanması ve öğrencilerin sektöre yönelik kaygılarının azaltılması noktasında destekleyici bir strateji olabilir. Özellikle üniversitelerin ilgili birimlerinin düzenlediği kariyer etkinliklerine turist rehberleri davet edilmelidir. Böylece mesleklerine ilişkin yetkinliklerini nasıl geliştireceği ve kendilerini nasıl uzmanlaştıracığı sorularına muhataplarından yanıt alan öğrenciler, turist rehberliğini yakından tanıyarak mesleklerine daha çok ilgi gösterebilirler.

Staj eğitimlerini tamamlayarak tekrar eğitim-öğretim için birimlerine dönen öğrencilerden fakültelerin ilgili komisyonları aracılığıyla geri bildirim alınmalıdır. Bu yaklaşım, staj deneyimleri hakkında görüşlerini belirten öğrencilerin mesleğe devam niyetleri hakkında fikir sahibi olunmasına imkân verecektir. Böylece kariyer planlama ve rehberlik hizmetleri açısından mesleklerine yönelik düşünceleri saptanan öğrencilere daha makul bir yardım sağlanabilir. Turizm mesleğine yönelik algılarını takip edilen öğrencilerden hareketle eğitim-öğretim programları da iyileştirilebilir. Turizm mesleğinin gereksinimleri belirlenerek öğrencilerin ihtiyaçlarına cevap verebilecek ders içerikleri tasarlanabilir. Turizm sektörünün ve spesifik alanlarının olumsuz veya eksik yönleri tespit edilerek endüstrinin imajını geliştirecek iyileştirmeler veya düzenlemeler yapılabilir.

Gelecek Araştırmacılar için Öneriler

Bu makale literatüre bazı katkıları sunmakla birlikte birtakım sınırlılıklara sahiptir. Öncelikle araştırmanın örnekleme olarak turizm rehberliği öğrencileri dikkate alınmıştır. Dolayısıyla araştırmanın çıkarımlarının genellenebilir olmasına karşın turist rehberliği mesleğine ilişkin sınırlılığı ortaya çıkarmaktadır. Her ne kadar araştırmaya 710 turizm rehberliği öğrencisi katkı vermiş olsa da araştırma sonuçlarının turizmin diğer alanlarını kapsayabilmesi için turizm alanında farklı bölümlerde yer alan öğrencilerle araştırmanın zenginleştirilmesi gerekmektedir. Bir diğer kısıt araştırma verilerinin toplanmasına ilişkindir. Çalışmanın verileri, bir kontrol sorusu dikkate alınarak çevrimiçi ortamda tasarlanan soru formuyla toplanılmıştır. Dolayısıyla yüz yüze toplanan anketlerin daha sağlıklı veri üreteceği varsayımında bulunulabilir. Son olarak araştırmanın modeli algılanan sosyal destek, pozitif duygular ve psikolojik iyi oluş faktörleri ışığında geliştirilmiştir. Aslında araştırma modelini geliştiren diğer boyutların dikkate alınması sonuçların kapsayıcılığını arttırabilir. Örneğin öğrencilerin stajlarının ardından turizm mesleğinde devam niyetlerini ölçen bir değişken yapıya dâhil edilerek bir araştırma gerçekleştirilebilir. Bununla birlikte turizm kariyerlerine devam etmeleri bakımından öğrencilerin çeşitli pozitif duygularının artırılmasının önemi dikkate alındığında stajyerlik dönemlerinde öğrencileri hangi faktörlerin etkilediği sorusu ortaya çıkmaktadır. Bu soruya cevap üretmek adına nitel araştırma tekniklerine başvurulabilir. Farklı turizm alanlarında eğitim alan ve staj/mesleki eğitimlerini tamamlamış öğrencilerle görüşmeler yapılarak pozitif-negatif duyguları ve psikolojik iyi oluşlarını geliştiren etmenler tespit edilebilir.

Etik Beyan

“Algılanan Sosyal Desteğin Psikolojik İyi Oluşa Etkisinde Pozitif Duygu Deneyiminin Aracılık Rolü: Turizm Rehberliği Öğrencilerine Yönelik Ampirik Bir Araştırma” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Gerekli olan etik kurul izinleri Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Etik Kurulu’nun 04.08.2023 tarih ve E.92527 sayılı toplantısında alınmıştır.

Çatışma Beyanı

Araştırmanın herhangi bir üçüncü kişi veya kurumlarla çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

Afthanorhan, W. M. A. B. W. (2013). A comparison of partial least square structural equation modeling (PLS-SEM) and covariance based structural equation modeling (CB-SEM) for confirmatory factor analysis. *International Journal of Engineering Science and Innovative Technology*, 2(5), 198-205.

- Akay, B. ve Şittak, S. (2019). Staj deneyiminin kariyer seçimine etkisi: Trakya Bölgesi'ndeki turizm öğrencilerine yönelik bir araştırma. *OPUS International Journal of Society Researches*, 11(18), 757-784.
- Akay, B., Uslu, A. ve Sancar, M. F. (2018). Turizm eğitimi alan öğrencilerin staj döneminde yaşadıkları sorunlar: Lisans ve ortaöğretim turizm öğrencileri örneği. *OPUS International Journal of Society Researches*, 8(1), 212-236.
- Akkuş, Y. (2023). Girişimcilikte sosyal engeller ölçeğinin geliştirilmesi ve kontrol odağı, girişimcilik niyeti ile ilişkisi. *Journal of Entrepreneurship and Innovation Management*, 12(2), 81-98.
- Alorani, O. I. ve Alradydeh, M. T. F. (2018). Spiritual well-being, perceived social support, and life satisfaction among university students. *International Journal of Adolescence and Youth*, 23(3), 291-298.
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2012), Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri (7. Baskı), Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Atasoy, B. ve Türkay, O. (2022). Rekreasyonel davranış içinde B. Eryılmaz (Edt.), *Rekreasyon kavram ve uygulamalar* (ss. 22-44). Ankara: Detay Yayıncılık
- Awang, M. M., Kutty, F. M. ve Ahmad, A. R. (2014). Perceived social support and well being: First-year student experience in university. *International Education Studies*, 7(13), 261-270.
- Bengül, S. S. (2019). Müşteri Şikayet Yönetimi Kalitesi Belirleyicilerinin Marka İmajı Ve Marka Bağlılığı Üzerindeki Etkisi. *İletişim*, (31).
- Chaudhry, S., Tandon, A., Shinde, S. ve Bhattacharya, A. (2024). Student psychological well-being in higher education: The role of internal team environment, institutional, friends and family support and academic engagement. *Plos one*, 19(1), e0297508.
- Cheah, J.H., F. Magno. ve F. Cassia (2024). Reviewing the smartpls 4 software: the latest features and enhancements. *Journal of Marketing Analytics*, <https://doi.org/10.1057/s41270-023-00266-y>.
- Chung, N., Tyan, I. ve Chung, H. C. (2017). Social support and commitment within social networking site in tourism experience. *Sustainability*, 9(11), 2102.
- Çemberci, M. ve Cömert, P. N. (2022). Bağlamsal faktörlerin staj deneyimi ile ilişkisi. *Yıldız Journal of Educational Research*, 7(1), 42-50.
- Dambi, J. M., Corten, L., Chiwaridzo, M., Jack, H., Mlambo, T. ve Jelsma, J. (2018). A systematic review of the psychometric properties of the cross-cultural translations and adaptations of the Multidimensional Perceived Social Support Scale (MSPSS). *Health and Quality of Life Outcomes*, 16, 1-19.
- de la Iglesia, G., Stover, J. B. ve Fernández Liporace, M. (2014). Perceived social support and academic achievement in Argentinean college students. *Europe's Journal of Psychology*, 10(4). 637-649.
- Demir, M. ve Demir, Ş. (2014). Turizm işletmelerinde yöneticilerin mesleki staj ve stajyerleri değerlendirmesi. *Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 18-33.
- Diener, E., Wirtz, D., Tov, W., Kim-Prieto, C., Choi, D. W., Oishi, S. ve Biswas-Diener, R. (2010). New well-being measures: Short scales to assess flourishing and positive and negative feelings. *Social Indicators Research*, 97, 143-156.
- Doğanoglu, M. A. (2022). *Turizm rehberliği öğrencilerinin algılanan sosyal yetkinlik düzeylerinin belirlenmesi* (Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eker, N. (2024). Turizm rehberliği öğrencileri perspektifinden staj uygulamalarına yönelik bir değerlendirme, *Turist Rehberliği Dergisi*, 7(2), 94-105.
- El-Sayed, M. M., Taha, S. M., Abdelhay, E. S. ve Hawash, M. M. (2024). Understanding the relationship of academic motivation and social support in graduate nursing education in Egypt. *BMC Nursing*, 23(1), 12.
- Ghozali, I. (2014). *Structural equal modeling: Metode alternatif dengan partial least square* (PLS). Semarang: Badan Penerbit Universitas Diponegoro
- Gülaçtı, F. (2010). The effect of perceived social support on subjective well-being. *Procedia-Social and behavioral sciences*, 2(2), 3844-3849.
- Günay, D. ve Özer, M. (2016). Türkiye'de meslek yüksekokullarının 2000'li yıllardaki gelişimi ve mevcut zorluklar. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, (1), 1-12.
- Güzel, F. Ö. (2010). Turizm öğrencilerinin staj döneminde edindikleri motivasyonun Herzberg teorisine göre değerlendirilmesine yönelik bir araştırma. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 5(20), 3415-3429.
- Haber, M. G., Cohen, J. L., Lucas, T. ve Baltes, B. B. (2007). The relationship between self-reported received and perceived social support: A meta-analytic review. *American Journal of Community Psychology*, 39, 133-144.
- Hair, J. F. J., Black, W. C., Babin, B. J. ve Anderson, R. E. (2010). *Multivariate data analysis* (7th. Edition). Prentice Hal.
- Hair, J. F., Risher, J. J., Sarstedt, M. ve Ringle, C. M. (2019). When to use and how to report the results of PLS-SEM. *European Business Review*, 31(1), 2-24.
- Hair, J., Anderson, R., Tatham, R. ve Black, W. (1998) *Multivariate data analysis* (5th Edition). Prentice Hall, New Jersey.
- Hatcher, L. (1994). *A Step-by-step approach to using the SAS system for factor analysis and structural equation modeling* (1st Edition). The SAS Institute.
- Henseler, J., Ringle, C.M. ve Sarstedt, M. (2015), A new criterion for assessing discriminant validity in variance-based structural equation modeling, *Journal of the Academy of Marketing Science*, 43(1), 115-135.
- İnce, C. ve Kendir, H. (2016). Turizm öğrencilerinin kariyer beklentilerine yönelik düşünceleri: Stajyer öğrenciler örneği. *International Journal of Academic Values Studies*, (4), 13-23.

- Keleş, Y. ve Demirdağ, Ş. A. (2019). Turizm sektöründe staj yapan öğrencilerin yaşadıkları psikolojik sorunların örgütsel sessizlikleri üzerindeki etkisi. *Journal of Recreation and Tourism Research*, 6(4), 332-340.
- Keyes, C. L., Shmotkin, D. ve Ryff, C. D. (2002). Optimizing well-being: the empirical encounter of two traditions. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82(6), 1007.
- Khodarahimi, S., Hashim, I. H. ve Mohd-Zaharim, N. (2012). Perceived stress, positive-negative emotions, personal values and perceived social support in Malaysian undergraduate students. *International Journal of Psychology and Behavioral Sciences*, 2(1), 1-8.
- Kılınc, M. (2017). Psikolojik iyi oluşun yordayıcıları olarak öz-yeterlik ve etkileşim kaygısı. *Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi*, (13), 207-216.
- Kim, H. B. ve Park, E. J. (2013). The role of social experience in undergraduates' career perceptions through internships. *Journal of Hospitality, Leisure, Sport & Tourism Education*, 12(1), 70-78.
- Koçak, Y., Hazarhun, E. ve Enser, İ. (2019). Üniversite öğrencilerinin zorunlu staj tecrübeleri ve turizm kariyerine bakış açıları. *Gastroia: Journal of Gastronomy and Travel Research*, 3(4), 702-722.
- Liu, H., Tan, Q. ve Mai, H. (2023). Stress-buffering effects of social support on tourism employees during the COVID-19 pandemic: A moderated mediation model. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 20(3). Doi:10.3390/ijerph20032342
- Mackenzie, S. H. ve Raymond, E. (2020). A conceptual model of adventure tour guide well-being. *Annals of Tourism Research*, 84, 102977.
- Memon, M. A., Ramayah, T., Cheah, J. H., Ting, H., Chuah, F. ve Cham, T. H. (2021). PLS-SEM statistical programs: a review. *Journal of Applied Structural Equation Modeling*, 5(1), 1-14.
- Mikal, J. P. ve Grace, K. (2012). Against abstinence-only education abroad: Viewing Internet use during study abroad as a possible experience enhancement. *Journal of Studies in International Education*, 16(3), 287-306.
- Olçay, A., Yıldırım, İ. ve Sürme, M. (2015). Turizm eğitimi alan öğrencilerin staj eğitimi hakkında görüşleri: Gaziantep ili örneği. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, (3), 324-334.
- Ozer, S. (2024). Social support, self-efficacy, self-esteem, and well-being during COVID-19 lockdown: A two-wave study of Danish students. *Scandinavian Journal of Psychology*, 65(1), 42-52.
- Öztürk, Y., Aydın, T. ve Sert, S. (2023). Sağlık çalışanlarının sağlık turizmi farkındalık düzeylerinin belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Journal of History School*, 16(LXIV), 1263-1277.
- Procidano, M. E. ve Heller, K. (1983). Measures of perceived social support from friends and from family: Three validation studies. *American journal of community psychology*, 11(1), 1-24.
- Pushpa ve Khan, M. J. (2024). Impact of resilience and emotional intelligence on college students. *International Journal of Indian Psychology*, 12(1), 980-994.
- Rice, L., Barth, J. M., Guadagno, R. E., Smith, G. P., McCallum, D. M. ve Asert. (2013). The role of social support in students' perceived abilities and attitudes toward math and science. *Journal of Youth And Adolescence*, 42, 1028-1040.
- Rogowska, A. M., Ochnik, D., Kuśnierz, C., Jakubiak, M., Schütz, A., Held, M. J., ... ve Cuero-Acosta, Y. A. (2021). Satisfaction with life among university students from nine countries: Cross-national study during the first wave of COVID-19 pandemic. *BMC Public Health*, 21(1), 2262.
- Sarma, P. K., Alam, M. J. ve Begum, I. A. (2022). Red meat handlers' food safety knowledge, attitudes, and practices in the Dhaka megacity of Bangladesh. *International Journal of Food Properties*, 25(1), 1417-1431.
- Sarstedt, M. ve Cheah, J.H. (2019), Partial least squares structural equation modeling using SmartPLS: a software review, *Journal of Marketing Analytics*, 7(3), 196-202.
- Sarstedt, M., Hair Jr, J. F., Cheah, J. H., Becker, J. M. ve Ringle, C. M. (2019). How to specify, estimate, and validate higher-order constructs in PLS-SEM. *Australasian Marketing Journal*, 27(3), 197-211.
- Saygin, Y., Akdeniz, S. ve Deniz, M. E. (2015). Loneliness and interpersonal problem solving as predictors of subjective well-being. *International Journal of Information and Education Technology*, 5(1), 32-35.
- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H. ve Müller, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: Tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures. *Methods of Psychological Research Online*, 8(2), 23-74.
- Semiz, B. B. (2020). Sosyal medya fenomenleri tarafından yapılan reklamlara yönelik tüketici şüpheliğinin tutumlar ve satın alma niyeti ile ilişkisinin incelenmesi. *Pazarlama Teorisi ve Uygulamaları Dergisi*, 6(2), 115-136.
- Sharma, P., Sarstedt, M., Shmueli, G., Kim, K. H. ve Thiele, K. O. (2019). PLS-based model selection: The role of alternative explanations in information systems research. *Journal of the Association for Information Systems*, 20(4), 346-397.
- Shmueli, G., Sarstedt, M., Hair, J. F., Cheah, J. H., Ting, H., Vaithilingam, S. ve Ringle, C. M. (2019). Predictive model assessment in PLS-SEM: guidelines for using PLSpredict. *European Journal of Marketing*, 53(11), 2322-2347.
- Sırlıklı, İ. K. ve Pekerşen, Y. (2023) Gastronomi ve mutfak sanatları öğrencilerinin staj süreçlerinde yaşadıkları iş stresinin belirlenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(87), 1325-1343.
- Stewart-Brown, S., Janmohamed, K. ve Parkinson, J. (2008) *Warwick-Edinburgh Mental Wellbeing Scale: User Guide Version 1*. N.H.S. Health Scotland, University of Warwick, and the University of Edinburgh.
- Tinajero, C., Martínez-López, Z., Rodríguez, M. S. ve Páramo, M. F. (2020). Perceived social support as a predictor of academic success in Spanish university students. *Anales de psicología/ Annals of psychology*, 36(1), 134-142.

- Tomás, J. M., Gutiérrez, M., Pastor, A. M. ve Sancho, P. (2020). Perceived social support, school adaptation and adolescents' subjective well-being. *Child Indicators Research*, 13(5), 1597-1617.
- Türkay, O. ve Atasoy, B. (2022). Orta kademe yöneticilerinin stratejik davranışları üzerine iş doyum ve duygusal bağlılığın etkisi. *İşletme Bilimi Dergisi*, 10(2), 163-189.
- Yıldırım, İ. (1997). Algılanan sosyal destek ölçeğinin geliştirilmesi, güvenirliği ve geçerliği. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13, 81-87.
- Yuan, Z., Li, W., Ding, W., Song, S., Qian, L. ve Xie, R. (2024). Your support is my healing: the impact of perceived social support on adolescent NSSI—a sequential mediation analysis. *Current Psychology*, 43(1), 261-271.
- Yusoff, Y. M. (2012). Self-efficacy, perceived social support, and psychological adjustment in international undergraduate students in a public higher education institution in Malaysia. *Journal of Studies in International Education*, 16(4), 353-371.
- Zengin, B. ve Atasoy, B. (2021). Turizm rehberliği alanındaki lisansüstü tezlerin bibliyometrik çerçevesi. *Alanya Akademik Bakış*, 5(1), 143-160.
- Zengin, B., Kingır, S. ve Tezcan, N. Ş. (2018). Gençlerin turizm algısı ve turizme verilen destek; Sakarya Üniversitesi öğrencileri üzerine bir araştırma. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(18), 147-168.
- Zhang, Q., Xiong, Y., Prasath, P. R. ve Yun, S. (2024). The relationship between international students' perceived discrimination and self-reported overall health during COVID-19: Indirect associations through positive emotions and perceived social support. *Journal of International Students*, 14(1), 119-133.
- Zimet, G. D., Dahlem, N. W., Zimet, S. G. ve Farley, G. K. (1988). The multidimensional scale of perceived social support. *Journal of Personality Assessment*, 52(1), 30-41.

EXTENDED ABSTRACT

Rapid changes in customer demands and the challenge of ensuring customer satisfaction require students to be prepared for the tourism profession. Internships provide valuable opportunities for students to develop professional skills, explore career paths, and gain firsthand industry experience. Understanding how interns perceive these experiences is crucial for educational institutions and tourism businesses. The perceived social support plays a key role in motivating students to develop their professional careers and adapt to the industry, referring to the social and psychological support perceived from their surroundings. Research indicates that social support plays a critical role in the well-being and effectiveness of employees and interns in the tourism industry (Chung, Tyan ve Chung, 2017). While challenges such as long hours, inadequate compensation and personal issues can hinder interns' experiences, the perceived social support from various sources can mitigate these negative effects. Studies have shown that such support can improve positive emotions, including happiness and trust, and contribute to overall psychological well-being (Zhang vd., 2024). Despite the acknowledged importance of social support, there is a lack of comprehensive research on its impact on the positive emotions and psychological well-being of tourism interns, highlighting a significant gap in the existing literature. The aim of this research is to determine the role that perceived social support plays in the positive emotions and psychological well-being of tourism interns. It is crucial to understand how intern students protect their psychological health, shape their emotions, and manage their minds when facing difficulties. This understanding may contribute to students completing their internship training more happily and productively. Moreover, it can lead to a more conscious, equipped, and motivated experience for the students. Therefore, comprehending the role played by students' psychological characteristics during their internship periods is vital for their personal and professional development. This research seeks to address these critical aspects of the internship experience. The research is focused on a study population of 710 students enrolled in tourism guidance programs who have completed their internship training. A purposive sampling technique was utilized to derive a sample group that accurately reflects a specific segment of this population. This method involves selecting participants based on criteria established by the researcher (Altunışık et al., 2012). In this particular study, the focus is narrowed to students who are pursuing education in tourism guidance, rather than encompassing all individuals within the tourism department. Thus, it can be inferred that the purposive sampling technique is appropriate for selecting the sample in this scenario. A survey form was used in this study as a quantitative data collection technique. A virtual survey form was created using Google Form to collect scientific data. The survey form has two main parts. The first section contains questions about the participants' demographic information. The second section includes statements about the hypotheses that the research intends to test. SmartPLS 4 software was preferred for testing the models and hypotheses developed in this study, and partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM) was used. According to the analysis results, multidimensional social perceived support positively affects positive emotions and psychological well-being. Also, it seems that students' positive emotions affect their psychological well-being. The total effect of multidimensional perceived social support on psychological well-being through the mediating effect of positive emotions is 0.69. Therefore, all hypotheses were

accepted. The conclusions also indicate that the perceived support from various sources, such as family, friends, and staff, has a significant impact on the emotional and psychological well-being of tourism guidance students. The results suggest that such support not only fosters positive emotions in students but also plays a crucial role in enhancing their psychological resilience. Moreover, existing literature demonstrates that psychological resilience moderates the relationship between perceived social support and work-related stress (Liu, Tan and Mai, 2023). Alorani and Alradaydeh (2018) concluded that perceived social support contributes to students' social well-being by alleviating their stress and anxiety levels. Awang, Kutty, and Ahmad (2014) have also highlighted the significance of perceived support in promoting efficient adaptation processes in students facing social and emotional challenges. However, Tomas et al. (2020) argue that the source of support perceived by students is equally essential as its strength, pointing out the influential roles of teachers, friends, and families in different contexts. In light of these findings, it is imperative for families, educators, consultant academicians, and stakeholders in the tourism industry to collaborate effectively in ensuring the psychological well-being of students. This concerted approach is essential for developing strategies that support students' professional continuity and personal development. By fostering such collaboration, students can be better equipped to achieve psychological health, self-confidence, and professional preparedness. Although this article offers some contributions to the literature, it has some limitations. First of all, tourism guidance students were taken into consideration as the sample of the research. Therefore, although the conclusions of the research are generalizable, they reveal the limitations of the tourist-guiding profession. Although 710 tourism guidance students contributed to the research, the research needs to be enriched with students from different departments in the field of tourism so that the research results can cover other areas of tourism. Another limitation relates to the collection of research data. The data of the study were collected with a questionnaire designed online, taking into account a control question. Therefore, it can be assumed that face-to-face surveys will produce more reliable data. Finally, the research model was developed in the light of perceived social support, positive emotions, and psychological well-being factors. In fact, taking into account other dimensions that develop the research model can increase the comprehensiveness of the results. For example, research can be conducted by including a variable that measures students' intentions to continue in the tourism profession after their internship.

Burana Kulesinin Kültür ve İnanç Turizmine Katkısının SWOT Analiz İle Değerlendirilmesi

Pelin TUNA ARSLAN¹

Öz

Kırgızistan'ın Tokmok şehrinde yer alan Burana Kulesi (Burana Minaresi), Tanrı dağlarının eteklerinde İpek Yolu üzerinde yer almaktadır. Eski adıyla 'Balasagun' olarak bilinen bu tarihi şehir, İslamiyet'i kabul eden ilk Türk devleti Karahanlıların başkentidir. Gözetleme kulesi olarak inşa edilen Burana Kulesi Karahanlıların İslamiyet'i kabul etmesiyle minare olarak kullanılmaya başlamıştır. Bu nedenle 'Türklerin İlk Minaresi' olarak da adlandırılmaktadır. Türklerin İslam dinini kabul etmelerinde önemli bir rol oynayan bu şehir, dini amaçlı gerçekleştirilen turizm faaliyetleri içinde önemli bir uğrak noktasıdır. UNESCO, 2014 yılında Burana Kulesi'ni Dünya Miras Listesine eklemiştir. Bu çalışmada, dünyanın eski kentlerinden biri olan Burana Kulesi'nin turizm potansiyelinin ve kültürel çekiciliğinin artırılması ve turistik bir ürün olarak ziyaretçi sayısının artırılması ve tanıtılması için nelerin yapılması gerektiği sorusuna yanıt aranmaktadır. Araştırmada, Burana Kulesi'nin kültür ve inanç turizmi kapsamında ele alınarak SWOT analizinin yapılarak ülke turizmi için öneminin vurgulanması amaçlanmaktadır. Elde edilen sonuçlar; Burana Kulesi ve kulenin yer aldığı bölgenin tarihi, kültürel ve dini açıdan çok zengin bir geçmişe sahip olması, tarihi yapısının hemen hemen hiç bozulmamış olması, bölgenin Türklerin İslamiyet'i kabul etmelerinde önemli bir rol oynayan şehirde yer alması ve bu sebeplerden dolayı özellikle kültür ve inanç turizmi açısından turistik çekiciliğinin yüksek olması gibi güçlü yanları ve fırsatları bulunmaktadır. Diğer yandan ise bölgede turistik yatırımların çok yetersiz olması, altyapı ve üstyapı yetersizliklerinin olması, bölgenin turistik açıdan tanınırlığının düşük olması ve bunun için yapılan tanıtım ve pazarlama çalışmalarının yetersiz olması gibi zayıf yönleri ve oluşabilecek tehditleri de bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Burana Kulesi, Kültür Turizmi, İnanç Turizmi, Kırgızistan, Balasagun

Evaluation of the Contribution of Burana Tower to Culture and Faith Tourism with SWOT Analysis

Abstract

Burana Tower (Burana Minaret), located in the city of Tokmok, Kyrgyzstan, is situated on the Silk Road at the foothills of the Tian Shan Mountains. This historical city, formerly known as "Balasagun," was the capital of the Karakhanid State, the first Turkish state to accept Islam. Originally built as a watchtower, Burana Tower was later used as a minaret after the Karakhanids converted to Islam. For this reason, it is also referred to as "The First Minaret of the Turks." This city, which played a significant role in the acceptance of Islam among Turks, is an important stop for religious tourism. In 2014, UNESCO added Burana Tower to the World Heritage List. This study aims to explore what can be done to enhance the tourism potential and cultural appeal of Burana Tower and to increase visitor numbers and its promotion as a tourist attraction. By conducting a SWOT analysis within the scope of cultural and faith tourism, the study emphasizes the importance of Burana Tower for the country's tourism. The findings highlight several strengths and opportunities, such as the region's rich historical, cultural, and religious past, the well-preserved historical structure of the tower, and its significant role in the Islamic history of the Turks, making it highly attractive for cultural and faith tourism. However, there are also weaknesses and potential threats, including insufficient tourism investments in the area, inadequate infrastructure and facilities, low recognition of the region as a tourist destination, and insufficient promotional and marketing efforts.

Keywords: Burana Tower, Cultural Tourism, Faith Tourism, Kyrgyzstan, Balasagun

Atıf İçin / Please Cite As:

Tuna Arslan, P. (2025). Burana Kulesinin kültür ve inanç turizmine katkısının SWOT analiz ile değerlendirilmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14 (2), 826-837. doi:10.33206/mjss.1626208

Geliş Tarihi / Received Date: 24.01.2025

Kabul Tarihi / Accepted Date: 04.02.2025

¹ Öğr. Gör. Dr. - İstanbul Kültür Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Turizm Ve Otel İşletmeciliği, pelintuna_@hotmail.com,

 ORCID: 0000-0002-2772-3941

Giriş

Son yıllarda turizm, artan ekonomik, sosyal ve çevresel rolüyle dünyanın en hızlı büyüyen ekonomik sektörlerinden biri haline gelmiştir. Turizm sadece ekonomik büyümeyi, istihdamı ve kültürel değerlerin, çeşitliliğin ve mirasın geliştirilmesini artırmakla kalmayıp aynı zamanda ülkelerin daha kapsayıcı ve dayanıklı ekonomilere geçişine yardımcı olabilen stratejik bir itici güç olarak kabul edilmiştir (Notarstefano ve Gristina, 2021). Ülkeler mevcut turizm potansiyelini artırmak ve dünya turizminden daha fazla pay alabilmek için rekabet edebilir ve satılabilir ürünler ve hizmetler geliştirme, stratejiler oluşturma yoluna gitmektedirler. Bunun da bir sonucu olarak alternatif turizm çeşitleri gelişmekte ve artmaktadır. Alternatif turizmin çeşitlerinin ortaya çıkmasının birçok nedeni bulunmaktadır. Bunlardan bazıları; her geçen gün kaynakların azalması ve nitelik olarak bozulması, sürdürülebilir turizm anlayışının ortaya çıkması, on iki ay turizm anlayışıyla turizm hareketlerinin bütün yıla yayılması, özellikle yeni nesil tüketicilerinin klasik turizm anlayışından sıkılması ve farklı turizm çeşitleri arayışına girmesi şeklinde sıralanabilir. Bu bağlamda alternatif turizm çeşitlerinden biri olan kültür turizmi, değişen ve gelişen seyahat ve konaklama eğilimleri turistlerin beklentileriyle ve istekleriyle birlikte günden güne büyümektedir. Turistlerin artık daha farklı ve daha otantik yerleri ziyaret etme istekleri, kültürel destinasyonlara yapılan gezilerde artışa neden olmaktadır. Turistler seyahatleri boyunca kültürel anlamda yeni yerler görme isteği içinde oldukları için kültür turizmi giderek gelişme göstermektedir (Uygur ve Baykan, 2007).

Turizm çeşitleri içerisinde kültür turizmini diğer turizm çeşitlerinden ayıran en önemli farklılık öğrenmedir. Kültür, insanların düşündüğü (inanç, tutum, fikir ve değerler), yaptığı (davranış ve yaşayış tarzları) ve ortaya koyduğu (el sanatları gibi sanat eserleri ve diğer kültürel ürünler) unsurlardan oluşmaktadır. Dolayısıyla kültür; süreçleri (insanların düşünceleri ve yaşama tarzları) ve bu süreçler sonunda ortaya çıkan ürünleri (el sanatları, tarihi ve turistik yapılar ve binalar) ortaya koymaktadır. Bu nedenle kültür turizmi sadece geçmiş kültürlere ait mekan ve tarihi yapıtların ziyaret edilmesi değil, aynı zamanda bir bölge veya ülkedeki insanların yaşam tarzları, gelenek görenekleri ve değerleri üzerine kurulmuştur (Aklanoğlu, 2010).

Turistlerin farklı kültürlerin miras değerlerine olan ilgileri sonucu gelişen kültür turizmi; tarihsel destinasyonların, yapıların, kalıntıların, müzelerin, fuar ve festivallerin ziyaret edilmesiyle birlikte gelişmeye başlamıştır. Kültürel turizmin ürünleri geçmişten günümüze farklılık göstermektedir. Geçmiş medeniyetlere ilişkin tarihi kalıntılarla birlikte, orada yaşamış insanların yaşam biçimleri, yemek türleri, alışkanlıkları, eğlence ve müzik tarzları, gelenek ve görenekleri, el sanatları kültür turizminin en önemli değerleri arasında küreselleşen dünyada giderek önem kazanmaktadır. Ancak her kültürel ve turistik ürün ya da destinasyon turistik anlamda ilgi çekici olmayabilir. Kültürel çekiciliği turistik bir ürün haline getirmek, destinasyon ya da marka imajı yaratmak planlı bir şekilde tanıtım ve pazarlama çabaları gerektirmektedir (Emekli, 2006).

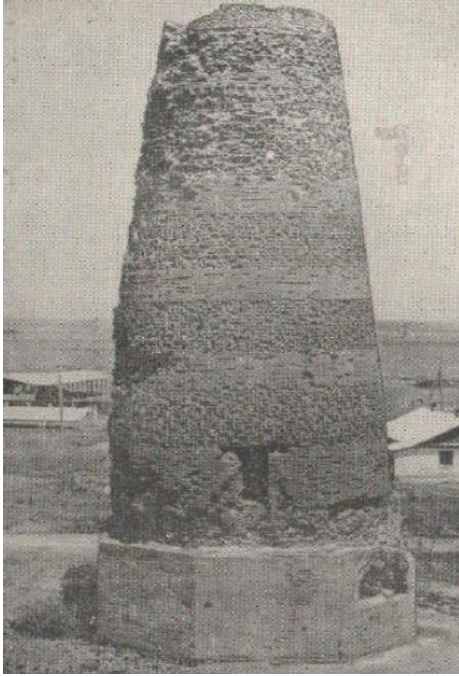
İnanç temelli gerçekleştirilen seyahatler ise yüzyıllardır yaygın bir şekilde her geçen gün büyüyerek devam etmektedir. İnanç turizmi, turizmin en ilkel biçimleri arasında yer almaktadır. İnanç turizmi, hem ziyaretçilerin manevi beklentilerini hem de bu tür destinasyonların ekonomik hedeflerini karşılayan manevi destinasyonlara gitmeyi gerektirmektedir. Dini amaçla seyahat eden gezginlerin hac ziyaretlerine gitme veya kutsal yerleri ziyaret etme konusunda belirgin bir eğilimleri vardır. Milyonlarca kişi her yıl dini mekanları ziyaret etmekte ve dünya genelinde yaklaşık 600 milyon turistini dini ve manevi yolculuklara çıkıttığı tahmin edilmektedir (Das, Kondasani ve Deb, 2023). İnanç turizmi çok eski çağlardan buyana alışagelmış, ilk turizm hakaretlerinden biri olmakla beraber tapınaklara yapılan ziyaretleri, kiliselerdeki duaları ve seremonileri, kutsama ayinlerini, toplantıları ve gezileri kapsamaktadır. Aynı zamanda kültür turizminin bir çeşidi olarak da ilişkilendirilen inanç turizmi, insanların dini inançlarına göre farklılık göstermektedir. Genel olarak bakıldığında ibadet amaçlı yapılsa da, aynı zamanda somut olan kültürel varlıkları tanıma, toplumsal bağ kurma ve kültürel değerlere sahip çıkma amaçlı olarak da gerçekleşmektedir (Çikolar, 2023).

Burana Kulesi

Burana Kulesi, Kırgızistan'ın başkenti Bişkek şehrine yaklaşık 12 km uzaklıkta bulunan Tokmok şehrinde yer almaktadır. Çüy Vadisi olarak adlandırılan bölgede kurulan Balasagun, erken Orta Çağ dönemine ait antik yerleşim yerinde bulunmaktadır (Akgöz, Şalvarcı ve Tengilimoğlu, 2019). Günümüzde Kırgızistan'ın kuzeyinde yer alan Tokmok şehrinde bulunan eski adıyla Balasagun ya da Kırgızca Balasagin olarak adlandırılan şehrinde bulunan 'Burana Minaresi' ya da yaygın olarak bilinen yeni adıyla 'Burana Kulesi' eski Türk tarihi için çok önemli bir konumda yer almaktadır. Burana Kulesi Türk Devletleri'ni

içine alan coğrafyadaki (Orta Asya) ilk minare olması açısından ünlü ve yapımı bakımından yüksek minarelerin en eskisidir (Yıldız, 2014).

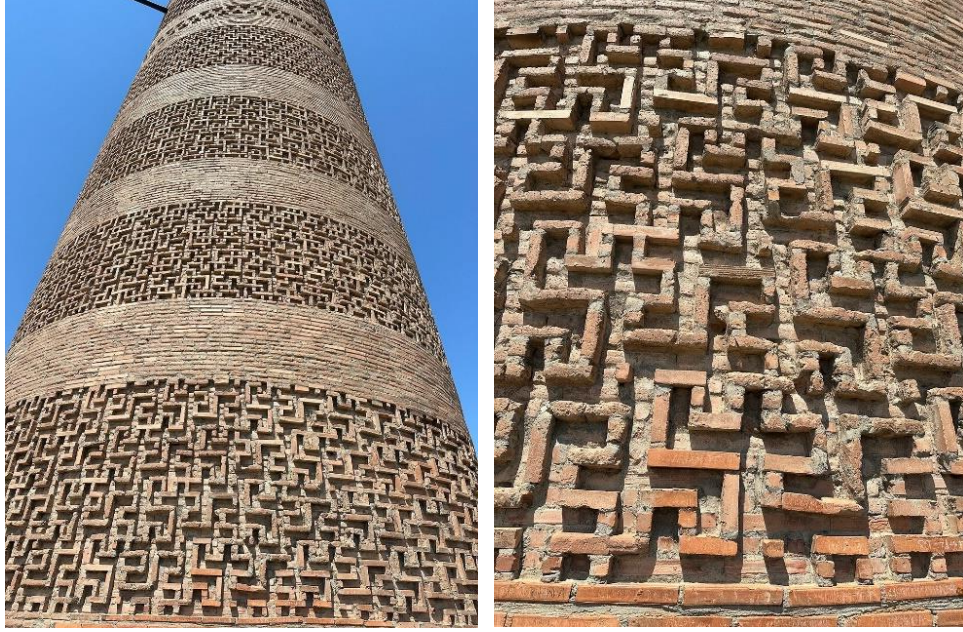
Kırgızistan topraklarında birçok yeni şehir kurulmuş ve Müslümanların dini görevlerini yerine getirmek adına ibadet ve ziyaret yerleri inşa edilmiştir. Burana minaresi ise Balasagun kentinde yapılan caminin bir parçası olduğuna ilişkin çeşitli görüşler bulunmaktadır (Alieva, 2019). Bu gibi minareler öncelikle dine inananları Allah'a ibadet etmeye davet etmek (ezan okumak) için kullanılan bir yer iken, diğer yandan kaleyi korumada gözetleme için uygun bir yer olmuştur. Minarenin diğer bir kuruluş amacı ise bilimsel kanıtlara dayanmamakla beraber rivayetlerle anlatılmaktadır. Özellikle Orta Asya coğrafyasında ve çöl ikliminde kervanlara yol göstermek amacıyla inşa edildiği düşünülmektedir. Yaklaşık her 150 km mesafeye kurulan yapılar, geceleri tepesinde yanan ateş sayesinde deniz feneri gibi kervanlara yol göstermektedir (Akgöz vd., 2019).

Resim 1. Burana Kulesi Eski Hali, 1974 (Akgöz vd., 2019); **Resim 2.** Burana Kulesi Yeni Hali, 2024 (Wikipedia, 2024)

Burana Kulesi, X. yüzyılın sonu, XI. yüzyılın başında kurulmuştur. Burana Kulesi, Karahanlı mimarisinin ilk örneklerinden biridir. Bilim adamlarına göre, X. yüzyıla kadar minareler çok yüksek yapılmamıştır. Ancak arkeologların tahmini hesaplamalarına göre, Burana Kulesi'nin ilk yüksekliği 45–46 metreye kadar ulaşmaktadır. Bu tahmine göre Karahanlı dönemi yüksek minarelerin kurulmasına öncülük yapmıştır. Zaman içerisinde, doğal afetler ve savaşlar kulenin zarar görmesine neden olmuştur. Günümüzde ise kulenin yüksekliği 26 metreye ulaşmaktadır (Törökan Uulu, 2015).

Resim 3. ve Resim 4. Burana Kulesi'nin Duvar Taşları (Tripadvisor, 2024)

Burana Kulesi 25x25x5 cm ölçülerindedir ve tuğlalar ile yapılmıştır. Temelinin yer altındaki derinliği 5-6 metre olup, taşlar ve pişirilmiş tuğlalar koyularak, bazı yerlerine de am ağacından kalaslar yapılarak yer altından yukarı doğru çok sıkı bir şekilde örülmüştür. Temelin üzerindeki uzunluğu ve genişliği 12,3x3x12,3 metre, yüksekliği ise 1,2 metre olan kare şeklinde zemin merdiveni yapılmıştır. Merdivenin genişliği 40 cm, yüksekliği ise 50 cm boyundadır. Kule, zeminden yukarıya doğru iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümü, 8 kenarlı 4 metre yüksekliğindeki sekizgenden oluşmaktadır. İkinci bölümü ise, pişmiş tuğladan silindir şeklinde olarak yukarı doğru yükseldikçe incelen 18 metre yükseklikteki gövdeden meydana gelmektedir. Kule aşağıdan yukarıya doğru daralmaktadır. Dipteki apı 10,4 metre, yukarı ucu 6 metreden oluşmaktadır (Törökan Uulu, 2015).

Resim 5. ve Resim 6. Burana Kulesi Merdivenleri (Tripadvisor, 2024)

Burana Kulesi'nin tepesine çıkmak için öncelikle 5 metre yükseklikte yer alan küçük bir kapıdan girmek gerekmektedir. Kulenin kible tarafında yer alan bu kapı, minareye bitişik başka bir yapının olabileceğini işaret etmektedir. Bu yapının ise cami olabileceği düşünölmektedir. Fakat restorasyon öncesi ve sonrası kalıntılarda minareye bitişik yapı ile ilgili herhangi bir bulgu tespit edilememiştir. Kapıdan

girdikten sonra ise tuğladan yapılmış ve sadece bir kişinin sığabileceği dolambaçlı ve dar merdivenler çıkılarak tepeye ulaşılmaktadır. Merdivenleri aydınlatmak için ise kulenin farklı bölümlerinde küçük pencereler bulunmaktadır (Akgöz vd., 2019).

Kulenin içinde bulunduğu Őhrin kalıntıları çok geniş bir alana sahiptir. Balasagun Őhri iki bölümden oluşmaktadır. Birinci merkezi bölüm kale olup, dört köşeli planda kurulmuş 36 hektar alana sahiptir. İkinci bölümü ise, kalenin dışında 25–30 km² yere sahip Őhirdir. Burada Şehirde yaşayan sanatk rların, esnafların ve çiftçilerin evleri yapılmıştır. Bu alanın etrafı 20 km'ye varan uzunlukta iki sıra kale duvarı ile çevrilmiştir. Kısaca bu Şehir, İpek yolu güzergahı üzerinden kurulan aynı zamanda Orta Asya'nın ekonomisi ve kültürü ile büyüyüp gelişen önemli Őehirlerinden biridir (Törökan Uulu, 2015).

19. yüzyılın ortalarından itibaren Burana Őhri ve orada yer alan minare, Rus bilim adamlarının ilgisini çekmeye ve araştırma alanı olmaya başlamıştır.  nl  Rus araştırmacı V. V. Barthold bölgede geniş çaplı bir araştırma yapmıştır. 1877 yılında Rus Arkeologlar IV Kongresi'nde Orta Asya'nın önemli kültürel miraslarından biri olan Burana Kulesi hakkında ilk rapor sunulmuştur. 1920'lerde kulenin mimari incelemesine başlanılmıştır. Kulenin bodrum katında öncelikli koruma çalışmaları için bir b t  e hazırlanarak Türkistan Cumhuriyet devleti tarafından korunan nesnelerin arasına dahil edilmiştir. Bu süreçten sonra 35 yıldan fazla bir süre Burana Kulesi'ne yönelik hiçbir çalışma yapılmamıştır. 1938 yılında ise Yedi Su arkeolojik araştırma heyeti Burana kenti kalıntılarını ve kuleyi araştırmaya başlamıştır. Burana kenti kalıntıları ile ilgili önemli  alışmalar P. N. Kojemyako tarafından 1953–1954 yıllar arasında yapılmıştır (Alieva, 2019).

Resim 7. Burana Açık Hava Müzesi (Tripadvisor, 2024)

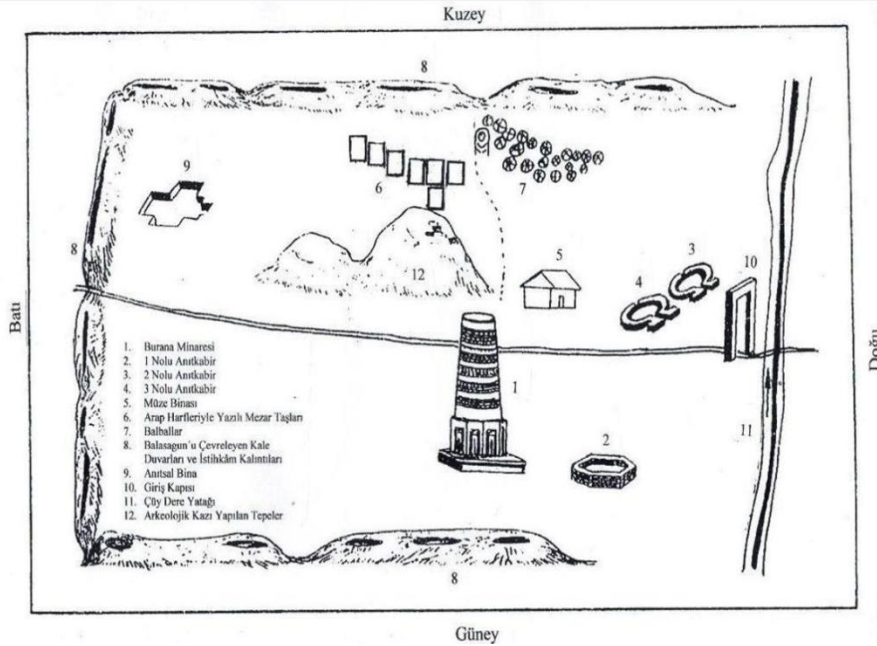
1970-1974 yıllarında B. V. Pomaskin'in projesi ile Kırğız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı  zel Bilimsel Restorasyon Atölyesi Burana Kulesi'ni restore etme ve kurtarma çalışmalarını yürütmüştür. Beş yıl içerisinde kulenin bozulan ve yıkılan yerleri yeniden tamir edilerek, sekizgen zemini yeniden yapılmıştır. Kuleye çıkmak için güney tarafında yer alan metal merdiven yerleştirilmiştir. Restorasyon  alışmaları tamamlandıktan sonra ise eski Şehir merkezi kompleks olarak Burana Açık Hava Müzesi adıyla ziyarete açılmıştır. Günümüzde kulenin çevresinde; hamam ve kale duvarı kalıntıları, küçük bir müze, Hristiyan ve Müslüman mezar taşları, balballar ile birlikte bir türbe bulunmaktadır. Bu kalıntılar bize Balasagun'un tarihteki ihtişamı, önemi, dini ve kültürel zenginliği hakkında önemli bilgiler vermektedir (Törökanov, 2014; Satıcıoğlu, 2020).

Resim 8. ve 9. Burana Açık Hava Müzesi'nde Yer Alan Balballar (Tripadvisor, 2024)

Balbal kelimesine ilk olarak Eski Türk yazıtlarından olan Orhun Yazıtları'nda geçtiği söylenmektedir. Köktürkler (Göktürkler), kendileri için önemli bir yere sahip olan savaşçı, yiğit, komutan, kahraman gibi kişilerin mezarlarına bu kişilerin kendi öldürdükleri düşmanlarının ağaç veya taştan yapılmış heykellerini dikmişlerdir ve bu diktikleri bu heykellerin öldükten sonraki hayatında ölen kişiye yardım ya da hizmet edeceğine inanmışlardır. Balbalların sayısının fazlalığı da ölen kişinin hayattayken sahip olduğu gücünü simgelemektedir (Koner, 2022).

Balasagun adı verilen tarihi, kültürel ve dini anlamda önemli bir merkez olan şehirde çeşitli dönemlerde farklı yerlerden getirilen balbal adı verilen mezar taşları bulunmaktadır. Eski Burana kalıntıları içinde yer alan başka bölgelerden getirilen balbalların üzerindeki, Arapça yazılar, geyikli taşlar, kişi resimleri, yaşamlarını ve savaşlarını simgeleyen sahneler, hayvanlar, kadın resimleri ve milli kıyafetli kişilerin taş resimleri dikkati çekmektedir. Burana kalıntılarında ayrıca, arkeolojik çalışmalar sonucu bulunan taş değirmenleri, tarım işletme taş aletleri de bulunuyor. Burana'da bulunan balballar toplam 77 adettir. Bu balbal taşları Burana Açık Hava Müzesi'ne Çüy, Issık Göl, Narın bölgelerinden getirilip oraya dikilmiştir. Burana Açık Hava Müzesi'nde yer alan balbalların taşlarının cinsleri; granit, bazalt, mermer ve kumtaşından yapılmıştır. Ayrıca tahtadan yapılan balballardan bahsedilmekte olup, dayanıklı olmadığı için günümüze ulaşamamıştır. Karahanlılar döneminde yapılan burana minaresi çevresine balballar dikilmiştir. Açık Hava Müzesi içerisinde Karahanlılar döneminden günümüze ulaşamamış metruk halde üç adet mezar, küçük bir müze, mezar taşları, balballar, anıtsal bina, giriş kapısı, Çüy dere yatağı ve arkeolojik kazılar yapılan tepeler bulunmaktadır (Mutlu, 2015).

Resim 10. Burana Açık Hava Müzesi Krokisi (Törökanov, 2014)

Kültür Turizmi

Kültür ve turizm kavramları her zaman birbirinden ayrılmaz bir şekilde bağlantılı olmuştur (Richards, 2018). Bilim insanlarına göre kültür, bir toplumun sahip olduğu maddî ve manevî değerlerden oluşan bir bütündür. Aynı zamanda kültür; toplumda var olan her tür bilgi, alışkanlık, düşünce ve görüş, ilgi, değer yargıları, genel tutumlar ve tüm davranış şekilleriyle bir bütünü oluşturmaktadır. Kültür kavramının sahip olduğu özelliklerinden dolayı birçok turist, toplumlara ait olan kültürleri tanıma isteğiyle seyahat etmektedir. Turistlerin farklı kültürleri görme merakı ve isteğiyle gerçekleştirmiş oldukları seyahatler 'kültür turizmi' olarak adlandırılmaktadır (Uygur ve Baykan, 2007).

Dünya Turizm Örgütü'nün (WTO) kültür turizmine ilişkin iki tanımı bulunmaktadır. Dar anlamda kültür turizmi; iş gezileri, gösteri sanatları, kültür turları, festivallere ve diğer kültürel etkinliklere seyahatler, tarihi yapılara ve destinasyonlara ziyaretler, doğayı, folkloru veya sanatı incelemek için seyahat etmek gibi esas olarak kültürel motivasyonlara yönelik kişilerin hareketlerini ve hac ziyaretleri kapsamaktadır. Daha geniş anlamda ise kültür turizmi; 'insanların çeşitlilik ihtiyacını karşılayan, bireyin kültürel düzeyini yükseltmeye yönelik, yeni bilgi ve deneyimleri elde etmelerine olanak sağlayan tüm hareketleri' olarak tanımlanmaktadır (Pedersen, 2002). Richard'a göre (2018) ise kültür turizmi, ziyaretçinin temel motivasyonunun bir turizm destinasyonundaki somut ve somut olmayan kültürel çekicilikleri/ürünleri öğrenmek, keşfetmek, deneyimlemek ve tüketmek olduğu bir turizm faaliyeti türüdür. Bu çekicilikler/ürünler, bir toplumun sanat ve mimarisini, tarihi ve kültürel mirasını, mutfak mirasını, edebiyatını, müziğini, yaratıcı endüstrilerini ve yaşam biçimleri, değer sistemleri, inançları ve gelenekleriyle yaşayan kültürlerini kapsayan, kendine özgü maddi, düşünsel, ruhsal ve duygusal özelliklerinin bütünüyle ilgilidir.

Kültür turizmi, turistlerin hem somut hem de somut olmayan miras değerlerini kapsayan destinasyonların kültürel zenginliğini keşfetmelerine ve bunlarla etkileşime girmelerine olanak tanıyan çok yönlü bir olgudur. Tarihi yerlerden ve anıtlardan, geleneklere, ritüellere ve sözlü tarihlere kadar kültür turizmi ya da kültürel turizm, toplulukların tarihini, kimliğini ve geleneklerini anlamak için bir köprü görevi görmektedir (Naumov, 2016).

İnanç Turizmi

İnanç turizmi, turizmin en eski biçimlerinden biridir ve küresel turizm pazarının önemli, gelişen ve giderek daha da büyüyen bir yanını temsil etmektedir. Dini amaçlarla yapılan seyahat ve turizmin yaygın örnekleri arasında kutsal yerleri ziyaretler, inzivalar, konferanslar, seminerler ve festivaller yer almaktadır. İnanç turizmi, 'hem seküler hem de dini nedenlerle ziyaret edilen bir dizi manevi mekan ve ilişkili hizmeti' içermektedir. Ancak, toplumlar için inanç turizmi yalnızca maneviyata bir çağrı değil, aynı zamanda önemli ekonomik bir itici güçtür. Bu nedenle, turizm endüstrisinde inanç turizmi olarak bilinen niş turizm pazarı hızla büyümektedir (Iliev, 2020).

Din, topluluklar için ahlaki bir pusula sağlamanın yanı sıra duygusal hisleri ve ritüel davranışları da bünyesinde barındırmaktadır. Dini sebeplerle birçok savaş yapılmış ve birçok ittifak onun temelinde kurulmuştur. Din, hem bireysel hem de toplumsal deneyimler ve etkileşimler yoluyla dini kimliği oluşturmakta ve etkilemektedir. İnsanlar giderek artan bir şekilde dini nedenlerle seyahat etmektedir (Rashid, 2018). Dinin insanların hayatlarında oynadığı önemli role dair kanıtlar sadece yeme, içme ve giyim gibi günlük pratiklerde değil, aynı zamanda destinasyon seçimi ve motivasyonları da dahil olmak üzere turistler birçok dini nedenlerle seyahat etmektedirler (Terzidou, Scarles ve Saunders, 2018).

İnanç turizmi, turizm anlayışının değerlendirilmesinde; kutsal mekanları ziyaret etme, dini törenlere katılma veya takip etme, dini görevleri yerine getirme amacıyla yapılan ziyaret veya faaliyetler olarak tanımlanabilir. Turizm olgusunun değerlendirilmesinde çoğunlukla dini inançları yerine getirmek ve/veya inanç çekim merkezlerini görmek için yapılan turistik gezileri kapsamaktadır. Yapılan araştırmalar incelendiğinde dini ve kutsal yerlerin daha çok meraklı turistler tarafından ziyaret edildiği sonucuna ulaşılmaktadır (Kartal, Tepeci ve Atlı, 2015). Başka bir deyişle, inanç turizmi, yurt içi ve yurt dışı turizminin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Turizm gelişimine ve ekonomik büyümeye katkıda bulunmasının yanı sıra inanç turizmi, turistler ile toplumlar arasında kültürel, politik, dini ve sosyal bağlantılar kurmaktadır. Bu nedenle inanç turizmi, çok paydaşlı ve çok boyutlu bir olgudur (Lin, 2021).

İnanç turizmi, özünde belirli bir dine mensup kişilerle sıkı sıkıya bağlantılı bir seyahati ifade etmektedir. Aynı zamanda inanç turizminin tatil ve kültürel turizmle yakından bağlantılı olduğunu düşünülmektedir. İnanç turizm genellikle mevsimsel olmuştur ve tatil gezileri, sosyal ve kültürel turlar veya

gruplar halinde seyahat etme gibi diğerk turizm biçimleriyle örtüşmektedir. Turistler dini ritüellere ve etkinliklere veya bunlara bağı faaliyetlere katılır ve yerel kültürleri, gelenekleri, ayinleri, mimariyi veya doğall manzara desenlerini deneyimlerler (Das vd, 2023). Yeni milenyumda ulaşım, teknoloji ve küreselleşme gibi sosyo-kültürel değişimler nedeniyle inanç turizmi en çok büyüyen ve gelişen turizm sektörü olarak kabul edilmektedir. Günümüzde ise dini merkezler gelişmekte ve çok işlevli hale gelerek, dini ve eğlence amaçlı seyahat eden turistler de dahil olmak üzere farklı motivasyonlara sahip ziyaretçilere kültürel ve eğlence olanakları sunmaktadır (Hassan, Carvache-Franco, Carvache-Franco ve Carvache-Franco, 2022).

Yöntem

Bu araştırma, İslamiyet'i kabul eden ilk Türk devleti Karahanlıların başkenti olan aynı zamanda dini ve kültürel açıdan tarihine ışık tutan önemli turistik destinasyonlardan biri olan Burana Kulesi'nin dini ve kültürel çekiciliğinin artırılması, ülke turizminin geliştirilmesi ve turistik bir ürün olarak ziyaretçi sayısının artırılması ve tanıtılması için nelerin yapılması gerektiği sorusuna yanıt aramaktadır. Araştırmada, Burana Kulesi'nin kültür turizmi ve inanç turizmi kapsamında değerlendirilerek SWOT analizinin yapılması hem ülke turizminin hem de Burana Kulesi'nin içinde bulunduğunu bölgenin tanınması ve turistik anlamda geliştirilmesi amaçlanmaktadır. İpek Yolu'nun önemli ticaret merkezlerinden biri olan eski adıyla 'Balasagun' olarak bilinen bu tarihi şehrin Türklerin İslam dinini kabul etmelerinde önemli bir rol oynaması, 'Türklerin İlk Minaresi' olarak adlandırılması gibi sebeplerden dolayı hem dini hem de kültürel açıdan büyük bir önem taşımaktadır. Bu alanlarda yapılan araştırmalar incelendiğinde Burana Kulesi'nin turizm potansiyelini inceleyen çalışma sayısının çok kısıtlı olduğu, yapılan çalışmalarda Burana Kulesi ve Balasagun bölgesinin arkeolojik anlamda tarihini ve kalıntılarını inceleyen araştırmalar olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmada, nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi (Gordion (Yassıhöyük) ve Yakın Çevresi Alan Yönetim Planı, 2021), gözlem ve SWOT Analizi Tekniğı kullanılmıştır. Nitel araştırma yöntemiyle hazırlanmış araştırmalarda incelenen olaylar ya da olgular hakkında derinlemesine bir bilgiye ulaşma amacı söz konusudur. Nitel araştırma yöntemin tercih edilme nedeni ise nitel araştırmanın ele aldığı problem ya da amacı kendi bağlamında sorulayıcı ve yorumlayıcı bir yaklaşımla incelemekte; olayları ve olguları yorumlarken insanların onlara atfettiği anlamlara odaklanmaktadır. Bu araştırma yöntemiyle daha önceden bilinen ya da fark edilmemiş bir problemin algılanmasına, probleme ilişkin doğal olguların gerçekçi bir şekilde ele alınmasına ve açıklanması yönelik öznel-yorumlayıcı bir süreç ile ele alınmaktadır (Baltacı, 2019).

Veri elde etmek ve mevcut durumun tespit etmek için alan gezisi ile yerinde gözlemler yapılmış, ek olarak daha önce bu alanda yapılmış bilimsel araştırmalar ve raporlardan yararlanılmıştır. Elde edilen bu bilgiler ve veriler değerlendirilerek, SWOT analizi yöntemiyle Burana Kulesi'nin güçlü ve zayıf yönleri ile fırsatlar ve tehditleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bulgular

Bu araştırmada Kırgızistan sınırları içerisinde yer alan Burana Kulesi'ne olan turizm talebinin artırılmasını sağlamak ve hem Kırgızistan hem de eski adıyla Balasagun (Tokmok) şehrinin turistik çekiciliğini arttırmak amacıyla bölgenin SWOT analizinin yapılarak turistik tanınırlığının artırılması ve turizm potansiyelinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. SWOT analizi ile Burana Kulesi'nin güçlü ve zayıf yönleri ortaya konulurken, oluşabilecek fırsat ve tehditlere de yer verilerek; hem yerli halkı hem yerel yöneticileri hem de turizm sektörü temsilcilerini bilinçlendirerek bir farkındalık yaratılmaya çalışılmaktadır.

SWOT analiz tekniğı bir işletmenin, yatırımın, sektörün, ülkenin ya da coğrafi bölgenin/turistik destinasyonun kendi özelliklerinden kaynaklanan güçlü ve zayıf yönleri ile geleceğe yönelik olarak kontrol edilebilen veya kontrol edilemeyen çevresel faktörlerinden kaynaklanan fırsat ve tehditlerin saptanmasını amaçlayan bir tekniktir (Ercan, Dalgın ve Atak, 2017). SWOT kelimesi, Strengths (Güçlü Yönler), Weaknesses (Zayıf Yönler), Opportunities (Fırsatlar), Threats (Tehditler) kelimelerinin baş harflerinden oluşmaktadır. Güçlü yönler, turistik destinasyonun rekabete karşı ona avantaj sağlayan bir yanını temsil etmektedir. Zayıf yönler, aynı turistik destinasyonun karakteristiğidir ve rekabete karşı göreceli bir dezavantajlı yanların temsil etmektedir. Fırsatlar, seçilen turistik destinasyonun yararına kullanılabilecek daha geniş çevredeki gerçekliklerini yansıtmaktadır. Tehditler ise daha geniş çevredeki gerçeklikleri ve turistik destinasyon için sorunlara yol açabilecek alternatifleri ortaya koymaktadır (Teoli, Sanvictores ve An, 2023).

Yapılan literatür taraması ve alınan uzman görüşleri ışığında Burana Kulesi'nin güçlü ve zayıf yönleri ile karşı karşıya kaldığı fırsat ve tehditler aşağıda yer almaktadır.

Burana Kulesi'nin SWOT Analizi

Güçlü Yönler

- UNESCO Dünya Miras Listesinde yer alması,
- İslamiyet'i kabul eden ilk Türk devleti Karahanlıların başkenti olması,
- Karahanlıların başkenti olması sebebiyle hem inanç turizmi hem de kültür turizmi açısından zengin bir tarihinin olması,
- Bölgenin bozulmamış bir iklim ve bitki örtüsünün olması,
- Bölge halkının misafirperver ve sıcakkanlı olması,
- Burana Kulesi'nin içinde bulunduğu eski adıyla Balasagun şehrinin İpek Yolu'nun önemli ticaret merkezlerinden biri olması,
- Burana Kulesi'nin içinde yer aldığı Burana Açık Hava Müzesi'nde gezilecek başka tarihi ve turistik alanların olması,
- Kırgızistan'ın başkenti olan Bışkek şehrine yakın olması,
- Burana Kulesi'nin bulunduğu Tokmok şehrinin Issık Göl, Ala Archa gibi turistik yerlere yakın olması.

Zayıf Yönler

- Burana Kulesi'nin yer aldığı bölgedeki altyapı ve üstyapı yetersizlikleri,
- Bölgedeki turizm bilincinin yeterince gelişmemiş olması,
- Burana Kulesi'nin yer aldığı Tokmok şehrine bölgenin turizm potansiyelini destekleyecek herhangi bir yatırımın yapılmaması,
- Burana Kulesi'nin çevresinde konaklama tesislerinin ve yiyecek içecek alanlarının eksikliği,
- Kırgızistan'ın dolayısıyla Burana Kulesi'nin dünya üzerinde bilinirliğinin/tanınırlığının düşük olması,
- Burana Kulesi'nin yakın çevrede yaşayan insanlar tarafından bilinmesine rağmen, dini ve kültürel anlamda bu kadar zengin bir bölgenin dünya genelinde tanıtım ve pazarlama faaliyetlerinin yapılmaması,
- Burana Kulesi'ne gidiş güzergahı üzerinde coğrafi bilgilendirme tabelalarını eksikliği,
- Bölge halkının turistik anlamda yeterli bilgiye sahip olmaması,
- Engelli turistlerin bölgeyi rahatlıkla gezebilmeleri için elverişli alanların olmaması,
- Burana Kulesi ve çevresinde turistik anlamda görev yapacak nitelikli iş gücü eksikliği,
- Burana Kulesi'ne ulaşım için çevre ilçelerden toplu ulaşımın yetersiz olması.

Fırsatlar

- Kırgızistan'da hem başkentin hem de diğer turistik şehirlerin nitelikli iş gücü talebini karşılayabilecek sayıda üniversitenin ve turizm bölümlerinin olması,
- Ülkede sanayinin olmaması nedeniyle hem ülkenin hem de bölgenin turizmin gelişmeye açık olması,
- Ülkede turistik anlamda sadece Burana Kulesi'nin olmaması, tarihi ve turistik anlamda gezip görülebilecek farklı yerlerin olması,
- Ülke de ve bölgede alternatif turizm çeşitlerini geliştirilmesi yönelik imkanların var olması: Trekking, bisiklet ve atv turları, kayak, kamping, Kökbörü oyunları, at üzerinde doğal yaşam turu gibi,
- Orta Asya bölgesinin ve Kırgızistan'ın özellikle Müslüman turistler için cazip olması; dil zorluğunun olmaması, kültürel yakınlık gibi,
- Sektör çalışanlarının ve yerel halkın İngilizce, Rusça, Türkçe ve Kırgızca olmak üzere birden fazla yabancı dil bilgisinin olması,
- Şehirde yer alan Tanrı dağlarının dağcılık, avcılık ya da trekking gibi sporlar için uygun olması,
- Bölgeye hem konaklama ihtiyacını karşılamak hem de gelen turistlere farklı bir deneyim sunmak adına turistlere Kırgızistan'ın geleneksel çadırlarında konaklama imkanı sunulabilmesi.

Tehditler

- Kontrollü ve bilinçli bir şekilde gerçekleştirilmeyen turizm faaliyetlerinin bölgenin doğal yapısını bozma ihtimalinin olması,

- Kontrollü ve bilinçli bir şekilde gerçekleştirilmeyen turizm faaliyetlerinin bölgede çevre kirliliğinin artması neden olması,
- Bölgede kültür turizmi bilincinin yeterince gelişmemiş olması,
- Tokmok şehrinin hem bilinirliğinin hem de turistik çekiciliğinin düşük olması,
- Burana Kulesi Açık Hava Müzesi bahçesinde yer alan balballar ve diğer eserler korunaksız bir şekilde sergilenmektedir. Uzun dönemde eserler doğal şartlar altında tahrip olabilecek olması.

Sonuç ve Öneriler

Kırgızistan'ın Tokmok şehri sınırları içerisinde yer alan Burana Kulesi'nin sahip olduğu turizm potansiyelinin kültür turizmi ve inanç turizmi kapsamında SWOT analiziyle değerlendirilmesine yönelik olan bu araştırmada, Burana Kulesi'nin sahip olduğu güçlü ve zayıf yönler, oluşabilecek fırsat ve tehditler belirlenerek var olan turizm potansiyellerinin daha verimli olarak nasıl değerlendirilebileceği ve geliştirilebileceği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Yapılan literatür taraması ve yerinde gözlemler ışığında Burana Kulesi İslamiyet'i kabul eden ilk Türk devleti Karahanlıların başkenti olan Balasagun şehrinde yer alan hem kültürel hem de dini açıdan derin bir tarihi geçmişe ve değerli eserlere sahip olan turistik açıdan önemli bir destinasyondur.

Burana Kulesi'ne ilişkin yapılan detaylı değerlendirmeler sonucunda; bölgenin en güçlü yanlarından biri zengin tarihi ve kültürü, bozulmamış doğal yapısı, bölgenin tarihsel önemi ve konumudur. Ayrıca eski adıyla Balasagun şehrinin İpek Yolu güzergahı üzerinde yer alması, İslamiyet'i kabul eden ilk Türk devleti Karahanlıların başkenti olması, İslamiyet'in kabul edilmesiyle "Türklerin İlk Minaresi" olarak adlandırılan hem kültürel anlamda hem de dini anlamda turistik çekiciliği çok yüksek olan bir olması sebebiyle tercih edilebilir bir destinasyondur. Aynı zamanda Türk turistler için Orta Asya bölgesi kültürel yakınlık, dil zorluğunun olmaması gibi çeşitli sebeplerden dolayı cazip destinasyon imajı yaratılabilir.

Burana Kulesi'nin içinde yer aldığı Burana Açık Hava Müzesi'nde bölgeye gelecek turistlerin gezip görebileceği; anıtkabirler, müze binası, Arap harfleriyle yazılı mezar taşları, balballar, Balasagun'u çevreleyen kale duvarları ve istihkâm kalıntıları, anıtsal bina, giriş kapısı, Çüy dere yatağı, arkeolojik kazı yapılan tepeler bulunmaktadır. Ek olarak, gelen turistler sadece bölgedeki tarihi ve turistik yerleri ve yapıları değil, çevre şehirlerde yer alan Issık Göl, Ala Archa, Karakol, Süleyman Dağı, Ala Too gibi doğa harikası olan turistik destinasyonları da görebilirler.

Burana Kulesi'ni ziyaret edecek turistler bölgeyi dört mevsim tercih edebilirler. Her ne kadar doğal güzellikleri ve iklimiyle bahar ve yaz aylarında daha tercih edilebilir olsa da kış mevsiminde de çevre illerde kayak yapabilme ve benzeri imkanlar bulunmaktadır. Bölgeyi kışın tercih edecek turistler yakın olan çevre şehirlerde kayak yaparak hem dini ve kültürel ziyaretlerini gerçekleştirmiş hem de kış turizmi faaliyetlerine katılım göstermiş olacaklardır.

Güçlü yanları ve fırsatları bölgeye yönelik yapılabilecek tanıtım ve pazarlama faaliyetleriyle ön plana çıkartılarak turistik açıdan talebin artmasına neden olacaktır. Bölgenin ve ülkenin turizmi talebini karşılayacak ve olumlu yönde etkileyecek birçok özelliği bulunmaktadır. Özellikle ülkede çok fazla üniversite olması, burada okuyan eğitilmiş kişilerin turizmde nitelikli personel olarak aktif rol alabilme potansiyellerinin varlığı, ülke de yaşayan genç nüfusun büyük bir çoğunluğunun İngilizce, Rusça, Türkçe ve Kırgızca dillerini iyi düzeyde konuşabiliyor olmaları da çok büyük avantajdır.

Bu kadar zengin bir tarihe ve doğal bir iklime sahip turizm potansiyeli yüksek olan bu bölgenin zayıf yönleri ve tehditleri incelendiğinde ise güçlü yönleri ve fırsatlarına göre daha fazla ön plana çıktığı görülmektedir. Bunun sebebinin ise bölgenin kültürel ve turistik değerinden kaynaklı olmadığı, bölgeye yönelik yapılan yatırımların yetersiz olmasından ve tanıtım pazarlama faaliyetlerinin yetersiz olmasından kaynaklı olduğu görülmektedir. 1800'lü yıllarından itibaren Rus bilim adamlarının ilgisini çeken ve çalışmalara başlanılan bölgenin günümüzde hala en ilkel hali ile turistlerle buluşması ve bölgede ciddi anlamda altyapı ve üstyapı yetersizliklerinin olması turizm potansiyelini olumsuz yönde etkilemektedir. Özellikle bölgeye olan ulaşımın yetersiz olması, özel araçlarla ulaşım sağlanacak olsa bile yolların bakımsız olması ve bilgilendirme tabelalarının eksikliği, turistlerin konaklama ve yeme-içme ihtiyaçlarını karşılayacak tesislerin olmaması, özel ihtiyaçlarını karşılayabilecek alanların fazlasıyla bakımsız olması gibi çok fazla yatırım gerektiren eksiklikleri bulunmaktadır.

Hem konaklama imkanının olmaması hem de bölgede turistik açıdan yapılabilecek başka bir faaliyetin olmaması sebebiyle bölgeye gelen turistlerin bölgeyi genellikle günübirlik ziyaret ettikleri görülmektedir. Ancak ileriki yıllarda turistik talebin durumuna göre bölgede yer alan eski köy evlerinde pansiyonculuk ya

da bölgenin doğal yapısını da bozmayacak şekilde turistlere geleneksel çadırlarında (otağ) konaklama imkanı sağlayacak aynı zamanda bölge halkının da ek gelir sağlamasına destek olacak konaklama imkanları teşvik edilebilir.

Öneriler

- Orta Asya'da yer alan bu ülkeye ekonomik anlamda daha güçlü olan Türk Devlet Teşkilatı üye ülkelerinden yatırım desteği sağlanabilir.
- Ülkenin ve bölgenin tanıtım ve pazarlama faaliyetlerinin artırılması ve bölge turizminin tanıtımında daha aktif rol oynayabilmesi için yerel yönetimler ve üniversitelerle iş birliğine gidilebilir.
- Bölgenin hem konaklama ihtiyacını karşılamak hem de gelen turistlere farklı bir deneyim sunmak adına aynı zamanda bölgenin doğal yapısını da bozmayacak şekilde turistlere Kırgızistan'ın geleneksel çadırlarında (otağ) konaklama imkanı sunulabilir. Bölge arazisinin elverişli olması sebebiyle kamping alanları oluşturulabilir.
- Bölgeye gelen turistlerin yeme-içme ihtiyacının karşılanması için hem ülkenin farklı sunumları ve lezzetleriyle ön plana çıkan yöresel yemeklerinin turistlere sunumu hem de bölgenin bir gastronomi şehri olarak tanıtımı yapılabilir.
- Hem bölgeye ve ülkeye olan turistik ilginin artırılması hem de bölgeye özgü yolların ön plana çıkartılması adına alternatif turizm çeşitleri geliştirilebilir. Örneğin; Kökbörü oyunları, at üzerinde doğal yaşam turu, kış turizmi, trekking, atv ve bisiklet turları, kamping gibi.
- Bölgeye gelen turistler sadece bölgedeki tarihi ve turistik yerleri ve yapıları değil, çevre şehirlerde yer alan Issık Göl, Ala Archa, Karakol, Süleyman Dağı, Ala Too Meydanı gibi doğa harikası olan turistik destinasyonları da görebilirler. Bu bölgeler arasında gezi rotaları oluşturulabilir.

Etik Beyan

"Burana Kulesinin Kültür ve İnanç Turizmine Katkısının SWOT Analiz İle Değerlendirilmesi" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Gerekli olan etik kurul izinleri İstanbul Kültür Üniversitesi'nden alınmıştır.

Çatışma Beyanı

Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Kaynakça

- Akgöz, E., Şalvarcı, S. ve Tengilimoğlu, E. (2019). Orta Asya'da kültür turizminin sembolü: Burana kulesi. *International V Human & Civilization Congress From Past to Future*. Alanya.
- Aklanoğlu, F. (2010). Geleneksel yerleşmelerde kültür turizmi: Bepazarı örneği. *Kastamonu University Journal of Forestry Faculty*, 10(2), 125-136.
- Alieva, C. (2019). Kırgızistan Çolpon-Ata bölgesindeki petroglifleri çevresi ile birlikte koruma önerileri (Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi. Kayseri.
- Baltacı, A. (2019). Nitel araştırma süreci: Nitel bir araştırma nasıl yapılır?. *Abi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 368-388.
- Çikolar, E. (2023). Kırgızistan'da inanç ve kültür turizmi: Özgen şehri. *Turar Turizm ve Araştırma Dergisi*, 12(1), 94-113.
- Das, A., Kondasani, R. K. R. ve Deb, R. (2023). Religious tourism: a bibliometric and network analysis. *Tourism Review*, 79(3), 622-634.
- Emekli, G. (2006). Coğrafya, kültür ve turizm: kültürel turizm. *Ege Coğrafya Dergisi*, 15(1-2), 51-59.
- Ercan, F., Dalgın, T., ve Atak, O. (2017). Muğla/Ortaca ilçesinin kırsal turizm potansiyelini değerlendirmeye yönelik bir Swot analizi. *Journal of International Social Research*, 10(52).
- Gordion (Yasshöyük) ve yakın çevresi alan yönetim planı. (2021). Ankara.
- Hassan, T., Carvache-Franco, M., Carvache-Franco, W. ve Carvache-Franco, O. (2024). Motivations as predictors of religious tourism: the Muslim pilgrimage to the city of Mecca. *Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development*, 14(3), 419-435.
- Iliev, D. (2020). The evolution of religious tourism: Concept, segmentation and development of new identities. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 45, 131-140.
- Kartal, B., Tepeci, M. ve Ath, H. (2015). Examining the religious tourism potential of Manisa. *Turkey with a marketing perspective. Tourism Review*, 70(3), 214-231.
- Koner, B. İ (2022). Kırgızistan Balballarının İncelenmesi Ve Uygulamalar (Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi. İzmir.
- Lin, C. P. (2021). The salience of stakeholders in religious tourism: A case study of the Dajia Mazu pilgrimage. *Annals of Tourism Research*, 86, 103091.

- Mutlu, İ. (2015). Kırgızistan Tokmak-Burana'daki Taş Balballar (Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi. Kayseri.
- Naumov, N. (2016). Cultural Tourism. *European Journal of Tourism, Hospitality and Recreation*, 7(1), 72-73.
- Notarstefano, G. ve Gristina, S. (2021). Eco-sustainable routes and religious tourism: an opportunity for local development. The case study of Sicilian routes. *In Tourism in the Mediterranean Sea*, 217-239.
- Pedersen, A. (2002). Managing tourism at world heritage sites: practical manual for world heritage site managers. *UNESCO World Heritage Centre*, 1-97.
- Rashid, A. G. (2018). Religious tourism—a review of the literature. *Journal of Hospitality and Tourism Insights*, 1(2), 150-167.
- Richards, G. (2018). Cultural tourism: A review of recent research and trends. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 36, 12-21.
- Satıcıoğlu, H. (2020). İki kule bir efsane: Burana ve İstanbul kız kuleleri. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 49, 245-260.
- Teoli, D., Sanvictores, T., ve An, J.(2023). SWOT Analysis. StatPearls [Internet]. Treasure Island (FL): StatPearls Publishing.
- Terzidou, M., Scarles, C. ve Saunders, M. N. (2018). The complexities of religious tourism motivations: Sacred places, vows and visions. *Annals of Tourism Research*, 70, 54-65.
- Tripadvisor. (2024). Burana Tower. https://www.tripadvisor.com.tr/Attraction_Review-g1594790-d4176350-Reviews-Burana_Tower-Tokmok_Chuy_Province.html
- Törökhan Uulu, E. (2015). Burana Müzesi ve Balasagın (Çev: Bilal Yıldız). *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(4), 121-145.
- Törökhanov, E. (2014). Burana Cumhuriyet Arkeolojik-Mimari Müze Kompleksi (Çev: Bilal Yıldız). *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 193-207.
- Uygur, M. S. ve Baykan, E. (2007). Kültür turizmi ve turizmin kültürel varlıklar üzerindeki etkileri. *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(1), 30-49.
- Yıldız, B. (2014). Balasagın-Burana açık hava müzesi ve Arap harfleriyle yazılmış mezar taşları. *Tarih Okulu Dergisi*, 7(18), 185-221.

EXTENDED ABSTRACT

The Burana Tower (Burana Minaret), located in Tokmok in the capital of Kyrgyzstan, Bishkek, is situated at the foothills of the Tian Shan Mountains along the Silk Road. Known in ancient times as Balasagun, this historical city was the capital of the Karakhanids, the first Turkic state to adopt Islam. Originally constructed as a watchtower, the Burana Tower began to be used as a minaret following the Karakhanids' acceptance of Islam. For this reason, it is called the First Minaret of the Turks. This city, which played a significant role in the adoption of Islam by the Turks, remains an essential destination for religious tourism. UNESCO, an organization dedicated to preserving historical and natural sites worldwide for future generations, added the Burana Tower to its World Heritage List in 2014. This study aims to address how the religious and cultural appeal of the Burana Tower, an important tourist destination that sheds light on the history of the Karakhanid capital, can be enhanced, how tourism can be developed, and how the site can attract more visitors and gain greater recognition as a touristic product. The study evaluates the Burana Tower in the context of cultural and faith tourism, conducting a SWOT analysis to raise awareness of both the site and the region it is located in and to develop it in terms of tourism. Given its historical role as one of the key trading hubs on the Silk Road and its significance as a city central to the Turks' adoption of Islam, the Burana Tower holds immense religious and cultural value. Upon reviewing previous studies, it was found that research focusing on the tourism potential of the Burana Tower is very limited. Existing studies mostly concentrate on the archaeological history and remnants of the Burana Tower and the Balasagun region. To gather data and assess the current situation, field visits, and on-site observations were conducted, supplemented by scientific studies and reports previously carried out in this area. The collected data was analyzed using the SWOT analysis method to identify the strengths, weaknesses, opportunities, and threats associated with the Burana Tower. The findings indicate that the Burana Tower and its surrounding region have a rich historical, cultural, and religious heritage. Its nearly unspoiled historical structure, association with prominent historical figures, and its role as a pivotal location in the adoption of Islam by the Turks contribute to its strong appeal, particularly in terms of cultural and faith tourism. Additionally, the multilingual skills of the local workforce, along with opportunities for alternative tourism throughout nearly all twelve months of the year, further enhance the region's touristic appeal. However, the area's weaknesses include inadequate tourist investments, low recognition as a tourist destination, and insufficient promotional efforts. Major shortcomings include infrastructure and superstructure deficiencies, limited transportation options to the area, poorly maintained roads, lack of accommodation and dining facilities, and neglected areas for meeting tourists' needs, all of which require significant investment.

A Prevention Strategy in Combatting the Online Actions of Terrorist Organizations: Cyber Deterrence

Emre ÇİTAK¹

Abstract

This study explores the effectiveness of deterrence against terrorist organizations that use online environments, including cyberattacks, from various perspectives. Addressing the armed wings, financial resources, external aid and support, recruitment methods, and perception management activities of terrorist organizations requires a comprehensive approach. In addition to these aspects, monitoring and countering their activities in cyberspace constitute a complementary side of the struggle. Therefore, keeping terrorist organizations away from the cyber domain, halting their activities, and preventing attacks require a highly nuanced approach. This study will examine the impact of states' cyber power and defense capabilities on terrorist organizations. As the distinctive aspects of cyber deterrence pose a challenge for states, understanding how to deter non-state actors like terrorist groups is a valuable area of investigation. The study will reevaluate deterrence theory in the context of non-state actors and beyond traditional battlefields. The first section of the study will outline the conceptual framework of cyber deterrence. The second section will analyze the cyber threat potential of terrorist organizations and evaluate cyber deterrence through the lenses of denial and punishment. The conclusion will discuss a comprehensive national cyber deterrence strategy. The study aims to make a modest contribution to strategies for combating the online activities of terrorist organizations.

Keywords: Cyber Security, Cyber Deterrence, Counterterrorism, Deterrence Theory, National Security

Terör Örgütlerinin Çevrimiçi Eylemleriyle Mücadelede Bir Önleme Stratejisi: Siber Caydırıcılık

Öz

Bu çalışmada çevrimiçi ortamı siber saldırılar dâhil pek çok amaçla kullanan terör örgütleri üzerinde caydırıcılığın etkililiği farklı yönlerden tartışılmaktadır. Terör örgütlerinin silahlı kanadıyla, finans kaynaklarıyla, dış yardım ve destekleriyle, eleman temin etme yollarıyla ve algı yönetim faaliyetleriyle mücadele edilmesi bütüncül bir yaklaşımı gerektirmektedir. Günümüzde bunların yanı sıra siber alandaki hareketliliklerinin takip edilmesi ve engellenmesi mücadelenin tamamlayıcı etkisini oluşturmaktadır. Bu nedenle terör örgütlerini siber alandan uzak tutmak, buradaki faaliyetlerini durdurmak ve saldırılarını engellemek oldukça hassas bir yaklaşım gerektirmektedir. Çalışmada devletlerin sahip oldukları siber güç ve savunma kabiliyetinin terör örgütleri üzerindeki etkisi ele alınacaktır. Siber caydırıcılığın geleneksel caydırıcılıktan farklılaşan yönleri hâlihazırda devletler için bir meydan okuma oluştururken, bir devlet dışı aktör olarak terör gruplarının nasıl caydırılabileceği incelenmesi fayda sağlayacak konulardandır. Çalışmada caydırıcılık teorisi, bir devlet-dışı aktör üzerinde ve geleneksel mücadele sahasının dışında yeniden değerlendirilmeye açılacaktır. Çalışmanın birinci bölümünde siber caydırıcılığın kavramsal çerçevesi çizilecektir. İkinci bölümde ise terör örgütlerinin siber tehdit potansiyeline yer verildikten sonra siber caydırıcılık üzerinden bir analiz yapılacaktır. Burada denial ve punishment kapsamında bir değerlendirme yapılacaktır. Sonuç bölümünde ise kapsamlı ulusal siber caydırıcılık stratejisi hakkında bir tartışma yer alacaktır. Çalışmanın terör örgütlerinin çevrimiçi faaliyetleriyle mücadele stratejilerine mütevazı bir katkı sunması planlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Siber Güvenlik, Siber Caydırıcılık, Terörizmle Mücadele, Caydırıcılık Teorisi, Ulusal Güvenlik

Atıf İçin / Please Cite As:

Çıtak, E. (2025). A prevention strategy in combatting the online actions of terrorist organizations: Cyber deterrence. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14 (2), 838-850. doi:10.33206/mjss.1549263

Geliş Tarihi / Received Date: 27.07.2024

Kabul Tarihi / Accepted Date: 27.01.2025

¹ Assoc Prof. – Hitit University Department of International Relations, emrecitak@hitit.edu.tr,

 ORCID: 0000-0002-8704-6495

Introduction

The cyber domain draws more interaction with every passing minute. Individuals, states, companies, and other actors strive to exist in the virtual world, competing with the real world, and they are forming increasingly intense relationships in this expanding space. Every aspect of daily life, from commercial activity to communication, education to socializing, has been transferred to the cyber domain. While this trend means the simplification and acceleration of many processes, it also brings various problems. On the one hand, it's possible to connect with the world and handle any task with a small mobile phone, but on the other hand, the activities of malicious individuals and groups are a cause for concern.

It is incorrect to define technology in a dichotomous manner such as either a "devil" or an "angel" because, depending on who uses it and for what purpose, technology today has become a phenomenon that brings with it many outcomes. Just as today differs from yesterday due to ongoing developments in various aspects of life, inevitably, tomorrow will not resemble today. In this process, everyone and everything is somehow affected or positioned. Of course, it is necessary to pay special attention to the internet and related systems, which have created a revolutionary change in technological developments. The widespread accessibility of computer networks and systems has led billions of people, along with legal entities, to transfer everything from their personal information to their material assets into this domain. Undoubtedly, this situation is perceived as an opportunity for those with malicious intentions. Hackers, national/transnational crime groups, and terrorist organizations are actors that use the cyber domain for their interests and interfere with other users. It is necessary to note that the terrorist organizations examined in this study have been active in the cyber domain since the internet became publicly accessible in the 1990s.

Undoubtedly, just like any major development that could bring about profound changes, the introduction of the Internet into human life has also launched many concerns. Various ideas have been expressed, ranging from the notion that personal data will never be safe again to the fear that computers will control humans. One of the significant claims has been that the cyber domain will become the new battlefield and that international conflicts will be based on power struggles within this realm (Gartzke, 2013). Advancements in cyberspace have made it both a critical aspect of national security and a necessity to prioritize. In this context, cyber power has become a key factor. Enhancing capabilities within the cyber domain boosts cyber power and reinforces cyber security. (Kuehl, 2009, pp. 38-40). It has not been surprising that security concerns have arisen alongside the development of computer networks and systems and the expansion of their areas of use. The safety of individuals' information, as well as the shift of international struggles into this domain, has made the question of how to ensure cyber security one of the most heated discussions on the agenda. In this context, computer systems protection, network infrastructures, and users form the core approach.

A strategy rooted in the Cold War era has emerged in discussions on ensuring cybersecurity in this sense. During the Cold War, the possession of nuclear weapons created a state of mutually assured destruction, which acted as a deterrent for both sides. In that period the potential devastation caused by a retaliatory strike in response to an attack became a critical factor to consider. In this context, deterrence—preventing conflict without the need for an initial attack—was seen as a key element in maintaining security. Over time, deterrence has evolved into a strategic approach integrated into various aspects of state policy. The belief that aggressors would either be unable to achieve their desired outcome due to defense measures or would face severe consequences from a retaliatory response has often led potential attackers to reconsider their actions. In today's world, where cyberspace has become a central battleground, ensuring security in this domain has become one of the primary concerns for states. As a result, cyber deterrence is increasingly viewed as an effective tool in responding to the malicious activities of both state and non-state actors.

Deterrence, in general, can be described as the will to dissuade an aggressor from attacking by making it avoid the attack. In this context, deterrence can be regarded as a threat to the aggressor that the attack may fail and that a response will follow. Deterrence can be understood as the ability to prevent an attack by convincing potential aggressors that the cost of their actions will outweigh the benefits (Quackenbush, 2011, pp. 2-5). Effective deterrence relies on three main components: capability, credibility, and communication. It requires the ability to counter the aggressor, the general acceptance that this ability will be used immediately, and the proper communication of this capability to the adversary (Chen, 2017). In his work, Michael Quinlan mentions several factors for successful deterrence: the

capacity to retaliate proportionally or in multiple ways, demonstrating that the attack may incur more costs than benefits, showing the will to retaliate, declaring what actions will provoke a response and what extent, and deeply evaluating the probabilities and possibilities (2004, pp. 11-13). Accordingly, capability, credibility, and communication are the core elements of deterrence. Having the capacity to respond appropriately in case of an attack, others' belief that this capacity will be used, and successfully communicating this to all parties form a successful deterrence strategy (Jasper, 2015, p. 65).

Wyn Bowen suggests that a successful deterrence strategy requires several key components: (1) possessing or at least giving the impression of having the necessary capability to support the deterrence message; (2) showing a clear intent and determination to act on the deterrent threat, or at least appearing ready to do so; and (3) effectively communicating this message to adversaries, making it clear what boundaries or limits should not be crossed (2004, pp. 59-60). Robert Jervis discusses the elements necessary for the success of deterrence: the credibility of threats, the calculation of probabilities by the target, the interaction between the parties to anticipate actions and intelligence activities to understand the adversary (2016, pp. 67-69).

Certainly, the concept of cyber deterrence discussed in this study exhibits significantly different characteristics compared to traditional deterrence. The cyber domain is defined by its ambiguous boundaries, the interplay of asymmetric and symmetric relationships, and a state of continuous flux. This domain features a transformation in scales, interests, power, and defenses, with ambiguity pervasive at every stage of engagement. The diversity of actors and the constant evolution of the environment make cyber deterrence distinctively different from traditional deterrence (Sterner, 2011, pp. 65-66). While traditional deterrence aims to prevent a military attack from an emerging aggressive power, cyber deterrence, as will be discussed in the relevant section, takes a different approach. The nature of cyber attacks, the specific characteristics of the cyber domain, and the particularity of defense measures contribute to this distinction.

During the Cold War, the deterrent effect of nuclear weapons held by states had distinct characteristics. The likelihood of suffering damage greater than that which could be inflicted on the adversary strongly contributed to deterrence, often leading potential aggressors to reconsider their intentions. Today, high-level states in the political, military, and economic arenas can also create a deterrent effect, as aggressors may be deterred by the possibility that an attack could fail to achieve the desired outcome or result in severe retaliation. In this context, effectively communicating the capacity for both prevention and punishment can constitute a successful defense strategy. However, when dealing with the virtual domain and non-state actors, deterrence must be considered from different perspectives.

This study explores the effectiveness of deterrence against terrorist organizations that use online environments, including cyberattacks, from various perspectives. It is crucial to recognize that one of the main reasons for the growing capabilities of terrorist organizations is their adaptability to technology. Like other groups that adopt technological advancements and integrate them into their operations, terrorist organizations leverage the cyber domain to enhance their activities. While the online environment presents both opportunities and threats, terrorist groups exploit these opportunities and contribute to the growing cyber threats. As a result, addressing the cyber aspect of terrorism is essential, and this challenge must be approached within the framework of cyber security. This study discusses the necessity of applying a deterrence strategy against the activities of terrorist organizations in the cyber domain. Addressing the armed wings, financial resources, external aid and support, recruitment methods, and perception management activities of terrorist organizations requires a comprehensive approach. In addition to these aspects, monitoring and countering their activities in cyberspace constitute a complementary side of the struggle. Therefore, keeping terrorist organizations away from the cyber domain, halting their activities there, and preventing their attacks require a highly nuanced approach. This study will examine the impact of states' cyber power and defense capabilities on terrorist organizations. As the distinctive aspects of cyber deterrence pose a challenge for states, understanding how to deter non-state actors like terrorist groups is a valuable area of investigation. The study will reevaluate deterrence theory in the context of non-state actors and beyond traditional battlefields. The first section of the study will outline the conceptual framework of cyber deterrence. The second section will analyze the cyber threat potential of terrorist organizations and evaluate cyber deterrence through the lenses of denial and punishment. The conclusion will discuss a comprehensive national cyber deterrence strategy. The study aims to make a modest contribution to strategies for combating the online activities of terrorist organizations.

Deterrence in Cyber Milieu: Basic Traits

It would not be incorrect to assert that the best defense is to avoid being attacked in the first place. Throughout history, receiving an attack has been a major security concern for states and is considered a national issue of existential significance. It is often challenging to ascertain the adequacy of defensive measures in advance, and any vulnerability can pose serious problems. Consequently, states may choose to engage in proactive measures to prevent attacks rather than merely waiting for them. This approach often results in increased levels of insecurity to ensure overall safety. In this context, deterrence appears to be a highly reasonable strategy compared to purely defensive or offensive options. The ability to dissuade an aggressor before they initiate an attack can be regarded as a significant display of power.

The advancement of computer and internet technologies has brought concerns about cyber security. Particularly, with the public availability and widespread use of the internet, the possibilities of cyber attacks and cyber warfare began to be debated almost immediately. These discussions have continued from the 1990s to the present day, with the cyber domain being extensively addressed within security studies through the lens of threats (van Creveld, 1991; Arquilla & Ronfeldt, 1993; Beeson, 1996; Arquilla & Ronfeldt, 1999; Clarke & Knake, 2011). The impact of technological advancement on the transformation of concepts related to warfare, conflict, and security forms the essence of this issue as it is necessary to acknowledge that the cyber environment occupies a unique space within the relationship between technology and security (Langner, 2016; Danky, Maliarchuk & Briggs, 2017).

With the emergence of security concerns in the cyber domain encompassing cyber warfare, cyber terrorism, and cybercrime, discussions naturally extended to relevant defensive and deterrent measures. The success of deterrence capacity during the Cold War as an adequate measure, combined with evaluations suggesting that similar challenges and threats will manifest in the cyber domain, has contributed to the development of the concept of cyber deterrence. In early writings on the subject, the enhancement of defensive capabilities was viewed as part of the broader development in the fields of information, networks, and technology (Der Derian, 1994; Harknett, 1996). Cyber threats do not present a more tolerable aspect compared to traditional attacks. Even though there may not be tangible military damage, situations can arise that lead to more severe or chronic problems. Consequently, ensuring cyber security requires efforts across multiple domains, including political, economic, legal, military, and cyber spheres (Sterner, 2011, pp. 75-76; Cerf, 2011). Cyberspace can be considered an integral part of a state's territory. In this context, cyber sovereignty emerges as a critical issue. However, unlike sovereignty in the physical world, actions or inactions in cyberspace contribute to heightened uncertainty. Consequently, cyber deterrence is a significant and successful strategic approach to addressing the challenges inside (Kolton, 2017).

The primary objective of cyber deterrence is to influence an adversary's decision-making process to dissuade it from conducting any cyber attack. A deterrent effect is achieved when the potential threat, cost, and risks associated with the cyber effort outweigh the perceived benefits, success, or gains anticipated by the attacker (Kugler, 2009, p. 327). The cyber domain is a realm where actors engage in cost-benefit calculations and must operate within the parameters of impact-response and gain-loss assessments (Boghard & Loneragan, 2017, p. 461). The use of cyber instruments or their potential introduces new elements into deterrence; however, it also raises concerns related to uncertainty, ambiguity, and confusion. As technology evolves, these issues continue to change. Particularly notable is the uncertainty regarding the impact levels of cyber attacks and instruments. These tools introduce two major issues. Firstly, targeting an adversary's command systems is both appealing and strategically advantageous but carries the risk of uncontrollable escalation. The threat to these essential networks might provoke either side to launch a preemptive strike or delegate attack authority to lower levels, thereby increasing the number of individuals who could initiate both cyber and physical attacks, which heightens the risk of broader conflict. Secondly, even without direct attacks on critical networks, the use of cyber tools is likely to disrupt communication among national leaders and their field units to some extent (Jervis, 2016, p. 72). Cyber deterrence is thus intertwined with concepts of cyber security and information warfare (Wheatley & Hayes, 1996; Stevens, 2012).

Cyber power is a fundamental component of cyber deterrence. Its increasing influence as a critical factor in international relations, coupled with its ability to both attract and intimidate, highlights its significant role. Unlike traditional forms of power, such as military or economic strength, cyber power can be expressed in various ways by different nations. This creates new dimensions in international relations,

allowing different actors to leverage deterrence capabilities (Kugler, 2009, pp. 317-318). The unique nature of cyber interactions, threats, and capacities also reshapes the concept of power.

The emergence of cyber security and the discussion of cyber warfare threats have underscored the necessity of possessing cyber power for effective conflict management. Just as military power holds significance in traditional warfare, cyber power carries the same level of importance in the online realm (Betz, 2012). Cyber power manifests as both offensive and defensive capacities. Offensive power refers to the arsenal of weapons available for cyber attacks, while defensive power encompasses security measures aimed at protecting the cyber domain. Thus, aggression and resistance become key components of cyber power (Valeriano & Maness, 2015, pp. 25-26). As discussed throughout this study, the offensive and defensive aspects of cyber power are crucial dimensions of cyber deterrence.

Martin Libicki argues that societies focused on enhancing their cyber attack capabilities are more engaged in cyber deterrence compared to those concentrating on traditional response capacities. These states prefer cyber retaliation over conventional hard or soft responses when faced with a cyber attack (2009, pp. 28-29). Cyber deterrence can be seen as a serious threat directed at adversaries. It involves not only defensive measures but also offensive capabilities, aiming to inflict irreparable damage on the opponent. As a result, an adversary contemplating a cyber attack may hesitate if it believes the potential counterattack will be severe. Therefore, states must communicate the extent of their capacity to respond to threats. This ensures that cyber capabilities can generate a deterrent effect, whether against traditional or cyber-initiated threats (Gaycken & Martellini, 2013, pp. 2-6).

Cyber deterrence generally relies on strategies of punishment and denial. In denial, the objective is to minimize or nullify the attacker's gains from their actions, whereas punishment involves imposing sanctions or penalties on the aggressor (Iasiello, 2014, pp. 55-56; Mazaar, 2018, pp. 2-3). When an attacker engages in rational calculation, they always weigh the potential gains against the risks. In this context, if the attacker faces significant resistance and the prospect of a severe counterattack, they may reconsider or delay their actions. Knowing that every attack has a purpose, the possibility that the attacker might not achieve their goals or could suffer significant losses intensifies the deterrent effect.

Chen highlights additional methods in cyber deterrence beyond punishment and denial, specifically engagement and surprise. Techniques such as intelligence collection, information operations, and surprise operations are emphasized as practical applications in this context (2017, pp. 104-106). Soesanto and Smeets provide a comprehensive overview of the literature on cyber deterrence, identifying categories like deterrence by denial, deterrence by punishment, deterrence by entanglement, and deterrence by delegitimization (2021, pp. 392-394). Manuel Fisher offers a broad perspective by categorizing cyber deterrence into four types: deterrence of denial, deterrence of retaliation, deterrence of entanglement, and deterrence by normative taboos. This classification illustrates that in the cyber age, states have developed new qualified deterrence tools that contribute to their national security (2019). In punishment, appropriate tools are used for retaliation, while denial involves creating overall protection through cyber security mechanisms and measures. Advances in cyber technology continue to influence the strategies and effectiveness of deterrence (Denning, 2015, pp. 13-14). Within denial, resilience is a crucial element. The ability to withstand or restore systems after an attack enhances the deterrent effect (Wilner, 2017, pp. 310-311).

Scott Jasper argues that assessing the effectiveness of four deterrent responses—retaliation, denial, entanglement, and active defense—requires addressing four fundamental questions. These questions are: “Can threats of proportionate response realistically achieve deterrence by retaliation?”; “Are defensive measures adequate to achieve deterrence by denial?”; “Will cooperative measures restrain behavior through deterrence by entanglement?”; and “Is the concept of active cyber defense technically and legally viable?” Evaluating these questions helps in determining the practicality of deterrence and the effort required to implement it effectively (2015). Will Goodman identifies eight key elements of cyber deterrence in his study: interest, deterrent declaration, denial measures, penalty measures, credibility, reassurance, fear, and cost-benefit calculation. States develop and announce deterrence strategies to protect their interests. These strategies should include both denial and penalty measures. The declarations made should be perceived as credible and reassuring by others, meaning that everything stated should be believable and provide guarantees that actors not engaging in attacks will not suffer any harm. Actors deterred by potential penalties and preventive measures are likely to be more hesitant to initiate attacks. A cost-benefit calculation is performed within this framework (2010, pp. 105-106). Emilio Iasiello defines

cyber deterrence as a strategy where a state signals its intentions to influence the attacker's decision-making process, aiming to dissuade them from hostile actions through the fear of severe retaliation and by maintaining the status quo (2014, p. 55). When an attacker recognizes that the cost of a cyber attack is high, the likelihood of success is low, and the target is prepared for a counter-operation, the deterrent effect is significantly increased. This understanding can lead to a high probability of deterrence (Elliot, 2011, p. 38).

It is challenging to determine which deterrence strategy is most effective. For instance, retaliation might be more effective when attribution is possible, while in cases where the attacker cannot be precisely identified, denial and active defense may be more practical options. Additionally, strategies may vary depending on the importance of the target (Lindsay, 2015, p. 62). Kristin Heckman et al. argue that the effectiveness of defense in cyberspace depends on the quality of denial and deception practices. This allows for blocking unauthorized access and luring attackers into traps by redirecting them (2013).

Cyber deterrence is not as effective a measure as its more established counterpart, nuclear deterrence. During the Cold War, nuclear threats involved clear lines, identifiable aggressors, predictable damage, likely effective countermeasures, minimal involvement of third parties, and no obligation for individuals or private companies to defend themselves. All parties involved in such conflicts would experience losses, and the threshold for acceptable use of such weapons was well-defined. In this context, the attacking party knew they would face nuclear retaliation if they proceeded. In contrast, today's cyber attacks are relatively simple and inexpensive, whereas cyber defenses are complex and costly, which can motivate attackers. Additionally, the anonymity of attackers and the unpredictability of subsequent actions are significant challenges for deterrence. While the possibility of retaliation may deter cyber attackers to some extent, the risks and uncertainties involved can make direct responses difficult for the affected party. This creates a dual challenge in cyber deterrence: to either respond immediately and accept the risk of misjudgment or to refrain from retaliation, which may undermine the perceived strength of deterrence (Libicki, 2009, pp. 40-74). In nuclear deterrence, the primary factors are the ability of the attacked state to respond and the capacity to inflict significant damage on the aggressor. Assessing cyber deterrence by these criteria is more challenging (Elliot, 2011, p. 37). Kamaal Jabbour and Paul Ratazzi, after evaluating the unique characteristics of the cyber domain, identify the differences between cyber deterrence from traditional deterrence as the lack of attribution, the low cost of aggression with high potential rewards, inconsequentiality, low probability of detection, the risk of losing more than the adversary, and the ability of new technology to rapidly alter the situation (Jabbour & Ratazzi, 2012, pp. 39-40). Moreover, the relationship between cyber deterrence and technology necessitates a more in-depth examination of the issue. While the boundaries of traditional deterrence are well-defined, the constant evolution of cyber attacks and defense tools alters the nature and effectiveness of deterrence. As a result, cyber deterrence is not a clearly defined or easily measurable form of deterrence with observable benefits (Geist, 2015, pp.55-56).

While it is undoubtedly impossible to prevent all cyber attacks, the ability of cyber deterrence to dissuade or delay certain attackers and potential attacks underscores its necessity. Cyber deterrence plays a crucial role in supporting other national defense strategies, providing assurance to allies, and responding to adversaries that might attack through any means. Thus, rather than viewing cyber deterrence as the sole provider of cybersecurity, it is more accurate to consider it as a component that supports broader security efforts with various benefits (Kugler, 2009, pp. 326-328). The prevailing view in the cyber domain is that attacks are often more effective than defenses, leading to questions about the efficacy of deterrence. The main reasons for this skepticism include the inability to completely neutralize an adversary's weapons, issues with attribution, and uncertainties about the effectiveness of defensive capacities against attacks (Gartzke & Lindsay, 2015, pp. 320-323). To establish effective cyber deterrence, several elements must be in place: identifying the adversary and understanding their intentions, directly communicating deterrent messages, providing appropriate responses, and accurately analyzing evolving attack methods with technological capabilities.

The effectiveness of deterrence must be considered alongside its potential shortcomings. Various factors can undermine deterrence, including attribution issues, deception, inadequate response policies, the aggressor's determination, and insufficient communication of deterrent messages. In the cyber domain, where attacks can be easier and less costly than defenses, the success of deterrence hinges on multiple factors and the effective implementation of all elements (Lindsay, 2015). The anonymity, suddenness, and potentially devastating nature of cyber attacks can reduce the likelihood of retaliation, leading to

arguments that deterrence may not be sufficiently effective (Betts, 2013). However, Gartzke and Lindsay argue that complete anonymity in the online world is not guaranteed. Defenders can deploy deceptive traps, such as tracking beacons to trace attackers or silent systems that detect intrusions and provide clues about the attacker's identity. The possibility of identification means that attackers cannot entirely disregard the threat of retaliation. Moreover, adversaries using deception to bypass deterrence may be subject to counter-deception, risking exposure if they protest defensive measures. Even if attackers remain anonymous, the threat of deception can still impose risks, making them cautious and potentially limiting their actions, even if the defensive deception is not fully successful (Gartzke & Lindsay, 2015, p. 339). Lastly, unlike physical attacks, cyber-attacks are often difficult to detect, and some viruses can go unnoticed for years. Deterrence operates between attack and defense, and undetected attacks make it challenging to determine whether an adversary has attacked or not. Consequently, evaluating the success of deterrence is also complex (Wilner, 2017, p. 312). Given that deterrence is effective only when appropriate punishment can be imposed, the difficulty in identifying attackers raises questions about the effectiveness of cyber deterrence (McKenzie, 2017, pp. 7-8).

In conclusion, it is essential that potential attackers understand and recognize the power and capacity of cyber deterrence to dissuade them. The prevailing uncertainties in the cyber domain can not only challenge the effectiveness and persistence of deterrence and punishment but can also motivate potential attackers rather than dissuade them. Thus, a state's cyber response to other states or non-state actors presents a framework that extends beyond traditional reprisals. The effectiveness of cyber deterrence is subject to debate due to the unique characteristics of the cyber domain. Issues such as the lack of awareness or understanding of one's own capacity by others, the ability of attackers to conceal their identities, and the potential for retaliatory measures to lack real-world impact can make responses seem manageable from the perspective of potential attackers (Fischerkeller & Harknett, 2017; Libicki, 2018). Therefore, it is beneficial to consider Nye's emphasis on the importance of the "how, who, and what" questions in evaluating the effectiveness of cyber deterrence (2017, pp. 68-69).

Cyber Deterrence Against Terrorist Groups: How Effective?

Terrorist organizations are pragmatic structures that operate in line with their ultimate goals. They incorporate any methods, techniques, and tools that could benefit them into their strategies. By creating a fearsome and deterrent effect on the targeted society, they seek to extract concessions. These illegal groups, which do not recognize any rules and can adapt to any conditions to achieve their ultimate goals, pose a significant threat in the cyber world as well. The cyber domain is an area where not only states and individual users, but also non-state actors are actively engaged. Undoubtedly, among these non-state actors, those with malicious intent can become sources of threat in the cyber realm through their activities aligned with their agendas (Valeriano & Maness, 2015). With the general availability of computer networks and systems, the increased interaction and mobility in the cyber domain have opened a process in which terrorist organizations are more intensively involved. Radical groups such as terrorists and criminal organizations have increasingly established a presence in the cyber realm, seeking various benefits. In recent years, it has become evident that terrorist organizations have found ways to use the cyber domain as effectively as the real world. Following the intensification of activities in cyberspace, a series of studies highlighting the shift of terrorist organizations toward this area have been gradually published (Furnell & Warren, 1999; Valari & Knights, 2000; Conway, 2006).

For terrorist organizations, the cyber domain has become a fertile ground for their operations, offering significant advantages. The cyber world, with its continuous activity, anonymity, high interactivity, and ease of access, provides extra benefits for their activities. Terrorist groups not only launch attacks on official institutions and civilian targets using software and viruses but also engage in various online activities. These include diversifying their financial resources, laundering and increasing their income, training members, recruiting new individuals, promoting their ideologies, conducting propaganda, and transmitting messages. The high level of activity on social media platforms particularly attracts terrorist organizations, just as it does other malicious actors (Bieda & Halawi, 2015; Gill et al., 2017; Azani & Liv, 2018).

In current national security policies and strategies, cyber counterterrorism has become a significant focus. On the one hand, the cyber domain has become an increasingly vital part of national borders, while on the other hand, terrorist organizations are intensifying their activities in the cyber realm. Their attacks on the cyberinfrastructure, information systems, and online interactions of targeted societies, or their

potential to do so, pose a realistic threat. Terrorists can inflict damage and also gain financial benefits through cyber attacks (Hua, Chen, & Luo, 2018). The growing importance of cyber security within national policies and strategies has necessitated the development of procedures, resources, and capabilities in this area. The presence of various threats in the cyber domain has made it imperative to establish regulations concerning this aspect of national security (Kuehl, 2009, p. 41).

Despite their intense activities in cyberspace, the capacity and willingness of terrorist groups to engage in cyberattacks remain subjects of debate. The lack of serious examples of such attacks has led to more focus on the potential threat. However, the consequences of cyberattacks by politically motivated groups against civilians, military systems, or institutional structures raise significant concerns (Lachow, 2009; Huey, 2015; Marsili, 2018). Cyberattacks can be more attractive to terrorist groups due to their lower cost compared to traditional attacks, the anonymity of the attack source, the wide variety and number of potential targets, the ability to conduct attacks remotely, and the reduced need for personnel. In some cases, cyberattacks can even affect more people than traditional attacks (Weimann, 2005, p. 137; Macdonald, Jarvis, & Lavis, 2019). Thus, since the proliferation of internet use, terrorist organizations have increasingly engaged in information warfare and cyber conflict. Besides the mentioned advantages gained from cyberspace, they can intensify their harmful activities and exploit the vulnerabilities of their targets more effectively (Libicki, 2007, pp. 47-50).

The deterrence strategy applied to non-state actors differs significantly from that used against states. It is crucial to thoroughly analyze the intentions, goals, and methods of non-state actors, as their agendas often diverge from those of states. Expecting non-state actors to be deterred by elements that typically dissuade states is often misguided. Therefore, deterrence today must be considered within the context of non-state actors' capacities, cost-benefit calculations, and specific agendas (Lowther, 2012, pp. 3-4). Additionally, deterrence theory is based on the assumption that the attacker will analyze the deterrent capacity, clearly perceive the message, and reconsider their intentions after evaluating the costs. This presumes rational behavior. However, expecting rational behavior from all actors at all times is not always feasible, which raises questions about the effectiveness of deterrence (Stein, 2009). Non-state actors' rationality is often influenced by more dynamic factors, and organizations like terrorist groups frequently disregard this filter.

Detering terrorist organizations, as illegal non-state actors, involves distinct dynamics. Unlike state actors who may determine their actions on a cost-benefit analysis, terrorist groups often operate based on ideological motives rather than a pursuit of tangible gains. Consequently, these groups may place less importance on potential losses or rewards. Additionally, for terrorist organizations, the act of attacking itself and the subsequent message it conveys are often prioritized over the damage caused. Another challenge is that identifying perpetrators of terrorist attacks can be extremely difficult, making retaliation through damage control problematic. These factors render both general deterrence and cyber deterrence against terrorist organizations more complex and contentious.

Deterrence plays a crucial role in combating terrorist organizations. Terrorist activities can be deterred through punishment, coercion, and denial strategies. This deterrence encompasses not only penalties and countermeasures directed at illegal organizations and their members but also extends to those who provide any form of support. Additionally, delegitimizing the terrorists' beliefs is a part of this strategy (Wilner, 2011). Although the specifics of deterring non-state actors like terrorist organizations differ, the fundamental goal remains to prevent potential attacks and maintain the status quo. In this context, strategies involving punishment and denial can be effective. Demonstrating preparedness against terrorist attacks and showing that the likelihood of success is low, as well as the capacity to launch counterattacks against the leaders and structures of terrorist groups can create a deterrent effect (Bowen, 2004, pp. 61-63). Deterrence activities aim to alter the behaviors, plans, and thoughts of terrorists. Given that these organizations use any available methods to achieve their goals and operate without regard to legal or humanitarian constraints, deterrence must be considered on a broad scale. Terrorist groups can target both military and civilian objectives, design small-scale or large-scale operations, exert pressure on physical or non-physical assets, lie dormant, and act unexpectedly, and their ideological commitment can render punishment measures ineffective (Wilner, 2015). Thus, traditional deterrence theory is inadequate in the face of the capabilities and resources of modern terrorist organizations.

Regardless of the actor, the cyber deterrence that must be applied in the face of threats should involve sudden, dynamic, random, and unpredictable responses that will exhaust the attacker virtually,

mentally, morally, and even physically (Chen, 2017). Klein argues that despite all the challenges, deterrence and dissuasion can be effective methods against terrorist organizations' activities and cyberterrorism. He suggests that these approaches create a holistic strategy and are effective alongside other methods in combating terrorism (2015, pp. 35-36).

Terrorist organizations, despite their limited cyber capabilities compared to states, can still pose significant threats in the cyber realm, though these threats are often more constrained in scope. These organizations may seek to maximize the effectiveness of their attacks within their limited capacity. They might delay their actions if they know that states are on high alert and preparing to respond. Effective state measures, such as identifying the methods and targets of a terrorist attack, can mark the beginning of these operations. A state with high capacity, capable of precisely identifying the target, can inflict severe damage on a terrorist organization. This damage can impact not only the organization's cyber attack capabilities but also its other online activities. States can employ effective strategies to undermine terrorist organizations by disrupting their communication channels, shutting down or seizing their propaganda websites and social media accounts, sabotaging their financial acquisition methods, blocking their use of online platforms, and neutralizing their other covert activities in the virtual realm. The potential for such a comprehensive clean-up operation could be a valuable deterrent in keeping terrorist organizations at bay.

As discussed under the general theme of cyber deterrence, attribution is a crucial factor in deterring terrorist organizations. These non-state actors often obscure their identities in attacks on critical infrastructure, making it extremely difficult to trace the source of the attack. The asymmetric nature of terrorist organizations complicates attribution efforts (Wilner, 2017). When terrorist organizations do not openly claim responsibility for their cyber actions, it creates confusion about accountability. Even when the perpetrator is identified, pinpointing a specific adversary for retaliation is challenging. Terrorist groups often use anonymous accounts and constantly change their identity numbers, making direct attribution difficult. Moreover, determining exactly where and to whom retaliation should be directed adds another layer of complexity. Even if the terrorist group responsible for a cyber attack is known, the absence of fixed systems and users that states are obligated to protect can render the punishment process uncertain.

Cyber deterrence strategies targeting terrorist organizations must include robust defense mechanisms and effective retaliation capabilities. Any weakness or failure to deliver on the anticipated response can lead to significant credibility issues. Therefore, cyber capabilities should be tailored to the characteristics of terrorist organizations, which operate as non-state actors employing asymmetric strategies in cyberspace. Additionally, successfully delivering deterrence messages directly to these organizations is a critical factor.

Ultimately, the effectiveness of a deterrence strategy may be evaluated based on whether it prevents attacks by maintaining a credible deterrent image. However, the situation with terrorist organizations remains debatable. While a state's cyber power may cause terrorist groups to reconsider or delay their actions, claiming complete effectiveness is unrealistic. Unlike states, terrorist organizations may not be as deterred by attack failures or retaliatory measures. Nevertheless, by monitoring terrorist activities in cyberspace, tracking their infrastructure, and tracing their members, states can better prepare for and respond swiftly to threats. As states address vulnerabilities and strengthen their capabilities, even terrorist organizations may eventually be deterred from targeting them.

Conclusion and Assessment

National security has always been a primary concern for societies throughout history. While the nature of the threats shaping national security has evolved, the core responsibility of states to ensure security across all dimensions has remained constant. In response to these evolving threats, states have employed a variety of strategies, including bolstering defensive measures, initiating offensive actions, and engaging in international cooperation. As this study highlights, deterrence serves as a strategic alternative by clearly communicating a state's defensive and offensive capabilities to prevent aggression. The scope of deterrence has expanded significantly as national security is increasingly viewed not only in military terms but also through economic, social, and environmental lenses. The rising significance of cyberspace adds a new virtual dimension to these traditionally physical concerns, making cybersecurity a critical pillar of national security and an integral aspect of state security policies.

In the contemporary security paradigm, safeguarding borders from physical incursions is as important as defending against cyberattacks. Thus, investments in cyberspace must not only increase but also diversify and develop continuously. Enhancing both defensive and offensive cyber capabilities

enables states to foster a credible deterrent effect against potential adversaries. Whether cyber deterrence can be as effective as traditional forms of deterrence is still subject to significant debate. Nonetheless, the development of advanced protective mechanisms—coupled with the ability to detect and thwart often elusive cyberattacks—undoubtedly strengthens the security of a state's digital infrastructure.

As states engage in cyber warfare rhetoric and societies become increasingly vulnerable to cybercrime, the growing cyber presence of terrorist groups further complicates the threat landscape. Beyond their organizational activities—such as communication, propaganda, radicalization, and fundraising—terrorist groups also exploit cyberspace to inflict damage. These organizations seek to infiltrate, disrupt, or compromise the computer networks of governments, private entities, and individuals, often resulting in the theft of sensitive data, operational disruptions, financial losses, and threats to critical infrastructure. Therefore, incorporating cyber deterrence into counterterrorism strategies is not only essential but also urgent.

Terrorist organizations are constantly searching for opportunities to exploit vulnerabilities within the computer systems of target societies. As their technical capabilities improve—with external support and the recruitment of members with specialized skills—terrorists are likely to become more adept in cyberspace, yielding greater returns from their activities and escalating the severity of their attacks. Consequently, addressing the cyber capabilities of terrorist organizations must be viewed as a pressing national security concern. Although it remains difficult to predict the precise nature, timing, or methods of terrorist cyberattacks, bolstering national cyber capabilities and implementing robust deterrence strategies offer a pragmatic response to these evolving threats.

While much of the discourse surrounding cyber deterrence focuses on its effectiveness against other states, applying this concept to non-state actors, such as terrorist organizations, presents a unique set of challenges. Terrorist groups are pragmatic entities; they seek to both enhance their offensive cyber capabilities and leverage the benefits of cyberspace to streamline their operations. A comprehensive counterterrorism strategy must, therefore, include a strong cyber component. Given the continuous efforts of terrorist organizations to probe for vulnerabilities in their target societies, it is expected that they will increasingly exploit cyberspace, a domain where absolute security is impossible due to its inherent uncertainties. To mitigate this threat, it is critical to disrupt the visible and covert online activities of terrorist organizations, such as their social media accounts, websites, and other communication channels. Tracking their financial movements and impeding their cyber networks are equally important. Additionally, states must be prepared to neutralize any attacks launched by these groups and respond with decisive retaliatory measures. Although terrorist organizations often act without the calculated rationality seen in state actors, they may reconsider their strategies if they believe their attacks will be ineffective or if they anticipate significant retaliation. Thus, cyber power emerges as a crucial tool for states in deterring terrorist organizations.

However, expecting terrorist organizations to exhibit the same rational behavior as states, which shape their foreign policy under the logic of deterrence—such as during the Cold War era with nuclear deterrence—is unrealistic. Terrorist groups are driven by different incentives and are often more opportunistic and less predictable. Yet, if they perceive that their cyber activities might expose their identities, compromise their networks, or attract debilitating counterattacks, they may limit their operations in cyberspace. To date, while terrorist groups have executed numerous cyberattacks, none have reached the catastrophic scale of paralyzing a society's critical infrastructure. However, discussions on cyberterrorism often revolve around worst-case scenarios, and it is clear that terrorist organizations are striving to increase the scale and impact of their cyber operations. In the near future, vital infrastructure such as energy grids, water supply systems, transportation networks, banking institutions, and military defense systems could become prime targets for cyber terrorists. Therefore, it is imperative that states continue to strengthen their cyber deterrence capabilities to stay ahead of these evolving threats.

Ethical Declaration

During the writing process of the study “*A Prevention Strategy Combating in Combating the Online Actions of Terrorist Organizations: Cyber Deterrence*” scientific rules, ethical and citation rules were followed. No falsification was made on the collected data and this study was not sent to any other academic publication medium for evaluation.

Declaration of Conflict

There is no potential conflict of interest in the study.

References

- Arquilla, J. & Ronfeldt, D. (1993). Cyberwar is coming! *Comparative Strategy*, 12(2), 141-165.
- Arquilla, J. & Ronfeldt, D. (1999). The advent of netwar: Analytic background. *Studies in Conflict & Terrorism*, 22(3), 193-206.
- Azani, E. & Liv, N. (2018). A comprehensive doctrine for an evolving threat: Countering terrorist use of social networks. *Studies in Conflict & Terrorism*, 43(8), 1-25.
- Beeson, A. (1996). Top ten threats to civil liberties in cyberspace. *Human Rights*, 23(2), 10-13.
- Betts, R. (2013). The lost logic of deterrence: What the strategy that won the Cold War can-and can't-do now. *Foreign Affairs*, 92(2), 87-99.
- Betz, D. (2012). Cyberpower in strategic affairs: Neither unthinkable nor blessed. *Journal of Strategic Studies*, 35(5), 689-711.
- Bieda, D. & Halawi, L. (2015). Cyberspace: A venue for terrorism. *Issues in International Systems*, 16(3), 33-42.
- Borghard, E. D. & Lonergan, S. W. (2017). The logic of coercion in cyberspace. *Security Studies*, 26(3), 452-481.
- Bowen, W. Q. (2004). Deterrence and asymmetry: Non-state actors and mass casualty terrorism. *Contemporary Security Policy*, 25(1), 54-70.
- Cerf, V. G. (2011). Safety in cyberspace. *Daedalus*, 140(4), 59-69.
- Chen, J. (2017). Cyber deterrence by engagement and surprise. *Prism*, 7(2), 100-107.
- Clarke, R. A. & Knake, R. K. (2011). *Cyber war: The next threat to national security and what to do about it*. New York: Ecco.
- Conway, M. (2006). Terrorists use of the internet and fighting back. *Information and Security*, 19, 9-30.
- Danky, Y., Maliarchuk, T. & Briggs, C. (2017). Hybrid war: High-tech, information and cyber conflicts. *Connections*, 16(2), 5-24.
- Denning, D. E. (2015). Rethinking the cyber domain and deterrence. *Joint Forces Quarterly*, 77, 8-15.
- Der Derian, J. (1994). Cyber-deterrence. *Wired*, 2.09, <https://www.wired.com/1994/09/cyber-deter/>
- Elliott, David. (2011). Deterring strategic cyberattack. *IEEE Security & Privacy*, 9(5), 36-40.
- Fischerkeller, M. P. & Harknett, R. J. (2017). Deterrence is not a credible strategy for cyberspace. *Orbis*, 61(3), 381-393.
- Fisher, M. (2019). The concept of deterrence and its applicability in the cyber domain. *Connections*, 18(1-2), 69-92.
- Furnell, S. M. & Warren, M. J. (1999). Computer hacking and cyber terrorism: The real threats in the new milenium? *Computer & Security*, 18(1), 28-34.
- Gartzke, E. & Lindsay, J.R. (2015). Weaving tangled webs: Offense, defense, and deception in cyberspace. *Security Studies*, 24(2), 316-348.
- Gartzke, E. (2013). The myth of cyberwar: Bringing war in cyberspace back down to Earth. *International Security*, 38(2), 41-73.
- Gaycken, S. & Martellini, M. (2013). Cyber as deterrent. M. Martellini (Ed.), *Cyber security: Deterrence and IT protection for critical infrastructures* (pp.1-10). Springer.
- Geist, E. (2015). Deterrence stability in the cyber age. *Strategic Studies Quarterly*, 9(4), 44-61.
- Gill, P. et al. (2017). Terrorists use of the internet by numbers: Quantifying behaviors, patterns, and process. *Criminology & Public Policy*, 16(1), 99-117.
- Goodman, W. (2010). Cyber deterrence: Tougher in theory than in practice. *Strategic Studies Quarterly*, 4(3), 102-135.
- Harknett, R. J. (1996). Information warfare and deterrence. *Parameters*, 26(3), 93-107.
- Heckmen, K. et al. (2013). Active cyber defense with denial and deception: A cyber-wargame experiment. *Computers & Security*, 35, 72-77.
- Hua, J., Chen, Y. & Luo, X. (2018). Are we ready for cyberterrorist attacks? Examining the role of individual resilience. *Information & Management*, 55(7), 928-938.
- Huey, L. (2015). This is not your mother's terrorism: Social media, online radicalization and practice of political jamming. *Journal of Terrorism Research*, 6(2), 1-16.
- Iasiello, E. (2014). Is cyber deterrence an illusory course of action? *Journal of Strategic Security*, 7(1), 54-67.
- Jabbour, K. & Ratazzi, P. (2012). Does the United States need a new model for cyber deterrence? A. B. Lowther (Ed.), *Deterrence: Rising powers, rogue regimes, and terrorism in the twenty-first century* (pp. 33-48). Palgrave Macmillian.
- Jasper, S. (2015). Deterring malicious behavior in cyberspace. *Strategic Studies Quarterly*, 9(1), 60-85.
- Jervis, R. (2016). Some thoughts on deterrence in the cyber era. *Journal of Information Warfare*, 15(2), 66-73.
- Kolton, M. (2017). Interpreting China's pursuit of cyber sovereignty and its views on cyber deterrence. *The Cyber Defense Review*, 2(1), 119-157.
- Klein, J.J. (2015). Deterring and dissuading cyberterrorism. *Journal of Strategic Security*, 8(4), 23-38.
- Kuehl, D. T. (2009). From cyberspace to cyberpower: Defining the problem. F. D. Kramer, S. H. Starr & L. K. Wentz (Eds.), *Cyberpower and national security* (pp.24-42). Potomac Books.
- Kugler, R. L. (2009). Deterrence of cyber attacks. F. D. Kramer, S. H. Starr & L. K. Wentz (Eds.), *Cyberpower and national security* (pp.309-342). Potomac Books.

- Lachow, I. (2009). Cyber terrorism: Menace or myth? F. D. Kramer, S. H. Starr & L. K. Wentz (Eds.), *Cyberpower and national security* (pp.437-464). Potomac Books.
- Langner, R. (2016). Cyber power: An emerging factor in national and international security. *Horizons: Journal of International Relations and Sustainable Development*, 8, 206-2018.
- Libicki, M. C. (2007). *Conquest in cyberspace: National security and information warfare*. Cambridge University Press.
- Libicki, M. C. (2009). *Cyberdeterrence and cyberwar*. RAND.
- Libicki, M. C. (2018). Expectation of cyber deterrence. *Strategic Studies Quarterly*, 12(4), 44-57.
- Lindsay, J. R. (2015). Tipping the scale: The attribution problem and the feasibility of deterrence against cyberattack. *Journal of Cybersecurity*, 1(1), 53-67.
- Lowther, A. B. (2012). Introduction: How has deterrence evolved? A. B. Lowther (Ed.), *Deterrence: Rising powers, rogue regimes, and terrorism in the twenty-first century* (pp.1-16). Palgrave Macmillan.
- Macdonald, S., Jarvis, L. & Lavis, S. M. (2019). Cyberterrorism today? Findings from a follow-on survey of researchers. *Studies in Conflict & Terrorism*, 45(8), 1-26.
- Marsili, M. (2018). The war on cyberterrorism. *Democracy and Security*, 15(2), 172-199.
- Mazaar, M. J. (2018). Understanding deterrence. *Perspective*, RAND Corporation.
- McKenzie, T. M. (2017). Is cyber deterrence possible? *Perspectives on Cyber Power*. Air University Press.
- Nye Jr., J. S. (2017). Deterrence and dissuasion cyberspace. *International Security*, 41(3), 44-71.
- Quackenbush, S. L. (2011). *Understanding general deterrence: Theory and application*. Palgrave Macmillan.
- Quinlan, M. (2004). Deterrence and deterrability. *Contemporary Security Policy*, 25(1), 11-17.
- Soesanto, S. & Smeets, M. (2021). Cyber deterrence: The past, present, and the future. F. Osinga & T. Sweijis (Eds.), *NL Arms Netherlands annual review of military studies 2020: Deterrence in the 21st century- Insights from theory and practice*. Asser Press&Springer.
- Stein, J. G. (2009). Rational deterrence against 'irrational' adversaries? No common knowledge. T. V. Paul, P. M. Morgan & J. J. Wirtz (Eds.), *Complex deterrence: Strategy in the global age* (pp. 58-84). The University of Chicago Press.
- Sterner, E. (2011). Retaliatory deterrence in cyberspace. *Strategic Studies Quarterly*, 5(1), 62-80.
- Stevens, T. (2012). A cyber war of ideas? Deterrence and norms in cyberspace. *Contemporary Security Policy*, 33(1), 148-170.
- Valari, L. & Knights, M. (2000). Affecting trust: Terrorism, internet and offensive information warfare. *Terrorism and Political Violence*, 12(1), 15-36.
- Valeriano, B. & Maness, R. C. (2015). *Cyber war versus cyber realities: Cyber conflict in the international system*. Oxford University Press.
- van Creveld, M. (1991). *Technology and war: From 2000 B.C. to the present*. The Free Press.
- Weimann, G. (2005). Cyberterrorism: The sum of all fears? *Studies in Conflict & Terrorism*, 28(2), 129-149.
- Wheatley, G. F. & Hayes, E. E. (1996). *Information warfare and deterrence*. NDU Press Book.
- Wilner, A. (2015). Contemporary deterrence theory and counterterrorism: A bridge too far? *International Law and Politics*, 47, 439-462.
- Wilner, A. (2017). Cyber deterrence and critical-infrastructure protection: Expectation, application, and limitation. *Comparative Strategy*, 36(4), 309-318.
- Wilner, A. S. (2011). Deterring the undeterrable: Coercion, denial and delegitimization in counterterrorism. *The Journal of Strategic Studies*, 34(1), 3-37.

EXTENDED ABSTRACT

Terör örgütleri nihai amaçları doğrultusunda hareket eden pragmatik yapılanmalardır. Bu doğrultuda uyguladıkları stratejilerin içine fayda sağlayacakları her türlü yöntemi, tekniği ve aracı dâhil etmektedirler. Böylece karşı toplum üzerinde yıldırıcı ve caydırıcı bir etki oluşturarak taviz elde etme arayışındadırlar. Nihai amaçlarına ulaşmak için herhangi bir kural tanımayan ve her türlü koşula uyum sağlayabilen terör örgütleri siber dünya için de dikkate alınması gereken bir tehlikedir. Terör örgütleri için siber alan, adeta rahat hareket kabiliyeti buldukları nimetler bahçesi anlamına gelmiştir. Sürekli aktif, kimliksizliğin yaygın, etkileşimin yoğun ve erişimin oldukça kolay olduğu siber dünya, terör örgütlerinin faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi için fazladan avantajlar getirmektedir. Terör örgütleri resmi kurumlara veya sivil hedefleri çeşitli yazılım ve virüslerle saldırılar düzenlemenin yanı sıra farklı amaçlarla çevrimiçi ortamlarda etkin olmaktadır. Terör örgütleri çevrimiçi ortamlarda sempaticanlarına ulaşabilmekte, kara propaganda yapabilmekte, finans kaynakları bulabilmekte ve eğitim verebilmektedirler. Bunların yanı sıra askeri ve sivil hedeflerine yönelik siber saldırılar gerçekleştirmektedirler. Bu nedenle terörizmle mücadelenin önemli ayaklarından birini de siber güvenlik oluşturmaktadır. Siber güvenlik stratejileri içinde savunma ve saldırı kapasitelerinin yanı sıra üçün bir yöntem caydırıcılık olarak görünmektedir. Caydırıcılık, düşmanın kazanç-kayıp hesabı yaparak niyetinden vazgeçirilmesi olarak ifade edilebilmektedir. Saldırısı sonunda beklediği sonucu alamayacağını düşünen veya gelecek karşılıktan çekinen düşman saldırısını erteleyebilmekte veya tamamen vazgeçebilmektedir. Ortaya konulan kapasitenin düşmanın geri adım atmasını sağlayacağı yönündeki yaklaşım, caydırıcılık teorisinin temelini oluşturmaktadır. Nükleer silahların oluşturduğu bu etki

ile başlayan caydırıcılık stratejisi, günümüzde farklı açılardan incelenmektedir. Bu çalışmada da ele alındığı üzere günümüzdeki tehditlerin siber alana da yansması, burada da etkin bir mücadelenin ortaya konulmasını gerektirmektedir. Böylece siber alanda hem savunma yapmak, hem gerektiğinde saldırı düzenlemek hem de caydırıcı etki oluşturmak son derece önemlidir. Devletler kadar siber imkanları olmayan terör örgütlerinin, siber alanda gerçekleştirecekleri saldırılar ciddi bir tehdit oluşturabilse de sınırlı çerçevede gerçekleşebilmektedir. Sınırlı bir çerçevede güce sahip örgütlerin, gerçekleştirecekleri saldırıdan maksimum verim almaları ilk tercihleri olabilmektedir. Devletlerin hareket geçmeleri için teyakkuzda beklediklerini bildiğinde eylemlerini erteleme yoluna gidebilmektedir. Devletlerin aldığı önlemlerle, saldırıyla birlikte terör örgütünün yöntemini belirleyebilmeleri ve saldırının geldiği adresi tespit edebilmeleri sonun başlangıcı olabilmektedir. Hedefini tam olarak belirleyebilen kapasitesi yüksek bir devlet, terör örgütüne ciddi zararlar verebilmektedir. Bu zararlar örgütlerin siber saldırı imkanlarına olduğu kadar, diğer çevrimiçi faaliyetlerine yönelik de olabilmektedir. Devletler etkili bir strateji ile örgütlerin iletişim kanallarını çökertme, propagandaları mecraları olan ağ sayfalarını ve sosyal medya hesaplarını kapatma-ele geçirme, finans elde etme yöntemlerini baltalama, çevrimiçi platformları kullanmalarını engelleme ve sanal alanda yürüttükleri diğer gizli faaliyetlerini etkisiz kılma gibi yaptırımlar uygulayabilmektedirler. Böylesi bir topyekun temizleme operasyonunun gerçekleştirilme ihtimali, terör örgütlerini uzak tutma adına yararlı bir unsur olabilecektir. Terör örgütlerine yönelik oluşturulması gereken siber caydırıcılığın, sağlam bir savunma ve etkili bir karşılık imkanı bulundurması gerekmektedir. Bu noktadaki herhangi bir zaaf veya ifade edilen/beklenen karşılığın içinin doldurulamaması ciddi bir güvenirlilik soruna yol açabilecektir. Bu nedenle siber imkanın, devlet-dışı aktör kimliğine sahip ve bu mecrada da asimetrik strateji ortaya koyan terör örgütlerinin özelliklerine göre belirlenmesi gerekmektedir. Ayrıca caydırıcılık mesajının örgütlere başarılı şekilde doğrudan iletilmesi en önemli unsurlardandır. Eklemek gerekir ki eğer caydırıcılık stratejisinin başarısı oluşturulan imaj sayesinde saldırıya maruz kalmamak üzerinden değerlendirilirse, terör örgütlerinin durumu tartışmaya açık bir konudur. Her ne kadar devletin siber gücü, terör örgütlerinin niyetlerinden vazgeçmeleri veya farklı yollar bulmak için beklemelerine neden olsa da tamamen etkili olacağını ileri sürmek imkansızdır. Devletlerin aksine terör örgütleri için saldırı başarısızlığı veya karşı saldırının yıkıcılığı kimi zaman anlam ifade etmemektedir. Yine de devletlerin terör örgütlerinin siber alandaki etkinliklerini, sahip oldukları alt yapıyı ve üyelerinin ayak izlerini izlemeleri eylemlere hazırlıklı olmaları ve ani karşılıkla cevap vermeleri olasılığını artıracaktır. Devletler siber alandaki açıklarını kapattıkça ve güçlerini artırdıkça, terör örgütlerinin bile hedefleri olmaktan çıkabilmektedirler. Terör örgütleri fırsat buldukça hedef toplumun bilgisayar ağ ve sistemlerine sızma, yerleşme veya bozma girişimleri yapmaktadırlar. Bu örgütlerin imkanları geliştikçe, dış yardım aldıkça ve teknik bilgiye sahip üyelerinin sayısı arttıkça siber alanda daha etkin olacaklarını, daha çok kazanç elde edeceklerini ve daha ciddi saldırılar düzenleyeceklerini beklemek gerekmektedir. Bu nedenle terör örgütlerinin amaçlarına hizmet edecek siber kabiliyetleriyle mücadele bir ulusal güvenlik meselesi olarak görülmelidir. Terör örgütlerinin siber alanda nasıl, ne zaman, nereye, hangi kimlikle ve yöntemle saldırı yapacaklarını belirlemenin oldukça zor olması bu kapsamdaki mücadeleyi daha meşakkatli bir iş haline getirirse de ulusal siber imkânların artırılması ve caydırıcılık stratejisinin uygulanması bir çözüm yolu olacaktır. Günümüze kadar terör örgütlerinin çeşitli zamanlarda siber saldırıları gerçekleştirmiş olsa da başa çıkılmaz ve günlük yaşamı tamamen felç edebilen eylemleri gerçekleşmemiştir. Siber terörizm tartışmaları içinde oldukça korkulan senaryolar mevcuttur. Şüphesiz ki terör örgütleri daha ses getirici eylemler yapma arayışındadırlar ve bu doğrultuda da kapasitelerini yükseltme arayışındadırlar. Enerji iletim hatları, temiz su depolama ve dağıtım sistemleri, kent sinyalizasyon sistemleri, bankacılık sistemleri veya askeri silah sistemleri izleyen yıllarda teröristlerin daha net siber saldırı hedefi haline gelecektir. Bu nedenle devletlerin, siber caydırıcılık kapasitelerini maksimumuma çekmek zorundadırlar.

A Study on Xenophobia and Anti-Immigrant Sentiment

Kutay ÜSTÜN¹

Abstract

Migration has significantly influenced societies throughout history and continues to be a critical phenomenon in contemporary times. Various factors, such as wars, economic hardships, and natural disasters, have compelled individuals to migrate across different regions. With globalization, migration has evolved into a multidimensional issue encompassing societal transformation processes. In host societies, negative attitudes towards migrants often emerge, complicating integration efforts. Due to its geopolitical position, Turkey has been profoundly impacted by migration as both a destination and transit country. Particularly following the mass influx of Syrian refugees in 2011, negative perceptions of Syrian migrants have intensified within Turkish society. Migrants are frequently associated with issues such as crime, security concerns, and are perceived as economic and cultural threats. These perceptions contribute to the proliferation of xenophobia, defined as fear or hostility towards foreigners. Xenophobia reflects negative attitudes and fears directed towards migrants. This study examines university students' levels of xenophobia and its relationship with demographic variables. Data collected through surveys were analyzed based on variables such as gender, age, marital status, educational level, and the presence of foreign students in their classes. Additionally, students' responses to statements included in a xenophobia scale were evaluated. The findings indicate that xenophobia levels increase with age. However, no significant effects were observed regarding gender, marital status, educational level, or the presence of foreign students in classes on xenophobia levels. These results suggest that attitudes toward xenophobia exhibit similarities independent of specific demographic characteristics.

Keywords: Xenophobia, International Migration, Anti-Immigrant Sentiment, Security, Threat Perception, Xenophobia Scale

Zenofobi ve Göçmen Karşıtlığı Üzerine Bir Araştırma

Öz

Göç, tarih boyunca toplumları etkileyerek, günümüzde de önemli bir olgu olarak varlığını sürdürmektedir. Farklı coğrafyalarda savaş, ekonomik sıkıntılar, doğal afetler gibi nedenlerle insanlar göç etmek zorunda kalmıştır. Küreselleşmeyle birlikte göç, toplumsal değişim süreçlerini de içeren çok boyutlu bir konu haline gelmiştir. Göç alan toplumlarda göçmenlere karşı olumsuz tutumlar gelişebilmekte, bu da uyum süreçlerini zorlaştırmaktadır. Türkiye, jeopolitik konumu nedeniyle hem hedef hem de transit ülke olarak göçten yoğun şekilde etkilenmektedir. Özellikle 2011'de Suriye'den gelen göç dalgasıyla birlikte, Türkiye'de Suriyeli göçmenlere yönelik olumsuz bakış açıları artmıştır. Göçmenler, suç ve güvenlik sorunlarıyla ilişkilendirilmekte, ekonomik ve kültürel tehditler olarak algılanmaktadır. Bu durum, zenofobi yani yabancı düşmanlığını tetiklemektedir. Zenofobi, göçmenlere yönelik korku ve olumsuz tutumları ifade eder. Bu çalışmada, üniversite öğrencilerinin zenofobi düzeyleri ve demografik değişkenlerle ilişkisi incelenmiştir. Anket yoluyla toplanan veriler, cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim düzeyi ve sınıflarında yabancı uyruklu öğrenci bulunma durumu açısından analiz edilmiştir. Bununla birlikte Yabancı düşmanlığı ölçeğinde yer alan ifadelerle öğrencilerin katılım oranı da değerlendirilmiştir. Sonuçlar, yaş arttıkça zenofobi düzeyinin de arttığını göstermektedir. Ancak cinsiyet, medeni durum, eğitim düzeyi ve sınıfta yabancı uyruklu öğrenci bulunmasının zenofobi düzeyleri üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmamıştır. Bu bulgular, zenofobiye yönelik tutumların belirli demografik özelliklerden bağımsız olarak benzerlik gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Zenofobi, Uluslararası Göç, Göçmen Karşıtlığı, Güvenlik, Tehdit Algısı, Zenofobi Ölçeği

Atıf İçin / Please Cite As:

Üstün, K. (2025). A study on xenophobia and anti-immigrant sentiment. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14 (2), 851-861. doi:10.33206/mjss.1603285

Geliş Tarihi / Received Date: 17.12.2024

Kabul Tarihi / Accepted Date: 22.03.2025

¹ Dr. Öğr. Üyesi - Ardahan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, kutayustun@ardahan.edu.tr,

 ORCID: 0000-0003-2572-2264

Introduction

Migration, as in the past, continues to influence societies in the present day. A review of historical processes reveals that individuals across various regions have engaged in short- or long-term migration due to factors such as wars, conflicts, economic reasons, natural disasters, and climate change. The social dynamics of each era demonstrate that migration can stem from a multitude of reasons with evolving dimensions. "In its most general definition, migration is described as the act of moving from one place to another, or in other words, a state of relocation. However, today, it has become a phenomenon with numerous dimensions, including political, cultural, and economic aspects" (Üstün & Vargün, 2022, p. 43). With globalization, migration has transitioned into a topic of global significance. Beyond being a form of social mobility, it encompasses processes of transformation. Castles and Miller define migration as a multidimensional phenomenon that affects everyone in both sending and receiving countries, emphasizing that it stems from diverse factors, including political, economic, and violent conditions (1998, pp. 8-9). Similarly, Marshall conceptualizes migration as movements carried out by crossing symbolic or political boundaries to new settlements or societies (1999, p. 685). According to Sirkeci and Cohen, a critical determinant of migration is "conflicts reflected as a perception of insecurity" (2015, p. 9).

Migration, as in the past, continues to deeply influence social processes in the present day. Due to its geopolitical position and strategic significance on the global stage, Turkey serves as both a destination and a transit country for migrants. "Although Turkey has historically been a region that both receives and sends migrants, the general perception is that international migration began in the early 1960s. However, in reality, migration flows persisted during both the Ottoman and Republican periods" (Sirkeci & Erdoğan, 2012, p. 298). Since the 2000s, Turkey has increasingly experienced migration, both legal and irregular, driven by factors such as regional conflicts in Central Asia, the Middle East, and African countries, political instability and security issues, and economic inequalities (Nar, 2021, p. 216). The developments following the Arab Spring resulted in large-scale migration movements, positioning Turkey as one of the most significantly affected countries. The first large-scale wave of migration from Syria to Turkey occurred in 2011, and currently, 3,116,713 individuals are under temporary protection in Turkey (Göç İdaresi Başkanlığı, 2024). Alongside this, irregular migration from Central Asia, the Middle East, and African countries also continues to flow into Turkey.

In migration-receiving societies, migrants are frequently linked to issues of crime and security. Irregular migration, in particular, exerts multifaceted impacts, encompassing political, cultural, economic, and psychological dimensions within host communities. Negative perceptions of migrants often give rise to various societal anxieties, shaping attitudes and behaviors toward them, which consequently affect the processes of social integration. In his study "Türkiye'de Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum," Erdoğan (2014) highlights how the Syrian presence has become an integral part of daily life and politics in Turkey. Notably, 62.3% of respondents believed that Syrians pose a security risk, while 70.7% expressed the view that migrants have negatively impacted the Turkish economy. Similarly, Türk (2019) observes that initial interactions between migrants and host communities were framed through the lens of "hospitality." However, this perception has gradually shifted over time, as evidenced by comments on news articles, where a portion of readers explicitly stated their reluctance to live alongside migrants. Türk argues that "the social acceptance of hosts has occasionally been undermined by hate speech triggered by unfolding events" (2019, pp. 25–26). Overall, migration and the presence of migrants are often perceived as factors that could negatively affect long-term security and bring about political, economic, and cultural challenges. Such concerns have the potential to deepen divisions between host communities and migrants, leading to integration difficulties. Issues such as the settlement of migrants in urban areas, participation in economic activities, and increased expenditures are cited as reasons for individuals with differing ideologies to harbor negative attitudes toward migrants (Akin et al., 2020, p. 126).

Negative perceptions, attitudes, and behaviors toward migrants are often conceptualized through the term xenophobia. The term originates from the combination of the Greek words *xenos* (foreigner) and *phobos* (fear). In her study "Xenophobia: Understanding the Roots and Consequences of Negative Attitudes Toward Immigrants", Yakushko (2009) highlights an increase in negative attitudes toward newcomers in migration contexts. Xenophobia is defined as a behavioral, attitudinal, and emotional prejudice against migrants or individuals perceived as foreign (Yakushko, 2009, p. 43). Similarly, Reynolds and Vine describe xenophobia as "a psychological hostility or fear of outsiders" (1987, p. 28). Xenophobia

can be characterized as a pathological condition involving an irrational aversion or hostility toward individuals from different cultures, nations, societies, ethnic groups, regions, or neighborhoods (Gezer & İlhan, 2022, p. 230). According to Cashdan, xenophobia manifests as distrust, disdain, and negative attitudes (2001, p. 761). Nyamnjoh characterizes xenophobia as an intense fear, dissatisfaction, or hatred directed toward others (2006, p. 2). Özmete et al. define xenophobia as "discrimination comprising negative perceptions and practices toward non-citizen groups based on their foreign origins or nationality" (2018, pp. 194–195).

Ocaklı and Avaner (2023) further elaborate that "xenophobia refers to prejudices held against out-groups perceived as foreign, often rooted in feelings of insecurity. This mutual distrust between groups can escalate into fear of crime, indicating that xenophobia can contribute to the fear of crime" (p. 1513). Mackie et al., in their work "Intergroup Emotions and Intergroup Relations," examine the role that emotions arising from group membership and the associated identity play in shaping intergroup dynamics (2008, p. 1866). When individuals are identified as members of a group, their perception of the world shifts from a personal lens to a collective one, where events and objects are evaluated based on their impact on the in-group rather than on individual consequences. Phenomena that adversely affect the in-group or its members are perceived negatively, while those that benefit the group or its members are viewed positively. For example, the killing of an in-group member due to their group affiliation can provoke fear or anger among other members, even in the absence of direct physical harm to themselves (Mackie et al., 2008, p. 1871).

Sumner, in his analysis of in-group and out-group distinctions, posits that individuals within the "we-group" (in-group) engage in relationships marked by peace, order, law, governance, and mutual cooperation. Conversely, interactions with out-groups are inherently adversarial unless mediated by formal agreements. Each group maintains its own internal structure and discipline (1906, p. 12). Loyalty to the group, willingness to sacrifice for it, hostility and disdain toward outsiders, solidarity among members, and aggression toward external groups are interconnected phenomena. Sumner defines this perspective as the technical foundation of ethnocentrism. Within this framework, one's own group is positioned as the central reference point, and all other groups are assessed in relation to it. Every group perceives itself as superior, dismisses outsiders, and regards its own customs and traditions as the sole standard of correctness (1906, p. 13).

The concept of xenophobia is sometimes used interchangeably with racism or is confused with it. However, xenophobia is a broader term. While xenophobia relates to individuals entering a society from outside, racism, based on ethnic discrimination, also encompasses those already within the community. According to Karataş and Güzel (2020), "racism, as an ideology of superiority, legitimizes the sociocultural and political dominance of one ethnic group over another, functioning to justify avoidance of and differentiation from the 'other'" (p. 502). Özmete et al. (2018) further clarify this distinction: "Xenophobia refers to behavior based on the notion that the 'other' is foreign to the group, whereas racism explains discrimination rooted in physical differences such as skin color, hair type, and facial features. Racism is often considered the extreme form of xenophobia" (p. 193). Racial prejudice fundamentally necessitates that individuals harboring racial biases perceive themselves as members of a distinct racial group. Central to racial prejudice is the dynamic of intergroup relations among racial groups. This entails that such individuals ascribe those against whom they hold prejudices to other racial categories. Consequently, both logically and empirically, a framework of racial identification is essential for the existence of racial prejudice. This process of identification inherently involves the formation of perceptions or conceptualizations about one's own racial group and another racial group, framed within the context of their relational dynamics. Recognizing that individuals construct their identities through affiliation with a racial group necessitates an understanding that such self-identification is fundamentally rooted in lived experiences. Moreover, it is imperative to understand that the self-image a racial group constructs, as well as the image it projects onto others, are similarly shaped by experiential factors. Thus, a comprehensive understanding of racial prejudice must be rooted in examining how racial groups develop and internalize perceptions of themselves and others (Blumer, 1958, p. 3).

Xenophobia, distinct from racism and other biases toward migrants, reflects fear based on the perception of threats posed by foreigners (Stephan & Stephan, 2000). According to Van der Veer et al., the underlying basis of xenophobia lies in an individual's perception of the "other" as untrustworthy and a potential threat to their own group (2013, p. 1430). Crush and Ramachandran (2010) note that migrants are often blamed for societal tensions and chaos, including issues such as unemployment, environmental

degradation, local and international terrorism, and crime (pp. 215–216). The perception of migrants as threats in host societies stems from xenophobic thoughts and attitudes. These perceived threats can be categorized as security-related, economic, political, cultural, or environmental. According to Esses et al., immigrants encounter a fundamental dilemma stemming from the perceived threats linked to their presence. On one hand, immigrants who lack economic success may be regarded as a strain on social services, including welfare and unemployment benefits, and are consequently perceived as undermining national prosperity. Furthermore, immigrants who are not socially well-integrated and who fail to assimilate into the dominant cultural "mainstream" may be seen as posing a threat to the collective identity of the host society. On the other hand, and perhaps less explicitly, immigrants who achieve economic success may also be viewed unfavorably by members of the host society. As a result, regardless of whether immigrants experience economic and social success or failure, they are likely to be perceived negatively by those who strongly identify with the host society (2001, p. 391).

Fiske, Cuddy, Glick, and Xu (2002), in their work *A Model of (Often Mixed) Stereotype Content: Competence and Warmth Respectively Follow from Perceived Status and Competition*, sought to clarify the meaning of xenophobia. They assessed members of socio-cultural out-groups based on their "warmth" (trustworthiness and sincerity in group relations) and "competence" (their perceived ability to carry out intentions toward the in-group). Moisi's research found that in the U.S. and Europe, reactions to migration are often shaped by fears of the "other," as well as concerns about losing national identity and ideals. While Moisi emphasizes the fear dimension of xenophobia, the study lacks a framework for measuring the reactions within in-groups when confronted with such fears (Veer et al., 2011, p. 29).

Xenophobia remains an ambiguous and contentious concept, making it challenging to measure. As Bozdağ and Kocatürk (2017) state, "the ambiguity of xenophobia as a concept complicates its quantification" (p. 619). Despite these difficulties, understanding and analyzing xenophobia is essential to addressing the underlying fears and prejudices that influence societal attitudes toward migrants.

As observed, perceptions of threat related to migrants influence the xenophobic attitudes and behaviors exhibited toward them. Research focusing on the relationship between threat perceptions of migrants and xenophobia appears to be limited. In this context, the present study aims to examine the relationships between university students' attitudes toward xenophobia and various demographic variables. Specifically, the study explores how students' levels of fear toward foreigners are related to different demographic factors.

Method

The study employed a quantitative research method. Data were collected using a survey technique. Prior to data collection, ethical approval was obtained from the Scientific Research and Publication Ethics Committee of Ardahan University under the protocol number 2200037477, dated 04.11.2022. The population of the study consists of students at Ardahan University. Participants were selected using a random sampling technique. During the data collection phase, surveys were administered to 367 out of 5,719 students enrolled at Ardahan University, with a 95% confidence interval and a 5% margin of error. The data were analyzed using the SPSS 25.0 software package.

Xenophobia Scale

The Xenophobia Scale was developed by Van der Veer, Ommundsen, Yakushko, and Higler (2011). As an international phenomenon, the scale focuses on the fear that the "other," namely migrants, may cause personal and societal harm (Van der Veer et al., 2011). The scale consists of 14 items, rated on a 6-point Likert scale (1 = strongly disagree... 6 = strongly agree). It was adapted into Turkish by Özmete, Yıldırım, and Duru (2018), who conducted validity and reliability studies. During the Turkish adaptation, three items were removed, resulting in an 11-item unidimensional scale. The highest possible score on the scale is 66, while the lowest possible score is 11. A higher score on the scale indicates a higher level of xenophobia. The Cronbach's alpha internal consistency coefficient of the scale is $\alpha = 0.87$. In this study, the Cronbach's alpha internal consistency coefficient was also calculated as $\alpha = 0.87$. Additionally, the participation rates of students in the statements of the Xenophobia Scale are presented in Table 7.

Findings

In the results section, the level of xenophobic attitudes among university students was determined in line with the purpose of the study, and the relationship between xenophobia levels and various

demographic variables was analyzed. A total of 367 students participated in the study, and their level of agreement with the statements in the immigrant-related scale is presented in Table 7. Among the students, 79.3% believed that the migrant population was uncontrolled, 84% stated that borders should be made more secure, 84.5% reported an increase in crime rates, and 83.6% indicated that migrants were taking up more employment opportunities. Additionally, there was a high level of student participation in statements related to trust, social expectations, and future concerns.

Table 1. *Descriptive Information about the Participants*

<i>Variable</i>	<i>Level</i>	<i>n</i>	<i>%</i>
Gender	Female	176	48,0
	Male	191	52,0
Age	17 - 20	164	44,7
	21 - 24	171	46,6
	25 - 28	16	4,4
	29 and above	16	4,4
Marital Status	Single	349	95,1
	Married	18	4,9
Education Level	No response	2	,5
	Associate degree	224	61,0
	Undergraduate degree	141	38,4
Presence of Foreign Students in Your Class	No response	1	,3
	Yes	57	15,5
	No	309	84,2

48% of the participants are female, and 52% are male. When examining the marital status of the participants, it is observed that 95.1% are single, and 4.9% are married. Among the participants, 38.4% are enrolled in undergraduate programs, 61% are in associate degree programs, and 0.5% did not respond to this question. Regarding the presence of foreign students in the participants' classes, 15.5% have foreign students in their classes, while 84.2% do not.

Table 2. *Analysis of Xenophobia Levels in Terms of Gender*

	<i>Gender</i>	<i>n</i>	<i>Mean</i>	<i>ss</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
Xenophobia Scale	Female	176	4,8079	1,23437	1,092	,658
	Male	191	4,6696	1,19076		

No significant difference was found between participants' gender and their levels of xenophobia ($p \geq 0.05$). Here, $p = 0.658$, indicating that there is no statistically significant difference between gender groups. As shown in the table, the mean score for women was 4.80, while the mean score for men was 4.66. Based on these results, no significant difference was observed in the Xenophobia Scale concerning gender. This suggests that both genders scored similarly on the scale, reflecting comparable levels of xenophobia.

Table 3. *Analysis of Xenophobia Levels in Terms of Age*

	<i>Age range</i>	<i>n</i>	<i>Mean</i>	<i>ss</i>	<i>f</i>	<i>p</i>
Xenophobia Scale	17 - 20	164	4,6008	1,42788	1,305	,272
	21 - 24	171	4,8283	1,02948		
	25 - 28	16	4,9602	,90786		
	29 and above	16	4,9091	,69234		

There is a statistically significant difference in xenophobia levels among age groups ($p < 0.05$). Here, $p = 0.272$, indicating a statistically significant difference between the age groups. As the averages increase, it is observed that the age groups also rise, with the lowest average found in the 17–20 age group and the highest average in the 29 and above age group.

Table 4. *Analysis of Xenophobia Levels in Terms of Marital Status*

	<i>Marital Status</i>	<i>n</i>	<i>Mean</i>	<i>ss</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
Xenophobia Scale	Single	349	4,7147	1,22754	-1,476	,141
	Married	18	5,1465	,77525		

($p > 0.05$), with $p = 0.141$.

No significant difference was found between participants' marital status and their xenophobia levels. As shown in the table, the mean score for single participants was 4.71, while for married participants, it

was 5.14. The averages indicate that married individuals scored higher than single individuals. However, the significantly smaller number of married participants ($n = 18$) should not be overlooked. This necessitates caution regarding the generalizability of the findings for this group.

Table 5. *Analysis of Xenophobia Levels in Terms of Education Level*

	<i>Education Level</i>	<i>n</i>	<i>Mean</i>	<i>ss</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
Xenophobia Scale	Associate Degree	224	4,7995	1,24821	1,197	,232
	Undergraduate Degree	141	4,6433	1,15732		

Here, $p = 0.232$, which is greater than 0.05, indicating that there is no statistically significant difference between the education level groups. As presented in the table, the mean score for associate degree students is 4.79, whereas the mean score for undergraduate students is 4.64. The analysis of the Xenophobia Scale shows no significant difference between participants' education levels and their levels of xenophobia.

Table 6. *Analysis of Xenophobia Levels in Terms of Presence of Foreign Students in the Class*

	<i>Are there any foreign students in your class?</i>	<i>n</i>	<i>Mean</i>	<i>ss</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
Xenophobia Scale	Yes	57	4,8182	1,02665	1,092	,658
	No	309	4,7204	1,24617		

Here, $p = 0.577$. Based on these results, there is no statistically significant difference in the Xenophobia Scale based on the presence or absence of foreign students in the classrooms. The presence of foreign students in the classrooms does not appear to affect the students' levels of xenophobia.

Table 7. *Participation Rate in the Statements Included in the Xenophobia Scale*

<i>Statements Included in the Scale</i>	<i>Participant Rate</i>
Immigration in this country is out of control.	%79,3
Borders should be made more secure to prevent immigrants from entering this country.	%84
Immigrants cause increase in crimes.	%84,5
Immigrants take jobs from people who are here already.	%83,6
Interacting with immigrants makes me uneasy.	%64,5
I worry that immigrants may spread unusual diseases.	%72
I am afraid that in case of war or political tension, immigrants will be loyal to their country of origin.	%81,5
I trust immigrants will support my country in times of crisis (R).	%28,1
With increased immigration I fear that our way of life will change for the worse.	%79,8
I doubt that immigrants will put the interest of this country first.	%70,5
I am afraid that our own culture will be lost with increase in immigration.	%76,9

Table 7 highlights students' negative perceptions of migration and immigrants, expressed through various concerns and fears. These highly endorsed statements indicate that security, economic, cultural, and health concerns related to migrants are widely shared among students, reflecting a prevalent trend of anti-immigrant sentiment (xenophobia). Xenophobia is a social and psychological phenomenon, primarily fueled by the perception of foreigners as a threat and the fear that migrants may negatively impact national identity, the economy, and security. In this context, a detailed analysis of the statements and participation rates presented in the table can shed light on the political dimensions of xenophobia and its interaction with societal dynamics.

Perception of Control and Security Concerns

The statement regarding the perception that migration is out of control received 79.3% agreement. This percentage reflects a widespread belief among students that migration flows are inadequately monitored, migration policies are ineffective, and borders are insufficient to handle migration surges. Security concerns surrounding migration and migrants are not limited to border security but are also perceived as factors threatening societal safety. The 84% support for securing borders further indicates that a significant portion of students view migrants as a direct security risk. Such concerns are closely tied to the fear of security, one of the core elements of xenophobia. Moreover, the perception of insufficient control over migration exacerbates this insecurity, potentially deepening and entrenching xenophobic attitudes.

Economic Concerns and Perceptions of Competition in the Job Market

The statement suggesting that migrants take jobs from the host society is supported by 83.6% of participants. This finding reveals that a significant portion of students perceive competition introduced by migrants in the labor market as a source of economic concern and view migrants as a threat to the economic security of the host society. Individuals facing challenges such as unemployment or working in low-wage jobs may perceive migrants as competing entities responsible for these difficulties. The belief that migrants deplete economic resources and jeopardize the economic security of the local population, particularly during periods of economic crisis, further exacerbates xenophobic tendencies. Economic concerns, when combined with a sense of societal insecurity and perceived threats to individual economic interests, provide fertile ground for the emergence of negative attitudes toward migrants. Xenophobic attitudes are also fueled by the perception that migrants exhaust state resources by benefiting from social welfare programs.

Cultural Identity and Integration Fears

Concerns that migration poses a threat to local culture received a 76.9% agreement rate. This figure highlights that a significant portion of students perceives migrants as a threat to cultural identity. Fears of cultural assimilation trigger anxieties that migrants, with their distinct lifestyles and values, may disrupt the existing social fabric. Xenophobia, in a cultural sense, is shaped by an "us" versus "them" dynamic of othering. When migrants' cultural values are seen as conflicting with the cultural norms of the host society, anti-immigrant sentiments gain deeper roots. Concerns over preserving cultural identity are particularly pronounced in societies with a homogeneous cultural structure, where migrants' efforts to maintain their own cultural practices are met with heightened suspicion and the belief that they cannot assimilate. This situation intensifies xenophobic tendencies, fueled by the pressure for cultural assimilation.

Health and Infectious Disease Fears

The fear that migrants might spread unusual diseases was expressed by 72% of participants. Global health crises, such as pandemics, have heightened societal sensitivities about health security and led to the perception of migrants as potential health threats. The belief that migrants place a burden on the national healthcare system and pose risks to public health is one of the key factors reinforcing xenophobic rhetoric. When migrants are perceived not only as economic or cultural threats but also as risks to health security, xenophobic attitudes in society are intertwined with deeper anxieties.

Loyalty and Lack of Trust During Times of Crisis

The fear that migrants will not provide support to the country during times of crisis and will remain loyal to their home countries has been highly supported among the participants (81.5%). The perception that migrants will not remain loyal to the 'we' identity during national crises and may be viewed as a potential internal threat is one of the fundamental aspects of xenophobic thoughts. The belief that migrants will not act in harmony with the local community or prioritize the country's interests during crises leads to doubts about their national allegiance. The fact that only 28.1% of participants believe that migrants will support the country during a crisis highlights the lack of social trust and the widespread nature of xenophobic perspectives.

Lack of Social Integration and Unease

The sense of unease in interactions with migrants was reported at a rate of 64.5%. The reluctance of society to engage with migrants and the tendency to maintain social distance indicates that xenophobic attitudes are not limited to economic or cultural spheres but also have a significant impact on social relationships. The fear that migrants will not integrate into society or will be unable to establish social cohesion leads individuals to feel uneasy in their interactions with migrants. In xenophobia, the tendency to create social distance is closely related to the perception of migrants as 'the other' and the belief that their integration into society is not possible.

The data in the table indicate widespread distrust, concern, and fear towards migrants within society. These perceptions constitute the fundamental elements of the concept of xenophobia. Fears about migrants' access to economic resources, their potential to threaten cultural integrity, and their perceived risks to security contribute to the reinforcement of negative sentiments towards migrants. Such concerns about migrants create a fertile ground for the support of anti-migrant policies in the social and political arenas, and for populist politicians to exploit these fears to gain political advantage.

This table highlights the importance of necessary policies for understanding and addressing xenophobic tendencies in society, as well as for achieving social cohesion.

Conclusion

Migration has historically brought about significant changes in the socio-economic, cultural, and political structures of societies. This impact continues to be relevant in the present day. Migration occurs due to various reasons such as war, conflict, economic hardship, natural disasters, and climate change. Migration is not solely a process of relocation; rather, it is a complex and multidimensional phenomenon. With globalization, migration has become a process of social mobility and change on a global scale. Migration is driven by factors such as politics, economics, and violence.

Due to its strategic and geopolitical location, Turkey plays an important role as both a destination and a transit country for migrants. Throughout history, Turkey has been situated in a region that both receives and sends migrants. Particularly since the 2000s, migration to Turkey has increased due to internal conflicts, political instability, and economic inequalities in countries of Central Asia, the Middle East, and Africa. The mass migration wave from Syria to Turkey that began in 2011 has resulted in millions of Syrians being temporarily protected in Turkey. The large-scale migration movements have directly impacted Turkey.

The phenomenon of migration has been observed to lead to various security and crime concerns in receiving societies. Syrians have become an integral part of daily life and politics in Turkey, and this has resulted in various security and economic anxieties within the society. It is noted that the initial encounters with migrants in our society were framed through the concept of 'hospitality,' but over time, this perception has shifted in a negative direction. Negative judgments and attitudes towards migrants are explained through the concept of xenophobia. Xenophobia refers to the fear and prejudice directed towards foreigners. It can be defined as behavioral, attitudinal, and emotional prejudices against migrants.

According to the research results, there was no significant difference found between the participants' gender and their levels of xenophobia. It was observed that both female and male participants had similar levels of xenophobia. This suggests that gender is not a determining factor in xenophobia levels.

A significant difference was found in xenophobia levels between age groups. Specifically, it was observed that xenophobia levels increase with age. The lowest mean score was found in the 17-20 age group, while the highest mean score was found in the 29 and older age group. This indicates that age is an influential variable on xenophobia.

In terms of marital status, no significant difference was found between the levels of xenophobia among single and married participants. However, it was observed that married individuals had higher levels of xenophobia compared to single individuals. This suggests that married individuals may exhibit more negative attitudes towards immigrants. However, due to the small number of married participants, caution should be exercised when generalizing this result.

No significant difference was found between participants' education levels and their levels of xenophobia. It was observed that the levels of xenophobia were similar among participants. This indicates that education level is not a determining factor in xenophobia.

There was no significant difference between the presence of foreign students in the classrooms and the levels of xenophobia. The levels of xenophobia were found to be similar among participants who were in classrooms with foreign students and those who were not. This suggests that the presence of foreign students in classrooms does not affect the levels of xenophobia among students.

79.3% of the participants stated that the migrant population is uncontrolled, 84% indicated that borders need to be made more secure, 84.5% reported an increase in crime rates, and 83.6% mentioned that migrants are more involved in employment. 64.5% of the participants expressed feeling uneasy about interacting with migrants, 72% were concerned that migrants could spread unusual diseases, and 79.8% agreed with the statement that increasing migration would worsen their lives. There is a high level of participant engagement with statements related to insecurity, social expectations, and future concerns. The proportion of those who believe that an increase in migration would worsen living conditions is 79.8%, while 81.5% agreed with the statement that in times of war or political tension, migrants would remain loyal to their countries of origin. Additionally, 76.9% of participants fear the loss of their own culture due

to increasing migration. As seen, the perception of migration and migrants appears to be surrounded by factors such as fear, insecurity, and concerns about the future.

This study provides significant data on the prevalence of xenophobia among university students. Understanding the socio-psychological factors underlying anti-immigrant sentiment is crucial for the development of policies and integration programs in this area. Reducing xenophobic attitudes and facilitating the integration of migrants require the implementation of education and awareness programs. Additionally, more comprehensive and inclusive approaches must be adopted to support the integration process of migrants and improve the attitudes of the host society toward them.

In conclusion, promoting empathy, tolerance, and inclusivity within society is essential for reducing negative attitudes toward migrants and xenophobia. In this regard, awareness campaigns and educational programs that highlight the contributions and positive impacts of migrants on society should be implemented. Particularly, initiatives such as education, social integration programs, and public information campaigns are crucial for taking measures against xenophobia. Reducing the social distance between migrants and the host society is necessary to address the broader concerns related to security and cultural integration. Increasing research on migration and anti-immigrant sentiment and ensuring that policymakers take steps based on these findings is critical for fostering a more harmonious and inclusive society.

Ethical Declaration

During the writing process of the study “*A Study on Xenophobia and Anti-immigrant Sentiment*” scientific rules, ethical and citation rules were followed. No falsification was made on the collected data and this study was not sent to any other academic publication medium for evaluation. In addition, permission was obtained from the Ardahan Üniversitesi Ethics Committee (Date: 04/11/2022 and Decision no: 2200037477) to conduct the research.

Declaration of Conflict

There is no potential conflict of interest in the study.

References

- Akın, H. B., Seçim, Y. ve Akın, Ş. (2020). Syrian refugees and peaceful coexistence: Dining spaces as contact points. *Liberal Düşünce Dergisi*, 25(99), 125–144. <https://doi.org/10.36484/liberal.786122>
- Blumer, H. (1958). Race prejudice as a sense of group position. *The Pacific Sociological Review*, 1(1), 3–7.
- Bozdağ, F. ve Kocatürk, M. (2017). Zenofobi Ölçeği'nin geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenirlik çalışmaları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(52), 615-620.
- Cashdan, E. (2001) Ethnocentrism and xenophobia: a cross-cultural study. *Current Anthropology*, 42, 760-765. <https://doi.org/10.1086/323821>
- Castles, S. ve Miller, M. J. (1998). *The age of migration*. Mcmillan.
- Crush, J. ve Ramachandran, S. (2010). Xenophobia, international migration and development. *Journal of Human Development and Capabilities*, 11(2), 209-228. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/19452821003677327>
- Erdoğan, M. M. (2014). *Türkiye'deki suriyeliler: toplumsal kabul ve uyum araştırması*. Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi.
- Esses, V. M., Dovidio, J. F., Jackson, L. M. ve Armstrong, T. L. (2001). The immigration dilemma: The role of perceived group competition, ethnic prejudice, and national identity. *Journal of Social Issues*, 57(3), 389– 412. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1111/0022-4537.00220>
- Fiske, S. T., Cuddy, A. J. C., Glick, P. ve Xu, J. (2002). A model of (often mixed) stereotype content: competence and warmth respectively follow from perceived status and competition. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82(6), 878–902.
- Gezer, M. ve İlhan, M. (2022). Adaptation of xenophobia scale to Turkish: A validity and reliability study. *International Journal of Psychology and Educational Studies*, 9(1), 230–243. <https://dx.doi.org/10.52380/ijpes.2022.9.1.744>
- Göç İdaresi Başkanlığı (2024). *Geçici koruma*. <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> Erişim Tarihi 03.05.2024.
- Karataş, Z. ve Güzel, B. (2020). Üniversite öğrencilerinin yabancı düşmanlığıyla ilgili tutumlarının incelenmesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 31(2), 500-523.
- Mackie, D. M., Smith, E. R. ve Ray, D.G. (2008). Intergroup emotions and intergroup relations. *Social and Personality Psychology Compass*, 2(5) 1866–1880.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji sözlüğü* (Çev: O. Akınbay, D. Kömürcü). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Nar, M. Ş. (2021). Küreselleşme süreci ve sınır aşan göç hareketleri: Türkiye örneği. *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 16(2), 214-225.

- Nyamnjoh, F. B. (2006). *Insiders & outsiders: Citizenship & xenophobia in contemporary Southern Africa*. Zed Books.
- Ocaklı, L. ve Avaner, T. (2023). Kent güvenliği ve düzensiz göç üzerine bir değerlendirme: İzmir'de zenofobi ve suç korkusu. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(4), 1504-1529. DOI: 10.18074/ckuibfd.1342974.
- Özmete, E., Yıldırım, H. ve Duru, S. (2018). Yabancı düşmanlığı (zenofobi) ölçeğinin türk kültürüne uyarlanması: geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, Göç Özel Sayısı 1*, 191-209
- Reynolds, V. ve Vine, I. (1987). *The socio-biology of ethnocentrism: evolutionary dimensions of xenophobia, discrimination, racism, and nationalism*. London: Croom helm.
- Sirkeci, İ. ve Erdoğan, M. (2012). Göç ve Türkiye. *Migration Letters*, 9(4), 297-302.
- Sirkeci, İ. ve Cohen, J. H. (2015). Hareketlilik, göç, güvensizlik. *İdeal Kent*, 15, 8-21.
- Sumner, W. G. (1906). *Folkways: A study of the sociological importance of usages, manners, customs, mores, and morals*, Boston: Athenaeum Press.
- Stephan, W. G. ve Stephan, C. W. (2000). An integrated theory of threat. In S. Oskamp (ed.), *Reducing prejudice and discrimination*. Mahwah, NJ: Erlbaum. 23-46.
- Türk, E. (2019). Türk Basınında Suriyeli Göçmenlere İlişkin Haberlere Yapılan Yorumların İncelenmesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 21(1), 17-30.
- Üstün, K. ve Vargün, B. (2022). Göç, Göçmen ve hafıza, insana dair ankara ve van'da yaşayan suriyeli ve afganistanlı göçmenler. İçinde K. Şahin ve M. Çapar (Edl.), *Arafta ve mobil göç olgusuna disiplinlerarası bir yaklaşım* (ss. 43-64) Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- van der Veer, K., Ommundsen, R., Yakushko, O. ve Higler L. (2011). Cross-national measure of fear-based xenophobia: Development of a cumulative scale. *Psychological Reports*, 109(1), 27-42. doi: 10.2466/07.17.PR0.109.4.27-42. PMID: 22049645.
- van der Veer, K., Ommundsen, R., Yakushko, O., Higler, L., Woelders, S. ve Hagen, K. A. (2013). Psychometrically and qualitatively validating a cross-national cumulative measure of fear-based xenophobia. *Quality & Quantity*, 47(3), 1429-1444. <https://doi.org/10.1007/s11135-011-9599-6>.
- Yakushko, O. (2009) Xenophobia: understanding the roots and consequences of negative attitudes toward immigrants. *The Counseling Psychologist*, 37, 36-66.

TÜRKÇE GENİŞ ÖZET

Göç, tarih boyunca toplumların sosyo-ekonomik, kültürel ve politik yapılarında önemli değişiklikler yaratmıştır. Günümüzde de bu etki sürmektedir. Göç, insanların savaş, çatışma, ekonomik sıkıntılar, doğal afetler ve iklim değişiklikleri gibi çeşitli nedenlerle yer değiştirmesine yol açmaktadır. Göç, basit bir yer değiştirme olarak değil, çok boyutlu bir olgu olarak tanımlanmaktadır. Küreselleşme ile birlikte göç, dünya genelinde bir sosyal hareketlilik ve değişim süreci haline gelmiştir. Göç, politik, ekonomik ve şiddet gibi çeşitli etkenlerden kaynaklanmaktadır. Türkiye, stratejik ve jeopolitik konumu nedeniyle göçmenler için hem bir hedef hem de transit ülke olarak önemli bir rol oynamaktadır. Türkiye, tarih boyunca göç alan ve veren bir coğrafya üzerinde yer almaktadır. Özellikle 2000'li yıllarla birlikte Orta Asya, Ortadoğu ve Afrika ülkelerindeki iç çatışmalar, siyasal istikrarsızlıklar ve ekonomik eşitsizlikler nedeniyle Türkiye'ye göç hareketleri artmıştır. 2011 yılında başlayan Suriye'den Türkiye'ye kitlesel göç dalgası sonucu milyonlarca Suriyeli Türkiye'de geçici koruma altında bulunmaktadır. Yaşanan kitlesel göç hareketleri, Türkiye'yi doğrudan etkilemiştir. Göç olgusunun göç alan toplumlarda çeşitli güvenlik ve suç kaygılarına yol açtığı görülmektedir. Suriyeliler Türkiye'de günlük hayatın ve siyasetin bir parçası haline gelmişlerdir ve bu durumun toplumda çeşitli güvenlik ve ekonomik kaygılara yol açtığını belirtilmektedir. Toplumumuzda göçmenlerle ilk karşılaşmalar "misafirlik" algısı üzerinden yürütüldüğü ancak zamanla bu algının olumsuz yönde değiştiği ifade edilmektedir. Göçmenlere yönelik olumsuz yargılar ve tutumlar zenofobi kavramıyla açıklanmaktadır. Zenofobi, yabancılara karşı duyulan korku ve önyargıyı ifade etmektedir. Zenofobi, göçmenlere yönelik davranışsal, tutumsal ve duygusal önyargılar olarak tanımlanabilir. Araştırma sonuçlarına göre, katılımcıların cinsiyetleri ile yabancı düşmanlığı düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Hem kadın hem de erkek katılımcıların yabancı düşmanlığı düzeylerinin benzer olduğu görülmektedir. Bu durum, cinsiyetin zenofobi düzeyleri üzerinde belirleyici bir faktör olmadığını göstermektedir. Yaş grupları arasında yabancı düşmanlığı düzeyleri açısından anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Özellikle yaş arttıkça yabancı düşmanlığı düzeylerinin de arttığı gözlenmiştir. En düşük ortalama 17-20 yaş grubunda, en yüksek ortalama ise 29 ve üzeri yaş grubunda bulunmuştur. Bu durum, yaşın zenofobi üzerinde etkili bir değişken olduğunu ortaya koymaktadır. Medeni durum açısından bakıldığında, bekâr ve evli katılımcılar arasında yabancı düşmanlığı düzeylerinde anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Ancak, evli bireylerin yabancı düşmanlığı düzeylerinin bekâr bireylere göre daha yüksek olduğu gözlenmiştir. Bu durum, evli bireylerin göçmenlere karşı daha olumsuz tutumlar sergileyebileceğini düşündürmektedir. Ancak, evli katılımcı sayısının azlığı nedeniyle bu sonucun genelleştirilebilirliği konusunda dikkatli olunmalıdır. Katılımcıların eğitim düzeyleri ile yabancı düşmanlığı düzeyleri arasında

anlamalı bir farklılık bulunmamıştır. Katılımcıların yabancı dışmanlığı dışzeylerinin benzer olduğu gışrılmektedir. Bu sonuç, eğitim dışzeyinin zenofobi üzerinde belirleyici bir faktır olmadığını gışstermektedir. Sınıflarında yabancı uyruklu ğrenci bulunma durumu ile yabancı dışmanlığı dışzeyleri arasında anlamalı bir farklılık bulunmamıştır. Yabancı uyruklu öğrencilerle aynı sınıfta olan ve olmayan katılımcıların yabancı dışmanlığı dışzeyleri benzer bulunmuştur. Bu durum, sınıflarda yabancı uyruklu ğrenci bulunmasının öğrencilerin zenofobi dışzeylerini etkilemediğini gışstermektedir. Öğrencilerin %79,3' gışmen nüfusunun kontrolsüz olduğunu, %84' sınırların daha güvenli hale getirilmesi gerektiğini, %84,5 suç oranlarının arttığını, %83,6'sı ise gışmenlerin istihdamda daha fazla yer aldığını belirtmişlerdir. Katılımcıların %64,5'i gışmenlerle etkileşimin kendilerini tedirgin ettiğini, %72'si gışmenlerin olağandışı hastalıklar yayabileceğinden endişe etiklerini ve %79,8 oranında ise gittikçe artan gışlerle, hayatının ktleşeceğinden korkarım ifadesine katılmışlardır. Güvensizlik, sosyal beklentiler ve gelecek kaygısı gibi ifadelere yönelik ğrenci katılımı oldukça yüksektir. Gışn artması durumunun yaşam koşullarını ktleştireceğini belirtenlerin oranı %79,8 iken, savaş ya da siyasi gerginlik durumunda gışmenlerin kök ülkelerine sadık kalacaklarından korkarım ifadesine katılanların oranı %81,5'tir. Katılımcıların %76,9'u artan gışle birlikte kendi kültürümüzün kaybolmasından korkmaktadırlar. Gışrldğ gibi gış ve gışmenlik olgusuna bakış, korku, güvensizlik, gelecek kaygısı gibi etkenlerle evrenlenmiş gışrnmektedir. Bu alışma, niversite öğrencileri arasında zenofobinin yaygınlığına dair önemli veriler sunmaktadır. Gışmen karşıtlığının temelinde yatan sosyo-psikolojik faktırlerin anlaşılması, bu alandaki politikaların ve uyum programlarının geliştirilmesi için önemlidir. Zenofobik tutumların azaltılması ve gışmenlerin entegrasyonunun sağlanması için eğitim ve farkındalık programlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Bununla birlikte, gışmenlerin topluma uyum süreçlerinin desteklenmesi ve ev sahibi toplumun gışmenlere yönelik tutumlarının iyileştirilmesi için daha kapsamlı ve kapsayıcı yaklaşımların benimsenmesi gerekmektedir. Sonuç olarak, gışmenlere yönelik olumsuz tutumların ve zenofobinin azaltılması için toplumda empati, hoşgörü ve kapsayıcılık değerlerinin teşvik edilmesi büyük önem taşımaktadır. Bu doğrultuda, gışmenlerin topluma katkılarını ve olumlu etkilerini vurgulayan farkındalık kampanyaları ve eğitim programları hayata geçirilmelidir. Özellikle eğitim, sosyal uyum programları ve kamuya açık bilgilendirme kampanyaları gibi girişimlerle zenofobiye karşı önlemler alınması büyük önem taşır. Gışmenler ve ev sahibi toplum arasındaki sosyal mesafenin azaltılması, toplumun genel güvenlik ve kültürel uyum kaygılarını gidermek için gereklidir. Gış ve gışmen karşıtlığı konusundaki araştırmaların artırılması ve politika yapıcılarının bu veriler doğrultusunda adımlar atması, daha uyumlu ve kapsayıcı bir toplum için kritik öneme sahiptir.

Iran's Palestinian Policy after Hamas' 7 October Attack

Murat CİNGÖZ¹

Abstract

This study examines Iran's Palestine policy after Hamas' 7 October attack on Israel. Firstly, Iran's Resistance paradigm, which expresses Iran's opposition to the US and Israel, and its Palestine policy are discussed through the ontological security approach. In this context, it is stated that after the 1979 Revolution, Iran adopted policies such as support for the Palestinian cause and anti-Israelism as a normative obligation and an identity belonging. The 7 October attack, on the other hand, was a critical turning point for Iran, which reinforced its anti-Israel stance but revealed its limited capacity to effectively support the Palestinian cause. The study argues that after the 7 October attack, despite Iran's support for Hamas and the broader Axis of Resistance, its actions were strategically measured and it pursued a policy of controlled tension that sought to limit the conflict. This is mainly due to the fact that Iran lacks the material capacity to meet its normative obligations. In this context, through discourse and content analyses of official statements, media sources and speeches, the increasing tension between Iran's normative obligations and material realities has been revealed. On the other hand, it has been argued that Israel's policy of escalation has put Iran's policy of controlled tension into difficulty, and this situation has brought new threats and challenges for both Iran and Israel.

Keywords: Iran, Palestine, Israel, Hamas, Axis of Resistance, Ontological Security

Hamas'ın 7 Ekim Saldırısı Sonrası İran'ın Filistin Politikası

Öz

Bu çalışma, Hamas'ın İsrail'e yönelik 7 Ekim saldırısı sonrasında İran'ın Filistin politikasını irdelemektedir. Çalışmada öncelikle ontolojik güvenlik yaklaşımı üzerinden İran'ın ABD ve İsrail karşıtlığını ifade eden Direniş paradigması ve Filistin politikası ele alınmıştır. Bu minvalde 1979 Devrim'i sonrasında İran'ın normatif bir yükümlülük ve kimliksel bir aidiyet olarak Filistin davasına destek ve İsrail karşıtlığı gibi politikaları benimsediğı belirtilmiştir. 7 Ekim saldırısı ise İran için İsrail karşıtlığını pekiştiren ancak Filistin davasını etkili bir şekilde destekleme kapasitesinin sınırlı olduğunu ortaya koyan kritik bir dönüm noktası olmuştur. Çalışmada 7 Ekim saldırısından sonra İran'ın Hamas ve daha geniş ölçüde Direniş Eksenine yönelik desteğine rağmen eylemlerinin stratejik olarak ölçülü olduğu ve çatışmanın sınırlı kalmasını isteyen kontrollü bir gerilim politikası izlediğı öne sürülmüştür. Bu durumun temel sebebi olarak İran'ın normatif yükümlülüklerini karşılayacak maddi kapasitesinin olmaması gerçeğine dikkat çekilmiştir. Bu bağlamda resmi açıklamalar, medya kaynakları ve demeçler üzerinden yapılan söylem ve içerik analizleri aracılığıyla, İran'ın normatif yükümlülükleri ile maddi gerçeklikleri arasındaki artan gerilim ortaya koyulmuştur. Öte yandan İsrail'in gerilimi tırmandırma politikasının İran'ın kontrollü gerginlik politikasını zora soktuğı, bu durumun hem İran hem de İsrail için yeni tehdit ve meydan okumaları beraberinde getirdiğı ileri sürülmüştür.

Anahtar Kelimeler: İran, Filistin, İsrail, Hamas, Direniş Eksenine, Ontolojik Güvenlik

Atıf İçin / Please Cite As:

Cingöz, M. (2025). Iran's Palestinian Policy after Hamas' 7 October Attack. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14 (2), 862-874. doi:10.33206/mjss.1567000

Geliş Tarihi / Received Date: 14.10.2024

Kabul Tarihi / Accepted Date: 17.12.2024

¹ Assistant Prof. - Adana Alparslan Turkes University, mcingoz@atu.edu.tr,

 ORCID: 0000-0001-5995-8713

Introduction

As one year has passed since the 7 October attack on Hamas, it is clear that the attack marked a new breaking point in the Middle East. The 7 October attack brought along a process in which Iran's effectiveness in its Palestinian policy was tested. Indeed, a group of researchers predicted that Iran would benefit from this crisis. According to this approach, the geopolitical tensions triggered by the war in Gaza will lead to public pressure in many Arab countries, slowing down the normalisation steps with Israel. The emergence of a new anti-Israel sentiment in the Islamic world is a positive development for Tehran's long-term plans (ELDoh, 2023). Another approach emphasises Iran's role in supporting the Axis of Resistance. This approach, which emphasises Iran's support for actors such as Hamas and Hezbollah and its missile attacks directly targeting Israel, argues that Iran has responded sufficiently to Israel and that Iran and the Axis of Resistance will benefit from this process (Kayhan.ir, 2024). A third approach argues that Iran's response to events such as the deaths of leaders such as Ismail Haniyeh and Hassan Nasrallah, as well as Iranian generals, and Israeli attacks on Hezbollah, Hamas and Iranian bases has been inadequate, and that despite Iran's promises of revenge, it has failed to take actions that would seriously harm Israel. According to this approach, Iran is a kind of paper tiger and has suffered a great loss of prestige and power in the events after 7 October (Hunter, 2017). A fourth approach argues that Iran betrayed the Palestinian cause or did not support it sufficiently during the crisis (Aslani, 2023). The main question of this study is how Iran's Palestine policy has been shaped after the 7 October attack? In this sense, answers will be sought to questions such as whether there is a paradigm shift in Iran's Palestine policy after the 7 October attack, which of the above-mentioned approaches is more explanatory or whether a different perspective is required. In fact, answering these questions requires, on the one hand, understanding Iran's ontological security architecture and normative obligations based on the Resistance paradigm, and on the other hand, taking into account the adequacy of its material capacity, its political and economic difficulties, and the internal social and economic crisis.

In order to realise the aim of the study, the theoretical approach of ontological security is used. Ontological security was first used by Robert Laing to express situations in which identity and autonomy are not in danger (Laing, 1965). Antony Giddens, who expanded this concept, defined ontological security as 'the sense of confidence that actors have in their own self-identity and in the continuity of the social and physical environment in which they exist' (Giddens, 1990). This sense of trust is achieved through a self-narrative that coherently connects the actor's past, present and future, and/or through routines that express enduring relationships of friendship or enmity. According to the ontological security approach, actors need to ensure their ontological security, that is, the security of their identities, as well as their physical security. The ontological security approach also draws attention to the fact that emotions such as anxiety, shame, disappointment, suspicion, anger and prestige play an important role in relations between states. In this respect, according to the ontological security approach, actors do not always act within the framework of rational and strategic calculations (Kinnvall et al, 2018). Various emotional and identity motivations, i.e. the pursuit of ontological security, can guide actors' behaviour and limit strategic or rational calculations.

The main argument of the study is that although the Islamic Republic of Iran's Palestine policy is largely shaped within the framework of religious-ideological narratives and normative obligations, Iran's material capacity and geopolitical conditions significantly limit its normative obligations. In this sense, it is seen that Iran cannot match the US (United States) and Israel militarily, economically and technologically, and has significant internal and external challenges, while on the other hand, it is worried about experiencing a normative bankruptcy if it remains indifferent to the events. For this reason, Iran, which is not completely indifferent to the Resistance paradigm, is trying to respond to Israel and the USA, albeit in a limited way. This is because the Resistance paradigm and support for the Palestinian cause are the source of the Islamic Republic of Iran's basic biographical narratives and routines. In this respect, after 7 October, Iran has tried to maintain its confrontation with Israel and the US in the form of a 'controlled tension'. However, Israel's aggressive behaviour makes this policy difficult for Iran.

This study adopts the case study method to analyse Iran's Palestine policy after Hamas' 7 October attack in depth. Case analysis is a contextual and multidimensional approach to understanding the dynamics of an event or process. In this study, the 7 October attack is taken as a case study and the reflections of this event on Iran's Palestine policy are evaluated in a historical and theoretical framework. Discourse and content analyses were also used from time to time to support the case analysis. In this respect, scientific research such as articles and books, official and semi-official sources were analysed. In

addition parliamentary minutes, statements of prominent politicians, religious and military leaders, articles in the press, social media sources, surveys and interviews, and the opinions of prominent intellectuals were also analysed. The study consists of three main parts. In the first part, the Islamic Republic's Palestine policy is presented through the Resistance paradigm. In the second part, Iran's Palestine policy after 7 October and its reaction to Israel's attacks are analysed. In the third part, The challenges and limitations of Iran's normative obligations in its Palestinian policy are discussed.

The Palestine Policy of the Islamic Republic of Iran Based on the Paradigm of Resistance

Before the Islamic revolution, Iran was ruled by the Pahlavi monarchy, and domestically, it was dominated by a secular ideology based on Western modernisation and Iranian nationalism. In foreign policy, Iran was positioned as an ally of the United States and an opponent of the Soviet Union. In this respect, Iran has shown a tendency towards the West and the US. It has been in alliance with the Western bloc through organisations such as the Southeast Asia Treaty Organization and the Central Treaty Organization. Iran's Palestine policy during the Pahlavi era was largely shaped by systemic factors, namely alliance relations with the US. In this respect, Iran's relations with Israel were also favourable as a reflection of its alliance with the Western bloc. The two states came together against the Soviet Union and/or pro-Soviet Arab countries, which were seen as a common enemy in the region. Iran was also Israel's most important oil supplier in the region. Moreover, there was intense co-operation between the two countries on issues such as security and intelligence. For example, Israel contributed significantly to the training of SAVAK, the domestic intelligence agency of the Pahlavi era. During this period, while the relations between Iran and Israel developed and reached a level that could be interpreted as a strategic alliance, the Pahlavi regime showed little interest in the Palestinian issue. (Javaid et al, 2016).

The 1979 Iran Revolution shifted Iran's Palestinian policy and its relations with Israel to a different plane. After the revolution, Iran radically changed its domestic and foreign policy paradigm and distanced itself from the western coalition engaged in American foreign policy. The transformation from monarchy to the Islamic Republic was accompanied by the emergence of a new biographical narrative and routines based on a revolutionary Islamic identity (Roomi, 2023). In the post-revolutionary period, the political identity that emerged in Iran was largely shaped by the ideas of Khomeini and the ideology of the Shiite clerics who supported Khomeini. In this period, the main biographical narratives of the Islamic Republic were characterised by themes such as anti-imperialism and resistance, Islamic solidarity, sacrifice, anti-Westernism, cultural conservatism and self-sufficiency. In addition, the new constitution and the rhetoric of the leaders emphasised the Islamic ummah transcending the borders of nation-states and the need to support the oppressed and liberation movements (Bardakçı, 2018). Eventually, behind the scenes of the embassy raid, the Iran-Iraq war and the domestic crises, Iran-US relations began to deteriorate. Describing America as the Great Satan, Iran has portrayed Israel, which it sees as a subcontractor of the US in the region, as an evil entity that poses a danger to the Islamic world and a non-negotiable actor. In this respect, Iran allocated the Israeli embassy in Tehran to Palestine immediately after the revolution, objected to Egypt's Camp David agreement with Israel and severed its relations with Egypt (Moghaddam, 2018). Especially after the Gulf War, Iran came to the fore as a more important threat for Israel, and in this process, the emphasis on anti-Israelism increased in Iran. Even if Iran establishes relations with the biggest normative and material enemies such as the United States of America, it has avoided bilateral relations with Israel, except for events such as secret arms purchases, and has not even accepted to see Israel as a legitimate entity (Tabatai and Soilemani, 2013). Eventually, the Islamic Republic of Iran and Israel began to see each other as a geopolitical and normative opponents.

In tandem with the Iran-Israel confrontation and Iran's Resistance Narrative, Iran facilitated the establishment of Hezbollah in the 1980s and played an important role in the rise of this organisation. Hezbollah not only shares the same Imamiyya Shi'ism with Iran, but also recognises the principle of Velayat-e Faqih and is fully loyal to the Iranian Supreme Leader. In this respect, the cooperation and partnership between Iran and Hezbollah is very deep, both ideologically and geopolitically. One of the important events for Iran's Palestinian policy was the Oslo Talks. Iran openly opposed the El Fatah/Arafat administration's negotiations with Israel to reach an agreement. In this process, Iran developed relations with actors such as Hamas and Islamic Jihad, which were opposed to negotiations with Israel, and in time became the largest financier of these two organisations, which have their roots in the Muslim Brotherhood (Nazari et al, 2013).

On the other hand, the US, which came to the fore as the global gendarme after the Soviet collapse, started to demonise Iran in the Middle East. Washington has focused on policies such as increased sanctions and political pressure against Iran, claiming that Iran is aiding terrorism, destabilising Iraq and working on weapons programmes on the grounds that it supports actors such as Hamas and Hezbollah. Eventually, increased sanctions and pressure led Bush to name Iran as a central component of the Axis of Evil (Marandi & Halalkhor, 2015). Especially after the fall of Saddam Hussein, Iran's presence and influence in the region has become more prominent. So much so that Arab states began to worry that Iran was pursuing the Shiite Crescent. Iran, on the other hand, has stated that its increasing activities in the region are due to the rise of anti-US and anti-Israeli actors rather than sectarian expansionism. In this sense, the term Axis of Resistance, which was used as a response to Bush's Axis of Evil discourse, started to be widely used in the 2000s to refer to anti-US and anti-Israeli actors. In this period, the Iran-centred Axis of Resistance extended to countries such as Syria, Iraq, Lebanon, Palestine, Afghanistan, Pakistan and Bahrain. In this process, the calls of the reformist wing in Iran to integrate with the international community and pursue a pragmatic policy lost ground, while the Resistance paradigm became more prominent in Iran's domestic and foreign policy. The prominence of the Resistance paradigm has also led to an increase in Iran's anti-Israel rhetoric and actions. In this respect, Hezbollah's war with Israel in 2006 was one of the most prestigious events for Iran and the Axis of Resistance. In this war, according to the supporters of the Axis of Resistance, Israel suffered significant losses but could not achieve a decisive victory. Qassem Soleimani, the leader of the Quds Force, played an active role in Hezbollah's struggle against Israel with Imam Mugiyya, the leader of the Hezbollah militia. (Sönmez et al, 2020). In addition, Hamas, supported by the Islamic Republic of Iran, won the Palestinian elections in 2006 and took control of Gaza following a dispute with Fatah in 2007.

The "Arab Spring" uprisings has been a major breaking point for Iran's foreign policy, while Iran's sincerity regarding its Palestinian policy has been seriously questioned. In fact, in the first phase of the Arab Spring uprisings, Iran defined these uprisings as an Islamic Awakening and predicted that the US and Israeli-backed regimes in the region would be replaced by Islamic regimes. However, the spread of the uprisings to Syria changed Iran's approach towards the uprisings. Iran interpreted the anti-Assad uprisings in Syria as a sedition movement aiming to eliminate the Axis of Resistance and involving the US, Saudi Arabia, Arabia and takfiri terrorists. The Islamic Republic of Iran has attributed a meaning to the Syrian crisis that goes far beyond geopolitical and strategic calculations. In fact, Syria has gone from being a 'stepping stone' for Iran to an unofficial regional extension of Iran, known as the '35th province'. According to the Iranian leadership, the overthrow of the Assad regime in Syria would mean the rupture of the golden ring of the Axis of Resistance and such a development would create a domino effect that would affect Iran's other allies and even its own regime (Elhan, 2019). In this regard, Khamenei's foreign policy representative Ali Akbar Velayati said, 'If Syria falls and its government collapses, it will affect the entire Axis of Resistance, starting from Iran and extending from Iraq to Syria, Lebanon and Palestine' (Rezaei, 2019, p. 142). In fact, Assad, who lost control of the country to a great extent as of 2015, was only saved from being overthrown with the help of Russia, Iran and Hezbollah. While actors such as Saudi Arabia, Qatar, Turkey and the UAE have largely pursued an anti-Assad policy, the public opinion of these actors has accused Iran and Hezbollah of pursuing sectarian policies.

The threat to the Axis of Resistance posed by the spread of the "Arab Spring" uprisings to Syria was not only the weakening of the Bashar al-Assad regime. The solidarity and co-operation between the actors within the Axis of Resistance has also been shaken. For instance, Hamas and Iran disagreed on which side to take in the Syrian crisis. While Hamas preferred to support Sunni groups opposing the Assad regime, Iran supported the Bashar al-Assad regime (Ertan, 2021). Hamas, which can be considered an extension of the Muslim Brotherhood movement, closed its offices in Damascus with the outbreak of the civil war in Syria, while Ismail Hsniyye described the opponents of Assad as heroes. However, Hamas could not maintain this attitude for long. The Muslim Brotherhood movement weakened with the overthrow of Mohamed Morsi, who came to the fore as a new supporter of Hamas, in 2013, while Israel attacked Gaza in 2014. For these reasons, Hamas had to turn towards Iran again. Thus, relations between Iran and Hamas were restored after 2015. The deterioration of Iran's relations with Hamas has brought criticism that Iran is not consistent in its Palestinian policy. Moreover, the fact that Hezbollah fought on the side of the Assad regime in the Syrian civil war at Iran's urging has led to debates on whether Hezbollah's main goal is anti-Israel. Many have argued that Iran, together with Hezbollah, acts as an actor pursuing sectarian policies and seeks a Shiite Crescent (Nabil, 2021). During this period, Iran's Palestinian policy has seen a pause, with Iran focusing more on its regional struggle with actors such as Saudi Arabia and Turkey. With

the nuclear negotiations coming into play, the question arose whether there would be a change in Iran's Palestinian policy and anti-Israel stance. However, such a softening has not fully materialized. Although Hassan Rouhani and his supporters, who favor integration with the international community, have softened their rhetoric on the US and Israel in the climate of the nuclear deal, Iran's Supreme Leader Ayatollah Ali Khamenei and his supporters have not abandoned their anti-Israel stance. For example, on April 19, 2017, the Revolutionary Guards test-fired a missile with a range of two thousand kilometers and the slogan "Death to Israel". President Rouhani saw this test as a step to undermine the nuclear deal and wrote a letter to Ayatollah Khamenei demanding the removal of the slogans, but Khamenei refused. In one of his speeches during this period, Khamenei stated that "the Zionist regime is built on weak foundations and is therefore doomed to collapse in the long run". In another speech, he described Israel as a "cancerous tumor" and said that "Israel cannot see the next twenty-five year" (Rezaei, 2019, p. 217). In fact, Iran's continued anti-Israel stance is closely linked to its quest for ontological security. In an environment of softening relations with the United States, the Islamic Republic has adopted a policy to keep its biographical narratives and routines alive. In this respect, it has emphasized anti-Israelism, one of its basic routines. With its populist anti-Israel rhetoric, the Iranian leadership has sought to preserve the legitimacy and credibility of the Islamic Republic and sustain the Resistance paradigm.

On the other hand, Israel's anti-Iranian actions and policies continued to increase during this period. In fact, according to Netanyahu, Tel Aviv pressured the US to shelve the nuclear deal and declare the Revolutionary Guards a terrorist organization (CFR, 2024). Based on this discourse, it is possible to say that Iran's Palestinian policy and anti-Israel stance during this period was one of the factors that damaged relations with the US. However, the main event that turned Iran's relations with the US upside down was Trump's coming to power. Trump, who has criticized the nuclear deal on many occasions, claimed that the gains made by Iran through the nuclear deal were given to the cross-border forces of the Revolutionary Guards as blood money (Collina, 2024). Trump was of the opinion that Iran's activities within the framework of the Axis of Resistance should not be limited to limiting Iran's nuclear activities. In the end, Trump shelved the nuclear deal and started to implement a policy of maximum pressure against Iran. With actors such as Saudi Arabia and Israel supporting and even encouraging Trump's anti-Iran policy, Iran-US relations have been condemned to a Hobbesian anarchy. By increasing sanctions and pressure on Iran, the US has aimed to weaken not only Iran's nuclear activities but also its regional actions and the Axis of Resistance. In this regard, the US, in cooperation with Israel, has organized military operations and cyber-attacks against Iran and its proxy forces. The most notable of these was the killing of Qassem Soleimani, the commander of the Quds Force, who would be considered the admiral of the Axis of Resistance, by US drones on January 4, 2020. The killing of Soleimani on the orders of US President Trump was perceived as a humiliation and insult by the Iranian leadership. Iran's national honor was damaged, and feelings of sacrifice, independence and revenge were revived (Mesri, 2021). Soleimani's assassination has also fueled feelings of solidarity and struggle among the Axis of Resistance actors. For example, Ismail Haniyeh called Soleimani "the protector of the Palestinian resistance, the leader of the resistance against conspiracies and the martyr of Jerusalem", while Hezbollah erected a huge statue of Soleimani on the Israeli border to show its support for Soleimani (Akgül, 2020).

Trump's policy of maximum pressure has led to the weakening of Iran's tendencies towards normalization and liberalization of relations with the West, while the tide has turned in favor of radicals who advocate siding with Russia and China and pursuing a tougher policy towards the US and Israel. Public support for Iran's hawkish policies has increased, while the Islamic Republic's policies in line with the Resistance paradigm have gained weight (Kodmani, 2021). Even the rhetoric of Hassan Rouhani, who favors integration with the West, has hardened. For example, Rouhani stated that "the root cause of terrorism in the Middle East is the US and Zionism, and there will be no peace in the Middle East unless the US leaves the region". Rouhani also stated that "the Palestinian issue has returned to its rightful place as the top priority of the political agenda of the Islamic Ummah" (Holliday, 2020, p. 12). These statements show that the Resistance paradigm has come to the fore again in Iranian foreign policy.

In January 2020, a new development took place when Donald Trump presented to the public a plan for the Israeli-Palestinian conflict, which he called the "Deal of the Century". The Islamic Republic of Iran strongly opposed this plan, as did organizations such as Hamas and Islamic Jihad. In fact, Khamenei called the plan "a folly doomed to failure" and harshly criticized its Arab neighbors for supporting it, calling them traitors. Khamenei stated that the plan must be responded to through jihad and that Iran will continue its support for armed Palestinian groups (Demirbaş, 2021, p. 190). Parallel to Khamenei's

statements, in May 2021, Ismail Haniyeh thanked Iran on a television program, saying, “The Islamic Republic of Iran has never stopped providing funds and weapons to the resistance's brave struggle,” and Yayha Sinwar similarly stated, “Without Iran, we would not have been able to build thousands of long-range missiles” (Ertan, 2021).

At a time when Iran was emphasizing the Resistance paradigm based on opposition to Israel and the US, almost the opposite situation emerged for the Arab world (Semin, 2023). Countries such as Saudi Arabia and Egypt, while seeing Iran as the main threat, have embarked on a path of rapprochement with Israel. For example, in an interview with Fox News, Mohammed Bin Salman stated that Riyadh is moving closer and closer to normalization with Israel (RadioFerda, 2024). In this process, when the winds of peace began to blow between Arab countries and Israel, the Ibrahim Agreements came to the agenda. The Ibrahim Agreements were related to goals such as ending Israel's isolation in the region, starting the normalization process with the Arab world, uniting the forces of the UAE (United Arab Emirates) and Bahrain, and increasing the influence of the US and Israel in the region. In the first instance, the UAE signed a peace treaty with Israel. With this agreement, the UAE became the third Arab country after Egypt and Jordan to sign an agreement with Israel. Egyptian President Abdel Fattah al-Sisi said that the agreement would bring peace to the region and that they welcomed it, while Hamas described it as a knife in the back of the Palestinians (Duz and Rezeg, 2020).

Hamas' path to the October attack was related to the normalization of relations between Arab countries and Israel and the negative relations between the US and Iran. Hamas was convinced that the Arab world was abandoning the Palestinian cause and came up with an action plan to reverse this situation. In an environment where the Palestinian cause is being forgotten, Israel continues its occupation in the West Bank ignoring the decisions of the international community, and Trump has declared Jerusalem as the capital of Israel, Hamas seems to have thought that a more radical action was needed. In the meantime, its main supporter Iran's anti-American and anti-Israeli stance became more pronounced, which made such an attack possible. Indeed, Hamas' ability to carry out the October 7 attack is directly related to the military technology, intelligence and financial support it received from Iran (Kayhan.ir, 2024).

Iran's Palestine Policy after the 7 October attack: Seeking Controlled Escalation?

On October 7, in a meticulously and secretly planned operation, Hamas launched thousands of rockets from Gaza, crossed the Israeli border and launched a ground operation. In this surprise attack, Israel suffered hundreds of casualties and many Israelis were taken hostage by Hamas. Hamas called the attack the “Al-Aqsa Flood” and said it was motivated by the occupation of Palestinian territories, Israel's oppression of Palestinians, its violations of the Al-Aqsa Mosque, and its imprisonment of many Palestinians. In a separate statement, Hamas said that actors such as Iran or Hezbollah were not aware of the attack, and that even senior leaders in Hamas and Islamic Jihad were not fully informed (Mroue and El Deeb, 2023). In the October 7 attack, Israel suffered one of the biggest losses in its history, shattering the myth of invincibility and the prestige of its intelligence power. Israel began an unprecedented military mobilization, characterizing Hamas' surprise attack as an act of terrorism.

Immediately after the October 7 attacks, the Iranian leadership congratulated the Palestinian nation and Hamas. Speaking after the attack, Ali Khamenei described it as “an irreparable failure of the Zionist regime and a courageous epic” (Khaberonline, 2023). According to Khamenei, in this attack, the Zionist regime suffered an irreparable defeat both militarily and informationally, and Israel, which was considered invincible, has become a defenseless regime with a crisis of legitimacy. Khamenei also said that the psychological taboo that Palestine and Hezbollah cannot enter the Israeli-occupied territories has been broken (Khamenei.ir, 2023). The Iranian leadership congratulated the October 7 attack, but emphasized that it was not based on its own information or suggestions, and that the Palestinians acted independently according to their own internal assessments and calculations. For example, on the fourth day of the attack, Khamenei said, “The regime's supporters and some men of the usurper regime have spread rumors in the last two or three days that Iran is behind these actions. They are mistaken. We defend Palestine, we kiss the foreheads and arms of the talented and clever designers of the Palestinian youth, but this work is the work of the Palestinians themselves” (Mehr News, 2024). The Iranian leadership's statements that they were not informed about the attack and that they were not involved in it are closely related to the Israeli leadership and public opinion's attempt to blame Iran for the attack. According to the Iranian leadership, by involving Iran in the Gaza war, Israel is trying to turn the Gaza crisis into a war between Iran and the

US. In this sense, the Iranian leadership has declared that the members of the Axis of Resistance are capable of defending themselves and that Iran will not intervene in this conflict unless the Israeli apartheid regime intends to attack Iran, its interests and its citizens (Hammihanonline.ir, 2024). After the October 7 attack, Tehran stated that a ceasefire should be reached as soon as possible in line with Hamas' demands and that Israel should refrain from a ground operation in Gaza before the crisis there escalates further. For example, ten days after Hamas attacked Israel, the Speaker of the Iranian Parliament, Mohammad Baqer Qalibaf, stated that a ground attack on Gaza could open the gates of hell (Kayhan.ir, 2024).

On the other hand, Israel's ground invasion of Gaza, with mass killings and massive destruction, led to a hardening of Iran's rhetoric. Tehran pointed out that the Zionist regime is committing genocide against the Palestinian people in Gaza and described the United States as an absolute accomplice of the Zionist criminals. Khamenei also emphasized the need for all-out efforts to increase political pressure on the US and the Zionist regime to stop the bombings in Gaza and threatened that the Axis of Resistance could attack Israel and the US if the massacres of civilians continue (irdiplomacy.ir, 2024). However, far from easing, Israeli attacks have intensified and the conflict between Hamas and Israel has deepened. In order to maintain his power at home, Netanyahu avoided a ceasefire plan in which Hamas could release the hostages. After the attack, Netanyahu lost prestige and his power was shaken. Therefore, Netanyahu sought to revitalize his reputation by making war gains. Netanyahu and the right-wing extremists have launched attacks that would spread the conflict in Gaza to other regions and escalate tensions. Tel Aviv seems to have surrendered to Netanyahu's warmongering. For example, on April 1, 2024, Israel struck the Iranian consulate in Damascus, killing Iran's IRGC commander Major General Mohammad Zahidi and his deputy. In response to this attack, Iran launched its first missile strike directly targeting Israel (Gadzo, 2024).

The assassination of Ismail Haniyeh in an Israeli attack during his visit to Tehran on July 31, 2024 was a major challenge to Iran's Palestinian policy. The assassination caused great disappointment and anger on the part of Iran and its allies and made it difficult for Iran to pursue a policy of controlled escalation. While Haniyeh's death exacerbated military and diplomatic tensions in the region, Iran was obliged to respond to his assassination (Ibrahimi, 2024). The fact that the attack took place in Tehran, Iran's capital, was both a major loss of prestige for Iran and a major challenge to Iran from Israel. The attack exposed the weaknesses in Iran's intelligence and security structure, and demonstrated Israel's superiority over Iran in terms of operational techniques, advanced surveillance, espionage and cyber warfare tools (Hezarany & Nouradin, 2024).

Iran's Supreme Leader Khamenei said in a statement on Haniyeh's death that "Israel martyred our honored guest in our house" and blamed Israel for the airstrike, saying that the murder deserved "harsh punishment". Iranian president Massoud Pezeshkian similarly said, "We will make the occupying terrorist regime regret what it has done" (Naji, 2024). Although Iran has promised revenge, it has not abandoned completely its policy of controlled escalation against Israel. The Iranian leadership was of the view that an out-of-control escalation would complicate a possible ceasefire, increase political and economic pressure against it, and even lead to the possibility of direct war with the United States. Hamas, on the other hand, replaced Ismail Haniyeh with Yahya Sinwar, known as the architect of the October 7 attack, signaling that it would pursue a tougher strategy against Israel. Although the assassination of Haniyeh is a message showing Israel's capacity, it is far from being a step that will lead to the destruction of Hamas. This is because the Hamas leadership is not dependent on a single individual, but is a collective network of deep social, political and military structures. The most important impact of this assassination was the deepening of the conflict between Israel and Palestine and the climate of conflict in the region (Soliman, 2024).

On the other hand, Iran's other major regional objectives and concerns are related to Lebanese Hezbollah. Although Iran and its Lebanese ally Hezbollah were reluctant to go directly to war to rescue Hamas, they were also aware of the loss of legitimacy and prestige if they did not fight back. It was also known that the US was pressuring Iran and Hezbollah not to escalate tensions. However, while the US put pressure on Iran and its partners to deter them from attacking Israel, it did not exert any serious pressure on Israel to stop its warmongering. Israel's destruction and occupation of much of Gaza also made it difficult for Iran and Hezbollah to maintain a policy of controlled escalation. Eventually, Lebanese Hezbollah, along with other Axis of Resistance actors such as Ansarullah, carried out low- and medium-intensity attacks against Israel, escalating tensions between the parties. The closer Israel came to destroying Gaza, the more likely it became that Hezbollah and Israel would engage in a wider war. Nevertheless, these attacks were largely carried out within the framework of the rules of engagement

established in the 2006 ceasefire. An important turning point in this escalation was the assassination of Fuad Shukr, one of Hezbollah's top military commanders, following the Israeli attacks on Lebanon. (Shamala, 2024). Subsequently, Israel detonated thousands of paggers and radios belonging to Hezbollah members, inflicting significant casualties on Hezbollah. Moreover, Tel Aviv decided to launch a more comprehensive attack on Hezbollah and intensified its attacks on Hezbollah from September 2024. Israel escalated tensions with Hezbollah and launched intense air strikes, killing Hassan Nasrallah, among many other Hezbollah officials. The killing of Nasrallah, who had been the leader of Hezbollah for decades, was a major earthquake for Iran and Hezbollah. Hezbollah has a much more important and privileged position in the eyes of Iran than Hamas and other Axis actors. Unlike Hamas, which is Sunni, and Ansarullah (Houthis), which is Zaidi, Hezbollah's leadership and supporters largely belong to the Imamiyya (12 Imams) branch, like Iran, and Hezbollah also accepts the principle of Velayat-e Faqih, the main political and religious doctrine of the Islamic Republic of Iran. This means that Iran's Supreme Leader Ali Khamenei is also recognized as the religious leader of Hezbollah. In this respect, the ties between Hezbollah and Iran are deep and deep-rooted. In Iran's eyes, Hezbollah is Iran's most important non-state ally, one of the most important stakeholders in the struggle against Israel and the foremost "success story" of the Resistance Narrative (Steinberg, 2021). Hezbollah responded to Iran's increasing attacks on Hezbollah and the conflict between Israel and Hezbollah deepened. One of the most important attacks of Hezbollah took place on 13 October. In this attack, Hezbollah carried out an effective attack on Israel with Sikhs and missiles and gave the message that it was still standing.

On the other hand, after Nasrallah's death, Iran has been accused of remaining silent or failing to respond adequately to Israeli attacks and assassinations, despite promises of revenge. In response to Israeli attacks and criticism, the Islamic Republic of Iran launched a missile attack directly targeting Israel. The IRGC stated that this strike was in response to Israel's deadly attacks on civilians in Gaza and Lebanon and the assassinations of IRGC, Hamas and Hezbollah leaders. It said that the strikes targeted Iranian military and intelligence facilities using hypersonic missiles. Iran announced that its attacks had ended for the time being, but that it had more missiles ready to be fired in the event of an Israeli response (Al Jazeera, 2024). According to the Iranian leadership, this attack has brought Israel's famous Iron Dome to the precipice of destruction, while bringing a smile to the faces of the people of Lebanon, Palestine, Gaza and Yemen. According to the Iranian leadership, Revolutionary Guards used hypersonic missiles to deliver rapid and pinpoint strikes, inflicting heavy casualties on Israeli air bases (khabaronline.ir, 2024). The Israeli side stated that the attack was unsuccessful and ineffective and that no Israelis were killed. Moreover, Israeli Prime Minister Binyamin Netanyahu said that Tehran had made a big mistake and would pay for it. (Holmes, 2024). Although these missile attacks do not seem to have caused any major damage to Israel, this attack carries an important symbolic meaning. Iran has both translated its anti-Israel stance from rhetoric to action, warned Israel by showing its missile capacity, and demonstrated its support for the Axis of Resistance actors. However, Iran's Palestinian policy has a material infrastructure that is incompatible with its normative obligations and assertive rhetoric. This makes Iran's Palestine policy challenging and restrictive.

Iran's Palestine Policy Dilemma: High Risks and Insufficient Material Capabilities

The Islamic Republic considers support for the Palestinian cause and opposition to Israel as an Islamic duty and a constitutional obligation. In fact, the Islamic Republic has built the regime's identity and ontological codes on the Resistance paradigm (Bagheri et al, 2021) (Cingöz et al, 2024). However, Iran's material circumstances significantly limit its normative obligations. The first thing to note is that the Islamic Republic faces a major challenge, even a crisis of legitimacy, at home, stemming from the discontent of its own people. Indeed, popular support for the Islamic Republic of Iran has declined significantly in recent years. For example, turnout rates in elections have dropped to 30% and 40%, while social unrest has increased significantly. (Rahimkhani, 2024). In this respect, a significant part of the population is dissatisfied with the political and ideological stance of the Islamic Republic. In fact, the main reasons for popular discontent are economic problems, political isolation and the lack of democratic institutionalization (Haciyossofi, 2005). However, Iran's Palestinian policy based on the Resistance paradigm has the consequence of increasing Iran's economic and political problems. As this policy increases Iran's political isolation, it is reflected as an economic burden on Iran and leads to Iran's transformation into a military-security state.

The most important issue limiting Iran's normative obligations on the Palestinian issue are major economic problems. Iran is currently experiencing a major economic crisis due to problems such as

mismanagement, corruption and sanctions. Moreover, Iran's support for the Palestinian issue and its opposition to Israel, i.e. the Resistance paradigm, trigger sanctions against Iran and deepen its economic problems (McInnis, 2017). Indeed, the main reason for the Iran-Libya Sanctions Act of 1996 was Iran's support for Hezbollah, Islamic Jihad and Hamas. Again in the 2000s, Iran's Palestinian policy and the Resistance paradigm paved the way for new sanctions against Iran. The nuclear deal was also shelved largely because of Iran's activities in the Middle East region, its opposition to Israel and its support for members of the Axis of Resistance (Axworthy, 2020).

Another important issue that needs to be emphasized in terms of Iran's Palestinian policy is the heavy burden that Iran's security expenditures place on its economy. For example, Iran is the biggest sponsor of actors such as Hamas, Islamic Jihad and Hezbollah (Barzegar & Divsallar, 2017). The fact that Iran, which is experiencing a major economic crisis within itself, spends its resources on these actors makes the economic crisis and social problems even more difficult. The slogans of the opposition in Iran such as "Neither Lebanon nor Gaza, my life for Iran, leave Gaza and look at Iran" are closely related to this situation (Uygur, 2017).

Another key point limiting Iran's normative obligations in its Palestinian policy is related to its military technology and intelligence capabilities. As seen after the October 7 attack, Israel has a great advantage in military technology and intelligence over Iran and its allies. Iran is vulnerable in terms of military technology and intelligence due to sanctions and embargoes as well as economic problems (Chandler, 2018). Israel can take advantage of this situation and organize relatively successful operations in the field. In this respect, Iran's statements on the Palestinian issue are not in line with its military and technological capabilities. Although Iran has made significant advances in missile technology, the Iranian military has significant shortcomings in advanced conventional weapons and military technology, especially compared to its regional and global rivals. For example, Iran has a major deficit in air defense systems. Iran lacks an effective and modern fleet of combat and early warning aircraft, and its existing inventory is a mixed and often incompatible mix of Russian, American, Chinese and indigenous air defense systems (Cordesman & Peacock, 2015). Although the Iranian leadership claims that its conventional deficit is covered by the deterrence provided by the Axis of Resistance, in practice this view is highly questionable.

Conclusion, Discussion, and Implications

On 7 October 2023, the Izzettin Kassam brigades, the armed wing of Hamas, carried out a large-scale and effective attack against Israel under the name of 'Aqsa Flood'. While Israel suffered significant losses in these attacks, this event became an important breaking point for many actors in the Middle East. In the aftermath of the October 7 Hamas attack, the Islamic Republic of Iran is caught between its normative obligations and material realities in terms of its Palestinian policy. Although the October 7 attack inflicted heavy casualties on Israel and shattered the myth of Israel's invincibility and the prestige of its intelligence forces, it was followed by a multifaceted and violent Israeli counter-strike. In these operations, Gaza was largely destroyed, thousands of Gazans and Lebanese, mostly civilians and children, were killed and millions displaced. In addition, Hezbollah's communication systems were damaged, Hamas and Iranian military headquarters were bombed, and key operational leaders of the Axis of Resistance were assassinated. During this process, Iran maintained its support for the Palestinian cause at the rhetorical level, but in practice tried to implement a strategy of "controlled tension". This is a reflection of Iran's efforts to balance its domestic and foreign policies. Iran's Palestinian policy is based on many factors such as religious-ideological teachings, historical legacy, normative obligations, geopolitical imperatives and material conditions. However, Israel's aggressive stance and the Netanyahu government's strategy of escalating the crisis make it difficult for Iran to strike this balance. Over the course of more than a year, with Israel's attacks and Iran's loss of prestige, Iran's lack of financial capacity has become more evident. The deaths of leaders such as Haniyeh and Nasrallah, as well as Iranian generals, the large-scale occupation of Gaza, the attacks on Hezbollah, and the start of a ground invasion of Lebanon, have violated many of Iran's red lines. For this reason, Iran's Palestinian policy and the effectiveness of the Axis of Resistance have been called into question. Although Iran has occasionally carried out missile attacks on Israel and made statements implying that its non-proliferation doctrine may change, these rhetorical statements have not yet been sufficiently reciprocated on the ground.

The main hypothesis emphasized in this study is that Iran is trying to pursue a strategy of controlled escalation after the October 7 attack. Two fundamental questions come to the fore here: Why does Iran

need to maintain tension and why does it want to keep it at a controlled level? Iran's ontological security architecture and normative obligations based on the Resistance paradigm constitute an obstacle to the normalization of relations with Israel. Iran's post-revolutionary identity has been built on narratives of anti-imperialism, anti-US and anti-Israel sentiments. Accordingly, support for Palestine and opposition to Israel have become an important routine and normative obligation for the Islamic Republic of Iran. However, the possibility of tensions spiraling out of control poses serious threats for Iran. Iran lacks the military and economic capacity to meet its normative obligations and is struggling with sanctions and isolation on the outside and crippling economic crises and political discontent on the inside. Even before October 7, Iran was seeking a nuclear deal to ease sanctions. From this perspective, the atmosphere of tension in the aftermath of the October 7 attack is undesirable for Iran. Because of its support for the Axis of Resistance, Iran faces the danger of aggravating sanctions and political pressure on the outside and deepening economic problems on the inside.

On the other hand, the Netanyahu administration is taking actions that will spread the conflict in Gaza to other regions and escalate tensions, making it difficult for Iran to carry out its strategy of controlled escalation. The strained relations between Israel and Iran have created a new spiral of crisis and uncertainty in the Middle East, deepening the ontological and geopolitical security dilemma between Iran and Israel. It is not yet clear how far this tension will go. However, failure to de-escalate and even escalation of tensions is likely to have negative consequences for Iran and Israel in the long term. As Iran faces risks and threats that exceed its material capacity, its social, political and economic problems will deepen as a result. On the other hand, even if Israel makes some gains on the ground and expands its occupied territories, in the long run, it will be faced with the reality that its politics based on destruction and hamasas will not bring order and stability. Israel's violations of international law and human rights may weaken Israel's international legitimacy and facilitate the acceptance of a Palestinian state in the eyes of the international community. Moreover, actors such as Hamas or Hezbollah are not easy to destroy, and Israel's civilian massacres and the destruction they cause may lead to a stronger anti-Israel wave and even radicalization.

Ethical Declaration

In the writing process of the study titled "Iran's Palestinian Policy after Hamas' 7 October Attack", there were followed the scientific, ethical and the citation rules; was not made any falsification on the collected data and this study was not sent to any other academic platform for evaluation.

Declaration of Conflict

There is no potential conflict of interest in the study

References

- Akgül, N. (2020). İran'ın Levant'taki İzdüşümü: Hizbullah, İRAM Center, İran Araştırmaları Merkezi. <https://iramcenter.org/iranin-levanttaki-izdusumu-hizbullah-154>
- Al Jazeera. (2024). Iran's missile attack against Israel: What we know and what comes next. Al Jazeera. <https://www.aljazeera.com/news/2024/10/1/irans-missile-attack-against-israel-what-we-know-and-what-comes-next>
- Aslani, M. (2023). How Iran's Regime Betrayed the Palestinian Cause. Iran News Update. <https://irannewsupdate.com/news/middle-east/how-irans-regime-betrayed-the-palestinian-cause/>
- Axworthy, M. (2020). *Devrimci Tarih*. Tarih Vakfı.
- Bagheri, M., Omid, A., & Yezdani, E. (2021). Tesire Mihvere Mukavemet Ber Omki Estratejike Cumhuri Eslami İran. *Mutalaate Siyaseye Cihane Eslam*, 10(2).
- Bardakçı, M. (2018). İdeolojinin ve Kurumsal Yapının İran'ın Dış Politikasındaki Rolü. *Detay*, 1(1016), 177.
- CFR. (2024). Timeline: U.S. Relations With Iran. Cfr.Org. <https://www.cfr.org/timeline/us-relations-iran-1953-2023>
- Chandler, J. (2018). Decoding Iran's defence spending: Pitfalls and new pointers. IISS. <https://www.iiss.org/online-analysis/military-balance/2018/11/decode-iran-defence-spending/>
- Cingöz, M., Özkan, F., Alkan, Y. S., & İzol, R. (2024). Iran's axis of resistance through the lens of ontological security. *Third World Quarterly*, pp.1-18. <https://doi.org/10.1080/01436597.2024.2398613>
- Collina, T. (2024). Killing the Iran nuclear deal was one of Trump's biggest failures. Responsible Statecraft. <https://responsiblestatecraft.org/iran-nuclear-deal/>
- Cordesman, A. H., & Peacock, M. (2015). Military spending and arms sales in the Gulf. Center for Strategic and International Studies. <https://www.csis.org/analysis/military-spending-and-arms-sales-gulf>
- Demirbaş, İ. C. (2021). İran Dış Politikasında Ontolojik Güvenlik Arayışı ve Filistin Meselesine Yaklaşım. *İran Çalışmaları Dergisi*, 5(2), 173-204.

- Zuz, Z., & Rezeg, A. (2020). Hamas on UAE-Israel deal-treacherous stab-in-back-of-palestinians/1940962
- ELDoh, D. M. (2023). Iran: The Real Beneficiary of The Gaza Conflict. Geopolitical Monitor. <https://www.geopoliticalmonitor.com/iran-the-real-beneficiary-of-the-gaza-conflict/>
- Elhan, N. (2019). Hizbullah İran İlişkileri, İRAM Center, <https://iramcenter.org/hizbullah-iran-iliskileri-1345>
- Ertan, B. K. (2021). İran-Hamas Ekonomik İlişkileri [İRAM]. <https://www.iramcenter.org/iran-hamas-ekonomik-iliskileri-633>
- Gadzo, M. (2024). Timeline: The key moments that led to Iran's missile attacks on Israel. Al Jazeera. <https://www.aljazeera.com/news/2024/10/2/timeline-the-key-moments-that-led-to-irans-missile-attacks-on-israel>
- Giddens, A. (1990). *The Consequences of Modernity*. Stanford University Press.
- Hacıyossofi, A. (2005). *İran ve Havermeyan: Gofterhaye Der Siyasete Harici İran*. Merkeze Berresihaye Estratejik.
- Hammihanonline.ir. (2024, Ekim 11). İran Pes Ez 7 Ektober. Hammihanonline.ir. <https://hammihanonline.ir/بخش-%D8%AF%D8%8C%D9%BE%D9%84%D9%85%D8%A7%D8%B3%DB%8C-6/11019-%D8%A7%DB%8C%D8%B1%D8%A7%D9%86-%D9%BE%D8%B3-%D8%A7%D8%B2-%D8%A7%DA%A9%D8%AA%D8%A8%D8%B1>
- Hezarany, J., & Nouradin, D. (2024). Analysis of Ismail Haniyeh's Assassination Operation in Tehran: Security Bugs and Intelligence Lessons (SSRN Scholarly Paper 4916153). <https://doi.org/10.2139/ssrn.4916153>
- Holliday, S. J. (2020). Populism, the International and Methodological Nationalism: Global Order and the Iran-Israel Nexus. *Political Studies*, 68(1), 3-19. <https://doi.org/10.1177/0032321718817476>
- Holmes, O. (2024). Iranian strikes on Israel: What happened and why did Iran attack? The Guardian. <https://www.theguardian.com/world/2024/oct/02/iranian-strikes-on-israel-what-happened-why-did-iran-attack-missiles-damage-what-next>
- Hunter, S. (2017). Iran Is a Paper Tiger. The Cairo Review of Global Affairs. <https://www.thecaireview.com/tahrir-forum/iran-is-a-paper-tiger/>
- Ibrahimi, M. R. (2024). Security and Geopolitical Concerns in the Middle East after the Martyrdom of Ismail Haniyeh: The Political Leader of Hamas. *Ampera: A Research Journal on Politics and Islamic Civilization*, 5(03), Article 03. <https://doi.org/10.19109/ampera.v5i03.24219>
- irdiplomacy.ir. (2024). İran beraye ayendeye Havermeyane bername dared. irdiplomacy.ir. <http://www.irdiplomacy.ir/fa/news/2023001/>
- Javaid, U., Naz, U., Watoo, M. A., & Rashid, A. (2016). Role of Ideology in Foreign Policy: A case study of Iran. *J. Pol. Stud.*, 23, 37.
- Kayhan.ir. (2024). Çeşmandaze Estratejike Havermeyane Pez Ez 7 Ekteber Ra İran Moayyen Kerde Est, <https://kayhan.ir/fa/news/287305/>
- khabaronline.ir. (2024, Ekim 6). Muşekhaye hipersoniki İran, gonbede ahenini İsrail ra dur zed. khabaronline.ir; | Khabaronline. <https://www.khabaronline.ir/news/1967336/موشک>
- Khaberonline. (2023). Ekdamate mohem ve didarhaye rehberi enkelâb pes ez tufâne el-Aqsa / moteheme asliye cenge Gazze çe kesi est?.. <https://www.khabaronline.ir/news/1835393/>
- Khamenei.ir. (2023). Tufan el Aksa, Hamle be Mevcudiyete Rejime Eşgalgere. [www.khamenei.ir. https://farsi.khamenei.ir/others-dialog?id=54112](https://farsi.khamenei.ir/others-dialog?id=54112)
- Kinnvall, C., Manners, I., & Mitzen, J. (2018). Introduction to 2018 special issue of European Security: "Ontological (in)security in the European Union". *European Security*, 27(3), 249-265. <https://doi.org/10.1080/09662839.2018.1497977>
- Kodmani, B. (2021). What Does Iran Really Want? Institut Montaigne. <https://www.institutmontaigne.org/en/expressions/what-does-iran-really-want>
- Marandi, M., & Halalkhor, M. (2015). America and Securitization of Iran after the Islamic revolution 1979 until 2013; continuation or change. *Geopolitics Quarterly*, 11(40), 85-116.
- McInnis, J. M. (2017). Building the Iranian military: Understanding Tehran's defense acquisition and research and development decision-making (1). Policy Commons.
- Mehr News. (2024, Mayıs 12). Moelefehaye Siyasete Harici İran Pes Ez Ameleyate Tufan el Aksa. <https://www.mehrnews.com/news/6104113/>
- Mesri, A. (2021). Şehadete Seyid Kasım Süleymani BazTovlide Emniyete Heştışenahte Enqelabe Eslami İran. *Neşriyate Ulmi Afaki*, 13(49).
- Moghaddam, A. R. (2018). Identity and foreign policy of Iran and Egypt towards Israel. *Siyasetnameye Müfid*, 2(1).
- Mroue, B., & El Deeb, (2023). Hamas official says Iran and Hezbollah had no role in Israel incursion but they'll help if needed. AP News. <https://apnews.com/article/lebanon-israel-palestinian-hamas-hezbollah-iran-2ccfaa49139358e6d2add89878a0cfe4>
- Naji, K. (2024). Iran reels after Hamas leader assassinated in heart of Tehran. <https://www.bbc.com/news/articles/cq5xn9enj45o>
- Nazari, H., Seyfollahi, S., & Saraie, H. (2013). A sociological explanation of the political identity discourse in Iran after the 1357 Islamic Revolution. *Metallate Elmi ve Ectemaye İran*, 14(54).

- RadioFerda, (2024). Tehran ve Hamleye Ahire Hamas Aleyne İsrail:Cumhuri İslami be Donbale Çıst? <https://www.radioferda.com/a/32628464.html>
- Rahimkhani, K. (2024). Political opposition and voter mobilization in an authoritarian state: The case of parliamentary elections in Iran. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 51(3), 636-653. <https://doi.org/10.1080/13530194.2022.2141687>
- Rezaei, F. (2019). *Iran's Foreign Policy After the Nuclear Agreement: Politics of Normalizers and Traditionalists*. Springer International Publishing. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-76789-5>
- Roomi, F. (2023). The Iran-Israel Conflict: An Ultra-Ideological Explanation. *Middle East Policy*, 30(2), 94-109.
- Semin, A. (2023). Orta Doğu'da Filistin-İsrail sorununda bölgesel dengeler: algılar, iş birlikleri, jeopolitik ve İran etkisi. *Akademik Hassasiyetler*, 10(22), 90-108.
- Shamala, R. (2024). From rocket attack in Golan Heights to Haniyeh's assassination in Iran. <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/timeline-from-rocket-attack-in-golan-heights-to-haniyehs-assassination-in-iran/3291179>
- Soliman, G. F. S. (2024). The killing of Ismail Haniyeh – a defeat for Hamas or conflict escalation? <https://dr.ntu.edu.sg/handle/10356/179968>
- Sönmez, G., Batu, G., & Demirci, P. (2020). İran'ın "Direniş Eksenini"nde Süleymani Karılması: Orta Doğu'da Vekâlet Savaşlarında Yeni Dönem. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Steinberg, G. (2021). The axis of resistance" Iran's expansion in the Middle East is hitting a wall. SWP.
- Subotić, J. (2016). Narrative, Ontological Security, and Foreign Policy Change 1. *Foreign Policy Analysis*, 12(4), 610-627.
- Tabatai, S., & Soilemani, A. (2013). The Islamic Republic of Iran and the Zionist regime expansion of the normative space and mutual value threats. *Faslnamebeye Pejuheşhaye Rabbordi Siyaset*, 2(7).
- Uygur, H. (2017). İran'daki Protesto Gösterileri ve Sloganlar Ne Anlama Geliyor?, İRAM Center, <https://iramcenter.org/irandaki-protesto-gosterileri-ve-sloganlar-ne-anlama-geliyor-1057>

TÜRKÇE GENİŞ ÖZET

Bu çalışmada ontolojik güvenlik yaklaşımı kullanılarak Hamas'ın 7 Ekim'de İsrail'e düzenlediği saldırının ardından İran'ın Filistin politikasının nasıl şekillendiği irdelenmiştir. Araştırmanın temel sorusu, 7 Ekim saldırısının ve sonrasında yaşanan olayların İran'ın Filistin'e yönelik yaklaşımında bir değişimi tetikleyip tetiklemediği ve İran'ın normatif yükümlülükleri ile kısıtlı askeri ve ekonomik kapasitesi arasında nasıl bir denge kurduğu etrafında dönmektedir. Araştırmanın temel savı ise İran'ın 7 Ekim saldırısı sonrasında normatif yükümlülükleri ile maddi gerçeklikleri arasında sıkıştığı, bu minvalde kontrollü bir gerginlik stratejisi yürütmeye çalıştığıdır. Ancak İsrail'in krizi tırmandırma çabası ve Binyamin Netanyahu'nun savaş çığırkanlığı İran'ın kontrollü gerginlik stratejisini izlemesini zorlaştırırken kendisine yönelik eleştirileri de beraberinde getirmiştir. Çalışmada yöntem olarak ise belge ve içerik analizinden yararlanılmıştır. 7 Ekim saldırısı İran'ın bölgedeki rolünü test etmekle kalmamış, aynı zamanda Filistin davasını desteklemedeki etkinliğini de yeniden tanımlamıştır. İran'ın rolüne ilişkin literatürde çeşitli perspektifler bulunmaktadır. Bir görüşe göre Gazze'deki savaş Arap devletleri ile İsrail arasındaki normalleşme çabalarını sekteye uğratarak İslam dünyasında İsrail karşıtı duyguları canlandırabileceğinden İran bu krizden kilit bir fayda sağlayan taraf olarak ortaya çıkacaktır. Bir başka görüş ise İran'ın Direniş Eksenini'nin koruyucusu ve destekçisi olduğunu, 7 Ekim saldırısından sonra Direniş Eksenini'nin ABD (Amerika Birleşik Devletleri) ve İsrail karşıtı mücadelesinde başarı sağladığını ileri sürmektedir. Bu yaklaşımda Hamas, Hizbullah ve İran'ın kararlı bir şekilde İsrail'e karşı durduğu ve etkinli füze ve SIHA (Silahlı İnsansız Hava Araçları) saldırıları gerçekleştirdiği belirtilmektedir. Karşıt bir yaklaşım ise İran'ın tepkisini yetersiz bularak İran'ı İsrail'in eylemlerine yeterince karşılık veremeyen "kağıttan kaplan" olarak nitelendirmektedir. Bir diğer görüş ise İran'ın Filistin davasında samimi olmadığını hatta ihanet ettiğini ileri sürmektedir. Bu farklı görüşlerden yola çıkarak çalışmada İran'ın Filistin politikası 7 Ekim saldırısının ardından nasıl geliştiği ve nasıl bir yaklaşımın İran'ın 7 Ekim sonrası Filistin politikasını açıklayacağı gibi sorulara yanıt aranmıştır. Ontolojik güvenlik kuramsal çerçevesi bu soruların yanıtlanmasında önemli bir rol oynamaktadır. İlk olarak Robert Laing tarafından ortaya atılan ve daha sonra Anthony Giddens tarafından genişletilen ontolojik güvenlik en basit şekliyle, aktörlerin istikrarlı bir kimliğe sahip olduklarına dair güven hissini ifade eder. Bir aktörün ontolojik güvenliği biyografik anlatı ve rutinlere sahip olmasıyla ilişkilidir. Bu anlamda İran için İsrail karşıtlığı ve Filistin'e destek temelindeki biyografik anlatı ve rutinler istikrarlı bir kimliği sürdürmek adına önemlidir. Bu çalışma, İran'ın 1979 Devrimi sonrası kimliğine derinlemesine gömülü olan İsrail karşıtı dini-ideolojik anlatılarının Filistin politikasını şekillendirdiğini savunmaktadır. Bununla birlikte çalışma, İran'ın ekonomik zorluklar ve askeri zafiyetlerle belirginleşen sınırlı maddi kapasitesinin, normatif yükümlülüklerini tam olarak yerine getirme kabiliyetini kısıtladığını da ortaya koymaktadır. Nitekim İsrail ve ABD'ye karşı Direniş teması üzerinden şekillenen İran'ın Filistin politikası çeşitli maddi zorluklarla karşı karşıyadır. İran 7 Ekim saldırılarından sonra Hamas ve Direniş Eksenini'ni destekleyen bir retorik

benimsemesine rağmen İran'ın tepkileri stratejik olarak ölçülü olmuş ve İran liderliği kontrollü bir gerilim politikasını sürdürmeye çalışmıştır. Bu yaklaşım, İran'ın yaptırımlar, jeopolitik tehditler, ekonomik sorunlar ve iç siyasi huzursuzluk gibi kırılganlıklardan duyduğu kaygılardan kaynaklanmaktadır. İran füze ve SİHA teknolojisinde ilerleme kaydetmiş olsa da konvansiyonel askeri kabiliyetleri, askeri teknolojisi ve istihbarat gücü ideolojik taahhütlerinin gereklerini karşılamakta yetersiz görünmektedir. 7 Ekim saldırısı İsrail'in istihbaratına ve askeri yenilmezliğine indirilen bir darbe olarak kutlanmışsa da 7 Ekim saldırısı sonrasında gelişen süreç İran'ın önemli zorluklar, zafiyetler ve riskler içerisinde olduğunu da açığa çıkarmıştır. Zira İsrail'in acımasız saldırıları Gazze'yi harabeye çevirmiş, binlerce sivilin ölümüne ve büyük bir yıkıma yol açmıştır. Ayrıca Hizbullah'ın iletişim sistemleri zarar görmüş, Direniş Ekseni'nin birçok operasyonel lideri suikaste uğramıştır. Bu süreçte İran ve müttefiklerinin askeri yeteneklerinin özellikle de teknolojik ve istihbarat üstünlüğü açısından İsrail ve ABD'den geri olduğu anlaşılmıştır. Yine de İran ve müttefikleri füze ve SİHA saldırılarıyla ayakta durmaya devam ettikleri mesajını vermiştir. İran'ın içeride ve dışarıda sahip olduğu maddi kabiliyetler normatif taahhütlerine uygun hareket etme kabiliyetini zorlaştırmaktadır. Yine de İran karmaşık jeopolitik baskılar ve iç sorunlara rağmen ABD ve İsrail karşıtlığını kontrollü bir gerginlik şeklinde sürdürmeye devam etmiştir. İran'ın gerginlik stratejisini yürütmesi Filistin davasına destek ve İsrail karşıtlığı gibi söylemlerle şekillenen Direniş paradigmasına bağımlılığına dayanmaktadır. Kontrollü durumda tutmak istemesi ise maddi kabiliyetlerinin sınırlılığı ile ilgilidir. Ancak. İsmail Haniye ve Hasan Nasrallah gibi kilit liderlerin öldürülmesi, İsrail'in Gazze ile Lübnan'daki yıkıcı saldırıları ve işgalleri hatta İran generallerini ve üslerini hedef alan saldırıları İran'ın kontrollü gerilim politikasını zora sokmuştur. Tel Aviv'in temel politikası bölgedeki gerilimin arttırılması ve İran ve müttefiklerinin krize daha çok müdahil olması yönünde gibi görünmektedir. Ancak gerilimin tırmanması olasılığı İsrail ve İran için uzun vadede önemli riskleri ve maliyetleri beraberinde getirecektir. Lübnan ve Gazze'deki çatışmaların tırmanması hatta diğer bölgelere yayılması Orta Doğu'nun uzun yıllar boyunca barış ve istikrarını sarsarken radikalleşmeyi ve İsrail karşıtlığını besleyecektir. Eğer kriz tırmanmaya devam ederse İsrail kısa vadede bazı saha kazanımları elde etse bile uzun vadede gerilimi tırmandırma, insan haklarını ihlal etme, uluslararası hukuku hiçe sayma gibi politikaların olumsuz sonuçlarıyla karşılaşacaktır. İran ise maddi kabiliyetlerinin sınırlılığı sebebiyle İsrail ve ABD karşıtlığına ilişkin normatif yükümlülüklerinin ağır maliyetleri ile karşılaşma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Yine de İran'ın Filistin politikası büyük ölçüde normatif yükümlülükleri ve müttefiklerine yönelik ideolojik desteği çerçevesinde gelişecektir.

19 ve 20. Yüzyıl Osmanlı Astronomisinde Güneş ve Ay Tutulmaları Üzerine Düşünceler

Mustafa AYDEMİR¹-Cengiz ÇUHADAR²

Öz

Bu makalede Güneş merkezli evren modeli esas alınarak Osmanlı astronomisinde yazılmış olan eserlerde Güneş ve Ay tutulmaları hakkında verilen bilgiler analiz edilerek değerlendirilmeye çalışılmıştır. Makalenin giriş kısmında Yer merkezli ve Güneş merkezli evren modeli hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Osmanlı astronomisinde Güneş merkezli evren modeline göre ulaşıp incelenen eserler Mustafa Hilmi'nin Husûf ve Kûsûf, Mustafa Reşid'in Kozmografya, Ahmet Ziya Akbulut'un Kozmografya, Ohannes Agopyan'ın Avalim-i Felekiye, Salih Zeki'nin Yeni Kozmografya ve Tüccar Zade İbrahim Hilmi'nin Yeni Kozmografya Dersleri'dir. Bu kitaplardan Mustafa Hilmi'nin Husûf ve Kûsûfu Ay ve Güneş tutulması hakkında yazılmış müstakil bir kitaptır. Diğer eserler içerisinde genel astronomiye ait bilgilerle birlikte bölüm içinde tutulmalara ait bilgiler verilmektedir. Tutulmalar bölümünde tanımlar, şekiller ve hesaplamalara ait bilgiler bulunmaktadır. Bu çalışmada verilen bilgiler incelenip önemli kısımlar aktarılmaya çalışılmıştır. Çalışmada yer alan bilgilerde önemli tarihi tutulmalar, bilimsel hesaplamalar, Saros çevrimi hakkındaki açıklamalar ve bazı eski toplumların Güneş ve Ay tutulması üzerine düşünceleri ve tutulmalara yükledikleri olumlu-olumsuz yorumları aktarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Astronomisi, Güneş ve Ay Tutulması, Türk Düşünce Tarihi

The Interpretation of Solar and Lunar Eclipses in 19th- and 20th-Century Ottoman Astronomy

Abstract

This study analyses and evaluates information about solar and lunar eclipses in the works of Ottoman thinkers who adopted the heliocentric model. The introduction presents a brief overview of the geocentric and heliocentric models. The study considers several works that follow the heliocentric model in Ottoman astronomy, including Husûf ve Kûsûf by Mustafa Hilmi, Kozmografya by Mustafa Reşid, Kozmografya by Ahmet Ziya Akbulut, Avalim-i Felekiye by Ohannes Agopyan, Yeni Kozmografya by Salih Zeki, and Yeni Kozmografya Dersleri by Tüccarzade İbrahim Hilmi. One of them, Husûf ve Kûsûf by Mustafa Hilmi, is devoted exclusively to lunar and solar eclipses, while the others deal with eclipses as part of more comprehensive astronomical topics. These sections include definitions, illustrations and calculations related to eclipses. This study examines these sources and highlights key findings. It also examines significant historical eclipses, scientific calculations, explanations of the Saros cycle, and interpretations of solar and lunar eclipses in various ancient societies, as well as the positive and negative connotations attributed to these celestial events.

Keywords: Ottoman Astronomy, Solar, Lunar Eclipses, History of Turkish Thought

Atıf İçin / Please Cite As:

Aydemir, M. ve Çuhadar, C. (2025). 19 ve 20. Yüzyıl Osmanlı astronomisinde güneş ve ay tutulmaları üzerine düşünceler. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14 (2), 875-899. doi:10.33206/mjss.1645828

Geliş Tarihi / Received Date: 24.02.2025

Kabul Tarihi / Accepted Date: 23.03.2025

¹ Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, aydemirfb10@gmail.com,

 ORCID: 0009-0002-5140-8375

² Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, ccuhadar@kastamonu.edu.tr,

 ORCID:0000-0003-3444-9108

Giriş

Aristoteles'in (384-322) dünyanın merkezde olduğunu kabul ettiği evren anlayışını daha sonra Batlamyus (108-178), İlkçağın büyük astronomları Eratostenes ve Güneş, Ay ve gezegenlerin hareketleri hakkındaki görüşlerini aldığı Hipparkhos'tan önemli ölçüde faydalanmış, bu konuda dağınık bir şekilde bulunan bilgileri derleyerek sistematize etmiş, kendi Yer merkezli âlem modelini geliştirmiş, Dünya'nın sabit ve hareketsiz olduğunu ispatlamak üzere gözlemlere dayalı deliller öne sürmüştür. Batlamyus teorisine göre Güneş sistemindeki yedi gezegen (Güneş, Ay, Merkür, Venüs, Mars, Jüpiter, Satürn) düzgün ve dairevî olarak hareket ederler. Bunların hareketlerinde görünürdeki düzensizlikleri açıklayabilmek için taşıyıcı çember ve episikl (iç içe daireler) sistemiyle dış merkezli çemberler sistemi oluşturulmuştur. Bazı araştırmacılar Batlamyus'un sadece Rodoslu Hipparkhos'un gözlemlerini kullandığını iddia etmişlerse de, Batlamyus'un astronomiyi sistematik bir bilim haline getirdiği ve kendisinden öncekilerin çalışmalarına büyük ölçüde ilâveler yaptığı kesindir (Aydın & Aydın, 1992, ss. 196-197).

Batlamyus'un savunduğu Yer merkezli evren anlayışının tesiri Batıda Nicolaus Copernicus (1473-1543), Galileo Galilei (1564-1642), Johannes Kepler (1571-1630), Tycho Brahe (1546-1601) gibi bilim adamlarının çalışmalarıyla birlikte 16. yüzyılda önemini kaybetmeye başlamış, 17. yüzyıldan itibaren Güneş merkezli evren modeli hâkim olmuştur. Özellikle 1543 yılında Kopernik'in Güneş Merkezli Evren Modelini sunmasıyla astronomi ile fizik alanlarında birbirini ardı sıra yaşanan gelişmelere kapı aralanmış ve sadece astronomide değil, aynı zamanda felsefe ve din gibi düşünsel alanlarda da bir değişim gerçekleşmiştir.

Osmanlıda ise kuruluştan itibaren tüm bilimlerde olduğu gibi astronomide de önemli gelişmeler görülmemektedir. Fatih, İstanbul'u fethettikten sonra bilime ve bilim adamlarına olan ilgisiyle burada bir külliyeye kurmuş, Semerkant'ta yetişmiş olan Ali Kuşçu'nun 1472'de İstanbul'a gelmesinde ön ayak olmuştur. Ali Kuşçu, dönemin en önemli bilim insanlarından olup Osmanlı biliminin gelişmesinde büyük katkısı olmuştur. Bu ivmeyle önemli astronomlar yetişmiştir. 1575 yılında ise İstanbul'da Takiyüddin İstanbul Gözlemevi'ni kurmayı başarmıştır. Ne yazık ki, 1580 yılında veba vakası ve uğursuzluk gibi bilim dışı gerekçelerle gözlemevinin yıktırılmış, Osmanlı astronomisinde çığır açıcı gelişmeler duraksamıştır. 18. yüzyıla kadar Osmanlı'da, yeni astronomiye ilişkin bilgi ve ilgi çok azdır. Kopernik kuramına ilişkin bilgiler bu yüzyıldan sonra bazı eserlerde yer almaya başlamışsa da kuramın tam olarak kabulü 19. yüzyılın ortalarına doğrudur. Üstelik 17. yüzyılda Batı'da devrimsel çalışmalara neden olan teleskopa ilişkin bilgiler de Osmanlılara oldukça geç girmiştir. Hatta ilk teleskop temelli modern gözlemler 20. yüzyılda başlamıştır (Unat vd., 2021).

Uzun süre Yer merkezli evren modelinin etkisi altından çıkamayan Osmanlı astronomisi ise Batılı kaynaklardan yapılan tercüme hareketleri ile 17. Yüzyılda ilk temaslar başlamış, Güneş merkezli evren modeli gelişimini 19. Yüzyılda tamamlayabilmiştir. Yukarıda kısaca tarihçesinden ve gelişiminden bahsettiğimiz Osmanlı astronomisinde 19 ve 20. yüzyılda yazılmış olan eserlerde yer alan Güneş ve Ay tutulmaları üzerine düşünceler bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

Yöntem

Osmanlı astronomisinde 19-20. yüzyıllarda Güneş merkezli evren modeli temel alınarak yazılmış eserler de Ay ve Güneş tutulmaları hakkındaki bölümlerin derinlemesine anlama ve içerik analiz edilerek nitel araştırma yöntemi ile değerlendirilip aktarılmıştır. Eserlerde Ay ve Güneş tutulmalarının doğaüstü varlıklarla açıklanması hakkında verdikleri bilgiler, tarihsel öneme sahip önemli tutulmalar ve tarihleri, bilimsel olarak tutulmaların açıklanması ve Saros çevrimi hakkında vermiş oldukları bilgiler incelenip aktarılması amaçlanmıştır.

Evren-Örneklem

İncelememizde Osmanlı astronomisinde 19-20. Yüzyıllarda yazılmış ön plana çıkmış, içerik olarak benzerlikleri ve farklılıkları olan 6 eser incelenmiştir. Mustafa Hilmi: *Husûf ve Kûsûf*, Mustafa Reşid: *Kozmografya*, Ahmet Ziya Akbulut: *Kozmografya*, Ohannes Agopyan: *Avalim-i Felekiye*, Salih Zeki: *Yeni Kozmografya*, Tüccar Zade İbrahim Hilmi: *Yeni Kozmografya Dersleri* adlı eserleridir. Eserlerin belirlenme sürecinde Osmanlı astronomisinde Güneş merkezli evren modeline göre yazılmış eserler dikkate alınmıştır. Bu eserler tutulmalar hakkında vermiş oldukları bilgilerle astronomi alanında bilindiği için belirlenmiş ve örneklem olarak seçilmiştir. Örneklem olarak seçtiğimiz eserler ders kitabı mahiyetinde olup Osmanlı Türkçesi ile yazılmış eserlerdir.

Verilerin Analizi

İncelediğimiz eserlerden tutulmalar hakkında müelliflerin vermiş oldukları bilgiler değerlendirilmiş ve aktarılmıştır. Eserler içerisindeki bilgiler yorumlanmış, sadeleştirilip sınıflandırılarak özet niteliğinde açıklamaları yapılmıştır. İşlediğimiz veriler, olguların tanımlanması ve metin içerisindeki bağlamı doğrultusunda genişletilerek betimlenerek analiz edilmiştir.

Bulgular

Mustafa Hilmi: Husûf ve Kûsûf

Bu eser Mustafa Hilmi'nin Ay ve Güneş tutulması hakkında yazmış olduğu müstakil bir kitaptır. Hilmi, haksız eleştirileri önlemek için eserin giriş kısmında İbrâhim Hakkı Erzurûmî'nin (1703-1780) Mârifetnâme (1757) adlı eserinin Yer'in şekli ve gökyüzü hakkında verdiği bilgilere değinerek birinci maddesini (Hakkı, 2013, ss. 65-66) aynen aktarmıştır (Hilmi, 1304, s.3). Ancak İbrâhim Hakkı'da bu bilgileri Gazzâlî'nin Tehâfütü'l-Felâsife kitabının İkinci Mukaddimesinden (Gazzâlî, 2014, ss. 28-32) alıntılarla aktardığı görülmektedir (Hilmi, 1304, ss. 4-8). Bu kısımda Gazzâlî, Güneş ve Ay tutulmalarının incelenmesine gelecek olumsuz tepkilerin yanlış olduğunu belirtmiş, hadis delil gösterilerek* yapılacak olan olumsuz değerlendirmelerinde haksız olduğunu açıklamıştır (Hilmi, 1304, ss. 4-8).

Düşünüre göre gök cisimleri hareketlidir, bu hareket sonucunda bazen birbirleri arasına girip engellemeleri sonucunda tutulmalar gerçekleşir. Bazen Güneş, Ay ve Yer'in aynı hat üzerinde olup, Ay ve Yer'in birbirleri arasına girerek Güneş ışınlarını engellemesi ile tutulmalar oluşur. Ortadaki cisim ile karanlık görülen cisme nispetle oluşan bu olaya Ay tutulması, Güneş tutulması veya geçiş (مرور) gibi isimler verilir. Ayrıca tutulmalar için Ay'ın yörüngesinin ekliptik dairesine olan eğikliği sebebiyle oluşan kesişme noktalarına “düğüm noktaları” denilir. Ay yörüngesinin ekliptik dairesine olan eğikliğini; 4°57'22" ile 5°20'06" arasında olup ortalamasını 5°08'45" olarak verilmelidir (Hilmi, 1304, ss. 9-10). Ay'ın, ekliptik dairesinin güneyinden kuzeyine geçişteki düğüme “çıkış düğümlü, عقدة صعود”, kuzeyinden güneyine geçişteki düğüme ise “iniş düğümlü, عقدة سقوط” denilmektedir.

Mustafa Hilmi, Ay'ın kavuşum zamanında yani yeniay ve civarında düğüm noktalarından birinden geçmesi durumunda Ay'ın Güneş'in yüzeyini tamamen ya da kısmen kapatması ile Güneş tutulmasının gerçekleştiğini belirterek Güneş tutulmasını şekillerle göstermiştir (Hilmi, 1304, s. 11). Ona göre Ay ve Yer katı bir cisim oldukları için Güneş'in karşı istikametine gölge oluşturlar. Bu oluşan gölgenin tam güneş tutulması oluşturmaları için Ay'ın enberi konumunda gölgesinin Yer'e ulaşması gerekir, enöte noktasına yakın olduğunda halkalı güneş tutulması gerçekleşir (Hilmi, 1304, s. 12). Yer'in uydusu olan Ay'ın karşılaşma evresinde, dolunay zamanı veya yakınında düğüm noktaları veya civarında Yer'in, Ay'a giden Güneş ışınlarını engellemesi ile Ay Tutulması oluşmaktadır (Hilmi, 1304, ss. 12-13).

Düşünürümüz, Ay'ın yörüngesi ile ekliptik arasındaki eğikliğe değinerek bu eğiklik olmadığında her karşılaşmada Güneş tutulması, her kavuşumda ise Ay tutulmasının olacağını belirtmiş, bir senede yaklaşık 25 tutulmanın olacağını ifade etmiştir (Hilmi, 1304, s. 13). Ona göre Güneş tutulmasının oluşabilmesi için Güneş'in ve Ay'ın yörüngesinin kavuşum zamanında düğüm noktalarına uzaklığı 18°36'dan fazla olmaması, Ay'ın enleminin ise 1°34'52"yi aşmaması gerekir. Ay'ın enlemi; 15°19'30"den aşağı, 1°23'15"den fazla olmazsa tutulma kesin olurken bu iki sınır arasında ise Güneş tutulması şüpheli olacaktır. Ayrıca tutulmaların gerçekleşip gerçekleşmeyeceği, Güneş'in ve Ay'ın görünür yarıçaplarıyla ve paralakslarına da bağlı olduğunu ifade etmiştir (Hilmi, 1304, ss. 13-14).

Mütefekkir, Ay tutulması için ise yukarıdaki ifadeler ek olarak tutulma için gerekli miktarların farklı olduğuna değinmiş bu değerlerin yukarıdaki verilerden farklı olarak; 12°24', 9°23', 63'45", 51'57" olacağını belirtmiştir. Ona göre: Ay'ın yörüngesindeki düğüm noktalarının sabit olmayıp bir günde 3' 10" 63 salise, yıllık olarak ise 19° 20' 19" 7 salise hareket etmektedir. Verilen değerler neticesinde ekliptik dairesinde bir tam turun yaklaşık olarak 18 sene 218 gün 21 saat 22 dakika 46 saniye, Ay'ın, bir düğümden-aynı düğüme (Drakonitik Ay: 27.21222 gün) dönüş süresi 27 gün 5 saat 5 dakika 36 saniyedir (Hilmi, 1304, s. 14).

Hilmi, Ay'ın bir evreden diğer evreye geçiş süresine bir “kavuşum ayı” denildiğini belirterek bu ayın süresinin 29 gün 12 saat 44 dakika 2 saniye 87 salise (29.5305887215 gün) olup ekliptik dairesi üzerindeki tam turunu 223 ay yani, 6585.321 gün (18 sene 10 gün 7 saat 43 dakika) tamamlayacağını ve Güneş'in,

* “Güneş ve Ay Allah'ın ayetlerinden iki ayaettir. Onlar hiç kimsenin ölümü ve hayatı için tutulmazlar! Siz onları gördüğünüz zaman Allah'a dua edin, tekbir getirin, namaz kılın ve sadaka verin” (Gazzâlî, 2014, s. 30).

Ay'ın düğüm noktalarına nispetle tam turu 19 yıl (her yıl: 346 gün 62 salise) veya 6585 gün 772 salise de tamam olacağını açıklamaktadır. Arap ayından (Kavuşum ayı: 29.53059 gün.) Drakonitik ay daha kısadır (Hilmi, 1304, s. 15).

Düşünürümüz, dipnot kısmında Ay'ın düğümler noktasının Güneş'e doğru hareket etmesi sebebiyle tutulum yılının daha kısa olduğunu, Ay'ın düğüm noktalarının günlük hareketinin 3' 10", Güneşin ise ekliptik üzerindeki hareketinin günlük 59' 9" olduğunu ve bu veriler neticesinde Güneş takvimine göre bir yıl, 365 gün 242 saniye iken tutulma yılının ise 346 gün, 642 saniye olacağını ifade etmiştir (Hilmi, 1304, s. 15).

Hilmi, tutulmaların Güneş ve Ay'ın düğüm noktalarını 19*yılda tamamlanmasıyla tamamen olmasa da aynı düzen üzere tekrar ettiğini böylece arada 1 saat 49 dakika 6 salise gibi ufak farkların oluştuğunu, Güneş, Ay'ın düğümler noktasına 28' 06" olduğunu söylemektedir. Ona göre bu 19 yıllık tutulum yılına Keldanilerin "Saros"* adını vermişler ve böylece de büyük Güneş ve Ay tutulmalarını hesap etmişlerdir. Diyojen Laertios (M.S.180-240)'un Mısır'da 373 Güneş tutulması ve 832 Ay tutulmasını gözlemlendiği bilgisini aktaran Hilmi, onun naklettiklerini pek güvenli bulmadığını ancak bu tutulmaların 1200 veyahut 1300 sene zarfında gözlemlenmesinin mümkün olduğu için bu bilgilerin doğru olabileceğini ifade etmektedir (Hilmi, 1304, ss. 16-17).

Düşünürümüz, vermiş olduğu bilgiler neticesinde 18 sene 3 saliselik bir cetvelli Güneş ve Ay tutulmalarının geçmişteki ve gelecekteki hesaplanması ve açıklanması için yeterli olduğunu, ancak gerçekleşecek tutulmaların tamamen aynı şekilde gerçekleşmeyeceğini, yalnızca zamanını hesaplama da kullanıldığını belirtmektedir (Hilmi, 1304, s. 17).

Mustafa Hilmi, dipnot bilgisinde Endmond Halley'in (1656-1742) Saros çevrimi ile Ay ve Güneş tutulmalarının 1 saat 30 dakikalık bir zaman zarfı farkı ile hesaplanabileceğini bulduğunu belirterek Saros çevriminin 18 sene 10 gün 7 saat 43 dakika veya 18 sene 11 gün 7 saat 43 dakika olabileceğini söylemiştir (Hilmi, 1304, s. 17).

Mütefekkir, yukarıda vermiş olduğu bilgileri açıklamak için verdiği şu örnekleri vermektedir: "565 (27 Ağustos) yılında meydana gelen Ay tutulması 6 parmak* olduğu halde 583 (7 Eylül) yılında gerçekleşen tutulma da 7 parmak ve 601 (18 Eylül) yılındaki tutulma da yaklaşık 8 parmak olduğunu belirtmiştir. Ayrıca 908 (20 Mart) yılında tam Ay tutulması olarak görüldüğünü, 12 Saros çevrimi sonra 1088* yılındaki tutulma da ise aynı kaldığını belirtmiş; 1443* (17 Ocak) senesinde bu serinin³ bittiğini" vurgulamıştır (Hilmi, 1304, s. 18).

Düşünürümüz, 1295⁴ Haziran'ın da Kuzey Kutup noktasında bir Güneş tutulması Saros'unun başladığını ve seride gerçekleşen tutulmaların ilkinin Avrupa'da 27 Ağustos 1367⁵ yılında görüldüğünü,

* Tutulum yılı: $6585.32/346.62 = 18.999$

* *Saros Çevrimi*: "Saros" kelimesi Babilliler'de 3600 yıllık zaman dilimini ifade eden "sar" kelimesinden türetilmiş olup Edmund Halley tarafından 1691 yılında kabul etmesiyle birlikte kullanılmaya başlanılmıştır. Saros çevrimi, periyodu, aralığı ya da dönemi olarak ifade edilen zaman dilimi, birbirine benzeyen aynı karakterli tutulmaların ne zaman tekrar edeceğinin tarihidir. Bu ilk olarak Babilliler tarafından fark edilip hesaplanmıştır. Babilliler'den sonra hüküm süren Keldaniler tarafından geçmiş Ay tutulmalarının tekrarlanışı dikkate alınarak daha detaylı ve günümüzdeki değere daha yakın olarak hesaplanmıştır.

* Eserde tutulmalarının alanını belirlemek için *isbâ'* kelimesi kullanılmıştır. *İsbâ'* hakkında detaylı bilgi için bkz. (Unat, 2002, ss. 578-579).

* Burada verilen tarih hatalıdır. Yaklaşık 12 Saros çevrimi = 216 yıl. Bu da 908 + 216 = 28 Temmuz 1124 yılına denk gelir. Bahsetmiş olduğu 10 saros çevrimi sonrası olan 6 Temmuz 1088 tutulmasıdır.

* Saros serisi numaralarını 1955 yılında George van den Bergh (1890-1966) tarafından verilmiştir. Mustafa Hilmi bu tarihlendirmelere göre hatalıdır. Güncel seri numaralara baktığımızda 17 Ocak 1413 yılında Saros 95'de belirttiği Ay tutulması gerçekleşmiştir ama Saros 95'in son tutulması değildir. Saros 95 19 Nisan 349 yılında başlamış olup 26 Mayıs 1611 yılında son bulmuştur.

³ Vermiş olduğu bu tarihler Saros 95'de gerçekleşmiş tutulmalardır. Detaylı bilgi için bkz. (*NASA - Saros 95'teki Ay Tutulmaları Kataloğu*, t.y.).

⁴ NASA kayıtları ve hesaplamalarına göre 1295 yılında, 97 ve 102 numaralı Saros serilerinde geçen Güneş tutulmaları mevcuttur. Bu tutulmalar bahsettiği yerde ve tarihte gerçekleşmemiş olup bu tarih Saros çevriminin de başlangıcı değildir (*Catalog of Solar Eclipses: 1201 to 1300*, t.y.).

⁵ 1367 yılında ise 130, 97, 135 ve 102 numaralı Saros serileri gerçekleşmiştir. Ancak bahsettiği ay ve günde gerçekleşmemiştir. (Paragrafın sonuna doğru verdiği bilgiler neticesinde Saros 135'den bahsettiği anlaşılmaktadır. Saros 135, 5 Temmuz 1331 yılında başlamış olup 17 Ağustos 2593 yılında son bulacaktır.) 1367 yılında gerçekleştiğini bahsettiği tutulma ise 27 Temmuzda gerçekleşmiştir. Tutulmanın şekli için bkz. (*1367-07-27.gif* (520×600), t.y.).

1439⁶ yılında ise Avrupa'nın her yerinden gözlemlendiğini, ayrıca bu Saros serisindeki 19. Güneş tutulmasının da 1601⁷ yılında Londra da merkezi güneş tutulması olarak gerçekleştiğini, 1818 (5 Mayıs)'de⁸ 1836 (15 Mayıs)⁹ yılında Londra Şehrinde tutulmaların¹⁰ tekrar yaşandığını ifade etmiştir. Ona göre bu tutulma serisinin 39.* tutulmasının 10 Ağustos 1980¹¹ yılında ekvator bölgesinde gerçekleşeceği için Avrupa, Asya ve Afrika da gözlemlenemeyecek, 1980 tutulmasından itibaren bu tutulma serisinde tutulmaların artık güneye kayacak ve 78.* tutulma ile 30 Eylül 2665¹² yılında güney kutbunda tutularak seri son bulacaktır (Hilmi, 1304, ss. 18-19).

Bilginimiz, 18 sene 3 saniyelik bir Saros çevriminde* yaklaşık 70 adet tutulmanın yaşanacağını ve bunların 41 tanesinin Güneş, 29 tanesinin de Ay tutulması olacağını, ayrıca bir sene zarfında en fazla 7, en az da 2 tutulmanın meydana geleceğini ifade etmiştir. Bununla birlikte 7 tutulma olduğu senelerde 5 tanesi Güneş, 2 tanesi Ay tutulması olurken yılda en az iki tutulma gerçekleşiyorsa bunların ikisinin Güneş tutulması olacağını, Ay tutulmalarının bir yıl içerisinde en fazla 3 kez olurken bazı yıllarda hiç gerçekleşmeyeceğini belirtmektedir (Hilmi, 1304, s. 19).

Mustafa Hilmi, verilen oranlarda Güneş tutulmasının Ay tutulmasından fazla olduğu görünse de (oran olarak: 41:29=4:3) belli bir alan da Ay tutulmasının Güneş tutulmasından daha fazla gözlemleneceğini, bunun sebebi olarak da Ay tutulmasının gözlemlenebildiği alanın Güneş tutulmasından daha fazla olması, Güneş tutulmasının en fazla 180 mil, Çoğu zaman da 140 mil civarında bir alanda gözlemlendiğini belirtmektedir. Ona göre Yer'in Ay'dan daha büyük olması sebebiyle oluşturmuş olduğu gölge de etkili olmaktadır. Ayrıca Güneş tutulması esnasında Güneş'e olan uzaklığın çok olması tutulmanın gözlenebilir alanını etkilemektedir (Hilmi, 1304, ss. 19-20).

Düşünürümüz, tutulma esnasında Ay'ın gölgesinin Yeryüzündeki hızının 1830 mil veya saniyede yarım milden fazla bir hızda hareket edebileceğini, bunun da dakika da $30\frac{1}{2}$ (Gölgenin Yeryüzü üzerinde ilerleme hızının güncel değeri 30km/dk'dır.) olacağını ifade ederek Joseph Jérôme Lefrançois de Lalande (1732-1807) göre ise bu hızın dakika da 33.1 mil (53.2692864 km/dk) olduğunu vurgulamıştır (Hilmi, 1304, s. 20).

Bilginimiz, (دوسهژور)'ün* Güneş tutulmasının başlangıcından bitişine kadar en fazla, ekvator üzerinde 4 saat 29 dakika 44 saniye ve Paris enleminde ise 3 saat 26 dakika 22 saniye kadar sürebileceğini hesapladığını, ancak tam tutulmanın kısa olacağını nakletmiştir. (Hilmi, 1304, ss. 20-21) Ona göre Ay'ın enberi konumunda, Güneş'in ise enöte konumunda gerçekleşen tutulmaların en uzun süren tam tutulmalar olur. Bu konumda Güneş'in görünür çapı en küçük, Ay'ın ise en büyük olacaktır. En yakın noktasında Ay yüzeyi 33'31", en uzak konumunda Güneş yüzeyi $\frac{33'31''}{2'01''}$ olacaktır. Burada 2'01" olarak ifade edilen değer, tam güneş tutulması esnasında Ay'ın çizdiği yay(kavis)'dir ve Ay'ın yörünge üzerindeki hızı enberi konumunda yavaş olduğu halde bile tam güneş tutulmasının birkaç dakikadan fazla olamayacaktır (Hilmi, 1304, s. 21).

Mustafa Hilmi, tam güneş tutulmasının en uzun olduğu yerin ekvator enlemi olduğunu ve gerçekleştiği enleme göre de tutulmanın süresinin değiştiğini vurgulayarak (دوسهژور)'ün ekvator enleminde en fazla 7 dakika 58 saniye, Paris enleminde ise 6 dakika 10 saniye olarak gerçekleşeceğini hesapladığını nakletmiştir (Hilmi, 1304, ss. 21-22).

⁶ 8 Eylül 1439 yılındaki tutulma Saros 135) (1439-09-08.gif (520×600), t.y.).

⁷ 24 Aralık 1601 yılında halkalı Güneş tutulması gerçekleşmiştir. Saros serisinde 16. Tutulmadır. Saros 135'in 16. Tutulması olup en uzun süreli tutulmasıdır. Yaklaşık 10 dakika 14 saniye sürmüştür. Detaylı bilgi için bkz. (NASA - Saros Güneş Tutulmaları Kataloğu 135, t.y.-a).

⁸ 5 Mayıs 1818 yılında Halkalı Güneş tutulması gerçekleşmiştir. Tutulma rotası için bkz. (1818-05-05.gif (520×600), t.y.).

⁹ 15 Mayıs 1836 yılında Halkalı Güneş tutulması gerçekleşmiştir. Tutulma rotası için bkz. (1836-05-15.gif (520×600), t.y.-a).

¹⁰ 5 Mayıs 1818'de 15 Mayıs 1836'daki bahsettiği tutulmalar NASA verilerindeki Saros 135'e aittir.

* Saros 135'in 39. Tutulması 1 Eylül 2016 yılında gerçekleşecektir.

¹¹ 10 Ağustos 1980 yılında gerçekleşen tutulma 37. tutulmadır. Detaylı bilgi için bkz. (NASA - Saros Güneş Tutulmaları Kataloğu 135, t.y.-a).

* Saros 135'de 71 Güneş tutulması gerçekleşmiştir.

¹² Saros 135'de son tutulma 17 Ağustos 2593 yılında gerçekleşerek bitecektir. Tutulma rotası için bkz. (NASA - Saros Güneş Tutulmaları Kataloğu 135, t.y.-b).

* Mustafa Hilmi bir Saros çevriminin süresini vermiş ancak devamında Saros serisinde gerçekleşecek tutulma miktarı hakkında açıklamada bulunmuştur.

* Mustafa Hilmi'nin دوسهژور'den kastının kim olduğunu bulamadık. Kitaptaki yazılışını aynıyla verilmiştir.

Düşünüre göre halkalı güneş tutulmasının süresinin en fazla olduğu zamanda Ay, enöte iken Güneş, enberi konumundadır. Bunun sebebi Güneş görünür çapının en fazla, Ay görünür çapının ise en az olması ile en uzun halkalı tutulmanın gerçekleşmesi şeklinde açıklamıştır. En uzun halkalı tutulma için; en yakın noktasında iken Güneş'in görünür çapı $32'35''$, en uzak konumunda Ay'ın görünür çapı $\frac{29'22''}{3'13''}$ olacağını ifade etmektedir. Burada $3'13''$ olarak ifade ettiği değer, halkalı güneş tutulması esnasında Ay'ın çizdiği yaydır (Hilmi, 1304, s. 22).

Mütefekkirimiz, (دوسهژور)'ün halkalı güneş tutulmasının en fazla ekvator enleminde sürdüğü düşüncesini aktararak gerçekleşen tutulmanın da en fazla 12 dakika 24 saniye gözlemleneceğini, Paris enleminde ise bu tutulma süresinin en fazla 9 dakika 56 saniye olduğunu hesap ettiğini bildirmektedir (Hilmi, 1304, s. 22). O, halkalı güneş tutulmasının tam güneş tutulmasından uzun olma sebebini şu şekilde açıklamıştır: Birincisi; Güneş yüzeyinin en beri konumundaki görünür büyüklüğünün, Ay'ın yüzeyinin enöte halinden $3'13''$ fazla iken Ay yüzeyinin enöte konumundaki halinin, Güneş'in enberi halinden $2'01''$ fazla olması. İkincisi ise; Ay'ın enöte noktasındaki hareketinin enberi noktasındaki hareketinden daha yavaş olmasıdır (Hilmi, 1304, ss. 22-23).

Mustafa Hilmi, halkalı veya tam güneş tutulmalarının Saros çevrimi ile tarihlerinin açıklandığını, tam tutulmaların bölgede nadiren görülen bir olay olduğunu, buna örnek olarak da Edmond Halley'in 20 Mart 1140¹³ ile 22 Nisan 1715¹⁴ seneleri arasında Britanya da pek çok tutulma gerçekleştiği halde Londra şehrinde hiç tam güneş tutulmasının gerçekleşmediğini bildirdiğini aktarmaktadır (Hilmi, 1304, ss. 23-24).

Mütefekkirimize göre tam güneş tutulmasının ihtişamı, oluşturduğu olağandışı manzara ve tutulmanın şiddetine göre gökyüzünde yıldızlar ve gezegenler görülebilir. Ayrıca bu olay esnasında kuşlar, yabani hayvanlar yuvalarına kaçar, çiçekler kapanır, Yer karanlığa bürünür ve Tam güneş tutulması yaklaştıkça atmosfer ısısı hızlı bir şekilde düşer. Geçmiş dönemlerde cahil kavimler özellikle tam güneş tutulması esnasında Allah'ın gazap uygulayacağını düşünmüşlerdir. Nadiren gerçekleşen bu olay karşısında insanların çok korktukları ve dehşete kapıldıkları kayıtlarda yer almaktadır. Ancak ilimlerin gelişmesiyle birlikte batıl inanışlar son bulmuş, tutulmaların normal doğa olayları gibi olduğu anlaşılmıştır. Diğer doğa olaylarından farkı ise nadir gerçekleşmesidir (Hilmi, 1304, ss. 24-25).

Her sırada astronomi bilginlerinin dikkatini çeken tutulmaların Ay'ın hareketi neticesinde gerçekleştiğinin farkına varılıp incelendiğini belirten Hilmi, bu olayın detaylı hesaplamalar ile açıklanmaya çalışıldığını, önemli astronomi bilginlerinin dikkatini çeken tutulmaların, çeşitli zamanlarda gözlemlenip incelendiğini böylece Güneş ve Ay hakkında önemli bilgilere ulaşıldığını da ifade etmektedir (Hilmi, 1304, ss. 25-26).

Mustafa Hilmi, Güneş tutulması üzerine Hindular arasında yapılan bir âdeti şöyle anlatmaktadır: “Hindular Güneş tutulması esnasında Ay'ın Güneş'in üzerine ilerlemesini, Güneş'i zorla yutmaya çalışan bir canavar olduğuna inanır, korku ve dehşetle çeşitli ziller takar, velveleler içinde tüfekler atar, feryat figan çeşitli şeyler yapar, tutulmanın ilerlemesiyle yaptıklarının hiçbir faydasının olmadığını görüp, tutulmanın bitmesiyle de canavarın yenildiğini, adeta bir balığın lokmasını yutamayıp kusması gibi kurtulduğuna inanır, bu kocaman ejderhadan Yaratıcılarını (Hâlik) kurtardıkları için çok mutlu bir şekilde dağılırlar.” (Hilmi, 1304, ss. 26-27). Burada tam güneş tutulması büyük bir felaket olarak değil de ilahi yaratıcının evren üzerindeki idaresinin bir sonucu olarak görülmektedir.

Mütefekkir, Güneş ile Yer arasına Ay'ın yüzeyinin yalnızca bir kısmının girmesiyle kısmi güneş tutulmasının gerçekleşeceğini, halkalı güneş tutulmasının ise; Ay'ın görünür çapının Güneş'in görünür çapından küçük olması sebebiyle tamamen kapatamayarak Güneş'in bir ışık halkası olarak görünmesi olarak ifade etmiştir. O, Tam güneş tutulmasının ise Ay'ın görünür diskinin Güneş'in görünür diskinden büyük olarak Güneş'i tamamen kapatması şeklinde olduğunu, halkalı güneş tutulması esnasında Ay ve Güneş'in merkezlerinin tamamıyla kesişmesine, “merkezi halkalı güneş tutulması” denildiğini bildirmiştir (Hilmi, 1304, ss. 27-28).

Düşünür, tutulma esnasında gökyüzünde gerçekleşen renk değişimin olağanüstü olduğunu vurgulayarak Edmond Halley'in 1715 yılındaki tutulmadaki gözlemlerini aktarmaktadır: “Halley, Güneş tutulmasının yaklaşık 10 parmak iken gökyüzünün gök mavisinden koyu mora çalan kırmızı bir renge (küvez)

¹³ 20 Mart 1140 gerçekleşen tam güneş tutulma notları için bkz. (*Eclipse Quotations - Part II*, t.y.).

¹⁴ Bahsetmiş olduğu bu tutulma 3 Mayıs 1715 yılında gerçekleşmiştir. Tutulmanın ayrıntılı bilgisi için bkz. (*Besselian Elementleri - 1715 Mayıs 03'teki Tam Güneş Tutulması*, t.y.).

değişmeye başladığını ve Güneş'in tamamen tutulmasına kadar havanın karardıkça karardığını beyan eder." Hilmi bu bilgiye ek olarak tutulmaların gökyüzündeki renk değişimine etkisi kadar yeryüzündeki maddelere etkisi olduğunu belirterek, bu hususa dikkat edilmesinin başlangıcının 840 yılına kadar gittiğini ilave etmiş, maddeler üzerindeki renk değişimine örnek olarak Johannes Kepler'in 1590¹⁵ sonbaharında meydana gelen Güneş tutulması esnasında evrakçıların her şeyin sarı bir renk aldıklarını gözlemlediklerini nakletmiştir (Hilmi, 1304, ss. 28-29).

Mustafa Hilmi, İspanyol gökbilimci olan José Joaquín de Ferrer y Cafranga'nın (1763-1818) 1806¹⁶ yılında meydana gelen tutulma hakkındaki görüşlerini de şöyle aktarmaktadır: "Güneşin tamamen tutulduğu zamanda Ay'ın dolunay halinde vermiş olduğu aydınlığa denk bir ışıık kalmıştır." Düşünürümüz de buna ilaveten istisnai durumlar hariç tam güneş tutulmalarının kitap okumaya engel bir karanlık oluşturduğunu havanın tamamen kararmadığını ve bunun sebebinin de Güneş'in tamamen tutulması esnasında atmosfere gelen Güneş ışınlarının bir kısmının yansmasıyla aydınlandığını söylemiştir (Hilmi, 1304, s. 29).

Hilmi'ye göre Ay tutulmasının ihtişamı Güneş tutulması kadar fazla olmasa da insanların merakını çekmiştir. Ay'ın, Yer'in gölgesine girme miktarına göre kısmi ya da tam tutulma olur. Tam tutulma ile Ay'ın, Güneş ışınlarından 1 saat 50 dakika kadar mahrum kalabilirken, ayrıca yarı gölgeli bölgeye birinci teması ile son teması arasındaki sürenin de en fazla 5 saat 30 dakika kadar olabilmektedir. Ay tutulmasının süresinin hesaplamalar sonucu elde edilen değerlerden fazladır. Bunun nedeni ise atmosferin oluşturmuş olduğu gölgenin etkisidir. 26 Aralık 1833¹⁷ yılında gerçekleşen Ay tutulmasının gözlemlenmesinden edilen bilgilere göre Beer ve Johann Heinrich von Maedler'in (1794-1874) (*NASA-Dünya'nın Gölgelelerinin Genişlemesi*, t.y.) atmosferin Yer'in oluşturmuş olduğu gölge konisini $\frac{1}{50}$ kadar daha genişlettiğini bulmuştur (Hilmi, 1304, s. 30).

Bilginimize göre; Güneş tutulmasının gerçekleştiği hattın Ay tutulmasının gerçekleştiği hattan uzun olması sebebiyle Güneş tutulmaları daha fazladır ancak, Güneş tutulması sınırlı bir alanda gözlemlenebilirken Ay tutulması daha geniş alanlarda gözlemlenebilmektedir (Hilmi, 1304, s. 30). İstisna durumları hariç tutulursa tam tutulma esnasında bile Ay tamamen kaybolmayıp çoğunlukla çıplak gözle veya teleskopla görülebilir. Bazen de koyu kırmızı bakır renginde görülür. Buna örnek ise 19 Mart 1848¹⁸ yılında gerçekleşen Ay'ın çok net bir şekilde gözlemlenebilmesi sebebiyle çoğu kişi bu tutulmadan şüphe duyduğu Ay tutulmasıdır (Hilmi, 1304, ss. 31-32).

Düşünürümüz, Richard Lemon Lander'in (1804-1834) 2 Eylül 1830¹⁹ yılındaki Ay tutulması hakkındaki gözlemlerini de nakletmektedir: Lander; akşamüstü günbatımından önce havanın gayet sakin, yumuşak ve berrak olduğunu ve Ay'ın dolunay halinde doğmaya başladığını, ancak Ay'ın yavaş yavaş tutulmaya başlamasıyla halkın, korku ve dehşete kapılarak paniklediğini, hava da Ay'ın önünü kapatacak herhangi bir bulutun olmaması ve yerli halkın Ay tutulması hakkında herhangi bir bilgiye sahip olmamaları sebebiyle korku ve telaşa kapılarak hükümdarlarına haber vermeye koştuklarını belirtmiştir. İnsanların çeşitli çalgılar çalıp sesler çıkarmaya başladıklarını, bu durumu, Afrika'ya yabancı bir Avrupalının bu halkın arasına bırakılsa, inmiş bir ruh için sevinç merasimi olduğu zannedeceğini beyan etmiştir (Hilmi, 1304, ss. 32-33).

Hilmi, en eski Ay tutulması kayıtlarının Batlamyus'un bildirdiklerine göre Keldanilere ait olduğunu, bu kayıtların en eskisi Nabunasır/Buhtunnasr'in* yirmi yedinci ve II. Marduk-apla-iddina (M.Ö. 722-710) hükümetinin birinci senesi* ve Mısırlıların Thot ayının yirmi dokuzuncu günü M.Ö. 19 Mart 720²⁰ yılında gerçekleştiğini belirterek Babil'de bu tutulmanın tam ay tutulması olarak gözlemlendiğini açıklamaktadır. Bununla birlikte kayıtlı tutulmalardan ikincisinin parçalı olup Thot ayının on sekizinci günü, M.Ö. 8 Mart 719²¹ gerçekleştiğini üçüncü tutulmanın ise (فاموت) ayının on beşinci günü, M.Ö. 1 Eylül 719²² yılında

¹⁵ 1590 yılında iki tane tutulma gerçekleşmiş olup 4 Şubat'ta tam tutulma, 31 Temmuz halkalı Güneş tutulması gerçekleşmiştir. Bahsettiği tarihe uyan tutulma, 31 Temmuz'ta gerçekleşen halkalı Güneş tutulması olabilir. Detaylı bilgi için bkz. (*Güneş Tutulmaları Kataloğu: 1501'den 1600'e*, t.y.).

¹⁶ 16 Haziran 1806 yılında gerçekleşen tam güneş tutulmasının detayları için bkz. (*Besselian Elementleri-1806'daki Tam Güneş Tutulması 16 Haziran*, t.y.).

¹⁷ 26 Aralık 1833 yılındaki Ay tutulmasının rotası için bkz. (*LE1833-12-26T.gif (601×640)*, t.y.).

¹⁸ 19 Mart 1848 yılında gerçekleşen Ay tutulmasının rotası için bkz. (*LE1848-03-19T.gif (601×640)*, t.y.).

¹⁹ 2 Eylül 1830 tam Ay tutulması rotası için bkz. (*LE1830-09-02T.gif (601×640)*, t.y.).

* Buhtunnasr Takvimi: Babil hükümdarı Nabikadanassor'un tahta çıkış yılı olan M.Ö.747 yılı ile başlar.

* II. Marduk-apla-iddina hükümetinin üçüncü senesi olması gerekli. Sanırım burada tarihlendirme hatası yapılmış.

²⁰ 19 Mart 720 yılında gerçekleşen Ay tutulmasının rotası için bkz. (*LE-0720-03-20T.gif (601×640)*, t.y.).

²¹ M.Ö. 8 Mart 719'da gerçekleşen Ay tutulmasının rotası için bkz. (*LE-0719-03-09P.gif (601×640)*, t.y.).

Batlamyus'un rivayetine göre güney tarafında 6 parmak olup Babil'de Ay'ın doğuşu ile başlamış, 3 saat kadar sürdüğünü belirtilmektedir (Hilmi, 1304, ss. 33-34).

Mustafa Hilmi, bir başka Ay tutulmasının 91. olimpiyatın dördüncüsü ve Peloponnesos savaşlarının 19. senesi M.Ö. 27 Ağustos 412²³ senesinde gerçekleştiğini ifade etmiştir. Bu tutulmada, Yunan ordusu komutanı Nicias'in (نيسياس)* inat etmesi ve direnmesi sebebiyle Yunan ordusunda isteksizliğe neden olduğunu ifade etmiş, ayrıca modern hesaplamalar neticesinde tam tutulma olduğu belirlenmiştir (Hilmi, 1304, s. 34).

1 Mart 1504²⁴ yılındaki ay tutulmasının Kristof Kolomb'un (1451-1506) işine yaradığını bildiren mütefekkirimiz bu olayda Jamaika atalarının* Kristof Kolomb'a yiyecek ve içecek yardımında bulunmak istememeleri üzerine Kristof Kolomb, onlardan Ay ışığının alınacağını bildirdiğini, Ay tutulması başlar başlamaz yerli halkın korkarak İspanya donanmasına adeta birbirleriyle yarışır şekilde yardım ettiklerini ifade etmektedir (Hilmi, 1304, ss. 34-35).

Bilginimiz, 18 Ağustos 1887²⁵ yılında İstanbul'dan gözlemlenebilecek olan kısmi güneş tutulmasını haber vererek *Zevâlî-Vasatî*, *Hakikî-Ezânî* saatlere göre tutulmanın başlangıcı, ortası ve bitiş saatlerini vermiş, ayrıca 18 Ağustos Perşembe günü gerçekleşecek olan bu tutulmanın kısmi olduğu halde Güneş'in doğuşuna kadar uzayacağını belirtmiştir (Hilmi, 1304, s. 35).

Mustafa Hilmi 3 Ağustos 1887²⁶ yılında İstanbul'dan gözlemlenebilecek olan kısmi ay tutulmasının bilgilerini de vererek *Zevâlî-Vasatî*, *Hakikî-Ezânî* saatlere göre tutulmanın birinci teması, başlangıcı, ortası, sonu ve yarı gölgeli alan ile son temas saatlerini aktarmaktadır (Hilmi, 1304, s. 36). Başka bir tutulma olarak ise 28 Ocak 1888²⁷ (H. 14 Cemaziyülevvel 1305) yılında İstanbul'da cuma gecesi/cumartesi tam ay tutulmasının *Zevâlî-Vasatî*, *Hakikî-Ezânî* saatlere göre başlangıcı, ortası ve bitiş zamanlarını veren düşünürümüz bu tutulmanın 3 saat 39 dakika 2 salise süreceğini ifade etmektedir (Hilmi, 1304, s. 37). Ona göre bu tutulmanın gölgeyle birinci teması Ay'ın en kuzey noktasından doğusuna doğru 93° başlayacak ve en son temas noktasının ise 74° olacaktır. Bu tutulmanın 28 Temmuz 1888/H. 14 zilkade 1305²⁸ yılında gerçekleşecek olup Güneş doğacağı için İstanbul'da tutulma gözlemlenemeyecektir (Hilmi, 1304, s. 38).

Mustafa Reşid: Kozmografya

Erkân-ı Harbiyye Binbaşlarından olan Mustafa Reşid (1881'de Sağ), H. 1311 yılında basılmış Kozmografya adlı eserinde, dördüncü bölümün üçüncü kısmında Ay'ın tamamen ya da kısmen görüşten kaybolmasına Ay tutulması, Güneş'in görünmez olmasına ise Güneş tutulması şeklinde tanım yaparak konuya giriş yapmaktadır. Ona göre, Güneş ve Yer'in oluşturmuş olduğu gölge konisi bir hat oluşturur ve bu hattın dışında oluşan kısma "yarı gölgeli" alan adı verilmektedir. Ay'ın, gölge konisine girmesiyle tam ay tutulması, yarı gölgeli alana girmesiyle de kısmi ay tutulması yaşanacaktır. Tam ay tutulmasının gerçekleşmesi için iki şart gerekmektedir. Bunlardan ilki Yer'in oluşturduğu gölge konisinin uzunluğunun, Ay'ın Yer'e olan mesafesinden uzun olması, ikincisi ise Yer'in oluşturmuş olduğu gölge konisinin Ay'ı, tamamen içine alabilecek derecede büyük olmasıdır (Reşid, 1311, s. 236).

Yer'in gölge konisinin uzunluğu için hesaplamalar yaptıktan sonra Düşünürümüz, Güneş'in Yer'e olan uzaklığına değinerek (Reşid, 1311, s. 159) yapılan hesaplamaların sonucunda gölge konisinin uzunluğunu 216r, Ay-Yer arası mesafenin 60r olduğunu belirtmiş Ay'ın yere uzaklığının en fazla 64r, Yer'in

²² M.Ö. 1 Eylül 719'da gerçekleşen Ay tutulmasının rotası için bkz. (LE-0719-09-01P.gif (601×640), t.y.-a).

²³ M.Ö. 27 Ağustos 412 tam Ay tutulması rotası için bkz. (LE-0412-08-28T.gif (601×640), t.y.-a).

* Nicias, Sparta ve Atina arasındaki Peloponez Savaşı (M.Ö.431-404) sırasında Atinalı bir politikacı ve generaldi.

²⁴ 1 Mart 1504 (29 Şubat tutulması olarak da bilinir) gerçekleşen Ay tutulması rotası için bkz. (LE1504-03-01T.gif (601×640), t.y.).

* Jamaika'nın yerli halkına Arawak Kızılderilileri denir.

²⁵ Bahsetmiş olduğu bu tutulma 19 Ağustos 1887 yılında gerçekleşmiş olup tam tutulma olarak gözlemlenmiştir. Detaylı bilgi için bkz. (Besselian Elementleri - 1887'deki Tam Güneş Tutulması 19 Ağustos, t.y.).

* *Zevâlî saat*: Öğle vakti 12.00'yi başlangıç kabul eden saat.

* *Vasatî saat*: Türkiye'de ezânî saatten sonra kullanılan saat sistemi, alafranga saat. Karşıtı: Ezânî saat.

* *Hakikî saat*: Astronomik ve matematiksel hesaplamalarla tayin edilmiş saat.

* *Ezânî saat*: Güneşin batışında 12'yi göstermek üzere ayarlanmış olan, 1910 yılına kadar kullandığımız saat sistemi, alaturka saat, eski saat.

²⁶ 3 Ağustos 1887 yılında gerçekleşen kısmi Ay tutulmasının rotası için bkz. (LE1887-08-03P.gif (601×640), t.y.).

²⁷ 28 Ocak 1888 yılındaki tam Ay tutulması rotası için bkz. (LE1888-01-28T.gif (601×640), t.y.).

²⁸ Burada verilen tarih hatalıdır. Bu tutulma 23 Temmuz 1888 yılında gerçekleşmiştir. Tutulma rotası için bkz. (LE1888-07-23T.gif (601×640), t.y.).

oluşturmuş olduğu gölgenin uzunluğunun (gölgenin tepe noktası) 216r olduğuunu bununda tam ay tutulması için yeterli olduğuunu bildirmiştir. Ayrıca Ay'ın gölgeli alandaki yörüngesine ve Yer-Ay mesafesine değinerek çeşitli hesaplamalar yapmış ve çıkan sonucun tam ay tutulmasının gerçekleşmesi için yeterli olduğu sonucuna varmıştır.²⁹

Mustafa Reşid'e göre her karşılaşma zamanında Ay tutulması gerçekleşmemektedir. Ay'ın özel hareketi (Reşid, 1311, s. 198) maddesinde açıklandığı gibi Ay'ın yörüngesi daire şeklinde değıldir. Eğer daire şeklinde olsaydı her dolunayda Ay tutulmasının gerçekleşmesi gerekeceğini belirtip Ay'ın yörüngesinin, tutulum dairesine (Daire-i husûf) 5° 9' eğime sahip olduğuunu açıklamıştır. Ay'ın paralaksını veren bir hesaplama yaparak verilen denklem ile Ay'ın enleminin 1° 02' 36" 5 ila 52' 25" arasında olması gerektiğini bulur. 1° 02' 36" 5 saliseden fazla olursa tutulma gerçekleşmeyecek, 52' 25" az olursa da tutulma kesin olacak bu iki değeri arasında ise tutulma şüpheli olacaktır. Ay'ın yarı gölgeli alana girmesiyle Güneş'ten aldığı ışığın gölge konisine girene dek yavaş yavaş azalır ve Ay'ın tam olarak ne zaman yarı gölgeli alandan, gölge konisine getiğı zamanın hesaplanması da zor olacaktır (Reşid, 1311, s. 239).

Reşid, atmosferin Ay tutulması ve atmosferin gölge boyutuna etkisine değinmektedir. Ona göre Yerin, atmosfersiz oluşturmuş olduğu gölge konisinin tepe noktası uzunluğu 42r olacak ve bu da tam tutulma için yeterli olmayacaktır. Ay'ın uzaklığı 60r'dir. Tam tutulma zamanı Ay tam olarak tutulmaz ve kırmızı renkte görünür. Atmosferdeki kırılma nedeniyle bazen Güneş'in batışı sırasında ve bazen de doğuşu esnasında Ay tutulması gerçekleşebilmektedir (Reşid, 1311, ss. 239-240).

Bilginimiz Ay'ın, Yer ile Güneş arasından geçerken Güneş'i tamamen ya da kısmen örtmesine "Güneş tutulması" denildiğini, ayrıca kısmi tutulmaların, halkalı ya da sıradan(adi) şeklinde ikiye ayrılarak, sıradan tutulmaların Güneş'in bir kısmını kapattığını, halkalı tutulmaların ise Güneş'in tam merkezini kapatarak halka şeklinde görüldüğünü de ifade etmektedir (Reşid, 1311, ss. 240-241).

Düşünürümüzün, tam güneş tutulması için şekil vererek bir takım gerekli hesaplamalar yaptığı görülmektedir (Reşid, 1311, s. 242). Ona göre halkalı güneş tutulmasında ise Ay, Güneş'in merkezinden geçmesine rağımen tamamen kapatamayarak Güneş'in etrafında halka şeklinde görüntü oluşur. Gölge konisinin düştüğü kısımların dışında kalan yerlerde halkalı tutulma yerine yarı gölgeli alanlarda oluşan kısmi tutulma olarak gözlemlenir (Reşid, 1311, ss. 242-243).

Bilginimize göre Ay'ın tutulum düzlemindeki 5° 9' eğikliği sebebiyle her kavuşum zamanında tutulma gerçekleşmemektedir (Reşid, 1311, s. 242). O, yaptığı hesaplamalara göre Ay'ın enleminin 1°34' ila 1°24' arasında değıtiğini bulmuş, 1°34' daha büyük olursa Güneş tutulmasının kesin olacağını, verilen değeri arasında olursa şüpheli olacağını belirterek elde edilen Ay ve Güneş tutulması için gerekli verileri mukayese etmiş Güneş tutulmasının Ay tutulmasından daha fazla gerçekleşeceğini açıklamıştır. Ayrıca, bir sene zarfında 3/2 daha fazla Güneş tutulması geekleşeceğini ve bir yılda en fazla 7 en az ise 2 tutulmanın olacağını, en az iki tutulma olduğuunda ise bu iki tutulmanın da Güneş tutulması olacağını bildirmiştir (Reşid, 1311, ss. 243-244).

Mustafa Reşid'e göre tam güneş tutulmasında* ortalığı gece benzeri bir karanlık kaplar ve atmosferde kırılan Güneş ışınlarının tamamen kararmasını ne kadar engellese de, oluşan karanlıkla yıldızlar görülebilir. Güneş'in etrafında da kabarcıklı bir kırmızı tacın oluşur, tutulmada oluşan bu karanlık en fazla 7-8 dakika, ekvator da 7 dakika 58 saniye ve Paris de ise 6 dakika 10 saniye gözlemlenir, sonra ayın batı tarafından Güneş ışınları görünür (Reşid, 1311, ss. 244-245).

Düşünür, tutulmaların insanların dikkatini çektiğini hatta korkuttuğunu ama sonraları öğrendikçe bunların doğıal bir olay olduğuunu ve meydana geliş zamanlarının tayini için Saros çevriminin keşfedildiğini belirtmektedir. Ona göre Saros müddeti 18 yıl 11 gün veya 223 kavuşum ayından oluşur ve her çevrimde tutulmalar tekrar eder. Ayrıca bir Saros çevriminde 70 tutulma gerçekleşebilir ki bunlarında 41'i Güneş tutulması olacaktır. Saros çevrimi, tutulmaların nerede olacağını ve ne kadar alanı etkileyeceğini vermemektedir (Reşid, 1311, ss. 245-246).

Reşid, 19. asırda meydana gelmiş bazı gerçekleşen tam güneş tutulmalarının '1844 yılında Fransa'nın güneyinde³⁰ 1851 Almanya'nın kuzeyinde³¹, 1858 İngiltere de³², 1860 İspanya'nın kuzeyinde³³ ve 1868

²⁹ Hesaplamalar ve şekillerin geniş bilisi için bakınız (Reşid, 1311, ss. 237-238).

* Kitap da Ay tutulması (husûf) şeklinde yazmıştır, lakin bahsettiğı konu Güneş tutulmasıdır.

³⁰ NASA kayıtlarına göre 1844 yılında Fransa'dan gözlemlenebilen bir tam güneş tutulması yaşanmamıştır. Detaylı bilgi için bkz. (*Catalog of Solar Eclipses: 1801 to 1900*, t.y.).

³¹ 28 Temmuz 1851 Tutulma gözlem notları için bkz. (*Tutulma Alıntıları - Bölüm IV*, t.y.).

Asya'nın güneyinde³⁴ olduğunu naklederek bu tutulmalarda Güneş'in etrafında oluşan kabarcıklarında ne olduğunun keşfedildiğini bildirmektedir (Reşid, 1311, s. 246).

Düşünürümüze göre 3 Güneş tutulmasına karşın 2 Ay tutulması gerçekleşir ancak bir bölgede Güneş tutulmasından daha çok Ay tutulması gözlemlenmektedir. Bu durumun nedeni ise, Güneş tutulmasının sadece belli bir alanda gözlemlenirken Ay tutulmasının ise Ay'ın görülebildiği her yerden gözlemlenmesidir. Bir sene zarfında en fazla 7, en az ise 2 tutulma olur ve en az 2 tutulma olduğu zaman bunların ikisi de Güneş tutulması olacaktır. 19. asırda Paris'de 73 Ay tutulması ve 39 Güneş tutulması görülmüştür. Tam güneş tutulması aynı yerde nadiren gözlemlenmiştir (Reşid, 1311, s. 247).

Mustafa Reşid, Medler ile Lidyahılar arasındaki savaşı örnek göstererek Ay ve Güneş tutulmalarının zamanının bilinmesinin tarihçiler arasında ihtilafa düşmüş olayların netleşmesinde büyük öneme sahip olduğunu belirtmektedir. Ona göre tarihçilerin, ne zaman meydana geldiği konusunda ihtilafa düştüğü bu savaşta tam güneş tutulması meydana gelmiş ancak savaş esnasında meydana gelen ve Küçük Asya'dan gözlemlenen tutulmanın 610* senesinde gerçekleştiği hesaplanmıştır. Tarihçiler ise M.Ö. 582 ila M.Ö. 630 seneleri arasında olduğu hususunda ihtilafa düşmüşlerdir (Reşid, 1311, ss. 247-248).

Düşünür, sonuç kısmında; tekrar Ay ve Güneş tutulmasını tanımlamış, nasıl meydana geldiğini ve yarı gölgeli alanın nasıl oluştuğunu, Ay'ın yörüngesinin daire olmadığı, daire olsaydı her kavuşumda ve karşılaşmada tutulmanın olacağını ifade ederek Ay'ın enlem limitlerini vermiş hangi derecelerde Ay tutulmasının gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini açıklamıştır. O, atmosferimiz sayesinde tam ay tutulmasında bile Ay'ın tamamen karanlık kalmadığını, ayrıca bazı kere Güneş'in doğuşundan evvel ya da Güneş'in batışından biraz sonra Ay tutulmasının görülebileceğini, bunun sebebinin ise atmosferimizdeki kırılmadan kaynaklı olduğunu ifade etmiştir (Reşid, 1311, s. 249).

Ahmet Ziya Akbulut: Kozmografya

Ahmet Ziya Akbulut, 1872 yılında doğmuş olup asıl ismi Ahmet Ziya b. Mustafa Rıza'dır. Akbulut soyadını sonradan almıştır. H. 1320/1905 yılında basılmış Kozmografya adlı eserin beşinci bölüm, birinci faslında Güneş ve Ay tutulmasından bahsedilmektedir.

Düşünür'e göre Güneş tutulması kavuşum ya da gurre* vakitlerinde meydana gelip; bazen Güneş'in bir kısmının kararması, bazen kısa bir süre tamamen kararıp gözden kaybolması bazense ortası karanlık olup parlak bir halka gibi görünmesi şeklinde olmaktadır. Yer, Ay ile Güneş arasında kaldığı vakitte ise "Ay tutulması" gerçekleşmektedir (Akbulut, 1320, s. 185).

Ziya Akbulut, Yer'in ışık yaymayan bir cisim olduğunu, Güneşe dönük tarafının aydınlık diğer tarafının ise karanlık kaldığını bildirmektedir. Ona göre Yer'in, arka tarafında ise koni şeklinde bir gölge oluşur ve bu gölgenin uzunluğu, Yer'in Güneş'e olan uzaklığına bağlı olarak değişir. Ay, bu gölge konisine girmesiyle Güneş ışığından kısmen ya da tamamen mahrum kalır (Akbulut, 1320, s. 186).

Mütefekkirimiz, tutulmanın kısmi mi yoksa tam mı olacağını üzerine hesaplamalar yaparak Yer'in oluşturmuş olduğu gölge konisini tasvir etmiştir. Buna göre gölgenin tepe noktasının uzunluğunu $rd=216r$ olarak hesaplamıştır. Ay'ın enberi noktasında Yer'e en fazla $60r$ uzaklıkta olabileceği ve elde etmiş olduğu hesaplama ile de tutulmanın gerçekleşmesinin mümkün olduğunu açıklanmıştır (Akbulut, 1320, ss. 186-187).

Akbulut, Ay'ın tutulum dairesine $5^{\circ}9'$ eğimli olduğunu bu yüzden her karşılaşmada Ay tutulması ve her kavuşumda Güneş tutulmasının gerçekleşmeyeceğini, Ay tutulmasının gerçekleşmesi için karşılaşma zamanı, düğüm noktalarında veya civarında olması gerektiğini belirterek, iki düğüm noktasının kesişmesi ile gerçekleşeceğini ifade etmektedir (Akbulut, 1320, ss. 187-188).

³² 15 Mart 1858: bu tutulma halkalı güneş tutulması olup İngiltere'den gözlemlenmiştir Tutulma rotası için bkz. (1858-03-15.gif (520×600), t.y.) Aynı yıl gerçekleşen diğer tutulma, tam güneş tutulması olup gözlemlendiği tutulma rotası için bkz. (1858-09-07.gif (520×600), t.y.).

³³ 18 Temmuz 1860 tutulma notları için bkz. (Tutulma Alıntıları - Bölüm IV, t.y.).

³⁴ 18 Ağustos 1868 tutulma rotası için bkz. (1868-08-18.gif (520×600), t.y.-a).

* Küçük Asya'dan görülebilecek tam güneş tutulması M.Ö.30 Eylül 609 yılında gerçekleşmiştir. M.Ö. 699-600 yılları arasında gerçekleşmiş tutulmalar için bkz. (Catalog of Solar Eclipses: -0699 to -0600, t.y.).

* Gurre: ayın ilk günü.

Düşünür, Ay tutulması için karşılaşma zamanında düğüm noktalarında Ay'ın enlemi <52' kesin, 52' > enlem < 63' şüpheli, >63' ise Ay tutulmasının gerçekleşmeyeceğini hesaplamıştır.³⁵ O, Ay'ın kısmen gölge konisine girmesiyle kısmi tutulmanın yaşanacağını ve ilk olarak kısmi tutulmanın Ay'ın, yarı gölgeli alana girmesiyle başlayacağını ayrıca kısmi tutulmada Ay üzerinde oluşan gölgenin aynı zamanda Yer'in şeklinin de küre olduğunu gösterdiğini söylemektedir (Akbulut, 1320, s. 190).

Ahmet Ziya, Ay'ın, yerin gölgesine tamamen girmesiyle tam ay tutulmasının gerçekleştiğini ve önceki hesaplamalarla bunun mümkün olduğunu belirtmiş, Ay'ın, yerin gölgesine girmeye başladığında parlaklığının sönükleşmeye başladığını ve tam tutulma esnasında tamamen karardığını, tam ay tutulmasının 2 saat süreceğini* ve tutulmanın başlangıçtan itibaren bitişe kadar olan safhalarını açıklamaktadır (Akbulut, 1320, ss. 190-192). Ona göre atmosfer Yer'in oluşturduğu gölge konisine etki eder; Güneş ışınlarını kırarak gölge konisi hesaplamalarını etkiler. Atmosfer olmasaydı gölge konisinin uzunluğu ancak 42r olacak, bu da tam ay tutulması için yeterli olmayacaktır. Ayrıca tam tutulma esnasında Ay'da sadece bir kızılık olacaktır (Akbulut, 1320, s. 192).

Güneş tutulmasının kavuşum vaktinde veya civarında olacağını, yarısı daima karanlık olan Ay'ın, Yer'in etrafında dönüş hareketi neticesinde bir gölge konisi oluşturacağını belirten Akbulut, bu gölge konisinin Ay'ın, Yer'e olan uzaklığına bağlı olarak değiştiğini belirtmektedir. O, Ay'ın oluşturmuş olduğu bu gölge konisinin 43-51r arasında değişiklik gösterdiğini, Ay'ın yörüngesinin, Yer'e olan uzaklığının 51-63r arasında olduğunu ve enberi noktasında Ay'ın oluşturmuş olduğu gölge konisinin Yer'e ulaşamayacağını, Ay, enöte* konumunda ise oluşturmuş olduğu gölge konisinin Yer'e ulaşacağını ifade etmektedir (Akbulut, 1320, s. 193).

Mütefekkirimiz, tam tutulmanın etkili olduğu alanın sadece 1/12000 olduğunu açıklarken, Yer ve Ay'ın hareketleri neticesinde yeryüzüne ulaşan gölgenin hareket halinde olduğunu, enberi noktasında ise gölge konisinin tepe noktası Yer'e ulaşmadığı için halkalı tutulma yaşanacağını ve bazı noktalarda yarı gölgeli alanın oluşturmuş olduğu kısmi tutulmaların gözlemleneceğini söylemektedir (Akbulut, 1320, ss. 192-193). Ona göre Ay'ın yörüngesi daire olsa idi her kavuşumda Güneş tutulması gerçekleşirdi. Ancak yörüngesindeki meyilden dolayı Ay'ın gölge konisi Yer'in altında ya da üstünde kalacaktır. Ay'ın enleminin 1°24'10"dan aşağı ise tutulma kesin, 1°32'2"den fazla olursa Güneş tutulması gerçekleşmeyecektir. Ayrıca yukarıda verilen iki değer arasında şüphe de olabilir (Akbulut, 1320, s. 193). Ay tutulması, gökyüzünde Ay'ın görülebildiği her yerden gözlemlenirken Güneş tutulması, sadece Ay'ın oluşturmuş olduğu gölge konisinin Yer'e değdiği alanlarda gözlemlenebilmektedir (Akbulut, 1320, s. 194).

Ziya Akbulut, eskiden "Saros çevriminin" bilindiğini, bunun 18 yıl 11 günden oluştuğunu, bir Saros serisinde 70 tane tutulmanın gerçekleşebileceğini ve bu tutulmaların 41'inin Güneş tutulması olup, 29 tanesinin de Ay tutulması olduğunu, bu tutulmaların bir Saros çevrimi sonra tekrar edeceğini belirtmektedir. Ona göre bir sene zarfında en fazla 7, en az ise 2 tane tutulma gerçekleşebilecektir. Ayrıca bir sene de en az 2 defa tutulma gerçekleşecek olursa bu tutulmaların ikisi de Güneş tutulması olacaktır (Akbulut, 1320, s. 195).

Akbulut, Ay ve Güneş tutulmasının hangi şehir de ne zaman ne vakit gerçekleşeceğinin hesabı için Mustafa Hilmi'nin "Hey'et-i Felekiyye" adlı eserine bakılmasının uygun olacağını söyleyerek konuyu bitirmektedir (Akbulut, 1320, s. 195).

Ohannes Agopyan: Avalim-i Felekiye

Merzifon'da bulunan Anadolu kolejinde öğretmenlik yapan Ohannes Agopyan, Güneş tutulması hakkında en eski kayıtları Çince yazılmış olan, Çin tarih kitabı Şu-King adlı eserde bulunduğunu şöyle aktarmaktadır (Agopyan, 1909, ss. 54-55): "M.Ö. 2158 yılında kraliyet astronomu Hi ve Ho, tutulmaların önceden bilinebileceği halde tutulmayı doğru hesaplayamadığı için akabinde idam edilerek cezalandırılır. Cezalandırma sebebi ise Hi ve Ho'nun, Ay'ın tutulması esnasında adet üzere gerçekleşmesi gerekirken ruhaniyetinin ertelenmesi üzerinedir." Bu tutulma Antik Çin İmparatorluğundan Hia (Hsia M.Ö. 2205-1767) sülalesinin dördüncü Chung K'ang'ın (M.Ö. 2160) zamanında meydana gelmiştir (Öztuna, 1996, s. 174).

³⁵ Detaylı bilgi için bkz. (Akbulut, 1320, ss. 188-189).

* Günümüzde en uzun tam ay tutulma süresi 1 saat 47 iken Ay'ın, Yer'in gölgesine girmeye başlayıp çıkması 3 saat 42 dakika sürmektedir.

* Elimizdeki nüshada 193. sayfada sanırım basım hatası olmuş enöte (وَج) ve enberi (حَضِيض) ifadeleri yanlış kullanılmıştır.

Agopyan'a göre Yunan ve Roma tarihçileri yazmış olduğu eserlerde Güneş tutulmasına yer vermişlerdir. Kayıt altına alınan bu tutulmalar, günümüzde Güneş ve Ay tutulması cetvelleri ile doğru bir şekilde hesaplanabildiği için önemli olayları açıklayarak tarihe ışık tutmaya vesile olmaktadır. Mesela Herodot'un naklettiği Yunanlı Filozof olan Thales'in gerçekleşmeden önce haber verdiği Güneş tutulması, günümüzde Güneş tutulması cetvelleri sayesinde hesaplanarak M.Ö. 28 Mayıs 585³⁶ gerçekleştiği kesinleştirilmiştir (Agopyan, 1909, s. 55).

Mütefekkirimiz, Herodot'un "Tarih" kitabında yer vermiş olduğu Medler ve Lidyalılar arasındaki Halys Nehri Muharebesinden(Herodotos, 2023, ss. 42-43) bahsederek Thales'in önceden haber vermiş olduğu Güneş tutulmasının gerçekleşmesiyle savaşın sulh ile bitmesinde etkisinin ne kadar önemli olduğunu vurgulamış, Güneş tutulmasının birkaç sene evvel Thales tarafından önceden tahmin edilmesi örneğinin o dönemlerde tutulmaların hesaplanabilir bir olgu olduğu anlamına da geldiğini ifade etmektedir (Agopyan, 1909, ss. 55-56).

Agopyan, Yunan tarihçilerinden Ksenafones'in (M.Ö. 570-480) "Onbinlerin Dönüşü" adlı eserinde* İranlıların* Medlerle yaptığı savaşta Medlerin yaşadığı Larisa şehrini kuşattığını lakin alamadığını, savaş esnasında yaşanan Güneş tutulmasıyla kaledekilerin korku ve telaşa kapılarak savunmanın düşüp teslim olduklarına atıf yapmaktadır. Ona göre bu olay aslında tam güneş tutulmasıdır ve matematikçilerin hesabına göre bu Güneş tutulması M.Ö. 19 Mayıs 557³⁷ senesinde gerçekleşmiştir (Agopyan, 1909, s. 56).

Düşünürümüz, Herodot'un tam güneş tutulmasına benzer bir olayı³⁸ şu şekilde anlattığını aktarmaktadır (Agopyan, 1909, ss. 56-57):

"M.Ö.480 yılında İran Hükümdarı Kserkes (M.Ö. 519-465) ilkbaharda Sardes Şehrinden Abydos şehrine, savaş için ordusuna hareket emrini vermişti. Ordu harekâta geçeceği sıra da gökyüzünde hiç bulutun olmadığı ve gökyüzünün tamamen berrak olduğu âlemde şiddetli bir karanlık oldu aydınlık olan gündüz karanlık bir geceye dönüştü. Kserkes, bu olayı görünce büyük bir dehşete kapılarak Mecusilerden* bu olayın neye yorumlanabileceğini sordu. Onlar şöyle açıkladılar: "Güneş, Yunanlıların koruyucusudur, ilahlar Yunanlıların yenileceğini haber veriyor" dediler. İran Hükümdarı, bu duyduklarından memnun olarak yoluna devam etti."

Agopyan, Sir George Biddell Airy (1801-1892) tarafından hesaplanarak doğrulanan tarihe kayıtlı diğer bir Güneş tutulmasını da Sicilyalı Diodoros'dan (M.Ö. 90-20) şöyle nakletmektedir (Agopyan, 1909, ss. 57-58): "Bu olay, Kartacalılar'ın, Siraküza ordusunu ve komutanı Agathocles'i yendiği ve akabinde Agathocles'in Sicilya adasına kaçtığı Beyaz Tunus Muharebesidir (M.Ö. 310). Kartacalılar, Agathocles'i yakalamak için limanı kuşattılar. Agathocles, 15 Ağustos M.Ö. 310³⁹ yılında gerçekleşen Güneş tutulmasından istifade ederek erzak gemileriyle kaçmayı başardı." Ona göre tam güneş tutulmaları nadiren meydana gelen bir olaydır ve insanların dikkatini çekerler. Ayrıca, İngiltere de gözlemlenen son tam güneş tutulmaları, 3 Mayıs 1715⁴⁰ ve 22 Mayıs 1724⁴¹ yıllarında gerçekleşen tutulmalardır (Agopyan, 1909, s. 58).

Mütefekkirimiz, isim belirtmeden Saksonlu bir tarihçiden 18 Mart 1140⁴² yılında meydana gelen Tam Güneş tutulmasından bahsederek bu tutulma büyük perhiz mevsiminde* öğle vakti yemek yerken gerçekleşmiş olup, birden Güneş'in karardığını hatta lamba yakmaya mecbur kaldıklarını, halkın bu olay karşısında sokağa fırladığını ve gökyüzündeki yıldızların parladıklarını gördüklerini nakletmektedir (Agopyan, 1909, s. 58).

³⁶ Bahsetmiş olduğu tutulma M.Ö. 28 Mayıs 584 yılında gerçekleşmiştir. Tutulma rotası için bkz. (-584-05-28.gif (520×600), t.y.).

* Ksenophon bu olayı bir bulutun Güneşi kapatması ve halkın korkarak şehri terk ettiği şeklinde aktarmıştır.

* Pers kralı II. Kyros dönemi (M.Ö. 558-529).

³⁷Bahsedilen tutulma M.Ö. 19 Mayıs 556 gerçekleşmiştir. Tutulmanın rotası için bkz. (-556-05-19.gif (520×600), t.y.).

³⁸ Detaylı bilgi için bkz. (Herodotos, 2023, ss. 529-530).

* Eserde Mecusiler olarak geçmektedir. Doğrusu Maglar olup Eski Ortadoğu'nun bitişken dilli halklarından biri olan ve İran, Irak ile Anadolu topraklarında hükümlanlık süren Med devletinin 10 boyundan biridir. Bu boy, Medlerin ruhbanlar sınıfını oluşturduğu için mag'in kelime anlamı da "rahip veya rahipler sınıfı" dır.

³⁹ M.Ö. 15 Ağustos 310'de gerçekleşen Güneş tutulması hakkında bir atıf: (Tutulma Ahntıları - Bölüm I, t.y.).

⁴⁰ 3 Mayıs 1715'de gerçekleşen tam güneş tutulmasının rotası için bkz. (1715-05-03.gif (520×600), t.y.).

⁴¹ 22 Mayıs 1724'de gerçekleşen tam Güneş tutulmasının rotası için bkz. (1724-05-22.gif (520×600), t.y.).

⁴² Gerçekleşen bu Güneş tutulması NASA kayıtlarına bakıldığında bu tarife uyan en uygun tutulma 20 Mart 1140 olarak geçmektedir. 20 Mart 1140 yılındaki tutulma bazı atıflar için bkz. (Tutulma Ahntıları - Bölüm II, t.y.).

* Büyük perhiz: Kül Çarşambası günü başlayan ve yaklaşık 6 hafta sonra Paskalya pazarından önceki gece sona eren oruç dönemidir. 4 Şubat 11 Mart arasındaki günlere denk gelir.

Ohannes Agopyan, Güneş tutulmasının, Güneş, Ay ve Yer'in aynı hat üzerinde bulunduğu halde Ay'ın Güneş ile Yer arasına girmesiyle gerçekleştiğini, Ay'ın, Yer ile Güneş arasından geçtiği yeniay (kavuşum) evresinde meydana geldiğini, Ay tutulmasının ise karşılaşma yani ayın 14-15 günlerinde gerçekleştiğini ifade etmiştir (Agopyan, 1909, ss. 58-59).

Agopyan Güneş tutulması çeşitlerini şu şekilde sıralamaktadır (Agopyan, 1909, s. 59):

- Parçalı Güneş tutulması (Küsûf-u cüz'i): Güneş'in yalnızca bir kısmının görünmesidir.
- Tam Güneş tutulması (Küsûf-u külli): Ay'ın gölgesinin yeryüzüne düştüğü yerlerde gözlemlenir.
- Merkezi Güneş tutulmaları (Küsûf-u merkezi): Yeryüzünde, Ay'ın gölgesinin tepe noktasının düştüğü alanlarda gözlemlenir.
- Halkalı Güneş tutulmaları (Küsûf-u halkavi): Güneş tutulması esnasında Güneş'in Ay'ın etrafında halka gibi görünmesidir. Bu olay Ay'ın gölge konisinin yönü üzerine çıkış halinde yeryüzü üzerinde rast geldiği noktalarda gözlemlenir.

Düşünürümüz, Güneş ile Ay'ın görünür çaplarının yaklaşık olarak birbirine yakın olduğunu, Yer'e olan uzaklıklarına bağlı olarak görünür çapların da değişkenlik gösterdiğini ifade etmiş, Ay'ın bazen Güneş'ten küçük bazen ise Güneş'ten büyük olarak göründüğünü belirtmiştir. Ona göre Ay'ın yörüngesi, Yer'in etrafı üzerinde seyrettiği yol, tutulum dairedisi ise görünüşte Güneş'in Yer etrafında yörüngesi; Yer'in, Güneş etrafında bir sene zarfında kat ettiği yörüngedir (Agopyan, 1909, s. 59). Tam güneş tutulmasında Ay, Güneş'in tam ortasından geçer ve Ay'ın görünür yüzeyi, Güneş'in görünür yüzeyinden büyük olması durumunda bu olaya şahit olan gözlemci kısa bir süre Güneş'i göremez. Ayrıca tam tutulmalar 1 dakikadan 7 dakikaya kadar da uzayabilir (Agopyan, 1909, ss. 59-60).

Agopyan, tutulma süresini; Ay'ın konumu ile Yer'in tam tutulma esnasında yörüngesindeki konumuna bağlayarak Ay'ın, Yer'e yaklařtıķa veyahut Yer'den uzaklařtıķa Ay'ın görünen çapının büyüdüğünü veya küçüldüğünü, Ay'ın görünen çapının en büyük olduğu vakit kolaylıkla anlaşılabildiğini ve Güneş'in yüzeyinin bir sene zarfında değişiklik gösterdiğini açıklamıştır (Agopyan, 1909, s. 60).

Düşünür, tam güneş tutulmasının oluşumu için gerekli şartları şu şekilde açıklamaktadır: "Güneş'in Yer'e olan uzaklığının enöte konumda olması gerekir (görünür çapı en küçük olur). Ay'ın ise, Yer'e olan uzaklığının en yakın konumda olması gerekir (görünen çapı en büyük olur). Güneş tamamen tutulduğu esnada, Ay ile Güneş'in gökyüzünde aldığı konum, gözlemcinin başucu noktasına yakın olmalıdır." O, bu şartların, 18 Mayıs 1901⁴³ yılında Sumatra ve Borneo adaları civarında gerçekleştiğini ve Güneş tutulmasının 6 dakikayı bulduğunu belirtmiştir (Agopyan, 1909, s. 60).

M tefekkirimize göre Güneş tutulması esnasında Ay'ın, Yer'e olan uzaklığının enöte konumun da olması durumunda Ay'ın yüzeyinin Güneş'in yüzeyinden küçük olacağından Ay, Güneş'in merkezinden geçse bile tam tutulma gerçekleşemeyecektir. Güneş Ay'dan büyük görünecek, Ay, Güneş'in sadece bir kısmını kapatabilecektir. Ay'ın etrafının halka şeklinde görünmesi sebebiyle bu tutulmaya "halkalı güneş tutulması" denilir. Böyle bir Güneş tutulması 15 Mayıs 1836⁴⁴ senesi pazar günü gerçekleşmiş ve İngiltere'nin her tarafından g r lm şt r. Güneş ile Ay'ın merkezleri birbirine tamamen uygun olmazsa Güneş'in ancak bir kısmını kapatır. Bu diğer tutulmalardan daha çok meydana gelen bir olaydır (Agopyan, 1909, ss. 60-61).

Agopyan, tam güneş tutulması esnasında gözlemcilerin dikkatini çeken olayları dört çeşit olarak açıklamıştır (Agopyan, 1909, s. 61):

- Ay'ın karanlık tarafını kuşatan İklil-i şems (Güneş tacı/korona)*
- Güneş tamamen tutulmadan biraz önce ve tutulmasının hemen ardından gözlemlenen ışık parçaları ki buna "Baily boncukları"* denilir

⁴³ 18 Mayıs 1901'de gerçekleşen tam güneş tutulmasının rotası için bkz. (1901-05-18.gif (520×600), t.y.).

⁴⁴ 15 Mayıs 1836'da gerçekleşen halkalı güneş tutulmasının rotası için bkz. (1836-05-15.gif (520×600), t.y.-b).

* Dış/ s korona: Güneş tutulmalarında, uzun kuyruklu akıntılar şeklinde görünen kısım (yıldızı çevreleyen parlak gazlar), Güneş tacı.

- Ay'ın karanlık yüzünde pembe veyahut gül rengi ve parıltı (şûle) şeklindeki çıkıntılar “حَدَبَاتُ وَرْدِيَه” adıyla bilinir.
- Tam Güneş tutulmasının, doğa manzarasına ve çeşitli hayvanlar üzerine etkisi.

Düşünürümüz, Güneş tacı hakkında filozofların pek çok şeyler söylediğini belirterek Philostratus (MS.172-250)'un “Apolonyos'un Tercüme-i Halî”^{*} adındaki eserini örnek vererek “*Gökyüzünde olağanüstü bir şey gözlemlendi. Gökekuşağına benzer olan parlak bir halka Güneş'in yüzeyini kuşatarak kapattı.*” cümlesini aktarmaktadır (Agopyan, 1909, ss. 61-62).

Agopyan, Edmond Halley'in 3 Mayıs 1715 senesinde gerçekleştirmiş olan Güneş tutulması⁴⁵ hakkındaki gözlemlerini “*Güneş bütünü tutulmasından birkaç saniye önce Ay'ın yüzeyi etrafında çapının, $\frac{1}{10} : \frac{1}{12}$ kısmı kadar Yer'de beyaz inci renginde aydınlık bir halka görüldü. Bu halka Ay'ın görünen yüzünün kenarında daha beyaz ve daha parlak idi.*” naklederek, bu Güneş tutulmasındaki güneş tacını, Fransız filozoflarından olan (ده لويل)'in^{*} de koyu kırmızı olarak gözlemlediğini belirtmiştir (Agopyan, 1909, ss. 61-62).

Mütefekkir, İtalya'nın Pavia şehrinde 8 Temmuz 1842 senesinde meydana gelen tam güneş tutulmasını⁴⁶ gözlemleyen İngiliz filozoflarından (Bailey)'in Güneş tacının, Ay'ın görünen yüzünün yarısına yakın bulunduğunu,⁴⁷ bu tutulmayı Torino şehrinde Airy'nin de gözlemlediğini ve Güneş tacının donuk beyazca bir renk de olduğunu açıkladığını naklederek bu tutulmanın gözlemlenmesinde havadaki bulutların, bazı olumsuzluklara da neden olduğunu da ifade etmektedir (Agopyan, 1909, ss. 61-62).

Agopyan, 1851 senesi Temmuzun 28. günü meydana gelen tam güneş tutulmasının⁴⁸ gözlem için uygun bir havaya denk geldiğini ve yapılan gözlemleri şöyle aktarmıştır: “*Güneş tacının Ay'ın enleminin tabiatından pek az eksik ve kenarları düzgün idi. Bundan meydana gelen ışık ışınları saflık bakımından ötekine denk, beyaz ve gayet parlak bir renk olarak adeta Zühre'nin* rengine benzerdi.*” Ona göre bazen Güneş tacı daha geniş olarak görünebilir ki bunlardan biri 1900 senesi (28 Mayıs) Birleşik Amerika'da gözlemlenen Güneş tutulması⁴⁹ esnasında Güneş tacı ışınlarının Ay'ın görünen yüzünün üç buçuk misli kadar yayıldığı tutulmadır (Agopyan, 1909, ss. 62-63).

1842 senesinden beri Güneş tacının(korona) gözlenmesine önem verildiğine ve ışık küresin(kromosfer)'den⁵⁰ bir şube olduğunun kesin kabul edildiğini belirten Düşürümüz, 12 Aralık 1871 senesinde meydana gelen Güneş tutulması⁵¹ esnasında fotoğraflar alındığını bununla güneş tacının Güneş'e ait olduğunun gösterildiğini ifade etmektedir (Agopyan, 1909, s. 63).

Mütefekkirimiz, tutulmalarda gözlemlenen gül rengi çıkıntılara “Baily boncukları” da denildiğini açıklamıştır. Ay'ın karanlık tarafının kenarlarında görünmekle birlikte bu çok fazla önemli olmadığını belirtmiştir. Bu olay koyu kırmızı veya açık renkte, Güneş tacına kadar yayılmış olarak, Ay'ın yüzeyinde karmakarışık olarak görünür. Bazılarının 90-100 bin km veya daha fazla irtifada olabileceği gibi daha azda olabilir (Agopyan, 1909, s. 64). Bunların “*bazıları kırmızı çıkıntılardan dallanmış olarak Güneş'in ışık küresi üzerinde yüzer gibi görünür, bunların ışık küresinden buharlaşma ile çıktığını ve olağanüstü bir hızla bu kadar büyük irtifalara atılmış bulunduklarını ve âlimler arasında kesin bir şekilde tekrar etmiş olduğu*” söylenir. Bu çıkıntılar Güneş ışığına nispeten daha donuk olduğundan Güneş'in yüzeyi, Ay ile tamamen kapatıldığı halde görünüyör zannedilir. 1868 senesi Ağustosunda meydana gelen Güneş tutulmasından⁵² sonra spektroskopi

* 1836 yılında Francis Bailey'in adını almıştır. Bu olay tutulma esnasında Ay'ın yüzeyindeki engebeli arazi ile Güneş ışınlarının birleşmesinden meydana gelir.

* حَدَبَاتُ وَرْدِيَه : gül rengi çıkıntılar olarak çevirdik.

* Pythagorasçı filozof Tyana'lı (Kemerhisar) Apollonios'un yaşamöyküsü içeren eseridir.

⁴⁵ 3 Mayıs 1715 yılında gerçekleşen tam Güneş tutulmasının rotası için bkz. (1715-05-03.gif (520×600), t.y.).

* Tam okunmadığı için eserdeki yazılışı verilmiştir.

⁴⁶ 8 Temmuz 1842 yılında gerçekleşen tam güneş tutulması rotası için bkz. (1842-07-08.gif (520×600), t.y.).

⁴⁷ Detaylı bilgi için bkz. (Tutulma Ahintıları - Bölüm III, t.y.).

⁴⁸ 28 Temmuz 1851 yılında gerçekleşen tam Güneş tutulması rotası için bkz. (1851-07-28.gif (520×600), t.y.).

* Utârit'ten sonra Güneşe en yakın gezegen, Çulpan, Venüs.

⁴⁹ 28 Mayıs 1900 yılında gerçekleşen tam güneş tutulmasının rotası için bkz. (1900-05-28.gif (520×600), t.y.).

⁵⁰ Kromosfer: Renk yuvar; Güneşi çepeçevre saran ve ancak tam güneş tutulmasında görülebilen ve yaklaşık 10.000 kilometre kalınlığındaki ışıklı gaz kütesi.

⁵¹ 12 Aralık 1871 senesinde meydana gelen Güneş tutulması rotası için bkz. (1871-12-12.gif (520×600), t.y.-a).

⁵² 18 Ağustos 1868 yılı gerçekleşen tam Güneş tutulması bilgileri için bkz. (Besselian Elementleri - 1868'deki Tam Güneş Tutulması 18 Ağustos, t.y.).

aleti* vasıtasıyla gündüz vakti dahi ışık küresinin çıkıntılarını tamamıyla görmek mümkün olmuştur (Agopyan, 1909, s. 64).

Agopyan 1860⁵³ ve 1868⁵⁴ seneleri tam güneş tutulmalarından alınan fotoğrafların, Ay'ın bu çıkıntılardan bazıları üzerinden geçtiğini gösterdiğini belirterek bu tutulmaların kısa zaman zarfında gerçekleşmesi sebebiyle tam anlamıyla gözlemlemenin mümkün olmadığı ancak gözlemcinin ilk dikkatini çeken şeyinde Ay'ın bu çıkıntılar üzerinden geçmesi olduğunu açıklamıştır (Agopyan, 1909, ss. 64-65).

Âlimimiz, 1 Ocak 1889⁵⁵ yılında gerçekleşen tam güneş tutulmasının Kaliforniya'da Mr. Lewis A. Swift (1820-1913) tarafından gözlemlenmiş olup bu çıkıntılarının şekli ve renkleri incelenerek Ay'ın önünde bir, arkasında beş tane olduğunu keşfedildiğini aktarmaktadır. Ona göre Güneş'in tutulmuş olan yüzeyinin üzerinde Ay ilerledikçe batı yönünden bu çıkıntılar açığa çıkar doğu tarafında kapanır. Güneş'in yüzeyi tamamen tutulduğu vakit doğudaki çıkıntılar yavaş yavaş kısılır ve çeşitli yerlerdeki ise uzar. Bu çıkıntılar yuvarlak testereye benzetilir ve Güneş tutulmasının sonuna doğru bu testere dişlerinin yalnızca uçları görünür. Bu tutulmadaki çıkıntılarının renkleri cilalı gümüş gibi parlak olarak nitelendirilebilir, 1869⁵⁶ ve 1878⁵⁷ yıllarındakiler ise donuk kırmızı olarak görünmüştür (Agopyan, 1909, s. 65).

Bilgin, 19 Ağustos 1886⁵⁸ günü meydana gelen Güneş tutulmasının, Antil adalarından "فاريافو" adasında Amerikalı mister "ماوند ير" Güneş tacı ve Ay yüzeyinde oluşan çıkıntılardan fotoğraf aldığını ve alırken de Güneş tacını gözlemlediğini, parlak ve iki çıkıntının dikkatini çektiğini nakletmektedir. 18 Ağustos 1868 yılında gerçekleşen tam güneş tutulmasında gözlemlenen çıkıntının 88.000 km irtifa ve Güneş'in çapı 1/8'e denk gelir. Ünlü tanınmış astronomların bu fotoğraflardan çıkardıkları sonuca göre kesin bir şekilde Güneş tacının Güneş'in yüzeyine ait olduğu belirlenmiştir. Bu olay ise akkor halindeki hidrojen (incandescent hydrogen) ile oluşmaktadır (Agopyan, 1909, s. 66).

Tam güneş tutulmasının çeşitli hayvanlar üzerinde etkili olduğunu; oluşan karanlığın kitap okumaya engel olabilecek dereceye ulaşmasa da, korku ve heyecana neden sebep olduğunu belirten Agopyan, Sir Airy'nin aktardığı 1848'de⁵⁹ gerçekleşen Güneş tutulmasının şiddetinden bahsetmekte ve 1851⁶⁰ yılında gerçekleşen tam güneş tutulmasındaki karanlığın daha şiddetli olduğunu, Norveç'in başkenti Kristiania* şehrinde gözlemlenen tutulmanın gece kadar karanlık olmadığını ancak oluşturduğu korku ve heyecanın seneler geçmesine rağmen unutulmadığını, Kristiania körfezinin kuzey tarafında şehre yakın bölgedeki adacıklarda oluşan karanlık; suları koyu kırmızı ve adaları koyu sarı hale çevirdiğini nakletmektedir (Agopyan, 1909, ss. 67-68). O, aynı zamanda yukarıda bahsedilen Güneş tutulması esnasında bir İngiliz kadının gözlemlerini naklederek, insanlar ve hayvanlar üzerindeki etkisine örnek göstermiş, gökyüzündeki ve yeryüzündeki renk değişimini betimleyerek anlatmıştır (Agopyan, 1909, ss. 68-69).

Düşünürümüze göre tutulmada oluşan karanlığın hayvanlar ve bitkiler üzerinde meydana getirdiği etki üzerine birçok hikâye bulunmaktadır. Etkisi olmayan hiçbir tutulma olmamıştır. Buna örnek olarak 9 Temmuz 1842⁶¹ yılında gerçekleşmiş Fransız gazetesinde geçen bir tutulmadan bahsetmektedir. Bu tutulma, Fransa'nın Alp dağları civarında yer alan (سراءس)* kasabasında, koyunlarını otlatmakta iken Güneş tutulmasından habersiz olan kız çocuğunun Güneş'in kararmasını korku ve heyecanla karışık ağlayarak gözlemlemesini içermekte ve Güneş ışık saçmaya başlayınca kız çocuğunun "Ey mübarek

* Spektroskopi aleti: gökcisimlerinden gelen farklı dalga boylarına ve frekanslarına ölçüm yapan araç; tayf yöntemi.

⁵³ 18 Temmuz 1860 yılı gerçekleşen tam güneş tutulması için bkz. (1860-07-18.gif (520×600), t.y.).

⁵⁴ 23 Şubat'ta halkalı Güneş tutulması gerçekleşmiştir. Gözlemler tam Güneş tutulmasında yapıldığı için 18 Ağustos'ta gerçekleşen tam güneş tutulmasından bahsedilmiştir. Tutulma rotası için bkz. (1868-08-18.gif (520×600), t.y.-b).

⁵⁵ 1 Ocak 1889 yılında gerçekleşen Güneş tutulması için bkz. (1889-01-01.gif (520×600), t.y.).

⁵⁶ 1869 yılında 2 tane Güneş tutulması gerçekleşmiş olup, 11 Şubat'ta halkalı ve 7 Ağustos'ta ise tam güneş tutulması gerçekleşmiştir. 7 Ağustos 1869 tutulmasının rotası için bkz. (1869-08-07.gif (520×600), t.y.).

⁵⁷ 1878 yılında 2 tane Güneş tutulması gerçekleşmiş olup, 2 Şubat'ta halkalı, 29 Temmuz'da ise tam Güneş tutulması gerçekleşmiştir. 29 Temmuz 1878 tutulmasının rotası için bkz. (1878-07-29.gif (520×600), t.y.).

⁵⁸ 29 Ağustos 1886 yılında tam güneş tutulması tutulma rotası için bkz. (1886-08-29.gif (520×600), t.y.).

* Günümüzde Grenada devletine bağlı Carriacou adası olabilir.

* Gözlenen: Bahsedilen kişinin kim olduğunu okuyup bulamadım

⁵⁹ 1848 yılında gerçekleşen Güneş tutulmaları kısmi tutulmadır. Bahsettiği tutulma tarihi hatalıdır, detaylı bilgi için bkz. (Güneş Tutulmaları Kataloğu: 1801-1900, t.y.).

⁶⁰ 28 Temmuz 1851 tam güneş tutulması için yapılan bazı atıflar için bkz. (Tutulma Alıntıları - Bölüm IV, t.y.).

* Norveç'in günümüzdeki başkenti Oslo'nun eski ismi Kristiania'dır. 1925 yılında Oslo olarak değiştirilmiştir.

⁶¹ Bu tutulma 9 Temmuz'da değil, 8 Temmuz 1842 yılında tam güneş tutulması olarak gerçekleşmiştir. Detaylı bilgi için bkz. (1842-07-08.gif (520×600), t.y.).

* Fransa'nın Sarrians kasabası olabilir.

Güneş” diye seslendiği belirtilmektedir (Agopyan, 1909, ss. 69-70). Başka bir örnekte ise Mütefekkir, 1851 yılında gerçekleşen Güneş tutulmasının hayvanlar üzerindeki etkisini görmek isteyen Rusyalı askerin anısından bahsetmekte ve tutulma esnasında Rusyalı askerin atının çok korkmuş ve vücudunun titrediğini aktarmaktadır (Agopyan, 1909, s. 70).

Agopyan, 1871⁶² yılında meydana gelen tam Güneş tutulmasını gözlemlemek için Hindistan’a giden Profesör Sir Joseph Norman Lockyer’in (1836-1920) Hindular arasındaki adetlerini anlattığı bilgileri şöyle nakletmektedir: Hindu âlimler, idareciler, ileri gelenler ve halkın her sınıfının gözlemlediği bu Güneş tutulması esnasında korku ve heyecan ile herkes kaleye doğru koşar fakat kaleye girmelerine izin verilmediği için kalenin dışında kalırlar. Bu esnada kale içerisinde tutulmanın çeşitli aletlerle gözlemlendiği, dışarıda kalan halkın ise ilahlarını(Surya)* bir ejderhanın (براهو)⁶³ yuttuğunu sanırlar. İlahlarını kurtarmak için çeşitli ritüelleri yerine getirmelerine rağmen her dakika ejderha Güneş’i yutmaya devam eder. Güya yaptıkları ritüeller neticesinde ejderha yenilip yavaş yavaş ağzından çıkarmaya başlar. Güneş bu büyük ejderhanın ağzından kurtulmayı başarınca Hindular ilahlarını kurtardıkları için mutluluk içinde dağılırlar (Agopyan, 1909, ss. 70-71).

Düşünürümüz, Güneş tutulması esnasında en çok korkan hayvanın kuşlar olduğunu söyleyerek bununla ilgili mösyö (ده لويل)’in 1715 yılında meydana gelen Güneş tutulmasındaki gözlemlerini aktarmıştır. Mösyö (ده لويل) bu tutulmayı şöyle anlatmaktadır: Hava gök mavisiyken koyu mor renge dönüşmüş ve güneş tamamen tutuluncaya kadar hava kararmaya devam etti. Güneşin tamamen tutulmasından evvel horozlar ötmeye başladı, tamamen tutulunca ise horozlar ötmeyi kesti, Güneş, tutulmadan sıyrılırken horozlar tekrar ötmeye başladı. Tutulma esnasında kuşlar ise rasgele sinerler, Güneş tekrar görünmeye başlayınca da kuşlar kendilerine gelerek uçmaya başlarlar. Tutulma esnasında tavuklar ise kümeslerine koşarlar (Agopyan, 1909, ss. 71-72). Bu konuyla ilgili başka bir örnek olarak Bilginimiz, İngiliz matematikçilerinden Bailey’in 1842⁶⁴ yılında gerçekleşen Güneş tutulmasında ‘kırlangıç kuşlarının uçmakta olduğunu ancak tutulma ortasında gözden kaybolduğunu gözlemlediğini, Güneş ışınlarının tekrar görünmeye başlamasıyla da kuşların tekrar görünmeye başladığını’ aktarmaktadır (Agopyan, 1909, s. 72).

Konuyla alakalı diğer bir olayı Mütefekkirimiz, 1851 senesinde Kristiania şehrinde gerçekleşen Güneş tutulmasında ‘büllüllerin ötmeyi kestiğini, Güneş’in tutulmadan kurtulmasıyla tekrar ötmeye başladıklarını bildirmiş, ayrıca bazı kargaların da korkulu sesler çıkararak uçtuklarını’ nakletmiştir (Agopyan, 1909, s. 72).

Agopyan, Kaliforniya’daki Lake şehrinde gerçekleşen tutulmayı anlatarak bahsedilen konuyla ilgili başka bir örnek vermektedir. Buna göre bu tutulma esnasında ‘kuşların ağaçlara sığındığı, horozların Güneş ışınlarının tekrar gelemeye başlamasıyla tekrar öttükleri gözlemlenmiştir. Ayrıca posta arabasına koşmuş atın tutulma esnasında oluşan karanlıktan korkarak titrediğinin görüldüğü ve atın postacıya bakarak kendini biraz daha güvendeymiş gibi bir hisse kapıldığını, Güneş’in meydana çıkıncaya kadar bu heyecan ve korkunun devam ettiğini’ belirtmiştir (Agopyan, 1909, ss. 72-73).

Yine Düşünürümüz, Amerika’nın New York eyaletinde bulunan Hamilton College’daki Litchfield Gözlemevi müdürü Doktor Christian Heinrich Friedrich Peters’in* 7 Ağustos 1869 yılında gerçekleşen tam güneş tutulmasının, Habeşi ve tavukları üzerindeki etkisini aktarmıştır. Bu olayda Peters’in, Habeşi’ye bir gün evelden 5’e çeyrek kala tavukların kümese gideceğini söylemiş ve Habeşi’ye tavukların ne yaptıklarını haber vermesini istemiş. Ertesi gün tutulmadan sonra Habeşi, Peters’e karanlık basar basmaz tavukların kümese koştuğunu, kümese yetişemeyenlerin ise kümesin dışında yan yana sıkışıp öylece kalakaldıklarını söylemiş; Habeşi tavukları hakkındaki bu bilgileri ne zamandan beridir bildiğini sormuş, Peters cevaben bir senedir bildiğini söylemiştir. Habeşi’nin bu olaya çok şaşırdığı ifade edilmiştir (Agopyan, 1909, ss. 73-74).

Mütefekkir, akasya gibi narin ağaçların yaprakları üzerinde de Güneş tutulmasının etkisi olduğunu belirterek Güneş tutulması konusunu bitirmiş ve Ay tutulmasına geçmiştir. Ona göre Ay tutulması Güneş tutulması kadar önemli değil ama hayret uyandırıcıdır Ay’ın, Yer’in oluşturduğu gölgeye uzaklığına göre de tam veya parçalı tutulma olmaktadır. Tam tutulma 1 saat 50 dakika kadar sürebilmekte ve Ay’ın gölgeye

⁶² Bu tutulma tam Güneş tutulması olup 12 Aralık 1871 yılında gerçekleşmiştir. Detaylı bilgi için bkz. (1871-12-12.gif (520×600), t.y.-b).

* Surya: Hindularda Güneş tanrısına verilen isim.

⁶³ “Hint kültüründe Rahu ve Ketu olarak iki parçaya ayrılmış kötü ruh Vichnou, Ay yörüngesinin iki düğümüne yerleşerek Ay ve Güneş’i yok etmeye çalışmaktadır.” (Ancak Ohannes Agopyan tam olarak burada neyi kastettiğini bulamadım.) detaylı bilgi için bkz. (Ataç, t.y.).

⁶⁴ 1842 yılında gerçekleşen tutulmalar için bkz. (Güneş Tutulmaları Kataloğu: 1801-1900, t.y.).

* Christian Heinrich Friedrich Peters (1813-1890): Hamilton College’daki Litchfield Gözlemevi 1858 yılında müdürlüğe atandı.

temas etmeye başlaması ve tamamen gölgeden çıkabilmesi ise 5 saat 30 dakikayı bulabilmektedir (Agopyan, 1909, s. 74).

Batlamyus'un Almagest aldı eserini örnek gösteren Agopyan, en eski Ay tutulması kayıtlarının Keldanilere ait olduğunu ifade ederek kaydedilen ilk tutulmanın Buhtunnasr'ın* 27. senesinde gerçekleştiğini nakletmiştir. Bu tutulma M.Ö. 19 Mart 720⁶⁵ yılında gerçekleşen tam Ay tutulmasıdır. Ona göre kayıt altına alınmış ikinci ay tutulması M.Ö. 8 Mart 719 senesi⁶⁶ gece yarısı gerçekleşen parçalı ay tutulması, üçüncüsü de M.Ö. 1 Eylül 719⁶⁷ senesinde gerçekleşen ve 3 saat kadar sürmüş olan Batlamyus'un da değinmiş olduğu tutulmadır (Agopyan, 1909, ss. 74-75).

Agopyan, Peloponnesos savaşlarının* 19. yılında M.Ö. 27 Ağustos 412⁶⁸ yılında gerçekleştiği sırada olan tutulmayı gören Yunan komutan Nicias'ın* (نيسياس) Atina ordusunun yenileceğine yordugunu ifade etmektedir. Bu tutulmanın bugün ki hesaplamalar neticesinde, Sirekuza'da tam olarak görüldüğünün ispat edildiğini beyan etmektedir (Agopyan, 1909, ss. 75-76).

Düşürümüz, 1 Mart 1504⁶⁹ yılında gerçekleşen Ay tutulmasını Kristof Kolomb'un (1451-1506) Jamaika yerlilerine karşı kullandığını ve İspanya donanmasının bu olay sonucunda erzak ihtiyacını karşıladığını nakletmiştir. Son olarak Agopyan'a göre bilimlerin gelişmesiyle tutulmalar hakkındaki batıl anlayışlar bitmiş ve tutulmaların doğal bir şey olduğu anlaşılmıştır (Agopyan, 1909, ss. 75-77).

Salih Zeki: Yeni Kozmografya

Yeni Kozmografya (H. 1331), batılı kaynaklardan yapılmış çeviri bir eser olup liselerde ders kitabı olarak kullanılmıştır (Etker, 2006). Maarif-i Umumiye Nezareti Telif ve Tercüme Kütüphanesi tarafından kontrol edilmiş bu kitapta Güneş ve Ay tutulmalarıyla ilgili bilgiler eserin onuncu bölümünde ve ilave kısmının yedinci bölümünde açıklanmaktadır (Zeki, 1331, s. 1).

Düşünürümüz, Güneş'in Yer'e bakan yüzünün arka tarafında Güneş ışınlarının gelmediği bir gölge konisinin oluşacağını ve bu kısma "Yer'in gölge konisi" denildiğini belirterek Ay'ın, Yer etrafındaki hareketi esnasında bu gölge konisi içerisinde kalıp görünmez olması ile de Ay'ın tutulmuş olacağını ifade etmektedir. Ona göre Ay'ın, Yer etrafındaki hareketi sırasında bu gölge konisine girmesi olayına "Ay tutulması" denilir. Tamamen girmesiyle "tam ay tutulması" kısmen girmesi durumunda ise "kısmi ay tutulması" olur. Ay tutulması Yer'in, Güneş ve Ay arasında bulunduğu karşılaşma zamanı veya civarında olmaktadır (Zeki, 1331, ss. 194-195).

Bilginimiz, Yer'in oluşturmuş olduğu gölge konisinin tepe noktasını bulabilmek için bazı hesaplamalar yapmıştır. Hesaplamalar neticesinde Ay'ın Yer'e olan uzaklığının 60r* olduğundan gölge konisine temas etmesinin doğal olduğu belirtilmektedir. Gölge konisi içinde Ay'ın yer aldığını varsayarak tam ay tutulması olabilmesi için Ay'ın en fazla ne kadar büyük olabileceğini hesaplamış, gerçek büyüklüğü kıyaslamış ve tam ay tutulmasının mümkün olduğunu izah edilmektedir. Salih zeki, elde ettiği sonuca göre tam ay tutulması için Ay'ın yarıçapının Yer'in yarıçapına oranı $\frac{3}{7}$ 'den küçük olması gerektiğini ifade etmiş ve Ay'ın yarıçapının Yer'in yarıçapına olan mevcut oranın ise $\frac{3}{11}$ olduğunu belirterek tam tutulmanın mümkün olduğunu açıklamıştır (Zeki, 1331, ss. 195-196).

Bilginimize göre Ay, yörüngesinin düzlemine tam olarak uygun hareket etmez, yaklaşık 5°'lik bir eğiklik ile hareket ettiği için her karşılaşma zamanında Ay tutulması gerçekleşmeyecektir. Bu eğiklik

* Buhtunnasr Takvimi: Babil hükümdarı Nabikadanassor'un tahta çıkış yılı olan M.Ö.747 yılı ile başlar.

⁶⁵ Bahsedilen tutulma NASA kayıtlarına göre M.Ö. 20 Mart 720 yılında gerçekleşmiştir. Tam ay tutulmasının rotası için bkz. (LE-0720-03-20T.gif (601×640), t.y.).

⁶⁶ Bahsedilen tutulma NASA kayıtlarına göre M.Ö. 9 Mart 719'da gerçekleşen Ay tutulmasının rotası için bkz. (LE-0719-09-01P.gif (601×640), t.y.-a).

⁶⁷ M.Ö. 1 Eylül 719'da gerçekleşen Ay tutulmasının rotası için bkz. (LE-0719-09-01P.gif (601×640), t.y.-b).

* Peloponnesos savaşları: Atina ve Sparta arasında M.Ö. 431-404 yılları arasında 27 yıl süren bir savaştır.

⁶⁸ NASA kayıtlarında bu tutulma M.Ö. 28 Ağustos 412 tam Ay tutulması olarak gerçekleşmiştir. Tutulma rotası için bkz. (LE-0412-08-28T.gif (601×640), t.y.-b).

* Nicias, Sparta ve Atina arasındaki Peloponez Savaşı (M.Ö.431-404) sırasında Atinalı bir politikacı ve generaldi.

⁶⁹ 1 Mart 1504 gerçekleşen Ay tutulması rotası için bkz. (LE1504-03-01T.gif (601×640), t.y.).

* $60 \times 6371 = 382.260\text{km}$ 'dir. Burada anlatmak istediği en uzak konumda olsa bile uygun şartlar sağlandığı durumda gölge konisi içerisine gireceğini ifade etmiştir. Güncel değerlere göre ise en uzak mesafe 384.112km 'dir bu hata payı gölge konisi içerisinde kalacağı gerçeğini değiştirmemektedir.

sebebiyle Ay, gölge konisinin altında ya da üstünde kalır. Ay'ın karşılaşma zamanındaki enleminin 62'50" den fazla olması durumunda da tutulma kesinlikle gerçekleşmeyecektir (Zeki, 1331, ss. 196-197).

Düşünüre göre Ay' yarı gölgeli alana girince parlaklık azalmaya başlayacak ve asıl gölge konisine girene kadar da kararmaya devam edecek ve gölge konisine girmesiyle Ay görülememeye başlayacaktır. Gerçekleşen tutulma tam Ay tutulması ise Ay'ın yüzeyi tamamen bir süre karanlıkta kalacak, tam tutulmadan çıkış esnasında gölge konisine girmeye başladığı tarafın karşı tarafında, yarı gölgeli olarak görünmeye başlayacaktır. Ay'ın gölge konisinden ve yarı gölgeli alandan çıkmasıyla birlikte Ay doğal seyrine devam edecektir (Zeki, 1331, ss. 197-198).

Mütefekkir, tam ay tutulması esnasında Ay'ın gölge konisine girmesine rağmen tamamen karanlıkta kalmayıp kırmızımtırak ve biraz aydınlık kalmasını, atmosferde bulunan su buharının etkisiyle Güneş ışınlarının kırılarak Ay'a ulaşması şeklinde açıklamakta ve atmosferin, Yer'in oluşturmuş olduğu gölge konisinin uzunluğunun 42r'ye kadar da kısalmasına sebep olduğunu ifade etmektedir (Zeki, 1331, s. 198).

Salih Zeki, ikinci fasılda Güneş tutulmasını açıklarken öncelikle Güneş ve Ay'ın görünür değişikliklerinin değişken olduğunu, Ay'ın görünür değişikliğinin 28'24"- 33'50", Güneş'in ise 31'32"- 32'36" arasında değişiklik gösterdiğini belirterek Ay'ın bazen Güneş'ten büyük, bazen ise küçük görüldüğünü ifade etmiş ayrıca verdiği bu bilgiler neticesinde, kavuşum zamanında Ay'ın Güneş'in önünden geçerken kısmen ya da tamamen kapatmasının mümkün olduğunu belirtmiştir. O, halkalı güneş tutulmasında ise Güneş ışınlarının, Ay'ın oluşturmuş olacağı karanlığın etrafında parlamaya devam edeceğini, Ay'ın Güneş'in önüne geçmesiyle de arka tarafında gölge ve yarı gölge konisi oluşturacağını belirterek bu gölge konisinin yeryüzüne ulaştığı kısımlar da tam güneş tutulmasının meydana geldiğini bildirmiştir (Zeki, 1331, s. 200).

Düşünür, Ay'ın Güneş'e olan uzaklığının; Yer-Ay arası mesafenin Güneş-Yer mesafesinden çıkarılmasıyla bulunacağını ifade etmiştir. Ona göre Güneş-Ay arasındaki mesafe 50r ila 64r arasında değişiklik gösterir ve tam güneş tutulması mümkündür. Tutulmanın gerçekleşebilmesi için ise Ay'ın, tutulum dairesine olan uzaklığı kavuşum zamanında 63' den az olması gerekir (Zeki, 1331, s. 201).

Mütefekkir, yeryüzünde gölge konisi içerisindeki noktalarda tam tutulma gözlemlenirken gölge konisi ile yarı gölgeli alan arasında ki noktalarda ise kısmi güneş tutulmasının gözlemleneceğini belirterek gölge konisinin tepe noktasının yeryüzünde kısıtlı bir alana temas ettiği için tam güneş tutulmasının sadece belli noktalardan gözlemlenebileceğini bildirmiştir. Ayrıca Yer ve Ay'ın hareketleri sebebiyle gölge konisinin tepe noktasının yeryüzü üzerinde belli bir saha üzerinde hareket ettiğini ve tutulmanın görülebileceği alanların geniş alanlarda gözlemlenebildiğini, tutulmanın nerede ve ne zaman gerçekleşeceğini önceden hesaplanabileceğini de belirtmiştir (Zeki, 1331, ss. 201-202).

Salih Zeki'ye göre tam Güneş tutulması 8 dakikadan fazla gözlemlenmesi mümkün değildir. İstanbul'da ise bu süre 6 dakika 30 saniyeden fazla olamayacaktır. Halkalı güneş tutulması ise gölge konisinin çıkış anında görülebilecektir (Zeki, 1331, s. 202).

Düşünürümüz, Ay'ın, Güneş ile Yer arasından geçtiği yörüngesinin Yer'in arka tarafındaki yörüngesinden daha geniş olduğunu vurgulayarak aradaki yörünge farkının ise bir asırda gerçekleşecek Güneş tutulmalarının Ay tutulmalarından fazla olmasının nedeni olduğunu belirtmektedir. O, Güneş tutulmasının belli bir alan dışından görülemeyeceğini ve Ay tutulmasının Güneş tutulmasından daha az gerçekleşmesine rağmen daha geniş alanlarda gözlemleneceğini de bildirmiştir. Ayrıca bir bölge için iki asırda bir tam güneş tutulmasının gözlemlenebileceğini ve bir yılda ise en fazla 7 tutulma, en az ise 2 tutulmanın gerçekleşeceğini açıklamıştır (Zeki, 1331, s. 202).

Salih Zeki, Keldanilerin Güneş ve Ay tutulmalarını kaydederek bir tutulmadan 18 yıl 11 gün sonra aynı şekilde tekrar gerçekleştiğini keşfettiklerini ifade etmiş, bu süreye "Saros çevrimi" denildiğini belirterek tutulmaların hesaplanmasında kullanıldığını açıklamıştır. Ayrıca günümüzde ise "zicler" sayesinde daha doğru bir şekilde hesaplanabildiğini; çok az bir hatayla tutulmaların başlangıç ve bitiş tarihlerinin seneler öncesinden hesaplanarak haber verilebildiğini bildirmiştir (Zeki, 1331, s. 203).

Düşünürümüz, düğüm noktalarının ekinoks noktaları gibi hareket ettiğini belirterek $18\frac{2}{3}$ yılda bir tutulum dairesi üzerinde tam tur döndüğünü ifade etmiştir. Ona göre tutulma yılı*, Güneş'in bir düğümünden iki ardı sıra geçişidir. Bu süre ise 346,62 gündür. Güneş, geçen bu süre zarfında Ay'a göre

* Metinde "Ukdenin devri medariyesi" şeklinde geçmektedir.

aynı düğüm noktasına gelir. “Kavuşum ayı”*, Ay’ın kavuşum evresinden kavuşum evresine ya da karşılaşma evresinden karşılaşma evresine geçiş arasındaki zamandır ve bu süre 29,53 gün olarak sabittir (Zeki, 1331, ss. 203-204).

Mütefekkir, bir senenin 365,2422 günden oluştuğunu belirterek tutulma yılı ile karşılaştırıldığında Güneş ile Ay’ın aynı duruma tekrar gelebilmeleri için 18 yıl 11gün/223 kavuşum ayı veya 19 tutulma yılının geçmesi gerektiğini ve bu zaman aralığının başlangıcında bir Güneş tutulması var ise aynı şekilde tekrar edeceğini, bahsedilen kuralların aynı şekilde karşılaşma konumu içinde geçerli olacağını belirtmiştir (Zeki, 1331, s. 204).

Salih Zeki bir takım hesaplamalar yaparak bunu şekiller üzerinde göstermiştir. Bu hesaplamalara göre; gölge konisinin çapının 45' 50" - 37'46" arasında değişim gösterdiğini belirtmiş, Ay’ın görünür yarıçapının ise 16'47" aşamadığından Ay gölge konisine tamamen girip tam tutulmanın gerçekleşmesinin doğal olduğunu ifade etmiştir (Zeki, 1331, s. 321). Ona göre Ay, Yer etrafında 5°’lik bir eğim ile hareket eder ve bu eğiklik olmasaydı her karşılaşma zamanında Ay tutulması meydana gelir. Ay’ın enlemi de tutulma için gereken dereceden fazla olacaktır (Zeki, 1331, ss. 321-322).

Mütefekkirimizin hesaplamış olduğu eşitsizliğe göre; Ay tutulması için en küçük ve en büyük değerler bulunarak Ay tutulması için gerekli enlem değerlerinin bulunabilmektedir. Buna göre; Ay’ın enlemi olan L 52' 29" ‘den az ise (2) tutulma kesin iken, 52' 29" - 62' 50" arasında tutulma şüpheli, büyük olması durumunda ise tutulmanın gerçekleşmeyecektir. Elde edilen bu değerler arasında ise; eşitsizlikte Ay’ın enlemi küçük olduğunda tutulmanın gerçekleşmesinin mümkün olabileceğini, Ay’ın enleminin büyük olduğu durumlarda ise tutulmanın şüpheli olacaktır. Verilen bu bilgiler kısmi ay tutulması içindir (Zeki, 1331, s. 323).

Salih Zeki, yaptığı denklem hesaplamaları üzerinden eşitsizliği vererek tam ay tutulması için gereken en alt ve en üst limitleri açıklamış ve bu limitlerin 20' 59" ile 31' 20" arasında değiştiğini, Ay’ın enlemi 20' 59" ‘den az ise kesin, 20' 59" - 31' 20" arasında ise şüpheli ve 31' 20"’den fazla ise de tam ay tutulmasının gerçekleşmeyeceğini belirtmiştir (Zeki, 1331, ss. 323-324).

Düşünür, kavuşum vaktinde güneş tutulması için de hesaplamalarda bulunmuştur. Onun vermiş olduğu hesaplamalar ile Ay’ın enleminin 1°24' -1°34' arasında değişiklik gösterdiği, kavuşum zamanında Ay’ın enlemi 1°24”dan az ise Güneş tutulmasının kesin, 1°24'-1°34' arasında ise şüpheli, 1° 34”dan fazla ise Güneş tutulmasının gerçekleşmeyeceği ifade edilmektedir (Zeki, 1331, ss. 324-325).

Mütefekkir, Ay’ın gölge konisine tamamen girmesiyle tam veya halkalı güneş tutulmasının gerçekleşeceğini bildirmektedir. Onun vermiş olduğu eşitsizliğin sol tarafı 53'-63' arasında değişir, Ay’ın enleminin; 53”dan az ise tam tutulmanın kesin, 63”dan fazla ise de tam tutulma gerçekleşmeyecek ve 53'-63' arasında şüpheli olacaktır. Salih Zeki, Cedâvil-i Felekiyye ile kavuşum ve karşılaşma zamanlarında tutulmanın gerçekleşip gerçekleşmeyeceğinin hesaplanabildiğine değinerek konuyu bitirmiştir (Zeki, 1331, s. 325).

Tüccar Zade İbrahim Hilmi: Yeni Kozmografya Dersleri

1876 yılında doğan Tüccarzâde İbrahim Hilmi (Çığıracan), 1963 yılında İstanbul’da vefat etmiştir. Hicri 1331 yılında yayınlanan yedi bölümden oluşan “Yeni Kozmografya Dersleri” adlı eserin dördüncü bölümünün altıncı kısmı Güneş ve Ay tutulmaları hakkındadır.

Ay’ın ve Güneş’in belirli zamanlarda kısmen ya da tamamen gizlenmesine Ay ve Güneş tutulması isimlerinin verildiğini belirten İbrahim Hilmi, ışığını Güneş’ten alan Ay’ın üzerine, Yer’in gölgesinin düşmesiyle Ay tutulmasının olacağını, Ay’ın, Yer ile Güneş arasına girerek Güneş ışınlarını engellemesiyle de Güneş tutulmasının meydana geleceğini ifade etmiştir (Tüccarzade, 1331, s. 210).

Bilginimiz, Ay tutulmasının gerçekleşmesinin ancak karşılaşma (bedr-i tam) yani dolunay zamanında, Güneş tutulmasının ise ancak kavuşum zamanında yani yeniayda olacağını bildirmiş ve tutulmaların gerçekleşmesi için bu durumların yeterli olmadığını belirtmiştir (Tüccarzade, 1331, s. 210).

Mütefekkirimiz, tutulmaların gerçekleşmesi için düğümler çizgisi ve civarında Ay, Yer ve Güneş’in aynı hat üzerinde bulunmasını, ikinci olarak ise Ay’ın ve Yer’in oluşturmuş olduğu gölge konisinin yeterli büyüklükte olması gerektiğini belirtmektedir. Gölge konisinin uzunluğunu ve gölge konisinin tepe

* Metinde “Şehr-i Kameri” şeklinde geçmektedir.

noktasının bulunması için hesaplamalarda bulunmuştur. Güneş ve gölgesi oluşan cismin yarıçapları ile hesaplama yapmış ve oranlarını vermiştir (Tüccarzade, 1331, ss. 212-213).

Düşünür, gölge konisinin dışında Güneş ışınlarının bir kısmının gelmesiyle yarı gölgeli bölgenin oluştuğunu ifade etmektedir. Ayrıca düşünürümüz, vermiş olduğu hesaplamayı, Yer'in oluşturmuş olduğu gölge konisinin uzunluğunu hesaplamak için kullanmıştır. Buna göre Ay'ın Yer'den uzaklığı 60r olduğu için Ay tutulmasının gerçekleşme ihtimalinin de olduğunu açıklamıştır (Tüccarzade, 1331, ss. 213-214). Yapılan hesaplama sonucuna göre Ay'ın yarıçapının 0,27r olduğundan tam tutulmanın gerçekleşmesinin mümkün olduğu sonucunu çıkarmıştır (Tüccarzade, 1331, ss. 214-215).

Tüccarzade İbrahim Hilmî, Ay tutulmasındaki çeşitli olaylara Ay tutulması safhaları denildiğini belirterek, Ay'ın, gölge ve yarı gölge konisinin eksenine girmesiyle birlikte bu safhaların oluştuğunu ifade etmiş ayrıca, tamamen karanlıkta kalabildiği gibi yarı gölgeli alanda ise ikilil (taç) yarı karanlık şekilde olacağını söylemiştir (Tüccarzade, 1331, s. 215). Ona göre kısmi tutulmaların yaşandığında yarı gölgeli alanda Ay'ın ışığında azalmanın görülür. Ay, yarı gölgeli alandan gölge konisine girerken giren kısımdan kararmaya başlar ve gölge konisinden çıktıktan sonra tekrar yarı gölgeli alana girerek ışığı artar (Tüccarzade, 1331, s. 216).

Bilgin, kısmi tutulmadaki olayların tam ay tutulmasında da gerçekleştiğini, kısmi tutulmadan farklı olarak Ay'ın tamamen gözden kaybolduğunu ifade etmiştir. Ayrıca tam tutulmanın en fazla 2 saat sürdüğünü belirterek tutulma sürecinin tamamının en fazla 4 saat sürdüğünü belirtmiştir. Ona göre Yer'in Ay'a dönük kısmında Ay tutulmasının gözlemlenebilir. Tutulma esnasında Güneş ile Ay'ın görünürdeki ortak hareketi sebebiyle de tutulmanın gözlemlenen kısmı artacaktır (Tüccarzade, 1331, s. 216).

Tüccarzade İbrahim Hilmî, yukarıda vermiş olduğu hesaplamalarda atmosferin etkilerinin dikkate alınmadığını ifade ederek atmosferin, içinden geçen Güneş ışınlarına mercek etkisi yaptığını söyleyerek, atmosfersiz oluşan gölge konisinde de tam tutulmanın gerçekleşmeyeceği açıklamıştır. Ona göre tutulma esnasında Ay'ın tamamen gözden kaybolmaması ise atmosferden kırılan ışınların Ay'a ulaşarak aydınlatmasından, tutulma esnasında Ay'ın üzerinde oluşan kırmızılığın da atmosferden kaynaklı olmaktadır (Tüccarzade, 1331, s. 217).

Düşünürümüz yaptığı hesaplamalarla elde ettiği verilere göre tam güneş tutulmasının gerçekleşmeyeceği sonucu çıkarılsa da bazen kavuşum zamanlarında tam güneş tutulmasının gerçekleştiğini, verilen değerlerin aksine tutulmanın gerçekleşmesini ise hesaplamada kullanılan ortalama değerler olduğu şeklinde açıklamıştır (Tüccarzade, 1331, ss. 217-218).

Mütefekkir, Ay'ın Yer'den çok küçük olması sebebiyle Yer'in hiçbir zaman Ay'ın oluşturmuş olduğu gölge konisine tamamıyla ya da bir yarım küresi bile tamamen gölge konisi içerisinde kalamayacağını, yeryüzünde yarı gölgeli alanların temas ettiği bölgelerde "kısmi güneş tutulması", Ay'ın Güneş'in bir kısmını kapattığı alanlar da ise "halkalı güneş tutulması" oluşacağını, halkalı güneş tutulması esnasında ise Güneş'in parlak bir halka gibi görüneceğini belirtmektedir (Tüccarzade, 1331, ss. 218-219).

Düşünürümüz, bir bölgede tam güneş tutulmasının önce kısmi tutulma olarak başladığını ve daha sonra Güneş'in tamamen gözden kaybolana kadar yavaş yavaş karardığını, Ay'ın Yer'e nispetle çok küçük olduğu için tam güneş tutulmasının dar bir alanda gözlemlenebildiğini ve Ay'ın Yer etrafında hareketi sebebiyle de gölgeli alanın yeryüzü üzerinde hareket ettiğini açıklamıştır (Tüccarzade, 1331, s. 219).

İbrahim Hilmî, Güneş tutulmasının Ay tutulmasından daha fazla gerçekleştiğini, 18 yılda gerçekleşen 75 tutulmanın 46'sının Güneş tutulması iken 29'unun ise Ay tutulması olduğunu bildirerek Güneş tutulmasının neden daha az gerçekleştiğini şu şekilde açıklamaktadır: Ay'ın yörüngesi, Güneş ile Yer arasından geçerken kat ettiği mesafe Yer'in oluşturmuş olduğu gölge konisinden geçtiği mesafeden daha uzun olması, Güneş tutulmasının Ay tutulmasından daha fazla gerçekleşmesine neden olmaktadır. Ona göre bir bölgede gözlemlenen Ay tutulması Güneş tutulmasından daha fazla olabilir. Bunun sebebi Ay tutulmasının Ay'ın görüldüğü yarım kürenin tamamında gözlemlenirken, Güneş tutulmasının ise yeryüzünde sadece gölgenin temas ettiği noktalarda gözlemlenebilmesidir (Tüccarzade, 1331, s. 220).

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Yapılan araştırma da Osmanlı astronomisinde Güneş ve Ay tutulmalarından bahseden birçok bilim insanının eserleri incelenmiş içerik olarak analiz edilmiş, önemli görülen bilgiler aktarılmaya çalışılmıştır. Osmanlıda 15-18. yüzyıllarda yazılan eserlerde Yer merkezli evren modelinin hâkim olduğu, 19 ve 20.

yüzyıllarda yazılan eserlerde ise genellikle Güneş merkezli evren modeli anlayışına göre bilimsel hesaplamalar ve açıklamaların olduğu tespit edilmiştir.

19 ve 20. yüzyıllar da tutulmalar ile ilgili incelenen eserler ders kitabı mahiyetindedir. Bu eserlerde düşünürlerimiz, Ay-Güneş tutulmalarını bilimsel olarak açıklamış, hesaplamalar ile doğal bir olay olduğu vurgulanmıştır. Geçmiş kavimlerin tutulmalar karşısında takındıkları tavırlar nakledilmiş, bilimsel ilerlemeler sonucunda bunların batıl inanç olduklarının anlaşıldığı belirtilmiştir. Ayrıca bu dönemde düşünürlerimiz, çeşitli hesaplamalar yaparak tutulma şartları ve safhalarını izah etmeye çalışmışlardır. Tutulmalar konusunda Saros çevriminin de tüm düşünürlerimiz tarafından açıklandığı görülmektedir.

Güneş merkezli evren modeline göre eser yazmış düşünürlerimiz, atmosfere dikkat çekmişler ve Yer'in gölge konisine etkisine değinmişlerdir. Ahmet Ziya Akbulut, Mustafa Reşid ve Salih Zeki'nin atmosfersiz Yer'in gölge konisinin 42r'ye kadar kılacağı belirterek tam ay tutulması için gerekli limitlerin ancak atmosferde Güneş ışınlarının kırılarak Yer'in gölge konisini genişletmesi ile mümkün olduğunu vurguladıkları görülmektedir. Mustafa Hilmi ve Tüccarzade İbrahim Hilmi'nin gölge konisine atmosferin etkisinin olduğuna değindikleri belirlenmiştir.

Mustafa Hilmi'nin Husûf ve Kûsûf adlı eseri tutulmalar hakkında müstakil bir eserdir. Diğer eserlerde ise müellifler tutulmalar ile ilgi çoğunlukla müstakil bir bölüm oluşturmuş bazen de diğer konular içerisinde yer vermiştir. Düşünürümüz, Batlamyus, Diyojen Laertios, Endmond Halley, Joseph Jérôme Lefrançois de Lalande, دوسهژور, José Joaquín de Ferrer y Cafranga, Johannes Kepler, Richard Lemon Lander, Beer ve Johann Heinrich von Maedler'in tutulmalar ile ilgili vermiş olduğu bilgileri inceleyip açıklamaktadır. Onun bu açıklamaları, astronomi, Ay ve Güneş ile ilgili geçmiş ve güncel konuları takip ettiğini göstermektedir.

Ahmet Ziya Akbulut, Ay ve Güneş tutulmasının hangi şehir de ne zaman ne vakit gerçekleşeceğini hesabı için Mustafa Hilmi'nin "Hey'et-i Felekiyye" adlı eserine yönlendirdiği belirlenmiş olup bir başka düşünüre değinmemiştir.

Mustafa Reşid ve Ohannes Agopyan'ın tarihçiler arasında ihtilafa düşülen Medler ve Lidyahlar arasındaki savaşta gerçekleşen Güneş tutulmasının, savaşın tarihini belirlemede yardımcı olduğunu belirttiği görülmekte olup, verdikleri tarihlerde farklılık görülmektedir.

Ohannes Agopyan'ın, diğer düşünürlerimize nazaran tutulmalar hakkındaki batıl inançları açıklamak için geçmişte yaşanmış önemli tutulmalara daha fazla dikkat çektiği tespit edilmiştir. Düşünür, Tutulmaların gözlemlenmesiyle elde edilen Baily boncukları, korona ve ikilil (Güneş tacı) gibi keşifleri de açıklayıp vurguladığı belirlenmiştir.

19-20. yüzyıllardaki düşünürlerimizin yapmış oldukları hesaplamalar birbirine çok yakın olup ortalama değerler üzerinden hesap yaparak açıklamalarda bulunmaktadırlar. Bazı önemli yerlerde ayrıntılı bilgi ve şekiller verdikleri de tespit edilmiştir. Müelliflerin, tutulmalar ile ilgili bilimsel gelişmelerden haberdar olup geçmişteki önemli tutulmaları da aktardıkları görülmektedir. Bilimselliği ön planda tuttıkları, batıl inançları ise sadece değinip aktardıkları belirlenmiştir. İncelediğimiz eserlerin ders kitabı niteliğinde olması da etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Tutulmaların önceden hesaplanabilen birer olgu olup, bilimsel hesaplamalarla gerçekleşebilmesi için gerekli şartların açıklanmaya çalışıldığı, batılı bilginlerin takip edildiği ve geçmişteki önemli tutulmaların aktarıldığı genel olarak görülmektedir.

Etik Beyan

"19 ve 20. Yüzyıl Osmanlı Astronomisinde Güneş ve Ay Tutulmaları Üzerine Düşünceler" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Yazılı kaynaklar üzerinden bir çalışma yapıldığı için herhangi bir etik kurul iznine gerek olmamıştır.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

İlk yazarın araştırmaya katkı oranı %50, ikinci yazarın araştırmaya katkı oranı %50'dir. İlk Yazar: verilerin toplanması ve yazım sürecinde görev almıştır. İkinci Yazar: Araştırmanın toplanan verilerinin makale sürecine dönüştürülmesi düzenlenmesi ve değerlendirmelerini yapmıştır.

Çatışma Beyanı

Araştırmada yazarlar arasında veya herhangi bir kurumla çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Not

Bu makale Doç. Dr. Cengiz ÇUHADAR danışmanlığında Mustafa AYDEMİR tarafından yapılan “Osmanlı Astronomisinde Ay ve Güneş Tutulmaları ve Değerlendirilmesi” adlı Yüksek Lisans tezinden üretilerek hazırlanmıştır.

Kaynakça

- Agopyan, O. (1909). *Avalim-i Felekiyye*. Boyacıyan Agop Matbaası.
- Akbulut, A. Z. (1320). *Kozmografya* (2. bs).
- Aydın, C., & Aydın, G. (1992). Batlamyus. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 5, ss. 196-199). <https://islamansiklopedisi.org.tr/batlamyus>
- Etter, Ş. (2006). Salih Zeki Kozmografyasına Katkı: “Hey’et-i Felekiyye”. *Osmanlı Bilimi Arastirmalari (Studies in Ottoman Science)*, 8(1), Article 1.
- Gazzâlî, E. H. el-. (2014). *Tebâfütü’l-Felâsife: Filozofların Tutarsızlığı* (M. Kaya, Çev.). Klasik Yayınları.
- Hakkı, E. İ. (2013). *Marifetname* (10. bs). İpek Dağıtım.
- Herodotos. (2023). *Tarih* (M. Ökmen, Çev.; 22. bs). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Hilmi, M. (1304). *Husuf ve Kûsuf* (1. bs). Matabaa-ı Ebu’z-Ziya.
- Öztuna, Y. (1996). *Devletler ve Hanedanlar İlkçağ ve Asya-Afrika Devletleri* (C. 3). Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Reşid, M. (1311). *Kozmografya*. Karaabet Matbaası.
- Tüccarzade, İ. H. (1331). *Yeni Kozmografya Dersleri*. Şems Matbaası.
- Unat, Y. (2002). Kûsuf. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 26, ss. 578-579). <https://islamansiklopedisi.org.tr/kusuf#2-ilimler-tarihi>
- Unat, Y., Taner, M. S., Kalaycıoğulları, İ., Pattabanoğlu, F. Z., Çuhadar, C., & Selam, S. (2021). 17. Ve 18. Yüzyıl Osmanlı Astronomisine Dair Kısa Bir İnceleme. *Anadolu Öğretmen Dergisi*, 5(1), 200-206. <https://doi.org/10.35346/aod.840646>
- Zeki, S. (1331). *Yeni Kozmografya*. Matba-i Amire.
Ataç,	T.	(t.y.).	Güneş	Tutulmaları	Hakkında	Genel	Bilgi.
http://www.koeri.boun.edu.tr/astronomy/buay/gunestutulmasi.pdf							
-556-05-19.gif	(520×600).	(t.y.).	Geliş	tarihi	04	Şubat	2025, gönderen
https://eclipse.gsfc.nasa.gov/5MCSEmap/-0599-0500/-556-05-19.gif							
-584-05-28.gif	(520×600).	(t.y.).	Geliş	tarihi	04	Şubat	2025, gönderen
https://eclipse.gsfc.nasa.gov/5MCSEmap/-0599-0500/-584-05-28.gif							
-1367-07-27.gif	(520×600).	(t.y.).	Geliş	tarihi	20	Şubat	2025, gönderen
https://eclipse.gsfc.nasa.gov/5MCSEmap/1301-1400/1367-07-27.gif							
1439-09-08.gif	(520×600).	(t.y.).	Geliş	tarihi	20	Şubat	2025, gönderen
https://eclipse.gsfc.nasa.gov/5MCSEmap/1401-1500/1439-09-08.gif							
1715-05-03.gif	(520×600).	(t.y.).	Geliş	tarihi	04	Aralık	2024, gönderen
https://eclipse.gsfc.nasa.gov/5MCSEmap/1701-1800/1715-05-03.gif							
1724-05-22.gif	(520×600).	(t.y.).	Geliş	tarihi	04	Aralık	2024, gönderen
https://eclipse.gsfc.nasa.gov/5MCSEmap/1701-1800/1724-05-22.gif							
1818-05-05.gif	(520×600).	(t.y.).	Geliş	tarihi	20	Şubat	2025, gönderen
https://eclipse.gsfc.nasa.gov/5MCSEmap/1801-1900/1818-05-05.gif							
1836-05-15.gif	(520×600).	(t.y.-a).	Geliş	tarihi	20	Şubat	2025, gönderen
https://eclipse.gsfc.nasa.gov/5MCSEmap/1801-1900/1836-05-15.gif							
1836-05-15.gif	(520×600).	(t.y.-b).	Geliş	tarihi	05	Aralık	2024, gönderen
https://eclipse.gsfc.nasa.gov/5MCSEmap/1801-1900/1836-05-15.gif							
1842-07-08.gif	(520×600).	(t.y.).	Geliş	tarihi	05	Aralık	2024, gönderen
https://eclipse.gsfc.nasa.gov/5MCSEmap/1801-1900/1842-07-08.gif							
1851-07-28.gif	(520×600).	(t.y.).	Geliş	tarihi	27	Kasım	2024, gönderen
https://eclipse.gsfc.nasa.gov/5MCSEmap/1801-1900/1851-07-28.gif							
1858-03-15.gif	(520×600).	(t.y.).	Geliş	tarihi	27	Kasım	2024, gönderen
https://eclipse.gsfc.nasa.gov/5MCSEmap/1801-1900/1858-03-15.gif							
1858-09-07.gif	(520×600).	(t.y.).	Geliş	tarihi	27	Kasım	2024, gönderen
https://eclipse.gsfc.nasa.gov/5MCSEmap/1801-1900/1858-09-07.gif							
1860-07-18.gif	(520×600).	(t.y.).	Geliş	tarihi	05	Aralık	2024, gönderen
https://eclipse.gsfc.nasa.gov/5MCSEmap/1801-1900/1860-07-18.gif							
1868-08-18.gif	(520×600).	(t.y.-a).	Geliş	tarihi	27	Kasım	2024, gönderen
https://eclipse.gsfc.nasa.gov/5MCSEmap/1801-1900/1868-08-18.gif							

1868-08-18.gif (520×600). (t.y.-b). Geliş tarihi 05	Aralık	2024,	gönderen
https://eclipse.gsfc.nasa.gov/5MCSEmap/1801-1900/1868-08-18.gif			
1869-08-07.gif (520×600). (t.y.). Geliş tarihi 05	Aralık	2024,	gönderen
https://eclipse.gsfc.nasa.gov/5MCSEmap/1801-1900/1869-08-07.gif			
1871-12-12.gif (520×600). (t.y.-a). Geliş tarihi 05	Aralık	2024,	gönderen
https://eclipse.gsfc.nasa.gov/5MCSEmap/1801-1900/1871-12-12.gif			
1871-12-12.gif (520×600). (t.y.-b). Geliş tarihi 05	Aralık	2024,	gönderen
https://eclipse.gsfc.nasa.gov/5MCSEmap/1801-1900/1871-12-12.gif			
1878-07-29.gif (520×600). (t.y.). Geliş tarihi 05	Aralık	2024,	gönderen
https://eclipse.gsfc.nasa.gov/5MCSEmap/1801-1900/1878-07-29.gif			
1886-08-29.gif (520×600). (t.y.). Geliş tarihi 05	Aralık	2024,	gönderen
https://eclipse.gsfc.nasa.gov/5MCSEmap/1801-1900/1886-08-29.gif			
1889-01-01.gif (520×600). (t.y.). Geliş tarihi 05	Aralık	2024,	gönderen
https://eclipse.gsfc.nasa.gov/5MCSEmap/1801-1900/1889-01-01.gif			
1900-05-28.gif (520×600). (t.y.). Geliş tarihi 05	Aralık	2024,	gönderen
https://eclipse.gsfc.nasa.gov/5MCSEmap/1801-1900/1900-05-28.gif			
1901-05-18.gif (520×600). (t.y.). Geliş tarihi 05	Aralık	2024,	gönderen
https://eclipse.gsfc.nasa.gov/5MCSEmap/1901-2000/1901-05-18.gif			
Besselian Elementleri—1715 Mayıs 03'teki Tam Güneş Tutulması. (t.y.). Geliş tarihi 27	Kasım	2024,	gönderen
https://eclipse.gsfc.nasa.gov/SEsearch/SEdata.php?Ecl=17150503			
Besselian Elementleri—1806'daki Tam Güneş Tutulması 16 Haziran. (t.y.). Geliş tarihi 27	Kasım	2024,	gönderen
https://eclipse.gsfc.nasa.gov/SEsearch/SEdata.php?Ecl=18060616			
Besselian Elementleri—1868'deki Tam Güneş Tutulması 18 Ağustos. (t.y.). Geliş tarihi 05	Aralık	2024,	gönderen
https://eclipse.gsfc.nasa.gov/SEsearch/SEdata.php?Ecl=18680818			
Besselian Elementleri—1887'deki Tam Güneş Tutulması 19 Ağustos. (t.y.). Geliş tarihi 27	Kasım	2024,	gönderen
https://eclipse.gsfc.nasa.gov/SEsearch/SEdata.php?Ecl=18870819			
Catalog of Solar Eclipses: -0699 to -0600. (t.y.). Geliş tarihi 02	Aralık	2024,	gönderen
https://eclipse.gsfc.nasa.gov/SEcat5/SE-0699--0600.html			
Catalog of Solar Eclipses: 1201 to 1300. (t.y.). Geliş tarihi 02	Aralık	2024,	gönderen
https://eclipse.gsfc.nasa.gov/SEcat5/SE1201-1300.html			
Catalog of Solar Eclipses: 1801 to 1900. (t.y.). Geliş tarihi 29	Kasım	2024,	gönderen
https://eclipse.gsfc.nasa.gov/SEcat5/SE1801-1900.html			
Eclipse Quotations—Part II. (t.y.). Geliş tarihi 02	Aralık	2024,	gönderen
https://www.mreclipse.com/Special/quotes2.html			
Güneş Tutulmaları Kataloğu: 1501'den 1600'e. (t.y.). Geliş tarihi 27	Kasım	2024,	gönderen
https://eclipse.gsfc.nasa.gov/SEcat5/SE1501-1600.html			
Güneş Tutulmaları Kataloğu: 1801-1900. (t.y.). Geliş tarihi 05	Aralık	2024,	gönderen
https://eclipse.gsfc.nasa.gov/SEcat5/SE1801-1900.html			
LE-0412-08-28T.gif (601×640). (t.y.-a). Geliş tarihi 27	Kasım	2024,	gönderen
https://eclipse.gsfc.nasa.gov/5MCLEmap/-0499--0400/LE-0412-08-28T.gif			
LE-0412-08-28T.gif (601×640). (t.y.-b). Geliş tarihi 05	Aralık	2024,	gönderen
https://eclipse.gsfc.nasa.gov/5MCLEmap/-0499--0400/LE-0412-08-28T.gif			
LE-0719-03-09P.gif (601×640). (t.y.). Geliş tarihi 27	Kasım	2024,	gönderen
https://eclipse.gsfc.nasa.gov/5MCLEmap/-0799--0700/LE-0719-03-09P.gif			
LE-0719-09-01P.gif (601×640). (t.y.-a). Geliş tarihi 27	Kasım	2024,	gönderen
https://eclipse.gsfc.nasa.gov/5MCLEmap/-0799--0700/LE-0719-09-01P.gif			
LE-0719-09-01P.gif (601×640). (t.y.-b). Geliş tarihi 05	Aralık	2024,	gönderen
https://eclipse.gsfc.nasa.gov/5MCLEmap/-0799--0700/LE-0719-09-01P.gif			
LE-0720-03-20T.gif (601×640). (t.y.). Geliş tarihi 27	Kasım	2024,	gönderen
https://eclipse.gsfc.nasa.gov/5MCLEmap/-0799--0700/LE-0720-03-20T.gif			
LE1504-03-01T.gif (601×640). (t.y.). Geliş tarihi 27	Kasım	2024,	gönderen
https://eclipse.gsfc.nasa.gov/5MCLEmap/1501-1600/LE1504-03-01T.gif			
LE1830-09-02T.gif (601×640). (t.y.). Geliş tarihi 27	Kasım	2024,	gönderen
https://eclipse.gsfc.nasa.gov/5MCLEmap/1801-1900/LE1830-09-02T.gif			
LE1833-12-26T.gif (601×640). (t.y.). Geliş tarihi 27	Kasım	2024,	gönderen
https://eclipse.gsfc.nasa.gov/5MCLEmap/1801-1900/LE1833-12-26T.gif			
LE1848-03-19T.gif (601×640). (t.y.). Geliş tarihi 27	Kasım	2024,	gönderen
https://eclipse.gsfc.nasa.gov/5MCLEmap/1801-1900/LE1848-03-19T.gif			
LE1887-08-03P.gif (601×640). (t.y.). Geliş tarihi 04	Aralık	2024,	gönderen
https://eclipse.gsfc.nasa.gov/5MCLEmap/1801-1900/LE1887-08-03P.gif			
LE1888-01-28T.gif (601×640). (t.y.). Geliş tarihi 04	Aralık	2024,	gönderen
https://eclipse.gsfc.nasa.gov/5MCLEmap/1801-1900/LE1888-01-28T.gif			

LE1888-07-23T.gif (601×640). (t.y.).	Geliş tarihi	04	Aralık	2024,	gönderen
https://eclipse.gsfc.nasa.gov/5MCLEmap/1801-1900/LE1888-07-23T.gif					
NASA - Dünya'nın Gölgelelerinin Genişlemesi. (t.y.).	Geliş tarihi	27	Kasım	2024,	gönderen
https://eclipse.gsfc.nasa.gov/LEcat5/shadow.html					
NASA - Saros 95'teki Ay Tutulmaları Kataloğu. (t.y.).	Geliş tarihi	27	Kasım	2024,	gönderen
https://eclipse.gsfc.nasa.gov/LEsaros/LEsaros095.html					
NASA - Saros Güneş Tutulmaları Kataloğu 135. (t.y.-a).	Geliş tarihi	27	Kasım	2024,	gönderen
https://eclipse.gsfc.nasa.gov/SEsaros/SEsaros135.html					
NASA - Saros Güneş Tutulmaları Kataloğu 135. (t.y.-b).	Geliş tarihi	27	Kasım	2024,	gönderen
https://eclipse.gsfc.nasa.gov/SEsaros/SEsaros135.html					
Tutulma Alıntıları—Bölüm I. (t.y.).	Geliş tarihi	24	Kasım	2024,	gönderen
https://www.mreclipse.com/Special/quotes1.html					
Tutulma Alıntıları—Bölüm II. (t.y.).	Geliş tarihi	26	Kasım	2024,	gönderen
https://www.mreclipse.com/Special/quotes2.html					
Tutulma Alıntıları—Bölüm III. (t.y.).	Geliş tarihi	03	Aralık	2024,	gönderen
https://www.mreclipse.com/Special/quotes3.html					
Tutulma Alıntıları—Bölüm IV. (t.y.).	Geliş tarihi	29	Kasım	2024,	gönderen
https://www.mreclipse.com/Special/quotes4.html					

EXTENDED ABSTRACT

The geocentric model of the universe was mostly developed by Ptolemy and remained popular until the 16th century. The invention of the telescope sped up change and helped modern astronomy grow. Observations by thinkers like Nicolaus Copernicus, Galileo Galilei, Johannes Kepler, and Tycho Brahe showed problems with the geocentric model, which looked perfect from the outside but had flaws. Over time, this model was replaced by the heliocentric model of the universe. The works examined in this study generally follow Western scholars, treating eclipses as predictable phenomena and attempting to explain the necessary conditions for their occurrence through scientific calculations. Additionally, past significant eclipses are recorded within these works. The works on eclipses from the 19th and 20th centuries function as textbooks. In these texts, scholars scientifically explain solar and lunar eclipses through calculations and diagrams, emphasizing their natural occurrence. They also document the attitudes of past civilizations toward eclipses and demonstrate that, with scientific progress, these beliefs were understood to be mere superstitions. Furthermore, it is observed that Ottoman scholars of this period conducted various calculations to determine the conditions and phases of eclipses. They also universally referenced and applied the Saros cycle in their discussions of eclipses. The first Ottoman work on eclipses written from a heliocentric perspective is *Husûf ve Kûsûf* by Mustafa Hilmi, a detailed study on the topic. To avoid possible criticism, Mustafa Hilmi refers to İbrahim Hakkı Erzurûmî's *Mârifetnâme*. In his work, he provides the necessary numerical limits for eclipses and explains their different types. He also uses information from various scholars, discusses important past eclipses, and shows his knowledge of both historical and modern astronomy. While he explains the Saros cycle and gives examples, some of his examples do not match modern calculations. He also talks about how eclipses affect nature and animals, giving examples to support his points. In addition, he describes lunar eclipses in detail, explains how the atmosphere affects the Moon during an eclipse, and refers to the eclipses recorded by Ptolemy. Ottoman scholars who wrote within the heliocentric framework paid particular attention to atmospheric effects and the Earth's influence on its shadow cone. It has been observed that Ahmet Ziya Akbulut, Mustafa Reşid, and Salih Zeki noted that, without an atmosphere, the Earth's shadow cone would extend only up to 42r. They further stated that total lunar eclipses occur because atmospheric refraction of sunlight extends the shadow cone. Similarly, Mustafa Hilmi and Tüccarzâde İbrahim Hilmi discussed the atmospheric impact on the shadow cone. Mustafa Reşid and Ohannes Agopyan analyzed the solar eclipse that took place during the conflict between the Medes and Lydians, a historical event that remains debated among historians. However, discrepancies exist between the dates they provided. Specifically, the values given by Mustafa Reşid do not align with modern astronomical calculations. Ahmet Ziya Akbulut prioritized the explanation of scientific data on eclipses, opting not to include significant historical eclipses. He did not discuss the Saros cycle or eclipses of historical importance but directed readers to Mustafa Hilmi's *Hey'et-i Felekiyye* for calculations regarding the timing and location of eclipses. Ohannes Agopyan, in contrast to other scholars, paid greater attention to historical eclipses in order to illustrate superstitions associated with them. His work discusses phenomena observed during eclipses, such as Baily's beads, the solar corona, and the aureole. He also categorizes different types of eclipses and examines their effects on nature and animals. Both Ohannes Agopyan and Mustafa Hilmi discuss the well-known lunar eclipse observed by Christopher Columbus. They also refer to the eclipses documented by Ptolemy. Additionally,

they mention the lunar eclipse that occurred on August 27, 412 BCE, during the 19th year of the Peloponnesian War, describing the reaction of the Greek commander Nicias upon witnessing the event. Salih Zeki placed significant emphasis on scientific data, providing the conditions and limit values for eclipses. He also discussed the Saros cycle and highlighted that, in modern times, calculations can be conducted with greater precision using zij tables. These tables allow for accurate predictions of the start and end dates of eclipses years in advance, with minimal error. Tüccarzâde İbrahim Hilmi focused on explaining the conditions necessary for eclipses but did not discuss the Saros cycle or past significant eclipses. The examined works suggest that Ottoman astronomy predominantly focused on solar eclipses, with fewer explanations regarding lunar eclipses. It has been observed that scholars noted the fear and excitement caused by solar eclipses and their effects on animals and plants. Despite the higher frequency of solar eclipses within a given year, scholars emphasized that they occur within a limited geographical path, whereas lunar eclipses can be observed from any location where the Moon is visible.